doğuştan günümüze

BÜYÜK İSLÂM TARİHİ

10

Çağ yayınları

بسم الله الرحمن الرحيم

ÇAĞ YAYINLARI UMUMİ NEŞRİYAT No : 1
Temel Eserler Serisi: 1/10

Yayınlayanlar :
Kenan SEYİTHANOĞLU (Editör)
Ahmet Rüştü ÇELEBİ (Maliye ve Ekonomi Uzmanı)
Ahmet HURŞİTOĞLU (İktisatçı)
Vehbi VAKKASOĞLU (Eğitimci - Yazar)
Ahmet TAŞGETİREN (Gazeteci - Yazar)

Her hakkı ÇAĞ YAYINLARI A.Ş.'ye aittir.

ÇAĞ YAYINLARI TİC. ve SAN. A.Ş.
Klodfarer Cad. 16/3 Divanyolu - İSTANBUL
Tel: 516 06 90 - 91

doğuştan günümüze
BÜYÜK İSLÂM TARİHİ

İLMİ MÜŞAVİR ve REDAKTÖR
Prof. Dr. Hakkı Dursun YILDIZ

ONUNCU CİLT

Çağ yayınları

Dizgi-Baskı Tashihi :
Şenel ÖZATA — Nurten ŞAHİN

Baskı:
FEZA GAZETECİLİK A.Ş.
Tel: 551 14 77 - İSTANBUL

Cilt:
ÇAĞ CİLT SAN.
Matbaacılar Sitesi Kat : 3 No : 101
Tel : 576 22 73
Maltepe-Topkapı

Doğuştan Günümüze ***BÜYÜK İSLÂM TARİHİ***'nin
Bu Cildinde Yer Alan Müellif ve Konular :

Doç. Dr. M. Çetin VARLIK	● *Anadolu Beylikleri*
Doç. Dr. İlhan ŞAHİN	● *Kuruluştan Fetret Devrine Kadar Osmanlı Siyasî Tarihi*
Doç. Dr. İsmet MİROĞLU	● *Fetret Devrinden II. Bayezid'e Kadar Osmanlı Siyasî Tarihi*
	● *Yavuz Selim Devri*
Arş. Gör. Feridun EMECEN	● *Kanunî Devri*
Prof. Dr. Mücteba İLGÜREL	● *II. Selim (Sarı Selim)*
	● *III. Murad*
	● *III. Mehmed*
	● *I. Ahmed*
	● *I. Mustafa*
	● *II. Osman*
	● *IV. Murad*
	● *İbrahim*
	● *Kitab-ı Müstetab*

Bütün bölümler Prof. Dr. Hakkı Dursun YILDIZ tarafından okunarak eksik bahisler tamamlanmıştır.

Baskıya Hazırlama ve Metin Tashihi
Yılmaz DAŞCIOĞLU

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

ANADOLU BEYLİKLERİ

Karaman Oğulları Beyliği 23
Kadı Burhaneddin Ahmed ve Beyliği ... 45
Eşref Oğulları Beyliği 55
Aydın Oğulları Beyliği ... 59
İnanç Oğulları Beyliği 71
Alaiye Beyleri 77
Taceddin Oğulları Beyliği 85
Çoban Oğulları Beyliği ... 91
Dulkadır Oğulları Beyliği 97
Ramazan Oğulları Beyliği 113

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ

A. KURULUŞTAN FETRET DEVRİNE KADAR

1 — Osmanlılar'ın Mensup Olduğu Boy 134
2 — Osman Bey'in Ailesinin Nesebi ... 136
3 — Ertuğrul Bey'in Aşiret Beyliği 137
4 — Ertuğrul Bey'in Ölümü 137
5 — Osman Bey'in Beyliğe Getirilmesi 138
a) Osman Bey'in Siyasî Bir Şahsiyet Kazanmaya Başlaması 139
b) Osmanlı Tarihi'nin Doğmaya Başlaması 140
c) Osmanlı-Bizans Kuvvetlerinin İlk Karşılaşması ... 140
d) Türkler'in İlerlemesi Karşısında Bizans'ın Yardım Araması 141
e) Bursa'nın Kuşatılmaya Başlanması 141
f) Osman Bey'in Para Bastırması 142
g) Osman Bey'in Ölümü 143

6 — Orhan Bey 143
a) Bursa'nın Fethi 143
b) İznik ve Gemlik'in Fethi 143
c) İzmit'in Fethi 144
d) Türklerle Meskun Yerlerin Fethi 145
e) Osmanlı-Bizans Münasebeti ve Rumeli'ye Geçiş ... 146
f) Rumeli'ye İlk Türk Nüfusunun İskânı 147
g) Edirne'nin Fethi 148

7 — I. Murad'ın Tahta Geçmesi 149
a) Ankara'nın Yeniden Zaptı 149
b) Trakya'da Osmanlı Nüfuzunun Sağlamlaştırılması 149
c) Osmanlılar'a Karşı Balkanlar'da Kurulan İlk İttifak ve Sırp Sındığı Savaşı 150
d) Balkanlar'daki Fetihler 151
e) Anadolu'da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulmaya Başlaması 152
f) Osmanlı-Candar Oğulları Münasebetleri 153
g) Osmanlı-Karaman Kuvvetlerinin Karşılaşması 153
ğ) Osmanlılar'a Karşı Balkanlar'da İkinci İttifak ve Kosova Savaşı 154

8 — Yıldırım Bayezid'in Tahta Geçmesi ... 155
a) Yakub Çelebi'nin Öldürülmesi 155
b) Balkanlar'da Alınan Tedbirler 156
c) Batı Anadolu'da Türk Birliğinin Kurulması 156
d) Ege ve Akdeniz'de Osmanlı Donanmasının Faaliyeti 157
e) Karaman Oğulları Seferi 157
f) İstanbul'un Muhasarası ve Şehirde Türk Mahallesi'nin Kurulması 158
g) Yıldırım Bayezid'in Anadolu Sultanı Ünvanını Alması ve Anadolu'da Yeni Fetihlere Girişmesi 158
ğ) Balkanlar'a Yapılan Yeni Seferler ... 159
h) Yeni Bir Haçlı İttifakı ve Niğbolu Savaşı 160
ı) Karaman Oğulları'nın Osmanlılar'a Bağlanması 161
i) Timur Tehlikesinin Ortaya Çıkışı 161
j) Canik Bölgesi ve Kadı Burhaneddin Devleti'nin Osmanlı Hakimiyetine Girmesi 162
k) Ankara Savaşı'na Doğru 163
l) Ankara Savaşı 164
m) Ankara Savaşı'nın Sonuçları 164
n) Fetret Devri'nin Başlaması ... 165

B. / FETRET DEVRİ

I — KARDEŞLER ARASINDA HAKİMİYET MÜCADELELERİ ... 167

1) Musa Çelebi'nin Rumeli'deki Faaliyeti ve Kendini Hükümdar İlan Etmesi ... 169
2) İstanbul Kuşatması ... 170
3) Musa Çelebi'ye Karşı Manuel-Çelebi Mehmed İşbirliği ... 171
4) Musa Çelebi'nin Mağlubiyeti ve Ölümü ... 171

II — MEHMED ÇELEBİ DEVRİNDE OSMANLI BEYLİĞİ ... 172

1) İlk İcraat ... 172
2) Bursa Kuşatması ve Mehmed Çelebi'nin Karaman Seferi ... 173
3) Venedikliler'le Yapılan İlk Deniz Savaşı ... 176
4) İsfendiyar Oğulları'yla Münasebet ... 176
5) Canik Bölgesinin Zaptı ... 177
6) Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Mahmud'un İsyanı ... 177
7) Musa Çelebi'nin İsyanı ... 178
8) Mehmed Çelebi'nin Ölümü ... 179

III — İKİNCİ MURAD BEY DEVRİNDE OSMANLI DEVLETİ ... 181

1) Murad Bey'in Tahta Çıkışı Üzerine Vuku Bulan Karışıklıklar ... 181
2) Mustafa Çelebi'nin İsyanı 182
3) İstanbul Kuşatması ... 184
4) Küçük Mustafa'nın İsyanı ... 185
5) Karamanoğlu Mehmed Bey'in Antalya'yı Kuşatması - Ölümü ve Oğlu İbrahim Bey'in Osmanlı Himayesine Girmesi ... 186
6) İzmiroğlu Cüneyd Bey'in Sonu ... 187
7) Sırbistan Meselesi ... 187
Osmanlı-Macar Münasebetleri ... 188
8) Osmanlı-Venedik Savaşı ve Selanik'in Fethi ... 189
9) Şahruh'a Karşı Takip Edilen Osmanlı Siyaseti ... 192
10) Osmanlı-Arnavutluk Münasebetleri ... 193
11) Karaman Seferi ... 194
12) Macaristan Seferi - Belgrad'ın Kuşatılması ... 195
13) Yanko (Hünyadi Yanoş)'un Sofya'ya Kadar İlerlemesi *Segedin Anlaşması* ... 196
14) Murad Bey'in Saltanattan Çekilmesi 198
15) Genç Padişah II. Mehmed *Varna Savaşı* ... 200
16) II. Murad'ın Tahta Avdeti ... 202
17) Balkanlar'da Hakimiyet Meselesi ve II. Kosova Savaşı ... 203

18) Şehzade Mehmed'in Düğünü 205
19) Murad Bey'in Ölümü 205

C. FATİH DEVRİNDE OSMANLI İMPARATORLUĞU

I — FATİH'İN İLK ZAMANLARI VE İSTANBUL'UN FETHİ 209

a) Bizans'ta Durum 213
b) Kuşatma 214
c) Ve Fetih 216

II — FATİH'İN BATI SİYASETİ 220

a) Sırbistan Seferleri 220
b) Arnavutluk Meselesi 222
c) Mora'nın Osmanlı Topraklarına Katılması 223
d) Eflak Meselesi 224
e) Bosna'nın Zaptı 225
f) Osmanlı-Macar Münasebetleri 226
g) Osmanlı-Venedik Mücadelesi 227
ğ) İtalya Seferi 229
h) Boğdan Seferi 230

III — FATİH'İN KARADENİZ SİYASETİ 231

a) Trabzon'un Fethi ... 231
b) Kırım Hanlığı Meselesi ... 232

IV — FATİH'İN ORTA VE DOĞU ANADOLU SİYASETİ 234

a) Fatih ve İbrahim Bey Zamanında Osmanlı-Karaman Münasebetleri 235
b) Kardeşler Mücadelesi - Dulkadırlı - Akkoyunlu - Memlûklu ve Osmanlı Müdahaleleri 236
c) Karaman Beylerinin Müttefik Aramaları, Fatih'in Müdahalesi ve Karaman-ili'ne Yapılan Sürgünler 238
d) Venedik-Akkoyunlu Müdahalesi ... 241
e) Karaman Meselesinin Halli ... 243
f) Osmanlı-Akkoyunlu Münasebetleri 244

V — FATİH'İN GÜNEY SİYASETİ 246

Osmanlı-Memlûklu Münasebetleri 246

D. İKİNCİ BAYEZİD DEVRİ

I — İÇ KARIŞIKLIKLAR VE CEM OLAYI ... 255

II — FETİH HAREKETLERİ 262

a) Boğdan Seferi 262
b) Mora Savaşları 264
1 — İnebahtı (Lepanto)'nın Fethi ... 264
2 — Modon'un Fethi 265
3 — Koron'un Fethi 266
c) Osmanlı-Memluklu Münasebetleri 266
1 — Karagöz Paşa'nın Fetihleri 266
2 — Adana Savaşı 268
3 — Hersekoğlu Ahmed Paşa'nın Esareti ... 269
4 — Davud Paşa'nın Varsak Seferi 270
5 — Ağaçayırı Savaşı 271
6 — Osmanlılar'a Karşı Dulkadırlı-Memlûklu İşbirliği 274
7 — Barış 275

E. YAVUZ SELİM DEVRİ

I — SELİM'DEN ÖNCEKİ DURUM ... 281

a) Kardeşler Rekabeti 281
b) Selim'in İdareyi Ele Alması ... 283
c) Bayezid'in Ölümü 285

II — SELİM'İN İDAREYE HAKİM OLMASI ... 287

a) Şehzade Ahmed ve Korkud ile Çocuklarının Bertaraf Edilmesi 287
b) Batı ile Anlaşma 290
c) Osmanlı-Safevî Münasebetleri 291
1 — Anadolu'da Şiî Propagandası ... 291
2 — Selim'in Aldığı Tedbirler ... 292
3 — İran Seferi ... 293
4 — Çaldıran Savaşı 298
5 — Savaş Dönüşü 299
6 — Çaldıran Savaşı'nın Neticeleri 302
aa. Kemâh'ın Fethi ... 302
bb. Diyarbekir'in Fethi 302
d) Osmanlı-Memluklu Münasebetleri 304
1 — Merc Dabık Savaşı 305
2 — Reydaniye Savaşı 307
3 — Tersanenin Yeniden İnşaası 311
III — YAVUZ SULTAN SELİM'İN ÖLÜMÜ ... 311

F. KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN DEVRİ

Tahta Çıkışı 313

İlk İcraatı ... 314

Devrindeki Olaylar 314
1 — *Canberdi Gazali Hadisesi* ... 314
2 — *Belgrad'ın Fethi* 315
3 — *Yabancı Elçilerle Yapılan Görüşmeler* 316
4 — *Rodos'un Fethi* 317
5 — *Mısır Meselesi ve Hain Ahmed Paşa Hadisesi* 318
6 — *Veziriazam İbrahim Paşa'nın Mısır'daki Islahatı* 319

Macaristan Seferleri 321
1 — *Mohaç Meydan Muharebesi* 321
2 — *İkinci Macaristan Seferi ve Viyana Kuşatması* 323
3 — *Üçüncü Macaristan Seferi (Alman Seferi)* ... 325
4 — *Osmanlı-Avusturya Sulhü ve Neticeleri* ... 326

Anadolu'daki İç İsyanlar 328

İran Seferleri 330
1 — *Irakeyn Seferi* ... 331
2 — *İkinci İran Seferi* ... 333
3 — *Nahcıvan Seferi* 336
4 — *Amasya Anlaşması* 340

İç Olaylar ve Şehzadeler Arasındaki Mücadele ... 342
1 — *Kırım Hadiseleri* 342
2 — *Düzme Mustafa Hadisesi* 343
3 — *Şehzade Bayezid Olayı* 344

Boğdan Seferi 347

Türk Denizciliği ve Deniz Seferleri 348
1 — *Barbaros Hayreddin'in İlk Faaliyetleri* ... 348
2 — *Barbaros'un Osmanlı Hizmetine Girişi* ... 350
3 — *Korfu Seferi* 351
4 — *Preveze Zaferi* 352
5 — *Cezayir Hadiseleri ve Fransa'ya Yardım Seferi* 354

Turgut Reis ve Deniz Muharebeleri 355
1 — *Trablusgarb'ın Fethi ve Fransa'ya yardım Seferi* ... 356
2 — *Cerbe Savaşı* 358

Malta Seferi ve Sakız'ın Alınması 360

1 — Malta Kuşatması 360
2 — Sakız'ın Alınması ... 361

Kızıldeniz, Umman ve Hind Denizi'nde Osmanlı Denizcilerinin Faaliyetleri 361

1 — Hadım Süleyman Paşa'nın Hind Seferi 362
2 — Yemen Hakimiyeti ve Habeşistan Seferi 364
3 — Umman Denizi'nde Osmanlı-Portekiz Mücadelesi ve Piri Reis 365
4 — Seydi Ali Reis'in Hind Kaptanlığı 366
5 — Hind Seferinin Siyasi ve Ticari Neticeleri ... 367

Osmanlı-Fransız Münasebetleri ve Kapitülasyonlar 369

Avusturya-Osmanlı Mücadelesi (1533-1562) 371

1 — Macaristan Seferi (İstabur Seferi) 372
2 — 1543 Macaristan Seferi (Peşte Muhasarası ve Estergon Zaferi) 373
3 — Erdel Meselesi 375

Kanuni'nin Son Seferi ve Vefatı 378

1 — Sigetvar Seferi 378
2 — Kanuni'nin Vefatı ... 380

G. KANUNİ'DEN SONRA OSMANLILAR

I — İKİNCİ SELİM (SARI SELİM) ... 383

a. Kapıkulu'nun Disiplininin Bozulması 383
b. Akdeniz'de Hakimiyetin Devamı ve Sakız'ın Fethi ... 384
c. Yemen Meselesi 385
d. Don ve Volga (İdil) Nehirlerinin Bir Kanalla Birleştirilmesi Teşebbüsü 386
e. Doğu Akdeniz Hakimiyeti İçin Kıbrıs'ın Fethi ... 386
f. İnebahtı Deniz Savaşı ... 387
g. Tunus'un Zaptı 388
ğ. Fas'ta Osmanlı Nüfuzu 389
h. Diğer Kanal Açma Teşebbüsleri ... 389
ı. İkinci Selim'in Vefatı ve Şahsiyeti 391

II — ÜÇÜNCÜ MURAD 393

a. Osmanlı-İran Savaşları 393
b. Osmanlı-İran Barışı ... 396

c. Sokollu Mehmed Paşa 397
d. Osmanlı-İngiliz Ticari Münasebetlerinin Başlaması 398
e. Kuzey Afrika'da Osmanlı Hakimiyeti 398
f. Osmanlı-Bornu Münasebetleri 399
g. Osmanlı-Avusturya Savaşları 399
ğ. Üçüncü Murad'ın Vefatı ve Şahsiyeti 401

III — ÜÇÜNCÜ MEHMED 403

a. Osmanlı-Avusturya Savaşları ... 404
1) Haç-ova Meydan Savaşı 404
2) Kanije Müdafaası ... 407
3) Budin'in Müdafaası 408
b. Zorba İsyanı 408
c. Celalî İsyanları 409
d. Tebriz'in Elden Çıkışı 411
e. Üçüncü Mehmed Devrinde Elçilik Münasebetleri 411
f. Üçüncü Mehmed'in Vefatı ve Şahsiyeti 412

IV — ONALTINCI YÜZYILIN SONLARINA DOĞRU OSMANLI DEVLETİ'NDE VE AVRUPA'DA İKTİSADİ HAYAT ... 413

A. OSMANLILAR'DA MALİ DURUM 413

B. AVRUPA'DA İKTİSADİ HAYAT ... 416

V — BİRİNCİ AHMED ... 419

a. Osmanlı-İran Savaşları ... 419
b. Osmanlı-Avusturya Savaşları ... 421
c. Erdel Tacı ve Jitvatorok Barışı 421
d. Celâli İsyanlarının Devamı 423
e. Osmanlı-İran Savaşlarının Devamı 426
f. Zaporog Kazakları'nın Sinop Limanı'na Baskınları 427
g. Osmanlı-Lehistan Barışı 428
ğ. Osmanlılar'da Ticari Münasebetler 428
h. Sultan Ahmed Camii'nin İnşaası 428
ı. Türkiye'ye Tütünün İlk Gelişi ve İçki Yasağı ... 429
i. Birinci Ahmed'in Vefatı ve Şahsiyeti ... 430

VI — BİRİNCİ MUSTAFA (İlk Saltanatı) 431

VII — İKİNCİ OSMAN ... 433

a. Osmanlı-Lehistan Münasebetleri ... 434

b. Hotin Seferi 434
c. Osmanlı-Lehistan Barışı 435
d. İkinci Osman ve Devlet Erkânı 436
e. İkinci Osman'ın Devlet Müesseseleri Hakkında Bazı Teşhisleri 438
f. Kapıkulu'nun İsyanı 439

BİRİNCİ MUSTAFA'NIN İKİNCİ SALTANATI 441

a. İkinci Osman'ın Şehit Edilmesi 442
b. İkinci Osman'ın Şahsiyeti 442
c. İkinci Osman Devrinde Tabiî Âfetler ... 443
d. Sipahilerin Kan Davası İçin İlk İsyanı ... 443
e. Karadeniz Donanmasının Dönüşü 444
f. Sipahilerin İsyanı 444
g. Abaza Mehmed Paşa İsyanı ... 445
ğ. Fatih Camii Vakası 447
h. Mere Hüseyin Paşa'nın Azli 447
ı. Birinci Mustafa'nın Tahttan İndirilmesi ... 448

VIII — DÖRDÜNCÜ MURAD

1. Bağdat'ın Sükûtu ve Irak'ın Elden Çıkışı ... 450
2. Sadrâzamın Azli 453
3. Kırım Hanlığında İhtilâf 453
4. Kazak Taarruzları ve Karaharman Zaferi 455
5. Cennetoğlu İsyanı 455
6. Abaza Mehmed Paşa Meselesi 456
7. Hüsrev Paşa'nın Bağdat Seferi 457
8. Hüsrev Paşa'nın Azli ve Yeniçeriler ... 459
9. Zorbalar 460
   a) Sipahi Zorbalarının Halka Zulümleri 460
   b) Zorbaların Padişahı Tehdidi ve Saray Baskını 460
   c) Zorbaların İkinci Saray Baskını 462
10. Dördüncü Murad'ın İdareyi Ele Alması ... 463
11. Asi İlyas Paşa 465
12. Ma'noğlu Fahreddin'in İsyanı 466
13. Yemen'de Mücadele ... 467
14. Büyük İstanbul Yangını 468

15. Tütün Yasağı ve Kahvehanelerin Kapatılması 468
16. Osmanlı-İran Savaşlarının Devamı ... 469
17. Revan Kalesinin Fethi 470
18. Padişahın İlmiye Sınıfı Hakkındaki Kararları 472
19. Şair Nef'î'nin İdamı 473
20. Dördüncü Murad'ın Lehistan Seferi Teşebbüsü 473
21. Şehzadelerin Kötü Akıbeti 474
22. İran'ın Yeni Taarruzları ve Revan'ın Elden Çıkışı ... 475
23. Bağdat Üzerine Hareket 476
24. Bağdat'ın Teslim Olması 477
25. Rumiye Şeyhi Mahmud'un İdamı 479
26. Kasr-ı Şirin Anlaşması ve Önemi 479
27. Kazak Taarruzlarının Tekrarı 480
28. Arnavutluk İsyanı ... 481
29. Denizlerde Faaliyet 482
30. Avlonya Hadisesi ve Osmanlı-Venedik Barışı ... 483
31. Koçu Bey Risalesi 484
32. Hindistan ile Elçilik Münasebetleri ... 485
33. Kültür Faaliyetleri ... 486
34. Dördüncü Murad'ın Ölümü ... 487

KİTÂB-I MÜSTETÂB 488

IX — İBRAHİM DEVRİ 491

1. Sikkelerin Yenilenmesi 492
2. İstanbul'da Şiddetli Kasırga 493
3. Emir-gûne oğlu'nun Katli 494
4. Azak Seferi 494
5. Asi Kınaoğlu'nun Akıbeti 494
6. Nasuh Paşazade Meselesi 495
7. Sadrâzamın Diğer Faaliyetleri ve İdamı 495
8. Şeyhülislâm Zekeriyazade Yahya Efendi'nin Ölümü 496
9. Girit Seferi'nin Başlama Sebepleri 497
10. Girit Serdarı Yusuf Paşa Aleyhinde Çalışmalar 498
11. Deli Hüseyin Paşa'nın Girit Serdarlığı 499
12. Kadınlar Saltanatı 500
13. Varvar Ali Paşa'nın İsyanı ... 501

14. Padişahın Samur Merakı 502
15. İstanbul'da Büyük Zelzele 503
16. Sultan İbrahim'in Tahttan İndirilmesi ... 504
17. İbrahim'in Sonu ... 505

İNDEKS 509

BİBLİYOGRAFYA 561

KRONOLOJİ 589

İMANLI ÇOCUK

Âtı gibisin anlı çocuk şanlı çocuk
Dostluk sana hasken bin düşmanlı çocuk
Ceddin gibi yön ver yeniden dünyaya
Son söz budur ancak ey imanlı çocuk.

Kenan SEYİTHANOĞLU

BİRİNCİ BÖLÜM
ANADOLU BEYLİKLERİ

Menteşe Oğulları, Saruhan Oğulları, Karası Oğulları, Candar Oğulları, Hamid Oğulları, Teke Oğulları, Eretna Beyliği, Sahip Ata Oğulları, Pervane Oğulları beylikleri sekizinci cilte yayınlanmıştır.

KARAMAN OĞULLARI BEYLİĞİ

Orta Anadolu'nun güneyinde kurulmuş olan Karaman Oğulları, Anadolu beyliklerinin en kuvvetli ve en önemlilerinden biridir. Karaman aşireti ve Karaman Oğulları Oğuzlar'ın Afşar ulusunun bir boyudur(1). Diğer Türkmenler gibi Karamanlılar da XIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren Moğol istilâsı önünden kaçarak Anadolu'ya gelmiş ve Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubat tarafından 1228'de Ermenak vilâyetine yerleştirilmişlerdir(2).

Kara Koyunlu oymağının bir kısmı XII. yüzyıl ortalarında Maveraünnehr ve bir kısmı da Kara Koyunlu Devleti'nin kurulduğu sırada Azerbaycan taraflarında görülmektedir. 1228'de Karaman aşiretinin reisi Sadeddinoğlu Nûre Sufi'dir. Bunun oğlu da Kerimüddin Karaman'dır. Karaman Oğulları isimlerini, mensup oldukları Karaman oymağından almışlardır(3). Karaman aşiretinin yerleştirildikleri Ermenak bölgesi fethedildikten sonra Kamerüddin İli adını almıştır. İlk tarihi şahsiyet olarak görülen Nûre Sufî, Kamerüddin ilinde dağlardan Larende'ye kömür taşımakla geçinen Türkmenler'den olarak görülmektedir(4).

Nûre Sufî, Anadolu'da yayılmış olan Bâbaîler tarikatına girmiş ve Türkmenler üzerindeki nüfûzunu artırarak Hristiyanlar'a ait yerleri bu arada Ereğli'yi elde etmek suretiyle arazisini genişletmiştir.

Nûre Sufi'nin ölüm tarihi kesin olarak belli değildir Kerimüddin Karaman, Nûre Sufi'nin oğludur. Babasının ölümünden sonra (1256)

---

(1) Ş. Tekindağ, «Karamanlılar», İA, VI, 317; Yazıcızade Ali, Tevarih-i Âl-i Selçuk, Topkapı Revan Ktp. Nr. 1300

(2) E. Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, İstanbul 1985, 302

(3) İ.H. Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, Ankara 1984, 1

(4) İbn Bibi, nşr. M. Th. Houtsma, Leiden 1902, 302

topraklarını genişletmiştir. Bu arada Anadolu Selçukluları da Moğollar'ın nüfuzu altında zayıf düştüklerinden Karaman, sarp bölgelerde daha rahat hareket etme imkânını buldu. Karaman Bey, Ermenak, Mut, Gülnar, Mer'a ve Silifke kalelerine taarruz edip bunlardan Ermenak'ı idaresi altına aldı.

Karamanlılar'ın bu şekilde topraklarını genişletmesi üzerine Selçuklu Sultanı IV. Kılıç Arslan, onlardan çekinerek ellerinde bulunan yerleri iktâ yani dirlik olarak verdi, hatta akrabalık bile tesis etti(1). Karaman'ın kardeşi Bonsuz'u Konya'ya getirerek ona sarayda Candarlık yani Mirahorluk vermişti.

Karaman Bey'in bu şekilde Selçuklu emiri sayılması dahi onun akınlarına mani olamadı, fakat onun sarp yerlere çekilerek durumunu devam ettireceği düşüncesiyle de üzerine gidilmedi(2).

IV. Kılıç Arslan, kardeşi İzzeddin Keykavus taraftarlığı yüzünden uç beyleri üzerine Türk ve Moğol kuvvetleri göndererek sükûneti temin etti. Uç beylerinin bu şekilde cezalandırıldığını gören ve sıranın kendisine de geleceğini düşünen Karaman Bey, yanında kardeşleri Zeynü'l-hac ve Bonsuz olduğu halde, 1261 senesinde yirmibin kişilik bir kuvvetle Konya üzerine yürüdüler(3).

Muineddin Pervâne emrindeki Selçuklu kuvvetleri, Karamanlılar'ı Gavele kalesi önünde yendiler. Karaman kaçtı ise de kardeşleri Konya'da iç kale kapısında asıldılar. Karaman Bey 1261'den sonra vefat etti. Ermenak ve Karaman iline Bedreddin Hotenî tayin edildi. Karaman Oğulları'nın başına ise Karaman'ın büyük oğlu, Şemseddin Mehmed Bey geçti(4).

Mehmed Bey, çok geçmeden Selçuklular'a karşı cephe alarak, devlete isyan eden Hatir Oğulları ile birleşti ve Türkmenlerini Niğde'ye gönderdi. Sultan Gıyaseddin'i zorla Niğde'ye götüren Hatiroğlu Şerefeddin, Ermenak tarafı askerî komutanlığını Mehmed Bey'e verdi(5).

Anadolu'da Moğol baskısına karşı uyanan bağımsızlık havasına Mehmed Bey de dahil olarak, Moğol-Selçuklu ordusu üzerine gönderi-

(1) E. Merçil, Aynı eser, 303

(2) İbn Bibi, 321

(3) Aksarayi, Müsâmeretü'l-Ahbâr, nşr. O. Turan, Ankara 1944, 71

(4) Ş. Tekindağ, «Şemsüddin Mehmed Bey devrinde Karamanlılar», Tarih Dergisi, sayı 19, İstanbul 1964, 66

(5) İbn Bibi, 322

len Bedreddin Hotenî'yi Gök-su derbendinde mağlup etti. Bu arada 1276'da Karamanlılar, Emirü's-sevâhil Hoca Yunus'u da yendiler(1).

Karamanlılar, Memlûk sultanı Baybars'ın Kayseri'ye kadar ilerlemesini memnuniyetle karşıladılar. Baybars şehirde rehine olarak bıraktıkları Mehmed Bey'in kardeşi Ali Bey'i serbest bıraktı ve Karamanlılar'a tevki ve sancaklar vererek Larende ve Ermenak'a gönderdi(2).

Baybars, Karamanlılar'ı yanına davet etti. Anadolu Selçukluları'nın içinde bulunduğu kötü durumdan istifade eden Mehmed Bey, Baybars'ı tekrar Anadolu'ya davet etti ise de gelmedi. Ancak durumu uygun bulan Mehmed Bey, Nâibü's-saltana Eminüddin Mikâil ile sahiller emiri Bahaeddin tarafından gönüllü olarak müdafaa edilen Konya'ya karşı saldırıya karar verdi. Menteşe ve Eşrefoğlu Türkmenleri'nin de katıldığı bu saldırıda, Konya önüne gelerek Baybars'ın gönderdiği bayrakları astı, Konyalıları kendisi ile işbirliğine davet etti. Eminüddin Mikâil, İzzeddin'in İstanbul'da kalmış olan şehzadelerinden birini getirmeyi isteyen Mehmed Bey'e karşı koydu(3).

Ancak çok geçmeden Karamanlılar'ın, Cimri lakâbı verilen Gıyaseddin Siyavuş'u, Selçuklu sultanı olarak tahta çıkarmalarına mani olamadı. Böylece Cimri, Mehmed Bey tarafından bir hile ile Selçuklu sultanı ilân edildi. Karamanlılar şehirdeki ayak takımı ile birleşerek, Konya'nın Atpazarı, Çaşnıgir kapılarını yaktılar. Ertesi gün kaçmak üzere bulunan Nâip arkadaşı Bahaeddin ile yakalanarak öldürüldü. Konya önünde Mehmed Bey'in topladığı divanda, *Bugünden sonra divanda, dergâhta, bârgâhta, mecliste ve meydanda Türkçe'den başka dil kullanmamağa karar verildi*(4). Cimri'nin vezirliğini kabul eden Mehmed Bey, Konyalılardan barış vergisi aldıktan sonra 13 Mayıs 1277 tarihinde Cimri ile şehre girdi(5).

Akşehir ve civarında yapılan Sahip-Ata Oğulları idaresindeki bir orduyu yendikleri sefer dönüşü Karaman Oğulları Konya'ya sokulmadılar. Bunun üzerine Mehmed Bey, Ermenak'a çekilmek zorunda kaldı. Bu sırada Sahib Cüveynî idaresindeki Selçuklu-Moğol ordusu Konya'ya yardıma geldi. Moğollar ile karşılaşan Mehmed Bey mağlup olarak, kardeşlerinden Tanu ve Zekeriya ile beraber öldürüldü (1277). III. Gıyaseddin Keyhüsrev ile Sahip-Ata, Develi-Karahisar önünde Cimri'yi de

(1) Aksarayî. Aynı eser, 112
(2) Baybars Tarihi, trc. Ş. Yaltkaya. İstanbul 1941. 88
(3) Ş. Tekindağ. Aynı makale, 89
(4) İbn Bibi. 326
(5) Ş. Tekindağ. Aynı makale, 92

bertaraf ederek duruma hâkim oldular(1). Develi-Karahisar civarında meydana gelen savaşta, Cimri'yi Germiyanlı Hüsameddin b. Alişir'in askerleri tanıyıp yakaladılar(2). Bu durum bir müddet için Karamanlılar'ı sindirdi. Mehmed Bey'in kardeşi Güneri Bey aile reisi oldu.

Güneri Bey'in başkanlığındaki Karamanlılar III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi ile anlaşarak 1284 yılında emirlik menşuru aldılar. Güneri Bey beylerbeyi, Eşrefoğlu Süleyman nâib tayin edildi. Karamanlılar Selçuklu ailesi arasındaki saltanat kavgalarına karıştılar. Bir müddet sonra Güneri Bey, 1286'da Ermeniler'e ait Tarsus üzerine bir sefer yaparak burayı tahrip etti. Ermeniler'in şikâyeti üzerine, Gıyaseddin Mesud, Selçuklu-Moğol kuvvetleriyle 1288'de Larende ve civarını tahrip ettiler(3). Güneri Bey dağlara çekildi ve Mesud'a karşı muhalefetten vazgeçerek Eşrefoğlu ile beraber Konya'ya gelip aflarını istediler (1288).

Karaman Oğulları Moğollarla zaman zaman barıştılar, bazen de savaştılar. İlhanlı Keyhatu iki defa Anadolu'ya geldi. Karamanoğlu üzerine gitti ise de netice elde edemedi. Keyhatu'nun dönüşünden sonra, Konya şehri etrafına kadar gelerek bu bölgedeki hayvanları sürüp götürmüştür (1292). Güneri Bey 1300 yılında vefat etti.

Güneri Bey'den sonra yerine kardeşi Mecdeddin Mahmud Bey geçti. Mahmud Bey'in 1300-1308 tarihleri arasında beyliğin başında bulunduğu anlaşılmaktadır. 1308'de Ermenilerle çarpışırken ölen Mahmud'dan sonra Yahşi Bey Karamanlı beyi oldu. Karamanlılar Konya'yı tekrar zaptettiler. Yahşi Bey'in bu bölgedeki Moğol tahakkümünü kırması diğer beyliklere de tesir etmiş, her tarafta bir bağımsızlık havası esmeğe başlamıştır(4).

Bunun üzerine İlhanlılar Emir Çoban'ı 1314'te Anadolu'ya gönderdiler. Çoban'ı karşılamağa bütün Uç beylikleri geldiği halde Karamanlılar gelmedi(5). Bu sırada Konya kuşatıldı ve açlıktan teslim oldu. Bundan sonra Emir Çoban Karamanlılar'ı takip ederek Larende'ye gitti. Yahşi Bey'in bu muhasaradan hemen sonra öldüğü anlaşılmaktadır.

Yahşi Bey'in Ali isminde bir oğlu olmasına rağmen yerine Mahmud Bey'in oğlu Bedreddin İbrahim Bey geçmiştir. Onun zamanında Konya tekrar Karamanlılar'ın eline geçmiştir. İbrahim Bey, 1318-1319

(1) İbn Bibi, 333, 726
(2) M.Ç. Varlık, **Germiyan Oğulları Tarihi**, 19
(3) İ.H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, 7
(4) Ş. Tekindağ, **Karamanlılar**, İA, VI, 320
(5) Aksarayî, Aynı eser, 311

yıllarında Tarsus civarındaki Ermeniler üzerine bir sefer yaptı. 1324'de isyan eden İlhanlılar'ın Anadolu valisi Çobanoğlu Timurtaş'ın mağlup olarak 1327'de Memlûklar'a sığınması, Anadolu beylikleri için tarihi bir dönüm noktası olmuştur. Timurtaş'ın baskısından kurtulan beylikler bağımsızlıklarını kazanarak bulundukları bölgelerde serbestçe yayılmaya başladılar. İbrahim Bey'i İbn Battuta Larende'de ziyaret etmiştir(1).

Mahmud Bey'in büyük oğlu Burhaneddin Musa Bey de Ermenak beyi bulunuyordu. İbrahim Bey, 1333'de beyliğinden çekilerek yerini Larende'de hüküm süren kardeşi Alaeddin Halil Bey'e bıraktı. Halil Bey hakkında bilinenler çok azdır. Ondan sonra ikinci defa İbrahim Bey, Karamanlılar'ın başına geçti. İbrahim Bey'in ölümünden sonra yerine oğullarından Fahreddin Ahmed Bey geçti. Ahmed Bey, Moğollar ile savaşırken öldü (Ocak 1350). Aynı sene emir olan diğer kardeşi Şemseddin Bey ile Süleyman Bey'in kısa süren beylik devresinden sonra beyliğin başına Burhaneddin Musa geçti. Fakat Musa Bey hasta olduğundan Seyfeddin Süleyman ile Karaman beylerini Larende'ye göndererek kendisi Mut'a çekilmiştir. Musa Bey'in yerine Süleyman Bey geçti ise de, bir hile ile öldürülmüştür (Ocak 1361). Bundan sonra Ebu'l-feth lakâbını taşıyan Halil Bey'in oğlu Alaeddin Ali Bey Karaman beyliğinin başına geçmiştir(2). Yarcani, Şehnâmesini Ali Bey'e ithaf etmiştir. Osmanlı-Karaman münasebetleri ilk defa onun zamanında başladı. Ali Bey, Avrupa topraklarına ayak basan Orhan Bey'e bir müfreze göndermiştir(3). I. Murad idaresinde Rumeli'de girişilen fetihler Karamanlılar'da kıskançlık doğurdu. Alaeddin Ali Bey'in Osmanlılar'a karşı Eretna Oğulları ve Türkmen beyleri ile ittifak hazırlama gayretleri, Sultan I. Murad'ın aldığı tedbirler sayesinde neticesiz kaldı (1361).

Bir müddet sonra, Karamanlılar'ın hedefleri olan Gorigos'a (Kız kalesi) taarruz ettikleri görülmektedir. Alaeddin Ali Bey, sahil emirlerinin de daveti üzerine Gorigos'a yürümeye karar verdi. Şehirliler, Karaman Türkmenleri'nin hücumu üzerine iç kaleye çekilerek, şehirdeki Rumlar'dan iki elçiyi Kıbrıs'a gönderdi. Kıbrıs kralı I. Pierre'nin bu maksatla 1361'de gönderdiği kuvvetler Ayas ve Alaiye emirleriyle birlikte hareket eden Ali Bey'in taarruzunu önleyemedi.

Pierre kendisi harekete geçtiği gibi kardeşi Jean'ı da Alaiye'nin zaptına gönderdi. Karamanlılar'ın teşviki ile toplanan sahil emirleri, Jean'ı Alaiye önünde mağlup ettiler. Ertesi sene Teke emirinin başa-

(1) İbn Battuta, **Seyahatnâme**, trc. Şerif Paşa, I, 324
(2) Ş. Tekindağ, Karamanlılar, İA, VI, 321
(3) Feridun Bey, **Münşeat**, I, 66

rısı Pierre'yi Avrupa'dan yardım istemek zorunda bıraktı. Aradaki anlaşmazlık 1366'ya kadar devam etti(1).

Buna paralel olarak Memlûklular da bir hareket için hazırlanıyorlardı. Memlûklular bunun için başta Ali Bey olmak üzere güneydeki Anadolu beylerine de mektuplar gönderdiler. Beylikler bu ittifaka müsbet cevap verdiler(2). Sonunda 1367'de Alaeddin Ali Bey, doğrudan doğruya Gorigos'u muhasara etti. Kıbrıslılar'ı birçok defalar mağlup eden Karamanlılar, bu hareketi teşvik eden Moğol kumandanı Yelbuğa Nasırî'nin ölümü ile Memlûklular'ın taarruzdan vazgeçmeleri üzerine, geri çekilmeye ve I. Pierre ile bir anlaşma yapmaya sebep oldu(3).

Ali Bey, Hamid Oğulları'ndan bazı yerler almış, Germiyanoğlu Süleyman Şah'ın arazisine saldırmış, 1375'te Kayseri'ye baskın yaparak Eretnaoğlu Ali Bey'i Sıvas a kaçırmıştı (1375).

Sıvas hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed'e karşı, Kayseri'yi elinde tutan Ömer oğlu Cüneyd'den orasını aldı ise de Kadı Burhaneddin derhal harekete geçerek Kayseri'yi almıştır(1384). Kadı Burhaneddin daha sonra Karamanoğlu üzerine bizzat yürümüş, ancak Alaeddin Ali Bey karşı koyamayarak çekilmiştir.

Bu arada I. Murad'ın kızı Nefise Sultan'ın Ali Bey'e gelin gitmesi de dostluk kurulmasına yetmedi. Karamanlılar'ın Hamid Oğulları topraklarına akınları harbe sebep oldu. Sultan I. Murad, Rumeli fetihlerinin devam ettiği sırada meydana gelen bu durum üzerine bizzat Karamanoğlu üzerine yürüdü. Çok şiddetli geçen savaşlarda Timurtaş Paşa'nın hücumlarına dayanamayan Alaeddin Ali Bey kaçarak Konya'ya sığındı. Sonunda Hamid Oğulları'ndan Osmanlılar'ın aldığı yerleri geri vermek suretiyle 1386'da barış yapıldı(4).

Karamanlılar bu acı sona rağmen I. Murad'ın 1389'da Kosova'da şehid düşmesi üzerine anlaşmayı bozup yeni bir ittifaka öncü oldular. Aydın, Menteşe ve Eşref Oğulları'nın büyük ölçüde katıldıkları bu ittifak üzerine Yıldırım Bayezid Rumeli'deki sulh işini düzenleyerek hemen harekete geçti.

Saruhan, Aydın, Menteşe ve Germiyan beyliklerini 1390 yılında memleketine kattıktan sonra Karamanoğlu üzerine yürüyüp Konya'yı muhasara etti. Karamanoğlu Ali Bey, Kadı Burhaneddin'in yardım teklifine rağmen, zaptettiği Beyşehri'ni geri vererek sulh yaptı. Osmanlılar Konya'yı geri vererek (1390) Çarşamba suyunu hudut kabul ettiler(5).

(1) Ş. Tekindağ, Karamanlılar'ın Gorigos Seferi, **Tarih Dergisi**, sayı 9. İstanbul 1954, 164-168
(2) Kalkaşandî, **Subhu'l-A'şa**, Mısır 1914, VIII, 19
(3) Ş. Tekindağ, Aynı makale, 168-173
(4) İ.H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, 13
(5) Aşıkpaşazade, nşr. Atl, 72; Oruç Bey, nşr F. Babinger, 31

Alaeddin Bey, Osmanlılarla anlaştıktan sonra Kadı Burhaneddin ile uğraştı. 1394'te Timur'un Doğu Anadolu'da görünerek kendi hâkimiyetini tanıtmak üzere elçiler gönderdiği sırada Alaeddin Ali Bey de Timur'un yüksek hâkimiyetini tanımıştır. Karamanoğlu elçileri vasıtasıyla Timur, Şam tarafına yürüdüğü takdirde oğlu Mehmed Bey'i asker ile göndereceğini, Anadolu ve Osmanlı ülkesine girdiğinde bizzat kendisinin geleceğini vaat etti(1).

Alaeddin Ali Bey'in Timur'a bağlılığını öğrenen Kadı Burhaneddin, Timur'a karşı olduğundan iki ateş arasında kalıyordu. Karamanoğlunun da Kadı Burhaneddin'e ait bazı yerleri vurması üzerine, Karamanoğluna ait Aksaray, Zincirli, Saime kalelerini zaptetti. Karamanoğlu Mehmed Bey mağlup vaziyette babasının yanına kaçtı.

1396'da Karamanoğlunun teşviki ile Kadı Burhaneddin'in yeğeni Kayseri valisi Şeyh Müeyyed isyan etti. Kadı Burhaneddin derhal harekete geçip Müeyyed'i teslim alıp öldürdü. Kadı Burhaneddin bu hadise üzerine Konya önlerine geldi(2). Karamanoğlu memleketini, yanındaki göçebelere yağma ettirdi. Karamanoğlu Konya kalesine sığındı. Bu son durumunu tasvib etmeyen kabilelerden bir kısmı Alaeddin Ali Bey'i terkederek Kadı Burhaneddin tarafına geçtiler(3).

Kadı Burhaneddin ile başa çıkamayacağını anlayan Alaeddin Ali Bey, yanındaki oymakları Ankara ve Bursa taraflarına göndererek Osmanlılar ile uğraşmağa başladı. Ankara'ya gidenler Anadolu beylerbeyi Sarı Timurtaş Paşa'yı yakalayıp Konya'ya götürmüştü. Bu durumu haber alan Yıldırım Bayezid, Eflâk seferinden döner dönmez Karamanoğlu üzerine yürümüştür.

Alaeddin Bey, Bayezid'in gelmekte olduğunu duyunca bazı hediyelerle ve bir heyetle barış istemiş, Timurtaş Paşa'yı da serbest bırakmıştır.

Ancak Yıldırım Bayezid bir ordu ile harekete geçerek Alaeddin Ali Bey üzerine yürümüş, 1397-1398 (h. 600) senesinde Akçay'da yapılan savaşı kaybeden Alaeddin Ali Bey Konya'ya sığınmış, fakat şehirlilerin Bayezid ile anlaşması üzerine esir alınmıştır. Sonunda Alaeddin Ali Bey öldürülmüştür(4).

Bayezid Konya'nın alınmasından sonra, Larende üzerine yürüdü ve teslimini istedi. Alaeddin'in hanımı ve oğulları Ali ve Mehmed Beyler, şehrin ileri gelenleriyle kaleden çıkıp anahtarlarını Bayezid'e teslim ettiler. Bayezid, Alaeddin Bey'in hanımı olan kızkardeşini ve iki oğlunu 1398'de Bursa'ya gönderdi.

(1) Estarabadî, **Bezm u Rezm**, nşr. Kilisli Rıfat, İstanbul 1926, 456
(2) **Bezm u Bezm**, 525
(3) Y. Yücel, **Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti**, Ankara 1970, 146
(4) Enverî, **Düstûrnâme**, 88

Bazı kaynaklarda aynı sene içinde Alaeddin Bey'in oğlu Mehmed Bey'in, Yıldırım Bayezid tarafından babasının yerine getirildiği ve ertesi sene isyanı üzerine sefer yapılarak kardeşi Ali Bey ile birlikte esir edilip Bursa'ya gönderildiği yazılmaktadır(1).

Yıldırım Bayezid, Konya, Larende, Develi ve Aksaray gibi şehirleri alarak Karaman Beyliği'ne son verdi. Mut, Ermenak, İçel ve Taşeli taraflarını Karaman ailesine mensup Süleyman Bey ve oğlu Şeyh Hasan ellerinde tutmuşlardır. Alaiye de Karaman hanedanına mensup birinin elinde bulunmakta idi(2).

1402 Ankara muharebesinin sonuna kadar Karaman Beyliği, Osmanlı idaresi altında kalmıştır. Ankara savaşından sonra diğer beylikler gibi Karaman Beyliği de Alaeddin Bey'in oğulları Timur'un torunu Mehmed Mirza tarafından Bursa'nın zaptında kurtarılan Mehmed Bey'e verilmiştir. Kardeşi Ali Bey de Mehmed Bey'e tâbi olarak Niğde emiri olmuştur.

Mehmed Bey, Timur'u ziyaret ederek onun adına Kayseri, Konya, Larende ve Eğridir'de sikke kestirmiştir. Osmanlı şehzadeleri arasındaki taht mücadelelerine karışan Mehmed Bey, Süleyman Çelebi'ye karşı cephe alarak onun önünden kaçan İzmiroğlu Cüneyd'i Konya'da kabul etti. Bu münasebetle otuzbin kişilik Karaman ordusunu Menderes sahillerine gönderdi. Çelebi Mehmed ile ittifak eden Karamanoğlu 1406'da Kırşehir'in Maliye ovasında onunla görüştü.

Bu arada Germiyanoğlu II. Yakub Bey, Aydınoğlu Cüneyd Bey hadisesinden sonra Osmanlılar tarafına meyletmiş ve Çelebi Mehmed'i tutmağa başlamıştır. Karaman Oğulları bu yakınlığı hiç benimsemediler. Böylece 1410'da iki beyliğin arası açıldı. Ertesi yıl yani 1411'de Karamanoğlu Mehmed Bey Kütahya'yı zaptetmiştir. Böylece bütün Germiyan memleketleri Karamanoğlu eline geçmiştir(3). Bunu takiben Çelebi Mehmed, Rumeli'de Musa Çelebi ile uğraşırken Karamanoğlu Nasirüddin Mehmed Bey, Bursa'ya kadar ilerlemiş ve şehri kuşatmıştır (1413). Otuzbir gün kadar devam eden bu kuşatmadan sonra Bursa'yı ateşe veren Karamanoğlu'nun bu hareketi Mehmed Çelebi'yi çok üzdü(4).

Osmanlılar, Kastamonu hâkiminin oğlu Kasım Bey'in de yardımını temin ile Akşehir, Beyşehir, Seydişehir'i geçerek 1414'te Konya önü-

(1) Ş. Tekindağ, Karamanlılar, İA, VI, 323

(2) Ahmedî, Dâsitan, nşr. N.S. Banarlı, 82; Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, 16

(3) Aynî, İkdü'l-Cum'an, Türkçe trc. Topkapı Sarayı, III. Ahmed Ktp. Nr. 2911/19, 217. M.Ç. Varlık, Germiyan Oğulları Tarihi, 75

(4) İ.H. Uzunçarşılı, Mehmed I, İA, VII, 501

ne geldiler. Karamanlılar mağlup olarak dağıldılar. Bu başarı üzerine Canik'e dönen Mehmed Çelebi, Karamanlılar'ın Beyşehir ve Seydişehir'e yeniden taarruz ettiklerini haber alarak harekete geçti ise de hastalandı.

Çelebi Mehmed'in Anadolu beylerbeğisi Bayezid Paşa, Mehmed Bey'i Konya önünde yakalamağa muvaffak oldu. Karamanoğlu Mehmed Bey ve oğlu Mustafa Bey, Ankara'da Osmanlı karargâhına getirildiler. Mehmed Çelebi, Karamanoğlunu cezalandırdı ise de özür dilediği, bir daha yapmayacağına yemin etti (1415). Bundan sonra Mehmed Çelebi hayatta olduğu müddetçe Karamanoğlunun hiçbir taarruzu görülmedi. Osmanlılar'dan çekindiği için Memluk sultanının himâyesini isteyerek, onun adına sikke kestirdi(1).

Bu arada oniki yıla yakın zamandan beri Karamanlılar'ın elinde bulunan Tarsus'u 1415'te Ramazanoğlu Ahmed Bey, yedi ay muhasaradan sonra zaptetti. Ancak Ahmed Bey'in ölümü üzerine ortaya çıkan karışık durumdan istifade eden Karamanoğlu Tarsus'u tekrar elde etti.

1417 yılında Memluklu sultanı Melikü'l-Müeyyed'in tâbiiyetine giren Karamanoğlu Mehmed Bey, müracaat ile Memluklar namına para bastıracağını bildirmiş ve Tarsus'un anahtarlarını teslim etmiştir(2).

Bu istek üzerine Melikü'l-Müeyyed Şeyh Zeyneddin Hoca'yı Karamanlılar'a göndererek hemen bir dostluk kurulmasını temin etti. Ancak bu münasebetler Şahin'in Tarsus nâipliğine tayini ile bozuldu. Ramazanoğlu İbrahim Bey'in Şahin ile yaptığı savaşlara karışan Mehmed Bey, Tarsus kuşatmasına da katıldı (1418). Karamanoğlu hastalanıp çekildi ise de oğlu Mustafa babasının yerini aldı.

Bunun üzerine, Memluk sultanı İbrahim Bey'i azlederek beyliğin başına İzzeddin Hamza'yı getirdi. Tarsus kısa bir müddet sonra Karaman hükümdarı Mehmed Bey'in oğlu Mustafa tarafından alındı. Bu sebeple Memluk sultanı Melikü'l-Müeyyed, oğlu İbrahim'i güneye gönderdi. Şam valisi Tanı Bey Mik'i de Tarsus'un fethine gönderdi. Bunlar Karamanoğlunu bozguna uğrattılar ve Adana ile Tarsus'u zaptettiler(3).

Memluk ordusu Niğde, Konya Ereğlisi ve Larende'ye gelerek büyük tahribat yaptılar. Karaman Oğulları Beyliği Ali Bey'e verildi. Dağlara kaçmak zorunda kalan Mehmed Bey, Memluklu ordusu geri gi-

(1) Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, 19
(2) F. Sümer, «Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar», **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara 1963, 47
(3) F. Sümer, «Ramazan Oğulları», İA, IX, 616

dince Kayseri'ye saldırdı. Ancak Dulkadıroğlu Nasiriüddin Mehmed Bey'e esir düştü. Oğlu Mustafa da Dulkadırlılar tarafından öldürüldü.

Esir düşen Mehmed Bey'in Kahire'ye gönderilmesinden sonra, Ali Bey'in Konya hariç bütün Karaman topraklarına sahip olduğu görülmektedir. Mehmed Bey'in esir düşmesi üzerine İbrahim Bey, Çelebi Mehmed'e başvurarak yardım istedi. Konya'ya gelen Memluk heyeti ile görüşen İbrahim Bey'in görüşmelerine Osmanlı elçisi de katılmıştı. Memluk heyeti, Larende'ye de giderek Ali Bey ile de görüştükten sonra, düşüncelerini bir mektupla sultana göndermiştir. Halkın Ali Bey'i sefahatı yüzünden sevmemesi, İbrahim Bey'in rakibini bertaraf etmesini kolaylaştırdı. Bu sebepten Ali Bey Niğde'ye çekilmeye mecbur kaldı. Osmanlılar'ın Karaman işlerine karışmasını hoş karşılamayan Memluk sultanı Karaman iline dönen Mehmed Bey'i destekledi. Ancak beyliğin başına geçen Mehmed Bey, Osmanlılar'a karşı cephe aldı(1).

Hamidoğlu ile anlaşarak Antalya'ya hücuma geçtiler. Antalya muhafızı Hamza Bey, Hamidoğlunu öldürdüğü gibi, Mehmed Bey de başına isabet eden bir top güllesi ile öldü. Bu savaşa katılan İbrahim Bey, babasının ölüsünü alarak Larende'ye çekildi. Kardeşi Alaeddin Bey de Antalya'ya sığındı (1423).

Mehmed Bey'in ölümü üzerine İbrahim ve İsa Bey'ler ile mücadele etmek durumunda kalan Ali Bey, Karaman Beyliği'ni İbrahim Bey'e bıraktı. Niğde'ye çekilen Ali Bey, Dulkadıroğlu'nun hücumuna maruz kaldı. Dulkadırlılar, Develi ve Aksaray'a kadar hücum ettiler. Ancak İbrahim Bey'in ortaya çıkması üzerine çekildiler.

İbrahim Bey, Karaman-Memluklu münasebetlerine önem veriyordu. Barsbay'a isyan eden Ramazanoğlu İbrahim Bey'i Kahire'ye göndermekten çekinmedi. Ancak kuvvetlendikten sonra Memluklular'ın kendi üzerindeki nüfûzlarına son vererek, kuvvetlenip bağımsız bir siyaset takip etti. Memluklar bu durum karşısında emir Şadi Bey'i Tarsus'a gönderip kardeşine karşı İsa Bey'i desteklediler. İbrahim Bey, kardeşi İsa Bey ile çarpıştı ve onu Kahire'ye kaçmağa mecbur bıraktı(2).

Ali Bey de Mehmed Bey gibi İbrahim Bey'e tâbi oldu. Bu dönem, Karamanoğlu Beyliği'nin en kuvvetli zamanıdır. Kilikya, Memluklular ile Karamanlılar arasında bir ihtilaf konusu idi. Bu sebepten Kıbrıs kralı Janus'un oğlu II. Jean'ın ilk saltanat günlerinde gönderdiği el-

(1) Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, 21
(2) Ş. Tekindağ, «Karamanlılar», İA, VI, 324

çiyi kabul etmiştir. Anadolu'yu gezen meşhur Seyyah Broquiere de bu elçi ile beraber 1432 yılında İbrahim Bey'le Konya'da görüşmüştür(1).

Osmanlılar'a karşı bağımsız bir siyaset takip eden Sarimüddin (veya Taceddin) İbrahim Bey, Sırp despotu vasıtasıyla Macarlarla ittifaka girişti. 1433'te Osmanlılar'ın zaafından istifade ederek Beyşehri'ni ele geçirdi. Macarlar ile müşterek hareket eden İbrahim Bey'in durumunu gözeten Osmanlılar, Macarlar'ın mağlup olması üzerine Rumeli'deki tehlikeli durumu atlatınca, ona karşı hücuma geçtiler. Akşehir'den başlayarak Beyşehir'i, Seydişehir'i, Said ili ve Konya'yı aldılar. Osmanlı sultanı II. Murad, Karamanoğlu'nun en çok güvendiği Varsak aşireti üzerine de kuvvet göndererek Konya halkını Afyonkarahisar'a sürmeyi düşündü. Ancak İbrahim Bey, memleketin âlimlerinden Mevlana Hamza'yı elçi olarak gönderip sulh istedi. Almış olduğu yerleri geri vermek ve bir daha anlaşmaya aykırı hareket etmemek şartıyla Osmanlı elçisi meşhur Behçetü't-Tevarih yazarı Şükrullah vasıtasıyla 1435'te sulh yapıldı(2).

Karamanlılar ile anlaşmasına rağmen, siyasi bir tedbir olmak üzere Kayseri'yi zapteden İbrahim Bey'e karşı Dulkadıroğlu Nasıriüddin Mehmed Bey ile anlaşmak lüzumuna inandı. Dulkadıroğlu Kayseri'yi alan ve Memluklarla müşterek hareket eden Karamanoğluna karşı Osmanlılar'dan yardım istemek üzere Süleyman Bey'i 1436'da Sultan II. Murad'a gönderdi.

Kayseri'yi aldıktan sonra Amasya'ya da hücum eden İbrahim Bey'e ders vermek üzere, II. Murad Dulkadıroğlu Süleyman Bey'e kuvvet gönderdi. Bu suretle 1436'da Kayseri alındı. Osmanlılar'ın yanında bulunan İsa Bey, Karaman topraklarına hücum etti. Akşehir'i aldı, ancak yapılan muharebelerde öldü.

Memluklular'ın da duruma karışacaklarını anlayan İbrahim Bey, Osmanlılar'dan sulh istedi. 1437'de yapılan bu antlaşma üzerine Anadolu'da bir sükûnet meydana geldi. İbrahim Bey, beş-altı sene Osmanlılar'a karşı bir harekette bulunmadı.

1442 yılında Macaristan'a akın yapan Türk akıncı komutanı Mezid Bey'in Hermannstadt'ta şehid düşmesi ve ondan sonra Kula Şahin Paşa'nın bozguna uğraması üzerine, Osmanlılar aleyhine yapılan ittifaka Karamanoğlu İbrahim Bey de dahil oldu. Bizans vasıtasıyla Macar kralına başvurarak Haçlılar'ı savaşa teşvik etti. İbrahim Bey bu şekilde Osmanlılar'ın Dulkadırlılar ile anlaşmalarına karşı çıkarak eski Karaman topraklarını elde edeceğini düşünüyordu.

(1) Bertrandon de La Broquière, **Voyages**, nşr. Schefer, 120
(2) Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, 23-24

Anadolu'daki durumu uygun gören ve Osmanlı kuvvetinin bulunmamasından istifade eden İbrahim Bey'in damadı olan Turgut oğlu Hasan Bey kumandasında gönderdiği kuvvetler Ankara, Kütahya, Afyon topraklarına hücûm ederek, tahrip ettiler. İki düşman arasında kalan Osmanlılar, Haçlılar'a karşı mühim bir kuvvet göndermekle beraber, Amasya valisi Alaeddin Bey'in kumandasında Karamanoğlu'na karşı da bir miktar kuvvet gönderdi.

İbrahim Bey'in Haçlılarla bu şekilde ittifakı müslümanlar tarafından iyi karşılanmadı. Sultan II. Murad, devrin ileri gelen âlimlerinden aldığı fetva üzerine Karamanoğlu'na karşı kesin bir tavır almaya karar verdi(1).

Rumeli'deki tehlikeli durum karşısında Varna yakınlarına kadar gelen Haçlılarla bazı fedakârlıklar yapılarak Temmuz 1444'de Macarlar ile Segedin Muahedesi imzalandı. Bunun üzerine Anadolu'ya geçen II. Murad, Karamanoğlu üzerine bir sefer yaptı. Çok zor durumda kalan İbrahim Bey, hanımı olan II. Murad'ın kızkardeşiyle veziri Server Ağa'yı sulh istemek üzere gönderdi.

Durum gereğince sulh yapılması uygun bulundu. Böylece Karamanoğluna Akşehir, Seydişehir, Beyşehir bırakılmış oldu. Avrupa'dan kötü haberler geliyordu. Papa'nın teşviki ile Segedin Antlaşması'nın bozulduğu haber alındığında Sultan II. Murad, Karamanoğlu ile bir sulh yaptı.

İslâm dünyası karşısında suçlu duruma düşen İbrahim Bey, *sevgend-nâme* adı verilen çok ağır şartları taşıyan bu yemin ve ahidnâmeyi vermeğe mecbur kaldı(2). Bu ahidnâmeye göre, İbrahim Bey oğlunu ve askerini Osmanlılar hizmetine göndermeyi kabul ediyordu.

Karamanlılar, Varna Muharebesi'nde bu ahidnâmeye sadık kalarak asker gönderdikleri gibi, İkinci Kosova savaşında (1448)'da yardımcı kuvvetler gönderdiler.

İbrahim Bey, hıristiyanlara karşı yapacağı bir seferin İslâm âleminde iyi karşılanacağı düşüncesiyle Kıbrıslılar'ın elinde bulunan Gorigos'a hücuma karar verdi. Böylece 1448'de Gorigos'u fethetti. Bunun üzerine Rodoslular, Memluk sultanı Melikü'z-Zahir Çakmak'a baş vurdular.

İbrahim Bey'in durumunun kuvvetlenmesinden ve Osmanlılar'a karşı tavır alacağından endişe duyan II. Murad, oğlu Mehmed'i Dul-

(1) Ş. Tekindağ, Karamanlılar, İA, VI, 325 vd.

(2) Türkçe olan bu Sevgendnâme'nin metni için bkz. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, 26

kadıroğlu Süleyman Bey'in kızı Sitti Hatun ile evlendirerek bir müttefik bulma yoluna gitti.

Sultan II. Murad'ın 1451 yılında vefat etmesi üzerine yerine geçen oğlu II. Mehmed'in (Fatih), padişah olması İbrahim Bey'i ümitlendirdi.

İbrahim Bey, 1451'de Germiyan, Aydın, Menteşe Oğulları'ndan olduklarını ileri sürdüğü bazı kimseleri üç oğlunun yanında eski memleketlerini almak üzere göndermişti(1). Bunun üzerine Sultan II. Mehmed, Ozgur oğlu İsa Bey yerine Anadolu beylerbeyiliğine getirdiği İshak Paşa'yı Anadolu'ya gönderdiği gibi daha sonra bizzat kendisi de Karamanoğlu üzerine yürümüştür. Bu durumdan çekinen İbrahim Bey, sulh teklifinde bulundu. Ilgın hudut sayılmak üzere Beyşehir, Seydişehir ve Kırşehir gibi Karaman iline dahil kaleleri bırakmak ve sefer sırasında asker göndermek şartı ile sulh yapılmıştır(2).

İstanbul fethinin hazırlıklarının yapıldığı bir sırada 12 Şubat 1453'te Konya'ya gelen Venedik elçisi G. Mocenigo ile Osmanlılar'a karşı bir ticaret anlaşması yapılmıştır.

İstanbul'un fethinden sonra Patriklik makamını canlandıran Fatih'in kendisini ortodoksların dostu ve hâmisi gibi göstermesini kendisi için tehlikeli gören İbrahim Bey, 1455'te Memluk sultanı Seyfeddin Aynal'a gönderdiği mektupta Osmanlılar'ı şikâyet ediyordu. Durumu Memluk sultanının ciddi görmediği ve Osmanlılarla olan münasebetlerini kuvvetlendirmek üzere bir elçi gönderdiği anlaşılmaktadır.

Ancak İbrahim Bey 1456'da bizzat Memluk topraklarına hücum edip, Tarsus, Adana, Külek taraflarını almağa teşebbüs etti. Bunun üzerine Memluklular, Emir Hoşkadem Nasırî'yi Karaman iline gönderdi. Bunun üzerine İbrahim Bey önce Memluklular'a(3) sonra da Osmanlılar'a yaklaşmak ihtiyacını duymuştur. Bundan sonra Karamanoğlu İbrahim Bey, yaptığı anlaşmalara vefatına kadar sadık kalmıştır(4).

Fatih'in Kastamonu ve Trabzon seferlerine oğlu kumandasında asker gönderdiği gibi, İsfendiyaroğlu Kızıl Ahmed'in sığınma isteğini de kabul etmemiştir(5). Seferden sonra 1461'de padişalı İbrahim Bey'in oğluna hil'at giydirmiştir.

---

(1) Neşri, **Cihannüma**, nşr. Fr. Taeshner, Band I, Leipzig 1951, 178; Aşıkpaşazâde, nşr. Âli, 140

(2) Dursun Bey, **Tarih-i Ebu'l-Feth**, TOEM ilâvesi, İstanbul 1330, 34

(3) Aşıkpaşazâde, 229

(4) Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, 29

(5) Neşri, **Cihannüma**, 194

İbrahim Bey'in son zamanları üzüntü içinde geçmiştir. Daha sağlığında oğulları miras kavgasına düşmüşlerdir. İbrahim Bey, büyük oğlu İshak Bey'i veliaht ve merkezi Silifke olan İçel valisi yapmıştı. İshak Bey babası ölmeden idareyi ele almış ise de diğer kardeşleri mücadele etmişlerdir. Babasının hastalığının ağırlaşması üzerine Pir Ahmed, Konya âyânını elde ederek hükümdarlığını ilân etmiştir. Bunun üzerine İbrahim Bey, oğlu İshak Bey ile birlikte Gevele kalesine sığınmış ve burada 1464'de vefat etmiştir. Oğullarından Pir Ahmed, Kasım, Karaman, Alaeddin, Süleyman, Nûre Sufî ve Mehmed birbirleriyle mücadeleye girişmişlerdir(1).

Bu sırada Kasım Bey'in Memluklar'a başvurarak durumun güçleşmesi esnasında, Kayseri üzerinde hak iddia eden Dulkadırlı Süleyman Bey'in oğlu Melik Arslan Karaman iline hücum ederek tahribat yaptı. Bunun üzerine Karaman halkı Uzun Hasan'a müracaat edip onun müdahalesini istediler(2). Bu istek üzerine 1465'te Karaman iline giren Uzun Hasan, Dulkadırlılar'ı yenip, halka da nişan vermesine karşılık Pir Ahmed aleyhine dönmüş ve Karaman beyi ile işbirliği yapan Konya, Aksaray, Develi, Beyşehir, Kayseri, Akşehir'i İshak Bey'e vermiştir. Ak Koyunlular'ın Karaman ilinde giriştikleri bu şiddet hareketleri yerli halkı soğutmuştur.

Akkoyunlular'ın desteği ile Karaman iline hâkim olan İshak Bey, Memluk sultanı nâmına hutbe okutmasına rağmen, Osmanlılarla anlaşmak ihtiyacını duymuştur(3).

İshak Bey, Çarşamba suyunu hudut sayan eski anlaşmaların tatbikini isteyen Fatih'le bir türlü anlaşamadı ve Pir Ahmed ile Ermenak civarında savaşmak zorunda kaldı. İshak Bey, savaşta mağlup olmuş, ailesi de oğlunun sığınmış oldukları Silifke kalesi hariç bütün Karaman ilini kaybederek hazinesi ile Diyarbekir'e çekildi. Burada Uzun Hasan'a sığındıktan kısa bir süre sonra, 1481 yılında vefat etti(4).

Bundan sonra Osmanlı himayesinde olarak Karaman tahtına Pir Ahmed geçti. Bu şekilde Pir Ahmed'in Orta Anadolu'ya hâkim olması, bu bölgeyi kendi nüfuz sahası sayan Memluklular ile Akkoyunlu beyliğini endişeye düşürdü. Bunun üzerine Fatih, yeni Dulkadırlı beyi olan Süleyman Bey'in oğlu Şehsuvar Bey ile işbirliği yapan bu Karaman beyini Memluklar'a karşı himâyeyi kararlaştırdı(5).

(1) Ş. Tekindağ, Karamanlılar, İA, VI, 326; İbn Kemal, Tevarîh-i Âl-i Osman, VII. Defter, nşr. Ş. Turan, Ankara 1954, 233
(2) Arifi, «Maraş ve Elbistan'da Zulkadir Oğulları Hükümeti», TOEM, 1334, 420
(3) Aşıkpaşazâde, 168; İbn Kemal, 240
(4) Dursun Bey, 122; Aşıkpaşazâde, 168
(5) İbn Kemal, 272

Ancak Karamanlılar'ın Osmanlı hâkimiyetinden kurtulmak için, Memluklular ve Akkoyunlular ile ilişkilerde bulundukları anlaşılmaktadır.

Fatih'in Afyon'da Memluk seferine hazırlık yaptığı sırada, davetine gelmeyen Pir Ahmed, Osmanlılar'ın düşmanları Venedik ve Akkoyunlularla birleşmekten geri durmamıştır. Bunun üzerine Fatih, Pir Ahmed'in müttefikleri ile birleşmesine imkân vermemek için Afyon'dan ileri yürüyerek Konya ile Gevele kalesini zaptetmiştir(1).

Bir müddet sonra Fatih, Pir Ahmed'i desteklemek suretiyle Osmanlı siyasetine karşı koyan Karaman ilinin merkezindeki amele ve sanatkârları İstanbul'a sürdürtmüştür.

Fatih, Konya hisarına bir iç kale yaptırmış, Gevele kalesini yıktırmış ve yeni kurulan Karaman vilâyetinin başına şehzade Mustafa Çelebi'yi getirmiştir(2).

Bununla beraber Osmanlı kuvvetleri çekilince, Pir Ahmed ve Kasım beyler Larende'den hareketle Konya'ya karşı yürümüşler, iç kalenin mukavemeti üzerine Ereğli, Aksaray, Develi ve Niğde gibi eski Karaman şehirlerini 1469-1470 yılları arasında zaptetmişlerdir.

Pir Ahmed'in Niğde civarındaki cemaatlerin yardımını ve Alaiye beyi Kılıç Arslan'ın desteğini temin eden Kasım Bey, Osmanlılar'a karşı yeniden taarruza geçmiş ve Ankara'ya kadar hücum etmiştir(3). Bu arada Ereğli ve Larende'ye giden Rum Mehmed Paşa, halkın desteklediği Pir Ahmed'in hücumuna maruz kalmıştır.

Bunun üzerine başta Niğde olmak üzere (1471) bazı Karaman şehirlerini zapta başlayan Osmanlılar, sert hareket etmek zorunda kalmışlardır. Pir Ahmed Mut civarında İshak Paşa ve Gedik Ahmed Paşa emrindeki kuvvetlere mağlup olarak çekilmiştir. Karaman Bey, Fatih'e sığınmış, Kasım Bey mücadeleye devam etmek üzere çekilmiştir(4).

Bu arada Karamanlılarla işbirliği yapan Alaiye beyi, Kıbrıs kralına müracaat edip yardımcı kuvvet istemiştir. Kasım Bey derlenip toparlanıp cemaatlerin yardımları ile Niğde'ye tecavüz edip, Davut Paşa kuvvetleri ile savaştı ise de şiddetle karşı koyan Osmanlılar, başta Larende olmak üzere Ereğli ve Aksaray gibi Karamanlılar'a taraftar

(1) Dursun Bey, 139; Taclzâde Sa'di Çelebi, Münşeat, nşr. N. Lugal - A. Erzi, İstanbul 1956, 56

(2) Fatih devrinde Karaman eyâleti vakıfları fihristi, nşr. F.N. Uzluk. Ankara 1958, resim 1.

(3) İbn Kemal, 322

(4) Esterabadi, Bezm u Rezm, 466; Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, I, 518

şehirlerin müslüman ve hristiyan halkını 1471 yılında İstanbul'a sürdüler(1).

Alaiye üzerine yürüyüp Kılıç Arslan Bey'i teslim olmağa ikna eden Gedik Ahmed Paşa, onu oğlu ve ailesi ile birlikte İstanbul'a gönderdi(2). Daha sonra Karamanlılar'ın elinde bulunan İçel kalelerini zapta başlayan Gedik Ahmed Paşa, İshak Bey'in hanımı, oğlu ve kızının sığınmış oldukları Silifke kalesi ile Pir Ahmed'in hanımı, oğlu, İshak Bey'in küçük oğlu ve babasının sağlığında ölen İbrahim Bey'in oğlu Mehmed Bey'in kızının sığınmış oldukları Mokan, Görgös (Gorigos), müstahkem mevkilerini birbiri ardısıra zaptetmiştir(3).

Akkoyunlu beyi Uzun Hasan ile daha 1463'den beri Osmanlılarla savaş halinde bulunan Venedik Cumhuriyeti birlikte hareket etmek üzere anlaşmışlardı. Bu konuda bazı teşebbüslerde bulunan Uzun Hasan, Venedik Cumhuriyeti, Papalık ve Napoli krallıkları nezdinde olduğu gibi Rodos ve Kıbrıs krallıklarına elçiler ve mektuplar göndererek ittifak teklif etmişti.

Ahmed ve Kasım beylerin önderlikleri ile önce 1471'de Karaman iline Zeynel Bey kumandasında kuvvetler göndermişti. Ertesi sene Akkoyunlu beylerinden Bektaşoğlu Ömer Bey Musullu'yu göndererek Osmanlılar tarafından ipek üzerine konulan Tokat'ı yağma ve tahrip ettiren Uzun Hasan'ın yeğeni Yusufça Mirza, yanında Pir Ahmed ve Kasım olduğu halde Karaman ilini Osmanlılar elinden almak ve eski sahiplerine vermek için Orta Anadolu'da ilerlemeğe başlamışlardı(4).

Karaman topraklarında tutunmayı başaran Osmanlılar, şehzade Mustafa Çelebi ile bulunan Gedik Ahmed Paşa ve Anadolu beylerbeyi Davut Paşa'nın muvaffakıyetleri sonucunda Akkoyunlu hücumunu durdurdular. Bayındıroğlu'nu Eflâtun-Pınarı'nda esir ettiler. Halkın yardımı ile Pir Ahmed kaçıp Uzun Hasan'a sığındı(5).

Bazı cemaat ve oymakların yardımı ile hareket eden Kasım Bey, Mustafa Çelebi'ye karşı savaşarak İçel'de tutundu.

Kasım Bey'in İçel'de tutunduğu bu sırada Venedikliler Caterino Zeno'yu Uzun Hasan'ın yanına göndermişler, Osmanlılar'ın savaşa hazırlandıkları bir zamanda (1473), Akkoyunlu Türkmen beyine teslim edilmek üzere mühimmât ve ateşli silâhlarla dolu iki gemiyi Kıbrıs ve Karaman sahillerine yollamışlardır(6).

(1) Aşıkpaşazâde, 173
(2) İbn Kemal, 310
(3) Ş. Tekindağ, «Son Osmanlı-Karaman Münasebetleri», Tarih Dergisi, sayı 17-18, İstanbul 1963, 63
(4) Aşıkpaşazâde, 117; Hoca Sadeddin, I, 5233
(5) Aşıkpaşazâde, 177; Oruç Bey, 127
(6) Ş. Tekindağ, Aynı makale, 67

Bu arada, Uzun Hasan'a vaat edilip, Mocenigo'nun kumandası altında meydana gelen haçlı donanması önce Antalya'yı (1471), sonra da İzmir'i alıp yağmaladıktan sonra Karaman sahillerine gelmiş ve Silifke'yi muhasara eden Kasım Bey'e yardım etmiştir. Gerek bu kalenin gerekse Sikin ve Gorigos gibi eski Karaman kalelerinin geri alınmasında önemli roller oynayan Mocenigo, Soranzo'yu Karaman beyinin yardımına göndermiştir (1473).

Ancak 11 Ağustos 1473 tarihinde Otlukbeli savaşını kazanan Fatih, Osmanlı ülkesine saldırmayacağını temin eden Uzun Hasan'ı bertaraf etti. Şehzade Mustafa Çelebi ile Gedik Ahmed Paşa, Karaman ilini yeniden almaya başlayınca, Çanakkale boğazını geçip İstanbul'u alacaklarını ilân etmelerine rağmen Venedikliler acele ile Karaman sahillerini terketmek mecburiyetinde kaldılar.

Süratle ilerleyen Gedik Ahmed Paşa, Otlukbeli'nde Zeynel Mirza yanında sol kolda hazır bulunan ve savaştan sonra İçel'e kaçan Pir Ahmed'i Larende yöresinde mağlup ederek Ermenak'a hücum edip zaptetti(1). Hanımı ve hazinesi ile çok sarp olan Mennan kalesine sığınan Pir Ahmed, hastalanarak burada ölmüştür. Kardeşi Kasım Bey tarafından büyük ceddi Nûre Sufi'nin yanına gömülmüştür.

Karamanlılar'ın son mukavemet merkezlerinden sayılan Silifke, Gedik Ahmed Paşa'ya teslim olduğu gibi Develi Hisar da hasta olarak sefere çıkan Karaman valisi Şehzade Mustafa'ya teslim olmuştur. Bu kalenin alınmasından sonra Şehzade ile Gedik Ahmed Paşa, Lülüe kalesini muhasara ederek alıp Osmanlı askeri yerleştirdiler(2).

Gedik Ahmed Paşa, Mustafa Çelebi'nin ölümü üzerine bir süre Toros ve civarındaki cemaatleri kontrol gayesiyle Larende'de oturmuş 1474'de Karaman beylerbeyiliğine getirilen Bosnalı Mehmed Paşa da Kasım Bey'le zaman zaman savaşmak zorunda kalmıştır. Ancak Kasım Bey'in bu savaşlardan sonra önce Taşeli'ne sonra da Memluk sultanlığına sığındığı görülmektedir.

Fatih Sultan Mehmed, 1476'da Memluk sultanı Kayıtbay'a müracaat ederek Darül-hilâfe Konstantiniyye, yani İstanbul'dan gönderdiği bir mektupla Kasım Bey'in bağlı olarak geri gönderilmesini istemiştir(3).

(1) Aşıkpaşazâde, 180, 208

(2) Ş. Tekindağ, «Lü'lüe», İA, VII, 111

(3) Ş. Tekindağ, «II. Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfûz Mücadelesi», Belleten, sayı 123, 346'dan naklen, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Nr. 5848

1476 tarihinde kesin olarak Osmanlı topraklarına katılan Karaman ilinin bütün şehirlerinin evkaf tahriri yapılmıştır(1).

Karaman ili şehir ve kalelerinin birer birer zaptedildiği bir sırada rahatsızlanıp vefat eden Şehzade Mustafa'nın yerine Konya'ya tayin edilen Şehzade Cem, etrafa dağılmış cemaat beyleri ile olduğu gibi, Kasım Bey ile de dostluk kurarak onların gönlünü almasını bilmiştir(2).

Fatih'in ölümü üzerine kardeşi Bayezid ile mücadeleye girişen Cem'i, gerek Bursa yürüyüşünde, gerekse Mısır'a 1481 yılında ilticası sırasında destekleyen cemaat beyleri, onun üzüntüsüne katılmışlardır.

Kasım Bey, yanında bir kısım cemaatler olduğu halde, yeni Karaman valisi Şehzade Abdullah Çelebi ile Karaman beylerbeyi Hadım Ali Paşa'nın kuvvetlerini Mut yolunda mağlup etmiştir.

Ancak Gedik Ahmed Paşa'nın önünden çekilip Taşeli'ne sığınan Kasım Bey, Osmanlılar'ın Varsaklar'a hücum ettikleri bir sırada Rodos'a elçiler göndererek yardım isteğinde bulunmuştur(3).

Gedik Ahmed Paşa'nın hücumu üzerine Rodoslular tarafından söz verilen yardım gelemedi. Cem'in yeniden Anadolu'ya geldiği bir sırada Kasım Bey, onu Adana'da karşılamış ve yanında bazı cemaatler olduğu halde 1482'de Konya kuşatmasına katılmıştır(4). Kasım Bey, bu kuşatmadan netice alınamayınca, Taşeli'ne çekilmek zorunda kalmıştır. Kasım Bey, Bayezid'in Cem ile uğraşması sırasında kendisine bazı tavizlerde bulunacağını düşünüyordu. Nitekim Cem'in Rodos'a ilticasından sonra Bayezid'in Karamanoğlu Kasım Bey'e İçel ve Larende taraflarını verdiği anlaşılmaktadır. Kasım Bey, daha sonra II. Bayezid ile yaptığı anlaşma üzerine Osmanlılar'ın himayesi altında ölümüne kadar (1483) İçel taraflarında emirlik yapmıştır(5).

Kasım Bey'in Cem'e yardım etmesi yüzünden onu affetmeyen II. Bayezid, ilk fırsatta bu Karaman beyinin taraftarlarını dağıtmış, Karaman ilini kati olarak Osmanlı beylerbeyiliği haline getirmiştir(6).

Karamanlılar'ın siyasi sahadaki önemleri, daha çok bulundukları bölgenin siyasi durumu ile ilgilidir. el-Ömeri, ondördüncü yüzyılın başları için Anadolu beylikleri hakkında bilgi verirken, Karamanlılar'ı da

(1) **Defter-i evkâf-ı eyâlet-i Karaman**, nşr. F.N. Uzluk.
(2) C. Baysun, **Mustafa Çelebi**, İA, VII. 689
(3) Oruç Bey, 132
(4) Neşrî, **Cihannüma**, 221
(5) Ş. Tekindağ, «Karamanlılar», İA, VI. 327
Tekindağ, «**Son Osmanlı-Karaman Münasebetleri**», 43 vd.
(6) Osmanlı-Karaman münasebetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ş.

anlatmaktadır. Karamanlılar'ın diğer Uç Türkmenleri gibi yüksek dağlardaki kalelere sahip bulunduklarını, pek çok savaşçı askerlerinin mevcut olduğunu ve silahlarının çokluğunu yazmaktadır(1).

Geçitler vasıtasıyla Konya'ya ulaşan ticaret yollarını kontrolleri altında tutan Karamanlılar, Ceneviz ve Kıbrıs tüccarlarından aldıkları vergiler ile önemli bir gelir kaynağı elde etmişlerdir. Silifke, Anamur ve Manavgat gibi limanlardan gümrük resmi almakta idiler.

Karaman Oğulları Beyliği'nin ilk merkezleri Ermenak'tır. Sonradan Lârende (bugünkü Karaman) ve bir süre sonra da Konya'yı merkez yapmışlardır. Niğde ile Silifke de bir müddet merkez olarak kullanılmıştır.

Diğer Anadolu beyliklerinde olduğu gibi Karamanlılar'da da devlet idaresi Anadolu Selçukluları'na benzemekte idi. Memleket hanedanın ortak malı sayılıyordu. Beylik aile fertleri arasından seçilen Ulu Bey tarafından idare ediliyordi. Ailenin diğer üyeleri, memleketin çeşitli yerlerinde valilik etmek suretiyle yönetime katılıyordu.

Karaman beylerinin nevbet denilen davul, nakkare ve nefirden meydana gelen bir çeşit mehter takımları vardı.

1277'de meydana gelen Cimri hadisesi sırasında İbn Bîbî, divanın toplanıp karar aldığını bildirdiğine göre(2), bir divan teşkilâtının mevcudiyeti görülmektedir.

1432'de Kıbrıs kralının elçisi ile beraber Karamanoğlu İbrahim Bey'i Konya'da sarayında ziyaret ederek görüşen seyyah Broquiere, burada gördüğü vazifelileri ve saray teşrifâtını anlatır(3).

Karaman Oğulları'nın *Kadıasker* ismiyle *Şer'î* kadı kullandıkları bilinmektedir. Bu kadıaskerlerin arazi işlerine ait karar verdikleri görülmektedir(4). Bunlardan Muhsinzâde Mehmed ve İbrahim'in isimleri *Tapu defterleri*nde kaydedilmektedir(5).

Osmanlılar'dan günümüze kadar intikal eden tahrir defterlerinden, sipahi zadegân ismi ile nesillerden beri sipahi olan bazı ailelerden bahsedilmektedir. Bunlardan Yahşi Bey ve Bonsuz oğulları kaydedilmektedir. Karaman Oğulları zamanında bazı timarlara sahip olan bu imtiyâzlı aileler, Karaman beyleri döneminde olduğu gibi, Osmanlılar

(1) el-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr**, nşr. Fr. Taeschner, 50-52
(2) İbn Bibi, nşr. Houtsma, 302
(3) Bertrandon de La Broquiere, **Voyage**, nşr. Schefer, 120
(4) Ş. Tekindağ, «Karamanlılar», **İA**, VI, 328
(5) İ.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal**, Ankara 1970, 140

zamanında da bu durum ve imtiyazlarını muhafaza etmişlerdir. Her bey değiştikçe sipahilere de yeni beyin tuğrasıyle yeni berat verilmiş olduğundan Bonsuz ailesine ait en son beratın Karamanoğlu İbrahim Bey tarafından verildiği görülmektedir(1).

Karamanlılar'da ordu beyliğin esasını teşkil ediyordu. Bazı boy ve oymakların Karamanlılar yanında savaştıkları bilinmektedir. el-Ömeri, Karaman ordusu için 25 bin atlı, 25 bin piyade askerinden bahseder. Baybars tarihinde 20 bin atlı, 30 bin piyade olarak görülmektedir. Şikarî, Gorigos seferi esnasında 40 bin miktarını yazmaktadır. İbrahim Bey zamanı için ihtiyatları ile birlikte 60 bin rakamı kabul edilmektedir(2).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bugün bizlere kadar gelen Tapu tahrir defterlerinde, bu beyliklerdeki toprak idaresi ile toprağı işleyen halk ve köylü tabakası hakkında bilgi bulmak mümkündür. Toprak, timar, vakıf, mülk ve yurt olarak idare edilen yerlerin bir kısmı sonradan kısmen vakfa veya hazineye geçmiştir. Selçuklular'ın Sadreddin Konevî ve Mevlânâ ailesinden vergi muafiyeti usulünü, Karamanlılar ve daha sonra da Osmanlılar devam ettirmişlerdir. Osmanlı tahrir memurları, bu beyliğe ait yerlerin yazımını yaparken, vesikaları görüp tetkik ederek yeni tahrirlerini yapmışlardır(3).

Karaman Oğulları'nın Alaeddin Bey'den itibaren haleflerinin gümüş sikkeleri görülmektedir.

Karaman Beyliği'nde Türk sanatı, Selçuk sanatının bir devamıdır. Bunu mahallî bir üslûpla geliştirmişlerdir. XIV. ve XV. yüzyıl başlarında yapı sanatında görülen yenilik, duvar, cephe ve cümle kapılarının mermer levhalar ile kaplanmasıdır. Karaman'daki Hatuniye Medresesi, Konya'daki Has Bey, Daru'l-Huffaz'ı buna bir örnektir.

XIV. yüzyılda Karamanlılar'da meydana çıkan Türk mimari tezyinatı iki ayrı sistem olan hendesî örgü şeridi tezyinâtı ile kıvrık dal tezyinatının bir terkibidir(4).

Çini sanatı, Anadolu Selçukluları'ndan sonra Karaman Oğulları zamanında da durumunu muhafaza etmiştir. Alçı sanatı da aynı şekilde devam etmiştir.

Osmanlı sultanı II. Murad zamanında çeşitli eserler Türkçeye çevrilirken, Karaman Oğulları'nda da bu faaliyetlerin olduğu ortaya çıkmaktadır.

(1) Uzunçarşılı, **Medhal**, 141
(2) Ş. Tekindağ, Karamanlılar, **İA**, VI, 328
(3) Uzunçarşılı, **Medhal**, 141, 155
(4) Oktay Aslanapa, Karaman Devri Sanatı, İstanbul 1950, 207

Yarcanî adındaki şair, Karaman'ın oğlu Alaeddin Bey'in emriyle, XIV. yüzyılın sonlarına doğru yazmış olduğu Farsça Karaman Oğulları Şehnâmesi'ni Şikarî, XV. yüzyılın sonlarına doğru Türkçe'ye çevirmiştir.

Karaman beyleri, Allame Fazlullah, Hoca Fakih, Fehhar, Halimî, Nizâmî, Hızır b. Mahmud gibi ilim ve fikir adamlarını etraflarına almışlardır.

Karamanoğlu İbrahim Bey tarafından elçi olarak II. Murad'a gönderilen Karamanlı Hamza; Takşirü't-Tefsir adlı eserin sahibidir(1).

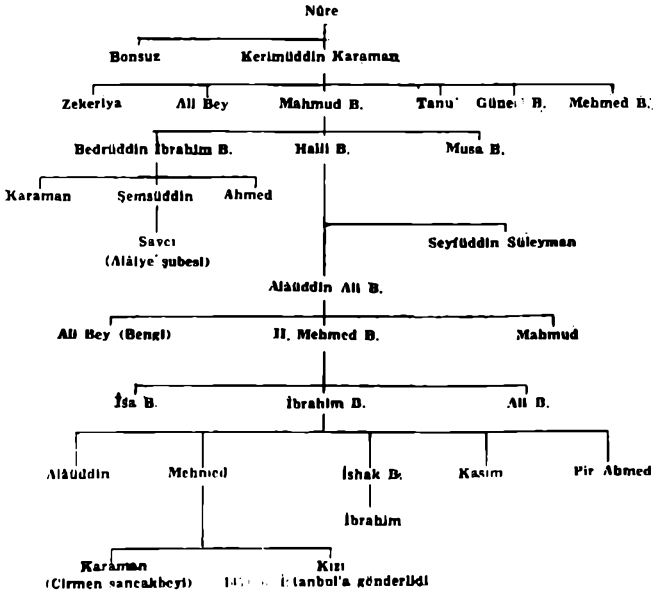

Karaman Oğulları Beyliği'nin Soyağacı

(1) Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, 220

KADI BURHANEDDİN AHMED VE BEYLİĞİ

Eretna devletinin çöküşünden sonra idareyi ele geçiren ve kendi adıyla anılan beyliği kuran Kadı Burhaneddin Ahmed, 745 (m. 1345)'-de Kayseri'de dünyaya gelmiştir. Babası Kayseri kadısı Şemseddin Mehmed olup Oğuzlar'ın Salur boyuna mensuptur(1). Kadı Burhaneddin-'in atalarından Mehmed isimli bir zat Harezm'den çıkarak Kastamonu'ya hicret etmiş ve burada Celalüddin Habib isminde bir oğlu dünyaya gelmişti. İyi bir tahsil ve terbiye gören Celalüddin Habib daha sonra Selçuklu devlet adamlarından Kadı Cemaleddin Hoteni'ye damat olmuştur. Çok geçmeden Kayseri kadılığına tayin edilen Celalüddin Habib 1277'de Anadolu'ya gelen İlhan Abaka Han tarafından Türk Memluk Sultanı Baybars'ı davet edenler arasında gösterilerek katledilmiştir. Celalüddin Habib'den sonra oğlu Hüsameddin Hüseyin ile bunun oğlu Siracüddin Süleyman, daha sonra da Şemseddin Mehmed Kayseri'de kadılık yapmışlardır(2).

Kadı Burhaneddin'in babası Şemseddin Mehmed hakkında çok az bilgi vardır. Burhaneddin küçük yaşta iken ilim tahsiline başlamış ve kısa zamanda Arapça ve Farsça eserleri okumayı ve yazmayı öğrenmiştir. Kayseri'deki tahsilinden sonra babasıyla Şam'a giden Burhaneddin Ahmed orada bir müddet ders görmüş ve sonra Mısır'da yüksek alimlerden okuyarak tahsil derecesini yükseltmiştir. Tahsilini tamamlayan Burhaneddin Ahmed, 766 (m. 1364)'da yirmibir yaşında Kayseri kadılığına tayin edilmiştir(3).

Kadı Burhaneddin'in Kayseri kadılığı Eretna devletinin çöküş halinde bulunduğu devreye rastlar. Zayıf bir kişiliğe sahip olan Eretna oğlu Mehmed'in kendi ümerası tarafından öldürülmesi kargaşayı büsbütün artırmıştı. Mehmed Bey'in yerine geçen oğlu Ali Bey, genç fakat zayıf iradeli ve kabiliyetsiz bir adamdı. Zamanında ümera ara-

---

(1) Aziz b. Erdeşir Esterebâdi, **Bezm u Rezm**, neşr. Kilisli Rıfat, İstanbul, 1928, 42

(2) Yaşar Yücel, **Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)**, Ankara, 1979, 17

(3) İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Ak Koyunlu, Kara Koyunlu Devletleri**, Ankara, 1984, 162

sında uyanan ikilik ve rekabet devlet ileri gelenlerinin idaredeki beceriksizlikleri ve nihayet Moğol ve Türkmen topluluklarının ayaklanmaları ülkeyi harabe bir hale getirmiş iktisadi ve zirai hayatı felce uğratmış şehirli ve köylü halk kütleleri arasında huzursuzluk had safhaya ulaşmıştı. Bu durum içte ve dışta devleti yıkmak isteyenler için bulunmaz bir fırsattı. Nitekim Karamanoğlu Alaeddin Bey 1366'da Konya'yı ve müteakiben Niğde'yi zaptetmiş Kayseri içinde hazırlıklara başlamıştı. 1367 yılında ise Babuk Moğollar ile birlikte Sivas'ı muhasara etmişti. Bütün bu olaylar esnasında bile Ali Bey hayatını eğlence ile geçirmekle meşguldu. Nitekim onun bu gafletini iyi değerlendiren Karamanoğlu Alaeddin Bey, Samagar ve Çaygazan Moğolları'nın da yardımıyla ansızın Kayseri'ye hücum ederek zaptetti (1375). Hükümdar Ali Bey bütün ağırlıklarını bırakarak Sivas'a doğru kaçmakta iken esir olmaktan Kadı Burhaneddin'in yardımına koşması sonucu kurtulabildi.

Ülke içerisinde anarşiyi kısmen de olsa Kadı Burhaneddin Ahmed sayesinde önleyebilen Ali Bey, 1378'de onu vezirlik mevkiine getirdi(1). Kadı Burhaneddin Ahmed ileri görüşlü bir kimse idi. Eretna devletinin zeval vaktinin geldiğine artık kesin olarak inanmıştı. Bu sebeple o Ali Bey'in iktidarını kırmak, faal bir fetih siyaseti takip etmek ve merkeziyetçi bir idare kurmak suretiyle devletin mukadderatına sahip olmak istiyordu. 1380'de Ali Bey'in veziri Kadı Burhaneddin ile birlikte Amasya üzerine yürüdüğü esnada Kazabad'da aniden hastalanarak (veba) ölmesi(2) Kadı Burhaneddin'i yeni iç ve dış meselelerle karşı karşıya getirmiştir. Ali Bey'in vefatıyla onun yedi yaşında bulunan oğluna naib tayin edilen Kadı Burhaneddin Ahmed, küçük hükümdarı bertaraf ederek yerine geçmek istiyordu. Ancak bu durumda onun karşısında en büyük ve ciddi rakip olarak Amasya Emiri Hacı Şadgeldi bulunuyordu. Nitekim Kadı Burhaneddin'in naib olarak emaretin başına geçerek iktidarı ele aldığını gören Hacı Şadgeldi Çaygazan kabilesine mensup Moğol askerleri ve Tokat şehri ahalisi de yanında olduğu halde büyük bir ordu ile Sivas'a hareket etti. Hacı Şadgeldi'nin güçlü ordusuyla başedemeyeceğini gören Kadı Burhaneddin bir takım vaadlerle Amasya emirinin müttefiklerini kendisinden ayırdı. Kuvvetinin azaldığını gören Hacı Şadgeldi Paşa Amasya'ya döndüğü sırada Danişmendiye köyü önünde meydana gelen muharebede maktul düştü(3). Emirlerinden bir çoğu Türkmen ve Moğol askerleri tarafından esir edildi. Muharebe esnasında askerinin başarısını takdir eden

(1) Esterebâdi, Aynı eser, 134
(2) Yaşar Yücel, Aynı eser, 42
(3) Esterebadi, Aynı eser, 249 vd.

Kadı Burhaneddin yağmaya müsaade ettiği gibi komutanlarına da hil'atler ve ihsanlar dağıttı.

Amasya emiri Hacı Şadgeldi'nin ortadan kaldırılmasından sonra Kadı Burhaneddin Ahmed hiç tereddüt etmeden hükümdarlığını ilân eyledi (1381). Adına hutbe okutup para bastırarak bundan böyle kendi adı ile anılacak devletini tek başına yönetmeye başladı. Anadolu, Şam ve Irak'taki müslüman hükümdarlara elçileri ile nâmeler göndererek cülûsunu bildirdi. Emir Şadgeldi'nin ölümünden sonra Kadı Burhaneddin Amasya'ya sahip olmak istedi ise de Şadgeldi'nin oğlu Emir Ahmed'in şiddetle muhafazası üzerine muvaffak olamadı. Bundan sonra Kadı Burhaneddin Ahmed'in yaklaşık onsekiz yıl süren hükümdarlık hayatı kendisine muhalefet eden Eretna akrabaları, Tokat emiri Şeyh Necip, Amasya emiri Ahmed, Erzincan hakimi Mutahharten ve Karamanoğlu Alaeddin ile mücadele hâlinde geçmiştir(1). Nitekim Kadı Burhaneddin saltanattaki ilk üç yılı içerisinde hükümdarlığını kabul etmek istemeyen ve tahta tekrar Eretna sülalesinden birini getirmek isteyen Tokat Emiri Şeyh Necip, Amasya Emiri Ahmed, Erzincan hakimi Mutahharten ve onlara bağlı kumandanlar ile sürekli harbetmiştir. 1384'de nisbeten de olsa ülke içerisinde merkeziyetçi bir idare kurmaya muvaffak olan Kadı Burhaneddin Mutahharten üzerine yürümeye hazırlandı ise de Erzincan hâkiminin elçi ve mektuplar göndermek suretiyle bağlılığını arzetmesi üzerine bu seferden vazgeçti. Bu sırada Ömer oğlu Cüneyd Bey Kayseri içerisinde zulüm ve tahriplerde bulunmaya başlamıştı. Derhal şehir önüne gelen Kadı Burhaneddin şiddetli bir hücumdan sonra kaleyi ele geçirdi. Cüneyd ise Karaman Oğulları'na iltica etmiştir.

Kadı Burhaneddin Ahmed Kayseri'nin zaptından sonra Tokat üzerindeki ablukayı şiddetlendirmiş ve açlık tehlikesi ile karşı karşıya gelen şehir ahalisinin baskısı üzerine Şeyh Necip eman dileyerek kaleyi teslim etmiş kendisi de akrabası olan Amasya emiri Ahmed'in yanına gitmiştir. 1387-1388 yılını Cüneyd ile işbirliği ederek devlet hududları dahilinde müslüman mallarını yağma ve tahrip eden Moğol-Türkmen eşkıyalarını tenkil etmekle geçiren sultan(2) bu sırada Timur'un Anadolu'ya doğru geldiği şayiası üzerine Sivas üzerine tecavüzi hareketlerde bulunan Amasya emiri üzerine yürüdü. Kadı Burhaneddin büyük bir ordu ile gerçekleştirdiği bu defaki seferinde Amasya bölgesini şimdiye kadar görülmemiş derecede yakıp yıktı(3). Ancak kuzeydeki Türkmen beyliklerinin her an harekete geçebileceklerini hesap ederek Amasya'yı kuşatmadan vazgeçerek geri döndü.

(1) İ. Hakkı Uzunçarşılı. Aynı eser. 163
(2) Esterebadi. Aynı eser. 330
(3) Esterebadi Aynı eser. 332

Bu arada Kadı Burhaneddin Ahmed'in Memluklar ve Osmanlılarla olan münasebetleri de hiç te dostça gelişmiyordu. Memluklar'ın Malatya naibüssaltanası Mintaş isyan hareketine girişmiş ve şehri kendisine teslim etmek üzere Kadı Burhaneddin'e elçiler göndermişti. İktisadi ve stratejik öneme haiz Malatya'nın devlet hudutları içine katılmasının iyi olacağını gören Kadı Burhaneddin kuvvetli bir ordu ile Sivas'tan Malatya üzerine hareket etti. Ancak burada iki yüzlü bir siyasetle karşılaşan Sultan, Mintaş'ı esir alarak kaleye sahip olamadan Sivas'a döndü(1). Fakat Kadı Burhaneddin'in Malatya'yı almak üzere teşebbüse geçmesini Memluklu Sultanlığı'na karşı girişilen tecavüzî bir hareket olarak gören Berkuk, Haleb naibi Yılboğa kumandasında büyük bir orduyu Sivas üzerine gönderdi. Sivas önüne gelen Yılboğa Amasya emiri Ahmed, Kayseri emiri Ömer oğlu Cüneyd ve Erzincan Emiri Mutahharten'in de teşvik ve yardımlarıyla şiddetli bir muhasaraya başladı. Kale içerisinden de suikasde ve düşmana yardıma rağmen Kadı Burhaneddin büyük ve harikulade bir gayretle kırk gün mukavemet ederek Mısır kuvvetlerini şehre sokmadı. Nihayet neticeden ümidini kesen Yılboğa ağırlıklarının pek çoğunu kale önünde bırakarak çekilmeye mecbur oldu (1389)(2).

Kadı Burhaneddin ile Osmanlılar arasında I. Murad zamanında dostane olarak başlayan münasebetler I. Bayezid devrinde zaman zaman düşmanca bir şekil alarak devam etmiştir. Bu duruma sebep Osmanlı devleti himayesinde bulunan Kastamonu emiri II. Süleyman Paşa'nın sonradan Osmanlılar'dan yüz çevirip Kadı Burhaneddin tarafına geçmesi ve Osmanlı hükümdarı aleyhine olarak ittifak etmeleri olmuştur. 1391'de Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezid'in Candar Oğulları ve Karaman Oğulları üzerine harekatı esnasında Kadı Burhaneddin bu iki hükümdara da yardım etti ise de bir başarı elde edemedi. Yıldırım Bayezid Candaroğlu'nun Kadı Burhaneddin ile arasının açık olduğu bir sırada süratle gelerek Kastamonu'yu aldığı gibi II. Süleyman Paşa'yı da öldürdü(3). Kadı Burhaneddin bu haberi yardıma gelirken yolda Tavra denilen yerde aldı ve Artukabad'a gelerek karargâhını kurdu. Bu yeni durum üzerine Kadı-Osmanlı münasebetleri çok gergin bir safhaya girmişti. Kadı Burhaneddin'e tâbi olan beylerden Amasya emiri Ahmed, Niksar emiri Taceddin oğlu Mahmud ile Kelkit, Aşağı Yeşilırmak ve Canik bölgesi emirleri birer birer gelerek Bayezid'e tabiiyetlerini arzettiler. Yıldırım Bayezid bu beylerin de tahrikleriyle Kadı Burhaneddin'in üzerine büyük oğlu Ertuğrul komutasında bir ordu sevketti. Çorum civarında Kırkdilim mevkiinde yapılan savaşta Osmanlı

(1) Yaşar Yücel, Aynı eser, 99-100
(2) İ.H. Uzunçarşılı, Aynı eser, 163
(3) Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, I, İstanbul, 1280, 128 vd.

askeri bozguna uğrayarak çekildi(1). Bu arada Emir Ahmed üzerine de bir kuvvet sevkeden Kadı Burhaneddin emirin bütün ağırlıklarını yağmalattırdı. Kırkdilim zaferi Kadı Burhaneddin'in Anadolu'da şöhretini daha da arttırdığı gibi Kastamonu seferinden sonra Bayezid'e tabi olan bir kısım ümera da tekrar kendi tabiiyeti altına girmiştir. Savaşta Moğol ve Tatar emirlerinin büyük yardımını gören Kadı Burhaneddin onların arzularına uyarak Sivrihisar, Kalecik, İskilip ve Ankara bölgelerini de yağma ettirdi(2).

Bu yağma ve tahrip hareketinden sonra Kayseri'ye dönen Kadı Burhaneddin çok geçmeden iki oğlunu birbiri arkasına kaybetmenin üzüntüsünü yaşadı. Bu arada Osmanlı Sultanı Bayezid'in dostu olan Sinop emiri Candaroğlu İsfendiyar Bey'in elçilerinin kıymetli hediyelerle tâbiyetlerini arzetmek üzere Sivas'a doğru gelirken yolda Amasya emiri tarafından esir edilmeleri Sultan Kadı Burhaneddin'i bir hayli sinirlendirmiştir(3). Süratle harekete geçen Kadı Burhaneddin Amasya'yı şiddetle muhasara ederek kısa sürede zaptetti. Canını zor kurtaran Ahmed Bey bir kaç adamı ile iç kaleye kapanabildi. Bu muvaffakiyete rağmen Osmanlı ordusunun muhtemel bir taarruzundan çekinen Kadı Burhaneddin Amasya'da fazla durmayarak Tokat'a çekildi.

Bu sırada Irak-ı Arab'a yaptığı seferi başarı ile tamamlayan Timur tekrar Anadolu üzerine yönelmişti. Bu vaziyet karşısında Orta-Anadolu'nun kudretli Türkmen hükümdarı Kadı Burhaneddin Timur'a karşı Mısır Sultanı Berkuk ve Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezid'le anlaşarak bir ittifak kurmak üzere samimiyetle harekete geçmiştir(4). Altın Ordu Hanı Toktamış da bu ittifakın içinde görülüyordu. Bu arada Kadı Burhaneddin'e bir defa daha gelen Timur'un elçisi ona müttefiklerinden ayrılmasını ve Timur'a itaat etmesini bildirmiştir (1394). Kadı Burhaneddin ise Timur'un isteklerini reddederek Sivas'a tecavüz etmesi halinde kendisine karşı duracağını açıkça ifade etmiştir(5). Timur ise Hasankale'de Çoban köprüsü mevkiine geldiği sırada dörtlü ittifak karşısında durumunu parlak görmeyerek kuvvetlerini tek tek ezmek yoluna gitmiş ve önce Toktamış Han üzerine yürümüştür.

Kadı Burhaneddin Timur tehlikesinin ortadan kalkması üzerine Timur'a itaat arzederek toprakları üzerinde tecavüzi hareketlerde bulunmuş olan Erzincan emiri Mutahharten ile Karamanoğlu'nu tedibe karar verdi. 1394 yılı sonbaharında önce Karaman beyliği üzerine yü-

(1) Neşri, **Cihannüma**, Ankara, 1948, I, 320
(2) Esterebadi, **Aynı eser**, 405
(3) Yaşar Yücel, «**Kastamonu'nun İlk fethine kadar Osmanlı-Candar Münasebetleri**», **TAD**, I, (1963), 157
(4) Esterebadi, **Aynı eser**, 457
(5) Yaşar Yücel, **Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti**, 126

rüyen Kadı, Aksaray ve Zencirli kalelerini zaptettikten sonra Karamanoğlu kuvvetlerini Hasandağı mevkiinde büyük bir bozguna uğrattı(1). Daha sonra Niğde'yi kuşatan Kadı Burhaneddin kaleyi almaya muvaffak olamadı. Karamanoğlu ile sulh yapan Kadı Burhaneddin devleti aleyhine faaliyetlerde bulunan Babukoğlu Ali Paşa'yı tedip için üzerine yürüdü. Babukoğlu'nun hâkimiyeti altında Kara Hisar'ı zapteden Kadı burasını da Aksaray'a bağladıktan sonra Sivas'a döndü(2).

Baharla birlikte Emir Mutahharten üzerine sefere çıkan Kadı Burhaneddin Erzincan ilinde görülmemiş yağma ve tahribat hareketinde bulundu. Sis, Burtuluş ve Ezdebir şehirlerini de zapteden Kadı daha sonra Sivas'a döndü.

Kadı Burhaneddin'in Akkoyunlularla münasebetleri devletinin hayatiyeti bakımından son derece öneme haizdir. 1379'da Erzincan valisi Pir Hüseyin Bey'in ölümü üzerine Eretna oğlu Ali Bey'le burayı da ele geçirmek için harekete geçen Kadı Burhaneddin Akkoyunlular'ın yardıma gelmesiyle muvaffak olamamıştı. Ancak Kadı Burhaneddin'in Akkoyunlularla bu düşmanca münasebetleri fazla uzun sürmedi. Kadı Burhaneddin Memluk naibi Mintaş'dan Malatya'yı almaya giderken Kalmah da Akkoyunlu Kutlu Bey Oğulları gelerek bağlılıklarını arzettiler. Bu arada küçük kardeşleri Kara Yülük Osman'ı da sultanın yanında rehin bıraktılar. Kara Yülük Osman daha sonra gösterdiği gayretler ile hükümdarın sadık ümerası arasına girmeyi başarmıştır. Kara Yülük Osman'ın kardeşleri ile anlaşamaması üzerine Kadı Burhaneddin'in hizmetine girdiğini ve onun seçkin ümerasından biri olarak mühim işler başardığını belirten değişik kaynaklar da mevcuttur(3).

1396 yılında Kayseri valisi ve Kadı Burhaneddin Ahmed'in kız kardeşinin oğlu olan Şeyh Müeyyed isyan ederek Karamanoğlu'na tâbi olmuştu. Sultan yanında Akkoyunlu Kara Yülük Osman Bey de olduğu halde gelerek Kayseri'yi zaptetmiş ve Şeyh Müeyyed'i de öldürmüştür. Kadı Burhaneddin'in Şeyh Müeyyed'i öldürmeyeceğine dair Kara Yülük'e söz verdiğine, buna rağmen onu katletmesi üzerine de Kara Yülük'un kendisine kızarak çekilip gittiği hakkında kayıtlar mevcutsa da(4) 1397 yılında sultanın, Osman Bey'i Melik Ahmed Bey'in sahasına dahil Şarki Karahisar hududuna bir kale inşa ettirmekle gö-

(1) Esterabadi, Aynı eser, 463-464
(2) Esterabadi, Aynı eser, 473
(3) Ebubekir Tihrani Kitab-ı Diyarbekriyye, Yay. Necati Lugal-Faruk Sümer, Ankara 1962, I, 36 vd.
(4) E. Tihrani, Aynı eser, I, 43

revlendirmesi(1) bu görüşün doğru olmadığını teyid etmektedir. Ebubekir Tihranî, Şeyh Müeyyed hadisesinden hemen sonra Kadı Burhaneddin'in kendisine kızarak çekip giden Kara Yülük Osman'ı takip sırasında pusuya düşürülerek öldüğünü söyler. Kadı Burhaneddin ile Kara Yülük Osman'ın arasının açılmasına sebep olarak kaynaklarda birbirini tutmayan değişik ifadeler mevcuttur. Nitekim Kara Yülük'ün yıllık vergisini vermediği için sultanın üzerine sefer açtığı, veya Kara Yülük'ün sultandan sürüleri için yaylak yeri istediğini buna karşılık sultanın uygun bir cevap vermiş olmaması, Osmanlı kaynaklarına göre ise sultanın hizmetinde olan Kara Yülük'ün hiç izin istemeden çekip gitmesi(2) huzursuzluğun sebebi olmuştur.

Netice itibariyle Kara Yülük Osman Bey'le arası açılan Kadı Burhahaneddin yanında çok az bir kuvvet olduğu halde kendisini takip ile Sivas haricinde savaşa tutuşmuştur. Osman Bey savaşın başlarında zor durumda kalmış olmasına rağmen gece karanlığından da istifade ederek ani bir baskınla Kadı Burhaneddin'i gafil avlamaya muvaffak olmuş ve öldürmüştür (1398)(3).

Kadı Burhaneddin Ahmed'in kabri Sivas'tadır. Türbesinde kendisinden başka evlatları da medfundur. 1398'de öldüğü zaman 54 yaşında bulunuyordu. 17 yıl saltanat sürmüştür. Saltanatı boyunca savaştan savaşa koşmuştur. Bu sebeple kendisine Ebu'l-Feth lakabı verilmiştir. Kaynaklarda Kadı Burhaneddin'den âlim, âdil, vakar sahibi, cevval, zekî, yorgunluğa, sıcağa, açlığa ve susuzluğa dayanıklı, ulemayı koruyan ve destekleyen, iyilik sever kimseden çekinmez gerektiğinde sert tabiatlı bir kimse olarak söz edilmektedir(4). Kısa süren saltanatı sırasında çabuk yükselerek büyük bir ün kazanmış bulunan Kadı Burhaneddin Osmanlı sultanlarından Yavuz Sultan Selim'e benzetilmektedir. Kadı Burhaneddin Allah yolunda tehlikelere bizzat atılır bu uğurda yorulmak nedir bilmez ve bu yolda varını yoğunu harcardı. Ulema ile sohbet etmekten büyük bir haz ve mutluluk duyardı. Pazartesi, Perşembe ve Cuma günleri olmak üzere haftada üç gün ilmî sohbetler düzenlerdi. Bütün tebaasına karşı adalet ve şefkat gösteren Kadı Burhaneddin cesur, cömert ve iyi huylu idi.

Eretna Oğulları'na ait toprakları, bu devletin sükutundan sonra, (Konya, Kayseri, Sivas ve Ankara'dan Erzurum'a kadar) idaresi al-

(1) Esterebadî, Aynı eser, 534

(2) Kemalpaşazâde, Tevarîh-i Âl-i Osman, Millet ktp. Ali Emiri yazması, nr. 27/30, 61 vd.

(3) Taclzâde Sadî Çelebi, Münşeat, İstanbul Ens. Yay., 1956, 53; Nihal Atsız, Osmanlı tarihine ait takvimler, İstanbul, 1962, 22

(4) Esterebadî, Aynı eser, 409 vd.

tında toplamaya muvaffak olan Kadı Burhaneddin hareketlerinde hiç bir zaman ihtiyatı elden bırakmaz, en küçük tedbirleri bile almakta ihmal göstermezdi. Yaptığı anlaşmalara uymaktaki sadakati ve savaşlar sonunda gösterdiği insanî ve merhametli tutumu sonucu bölgedeki feodal beylerle birçok şehir ve vilayetlerin halkı kendi arzuları ile onun idaresi altına girmişlerdir. Kendisine karşı girişilen suikastleri önledikten sonra bu işe girişenleri affetmesi merhametinin derecesini göstermektedir. Sefere çıktığı vakit askerlerine halkın malına dokunmamaları hususunda kesin emirler verirdi. Bu durum da onun adaletini ve askeri üzerindeki otorite ve disiplinini göstermesi bakımından önemlidir.

Kadı Burhaneddin Ahmed'in ölümünü Hind seferinde iken duyan Timur bundan ziyadesiyle memnun olmuş ve bir kumandanını bıraktıktan sonra süratle Anadolu üzerine dönmüştür. Çünkü Timur, Orta Anadolu'da kuvvetli bir devletin başında bulunan Kadı Burhaneddin'i kendisi için büyük bir rakip olarak görüyordu. Gerçekten de Timur Anadolu'ya geldiği zaman Kadı Burhaneddin hakkında bilgi sahibi olmak istemiş ve kendisine Kadı hakkında şu malumat verilmiştir. Erzincan hakimi Mutahharten beşbin, Karamanoğlu onbin, Niksar Beyi Mahmut Çelebi altıbin, Taşan oğlu bin, Bafra emiri ikibin, Moğol, Tatar kuvvetleri ile Diyarbakır ve Şam Türkmenleri'nin de yirmibin kişi ile ona karşı mücadele ettiklerini(1) duyunca Timur Han bu kadar düşman karşısında Kadı Burhaneddin'in kendisini nasıl koruyabildiği hususunda hayretini gizleyememiştir. Ancak şurasını belirtmek gerekir ki bu kuvvetler Kadı Burhaneddin'in siyasi manevraları ile hiç bir zaman ittifak haline gelememişlerdir(2).

Kadı Burhaneddin Ahmed öldürüldüğü vakit hayatta Alaeddin Ali Çelebi adında bir tek oğlu vardı. Nitekim Sivas ümerası sultanın ölümünü müteakip henüz ondört yaşında olan bu şehzadeyi tahta çıkardılar. Bu sırada Kadı Burhaneddin'i öldüren Akkoyunlu Kara Yülük Osman Bey de Sivas üzerine gelerek şehrin kendisine teslim edilmesini istedi. Ancak Sivaslılar bu teklifi şiddetle reddederek müdafaaya hazırlandılar. Bu arada Sivaslılar civarlarındaki Kara Tatar Beyi'nden de yardım istediler. Kara Yülük Osman Bey büyük bir kuvvetle üzerine gelen bu Tatar Beyi'ni Sivas-Karabel arasındaki mevkide yapılan çarpışmada bozguna uğrattıktan sonra(3) Sivas üzerine yaptığı baskıyı şiddetlendirdi. Bu sırada Timur'un gelmekte olduğu haberi Anadolu'da bir kez daha heyecanın artmasına sebep oldu. Öte

(1) Esterebadî, Aynı eser, 449
(2) Yaşar Yücel, Aynı eser, 122
(3) E. Tihranî, Aynı eser, I, 46

yandan Akkoyunlu Kara Yülük Osman Bey karşısında müdafaadan aciz kalan Sivaslılar yaklaşan Timur tehlikesi üzerine de Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid'e haber göndererek şehri kendisine teslim edeceklerini bildirdiler.

Ortaya çıkan bu yeni durum üzerine Sultan I. Bayezid büyük oğlu Süleyman Çelebi'yi mühim bir kuvvetle Sivas'a gönderdi. Süleyman Çelebi emrindeki kuvvetler Akkoyunlu Kara Yülük Osman Bey'i bozguna uğrattıktan sonra şehri teslim aldılar. Bu suretle Kadı Burhaneddin Devleti arazisinin büyük bir kısmı Tokat, Niksar, Sivas ve Kayseri bölgeleri Osmanlı hakimiyetine geçmiş oldu (1398)(1). Sultan Bayezid devletine bağlanan bu yeni bölgeye oğlu Süleyman Çelebi'yi vali tayin etti. Osmanlı devletine karşı koyamayacağını anlayan Kara Yülük Osman Bey ise Erzurum emiri Mutahharten'in yanına çekildi(2).

Sivas'ın Osmanlılar eline geçmesinden sonra Alaeddin Bey enîştesi Dulkadıroğlu Nâsıruddin Mehmed Bey'in yanına gönderildi(3). Daha sonra Osmanlı Devleti içerisinde hizmet gören Kadı Burhaneddin Devleti tahtının tek ve son varisi 846(1442) yılında ölmüştür.

Kadı Burhaneddin Ahmed Türk-İslam-İran ananelerini şahsında toplamış bir hükümdar olarak karşımıza çıkmaktadır. Merkeziyetçi bir idare kurmak gayesini güden Kadı Burhaneddin devlet idaresinde eski ailelerin nüfuzunu kırmış ve kendi emir ve arzusundan dışarı çıkmayacak kimseleri devletin yüksek mevkilerine getirmiştir. Böylece o sahip olduğu mutlak kudret sayesinde devletin her türlü imkanlarını askeri ve mülki bütün kuvvet ve selahiyetlerini elinde toplamıştır. Has (Kapıkulu)ordusunu yeniden düzene sokan Kadı, merkezde daha büyük miktarda kuvvet bulundurmağa başlamıştır. Hatta bu sayede şahsına karşı girişilen suikast teşebbüslerinden haberdar olmuş ve kolaylıkla bastırabilmiştir. Kadı Burhaneddin'in Hassa ordusundan başka savaşlarda asıl dayandığı kuvvet iktalardan gelen askerle göçebe (Türkmen-Moğol) ve ücretli askerlerin teşkil ettiği devlet ordusudur(4).

Kadı Burhaneddin hükümdar olup devlet idaresini tamamen ele geçirdikten sonra kendisini İslâm âleminin en büyük mümessili ve İs-

(1) Nişancı Mehmed Paşa, nşr. Atsız, Osmanlı Sultanları Tarihi, I, İst. 1942, 347

(2) E. Tihrani, **Aynı eser**, I, 46

(3) Aşıkpaşazâde, **Tevarih-i Âl-i Osman**, İstanbul, 1332, 73; Tacü't-Tevarih, I, 134

(4) Yaşar Yücel, **Aynı eser**, 176

lam memleketlerinin hakiki koruyucusu olarak ilan etmiştir. Nitekim onun gerek Memluklularla ve Timur'la olan münasebetlerinde gerekse Osmanlılar'a karşı takip ettiği siyasette bu niyet ve gayreti açıkça görülmektedir.

Kadı Burhaneddinin hayatı savaş içinde geçmiş olmasına rağmen zamanında ülke dahilinde imar faaliyetleri de durmamıştır. Nitekim o, Turhal'da bir imaret, Zile'de bir medrese, Turhal yakınında bir kale yine Amasya-Tokat hattı ile Erzincan, Niksar, Kırşehir hudut bölgelerinde kaleler yaptırmıştır(1). Fethettiği bölgelerde savaşın yağma ve tahripleri geçtikten sonra vilayet ve köylerin imarıyla uğraşarak oraları şenlendirmek cihetini ihmal etmemiştir. Ticareti ve ticaret erbabını himaye ederek iktisadi hayatı daima canlı tutmaya çalışmıştır. Yolların emniyetini daima korumak yoluna gitmiştir. Bu arada vezirliğinden itibaren halka yeni vergiler koymaması da kendisinin halk üzerindeki sevgi ve itibarını artırmıştır.

Kadı Burhaneddin devletin muhtelif darphanelerinde namına paralar bastırmıştır. Tavsihleri Ahmed Tevhid Bey tarafından yaptırılan bu paralardan ikisi Sivas'ta biri de Maden kasabasından bastırılmış olup tarihsizdir.

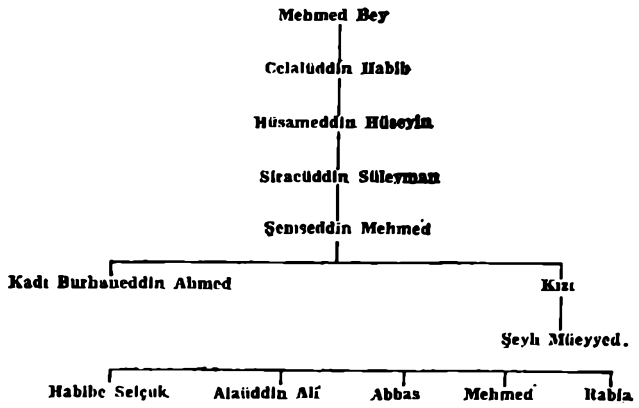

Kadı Burhaneddin Oğulları'nın Şeceresi

(1) Halil Edhem, TOEM, 16 (1912), 1017

EŞREF OĞULLARI BEYLİĞİ

XIII. yüzyılın ikinci yarısında eski Pisidya toprakları üzerinde, merkezi Gorgorum ile Beyşehir kalesi olmak üzere kurulan bu Türk beyliğinin başında ilk olarak ve beyliğin kurucusu sıfatıyla Eşrefoğlu Seyfeddin Süleyman Bey görülmektedir. Beyliğin ilk merkezi Gorgorum olup daha sonra bu beyliğin daimi merkezi Seyfeddin Süleyman Bey tarafından tesis edilen ve bu beyin adına izafeten Süleyman şehri de denilen Beyşehri olmuştur(1).

Eşrefoğlu Seyfeddin Süleyman Bey önceleri Türkiye Selçuklularının hizmetinde bulunuyordu. Zamanla bu devlet içinde itibarı artarak onların uc beylerinden olmuştur. Bu sırada Türkiye Selçuklu Devleti içerisinde taht kavgaları devletin hayatiyetini tehlikeye düşürecek bir hal almıştı. Nitekim Selçuklu Sultanı III. Gıyaseddin Keyhüsrev, İlhanlı sultanı tarafından öldürülmüş (1284) ve yerine II. Gıyaseddin Mesud geçmişti. Ancak öldürülen sultanın annesi, Gıyaseddin Mesud'un hükümdarlığına itiraz ederek devletin topraklarından iki torununa da pay verilmesini istedi. Bu maksatla da Karaman Oğulları ile Eşref Oğulları'ndan yardım isteyerek onları Konya'ya çağırdı. Yapılan anlaşmaya göre, ordu başkanlığı Karamanoğlu'na, saltanat nâipliği ise Eşrefoğlu'na verilmişti. Böylece bu iki şehzade 15 Mayıs 1285'de tahta çıkarıldılar(2). Ancak bu gelişmeleri dikkatle takip eden Sultan Mesud tahminen şehzadelerin tahta çıkarılmasından bir ay sonra Has Balaban komutasında kuvvetli bir orduyu isyancı güçler üzerine gönderdi. Has Balaban'a karşı koyamayacaklarını anlayan Eşref Oğulları merkezleri Gorgorum'a çekilerek Mesud'a karşı cephe aldılar. Nitekim Süleyman Bey 1288'de Ilgın'a başarılı bir akın yaparak burayı yağmaladı. Ancak Sultan Mesud'un mukabil taarruzundan çekinen Süleyman Bey Sultan II. Gıyaseddin Mesud ile barışma yollarını araştırmış ve bizzat Konya'ya gelerek itaatini arzetmiştir. Süleyman Bey işte bu tarihten sonra kendi ismine izafe olunan Beyşehri veya Süleyman şehrindeki kaleyi yaptırmıştır (Nisan 1288). Böylece beyliğin merkezi de Beyşehir oldu.

---

(1) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, 56.

(2) Erdoğan Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, 1965.

Bu sırada Sultan Mesud'un kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan saltanat iddiasıyla Kırım'dan geçerek Anadolu topraklarına girmişti. Bunun üzerine Selçuklu kuvvetleriyle birlikte hareket eden Eşref Oğulları Kılıç Arslan'ı yakalayarak Viranşehir kalesine hapsettiler. Ancak Karaman Oğulları'ndan gelen baskıya dayanamayan Eşref Oğulları Rükneddin Kılıç Arslan'ı serbest bırakıtlar. Bu sebeple Sultan II. Mesud Eşref Oğulları üzerine yürüyerek onları yeniden itaat altına aldı (1290). Eşref Oğulları ise bu baskının intikamını almak üzere Selçuklu - Moğol ordusunun kuzeyde bulunan Türkmenleri te'dibe gitmesinden istifade ederek 1291 yılında Gavele kalesine kadar ilerleyip etrafı yağmaladılar.

Seyfeddin Süleyman Bey 1297'de Beyşehri'nde nefis Türk mimari eserlerinden olan camiini yaptırmıştır. Bu camiin bilhassa mihrabı çok güzel olup Selçuklu mimarisinin bir devamı şeklindedir. Cami kitabesi (1301)'nden Süleyman Bey'in bu tarihte hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Ancak çok geçmeden 27 Ağustos 1302'de vefat etmiş olup Beyşehir'de yaptırmış olduğu türbesine defnedilmiştir. Eşref Oğulları bu devirde Süleyman şehri de denilen Beyşehri'nden başka Seydişehir ve Ilgın havalisine de sahip olup doğu taraflarında Karaman ve batı kısmında da Hamid Oğulları Beylikleri vardı.

Seyfeddin Süleyman Bey'in ölümü üzerine yerine büyük oğlu Mübarizüddin Mehmed Bey geçti. Mehmed Bey babasının kendisine bıraktığı ülkeyi büyütmeye çalıştı. Nitekim o önce Akşehir ve sonra da Bolvadin taraflarına hâkim olarak beyliğini genişletti. Bu sırada Türkmen Beyliklerinin Moğollar'a karşı harekete geçmeleri nedeniyle Anadolu'ya gönderilen İlhanlı Beylerbeyi Emir Çoban'a itaat edenler arasında Mehmed Bey de bulunuyordu (1314). Mehmed Bey tahminen 1320'den sonra vefat etmiş ve yerine oğlu II. Süleyman Bey hükümdar olmuştur.

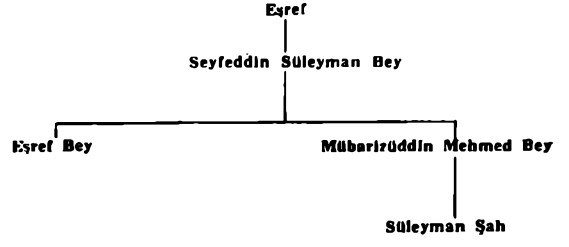

Eşref Oğulları'nın Şeceresi

II. Süleyman Bey tahta geçtiği sırada, İlhanlı valisi Timurtaş'ın Anadolu Beylikleri üzerindeki şiddet ve te'dip hareketi devam ediyordu. Nitekim Beyşehri üzerine de gelen Timurtaş şehri zaptederek Süleyman Bey'i yakalamış ve işkence ile öldürtmüştür. Süleyman Şah'ın 1326'da öldürülmesi ile Eşref Oğulları Beyliği sona ermiş ve daha sonra bu beyliğin toprakları Hamid ve Karaman Oğulları tarafından taksim olunmuştur.

Şehabeddin el-Ömeri'nin kaydına göre Eşref Oğulları altmışbeş şehir ve yüzellibeş köye sahiptiler. Yine Eşref Oğulları'nın yetmişbin süvari kuvveti olduğu anlaşılmaktadır. Eşref Oğulları'ndan Mübarizüddin Mehmed Bey ile II. Süleyman Şah'ın gümüş sikkelerine rastlanmıştır. Mübarizüddin Mehmed Bey adına Şemseddin Mehmed Tüsteri tarafından «*el-Fusûl-ı Eşrefiyye*» isimli felsefi bir eser yazılmıştır.

AYDIN OĞULLARI BEYLİĞİ

Küçük ve Büyük Menderes havzalarında, Birgi, İzmir, Ayasluğ ve Tire yöresinde kurulan bir beyliktir. Beyliğin kurucusu olan Aydınoğlu Mehmet Bey Germiyan ordusu sübaşısı yani ordu kumandanı idi. Aydın Oğulları hanedanın soy kütüğü başında bulunan ve bu beyliğe kendi adını veren Aydın'ın bir şahıs ismi(1) olduğu anlaşılmaktadır.

Aydın ilinin fethi üzerine Aydın Oğulları'nın en büyükleri olan Gazi Mehmet Bey, Ulubey sıfatı ile idareyi ele almıştır (1308-1334). Beyliğin merkezi Birgi şehri idi. Birgi'yi ilk defa Menteşe Bey'in damadı Sasa Bey'in fethettiği, Aydınoğlu Mehmet Bey'in ise onunla dostane ilişkiler kurarak Ayasluğ ve civarını almış olduğu görülmektedir(2). Daha sonra Mehmet Bey ile Sasa Bey'in arası açıldı ve Mehmet Bey; Sasa Bey'den buraları aldı (1308). Bu savaşlar sırasında Sasa Bey mağlup olmuş ve öldürülmüştür(1310). Bunun üzerine Mehmet Bey 1310'da müslüman İzmir'i ve daha sonra Ayasluğ'u (Selçuk), Tire, Sultan Hisar'ı ve Bohemya'yı ve 1328'de Gavur İzmir denilen sahil İzmir'i aldı(3).

Mehmet Bey eski Türk ananesine göre memleketi oğulları arasında pay ederek her birini oralara bey tayin etmiştir. Büyük oğlu Hızır Şah'a Ayasluğ ve Sultan Hisar'ını, Umur Paşa'ya İzmir'i, İbrahim Bahadır Bey'e Bohemya'yı (Ödemiş yöresinde), Süleyman Şah'a Tire'yi vermiş ve en küçük oğlu İsa Bey'i de Birgi'de kendi yanında bırakmıştır(4).

İbn Battuta, 1333'te Anadolu'yu seyahati sırasında Hızır Bey'i Ayasluğ'da, Umur Bey'i İzmir'de ziyaret ederek görüşmüştür(5). Ayasluğ'da beyliğin önemli bir iskelesi ve donanması mevcuttu. İzmir alındıktan sonra burada da ayrı bir donanma vücuda getirildi. İzmir Bey'i bulunan Umur Bey daha babasının sağlığında bu donanma ile Sakız,

---

(1) H. Akın, **Aydın Oğulları Tarihi**, Ankara 1968, 14
(2) Enverî, **Düstûrnâme-i Enverî**, nşr. M.H. Yınanç, 17
(3) İ.H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, 104
(4) Enverî, **Düstûrnâme**, 18
(5) İbn Battuta, **Seyahatnâme**, trc. Şerif Paşa, I, 335

Bozcaada, Ağrıboz, Mora ve Rumeli sahillerine başarılı akınlar yaptılar(1).

Gazi Umur Paşa, babasının çağırması üzerine Birgi'ye gitmiş orada hep birlikte tertip ettikleri bir av sırasında Aydınoğlu Mehmet Bey, suya düşüp hastalanmış ve 1334'te ölmüştür(2).

Mehmet Bey ölümünden bir yıl önce seyyah İbn Battuta'yı yazlık konağında kabul etmiş, onu ayrıca Birgi'deki sarayına götürmüştür. İbn Battuta bu sarayı uzun uzun anlatmaktadır. Seyyah, Birgi'de tanıştığı İbn Melek Müderris Muhiddin gibi ilim adamlarına karşı sultanın büyük itibar gösterdiğini belirtmektedir(3).

Bu devir Anadolu tarihi ve beylikleri hakkında gayet kıymetli bilgiler veren el-Ömerî, eserinde Aydın Oğulları hakkında şu bilgileri vermektedir. Sahibi Aydın, Aydınoğlu olup merkezi Birgi'dir. Sahibinin altmış şehri ve üçyüzden fazla kalesi vardır. Harplerde yara almış ve daima silahlı duran yetmişbin kadar askeri, donanmasıyla Rum ve Frenklerle daima savaş yapmaktadır(4). Aydınoğlu Mehmed Bey'in ilim ile uğraştığı kadı ve müderris İbn Melek'in kendisine hocalık yaptığı bilinmektedir(5). Mehmed Bey Birgi'de cami ve medrese yaptırmıştır. Saalebî'nin Araisü'l-Mecalis adlı Peygamberler tarihi Mehmed Bey adına tercüme edilmiştir. Mehmed Bey'in emriyle Tezkire-i Evliyâ Türçeye çevrilmiştir.

Mehmed Bey'in ölümünden sonra beyliğin başına Gazi Umur Bey geçmiştir. (1334-1348). Umur Bey'in büyük kardeşi Hamza Bey varken beyliğin başına geçmek istemediği görülmekte ise de saltanat meclisinin isteği üzerine Ulu beylik tahtına oturmuştur(6). Gazi Umur Bey Birgi'de üç gün oturduktan sonra, İzmir'e bir çıkarma teşebbüsü yapan hristiyan kuvvetlerine karşı çıkmak üzere oraya gitmiştir. İzmir saldırısının bertaraf edilmesinden sonra, Saruhanoğlu Süleyman Beyle birlikte Gazi Umur Paşa'nın Yunanistan ve Mora seferine çıktığı bilinmektedir(7).

1335 yılı sonbaharında meydana gelen bu sefer büyük bir donanma ile gerçekleştirilmiş, pek çok ganimet ve esir alınarak İzmir'e dö-

(1) H. Akın, **Aydın Oğulları Tarihi**, 32; Düstûrnâme, 18-34
(2) Enverî, **Düstûrnâme**, 35
(3) İbn Battuta, Aynı eser, 329
(4) el-Ömerî, **Mesâlikü'l-Ebsâr**, nşr. Taeschner, 40
(5) H. Akın, **Aydın Oğulları Tarihi**, 36
(6) Enverî, **Düstûrnâme**, 35
(7) Enverî, **Düstûrnâme**, 36-38

nülmüştür. Umur Paşa Germiyan hâkimiyetine girmiş olan Alaşehir'i, 1335'te Aydın Oğulları hâkimiyetine almıştır(1).

Bizans İmparatoru III. Andronikos, bir taraftan Alaşehir'i kurtarmak, diğer taraftan Midilli adalarını ele geçiren Foça valisi Dominique'i sindirmek gayesiyle harekete geçti. İmparator, Midilli'ye çıkartma yapılmasını istemiş, kendisi de Foça'yı kuşatmağa başlamıştır. Bizans imparatoru Saruhan ve Aydın Oğulları ile işbirliği yaparak Foça ve Midilli'yi Cenevizliler'den kurtarmayı başarmıştır(2).

Bu arada imparatorun büyük komutanı Kantakuzenos, Umur Bey ile görüşerek Alaşehir'i istemek suretiyle elde etmiş ve bunun yanında Sakız adasını vermiştir. Bu olaydan sonra, 1337 tarihinde Bizans'a karşı yapılan Arnavut isyanı Umur Bey'in yardımıyla bastırılmıştır(3).

Gazi Umur Paşa, 1338-1339 yılarında Adalar denizi ve Yunanistan seferini yapmıştır. Kardeşi Hızır Bey de bu seferlere katılmıştır. Daha sonra Karadeniz'e geçilerek Kili ve Eflâk seferleri yapılmıştır (1340). Bu son sefere Umur Bey, üçyüz gemi ile iştirak etmiştir(4).

1341'de İmparator Andronikos ölünce yerine geçen on yaşındaki Jean'a büyük vezir Kantakuzenos vâsi olmuştu. Bu saltanat değişikliği üzerine bir yandan Bulgar kralı Alexandr, diğer taraftan Osmanlı Bey'i Orhan ile Saruhan, Karesi ve Aydın Oğulları gibi kıyı beylikleri Rumeli yakasına akınlara başlamışlardı. Ancak bunların bazıları ile anlaşmış ve bazılarının üzerine kuvvet göndererek durumu halletmiştir. Bir müddet sonra, rakiplerinin İstanbul'da üstün gelmesi üzerine Kantakuzen, Dimetoka'ya giderek orada imparatorluğunu ilân etti. Kendisine bu konuda Aydınoğlu Umur Bey yardımcı oldu(5).

Umur Bey, 1342'de yirmidokuzbin kuvvet ve üçyüzseksen gemilik bir donanma ile Trakya sahillerinde Meriç nehri ağzına kadar giderek Kantakuzen'in yardımına gitmiş ise de, mevsimin kış olması, ve karşısındakilerin galip gelmesi üzerine Sırp kralına sığınmış olan Kantakuzen'e yardım edemedi(6). Fakat Kantakuzen'den aldığı haber üzerine tekrar Rumeli'ye geçen Umur Bey, Trakya ve Selanik bölgesini talan etmiştir.

Nihayet İstanbul hükümetinin anlaşma teklifleri karşısında Umur Bey, yanındaki kuvvetlerin bir kısmını Kantakuzen emrinde bırakıp

(1) Enverî, **Düstûrnâme**, 38-39
(2) H. Akın, **Aydın Oğulları Tarihi**, 43
(3) Enverî, **Düstûrnâme**, 40; M.H. Yınanç, **Enverî'ye Medhal**, 39
(4) Enverî, **Düstûrnâme**, 44
(5) M.H. Yınanç, **Enverî'ye Medhal**, 45-46
(6) İ.H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, 107

İzmir'e döndü. Bu sıralarda şöhreti her tarafa yayılan Umur Bey'in Ege'den Akdeniz'e açılması Latinler'in Papa'ya başvurarak yeni bir haçlı seferi tertip etmelerine sebep olmuştur. Kıbrıs, Venedik, Cenova ve Rodos gemilerinden meydana gelen haçlı donanması Aydın Oğulları'nı yenilgiye uğrattı. Bunun üzerine İzmir'e bir çıkarma yapmağa muvaffak olan haçlılar Sahil İzmir'i Türkler'den almışlardır(1). Fakat kıyı hisarını şiddetle tazyik eden Umur Bey kuvvetleri karşısında daha fazla ilerleyemediler. Haçlılar sonradan aldıkları yardım kuvvetleriyle yeniden hücuma geçtiler ise de perişan oldular (1345), ancak kalede tutunmayı başardılar. İzmir taarruzunda donanmasını kaybeden Gazi Umur Bey, İzmir'in düşman eline geçmesinden dolayı Kantakuzen'le birleşmek için Saruhanoğlu Süleyman Bey'le birlikte yirmibin kişilik bir kuvvetle 1345 yılı Haziranı'nda Çanakkale Boğazı'ndan Rumeli yakasına geçmiştir(2).

Bu arada İstanbul'da Kantakuzen'in rakibi, Apocauque'un öldürüldüğü öğrenilmiş ve bunun üzerine Bizans üzerine yürünmüştür. Ancak Kantakuzen taraftarlarının şehirde üstesinden gelindiğinden, Makedonya taraflarına gidilmiştir. Bu sefer sırasında Saruhanoğlu Süleyman Bey'in ölmesi üzerine Umur Bey, memleketine geri dönmek zorunda kalmıştır.

Bu sırada Papa İzmir'e karşı hareketin devamını isteyerek, hıristiyan hükümdarlara müracaat etti ise de netice elde edemedi. Latin kuvvetlerinin başına geçen Viennois dükü Torfil İzmir'e taarruz etme vazifesini üzerine almıştı. 1346'da Torfil İzmir'e çıkarma hareketi yapmış, fakat başarı elde edememiştir(3).

Bunun üzerine imdat almak üzere Rodos adasına gitmesi sebebi ile Umur, Sahil İzmir'i tazyike başladı ve Papa'dan yardım gelmeyince kaledekiler 1346'da Umur Beyle bir antlaşma yaptılar(4).

Torfil'in Avrupa'ya dönmesi üzerine bu defa Ayasluğ'daki Aydınoğlu donanması Akdeniz'de faaliyete başladı. Rodos şövalyeleri, ticaretin aksamasından dolayı İzmir'i Aydın Oğulları'na verip hazı imtiyazlar elde etmek suretiyle bir antlaşmaya vardılar. Ancak diğer müttefiklerin itirazı üzerine Papa, bu muahedeyi imzalamadığından sulh yapılamadı(5).

(1) M.H. Yınanç, Enveri'ye Medhal, 52-56
(2) İ.H. Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, 108; M.H. Yınanç, Enveri'ye Medhal, 60
(3) Enveri, Düstûrnâme, 62-66
(4) M.H. Yınanç, Enveri'ye Medhal, 71-72
(5) M.H. Yınanç, Enveri'ye Medhal, 73, 77

Bunun üzerine meseleyi silah gücü ile halletmeye karar veren Gazi Umur Bey, bütün gücü ile İzmir üzerine yüklendi, fakat ön saflarda kahramanca vuruşurken bu kuşatma sırasında Mayıs 1348'de şehid düştü(1), kabri Birgi'de babasının türbesindedir. Mesud b. Mehmed tarafından kaleme alınmış olan Suheylu Nevbahar manzumesi, Umur Bey adına tercüme edilmiştir. Umur Bey zamanı deniz aşırı fetihlerle elde edilen ganimetlerin getirdiği zenginlik yüzünden Aydın Oğulları Beyliği'nin ekonomi, fikir, edebiyat, askerlik ve siyaset alanlarında önemli gelişmelerin olduğu bir devirdir.

Umur Bey'in şehit düşmesinden sonra, Ayasluğ emiri bulunan büyük kardeşi Hızır Bey 1348'de Aydın Oğlu beyliğinin başına geçti. Hızır Bey, Umur Bey'in boşluğunu doldurmaya muktedir olamadığından Latinlerle yani Venedik, Rodos ve Kıbrıs ile çok ağır şartlar taşıyan bir antlaşmayı 18 Ağustos 1348 tarihinde imzalamak zorunda kaldı. Bu antlaşma ile Latinler, Aydın Oğulları gümrük resimlerinin yarısını alıyorlardı. Bütün deniz kuvvetlerinin silahtan arındırılmasını, hıristiyan gemilerinin Aydın beyliği limanlarına serbestçe girip çıkmalarını ve kazaya uğrayan gemilerin kurtarılmasını, Aydın beyliğinde konsolos ikamesiyle bunların kaza (yargı) hakkına sahip olmasını kabul ediyordu. Ayrıca müttefiklerin dostuna dost ve düşmanına düşman olmasını da kabul etmekte idi. Aydın iline de bir saldırı olursa müttefikler onu karşılamayı taahhüt ediyorlardı. Bu muahede esasen yirmi madde olup Papa tarafından tasdik edilmiştir(2).

Bu antlaşma Aydın Oğulları'nın faaliyetlerini durdurmuş ve beyliğin çökmesine sebep olmuştur. Bu devirde Menderes üzerinden ipek, ipekli kumaşlar ve daha bir çok malların aşağılara indirildiği, bunların arasında zahire, zafran, susam, bal, balmumu, meyan kökü, palamut, şap, deri, halı, köle ve cariyelerin dış memleketlere gönderildiği bilinmektedir. Anadolu kıyılarından Akdeniz adalarına ve Avrupa'ya Mısır'a giden mallara karşılık oradan da kumaş, şeker, kalay, kurşun gibi maddeler getiriliyordu(3).

el-Ömeri ise Ayasluğ'da ayrı bir nehir limanı olduğunu ve burada İtalyan tüccarların antrepoları bulunduğunu bildirmektedir.

Bu devirde devlet merkezi Hızır Bey'in eskiden beri emiri bulunduğu Ayasluğ'a nakledilmiş ve kendisinden sonra geçen kardeşi İsa Bey de Ayasluğ'da hüküm sürmüştür(4).

---

(1) Enveri, Düstûrnâme, 71
(2) H. Akın, Aydın Oğulları Tarihi, 52
(3) Heyd, Yakın Doğu Ticaret Tarihi, I, 515
(4) Kalkasandi, Subhu'l-A'şâ, VIII, 18

Hızır Bey'in vefat tarihi belli değildir. Ancak yerine geçen kardeşi İsa Bey'in Ayasluğ emiri olup 1365'te Memluk divanı ile mektuplaştığına göre bu tarihten önce vefat etmiş olmalıdır(1).

Aydınoğlu Mehmed Bey'in Süleymanşah adında yaşca dördüncü olan bir oğlu daha vardı. O da Tire'yi idare etmekteydi(2). Kardeşi Umur Bey ile anlaşamayıp, babasını da darıltarak kayınpederi Menteşe hükümdarı Orhan Bey'in yanına gitmiştir. Onun bu halinden babası Mehmed Bey'in üzüldüğü görülmektedir. Süleymanşah babasının ölümünden sonra tekrar Tire'ye dönmüştür.

Aydınoğlu Mehmed Bey'in beş oğlundan üçüncüsü İbrahim Bahadır Bey'dir. Babasının sağlığında Bohemya (Ödemiş yöresinde) idaresine verilmişti(3). İbrahim Bey Umur Bey ile birlikte uzun süre deniz seferlerine katılmıştır. Kabri Birgi'de babasının yanındadır. İbrahim Bahadır Bey'in Hasan ve Cüneyd isminde iki oğlu vardı. Osmanlı tarihlerinde Hasan Bey'e, Kara Hasan subaşı denilmektedir.

Yıldırım Bayezid 1390'da İsa Bey'in memleketlerini alıp hükümetlerine son verdikten sonra İzmir şehrinin idaresini Kara subaşı Hasan Bey'e vermiştir(4).

Hızır Bey'den sonra Aydın Oğulları Beyliği'nin başına İsa Bey geçmiştir. Aydınoğlu Mehmed Bey'in en küçük oğlu olan Fahreddin İsa Bey, diğer kardeşlerinin çeşitli bölgelerde valilik yaptığı sıralarda o da babasının yanında kalmıştı(5).

1365 sonbaharında Rodoslularla beraber Kıbrıs kralının İskenderiye'yi zaptetmesi üzerine Mısır sultanının hıristiyanlar aleyhine birleşmek maksadıyla bütün Anadolu beyliklerine elçiler gönderdiği anlaşılmakta ve bu arada Aydın Oğulları'na da mektup geldiği görülmektedir(6).

Diğer taraftan Macar kralının Osmanlılar'ın Balkanlar'da ilerlemesini önlemek gayesi ile 1366'da bir haçlı seferi tertibine giriştiği bu maksatla Venedik'e dahi baş vurmuşsa da Venedik'in Ayasluğ ve Menteşe beyleriyle mevcut olan anlaşmaları yüzünden bu ittifaka giremeyeceğini sebep gösterdiği görülmektedir(7).

(1) Kalkaşandi, Subhu'l-Â'şâ, VIII, 18
(2) Enverî, Düstûrnâme, 18
(3) Enverî, Düstûrnâme, 18
(4) İ.H. Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, 111-112
(5) Enverî, Düstûrnâme, 18
(6) P. Wittek, Menteşe Beyliği, 73
(7) P. Wittek, Menteşe Beyliği, 75

Bu olaylar İsa Bey devrinde Aydın Oğulları'nın Osmanlılarla dost olduklarını aynı zamanda Mısır'ın giriştiği siyasi ilişkiler dolayısıyla Venedikliler'in kıyı beylikleriyle bozuşmaktan çekindiklerini, hatta buradaki menfaatlerini bir haçlı ittifakına girmeye tercih ettiklerini göstermektedir. Nitekim 1371 tarihinde Ayasluğ emiri ile Venedik Cumhuriyeti arasında eski imtiyazların yenilenmesinden ibaret bir anlaşma yapılmıştır.

Yıldırım Bayezid'in Germiyanoğlu Süleyman Şah'ın kızı Sultan Hatun ile evlenmesi için 1381'de yapılan düğüne, hediye gönderen beyler arasında Aydınoğlu'nun da adı geçmektedir(1).

1389 Kosova savaşı sırasında Murad Hüdavendigâr'ın Anadolu beylerinden istemiş olduğu yardım dolayısıyla İsa Bey de bir miktar kuvvet göndermişti.

Kosova savaşında şehid düşen Murad Hüdavendigâr'ın yerine Yıldırım Bayezid geçti. Yıldırım Bayezid kardeşi Yakup'u katledince başta Karaman Oğulları olmak üzere kıyı beylikleri Osmanlılar'a karşı tavır aldılar(2). Bunun üzerine Rumeli'deki durumu yoluna koyan Bayezid, Bursa'ya gelip hazırlıklarını yaptıktan sonra, Alaşehir üzerine gitti. Bu sırada Rumlarla meskûn bu şehir Aydın Oğulları himayesinde bulunuyordu.

Bayezid 1390 yılında burasını aldığı sırada Aydınoğlu İsa Bey gelip itaatini bildirdi. Bir kısım Aydın Oğulları toprakları Osmanlılar'a geçti. Bayezid adına hutbe okundu, sikke kesildi. Devlet merkezini Ayasluğ'dan Tire'ye nakletti(3). Böylece Aydın Oğulları Osmanlı hakimiyetine girmiş oldu.

İsa Bey'in vefat tarihi kesin olarak belli değildir. Ankara savaşından önce vefat ettiği anlaşılmaktadır. Kabri Birgi'de babasının yanındadır.

İsa Bey ilmi ve fikir adamlarını himâye etmiştir. Ayasluğ'da 1377 tarihli güzel bir camii vardır. Meşhur, Tabib Hacı Paşa (Hızır b. Ali), İsa Bey'in yanında bulunarak, *Şifaü'l-eskam ve devâü'l-âlâm* adlı eserini İsa Bey'e ithaf etmiştir. Hacı Paşa'nın bundan başka tıbbî eserleri de vardır. Ayrıca Hüsrev ü Şirin tercümesi olup, bu tercüme Yakub b. Mehmed tarafından 1367'de Aydınoğlu İsa Bey'e ithaf edilmiştir. Bizans vekayiini yazan Dukas'ın babası yüksek bir alim olup Bizans'tan kaçarak İsa Bey'in yanına gelip himayesine sığınmıştır(4).

(1) Hammer, **Devlet-i Osmaniye Tarihi**, M. Ata tercümesi, I, 225
(2) Aşıkpaşazâde, Giese nşr. 5b
(3) Aşıkpaşazâde, 59
(4) İ.H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, 113

Aydın ili, Yıldırım'ın zaptından Ankara Savaşı sonuna kadar 1390 1402 tarihleri arasında Osmanlılar elinde kalmıştır.

Ankara savaşından sonra, Timur tarafından memleketleri kendilerine verilen beylikler arasında İsa Bey'in oğlu Musa ile kardeşi İkinci Umur Bey'i görmekteyiz. Musa Bey'in 1403'te vefat etmesi ile Aydın ili kardeşi II. Umur Bey'e kalmıştır.

II. Umur Bey'e karşı Aydınoğlu İbrahim Bahadır'ın oğlu Cüneyd Bey meydana çıkarak, İsa Bey oğlu ile İbrahim Bahadır Bey çocukları arasında mücadeleler olmuştur.

Ankara savaşından sonra Cüneyd Bey, İzmir beyi olarak görülmektedir. Cüneyd Bey Ayasluğ'da oturmakta olan Aydınoğlu II. Umur'a karşı isyan ederek üzerine yürümüş ve Aydınoğlu'nu oradan kaçırtmıştır. Durumunu kuvvetlendirmek istediği anlaşılan Cüneyd, Osmanlı hükümdarı Emir Süleyman'a başvurarak Osmanlı hesabına çalışacağını bildirip Ondan yardım istedi. Bunun üzerine Aydınoğlu Umur Bey, ailevi yakınlığı olan Menteşeoğlu İlyas Bey'den yardım isteyip beraberce gelerek Ayasluğ'u kuşattılar. Bu sırada Cüneyd İzmir'de bulunuyor ve Ayasluğ'da da Kara Subaşı Hasan muhafızlık ediyordu.

Kara Subaşı Hasan kuşatmaya bir süre mukavemet etti ise de nihayet şehri ateşe vererek teslim oldu. Cüneyd Bey, yardım için İzmir'den ayrılıp gelemiyordu. Menteşe Beyi Kara Subaşı'yı yakalayarak memleketine götürdü ve onu Marmaris'te hapsetti. Bu suretle II. Umur Bey memleketine sahip oldu(1).

Bu olaydan sonra Cüneyd Bey, İzmir'den Karya'ya geldi ve Kara Subaşı'yı Marmaris zindanından kurtarıp İzmir'e getirdi. Daha sonra Cüneyd Bey Ayasluğ'a yürüdü, II. Umur Bey kaleye kapandı ve orada mahsur kaldı. Sonunda aralarında anlaşma oldu ve Umur Bey kızını Cüneyd Bey'e verdi(2). Osmanlı hükümdarına karşı zahiri bağlantısını da kesti ve bütün idareyi ele aldı. Umur Bey'le beraber memleketi dolaşarak Salihli ve Nif (Kemalpaşa), Aydın iline bağlandı. Bu sırada Umur Bey 1405'te vefat ettiğinden Birgi'deki babasının türbesine gömüldü(3).

İbrahim Bahadır'ın oğlu olan Cüneyd Bey, cesur, çalışkan bir şahsiyete sahipti. Aydın Oğulları Beyliği'nin devamı ve kendisinin hükümdar olması için durmadan çalıştı.

---

(1) P. Wittek, **Menteşe Beyliği**, 95; H. Akın, **Aydın Oğulları Tarihi**, 79
(2) Dukas'tan naklen **Menteşe Beyliği**, 95
(3) H. Akın, **Aydın Oğulları Tarihi**, 79

Cüneyd Bey, Umur Bey'den sonra Ayasluğ'a yerleşti. Bu sırada Osmanlı devletinin şehzadeleri arasında saltanat mücadelesi vardı. Emir Süleyman en büyük Osmanlı şehzadesi olup hemen hemen Amasya, Tokat, Sivas hariç Anadolu ve Rumeli'deki topraklara hükmediyordu. Aydınoğlu Cüneyd Bey, Osman Oğulları arasındaki taht mücadeleleri sırasında Aydın ilinin durumunu sağlamlaştırmak için bir süre mücadelelere atılmıştır. Her defasında Osmanlı şehzadelerinden birini tutarak, zaman zaman kendisine müttefikler bulmak ve mevcut ittifaklara girmek politikasını gütmüştür.

Mehmed Çelebi ile mücadele ederken Cüneyd Bey'e sığınan İsa Çelebi onun tarafından korunmuş ve komşuları olan Menteşe ve Saruhan beylerini Mehmed Çelebi aleyhine birlikte savaştırmaya muvaffak olmuştur. Ancak Çelebi Mehmed galip gelince İsa Çelebi kaçtı ve Cüneyd Bey de eman dileyerek kusurunu bağışlatmış ve Mehmed Bey'i metbu tanımak suretiyle beyliğinde kalabilmiştir(1).

Cüneyd Bey başlangıçta Edirne'deki Süleyman Çelebi'den yardım görmesine karşılık bir ara ona karşı da Karaman ve Germiyan beyleriyle anlaşmış fakat onlara güvenemediğinden yine Süleyman Bey'e boyun eğerek kendisini affettirmiştir. Bunun üzerine Süleyman Çelebi Ayasluğ'a girip dört ay kadar orada kalmıştır. Bu sırada küçük kardeşi Musa Çelebi'nin Rumeli'ye geçtiğini haber alınca Cüneyd Bey'i de alarak Rumeli'ye geçti ve Cüneyd'i Ohri Sancak Beyliği'ne tayin etti(2).

Süleyman Çelebi, Ayasluğ'a başka bir vali tayin etmişti. Musa Çelebi Süleyman Çelebi'ye galip gelerek onu ortadan kaldırdığından Yıldırım'ın oğullarından Musa ve Mehmed Çelebi'ler arasındaki mücadeleden istifade eden Cüneyd Bey, Ohri'den İzmir'e geldi. Oradan asker toplayarak Ayasluğ'a yürüdü, Süleyman Çelebi'nin tayin ettiği beyi öldürdü ve tekrar yerine sahip oldu(3).

Musa Çelebi'nin Rumeli'de duruma hakim olduğu 1411-1413 yıllarında onun tarafını tutmuş, bu arada Mehmed Çelebi ile Musa Çelebi arasındaki mücadeleler sırasında önce Musa Çelebi safında yer almışken, Mehmed Çelebi'nin İzmir seferi üzerine ondan yüz çevirerek Çelebi Mehmet tarafına dönmüştür(4).

İzmir beyi Hamza Bey'in de Musa Çelebi'den yüz çevirerek Çele-

(1) İ.H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, 115
(2) H. Akın, **Aydın Oğulları Tarihi**, 80
(3) İ.H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, 80
(4) Hoca Sadeddin, **Tacü't-Tevarih**, I, 250

bi Mehmed hizmetine geçtiğini ve Musa Çelebi'nin bertaraf edilmesinde önemli bir rol oynadığını gösteren bilgiler vardır(1).

Fakat Cüneyd Bey'e bir türlü emniyet edemeyen Mehmed Çelebi kardeşi Musa'yı devirdikten sonra, 1413 yılında İzmir üzerine yürümüş ve elinden memleketini almıştır(2).

Validesinin ricası üzerine Cüneyd, Çelebi Mehmed tarafından affedildi. Ömrü oldukça Osmanlı hakimiyetini tanıyacağına yemin etti. Çelebi Mehmed bu defa Aydın ili valiliğine İslamiyeti kabul etmiş olan Bulgar kralı ailesinden Şişmanoğlu Alexandr'ı getirmiş, Cüneyd Bey'i de Rumeli'ye götürerek Tuna kenarındaki Niğbolu sancağını vermiştir(3).

Çelebi Mehmed'e karşı Yıldırım'ın oğlu Mustafa Çelebi, ortaya çıkarak Rumeli'de faaliyete başlayınca Niğbolu Bey'i Cüneyd kaçarak Mustafa Çelebi'ye iltihak etti. Mahmud Çelebi, Mustafa ile Cüneyd Bey'i takip ettiğinden her ikisi de Selanik'e kaçtılar. Selanik'in Bizans valisi bunları himaye etmişse de padişah ile imparator arasında yapılan anlaşmaya göre Şehzade Mustafa Limni adasında, Güneyd de İstanbul'da hapsedildi.

Çelebi Sultan Mehmed'in ölümünden (1421) sonra ise, İmparator, Mustafa'yı II. Murad'a karşı ortaya koydu. Şehzade Mustafa, Cüneyd Bey ile birlikte yeniden harekete geçti. Amasya'dan gelerek Ulubat yakınlarında Sultan Murad ile çarpıştı. Burada Padişah, Mustafa'ya bağlı olan Rumeli beylerini ondan ayırmayı başardı. Cüneyd'e de Aydın ilini vaadederek kendisine eski beyliğini verdi (1422).

Cüneyd Bey taraftarlarıyla birlikte İzmir'e vardığı zaman çok iyi karşılandı, Ayasluğ'da oturan Aydınoğlu Mustafa Bey üzerine yürüyerek onu mağlup edip öldürttü(4). 1424'de II. Murad, Anadolu'ya yürüdü. Böylece Aydın, Menteşe, Saruhan ve Hamid illerini zapt etti(5)

Sultan Murad İzmiroğlu üzerine Anadolu Beylerbeyi Hamza Bey'i memur etti. Osmanlı Bey'i Cüneyd Bey'in oğlu Kurt Hasan'ı yendi ve esir etti(6). Cüneyd ise Sisam adası karşısındaki İpsili kalesine çekildi Karamanoğlu'ndan beklediği yardım gelmediği gibi denizden de Cene vizliler Osmanlılarla müttefik olarak abluka ettiler. Başka çare bulamayan Cüneyd Bey uzun bir müdafaadan sonra teslim oldu ve aile fertleriyle beraber idâm edildi(7). Böylece Aydın Oğulları Beyliği 1426'dı tamamen Osmanlı topraklarına katıldı.

(1) Feridun Bey, **Münşeat**, I, 139
(2) Hammer, **Devlet-i Osmaniye Tarihi**, M. Ata trc. I, 128
(3) P. Wittek, **Menteşe Beyliği**, 98
(4) İ.H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, 116
(5) Aşıkpaşazâde, 85
(6) Aşıkpaşazâde, 96
(7) Aşıkpaşazâde, 96-97

Aydın Oğulları Latinlerle yaptıkları ticaret dolayısıyla yabancı sikke kullandıkları gibi İslamî sikkeleri de vardır. Bundan başka, I. Umur Bey'in bir bakır sikkesi ve İsa ve oğlu Musa Beylerin ve Cüneyd Bey'in gümüş sikkeleri bulunmaktadır. Cüneyd Bey Osmanlı hakimiyetini kabul ettiği için Çelebi Mehmed'in ve oğlu II. Murad'ın Ayasluğ'da kesilmiş sikkeleri mevcuttur. Aydın Oğulları beyliğinin devlet teşkilatı da diğer Anadolu Beyliklerine benzemektedir. Beylikler devrinin teşkilatı Anadolu Selçuklu Devleti teşkilatının bir devamıdır(1).

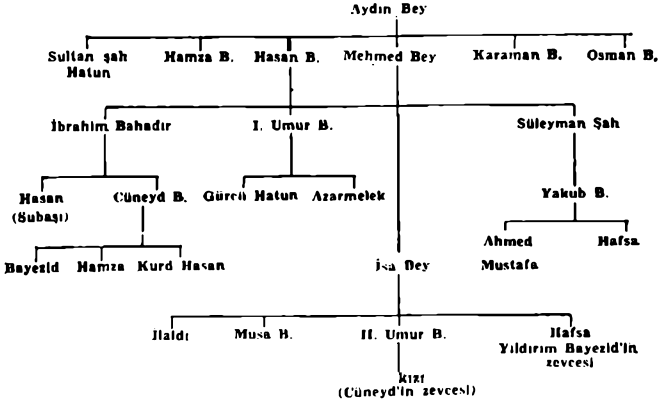

Aydın Oğulları'nın Şeceresi

(1) Bkz. «Germiyan Oğulları Beyliği Teşkilât ve Kültür» kısmı.

İNANÇ OĞULLARI (LÂDİK) BEYLİĞİ

XIII. ve XIV. yüzyıllarda Lâdik (Denizli)'de hüküm sürmüş bir Türk beyliğidir. Germiyan Beyliği'nin yüksek hâkimiyetini tanımış olan Denizli beylerine İnanç Oğulları da denilmektedir. Bu beylik ile ilgili olarak yapılan ilk araştırmalarda, İnanç Bey'in Germiyan ailesinden Ali Bey'in oğlu olduğu ileri sürülmekte idi(1). Bu beyliğin Moğol istilâsı önünden kaçarak Denizli, Honaz bölgesine gelen Türkmenler tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır.

Denizli yöresi 1071 Malazgirt savaşını takip eden yıllarda Anadolu'nun büyük bir kısmı ile beraber Kutalmışoğlu Süleyman tarafından fethedilmiştir. Bir müddet Türkler'in elinde kaldıktan sonra, 1097'de Bizanslılar'ın eline geçmiştir. Zaman zaman Bizanslılarla Türkler'in arasında el değiştiren Denizli 1206 yıllarında tekrar fethedilmiştir(2).

Lâdik, XIII. yüzyılın son yarısında Honaz ve Karahisar-ı sahib (Afyonkarahisar) ile beraber Anadolu Selçuklu veziri Sahip Ata Fahreddin Ali'nin oğullarına ıktâ olarak verilmiştir(3).

Burası, 1276 yıllarında Germiyan hâkimiyeti altına girmiştir. Bu sırada burada Uç beyi olarak Ali Bey bulunmaktadır(4).

1277'de meydana gelen «Cimri» olayı sırasında Karaman Oğulları ve müttefikleri Konya'yı zaptedip Cimri'yi Selçuklu tahtına oturtmuşlardı. Bunlara karşı Sahip Ata Fahreddin'in oğulları Taceddin Hasan ve Nasıreddin Hüseyin, bilhassa Kütahya taraflarından topladıkları kuvvetlerle Karaman Oğulları üzerine yürüdüler. Bu olaylar sırasında Lâdik beyi bulunan Ali Bey, müttefiki Karaman Oğulları'nın üzerine gitmek istemedi ve Cimri'ye karşı Germiyanlılar'a katılmadı.

---

(1) Ahmed Tevhid, «Denizli Lâdik Emâreti», **«TOEM»**, cüz 13, İstanbul 1328; Âli, İnanç Oğulları, **TOEM**, 1341, cüz 10/87

(2) Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1971, 95, 281

(3) **Aksarayî, Müsâmeretü'l-Ahbâr**, nşr. O. Turan, Ankara 1944, 74

(4) İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, 56

Cimri olayını bastırıp Konya'ya yeniden hâkim olan Selçuklu sultanı III. Gıyaseddin Keyhüsrev, bu sırada Selçuklular'a karşı olanları cezalandırırken, ordusuyla Denizli'ye geldi(1).

Lâdik beyi olan Ali Bey, tevkif edilerek Karahisar-ı devle yani Afyonkarahisar'a getirilerek hapsedildi. Böylece Lâdik, III. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından Sahip Ata ailesine verilmiştir. Ancak, 1277'lerde Germiyanlılar burayı tekrar elde etmişler ve beyliğine de Germiyan beyinin kızkardeşinin oğlu Bedreddin Murad'ı getirmişlerdi.

1287 yıllarında Sahip Ata Fahreddin'in torunu Denizli yöresinden topladığı kuvvetlerle Germiyanlılar'ın üzerine yürüdü. Ancak bu savaşta Germiyan kumandanı Bozkuş Bahadır, Sahip Fahreddin'in torununu öldürdü ve ordusunu bozdu(2). Bu olayı duyan Sultan II. Gıyaseddin Mesud, Moğol-Selçuklu askerleriyle Germiyanlılar'ın üzerine yürüdü. Bozkuş Bahadır ve Germiyanlılar'ın askerleri kaçtılar. Sultan Mesud, uç vilâyetlerini ve Germiyan memleketini yağmalayıp oradan da Konya'ya gitti(3).

1288 de Germiyan Türkleri ve Denizli beyi Bedreddin Murad, Selçuklularla sulh yapmak için Konya'ya gelmişlerdir. Bunun üzerine II. Gıyaseddin Mesud'un emirlerinden olan Has Balaban onları karşılamaya çıktı. Onlarla görüşerek gönüllerini almak suretiyle bir yakınlaşma hasıl olup bu suretle anlaşmazlık giderildi(4). Bundan sonra *Anonim Selçuknâme*'de(5), Sahip Fahreddin Ali'nin 1288'de öldüğü bildirilmektedir.

Kısa bir sükûnet devresinden sonra, 1289'da Germiyanlılarla Selçuklular arasında tekrar mücadeleye başlandığı görülmektedir. Bu mücadelede Uç Türkmenleri'nin harekete geçmesi üzerine II. Mesud'un emirlerinden İzzeddin Bey, (Germiyanlılar'ın üzerine yürüyerek) Denizli beyi Bedreddin Murad'ın üzerine yürüdü. Denizli'de Günler (Günüler muhtemelen Günarlar köyü) mevkiinde yapılan savaşta Germiyan ordusu bozguna uğradı. Bedreddin Murad, yapılan savaşta öldürüldü ve ordusunun bir kısmı da kılıçtan geçirildi(6). Böylece Lâdik, tekrar Sahip Ata Oğulları'nın eline geçti. Ancak o da kuvvetleriyle birlikte Karamanoğlu Güneri Bey üzerine gidince bu bölgedeki Türkmenler bağımsızlık yolunda daha rahat hareket etme imkânı buldular. Ay-

(1) T. Baykara, **Denizli Tarihi**, İstanbul 1969, 34
(2) **Anonim Selçuknâme, Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi, III**, metin ve tercüme, nşr. F.N. Uzluk, Ankara 1952, metin 70, tercümesi, 47
(3) **Anonim Selçuknâme**, metin, 70
(4) M.Ç. Varlık, **Germiyan Oğulları Tarihi**, Ankara 1974, 30
(5) **Anonim Selçuknâme**, metin, 49
(6) **Anonim Selçuknâme**, metin, 72-73

nı senelerde İlhanlı tahtında karışıklıklar meydana geldi. Anadolu'daki İlhanlı valisi Geyhatu Sultaniye tahtına çıkmak için Anadolu'dan ayrılınca Denizli bölgesindeki Türkmenler harekete geçti. Bu durum yıkılmaya başlayan Selçuklu hâkimiyetinden çok, nüfuzunu buralara kadar uzatan İlhanlı baskısına karşı idi. Bunun üzerine Geyhatu, hemen geri dönerek 1291'de bu Türkmenler'in üzerine yürüdü(1).

Bazı kaynaklarda belirtildiğine göre, Denizli dört ay muhasara altında tutuldu. Beşinci ayda şiddetli hücumlara dayanamayarak düştü (1291 yılı sonu). Şehrin Rum ahalisinin İlhanlı ordusundaki Gürcü kralı aracılığı ile af ve emân dilemelerini Geyhatu kabul etti. Büyük miktarda haraç ve bir miktar mal aldıktan sonra, şehirde bir garnizon bırakarak çekildi(2). Ancak köylere, dağlara dağılmış olan diğer Türkmenler'i kılıçtan geçirerek bunları yok etti.

Geyhatu, Menteşe ve diğer Türkmenler'i de ezdikten sonra döndü. Bu bölgeler karışıklıklar içinde kaldı. İlhanlılar Batı Anadolu'yu zorla ilhak etme yolunu takip ediyordu. İlhanlı veziri Reşidüddin'in büyük oğlu Celâleddin vezir iken diğer oğlu Hoca Mecdeddin de Denizli bölgesi valisi idi (1298).

XIII. yüzyıl sonu ile XIV. yüzyılın başlarında Germiyan Oğulları hâkimiyetinde bulunan Denizli Beyliği'nin başına Ali Bey'in oğlu İnanç Bey getirilmiştir. İlhanlılar'ın Anadolu valisi Emir Çoban 1314 yılında Anadolu'ya geldiği zaman ona itaat bildiren beyler arasında İnanç Bey de bulunuyordu.

Ulu Arif Çelebi, 1319 yılından önce seyahati sırasında Denizli'yi de ziyaret etmiştir. Bu ziyaret esnasında Germiyanlı Alişir oğlu Denizli (Lâdik) civarında Alameddin-Bazari mevkiinde ordugâh kurmuştu(3). Alişir oğlu Yakup Bey'in burada ordugâh kurması İnanç Bey'in Germiyanlılar'a tâbi olduğunu göstermektedir(4).

Lâdik beyi olarak bir tesis kitabesinde İnanç Bey'in sıfatının Şucaeddin olduğu görülmektedir(5). 1332 yılında Denizli'ye gelen İbn Battuta, İnanç Bey ile görüşmüştür. Seyyahın verdiği bilgiye göre bu şehrin yedi camisi, çarşısı, bağ ve bahçeleri ve daimi akarsuları vardır. Burada iyi cins yetişen pamuk ile sırma işlemeli güzel kumaşlar dokunmaktadır. Çeşitli Ahi zâviyeleri mevcut bulunmaktadır(6).

(1) Tuncer Baykara, Aynı eser, 36
(2) **Ebu'l-Ferec Tarihi**, trc. Ö.R. Doğrul, Ankara 1945, II, 638-639
(3) Ahmed Eflâki, **Menâkıbü'l-Ârifin**, nşr. T. Yazıcı, Ankara 1961, II, 947
(4) Fuat Köprülü, «Anadolu Beyliklerine ait notlar», **Türkiyat Mecmuası**, II, 412
(5) İ.H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, 56
(6) İbn Battuta, **Seyahatnâme**, trc. II, 317

XIV. yüzyıl başları için el-Ömeri, Denizli'den bahsederek İnanç Oğulları'nın dörtyüz kadar köyü ve onbin askeri olduğunu yazmaktadır(1).

Germiyanoğlu I. Yakup Bey zamanında beyliğin başında bulunan İnanç Bey, Yakup Bey'in 1340 da ölümünden sonra vefat etmiş olmalıdır. İnanç Bey'in Doğan Paşa adlı bir kardeşi vardır.

İnanç Bey'den sonra Murad Arslan Denizli beyi olmuştur. Murad Arslan Bey namına kesilmiş bir sikke ile Türkçe olarak Fatiha ve İhlâs tefsirleri vardır. Murad Arslan'ın emriyle yazılan tefsirde *Murad Arslan ibn İnanç Bey* olarak yazılmaktadır. Murad Arslan'ın vefat tarihi belli değildir. Ancak yerine geçen oğlunun 1360 tarihli bir sikkesi mevcuttur. Murad Arslan'ın mezarı Denizli'de olup hastane civarında halk tarafından Murad Baba diye bir ziyaret mahalli olmuştur.

Murad Arslan'dan sonra oğlu İshak Bey Denizli beyi olmuştur. Bu Denizli beyinin ünvanları «*Hüdâvendigâr-ı muazzam, Sahibü's-Seyf ve'l-kalem... Celâlüddevle ve'd-din İshak Beg bin Murad Arslan*» idi. Denizli 1366'da meydana gelen bir zelzele ile harap olmuştur(2).

Lâdik Beyliği 1368 tarihlerinde Denizli'nin Germiyanlılar tarafından alınması ile son bulmuştur. Germiyanoğlu Süleyman Şah Denizli'de sikke kestirmiş ve zelzeleden yıkılmış olan Ulu Camii 1368 yılında yeniden yaptırmıştır(3). Yıldırım Bayezid 1390'da Batı Anadolu beyliklerini ortadan kaldırınca Denizli de Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. İshak Bey'in 1390'da hayatta olduğu anlaşılmaktadır.

Yıldırım Bayezid, Arşiv belgelerindeki şu bilgilere göre: «*Dolap yerleri ve bağları ve bahçeleri haddiyle sınırıyle merhum Bayezid hüdavendigâr, İnançoğlu İshak Bey'den satın almış sonra, Sultan Mehmed merhum, mezkur yerleri ve bahçeleri hatt-ı sınırıyla merhum Ya-Kub Çelebi'ye (Germiyan-oğlu) bağışlamış...*»(4). Denizli'de İshak Bey'den bazı yerler satın almıştır. Buna benzer bilgiler Germiyanoğlu Yakup Bey'in taş vakfiyesinde de bulunmaktadır(5).

1402 yılında Germiyan toprakları II. Yakup Bey'e geri verilince Denizli de eskisi gibi kendisine verilmiştir.

(1) İ.H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, 55
(2) **Tarihi Takvimler**, nşr. O .Turan, Ankara 1955, 77
(3) M.Ç. Varlık, **Germiyan Oğulları Tarihi**, 64; F. Akçakoca, **Denizli Tarihi**, Denizli 1945, 54
(4) Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu nr. 360, 182
(5) M.Ç. Varlık, **Germiyan Oğulları Tarihi**, 148

1411'de Karamanoğlu Mehmed Bey, bütün Germiyan topraklarını zaptetmiştir. Böylece Denizli de Karaman hâkimiyetine geçmiştir(1). Ancak ikibuçuk yıl sonra 1414'de Osmanlılar tarafından bütün Germiyan toprakları ile beraber Denizli de alınarak Germiyanlılar'a geri verilmiştir(2). 1429 yılında Germiyan Beyliği tamamen Osmanlılar'a geçince Denizli ve yöresi de kesin olarak Osmanlı topraklarına katılmıştır.

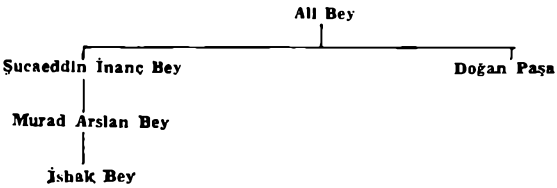

İnanç Oğulları'nın Şeceresi

(1) Tarihi Takvimler, nşr. O. Turan, 37
(2) M.Ç. Varlık, Germiyan Oğulları Tarihi, 76

ALAİYE BEYLERİ

Alanya Güney Anadolu'da Antalya körfezinin doğu sahilinde bulunan küçük bir kasabadır. Frank ve Bizans tarihlerinde Kalanoros (Kandalor) ismiyle anılmaktadır. Kale Türkiye Selçuklu sultanı Alaeddin Keykubat tarafından 1220'de fethedildikten sonra(1) bu sultanın adına izafeten Alaiye adını almıştır. Daha sonra halk dilinde Alanya diye isimlendirilmiştir.

Sultan Alaeddin, Alaiye (Kalanoros) kalesini aldıktan sonra burada Türk idarî teşkilâtını kurdu. Ayrıca burada yeni bir kale yapılmasını emretti. Alaiye limanının Antalya'dan daha elverişli olması dolayısıyla kalenin yanında bir tersane yapılmasını isteyen Alaeddin böylece Haçlılar'ın Anadolu'ya herhangi bir çıkarma yapmalarını önlemiş bulunuyordu. Böylece Alaiye Selçuklu Devlet kadrosunda bir uç şehri yani «*Emirü's-Sevahil*»lik merkezi olmuştu. Alaeddin Keykubat, çok sevdiği ve adını vermiş olduğu bu şehri Selçuklu merkezinin kışlağı haline getirdi. Padişah malyyeti ile kışlarını burada geçirir, eğlenir ve dinlenirdi(2). Bu sebeple burada Selçuklu sultanı ve devlet ileri gelenleri köşkler yaptırmışlardır.

Alaiye'den sonra çevresindeki Alara ve Manavgat kalelerini de fetheden Sultan Keykubat emirlerinden Mübarizüddin Ertokuş Taşlık'ı diğer fetihler için görevlendirmişti. Emir Ertokuş güçlü ordusuyla Kilikya'ya doğru hareket ederek birçok kalenin fethine muvaffak olmuş ve Frank adalarına sefer yapması için sultandan izin istemişti. Nitekim bu tarihlerde Türk donanması Akdeniz'deki Frank adalarına saldıracak kadar kuvvetlenmişti. Yine Alaiye tersanesinde ise büyük gemilerin yapılmasına başlanmıştı. 1229'da Erzurum ve havalisini fethettikten sonra Kayseri'ye dönen Sultan Alaeddin Alaiye dizdarının hiyanet ederek kaleyi Kıbrıs kralına vermek istediğini haber aldı. Derhal Alaiye'ye gelen sultan, dizdarı tasarladığı işi yapmasına fırsat vermeden yakalamış ve ölüm ile cezalandırmıştır(3).

---

(1) İbrahim Hakkı Konyalı, Alanya, İst. 1946, 66
(2) M. Halil Yınanç, Alaiye, İA., 266
(3) İbn-i Bibi Tercümesi, 165

Sultan Alaeddin'in ölümü ve oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanat yıllarında Moğollar'ın Anadolu'ya saldırıları başlamıştı. Keyhüsrev bu amansız saldırılardan ancak muhkem bir kaleye sahip Alaiye'ye çekilmekle kurtulabilmişti. Moğollarla anlaşmasını müteakip Alaiye'yi kendisine merkez üssü seçen Keyhüsrev, buradan Ermeni arazisine akınlarda bulunmuştur. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra memleket 1258'de oğulları II. İzzeddin Keykavus'la IV. Rükneddin Kılıç Arslan arasında pay edildiği sırada Alaiye sultan İzzeddin'in hissesine düşmüştü. Ancak bu sırada Moğol mezaliminin Anadolu'da bütün şiddetiyle devam etmesi ve İzzeddin'in Moğollarla çarpışması üzerine devlet merkezi Antalya'dan çıkan sultan, Alaiye'ye sığınmıştı. Moğol baskısından dolayı burada bir müddet sıkıntı içinde yaşayan İzzeddin Keykavus daha sonra Bizans İmparatoruna iltica etmiştir(1).

II. İzzeddin Keykavus'un Anadolu'dan çekilmesi sırasında Karamanoğlu Mehmed Bey, Alaiye taraflarına saldırdı ise de Rükneddin Kılıç Arslan uçlardaki bu isyanı çabuk bastırmıştır. Kardeşinin de çekilmesi üzerine Antalya ve Alaiye kalelerine sahip olan Kılıç Arslan bu kalelere daha emniyetli dizdarlar tayin etti.

Selçuklu sultanlarından III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1264-1283) döneminde Alaiye'de Emirü'l-Haczade Ömer «Emirü's-sevahil» olarak bulunmaktaydı. Nitekim Ömer Bey'in Alaiye'de 1277 tarihli bir camii de bulunmaktadır. Bu sırada Ermenek Karaman Oğulları'nın nüfuzu altında bulunuyordu. Selçuklu Devleti'nin nüfuzunun sarsılmaya başladığı dönemlerde Alaiye sık sık Ermenek beylerinin baskınına uğruyordu. Selçuklular da bu baskıyı kırmak için devamlı olarak kaleyi tahkim etmekte ve tedbirler almaktaydılar. Ancak 1276'da Karamanoğlu Şemseddin Mehmed Bey, büyük bir ordu ile gelerek Alaiye ve çevresini eline geçirdi. Ancak bu beyin ölümü ile Gıyaseddin Keyhüsrev Alaiye'ye tekrar sahip oldu.

Selçuklu hükümdarı II. Mesud zamanında Selçuklu tahtı hızlı bir çöküş devrine girmiştir. Alaiye bu dönemde Kıbrıs şövalyelerinin tehdidi altına girmişti. Bu tehlikeyi önlemek isteyen Karaman Oğulları Mısır Memluklu sultanlığının da desteğini sağlayarak Alaiye'yi almaya karar verdiler. Nitekim 1292'de harekete geçen Kerimüddin Karaman Bey'in oğlu Mecdüddin Mahmud Alaiye'yi almış ve burada küçük beyliğini kurmuştur(2). Mecdüddin Mahmud Alaiye'nin fethinde büyük yardımlarını gördüğü Memlûk sultanı Meli-

(1) Hammer, **Devlet-i Osmaniye Tarihi**, I, 81
(2) C.E. Bosworth, **İslam Devletleri Tarihi**, 285

kü'l-Eşref Selahaddin Halil'e tâbiiyetini arzetmiş ve hutbeyi onun adına okutmuştur.

Alaiye'nin Karaman Oğulları'nın eline geçmesinden faydalanmak isteyen Kıbrıs kralı II. Hanri 1293 yılında Alaiye üzerine yürüdü. Ancak şövalyelerin bu saldırısı şiddetli bir savunma sonucunda neticesiz kaldı. Bu tarihten itibaren Alaiye ve çevresine Karaman Oğulları'na bağlı beyler hâkim olmuştur. Alaiye beyleri burada önce Karaman Oğulları'nın bir kolu olarak daha sonra da Memluklu Devleti'nin hâkimiyeti altında hüküm sürmüşlerdi Bu beyliğin kurucularının Selçuklu sultanlarının soyundan geldiği şeklindeki rivayetin ise ne derece doğru olduğu belli değildir.

1233 yılında Anadolu'yu gezen meşhur Tancalı seyyah İbn Battuta Alaiye'ye de uğramış ve şehir hakkında bilgiler vermiştir. İbn Battuta şehrin ahalisinin Türkmen olduğunu, Kahire, İskenderiye ve Suriye tüccarlarının buraya gelerek alışveriş yaptıklarını belirtmektedir. Şehrin kerestesi bol olup buradan İskenderiye, Dimyat ve öteki Mısır limanlarına gönderilmektedir. Limanın üstünde sağlam ve yüksek bir kale olup Alaeddin-i Rûmî (Alaeddin Keykubat) yaptırmıştır. İbn Battuta Karamanoğlu Yusuf Bey'le de görüştüğünü ve kendisine ihsanlarda bulunduğunu kaydetmektedir(1). Şehabeddin el-Ömeri de Alanya'nın Karaman Oğulları'nın idaresi altında olduğunu ve şehrin Yusuf adında birisi tarafından onlar adına idare edildiğini yazmaktadır(2). Kaynaklardan Alaiye'yi Yusuf adında bir emirin 1330-1337 yılları arasında idare ettiği anlaşılmaktadır. Ancak Mecdüddin Mahmud buraya hâkim olduktan sonra ilk olarak Alaiye'yi Emir Yusuf'un mu yoksa başka bir beyin mi idare ettiği bilinememektedir.

Mecdüddin Mahmud Bey'in Alaiye'nin idaresini kardeşi Yusuf'a verdikten sonraki hayatı hakkında bir bilgi yoktur. Ermenek'te 1302 (702) tarihli bir camii yaptırdığı bilinen Mahmud Bey'in ölüm tarihi belli değildir. Mecdüddin Mahmud Bey, Karaman Oğulları'na geçen Alaiye'nin ilk müstakil beyi olmaktadır. Mezarının Alaiye'de Gba Köyü Gülfeşan mahallesinde olduğu tahmin edilmektedir.

İlhanîler Anadolu'yu nüfuzları altına aldığı dönemlerde Karaman Oğulları onlara tâbi olmamışlardı. Nitekim XIV. yüzyılın başlarında Anadolu Beylikleri'nin Moğollar'a karşı harekete geçmeleri dolayısıyle 1314'de Anadolu'ya gönderilen İlhanlı beylerbeyi Emir Çoban'a diğer Türkmen beylikleri itaatlerini arzettikleri halde Karaman

(1) İbn Battuta, Seyahatname, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, 5
(2) Şehabeddin el-Ömeri, Mesalikü'l-Ebsar, Taeschner Neşri, 23

Oğulları onu tanımamışlardı. Bu sebeble Karaman Oğulları üzerine yürüyen Emir Çoban Konya'yı alarak surlarını yıktırmış ve Karaman Oğulları'ndan pek çoğunu oldürtmüştü. Ancak Alaiye beyinin bu tarihlerde (1304-1316) İlhanlılar'dan Olcaytu Hüdabende Mehmed adına para kestirdikleri görülmektedir ki bu durum Moğol istilasının buralara kadar yayılmasını önlemiştir

Alaiye'de 1321 ve 1326 tarihli olmak üzere Mısır Memluklu hükümdarı Nâsireddin Mehmed adına kesilmiş sikkelere de rastlanmaktadır(1). Bu durum Alaiye beylerinin müstakil bir beylik haline geldikten sonra Mısır hükümdarlarına karşı da bir temayül gösterdiklerinin delilidir. Böylece düşmanları olan Moğollar ve Kıbrıslılar'a karşı varlıklarını devam ettirebilmek için kuvvetli bir himayeye daha sahip olmuş bulunuyorlardı.

Alaiye Beyliği Yusuf Beyden sonra Mecdüddin Mahmud Beyzâde Bedrüddin Bey'in oğlu Şemsüddin'e geçmiştir. Şemsüddin'in 1352'de ölümü üzerine ise Alaiye Beyliği Yusuf'un oğlu Alaeddin Bey'e geçmiştir.

Kıbrıs Kralı Petro, 1361 yılında Antalya'yı fethetmiştir. Antalya'nın düşmesi üzerine Manavgat ve Alaiye beyleri de Kıbrıs kralına tâbi olmuşlardı. Bu sırada Alaiye Beyliği'nin başında Alaeddin Bey bulunuyordu. Alaiye ve Manavgat üç sene kadar Kıbrıs'ın hâkimiyetini tanıdılar. 1364'de Alaeddin Bey ölmüş ve yerine Hüsameddin Mahmud Bey geçmiş, 1365'de de Kıbrıs kralı İskenderiye'yi işgal etmişti. Ancak İskenderiye'de Kıbrıs şövalyelerine karşı çıkan isyana dayanamayan Kıbrıs kralı buradan askerlerini çekmek zorunda kaldı. Bu sırada Alaiye beyi ile Karaman Oğulları'nın Mısırlılar'a gizlice yardım ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Alaiye beyinin bu hareketi üzerine Kıbrıs kralı 1365'de 22 kadırgadan müteşekkil bir donanma ile Alaiye'ye saldırdı. Ancak Alaiye halkının şiddetli mukavemeti ve Karaman Oğulları'nın yardım göndermesi üzerine mağlup olarak geri çekilmek zorunda kaldı(2). Bu savaş sırasında Kıbrıslılar asker ve gemi bakımından büyük zayiat vermişlerdir.

Hüsameddin Mahmud Bey'in Alaiye'nin en eski hükümet merkezi olan Oba'nın Gülefşan mahallesinde bir camii bulunmaktadır. Cami harap bir halde olmasına rağmen kitabeleri günümüze kadar sağlam olarak gelebilmiştir. Bu kitabeden Mahmud Bey'in 1373 yılında hayatta ve Alaiye'nin başında olduğu anlaşılmaktadır. Mahmud Bey döneminde Alaiye çok daha serbest bir idareye kavuşmuştu. Alaiye bu beyin döneminde birçok kültür eserleri ile de süslenmiştir.

(1) İ. H. Konyalı, Alanya, 85
(2) İ. H. Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, 92

Teke Beyi Mübarizüddin Mehmed 1361'de Kıbrıs kralı Petro tarafından zabtedilen Antalya'yı geri almak için 1373'de harekete geçtiği zaman yanında Alaiye ve Manavgat kuvvetleri de bulunuyordu. Bu hareket sırasında Alaiye gemileri Antalya'yı denizden kuşatmıştı. Neticede Antalya fethedildi ise de Alaiye donanması kuşatma sırasında büyük zayiat vermiştir.

Hüsameddin Mahmud Beyin ölüm tarihi kesin olarak belli değildir. Oba'da babasının türbesinde gömülü olduğu bilinmektedir. Mahmud Bey'in ölümünden sonra Alaiye Beyliği'nin başına Şemseddin oğlu Savcı Bey geçmiştir.

1390'da Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezid kendisine karşı ittifak kuran Anadolu beyleri üzerine yürümüştü. Saruhan, Aydın, Menteşe ve Germiyan beyliklerini ortadan kaldıran Yıldırım Bayezid, sonra Karamanoğlu üzerine yürüyüp Konya'yı muhasara etti. Beyşehri'ni Osmanlılar'a vererek sulh yapan Karamanoğlu Alaeddin Bey, aleyhte faaliyetlere devam edince 1398'de Konya'ya giren Bayezid tarafından öldürüldü. Karaman Oğulları'nın Osmanlı hâkimiyetine geçtiği bu devrede Alaiye Beyliği müstakil olarak idare ediliyordu.

1402 Ankara savaşından sonra Karaman Oğulları yeniden istiklâllerine kavuşmuşlardı. Karamanoğlu Mehmed Bey, Osmanlılarla devamlı mücadele halindeydi. Nitekim 1423 yılında Osmanlı tahtında meydana gelen değişiklikten istifadeye kalkışan Mehmed Bey, Teke Beyi Hamidoğlu Osman Bey ile anlaşarak Osmanlılar'ın elinde bulunan Antalya'yı kuşatmışlardı. Bu muhasara esnasında Mehmed Bey, muhasara hattını gezdiği sırada kaleden atılan bir gülle parçasının isabetiyle yaralanarak vefat etmiştir(1).

Mehmed Bey öldükten sonra Alaiye Beyliği'nin varlığı ciddi bir tehlike içerisine girmişti. Bu sırada Alaiye Beyliği hükümdarı Savcı Bey ölmüş ve yerine oğlu Karaman tahta geçmiştir. Emir-i azam Karaman b. Savcı Alaiye Beyi olur olmaz kaleyi sağlam bir şekilde tamir ve tahkim ettirdi. Çünkü şehir için Osmanlı tehlikesi başgöstermişti. Osmanlı tehlikesinin şehirde hissedilmeye başlamasından sonra Karaman Bey Mısır Devleti ile ilişki içerisine girdi. Nitekim bu münasebetler neticesinde 1426'da Alaiye Karaman Bey tarafından 5000 Dinar mukabilinde Memluklular'a satılmıştır. Böylece Alaiye Mısır Memluklu Devleti'nin nüfuzu altına girmiştir. Ancak şehir, yine bu devlete tâbi olarak Karaman beyi ve oğulları tarafından bir vali sıfatiyle idare olunmaya devam edilmiştir. Bu tarihten sonra

(1) Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, 22

Alaiye'de Memlûk sultanı ve Alaiye beyleri adına kesilmiş gümüş sikkeler mevcuttur. Alaiye Beyi adına gördüğümüz ilk sikke Emir Savcı b. Şemseddin Mehmed'indir.

Savcızâde Karaman Bey, Alaiye'yi Mısır'a sattığı için eski hamileri Karamanlılar tarafından devamlı olarak başkı altında tutuluyordu. Karamanoğlu İbrahim Bey'in bu tehditlerine karşı Memlûklular'dan gerekli yardım görülemiyordu. Bu sebeple Karaman Bey, Osmanlı sultanı II. Murad'la anlaşarak onun küçük bir müttefiki olmayı başarmıştır. Ancak bu sırada Karaman Bey, Karamanoğlu İbrahim'in teşvik ve hilesi ile kardeşi Lütfi Bey tarafından öldürüldü (1451). Karaman Bey'in mezarının nerede olduğu belli değildir.

Böylece Alaiye Beyi olan Lütfi Bey, Memluklular'a olan bağlılıklarını devam ettirmiştir. Ancak o da Karaman Bey gibi Karamanoğlu İbrahim Bey'in tehdidinden kurtulabilmek için Osmanlılar'a yaklaşmış ve hatta bu maksatla kız kardeşini Vezir-i azam Rum Mehmed Paşa'ya vermiştir. Karamanoğlu İbrahim Bey 1451'de II. Murad'ın vefatı ve genç Padişah II. Mehmed'in saltanatından ümit bularak diğer Anadolu beylikleri ile ittifak etmeye başlamıştı. Bu arada Osmanlılar'ın müttefiki Alaiye Beyliği üzerine yürüyen(1) İbrahim Bey II. Sultan Mehmed'in derhal Anadolu'ya girmesi üzerine sulh yapmak zorunda kalmış ve topraklarının büyük bir bölümünü kaybetmiştir. Beyliği çok kısa süren Lütfi Bey 1455 tarihinde vefat etmiştir.

Lütfi Beyin vefatı üzerine yerine oğlu Kılıç Arslan geçmiştir. Kılıç Arslan beyliğini devam ettirebilmek için zikzaklı bir siyaset takip etmiştir. Tehlikenin geldiği yöne göre politikasını tayin eden Kılıç Arslan, Mısır hükümdarları, Kıbrıslılar, Rodoslular, Karaman Oğulları ve Osmanlılar ile yerine göre antlaşmalar yapmıştır. Nitekim o, Kıbrıslılarla karşılıklı bir emniyet ve saldırmazlık antlaşması da imzalamıştır(2). Kılıç Arslan'ın hükmü altında Alara, Manavgat ve Alaiye kaleleri bulunuyordu. Alaiye'deki Ömer Bey Camil'ni tamir ettiren Kılıç Arslan şehir ve köylerde hızlı bir imar faaliyetine girişmiştir.

Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmed, 1467'de Karaman Oğulları merkezine girerek bu beyliği devletine bağlamıştır. Bundan sonra Rum Mehmed Paşa'yı Alaiye'nin fethi için görevlendirdi. Ancak Rum Mehmed Paşa'nın Alaiye Beyi'nin kız kardeşi ile evli olması dolayısıyla bu kalenin fethine pek önem vermediği ve neticede fethet-

(1) Aşıkpaşazâde, **Tevarîh-i Âl-i Osman**, 140
(2) İ. H. Konyalı, **Alanya**, 102

meden döndüğü görülmektedir. Kılıç Arslan artık kale için kesin bir Osmanlı tehlikesi başgöstermeden Uzun Hasan ve Mısır Memlukluları'na yanaştı. Ancak Fatih bu sırada güçlü bir ordunun başında Gedik Ahmed Paşa'yı Karaman illerinin kesin olarak Osmanlı Devleti'ne bağlanması ve Alaiye'nin fethi için Anadolu'ya göndermiştir. Aynı zamanda kuvvetli bir donanma ile de desteklenen Gedik Ahmed Paşa 1470 yılı sonlarında harekete geçmiş ve 1471'de Alaiye ve çevresini fethetmiştir(1).

Gedik Ahmed Paşa'nın Alaiye kalesini ve buna bağlı olarak Alara ve Manavgat hisarlarını almasını müteakip bu bölge yeni ve müstakil bir sancak halinde Osmanlı Devleti'nin idarî teşkilat kadrosuna katılmıştır.

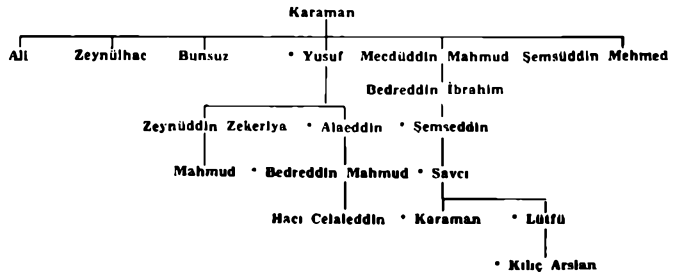

(a) İbrahim Hakkı Konyalı, **Alanya**, 108
(b) (x) işaretli olanlar beylik yapanları göstermektedir.

Alaiye Beyleri'nin Şeceresi

Alaiye'nin fethedilmesinden sonra Kılıç Arslan ve ailesine Gümülcine ve çevresi timar olarak verildi(2). Kılıç Arslan Gümülcine'de iken Mısır Memlukluları ve Kıbrıslılarla gizlice münasebet kurmuştu. Onun niyeti buradan kaçarak tekrar beyliğini kurmaktı. Nitekim ailesini Gümülcine'de bırakarak bir gemi ile Mısır'a kaçan Kılıç Arslan'ın akibeti belli değildir. Ancak onun burada öldüğü sanılmaktadır.

Kılıç Arslan Bey, mücevherattan çok iyi anlardı. Nitekim İstanbul'a gelip Fatih Sultan Mehmed ile görüştüğünde Fatih ona hazine-i

(1) **Solakzâde Tarihi**, 33
(2) Tursun Bey, **Tarih-i Ebu'l-Feth**, 143

hümayun'u göstermiş, kıymetli hediyeler vermiş ve biraz kusuru bulunan bir elması da tamir edilmek üzere kendisine vermiştir. Kılıç Arslan'ın Mısır'a gittikten sonra bu taşı tamir ettiği ve muhtelif hediyeler ile özür dileyerek Fatih'e gönderdiği(1) kaynaklarda geçmektedir.

Alaiye Beyleri döneminde burada gemi yapan tezgahlar vardı. Alaiye şehri Antalya'dan sonra bölgenin en işlek pazar yeri durumundaydı. Nitekim buradan Mısır, Kıbrıs, Rodos ve diğer devletlerle münasebette bulunulmuştur. Alaiye'nin bilhassa kereste ihracatı çok fazlaydı. 1403 senesinde buraya gelen Busiko Alaiye'nin çok zengin, halkın malî ve ticarî durumlarının da iyi olduğunu, mağazaların her çeşit eşya ile dolu bulunduğunu söylemektedir.

Alaiye beylerinin Mevlâna Celâleddin-i Rumi'ye intisab ettikleri sanılmaktadır. Nitekim Alaiye beyi Karaman'ın adı kalede bulunan 1423 tarihli bir kitabede «*el-Emirü'l-Muazzam Karaman b. Savcı el-Mevlevi*» şeklinde geçmektedir.

(1) İdris-i Bitlisi, **Heşt Behişt**, 240; Alanya 113 vd.

TACEDDİN OĞULLARI BEYLİĞİ

Moğol istilâsından sonra mevcut devlet nüfuzunun zayıflaması üzerine Anadolu'da bulunan ve bilhassa önceki yurtlarını terkederek Yakın-Doğu'ya ve bilhassa Anadolu'ya gelen Türk aşiretleri arasında bir hareketin başladığı bilinmektedir. 1335 yılında İlhanlı hâkimiyetinin yıkılmasından sonra bu hareketin daha da kuvvetlendiği ve müstakilleştiği görülmektedir. Önceleri uc beyliği sıfatı ile aşiret örf ve ananeleri geçerli olan bu Türkmen topluluklarında, artık Selçuklu ve İlhanlı devlet teşkilâtlarının da tesiriyle devletleşmek gibi muazzam bir ülkü gayesi göze çarpmaktadır. Bu Türkmen beyliklerinden birisi de Canik emiri Taceddin Bey ve oğulları beyliği olup merkezi Niksar'dı. XIII. yüzyılda Canik bugünkü mıntıkadan ibaret olmayıp Ordu vilâyetini de içine almakta ve iki kısım olarak mütalaa edilmekteydi. Bunlardan birincisi Sivas Caniği olup Samsun ve Çarşamba taraflarını ihtiva etmekteydi. Diğer Karahisar Caniği ise Ünye, Fatsa ve Niksar'a kadar uzanan sahayı içine alıyordu(1).

Taceddin Oğulları'ndan ilk olarak Doğancık Bey hakkında kaynaklarda malûmat vardır. *Mesalikü'l-Ebsar*'da Doğancık Bey'den Taceddin Bey olarak söz ediliyorsa da(2) bu bey Taceddin Bey'in babası olmalıdır. Nitekim Hüseyin Hüsameddin'in eserine aldığı bir kitabeden bu durum açıkça anlaşılmaktadır(3). Niksar ve çevresini elinde bulunduran Doğancık Bey'in nüfuzu kuzey-batıda Kastamonu emîri Süleyman Şah'ın hududuna kadar uzanmaktaydı. Anadolu'da İlhanlı hâkimiyeti yıkılırken meydana gelen nüfuz mücadeleleri esnasında Doğancık Bey'in bölgesine saldıran Kürt ve Taşan beyleri ile Gazi Çelebi'yi bozguna uğratması onun kudretli bir bey olduğunu ortaya koymaktadır. Doğancık Bey Eretna'nın Şeyh Hasan ile mücadelesi esnasında Şeyh Hasan'ın tarafını tutmuş bu sebeple Eretnalılarla arası açılmıştır. Ayrıca Doğancık'ın Amasya'yı Gazi Bey'in elinden alması da Eretna'nın düşmanlığını mucip olmuştur(4). Nitekim

(1) İ. H. Uzunçarşılı. **Anadolu Beylikleri ve Ak Koyunlu - Kara Koyunlu Devletleri**, 153
(2) el-Ömeri. (**Franz Taeschner neşri**), 31
(3) H. Hüsameddin. **Amasya Tarihi**, III, 30
(4) Mevlüt Oğuz, «**Taceddin Oğulları**», **D. ve TCFD**, VI, 473

Eretna Bey Şeyh Hasan'ı hareketsiz hale getirdikten sonra kuvvetlerini Amasya üzerine göndermiştir. Amasya'dan Niksar'a çekilen Doğancık ise bu vakadan birkaç yıl sonra (1345 veya 1347) vefat etmiştir

Doğanşah'ın ölümü üzerine yerine oğlu ve beyliğin asıl müessisi Taceddin Bey geçti. Taceddin Bey, beyliğin başına geçtiği ilk yıllarda Amasya'da müstakil bir emir olan Hacı Şadgeldi'ye tâbi olmuştur. Bu sırada Eretna Beyliği'nin başında Ali Bey bulunmakta idi. Ancak Beylik üzerinde asıl söz sahibi Kadı Burhaneddin olup hükümdar bu beyin elinde oyuncak durumundaydı. Taceddin Bey'in Hacı Şadgeldi'ye tâbi olarak Eretna aleyhinde rol oynamaya başlaması üzerine Ali Bey ve Burhaneddin tarafından üzerine sefer açıldı. Samagar aşiretinin de Eretna ordusu safında katıldığı bu seferde Ali Bey'in üstün kuvvetleri Niksar ve çevresini yağma ettiler(1). Bu arada Amasya'ya yaptığı bir hücumla Hacı Şadgeldi'yi de ortadan kaldıran Kadı Burhaneddin artık kendisine ciddi bir rakip kalmadığını görerek sultanı da ortadan kaldırmış ve istiklâlini ilân etmiştir. Ancak bu durumu fırsat bilen ve Kadı Burhaneddin'e muhalif olan guruplar Seydi Hüsam ve Taceddin Bey'in etrafında toplanarak harekete geçtiler. Nitekim bu müttefik kuvvetler ilk olarak Akşehir'i yağma ettiler(2). Bu gelişmelerden sonra Burhaneddin'in üzerine geldiğini duyan Taceddin, Amasya hâkimi Emir Ahmed ile birleşerek karşısına çıktı. Ancak yapılan muharebeyi kaybeden Taceddin Bey, Kadı Burhaneddin ile başa çıkamayacağını anlayınca siyasetini değiştirmek ve Kadı ile sulh yapmak zorunda kaldı.

Bu sırada Taceddin Oğulları Beyliği'ne komşu Ordu vilâyetinde dahilî mücadeleler mevcuttu. Ordu vilâyeti hâkimi Hacı Emir, bir yandan oğlu Süleyman'ın isyanıyla uğraşırken diğer yandan Trabzon Rumları ile mücadele halindeydi. Bu durumdan faydalanmak isteyen Taceddin Bey, Ordu'ya tâbi bazı köyleri ele geçirebilmek için yağmaya başladı. Daha sonra ani olarak Ordu ve Ünye'ye karşı harekete geçen Taceddin Bey buraları yağmaladı(3) ise de zaptetmeye muvaffak olamadı. Bu son ve ciddî saldırılar üzerine Süleyman Bey Kadı Burhaneddin'e başvurarak ondan yardım istedi. Ancak Kadı Burhaneddin Taceddin'e elçi göndererek ondan Hacı Emir vilâyetine karşı saldırılarını kesmesini istemiştir. Bu sırada Taceddin Bey büyük bir kuvvetle Süleyman Bey üzerine yürümüş ve onu bir meydan

(1) Aziz b. Erdeşir Esterabadî, **Bezm-ü Rezm**, 148
(2) Mevlüt Oğuz, «Taceddin Oğulları», 475
(3) Mevlüt Oğuz, «Taceddin Oğulları», 476

savaşına zorlamıştır. Nihayet vuku bulan savaşta Süleyman Bey, Taceddin Bey'in kuvvetlerini dar bir geçitte sıkıştırarak bozguna uğratmıştır. Savaş sonunda Süleyman Bey'in eline esir düşen Taceddin Bey öldürülmüştür(1).

Süleyman Bey'in umulmadık bir anda Taceddin'i öldürmesi ve kuvvetlerini dağıtması üzerine ortaya çıkan karışık durumdan istifade etmek isteyen Kadı Burhaneddin büyük bir ordu ile Niksar'a gelmiştir. Niksar'ın ileri gelenleri Kadı Burhaneddin'i karşılayarak şehrin anahtarlarını kendisine teslim etmişlerdir(2). Bu durumdan fevkalâde memnun olan Kadı Burhaneddin şehri yağmalattırmamış ve kendisi de ilk iş olarak şehirde bulunan Melik Danişmend Gazi türbesini ziyaret etmiştir. Kadı Burhaneddin buradan Taceddin'in idaresinde bulunan İskefsir kalesi üzerine yürüdü. Burada da şehrin ileri gelenleri kale anahtarlarını Burhaneddin'e teslim ettiler. Burhaneddin İskefsir kalesini bütün bu fütuhatta en önemli rolü oynamış olan Süleyman Bey'e ıkta olarak verdi.

Taceddin Bey cesur, atak ve cüretkâr bir zat idi. Beylik hayatı devamlı mücadele ile geçmiştir. Kendisinden çok güçlü bir beyliğe sahip olan Kadı Burhaneddin ile rekabetten çekinmemiştir. Ayrıca o, Trabzon - Rum İmparatorluğu'na karşı hasımane tavır takınmış ve devamlı olarak tehdit altında tutmuştur. Nitekim Trabzon İmparatoru III. Alexios komşusu Taceddin Oğulları'nın gittikçe tehlike arzetmeye başlaması üzerine kızı Eudokia'yı Taceddin Bey'e zevceliğe vererek(3) dostluk kurma yoluna gitmiştir. Diğer komşu veya kendisine tehlike gelebilecek beylere karşı da aynı siyaseti güden Trabzon-Rum İmparatorları, tam olarak tehlikeden kurtulamamışlarsa da büyük ölçüde gayelerinde muvaffak olmayı başarmışlardır.

Taceddin Bey'in öldürülmesinden sonra yerine Mahmud Çelebi ve Alp Arslan isimlerinde iki oğlu geçmiştir. Mahmud Çelebi beyliğin birliğini yeniden temin edebilmek için Kadı Burhaneddin'e bir elçilik heyeti göndermiştir. Mahmud Çelebi Burhaneddin'den önceki olaylar için af dilemekte ve gerektiğinde para ve asker de göndereceğini vaad ederek beyliğinde müstakil olarak kalmayı dilemekteydi. Bu teklifi kabul eden Kadı Burhaneddin Niksar ve ona bağlı yerleri Mahmud Çelebi'ye bırakmıştır(4). Böylece Mahmud Çelebi, Kadı Burhaneddin'e bağlı kalmak şartıyla 1387 yılında beyliğinin bir kısım topraklarına sahip olmuştur.

(1) Aziz b. Erdeşir Esterabadi, Aynı eser, 334
(2) Aziz b. Erdeşir Esterabadi, Aynı eser, 335
(3) İ. H. Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, 153
(4) Mevlüt Oğuz, «Taceddin Oğulları», 478

Bu arada Kadı Burhaneddin'e karşı yeni ittifaklar oluşmuştu. Candaroğlu II. Süleyman Bey, Taşanoğlu ve Amasya hâkimi Emir Ahmed'in kurdukları ittifaka Taceddin Oğulları da iştirak etmişlerdir. Fakat bu sırada Osmanlı tahtına geçen Yıldırım Bayezid Anadolu Beyleri üzerine harekete geçmişti. Bu durum müttefik kuvvetlerinin Kadı Burhaneddin'e yanaşmasına sebep olmuştur. Ancak Kadı Burhaneddin, aleyhinde faaliyetlerde bulunan II. Süleyman'ın yardım çağrısına fazla itibar göstermemiş ve Bayezid Sinop ve çevresi hariç olmak üzere Candar Oğulları topraklarına tamamen hâkim olmuştur. Bu durum karşısında diğer Anadolu beylikleri derhal Bayezid'e itaatlerini bildirmişlerdir. Bu beyler ve bilhassa Taceddin Oğulları, Yıldırım Bayezid'i devamlı olarak Kadı Burhaneddin üzerine gitmeye teşvik etmekteydiler(1). Fakat 1393 yılında Osmanlı kuvvetlerinin Kırk dilim mevkiinde Kadı Burhaneddin'e mağlup olmaları bu beylikler üzerinde şok tesiri yapmış ve hangi beyin tarafına geçeceklerini şaşırmışlardır.

Taceddin Oğulları Beyliği içerisinde ise iki kardeş arasında anlaşmazlık ve rekabet başgöstermişti. Niksar mıntıkasının bir kısmını zapteden Alp Arslan, Kadı Burhaneddin'den yardım görmekteydi. Mahmud Çelebi ise diğer kardeşleri Kılıç Arslan ve Süleyman Bey de yanında olmak üzere Osmanlılar'a tâbi idiler. Bu sebeple Alp Arslan'a Kadı Burhaneddin'den başka sığınacak kapı kalmamış oluyordu. Alp Arslan'ın Kadı Burhaneddin'den aldığı kuvvetlerle beylik içinde gittikçe hâkim bir duruma gelmesi Mahmud Çelebi'yi zor duruma düşürmüştü. Mahmud Çelebi bu kötü vaziyetten kurtulabilmek için Burhaneddin'in yanına gelerek onunla anlaştı. Bu halden kuşkulanan Alp Arslan, Burhaneddin'in düşmanı olan Eretna ailesine mensup Feridun isimli birisi ile münasebete girmiştir. Bu durumu haber alan Kadı Burhaneddin derhal Alp Arslan üzerine yürüyerek onu yakalattırmış ve çok geçmeden de katlettirmiştir (1394)(2). Alp Arslan'ın Hüsameddin Hasan ve Hüsameddin Mehmed Yavuz isimli iki oğlu babalarından kalan arazide müştereken hâkimiyetlerini devam ettirmişlerdir.

Alp Arslan'ın öldürülmesinden sonra Kadı Burhaneddin'in hedefi Taceddin Oğulları'nın topraklarını tamamen ele geçirmekti. Bu gaye ile Taceddin Oğulları'na ait Yenişehir kalesi yanına bir kale yaptırmış ve içerisine seçkin kuvvetler koymuştur. Bunlar devamlı olarak Mahmud Bey üzerine sefer düzenlemekteydiler. Mahmud Bey ise kendisinden kat kat üstün bu kuvvetlere karşı meydan harbi vere-

(1) Mevlüt Oğuz, «Taceddin Oğulları», 482
(2) C. E. Bosworth, İslâm Devletleri Tarihi, 327

mediğinden dolayı çete savaşları ile bu hücumları savuşturmaya çalışmakta idi(1).

Kadı Burhaneddin'in 1398'de Ak Koyunlu Beyi Karayülük Osman Bey tarafından öldürülmesi üzerine Mahmud Bey, Bayezid'in Amasya, Tokat ve Sivas'ı ele geçiren seferinden sonra Osmanlı Devleti'nin hizmetine girmiştir. Yıldırım Bayezid'in 1402 Ankara savaşını kaybetmesinden sonra ise Anadolu beyliklerinin tekrar tarih sahnesine çıktıkları görülmektedir. Timur himayesinde olarak bağımsızlıklarını ilân eden beyler arasında Niksar ve bir kısım Canik toprakları üzerinde Alp Arslanoğlu Hasan Bey görülmektedir(2). Bu durum Mahmud Bey'in 1402 veya hemen sonrasında vefat ettiğini ve memleketinin onun ölümü ile kardeşinin oğlu Hasan'a geçtiğini göstermektedir.

Ankara muharebesinden sonra Osmanlı Devleti'nin içine girdiği ve on yıl süren Fetret devrinde Hasan Bey bağımsız olarak hareket etmiştir. Bu arada İsfendiyar Bey ile de anlaşarak birlikte hareket eden Hasan Bey memleketinin sınırlarını genişletmeye çalışmıştır. Nitekim bu iki beylik Bafra ve Samsun üzerine iki koldan yürüdüler. İsfendiyar Bey, Bafra ve müslüman Samsun'u elde ederken, Hasan Bey ise Samsun Bey'i Cüneyd'i yapılan savaşta öldürerek beyliğin büyük bir kısmına sahip oldu. Osmanlı hükümdarı Çelebi Mehmed ise kardeşlerini ortadan kaldırarak devletin bütününe sahip olduktan sonra İsfendiyaroğlu'ndan müslüman Samsun'u aldı. Taceddinoğlu Hasan Bey ile kardeşi Mehmed Yavuz ise Çelebi Mehmed'e karşı sürdürmüş oldukları dostluktan dolayı yerlerinde kalmışlardır(3).

Hasan Bey, Sultan II. Murad devrine kadar beyliğini korumuştur. II. Murad tahta geçtikten sonra Amasya beyi Lala Yörgüç Paşa'yı Anadolu'nun bu kısımlarını elde etmek ve bölge valilerini ortadan kaldırmak için görevlendirmiştir. Bu salahiyet ile bölgede daha faal bir rol oynayan Yörgüç Paşa büyük bir düğün yaparak Alp Arslanoğlu Hasan Bey'i de bu düğüne çağırmıştı. Böylece o, Hasan Bey'i yakalayarak Taceddin İli'ne kolayca hâkim olacaktı. Ancak Yörgüç Paşa'nın bu fikrini sezen Hasan Bey bu davete icabet etmemiş ve elinde bulunan toprakları da sultana teslim edeceğini bildirmiştir(4). Nitekim Hasan Bey bu sözüne sadık kalarak memleketini Sultan II. Murad'a teslim etmiştir. Bunun üzerine Alp Arslanoğlu Hasan Bey'e 1427'de Rumeli'de bir sancak tevcih edildi ki bunun Gümülcine olduğu belirtilmektedir(5).

(1) Mevlûd Oğuz, «Taceddin Oğulları», 484
(2) İ. H. Uzunçarşılı, **Kitabeler**, I, 27
(3) Kâzım Dilcimen, **Canik Beyleri**, 43
(4) Aşıkpaşazâde, **Tarih, Giese neşri**, 103
(5) Hoca Sadeddin, **Tacü't-Tevarih**, I, 337

Taceddin Oğulları'na dair şimdiye kadar hiçbir sikkeye rastlanmamıştır. Bu durum onların başka bir beyliğin veya devletin paranı kullandıklarını hatıra getirmektedir. Belki de kullandıkları paralara rastlanılamamıştır. Hasan Bey'in Çarşamba'da 1424 tarihli cami vakfiyesi olup burada kendisi *«Emir-i kebir, Hüsamüddevleti ve'd-Din Hasan Bey b. el-Merhum Alp Arslan Bey ibnü'l-Emir el-Mağfûr Taceddin»* diye zikrolunmaktadır. Hüsameddin Mehmed Yavuz Bey'in ise Çarşamba'da vakfı olup kendisi hakkında kaynaklarda çok az bilgi mevcuttur. Taceddin Oğulları'ndan Alp Arslan Bey ise fazilet ve edebiyat ehli idi. Arapçayı çok iyi bilir, nahiv ile meşgul olurdu. Aynı zamanda cesur ve atılgan bir zat idi. Hatta Kadı Burhaneddin bu kahraman ve kuvvetli bir düşmanından kurtulduğu için çok sevinmiş ve hatta gururlanmış idi(1).

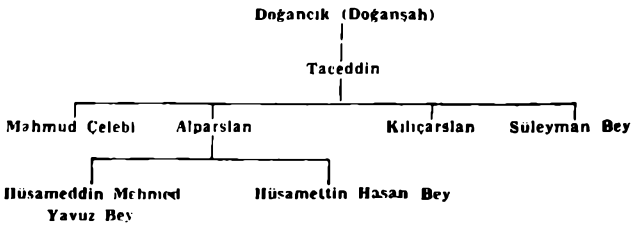

Taceddin Oğulları'nın Şeceresi

(1) Aziz b. Erdeşir Esterabadî, Bezm u Rezm, 465

ÇOBAN OĞULLARI BEYLİĞİ

Anadolu'da siyasi birliğin tamamlanması yolunda II. Kılıç Arslan zamanında başlayan ilk sistemli fetih hareketleri onun oğlu Ankara meliki Muineddin Mesud devrinde de devam etmişti. Nitekim II. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra memleket onbir oğlu arasında pay edildiği zaman Paflagonya bölgesine dahil olan Kastamonu ve Çankırı Melik Mesud'un hissesine düşmüş bulunuyordu. Ancak bu fetih hareketlerinde önemli rol oynayan ve Bizanslılar'a karşı daimi mücadelede bulunan Türkmenler'in idarecisi durumundaki Çoban ailesine Selçuklu sultanları tarafından Kastamonu ve yöresi ıkta olarak verilmiştir(1). Neticede bu bölgede Türk-Selçuk siyasî ve idarî örf ve ananelerini devam ettiren Çoban Oğulları beyliği bu aile tarafından teşekkül ettirilmiştir. Çoban Oğulları Beyliği'nin varlığı XII. yüzyılın sonlarına kadar indirilebilir. Yazıcızade Ali, *Selçuknamesi*'nde bu ailenin Oğuzlar'ın «kayı» boyundan geldiğini yazmaktadır(2). Ayrıca Kastamonu - Ankara bölgesinde büyük bir kayı topluluğunun mevcudiyetinin bilinmesi bu bilgiyi kuvvetlendirmektedir.

Bu aileden bilinen ilk tarihi şahsiyet Emir Hüsameddin Çoban Bey'dir. Melikü'l-Ümera (beylerbeyi) ünvanıyla anılan Hüsameddin Çoban Bey'in, Anadolu fatihi ve ilk sultanı olan Süleymanşah b. Kutalmış'ın büyük ümerasından Emir Karatekin soyundan geldiği kabul edilmektedir(3). Beyliğinin başlangıcı II. Kılıç Arslan zamanına kadar giden Hüsameddin Çoban Bey, İbn Bibi'deki kayıtlara göre ilk olarak 1211-1212(608) yılında Kastamonu beyi olarak görülmektedir. Nitekim Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykavus, Alaeddin Keykubat ile giriştiği mücadele sonunda yaptığı barış antlaşması sırasında Hüsameddin Çoban Bey de hazır bulunmuştur (1212)(4). Bu durum onun Sel-

(1) İbn Bibi, **Muhtasar Selçuknâme**, neşr. M. Th. Houstma, Leiden 1902, 326

(2) Yazıcızade Ali, **Tarih-i Âl-i Selçuk**, neşr. M. Th. Houstma, Leiden 1902, 320

(3) Yaşar Yücel, **XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi Çoban Oğulları, Candar Oğulları Beylikleri**, Ankara, 1980, 36

(4) İbn Bibi, Tıpkı basım, 138

çuklu devletinde üst yönetim kadrolarından birinde bulunduğunu açıkça göstermektedir. Hüsameddin Çoban Bey I. İzzeddin Keykavus'un sultanlığı sırasında Bizans'a karşı girişilen gaza hareketinin başında bulunmuş ve büyük muvaffakiyetler elde etmiştir. Daha sonra I. Alaeddin Keykubat'ın 1219-1220 (616) yılında Selçuklu tahtına geçmesi üzerine Hüsameddin Çoban Bey yüklü hediyelerle Kastamonu'dan payitaht Konya'ya gelerek yeni sultana bağlılığını arzetmiş ve uhdesindeki Kastamonu beyliği menşurunu yenilletmiştir(1).

Selçuklu sultanı I. Alaeddin Keykubat'ın saltanatının ilk yıllarında Moğollar Türkistan, İran, Azerbaycan ve Kafkasya'yı müteakip Kıpçak iline de girmişlerdi. Bilhassa bu istila ve işgal sırasında Kırım sahilinde önemli bir ticaret kenti olan Suğdak da tamamen Rumlar'ın kontrolü altına girmişti. Şehirdeki zengin zümrenin ve ticaret erbabının Selçuklu Türkiye'sine çekilmesi Suğdak şehrinde hayatı felce uğratmıştı. Moğol istilasının sonucu olarak bu önemli ticaret şehrinin Rumlar'ın insiyatifine geçtiğini gören I. Alaeddin Keykubat deniz aşırı bir sefer kararı almış ve yapılacak bu seferin idareciliğini de Kastamonu beyi Hüsameddin Çoban'a vermişti. Hüsameddin Bey'in bilinen siyasî ve askerî faaliyetlerinin en mühimi olan bu seferde kumandasındaki Türk donanması Kırım sahiline başarılı bir çıkarma yapmış ve fazla zorlanmadan Suğdak şehrine hâkim olmuştur(2). İdareciliği yanında iyi bir kumandan olduğunu da bu seferde gösteren Hüsameddin Çoban Bey Suğdak'ın fethini müteakip Kıpçak hanına ve Rus meliklerine elçiler göndermek suretiyle onların itaatlerini de temin etmiştir. Hüsameddin Çoban Bey bu büyük zaferini I. Alaeddin Keykubat'a bildirerek çok kıymetli ve sayısız hediyeler göndermişti. Bu arada şehirde dinî bir teşkilat kuran Hüsameddin Çoban Bey bir cami inşa ettirerek kadı, imam ve müezzinler atamıştı. Daha sonra şehre gerekli askerî gücü bırakan Hüsameddin Çoban sultanın emri üzerine beraberinde bol ganimet olduğu halde Kastamonu'ya dönmüştür (1224)(3). Bu deniz aşırı sefer Selçuklu devletinin büyüklüğünü ve fetihten henüz on yıl geçmeden Sinop'ta kurduğu deniz kuvvetlerinin ehemmiyetini göstermek bakımından çok önemlidir.

Suğdak'a yaptığı başarılı deniz seferinden sonra kaynaklarda Hüsameddin Çoban hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Ölüm tarihi ve mezarının yeri belli değildir. Hüsameddin Çoban zamanında devletin en ileri gelenlerinden ümeranın büyüklerinden ve saltanatın ünlülerinden sayılmaktadır. Doğruluğu, kahramanlığı, cömertliği, adale-

(1) Fuat Köprülü, **THİT Mecmuası, I, (1931), 219-241**
(2) Yazıcızâde, Aynı eser, 315
(3) Yaşar Yücel, **Aynı eser, 39**

ti ve kendisine tâbi olanların çokluğu itibariyle bütün ümera arasın da en önde gelmekteydi. Çevresinde bulunan diğer emirler her yıl kendisini ziyarete gelirler ve hediyeler getirirlerdi. Bütün hayatı cihad ile geçen Hüsameddin Çoban yaptığı gazalarda büyük ganimetler elde etmiştir. İlim adamlarına, şairlere tasavvuf ehline son derece ikram ve hürmet gösterip onları himaye ederdi(1).

Hüsameddin Çoban Bey'in ölümünden sonra beyliğin başına oğlu Alp Yürek (Yürük) geçmiştir. Ancak bu beyin hayatı ve faaliyetleri hakkında devrin kaynaklarında fazla bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu sırada Selçuklu Türkiyesi'nin içinde bulunduğu durum ve siyasî yapısında meydana gelen değişmeler üzerinde durmak lazımdır. Nitekim Çoban Oğulları Beyliği'nin siyasî yaşantısındaki sükûtunu da aynı gelişmelere bağlamak mümkündür.

Selçuklular'ın 1243 Kösedağ savaşında Moğollar karşısında ağır bir mağlubiyete uğraması sonucu devlet Moğollar'a tâbi bir il durumuna düşmüştü. Selçuklu sultanları ise ismen hükümdarlık vazifesi yapar durumuna gelmişlerdi. Bu durumun bir sonucu olarak Selçuklu devletine yarı bağlı bir beylik durumunda bulunan Çoban Oğulları'nın da Anadolu'nun yeni hâkimlerine itirazsız boyun eğdikleri görülmektedir(2). Kaynaklarda Alp Yürek hakkında hiçbir bilgi olmamasına rağmen hakkında «şehit» ünvanı kullanılmaktadır. Bu devrede Moğollar üzerindeki nüfuzundan da istifade ederek Tokat, Niksar ve Şarki Karahisar üzerinde mutlak bir hâkimiyet tesis eden Pervane Muineddin Süleyman 1266 yılında Sinop'u da Trabzon Rumları'nın yönetiminden kurtarıp kendi mülkü haline getirmiştir. Bu olaylar sırasında Kastamonu'nun adının hiç geçmemesi Alp Yürek'in Moğollar'a tâbi olması ve Muineddin Pervane'nin İlhanlılar'a tâbi bir beye saldırmasının mümkün olmaması ile izah edilebilir. Olaylardan anlaşıldığı üzere Alp Yürek devrinin sessizliği, siyasal şartların bir gereği olmuştur. Alp Yürek bu tâbiyet bağlarını iyi korumak suretiyle Kastamonu'da Çoban Oğulları ailesinin durumunu muhafaza etmeyi başarmıştır. Bu onun en önemli icraatı sayılmalıdır. Bu arada İbn Bibi'nin Alp Yürek'in İlhanlı hükümdarı yanında büyük bir itibarı bulunduğundan bahsetmesi de(3) dikkate değer.

Alp Yürek'in ölümünden sonra beyliğin başına oğlu Muzafferüddin Yavlak Arslan geçmiştir. 1280'lerden itibaren siyasî olayların içinde gördüğümüz Muzafferüddin Yavlak Arslan bu tarihte başa geçmiş

(1) İbn Bibi, Aynı eser, 304
(2) Yaşar Yücel, Aynı eser, 41
(3) İbn Bibi, Aynı eser, 741

olmalıdır. Bu sırada Anadolu'da genel bir kargaşa ortamı hüküm sürmekteydi. İlhanlı tahtında ölümler dolayısıyla sık sık hükümdarlık değişiklikleri meydana gelmişti. 1282'de Abaka Han ölmüş ve kardeşlerinden Ahmed Tekudar han ilan edilmişti. Çok geçmeden de Argun Han İlhanlı tahtına hâkim olmuş, ancak onun ölümünü müteakip 1292'de İlhan Geyhatu hanlık tahtında görülmüştür. Bu arada Moğol tahakkümü altındaki Selçuklu Türkiyesi'nde de III. Gıyaseddin Keyhüsrev, II. İzzeddin Keykavus'un 1280'de Kırım'da ölmesi üzerine onun oğulları ile şiddetli bir saltanat mücadelesine girişmişti. II. İzzeddin Keykavus ölmeden önce oğlu Mesud'u kendine veliaht olarak seçmişti(1). Bu sebeple babalarının ölümünden sonra Rükneddin Kılıç Arslan, Rükneddin Geyümers, Alaeddin Siyavuş ve Feramuz isimli kardeşler veliaht olan II. Mesud'a biat ederek Selçuklu tahtını elde etmek üzere harekete geçmişlerdi.

İşte bu sırada Kastamonu beyi Muzafferüddin Yavlak Arslan, yanında mahpus tuttuğu Rükneddin Geyümers'de olduğu halde Sinop'a gelmiş ve II. Mesud'a bağlılığını sunmuştur. Daha sonra II. Mesud'u yanına alarak metbu İlhanlı hükümdarına götüren Muzafferuddin Yavlak Arslan bir müddet burada kalmıştır. II. Mesud ve Muzafferuddin Yavlak Arslan burada iken Abaka Han ölmüş ve yerine Ahmed Tekûdar han olmuştu. Yeni han daha önce babalarının yaptığı gibi Selçuklu ülkesini III. Gıyaseddin Keyhüsrev ile II. Mesud arasında taksim etmiştir. Bu taksimden II. Mesud'a Diyarbekir, Harput, Malatya ve Sivas taraflarının düştüğü anlaşılmaktadır(2). Ancak bu taksime şiddetle karşı çıkan III. Gıyaseddin Keyhüsrev'de hana gitmek üzere yola çıkmıştı. Bu sırada İlhanlı tahtında yine değişiklik olmuş Ahmed Tekûdar'ı bertaraf eden Argun Han tahta çıktıktan sonra ilk iş olarak Tebriz'de bekleyen II. Mesud'u Selçuklu sultanı olarak tayin etti. Nitekim bu tayinin sonunda II. Mesud yanında Muzafferüddin Yavlak Arslan da olduğu halde 1284 yılı Şubat'ında Konya'ya gelerek törenle Selçuklu tahtına oturmuştur(3).

Görüldüğü üzere Selçuklu tahtında meydana gelen değişiklikte Kuzey-Batı Anadolu Türkmenleri'nin lideri Muzafferüddin Yavlak Arslan'ın büyük payı olmuştur. Ayrıca bu durum onun İlhanlılarla olan yakın ilişkisini ve onlar üzerindeki itimadını göstermesi bakımından da önemlidir(4). Muzafferüddin Yavlak Arslan II. Mesud'un Konya'da

(1) İbn Bibi, Aynı eser, 738-740
(2) Aksarayi, **Müsameretü'l-Ahbar**, neşr. Osman Turan, Ankara, 1944, 137-139
(3) **Anonim Selçukname**, neşr. F. Nafiz Uzluk, Ankara, 1952, 64-65
(4) Geniş bilgi için bkz., İbn Bibi, **Aynı eser**, 741

tahta çıkış törenlerine iştirakinden ve kendisine biat ettikten sonra Kastamonu'ya geri dönmüştür.

Muzafferüddin Yavlak Arslan Kastamonu'ya döndükten birkaç yıl sonra II. Mesud'a ve İlhanlılar'a karşı cephe almıştır. Onu bu duruma iten sebep Anadolu'ya çeşitli fasılalarla gelen Moğol kuvvetlerinin büyük tahribat ve zulümlerde bulunması olmuştur. Bu nedenle beyliğini ve maiyetindeki Türkmenler'i kurtarabilmek gayesiyle Moğol taraftarı, II. Mesud'u terkeden Muzafferüddin Yavlak Arslan İlhanhlar'a karşı mücadele kararı almış ve Rükneddin Kılıç Arslan'ı desteklemeye başlamıştır(1). Bu sırada 1291 tarihinde İlhanlı tahtında bulunan Argun Han ölmüş ve yerine Geyhatu geçmişti. Geyhatu'nun hanlık tahtına oturmasından sonra buna karşı çıkan İlhanlı şehzadeleri arasında büyük bir saltanat mücadelesi başgöstermişti. Bu durumu fırsat bilen Anadolu'daki Türkmen toplulukları da istiklallerini kazanabilmek için dört bir taraftan harekete geçince ülke yeniden bir kargaşa ortamına doğru sürüklendi. Ortaya çıkan bu karışık durumdan yararlanmak isteyen Rükneddin Kılıç Arslan kardeşi II. Mesud'a karşı harekete geçti. Rükneddin Kılıç Arslan'ın II. Mesud'a ve dolayısıyla Moğollar'a karşı Anadolu'da büyük bir hareketi başlatması üzerine endişeye kapılan İlhanlı hanı Geyhatu 1291'de büyük bir ordu ile Konya'ya geldi ve isyan hareketi içinde bulunan Karaman, Eşref ve Menteşe beylikleri içinde korkunç katliamlarda bulundu. Rükneddin Kılıç Arslan ise Kastamonu'ya çekilerek faaliyetlerine devam ediyordu. Geyhatu, Kılıç Arslan üzerine de Sultan II. Mesud ile kendi komutanları Anit, Göktay ve Giray idaresinde kuvvetli bir ordu sevketti. İki kardeş arasında şiddetli geçen muharebede başlangıçta Rükneddin Kılıç Arslan üstün duruma geçti ise de Moğollar'ın sayesinde II. Mesud kesin zaferi elde etmiştir. Kaynaklardan anlaşıldığına göre Kastamonu hâkimi Muzafferüddin Yavlak Arslan bu muharebe esnasında hayatını kaybetmiştir(2).

Muzafferüddin Yavlak Arslan karışıklık ve mücadele içinde geçen saltanatı müddetince ilim ve imar işleri ile de çok yakından ilgilenmiştir. Zamanında Kastamonu'nun bir ilim diyarı olduğunu adına telif edilmiş olan eserlerin çokluğundan çıkarmak mümkündür. Bu eserlerde Muzafferüddin Yavlak Arslan için Kastamonu diyarının sipahdarı ve hâkimi olduğu ve İslâm bayraklarının onun sayesinde yükseldiği ifade edilmektedir. Ayrıca Kastamonu bölgesindeki kâfirlere karşı amansız bir cihad açtığı ve hayatı bu mücadele içinde geçtiği sonunda ise şehit olduğu belirtilmektedir.

(1) Yaşar Yücel, Aynı eser, 47
(2) Aksarayî, Aynı eser, 171

Muzafferüddin Yavlak Arslan'ın ölümünden sonra yerine oğlu Mahmud Bey geçmiştir. Mahmud Bey devrine ait olarak kaynaklarda çok az bilgi bulunmaktadır. Mahmud Bey'in emirliği sırasında Bizanslılarla Çoban Oğulları arasında şiddetli mücadeleler cereyan etmiştir. Çoban Oğulları'nın Bizans'a karşı yapılan akınlarını Mahmud Bey'in kardeşi Ali Bey idare etmekteydi. Ali Bey yaptığı başarılı seferler sonunda Sakarya nehrinin karşı tarafına kadar olan toprakları fethetmeğe muvaffak olmuştu(1). Bu devirde Osman Bey'in Kastamonu beyliğine tâbi olduğu görülmektedir. Osmanlılar'ın Uc'da liderliği ele alması ancak Çoban Oğulları Beyliği'nin sükûtundan sonra olmuştur.

Mahmud Bey'in saltanatı çok kısa sürmüş ve beylik toprakları Şemseddin Yaman Candar tarafından zaptedilmiştir. Kalenin alınması sırasında Mahmud Bey de Candaroğlu kuvvetleri tarafından öldürülmüştür. Mahmud Bey'in ölümü ile Çoban Oğulları Beyliği son bulmuştur. Mahmud Bey cesaretli, şecaat sahibi ve âlimleri himaye eden bir şahsiyet olarak kaynaklarda tavzih olunmaktadır.

Kastamonu bir asra yakın Kuzeybatı Uc bölgelerini elinde tutmuş olan Çoban Oğulları zamanında hükümdarlarının da faaliyetleri ile bir ilim merkezi haline gelmişti. Nitekim Orta-Asya, İran ve Irak taraflarından âlim, mütefekkir ve sanatkarlar bu destek ve himayeyi gördüklerinden Kastamonu'ya gelmişler ve hükümdarları adlarına sayısız eserler telif etmişlerdir. Çoban Oğulları kültür faaliyetlerini desteklemeleri yanısıra bölgedeki imar işlerini de ihmal etmemişlerdir. Beylik devrinde inşa edilen en önemli yapı Taşköprü'de Muzafferüddin Yavlak Arslan medrese ve külliyesidir.

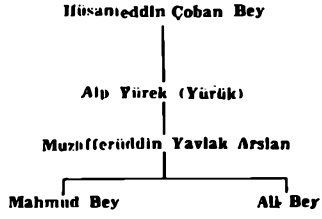

Çoban Oğulları'nın Şeceresi

(1) Yaşar Yücel. Aynı eser, 49

DULKADIR OĞULLARI BEYLİĞİ

Çeşitli kaynaklarda, bazı kitâbelerde ve kullandıkları ünvanlarda Dulkadırlılar'ın İran'daki Horasan bölgesinden göç eden Türkmenler'in Bozok kolundan oldukları görülmektedir. Anadolu'ya Hasan Dulkadır adlı bir beyin idaresinde gelen ve Dulkadırlı Beyliği'nin çekirdeğini meydana getiren bu ilk gurubun Maraş ve Elbistan arasındaki yaylalık bölgeye yerleştikleri ve daha sonra geniş bir alana yayıldıkları anlaşılmaktadır.

Dulkadırlı aşiretinin adı, tarihçiler tarafmdan çok çeşitli olarak, Dulgadır, Dulkâdir, Dûrkadir, Dülkadir, Zülkâdir, Tulkadir, Züelkadir ve benzeri şekillerde yazılmaktadır. Bilhassa muasır İslâm kaynaklarında ve bunlarla daimî surette münasebette bulunan Suriye ve Mısır tarihlerinde Dulkadır, Dulgadır diye zikrolunması(1) bu kelimenin doğruluğunu ortaya koymaktadır.

Dulkadırlılar'm ilk hükümet reisi Zeynüddin Karaca Bey'dir. Karaca Bey Elbistan, Maraş çevreleriyle Binboğa dağları ve güneyde Amik ovasına kadar uzanan Gavur dağlarını hem yerleşme ve hem de yaylak yeri olarak seçmiş ve bu bölgelerdeki Bozok Türkmen boyuna mensup bazı aşiretler ile Ağaç-eri ilinden muhtelif boyları etrafında toplayarak Dulkadırlı Ulusunu meydana getirmiştir. Böylece Güney Anadolu'daki Bozoklar'ın başına geçen Karaca Bey'in 1335 yılında 5.000 kadar atlı ile Kilikya Ermeni prensliği arazisine akınlarda bulunduğu(2) görülmektedir. Aynı tarihlerde İlhanlı hükümdarı Ebû Said Bahadır Han ölmüş ve Anadolu'da bir otorite boşluğu meydana gelmişti. Bu fırsattan faydalanan Türkmen reislerinden Taraklıoğlu Halil Bey, 1336 (737), da İran'a gitmiş olan Anadolu umumî valisi Şeyh Hasan Celâyir'in yerine vekil bırakmış olduğu Emîr Eretna'nın elinden Elbistan'ı almaya muvaffak olmuştu. Aynı zamanda Mısır sultanından nâiplik menşûrunu da alan Taraklıoğlu, böylece Elbistan ve civarına hâkim olmuştu. Ancak ertesi sene Dulkadıroğlu Karaca Bey oğlu Halil Bey'i göndererek Taraklıoğlunu bozguna uğratmış ve Elbistan'ı zaptetmiştir. Halep valisi Altın Boga'nın Tarak-

(1) Kalkaşandi, Subhu'l-A'şa, VII, 287
(2) M. H. Yınanç, «Dulkadırlılar», İA., III, 654

lıoğlu'nu himaye etmesine karşılık Şam valisi Teniz'i kendi tarafına çekmeye muvaffak olan Karaca Bey, Kahire'ye giderek Sultan Melik Nâsır Muhammed'den Elbistan nâipliğinin menşûrunu almış, bu suretle Dulkadırlı Beyliği'nin temeli atılmıştır (1337). Elbistan'ı beyliğinin merkezi yapan Karaca Bey'e Memluk sultanı Melik Nâsır Muhammed tarafından Türkmenler Beyliği ve Elbistan valiliği verilmiştir.

Dulkadır Oğulları Beyliği'nin merkezi olarak Elbistan'ın seçilmesinde çeşitli sosyal ve siyasi sebeplerin yanında coğrafî özelliklerin ve yüzey şekillerinin başlıca rolü oynadığı sanılmaktadır. Etrafı yüksek dağlarla çevrili bir kapalı havza özelliğine sahip olan Elbistan'ın, en yakın il olan Malatya'ya 135 ve Maraş'a 155 km. olan uzaklığı göz önüne alındığında bu kadar geniş bir alanda bulunan beyliğin Elbistan'ı merkez olarak seçimindeki sebep daha iyi anlaşılır. Nitekim iki asra yakın bir dönem içerisinde Elbistan'a yapılan sayısız baskın ve istilâda, düşmanların çevre dağları aşarak şehre ulaşmaları uzun bir vakit aldığından Dulkadır Oğulları tedbirlerini almak fırsatını kolayca bulabiliyorlardı(1).

Karaca Bey beyliğini kurar kurmaz kuzey komşusu Eretna Bey'in elindeki yerlere akınlara başladı ise de Memlûk sultanının ikazı üzerine bu hareketinden vazgeçti. Bununla beraber 1338 Eylülü'nde Darende valisinin şehirde bulunmamasından istifade eden Dulkadıroğlu Zeyneddin Karaca emirlerinden Ali b. Gergeri'yi seçme kuvvetler ile Darende üzerine göndererek burayı zaptettirdi. Şehirdeki Eretna taraftarlarını öldüren kuvvetler kaleyi Karaca Bey'e teslim etmişlerdir(2). Karaca Bey Darende'yi derhal Şam valisinin adamlarına teslim etmiş ve bu hareketi ile Memlûk sultanının takdir ve sevgisini kazanmıştır. Ancak bu olaydan sonra Karaca Bey'in Emîr Eretna ile arası açılmıştır. Nitekim Eretna Bey, kuvvetli bir ordu ile Dulkadır oğlu arazisine saldırmıştır. Fakat Zeyneddin Karaca bu orduyu bozguna uğratarak topraklarından çıkarmış, daha sonra da Mısır sultanının araya girmesi ile barış yapılmıştır. Karaca Bey galip çıktığı bu savaştan sonra Eretna Bey'in arazisinden 20.000 baş koyun, at ve deve alarak külliyetli miktarda ganimet elde etmiştir(3).

Yapılan bu antlaşmaya rağmen Dulkadır Oğulları Orta Anadolu'ya akınlar düzenlemekten geri durmamışlardır. Kendisine itaat etmek istemeyen Türkmen beylerini ve bu arada Taşkınoğlu'nu mağlup eden Karaca Bey, dostu ve hâmisi Şam valisi Teniz'in öldürülme-

(1) Hamza Gündoğdu, **Dulkadırlı Beyliği Mimarisi**, Ank. 1986, 6
(2) Makrizi, **Kitabü's-Sülûk**, 494
(3) Kemal Göde, **Eretnalılar**, Kayseri 1981, basılmamış doktora tezi, 53

si üzerine Memlûkler'e olan bağlılığını kesmiştir. Nitekim 1342'de Eretna Oğulları ile ittifak eden Karaca Bey, Haleb'i zaptetmeğe hazırlanmakta idi. Bu sırada Memluk sultanlığı içerisinde taht kavgaları had safhaya ulaşmıştı. Çünkü Mısır atabegi olan Emîr Kosun, Melik Mansur'u öldürerek beş yaşındaki küçük Melik Eşref'i tahta çıkarmış, böylece devlete hâkim olmuştu. Ancak bu duruma karşı çıkan Halep valisi Taştimur isyan ederek Elbistan'a gelmiş ve Dulkadıroğlu Karaca Bey ile birleşmişti. Çok geçmeden Mısır'da isyancılar Emir Kosun'u katlederek Melik Ahmed Nâsır'ı sultan ilân ettiler. Hükümdara nâip tayin edilen Taştimur ile beraber Karaca Bey de Kahire'ye gitti. Ancak Taştimur'un bir felâkete uğrayarak öldürülmesi üzerine Zeyneddin Karaca Memlûklular'a karşı isyan ederek Halep şehrini tehdit etmeye başlamıştır(1).

Bu sırada Emir Eretna 1343 Karanbük Savaşı'nda Süleyman Bey'e karşı büyük bir zafer kazanmış ve elde ettiği ganimetlerden bir kısmını Halep valisi Yılboğa'ya göndermiş, ancak Zeyneddin Karaca Bey yolda bu hediyeleri müsadere ettirerek el koymuştu. Bu duruma kızan Yılboğa, derhal Karaca Bey üzerine kuvvet sevketmiş ise de bu kuvvetler bozguna uğramışlardır. Bunun üzerine Yılboğa 1344 yılında büyük bir ordu ile Dulkadır Oğulları arazisine girdi. Memlûk ve Dulkadırlı kuvvetleri arasında Düldül dağında meydana gelen muharebeyi Karaca Bey büyük bir muvaffakıyetle kazanmış ve Yılboğa'nın kuvvetlerini perişan etmiştir. Bu zafer, Karaca Bey'in nüfûz ve kuvvetini bir kat daha artırmıştır. Karaca Bey bu zaferi müteakip Memlûklular'ın, üzerine daha büyük kuvvetler göndermesinden endişe ederek almış olduğu ganimetlere el sürmemiş ve onları tamamen Kahire'ye göndermiştir. Ayrıca savaşın müsebbibinin Halep valisi Yılboğa olduğunu belirterek kendisinin masum olduğunu bildirmiştir. Memlûk sultanı Melik Salih İsmail de Karaca'nın devletin başına yeni galileler açmasını istemediğinden onun bu mazeretini kabul etmiş görünerek kendisine Elbistan nâipliği menşûrunu göndermiştir.

Karaca Bey 1346 yılında Sis (Kozan) Ermenileri ile büyük bir mücadele içerisine girmiş ve onların müstahkem kalelerinden olan Geben'i zaptetmiştir. Bu sırada Bizans imparatoru III. Konstantin Ermeniler'e yardıma geldi ise de Karaca Bey onu da ağır bir hezimete uğratmış(2) ve ağırlıklarını yağmalamıştır. Bu büyük zaferi derhal Memlûk sultanı Melik Kâmil Şaban'a bildiren Karaca Bey, onun iltifatına nâil olmuştur. Ancak onun bu büyük başarısını çeke-

(1) M. H. Yınanç, «Dulkadırlılar», İA., 655
(2) M. H. Yınanç, «Dulkadırlılar», İA., 655

meyen Memlûk kumandanlarının fitneleri yüzünden Halep valisi Arıktay ile Zeyneddin Karaca'nın arası açılmış ve bundan yararlanan Ermeniler de Geben kalesine tekrar sahip olmuşlardır.

Bu sebeple 1347 de Argunşah Halep valiliğine getirilmiş, böylece Karaca Bey'in Memlûklularla münasebetleri yeniden düzelmiştir. Argunşah Karaca Bey'le daima iyi geçinmeye itina göstermiş, hattâ bu beyin oğlunu Dımaşk'ta tablhanenin başına getirerek Dulkadırlı Türkmenleri'ni Mısır Devleti için geçici de olsa bir gaile olmaktan çıkarmıştır. Fakat 1348'de Karaca'nın düşmanları, yeni Memlûk sultanı Melik Nâsır Hasan'a Emir Arıktay'ı Halep valiliğine tayin ettirmeyi başardılar. Zeyneddin Karaca, düşmanı olan bu beyin Halep valiliğine getirilmesini aleyhinde bir hareket olarak gördüğünden Memlûk Devleti'ne olan tâbiiyetini kesmiştir. Melikü'z-Zâhir ünvanını alarak kendisini müstakil bir hükümdar addeden Zeyneddin Karaca, Halep ve civarına karşı akınlara başlamıştır. Sis'teki Ermeni kralına da haber göndererek bundan böyle Memlûklular'a vermekte olduğu vergiyi kendisine vermesini istemiştir.

Bu arada Haleb'e bağlı şehir ve kasabalardan pek çoğuna sahip olan Karaca, durumunu sağlamlaştırmak ve Memlûk hükümeti tarafından gelecek darbeyi karşılamak için kendisine yardımcılar arıyordu. 1349 yılında Dımaşk valisi Argunşah'ın öldürülmesi üzerine Karaca Bey Memlûklular'a karşı tutumunu daha da sertleştirmiş ve Halep üzerine akınlarını sıklaştırmıştır. Bu arada Memlûklu idaresinden memnun olmayan Halep valisi Bayboğa, Hama valisi Ahmed ve Trablus valisi Beklemiş başta olmak üzere Suriye ümerâsının büyük bir kısmı devlete karşı isyan etmişlerdir. Beklediği fırsatın çıktığını gören Karaca Bey, âsi kuvvetlerle birleşerek Dımaşk üzerine yürümüş ve şehrin etrafında yağmalarda bulunmuştur. Durumun ciddî bir hal alması ve isyanın büyümesi üzerine Memlûk sultanı büyük bir orduyu âsi kuvvetler üzerine sevketmiştir. Emir Bayboğa'nın bu kuvvetler karşısında mağlup olup öldürülmesi üzerine Karaca ve diğer âsi emirler Elbistan'a çekilmişlerdir. Karaca Bey Mısır sultanı ve ümerasının ısrar ve teminâtlarına rağmen mültecileri teslime yanaşmadı. Bunun üzerine Sultan Melik Salih, atabegi Emir Argun komutasında güçlü bir orduyu Elbistan üzerine göndermiştir. Ayrıca sultan Üçok Türkmenleri'nin reisi Ramazan Bey'den Argunşah'ın desteklenmesini istedi.

Vaziyetinin tehlikeli bir hal aldığını gören Zeyneddin Karaca, âsi emirleri derhal tutuklatarak Kahire'ye gönderdi. Bu emirler Kahire'ye gelir gelmez derhal öldürüldüler. Bu duruma rağmen Sultan Melik Salih, Karaca'nın da dersinin verilmesini istiyordu. Bu sebeple

atabegi Argun'dan harekâtına devam etmesini istedi. Ramazan Bey'den ve Suriye emirlerinden aldığı yardımcı kuvvetlerle Elbistan'a yürüyen Argun, kendisine yardım etmesi için Sivas valisi Hacı Kutlu Şah'a da mektup gönderdi. Haberi alan Hacı Kutlu Şah, ordusu ile Elbistan'a yürüyerek Emir Argun kuvvetlerine katıldı. Bu katılmalarla birlikte 25.000 kişiyi bulan müttefik kuvvetler, Zeyneddin Karaca'nın ülkesini yakıp yıkarak Elbistan'ı tahrip ettikten sonra Karaca'yı Düldül dağında kıstırdılar. Burada müttefik kuvvetler ile yirmi gün kadar savaşan Karaca Bey, neticede bozguna uğradı. Bütün ağırlıkları ve maiyeti Emîr Argun'un eline geçti. Kendisi de zorlukla kaçarak Eretnaoğlu Gıyaseddin Mehmed Bey'e sığındı(1). Mısır Memlûk sultanı, Dulkadıroğlu Karaca Bey'in hile ile tutulması için Mehmed Bey'e haber gönderdi. Mehmed Bey, kendisine sığınan Karaca Bey'i teslim etmek istemiyordu. Bu sebeple onu misafir ederek izzet ve ikramlarda bulundu. Ancak Emîr Argun'un kendisini tehdit etmeye başlaması üzerine Karaca Bey'i Haleb'e göndermeye mecbur oldu (1353). Sultandan gelen emir gereğince Kahire'ye götürülen Karaca Bey Melik Salih ile görüştükten sonra Aralık 1353 de işkence ile öldürülmüş(2) ve cesedi üç gün Zuvayle kapısında teşhir edilmiştir.

Mısır sultanı Melik Salih, Karaca Bey'in ölümünden sonra Bozok Türkmenleri'nin reisliğini 1354'de Ramazanoğlu'na verdi. Ancak Üçok Türkmen ulusunun reisi olan bu zat Bozok Türkmenleri üzerinde bir hâkimiyet kuramamıştır. Nitekim Karaca Bey'in oğullarından her biri Dulkadırlı Beyliğini teşkil eden boy ve oymaklardan birinin başına geçerek etrafa akınlar yapmaya başlamışlardı. Suriye bölgesinin kuzeyinde bu karışıklığı gidermek isteyen Memlûk sultanı, Zeyneddin Karaca'nın oğlu Halil'i Dulkadırlı emâretinin başına geçirmiştir. Halil Bey cesur ve kahraman bir zat idi. O öncelikle babasını Memlûklular'a teslim etmiş olan Eretnaoğlu Mahmud Bey'den intikam almaya kalkarak ülkesine akınlar yapmaya, şehir ve kasabalarını yağmaya başladı(3).

Bu sırada Eretna Oğulları içerisinde kardeşler ve emirler mücadelesi olduğundan ülkede bir birlik mevcut değildi. Bu durumu iyi değerlendiren Halil Bey, Malatya emirinin ölmesini de fırsat bilerek şehir üzerine yürüdü ise de halk kendi istekleri ile Memlûklular'a teslim oldular. Bundan sonra Eretnalılar'a tâbi Harput üzerine yürüyen Halil Bey, Eretnalılar'dan da bir yardım gelmemesi üzerine kaleye ko-

(1) İbn Haldun, **Kitabü'l-İber**, V. 1186
(2) Hüseyin Hüsameddin, **Amasya Tarihi**, III. 47
(3) M. H. Yınanç, «Dulkadırlılar», İA., 656

layıkla sahip oldu. Harput'a yerleşen Halil Bey bu defa Memlûklular'a tâbi Halep ve Malatya kalelerini sıkıştırmaya başladı. 1361 yılında Halep valisi büyük bir ordu ile Halil Bey'in üzerine yürüdü ise de bozguna uğrayarak geri çekildi. Halil Bey'in Memlûk arazisine akınlarını devam ettirmesi üzerine 1367'de Mısır sultanı Melik el-Eşref Şaban, Halep valisi Seyfeddin'i Halil Bey'in üzerine gönderdi. Dulkadırlı Türkmenleri'ni Harput kalesinde kuşatan Emîr Seyfeddin, bir iş göremeyerek geri döndü. Ancak Memlûklular'ın düşmanlığını daha fazla üzerine çekmek istemeyen Halil Bey Mısır'a giderek Melik Eşref Şaban'dan af dilemiştir. Sultan da kendisini affederek yine Elbistan emâretinin başında bırakmış ve hil'atler giydirerek memleketine göndermiştir. Bu duruma rağmen Halil Bey Harput'u Memlûklular'a teslim etmemiştir.

Bu sırada Eretna Oğulları'ndan Mehmed Bey ölmüş ve yerine küçük yaştaki Alaeddin Ali sultan ilân edilmişti. Sultanın küçük olması ve emirlerin birbirleri ile nüfûz mücadelesinde bulunması, bu devlet üzerinde beyliklerin emel ve ihtiraslarını artırıyordu. Nitekim Dulkadırlı Halil Bey de fırsat buldukça Eretna arazisine akınlar düzenlemekteydi. Hatta kardeşi İbrahim Bey'i, Eretnalılar'ın Erzincan hâkimi Mutahharten'i kuşatması sırasında Erzincanlılar'a yardıma bile göndermiştir. Dulkadırlı ve Ak Koyunlu kuvvetlerinin yardımı ile Mutahharten Eretna kuvvetlerini bozguna uğratmıştır(1).

Halil Bey bu arada Harput, Maraş, Behisni ve Amik kalelerine sahip olup Memlûklular aleyhine olarak faaliyetlerine devam ediyordu. Halil Bey'in, tâbii Eretnalılar aleyhinde hareketi ve arazilerinde yağmalarda bulunması, yeni Memlûk sultanı Berkuk'u çok kızdırdı. Nitekim Berkuk, Halil Bey'i Elbistan emâretinden alarak yerine kendi ümerâsından Mübarekşah'ı atadığını ilân etmiştir. Bu durum Dulkadırlılar ile Memlûklular'ın arasının yeniden açılmasına sebep olmuştur. Mübarekşah, yanında bilhassa Halep kuvvetleri olduğu halde emâretinin başına geçmek için Elbistan üzerine yürümüştür (1378). Halil Bey, Dulkadırlı topraklarına giren Mübarekşah karşısında başlangıçta mağlup duruma düştü ise de daha sonra durumunu düzelterek Memlûklu kuvvetlerini bozguna uğratmış, yakalamış olduğu Mübarekşah'ı da katlettirmiştir(2).

Bu muvaffakıyeti müteakip Halil Bey, bir taraftan Malatya'yı kuşatma altına alırken, diğer taraftan Halep ve çevresine akınlarda bulunarak yağmalamaya başlamıştır. Dulkadırlılar'ın bu faaliyetleri üzerine Halep valisi emrindeki bütün kuvvetlerini Emîr Çöğen idare-

(1) Aziz b. Erdeşir Esterabâdî, **Bezm ü Rezm**, 163
(2) M. H. Yınanç. «Dulkadırlılar», İA., 657

sine vererek Halil Bey üzerine göndermiştir. Yanında Birecik nâibi Muzaffer ve Malatya nâibi Timur Boğa da kuvvetleri ile olduğu halde Maraş önlerine gelen Emîr Çöğen, burada Dulkadırlı kuvvetleri ile karşılaştı. Yapılan savaşta Memlûk kuvvetleri büyük bir bozguna uğramış, Emîr Çöğen öldürülmüş, Timur Boğa ise yaralı olarak kurtulabilmiştir. Bu muzafferiyetten sonra Halil Bey, Halep vilâyetinin kuzeyini, Amik ve Tizin kaleleri de olmak üzere işgal etmiştir.

Bu son mağlubiyetler üzerine Dulkadıroğlu meselesini kati surette halletmeye karar veren Memlûk hükümeti, Suriye'deki bütün valilerden kuvvetlerini toplayarak Dulkadırlılar üzerine yürümelerini istemiştir. Bu emir üzerine Şam valisi Işık-Temur, Halep valisi İnal Yusuf, Trablus valisi Gümüş Boğa ve Hama valisi Taş-Temur kuvvetleri ile gelerek Halep'te birleştiler. Bu arada çevreden Mısırlılar'a tâbi Türkmenler ile Kürt ve Arap aşiretleri de bu orduya iltihak etmişlerdir. 1381 Temmuzu'nda Maraş önlerine gelen bu ordıya karşı Dulkadırlı Türkmenleri Halil Bey'in kardeşi Süli Bey kumandasında saldırdılar ise de mağlubiyete uğrayarak çekildiler. Süli Bey'in Harput'a doğru çekilmesi üzerine(1) Maraş, Memlûk ordusu tarafından zaptedildi.

Memlûklu ordusu daha sonra Elbistan'ı alarak Malatya üzerine yürüdü, fakat Fırat'ı geçmeye cesaret edemeyip geri çekildi. Bu arada Halil Bey, Memlûk ümerasına itaat edeceğine dair haberler göndererek anlaşma yollarını aramıştır. Nitekim Memlûk ordusunun çok geçmeden bölgeyi terketmesinden, Halil Bey'in teşebbüsünde muvaffak olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Memlûk ordusunun çekilmesinden sonra Halil Bey yaptığı anlaşmayı bozarak Memlûk arazisine akınlarına yeniden başlamıştır. Bu sebeple 1382 yılında Halep valisi Yıl Boğa, güçlü bir ordu ile yeniden Dulkadırlı topraklarına girdi. Yıl Boğa'ya mukavemet edemeyeceğini anlayan Halil Bey, selameti sarp dağlara çekilmekte buldu. Yıl Boğa ise Gavur (Amanos) dağında bulunan ve Dulkadırlılar'ın müttefiki olan Özeroğlu'nun karargâhını yağmaladıktan sonra Halil Bey'in ortaya çıkmaması üzerine önce Maraş'a ve oradan da Haleb'e döndü. Bu sırada Mısır'da karışıklıklar çıkmış ve Atabeg Berkuk, kendisini sultan ilân etmişti. Ancak onun sultanlığını kabul etmeyen bazı Türk emirleri ve Elbistan nâibi tayin edilen Alaeddin Altın Boğa isyan ettiler. Altın Boğa Dulkadırlı kuvvetleri ile ittifak ederek Darende'yi kuşattı ise de almaya muvaffak olamadı. Bu arada Halep valisi Yıl Boğa'nın müttefik kuvvetler üzerine gelmesi ile Altın Boğa, Kadı Burhaneddin Ahmed'e iltica etti. Alaeddin Altın Boğa'nın isyan etmesi ve daha sonra da Kadı Burhaneddin'e sığınması üzerine Elbistan nâipliğine Şeyh Ali Kazanî tayin edildi.

(1) İ. H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, 170

Kadı Burhaneddin Ahmed Sivas'ta saltanatını ilân ettikten sonra, rakibi olan diğer Eretna ümerâsı ile mücadele edebilmek için Dulkadır Oğulları ile dostluk tesis ederek onlardan yardım almaya başlamıştır. Nitekim Dulkadıroğlu Halil Bey, kardeşi Osman Bey'i bir miktar kuvvetle Kadı Burhaneddin'in maiyetine göndermiş ve o da hükümdarın emîrleri arasına girmeyi başarmıştır(1). Kadı Burhaneddin, Amasya emiri Ahmed ile Kazova'da yaptığı savaşta büyük bir mağlubiyete uğramış ve canını Dulkadırlı Halil adlı bir bey sayesinde kurtarabilmişti. 1383 yılında Sivas'ta ümerâ arasında Kadı Burhaneddin'e karşı bir suikast hazırlanmış ve Dulkadıroğlu Osman Bey de bu tertibin içinde yer almıştı. Ancak bu komplodan zamanında haberdar olan Kadı Burhaneddin, suikastçıları yakalattırarak cezalarını vermiş, yalnız Dulkadıroğlu Osman Bey'i affederek kardeşi Harput kalesi sahibi Sarimüddin İbrahim'in yanına dönmesine müsaade etmiştir. Bu durum 1381 de tesis edilen eski dostluğun bir neticesi olarak görülmekte olup iyi ilişkiler daha uzun bir zaman devam etmiştir.

1386 yılı başlarında Dulkadıroğlu Halil Bey, Memlûkler üzerine tekrar akınlarına başlayarak Elbistan ve Maraş'ı beyliğine dahil etmiştir. Bu hadiseler üzerine Maraş'a gelen Halep valisi Yıl Boğa, Dulkadırlılar'ı bozguna uğrattı. Dağlara çekilen Halil Bey bir müddet sonra Kadı Burhaneddin ile ittifak etmek suretiyle Memlûklular'a tâbi Darende ve Divriği havalisini yağma ve tahrip etti. Maraş'ta bulunan Yıl Boğa bu haber üzerine Elbistan'a geldi ve müttefik kuvvetleri önce Darende yakınında ve arkasından Sivas'a yakın bir yerde iki kez mağlup etmeye muvaffak oldu. Halil Bey'in bu mağlubiyetten sonra kardeşleri ile arası açılmıştır. Nitekim kardeşlerinden Osman ve İbrahim beyler 1386 yılında Sultan Berkuk'un yanına gitmişler ve iltifatına nâil olmuşlardır. Berkuk ise sürekli akınlarından bıktığı Halil Bey'i ortadan kaldırtmak için faaliyete geçmiş ve Halep'te bulunan Türkmen beylerinden Umuroğlu İbrahim'i bu iş için görevlendirmiştir. Bu görevi yerine getirmek üzere harekete geçen İbrahim Bey, bir hile ile Halil Bey'i öldürtmeye muvaffak olmuştur(1386)(2). Halil Bey fevkalâde cesur ve kahraman birisiydi. Son derece cömert olması sebebiyle de halk tarafından çok sevilir ve sayılırdı. Babası gibi Mısırlılar'ın baş belâsı olan ve onları hayli uğraştıran Halil Bey'in öldürüldüğünde yaşı altmışı geçmişti. Kabri Melik Gazi Köyü'ndeki türbesindedir.

Halil Bey'in öldürülmesini müteakip Memlûk sultanı Berkuk, Mısır'da bulunan Osman ve İbrahim beyleri derhal yakalatarak hapse attırdı. Bu sebeple Dulkadırlı Ulusu, Halil Bey'in en küçük kardeşi Sülü

(1) Yaşar Yücel, **Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti**, 73
(2) İ. H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, 170

Bey'i kendilerine emir seçerek onun etrafında toplandılar. Fakat Sultan Berkuk, Dulkadırlılar'ın toplanmasına fırsat vermek istemiyordu Bu sebeple Halep'te Hama askerlerine derhal Sülü Bey'in üzerine yürümeleri için emirler göndermişti. Nitekim Maraş üzerinden Elbistan'a doğru gelen bu kuvvetleri Sülü Bey Göksun yaylasında karşıladı. Çok şiddetli geçen muharebede Mısır ordusu mağlup olurken, başta Hama valisi Sudun el-Alâi ile Suriye ümerâsı olmak üzere askerlerden pek çoğu savaş meydanında kaldılar. Sultan Berkuk, bu mağlubiyet üzerine Sülü Bey'in esir bulunan kardeşleri Osman ve İbrahim'i serbest bıraktırmış, böylece Dulkadırlılar'ı birbirlerine kırdırmak istemiştir. Ancak Osman Bey kardeşi Sülü Bey'e itaatini sunmuştur. İbrahim Bey, ona hasım kalmış ise de aleyhte faaliyet yapabilecek bir güce sahip olamamıştır. Bu durumda Berkuk, Sülü'nün emâretini tanımak zorunda kalmıştır(1).

Ancak bu sırada beylik içinde Sülü Bey'e rakip olarak yeğeni Nâsireddîn Mehmed b. Halil Bey çıkmış ve Memlûklular'ca da desteklenmiştir. Memlûklu ümerâsından Sis nâibi Sungur Bey ile birleşen Mehmed, 1388 yılında amcası Sülü Bey'i mağlubiyete uğrattı. Bu savaşta Memlûklu sultanına cephe almış bulunan Malatya nâibi Mintaş Sülü Bey'in yanında yer almıştı. Bu durumda Memlûk sultanlığının Mintaş ile işbirliği yapan Dulkadıroğlu Sülü Bey'e karşı Mehmed'i desteklemeye başladığı anlaşılmaktadır. Aldığı bu yenilgiden sonra Develi kalesine çekilen Sülü Bey, Mintaş, Yıl Boğa ve diğer Türk-Memlûk ümerâsının Berkuk'a karşı giriştiği isyanda etkin rol oynadı. Sülü'nün isyancı beylere verdiği Dulkadırlı kuvvetleri Kayseri üzerine yürürken Mehmed Bey ve emrindekiler ise Berkuk'un yanında savaşıyorlardı. Hatta Berkuk onu isyancılarla birleşen Sungur üzerine göndermiş ve Sis şehrini alan Mehmed Bey Sungur'u da hapsettirmiştir (1389). Ancak Yıl Boğa ve Mintaş kumandasındaki âsi kuvvetler, Sultan Berkuk'u tahttan indirmeye ve Kerek kalesinde hapsetmeye muvaffak olmuşlardır. Zaferi müteakib Yıl Boğa ile Mintaş mücadelesi başlamış ve Yıl Boğa'yı mağlup eden Mintaş, kendisini atabeg olarak ilân etmiştir. Bu sırada Memlûk ümerâsının savaşlarını fırsat bilen Sülü Bey ise Halep havalisini zapt ve yağmaya başlamıştı. Fakat çok geçmeden Berkuk, Mintaş'a karşı tekrar üstünlük kurarak onu merkezden uzaklaştırmıştır. Berkuk'un saltanatını yeniden elde etmesi, Sülü Bey'in de emellerini suya düşürmüştür.

Sülü Bey ve Mintaş'ın kuvvetleri Memlûklu arazisinde yağma ve tahribatta bulunmaya yine devam etmişlerdir. Nitekim müttefik kuvvetler, Ayıntab şehrini zaptetmişler ve büyük mezâlimde bulunmuş-

(1) M. H. Yınanç, «Dulkadırlılar», İA., 658

lardır. 1394'de Timur'un Doğu Anadolu'ya gelişi sırasında Sülü Bey elçiler göndererek itaatini arzetmiş ve onu Suriye üzerine sevketmek istemiştir. Dulkadıroğlu Sülü Bey'in bu hareketinden haberdar olan Memlûklu sultanı Berkuk, 1395 yılında büyük bir orduyu üzerine göndermiştir. Halep valisinin kumandasındaki bu kuvvetler Sülü Bey'i büyük bir hezimete uğrattılar. Canını güçlükle kurtaran Sülü Bey, hemen hemen bütün maiyetini kaybetti. Bu zaferle de yetinmeyen Berkuk, daha önceleri Karaca ve Halil beylere yaptığı gibi Sülü Bey'e de bir suikast hazırlatarak 1398 de onu da öldürtmüştür. Sülü Bey, bilhassa Osmanlılar ve Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed ile dost olmaya özel bir ilgi göstermiştir. Nitekim o, gerek Kadı Burhaneddin'e ve gerekse henüz şehzade bulunan Çelebi Sultan Mehmed'e kızlarını vermiş ve böylece dostluk ve akrabalık bağlarını kuvvetlendirmiştir. Mısır tarihçilerine göre Sülü Bey, şecaat ve şöhret sahibi bir kimseydi. Kendi teb'ası arasında âdil ve cömert olmasına karşılık, fethettiği ülkelerde çok zülüm yaptığına dikkat çekilmektedir(1).

Sülü Bey'in yerine oğlu Sadaka geçmişse de amcazâdesi Mehmed buna karşı çıkmıştır. Aralarında geçen sert mücadelelerden sonra Mehmed Bey, Sadaka'ya karşı koyamayacağına anlayınca Osmanlı hükümdarı I. Bayezid'e başvurarak yardımını talep etmiştir. Böylece Mehmed Bey'in teşviki ile Sultan Yıldırım Bayezid, 1389 yılında Elbistan üzerine yürüyerek zaptetmiş ve Sadaka'yı kaçmaya mecbur bırakmıştır. Yıldırım Bayezid Elbistan valiliğini ve Dulkadırlı Ulusu Beyliğini Mehmed Bey'e tevcih etmiştir. Nâsıreddin Mehmed Bey, Memlûklu sultanlığı ile de iyi ilişkiler içerisinde bulunuyordu. Hatta bu siyasetin sonucu olarak Anadolu'ya giren Timur ordusuna Elbistan Türkmenleri ile baskınlarda bulunmuş ve kayıplar verdirmiştir. Ancak Timur, Sivas muhasarasından sonra Elbistan ve Dulkadırlı topraklarını işgal ederek bütün memleketi yakıp yıkmıştır. Bu arada Malatya ve Behisni'yi de zaptetmiştir. 1401'de Suriye'den dönüşünde bir kez daha Dulkadırlı topraklarına giren Timur, yine yağma ve tahriplerde bulunmuştur.

Timur'un Anadolu'yu terketmesinden sonra Osmanlı Devleti'nde baş gösteren kardeşler mücadelesinde Mehmed Bey, kızlarından biri ile evli olan Çelebi Mehmed ile ittifak ederek birlikte hareket etmiştir. Nitekim Çelebi Mehmed'in kardeşi Musa'ya karşı giriştiği mücadeleye oğlu Süleyman komutasında kuvvet göndermiştir(2).

Nâsıreddin Mehmed Bey, Timur'un çekilmesinden sonra da Memlûklu Devleti ile iyi geçinmek siyasetini devam ettirdi. Ancak o Memlûklularla müttefik olarak daimî surette Karaman Oğulları ve Rama-

(1) M. H. Yınanç. «Dulkadırlılar». İA., 659
(2) Hoca Sadeddin. Tacü't-Tevârih. I. 264

zan Oğulları ile mücadele içerisinde bulunmuştur. Nitekim 1419 yılında gönderdiği bir ordu ile Karamanlılar'ın elindeki Kayseri kalesini zapteden Memlûklu sultanı Melik Müeyyed Şeyh, burasını mükâfat olarak Nâsıreddin Mehmed Bey'e devretmiştir(1). Memlûklu ordusunun Suriye'ye dönüşünden sonra Karamanoğlu Mehmed Bey ile müttefik olan Ramazanoğlu İbrahim Bey, tekrar Kayseri üzerine yürüyerek şehri geri almak girişiminde bulundularsa da Dulkadıroğlu Mehmed Bey tarafından bozguna uğratıldılar. Savaşta esir edilen Karamanoğlu Mehmed Bey ile maktul düşen oğlunun kesik başı Memlûklu sultanına gönderilmiştir.

Bu sırada Dulkadıroğlu Mehmed Bey'in kardeşi Hamza Bey de Memlûklular'ın himâyesi altında olarak Maraş valisi bulunuyordu. Mehmed Bey'in oğlu Feyyaz Bey ise Memlûklular'ın muvafakatını almadan Maraş üzerine yürüyerek kaleyi zaptetmiştir. Bunun sonucu Maraş üzerine gelen Memlûk ordusu Maraş'ı tekrar alarak Hamza Bey'e vermiş, yakalanan Feyyaz'ı ise Mısır'a götürmüştür. Memlûklu Devleti ile arasının açılmasını istemeyen Mehmed Bey, hediyeler ile bir elçilik heyetini göndermiş ve bağlılığını bildirmiştir. Mehmed Bey'in isteğini kabul eden Memlûklu sultanı Barsbay Feyyaz'ı serbest bırakıp Maraş valiliğine tayin etmiş ve Mehmed'in diğer oğlu olan Süleyman'ı da Kayseri valiliğinde bırakmıştır. Bununla beraber elçi Anadolu'ya gelmeden önce Karamanoğlu İbrahim Bey, Kayseri önüne gelerek şehri zaptetmiştir. Bu durum üzerine Dulkadıroğlu Mehmed Bey Kayseri'yi yeniden ele geçirebilmek için oğlu Süleyman'ı Osmanlı sultanı II. Murad Han'ın yanına gönderek yardımını sağlamayı başarmıştır. Böylece Kayseri'yi Karamanoğlu'ndan alan Sultan Murad Han, idareyi tekrar Dulkadıroğlu Nâsıreddin Mehmed'e vermiştir (1436) (2). Mehmed Bey'in Osmanlılar'a yaklaşması Memlûklu sultanlığının tepkisine sebep olmuş ve Mısır sultanı Çakmak tarafından sıkıştırılmıştır. Ancak Dulkadır Oğulları Beyliği'nin hem coğrafi vaziyeti ve hem de onların Osmanlılar'a sığınmasından endişe eden Sultan Çakmak, bu düşmanlığı fazla devam ettirmemiştir. Nitekim Nâsıreddin Mehmed Bey bundan sonra sadakatını göstermek üzere Kahire'ye kadar giderek bir müddet kalmış ve dönüşünden sonra da 1442 yılında vefat etmiştir. Kırkdört yıl Dulkadır Oğulları Devleti'nin başında bulunan Mehmed Bey, vefat ettiğinde seksen yaşında bulunuyordu.

Nâsıreddin Mehmed Bey'in ölümü üzerine babasının sağlığında Maraş beyi olan oğlu Süleyman Bey, beyliğin başına geçti. Süleyman Bey, 1449 yılında kızı Sitti Hatun'u henüz şehzâde bulunan Mehmed'e

(1) Halil Edhem, **Kayseri Şehri**, (haz. Kemal Göde), 150
(2) İ. H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, 171

(Fâtih) vererek Osmanlılarla akrabalığı perçinlemiştir(1). Süleyman Bey Osmanlılarla olduğu kadar Memlûklularla da babası zamanındaki dostluğu devam ettirmiştir. Nitekim bir kızını da Memlûklu sultanı Çakmak'a vermiştir. Süleyman Bey 1454 yılında vefat etmiş ve yerine oğlu Melik Arslan, Dulkadır beyi olmuştur.

Melik Arslan devrinde Dulkadırlı beyliğine dışarıdan müdahaleler başlamış ve beylik artık gerilemeye yüz tutmuştur. Nitekim Ak Koyunlu Uzun Hasan, Dulkadır topraklarına saldırarak Harput'u zaptetmiştir. Melik Arslan, Osmanlı hükümdarı Fatih Sultan Mehmed'in kayın-biraderi oluyordu. Bunun emirliğine kardeşi Şah Budak karşı çıkarak Memlûk Devleti'nin yardımını sağlamıştı. Nitekim Memlûk sultanı Hoşkadem tarafından gönderilen bir fedai Melik Arslan'ı öldürmüş ve Dulkadır Beyliği'nin başına Şah Budak getirilmiştir. Şah Budak, Maraş ve Elbistan'a geldiği zaman Türkmen beyleri bunun emirliğini kabul etmeyerek Osmanlılar'ın yanında bulunan diğer kardeşleri Şehsuvar Bey'i isteyip bunun kendilerine bey yapılmasını Fatih Sultan Mehmed'den rica etmişlerdir(2). Bu istek üzerine Dulkadır Oğulları işine müdahale eden Osmanlı padişahı, Şehsuvar'ı Dulkadır Beyi tayin ederek yanına bir miktar kuvvet vermiş ve Elbistan'a göndermiştir. Şehsuvar Bey'in yanında Osmanlı kuvvetleri olduğu halde Dulkadır İline girmesi üzerine Şah Budak Mısır'a kaçtı (1467).

Şehsuvar'ın Dulkadır Bey'i olması ile sonuçlanan bu olay, Osmanlılarla Memlûklular arasındaki dostluğun bozulmasına ve iki büyük devletin çarpışmasına sebep olmuştur. Memlûklular'ın vermiş olduğu kuvvetlerle Maraş ve Elbistan havalisine gelen Şah Budak, giriştiği mücadelede başarılı olamadı. Osmanlı padişahından teşvik ve yardım gören Şehsuvar Bey, Memlûk sultanı Hoşkadem'in Rerdi Bey kumandasında gönderdiği orduyu 1467 yılında bozguna uğratmıştır. Daha sonra Sultan Kayıtbay'ın Emir Kulaksız idaresindeki büyük ordusunu da 1468 de perişan etmiş ve Darende'yi Memlûklular'ın elinden almıştır. Bu arada Memlûklular'a taraftar olan Ramazan Oğulları ile de mücadeleye girişen Şehsuvar Bey, bu beyliğin elinde bulunan Payas ve Sis (Kozan)'i ele geçirmiştir. Sultan Kayıtbay bu defa atabegi Emîr Özbek kumandasında gönderdiği büyük bir orduyu Şehsuvar Bey yine bozguna uğratmış ve Melikü'l-Muzaffer lakâbını almıştır.

Şehsuvar Bey'in Memlûk ordularını birbiri arkasına perişan etmesinden son derece müteessir olan Sultan Kayıtbay, Fâtih Sultan Mehmed'e name yollayıp Dulkadır Oğulları'nın hücumlarına mâni olmasını rica etti. Sultan Mehmed Şehsuvar'dan akınlarını kesmesini iste-

(1) Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevârih, I. 398
(2) İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, 142

mişse de o, padişahı dinlememiştir. Bu sebeple Fatih, Şehsuvar Bey'e yaptığı yardımı kesmiştir. Şehsuvar Bey'in faaliyetlerine devam etmesi üzerine Kayıtbay, Emîr Yeşbek idaresinde yeni bir ordu göndermiş ve Ceyhun nehri kıyısında vuku bulan savaşta Dulkadır Oğulları bozguna uğramışlardır. Şehsuvar Bey Zamantı kalesine çekilip kapanmış ise de Memlûklular tarafından uzun bir muhasaradan sonra 1472 yılında yakalanarak Kahire'ye götürüldü ve aynı sene içerisinde üç kardeşi ile beraber öldürüldü(1).

Şehsuvar Bey'in yerine Memlûklular ikinci defa Şah Budak'ı Dulkadırlı beyliğinin başına tayin ettiler. Fakat Osmanlılar bu defa da kardeşi Alaüddevle Bozkurt'u kendisine karşı çıkardılar. Bir miktar Osmanlı kuvvetiyle kardeşi Şah Budak'ın üzerine yürüyen Alaüddevle, mâiyyetindeki Türkmen beylerinin ihâneti dolayısıyla mağlup olarak geri çekildi. 1479 yılında ise Osmanlılar'dan daha büyük ölçüde destek gören Alaüddevle Bozkurt Bey, Şah Budak'ı Mısır'a kaçırarak beyliğini elde etti(2). Uzun süren beylik döneminde Osmanlılarla iyi geçinmeye dikkat eden Alaüddevle, kızı Ayşe Hatun'u daha önce Osmanlı şehzâdesi II. Bayezid'e vermek suretiyle akrabalık da tesis etmişti. Sultan Bayezid'in 1467'de bu kadından, daha sonra Yavuz adını alacak olan oğlu Selim dünyaya gelmiştir.

Alaüddevle Bey, kızı Benlü Hatun'u isteyen Şah İsmail'e red cevabı verdiği ve bu arada Ak Koyunlular'ın zaafından faydalanarak Diyarbekir'i ele geçirdiğinden Safevî Devleti ile arası açıldı. Nitekim Şah İsmail, 1508 yılında Alaüddevle Bozkurt Bey'in üzerine yürüdü. Sefer yolu olarak Erzurum ve Erzincan'ı seçen Şah İsmail, Osmanlı topraklarından geçmek zorunda kaldığı için II. Bayezid'den müsaade istedi. II. Bayezid'in bu izni vermesi üzerine de Osmanlı topraklarından geçerek Sarız yolundan Elbistan'a gitti. Şah İsmail'e karşı ülkesini korumaya çalışan Alaüddevle Bey, sarp Turna dağına sığınarak Memlûklu ve Osmanlı devletlerinden yardım istedi. Memlûklular bu yardım isteğini cevapsız bırakırken, Osmanlı hükümdarı II. Bayezid'in gönderdiği ordu ise kışın bastırması üzerine Ankara'dan öteye gidemedi. Dulkadır İlî'ni yakıp yıkarak ilerleyen Safevi kuvvetleri ülkeyi harabeye çevirdiler. Harput kalesini de zaptederek devletine dâhil eden Şah İsmail, ağır kış şartları yüzünden Dulkadır İlî'nden çekildi(3) Dönüşte Diyarbekir'i de alan Şah İsmail, buraya Ustacaoğlu Muhammed Han'ı vali tayin etti. Cesur ve dirâyetli bir kumandan olan Mu-

(1) M. H. Yınanç, «Dulkadirliler», İA., 661
(2) Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, I, 570
(3) Faruk Sümer, Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü, 39

hammed Han, buyruğunda az bir kuvvet olmasına rağmen Alaüddevle Bey'in oğulları Kasım ve Erduvan kumandasında sevkettiği orduyu mağlûp etmeye muvaffak oldu. Bu savaşta Alaüddevle Bey'in yiğitliğinden dolayı Saru Kaplan denilen oğlu Kasım ile diğer oğlu Erduvana ve birçok ünlü Dulkadırlı beyi maktûl düştüler. Alaüddevle Bozkurt Bey ertesi yıl diğer oğulları Şahruh ve Ahmed beyler kumandasında ikinci bir orduyu Diyarbekir üzerine gönderdi ise de Ustacaoğlu bu Dulkadırlı kuvvetlerini de bozguna uğrattı. Şahruh ve Ahmed beyler ise kardeşlerinin akıbetine uğramaktan kurtulamadılar (1510).

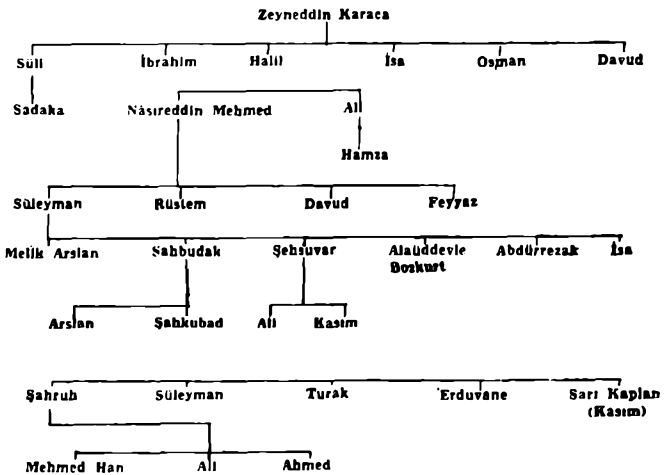

Dulkadır Oğulları'nın Şeceresi

II. Bayezid devrinde Osmanlılarla Memlûkler arasındaki harplerde Hersekzâde Ahmed ve Hadım Ali Paşa'ların muvaffak olamamaları üzerine Osmanlılar mağlubiyete uğramışlardır. Osmanlı kuvvetlerinin Memlûklu komutanı Atabeg Emîr Özbek karşısında sürekli mağlup olmaları üzerine Dulkadıroğlu Alaüddevle Bozkurt Bey Memlûklular'a yanaşarak Osmanlılar'a karşı cephe almıştı. Böylece Osmanlı kuvvetlerinin muvaffakıyetsizliğine sebep olan Dulkadır Oğulları'na o esnada hiçbir şey yapılamamıştı. Yavuz Sultan Selim İran seferine giderken Alaüddevle'nin Şah İsmail'e karşı husumeti sebebiyle harbe iştirakını istemiş ise de, Alaüddevle'nin bunu kabul etmediği gibi, kendisine tâbi bazı aşiret kuvvetleri Osmanlılar'ın zâhire yollarını vur-

muşlardı. Bu sebeple Yavuz Sultan Selim, Şehsuvar Bey'in oğlu olup babasının öldürülmesinden sonra Osmanlılar'a iltica eden ve Çaldıran harbinde büyük hizmet ve gayreti görülen Ali Bey'i Kayseri ve Bozok sancaklarının idaresi vazifesiyle Dulkadır hududuna tayin etmiştir(1).

Sultan Selim, daha sonra 1515 yılında Vezir-i âzam Sinan Paşa'yı kırbin kişilik bir kuvvetle Dulkadır memleketlerinin zaptı için ileri gönderdi. Şehsuvaroğlu Ali Bey de bu kuvvetlere öncülük görevi yapmak üzere orduya katılmıştır. Osmanlı ordusunun Hadım Sinan Paşa kumandasında Dulkadır topraklarına girdiğini duyan Alaüddevle, bu kuvvetlere karşı çıktı ise de Göksun muharebesinde bozularak süratle Elbistan'ın güneyindeki Turna dağına çekildi. Fakat Sinan Paşa kendisini takip ederek Turna dağı muharebesinde bir kez daha bozguna uğrattı. Bu savaşta Alaüddevle Bozkurt Bey, dört oğlu ve otuza yakın akarabası ile beraber maktul düştü(2). Kardeşi Abdürrezzak Bey ise oğulları ile beraber esir edildi. Alaüddevle ölümünde doksan yaşında bulunuyordu.

Dulkadır Beyliği arazisi tamamen işgal edildikten sonra, Osmanlılar'ın yüksek hâkimiyeti altında olmak üzere Şehsuvaroğlu Ali Bey'e verildi. Maktul Alaüddevle ile oğullarının başları ise Memlûk sultanına gönderildi. Şehsuvaroğlu Ali Bey bundan sonra Yavuz Sultan Selim'in yanında Mısır harbine katıldı ve gösterdiği üstün gayretler üzerine padişah tarafından taltîf edildi. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Canberdi Gazali isyanının bastırılmasında ve Haleb'in kurtulmasında en büyük rolü oynamıştır. Bu muvaffakıyetler üzerine Ali Bey'in gururlandığı ve verilen emirlere uymadığı görülmektedir(3).

Bu arada Ali Bey'in başarılı hareketlerini kıskanan vezir Ferhad Paşa'nın onu sultana fitnelemesi(4) de cezalandırılmasına sebebiyet vermiştir. Niyekim vezir Ferhad Paşa, güya İran seferine serdar tayin edilmiş ve mâiyetine verilen Ali Bey de orduya davet olunmuştu. Şehsuvaroğlu Ali Bey, Tokat taraflarında Artukova'daki karargâha gelmesini müteakip, oğulları ile beraber katlolunmuştur. Bundan sonra Dulkadır Beyliği Maraş, Malatya, Antep, Zülkadriye ve Sümeysat sancaklarını hâvi Beyberbeğlik olmuştur.

Alaüddevle Bozkurt Bey'in Şah İsmail'e iltică etmiş olan iki torunu ve Şahruh'un oğulları Ali Bey ve Muhammed Han, bilâhare Osmanlı hükümdarı Sultan Süleyman'ın yanına gelmişler ve sultandan san-

(1) İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, II, 272
(2) Hoca Sadeddin, **Tacü't-Tevarih**, II, 293 vd.; «Dulkadırlılar», **İA.**, 661
(3) Âlî, **Künhü'l-Ahbâr**, IV. 5
(4) İ. H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, 173

cak beylikleri alıp hizmetine girmişlerdir. Bu arada 1515 de Turna dağı muharebesinden sonra İstanbul'a gönderilen Alaüddevle'nin kardeşi Abdürrezzak Bey'in idaresine ise Köstendil sancağı verilmiştir.

İmar Faaliyetleri

İlhanlılar'ın Anadolu'da güçlerini kaybetmeleri ve İran'a çekilmeleriyle birlikte Anadolu'nun çeşitli yörelerinde ortaya çıkan ve adlarına Tevâif-i Mülûk denilen Anadolu Beylikleri'nin hemen tümünün ideali, Anadolu Selçuklu Devleti'ni ihya ederek Anadolu Türk birliğini yeniden kurmaktı. Nitekim Dulkadırlı Beyliği'nin de diğerleri gibi bulundukları bölgede aynı ideal peşinde koştukları söylenebilir. beyliğin yayıldığı köylerde, şehirlerde, ziyaret yerlerinde çeşitli imar faaliyetlerine girişmiş olmaları bu idealin bir tezahürüdür. Dulkadırlılar'ın yaptırmış oldukları cami, mescit, medrese, türbe, han, zâviye, köprü, kaplıca ve kale gibi dinî ve sosyal müesseseleri Anadolu Selçuklu eserlerinin bir devamı niteliğindedir.

Dulkadır Oğulları'ndan Alaüddevle Bozkurt Bey Maraş'ta Bektutiye cami ve medresesi ile Kadirli, Bahçe, Antakya, Antep, Andırın, Bozok, Elbistan ve Kırşehir'de cami, medrese, imaret, türbe ve zâviye gibi tesisler yaptırmıştır. Alaüddevle, Dulkadır Oğulları içerisinde en çok imar faaliyetlerinde bulunan beydir. Bu sebeptendir ki Dulkadır eyaleti, Alaüddevle memleketi olarak tanınıyordu. Bundan başka Dulkadır Oğulları'ndan Nâsıreddin Mehmed Bey'e ait Kayseri'de Hatuniye medresesi, Şehsuvaroğlu Ali Bey'in Hacı Bektaş nahiyesinde Balım Sultan türbesi, Şahruh'un Kayseri, Sivas yolu üzerindeki köprüsü bilinen eserlerdendir.

Dulkadır Oğulları, coğrafî konumları itibariyle Ak Koyunlu, Kara Koyunlu, Safevî, Osmanlı ve Memlûklu devletlerinin arasına sıkışmış ve çeşitli tarihlerde ele geçirdikleri topraklar büyük devletlerin kontrolünde olduğundan buralarda fazla tutunamamışlardır. Ancak, Maraş, Elbistan ve Kayseri gibi uzun zaman hâkim bulundukları yerler ve çevrelerinde daha çok eser yaptırmışlardır.

Dulkadır Oğulları başlangıçta Memlûk Devleti'ne, sonra da Osmanlılar'a tâbi olduklarından paraları yoktur. Sadece Şehsuvar Bey istiklâlini ilân ettiği devirde *Melikü'l-Muzaffer* ünvanını almış ve nâmına para kestirmiştir. Dulkadırlı ülkesinde önceleri Mısır, son zamanlarında da Osmanlı parası kullanılmıştır. Osmanlı hâkimiyeti devrinde Dulkadır Oğulları tâbi emirler sınıfına dahil olup gönderilen fermânlarda kendilerine Kırım Hanları'ndan sonra «*Cenâb-ı emâret-meâb*» lakâbıyle hitap edilirdi.

RAMAZAN OĞULLARI BEYLİĞİ

Adana bölgesinde hüküm sürmüş olan bu Türk hanedanı, XIII. yüzyılın başlarından itibaren devam eden Moğol saldırısının önünde, büyük kümeler hâlinde Anadolu'ya gelen Türkmen grupları arasında bulunuyordu. Moğol hareketinin etkisi en fazla Orta Asya'daki Müslüman Oğuzlar üzerinde görülmüştür. Bunlardan Üç-ok ve Boz-ok boyları Moğollar'a boyun eğmeyerek binbir meşakkatle Anadolu'ya geldilerse de burada da Moğollar'ın takibinden kurtulamadılar. Bu sebeple Türkmenler'den önemli bir kısmı Suriye'ye inmiş ve Memlük hükümdarı Baybars (1261-1277) bunlardan kırkbin çadırlık bir kümeyi Antakya'dan Gazze'ye kadar uzanan bölgede yerleştirmiş ve beylerine de dirlikler vermiştir(1). Anadolu'ya gelen bu Türkmenler'in, ataları Oğuzlar'ın *Boz-ok* ve *Üç-ok* şeklindeki ikili kuruluşlarını muhafaza etmeleri dikkate şayandır. Bunlardan Üç-oklar'ı, ehemmiyetleri sırası ile Yüregir, Kınık, Bayındır ve Salur boylarının teşkil etmesine karşılık Boz-oklar'ı da Bayat, Avşar, Beğdili ve Döğer boyları meydana getiriyordu.

Sultan Baybars, Moğollar'ı Suriye'den ve Çukurova'dan çıkarırken en büyük yardımı bu Türkmenler'den görmüştü(2). Bu arada Haçlı seferleri sırasında meydana gelen siyasî buhran sırasında Çukurova'da hakimiyet kuran Ermeniler, Moğollar'ın en sadık müttefikleri olarak Suriye bölgesinde saldırgan hareketlerde bulunmaya başlamışlardı. Baybars'ın 1265'den sonra Ermeniler üzerine yaptığı seferlere de geniş ölçüde katılan Türkmenler, bölgede bozulan düzenin sağlanmasında önemli rol oynamışlardır. Bu Türkmenler'den Üç-oklar, daha ziyade Antakya-Trablus Şam yörelerine yerleşirken, Boz-oklar ise daha ziyade Halep-Antep bölgesinde yaşıyorlardı.

Memlükler, Çukurova'yı almalarında ve bilhassa orada tutunmalarında en büyük pay sahibi bulunan Üç-oklar'dan Yüregir boyunun başı Ramazan Bey'e Adana ve Misis'in idaresini verdiler(3). Bu ara-

(1) Faruk Sümer, «Ramazan Oğulları», İ.A., İstanbul 1964, IX, 612

(2) Faruk Sümer, «Anadolu'da Moğollar» Selçuklu Araştırmaları Dergisi, Ankara, 1968, I, 11-12

(3) Faruk Sümer, «Ramazan Oğulları'na Dair Bazı Yeni Bilgiler», Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul 1984, 3

da Türkmenler'in Boz-ok koluna mensup olanları Sivas'ın güney ve güneybatısına akınlar yapmaktaydılar. Nitekim çok geçmeden bu Türkmenler, 1335'te Ebû Said Bahadır Han'ın ölümü ile Moğollar arasında başlayan taht mücadelesinden faydalanarak Elbistan yöresinde Dulkadır beyliğini kurmuşlardır(1).

1353 yılında Mısır'da Memlûk sultanı Melik Salih'e karşı büyük bir ayaklanma başlamıştı. Halep valisi Bayboğa Rusya'nın Hama valisi Ahmed es-Saki ve Trablus valisi Beklemiş'i alarak sultana karşı harekete geçti. Çok geçmeden bu isyan hareketine Dulkadıroğlu Karaca Bey de karıştı. Müttefik kuvvetler, Dımaşk'a vardıklarında Sultan es-Salih'in büyük bir ordu ile geldiğini duydular. Bunun üzerine Karaca Bey, müttefiklerinden ayrılarak ülkesine dönmüş, ancak Bayboğa ve diğer Memlûk emîrleri de sultana karşı koyamayacaklarını anlayınca geri dönerek Karaca Bey'e sığınmışlardır. Dulkadıroğlu Karaca Bey'in isyankâr hareketleri ve kendisine sığınan Bayboğa ve arkadaşlarını teslim etmesi üzerine Memlûk sultanı Salih onu azlederek Türkmen emîrliğine Üç-oklu Ramazan Bey'i getirdi(2). Emîrliğin Ramazan Bey'e geçmesi ve Halep valisi Emîr Argun'un üzerine yürümesi karşısında Karaca Bey mültecileri teslim etti ise de kendisi de takipten kurtulamadı. Neticede Moğol beylerinden Kutlukşah tarafından yakalanan Emîr Karaca, Eretna oğlu Mehmed'e teslim edilmiş onun da Mısır'a sultana göndermesi neticesinde orada öldürülmüştür (1353) (3).

Ramazan Bey hakkında emirliğin kendisine verildiği hususundaki kayıttan başka hiçbir tarihî bilgi mevcut değildir. Emirliğin Ramazan Bey'e verildiğinin ertesi yılı yani 1354 yılında Ramazan Bey'in oğlu Kahire'ye gelerek sultana ve nüfuzlu emirlere sayısız hediyeler takdim etmiştir. Memlûk sultanı da Ramazanoğlu'na dirlik yani ıkta ile beraber emirliği tevcih etmiştir. Netice itibariyle Ramazan Bey'in 1353 sonları veya 1354 yılının ilk ayları içinde vefat etmiş olduğu anlaşılmakta ve yerine sultanın da tasdikiyle oğlu İbrahim'in geçtiği görülmektedir.

1360 yılında Halep valisi Emîr Seyfeddin Bay Demir komutasındaki Memlûk kuvvetleri Türkmenler'in de yardımı ile Adana ve Tarsus'u zaptettiler. Böylece Ermeniler'in elinde, merkezleri Sis olmak üzere birkaç kale kalmış oluyordu. Bu arada Memlûk sultanının Adana'yı kimin yönetimine bıraktığı hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi yoksa da bunun Ramazanoğlu İbrahim Bey olduğu kuvvetle muhtemeldir. *Celadetli* ve *bahadır kişi* mânâlarına gelen Sarımeddin ünvanını taşı-

(1) M.H.Yınanç, «Dulkadırlılar», İ.A., III, 654
(2) F. Sümer, «Ramazan Oğulları» İ.A., 614
(3) M. H. Yınanç, «Dulkadırlılar» İ.A., 654

yan İbrahim Bey Çukurova'da Memlûk hâkimiyetini kırmak ve istiklâlini ilan etmek üzere Karamanoğlu Alaeddin Bey'le ittifak ederek başkaldırmıştır. O aynı zamanda Dulkadıroğlu Halil ile de Memlûkler'e karşı ittifak hâlindeydi. Ancak Halil Bey'in 1381'de Memlûk kuvvetleri karşısında mağlubiyete uğraması üzerine İbrahim Bey sultana başvurarak affını rica etmiştir(1).

İbrahim Bey'in affedilmesine rağmen Memlûk Devleti'ne karşı aleyhte faaliyetlerini devam ettirmesi üzerine yeni Halep naibi Yılboğa en-Nâsırî Türkmenler arasına tefrika sokarak onları birbirlerine düşürmeye çalışmıştır. Nitekim bu teşebbüsünde muvaffak olan Yılboğa, Kınıklar'ı Yüregirler üzerine saldırtmış kendisi de kalabalık bir ordu ile gelerek Özer Oğulları'nı itaat altına almıştır. Bu sırada Adana'da bulunan Ramazanoğlu İbrahim Bey, Bayad Türkmenleri'ne sığınmak istediyse de Sis valisi tarafından yakalanarak maiyeti ile beraber Yılboğa'ya teslim edildiler. Halep valisi Yılboğa, başta İbrahim Bey olmak üzere kardeşi Kara Mehmed'i annesini ve diğer esirleri derhal öldürtmüştür. Emirlerinin öldürülmesinden büyük bir üzüntü duyan Yüregirliler, Misis'e dönmekte olan Yılboğa'ya, Saruca-Şam geçidinde büyük bir baskın düzenlediler. Şiddetle cereyan eden savaş sırasında iki taraftan da pek çok insan öldü. Bu sırada Yılboğa'nın gözünden yaralanarak ortadan kaybolması, Memlûk ordusu arasında büyük bir panik çıkmasına sebep oldu. Güçlükle Ayas'a sığınan Memlûkler yaralı emirleri Yılboğa komutasında Payas'a ve oradan Demirkapı'ya Halep Hacibü'l-Hüccab'ı vasıtasıyla geçerek Antakya'ya ve daha sonra Haleb'e ulaşabildiler(2). Bu arada birkaç yerde daha Türkmen baskınına uğrayarak büyük kayıplar vermişler ve Haleb'e geldiklerinde birkaç yüz kişi kalmışlardı.

Halep naibi Yılboğa'nın büyük bir kuvvetle giriştiği bu sefer sonunda Ramazanoğlu İbrahim Bey öldürülmüş ancak Türkmenler itaat altına alınamamıştı. Hattâ giriştikleri baskın hareketlerinde Memlûkler'e ağır kayıplar verdiren Türkmenler bu başarıdan dolayı daha da cesaretlenmişlerdi. Nitekim Memlûkler uzun müddet Türkmenler üzerine sefere çıkmaya cesaret edemeyeceklerdir.

İbrahim Bey'in ölümünden sonra Türkmen emîri ve Adana hâkimi olarak kardeşi Ahmed Bey görülmektedir(3). Ahmed Bey ağabeyi döneminde Bire (Birecik) hâkimi idi. Ahmed Bey, tahta çıktığı yıl h.

---

(1) Faruk Sümer, «Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar», Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara 1963, 38

(2) Ayni, İkdu'l-Cuman, Veliyüddin Efendi, nr., 2396, v. 80a

(3) Faruk Sümer, Oğuzlar, Ankara 1967, 345

786 (1384-1385), Dulkadıroğlu Halil Bey ile birleşerek Maraş'ı istilâ etti. Ancak Emir Yılboğa gelerek duruma tekrar hâkim olmuştur. 1399'da Memlûk sultanı Berkuk ölmüş ve yerine Ebu'l-Ferec tahta çıl mıştır. Yeni hükümdar Türkmen beylerinin kendisine itaatlerini temi ı etmek gayesiyle başta Adana valisi olmak üzere bütün beylere dirili beratları göndermiştir(1). Fakat Sultan Ferec'in çocuk yaşta olması dolayısıyla ülke içinde emîrler mücadelesi hiç eksik olmamıştır. Bu durum ise en çok Türkmenler ve göçebe Araplar'a yaramıştır.

1400 yılında Timur kuvvetlerinin Halep'ten ayrılması üzerine şehrin valisi Emir Demirtaş yanında pek az kuvvet olduğu halde Haleb'e gelmişti. Bu arada Suriye Arapları'nın emiri Nuayr b. Hayyar kalede pek az kuvvetin bulunmasından istifade ederek Halep önüne geldi ve şehri abluka altına aldı. Çok müşkül durumda kalan Halep naibi Demirtaş, Ramazanoğlu Ahmed Bey'den yardım istedi. Büyük bir kuvvetle Halep naibinin yardımına koşan Ahmed Bey, Arap emîrini bozguna uğrattı ve kaçmağa mecbur etti. Memlûk sultanı Ebu'l-Ferec, Ahmed Bey'e gösterdiği bu muvaffakiyetten dolayı hil'at, para ve armağanlar göndermiştir.

Ertesi yıl Halep valisi Demirtaş, Şam valisi ile sultana isyan etti. Ahmed Bey de bu ittifaka katılmıştı. Ancak yeni vali olarak Haleb'e gönderilen Tokmak, Ahmed Bey'inde içinde bulunduğu isyancı kuvvetleri bozguna uğratmıştır. Demirtaş ve Şam valisi Tangrıberdi, Emir, Ahmed'in ülkesine sığınmışlardır. Çok geçmeden affedilen Demirtaş, Halep valiliğini tekrar eline geçirdi (1405). Bu arada Antakya emîri Doğancıoğlu, Emir Çekim ile beraber karışıklıklar çıkarmakta ve Haleb'e tâbi birçok kaleleri ellerine geçirmekteydiler. Bu isyancı güçlere karşı hareket etmesi istenen Demirtaş, Dulkadıroğlu Alaeddin Ali Bey'le Ramazanoğlu Şihabüddin Ahmed Bey'den yardım istedi. Demirtaş Haleb'e geldiğinde yardımcı kuvvetler de kendisine katıldılar. Dulkadır Oğulları ile Ramazan Oğulları arasında öteden beri mevcut bulunan düşmanlığı kaldırmak isteyen Demirtaş, Alaeddin Ali Bey ile Şihabeddin Ahmed Bey'i barıştırdı. Her iki emire hil'at giydirerek ikram ve ihsanlarda bulundu(2). Daha sonra isyancılarla yapılan çarpışmada Türkmenler'in büyük gayreti sonucu bozguna uğrayan Doğancıoğlu ve Çekim, Antakya'ya kapandılar. Fakat tam bu sırada sultandan Emir Çekim'in affına dair bir haber gelmesi üzerine, buna gücenen Dulkadıroğlu ile Ramazanoğlu Ahmed Bey ordudan ayrılmışlardır.

(1) Faruk Sümer, Aynı makale, T.A.D., 41
(2) Faruk Sümer, «Ramazan Oğulları», İ.A., 615

Memluk sultanı ile emirler arasında Sultan Ferec döneminde başlayan mücadeleler şiddetini artırak devam ediyordu. Nitekim affedildikten sonra çok geçmeden Halep valiliğine getirilen Emîr Çekim sultanlığı ele geçirme sevdasındaydı. O bu niyetle önce Şam valisi Şeyh'in üzerine yürümüş ve onu bertaraf ederek Suriye'ye hâkim olmuştur. Sultan Ferec, 1406'da bizzat ordunun başında Emîr Çekim üzerine yürüdüyse de dirayetsizliği yüzünden hiçbir iş başaramadan geri döndü. Emîr Çekim ise Melikü'l-Âdil ünvanı ile kendisini Halep'te sultan ilan etti. Fırat'tan Gazze'ye kadar uzanan bölgelerde adına hutbe okuttu(1). Emîr Çekim asıl olarak Türkmenler'e karşı düşmanca hisler beslemekteydi. Nitekim Antakya hâkimi Doğancıoğlu'nu bertaraf ettiği gibi(2). Halep çevresindeki Avşar, Bayat ve İnallular'a da şiddetli darbeler vurmuştur. Ancak 1407'de Mardin hükümdarı Sultan İsa ile giriştikleri bir seferde Ak Koyunlular tarafından öldürülmüştür.

1408 yılında ise Şam valisi Şeyh ile Çekim taraftarı Nevruz arasında mücadele başladı. Bu savaşlar esnasında Ramazanoğlu Ahmed Bey'in Memluk emiri Şeyh tarafını tuttuğu görülmektedir. Bu arada Nevruz da Antakya hâkimi Doğancıoğlu ile ittifak hâlindeydi. Şam valisi Şeyh, Amik ovasında Doğancıoğlu ile karşılaşırken Ahmed Bey'i Antakya üzerine gönderdi. Amik ovasında meydana gelen savaşta Şeyh'in askerleri büyük bir bozguna uğradı ise de Ahmed Bey'in Antakya'yı fethederek Nevruz'u yakalaması vaziyeti kurtarmıştır. Ancak Ahmed Bey ülkesine dönerken Şeyh'i serbest bırakmıştır. Doğancıoğlu ise Antakya'nın Ahmed Bey tarafından zaptedilmesi üzerine çocukları ve malları ile kaçmış ve şehir şeyh tarafından teslim alınmıştır. Memluk sultanı Ebu'l-Ferec, Ahmed Bey'e gösterdiği başarıdan dolayı at, kılıç, silah, altın eyer, çok kıymetli İskenderiye kumaşı ve çeşitli hediyeler göndermiştir.

1409-1410 yıllarında Şeyh ile Nevruz arasında cereyan eden savaşlarda Ahmed Bey'in, Şeyh tarafını tuttuğu görülmektedir. Memluk sultanı Ebu'l-Ferec emîrler arasında yıllardan beri sürüp gelen mücadeleye bir son vermek için Temmuz 1410'da Haleb'e geldi. Şeyh ve Nevruz, Elbistan, Malatya ve Ayıntab'ın Türkmenler'den alınarak kendilerine verilmesini istemiş ise de sultan bu isteği reddetmiştir. Daha sonra Halep'de Ramazanoğlu Emîr Ahmed'le görüşen Ebu'l-Ferec, aynı zamanda onun kızı ile de evlenmiştir. Sultanın çok sevdiği bu hatun, sarayda büyük bir itibar görmüş ve kendisine *Hunda Kübra* yani Baş Hatun ünvanı verilmiştir(3). Aynı yıl 1410'da Ramazan Oğulları

(1) F. Sümer, Aynı makale, T.A.D., 42-43

(2) Ebubekir Tihrani, Kitab-ı Diyarbekriyye, (yay. Necati Lugal-Faruk Sümer, T.T.K.), Ankara 1962, 59

(3) Enver Kartekin, Ramazan Oğulları Tarihi, İstanbul 1979, 45

beyi de Kahire'ye gelerek damadını ziyaret etmiştir. Sultan Ebu'l-Ferec, yaptığı bu evlilikten sonra Ahmed Bey'in yardımlarını göreceğini ümid ediyordu. Ancak Ebu'l-Ferec, 1412'de Şam'da öldürüldü ve yerine el-Melikü'l-Müeyyed ünvanı ile Şeyh, Memluk sultanı oldu. Şeyh'in sultanlık tahtına oturması ile yıllardır devam eden ve ülkeyi bir anarşi yuvasına çevirmiş olan dahili mücadeleler sona erdi.

Bir müddet Kahire'de kalan Ahmed Bey'e Ebu'l-Ferec tarafından hil'at giydirilmiş, ayrıca emirlik ve çeşitli hediyeler verilmiş ve Adana'ya gönderilmişti. Bu sırada Karamanoğlu Mehmed Bey, Ramazan Oğulları arazisine akınlarda bulunuyordu. Ahmed hemen Karamanoğlu üzerine giderek Tarsus'u yedi ay süre ile kuşatmış ve h. 818 (1415)'de şehre girerek hutbeyi Sultan Melikü'l-Müeyyed adına okutmuştur(1).
Daha sonra şehrin idaresini oğlu İbrahim Bey'e bırakan Ahmed Bey Adana'ya dönmüştür.

Ramazanoğlu Ahmed Bey, ertesi yıl (Zilhicce 819/Şubat 1417) yüz yaşında iken vefat etti. Başlıca kaynaklarda Ahmed Bey cesur, heybetli, dirayetli bir emir olarak vasıflandırılmaktadır. Ahmed Bey ata yurdu olan Adana ve Misis'den başka Ayas, Sis ve son olarak da Karaman Oğulları'ndan Tarsus'u ele geçirmişti. Âlimlere karşı hürmetli, fakirleri koruyan iyilik sever bir bey olan Ramazanoğlu Ahmed hanedanın en büyük beyi sayılmaktadır. Nitekim Ahmed Bey'in ölümünden sonra Ramazan Oğulları'nın hatta Üç-oklar'ın siyasî ehemmiyeti çok azalmıştır.

Şihabüddin Ahmed Bey'in ölümünden sonra oğulları ve sülâlenin ileri gelenleri arasında saltanat mücadelesi baş gösterdi. Bu mücadeleden muvaffakiyetle çıkan oğlu İbrahim Bey, h. 820 (Nisan 1417)'de Mısır sultanına elçi göndererek emirliğini ve bağlılığını bildirmiştir(2). Bu sırada Ramazan Oğulları'nın iktidar mücadelesinden faydalanan Karamanoğlu, Tarsus'u tekrar ele geçirmişti. Bu sebeple Memluk sultanı Melik Müeyyed Şeyh, Suriye üzerine 1417'de sefere çıktı. Ordu, Amik ovasına geldiğinde Ramazanoğlu İbrahim Bey kuvvetleriyle gelerek sultana katıldı.

İbrahim Bey'in yanında annesi, oğulları, akrabası ve emîrleri bulunuyordu. Melik Müeyyed Şeyh, bilhassa İbrahim Bey'in annesine büyük hürmet göstermiştir. İbrahim Bey'e de büyük itibar gösteren sultan ona ve kardeşine hil'atler verdi ve onları altın eyerli atlara bin-

(1) İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Ak Koyunlu Kara Koyunlu Devletleri**, Ankara, 1984, 177

(2) Bu hususta bkz. Kevser Göçen, **Ramazan Oğulları**, (İst. Üniversitesi Edb. Fakültesi Tarih Bölümü Basılmamış Lisans tezi, 1941).

dirdi(1). Bundan sonra sultan, Elbistan üzerine yürürken emirlerinden Koçkar'ı Tarsus'un zaptı ile vazifelendirdi. Karaman Oğulları adına Tarsus'ta vali bulunan Mukbil müdafaaya kalkıştıysa da muvaffak olamadı. Şehri eman ile Memluk emiri Koçkar'a teslim ettiyse de çok geçmeden kendisi ve adamları sultanın emri üzerine acımasızca öldürüldüler. Melik Müeyyed Şeyh ise Malatya, Kahta, Gerger, Behisnî ve Darende kalelerini aldıktan sonra buralara valiler tayin etmiş ve Mısır'a dönmüştür.

Ertesi yıl Ramazanoğlu İbrahim Bey'in, Karaman Oğulları ile ittifak yaparak Memlûk sultanına karşı cephe aldığı görülmektedir. Nitekim Memlûkler'in Tarsus valisi Şahin Ayderkâri, Sultan Müeyyed Şeyh'e gönderdiği mektupta Ramazanoğlu'nun dört aydır kaleyi abluka altına almış olduğunu ve Karamanoğlu Mehmed Bey'in de ona yardım etmek üzere büyük bir kuvvetle geldiğini haber vermişti(2). Bunun üzerine Memlûk sultanı Ramazanoğlu İbrahim Bey'i beylikten azlederek yerine kardeşi İzzeddin Hamza Bey'i tayin etti. Netice itibariyle Çukurova bölgesinde tekrar iç karışıklıklar başlamış bulunuyordu. Nitekim Tarsus'a yardıma gelen Karamanoğlu askerleri ile Memlûkler arasında vuku bulan savaşlarda pek çok can ve mal kaybı oldu. Bu sırada Karamanoğlu Mehmed Bey hastalanmış ancak oğlu Mustafa Bey harekâtı devam ettirmiştir(3). Bu arada Tarsus valisi Şahin Bey'in şehirde giriştiği zulümler dolayısıyla halk, kendisinden soğumuş ve Karaman Oğulları idaresini istemeye başlamıştı. Böylece Mustafa Bey kolaylıkla şehre hâkim oldu.

Aynı yıl İbrahim Bey'in annesi, biran önce oğlunun affedilmesini sağlamak üzere Sultan Müeyyed Şeyh'in huzuruna çıktı. Ancak Sultan, kendisine itibar göstermediği gibi Kahire'de hapsettirdi. Bu arada İbrahim Bey, Karaman Oğulları'ndan da gördüğü yardım ile Adana'ya hâkim bulunuyor ve kardeşi Hamza'nın beyliğini reddediyordu. Karaman Oğulları'nın İbrahim Bey'i desteklemek suretiyle devleti aleyhine faaliyetlerde bulunmasına son derece sinirlenen Memlûk sultanı, oğlu Seyyid İbrahim komutasında bir orduyu Karaman ülkesine gönderdiği gibi Tarsus'un fethi ile de Şam valisi Tanı-Bek'i vazifelendirdi. Seyyid İbrahim komutasında hareket eden Memlûk ordusuna bütün Suriye naipleri kuvvetleriyle birlikte iştirak ettikleri gibi Kayseri'de Dulkadıroğlu da katıldı. Bu itibarla daha da güçlenen Memlûk ordusu; Niğde, Konya Ereğli'si ve Larende de büyük tahribat yaptı. Karaman beyliği, Mehmet Bey'den alınarak Ali Bey'e verildi.

(1) F. Sümer, «Ramazan Oğulları» İ.A., 616
(2) F. Sümer, Aynı makale, T.A.D., 47
(3) Ş. Tekindağ, «Karamanlılar», İ.A., VI, 324

Tarsus'un fethine memur edilen Emir Tanı-Bek ise Amik'de Hamza Bey kuvvetleriyle buluştuktan sonra yanında Memlûkler'e tâbi Türkmenler de bulunduğu halde gelerek Tarsus, Adana ve Misis'i zaptetti. Ramazanoğlu İbrahim Bey yanında Karamanlı Mehmed Bey'in oğlu Mustafa Bey de olduğu halde Adana civarında Memlûk kuvvetleriyle savaşa tutuştu ise de bozguna uğramaktan kurtulamadı(1). Kaynatası olan Karamanoğlu Mehmed Bey'in yanına sığınan İbrahim Bey, aynı yılın güzünde Karaman Oğulları'nın Kayseri üzerine yaptığı sefere katıldı. Sultan Müeyyed'in oğlu Seyyid İbrahim bölgeden ayrılmadan önce Karaman Oğulları'na ait bu şehri Dulkadıroğlu Nâsırüddin Mehmed Bey'e vermişti. Nâsırüddin Mehmed Bey, Kayseri'yi zapta gelen bu müttefik kuvvetleri büyük bir bozguna uğrattı.

Karamanoğlu Mehmed Bey savaşta esir düştüğü gibi oğlu Mustafa Bey de öldürülmüştür. Ramazanoğlu İbrahim Bey ise güçlükle kaçmaya muvaffak olmuştur. Mısır'a gönderilen Mehmed Bey ise Şeyh Müeyyed'in vefatına kadar (1421) burada tutuklu kalmıştır. Memlûkler'in Ramazan Oğulları'na karşı düşmanlıkları ise devam ediyordu. Nitekim aynı yılda h. 822 (1419) Ramazan Oğulları'ndan Sadaka isminde bir bey Memlûkler tarafından öldürüldü. Ancak bu beyin İbrahim ve Hamza Beyler ile olan akrabalık derecesi tam olarak bilinmemektedir. Bu tarihten itibaren bölgede Ramazan Oğulları'nın siyasi nüfuzlarına dair kaynaklarda çok az bilgi verilmektedir.

Şüphesiz bu durum Müeyyed Şeyh'in kuvvetli şahsiyeti ile sıkı sıkıya ilgilidir. Sultan Müeyyed, hemen hemen hâkimiyeti altındaki her yerde devletinin itibarını sağlamış olup bunu halefleri Baybars ve Çakmak da devam ettirecekti. Netice olarak Ayas, Sis ve Tarsus'un doğrudan doğruya Memlûkler tarafından idaresiyle Ramazan Oğulları'nın hâkimiyeti ancak eski yurtlarına inhisar etmiş ve asıl olarak da Çukurova'daki diğer aileler üzerindeki nüfuzları fevkalâde azalmıştı.

Memlûkler'in desteğini sağlamış ve onlarla beraber ağabeyi İbrahim'e karşı girişilen harekâta katılmış olan Ramazanoğlu Hamza Bey hakkında da kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bu durumda Hamza Bey'in çok geçmeden düşmanlarıyla yaptığı bir mücadelede öldürülmüş olduğu(2) anlaşılmaktadır. Hamza Bey'in yerine ilk önce Ahmed Bey'in oğullarından Mehmed, sonra da Ali geçmiştir.

1425'te Ramazan Oğulları ile Özer Oğulları arasında başgösteren anlaşmazlık iki Türkmen ulusunun karşı karşıya gelmesine vesile oldu. Bu esnada yeni Memlûk Sultanı Baybars Halep askerleri ile Şam

(1) Aynî, Aynı eser, 476
(2) Müneccimbaşı, Sahaifü'l-Ahbar, İstanbul, 1285, III, 171

kuvvetlerini Özeroğlu'na yardıma göndermiş ve Ramazan Oğulları'na büyük darbe vurdurmuştur.

1427 yılında Sultan Baybars emirlerinden Şadi Bey'i Karamanoğlu İbrahim Bey'e göndererek ondan Ramazanoğlu İbrahim Bey'i kendisine teslim etmesini istemiştir. İbrahim Bey de eniştesi Ramazanoğlu İbrahim Bey'i görülmemiş bir vefasızlık örneği göstererek Baybars'ın adamına teslim etmiştir(1).

Çocukları ile birlikte Kahire'ye getirilen İbrahim Bey, Cebel kalesinde hapsedildi. 1427'de ise Ramazan Oğulları'ndan Mehmed Bey, yanında akarabaları ve bazı Türkmen ileri gelenleri de olduğu halde sultanı ziyaret için Kahire'ye geldi. Mehmed Bey, akrabası İbrahim Bey'in düşmanı idi. Nitekim Sultan Baybars'a İbrahim Bey'in kendilerine ve çevresine büyük işkenceler yaptığını, ayrıca iki amcası ile kardeşlerini ve onların çocuklarını öldürttüğünü ileri sürerek kısas davasında bulundu. Yanında bulunanlar da şahitlik yaptılar. İslamî engelden dolayı bunların şahitlikleri kabul olunmamakla beraber İbrahim Bey, Memlûk sultanına ihanet etmesi ve ona karşı harekete geçerek Mısır askerinin boş yere öldürülmesi gibi sebeplerle 15 Aralık 1427'de idam edildi. Yerine Mehmed Bey emîrliğe tayin olundu(2).

II. İbrahim Bey kısa bir müddet Ramazan Oğulları Beyliği'nin başında bulunmuş fakat Memlûkler'e karşı hareketinden dolayı Melik Müeyyed Şeyh tarafından azledilmişti. İbrahim Bey azlinden sonra da yine Memlûk sultanları ve bu arada emîrliğe getirilen kendi sülâlesinden kimseler ile mücadeleye devam etmiştir. Onun bütün gayesi Çukurova'yı Memlûkler'in hâkimiyetinden kurtarmak ve tam bağımsız bir hâle getirmekti(3). Ancak yalnızca yiğitliğine ve hele Karamanlılar'ın desteğine güvenerek devrin en güçlü devletine karşı muvaffak olmanın güç olduğunu takdir edememiştir. Neticede ise hem kendisi ve hem de beyliği için çok vahim olmuştur. Onun mücadeleyi kaybetmesinden sonra Ramazan Oğulları Beyliği eski siyasî ehemmiyetini büyük ölçüde kaybetmiştir. Öyle ki müverrihler bu tarihten sonra Ramazan Oğulları Beyliği'nin adını dahi zikretmemektedirler. Bütün bu olaylara rağmen İbrahim Bey'in yiğit şahsiyetine ve ulvî gayesi dolayısıyla hatırası Üç-oklu Türkmenler arasında yaşadı. Ölümünden beş yıl sonra Çukurova'dan geçen Fransız seyyahı Bertrandon dela Broquiere İbrahim Bey'in adının Çukurovalılar arasında adeta bir destan kahramanı gibi yaşatıldığını işitmiştir.

(1) F. Sümer, Aynı makale, T.A.D., 50
(2) Enver Karteklin, Aynı eser, 50
(3) F. Sümer, Aynı makale, Türk Dünyası Araştırmaları, 4

II. İbrahim'in Kahire'de tutuklanmasını müteakip bu ülkeye gelen Ramazanoğlu Mehmed Bey'e hil'at giydiren Sultan Baybars onu emir olarak ülkesine göndermişti. Mehmed Bey, sık sık Kahire'ye giderek Memlûk sultanlarına bağlılığını göstermiş ve böylelikle beyliğini elinde tutmaya çalışmıştır. Ayrıca Mehmed Bey amcası Ali Bey ile de emirlik mücadelesi hâlindeydi. Bölge Mehmed Bey ile Ali Bey arasında ikiye bölünmüş bir durumda idi. Mehmed Bey'in kendinden öncekilere nazaran Memlûkler'e daha çok bağlılık gösterdiği görülmekle beraber, bazı kaynaklarda onun Memlûk idaresine karşı ayaklananlara yardım ettiği belirtilmektedir. Nitekim 838 (1435)'te Dulkadır Oğulları'ndan Hamza Bey adında biri, Mısır Memlûkler'ine karşı ayaklandığı zaman Ramazanoğlu Mehmed Bey ona yardım etmişti. Aynı yılın Ağustos ayında Sultan Baybars'ın düşmanı olup hükümdarlığı boyunca kendisine huzursuzluk vermiş olan Can Bey Sufi'nin davadarı ile Ramazanoğlu Mehmed b. Gündoğdu, Dulkadıroğlu Nâsıreddin Mehmed Bey'in yanına gelerek, Can Bey Sufi kendisine geldiğinde onu kimseye vermeyeceğine ve yalnız bırakmayacağına dair kesin söz aldılar(1).

Kaynaklarda adı geçen bu Gündoğdu oğlu Mehmed'in Ramazan Beyi tayin edilen Mehmed ile aynı şahıs olup olmadığı bilinmemektedir. Ertesi yıl Dulkadırlılar ile Karaman Oğulları'nın arası açılmıştır. Nitekim Karamanoğlu İbrahim Bey, yanında Ramazan Özer ve Gündüz Oğulları olduğu hâlde Kayseri üzerine yürümüş ve Dulkadıroğlu Nâsıreddin Bey'i bozguna uğratarak şehri ele geçirmiştir. Bu Türkmen beylerinin Karamanoğlu'na yardıma gelmelerinde Memlûk sultanının etkisi olmalıdır. Bu sebepledir ki Dulkadıroğlu Nâsıreddin Memlûk sultanına olan tâbiiyetinden çıkacak Osmanlılar'a yaklaşacaktır.

Ramazanoğlu Mehmed Bey'in hangi tarihte ve nasıl öldüğü bilinememektedir. Zamanı karışıklık içerisinde ve Memlûkler'e tam tâbiiyetle geçmiştir.

H. 843 (1439-1440) yılında Ramazan Oğulları beyi olarak Eylûk adlı bir emir görülmektedir(2). Adana ve Misis bölgesine hâkim olan Emir Eylük, Varsak beylerinden Karaoğlu Musa ile mücadele hâlinde idi. Varsak Bey'i Musa Baybars'ın dostu olup Çakmak'a karşı isyan etmiş olan Halep valisi Tanğrıbirmiş'e yardımda bulunmuştu. Bu itibarla Çakmak'ın Memlûk Sultanlığı'na gelmesi üzerine yanına gelen Ramazanlı beyi onu Musa'ya karşı kışkırttı. Nitekim Memlûk sultanı Halep valisine haber göndererek Emîr Eylûk'a yardımda bulunmasını emretti. Halep valisi de Hoş Geldi komutasında yüz kadar atlıyı Emîr Eylûk'a

(1) F. Sümer, Aynı makale, T.A.D., 51
(2) Ramazan Oğulları, İ.A., 617

yolladı. Ayrıca Özeroğlu da kuvvetleri ile gelerek Eylûk'a katıldı. Ramazan oğlu Eylûk Bey'in üzerine geldiğini öğrenen Varsak beyi Musa çadırlarını bir geçitte bırakarak kendisi pusuda kaldı. Emîr Eylûk'un adamları geçide girdiğinde boş çadırları görerek yağmaya daldılar. Tam bu sırada pusudaki Varsak askerleri çıkarak aniden bastırdılar. Çok çetin geçen muharebede Musa Bey, Hoş Geldi tarafından öldürüldü. Ancak Hoş Geldi ve Emîr Eylûk de aynı akibete uğradılar. Eylûk'un ölümü ile kuvvetleri büyük bir bozguna uğradı ve bütün ağırlıkları da Varsaklar'ın eline geçti (h. 843/1440) (1).

Varsaklar karşısında uğradıkları bozgunu müteakip Ramazan Oğulları'nın uzun bir müddet siyasî olaylara karışmadıkları anlaşılmaktadır. 1457'de Karamanoğlu İbrahim Bey'in Tarsus, Adana ve Külek taraflarını istilâya teşebbüsü üzerine Memlûkler, Hoşkadem en-Nâsır'ı Karaman iline göndererek burada tahribat yaptırdılar(2).

Memlûkler'in bu seferine Ramazanoğlu kuvvetleri de katılmış olup başlarında Dündar Bey bulunuyordu. Dündar Bey'in 1456-1462 tarihleri arasında hüküm sürdüğü zannılmaktadır. Halil Edhem, h. 866 (1462)'de Dündar Bey'in Ramazan emiri olduğunu belirttikten sonra onu Hasan ve Gazi beylerin takip ettiğini söyler. Ancak birbiri arkasına tahta çıkan Hasan Bey, Gazi Bey ve Ömer Bey'den kaynaklar pek az bahsetmektedirler.

Bu sırada Çukurova bölgesi, Osmanlılar ile Memlûkler arasında büyük bir nüfuz mücadelesine sahne olmaktaydı. Dulkadır beyi Şehsuvar Bey, Osmanlı Devleti'nin yardımı ile kardeşi Şahbudak'ı bertaraf etmiş ve beyliğe sahip olmuştu. Ancak Memlûk sultanı kendi taraftarı olan Şahbudak'ı tekrar beyliğe getirebilmek için Berdi Bey komutasında büyük bir ordu gönderdiyse de Osmanlılar'ca desteklenen Dulkadırlılar bu orduyu bozguna uğrattılar. Bu savaşa Ramazan Oğulları, Hasan Bey komutasında katılmışlar ve Hasan Bey savaşta yere düşen Memlûk komutanını atına alarak Haleb'e getirmek suretiyle mutlak bir ölümden kurtarmıştır. Dulkadıroğlu Şehsuvar Bey ise bu zaferi müteakip Ramazan Oğulları'nın başına Ömer Bey'i tayin etmiş ve bunu Fatih'e yazdığı bir mektupla bildirmiştir(3). Ömer Bey ise çok geçmeden Memlûkler'e yanaşmış ve Dulkadır Oğulları'na karşı cephe almıştır. Nitekim 1469 da Memlûkler'in Malatya valisi Korkmaz es-Sagîr ile hareket eden Ömer Bey, Şehsuvar'a karşı bir baskın düzenleyerek iki kardeşi ile akrabası, emirleri ve askerlerinden birçoğunu

(1) F. Sümer, Aynı makale, T.A.D., 52
(2) Karamanlılar, İ.A., 326
(3) B. Sıtkı Baykal, «Uzun Hasan'ın Osmanlılarla Mücadelesi, Belleten, 1957, XXI, 280

esir almıştı. Aynı yılın Ekim ayında ise Sis kalesi üzerine yürüyen Ramazanoğlu, Dulkadırlılar'a geçmiş olan şehri kolayca ele geçirdi.

Ramazanoğlu Ömer Bey'in gösterdiği bu muvaffakiyetlerden memnun kalan Memlûk sultanı, ona hil'at ve hediyeler gönderdi. Fakat ertesi yıl Şehsuvar Bey ile karşılaşan Ramazanoğlu bozguna uğramış ve Ayas kalesi de tekrar Dulkadırlılar'ın eline geçmiştir Bu durumdan son derece müteessir olan sultan, Şehsuvar Bey'e kesin bir darbe vurmak gayesiyle meşhur Memlûk komutanı Yaş Bey (Yeş-beg)'i mühim bir ordunun başında sefere memur etti.

Emir Yaş Bey Haleb'e geldiğinde Türkmen emirleri kuvvetleriyle gelerek kendisine katıldılar. Bunlar Bozoklar'dan Dulkadıroğlu Şahbudak, Kepek Oğulları'ndan Eslemezoğlu Mehmed, Bayatlar'dan Bozcaoğlu Halil, İnaloğlu Hamza ve Gündüzoğlu ile Üç-oklar'dan Ramazanoğlu Ömer, kardeşi Davud ve diğerleri idiler. Emir Yaş Bey, 1472 yılında Şehsuvar'ı mağlup ederek onu kapandığı Zamantı kalesinde hile ile ele geçirmiş ve Kahire'ye getirmişti. Bu yiğit Dulkadır Bey'i üç kardeşi ile beraber aynı yıl içerisinde Kahire'de öldürüldü(1).

H. 882 (1478)'de Antakya'ya gelen Memlûk sultanı Kayıtbay burada iken Ramazanoğlu Ömer Bey katına gelerek tâbiyetini arzetmiştir. Ömer Bey'in Memlûkler'e olan bağlılığı Osmanlı - Memlûk harbi sırasında da devam etmiştir. Nitekim 1485'te Osmanlı kuvvetleri Adana'yı zaptettiği zaman Üç-oklar'dan Ramazanoğlu Ömer Bey, Özeroğlu Melik Bey ve Gündüzoğlu Mehmed Bey karşı harekete geçmişlerdi. Osmanlı kuvvetleri, yapılan savaşta bu beyleri bozguna uğratarak Gündüzoğlu'nu öldürmüş, Ramazanoğlu'nu da esir olarak Bayezid'e göndermişlerdi(2). Ömer Bey'in akıbeti hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

Ömer Bey'den sonra beyliğin başına Davudoğlu Halil Bey geçmiştir. Müverrih Âli, Ömer Bey'den sonra Davud Bey'in beylikte bulunduğunu kaydediyorsa da(3) bu bey Emir Yaş Bey komutasındaki Memlûk ordusunun Akkoyunlular'a karşı giriştiği *Ruha Savaşı*'nda bulunmuş ve burada öldürülmüştür (h. 885/1480). Hattâ bu savaşta meşhur Memlûk komutanı Yaş Bey de öldürülmüş ve Akkoyunlular büyük bir zafer kazanmışlardır. Bu kayıtlardan anlaşılacağı gibi Davud Bey'in beylik yapabilmesi için Ömer Bey'in ölmeden önce bir müddet beylikten ayrılması gerekmektedir. Bu hususta ise açık bir bilgi bulunmamak'adır.

(1) M.H. Yınanç, «Dulkadırlılar», İ.A., III, 661

(2) Ş. Tekindağ, «Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi», Belleten, sayı 123, Ankara, 1967, 352

(3) Künhü'l-Ahbar, III, 57

Ömer Bey'den sonra 1485'te Ramazan Oğulları Beyliği'nin başına geçen Halil Bey, otuz yıl gibi uzun bir süre hüküm sürmüştür. 17 Ağustos 1488'de Adana civarındaki Ağa Çayırı'nda Osmanlılar'a karşı çıkan Atabeg Emîr Özbek komutasındaki Memlûk ordusunda Ramazanoğlu Halil Bey de bulunuyordu. Savaşın başlangıcında Memlûkler'e şiddetle saldıran Osmanlılar galip duruma geçmelerine rağmen Karamanlı sipahilerin kaçmaları ve Evrenos Oğulları'ndan İsa ve Süleyman beylerin şehadetleri üzerine umumî bir bozguna uğradılar. Osmanlı kuvvetleri kaçarken Timroz eş-Şemsî idaresindeki dört bin mızraklı asker ile Ramazanlı, Turgudlu ve Varsaklı Türkmenler firarileri şiddetle takip ederek Osmanlı ordugâhını yağma ettiler(1).

Öte yandan Karaman Beyliği'nin en büyük bey ailesi olup bu beyliğin Osmanlılar'a geçmesi üzere İç-İl'e çekilen Turgud Oğulları, Ramazan Oğulları üzerine saldırmışlardı. Ancak Halil Bey, beşbin kişilik ordusu ile Turgud Oğulları'nı bozguna uğratmıştır. Halil Bey Osmanlılar'ın Çukurova bölgesinde hâkimiyetlerini kabul ettirmelerinden sonra bu devletle iyi geçinmeyi kendi ülkesinin geleceği bakımından daha faydalı görmüştür. Onun Osmanlılar ile olan dostluğu, Ramazan Oğulları Beyliği'nin Memlûk Devleti ile bağlantılarını iyice zayıflatmıştır. Uzun süren saltanatı sırasında bölgede barışın sağlanması için büyük dikkat sarfeden Halil Bey âlimlere hürmet eden, cömert, fakir fukarayı koruyup gözeten bir bey idi. Halk kendisini çok sevdiğinden ve büyük hizmetlerinden dolayı kendisine dine yardım eden mânâsına gelen *Giyaseddîn* lâkabını vermişti. Ramazanlı ülkesi en çok bu bey zamanında imar görmüş, camiler, medreseler, saraylar, hanlar ve çeşmeler ile ülkenin dört bir yanı tezyin edilmişti. Halil Bey mezar kitabesinden anlaşıldığına göre h. 916 (1510-1511) yılında vefat etmiştir.

Halil Bey'in ölümünden sonra kardeşi Mahmud Bey, Ramazanlı Bey'i olmuştur. Mahmud Bey de Osmanlı Devleti'ne yaklaşmak ve Memlüklerle olan ilişkisini azaltmak suretiyle ağabeyi Halil Bey'in siyasetini devam ettirmiştir. Ancak Memlükler Mahmud Bey'i beylikten azlederek yerine kardeşinin oğlu Selim Bey'i tayin etmişlerdir (1514). Bu durum üzerine Mahmud Bey, İstanbul'a gelerek Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim'e tâbiyetini arzetmiştir. Mahmud Bey'e büyük bir itibar gösteren Osmanlı padişahı Yavuz Selim ona ikiyüzbin akçelik bir dirlik verdi. Ayrıca seferde kendisine refakat etmek imtiyazını da bahşetti(2). Böylece Mahmud Bey, padişahtan başka kimseye tâbi olmayacaktı.

(1) Ş. Tekindağ, Aynı makale, 365

(2) Feridun Bey, Münşeatü's-Selâtin, İstanbul 1274, 470

1516'da Osmanlı ordusu, Mısır seferine çıktığında Mahmud Bey de padişahın yanında bulunuyordu. Ordu Halep'e geldiğinde Mahmud Bey'e bağlı Ramazanlı kuvvetleri gelerek Osmanlı padişahının hizmetine girdiler. Yavuz Sultan Selim, Mercidabık savaşında Memlûkler'e ağır bir darbe vurduktan sonra yapılan tevcihler sırasında Mahmud Bey'e de Ramazanlı Beyliği'ni verdi(1). Ancak Mısır Seferi'nin devamında vuku bulan *Ridaniye savaşı* sırasında Memlûk sultanı Tomanbay ve üçyüz seçkin silahşörün padişahı öldürmek üzere otağ-ı hümayuna baskında bulundukları sırada Sadrazam Sinan Paşa'nın yanı sıra Ramazanoğlu Mahmud Bey de öldürüldü(2). Mahmud Bey'in naaşını Halep'e gönderen Yavuz Sultan Selim, Ramazan Oğulları Beyliği'nin başına Halil Bey'in oğlu Kubad Bey'i tayin etti. Daha önce Memlûkler'ce beyliğin başına getirilmiş olan Selim Bey'in ise Osmanlı-Memlûk savaşları sırasındaki tutumu ile sonunun ne olduğu hakkında hiç bir bilgi mevcut değildir. Selim Bey'in Adana'da bir mescid inşa ettirdiği ve bu mescidin etrafında Selim Bey Mescidi (Su Gedüğü) denilen bir mahallenin teşekkül ettiği bilinmektedir(3).

Kubad Bey'in Ramazanoğlu Beyliği'nin başına getirilmesinin üzerinden çok geçmeden bölgede meydana gelen karışıklık üzerine aynı alleden bir başkasına Çukurova hâkimliği verilmiş ve Kubad Bey'in elinde yalnız Adana kalmıştır. Kendisine Çukurova hâkimliği verilen şahsın ise yine Halil Bey'in oğlu Piri Bey olduğu anlaşılmaktadır. Piri Bey'e çok geçmeden Ramazan ilinin tamamı tevcih olunmuştur (925/1519).

Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman, Piri Bey'in bölgede daha rahat hareket edebilmesi için başta Kubad Bey olmak üzere kardeşlerini Rumeli'de görevlendirmiştir.

1526'da Osmanlı ordusu, Mohaç'ta düşman karşısında bulunduğu bir sırada Bozok bölgesinde Söklen Boy beyi Musa ile Dukladırlı Zünnun'un birlikte çıkardığı tehlikeli Kızılbaş isyanının bastırılmasında Piri Bey'in büyük gayreti görülmüş, yine aynı yıl içerisinde Adana'da Domuz Oğlan adlı birisi başına topladığı birkaç yüz kişilik kuvvetle etrafı yağma etmeye ve yakıp yıkmaya başlamıştı. Bu durum üzerine Ramazanoğlu Piri Bey, süratle gelerek Konursuyu denilen yerde Domuz Oğlan kuvvetlerini bozguna uğrattığı gibi kendisini de öldürdü. Piri Bey Adana'ya döndüğünde Tarsus'ta Begce (Yekçe) Bey isyanı meydana geldi. Derhal isyancılar üzerine giden Piri Bey, Begce'yi saklandığı bağda yakalayarak İstanbul'a gönderdi. 1527'de ise Kara İsalu

(1) Haydar Çelebi, Ruzname, 480
(2) Haydar Çelebi, Aynı eser, 485
(3) F. Sümer, Aynı makale, T.A.D., 55

Türkmenleri'nden Safaviler'in daisi olan Mustafaoğlu Veli Halife Adana'da üçüncü ayaklanmayı çıkardı. Bu halifeler, Safevî Devleti tarafından Anadolu'da taraftar kazanmak için fırsat buldukça devlete karşı isyan çıkarmaya memur edilmiş kimselerdi. Nitekim Veli Halife de Kara İsaluk pazarını yağmaladıktan sonra da, Kusunlu'ya saldırdı. Sonra Tarsus üzerine yürüyerek Sancak Beyi Kara Hasan'ı bozguna uğratmış ve onu şehre kapanmaya mecbur etmiştir. Veli Halife, Ramazanoğlu Piri Bey'in üzerine gelmekte olduğunu duyunca Tarsus'u muhasarayı bırakıp bir dağa doğru çekilmek istemiş, ancak Ramazanlı Bey, yetişerek asilerin büyük bir bölümünü öldürmüştür.

Piri Bey'in bütün bu başarılarına rağmen Osmanlılar'ın kuvvetli merkeziyetçi idareleri karşısında vaziyeti çok nazikti. Nitekim çok geçmeden Candar Oğulları'na ve Dulkadır Oğulları'na mensup beyler gibi o da ata yurdunu bırakıp bir devlet memuru sıfatı ile muhtelif yerlerde vazife görmeye başladı. Piri Bey, *Paşa* ünvanı ile Karaman, Halep ve Şam'da beylerbeylik yaptı(1). Piri Paşa, Şam beylerbeyliğinde ilk önce h. 950 (1543-1544)'te, sonra 957 (1550-1551)'de olmak üzere iki defa bulunmuştur. Öte yandan Piri Paşa'nın Adana'dan uzaklaşması üzerine Çukurova'da yine karışıklıklar çıkmaya başlamıştı. Piri Paşa'dan sonra Adana'ya gönderilen ümera memlekete hâkim olamamış ve Varsak taifesinin ateşli levendleri yol kesiciliğe tekrar başlayarak kafileleri vurup yağma etmeye devam etmişlerdir. Bu sebeple yetişkin bir devlet adamı olan Piri Paşa eski hâsları ile yine beyliğin başına geçirilmiştir(2).

Piri Paşa doksan yaşında iken h. 976 (1568-1569)'da vefat etmiştir. Adana'da yaptırmış olduğu Ulu Camii'de defnedilen Piri Paşa, tarihe çok önem veren Türkçe ve Farsça şiirler yazan yüksek kültüre sahip bir devlet adamı idi. 1557 yılında Adana'dan geçen Seyyah Melekî, Piri Bey'in iyilik seven ve cömert bir zat olduğunu kaydetmektedir(3). Piri Paşa, Adana'da büyük bir cami, bir medrese, yoksulları doyurmak için aşevleri ile han ve hamamlar yaptırmış ve böylece babası Halil Bey zamanında başlatılmış olan imar faaliyetlerini hiç aksatmadan devam ettirmiştir. Bu arada halkın çalışabilmesi için kumaş dokuma tezgahları, yağhaneler, bedesten ve dükkanlar da yaptırmıştır.

Piri Paşa'dan sonra beylik vasiyeti üzerine küçük oğlu Dervîş'e tevcih edilmiştir. Babasının sağlığında Tarsus sancak beyi olan Dervîş Bey ava meraklı, avcı kuşların tedavisinde ihtisas sahibi, dürüst ve

(1) Mehmed Süreyya, **Sicil-i Osmanî**, İstanbul 1311, 44
(2) **Künhü'l-Ahbar**, III, 60
(3) **Gezzi-Mekki Seyahatnâmesi**, (trc. E. Kâmil, Tarih Semineri Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edeb. Fak.), İstanbul, 1937, 23

cömert bir insandı. Çok kısa bir süre beylik yapan (altı ay kadar) Derviş Bey'in 1569'da vefatı üzerine yerine Sis sancak beyi olan ağabeyi İbrahim geçmiştir. Cömertliği ve ilim adamlarına olan muhabbeti ile tanınan İbrahim Bey, h. 997(1580) yılında vefat etmiştir. İbrahim Bey'den sonra yerine oğlu Mehmed Bey geçmiştir. Ataları gibi ahlâkının temizliği ve iyi davranışları ile tanınan Mehmed Bey 1594 yılında sağ bulunuyordu. Ancak 14 Eylül 1582'de Adana hâkimi olarak İbrahim Bey'in diğer oğlu İsmail Bey göründüğüne göre(1) Mehmed Bey bu tarihte önce başka bir göreve getirilmiş olmalıdır. Bu arada 1595'den sonra beyliğin başında Mehmed Bey'in oğlu Pir Mansur'un bulunduğu ve onun da 1609'da ayrıldığı nakledilmektedir(2). Bununla beraber bu tarihten itibaren Adana Haleb'e, Sis ve Tarsus'da Kıbrıs beylerbeyliğine bağlanmak suretiyle Ramazanlı beyliği topraklarının bütünlüğü kaybolmuştur. Daha sonraları Adana aynı addaki beylerbeyliğin merkezi olmuştur.

Ramazan Oğulları Beyliği'ni Anadolu beylikleri arasında Dulkadır Oğulları ile mukayese etmek mümkündür. Dulkadır Oğulları bağlı bulundukları Boz-oklar üzerinde tam bir hâkimiyet tesis ederken Ramazan Oğulları Üç-oklar üzerinde bu hâkimiyeti kuramamıştır. Bu sebeple diğerlerine göre daha zayıf bir hüviyete sahip olmuşlardır. Ailenin asıl olarak hâkim olduğu saha Adana ve Misis yöresiydi. Ayrıca Ramazan Oğulları'ndan Ahmed Bey, Ayas ve Sis'i de beyliğinin hudutlarına dahil etmiştir. Ramazan Oğulları beyliği kuruluşundan itibaren Memlûkler'e tâbi idi ki bu tabiiyet yarım asır kadar (1510) devam etmiştir. Ondan sonra da bir asır kadar Osmanlılar a bağlı bir beylik hâlinde idare edilmiştir.

Ramazanlı Beyliği'nin siyasî teşkilâtı Dulkadırlılar'da olduğu gibi Oğuz geleneklerine yani töre esasına dayanıyordu. Beylerinin namlarına para kestirmemiş olmaları tabi beylik olmalarından ileri gelmelidir. Ramazan Oğulları'ndan Halil Bey'e gelinceye kadar hiç bir beyin cami, medrese ve hamam gibi eserlerine rastlanmamıştır. Halil Bey, Adana'da iki cami ve bir madrese yaptırmış olduğu gibi *Eski Cami*'yi de tamir ettirmiştir. Halil Bey'in oğlu Piri Bey de cami, medrese, han, hamam olmak üzere birçok mimarî eser vücuda getirmiştir. Bunlardan başka Piri Bey'in oğlu Mustafa Bey de bir cami yaptırmıştır. Piri Bey'in diğer oğlu ve halefi İbrahim'in de Adana ve Tarsus'da birer cami yaptırdığı görülmektedir.

(1) F. Sümer, **Aynı makale, Türk Dünyası Araştırmaları**, 7: Mühimme, nr. 48, sıra, nr. 251, 93, 25 Şaban 990/14 Eylül 1582

(2) Halil Edhem, **Düvel-i İslâmiye**, 316

Ramazan Oğulları zamanında Çukurova hac yolunun geçtiği mühim bir bölge hâline gelmişti. Bu yol aynı zamanda belli başlı ticaret yollarından biriydi. Osmanlı Devleti'nin yükselişi bu yolun ehemmiyetini daha da arttırmıştı. Bu keyfiyetin bölgenin iktisadi hayatında müessir olduğu muhakkaktır(1).

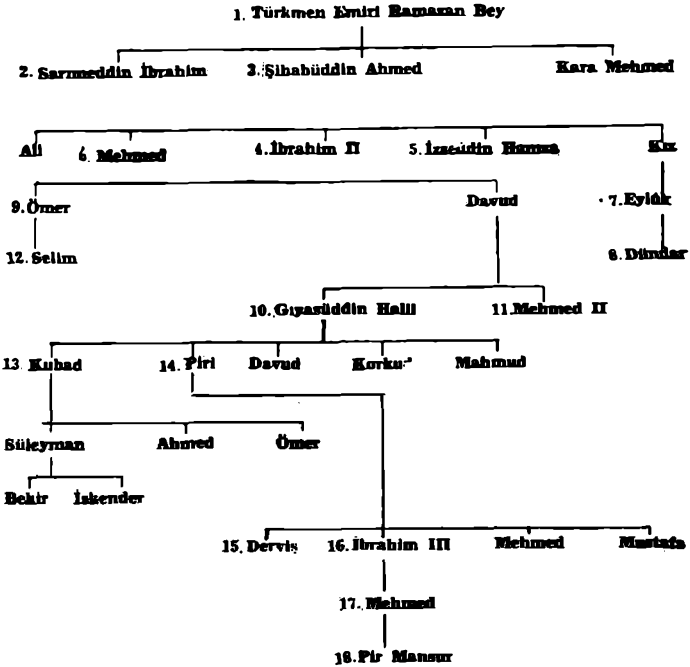

Ramazan Oğulları'nın Şeceresi

(1) Geniş bilgi için bkz. F. Sümer, Aynı makale, T.A.D., 59 vd.

İKİNCİ BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİ

A. KURULUŞTAN FETRET DEVRİNE KADAR

Daha önceki ciltlerde anlatıldığı gibi, Türkiye Selçuklu hükümdarı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1243 Kösedağ Savaşı'nda Moğollar'a mağlup olmasından sonra, Anadolu'nun siyasi durumu oldukça karışık bir vaziyet almaya başlamıştı. Bu savaştan sonra Türkiye Selçuklu Devleti şeklen mevcut olmakla beraber, asıl idare Anadolu'yu istila eden Moğollar'ın elinde idi. Moğollar'ın Anadolu'daki baskısı daha çok Orta ve Doğu Anadolu'da hissediliyordu(1). Bu bakımdan buralarda yaşayan Türkmenler'in büyük bir kısmı gözlerini Batı'ya çevirmiş ve Batı Uc (Serhad) bölgelerinde büyük bir Türk nüfusu yığılmıştı. Bu sınır bölgeleri, daha XIII. yüzyılın başından itibaren Moğol saldırılarından Anadolu'ya gelen Türkmenler için bir sığınak yeri olmuştu. Orta ve Doğu Anadolu'ya nisbetle, Moğollar'ın baskısından daha uzak kalan bu bölgeler, devleti karışıklıktan kurtaracak olan yeni bir siyasi hareketin doğmasına en müsait yerlerdi. Böyle bir hareketi sağlayacak olanlar ise, şüphesiz Uc'lardaki Türkmen Beyleri idiler. Nitekim, Anadolu'da idarenin hakikatte Moğollar'ın eline geçmesiyle, Uc bölgelerinde fetihler yapan Türkmen beyleri, Türkiye Selçuklu Devleti ile olan bağlarını yavaş yavaş koparmaya ve nüfuzları altındaki yerleri muntazam bir devlet haline getirmeye başladılar. Bunun neticesinde XIII. yüzyıl sonlarına doğru Anadolu'nun muhtelif yerlerinde Türkmen Beylikleri kurulmaya başlandı(2).

---

(1) Önce Amasya, Tokat ve Sivas bölgesinde at yetiştirmeye elverişli ova ve yaylalarda, daha sonra ise (1277-1304) Orta Anadolu'da hissedilir derecede kontrolü ellerine alan Moğgol askeri kuvvetlerinin XIII. yüzyıl sonlarında Anadolu'daki sayısı 50.000 kişi civarında idi (Faruk Sümer, «Anadolu'da Moğollar», Selçuklu Araştırmaları Dergisi, Ankara 1969, I, 30-147).

(2) Anadolu'daki bu beylikler hakkında umumi malumat için bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri, Ankara 1969; Osman Turan, «Anatolia in the Seljuks and the Beyliks», The Cambridge History of İslam, Cambridge 1970, I, 231-262; C.E. Bosworth, İslam Devletleri Tarihi, türkçe trc. E. Merçil - M. İpşirli, İstanbul 1980, 269-328

Anadolu'da kurulan bu beylikler arasında, bilhassa Karaman Oğulları ile Germiyan Oğulları büyük bir nüfuza sahipti. Böyle olmakla beraber, yeni bir siyasî gelişme için en elverişli ve sâkin yerler, Batı Uc bölgeleri idi. Moğol tesir ve baskısından uzak kalan bu bölgelere, büyük nüfus kitlesi yanında, muhtelif meslek ve zümrelere mensup olanlar da göç ederek, dinî ve siyasî faaliyetlerine daha serbestçe devam etmekte idiler. Bunlar arasında *Ahilik* teşkilatına mensup olanlar ile *Alp* veya *Alperen*, *Abdal* veya *Baba* ünvanı ile bilinenler önemli bir mevkie sahiptiler. Ahilik teşkilatına mensup olanlar içinde, sadece genç bekârlar ile esnaf ve sanatkârlar olmayıp, dinî ve siyasî fonksiyonu olan kimseler de vardı. Şehir ve kasabaların yanı sıra, köylere kadar da yayılan bu teşkilatın mensupları, siyasî otoritenin olmadığı yerlerde, emniyet ve asayişin sağlanması gibi vazifeleri dahi yerine getirmekte idiler. Alp veya Alperen ünvanı ile bilinenler ise, daha çok Uc bölgelerinde kendilerini gazâya adamış olan kimselerdi. Kahraman, cengâver mânâsına gelen Alp ünvanı, esasen İslâmiyet'ten önceki Türk dünyasında mevcuttu. Bu bakımdan bunlar, Türk kahramanlık geleneği ile İslâm dinini kaynaştırmışlardır. Alp ünvanı, İslâmiyet'in tesiri altında bilahare yerini Gazi'ye bırakmıştır. Abdal veya Baba ünvanı taşıyan kimselerin, daha çok Türkmen aşiretleri üzerinde tesiri vardı. Kendilerine Horasan Erenleri de denilen Anadolu Abdalları, gerektiğinde bizzat sefere katılmakta ve fethedilen yerlerde kurdukları zaviyelerle, oraların iskanında önemli bir rol oynamakta idiler(1).

XIII. yüzyıl sonlarında Anadolu'daki bu teşkilatların kökleri, Türk ve İslâm dünyasının her tarafında vardı. Bu bakımdan bunlar, her tarafla temas halinde idiler. Hatta bu kimseler, Anadolu'da yeni bir nizâmın ve adaletin temsilcisi olduklarından, fikirleri ordularla birlikte ve hatta onlardan önce fütuhata çıkıyor ve böylece o bölge daha evvel manen fethedilmiş oluyordu. Anadolu'nun Batı Uc bölgelerinde bu vasıfta kimselerin veya zümrelerin bulunması, yeni kurulacak bir devlet için temel şartların mevcut olması demekti. Bu şartlardan istifade edecek ve bu zümreleri yanına alacak beylik ise, Osmanlı Beyliği olacaktır.

1 — Osmanlılar'ın Mensup Olduğu Boy

Osmanlılar'ın ilk devirlerine ait tarihî bilgilerin mühim bir kısmı, sonradan yazılmış eserlere dayanmaktadır. Bu bakımdan Osman-

(1) XIII. yüzyılda Anadolu'daki sosyal teşekküllere dair tafsilatlı bir bilgiye maalesef sahip değiliz. Bu durum, en esaslı kaynaklarda bile türlü tefsirlere müsait şüpheli ve hatta yanlış bilgilerin bulunmasından ileri gelmektedir. Bu teşekküller hakkında şimdilik bkz. M. Fuad Köprülü, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu**, Ankara 1972, 146-172

lılar'ın ilk devirlerinin tarihi bir hayli karışıktır. Böyle olmakla beraber Osmanlı Devleti'ni kurmuş olan aile, tarihî kayıtlara, etnik incelemelere, geleneklere ve mevcut damgalarına göre, Oğuzlar'ın Bozok kolunun *Kayı* boyuna mensuptur(1). 24 Oğuz boyu içinde önemli bir mevkie sahip olan Kayı boyunun damgası, iki ok ile bir yaydan ibaretti. Kayı'nın mânâsı ise: «*Muhkem, kuvvet ve kudret sahibi*» demektir.

Tarihî ananelere göre, IX. yüzyılda Selçuklularla birlikte İran'ın Merv ve Mahan bölgesine gelen Kayılar'ın Anadolu'ya ne zaman geldikleri kesin olarak bilinmemektedir. Ancak 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Selçuklular'ın sevk ve idaresinde Anadolu'ya gelen boylar arasında Kayılar'ın da bulunduğunu düşünmek mümkündür. Bunların Anadolu'ya geldiklerinde kesin olarak nerelere yerleştikleri de tespit edilememektedir. XVI. yüzyıl Osmanlı arşiv belgelerinde Erzurum, Karahisar-ı Şarkî (Şebinkarahisar), Sivas, Amasya, Ankara, Bozok (Yozgat), Kırşehir, Aksaray, Çorum, Kastamonu, Samsun, Çankırı, Bolu, Eskişehir, Konya, Bursa, Çukurova, Isparta, Burdur, Denizli, Muğla ve Aydın havalisinde Kayı adını taşıyan köy ve aşiretlere rastlanması(2), bu boyun doğudan batıya doğru göç yollarına ve yerleştikleri bölgelere az da olsa işaret etmektedir.

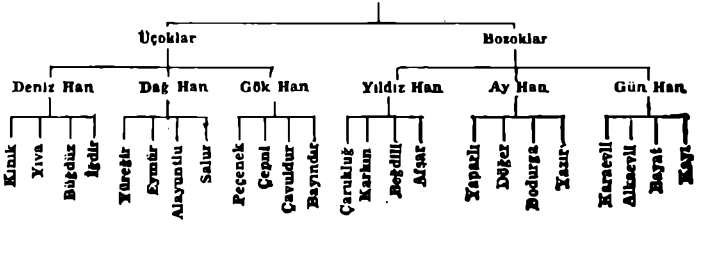

Oğuz Boyları

(1) M. Fuad Köprülü, «Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşei Meselesi», Belleten, Ankara 1944, VII, 219-313; Faruk Sümer, Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları, Ankara 1972

(2) F. Sümer, Oğuzlar, 423-425

2 — Osman Bey'in Ailesinin Nesebi

Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Osman Bey'in ailesinin nesebi, birçok kaynakta Oğuz Han'a ve hatta oradan Nuh Peygamber'e kadar gitmektedir. Bu bilgilerin doğru olup olmadığını ispat etmeye imkân bulunmamaktadır. Çünkü, Osmanlı Devleti'ni kuran ailenin, Anadolu'da siyasi bir rol oynamaya başladığı ilk devirleri bile iyice bilinmemektedir. Bu hususta kesin olarak bilinen, Osman Bey'in babasının Ertuğrul Bey olduğudur. Ertuğrul Bey'in babası ise, bazı kaynaklarda Süleyman Şah, bazılarında Gündüz Alp olarak verilmektedir(1). Süleyman Şah hakkında verilen bilgilerin, Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu ve ilk sultanı Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın siyasî faaliyetlerine oldukça benzediği görülmektedir. Bilindiği gibi Anadolu Fâtihi olarak bilinen Kutalmışoğlu Süleyman Şah, Büyük Selçuklular'ın Suriye Meliki Tutuş ile yaptığı savaşta ölünce (1086), Halep kapısı önünde defnedilmiş(2) ve daha sonra Efsanevi bir hüviyet almıştır. Bu efsanevi hüviyet içinde ilk Osmanlı kaynaklarından bazısı Süleyman Şah'ı Ertuğrul Bey'in babası olarak göstermişler ve Fırat nehrinin sol sahilinde Caber Kalesi önünde boğulup, orada defnedildiğini söylemişlerdir. Bu bilgilere, Kutalmışoğlu Süleyman Şah hakkında Anadolu'daki Türkler arasında asırlardan beri yaşayan şifahi rivayetlerin, Osmanlılar'a bu şekilde intikal etmiş olduğu nazariyle bakmak mümkündür. Ancak asırlar boyunca Osmanlı hanedanının atası Süleyman Şah'ın kudsi bir hatırası ve Türk Mezarı olarak yaşayan rivayetleri de tamamen red etmek mümkün değildir. Bu durum Osmanlılar'ın Süleyman Şah adlı bir atalarının, Kutalmışoğlu Süleyman Şah ile karışmış olabileceğini dahi hatıra getirmektedir. Ayrıca Süleyman Şah'a atfedilen böyle bir hikâyenin, tarihî hadiselerle parelellik göstermemesi, Ertuğrul Bey'in babasının Gündüz Alp olma ihtimalini ortaya çıkar-

---

(1) Bu hususta başta Şükrullah (**Behçetü't-Tevârih**, Çiftçioğlu N. Atsız nşr., Osmanlı Tarihleri I, İstanbul 1949, 51), Âşıkpaşa-zade, (**Tevârih-i Âl-i Osman**, Âli Bey neşri, İstanbul 1332, 2-3); Oruç b. Âdil (**Tevârih-i Âl-i Osman**, F. Babinger nşr., Hannover 1925, 6) ve Neşr (**Kitâb-ı Cihan-nümâ**, Faik Reşit Unat-Mehmet A. Köymen nşr., Ankara 1949, I, 55) olmak üzere pek çok müverrih, Ertuğrul Bey'in babasının Süleyman Şah olduğunu; Enveri (**Düstûrnâme-i Enveri**, Mükrimin Halil Yınanç nşr. İstanbul 1928, 81) ve Karamani Nişancı Mehmed Paşa (**Tevârihü's-Selâtini'l-Osmaniyye**, İbrahim Hakkı Konyalı nşr., Osmanlı Tarihleri I, İstanbul 1949, 343) gibi müverrihler ise Gündüz Alp olduğunu belirtmektedirler. Bu kaynakların dışında diğer kaynaklarda verilen bilgiler için bkz. Mükrimin Halil Yınanç, «Ertuğrul Gâzi» mad., **İslâm Ansiklopedisi**, IV, 328-337

(2) Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın siyasi faaliyeti için bkz. Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1971, 45-82

maktadır. Gündüz Alp'in Ertuğrul Bey'in babası olduğunu kaydeden eserlerin pek çoğunun, Süleyman Şah olduğunu kaydeden eserlerden daha önce kaleme alınmış olması, bu ihtimali oldukça kuvvetlendirmektedir.

3 — Ertuğrul Bey'in Aşiret Beyliği

1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra büyük kitleler halinde Anadolu'ya yapılan Türk göçleri sonunda, Kayı boyuna mensup olanların muhtelif yerlere ve özellikle Anadolu'nun Batı Uc bölgelerine yerleştikleri anlaşılmaktadır. Bu yerleşenler içinde Osmanlılar'ın mensup olduğu Kayı boyunun bir kısmı, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubat zamanında (1220-1237), Ankara'nın batısındaki Karacadağ taraflarında bulunuyordu. Bunların hangi tarihte buraya geldikleri bilinmemektedir. Bu hususta kesin olarak bilinen, Kayılar'ın bir kısmının XIII. yüzyıl ortalarında Ankara'nın batı taraflarında yaşadığı ve daha sonra beyleri Ertuğrul Bey idaresinde Batı Uc bölgesindeki Söğüt ve Domaniç havalisini kendilerine yurd edindikleridir(1). Ertuğrul Bey, Bizans hudut bölgesini teşkil eden bu bölgeye geldikten sonra, Türkiye Selçuklu Devleti'ne olan bağlılığı devam etti. Ancak bu sıralarda Uc bölgelerindeki Türkmen beyleri, Bizans'a karşı gazâ hareketlerinde bulunduklarından, kendisi de zaman zaman bu hareketlere katılmakta idi. Ertuğrul Bey'in Batı Uc bölgesinde gazâ hareketlerinde bulunmaya başlaması, ileride kurulacak olan devletin siyasî hayatında Uc ananesinin yerleşmesine ve Bizans üzerine daimî gazâ hareketlerinde bulunulmasına sebep oldu.

4 — Ertuğrul Bey'in Ölümü

Ertuğrul Bey'in muhtemelen 1280 yıllarında 90 yaşının üzerinde iken vefat ettiği anlaşılıyor. Türbesinin Söğüt'de olması(2), vefat ettiği sıralarda Kayılar'ın Söğüt havalisine hâkim olduğunu ve kurula-

---

(1) Kayılar'ın Ertuğrul Bey idaresinde Batı Uc bölgesinde yurd tuttuğu yerler, eski Osmanlı kaynaklarında hemen hemen birbirinin tekrarı olarak yer almaktadır. Kaynakların bu hususta verdiği bilgiler için bkz. M.H. Yınanç, Ertuğrul Gâzi, 328-329

(2) Osmanlı Devleti devrinde muhtelif tarihlerde tamirat geçiren Ertuğrul Gazi türbesinin en esaslı tamiratına 1302(1884) yılında karar verilmiştir. Bu tarihte türbenin misafir odaları ve şadırvanı, türbe etrafındaki duvarlar ve çeşmeler, Ertuğrul Gazi'nin oğlu Savcı Bey Bey ile Ertuğrul Gazi'nin yakınlarından 14 gazinin kabirleri başta olmak üzere, diğer müştemilatın tamirine girişilmiştir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BA), Yıldız ts., Sadaret Resmi Maruzat Evrakı, Dosya nr. 26, Sıra nr. 44).

cak devletin çekirdeğinin buralarda bulunduğunu göstermektedir. Ertuğrul Bey'in vefatından sonra, Kayı boyuna mensup olan aşiretlerden bir kısmı, uzun süre yerleşmeyerek ananevî hayatlarını devam ettirmişler ve Ertuğrul Bey'in türbesini bir ziyaretgâh haline getirmişlerdir. Bu ziyaret, muhtelif vesilelerle yapılmakta idi. Mesela Kayı boyuna mensup aşiret beylerinin erkek çocukları dünyaya geldiğinde, çocuğa ad koymak için türbe ziyaret edilir ve adı burada konurdu. Bunun yanı sıra türbe senede iki defa 3-4 gün ziyaret edilirdi. Bu ziyarete 300 atlı ile katılınır, kurbanlar kesilir ve başta cirit olmak üzere ananevî oyunlar oynanırdı. Türbeyi ziyaret etme âdetinin, özellikle XIX. yüzyıl ortalarından itibaren yavaş yavaş kaybolmaya yüz tuttuğu anlaşılmaktadır(1). Bunun böyle olması, şüphesiz aşiretlerin toprağa bağlanması yani yerleşmeye başlamaları ile alakalı olmalıdır.

5 — Osman Bey'in Beyliğe Getirilmesi

Ertuğrul Bey'in vefatından sonra yerine kardeşi Dündar Bey geçmek arzusunda idi. Ancak Ertuğrul'un oğullarının küçüğü Osman Bey, cesareti, mertliği ve ahlakî meziyetleri ile Kayı boyuna bey olacak kudret ve vasıfta görüldü. 23 yaşlarında beyliğe getirilen Osman Bey, babasının son günlerinde de beyliğe vekâlet etmekte idi. Onun beyliğe getirilmesi, altı asırdan fazla yaşamış olan bir devlete *Osmanlı* adının verilmesine sebep oldu.

Osman Bey, beyliğinin ilk devirlerinde Kastamonu Uc beylerinden Çoban Oğulları'na bağlı bir boy beyi idi(2). Çoban Oğulları, Bizans'a karşı yapılan gazâ hareketlerini gevşek tuttuğu halde, Osman Bey bu Uc'un en ileri hattında faaliyet göstermekte ve gazâya şiddetle devam etmekte idi. Bu durum Osman Bey'in dışarıdan gelen gaziler ve garip yiğitlerle daha da kuvvetlenmesine sebep oldu. Zaten eski Osmanlı rivayetlerinde o, bilhassa garipleri yani vatanını bırakıp gelmiş olanları gözeten bir lider olarak tasvir edilmektedir. Onun etrafında bulunan ve akınlara katılan Konur Alp, Turgut Alp, Abdurrahman Gazi ve Akça Koca gibi seçkin kimseler, aslında bu tip insanlardı. Bu kimselerin başarısı ve geleceği Osman Bey'e bağlı idi. Bu bakımdan Osman Bey, bunların tabiî bir lideri durumuna geldi. Bunun yanı sıra Osman Bey'in Uc'lardaki Türkmenler arasında büyük bir nüfuza sahip

(1) Yıldız ts. Esas Evrakı, Kısım nr. 18, Evrak nr. 553/368, Zarf nr. 93, Karton nr. 36.

(2) Ertuğrul Bey'in aşiret beyliği zamanında da Çoban Oğulları'na bağlı olan Kayılar, bu beylik döneminde en Batı uc bölgesinde bulunuyorlardı (Yaşar Yücel, XIII-XIV. Yüzyıllar Kuzey-batı Anadolu Tarihi: Çoban Oğulları ve Candar Oğulları Beylikleri, Ankara 1980, 39, 43-49).

olan Ahi Reisi Şeyh Edebali'ya yakınlık sağlaması(1), başta Ahiler arasında olmak üzere(2) Uc'lardaki liderliğini meşrû bir hale getirdi. Onun bu *Gazi* liderliğini ele alarak Uc ananesini ve daimî gazâyı şiâr edinmesi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun dinamik bir unsuru olmuştur.

a) Osman Bey'in Siyasî Bir Şahsiyet Kazanmaya Başlaması

Osman Bey'in Uc'larda gazâ liderliğini ele alması, kudret ve nüfuzunun günden güne artmasına sebep oldu. Bununla birlikte o, babası Ertuğrul Bey'in Rum tekfurları ile iyi ve hoş geçinme siyasetine azamî ölçüde dikkat ediyordu. Fakat bazı Rum tekfurları onun güçlenmesinden büyük bir kuşku duymakta idiler. Bu tekfurlar içinde özellikle İnegöl tekfuru, komşu tekfurlara Osman Bey'in ileride kendileri için büyük bir tehlike yaratacağını bildiriyor ve Osman Bey'e bağlı Türk kabilelerine birtakım zararlar vermekten geri kalmıyordu. Bunun üzerine İnegöl'ün zabtına karar veren (1284) Osman Bey, bir miktar kuvvet ile kaleyi almak için yola çıktı. İnegöl tekfurunun Ermenibeli'nde pusu kurduğu öğrenilmesine rağmen, bu kuvvetli düşman ile çarpışmaktan çekinilmedi. Osman Bey, Ermenibeli'nde cereyan eden şiddetli çarpışmada yeğeni Bay Hoca'yı kaybetmesi üzerine geri çekildi. Bu çarpışmada istediği başarıyı elde edemeyen Osman Bey, bir müddet sonra Domaniç civarında İnegöl tekfuru ile tekrar karşılaştı (1287). Karacahisar tekfurunu da yanına alan İnegöl tekfuru, Osman Bey karşısında bu defa mağlup olmaktan kurtulamadı, Osman Bey bu muvaffakiyetten sonra Karacahisar'ı fethetti (1288)(3). Eski Osmanlı rivayetlerinde Osman Bey, bilhassa Karacahisar'ın fethinden sonra siyasî bir şahsiyet kazanmış sayılmaktadır. Nitekim o, bu başarısından dolayı Türkiye Selçuklu Sultanı'nın gönderdiği hâkimi-

(1) Osmanlı tarihlerinde Osman Bey'in zevcesi olan Mal Hatun Şeyh Edebali'nın kızı olarak gösterilmekle beraber (mesela bk. Âşıkpaşazade, Aynı eser, 6, 35; Neşrî, Aynı eser, 82-83), Orhan Bey'in 724(1324) tarihli vakfiyesinde «Mal Hatun bint Ömer» kaydının olması, bu kanın Şeyh Edebali'nın kızı olmadığını gösteriyor. Mal Hatun, herhalde Osman Bey'in oğlu Orhan'ın annesi idi. Osman Bey'in diğer zevcesi ve Şeyh Edebali'nın kızı olan Bala Hatun ise, muhtemelen Osman Bey'in oğlu Alâeddin'in annesi idi (İ. Hakkı Uzunçarşılı, «Gazi Orhan Bey Vakfiyesi, 724 Rebiülevvel-1324 Mart», Belleten, Ankara 1941, V/19, 277-288).

(2) Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Ahilerin oynadığı rol için bkz. F. Giese, «Osmanlı İmparatorluğu'nun Teşekkülü Meselesi», Köprülüzâde Ahmed Cemal Bey trc., Türkiyat Mecmuası, İstanbul 1925, I, 161-171; F. Taeschner, «Beitrage zur geschichte der Achis in Anatolien» İslamica, IV, 1-41

(3) Âşıkpaşazâde, Aynı eser, 7-8; Neşrî, Aynı eser, 87

yet (beylik) sembollerini alarak, bir sancak beyi durumuna geldi ve hatta kendi nüfuz mıntıkasını ve oradaki ahaliyi Germiyan Oğulları gibi komşu beylere karşı koruma mesuliyetini yüklendi.

b) Osmanlı Tarihi'nin Doğmaya Başlaması

Osman Bey'in günden güne kuvvetlenmesi ve yeni topraklar elde etmeye başlaması, Rum tekfurlarını oldukça tedirgin etmeye başladı. Bu bakımdan bunlar, Osman Bey'i ortadan kaldırmak çarelerini aramaya başladılar. Bunun için Yarhisar tekfurunun kızının düğününü, en uygun zaman olarak seçtiler. Yaptıkları plana göre, Osman Bey bu düğüne davet edilecek ve orada öldürülecekti. Fakat Osman Bey, kendisine karşı yapılan bu gizli plandan haberdar olunca, aldığı tertibat sonunda Yarhisar ve Bilecik'i fethetti (1298). 1300 yıllarında ise Köprühisar'ı ve Yenişehir'i ele geçirdi(1). Yenişehir'in ele geçirilmesinden sonra, Türkmenler'den büyük bir nüfusu buraya yerleştirerek, Uc beyliğinin merkezi haline getirdi. Yapılan bu fetihler sonunda, Bizans'ın Bursa ile İznik arasındaki kara ulaşımı kontrol altına alındı.

Osman Bey'in bu fetihler esnasında, yâni XIII. yüzyıl sonlarında müstakil bir beylik kurarak bağımsızlığını ilan ettiği belirtilirse de, bu durum hakikate uygun düşmemektedir. Zira, bu tarihlerde Moğol hâkimiyeti altındaki Türkiye Selçuklu Devleti şeklen de olsa mevcuttu. Bu devletin resmen ortadan kalkmasından (1308) sonra ise, diğer Türkmen beylikleri gibi, Osmanlılar da Moğol hâkimiyetini kabul etmişler ve onlara senelik verginin yanında, zaman zaman asker dahi göndermişlerdir. Bu bakımdan XIII. yüzyıl sonlarında Osman Bey'in bağımsızlığını ilan ettiğini söylemek imkansızdır. Gerçek olan bir husus varsa, o da, XIII. yüzyıl sonlarında Osman Bey'in liderliğinde Bizans'a karşı kazanılmış olan bu zaferler ile yavaş yavaş bir devlet politikası, diğer bir ifade ile Osmanlı devleti doğmaya başlamış olmasıdır.

c) Osmanlı-Bizans Kuvvetlerinin İlk Karşılaşması

Osman Bey'in Bizans'a karşı yürüttüğü gazâ hareketlerinde büyük başarılar kazanması, Anadolu'nun diğer yerlerindeki gazilerin de gelip etrafında toplanmalarına yol açtı. Fakat bu muvaffakiyetler, komşu Rum tekfurlarının yanı sıra, Bizans İmparatoru'nun dahi harekete geçmesine sebep oldu. Nihayet Osman Bey'in 1301'de İznik şehrini

(1) Âşıkpaşa-zâde, Aynı eser, 15-16, 20-21; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1972(3), 107-109; M. Tayyib Gökbilgin, «Osman I» mad., İslâm Ansiklopedisi, IX, 436-437

baskı altına alması üzerine, Bizans İmparatoru İznik'i kurtarmak için kuvvetler gönderdi. Bu kuvvetler Koyunhisar (Baphaeon)'ında Osman Bey tarafından yenilgiye uğratıldı(1). Bu savaşta Osmanlı-Bizans kuvvetleri ilk defa karşı karşıya gelmiş ve çağdaş bazı kaynaklar Osman Bey'den ilk defa bahsetmişlerdir(2). Koyunhisar muharebesi sonunda İzmit yolu Türkler'e açıldığı gibi, önemli bir Bizans şehri olan Bursa'nın üç taraftan yolu kesildi ve tek başına kaldı. Böyle olmakla birlikte, kuvvetli bir savunmaya sahip olan Bursa, deniz yolu ile Bizans'tan yardım malzemesinin gelmesine açık bulunmakta idi.

d) Türkler'in İlerlemesi Karşısında Bizans'ın Yardım Araması

Koyunhisar muharebesinden sonra Osman Bey'in siyaseti, İznik ve Bursa şehirlerini müdafaasız bırakmak ve bu yerler etrafındaki yerleri ele geçirmek yönünde olmuştur. Bunun için Sakarya vadisinin kuzeye uzanan yolu üzerindeki mühim mevkiler ile İznik-İzmit yolu üzerinde İznik'in en mühim ileri karakolu olan Karahisar ele geçirilmiştir (1308). Böylece İznik-İzmit kara yolu, Türkler'in kontrolü altına girmiştir. Daha sonra ise Bursa ve İznik sıkıştırılmaya başlanmıştır. Bu arada Batı Anadolu'daki Aydın ve Menteşe gibi Türkmen beyliklerinin Bizans aleyhine genişlemeye başlaması, Bizans'ın Türkler'e karşı yardım aramasına sebep olmuştur(3). Bizans İmparatoru II. Andronikos, kız kardeşi Maria'yı İlhanlı hükümdarı Gazan Mahmud Han'a vermek suretiyle, Moğollar'ı kazanmaya ve bu suretle Türkler'i tehdide teşebbüs etti. Fakat Maria yolda iken Gazan Mahmud Han'ın ölmesi ve yerine geçen Olcaytu Han'ın bu işe pek ehemmiyet vermemesi, Bizans İmparatoru'nu iyice ümitsizliğe düşürdü. Zaten bu sırada İlhanlılar'ın bir taraftan iç meselelerle uğraşması, diğer taraftan da Mısır Memlukleri'yle mücadele etmesi, böyle bir yardımın yapılmasını imkansız kılmakta idi.

e) Bursa'nın Kuşatılmaya Başlanması

Osman Bey, Sakarya vadisinde ve Marmara havzasında bazı mevkileri ele geçirirken, başta Bursa olmak üzere İznik ve İzmit'in zaptını ilk hedef olarak görüyordu. 10 seneden fazla süren Bursa kuşatmasının 1314 yıllarında başladığı anlaşılıyor. İlk zamanlarda kuşatmaya bizzat katılan Osman Bey, daha sonra hastalanınca kumandayı oğlu Orhan Bey'e bırakmak zorunda kaldı. Fakat Bursa'nın deniz yolu ile

(1) İ.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, 109
(2) Halil İnalcık, **The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600**, London 1973, 6
(3) M.T. Gökbilgin, **Osman I**, 439

Bizans'tan yardım malzemesinin gelmesine açık olmasından dolayı, bir türlü alınamadı. Nihayet Mudanya limanının 1321'de Osmanlılar'ın eline geçmesi üzerine, Bursa'nın dış dünya ile olan son bağlantısı da kesildi. Fakat Osman Bey'in bu sıralarda hasta olması, Bursa'nın onun zamanında alınmasını önledi.

f) Osman Bey'in Para Bastırması

İktisadî ve sosyal hayatta büyük bir rol oynayan para, aynı zamanda bir devletin istiklâl alâmetlerindendir. Osmanlılar'ın para birimi akçe olup, bundan gümüş para kastedilirdi. Bugüne kadar Osmanlılar'da ilk parayı Orhan Bey'in bastırdığı bilinmekle beraber, son yapılan araştırmalar(1) ilk parayı Osman Bey'in bastırdığını göstermektedir. Fakat bu paranın nerede ve hangi tarihte basıldığı belli değildir. Bununla birlikte 1320'lerde Anadolu'daki Moğol hâkimiyetinin büyük bir sarsıntı geçirdiği dikkate alınırsa, Osman Bey'in bu fırsattan istifade ederek para bastırdığını düşünmek mümkündür.

Osman ve Orhan Gazi'nin Türbeleri

(1) İbrahim Artuk, «Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Gazi'ye Ait Sikke», **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Ankara 1980, 27-33

g) Osman Bey'in Ölümü

Bursa kuşatması sırasında hastalanan Osman Bey, 1324'de vefat etti. Osman Bey, vefatından önce Bursa'ya defnedilmesini vasiyet etti ise de, bu tarihte Bursa henüz alınamamış olduğundan, önce Söğüt'e ve sonra Bursa'ya defnedildi. Türbesi bugün Gümüşlü Künbet denilen yerdedir.

6 — Orhan Bey

Osman Bey'in ölümünden sonra yerine oğlu Orhan Bey geçti (1324). Beyliği, Ahiler tarafından da onaylanan Orhan Bey, babası zamanında Bizanslılar'a karşı yürütülen fetih hareketlerine katılmış, idarî ve askerî sahada bir hayli tecrübe kazanmıştı. Ertuğrul Bey'in oğlu Osman Bey'e bıraktığı bir aşiret reisliği idi. Osman Bey'in oğlu Orhan Bey'e bıraktığı ise bir uc beyliği idi.

a) Bursa'nın Fethi

Babasının Bizans'a karşı yürüttüğü yayılma siyasetine aynen devam eden Orhan Bey, uzun bir süreden beri kuşatma altında tutulan Bursa üzerine yürüdü. Orhan Bey, yanında tecrübeli kumandanları Köse Mihal, Turgut Alp, Şeyh Mahmut ve Ahi Hasan olduğu halde Bursa önüne karargâhını kurarak, şehrin etrafını sardırdı. Bursa kalesi kumandanının Bizans'tan beklediği yardım gelmeyince, şehri Osmanlılar'a teslim etmek zorunda kaldı (1326)(1). Bursa'nın ele geçmesi, Osmanlılar için çok önemli bir adımdı. Önce beyliğin merkezi Bursa'ya nakledildi ve inşâ edilen dinî ve sosyal eserlerle şehir yeni bir çehreye kavuştu. Sonra, Anadolu'daki Moğol idaresine karşı olan şekli bağlılık tamamen koptu. Böylece Osmanlılar, bir Uc beyliğinden, başkenti, sınırları ve yerleşik halkı olan gerçek bir devlete dönüşmeye başladılar.

b) İznik ve Gemlik'in Fethi

Orhan Bey, Bursa'nın fethinden sonra dikkatini Marmara havzasında bir sanayi şehri olan İznik üzerine çevirdi. İznik'in Osmanlılar

(1) Bursa'nın fetih tarihi, Osmanlı kaynaklarında farklı olarak verilmektedir. Mesela Âşıkpaşa-zâde (Aynı eser, 31) 726/1326, Neşrî, (Aynı eser, 135) 722/1322 ve İbn Kemal (Tevârîh-i Âl-i Osman, I. Defter, Şerafettin Turan nşr., Ankara 1970, 193) 726/1326 ile 727/1327 tarihlerini vermektedir. Böyle olmakla beraber şehrin fethinin Rumca vekayinâmelerde 1326 olarak verilmesi (İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 118, not 3), Âşıkpaşa-zâde'nin verdiği tarihin doğru olduğunu göstermektedir.

eline geçmesi, Bizanslılar'ın Marmara havzasında en kuvvetli dayanak noktalarından birisini kaybetmesi demekti. Ayrıca Orhan Bey'in Bizans ordusuna karşı askerî üstünlüğünü ispat etmesi icap ediyordu. Bu bakımdan Orhan Bey, İznik'i şiddetle muhasara etmeye başladı. Bunun üzerine Bizans İmparatoru III. Andronikos (1328-1341), bu mühim Bizans merkezini kurtarmak için büyük bir ordu ile harekete geçti. Orhan Bey, Bizans İmparatoru'nun üzerine geldiğini haber alınca, bir mıktar kuvvetini İznik önünde bırakarak, imparatoru karşılamaya çıktı. İki taraf arasında Palekonon (Maltepe) mevkiinde yapılan savaşta(1), Bizans İmparatoru bozguna uğradı (1329) ve güçlükle İstanbul'a kaçtı. Bunun üzerine Bizans, Anadolu'da askerî direniş hareketlerine son verdi ve hatta Anadolu'daki diğer Bizans şehirlerine yardımdan bile vazgeçti. Sonunda hiçbir direniş ile karşılaşılmadan İznık şehri Türkler'in eline geçti (1331). Bundan sonra civardaki bazı Bizans toprakları fazla bir direniş görmeden ele geçirildi. Bu arada zahire ambarı durumundaki Gemlik de alındı (1333).

İznik Türkler'in eline geçtikten sonra, Orhan Bey buradaki yerli halktan isteyenlerin malları ile birlikte gitmelerine müsaade etti. Gitmeyenlerin ise Osmanlı tebaasından olmak ve sadece vergi vermek şartı ile din ve âdetlerini muhafaza edebileceklerini bildirdi. Hatta bir müddet için burayı kendisine merkez yaptı. Bu arada şehirde büyük bir kilise camie, bir manastır imarete çevrildi. Ayrıca zevcesi Nilüfer Hatun tarafından bir imaret, oğlu Süleyman Paşa tarafından da bir medrese inşâ edildi. Böylece İznik kısa zamanda bir Türk şehri manzarası göstermeye başladı.

c) *İzmit'in Fethi*

Bir ticaret merkezi durumunda olan İzmit, İznik'in fethinden hemen sonra Osmanlılar tarafından alınmak istendi. Bu gaye ile şehri kuşatan (1331) Orhan Bey, Bizans İmparatoru III. Andronikos'un yardıma gelmesi üzerine, imparatorla anlaşarak kuşatmayı kaldırdı. Orhan Bey, bu kuşatmadan altı sene sonra şehri şiddetli bir şekilde tekrar kuşattı ve sonunda şehir teslim olmak zorunda kaldı (1337). İzmit'in fethi ile Kocaeli Yarımadası'nın tamamı Osmanlılar'ın eline geçmiş oluyordu. Gerçi Şile'den Üsküdar'a kadar olan Karadeniz kıyıları ile Amasra Bizans'ın elinde idi. Fakat buralar Osmanlılar'a tehlike oluşturamayacak kadar dağınık bölgelerdi. Bütün bu durumlar Osmanlılar'ı bölgenin en güçlü Türkmen beyliklerinden birisi hâline ge-

(1) Bu savaş hakkında geniş bilgi için bk. Wl. Mırmıroğlu, «Orhan Bey ile Bizans İmparatoru III. Andronikos Arasındaki Pelekanon Muharebesi», Belleten, Ankara 1949, XIII/50, 309-321

tirdi ve Bizans'a karşı yapılan gazâ hareketlerinde liderliklerini sağlamlaştırdı.

d) Türklerle Meskûn Yerlerin Fethi

1340 senesine kadar Bizanslılar aleyhine genişleyen Osmanlılar, yeni fethettikleri yerlere doğu istikametinden gelmekte devam eden Türkler'i yerleştiriyorlardı. Fakat Bizans topraklarında genişlemekte devam eden bir Türk Devleti için bu nüfus kâfi değildi. Bu ehemmiyetli noktayı çok iyi kavrayan Orhan Bey, diğer Türkmen beyliklerinin idaresindeki Türk şehir ve kasabalarını da alarak kendi idaresinde birleştirmeye dikkat etti. Bu sırada merkezi Balıkesir olan komşu Karesi Oğulları Beyliği'nde çıkan bir hâdise, Orhan Bey'e Türklerle meskûn toprakların zaptında ilk fırsatı verdi. Karesi Beyliği'nin başına geçen Demirhan Bey'e, başta kardeşi Dursun Bey olmak üzere birçok nüfuzlu kimseler muhalifti. Orhan Bey'e iltica eden Dursun Bey, şayet Karesi Beyliği'nin başına geçmek için kendisine yardım edilecek olursa, Balıkesir ile bazı yerleri Osmanlılar'a vereceğini bildirdi. Bu durum üzerine 1345 yıllarında Karesi seferine çıkan Orhan Bey, Bergama'ya çekilen Demirhan Bey'i burada muhasara etti. Ancak bu esnada kaleden atılan bir ok ile Dursun Bey öldü ve Demirhan Bey de teslim olmaya mecbur kaldı. Karesi Beyliği'ne ait Balıkesir, Manyas ve Kapıdağı gibi şehirler ise Osmanlı arazisine dahil oldu(1). Karesi Beyliği'nden bu yerlerin alınması, Bizanslılar'a karşı kazanılan zaferlerden daha önemli idi. Çünkü bundan sonra Boğaz'ın güney sahillerini ellerinde bulundurmaya başlayan Osmanlılar, bu beyliğin denizcilik tecrübelerinden de istifade ederek, ilk fırsatta Rumeli'ye geçişi kolaylaştırdılar. Ayrıca, Karesi Beyliği'nin hizmetinde bulunan ve gelecekte Osmanlılar'ın ileri gelen askerî ve idari yöneticisi olacak olan Hacı İl Beyi, Ece Halil ve Gazi Fâzıl Bey gibi kimseler, Osmanlı hizmetine girdiler.

Orhan Bey zamanında Osmanlılar'ın Karesi Beyliği'ne ait yerlerden başka, Anadolu'da aldıkları yerlerden birisi de Ankara olmuştur. Anadolu'nun mühim merkezlerinden birisi olan Ankara, merkezi Sivas olmak üzere teşekkül eden Eretna Beyliği'nin idaresi altında bulunmakta ve bu beyliğin en batı ucunda yer almakta idi. Eretna beyi Alâeddin Eretna'nın vefatı üzerine (1352) yerine geçen oğulları zamanındaki karışıklıktan istifade eden Orhan Bey, oğlu Süleyman Paşa kumandasında gönderdiği bir kuvvetle Ankara'yı zaptettirdi (1354). Böylece doğu hududundaki kuvvetli bir nokta ele geçirilmiş oldu.

(1) İ.H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, 100-103

e) Osmanlı-Bizans Münasebeti ve Rumeli'ye Geçiş

Bizans ile daimi olarak mücadele eden Osmanlılar, onların iç işlerine müdahale edecek bir fırsatı, Bizans İmparatoru III. Andronikos'un 1341'de ölümünden sonra bulabildiler. Andronikos'un çok küçük yaşta olan oğlu V. Juannis Paleologos'u kendisine vasî tayin etmesi ve Balkanlar'da Sırp ve Bulgar tehlikesinin başgöstermesi üzerine, Bizans tahtını ele geçirmek isteyen Jean Kantakuzenos, önce Aydınoğlu Umur Bey'in yardımına müracaat etti(1). Umur Bey'in ölümünden (1344) sonra ise Orhan Bey'den yardım istedi. Bu münasebetin Türkler'in Rumeli'ye geçişlerini oldukça kolaylaştıracağını düşünen Orhan Bey, 5.000-6.000 kişilik bir yardımcı kuvveti Trakya'ya gönderdi. Bu kuvvetler sayesinde İstanbul'un kuzeyindeki Karadeniz kıyıları, küçük imparatorun annesi ve vasisi Anna de Savoie'nın elinden alındı. Böylece Kantakuzenos Rumeli'ye hakim oldu. Bundan sonra Osmanlılar'ın yardımcı kuvvetleriyle İstanbul'u almağa teşebbüs eden Kantakuzenos, kendisinin imparatorluğa ortak olduğunu kabul ettirmeye muvaffak oldu. Bu arada Sırp Kralı Stefan Duşan, Selanik'i Bizanslılar'dan alınca (1349, Kantakuzenos Orhan Bey'den tekrar yardım istemek

Orhan Gazi'nin Tuğrası

(1) Aydınoğlu Umur Bey'in faaliyetleri için bk. I. Melikoff, Le Destan d'Umur Pacha, Paris 1954

zorunda kaldı. Bunun üzerine Orhan Bey, oğlu Süleyman Paşa'yı 20.000 askerle yardıma gönderdi ve Süleyman Paşa Bizans donanmasının da yardımıyla şehri Bizanslılar adına aldı. Ancak Kantakuzenos ile V. Juannis arasındaki taht mücadelesi henüz sona ermediğinden ve bu mücadelede Sırplar ile Bulgarlar Juannis'i tuttuğundan, Kantakuzenos Osmanlılar'ın yardımına sık sık ihtiyaç duyuyordu. Nitekim Kantakuzenos, Juannis'in topladığı bir Sırp ve Bulgar ordusuna karşı Osmanlılar'dan yeniden yardım istemek zorunda kalmış ve Osmanlılar bu orduya karşı Dimetoka'da önemli bir galibiyet elde etmişlerdi (1352). Böylece Kantakuzenos, ancak Osmanlılar'ın yardımıyla Bizans tahtına oturabilmişti.

Bizans İmparatoru Kantakuzenos'un sık sık Osmanlılar'ın yardımına ihtiyaç duyması, gelecekteki bu tür seferler için Bolayır yakınındaki Çimpe (Çimbi)'yi askerî bir üs olarak Osmanlılar'a vermesine sebep oldu(1). Buraya yerleşen Süleyman Paşa, bu hayatî köprü başını çeşitli vaad ve baskılara rağmen boşaltmak istemedi. Biga'da topladığı bir orduyu, Güney Marmara kıyısında Kemer limanından gemilerle karşıya naklederek, Bolayır'ı ele geçirdi. Gelibolu Yarımadası'nın en dar geçit yerini bu askerle tutarak, bir taraftan Gelibolu'ya, diğer taraftan da Trakya'ya karşı ikki *Uc* kurdu ve muntazam gazâ akınlarına başladı.

Bir zelzele neticesinde Gelibolu kale duvarlarının ve bu havalideki diğer kalelerin yıkılması üzerine (2 Mart 1354), Osmanlılar bu şehir ve kasabaları ele geçirdiler ve Gelibolu Yarımadası'nın fethini tamamladılar. Gelikolu'nun ele geçirilmesi Osmanlılar için çok önemli idi. Zira, bundan sonraki yıllarda Balkanlar'ın ele geçirilmesi hep buradan başlatıldı. Süleyman Paşa buradan Trakya içlerine yaptığı gazâ akınlarıyla hakimiyet sahasını daha da genişletti ve bir bakıma *Osmanlı Rumelisi* doğmaya başladı. Süleyman Paşa'nın 1357'de ansızın ölümü üzerine fütuhat iki yıl durakladı ve tehlikeli bir devreye girdi. Fakat öbür taraftan bu iki yıl süresince Anadolu'dan getirilen Türk unsuru ile Rumeli'deki köprü başıları berkitilmeye ve daha büyük bir hamle için yeni kuvvetler toplanmaya başlandı.

f) Rumeli'ye İlk Türk Nüfusunun İskânı

Osmanlılar Rumeli'ye geçtikten sonra sadece askerî tedbirlerle buralarda tutunamayacaklarını biliyorlardı. Bu bakımdan Rumeli'ye geçişten hemen sonra bazı köklü tedbirler aldılar. Bu tedbirlerden en

(1) Osmanlılar'ın Rumeli'de tutunmalarını sağlayan bu stratejik yer hakkında bk. M. Münir Aktepe, «Osmanlılar'ın Rumeli'de İlk Fethettikleri Çimbi Kal'ası», Tarih Dergisi, İstanbul 1950, I/2, 283-307

önemlisi, yabancı unsurların bulunduğu yerlerde, o bölgenin siyasî ve askerî emniyetini sağlamak ve boş sahaları iskâna açmak için Anadolu'dan Rumeli'ye Türk unsurunun geçirilmesi ve yerleştirilmesi idi. Önce Balıkesir bölgesinde yaşayan Türk aşiretlerinden bir grup, 1357 tarihinde Rumeli'ye geçirildi. Bu grup önce Gelibolu bölgesine, sonra da Hayrabolu'ya yerleştirildi(1). İlk grubun geçmesinden sonra akıllıca yapılan propagandalar, Anadolu'dan pek çok ailenin daha Rumeli'ye geçmesini sağladı. Bunların büyük bir kısmı verimli topraklara yerleşip, ziraatle meşgul olmaya başladılar. Bir kısmı ise Gelibolu'nun kuzey batı taraflarına giderek, beğendikleri yerlere yerleştiler. Bunlar gerektiğinde toplu olarak akınlara dahi katıldılar(2).

g) Edirne'nin Fethi

Orhan Bey'in büyük oğlu Süleyman Paşa ölünce, en büyük kardeş olan Murad, lalası Şahin'le birlikte batıda, Rumeli'deki mühim *Uc* bölgesine gönderildi. Süleyman Paşa'nın ölümüyle geçici bir süre Rumeli'de duraklayan fütuhat, genç şehzade ile kabiliyetli bir kumandan olan Lala Şahin ve tecrübeli Uc kumandanları Hacı İl Beyi ve Evrenos'un gayretleriyle yeniden başladı. Çünkü Osmanlılar için yayılmak ve kuvvetlenmek, her gün Anadolu'dan ahiler ve dervişlerle akıp gelmekte olan göçmenlere yeni yeni yurtlar açmak, bu yeni bölgede tutunmanın ve yaşamanın tek yolu idi. Şehzade Murad idaresindeki Uc kumandanları, 1359 yılında Trakya'nın sistemli olarak fethine başladıklarında, Edirne'yi almayı kendilerine hedef olarak seçmişlerdi. Bu hedefi gerçekleştirmek için İstanbul tarafından gelecek bir hücuma karşı koymak gayesiyle önce Çorlu Kalesi ele geçirilmiş (1359), daha sonra ise İstanbul-Edirne yolu üzerindeki diğer kalelerin alınması yoluna gidil-

(1) Osmanlılar döneminde Rumeli'nin iskânı için bkz. M. Münir Aktepe, «XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dâir». Türkiyat Mecmuası. İstanbul 1953. X. 299-312

(2) Osmanlılar'ın Rumeli'ye yerleşmeye başladığı ilk devirlerde uyguladığı iskân metodlarından birisi, şeyh veya Ahilerin kurduğu zaviyelerin etrafında toplanan nüfusun köyler teşkil etmesi idi. Bu nevi yerleşme yerlerinin toprakları, genellikle vakıf olarak vergi muafiyetine sahip olduğundan, zaviye etrafında nüfus hızla artmakta idi (Ömer Lütfi Barkan, «Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I. İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler». Vakıflar Dergisi, Ankara 1942, II. 279-386). Daha sonra ise sürgün metodu geniş ölçüde kullanılmış ve bu metodla konar-göçer aşiretlerin bilhassa Rumeli'deki köprü ve geçitlere yerleştirilmesi yoluna gidilmiştir (Tayyib Gökbilgin, Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihan, İstanbul 1957).

miştir. Bu arada Batı'dan gelecek bir tehlikeye karşı Dimetoka'ya kadar olan yerler güvenlik altına alınmıştır. Alınan bu tedbirlerle yardım gelme ümidi ortadan kaldırılınca, Edirne'nin fethine girişilmiş ve şehir halkı hiçbir yerden yardım gelemeyeceğini anlayınca şehri teslim etmiştir (1361)(1). Edirne ve Doğu Trakya'nın fethi, şüphesiz Osmanlılar'ın Avrupa'da kat'i şekilde yerleştiğini gösteren bir hadisedir. Bu hadise, Anadolu Türk tarihi için olduğu kadar, Balkanlar ve Avrupa için de bir dönüm noktası olmuştur.

7 — I. Murad'ın Tahta Geçmesi

a) Ankara'nın Yeniden Zaptı

Babasından devraldığı küçük beyliği iki misli büyülterek, teşkilatlı bir devlet haline getiren Orhan Bey, 1362'de vefat etti. Vefat ettiği sırada oğlu Murad Rumeli'de devletin esas kuvvetlerinin başında bulunuyordu. Murad, Trakya fütuhatiyle büyük bir ün kazandığından ve Bizans'a karşı yapılan savaş ve fütuhat politikasını temsil ettiğinden, devlet işlerinde büyük nüfuzu olan ahilerin ve gazilerin desteğini alarak tahta geçti. I. Murad tahta geçtiğinde ilk işi Ankara'yı yeniden zaptetmek oldu. Babası zamanında kardeşi Süleyman Paşa tarafından zaptedilen Ankara (1354), Eretna Beyliği tarafından kendi hakimiyet sahası içinde sayılıyordu. Bu bakımdan Orhan Bey'in ölümünü ve Murad'ın tahta geçmesini fırsat bilen Eretna beyinin, Karaman oğulları'nın da teşvikiyle Ankara'yı kendi hakimiyetine alması, I. Murad'ın buraya bir sefer yapmasına sebep oldu. Eretna Beyliği'nin idaresinden memnun olmayan şehir halkı ve ahiler, bu sefer sonunda I. Murad'ı merasimle karşıladılar ve böylece şehir yeniden Osmanlı hâkimiyetine girdi (1362)(2).

b) Trakya'da Osmanlı Nüfuzunun Sağlamlaştırılması

I. Murad'ın hükümdar olur olmaz Ankara'nın zaptıyla meşgul olmasından istifade eden Bizans, Edirne'nin fethinden önce Osmanlılar'ın eline geçen Çorlu, Burgaz ve Malkara gibi yerleri geri aldı. Bu bakımdan I. Murad, Ankara'nın zaptıyla Anadolu'daki durumu sağlamlaştırdıktan hemen sonra Rumeli'ye döndü ve bu yerleri tekrar ele geçirdi. Bu arada babası zamanında başlanmış olan Rumeli'ye Türk nüfusu yerleştirme siyasetini daha geniş çapta tatbike ve fetihlerle bir-

(1) Halil İnalcık, «Edirne'nin Fethi (1361). Edirne: Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armagan Kitabı, Ankara 1965, 137-150

(2) Mustafa Akdağ, «Ankara Sultan Alâeddin Camii Kapısında Bulunan Hicri 763 Tarihli Bir Kitabenin Tarihi Önemi», Tarih Vesikaları, Yeni Seri, 1-3 (1961), 366-373

likte Rumeli'nin Türkleştirilmesini ileri götürmeye dikkat etti. Yapılan bu icraatlar sonunda Trakya'daki Osmanlı nüfuzu oldukça sağlamlaştırıldı. Bundan sonra Lala Şahin Paşa'yı Edirne'de bırakan I. Murad, Dimetoka'ya giderek burasını kendisine merkez ittihaz etti. Bunun yanı sıra Edirne'yi kuzeyden daha da emniyet altına almak için, Lala Şahin Paşa tarafından Filibe fethedildi (1363)(1). Filibe'nin ele geçirilmesi, İstanbul'a buğday, pirinç ve vergi geliri sağlayan Meriç vadisinin Osmanlılar'ın kontrolü altına girmesi ve Bulgarlar ile Bizanslılar'ın ve hatta Makedonya'daki Sırplar'ın birbirleri ile irtibatlarının kesilmesi demekti, Bu bakımdan Filibe'nin düşmesinden sonra Bizans, ister istemez Osmanlılarla anlaşma yapmaya mecbur oldu (1363). Anlaşma gereğince Bizans, Osmanlılar'ın Avrupa'daki fetihlerini kabul ediyor, Balkanlar'da bir entrikaya girmeyeceğine söz veriyor, karşılığında da Osmanlılar'ın İstanbul'a saldırmaması için güvence ve şehrin yiyeceğinin sağlanmasını istiyordu.

c) *Osmanlılar'a Karşı Balkanlar'da Kurulan İlk İttifak ve Sırp Sındığı Savaşı*

Edirne'nin fethinden sonra Filibe'nin de Osmanlı idaresine girmesi, Sırbistan, Bosna ve Macaristan'da Osmanlılar'a karşı bir ittifak meydana getirdi. Filibe'nin düşmesi ile Sırbistan'a kaçan kale kumandanı, Sırbistan Kralı Uroş'a başvurarak, Türk kuvvetlerinin azlığından bahis ile onu harbe teşvik etti. Bundan başka Papa V. Urban'ın teşviki ile Macar Kralı Layoş başta olmak üzere Bulgar, Sırp, Eflak ve Bizanslılar arasında bir ittifak sağlandı. Balkanlar üzerinde bir nüfuz kurmak isteyen Macar kralı, bu ittifak neticesinde Osmanlılar'a karşı yapılan sefere bizzat iştirak etti. Müttefik kuvvetlerin Türkleri Balkanlar'dan atmak için Meriç vadisi boyunca Edirne'ye doğru yürümesi üzerine, Edirne'de bulunan Lala Şahin Paşa, bu tehlikeli durum karşısında derhal I. Murad'a haber göndererek yardım istediği gibi, maiyyetindeki kumandanlarından Hacı İl Beyi'ni de, 10.000 kişilik bir kuvvetle ileri gönderdi. Hacı İl Beyi, Meriç nehrinin sol kıyısına geçmiş olan müttefik kuvvetlerini Sırp Sındığı adı verilen savaşta ağır bir yenilgiye uğrattı (1364)(2). Müttefik kuvvetlerin pek çoğu, Meriç nehrinden karşıya geçerken boğuldu. Macar Kralı Layoş, canını güçlükle kurtardı. Osmanlılar'ın Balkanlar'daki fetihlerinin ilk döneminin sonu olan Sırp Sındığı zaferi ile, Edirne ve Batı Trakya daha da emniyet altına alındı. Meriç nehri ise tamamen Osmanlı kontrolü-

(1) Hoca Sadeddin, **Tacü't-Tevârih**, İstanbul 1279, I, 76

(2) İ.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, 167-169; Aynı Yazar, «Murad I.» mad., **İslâm Ansiklonedisi**, VIII, 589

ne girdi. Kezâ, Osmanlılar'a karşı Avrupa'da yapılan müşterek bir mukavemete büyük bir darbe indirildi ve Balkanlar'daki Macar nüfuzu kırıldı.

Osmanlılar'ın Balkanlar'daki bu başarısı, Papa'yı yeni bir ittifak kurulması teşebbüsüne sevketti. Bizans imparatoru, Macar kralı ve İtalya'daki prenslerle işbirliği yapmaya çalışan Papa, Türkler'e karşı Haçlı Seferi açıldığını bildiren bir de bildiri yayınladı. Ancak buna tek ciddi cevap Savoy Dükü II. Amadeo'dan geldi. Amadeo'ya bağlı bir filo, 1366'da Gelibolu'yu ele geçirip Bizanslılar'a verdi. Fakat bu sırada Türkler, Trakya bölgesine durumun kendilerini pek etkilemeyeceği kadar yerleşmişlerdi. Zaten kısa bir süre sonra Gelibolu tekrar alındı.

d) Balkanlar'daki Fetihler

Sırp Sındığı zaferinden sonra Balkanlar'daki Uc bölgelerini sağ, orta ve sol kanatlara bölen Sultan Murad, üç koldan fetih hareketlerini başlattı(1). Sağ kanat yani doğu sınır bölgesi doğrudan doğruya Sultan Murad'ın kendi komutası altında idi. Sol kanat yani batı bölgesi komutanı Evrenos Bey, orta kol komutanı ise Kara Timurtaş Paşa idi. Sultan Murad önce, Sırp Kralı Stefan Duşan'ın ölümünden sonra Bulgar Prensi İvan Aleksandr tarafından alınan Trakya'nın Karadeniz kıyılarını denetimi altına aldı. Böylece Bizans'ın Avrupa ile olan son karayolu bağı kesildi. Bizans imparatoru bu duruma bir çare bulabilmek için Roma'ya Papa'nın yanına gitti ise de, hiçbir netice alamadan geri döndü.

Sol kanat yani batı bölgesi komutanı Evrenos Bey, Sırp prenslerinin idaresinde bulunan ve önemli ticaret yollarına sahip olan Makedonya bölgesini almak üzere vazifelendirildi. Evrenos Bey'in Meriç vadisinde Çirmen Savaşı'nda Makedonya Sırp prenslerini bozguna uğratması (1371), Makedonya'nın yollarını Osmanlılar'a açtığı gibi, Makedonya'daki Sırp prensliklerı, Bulgar kralı ve Bizans imparatorunun Osmanlı egemenliğini tanımasına sebep oldu. Bütün bunlar Osmanlılar'ın Balkan Yarımadası'ndaki genişleme, yayılma ve yerleşmesini büyük ölçüde kolaylaştırdı. Nitekim, bundan sonraki bir seri hareket neticesinde Batı Trakya ve Makedonya'nın bir kısmı alındı. Bu arada Kavala, Drama, Serez ve Selanik gibi şehirler Evrenos Bey'e bağlı akıncı kuvvetleri tarafından fethedildi. Hatta bu kuvvetler Arnavutluk içlerine kadar akınlarını uzattı. Diğer taraftan Sultan Murad'ın emrindeki kuvvetler ise, Orta Bulgaristan'a kadar ilerledi ve Sofya alındı.

---

(1) Osmanlılar'ın Balkanlar'daki fetih siyaseti için bk. Halil İnalcık, «Ottoman Methods of Conquest», Studia Islamica, 1955, 103-129

Osmanlılar'ın batı ve sol kollarındaki bu başarısına karşılık, orta kol komutanı Kara Timurtaş Paşa, Vardar ovasından Balkan dağlarının kuzey ve batı yönüne doğru fetihlerde bulundu (1385-1389). Önce Samakov'dan başlayarak, Manastır ve Pirlepe kalelerini aldı. Daha sonra Sırbistan'a girdi ve Niş şehrini fethetti (1386). Timurtaş Paşa'nın akınlarını Bosna'ya kadar uzatması, başta Sırp prensi Lazar olmak üzere, pek çok yerli prensin ortadan kaldırılacakları korkusunu doğurdu. Bu sırada Osmanlılar'ın Anadolu'da Karaman Oğulları ile uğraşmasını fırsat bilen bir Haçlı ordusu, 1388'de Morava kıyısındaki Ploçnik'de Timurtaş Paşa'yı müthiş bir bozguna uğrattı. Bunun üzerine Timurtaş Paşa Güney Sırbistan'ı terkedip, Niş'e kadar çekildi. Ploçnik bozgunu Hristiyanlar'ın Türkler'e karşı ilk zaferi idi. Lazar bu zaferle büyük bir üstünlük kazandı ve Osmanlılar'a karşı Balkanlar'da bir ittifak kurmaya başladı.

e) Anadolu'da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulmaya Başlaması

Osmanlılar, Rumeli'deki hâkimiyetlerini sağlamlaştırırken, Anadolu Beylikleri'ni de topraklarına katma siyaseti güdüyorlardı. Bunu gerçekleştirmek için Anadolu'da çatışmaya girmemeye ve sulhçü bir siyaset takip etmeye âzamî dikkat gösteriyorlardı. Bu siyaseti büyük bir maharetle uygulayan I. Murad, Karaman Oğulları'nın tehdit ve tazyiki karşısında Osmanlılar'a dayanmak ihtiyacını duyan Germiyanoğlu Süleyman Şah'ın arzusu ile oğlu Bayezid'i Süleyman Şah'ın kızı Devlet Hatun ile evlendirdi(1). Bu evlilik sonunda Süleyman Şah çeyiz olarak Kütahya, Simav, Eğrigöz ve Tavşanlı'yı Osmanlılar'a verdi (1381). Böylece Anadolu'daki Osmanlı toprakları epeyce genişledi. Bu yerlerin Osmanlı idaresine girmesinden sonra, Hamidoğulları ile Osmanlılar hem hudut oldular. Hamidoğulları ise doğuda Karamanoğulları ile komşu idi. Karamanoğulları ile olan sınır anlaşmazlığı yanında, Rumeli'de yaptığı fetihlerle nüfuz ve kudreti oldukça artan Osmanlılarla uğraşmanın mümkün olamayacağını anlayan Hamidoğulları, I. Murad'ın teklifi ile Akşehir, Beyşehir, Seydişehri, Yalvaç, Karaağaç ve Isparta gibi şehirlerini Osmanlılar'a satmak mecburiyetinde kaldılar (1381)(2). Bu durum Anadolu'daki Osmanlı topraklarının daha da büyümesine sebep oldu.

---

(1) Mustafa Çetin Varlık, Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429), Ankara 1974, 57-60

(2) Neşri, bu yerlerin 783/1381'de satıldığını bildirmekle beraber (bk. Aynı eser, 209-211), tarihi takvimler daha farklı tarihler vermektedir (Osman Turan, İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler, Ankara 1954, 18, 52).

f) Osmanlı - Candar Oğulları Münasebetleri

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da giriştiği sistemli fetihlerden sonra, Anadolu'da Germiyanoğulları ve Hamidoğulları'na ait bazı yerlere sahip olması, Candaroğulları tarafından endişe ile karşılanıyordu. Gerçi başlangıçta Candaroğlu Beyi Kötürüm Bayezid, I. Murad'a itaatini arzetmekle beraber, gittikçe büyüyen Osmanlı tehlikesi karşısında, yakın komşuları ile iyi münasebetler kurmaya çalışmakta idi. Bu arada Kötürüm Bayezid'in tahtını küçük oğlu İskender'e bırakmak niyetinde olması, büyük oğlu Süleyman'ın kardeşini öldürerek isyan etmesine ve Osmanlılar'ın himayesine sığınmasına sebep oldu (1384-1385). Bu durum karşısında Süleyman'ı babasına karşı himaye eden Osmanlılar, Candar Oğulları'nın bu nazik vaziyetinden faydalanmayı ve beyliği sınırlarına katmayı düşündüler. Nitekim I. Murad, bir Osmanlı ordusu ile Süleyman'ı babası Kötürüm Bayezid üzerine gönderdi. Yapılan savaşta Kötürüm Bayezid yenilerek Sinop'a kaçmca, Kastamonu Süleyman'ın eline geçti. Ancak I. Murad Kastamonu'yu almak düşüncesi ile harekete geçince, Süleyman Kastamonu'yu terketmek zorunda kaldı ve böylece beyliğin merkezi Osmanlılar'ın idaresine girdi. Fakat Kastamonu halkının Süleyman lehinde harekete geçmesi üzerine, I. Murad burada fazla tutunamayacağını anladı ve Süleyman'ın hamiliğinden vazgeçerek, Kastamonu'yu Kötürüm Bayezid'e bıraktı. Bu durum baba-oğul arasındaki mücadelenin yeniden başlamasına sebep oldu. Bu mücadelede Süleyman, I. Murad'dan tekrar yardım istedi. I. Murad, bu fırsattan faydalanarak, Süleyman'ı himayesi altına aldı ve onu Osmanlı hanedanına damat yaptı(1). Bundan sonra Osmanlı Devleti ile dost geçinen Süleyman, Osmanlılar'ın gerek Balkanlar'da, gerekse Beylikler üzerine yaptığı seferlerde yardımcı kuvvet göndermekten geri kalmadı.

g) Osmanlı - Karaman Kuvvetlerinin Karşılaşması

Türkiye Selçuklu Devleti'nin merkezi Konya'nın yeni sahipleri olan Karaman Oğulları, kendilerini bir bakıma Selçuklular'ın vârisi mevkiinde gördüğünden, Anadolu'da üstünlük iddiasında bulunmakta ve Osmanlılar'ın Anadolu'daki genişleme hareketine karşı koymaya çalışmakta idiler. Osmanlı - Karaman rekabeti, esasında Osmanlılar'ın Eretna Beyliğinden Ankara'yı aldıkları zamanda başlamakla beraber (1354), I. Murad bir çatışmaya girmemek için büyük bir dikkat gösteriyordu. Ancak Osmanlılar'ın Germiyan Oğulları'ndan bazı yerleri satın alıp, Karaman Oğulları'nın kalbi olan Konya'ya doğru büyük bir

(1) M. Yaşar Yücel, «Kastamonu'nun İlk Fethine Kadar Osmanlı-Candar

ilerleme yapması, iki taraf arasında nazik bir durum meydana getirmişti. Böyle olmakla beraber kızı Nefise Sultan'ı Karamanoğlu Beyi Alâeddin Ali Bey ile evlendiren Sultan Murad(1), Karamanlılarla akrabalık kurmak suretiyle Anadolu'dan emin vaziyette Rumeli harekâtını yapacağını ümit ediyordu. Fakat Venedik, Sırbistan ve Papalık, Osmanlılar'ın Balkan fetihlerini başarısızlığa uğratmak için Karaman Oğulları'nı Osmanlılar'a karşı takrik etmekte idiler. Bunun üzerine Alâeddin Ali Bey, 1386'da Osmanlılar'ın elindeki Hamid Oğulları topraklarını almak için harekete geçti. Sultan Murad bu hareket karşısında, Anadolu'daki prestijini korumak ve arkasını sağlamlaştırmak için Sırp Prensi Lazar'ın Balkanlar'da oluşturduğu tehlikeyi bir yana bırakarak süratle Anadolu'ya geldi. Karaman toprağına girerek Ali Bey'i yendi (1387) ve Konya Kalesi'ni kuşattı. Bunun üzerine Karamanoğlu barış istedi. Sultan Murad bu isteği ve Alâedddin Ali Bey Osmanlılar'ın üstünlüğünü kabul etti(2).

Orta Anadolu'da Osmanlı üstünlüğünün kurulmasını sağlayan bu sefer, Türkmen kuvvetlerine dayanan ananevî ordulara karşı, Osmanlılar'ın daha modern silahlar kullanması bakımından büyük bir ehemmiyet taşımaktadır.

ğ) Osmanlılar'a Karşı Balkanlar'da İkinci İttifak ve Kosova Savaşı

Osmanlı kuvvetlerinin Ploçnik'de bozguna uğramasından büyük bir cesaret alan ve Sultan Murad'ın Anadolu'da uğraşmasını fırsat bilen Bosna, Sırp ve Bulgar Kralları, Osmanlılar'ı Balkanlar'dan sürüp atmak için ikinci bir ittifak kurdular. Sultan Murad, Balkan ittifakının meydana getireceği kudreti, askerî ve siyasî yollardan küçültmeğe gayret etti. Siyasi tedbirlerle bilhassa Arnavutluk'daki bazı prenslerin bu ittifak içinde yer almamasını sağladı. Askerî tedbirlerle ise, 1388 sonbaharında Çandarlı Ali Paşa'nın süratli bir baskını ile Bulgar Kralı'nı saf dışı bıraktı. Böylece Osmanlı ordusu'nun gerisini güvenlik altına aldı.

Bu tedbirleri aldıktan sonra Karamanoğlu, Saruhan ve Aydın Oğulları Beyliği'nin gönderdiği kuvvetlerle beraber Rumeli'ye geçen Sultan Murad, gazânın önderi sıfatiyle Anadolu beylerini kendisine tâbi kılma siyasetini de böylece gerçekleştirmiş oluyordu. Sırp Kralı L ·

zar'ın bu ittifak neticesinde 100.000 civarında bir askeri varken, Osmanlı kuvvetlerinin mevcudu 60.000 civarında idi. İki ordu arasında yapılacak olan bu savaş, şüphesiz Balkan Yarımadası'nın geleceğini tayin edecekkti. Sultan Murad, Kral Lazar kumandasındaki müttefik ordusunu Kosova Ovası'nda karşıladı (15 Haziran 1389). Burada yapılan savaşta Osmanlılar galip geldi(1). Fakat Sultan Murad, savaş meydanında bir Sırp fedaisi tarafından şehit edildi.

Bu savaş, Osmanlılar'ın şimdiye kadar bu derece büyük bir müttefik ordusuna karşı kazandıkları ilk zaferdir. Bu savaş neticesinde Tuna nehrinin güneyindeki Balkan bölgesinde bir güç kalmamış ve hatta Kuzey Sırbistan yolu Osmanlılar'a açılmıştır. Güneydoğu Avrupa'da ise sadece Macaristan kalmıştır.

8 — Yıldırım Bayezid'in Tahta Geçmesi

a) Yakub Çelebi'nin Öldürülmesi

Kosova Savaşı'nda Sultan Murad'ın şehit olması üzerine, devlet adamlarının ittifakı ile yerine büyük oğlu Bayezid geçti (1389). Askerî hareketlerdeki sürati yüzünden *Yıldırım* unvanını alan Bayezid, Kosova Savaşı'nda Rumeli askerine ve sağ cenaha kumanda etmiş ve savaşın kazanılmasında büyük bir rol oynamıştı. Bayezid, muharebe meydanıda hükümdar olduğu sırada, düşman takibinde olan kardeşi Yakub Çelebi'yi babasının ağzından haber göndererek çağırttı ve bazı devlet adamlarının teşviki ile öldürttü. Yakub Çelebi'nin muhtemelen hükümdarlığa ortak olmaması ve yeni bir buhranın çıkmaması için öldürülmesi, bazı devlet adamları ile askerler arasında ve Osmanlı sınırları dışında kalan Anadolu Beylikleri arasında Yıldırım Bayezid'e karşı bir hoşnutsuzluk yarattı(2). Bu beylikler arasında Anadolu'da Osmanlı hakimiyetinin gelişmesini istemeyen Karaman Oğulları, bu hadiseden faydalanarak Anadolu Beylikleri'ni Osmanlılar aleyhine kışkırtmaya başladı.

---

(1) Kosova Savaşı ile ilgili türkçe bazı yayınlar yanında (Bu yayınlar için bk. M. Münir Aktepe, «Kosova» mad., İslam Ansiklopedisi, VI, 869-872), sırpça olarak da müstakil bazı yayınlar yapılmıştır (Bk. İsmail Eren, «Kosova'da I. Murad Hüdavendigâr Türbesine Ait Tarihi Bir Belge», Güney-doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı 4-5, İstanbul 1976, 67, not 2).

(2) Yakub Çelebi'nin öldürülmesi üzerine Âşıkpaşazade de: «Ol gece askere ıztırab düştü» (bk. Aynı eser, 64) şeklinde bir kaydın olması, bu hadisenin ne kadar çok hoşnutsuzluk yarattığına az da olsa işaret etmektedir.

b) Balkanlar'da Alınan Tedbirler

Yıldırım Bayezid, Kosova Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya geçmeden, Balkanlar'da bazı tedbirler almak ihtiyacını duydu. Önce Yakub Çelebi'nin öldürülmesinden dolayı muhalefete başlayan bir kısım devlet adamı ile askeri yeniden kendi tarafına çekti. Sonra Sırbistan'ı almak yerine, Kral Lazar'ın oğlu Stefan Lazaroviç ile anlaşma yoluna gitti. Belirli bir vergi vermek ve seferler esnasında bütün askerleri ile birlikte yardımlarda bulunmak karşılığında Stefan'ı yerinde bıraktı. Bayezid'in bu kadar geniş bir musamaha göstermesi, şüphesiz Anadolu'daki vaziyetin nezaketinden ileri geliyordu. Bu arada Bayezid'in Balkanlar'da kuvvetli kalmak için akıncı teşkilatını yeniden canlandırması, Evrenos Bey, Paşa Yiğit Bey ve Firuz Bey gibi kumandanların, başta Bosna olmak üzere Eflak ve Tuna'nın kuzey taraflarına kadar akınlar düzenlemesine sebep oldu(1). Bu akınlar esnasında Üsküb alındı ve şehre Türk ahali yerleştirildi. Bu sırada Edirne'ye dönen Bayezid, burada bir çok dinî ve sosyal eser inşâ edilmesini emretti ve Edirne bir kültür merkezi haline gelmeye başladı. Bunun yanında Venedik'den gelen elçiler kabul edilerek, onlarla ticarî bir anlaşma yapıldı. İlk kapitülasyonlar sayılabilecek olan bu anlaşmaya göre, Venedikliler Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret yapacaklar, buna mukabil Osmanlı Devleti'ne vergi vereceklerdi.

c) Batı Anadolu'da Türk Birliği'nin Kurulması

Yıldırım Bayezid tahta geçince, bu taht değişikliğinden istifade eden bazı Anadolu beyleri, Karaman Oğulları'nın teşviki ile Osmanlılar'a karşı bir ittifak meydana getirmeye başladılar(2). Bunun üzerine önce Balkanlar'da bazı tedbirler alan Bayezid, başta Karaman Oğulları olmak üzere Kadı Burhaneddin, Saruhan, Aydın, Germiyan, Menteşe ve Hamid Oğulları'nın birleşmesiyle meydana gelen bu ittifakı dağıtmak için, Sırp Kralı ile Bizans İmparatoru'nun oğlu Manuel komutasındaki orduyu maiyyetine alarak süratle Anadolu'ya geçti. Bu arada Candaroğlu II. Süleyman Paşa'yı ittifaka çağırdığı gibi, Edirne'de muhafız olarak bıraktığı Kara Timurtaş Paşa'yı da Rumeli kuvvetleri ile Anadolu'ya getirtti. Yıldırım Bayezid, Karaman Oğulları'nın yardımına fırsat vermeden, önce Batı Anadolu'daki beylikler üzerine yürüdü. Saruhan, Aydın, Menteşe ve Germiyan Beyliği'ni kısa sürede aldı (1389-1390)(3). Fetihten hemen sonra bu bölgelerde Osmanlı ida-

(1) İ.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, 260-261

(2) Estarabadi, **Bezm u Rezm**, Kilisli Rifat nşr., İstanbul 1928, 387

(3) İ.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, 263; Himmet Akın, **Aydın-oğulları Tarihi**, Ankara 1968, s. 59-60; P. Wittek, **Menteşe Beyliği**, O.Ş. Gökyay trc., Ankara 1944, 78-82

ri teşkilatını kurdu ve Kütahya merkez olmak üzere vücuda getirilen Anadolu Eyaleti beylerbeyliğine Kara Timurtaş Paşa'yı tayin etti. Bundan sonra Hamidoğulları Beyliği'ne ait yerlerin pek çoğunu ele geçiren Bayezid, bu arada beyliğe bağlı olan Antalya'yı da Osmanlılar'a bağlı bir sancak durumuna getirdi. Yıldırım Bayezid, Batı Anadolu'daki bu harekatı ile Anadolu'yu bir Osmanlı vilayeti haline getirmek yani merkeziyetçi bir devlet kurmak düşüncesinde olduğunu gösteriyordu.

d) Ege ve Akdeniz'de Osmanlı Donanması'nın Faaliyeti

Batı Anadolu'daki beyliklerin Osmanlı hakimiyetine girmesi ile Osmanlılar Ege ve Akdeniz kıyılarında uzun sahillere sahip olmuşlardı. Bu arada Aydın ve Menteşe Beyliği'nin deniz kuvvetleri de Osmanlılar'a intikal etmişti. Bu durum Osmanlılar'ın denizciliğe ehemmiyet vermesine ve Osmanlı denizciliğinin temellerinin bu sıralarda atılmasına sebep olmuştur. Nitekim Osmanlılar'ın ilk mühim deniz faaliyeti bu zamanda yapılmış(1) ve Sarıca Paşa kumandasındaki 60 gemilik bir Osmanlı filosu, Sakız ve Eğriboz adaları ile Ege Denizi'nde Venedikliler'e ait sahillere baskınlar düzenlemiştir (1390). Bunun üzerine Venedikliler, adalardaki garnizonları ve istihkâmları takviye etmek zorunda kalmışlardır.

e) Karaman Oğulları Seferi

Yıldırım Bayezid, Batı Anadolu'daki beylikleri ortadan kaldırdıktan sonra, Karaman Oğulları üzerine yürüdü. Bu sırada Bayezid'in Batı Anadolu'daki beylikleri ortadan kaldırmasını kendisi için de tehlikeli gören Candaroğlu II. Süleyman Paşa, Osmanlı ittifakından ayrılarak karşı tarafa geçmiş ve Sivas'da hüküm süren Kadı Burhaneddin ile görüşmelere başlamıştı. Bayezid, Karaman Oğulları toprağına girince, Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey, Osmanlılar'a karşı koyabilmek için Kadı Burhaneddin ve Candaroğlu'ndan yardım istedi. Fakat Bayezid bu yardımların birleşmesine imkân ve fırsat vermeden Karaman Oğulları'na ait bazı yerleri aldı ve Konya şehrini de muhasaraya başladı. Sonunda Karamanoğlu bazı yerleri vermek ve Osmanlılar'ın müttefiki olmak üzere sulh istedi. Bu durum karşısında daha ileri gitmenin Kadı Burhaneddin'i zorlayacağını düşünen Bayezid, Alâeddin Ali Bey'in sulh isteğini kabul etti ve Konya Ovası'ndaki Çarşamba Suyu iki devlet arasında sınır oldu (1391)(2). Yapılan anlaşmadan sonra Kara-

(1) İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 263-264; Mükrimin Halil Yınanç, «Bayezid I» mad., İslam Ansiklopedisi, II, 370

(2) Âşıkpaşazâde, Aynı eser, 72; Neşrî, Aynı eser, 315; Oruç b. Âdil, Aynı eser, 31

manlılar'dan alınan yeni bölgeler, Ankara ile birlikte bir sancak haline getirildi.

f) İstanbul'un Muhasarası ve Şehirde Türk Mahallesi'nin Kurulması

Yıldırım Bayezid Anadolu seferleri ile meşgul olduğu sırada, Bizanslılar bu durumdan istifade ederek bazı tedbirler almaya başladılar. Bu meyanda İmparator V. Juannis, İstanbul surlarının ve kulelerinin bazı yerlerini tamir ettirdi. Bu tamirata çok sert bir tepki gösteren Bayezid, tamiratın derhal yıktırılmasını istedi. Bunun üzerine İmparator V. Juannis, tamir ettirdiği yerleri yıktırmak zorunda kaldı. Ancak İmparator surların yıkımından kısa bir süre sonra ölünce, Osmanlılar'ın Anadolu seferlerine iştirak eden oğlu Manuel, gizlice Bursa'dan kaçıp İstanbul'a geldi ve II. Manuel olarak Bizans tahtına geçti. Yeni imparatorun Bayezid'in vergi arttırımı ve İstanbul'da bir Türk mahallesi kurulamasına dair teklifini reddetmesi, Osmanlılar'ın Rumeli'de İstanbul surlarına kadar olan Bizans köylerini muhasara etmesine sebep oldu (1391)(1). Bu muhasara sonunda Manuel, İstanbul'da birkaç yüz ev ile camii ve mahkemesi olan Türk mahallesinin kurulmasını ve Haliç'in kuzey tarafında bir Türk garnizonunun bulunmasını kabul etti. Ayrıca, Osmanlılar'a her sene vermekte olduğu vergiyi arttırdı.

g) Yıldırım Bayezid'in Anadolu Sultanı Ünvanını Alması ve Anadolu'da Yeni Fetihlere Girişmesi

Yıldırım Bayezid Anadolu'da hâkimiyet tesis ederken, Selçuklu sultanlarının halefi olarak Mısır'daki halifeden *Sultanü'r-Rum* (Anadolu Sultanı) ünvanını aldı (1392)(2). Böylece Anadolu'daki Türkmen Beylikleri üzerine yaptığı seferleri meşrulaştırdı. Bu arada kendi ittifakından ayrılarak Kadı Burhaneddin tarafına geçen ve Anadolu'da bağımsızlığına son verdiği pek çok Türkmen beyini barındıran ve himaye eden Kastamonu'daki Candar Oğulları'nı kaldırmak istedi. Bunun için önce Anadolu'da Kadı Burhaneddin'e düşman olan beyleri ve özellikle Amasya'da hüküm süren Hacı Şadgeldioğlu Emir Ahmed'i kendi tarafına çekmeye çalıştı. Daha sonra ise Kastamonu üzerine hareket etti (1391). Bayezid, Kastamonu üzerine hareket ederken, Kadı Burhaneddin'in bu meselede tarafsız kalmasını istedi. Fakat müsbet bir cevap alamadı. Ancak bu sırada Eflak voyvodası Mirça'nın Osman-

(1) Neşrî, Aynı eser, 325; Hoca Sadeddin, Aynı eser, 142
(2) M.C. Şehabeddin Tekindağ, Berkuk Devrinde Memlük Sultanlığı, İstanbul 1961, 102

lı topraklarına saldırması, Bayezid'in Rumeli'ye dönmesine ve bu seferden bir netice alamamasına sebep oldu. Yıldırım Bayezid, Rumeli'den Anadolu'ya dönünce, Kadı Burhaneddin'in Candaroğlu ile birleşmesine meydan vermeden Kastamonu üzerine tekrar yürüdü. Fakat bu defa da mevsimin kış olmasından dolayı geri çekilmek zorunda kaldı. Nihayet 1392 ilkbaharında Kastamonu bölgesine giren Bayezid, Candaroğlu beyi Süleyman Paşa'nın ölümü ile neticelenen savaşta, beyliğin Kastamonu şubesini ortadan kaldırdı(1). Ancak Süleyman Paşa'nın kardeşi olan ve Osmanlılarla dostça geçinen Candaroğlu İsfendiyar Bey'in Sinop'da oturmasına müsaade edildi.

Bayezid'in Kastamonu'yu fethetmesi ve bu arada Osmancık'ı kuşatması, Kelkit, Yeşilırmak ve Canik bölgesindeki beylerin birer birer Osmanlılar'a iltihakını sağladı. Bu vaziyet Osmanlılar ile Kadı Burhaneddin arasındaki münasebeti oldukça gergin bir safhaya soktu. İki tarafın öncü kuvvetleri arasında Çorumlu Sahrası'nda meydana gelen şiddetli bir çarpışmada, Osmanlı kuvvetleri bozguna uğrayarak geri çekildi (1392). Bu galibiyet Kadı Burhaneddin'in Anadolu'daki şöhretini bir kat daha arttırdı. Hatta Kadı Burhaneddin, Bayezid'in Rumeli işleri ile uğraşmasını fırsat bilerek, Amasya'yı da aldı. Fakat mevsimin kış olmasından ve muhtemel bir Osmanlı taarruzundan çekindiğinden, Tokat'a döndü. Osmanlı kuvvetlerinin Amasya üzerine doğru geldiğini haber alınca ise, açık bir sahrada karşılaşmamak için Sivas'a çekildi(2). Böylece Amasya Osmanlı idaresine girdi (1393) ve sancak beyliğine Bayezid'in oğlu Mehmed Çelebi tayin edildi.

ğ) Balkanlar'a Yapılan Yeni Seferler

Yıldırım Bayezid, Anadolu'nun birliğini sağlamak için seferler yaparken, Balkanlar'daki meselelerle uğraşmaktan ve yeni seferler ile fetihler yapmaktan geri kalmıyordu. Nitekim, Candaroğlu üzerine ilk seferi yaparken (1391), Eflak Voyvodası Mirça'nın Tuna'yı geçip Karinâbâd (Karinovası)'ı yakıp yıkması üzerine derhal Rumeli'ye geçti ve Mirça'yı şiddetli bir muharebe sonunda esir etti. Mirça, ağır bir fidye ödedikten ve Osmanlılar'a olan bağlılığı kabul ettikten sonra memleketine gönderildi.

Makedonya bölgesinde bulunan Evrenos Bey ise, Teselya Ovası'ndaki bazı yerleşim yerlerini aldı (1392). Hatta Mora'nın iç kesimlerine kadar akınlar düzenleyerek, Venediklîler'e ait Koron ve Modon gibi ko-

(1) Y. Yücel, Osmanlı-Candar Münasebetleri, 139-144
(2) Yaşar Yücel, Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398), An-

lonileri baskı altında tuttu. Bu arada Macar Kralı Sigismund tarafından ele geçirilen Niğbolu, tekrar Osmanlı idaresine girdi (1392). Bunun yanı sıra Bulgar kralı Şişman'ın Macarlarla birleşmek arzusunda olması, bu krallığın son kısmının da Osmanlılar tarafından ortadan kaldırılmasına sebep oldu. Böylece Bulgaristan'ın merkezi olan Tırnova da ele geçirildi (1393)(1). Osmanlılar'ın bu şekilde Bulgaristan'a doğrudan doğruya hâkim olması, Osmanlılarla Macarlar'ı karşı karşıya getirdi. Bu arada Bizans İmparatoru Manuel'in Osmanlılarla yaptığı anlaşmanın şartlarını yerine getirmemesi ve Avrupa'dan yardım istemesi üzerine, İstanbul Türkler tarafından bir kere daha kuşatılmaya başlandı (1395).

h) Yeni Bir Haçlı İttifakı ve Niğbolu Savaşı

Osmanlı sınırlarının Macaristan'a kadar dayanması üzerine, Macar kralı Sigismund, Avrupa'nın muhtelif memleketlerine elçiler göndererek, yeni bir Haçlı ittifakının kurulmasını istedi. Bu ittifakın kurulması için Papalık makamı da yoğun bir faaliyete girişti. Bu teşebbüsler müsbet bir netice verdi ve Fransa, İngiltere, İskoçya, Lehistan, Avusturya, İtalya, İsviçre ile Güneydoğu Avrupa ülkelerinden gelen kuvvetler, Bulgaristan'da Sigismund'un kumandası altında toplanmaya başladı. Büyük bir Haçlı ordusu Sigismund'un kumandası altında Niğbolu'ya doğru yol alırken, Bayezid de Anadolu ve Rumeli'deki kuvvetlerini birleştirerek, Niğbolu istikametine doğru süratle hareket etti. Haçlı ordusu ilk anda Niğbolu'yu kuşattı. Fakat Bayezid idaresindeki Osmanlı kuvvetlerini birdenbire karşılarında görünce, telaşa kapıldılar. Niğbolu önünde cereyan eden meydan muharebesinde, Osmanlı hafif piyade askerleri, ağır zırhlı şövalyelere büyük bir üstünlük sağladı. Haçlılar büyük bir bozguna uğradı (25 Eylül 1396). Binlerce şövalye ya muharebe meydanında, ya da kaçarken Tuna nehrinde boğulup öldü. Sigismund canını güçlükle kurtardı(2).

Yıldırım Bayezid, Niğbolu zaferinden sonra Edirne'ye döndü. Bu sırada Osmanlı kuvvetleri Eflak, Macaristan ve Bosna tarafına başarılı akınlar düzenledi. Vidin, Silistre ve Niğbolu yeni bir sınır bölgesi oldu. Bizans imparatoru Manuel'in Haçlı ittifakının teşvikçisi olma-

(1) İ. H. Uzunçarşılı. Osmanlı Tarihi, 268-270, 273-274; M.H. Yınanç, Bayezid I, 371-373

(2) Niğbolu Savaşı birçok araştırmalara konu olmuştur. Bu araştırmalardan en tafsilatlısı Aziz Suryal Atiya (The Crusade of Nicopolis, London 1934)'ya aittir. Niğbolu Savaşı hakkında ayrıca bk. İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 279-283; M.C. Şehabeddin Tekindağ, «Niğbolu» mad., İslam Ansiklopedisi, IX, 248-250

sından dolayı, Bizans'ın Karadeniz ile olan bağlantısını kesmek için Boğaziçi'nde müstahkem bir kale, yani Anadolu Hisarı (Güzelce Hisar) inşâ ettirildi ve İstanbul'un muhasarası şiddetlendirildi (1397). Bayezid bu muhasarayı, İmparator Manuel'i İstanbul'da ayrı bir Türk mahallesi kurulması, bir cami inşâ edilmesi ve bir kadı bulundurulması hususundaki eski şartları yerine getireceğini bildirmesi üzerine kaldırdı. Gerçekten bu anlaşmadan sonra Göynük ve Taraklı Yenicesi'nden bir kısım Türkmen ahali İstanbul'a yerleştirildi.

ı) Karaman Oğulları'nın Osmanlılar'a Bağlanması

Osmanlılar'ın Rumeli'de yeni seferler ve fetihlerle uğraşmasını fırsat bilen Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey, Osmanlılar'a ait Ankara'yı basarak ele geçirdi. 1395 ve 1396 yıllarında Kadı Burhaneddin ile yaptığı muharebelerde yenilen ve Aksaray şehrini kaybeden Alâeddin Ali Bey'in Ankara'yı ele geçirmesi büyük bir hata idi. Çünkü Niğbolu Savaşı'ndan sonra kendisini çok kuvvetli gören ve Avrupa'dan hiç bir tehlike beklemeyen Yıldırım Bayezid'le karşı karşıya kalmıştı. Ancak Alâeddin Ali Bey, kendisi için vaziyetin kötü olacağını anlamakta gecikmedi ve Yıldırım Bayezid'e anlaşma teklifinde bulundu. Bu teklifi reddeden Bayezid, Anadolu ve Rumeli'deki bütün kuvvetini toplayıp Karamanoğlu üzerine yürüdü. Bu durum karşısında Alâeddin Ali Bey, bütün gücü ile Bayezid'e mukabele edebilmek için harekete geçti. Başta Varsak, Turgutlu ve Bayburtlu aşiretleri olmak üzere birçok Türkmen boyundan ve bu arada hizmetinde bulunan Kara Tatarlar'dan kuvvetli bir ordu meydana getirdi. Akçay Ovası'nda karşılaşan iki ordu arasındaki savaşı Yıldırım Bayezid kazandı (1397). Savaş meydanından Konya'ya kaçan Alâeddin Ali Bey yakalanarak idam edildi(1). Akçay muharebesi sonunda Larende (Karaman) ile Anadolu'nun eski payitahtı ve önemli bir kültür merkezi olan Konya ele geçirildi. Böylece Anadolu'da Osmanlı Devleti'nin nüfuzu daha da kuvvetlendi.

i) Timur Tehlikesinin Ortaya Çıkışı

Yıldırım Bayezid, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk kuruluş denemesini yaparken, doğuda muazzam bir tehlike ile karşılaştı. Bu tehlike Aksak Timur (Timurlenk) adı ile anılan ve büyük bir imparatorluğun kurucusu olan Timur idi. Çağatay hanedanının başına geçtikten sonra Maveraünnehr hâkimiyetini kuran(Kafkasya bölgesi ile Kars'ı yer-

(1) Ş. Tekindağ, **Karamanlılar**, 323; İ.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, 295-298

le bir eden, İran'daki hanedanları ortadan kaldıran Timur, 1394'de Bağdat ve Irak'ın batı tarafını tamamen ele geçirince, hem Osmanlılar, hem Kadı Burhaneddin ve hem de Suriye'deki Memluklar için büyük bir tehlike haline geldi(1). Daha sonra ise Bayezid tarafından yerlerinden atılan Anadolu'daki Türkmen beyleri, kendisinden yardım istediler. Karaman Oğulları ve diğer beylikler Timur'dan istedikleri yardımı aldılar. Hatta Timur, Dicle'yi geçerek Akkoyunlular'a bağlı bazı yerleri ele geçirdi. Buna karşılık Sultan Bayezid, Memluk sultanı Berkuk ve Kadı Burhaneddin birbirlerine ortak yardım mektupları gönderdiler. Fakat Timur kısa bir süre sonra Hindistan seferine çıktığından (1398), bu mektuplardan bir sonuç alınamadı.

j) Canik Bölgesi ve Kadı Burhaneddin Devleti'nin Osmanlı Hâkimiyetine Girmesi

Karaman Oğulları'nın Osmanlılar'a bağlanmasından sonra, Anadolu'da merkeziyetçi bir idare kurmak düşüncesinde olan Bayezid, Canik bölgesindeki bazı Türk beylerini idaresi altına almak için harekete geçti (1398). Önce Canik beyi Kubadoğlu Cüneyd Bey'in idaresindeki Samsun'un bir kısmını aldı. Sonra Bafra ve Giresun bölgesindeki beyler ile Çarşamba ve Terme havalisine hâkim olan Taceddin Oğulları'nı ve Havza ile Merzifon'a hâkim olan Taşan Oğulları'nı Osmanlılar'a bağladı(2). Bu bölgelerin fethiyle Karadeniz bölgesindeki Osmanlı sınırı, Trabzon Rum İmparatorluğu sınırına kadar dayanmış oluyordu.

Anadolu'da yapılan bu fetihler sonunda Yıldırım Bayezid, Kadı Burhaneddin Devleti'nin kuzey, batı ve güneybatı taraflarını ele geçirmişti. Fakat merkez Sivas olmak üzere Anadolu'nun büyük bir kısmı hâlâ Kadı Burhaneddin'in idaresinde idi. Bu arada Kadı Burhaneddin'in Akkoyunlu hükümdarı Karayülük Osman Bey ile yaptığı bir savaş, Osmanlı Devleti'nin bu bölgelere de sahip olmasını sağladı. Yapılan bu savaşta Kadı Burhaneddin'in ölmesi (1398) üzerine, Kadı Burhaneddin'in adamları Osmanlılar'dan yardım istedi ve bu devlete dahil olan yerler Osmanlı idaresine girdi(3).

Yıldırım Bayezid'in Batı ve İç Anadolu'nun tamamını idaresi altına alarak, doğuya doğru bir genişleme siyaseti gütmesi, Timur'un imparatorluğu ile Osmanlı Devleti'ni karşı karşıya getirdi. Hatta Osmanlı Devleti tarafından bağımsızlıklarına son verilen Anadolu beyle-

(1) Yaşar Yücel, «XIV-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar: II. Türkiye ve Yakın-Doğu Üzerinde 1393/94 Timur Tehlikesi», Belleten, Ankara 1973, XXXVII/146, 159-190

(2) M.H. Yınanç, Bayezid I, 378; İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 298-299

(3) Y. Yücel, Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti, 159-162

rı, bu çatışmayı körüklemeye başladılar. Diğer taraftan Mısır Memluklu Sultanlığı'nın idaresi altındaki Malatya ve Divriği ile bu sultanlığın hâkimiyetini tanımış olan Dulkadıroğlu Beyliği tehdit altına alındı. Böylece Mısır Memluklu Sultanlığı ile de karşı karşıya gelinmiş olundu.

k) Ankara Savaşı'na Doğru

Memluk sultanı Berkuk'un ölümünden (1399) sonra yerine genç ve tecrübesiz oğlu Ferec'in geçmesini ve Timur'un Hindistan'da büyük bir istilaya girişmesini fırsat bilen Bayezid, Memluklar'ın hâkimiyeti altında Maraş ve Elbistan bölgesinde hüküm süren Dulkadır Oğulları Beyliği'ni ele geçirdi (Ağustos - Eylül 1399). Daha sonra Memluklar idaresindeki Malatya ve çevresini zabtetti. Bu bakımdan Osmanlılar ile Memluklar'ın arası açıldı. Berkuk'un ölümü ile Mısır'da meydana gelen sarsıntıyı dikkatle takip eden Timur, Osmanlılarla Memluklar'ın arası açılınca, her iki düşmanını ortadan kaldırmak için zamanın geldiğine hükmetti. Timur, 1400 tarihinde Azerbaycan ve doğu Irak'da hâkimiyetini yeniden kurduktan ve Gürcistan'ı zaptettikten sonra Pasinler'e doğru yol almaya başladı. Bu sırada Bayezid'in itaatini kabul etmeyen Erzincan emiri Mutahharten Bey ile Bayezid tarafından beyliklerine son verilen Menteşeoğlu, Saruhanoğlu Hızır Şah, Germiyanoğlu Yakub Bey, Aydınoğlu İsâ Bey'in oğlu Musa Bey, Timur'a başvurarak bağlılıklarını ve topraklarını geri almak için yardım istediler(1). Buna mukabil Timur'un önünden kaçan ve Bağdat'da hüküm süren Celayirli Sultan Ahmed ile Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf, Sultan Bayezid'e sığındılar. Bunlara büyük bir iltifat gösteren Bayezid, Sultan Ahmed'e Kütahya şehrini, Kara Yusuf'a ise Aksaray'ı ikamet yeri olarak tahsis etti. Ayrıca, bu şehirlerin gelirlerini de kendilerine verdi.

Bu iki düşmanın Bayezid tarafından bu şekilde kabul ve himaye edilmesi, zaten savaşmak üzere Anadolu'ya gelmiş olan Timur'un bir harp vesilesi daha hazırlamasına sebep oldu. İki hükümdar arasında teati edilen mektuplar müsbet bir netice vermedi. Hatta Timur, Osmanlı idaresindeki Sivas'a girerek (Ağustos 1400), şehri savunan herkesi kılıçtan geçirtti ve şehir âdeta bir harabeye döndü. Daha sonra güney istikametine hareket ederek Malatya'yı ve Suriye'yi işgal etti. Timur'un güneye inmesinden istifade eden Bayezid, Sivas'ı ve Erzincan'ı alarak Timur'a karşı stratejik bir üstünlük sağlamaya çalıştı. Fa-

(1) Yaşar Yücel, «Timur Tarihine Dair Araştırmalar: II. Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu İlişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400-1404)», Belleten, XLII/166, Ankara 1978

kat bundan sonra iki hükümdar arasında yeniden teati edilen mektuplar, yapılacak harbi kaçınılmaz bir hale getirdi.

l) Ankara Savaşı

Bayezid ve Timur arasında muharebe kaçınılmaz bir hale gelince, Gürcistan'da yeniden bir ordu toplayan Timur, Erzurum ve Kemah yolu ile Orta Anadolu'ya doğru yol almaya başladı. Osmanlılar'dan aldığı toprakları Türkmen beylerine vererek, onların desteğini aldı. Timur, Ankara istikametine doğru gelirken, Bozok (Yozgat) bölgesindeki dağlık kesimde harbi kabul etmemek ve Bayezid'i kendisini takibe mecbur etmekle ilk stratejik başarıyı kazandı. Sulak bir bölge olan kuzey yolunu takip ettiği için ordusunun ikmalini daha kolay sağladı. Bayezid ise ikmal imkânı daha az olan güney yolunu tercih etmişti. Her iki ordunun mevcudu hakkında kaynaklar çeşitli rakamlar vermekle beraber, Timur'un ordusunun daha kalabalık olduğu anlaşılıyor. Ankara yakınındaki Çubuk Ovası'nda yapılan savaşın başlangıcında, Osmanlılar üstün bir durumda idi. Fakat Osmanlı ordusu içindeki Kara Tatarlar'ın ihaneti, harbin kaybedilmesine sebep oldu. Bayezid ise Timur'a esir düştü (28 Temmuz 1402). Sekiz ay kadar Timur'un yanında esir kalan Bayezid, Akşehir'de iken üzüntüsünden hastalanıp vefat etti (Mart 1403) (1).

m) Ankara Savaşı'nın Sonuçları

Moğol kağanlık geleneğini canlandırmak emelinde olan Timur'un, Ankara Savaşı'nda Osmanlılar'ı yenmesi, Türk tarihi için olduğu kadar, Anadolu'daki Türk tarihi için de büyük bir felaket oldu. Savaştan sonra Timur, bütün Anadolu'yu bir kasırga gibi kırıp geçirdi ve binlerce kişiyi esir aldı. Anadolu Beylikleri'ni yeniden canlandırarak, Osmanlılar da dahil olmak üzere hepsini kendisine tâbi kıldı. Böylece Anadolu'nun birliği parçalandı. Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki sınırları ise, hemen hemen I. Murad devri başlarındaki sınırlarına çekildi. Buna karşılık Timur'un tesir sahasından uzakta kalan Rumeli, Uc beyleri sayesinde bütünlüğünü korudu ve bu bölge Osmanlı Devleti'nin ağırlık merkezi durumuna yükseldi. Bayezid zamanında uygulanmaya başlanan merkezi bir imparatorluk sistemi, bu savaş neticesinde çökerken, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu yarım asır gecikti. Ayrıca Osmanlı hanedanına mensup kimseler arasında iç çekişmeler ve savaşlar çıkmaya başladı.

---

(1) Ankara muharebesinin cereyanı ve harp sahasının topografyası hakkında bkz. Ömer Halis Bıyıklıoğlu, **Ankara Muharebesi**, İstanbul 1934

n) Fetret Devri'nin Başlaması

Timur, Ankara savaşından sonra sekiz ay kadar Anadolu'da kaldı (Temmuz 1402-Mart 1403). Savaşa katılan Bayezid'in oğulları Musa ve Mustafa Çelebi, Timur'a esir düştükleri halde, diğer oğulları Süleyman Çelebi Edirne'ye, İsa Çelebi Bursa'ya ve Çelebi Mehmed Amasya'ya çekilerek, Timur'a esir olmaktan kurtuldular. Süleyman Çelebi'nin devlet hazinesini ve arşivlerini Edirne'ye götürmesi, Edirne'yi ilk anda devletin asıl merkezi yaptı. Süleyman'ın bu üstünlüğünü başlangıçta İsâ ve Mehmed de tanımaktaydılar. Fakat devletin eski merkezi olan Bursa'ya bütün kardeşlerin hâkim olup, tahtı fiilen ele geçirmek istemeleri, aralarında iktidar mücadelesinin başlamasına sebep oldu. Önce, Bayezid'in ölümü üzerine Timur tarafından Bursa'ya gönderilen Musa Çelebi, İsâ'yı mağlup ederek Bursa'ya hâkim oldu. Arkasından Mehmed Çelebi, ailesinin Bursa'daki topraklarını istedi. Fakat Timur'un Musa'yı tutması üzerine bundan vazgeçti. Bu mücadeleler Timur'un Anadolu'yu terketmesiyle daha da şiddetlendi. Kısa bir süre içinde İsâ Çelebi Bursa'ya yeniden hâkim oldu ve Musa Çelebi Karaman Oğulları'na sığındı. Böylece Ankara Savaşı'ndan sonra kardeşler arasında iktidar mücadelesi olarak geçen (1402-1413) ve Osmanlı tarihi için bir buhran dönemi olan «*Fetret (Karışıklık) Devri*» başladı.

Kardeşler arasındaki bu mücadele, Osmanlı saltanat verasetindeki bir anlayışın neticesidir. Zira, Orta-Asya devlet geleneğine göre, hükümdarın oğullarından her biri taht üzerinde hak sahibi idiler. Bunlardan hangisinin tahta geçeceğini tayin işi, ancak Tanrı'nın elinde idi. Bu sebeple Bayezid'in oğullarından hepsi Osmanlı tahtı üzerinde hak iddia etmişler ve tahtı ele geçirmek için birbirleriyle kıyasıya mücadeleye başlamışlardır.

B. FETRET DEVRİ

I — KARDEŞLER ARASINDA HÂKİMİYET MÜCADELELERİ

Ankara bozgunu (1402) Osmanlı devleti için büyük bir felaket olmuştu. Yıldırım Bayezid'in esir düşmesi, ilk anda devleti başsız bırakmıştı. Anadolu beyleri ellerinden çıkan yerleri fazlasıyla geri almışlardı. Bayezid'in hayatta kalan oğulları arasında başlayan rekabet yüzünden memleket anarşiye sürüklenmiş, bitmez tükenmez mücadeleler Anadolu şehirlerini iktisadî bir bunalıma itmiştir.

Ankara mağlubiyetiyle Osmanlı devletinin önceleri başsız duruma düşmesine, Anadolu beyliklerinin Timur tarafından yeniden diriltilmesine, Rumeli'deki Osmanlı topraklarının hristiyan devletlerle çevrili olmasına rağmen Osmanlı devletinin yıkılıp ortadan kalkmayışı; onun ne kadar sağlam temeller üzerine kurulduğunu gösterir. Böyle tehlikeli bir dönemde Balkanlar'da Osmanlı devletine karşı bir hareketin görülmemesi, Osmanlılar'ın buralarda yaşayan hristiyan halka gösterdikleri adilâne muameleden kaynaklanmaktadır. Türkler, Balkanlar'daki Ortodoks halkı Katolikler'in baskısından kurtarmak, onların dinî inançlarına kimseyi karıştırtmamakla din ve vicdan hürriyetine saygının en güzel örneğini vermişlerdir.

Yıldırım Bayezid Ankara savaşma girdiği sırada, en büyükleri Emir Süleyman olmak üzere İsa, Musa, Mehmed, Mustafa ve Kasım adlarında altı oğlu vardı. Kasım Çelebi küçük olduğundan Bursa'da kalmış, diğerleri babalarıyla birlikte Ankara savaşına katılmışlardı.

Emir Süleyman; muharebenin kaybedildiğini anlayınca yanında bulunan Veziriazam Çandarlızade Ali Paşa, Subaşı Eyne Bey ve Yeniçeri Ağası Hasan Ağa ile beraber Bursa'ya kaçmış, buradan da küçük şehzade Kasım'ı alarak Rumeli'ne geçmişti. İsa Çelebi, muharebe meydanını terkettikten sonra Balıkesir taraflarında saklanmış, Mehmed Çelebi Amasya'ya çekilmiş, Musa ve Mustafa ise esir düşmüşlerdi.

Asıl maksadı Osmanlı devletini parçalayıp kendisine tâbi küçük birkaç beylik haline getirmek olan Timur, Anadolu beylerine ait toprakları Osmanlılar'dan alıp eski sahiplerine iade etmiş, geri kalan Os-

manlı ülkesini de Bayezid'in dört oğlu arasında paylaştırmıştır. Edirne'de bulunan Emir Süleyman'a Rumeli'deki yerleri verip, kendisine tâbi hükümdarlık alâmeti olarak kemer, külah ve hil'at göndermiştir. Diğer şehzadelerden İsa Çelebi Balıkesir ve Bursa'da, Mehmed Çelebi Amasya'da, Musa Çelebi ise İsa'yı Bursa'dan çekilmeye mecbur ederek Bursa'da hükümdar olmuşlardır.

Timur'un bu suretle Osmanlı ülkesini şehzadeler arasında taksim etmesi Osmanlı tarihinde *«Fetret Devri»* denilen ve onbir yıl süren kanlı bir devrin açılmasına sebep olmuştur.

Kardeşler arasındaki ilk anlaşmazlık, Bursa'nın elde edilmesi yüzünden çıkmıştır. Bursa ile Karesi arasındaki bölgede kardeşi İsa Çelebi ile mücadeleye girişen Musa Çelebi, İsa'yı mağlup edip Bursa'ya hâkim olmuş ise de Timur'un Anadolu'yu terketmesinden sonra kuvvetlenen İsa Çelebi, eski merkez Bursa'yı eline geçirmiş ve yeni bir teşkilat kurmaya başlamıştır. Mağlup olan Musa Çelebi, Karamanoğlu Mehmed Bey'in yanına gitmiştir. Bu arada büyük bir diplomat olan Kirişçi Mehmed Çelebi, İsa Çelebi'ye başvurarak Anadolu'yu aralarında bölüşmelerini teklif etmiş, teklifi reddedilince de onu Ulubat'ta mağlup etmiştir (1404). Bu savaşta Yıldırım Bayezid'in meşhur komutanlarından olup Mehmed Çelebi'nin maiyetinde bulunan Subaşı Eyne Bey ile İsa Çelebi'nin yanında yer alan Sarı Timurtaş Paşa maktul düşmüşlerdir. Bu savaşı müteakip Bursa'ya giren Mehmed Çelebi, hükümdarlığını ilan etmesine rağmen, bir ihtiyat tedbiri olarak Timur adına para bastırmış ve Germiyanoğlu Yakub Bey'in yanında bulunan babasının cesedini getirterek caminin yanına gömdürmüştür.

Bu arada Bizans İmparatoru Manuel'in yanına çekilen İsa Çelebi, buradan Edirne'ye gelmiş ve Emir Süleyman ile birleşmiştir. Aslında rakip gördüğü Mehmed Çelebi'ye karşı İsa Çelebi'yi destekleyen Emir Süleyman, onu Bursa'yı almak üzere kuvvetli bir ordunun başında Anadolu'ya göndermiştir. Ancak Mehmed Çelebi'ye sadık kalan Bursalılar'ın mukavemeti üzerine muvaffak olamayan İsa Çelebi, Bursa'yı yaktıktan sonra Kastamonu'da bulunan İsfendiyar Bey'in yanına çekilmiş, Aydınoğlu Cüneyd, Saruhanoğlu Hızırşah Bey ve Menteşeoğlu İlyas Beylerle birleşip Mehmed Çelebi ile savaşmak istemiştir. Bu son teşebbüsünde de başarıya ulaşamayarak Karaman-ili'ne çekilen İsa Çelebi, Eskişehir taraflarına çekildiği bir sırada yakalanıp öldürülmüştür. Cesedi, Bursa'da Murad Hüdavendigâr türbesi yanına gömülmüştür. Bunun üzerine İsa Çelebi ile işbirliğinde bulunan Aydınoğlu, Menteşeoğlu ve Germiyanoğlu beyleri, Mehmed Çelebi'nin yüksek hâkimiyetini tanımış; Manisa'da yakalanan Saruhanoğlu Hızırşah Bey ise öldürülmüştür.

Bu suretle Anadolu'nun bir kısmına hâkim olan Mehmed Çelebi, Emir Süleyman ile mücadeleye hazırlanmıştır. Ancak daha önce Çandarlı Ali Paşa ile birlikte kuvvetli bir ordunun başında Anadolu'ya geçen Emir Süleyman, 1405'de Bursa üzerine yürümüş ve burayı aldıktan sonra Çandarlı Ali Paşa'nın da gayretiyle Ankara'yı zaptetmiştir. Bununla beraber, Amasya'ya çekilmek zorunda kalan Mehmed Çelebi, mücadeleden asla vazgeçmemiştir. Nitekim ertesi yıl Yenişehir ovasında kardeşi Emir Süleyman ile savaşmış, fakat, mağlup olarak Amasya'ya dönmüş ise de onu Rumeli'ne dönmeye zorlamak için çareler aramaya başlamıştır. Emir Süleyman'ın Anadolu'da kaldığı dört yıl zarfında Sivrihisar yüzünden Karamanlılarla giriştiği mücadeleleri dikkatle takip eden Mehmed Çelebi, Karaman-ili'nde bulunan Musa Çelebi'yi kendisine tabi kalması şartıyla Rumeli'ne göndermeye karar vermiştir (1409). Bu maksatla Karamanlılarla Kırşehir'in Malya ovasında bulunan Cemale kalesinde buluşan Mehmed Çelebi, Candaroğlu İsfendiyar Bey ve Eflak voyvodası Mirça ile de müzakerelerde bulunmuş ve onların muvafakatları üzerine Candar-ili'ne gelen Musa Çelebi, Temmuz 1409'da Sinop'tan gemilerle Eflak'a geçmiştir.

1) Musa Çelebi'nin Rumeli'deki Faaliyeti ve Kendini Hükümdar İlan Etmesi

Emir Süleyman'ın Anadolu'da bulunduğu bir sırada Eflak'a geçen Musa Çelebi, başta Mirça olmak üzere hemen bütün Eflak ileri gelenleri tarafından karşılanmış ve Mirça'nın akrabası Dan'ın komutasındaki Eflak kuvvetleri yanında olduğu halde Tuna'ya doğru ilerlemeye başlamıştır. Bu bölgedeki Osmanlı teşkilatına dahil yerlerin halkı gibi, Sırp despotu Stephan Lazaroviç ile yeğeni Vuk ve bazı Bulgaristanlı Boyarlar, Musa Çelebi'ye iltihak etmişlerdir. Çok geçmeden Rumeli'nin beyleri gibi, timarlı sipahilerinin de katılmalarıyla kuvvetleri daha da büyüyen Musa Çelebi, 13 Şubat 1410'da Eflak ve Sırp kuvvetleri ile birlikte Yanbolu'da Rumeli beylerine karşı büyük bir zafer kazandı. Bu sırada Anadolu'da bulunan Emir Süleyman, yanında İzmiroğlu Cüneyd Bey olduğu halde, Gelibolu yoluyla Rumeli'ne geçmiş, fakat Eflak ve Sırp kuvvetleri tarafından desteklenen Musa Çelebi'nin önünden çekilerek İstanbul önlerine gelmiştir. Bununla beraber Emir Süleyman, Haliç'te Kosmidion (Bugünkü Hasköy) hisarı önünde kardeşiyle giriştiği savaşı, Sırp despotu ile yeğeninin ve Bizans İmparatoru Manuel'in destekleri sayesinde kazandı; Musa Çelebi, kendisine sadık kalan Eflaklılarla Eflak'a çekildi. Musa Çelebi, bundan sonra kendisine ihanet eden Vuk ile Stephan'ın oğlu Lazar'ı 11 Temmuz 1410'da mağlup etmiş ve aynı tarihte Edirne civarında Emir Süleyman ile

yeniden savaşa girişmiştir. Bu savaşı kazanamamış ise de ertesi yıl Edirne'ye girmeye muvaffak olmuştur.

Musa Çelebi, İstanbul'a kaçmak üzere yola çıkan Emir Süleyman'ın yakalanıp öldürülmesi ve hemen bütün timarlı sipahiler gibi, sancak beylerinin de kendisine biat etmeleri üzerine Rumeli'ndeki Osmanlı eyalet'erinin yegâne hâkimi olarak Edirne'de tahta geçti (7 Şubat 1411). Mehmed Çelebi ile olan anlaşmasına rağmen, bağımsızlığını ilan edip adına para bastıran Musa Çelebi hakiki bir hükümdar gibi hareket etmeye başlamıştır. Nitekim, Şadi Beyzade Şahmelek'i veya Çandaroğlu İbrahim Paşa'yı vezir, bir müddet sonra içtimaî bir hareketin başı olacak olan Simavna kadısı Şeyh Bedreddin'in oğlu Mahmud'u kazasker yapan Musa Çelebi, Mihaloğlu Mehmed Bey'i beylerbeyi, kulu Azab Bey'i emir-i alem tayin ederek Rumeli'nin muhtelif sancaklarını da kendi adamlarına dağıttı. Bu arada Eflaklılarla dost kalan Musa Çelebi, cumhuriyet namına kendisini tebrike gelen Venedik elçisine bazı imtiyazlar tanıdığı gibi Argon, Modon, Koron gibi şehirlere özel imtiyazlar verdi. Bununla beraber, Balkanlılar'a, özellikle Bizans'a karşı cephe alan Musa Çelebi, kendi hâkimiyetini tanımayan hristiyanlar ile mücadeleye girişmiştir. Bundan dolayı Memluklu ve Osmanlı müellifleri, onu durmadan akınlar yapmak suretiyle hristiyanlar ile gazada bulunan bir mücahit olarak tasvir ederler.

Bundan sonra, Emir Süleyman'a yardım eden Sırp despotu Stephan Lazaroviç üzerine yürüyerek önemli bir maden şehri olan Novo-Brodo'yu zapteden Musa Çelebi, Pravadi ve Mederni kalelerini de eline geçirmek suretiyle, Osmanlılar'ın bu karışıklıklar sırasında Balkanlar'da kaybettikleri toprakları geri aldı.

2) İstanbul Kuşatması

Bu arada Emir Süleyman'ın Rumeli'ne geçerken Manuel'e terketmiş olduğu yerlerin çoğunu geri alan Musa Çelebi, Selanik'i kuşatmış ve Manuel'in Bayezid zamanında vermeyi yabul ettiği, fakat üç yıldan beri göndermediği vergileri istemek üzere de Çandarlıoğlu İbrahim Paşa'yı İstanbul'a göndermiştir. Diğer taraftan babası gibi, İstanbul'u fethetmek isteyen Musa Çelebi, İbrahim Paşa'nın İstanbul'da kalarak Manuel ile işbirliği yapması yüzünden bu teşebbüsünde muvaffak olamadı. Manuel, İbrahim Paşa'nın teşviki ile Mehmed Çelebi ile temasa geçmiş, Emir Süleyman'ın rehine olarak yanında bırakmış olduğu oğlu Orhan Çelebi'yi de Selanik'den Teselya'ya göndererek ona zorluklar çıkarmış idi. Fakat bu sırada Osmanlı devletinin yegâne varisi olarak görünen Musa Çelebi, hemen harekete geçerek Orhan Çelebi'yi Selanik'e kaçırmış, Serez ve Beroya yoluyla Teselya'ya girmiştir. Bundan

sonra karadan ve denizden İstanbul'u muhasara eden Musa Çelebi, 1411 Haziran'ında Silivri'ye gelmiş ve İstanbul'u açlıkla teslime zorlamak istemiştir. Bu sırada Yassıada civarına kadar gelen Osmanlı filosunun, İoannes Paleologos'un oğlu Manuel komutasındaki Bizans donanmasına mağlup olmasına rağmen, Musa Çelebi doğrudan doğruya İstanbul üzerine yürümüştür. Bu suretle İstanbul'u şiddetle tazyik eden Musa Çelebi, kuvvetlerinin azlığına rağmen müdafilerin giriştikleri birçok çıkış hareketlerini püskürttü. Çağdaş kaynakların ifadesine göre, Musa Çelebi'nin tutumundan çekinen Manuel, Venedikliler'in de yardımdan çekinmeleri üzerine şehri teslim etmeye karar vermişti.

3) Musa Çelebi'ye Karşı Manuel-Çelebi Mehmed İşbirliği

Ancak, Çandaroğlu İbrahim Paşa'nın tavsiyesi ile hareket eden Manuel, Çelebi Mehmed'i Rumeli'ne geçirmek suretiyle İstanbul kuşatmasını kaldırmak teşebbüsünde bulunmuştur. Nitekim, Gebze kadısı Fazlullah'ı Manuel'e göndererek onunla her hususta anlaşan Çelebi Mehmed, önce İstanbul'a gelmiş, sonra da Ekim 1412'de Çatalca civarında bulunan İnceğiz'de Musa Çelebi ile savaşa girişmiştir. Ancak Musa Çelebi emrindeki yedibin yeniçeriyle gerek Mehmed Çelebi'yi gerekse onu bu sefere teşvik eden Yakub Paşa'yı mağlup etmeye muvaffak oldu.

4) Musa Çelebi'nin Mağlubiyeti ve Ölümü

Buna rağmen Manuel ile işbirliği yapan Çelebi Mehmed, ihtiyat Bizans kuvvetlerinin de desteğiyle yeniden İnceğiz'e gelerek kardeşine karşı tekrar harekete geçmekten çekinmedi. Dürüst olduğu kadar sert bir mizaca sahip olan Musa Çelebi'nin ümera üzerinde baskı yapmış olması da Mehmed Çelebi'yi cesaretlendirmiş olmalıdır. Nitekim Osmanlı kaynakları, Musa Çelebi'nin beylerbeyisi Mihaloğlu Mehmed Bey gibi diğer beyler, bu arada Evrenos Bey, Musa Çelebi'ye ihanet ederek onun Laz-ili (Sırbistan)'ne gidip Derbend'i geçtiğini bildirirler.

Musa Çelebi, Mehmed Çelebi'nin teşebbüslerini, beylerinin kendisini terketmekte olduklarını görünce Kara Halil'i komutan olarak ileri sürdü ve Zağra'ya ve daha sonra Filibe civarındaki Değirmendere'ye çekildi; beylerinin ihanetinden dalma endişe eden Musa Çelebi, kuvvetli bir durumda olduğu halde, savaş etmeyerek Meriç boyunca ve Filibe yolu üzerinde geriledi. Müttefiki olan Sırp despotu ile kendisine katılacak olan beylerden Üsküp sancakbeyi Paşa Yiğit, Burak Bey, Tırhala sancakbeyi Sinan ve Evrenos Beyler ile birleşmek üzere Niş tarafına giden Mehmed Çelebi'nin önünden çekildi; Suçu(Sulu) derben-

dini tutmak üzere maiyetlerinde ikibin kişi olduğu halde, İzmiroğlu Hamza Bey ile Paşa Yiğit'i memur edip de, bu kuvvetlerin Bayezid Paşa ile Yahşi Bey'in kuvvetlerine mağlup olmaları üzerine müteessir olarak Sofya ovasına indi. Öte yandan Şehirköy'e, Niş'e, nihayet Morava'ya gelerek bir kısım beyler gibi, Evrenos Bey'in de itaatını kabul eden Kirişçi Mehmed Çelebi, Vulkoğlu ile Sırbistan kralının da katılması neticesinde kuvvetlenen ordusu ile Yellüdere'ye, Kurşunlu'ya, nihayet Kosova'da Uğraş mevkiine geldiği sırada Musa Çelebi'nin yanında hemen hiçbir beyin kalmadığını öğrenmiş ve ileri yürüyüşe geçerek Sofya nahiyelerinden Alaeddinoğlu ovası ve Çamurlu'ya gelmişti.

Henüz yanında bulunan beylerini hapsettirmek suretiyle, bunların kaçmalarına mani olmak isteyen Musa Çelebi, kendisine sadık kalan yedibin yeniçeri ve bir kısım asker ile savaşa girişmeye karar verdi. Sofya'nın güneyinde Samakov kasabası civarındaki Çamurlu sahrasında vuku bulan savaşta yeniçerilerin yardımını temin eden Musa Çelebi, büyük bir cesaretle çarpıştı; ancak, Türkmenler'e karşı savaşırken Bayezid Paşa'nın kendisini tanıyıp Ankaralı sipahileri tutmaları için emir vermesi üzerine yeniçerilerin içine girdi; bunların da mağlup olmaları üzerine yaralı olarak Eflak'a doğru kaçmak istedi; fakat atı bir çeltik arkına yuvarlanınca kendisini takip eden Bayezid Paşa, Mihaloğlu ve Burak beylerin eline düştü. Adı geçen paşalar Musa Çelebi'yi Mehmed Çelebi'ye götürdüler. O da Baltaoğlu'nu göndererek onu kendi yayının kirişi ile boğdurdu (5 Temmuz 1413).

Musa Çelebi'nin vefatı haberi büyük bir üzüntü doğurmuştur. Musa Çelebi'nin naşının Bursa'ya gelmesi üzerine şehri muhasara eden Karamanoğlu Mehmed Bey acele geri çekildi.

Başlangıçta gayet halim ve selim görünen Musa Çelebi, sonraları değişerek sert bir tavır takınması yüzünden, beylerinin olduğu gibi askerlerinin de bağlılığını kaybetmiştir. Sırp kaynaklarında umumiyetle sert ve haşin bir hükümdar olarak tasvir edilen Musa Çelebi'nin lakabı «*Salahuddünya veddin*» idi.

II - MEHMED ÇELEBİ DEVRİNDE OSMANLI BEYLİĞİ

büyük gaileler açacak olan Simavna kadısı oğlunu da ilmine hürmeten, ayda bin akça ile İznik'te oturmaya memur etmiştir.

Bundan sonra Anadolu'ya geçen Mehmed Çelebi, otuzbir günden beri muhasara ettiği Bursa'yı yakan Karamanoğlu'nu tedib etmeden önce, Ohri'den kaçıp İzmir'e gelen Musa Çelebi taraftarı Aydınoğlu Cüneyd Bey üzerine yürüdü. Bu arada Ayasluğ (Selçuk)'u zapteden Cüneyd, Mehmed Çelebi'nin hareketini duyar duymaz kaçmıştır. Bunun üzerine Mehmed Çelebi, sırasıyla Menemen, Kayacık ve Nif (Kemalpaşa) kalelerini alarak Cüneyd'in ailesinin içinde bulunduğu İzmir kalesini kuşatmaya başlamıştır. Eski Aydınoğlu Umur Bey gibi hareket eden Cüneyd'in teşebbüslerinden endişe duyan civarın Türk ve hristiyan beylikleri, donanmalarını göndermek suretiyle Mehmed Çelebi'nin İzmir muhasarasına katılmışlar ve onu her bakımdan desteklemişlerdir. Nitekim İzmir kalesi önüne gelen Rodos, Midilli ve Sakız hristiyan donanmaları yanında, Menteşe donanması da Mehmed Çelebi ile işbirliği yaparak İzmir'in zaptında rol oynamışlardır.

Bununla beraber, bir ihtiyati tedbir olmak üzere İzmir kalesinin surlarını yıktıran Mehmed Çelebi, aynı körfezde şövalyeler tarafından, eski Gâvur İzmir kalesinin yerinde yaptırılmakta olan kaleyi de bütün tehdit ve karşı koymalara rağmen yıktırmaktan çekinmemiştir. Ancak, aradaki dostluğu büsbütün bozmak istemeyen Mehmed Çelebi, şövalyelerin Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Menteşe-ili'ndeki Halikarnas (Bodrum)'da Petronion kalesini yapmalarına müsaade etmiştir. Bir üs olarak Anadolu için mühim bir tehlike teşkil eden bu kale, 1522'de Rodos'un fethi sırasında Osmanlılar'ın eline geçecektir.

Öte yandan, Mehmed Çelebi, annesinin ricası üzerine affettiği Cüneyd'i Niğbolu sancakbeyliğine getirmiş, onun yerine Aydın sancakbeyliğine de Bulgar kralı Sosmanos'un müslüman olan oğlu Süleyman (eski adı: Alexandr)'ı tayin etmiştir (1413).

Mehmed Çelebi'nin bu son hareketi üzerine, Cenevizliler'in Ege sahillerinde bulunan kolonilerinden Foça, Midilli ve Sakız adaları, iktisadi sahada da Osmanlılarla daha sıkı münasebetlere gerişmişlerdir.

2) Bursa Kuşatması ve Mehmed Çelebi'nin Karaman Seferi

1406'da Cemale kalesinde vukubulan görüşme sonunda iki bey anlaşmış olmalarına rağmen, Karamanoğlu Nâsırüddin Mehmed Bey'in, çok geçmeden Germiyanoğlu Yakub Bey'le anlaşamayarak 1411'de Kütahya'yı hücumla zaptetmesi bu anlaşmayı bozmuştur. İkibuçuk yıl müddetle Kütahya'yı elinde bulunduran Karamanoğlu Mehmed Bey, Osmanlılar'ın fetret devri içinde bulundukları, Çelebi Mehmed ile Mu-

sa Çelebi'nin Rumeli'nde savaştıkları bir sırada, Bursa üzerine yürümeye karar verdi. 1413'te, yanında Türkmen boyları olduğu halde önce Sivrihisar'a yürüyüp burasını aldıktan sonra Bursa önüne gelen Karamanoğlu, derhal hisarı kuşatma altına aldı. Otuzbir gün devam eden bu kuşatma sırasında hisarın subaşısı bulunan Hacı İvaz Paşa, Bursalılar'ın da gayretiyle şiddetle mukavemet etmiş ve burçlara yapılan hücumları durdurmuştur. Özellikle, Karamanoğlu'nun Bursa hisarına giren pınar suyunu kesmek suretiyle halkını teslime zorlamak teşebbüsünü, çeşitli huruç hareketleriyle bertaraf eden Hacı İvaz Paşa, esir aldığı Karaman askerlerini surlar üzerine astırmış, bir gece meşalelerle girişilmek istenen hücumu da önledikten sonra hisarın Kaplıca kapısını açtırarak mukabil hücumlarla Karamanlılar'ı hezimete uğratmıştır.

Bu suretle kuşatmada muvaffak olamayan Karamanoğlu, Musa Çelebi'nin Çekirge'ye Murd Hüdavendigâr türbesine gömülmek üzere gelen tabutu karşısında maneviyatı daha da bozularak şehri yer yer ateşe vermiş, hisarın dışını tamamen harap ettikten sonra Kirmasti (Mustafa Kemalpaşa) yolundan Karaman-ili'ne çekilmiştir. Çağdaş Osmanlı ve Memlûklu kaynaklarının bildirdiklerine göre, Karamanoğlu bu korkunç yangın sırasında Orhan Gazi Camii'ni ateşe verdiği gibi Bayezid'in de kemiklerini kırdırıp yaktırmıştır. Nitekim bugün Bursa'da Orhan Gazi camiinin kapısı üstünde bulunan beş satırlık bir kitabe, bu yangını açıkça belirtmektedir(1). Sonradan Memlûklar tarafından esir edilerek Kahire'ye götürülen Karamanoğlu Mehmed Bey, Memlûklu sultanı Melik el-Müeyyed'in ağır hitaplarına, azarlamalarına maruz kalmıştır(2).

Bu sırada İzmiroğlu Cüneyd'i bertaraf eden Mehmed Çelebi, Karamanoğlu üzerine yürümeye karar verdiğinden süratle İnegöl'e gelmiş; buranın kadısı Mevlana Kıvamüddin'i bir elçilik heyeti ile Memlûklu sultanına gönderdikten, Kastamonu hâkimi Candaroğlu Kasım ve askeri yolları tanzim ile görevli Germiyanoğlu Yakub Bey'le birleştikten sonra Akşehir, Beyşehir, Seydişehir ve Konya üzerine yürümüştür (1414). Karamanoğlu, oğlu Mustafa ile Konya önünde Ortakuyu mevkiinde Osmanlılar'a mukavemet etmek istediyse de mağlup olarak Taş-ili'ne çekildi; oğlu Mustafa, Konya kalesine sığındı. Bu mağlubiyete rağmen, Mevlana Karamürsel'i elçilikle Çelebi Mehmed'e gönderen Karamanoğlu, şiddetli yağmurlardan dolayı müşkil durumda bulunan Osmanlılar'la barışmıştır. Nitekim Canik'e gitmek zorunda kalan Mehmed Çelebi, çok geçmeden Karamanlılar'ın yeniden taarruza geçtiklerini öğrendi; Konya'ya yürümek istediyse de Ankara'ya gel-

(1) Bkz. Halil Edhem. TOEM. XII. 752. not 3

(2) Makrizi Kitabü's-Süluk. Ayasofya Ktp. nu: IV. 94/a

diği bir sırada üzüntüden hastalanarak yatağa düştü. Bu sırada, Bayezid Paşa ani bir baskınla Konya önünde bulunan Karamanoğlu'nu yakalamış ve hasta Mehmed Çelebi'nin yanına getirmiştir. Bu suretle iyileşen Mehmed Çelebi, Karamanoğlu'nu, Karaman askeri ile Konya kalesini sığınan oğlu Mustafa Çelebi'yi yanına getirmesi şartıyla affetmiştir. Bunun üzerine yanında Osmanlı kuvvetleri olduğu halde Konya surları önüne giden Karamanoğlu, hisar üstünde kendisiyle konuşan oğlunu ikna ederek birlikte Mehmed Çelebi'nin yanına gelmişlerdir.

Böylece Karamanoğlu Mehmed Bey'i affeden Mehmed Çelebi, oğlu Mustafa'yı da bir daha Osmanlılar aleyhinde hiçbir harekette bulunmamak şartıyla salıvermiştir. Osmanlı kaynaklarına göre, Karamanoğlu: «*Madem ki bu can bu tendedir, memleket-i Osman'a kat'a yaramaz nazarla bakmayayım, eğer bakacak olursam Kelâm-ı kadîm benden davacı olsun*» şeklinde yemin etmiş, yeminden sonra da kendisine at, deve, tabl (davul) ve alem verilmiştir. Ancak koyu bir Osmanlı aleyhdarı olan Karamanoğlu, daha ordugâhtan çıkar çıkmaz yeminini bozmuş ve ovalara yayılmış bulunan Osmanlı atlarını maiyetine yağmalatmıştır. Kendisine Kur'an-ı Kerim üzerine ettiği yemin hatırlatılınca da: «*Bu can şu tende durdukça*» sözü ile kendi canını değil, koynunda saklamış olduğu güvercini kastetmiş olduğunu söylemiştir. Nitekim bu maksatla koynunda saklı güvercini salıveren Karamanoğlu, sür'atle Konya'ya çekilmiştir(1). Karamanoğlu'nun bu hilesi Karamanlılar hakkında bazı yanlış fikirlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Böylece «*Karaman'ın koynu, sonra çıkar oyunu*» darbımeseli bazı değişikliklerle birlikte zamanımıza kadar gelmiştir

Mehmed Çelebi, sür'atle Konya üzerine yürümüş ve kısa bir çarpışmayı müteakip müstahkem hisarını (Ahmedek) zaptetmiştir (1415). Osmanlı saldırısına mukavemet edemeyen Karamanoğlu Mehmed Bey ise Silifke'nin kuzeyinde bulunan Varsaklar arasına kaçmıştır. Bununla beraber, Memlûklar'ın himayesinde bulunan Karamanlılar'ı tazyik etmekten çekinen Mehmed Çelebi, Konya'yı Osmanlı ülkesine katmaktan şimdilik vazgeçmiştir.

Bundan sonra, Musa Çelebi ile birleşip vergisini de vermeyen Eflak Beyi Mirça ile savaşa karar veren Çelebi Mehmed, evvelce Musa Çelebi ile hareket ettiği bilinen Dan ile birleşmiş ve Macar kralı Sigismund'dan yardım alan Mirça'yı Yer-Göğü civarında mağlup etmiştir. Mirça, üç yıllık vergisini ödediği gibi oğlunu da rehin olarak vermiştir.

(1) Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, İstanbul 1279, I, 283

3) Venediklilerle Yapılan İlk Deniz Savaşı

Yıldırım Bayezid tarafından kurulan Gelibolu tersanesi sonradan Musa ve Mehmed Çelebi'ler zamanlarında daha da genişlemiştir. Nitekim 1411'de buradan hareket eden bir Osmanlı filosunun Yassıada önüne kadar geldiği bilinmektedir. 1415'de Çalı Bey emrinde Gelibolu'dan ayrılan otuz gemiden mürekkep bir Osmanlı donanması, Venedikliler tarafından Türk ticaret gemilerine karşı girişilen hareketlere mukabele olmak üzere Andros, Paros ve Milos adalarına hücum etmiş ve birkaç Venedik gemisini de esir alarak geri dönmüştü. Ertesi yıl Pietro Loredano komutasında Lapseki önüne gelen bir Venedik filosu, esir edilen gemilerin iadesini talep etmekle yetinmiştir. Ancak İstanbul'dan gelen bir Midilli gemisinin, karşı karşıya gelen filolardan Osmanlı filosuna sığınması ve Venedikliler'in bu gemiyi yakalama teşebbüsleri üzerine savaş başlamıştır. 29 Mayıs 1416'da Venediklilerle yapılan bu ilk deniz savaşı Marmara adası ile Gelibolu arasında vuku bulmuştur. Henüz yeni gelişmekte olan Osmanlı donanması mağlup oldu. Kaptan-ı derya Çalı Bey ise şehit düştü. Bununla beraber Venedik amirali de yaralanarak Bozcaada'ya çekilmek zorunda kalmıştı. 1417'de Pietro Loredano yeniden gelerek Lapseki'yi zaptetmek istediyse de muvaffak olamamış, İmparator Manuel'in araya girmesiyle her iki taraf anlaşmıştır.

4) İsfendiyar Oğulları'yla Münasebet

İsfendiyar Bey'in, kardeşler mücadelesinde Mehmed Çelebi'nin rakiplerini desteklemesi, aradaki iyi münasebetleri bozmuş ise de sonradan anlaşarak birçok meselede birlikte hareket etmişlerdir. Nitekim İsfendiyar Bey, Karaman ve Eflak seferlerinde oğlu Kasım Bey komutasında kuvvetler göndererek Çelebi Mehmed'i desteklemiştir.

Ancak Osmanlılarla birlikte hareket eden Kasım Bey, Eflak seferinden dönüşte babası İsfendiyar Bey'in Candar-ili'nin en mühim yerlerini diğer oğlu Hızır Bey'e vereceğini duyarak Mehmed Çelebi'ye başvurmuş ve onun aracılığı ile bazı yerlerin kendisine verilmesini istemiştir. Bunun üzerine Mehmed Çelebi, İsfendiyar Bey'e bir mektup yazarak Kastamonu, Küre, Tosya, Çankırı ve Kalecik'in Kasım Bey'e verilmesini istemiş, isteğinin reddi üzerine de İsfendiyar Bey'i Sinop kalesinde kuşatmaya başlamıştır. İsfendiyar Bey, kuvvetli bir Osmanlı ordusunun başında gelen Mehmed Çelebi'ye uzun müddet mukavemet edemeyerek namına hutbe okutup para bastırmak suretiyle onun hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştır. Ancak, Kastamonu ile Küre hariç olmak üzere, adı geçen şehirleri oğluna değil Mehmed Çelebi'ye bırakan İsfendiyar Bey, Kastamonu'ya dönmüş ve bütün camilerde Mehmed Çelebi adına hutbe okutmuştur (1416).

5) Canik Bölgesinin Zaptı

Osmanlılar'ın dostu olan Karakoyunlu beyi Kara Yusuf, Erzincan'ı rakibi olan Akkoyunlular'dan alarak Karakoyunlu beylerinden meşhur Pir Ömer'e vermiş ve bu bey de Şarki-Karahisar'ı almak için buranın sahibi olan Melek Ahmed Bey'in oğlu Hasan Bey'i tehdide başlamıştı. Hasan Bey, bu tehdit üzerine Amasya valisi şehzade Murad'a başvurmuş ve ondan yardım istemiştir. Ancak, daha önce davranan Pir Ömer, bu beyi yakalamış ve Şarkî-Karahisar'ı da zaptetmiştir. Bundan sonra biri Sivas diğeri ise Karahisar'a tâbi iki Canik —ki bunlardan Samsun ve Çarşamba tarafları Sivas Canik'ine, Ordu tarafları da Karahisar Canik'ine aittir— bölgelerinde faaliyette bulunan Pir Ömer'in hareketi, Osmanlı devletini endişeye düşürmüştür. Nitekim 1418'de Pir Ömer'in Karahisar Canik'ini, mahallî beylerden Alparslan oğlu Hasan'ın da Çarşamba taraflarını alması, nihayet Candaroğlu İsfendiyar Bey'in de Müslüman Samsun'u alarak oğlu Bafra beyi Hızır Bey'e vermesi, Mehmed Çelebi'yi harekete geçirmiştir. Daha önce harekete geçen Amasya valisi şehzade Murad'ın lalası Biçeroğlu Hamza Bey, Cenevizliler'in elinde bulunup Türkler'in gelmesi üzerine muhafızı tarafından yakılan Kâfir Samsun'unu almıştır. Bu sırada İsfendiyaroğlu Hızır Bey tarafından müdafaa edilen Müslüman Samsun'u da bizzat Mehmed Çelebi tarafından kuşatılmıştır. Hızır Bey derhal kaleyi teslim etmiş, Mehmed Çelebi'nin yanında kalması teklifini de reddederek babasının yanına dönmüştür (1419).

6) Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Mahmud'un İsyanı

Mehmed Çelebi devrinin en mühim hadiselerinden birisi, Simavnalı Şeyh Bedreddin Mahmud'un ve taraftarlarının çıkardıkları isyandır. Ülkeye tek başına hâkim olduğu günden beri Şeyh Bedreddin'in hareketlerini dikkatle takip eden Mehmed Çelebi, şeyhin ve taraftarlarının başlattığı; dinî, siyasî ve içtimaî mahiyetteki ayaklanmayı zamanında bastırmaya muvaffak olmuştur.

Daha önce belirtildiği gibi, İznik'te oturmaya mecbur edilen Şeyh Bedreddin Mahmud, dinî ve içtimaî bir hareketin başı olarak kendisini ziyarete gelenlere türlü telkinlerde bulunmuş ve onları kendi lehine isyana teşvik etmiştir. Nitekim daha kazaskerliği zamanında kethüdası bulunan Börklüce Mustafa (veya Dede Sultan)'yı Aydın bölgesine göndererek Karaburun'da propaganda faaliyetlerine başladığı gibi, Torlak Kemal adındaki diğer bir halifesi de Manisa civarında halkı isyana teşvik ediyordu. İşte halk arasında girişilen bu propagandalar sırasında İznik'ten Sinop'a; İsfendiyar Bey'in yanına kaçan Şeyh Bedreddin, buradan gemi ile Eflâk'a geçmiş, sonra da Zağra —Silistre

yoluyla halkının çoğunluğu Şîî olan Delİorman'a gitmiştir. Bu sırada Börklüce Mustafa'nın giriştiği propagandalar sonunda Karaburun'da isyan başlamış ve Manisa'ya da yayılmıştır.

Anadolu'nun bu bölgesinde büyük bir tehlike olarak ortaya çıkan ve dinî temellere dayanan bu isyanı bastırmak üzere harekete geçen yeni Aydın beyi Süleyman (Aleksandr) Bey'in mağlup ve maktul düşmesi üzerine Manisa sancakbeyi Kara Timurtaş Paşa Ali Bey, âsilerin üzerine yürümüş ise de muvaffak olamamıştır. Bunun üzerine isyan sahasına yürüyen Amasya sancakbeyi şehzade Murad ile lalası Bayezid Paşa, âsileri şiddetle ezip Torlak Kemal ile Börklüce Mustafa'yı öldürmüşlerdir. Öte yandan Delİorman'da etrafına pek çok hristiyan ve yahudiyi de toplayan Şeyh Bedreddin, üzerine gönderilen kuvvetlere mukavemet edemeyerek teslim olmuş ve Serez'de bulunan Mehmed Çelebi'nin yanına götürülmüştür. Mehmed Çelebi'nin emriyle kurulan bir ulema divanında durumu tesbit edilip cemiyet nizamını bozmakla suçlanan Bedreddin Mahmud, Saadeddin-i Taftazani'nin talebelerinden Heratlı Mevlâna Haydar Acemi'nin verdiği «*Malı haram, kanı helal*» mealindeki fetva üzerine Serez pazarında asılmıştı (Mart 1420).

7) Mustafa Çelebi'nin İsyanı

Mehmed Çelebi, Şeyh Bedreddin meselesinden sonra, Ulahlar'dan ve Niğbolu sancakbeyi İzmiroğlu Cüneyd Bey'den yardım gören Mustafa Çelebi'nin Teselya ve Selanik taraflarında çıkardığı isyanla uğraşmıştır.

Mustafa Çelebi (öl. 1422), Yıldırım Bayezid'in oğludur. Hamid-ili ve Teke sancağı askerlerinin başında, babası ve kardeşleri ile beraber Ankara Savaşı'na katılmış ve savaştan sonra Yıldırım Bayezid tarafından Musa Çelebi gibi aratılmış ise de bulunamamıştır. Kaynaklardan anlaşıldığın göre; Timur, şehzade Mustafa'yı Semerkant'a götürmüş ve Timur'un ölümünü müteakip şehzade Mustafa, diğer hükümdarların oğulları gibi serbest bırakılmıştır. Semerkant'tan Anadolu'ya dönüp bir müddet Karamanoğlu Bengi Ali Bey'e ait Niğde'de kaldıktan sonra, kardeşi Musa Çelebi gibi İsfendiyar Bey'in yanına giden Mustafa Çelebi, onun teşviki üzerine Eflâk ile münasebete girişmiş, hatta o tarafa geçmiştir. Ancak, Mustafa'nın küçük yaşta vefat ettiğine dair Mehmed Çelebi'nin çıkardığı şayia ve siyasî teşebbüs üzerine orada barınamayarak Bizans İmparatoru Manuel'e iltica etmiş ve ondan yardım istemiştir (1419). Ulahlar'dan ve Niğbolu sancakbeyi İzmiroğlu Cüneyd Bey'den yardım gören Mustafa Çelebi, Teselya ve Selanik taraflarında faaliyete geçmiş ise de Selanik önünde Mehmed Çelebi'ye mağlup ve Cüneyd Bey ile birlikte şehre ilticaya mecbur olmuştur. Se-

lanlık valisi Dimitrios Laskaris Leontarios, Mustafa Çelebi'yi himaye ederek Mehmed Çelebi'ye teslim etmedi. İmparator Manuel de şehzade ile Cüneyd'i yıllık üçyüzbin akçe mukabilinde kaydı hayat şartıyla muhafaza etmeyi kabul etti.

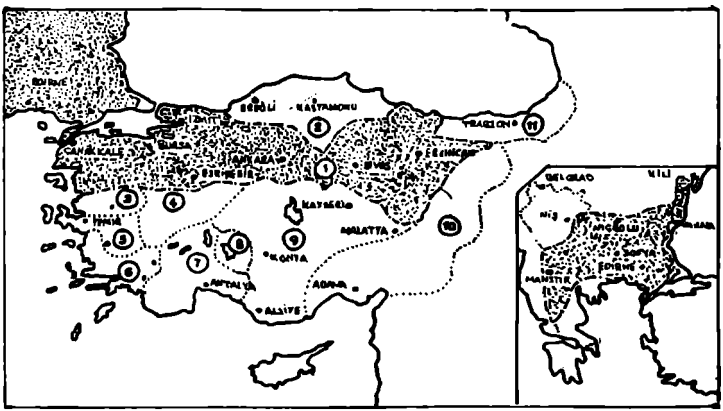

Çelebi Mehmed Zamanında Osmanlı Ülkesi

8) Mehmed Çelebi'nin Ölümü

Mustafa Çelebi olayını müteakip önce İstanbul civarına gelip Manuel ile buluşan Mehmed Çelebi, İzmit üzerinden Bursa'ya gitmiş ise de çok geçmeden Gelibolu yoluyla Edirne'ye geçmiş, tertiplediği bir av sonunda hastalanarak atından düşmüştür. Edirne sarayına taşınan Mehmed Çelebi'nin durumundan şüphelenen asker, büyük bir heyecana kapılmış ise de bu heyecanı yatıştırmaya muvaffak olan devletin ileri gelenleri, onu sıhhatteymiş gibi göstermişler, fakat hastalığı daha da artmıştır. Bunun üzerine hayatından ümidini kesen Mehmed Çelebi, vezirleri Bayezid, İbrahim ve Hacı İvaz paşaları yanına çağırarak onlarla saltanat işini uzun uzadıya görüştü. Yapılan müzakereler sonunda kardeşi Mustafa Çelebi'nin Manuel tarafından salıverilme ihtimalini gözönünde tutarak acele gelmesi şartıyla yerine; Amasya valisi olan büyük oğlu Murad Bey'i vasiyet etti. Karar gereğince Murad Bey; Edirne'de Osmanlı tahtına geçecek, Anadolu, Mustafa Çelebi'ye kalacak, diğer iki oğlu Yusuf ve Mahmud ise bir ihtiyat tedbiri olmak

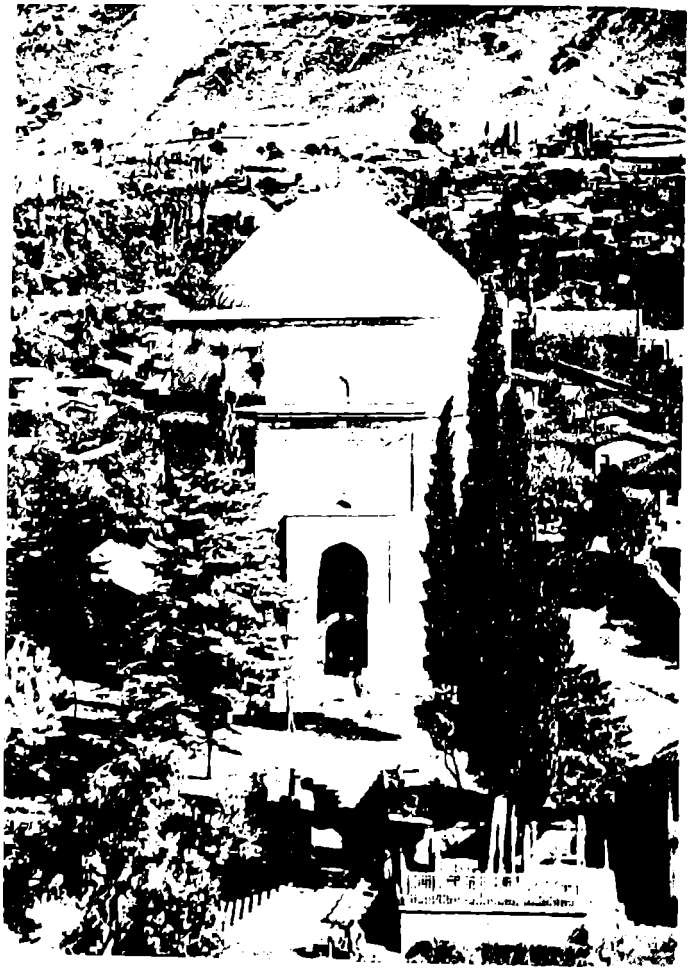

Yeşil Türbe

üzere Manuel'in yanına gönderilecekti. Kararın ertesi günü Mehmed Çelebi'nin hastalığı son haddine vararak akşam üzeri vefat etti (Haziran 1421). Tahnid edilerek sarayda muhafaza edilen cesedi, uzun süre gizliliğini korudu; herkes onun hayatta olup bir sefere hazırlandığını sanıyordu. Yaklaşık kırk gün süren bu gizlilik, cesedin Bursa'ya getirilmesine kadar devam etti. Nihayet Bursa'ya getirilerek önceden inşa ettirdiği Yeşil Türbe'ye gömüldü.

Mehmed Çelebi'nin en büyüğü Murad olmak üzere Mustafa, Kasım, Ahmed, Yusuf ve Mahmud adlarında altı oğlu ile Selçuk, Hafsa, Ayşe ve Hadice Hatun adlarında (ikisinin adı bilinmiyor) yedi kızı vardı. Oğullarından Kasım Amasya'da, Ahmed ise Bursa'da daha sağlığında vefat etmişlerdi. Diğer oğullarından Mustafa Hamid-ili'nde, Murad ise Amasya'da sancakbeyi idiler. Kızlarından beşi komşu Türk beylikleri hükümdar aileleri mensupları ile evliydiler.

Annesi Germiyanoğlu Süleyman Şah'ın kızı Devlet Hatun olan Mehmed Çelebi, Osmanlı devletini, karşılaştığı en büyük bunalımdan başarıyla kurtaran bir şahsiyettir. Şehzadeler mücadelesinden galip çıkarak devletin birliğini sağlamış, elden çıkan toprakların bir kısmını da yeniden Osmanlı ülkesine bağlamıştır. Bu büyük hizmetlerinden dolayı devletin ikinci kurucusu sayılmıştır.

Mehmed Çelebi, sabırlı, azim ve irade sahibi, sözüne sadık, ağırbaşlı bir hükümdardı. Dost, düşman herkese kendini saydırmıştır. Bütün hayatı mücadele ile geçen Mehmed Çelebi, yirmidört muharebede kırk yara almıştır.

Bursa'da Hacı İvaz Paşa tarafından inşa edilen bir cami (Yeşil Cami), bugün müze olarak kullanılan bir medrese (Yeşil Medrese), Yeşil Cami'in yanında bulunan ve 1421'de inşa edilen bir türbe (Yeşil Türbe) ile bir imaret yaptırmıştır. Ayrıca Edirne'de önce Emir Süleyman ve Musa Çelebi tarafından yapımına başlanan Eski Camii ikmal ederek (1413) buraya bir de bedesten vakfeden Mehmed Çelebi, Amasya'da da oğlu Kasım için bir türbe yaptırmıştır (1410).

III — İKİNCİ MURAD BEY DEVRİNDE OSMANLI DEVLETİ

1) Murad Bey'in Tahta Çıkışı Üzerine Vuku Bulan Karışıklıklar

Babasının isteğine uyarak acele yola çıkıp, Bursa'da devlet ileri gelenleri ile yeniçeriler tarafından kendisine biat edilen Murad Bey, Osmanlı tahtına çıktı (25 Haziran 1421). Bu sırada Vezir-i azam ve Rumeli beylerbeyi olarak işlerin idaresini elinde bulunduran Bayezid Paşa, gelen Bizans elçilerine, alman kararın aksine, Yusuf ve Mahmud

Çelebi'lerin teslim edilmeyeceğini bildirerek, şehzadeleri Tokat'a gönderdi. Bayezid Paşa'nın bu tutumu üzerine Bizans imparatoru Manuel, anlaşmaların feshedildiğini ilan ederek, Limni adasında sürgünde bulunan Mustafa Çelebi ile İzmiroğlu Cüneyd Bey'i serbest bıraktı ve Dimitrios Leontarios kumandasında, 15 gemiden müteşekkil bir filo onları Gelibolu önlerine çıkardı (Eylül 1421). Bu suretle Murad Bey'e karşı cephe alan Bizans yanında Anadolu beylikleri de Mehmed Çelebi'nin yaptığı ilhakları geri almak ve Osmanlı tabiiyetini tanımamak suretiyle, ayaklandılar. Nitekim, Germiyanoğlu II. Yakub Bey onu tanımayarak Mustafa Çelebi tarafını tuttuğu gibi, Hamid-ili de Karamanoğlu tarafından işgal edildi. Diğer taraftan, Menteşe Oğulları'ndan Ahmed ve Leys bağımsızlıklarını ilan ederek adlarına bastırdıkları paralara Osmanlı padişahının adını koymadılar(1). Bu arada Aydınoğlu ile Saruhanoğlu, eski topraklarından bir kısmını ellerine geçirmişler, taarruza geçen İsfendiyar Bey de Çankırı, Kalecik ve Tosya'da Osmanlılar'ın himayesinde hüküm süren oğlu Kasım'ı buralardan kovmuştur. Murad Bey, Şehzade Mustafa isyanının başladığı bu sırada, bu oldubittilere razı olmak zorunda kalmıştır.

2) Mustafa Çelebi'nin İsyanı

Çelebi Sultan Mehmed'in ölümünden sonra, II. Murad nezdinde giriştiği teşebbüslerde muvaffak olamayan Manuel'in Leontarios'u 15 gemi ile göndermesi suretiyle serbest bırakılan Mustafa Çelebi, bu zat ile bir anlaşma yaparak, Gelibolu dahil olmak üzere, İstanbul'un kuzeyinden Eflak'a kadar uzayan sahaları, Erysus ve Aynaroz'a kadar bütün Teselya'yı imparatora vermeyi ve oğlunu rehine olarak bırakmayı taahhüt etti(2). Mustafa Çelebi, Bizans donanmasının Gelibolu'yu tutması üzerine, Leontarios ve İzmiroğlu Cüneyd Bey ile buraya gelerek, Osmanlı tahtının meşrû vârisi olduğunu ilân edip, faaliyete girişti; bu sırada Gelibolu ve civarı ahalisi kendisine iltihak etti. Ancak Şahmelek başta olmak üzere, Gelibolu muhafızları kaleyi teslim etmediklerinden, İzmiroğlu Cüneyd ile Leontarios'u bu kale önüne bırakıp, kendisi Aynaroz berzahına doğru yürümüş ve bazı yerleri de ele geçirmiştir. Vardar-Yenicesi'nden sonra Edirne'yi de ele geçirmek suretiyle, Rumeli'ne hâkim olmuştur.

Cüneyd Bey'in yardımıyla Rumeli'nin yayasını müsellem edip, her birine ellişer akçe harçlık tayin ederek yeni bir teşkilât kurmaya muvaffak olan Mustafa Çelebi, Güzelcehisar'dan (Anadoluhisarı) boğazı geçen Bayezid Paşa ile Sazlıdere'de karşılaştı; askeri Mustafa Çelebi

(1) Paul Wittek, Menteşe Beyliği, 158 vd.
(2) Dukas, 25; Chalcacondyle, I, 130; Frantzes, 144; Bihiştî, 90/a

tarafına geçen bu paşa da şehzadeye iltihaka mecbur oldu(1). Musta-Çelebi, Timur ile yapılan savaşta aldığı yaraları göstererek Bayezid Paşa'yı vezir tayin etmek istediyse de, çok geçmeden Evrenos Oğulları ve Cüneyd Bey'in de teşviki ile onu Sazlıdere'de öldürttü; 1421'de parlak bir törenle Edirne'ye girdi. Bayezid Paşa'nın öldürülmesi üzerine, Gelibolu muhafızları da kaleyi teslime mecbur olmuşlardır. Daha önce zaferlerin imparator hesabına olmayıp, İslam şehirlerini geri almak üzere kazanıldığını söyleyerek, Gelibolu'yu Leontarios'a teslimden imtina eden Mustafa Çelebi, bu kale önüne gelip muhtaç bulunmadığı Bizans askerlerinin geri dönmelerine izin verdi(2). Gelibolu'yu iyice tahkim ettiği gibi, yeni teşkilât kurup bu deniz üssünde bulunan donanmaya kaptanlar tayin etti ve Edirne'ye dönüşünde para bastırdı. II. Murad'ın Mustafa Çelebi tarafından kazanılan bu başarılar üzerine telâşa düştüğü, Emir Sultan'dan manevî yardım talebinde bulunmasından anlaşılır(3).

Gelibolu meselesinden dolayı II. Murad ile anlaşmak teşebbüsünde bulunan Manuel'in gayreti yanında, Murad Bey'in Foça'daki Cenovalılar'ın komiseri (podesta) Giovanni Adorno ile bazı ticarî imtiyazlar mukabili olarak, anlaştığını haber alan Mustafa Çelebi, Cüneyd Bey'in de teşviki ile 20 Ocak 1422'de 12.000 sipahi ve 5.000 piyade ile Anadolu'ya geçti ve Cenovalılar'ın muhalefetine rağmen Mihalîç'e (Lapseki) gelerek, Bursa'yı almak üzere, Ulubat köprüsüne vardı. Tekrar Emir Sultan'dan himmet bekleyen Murad Bey, Tokat'ta hapiste bulunan Mihaloğlu Mehmed Bey'i getirtti ve onun yardımı ile Evrenos Oğulları'nı kendi tarafına celbetti(4). Mustafa Çelebi'nin 5.000 azap askeri ile yaptığı taarruzu neticesiz bırakarak, hasmına şiddetli bir darbe indirmeye muvaffak oldu; diğer taraftan Cüneyd Bey'i de elde etmiş idi. Hacı İvaz Paşa'dan aldığı bir mektup sebebi ile Rumeli beylerinin kendisini ansızın yakalayacağına kani olan Mustafa Çelebi, geri çekilmek zorunda kalıp (825/1422), Biga suyunu geçerek, gemiler ile Gelibolu'ya gitti. Bir ihtiyat tedbiri olmak üzere, bütün nakil vasıtalarına el koyduğu gibi, Gelibolu limanını da tahkim ettirdi; hasmını takip eden Murad Bey, Gelibolu'da bir Ceneviz gemisini kiralayarak askerini gece vakti Koylu-dere'ye geçirdi. Bunu öğrenen Mustafa Çelebi, ertesi günü Lapseki'ye gelen Murad Bey'in Adorno'ya ait 7 gemiden mürekkep bir filo ile üzerine yürüdüğünü görünce, komisere birini gönderip, askerin karaya çıkarılmamasını temine çalıştıysa da, mu-

(1) Dukas, 91; Frantzes, 116; Bihiştî, 92/b
(2) Dukas, 92 vd.
(3) Bkz. Bihiştî, 93/a; Cavid Baysun, «Emir Sultan'ın hayatı ve şahsiyeti», Tarih Dergisi, sayı I, 84
(4) Bkz. Bihiştî, 94/a; Chalcondyle, I, 131

vaffak olamadı(1) ve Gelibolu'da Ceneviz gemilerine karşı müdafaada bulundu. Murad Bey, Adorno'nun yardımı ile Gelibolu'yu zaptettikten sonra, önce Bolayır, sonra Edirne'ye çekilen Mustafa Çelebi'yi takip ederek, Edirne'yi zaptetti. Eflak'a kaçmak isteyen Mustafa Çelebi, Kızılağaç-Yenlcesi'nde yakalanarak, Edirne'de bulunan Murad Bey'e getirildi(2) ve padişahın emriyle kalenin burcuna asıldı (825/1422).

3) İstanbul Kuşatması

İstanbul, II. Murad'ın ilk saltanat yıllarında altıncı defa olmak üzere kuaştıldı. Bu kuşatma önceklilere göre çok daha çetin ve zorlu oldu. Kaynakların ifadesine göre II. Murad, Manuel ve daha ziyade oğlu ve saltanat ortağı) VIII. İoannes tarafından desteklenen Düzmece Mustafa isyanını bastırarak Edirne'ye döndüğü zaman, Bizans meselesine kat'i bir çare bulmak istedi. Bu maksatla akıncı kuvvetleri kumandanı Mihaloğlu Mehmed Bey'i 10.000 akıncı ile İstanbul üzerine gönderdi (10 Haziran 1422) ve çok geçmeden, kendisi de 50.000 kişilik bir ordunun başında İstanbul önünde göründü. 15 Haziran'dan 24 Ağustos'a kadar devam eden İstanbul kuşatmasında şehri müdafaa edenler arasında Balyos Benedetto Emo kumandasındaki Venedikliler ile kocalarının yanında yer alan kadınlar da bulunuyordu. Kalabalık olan Osmanlı ordusu, özellikle ateşli silahlar bakımından kuvvetli idi. Bu yüzden İmparator Manuel, önemli bir para teklifi ile Korax Theologos'u elçilikle Osmanlı ordugâhına göndererek padişahın kuşatmayı kaldırmasını istediyse de bundan bir netice çıkmadı; üstelik halkın şüphelenmesine yol açtı; bir süre sonra da elçi linç edildi. Kuşatma sırasında şehirde bulunup 24 Ağustos'ta kuşatmanın tarihini kaleme alan İoannes Kananos'a göre, Türk ordusu Altunkapı'dan Odunkapı'ya kadar topraktan muazzam bir siper meydana getirmiştl(3). Bu siperler gayet kalın, sert ve sağlam kiriş ve kalaslardan inşa edilmiş olup, surlara dönük cephelerine ok, mızrak, taş gülleye karşı ağaç dallarından sıra halinde koruyucu mahiyette birtakım sedler ilave edilmişti. Öyle ki Türk ordusu bu kuvvetli siperler sayesinde Bizans surlarını delip, tahrip edeceklerine kat'i olarak inanmış bulunuyordu. Askerini Topkapı ile Edirnekapı üzerinden hücuma geçiren Murad Bey, aynı zamanda hücumda yararlı olan surlardaki kulelerin büyüklüğünde ahşap kuleler yaptırmış, bunları demir tekerleklerle surların kenarına taşıtmıştı. Ayrıca surlarda gedik açmak için birtakım savaş aletleri taşıyan arabalar da kullanılıyor, lağım zakmaz gibi, her türlü kuşatma çalışmaları da yapılıyordu.

(1) Dukas, 158

(2) Bkz. Bihişti, 97/a; Oruç Bey, 47; Âşıkpaşazâde, 89 vd.

(3) İoannes Kananos, «6930 (1422) hilkat yılı İstanbul savaşı tarihi(trc. Z. Taşlıklıoğlu, TD, sayı 11-12, 213; krş. Hammer, II, 169

İşte tam bu sırada, Kananos'un vücutca iri-yarı, pek heybetli olarak tasvir ettiği büyük veli Emîr Sultan (Seyyid Buharî)'ın 500 derviş ile birlikte orduya katılması, askerin maneviyatını arttırmıştır. Yine Kananos'un bildirdiğine göre, 24 Ağustos Pazartesi günü, atına binmiş olduğu halde muazzam bir kalkan ve çekilmiş kılıcı ile savaşa katılan Emir Sultan'ın da yeraldığı umumî hücum çok şiddetli oldu. Altunkapı ile Odunkapısı arasında başlayan Türk hücumları sırasında Topkapısı'nı müdafaa eden askerler arasında bulunan İoannes, halkın da yardımı ile hücumu durdurdu(1). Daha sonra kuşatma kaldırıldı. Zira, bu sırada II. Murad'ın kardeşi Küçük Mustafa, Bizans'ın da kışkırtması ile isyan etmişti. Murad Bey, isyanı bastırdıktan sonra, bir iki ufak teşebbüs hariç, bir daha İstanbul'u kuşatmadı. Manuel'in yerine geçen imparator ile bir anlaşma imzalayarak (22 Şubat 1424), bu anlaşmaya sadık kaldı. Diğer taraftan, İoannes, bazı yerleri muhafaza etmek şartıyla, yılda 300.000 akçelik bir vergi ödemeyi kabul ediyordu.

4) Küçük Mustafa'nın İsyanı

Mehmed Çelebi'nin oğlu olan ve babasının sağlığında küçük yaşta Hamid-ili sancak beyliğine tayin edilen Küçük Mustafa, Mehmed Çelebi'nin ölümünden sonra, Karamanoğlu Mehmed Bey'in yanma çekilmiş ve Kara Taceddinoğlu Şarabdar İlyas'ın teşvikine kapılıp babasının vasiyeti hilâfına, saltanat dâvâsında bulunmuştur. İmparator Manuel'in Şarabdar'a pek çok para gönderip, Mustafa için asker toplamak hususundaki tavsiyesi ve Germiyanoğlu Yakub Bey ile Karamanoğlu Mehmed Bey'lerin Türkmen, özellikle Turgutlu kuvvetleri temin etmesi sayesinde, şehzadenin faaliyete geçtiği görülüyor. Murad Bey Rumeli'ne geçtiği sırada, Küçük Mustafa İstanbul'a gelerek, Manuel ve çocukları ile buluşmuş ve aynı günde imparatora felç gelmesi üzerine, önce Silivri'ye gidip, sonra tekrar İstanbul'a ve oradan Bursa'ya dönmüştür. Murad Bey'in İstanbul kuşatması sırasında, saltanat müddeisi sıfatıyla harekete geçen Küçük Mustafa, Bursa önüne geldi; Bursalılar şehrin kapılarını kapatıp, kendisine kumaş ve para göndererek, özür dilediler. Mustafa İznik'e yürüyerek, muhafız Firuzoğlu Ali Bey'in teslimden çekinmesi üzerine, kaleyi kuşattı. İstanbul kuşatması ile meşgul olan Murad Bey, şehzadeyi ele geçirmek için İznik muhafızına ve Şarabdar İlyas'a mektuplar gönderdi(2). Bu sırada İznik teslim olup, Küçük Mustafa Veziriazam İbrahim Paşa sarayına yerleşerek hükümdarlığını ilân etti; adamlarına toprak dağıtımına, etrafına hükümler göndermeye başladı. İznik'de kalmayı tehlikeli bulan Turgutlu boy beyleri ile Germiyanoğlu kuvvet-

(1) Hammer, II. 171
(2) Bkz. Bihiştî, 99/a

leri dönerken, Küçük Mustafa da beraber gitmek istediyse de, Murad Bey'e hizmet eden Şarabdar İlyas, şehzadenin şehirde kalmasını sağladı. İznik önüne gelen Murad Bey, Mihaloğlu Mehmed Bey'in askerlerine şehri muhasara ettirdi; Yalıkapısı'ndan giren Mehmed Bey, Taceddinoğlu ile çarpışarak, maktul düştüğü ve sonra Mihaloğlu'nun kuvvetleri yetişerek, Taceddinoğlu'nu öldürdüğü sırada, Şarabdar İlyas fırsattan istifade ile, Küçük Mustafa'yı bir at üzerine alarak, Murad Bey'e götürdü. Padişah, şehzadeyi İznik dışında öldürterek, cesedini Bursa'ya gönderdi.

5) Karamanoğlu Mehmed Bey'in Antalya'yı Kuşatması - Ölümü ve Oğlu İbrahim Bey'in Osmanlı Himayesine Girmesi

Tarsus kuşatması yüzünden Memlûklarla arası açılan Karamanoğlu Mehmed Bey, önce Niğde'ye hâkim kardeşi Bengî Ali Bey, sonra da Dulkadıroğlu Nasırüddin Mehmed Bey'le giriştiği mücadeleyi kaybetmiş ve Dulkadırlılar tarafından esir edilerek Kahire'ye gönderilmişti. Memlûklu sultanı Müeyyed, Karamanoğlu'nu gerek Bursa'da, gerekse Tarsus ve Kayseri'de giriştiği taşkın hareketlerinden dolayı azarlayarak hapse attırmış ve Karaman-ili'ne hâkim olmaya çalışan Bengi Ali Bey'i destekleyerek Nâzıru'l-ahbâs (Evkaf Nâzırı) Ayni'yi bir elçilik heyeti ile Mehmed Bey'in adamı Sungur'un elinde bulunan Konya'ya göndermişti. Bu arada Mehmed Bey'in ulu oğlu İbrahim Bey'in Osmanlı desteği ile Karaman-ili'ni eline geçirme teşebbüsleri başarısızlıkla sonuçlanmış, Müeyyed, Emîr Koçkar'ı Osmanlılar yanına göndererek İbrahim Bey'in de, babası gibi yakalanıp gönderilmesi için teşebbüse geçmiştir. Bununla beraber, halkın Ali Bey'den nefret edip Mehmed Bey'e taraftar olduğunu anlayan Osmanlılar, İbrahim Bey'e yardıma karar vermişlerdir. İşte bu yardım sayesinde, Konya ve Larende (Karaman)'den çıkarılan Bengî Ali Bey'in elinde Niğde'den başka hiçbir şehir kalmamıştı. Bu yüzden Osmanlılar'ın yardımından haklı olarak endişe eden yeni Memlûklu sultanı Seyfeddin Tatar, Mehmed Bey'i hapisten çıkarmış ve hil'atler giydirerek Karaman-ili'ne göndermiştir. Bu suretle Kıbrıs-Alaiyye (Alanya)-Konya yoluyla memleketine dönen Mehmed Bey, Karaman-ili'ne sahip olur-olmaz an'anevî Osmanlı düşmanlığına başlamış ve yeni Osmanlı beyi II. Murad'ın dahili anarşi ile meşgul bulunduğu bir sırada Korkut-ili (Istanoz)'nde bulunan Tekeoğlu Mübarizüddin Mehmed Bey'in oğlu Osman Bey'le birleşerek Antalya'nın muhasarasına hazırlanmıştır (1423). Ancak, Teke-Karahisarı'nda subaşı olan Firuz Bey'in oğlu Hamza Bey, süratle Antalya'ya gelip, Teke Oğulları ile Karamanlılar'ın birleşmelerine mani olmuştur. Nitekim, Hamza Bey, Korkut-ili yaylasında Karamanoğlu'nu bekleyen Osman Bey'i bir gece baskını ile öldürdüğü gibi, malıyyetinde-

kiler de toplanan kuvvetleri dağıtıp mallarını ele geçirmişlerdir. Bu suretle Teke Oğulları'na yardım edemeyen Mehmed Bey, baskının ertesi günü 26.000 kişilik bir kuvvetle kale önünde görülmüştür. Karamanlılar, Türkmen boy ve uluslarının da yardımlarıyla kaleyi uzun bir süre kuşatmışlarsa da, Hamza Bey'in mukavemeti yüzünden muvaffak olamamışlardır. Bu arada büyük ve küçük Mustafa'ların sebebiyet verdikleri anarşiyi bertaraf eden Murad Bey'in yardıma geleceğini anlayan Mehmed Bey, son bir hücum maksadıyla kaleyi dolaştığı bir sırada burçlardan atılan bir taş güllesinin sadmesine maruz kalmış ve atından yere yuvarlanarak vefat etmiştir (Ocak 1423). Mehmed Bey'in beklenmeyen ölümü üzerine yanında bulunan oğlu İbrahim Bey babasının cesedini Larende'ye getirmiş ve aynı gün Karaman Beyliği'nin başına geçmiştir.

Mehmed Bey'in ölümü, memlekette bazı karışıklıkların çıkmasına sebep olmuştur. Nitekim, Bengî Ali Bey, Konyalılar'ın ve bazı ileri gelen eşrafın yardımlarıyla Karaman-ili'ne hâkim olmak istemiş, fakat, muhalefetle karşılaşarak zor durumda kalmış, İbrahim Bey'le kardeşi İsa Bey kendilerini himaye eden Murad Bey'e sığınmışlardır. Osmanlı siyasetine uygun olarak her iki Karaman beyini destekleyip kızkardeşleriyle evlendiren Murad Bey, onlara Rumeli'nde birer sancak vermiştir. İşte bu Osmanlı yardım ve himayesi sayesinde Karaman-ili'ne yürüyerek Konya ve Larende'yi zapteden İbrahim Bey, Osmanlılar'a bazı Hamid-ili kalelerini terketmiştir.

6) İzmiroğlu Cüneyd Bey'in Sonu

Osmanlı kaynaklarında İzmiroğlu, bazan da Kara Cüneyd diye anılan bu cesur beyin babası İbrahim, Yıldırım Bayezid tarafından İzmir'e subaşı olarak tayin edilmişti. Önce İsa Çelebi'ye yardım edip, sonra da Süleyman Çelebi ile birleşerek onun tarafından Ohri sancak beyliğine getirilen Cüneyd, kardeşler arasındaki mücadeleden istifade ederek Anadolu'ya dönmüş ve Ayasluğ (Selçuk)'da Süleyman Çelebi'nin adamını yenip eski Aydın-ili'nin bir kısmına sahip olmuştur. Ancak, kardeşlerini bertaraf eden Mehmed Çelebi, 1415'de Cüneyd üzerine yürüyerek elinde bulunan Kayacık ve Nif (Mustafakemalpaşa) kalelerini, nihayet 10 günlük bir kuşatmadan sonra İzmir kalesini zaptetmiş, boyun eğen Cüneyd ise Niğbolu sancak beyliğine getirilmiş idi. Bundan sonra Düzmece Mustafa ile birleşerek ona yardımcı olan Cüneyd, Düzmece Mustafa'nın mağlubiyeti üzerine de birlikte Selanik'e sığınmıştır.

Diğer taraftan mültecileri teslim etmeyen Selanik valisi, bunları İstanbul'a göndermiş, şehzade Limni adasına, Cüneyd de Pammaharistos (Fethiye camii) manastırına hapsedilmiştir. Mehmed Çelebi'nin vefatı üzerine, yeniden salıverilen Düzmece Mustafa'nın veziri olarak bü-

tün harekâtı idare eden Cüneyd'in tek arzusu 1415'te kaybettiği İzmir beyliğini ihya etmekti. Bu yüzden kendisine, gizlice, İzmir beyliği ve Aydın ili vaat edilince, şehzadeyi terkederek birkaç taraftarı ile birlikte, İzmir'e gitti ve halk tarafından sevinçle karşılandı; Urla yarımadasında topladığı bir kuvvetle Ayasluğ hâkimi Aydınoğlu Mustafa'yı yenerek Aydın-ili'ni eline geçirdi. Bundan sonra Cüneyd'in müstakilen hareket ettiği görülmektedir. Nitekim, Osmanlı tâbiliğini reddedince II. Murad, onu tedip etmek maksadıyla yeni Aydın-ili beyi Yahşi Bey'le Anadolu Beylerbeyi Oruç Bey'i üzerine gönderdi. Ancak, bu beyler bir başarı sağlayamadılar. İşte bu son muvaffakiyet üzerine, Aydın beyi olarak harekete geçen Cüneyd, Anadolu beylerini ve Bizans'ı tahrike başladığı gibi, Venedik ile de ticarî ve siyasi münasebetlere girişti. Bununla beraber, Murad Bey'in Anadolu Beylerbeyiliği'ne tayin ettiği Hamza Bey, bu meseleyi ciddi bir şekilde ele alarak Halil Bey idaresinde gönderdiği kuvvetler Cüneyd'i Akhisar civarında mağlup edip, onu sığındığı İpseli kalesinde kuşattılar. Cüneyd, Karamanoğlu İbrahim Bey'in yardımını sağlamak maksadıyla, gizlice, onun yanına gidip, bir miktar Karaman askeri ile avdet ettiyse de, yardımcı kuvvetlerin kaçması üzerine, Sisam adasının karşısında bulunan İpseli kalesinde, oğlu Bayezid ile birlikte tutunmaya çalıştı. Bu arada Bizans imparatoru VIII. İoannes ve Venedik ile temasa geçerek, yeni bir saltanat müddeisini Selânik'e geçirip Rumeli'nde isyan çıkarmayı tasarladı. Fakat Murad Bey, Cenevizliler'e Samsun'da eski kalelerini geri vererek tekrar yardımlarını sağladığından, Cüneyd deniz tarafından da tazyik edildi. Bu suretle Hamza Bey'e teslim olmak zorunda kalan Cüneyd, öldürüldüğü gibi (1425), Çanakkale hapishanesinde bulunan oğlu Kurt Hasan ile kardeşi Hamza Bey de ortadan kaldırılarak, soyu imha edildi(1).

7) Sırbistan Meselesi

Osmanlı-Macar Münasebetleri

Murad Bey'in işbaşına geçmesinden beri Eflak ve Sırbistan üzerinde Macar nüfuzu artmıştır. Daha önce Ankara savaşında Yıldırım Bayezid'in yanında yer alıp Mehmed Çelebi'nin kardeşi Musa Çelebi ile mücadelesinde ona yardım eden Sırp despotu Stefan Lazareviç, 1421'de Venedik ile yaptığı savaşta Zeta'yı alarak, arazisini Tuna nehrinden Adriyatik denizine kadar genişletmişti. Fakat, sonradan Venediklilerle anlaşarak Macar kralı Sigismond'un yüksek hâkimiyetini tanıyınca 1426'da Macarları mağlup edip Sofya'ya gelen Murad Bey, kuvvetler

(1) Hoca Sadeddin, **Tâcü't-Tevarih**, I, 324 vd.; Âli, **Künhü'l-Ahbar**, V, 203; krş. İ.H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, Ankara 1969, 115 vd.

göndererek Alacahisar (Kruşevaç)'a kadar olan bölgeyi yağma ettirmiştir. Osmanlılar'ın şiddetli tepkisi üzerine elçi gönderip kendi ve Macar kralı adına teminat veren despot, Alacahisar'a kadar uzayan sahayı terketmiş ve her sene haraç vermeyi kabul ederek, Bosna'da girişeceği harekât için Osmanlı yardımını sağlamayı başarmıştır. Nitekim despot, Bosna kralı Stefan II. Tvertko (1404-1443)'nun hâkimiyetinde bulunan Serebrenik'e yürürken Osmanlı kuvvetleri de güneyden kendisini desteklemiştir (1426).

Stefan vârissiz olarak ölünce (Temmuz 1427), yerine yeğeni Jorc Brankoviç (Vılk-oğlu) geçti (1427-1456). Fakat ölen despotun mirası meselesi yüzünden Osmanlı-Macar rekabeti şiddetlendi. Murad Bey, Despina Olivera'nın Yıldırım Bayezid ile evlenmesini öne sürerek kendisinin meşru varis olduğunu iddia ediyordu. Buna mukabil, Sırp toprakları üzerinde hak iddia eden Macar kralı Sigismond, bunu gerçekleştirmek maksadıyla 1839'dan beri despotluğun merkezi bulunan Belgrad üzerine yürümüş ve burayı zaptetmiştir. Bunun üzerine despot, Belgrad'ı Macarlar'a terk ile, merkezini Semendire'ye götürmüştür(1). Bu son durum üzerine harekete geçen Osmanlılar, Tuna üzerinde bulunan önemli kalelerden Güğercinlik (Golumbaç)'i zaptederek, Macarlar'a bir darbe vurdular. Sigismond, kış esnasında gelerek Güğercinlik'i kuşattıysa da, Rumeli Beylerbeyi Sinan Bey, uc beyleriyle yaptığı bir baskın sonunda kuşatmayı kaldırıp çekilmek zorunda kaldı; Macar askerinden pek çoğu Tuna'da boğuldu, bir kısmı da esir düştü(2).

Osmanlılar'ın bu son başarıları üzerine despot elçi göndermek suretiyle, eski anlaşmaları yenilemek zorunda kaldı. Öte yandan 1427'de, Mirçae'nin kardeşinin torunu olan Dan ile birlikte Eflak'a giren Sigismond, Yergöğü'nü aldıysa da, ertesi yıl Mirçae'nin oğlu Vlad Drakul'un taraftarları ile mücadele halinde bulunan Dan, Osmanlılar'a tâbiiyetini arzedince, Osmanlılarla üç yıllık mütareke imzalamak zorunda kaldı (1428). Diğer taraftan despot, bu anlaşmadan sonra küçük kızı Katerina'yı Sigismond'un kayınbiraderi Cilli kontu Ulrich ile, büyük kızı Mara'yı da II. Murad'la evlendirmek suretiyle takip ettiği aile siyaseti sayesinde, despotluğunu batıda ve doğuda emniyet altına almayı tecrübe etti.

8) Osmanlı - Venedik Savaşı ve Selânik'in Fethi

İstanbul kuşatmasını müteakip, Bizans'a başka müşkiller çıkarmak isteyen Murad Bey'in emriyle 1423 Mayısı'nda Mora'ya hareket eden

(1) G. Gravier, **Les frontières historique de la Serbie**, Paris 1919, 23 vd.
(2) Güğercinlik fetihnâmesi, Feridun Bey, **Münşeâtü's-Selâtin**, I, 195 vd.; Aşıkpaşazade, 107

Turhan Bey, yanında Osmanlılar'a tâbi Attika Düşesi Antonio I. Acciajoli olduğu halde, Teseya'da harekete geçmiş, Korent berzahındaki Hexamilion surlarının bir kısmını yıktırarak Mora'ya girmiştir; bu arada Selanik de kuşatma altına alınmıştır.

Bu baskının arttığı bir sırada donanmasını takviye etmek fırsatını bulan Venedik, Nauplion ve Argos'taki kolonilerine, Osmanlılarla savaşabilecek karakterde birçok savaşçı Arnavut muhacir yerleştirmiş, Bizans'ın durumundan faydalanarak, Mora despotluğunun ve Selânik'in kendisine bırakılması için müzakerelere girişmiştir. Yapılan müzakereler sonunda Bizans valisi Andronikos, 50.000 duka karşılığında Selânik'i Venedikliler'e terketmiştir (1423). Öte yandan Osmanlılar, uzun süre Türk idaresinde bulunarak (1387-1389 ve 1394-1402) hazineye her yıl 100.000 akçe haraç ödeyen Selânik'in bu suretle el değiştirmesini kabul etmediler. Nitekim, Murad Bey'in vaziyeti izah etmek maksadıyla gelen Venedik elçisine söylediği sözler, Osmanlı görüşünü aksettirmesi bakımından dikkate şayandır: *«Selânik, dedem Bayezid'in hükümranlığı altında bulunmuş bir şehir olduğundan, burayı mevrûs ülkem addederim. Bu memleket Bizans'ın elinde kalsa idi, bunu kabul edebilirdim; fakat Latinler'in, Venedikliler'in idare etmesine asla müsaade edemem. Kendiliklerinden çekilip gitmedikleri takdirde, ben bizzat gelerek, onları çıkarırım»* (1). Osmanlılar'ın bu sert tutumu üzerine, Venedikliler, bir taraftan bu oldubittiyi Osmanlılar'a kabul ettirmek için yılda 2.000 duka haraç vermeyi teklif ediyor, diğer taraftan da Amiral Pietro Loradeno kumandasındaki donanmalarını tehdit maksadıyla, Gelibolu sırtlarına gönderiyorlardı. Ayrıca, İpseli kalesinde Osmanlılar'a karşı mukavemet eden İzmir beyi Cüneyd ile de münasebetlere girişen Venedikliler, Osmanlılar'a karşı Yıldırım Bayezid'in oğlu olduğu iddia edilen bir Düzme Mustafa'yı meydana çıkarmaya çalışıyorlardı. Nitekim, bu Düzme'nin 1425 baharında Selânik'ten çıkarak, Venedik donanması ile işbirliği yapması yüzünden Kassandra ve Kavala Venedikliler'in eline geçerek Balaban Bey, oğlu İshak ve Burak Bey esir düştüler. Bu suretle başlayan Osmanlı - Venedik savaşı (1425-1430) her tarafa yayıldı. Nitekim, Balat ve Ayasuluğ'dan hareket eden Türk denizcileri Venedik'e ait Eğriboz, Modon ve Koron topraklarına akınlara başladıkları gibi, Selânik'ten tekrar çıkış yapan Düzme, Pazarlı ve Saruca Bey'lere yenilerek kaleye sığındı.

Venedikliler, Osmanlılar'ın Tuna üzerinde meşgul oldukları bir sırada, yıllık vergiyi 300.000 akçeye çıkarmak suretiyle yeni bir sulh teşebbüsünde bulundularsa da, bundan bir netice çıkmadı; bunun üzerine siyasî teşebbüslerini daha da genişleterek Macar kralı ile dostluğu bilinen Karamanoğlu ile münasebete girişttiler; Şahruh'un bü-

(1) Hammer, II, 188

yük bir orduyla Anadolu'ya doğru yürüdüğü şâyiası üzerine de Amiral Mocenigo Ağustos 1429'da Gelibolu limanına saldırarak limanı kapayan zinciri kırdı; fakat mağlup olarak geri çekilmek zorunda kaldı.

Öte yandan, Venedikliler gibi doğudaki gelişmeleri dikkatle takip eden Murad Bey, Eylül 1429 Selmas savaşında Karakoyunlu kuvvetlerini mağlup eden Şahruh'un, Herat'a geri dönmeye hazırlandığını öğrenir-öğrenmez 1430 yılı Şubat'ında bütün kuvvetiyle Selânik üzerine yürüyerek, Venedik donanmasının henüz ortalarda görünmediği bir sırada kalesini kuşatmaya başladı. Bu arada Anadolu Beylerbeyi Hamza Bey, Rumlarla Venedikliler'i birbirlerinden ayırmak üzere giriştiği teşebbüsünde muvaffak olamadı(1). Fakat ısrarlı hücumlarını devam ettirdi. Nitekim, bizzat asker saflarını dolaşarak yağma va'di ile askeri teşvik eden padişahın gayretiyle girişilen 29 Mart hücumu çok şiddetli oldu; askerler, büyük bir gayretle Selânik kalesine ve kulelerine tırmanarak, damgalı bayraklarını surlara diktiler. Bu son hücum karşısında mukavemet edemeyen Rumlar, mevkilerini terkedip şehrin merkezine doğru kaçmaya başladıkları gibi, maneviyatları bozulan Venedikliler de sahilde bekleyen kadırgalarına çekildiler. Bu suretle kale zaptedilerek pek çok mal ve ganimet ele geçti, pek çok kimse esir düştü. Murad Bey, Memlûklu sultanına gönderdiği Selânik fetihnâmesinde(2), Selânik'in İstanbul'un bir benzeri olduğunu, müslümanlara zarar vermekte belki İstanbul'dan da ileri gittiğini belirtiyor, yapılan savaşları uzun uzadıya anlatıyordu.

Fetihten sonra şehri yeniden iskân etmek çarelerini arayan Murad Bey, fidyelerini ödeyenlerin şehirdeki evlerinde oturmalarına müsaade etmiş, Vardar-Yenicesi'nden getirttiği bir kısım Türk halkını da şehre yerleştirmiştir. Bu arada, âdet olduğu üzere, bir kısım kilise ve manastırlar camie çevrilmiş olmakla beraber, Latinler'in kiliseleri kendilerine bırakılmış, Rumlar da dört kiliseyi muhafaza etmişlerdir. Sonradan yeni muhacirlerle şenlenen Selânik, çok geçmeden, bir Türk-müslüman şehri hüviyetini almıştır.

Venedikliler, Selânik'in düşmesi üzerine, Epir sahillerine bulunan donanmalarını Amiral Morosini komutasında Gelibolu üzerine göndererek Boğazlar'da Osmanlılar'ın her türlü askerî ve ticarî ulaşımını kesmeye yönelik faaliyetlere giriştilerse de, bundan bir netice çıkmadı. 1430 Temmuz'unda Hamza Bey'le bir sulh anlaşması yapmak zorunda kaldılar. Bu anlaşmaya göre, Selânik üzerindeki Osmanlı hâkimiyetini tanıyan Venedik, buna mukabil, Arnavutluk'taki şehirler ile Mora'daki Lepanto (İnebahtı) için, bir miktar haraç karşılığında teminat alıyordu.

(1) Sadeddin, I, 344
(2) Feridun Bey, I, 198

9) Şahruh'a Karşı Takip Edilen Osmanlı Siyaseti

Timur'un çok dindar oğlu Şahruh (1404-1447), Anadolu ve İran'da babası tarafından tesis edilen fiili durumu yeniden iade etmek emelinde olduğundan, 1416'da Mehmed Çelebi'ye gönderdiği mektupta(1), onun kardeşlerini bertaraf etmesini hoş karşılamadığını belirtiyor, Anadolu beylerine, özellikle Karamanoğlu'na karşı takındığı tavrı tasvip etmiyordu. Diğer taraftan, önce Timur'un, bu defa da Şahruh'un desteğini sağlayan Akkoyunlu beyi Karayülük Osman Bey, ona bir mektup göndermiş(2), Anadolu beylerinden Karamanoğlu Mehmed Bey, İsfendiyar Bey, Hamidoğlu Hüseyin, Cüneydoğlu Hamza ve Dulkadir beyi Süleyman'ın yanında, Bizans ve Trabzon imparatorlarının, ayrıca Gürcü meliklerinin emrine girmek üzere onu beklediklerini açıklamıştı. Büyük bir diplomat olan Mehmed Çelebi, Şahruh'a cevap olarak gönderdiği mektupta, gazâya mâni olan Karamanoğlu'nun hareketlerini birer birer belirttikten sonra, bir tâbi sıfatıyla itaatini arzetmiştir(3). Timur'un Anadolu seferini unutmayan Osmanlılar, içişlerinin karışık olmasına rağmen, kudretini devam ettiren Şahruh'un ölümüne kadar (1447) bu siyasete sadık kalmışlardır. Esasen, Şahruh'a karşı cephe alanlar Karakoyunlular ile Memlûklardı.

Şahruh, Karakoyunluları, Kara Yusuf'un ani vefatiyle, 1420'de giriştiği birinci Azerbaycan seferinde, oğlu İskender'i (1420-1439) Temmuz 1421'de Eleşgird civarında bozguna uğratmış(4), yine İskender'e karşı ikinci Azerbaycan seferine çıkarak Selmas meydan savaşında (Eylül 1429) Karakoyunlu kuvvetlerini bir kere daha mağlup etmiştir(5). Evvelce Timur'a bu defa da Şahruh'a karşı bir sed teşkil eden Karakoyunlular'ın bozguna uğrayıp dağılmaları üzerine, Anadolu ve Suriye yolunun açılması, Memlûklar gibi Osmanlılar'ı da endişeye düşürdüğünden, müşterek tehlike karşısında Osmanlı - Memlûklu yakınlaşması daha dostça bir hal aldı.

Şahruh'un büyük bir ordu ile Anadolu'ya doğru yürüdüğü haberi, Timur devrinde olduğu gibi, bütün hristiyanlık âleminde sevinçle karşılanmıştı. Nitekim, Venedik, Şahruh'un Osmanlı ülkesine taarruz edeceği tehdidini bir silah gibi kullanarak Selânik'i geri almak ümidine kapılmıştır. Şahruh'un payitahtı olan Herat'a geri dönmesiyle Osmanlılar geniş bir nefes alabilmişlerse de, çok geçmeden, onun üçüncü Azerbaycan seferine çıkması (1435), yeni bir tehlike işareti oldu. Çağataylar'a karşı koyamayacağını anlayıp, Şahruh'un oğlu Ahmed Çüke

(1) Feridun Bey, I, 150
(2) Feridun Bey, I, 153 vd.
(3) Feridun Bey, I, 156
(4) F. Sümer, Karakoyunlular, I, 110 vd.
(5) F. Sümer, Aynı eser, I, 128 vd.

tarafından takip edilerek Tokat'a sığınan İskender'in durumu, Timur önünden kaçarak Osmanlılar'a sığınan Kara Yusuf'un meselesiyle eşdeğerde mütalaa edildi. Gerçekte, Ahmed Çüke'nin kuvvetleri hududu aşamadılar. Fakat, o kışı Azerbaycan'da geçiren Şahruh, tehditkâr bir tavır takınarak, Anadolu beylerinin mülteciyi memleketlerine kabul etmemelerini ihtar etti; II. Murad'a bir elçi göndererek İskender'in yakalanıp kendisine gönderilmesini istedi(1). Bir müddet sonra Şahruh'un, Karakoyunlu beyi Cihanşah'ı Azerbaycan hükümdarlığına getirip Horasan'a dönmesi, bu tehdidin kalkmasına sebep oldu. Bununla beraber, Osmanlılar, İskender meselesini, Şahruh'un isteğine uygun olarak çözümlediler.

Başlangıçta Murad Bey, Tokat'a gelerek Kazova'da kışlamak üzere kendisine müracaat eden İskender'in arzusunu kabul ile, ona Amasya valisi Yörgüç Paşa vasıtasıyla eşya ve hayvan göndermişti(2). Fakat, bahar gelince, Karakoyunlular, civarlarındaki halka saldırarak onların çoluk-çocuklarını esir etmeye ve mallarının yağmaya başlayınca, onlara mâni olamayan Yörgüç Paşa'nın yerine Anadolu Beylerbeyisi Timurtaş Paşa oğlu Umur Bey'i göndererek sıkı tedbirler almak zorunda kalmıştı. Bunun üzerine İskender, Kazova'dan ayrılarak Tebriz'e doğru yollanmış ve bu mesele de ortadan kalkmıştır(3).

10) Osmanlı - Arnavutluk Münasebetleri

Osmanlılar, 1415'de, Mehmed Çelebi zamanında, Arnavutluk'taki Akçahisar'ı (Kruya) yeniden ellerine geçirmişler, ertesi yıl da, Venediklilerle çıkan anlaşmazlık yüzünden Yuvan Kastriota'ya hücum etmişlerdi. 1417'de Avlonya'yı da zapteden Osmanlılar, ilk defa olarak, Akdeniz sahillerine çıkmışlardır. Osmanlılar'ın Arnavutluk'taki faaliyetleri 1423'de de devam etmiş, Evrenosoğlu Ali Bey giriştiği seferlerde büyük başarılar elde etmiştir. Bu seferler sonunda gerek Gergi Araniti ve gerekse Yuvan Kastriota Osmanlı tâbiiyetini kabule mecbur olmuşlar, bunlardan Yuvan aralarında en küçüğü Gergi Kastriota olan dört oğlunu rehine olarak Murad Bey'in yanına göndermek zorunda kalmıştır. Gergi, padişahın hizmetinde bir iç oğlanı olarak, Osmanlı terbiyesi görmüş ve İskender adını almıştır.

Umumiyetle Anadolu'nun güney ve merkez kısımlarında yeni bir teşkilât kuran Osmanlılar, kuzeyde, özellikle dağlık bölgelerdeki kabilelere dayanan Arnavut beylerini kendilerine tâbi birer senyör olarak yerlerinde bırakmışlardır. İşte bu Arnavut beyleri içinde en kuvvetlisi olup Ergiri sancağının kuzeyindeki bölgeye (Yuvan-ili) hâkim Yu-

(1) F. Sümer, Aynı eser, I, 137
(2) Hoca Sadeddin, I, 348 vd.
(3) Aşıkpaşazade, 246; Hoca Sadeddin, I, 348

van Kastriota'nın, diğer Arnavut beyleri gibi, 1428'de Venedik himayesine girmesi, Osmanlılar'ın yeniden Arnavutluk'ta harekete geçmesine sebep oldu. Nitekim, Selânik'in fethinden sonra Yuvan-ili'ne giren Osmanlı kuvvetleri, Yuvan'ı mağlup edip, onu yeniden Osmanlı hâkimiyetini kabule zorladılar(1). Bununla beraber, Osmanlılar'a karşı mukavemetten vazgeçmeyen bir kısım Arnavutlar, Ergiri bölgesinde yeniden isyana başladılar. Bu arada Orta Arnavutluk'ta nüfuz sahibi olan Andrea Topia, önce 1432'de, sonra da Ergiri'den gönderilen Osmanlı kuvvetlerini birbirleri ardından mağlup etti. Ertesi yıl Evrenosoğlu Ali Bey, âsilere karşı gönderildi ise de emrindeki kuvvetlerle Gergi Araniti'nin kumandasında savaşan Arnavutlar'a Kurveleş dağlarında mağlup oldu; tekrar gönderilen İshak Bey kuvvetlerinin de dağılması üzerine, Arnavutlar, Türkler'in sığınmış oldukları müstahkem Ergiri kalesini kuşattılar.

Durumun nezaket kazanması üzerine, bizzat sefere çıkan Murad Bey, önce Serez'e, sonra da Manastır'a gelerek, Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa ile uc beyleri Turhan ve İshak Beyleri, yanlarına yeniçeri bölükleri de katarak harekât sahasına gönderdi. 1435 yılı kışında süratle ilerleyerek Ergiri'nin imdadına koşan Turhan Bey, burada mahsur Türkler'i muhakkak bir katliamdan kurtardı. Şiddetli harekât sonunda isyan bastırıldı. Venedikliler, Osmanlılar'ın ihtarı üzerine yardımı kestiklerinden, dağlara sığınan Arnavut beyleri, Macar kralı ile münasebete giriştiler; bu suretle de Osmanlılar'ı uzun süre meşgul edecek olan Arnavut gailesi ortaya çıktı (1438). Çok geçmeden, İzladi savaşı sırasında (Kasım 1443) Osmanlı ordusundan kaçan İskender Bey, bu Arnavut beylerinin başına geçmek suretiyle mukavemet hareketini organize edip Kuzey Arnavutluk'a giden anayol üzerindeki Kocacık (Svetigrad) kalesini zaptederek babasının topraklarını elde etmeye yönelik faaliyetlere girişti. Bununla beraber, İskender Bey'in bütün Arnavutluk'u temsil ettiği hiçbir zaman iddia edilemez.

11) Karaman Seferi

Murad Bey'in desteği sayesinde işbaşına geçmiş olmasına rağmen, Karamanlılar'ın Osmanlılar'a karşı takip ettikleri daimi düşmanlık siyasetine devam etmekte mahzur görmeyerek, 1428'den itibaren Macar kralı ile münasebete girişen İbrahim Bey, Macarlar'ın Güğercinlik'i kuşattıkları bir sırada, kendi yönünden harekete geçerek Beyşehri'ni işgal ile Şarabdâr İlyas'ı esir etmişti(2). Rumeli işlerinin kritik bir durum arzetmesi yüzünden yerinden ayrılamayan Murad Bey, Hamid-ili'ni Karamanlılar'a bırakmak zorunda kaldı. Bu arada Venedik,

(1) Feridun Bey, I, 199
(2) Aşıkpaşazade, 107

Kıbrıs kralı Janus (1398-1432) vasıtasıyla Karamanlılarla münasebete girişmiş, İbrahim Bey de Sırp despotu Vlk-oğlu kanalıyla Macarlarla anlaşmıştı.

Karamanoğlu'nun bu yeni anlaşmalar sonunda Kayseri, Develi ve havalisini de ele geçirerek büsbütün kuvvetlendiği ve Sivas'ı tehdit ettiği anlaşılmaktadır. Karamanlılar, 1436 yılı kışında Amasya Beylerbeyi Yörgüç Paşa'yı da tazyik etmişlerdir.

Bu son gelişmeler karşısında Macarlarla aynı zamanda hareket eden İbrahim Bey'i dikkatle takip eden Murad Bey, Macarlar'ın mağlubiyeti üzerine, 1437 baharında tabiî müttefiki Dulkadırlılarla beraber doğudan ve batıdan Karaman ülkesine taarruz etti. Tokat'tan yola çıkan kuvvetli bir Osmanlı ordusu, Maraş beyi Dulkadırlı Süleyman Bey'le birlikte Kayseri'yi kuşatırken, Murad Bey de 1437'de Rumeli ve Anadolu kuvvetleriyle Akşehir'e girdi; Karaman kuvvetleri mağlup edilerek Konya, Akşehir, Beyşehir, Seydişehir işgal edildi. İbrahim Bey Taş-ili'ne sığındı ise de, Osmanlı kuvvetleri kendisini orada da takip ettiler. Murad Bey, bir aralık Konyalılar'ı Afyon'a sürmeyi düşündü; fakat, sonradan vazgeçerek, Mevlâna Hamza ile Murad Bey'in kızkardeşi olan hatununu göndererek sulh teşebbüsünde bulunan İbrahim Bey'in ricasını kabul etti. Bununla beraber, bir ihtiyati tedbir olarak Hamid-ili arazisini yanında bulunan İbrahim Bey'in kardeşi İsa Bey'e, verdiği gibi, Dulkadıroğlu Nâsıriddin Mehmed Bey ile birlikte Kayseri'yi kuşattı. Ancak, Malatya'yı ellerinde bulundurup güneydeki beylikler üzerinde nüfuz sahibi olan Memlûklar, Orta Anadolu'da vukua gelen bu gibi olayları tepki ile karşıladılar. Memlûklu sultanı Melik el-Eşref Barsbay'ın bizzat sefere çıkması bahis konusu oldu. Bunun üzerine Memlûklar'ın ve kardeşine mağlup olan İsa'nın durumlarını dikkate alan Murad Bey, müellif Şükrullah'ı göndererek, bir daha itaatten çıkmayacağına dair yemin eden İbrahim Bey'le anlaştı (Haziran 1437). Anlaşma gereğince, Osmanlılar, Akşehir, Beyşehir ve havalisini muhafaza ettiler.

12) Macaristan Seferi - Belgrad'ın Kuşatılması

Osmanlılar'a bunca müşkilât çıkarmış olan Macar kralı Sigismond'un ölümü (Aralık 1437), sonra da Macaristan tahtı için iç mücadelelerin başlaması üzerine, fırsattan yararlanmaya karar veren Murad Bey, önce Evrenosoğlu Ali Bey'i Erdel'e akına göndermiş, ertesi yıl da bizzat büyük bir ordunun başında Vidin'de Tuna'yı geçerek Kızılkule'den Erdel'e girmiş ve Zeybin'e kadar ilerlemiştir(1). Bir belgeye göre(2) Praşova üzerinden Karpatlar'ı aşıp Eflak'a giren Murad Bey,

(1) Hoca Sadeddin, I, 321

(2) Halil İnalcık, «Murad II», İA, 607

Yergöğü kalesi önünden Tuna'yı geçip Edirne'ye geri dönmüştür. Bu seferi anlatan fetihnâmenin bildirdiğine göre(1), sefere çıkarken Sırp despotu, dönerken ise Eflak voyvodası padişaha kılavuzluk etmişlerdir. Macarlar'ın hiçbir teşebbüste bulunmayarak âtıl bir durumda kaldıkları bu sefer esnasında pek çok esir ve ganimet alınmıştır.

Seferden sonra Eflak voyvodası Vlad Drakul (1436-1446) ile Georgy Brankoviç (Vılk-oğlu) Edirne'ye çağrıldılarsa da, davete icabet etmeyerek tâbiyet şartlarını yerine getirmemeleri üzerine, Murad Bey 1439 Ağustos'unda Sırbistan üzerine yürüdü; despot Macaristan'a kaçmış olduğundan, onun kısa bir süre sonra önce yaptırıp tahkim ettirdiği merkezi Semendire'yi zaptetti. Bu suretle Sırbistan 1439'dan 1444'e kadar yeniden Osmanlılar'ın yüksek hâkimiyetine girmeye mecbur oldu. Bu sırada Segedin'de küçük bir ordu ile bekleyen yeni Macar kralı Albert'in gevşek durumundan faydalanan Osmanlılar, Bosna kralı Stefan II. Tvertko (1404-1443)'nun merkezi Yayça'yı da kuşatıp, kralı yılda 2.500 altın haraç vermeye mecbur bıraktılar.

Bu son başarı üzerine, Macarlar'a kat'i bir darbe vurmak kararında olan Murad Bey, 1440'da Belgrad kalesini de zapta teşebbüs etti; önce Evrenosoğlu Ali Bey kumandasında bir ordu gönderdi; sonra da kuvvetli bir ordunun başında Papas Zovan tarafından müdafaa edilen Belgrad önüne gelerek kaleyi her taraftan kuşattı. Yüzden fazla kürekliden meydana gelen ince bir nehir filosu da kuşatma faaliyetine katıldı. Osmanlılar, kuşatma sırasında, kale önünde büyük-küçük pek çok top döktüler. Türk ordusu, İstanbul kuşatmasında olduğu gibi, türlü maddelerle takviye edilen toprak siperler gerisinde mevzilendi. Fakat, girişilen hücumlardan bir netice alınamadı; özellikle kale müdafileri tarafından kullanılan arkebüs tüfek mermilerinin sadmesine maruz kalan askerler, büyük zayiata uğradı. Esasen, 6 ay devam eden kuşatma sırasında husule gelen korkunç bir veba (taun) salgını da ayrıca zayiata sebep oldu. Bunun üzerine kuşatma kaldırıldı.

13) Yanko (Hünyadi Yanoş)'un Sofya'ya Kadar İlerlemesi

a — Segedin Anlaşması

Belgrad kuşatmasının başarısız bir şekilde neticelenmesi üzerine, 1440 baharında, Erdel voyvodası ve Macar orduları başkumandanı bulunan Yanko, karşı taarruza geçerek, Bosna'daki İsa Bey'i mağlup etmiş, ertesi yıl da Erdel'e akın yaparak Szent-İmre mevkiinde piskopos Lépes György kumandasındaki Erdel kuvvetlerini mağlup eden uc beyi Mezid Bey'e karşı Zibin (Hermanstadt)'de kat'i bir zafer kazandı: bu savaşta Mezid Bey şehid oldu. Aynı yılın sonbaharında Mezid

(1) Feridun Bey, I, 201 vd.

Bey'in intikamını almak üzere hareket eden Rumeli Beylerbeyi Hadım Şahabeddin Paşa (Kula Şahin), Anadolu askeri ve yeniçerilerin de katıldığı Rumeli askeri ile Silistre üzerinden Eflâk'a girdi ise de, Vlad Drakul ile birlikte hareket eden Yanko tarafından Yalomitza'da baskına uğrayarak mağlup oldu; güçlükle hayatını kurtarabildi (1442).

Osmanlılar'a karşı kazanılan bu savaşlar, hristiyan âleminde büyük bir sevinçle karşılandı; Bizans'ın ise ümitleri arttı. Nitekim, aynı yılda İtalya ve Macaristan'a giden imparatorun adamı Janaki Torzello, evvelce Floransa konsülüne sunmuş olduğu haçlı seferi planının tatbiki için teşebüslerde bulundu. Öte yandan, Bizans'la sıkı temasta olup Erdel'deki bozgun haberini alarak Osmanlılar aleyhinde harekete başlayan İbrahim Bey, ertesi yıl Akşehir ve Beyşehir üzerine yürüdü. Durumun nezâketini koruduğu bir sırada kuvvetlerinin bir kısımını Rumeli'de bırakarak, sür'atle, Anadolu'ya geçen Murad Bey, Konya ve Larende (Karaman) taraflarına yürüyerek bazı tahrip hareketlerinde bulundu. Fakat Rumeli'den Yanko hakkında gelen önemli haberler yüzünden, yeniden Osmanlı tâbiliğini tanıyarak aldığı yerleri iade eden İbrahim Bey'le anlaşıp, aynı sür'atle Edirne'ye döndü. Amasya'dan kuvvetleriyle babasının yardımına gelen Alâeddin Çelebi, savaşın kazanılmasında esas rolü oynamıştır(1).

Öte yandan, müttefiki Karamanoğlu'nun hareketlerinden vaktiyle haberdar olan Yanko, yanında Sırp despotu Vılk-oğlu ve yeni Lehistan ve Macaristan kralı Vladislas olduğu halde Tuna'yı aşmış, Rumeli kuvvetlerini bozduktan ve Niş ile Sofya'yı aldıktan sonra yerli Bulgarlarla işbirliğine başlamıştı. Osmanlı tebaası olan halk, ona erzak vesaire vermek suretiyle yardım ediyordu. Yanko'nun Balkan geçitlerine dayandığını gören Murad Bey, onu İzladi derbendinde karşıladı ve kapıkulunun gayreti sayesinde durdurdu (Kasım 1443). Yanko'nun başarıları IV. Eugenius tarafından merasimle kutlandı; Osmanlılar'ın yakında Rumeli'den Asya'ya sürüleceği ümitleri uyanarak, yeni bir haçlı seferi gayesiyle müzakerelere başlandı. Bu arada, İzladi savaşından kaçıp Arnavutluk'a gelen İskender Bey, İslâm dinini terkederek isyana başlamış ve sahte bir fermanla Akçahisar'ı (Kruya) eline geçirmişti. Tam bu sırada Amasya sancak beyi şehzâde Alâeddin'in öldüğü haberi geldi. Çok üzülen Murad Bey, düşmana karşı başarı sağlayamayan kimseler hakkında bazı zorlayıcı tedbirler alarak, uc beyi Turhan Bey'i hapsedilmek üzere Tokat'a gönderdi. Diğer taraftan, Bizans vasıtasıyla Yanko'nun faaliyetlerini dikkatle takip eden Karamanoğlu İbrahim Bey, fırsatı kaçırmayarak, söz vermiş olmasına rağmen, müttefikleri-

(1) Halil İnalcık, **Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar**, I, Ankara 1954, 56, not 9

nin işlerini kolaylaştırmak üzere(1) tekrar taarruza geçti; Sivrihisar, Beypazarı, Ankara ve Karahisar'a kadar ilerleyerek pek çok tahribatta bulundu.

Osmanlı devletinin içine düştüğü bu buhran üzerine, devletin siyasetini idare eden Çandarlı Halil Paşa'nın telkini ile hareket ettiği anlaşılan Murad Bey, hatunu Mara Sultan ve babası despot vasıtasıyla Kasım 1444'de bir mütareke için Macarlarla temasa geçti. Görünüşe göre Osmanlılar, İzladi savaşında esir düşen Çandarlı Halil Paşa'nın kardeşi ve padişahın kayınbiraderi Mahmud Çelebi'nin kurtarılması meselesiyle müzakereleri açmış olmalıdırlar(2). Bu suretle yapılan teşebbüsler üzerine, Macar kralı ile Yanko ve despotun elçileri Mayıs sonlarında veya Haziran başlarında Edirne'ye gelerek 12 Haziran'da bir anlaşmaya vardılar. Bu anlaşmaya göre, eski tâbilik vazifelerini yerine getirmek şrtıyla despota eski toprakları ve Tokat kalesinde esir bulunan iki oğlu iade ediliyor, iki taraf da Tuna'yı aşmamayı taahhüt ediyorlardı. Yine aynı anlaşmaya göre, padişahın Bulgaristan üzerindeki hâkimiyeti tanınıyor, Eflâk voyvodası Vlad Drakul'un padişaha tâbi olmakta devam etmesi kabul olunmakla beraber; bizzat Edirne'ye gelme mükellefiyetinden affediliyordu. 15 yıl süre ile geçerli olan anlaşma, Edirne'de Murad Bey tarafından yemin ile tasdik edilmiş (12 Haziran 1444) olmakla beraber, kral, Yanko ve despot tarafından da Osmanlı elçisi önünde yeminle tasdiki şart koşulmuştu. Nitekim, bu maksatla Segedin'e giden Kapucıbaşı Baltaoğlu Süleyman'ın da hazır bulunduğu toplantıda acele çağrılan kral ile despot yemin ettiler; fakat Yanko etmedi (4 Ağustos 1444)(3).

Murad Bey'i bu kadar büyük fedakârlıklar karşılığı barış müzakerelerini kabule sevkeden asıl sebep, Anadolu'da durmadan taarruz eden Karamanoğlu'na karşı serbest kalmak, dolayısıyla Rumeli kuvvetlerini o tarafa geçirmek endişesidir. Murad Bey, Karamanoğlu'nu bertaraf eder etmez bütün kuvvetiyle geri dönecek ve Sırbistan ile Macaristan'ı istilâ edecektir(4). Nitekim Murad Bey, 12 Temmuz'da, 22 Mayıs'tan beri Edirne'de bulunan oğlu şehzade Mehmed Çelebi'yi yerine kaymakam bırakarak Karamanoğlu üzerine yürümüştür.

14) Murad Bey'in Saltanattan Çekilmesi

Osmanlılar'ın Rumeli'ni kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kal-

(1) Oruç Bey, 54 vd.
(2) Neşrî, 172
(3) Bu anlaşma hak. bkz. Fr. Pall, **Autor de la Croisade de Varna, La Question de la paix de Szeged**, Acad. Roum. Bull. de la sect. hist. XXII, 2 (1941), 144 vd.; Halecki, **The Crusade of Varna, a discussion of controversial problems**, New-York, 1943, 81
(4) Bkz. H. İnalcık, **Fatih Devri**, 14

dıkları çok buhranlı bir dönemde, Karamanoğlu İbrahim Bey'in giriştiği şiddet ve tahrip hareketleri, Ortadoğu İslâm âleminde büyük bir tepki ile karşılanmış, devrin uleması onu müşkil durumda bırakan vaazlara başlamışlardır.

Karamanoğlu aleyhinde başlayan bu cereyan üzerine, Murad Bey, Amasya'nın Hanefî ulemasından Abdurrahman el-Muslihî tarafından yazılmış bir mektupla İslâm uleması na müracaat ederek, Karamanoğlu üzerine yapılacak bir seferin meşru olacağına dair fetvâ istedi. Murad Bey'in bu haklı müracaatı üzerine, devrin âlimlerinden Şafiî Kadı'l-Kudat'ı (Başkadı) Şeyhülislâm İbn Hacer el-Askalanî (ölümü 1449), Hanefî Kadı'l-Kudat'ı Sa'deddin Deyrî (öl. 1462), Abdüsselâm Bağdadî, Malikî âlimlerinden Bedreddin Tenisî ve Hanbelî âlimlerinden Bedreddin Bağdadî (öl. 1453), Karamanoğlu üzerine yapılacak bir seferin meşru olacağına dair fetvâlar verdiler(1). İbn Hacer verdiği fetvâda, Karamanoğlu'na karşı mukateleye gücü yetenlerin onunla savaşmalarının vacib olduğunu belirterek, onun kanının helal olduğunu beyan ediyordu. Sa'deddin Deyrî ise, kaleme aldığı fetvâda, Karamanoğlu'nun yapmış olduğu fenalıklardan dolayı tevbe edip Hakk'a rücu etmesini, bunun gerçekleşmesi için de Firenklerle savaşan Osmanoğlu'na askeriyle yardım etmesini tavsiye ediyor, aksi takdirde, dünyada ve ahirette rezil olup hüsran içinde kalacağını belirtiyordu. Abdurrahman el-Muslihî de bu fetvâlara yaptığı bir şerhle katılıyordu.

İşte tanınmış İslâm âlimlerinden alınan bu fetvâlar üzerine harekete geçen Murad Bey, Rumeli'nin tehlikeli durumunu göz önünde tutarak yanında 5-6 bini aşmayan kapıkulu askeri olduğu halde, 12 Temmuz'da boğazı geçip, Anadolu askeriyle birleştikten sonra Karaman-ili'ne karşı müthiş bir intikam seferine girişti.

Osmanlılar'ın giriştikleri bu intikam seferi karşısında panik halinde Taş-ili'ne kaçabilen İbrahim Bey, hatunu ile Sürur Ağa'yı Yenişehir'de bulunan Murad Bey'e gönderip pek çok taviz karşılığı sulhe talip oldu. Murad Bey, kızkardeşinin ve bütün suçu Turgut Oğulları'na yükleyen Sürur Ağa'nın ısrarları üzerine, ileri süreceği şartları yerine getirmesi şartıyla, Karamanoğlu ile anlaşmayı kabul etti. Çok zor bir durumda kalan İbrahim Bey, Murad Bey'le yeminle teyid ettiği bir sevgend-nâme akdederek ileri sürülen ağır şartları kabul etmek zorunda kaldı. Türkçe olarak kaleme alınan bu sevgend-nâme'ye göre, İbrahim Bey, Osmanlılar'a karşı düşmanca hareketlerde bulunmayacağını Kur'an-ı Kerîm üzerine yemin etmek süretiyle belirtiyor, Murad Bey'le oğlu Mehmed Çelebi'nin düşmanlarına düşman, dostlarına da dost olmayı kabul ederek, savaş sırasında oğlu emrinde yardımcı kuvvetler göndermeyi taahhüt ediyordu. Bu anlaşmadan anlaşılacağı üze-

(1) Fetvâ süretleri hakkında bkz. İ.H. Uzunçarşılı, Belleten, I, 127, nu. 1-5

re, İslâm dünyasında suçlu duruma düşen ve bundan endişe duyan İbrahim Bey, Osmanlılar'ın Rumeli'deki mukadderatını tayin edecek olan Varna savaşı sırasında, Osmanlılar'a zorluk çıkarmadığı gibi, II. Kosova savaşına da oğlu kumandasında yardımcı kuvvetler göndermek suretiyle, Osmanlılar'ın, dolayısıyla İslâm âleminin dikkatini üzerine çekti. Buna paralel olarak hristiyanlar üzerine yapacağı bir seferin bu fena intibaı sileceğini hesaplayarak, henüz Kıbrıslılar elinde olup büyük babası Alâeddin Ali Bey'in 1367'de fethine teşebbüs ettiği Gorigos kalesini (Kız-kalesini) zaptetti.

Murad Bey, Temmuz sonlarında Karamanoğlu ile yaptığı anlaşmadan sonra Ağustos başlarında Yenişehir'den Mihalıç ovasına gelmiş, burada kapıkulu ve beyleri önünde henüz 12 yaşında genç bir şehzade olan oğlu Mehmed lehine tahttan feragat ederek(1), kendisini Bursa'da ibadete vakfetmiştir.

15) Genç Padişah II. Mehmed

Varna Savaşı

Bu son durum üzerine, fırsatı kaçırmayan Bizans imparatoru ile Venedik senatosu, Türkler'i Rumeli'den çıkarmak zamanının geldiğine kani olarak, Macar kralına Segedin'de verdiği yemini bozdurdular. Şüphesiz, anlaşmanın bozulmasında papanın adamı Kardinal Cesarini'nin büyük rolü olmuştur. Zira Kardinal, papanın muvafakatı alınmadan müslümanlarla yapılan hiçbir anlaşmanın muteber sayılamayacağını ileri sürmüş, kralın yemin ettiği anlaşmayı hükümsüz saymıştır(2). Bu yüzden Vladislas, Ağustos başlarında haçlı seferine çıkacağını ilan etmiştir. Kralın bu kararı, özellikle, Edirne'de huzursuzluk ve emniyetsizlikten ileri gelen yeni bir buhranın ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu arada, Bizans'ın teşviki ile İstanbul'dan kaçarak İnceğiz'e gelen saltanat iddiacısı Orhan Çelebi, yanına kimse gelmediğini görerek Ağaç-denizi (Deliorman)'ne çekilmişti; fakat, Şehabeddin Paşa'nın şiddetli takibi üzerine tekrar İstanbul'a kaçmak zorunda kaldı(3). İşte bu sırada Yanko ile Vladislas'ın başında bulunduğu haçlı ordusu 16-22 Eylül'de Tuna'yı aşarak, Kuzey Bulgaristan üzerinden, Varna civarına kadar sokulduğu gibi, kuvvetli bir Venedik donanması da Gelibolu boğazını abluka altına aldı.

Bu tehlikeli durum üzerine, telaşa düşen devlet ricali Çandarlı Halil Paşa'nın telkini ile genç padişahın lalası Kassabzâde Mahmud Bey'i acele ile Murad Bey'e göndererek, onu Edirne'ye çağırdılar. Murad Bey, önce gelmek istemedi; fakat Kassaboğlu'nun tesirli sözleri üzerine

(1) Gazavat-ı Sultan Murad, nşr. H. İnalcık, Fatih Devri, zeyl I. 197
(2) Zinkeisen GOR, I, 672 vd.
(3) Gazavat-nâme, 197 vd.

razı olarak Anadolu askeri ile harekete geçti. Murad Bey, kendisine mani olmak isteyen Venedik gemilerini şaşırtmak maksadıyla, ordunun bir kısmını Gelibolu boğazına gönderdiği gibi, kendisi de gizlice, İstanbul boğazına, bugünkü Anadolu hisarının bulunduğu yere geldi. O sırada İnceğiz'de asker, özellikle topçu ve cebecilerle bekleyen Çandarlı Halil Paşa da Rumeli hisarının bulunduğu yere gelerek, bu bölgeyi top ateşi altına aldırdı; Saruca Paşa kendisine mani olmak isteyen Bizans gemilerinden birini batırdı; diğeri de İstanbul'a doğru kaçtı; bunun üzerine, Murad Bey, Ekim 1444'de tehlikesizce bir Ceneviz gemisiyle karşıya geçti. Gelibolu'da bulunan kuvvetler de, Venedik donanmasında meydana gelen şaşkınlıktan istifade ederek Rumeli yakasına geçmeye muvaffak oldular. Bu suretle boğazı geçip Edirne civarına gelen Murad Bey, halkın coşkun tezahüratına rağmen, şehre girmeyerek civarda konakladı. Öte yandan genç padişahın yakın adamlarından Rumeli Beylerbeyi Şehabeddin Paşa ile Zağanos Paşa, Murad Bey'i Edirne'de bırakarak, ordunun başına geçirecekleri II. Mehmed ile birlikte düşmanı karşılamaya gitmek niyetinde idiler. Fakat Çandarlı Halil Paşa'nın ısrarı ile başkumandanlığa getirilen Murad Bey, düşmana karşı harekete geçti; Çandarlı Halil Paşa ile genç padişah Edirne kalesinde kaldılar.

Murad Bey, Varna önlerine geldiği sırada, düşmanın ileri hareketini yakından takip eden Rumeli Beylerbeyi Şehabeddin Paşa esas orduya katılarak, Anadolu Beylerbeyi Karaca Bey'le birlikte sol kolda yerini almıştır. 15 Kasım 1444'te Rumeli'nin mukadderatını tayin edecek olan Varna savaşında Osmanlı ordusunun sağ cenahına Turhan Bey getirilmiş, Murad Bey ise kapıkulu askeriyle merkezde yer almıştır. Ayrıca, Davud Bey'in emrinde toplanan milis askeri de, takviye maksadıyla sol kola katılmıştı(1).

Savaş, Yanko'nun, Osmanlılar'ın sol koluna hücumu, Vlad Drakul'un başında bulunduğu Ulahlar'ın sağ kola yüklenmesiyle başladı. Şiddetli hücumlar karşısında şiddetle mukavemet eden Anadolu askeri kırılmış, Rumeli askeri de geri çekilmişti. Bu sırada Anadolu Beylerbeyisi Karaca Bey başta olmak üzere pek çok sancakbeyi şehid düştü(2). Bozgun âlametlerinin görüldüğü bu karışık anda etrafı kapıkulu askeri ile çevrili olan Murad Bey, yerinden kıpırdamadı; ancak, yeri uygun değildi. Bu durumu gören Macar ve Lehistan kralı Vladislas, Murad Bey'i esir etmek üzere, Polonya kuvvetleriyle merkeze hücum ettl. Kapıkulu, büyük bir manevra ile yürüyerek onu ortalarına aldılar; önce balta darbesiyle atını paraladılar; hemen üstüne hücum eden Koca Hı-

(1) Lütfi Paşa, Tevarih-i Âl-i Osman, İstanbul 1341, 121 vd.
(2) Aşıkpaşazade, 133

zır adındaki bir yeniçeri, başını keserek göndere dikti(1). Bu sırada sol cenahı çevirmekle uğraşan Yanko, süratle yetişerek vaziyeti düzeltmeye çalıştı ise de, muvaffak olamadı ve savaş meydanını terkederek Polonya, Macar ve Eflâk kuvvetleriyle birlikte kaçtı(2). Kardinal Cesarini ile Vladislas'ın cesetleri ise savaş meydanında kaldı. Osmanlı ordusunda pek çok sancak beyi ve devlet adamı şehit oldu. Türk ve İslâm tarihinin bir dönüm noktası olup, haçlıların ezilmesiyle neticelenen Varna savaşından sonra zaferi müjdelemek üzere, belli başlı şehirlerin kadılarına ve İslâm hükümdarlarına fetihnameler gönderilmiş, savaşta esir edilen düşman askerlerinden bir kısmı da Memlüklu sultanı Seyfeddin Çakmak'a hediye edilmişti(3).

Murad Bey, savaşı müteakip, birkaç gün Edirne'de kaldı; sonra da, oğlunun mevkiini sarsmamak için, yanında Şarabdar Hamza Bey ile İskender Paşa olduğu halde, Manisa'ya çekildi. Kendisine Saruhan, Aydın ve Menteşe sancaklarının geliri tahsis olundu. Âdeta ikinci bir tahttan feragat anlamına gelebilecek bir fedakarlığa rağmen, Murad Bey'in Varna galibi olarak, büyük bir nüfuza sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, kaynaklarda, genç Mehmed Rumeli, Murd da bir nevi Anadolu sultanı olarak tayin ediliyordu. Dursun Bey, «*Bir memlekette fitne olur iki padişah*» mısrai ile bu duruma işaret eder.

16) II. Murad'ın Tahta Avdeti

Murad Bey'in Manisa'ya çekilmesinden sonra, ona daima padişah muamelesi yapan Çandarlı Halil Paşa ile genç padişahın etrafında toplanan rakibleri ikinci vezir ve Rumeli Beylerbeyi Hadım Şehabeddin, genç padişahın önce lalası, sonra da kayınpederi olan Zağanos ve Vezir Saruca Paşa'lar arasında sıkı bir iktidar mücadelesi başladı. Halil Paşa'ya muhalif olanlar arasında 1443'de genç padişahın lalası olan İbrahim Paşa'yı da zikretmek icab eder. Öte yandan, Varna savaşı ile sinmiş görünen düşman bu son durumdan faydalanarak tekrar faaliyete geçmiştir. Nitekim, 1443'de Tuna ağzına kadar gelen bir hristiyan donanması Karadeniz'e inmiş, Yanko da Tuna üzerinden harekete geçerek, Rumeli'yi tekrar tehdite başlamıştır. Müttefikleri olan Eflak beyi de Yergöğü'nü eline geçirmişti. Şehabeddin Paşa Sofya'ya giderek düşmanı yakından takibe başladı.

Bu arada genç padişahı yeni fetihler için teşvik eden Şehabeddin ve Zağanos paşalar onu devletin siyasetinde hâkim tek padişah yap-

(1) Aşıkpaşazade, 133
(2) Heleckl. **The Crusade of Varna. A Discussion of Controversial Problems. New-York. 1943**
(3) Neşrî, 189

mak istiyorlardı. Bu yüzden kendilerini tehlikede gören Karamanoğlu ile Kastamonu hâkimi, Murad Bey'e başvurarak durumu anlatmak zorunda kalmışlardı. Ki bunlara sonradan despot ve Bizans imparatoru da katılacaktır. Murad Bey, bu başvurular üzerine küçük sultan ile onu bu siyasete iten vezirleri şiddetle ikaz etmiş olmasına rağmen hakiki bir padişah gibi hareket etmesinden dolayı karşı koymasından ve dolayısıyla bir iç savaş çıkmasından endişe ettiğine dair bazı kayıtlar vardır. Bu yüzden taraftarı bulunan Çandarlı Halil Paşa'nın kendi lehinde girişeceği faaliyetleri, hazırlayacağı vasatı beklemeye başlamıştır. Nitekim, çok geçmeden 1446'da Edirne'de Şehabeddin Paşa'ya aleyhtar olan peniçeriler Buçuktepe'ye çıkarak isyan ettiler; çıkan karışıklıklarda şehir aitüst oldu. Şüphesiz Halil Paşa tarafından tahrik edilen bu isyan, genç padişah taraftarı Şehabeddin Paşa'nın bertaraf edilmesini öngörüyordu.

Halkın da desteği ile, güçlükle bastırılan bu isyan üzerine devletin iç ve dış emniyeti için, Murad Bey'in tekrar Edirne'ye gelip işbaşına geçmesi zorunluluğunu ortaya çıkardı. Halil Paşa'nın gizli daveti üzerine Murad Bey, 5 Mayıs 1446'da Rumeli'ye gitmek üzere 4.000 kişilik bir kuvvetle Manisa'dan yola çıktı. Fakat sonradan fikrini değiştirerek Bursa'ya gitti. Ama Mora'da despot Konstantin'in tasarrufunun devam ettiği bir sırada Halil Paşa, İshak Bey ve Anadolu Beylerbeyi Özgüroğlu İsa Bey onu tekrar Edirne'ye davet ettiler. Bunun üzerine Murad Bey, Ağustos sonlarında oğlunun haberi olmadan Edirne'ye geldi. Ertesi günü Halil Paşa, İshak Bey, İsa Bey ve diğer beyler aralarında anlaşıp genç padişaha nezaketen tahtını babası lehine terketmesini fakat onun kabul etmeyeceğini söyleyerek bir emrivaki yaptılar. Murad Bey, yapılan teklifi kabul ederek tahta geçti. «Mehmed» veliaht olarak Zağanos ve Nişancı İbrahim Bey'le birlikte Manisa'ya gönderildi. Bu suretle Murad Bey'in bir tertip sonunda tahta çıkmasını sağlayan Halil Paşa, Saruca Paşa, İshak Paşa, birinci, ikinci, üçüncü vezir, Dayı Karaca Bey ve Özgüroğlu İsa Bey ise Rumeli ve Anadolu Beylerbeyi olarak bu devirde devletin idaresinde önemli rol oynadılar.

17) Balkanlar'da Hâkimiyet Meselesi ve II. Kosova Savaşı

Murad Bey, tahta geçer geçmez ilk iş olarak Mora meselesiyle meşgul oldu. Zira Varna savaşı sırasında Mora despotu Kostantin (1448'den itibaren Bizans imparatoru) güney Teselya'da Türkler'e tâbi toprakları işgal ederek Osmanlı taraftarı Atina prensi II. Nerio Acciajoli'yi de kendisiyle birleşmeye zorlamıştı. Murad Bey, işgal edilen toprakların boşaltılmasını istedi, ancak Kostantin'in red cevabı üzerine yanında bu bölgeye iki defa girmiş olan Turhan B[illegible] olduğu halde Mora'ya karşı

sefere çıktı. Osmanlı kuvvetleri Serez'de toplanarak süratli bir yürüyüşle, 27 Kasım 1446'da Korent berzahını kapayan Hexamilion (Kesme-hisarı) surunda görüldü. Murad Bey, top ateşiyle bizzat savaşa katıldı. [illegible] surlar ele geçirildi. Akıncılar yarımadanın her tarafına yayılmıştı. Bu suretle cür'etli tecavüzlerde bulunan despot Kostantin ile kardeşi Thomas tekrar Osmanlı tâbiyetini tanıdılar. Türkler'in bu muvaffakiyeti üzerine, Osmanlılar'a bunca müşkilat çıkarmış olan Eflâk voyvodası Vlad Drakul, padişahla anlaşmak istediyse de Yanko tarafından öldürüldü. Öte yandan, papa ve Macar kralı ile münasebette bulunan İskender Bey, Arnavutluk yolu üstündeki Kucacık-Hisar'ı eline geçirmiş ancak Venedik ile arası açılmış idi. Bu durumdan istifade eden Murad Bey, 1448 yazında yanında şehzade Mehmed olduğu halde, büyük bir ordunun başında Arnavutluk'a giderek Kucacık-Hisarı'nı zaptetti. Fakat az sonra Albert'in küçük oğlu Ludislas'a naib olarak Macaristan'ı idare eden Yanko'nun Macar, Eflak, Bohemya ve Almanya'dan topladığı 90.000 kişilik bir ordu ile Sırbistan'a doğru yürüdüğünü haber alarak Sofya'ya çekildi ve ordusunu yeniden düzene soktuktan sonra güney yoluyla Kosova ovasına gelerek, düşmanını savaşı kabule mecbur etti.

II. Kosova Savaşı, 17-20 Ekim tarihleri arasında üç gün devam etti. Varna savaşında yapılan hatayı tekrarlamayan Osmanlılır, ağırlık ve mühimmat arabalarıyla ordunun gerisini tahkim etmişler, şiddetle saldıran Yanko'ya karşı koymuşlardı. Çatışmanın ilk günü hafif kuvvetler arasında savaş olup, ikinci ve üçüncü günler cereyan eden savaş daha şiddetli çarpışmalarla geçti. Umumiyetle, kendilerine mahsus savaş taktiği tatbik eden Osmanlılar, sağ ve sol kolların geri çekilmesini temin ettikten sonra, merkeze saldıran düşmanı her taraftan sardılar. Özellikle planın tatbikinde sağ kolu kumanda eden Turhan Bey'in büyük yararlığı gözüktü ve savaş Osmanlılar'ın kesin zaferi ile sonuçlandı. Osmanlılar, İbrahim Bey'in oğlu kumandasında gönderdiği ve ekserisi Turgud ve Varsak boylarından derlenmiş kuvvetleri, ordunun disiplinini bozar endişesiyle savaşa sokmadılar. Yanko, 1444'de olduğu gibi ateşli silahlar ile takviye edilmiş arabaların himayesinde kaçabildi. Fakat Haçlı ordusu savaş meydanında aralarında Macar asilzadeleri de bulunan onyedibin esir, yaralı ve ölü bıraktı. II. Kosova zaferi şüphesiz, Osmanlılar için ikinci bir Varna zaferi olmuştur.

Despot, Yanko ile işbirliğinde bulunmadığı için savaştan sonra elindeki topraklarını muhafaza etti. Buna mukabil Yanko ile anlaşarak Niğbolu'dan geçip Osmanlı topraklarına tarruz eden Eflak Beyi Vladislas oğlu Dan, Osmanlılar tarafından cezalandırıldı. Nitekim, 1449'da Rumeli beylerbeyi Dayı Karaca Bey, Yergöğü'yü geri aldığı gibi,

Turhan Bey idaresindeki akıncı kuvvetleri de Eflak'a girdiler. Bütün bu faaliyetlerin yanısıra Murad Bey, 1450 yazında Oğlu Mehmed'i yanına alarak ikinci Arnavutluk seferine çıktı. Osmanlı kuvvetleri Akçahisar'ı kuşatıp toplarla dövmeye başladılarsa da hisarın müdafaasını Vrana'ya bırakıp dışarıda ani hücumlarda bulunan İskender yüzünden muvaffak olamadı. Bu arada Yanko'nun yeniden taarruza geçtiği şayiası çıkınca Murad Bey, Ekim soğuklarına kadar neticesiz devam eden kuşatmayı kaldırdı. Bu durum hristiyan âleminde sevinçle karşılanarak, İskender Bey'in şöhreti birdenbire arttı. Ancak çok geçmeden İskender'in, Napoli kralı V. Alfons'un himayesi altına girmesi üzerine, eski hamisi Venedik, İskender Bey'in aleyhine olmak üzere Dukakinler'i tutmaya başladı. Bu son durumdan Osmanlılar Fatih devrinde faydalanmışlardır.

18) Şehzade Mehmed'in Düğünü

İskender Bey'i birdenbire hristiyanlığın bir kahramanı mertebesine yükselten Akçahisar kuşatmasının kötü tesiri Edirne'de parlak bir düğünle giderilmeye çalışıldı. Nitekim, 1450 senesi kışında (H. 854, Şevval-Zilkade) genç şehzade Mehmed'in Dulkadıroğlu Süleyman Bey'in kızı Sitti Hatun ile evlenmesi dolayısıyla, Doğu ve Batı'daki dost hükümdarlarla bütün tâbi beyler Edirne'ye davet edilerek muhteşem bir düğün yapıldı(1). Düğünden sonra Mehmed, genç karısıyla birlikte Manisa'ya gitti. Fakat çok geçmeden babasının kısa bir hastalığı müteakip öldüğü haberini aldı.

19) Murad Bey'in Ölümü

Murad Bey, düğün şenliklerinden kısa bir süre sonra fazla yorgunluktan ileri gelen bir hastalık sonucu 2 Şubat 1451'de vefat etti. Öldüğü zaman henüz 48 yaşında idi. Vasiyeti üzerine Bursa'da Simavlılar mahallesinde 1426'da tamamlanan caminin yanındaki türbeye gömüldü. Caminin etrafında aynı tarihte biten bir zaviye ile bir medrese ve oğlu Alaeddin'in gömülü bulunduğu bu köşe bugün Muradiye adını taşır. Murad Bey daha 1446 Ağustosu'nda tanzim edip Eylül sonlarında Halil Paşa, Saruca, İshak ve Kadıasker Mehemmed b. Feramürz tarafından tahrir ve tescil olunan vasiyyetnamesinde nereye ve nasıl gömüleceğini, üstüne yapılacak türbenin ne şekilde olacağını nihayet vakfının şartlarını belirtmiştir.

Murad Bey, Bursa'dan başka 1453'de Edirne'de Tunca kenarında

(1) Bkz. Kâşifî, Gazavât-ı Rum 12/b; Dukas, 137; Ruhî, 124/b; Arifî, «Maraş ve Elbistan'da Zulkadir-oğulları hükümeti», TOEM, 6 (1334), 420

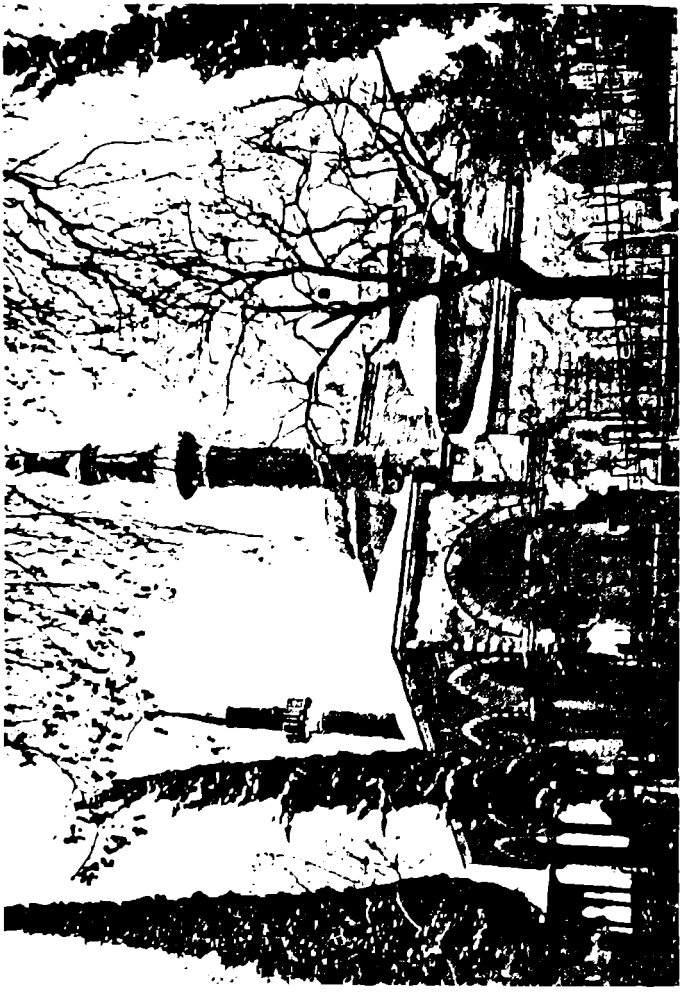

Muradiye Camii

bir «*Darü'lhadis*» inşa ettirmiş, dört yıl sonra da Şeyh Şücaüddin Karamanî için ayrı bir mescit ve medrese yaptırmıştır. Devrinin en büyük mimarî eserleri inşaası 1447'de biten Yeni cami (Üç şerefeli) ile 1443'de tamamlanan 392 m. uzunluğunda, 174 gözden müteşekkil Ergani köprüsü (Uzun Köprü)dür(1).

Murad Bey, Anadolu ve Rumeli'deki hayır müesseselerinden ayrı olarak her yıl Kudüs'e, Halilürrahman'a, Medine ve Mekke'ye 3500 flari gönderdiği gibi Ankara'nın nahiyelerinden Balık-hisarı subaşılığını köyleriyle birlikte Mekke'nin fakirlerine vakfetmişti. 1435'de seçkin hafızların okuması için Kudüs'de Kubbetü's-Sahra'ya kıymetli bir Kur'an-ı Kerim göndermiştir. Bu arada birçok Türk büyüklerinin bazı hatunların da bizzat hacca gittiktelerini belirtmek gerekir. Nitekim, 1423'de II. Murad'ın arzusu üzerine büyük bir topluluk ile hacca giden Umur Bey, Kahire'de merasimle karşılanmıştır.

Çağdaş müelliflere göre şecaati yanında, adaleti, iyi huyu, cümertliği ile tanınan Murad Bey işleri ile yakından ilgilenir, cihad haberi gelince herşeyi bir kenara bırakırdı. Muhammed b. Hacı Halil el-Konevî, bütün İslâm dünyasının ona dua etmekle meşgul olduğunu zikreder.

Murad Bey, devrinde Doğu'dan pek çok ilim, sanat adamı ve tarikat erbabı Osmanlı ülkesine gelerek ilim hayatına yeni bir canlılık kazandırdıkları gibi, Türkçe'yi edebî, dini ve tarihî metinlerde kullanan müellifler de kaleme aldıkları eserlerini, kendisi de Türkçe şiirler yazan Murad Bey'e ithaf ve takdim etmişlerdir.

(1) Evvela haramî yatağı olan bir yerde yapılan bu köprü bakımı için kurulan Ergene kasabası hk. bkz. Aşıkpaşazade, 116, Neşrî.

C. FATİH DEVRİNDE OSMANLI İMPARATORLUĞU

I — FATİH'İN İLK ZAMANLARI VE İSTANBUL'UN FETHİ

II. Murad Edirne'de ölünce, yerine büyük oğlu II. Mehmed (Fatih) ikinci defa hükümdar oldu (18 Şubat 1451). II. Mehmed, ilk hükümdarlığı döneminde kendisini tahttan indirmiş olan Vezir-i azam Çandarlı Halil Paşa'yı yine yerinde bıraktı. Zira, saltanat değişikliğinden doğacak birtakım sarsıntıları kolayca atlatmakta onun bilgi ve tecrübesinden faydalanmak istiyordu. Genç padişah, Çandarlı'ya dokunmamakla birlikte onun taraftarlarını iş başından uzaklaştırmaktan da geri kalmadı. II. Mehmed, yüksek bir ilim muhitinde iyi bir tahsil görmüş, derin bir Türk İslâm şuuru içinde yetişmişti. Babası ona tecrübeli devlet adamlarının yanısıra maddî-manevî üstünlüğe sahip sağlam bir devleti de miras bırakmıştı. İlk hükümdarlığı döneminde ve özellikle Varna zaferinden sonra genç hükümdar İstanbul'un fethini kafasına koymuş(1), fakat çok geçmeden tahttan indirilip Manisa'ya çekilince bu mesele daha sonraya kalmıştı.

Bizans'ta da bir müddet önce saltanat değişikliği olmuş, 1448'de ölen imparatorun yerine Dragazes lakabı ile tanınan oğlu XI. Konstantin Paleologos geçmişti (1449). Bu sırada Bizans imparatorluğu, Osmanlı devletinin gittikçe genişlemekte olan toprakları arasında sıkışıp kalmıştı. Bütün imparatorluk, Marmara sahilindeki bazı kasabalar ile İstanbul'dan ibaretti.

İstanbul'un Anadolu'da ve Rumeli'de geniş topraklara sahip bulunan Osmanlı Devleti'nin elinde bulunması zarurî idi. Çünkü devletin her iki yakadaki toprakları ancak bu suretle birbirine bağlanır, Balkanlar'da Türkler'in katî olarak yerleşmeleri de yine ancak bu suretle sağlanabilirdi. Öte yandan Bizans imparatorları Osmanlı Devleti aleyhine fitne ve tahriklerden geri kalmıyorlardı. Selçuklular'ın Anadolu'da Osmanlılar'ın da Rumeli'de yerleşmelerinden beri ardı arkası kesilmeyen haçlı seferleri çoğu kez İstanbul'da hazırlanıyordu. Bizans imparatorları Anadolu'da Türk birliğinin kurulmasını önlemek üzere, birkaç

(1) Halil İnalcık, Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar, I, 90

defa Anadolu beyliklerini Osmanlılar aleyhine isyana kışkırtmışlardı. Ayrıca saltanat iddiasında bulunan şehzadeleri himaye ederek Osmanlı Devleti'ni iç savaş tehdidi altında tutmuşlardı. Askerî bakımdan son derece önemli İstanbul Boğazı Bizanslılar elinde kaldıkça, Osmanlı Devleti'nin güvenliği her zaman tehlikede olacaktı. Osmanlılar Anadolu'dan Rumeli'ye asker sevkinde büyük güçlüklerle karşılaşmışlardı. Asker sevki konusunda Ceneviz veya Venedik gibi denizci devletlerden gemi kiralamak zorunda kalıyorlardı. Diğer taraftan deniz yolu ile gelebilecek bir haçlı ordusunun Bizans toprakları üzerinde Rumeli'de Türkler'i arkadan vurmaları mümkündü. Osmanlılar böyle bir hareketi önleyebilecek donanmaya da sahip değillerdi. İstanbul işi bir deniz üssü olabilirdi.

İstanbul öteden beri kara ve deniz ticaret yollarının üzerinde bulunması sebebiyle ekonomik bakımdan da büyük önem taşıyordu. Buranın Türkler'in eline geçmesi ekonomiye önemli ölçüde canlılık getirecekti. Nihayet Peygamberimiz'in fetholunacağına dair müjdeleri İstanbul'un alınmasına kutsî bir mânâ da kazandırmıştı. İşte bütün bunları dikkate alan II. Mehmed, Türkler için hayatî önem taşıyan İstanbul'un fethi meselesine kesin karar verdi. Onun şu sözleri fethin sebebini gayet açık bir şekilde ifade eder: «*Ne vech vardır ki onun gibi menzil-i şerîf ve makam-ı lâtif vasat-ı memleketimde olup, dahî eyyâm-ı devletimde kefere ocağı ve bâgîler yatağı ve tâgîler durağı ola*» (1).

II. Mehmed, başta Bizans olmak üzere Edirne'ye kendisini tebrike gelen yabancı devletlerin elçilerine yumuşak davrandı. Bu siyaseti ile hazırlıklarını daha rahatça tamamlayabileceğine inanıyordu. Esasen Osmanlı Devleti'nin komşuları saltanat değişikliğinden bir bunalım doğacağını ümit ederek bundan faydalanma yollarını aramaktaydılar. Padişah, böyle bir duruma fırsat vermemek için Bizans imparatoru ve Sırp despotuna bazı tavizler verilmesine göz yumdu. Bu arada Venedik ile 10 Eylül 1451'de yapılan anlaşmayı yenilediği; Macarlar ile de üç yıllık bir mütareke imzaladı (20 Kasım 1451).

Öte yandan Osmanlılar'ın her sıkıntılı halini fırsat bilen Karaman Oğulları da saltanat değişikliğinden faydalanmak istediler. Karamanoğlu İbrahim Bey, evvelce II. Murad tarafından zaptedilmiş olan toprakları geri almak üzere harekete geçti. Alâlye (Alanya) üzerine yürüdü. Bu arada Aydın, Germiyan ve Menteşe Oğulları ailesine mensup bazı beyleri Batı Anadolu'ya göndererek isyanlar çıkarmaya çalıştı. Bu-

(1) Tâcîzâde Cafer Çelebi, «Mahrûse-i İstanbul fetihnâmesi», **TOEM**, ilâve, 1331, 7

nun üzerine genç padişah Karaman topraklarına girdi. İbrahim Bey, Osmanlı kuvvetleri karşısında tutunamayarak Taş-ili dağlarına çekilmek zorunda kaldı. Bir müddet sonra da barış istedi. II. Mehmed, vezirleri ve ulemanın aracılığı ile barışa razı oldu(1).

Genç padişah, Karaman seferi dolayısıyla Akşehir civarında bulunduğu sırada, Bizans imparatoru elçiler göndererek yeni isteklerde bulundu. Elçiler önce Vezir-i âzam Çandarlı Halil Paşa'yı ziyaret ederek İstanbul'da bulunan saltanat iddiacısı Şehzade Orhan Çelebi'ye verilen yıllık tahsisatın arttırılmasını aksi takdirde şehzadenin Rumeli'ne salıverileceğini tehdit yollu bildirdiler. II. Mehmed, gerçekleştirmek istediği büyük planları engelleyebilir düşüncesiyle şimdilik böyle bir saltanat rakibi ile uğraşmak istemiyordu. Bu yüzden Bizans elçilerini sükûnetle dinledikten sonra yakında Edirne'ye döneceğini, tekliflerini gelip orada bildirmelerini söyleyerek geri gönderdi(2).

Karaman seferini takiben süratle Edirne'ye hareket eden II. Mehmed, Çanakkale Boğazı'nın düşman gemileri tarafından tutulduğunu haber alınca Kocaeli üzerinden İstanbul Boğazı'na geldi ve Anadolu hisarının tam karşısında derhal bir hisar yapılmasını Zağanos Paşa'ya emretti(3). Rumeli Hisarı (Boğazkesen-Hisarı) denilen bu kalenin inşaasıyla hem bir taraftan öte tarafa geçişler emniyete alınacak, hem de Karadeniz'den Bizans'a gelecek yardımlar önlenecekti. 26 Mart 1452'de ordu ve donanma ile gelip burç ve surların işaasına bizzat nezaret eden genç padişahın teşvikleri, çok sayıda Türk teknisyen ve işçisinin gayretleri neticesinde dört ay gibi kısa bir zamanda hisarın yapımı tamamlandı. Padişah, kuleler, kapılar ve mazgalların yerlerini, önemlerine göre bizzat tesbit etti. Halil, Zağanos ve Saruca Paşa'lara doğrudan doğruya sorumluluk vererek üç büyük kule inşaatını onlara yaptırdı. Bu yeni kaleye top ve topçu yerleştirildi. Hisarın kumandanlığına Firuz Ağa tayin edilip maiyetine asker ve cephane verildi. Boğaz'dan geçecek bütün yabancı gemiler izne tâbi tutuldu. Nitekim izinsiz Boğaz'ı geçmek isteyen bir Venedik gemisi atılan bir gülle ile batırıldı(4).

Rumeli Hisarı'nın tamamlanmasını takiben İstanbul'u seyre çıkan Osmanlı askeri ile bir kısım Bizans halkı arasında olaylar çıkmış, Padişah hisar dizdarı Akçaylıoğlu Mehmed Bey'i göndererek İstanbul ka-

(1) Dursun Bey, **Tarih-i Ebu'l-feth**, 35; İdris-i Bitlisi, vr 65
(2) Dukas, 153
(3) Hisarın inşası sebepleri hak. bkz. Dursun Bey, Aynı eser, 40; Dukas, 11
(4) Schlumberger, **İstanbul'un muhasara ve zaptı**, 33, (trc. M. Nihat, İstanbul 1330).

pıları civarında rastgeldiği kimseleri sürdürmüştür(1). Bu olay üzerine köyleri boşaltıp halkını da surların içine çeken Konstantin Dragazes, İstanbul'un kapılarını kapattırmış ve acele ile surları da tamir ettirmiştir.

Genç padişah, emrindeki kuvvetlerle İstanbul surlarını tetkik edip gerekli tedbirleri aldıktan sonra Edirne'ye dönmüş ve burada büyük bir divân toplayarak İstanbul'un kuşatılması hususunu müzakere etmiştir. İstanbul'un muhakkak fethi üzerinde duran II. Mehmed, Zağanos ve Şehabeddin Paşalar tarafından desteklenmesine karşılık Çandarlı Halil Paşa'nın liderliğindeki ihtiyatlı devlet adamlarının muhalefetiyle karşılaşmıştı. Genç hükümdar, ileri gelen bütün devlet erkânının hazır bulunduğu bu tarihî toplantıda şöyle diyordu:

«Elimizde bulunan bu devlet ecdâdımızın nice cihâd ve emekleri ile kazanılmış ve bize miras kalmıştır. Bu uğurda pek çok yiğitler ebedi âleme göçtü; fakat onların kahramanlık hatıraları içimizde yaşamaktadır. Kalpleri yüce hislerle dolu atalarımız en büyük tehlikelere göğüs gererek büyük işler gördüler. Bütün bu fetihlerin kolayca olmadığını ve zahmetsiz devlet elde edilmediğini bilirsiniz. Bu uğurda nice kanlar döküldü; yaralar açıldı. Nice dul ve yetimlerin gözyaşları aktı. Nice engin dereler, coşkun ırmaklar, sarp dağlar ve boğazlar aşıldı. Nice geceler uykusuz, gündüzler istirahatsiz geçti. İşte ecdâdımız bu müthiş zorluklara katlandı. Düşman karşısında bazan talih kendilerine gülmedi. Fakat hiç bir zaman istikbalden ümit kesmediler ve galip gelinceye kadar uğraştılar. Daima cihâd yolunda kaldılar. Felâket zamanlarında kederlenmez ve zafer anlarında da aşırı sevince kapılmazlardı. Bu sayede şanlı bir devlet kurdular; cihana da hamiyet ve adaletin örneğini verdiler. Bize de her yönü ile mükemmel bir devlet bıraktılar».

Genç padişah bu nutkunun devamında İstanbul üzerinde durmuştur: *«Şimdi bize düşen vazife atalarımıza hayırlı halef olduğumuzu meydana koyarak ruhlarını şâd etmektir. Hepiniz biliyorsunuz ki, İstanbul memleketimizin ortasında eşsiz bir beldedir. Uzun müddet bizlerle savaşarak zayıflamış ve nüfusu boşalmıştır. Bizans hükümetinin bize verdiği zararları, çıkardığı zorlukları ve çevirdiği dolapları bilirsiniz. Dedem Bayezid'e karşı Fransız, Cermen, Macar ve Ulah kralların kışkırtmadı mı? Askerlerini Tuna'dan gemilerle geçirip devletimizi yıkmak, bizi Rumeli'den ve hatta Anadolu'dan çıkarmak istemedi mi? Bereket versin dedem onları, Allah'ın yardımı ile, Tuna'nın dalgalarına dökerek devletimizi kurtardı. Daha dün babam hakana karşı yaptı-*

(1) Bkz. Dursun Bey, **Aynı eser**, 41; Neşrî, **Cihannüma**, 160; Hoca Sadeddin, I, 418

çı hilelere hâlâ devam etmekte ve fırsat kollamaktadır. Bu şehir fethedilmedikçe Bizans'ın fesadı ve bize karşı çıkaracağı tehlikeler devam edecektir. Zira memleketimizi ortadan parçalayan bu şehir Rumlar elinde kaldıkça devletimizin güvenliği tehlikede olacaktır» (1).

Edirne meclisinde savaş kararı alındıktan sonra bütün beylerbeyi, sancakbeyi ve subaşılara emirler yazılarak bahara kadar toplanmaları emredildi. Bu arada İstanbul'un kuşatılması münasebetiyle bütün İslâm âlemine, ilanlar yapıldı(2). İstanbul surlarını yıkacak güçte toplar döktürüldü. Dökülen bu toplardan bazıları o derecede büyük idi ki, her birini 40-50 çift öküz veya 2.000'den fazla insan çekiyordu.

Bu hazırlıklar devam ederken Turhan Bey Oğulları'nın emrindeki Osmanlı kuvvetleri, 1452 sonbaharında Mora'da harekete geçip, Bizans İmparatoru Konstantin Dragazes'in kardeşleri Despot Dimitrios ile Thomas'ı sıkıştırmaya başladılar. Öte yandan Rumeli Beylerbeyi Dayı Karacabey de İstanbul civarındaki son Bizans topraklarının fethine memur edildi.

a) Bizans'ta Durum

Dinî meseleler yüzünden büyük bir kargaşalık içine düşmüş bulunan Bizans, ahlakî bakımdan da tamamen çökmüştü. Bu durum karşısında İstanbul'un müdafaası doğudaki ticarî menfaatlerini kaybetmek endişesi içinde bulunan Lâtinler'e bırakılmıştı. Gerçekten, Konstantin Dragazes, daha 12 Ocak 1452'de, Batı'yı harekete geçirmek üzere papa ile kiliselerin birleştirilmesi konusunda anlaşmış ve Ayasofya'da icra edilen ilk âyinde de hazır bulunmuştu. Ancak Avrupa'nın desteğini sağlamak için alınan bu tedbirler neticesiz kalmıştı. Nitekim papazlar ve halk İstanbul'da Lâtin şapkası yerine Türk sarığı görmeyi tercih ederek, bu âyine şiddetle tepki göstermişlerdir.

Bu durum, imparatorun nüfuzunu kaybettiğini ortaya koymaktadır. Bununla beraber, imparatorun emriyle bütün emir ve kumandayı üzerine alan Guistiniani, kara tarafındaki surların müdafaasını Ceneviz, Venedik ve diğer Lâtinler'e bırakmış ve Eğrikapı yakınındaki surların müdafaasını da üzerine almıştı. Bu arada saltanat iddiacısı şehzade Orhan da maiyetindeki kuvvetlerle birlikte bir kulenin müdafaasına memur edilmişti. Öte yandan Yalıköşkü civarındaki Kentenarion adındaki kule ile Galata surları arasına zincir gerilmiş ve Lâtin gemicilerin idaresindeki donanma da zincirin müdafaası ile görevlendirilmişti.

(1) Dukas, 152-154
(2) Oruç Bey, **Tevârîh-i Âl-i Osman, 123-124**

b) Kuşatma

Bütün kışı harp hazırlıkları ile geçiren II. Mehmed, 23 Mart 1453 Cuma günü yanında Akşemseddin, Akbıyık ve Molla Gürani gibi büyük âlimler olduğu halde, muazzam ordusunun başında Edirne'den hareket etmiş ve 5 Nisan'da Topkapısı önüne gelerek otağını kurdurmuştur. 80.000'den fazla olduğu kabul edilen Osmanlı kara kuvvetlerinin harekâtı muntazam bir plân dahilinde cereyan etmiştir. Anadolu Beylerbeyi İshak Paşa ile Mahmud Paşa kumandalarındaki Anadolu askeri Yedikule'den Marmara sahilindeki Mermerkule'ye kadar olan sahada mevzilenmiş; Rumeli Beylerbeyi Dayı Karaca Bey emrindeki Rumeli askeri de Haliç sahilindeki Ayvansaray kapısından itibaren Tekfur-Sarayı'nın bulunduğu yerlere çadır kurmuş idi. Padişah ise maiyetinde Vezir-i âzam Çandarlı Halil Paşa ile ordunun en seçkin okçuları olduğu halde Topkapısı ile Edirnekapısı arasında yer almıştı. Zağanoz Paşa emrindeki kuvvetler Beyoğlu ile Kasımpaşa sırtlarına yerleştirilmiş, diğer bir kuvvet de Galata Burnu'ndan Kâğıthane Deresi'nin Haliç'le birleştiği noktaya kadarki kısmın gözetilmesine memur edilmişti. Baltaoğlu Süleyman Bey emrindeki Osmanlı donanması ise Mermerkule'den zincirin bulunduğu mevkie kadar hemen bütün Marmara sahil koyundaki surların nezareti ve Bizans donanmasının tahribiyle görevlendirilmişti. Bu arada uzun demir toplar, çeşitli harp makinaları, mancınıklar ve birtakım yürür kulelerle takviye edilen muhasara topları, Edirnekapısı ile Tekfur Sarayı arasındaki surlara, Bayrampaşa Deresi ile Topkapısı arasındaki mevkilere yerleştirilmiştir.

Genç padişah, kuşatma hazırlıklarını tamamlayınca Mahmud Paşa'yı elçi olarak imparatora göndererek boş yere kan dökülmemesi için İstanbul'un teslimini istedi. İstanbul'un kuvvetli surlarına ve Avrupa'dan gelebilecek yardıma güvenen imparator, padişahın teklifini reddetti. Ancak tayin edilen vergiyi verebileceğini, İstanbul'dan vazgeçildiği takdirde, Bizans'a ait bütün kaleleri Osmanlılar'a terkedebileceğini ve Türkler'e tâbiyet göstereceğini bildirdi.

Sultan Mehmed, görüşmelerden bir netice çıkmadığını görünce, tellallar vasıtasıyla kuşatmanın başladığını bildirdi. 6 Nisan 1453 günü müthiş Türk toplarının ateşlenmesiyle mücadele başladı. Yuvarlak taş gülleler fırlatan Türk topları Bizans surlarını zedeliyor, okçular da surların mazgallarına durmadan ok yağdırıyordu. 11 Nisan'da padişahın emriyle büyük toplar Silivrikapı ile Topkapı taraflarına nakledildi. Öte yandan 12-18 Nisan arasında Marmara'dan gelip Beşiktaş önünde toplanan donanmadan ayrılan bir kısım, Boğaziçi'nde Tarabya ve Rumelikavağı gibi yerleri zaptettiği gibi, Baltaoğlu Süleyman Bey'in em-

rinde bulunan asıl kısım da, Büyükada'nın kalesini fethetmiştir(1). Bu arada Haliç'e karşı da birçok teşebbüslerde bulunmuştur.

İstanbul'a karşı ilk umumi hücum, 18 Nisan'da yapılmış, 20 Nisan'da ise ilk deniz savaşı vuku bulmuştur. Papa tarafından İstanbul'un müdafaasına tahsis edilen 3 Ceneviz ve 1 Bizans gemisinin Yenikapı açıklarında cereyan eden savaşta Osmanlı donanması tarafından tutulamayarak Haliç'e girmeleri, Osmanlı ordugâhında hoşnutsuzluktan kaynaklanan bir buhranın çıkmasına sebep oldu. Bu deniz mağlubiyetinden son derece müteessir olan padişah, gemilerin Haliç'e girmesinden sorumlu tuttuğu Baltoğlu Süleyman Bey'i azlederek yerine Gelibolu Sancakbeyi Hamza Bey'i tayin etti. Padişah, mağlubiyetten doğan buhranı yatıştırmak çarelerini aradığı sırada, fırsattan istifade ile yeni bir barış teşebbüsünde bulunan imparatorun teklifini görüşmek üzere divânı topladı ve başından beri harbe taraftar olmayan Çandarlı Halil Paşa başkanlığındaki muhalif grubun fikirlerine başvurmak zorunda kaldı. Halil Paşa, kuşatmanın uzaması halinde Batı'dan büyük kuvvetler gelebileceğini belirterek, Bizanslılar'ın senede vermeyi kabul ettikleri 70.000 altın vergi ile yetinilmesini teklif etti(2). Halil Paşa'nın rakipleri Zağanos ve Şehabeddin Paşa'larla, Akşemseddin ve Molla Gürani bu fikre karşı çıkarak padişahı desteklediler. Bunun üzerine imparatorun barış teklifleri reddolunarak kuşatmaya devam edilmesi kararlaştırıldı.

İşte bu deniz mağlubiyetinin arkasından, 21 Nisan'ı 22 Nisan'a bağlayan gece içinde 67 gemi karadan çekilmek üzere Kasımpaşa sırtlarından Haliç'e indirildi. Bu suretle Haliç'e inen Osmanlı donanması, Latin gemicilerin düzenlediği 28 Nisan baskınını başarısızlığa uğratmış, müdafilere dehşet saçarak şehrin deniz tarafından da muhasarasını sağlamıştır. Bir taraftan donanmanın ani görünüşü ve diğer taraftan da Kumbarahâne ile Defterdar arasında bir köprünün inşaası üzerine müdafiler arasında ümitsizlik belirmiş, halk ise paniğe kapılmıştır.

Asıl büyük savaş, 30.000 kişilik bir kuvvetin Bayrampaşa Deresi üzerindeki surlara tırmanması ile başladı. Bunu 12 Mayıs'ta 50.000 kişilik diğer bir kuvvetin Tekfur Sarayı ile Edirnekapı arasındaki surlara hücumu takip etti. Müdafilerin direnişi yüzünden bu hücumlar başarısızlıkla sonuçlandı. 16 Mayıs'tan itibaren karşılıklı lâğım muharebeleri başladı.

Bütün bunlardan sonra genç hükümdar İstanbul'un fethi ile sonuçlanacak umumi bir taarruza karar verdi. 23 Mayıs'ta İsfendiyaroğlu

(1) Mırmıroğlu, **Fatih'in Donanması ve Deniz Savaşları**, İstanbul 1946, 30
(2) Cafer Çelebi, 16; **Anonim Grekçe Osmanlı Tarihi**, trc. Ş. Baştav, Belleten, 69 (1954), 74

Kasım Bey'i, umumî hücumdan önce insanlık vazifesini yerine getirmek üzere, imparatora gönderdi ve onu umumî bir hücumun doğuracağı dehşet ve felâketlerin neticesini düşünmeye sevkettikten sonra, bütün malları ve hazineleri ile istediği yere, meselâ Mora'ya çekilmek şartı ile şehri teslime davet ettl(1). İmparator bu teklifi reddetti. Bu arada Macar kralı V. Ladislos da Osmanlı ordugâhına elçiler göndererek Osmanlılar'ı yeni bir haçlı seferi ile tehdit etmiştir.

Genç padişah, 27 Mayıs Pazar günü toplanan divânda meseleyi müzakere edip, kendisine taraftar olanların isteği ile kuşatmanın devamına karar verilmiştir. Padişah, büyük küçük bütün kumandanlarının katıldığı bu divânda yaptığı konuşmada önce askerlerin cesaret ve gayretlerine temasla onların hislerine hitap edip: «*Sizi, cesaretinizi bin kat daha tahrik etmek için buraya toplamadım. Bunu her zaman gösterdiniz. Fakat benim esas gayem, zaferle neticelenecek hücum vesilesiyle ebedî şan ve şerefin sizleri beklediğini hatırlatmaktır*» demiştir. Bu arada İstanbul hakkında tarihî, coğrafî ve iktisadî bilgiler veren padişah: «*Bugün size son derece kalabalık, büyük bir şehri hediye ediyorum. Bu adeta bütün yeryüzünün merkezi olmuş bir şehirdir*» diyerek İstanbul'un önemini belirtmiştir.

Bu tarihî nutku ile bütün gazileri savaşa teşvik eden hükümdar(2), komutanlara da zaptedecekleri mevkileri bizzat gösterdi. Padişah talimatı gereğince: Donanma kumandanı Hamza Bey gemileri ile surlara yaklaşıp düşmanı tesbit edecek, Zağanos Paşa Haliç surlarını zorlayacak, Karaca Bey de Bayrampaşa Deresi arkasındaki yıkılmış surlara hücum edecekti. İshak ve Mahmud Paşa'lar da kuvvetleri ile birlikte surlara tırmanacaklardı. Padişah, herkesin kendi çadırlarına giderek dinlenmesini, sabah erkenden kalkıp asker saflarını dizmesini emretmiş, özellikle alınacak tertibatın etrafa sızmaması konusunda ilgilileri uyarmıştır.

c) Ve Fetih

28 Mayıs gündüzü sakin geçmiş olmasına rağmen, geceleyin ordu gâhta fener, kandil, mum ve muazzam ateşler yakılarak hendekler civarına silahlar taşınmış, son hücum için her türlü hazırlık tamamlanmıştır. Bu önemli kuşatma müddetince Türk askerlerinin tekbir sadâları, savaş naraları, davul, kös ve boru sesleri İstanbul semalarını yayılıyor, bu durumdan Bizans halkı ürperiyordu. Nihayet sabaha karşı kalkarak dinî vecibeyi yerine getiren hükümdar, kılıcını kuşanıp atına bindikten sonra, yanında Çandarlı ile Saruca olduğu halde hücum

(1) Schlumberger, 238
(2) Bka. Kritobulos, 71-76

yerine geldi. Şafakla başlayan topçu ateşini müteakip, Türklüğün ebedi şiârı olan sancak kılıfından çıkarıldı; davul ve mehter takımlarının çaldıkları savaş havaları ile kulakları sağır eden kös seslerine karışan tekbirler arasında, bunca savaş görmüş Türk askeri hendekleri birer birer aşarak surlara merdivenleri dayadı.

Öte yandan, Yalıkapısı'ndan Samatya'ya kadar olan deniz hattı Hamza Bey, Haliç surları da Zağanos Paşa emrindeki zırhlı azaplar tarafından tazyike başlanmış, zırh gömlek giymiş Anadolu askeri ise, 50.000 kişiden ibaret saflar halinde Bayrampaşa Deresi vadisinden Topkapı civarındaki surlara hücum etmişlerdi. Müthiş Türk hücumlarının yapıldığı bir sırada Yalıkapısı ile Topkapısı arasında açılan gedikler civarında bulunan Konstantin Dragazes, müdafaa tedbirlerini sıklaştırmak istemiş ise de başarılı olamamıştır. İşte bu sıralarda Ulubatlı Hasan adında bir yeniçeri surların üzerine çıkarak Türk bayrağını kale burcunda dalgalandırdı. Bizanslılar bu kahramanı şehid ettiler. Topkapı'dan Eğrikapı'ya kadar uzanan saha içinde boğuşmalar cereyan etmiş, müdafiler Topkapısı yanındaki gedikten, içeri girmeye muvaffak olan Osmanlı kuvvetlerinin hücumları karşısında birbirlerini çiğneyerek panik halinde, şehre doğru kaçınaya başlamışlardır. İmparator bu karışıklıklar sırasında hayatını kaybetmiştir.

Bu suretle, açılan kapılardan süratle şehre giren birlikler, Aksaray Meydanı'nda birleşip hep birlikte şuraya buraya kaçışan halkın ardından Ayasofya'ya doğru ilerlemişlerdir. Türkler, 29 Mayıs Salı günü öğleden sonra bütün şehre hâkim oldular. Genç padişah, Bizans İmparatorluğu'nun tevârüs ettiği servete hukuken sahip olarak, Topkapısı'ndan merasimle İstanbul'a girdi ve doğru Ayasofya'ya gitti. Olaylara şahit Polonyalı yeniçerinin belirttiğine göre, patrik, ruhban ve halkın birikmiş bulunduğu bu kilisenin önünde atından inen Fatih, yerlere kapanarak ağlayan halka eli ile susmalarını işaret etmiştir. Bundan sonra Fatih, patriğe: «*Ayağa kalk! Ben Sultan Mehmed, sana, arkadaşlarına ve bütün toplananlara söylüyorum ki, bugünden itibaren artık hayatınız ve hürriyetiniz için benim gazâbımdan korkmayınız*» şeklinde bir hitabede bulunmuştur. Ayrıca başta paşalar ve sancak beyleri olmak üzere askerlerine halka hiçbir kötülük yapmamalarını, halkın ise rahat ve huzur içinde evlerine gitmelerini emretmiştir(1). Ayasofya'ya karşı saygılı davranarak buraya zarar vermek isteyen bir askere bizzat engel olan Fatih, bu mabedin Cuma günü ibadete açılabilecek şekilde düzenlenmesi emrini vermiştir.

(1) Bkz. Mémoires d'un Joinissair Polunais, témoin oculaire et actif du siège et de la prise de C.P., éd. et trad. Th. d'Oksza, nşr. Dêthier, Mon. Hung. Hist. XXII., 116

Fatih, şehirde tam asayiş sağlandıktan sonra üç gün süren şenlikler yaptırmış ve sefere katılan gazilere de büyük ziyafetler vermiştir. Bundan sonra askerin şehirde dolaşmasını yasaklamış, fetih sırasında gizlenen veya Galata'ya sığınan halkın din ve ananeleri gereğince yaşayabileceklerini ilan edip, bir kısım esirleri de fidye ile kurtarmıştır. İlk Cuma namazını Ayasofya camiinde kılmasını (1 Haziran 1453) takiben, kilise reisleri, rahipler ve halk tarafından Gennadios lâkabıyla patrik seçilen Georgios Skolarios'u yemeğe davet etmiş ve ona ruhanî reisliği temsil eden patriklik asası ile tacını vererek sarayın kapısına kadar uğurlamıştır. Bu arada Yahudi cemaatine de haklarına sahip olmak hakkını tanımıştır. Daha sonra Ermeni cemaatinin başına da bir patrik tayin edilmek suretiyle cemaatler arasında bir denge kurulmuştur.

Fatih, patrikliğin devam ve kalkınmasına müsaade ederken siyasî ve içtimaî bir planı gerçekleştirmeyi hedef almıştır: O, kiliseler arasındaki ayrılığı devam ettirerek Doğu hristiyanlarını İstanbul patrikhanesinin kanalıyla imparatorluk otoritesine bağlamak, Rumlar ve diğer Balkan hristiyanları üzerinde Lâtin-Katolik nüfuzunu önlemek istemiştir.

Fatih, şehirde derhal bir imar faaliyetine girişmiş, bu arada bazı manastırlar kendi adına, bazıları da maiyetindeki askerî emirler veya din büyükleri tarafından cami veya mescide çevrilmiştir. Önce harap olan surlar tamir edilmiştir. Fatih'in asıl gayesi yeni fethedilen şehrin iskânı ve kalkındırılması idi. Bundan dolayı, fetih esnasında devlet malı ilân edilen Bizans evlerini, başlangıçta, her gelene, bilhassa İstanbul'un fethinde yararlık gösteren kimselere parasız ve mülk olarak vermiştir.

Fatih, bugün Vefa adı ile bilinen semte Şeyh Ebu'l-Vefa için bir cami yaptırdığı gibi şehrin dışında ashaptan Ebû Eyyub el-Ensari'nin mezarı yanında da bir cami bina ettirmiştir. Bu imar faaliyetlerine Yedikule'yi inşa ettirmek suretiyle devam eden Fatih, şehrin yedi tepesinden biri üzerine sonradan kendi ismiyle anılan Yeni Cami (Sultan Mehmed Camii)'i inşa ile etrafına da Semaniye Medreseleri'ni tesis etmiştir. Bunlara ilaveten bir imaret, bir darüşşifa ve bir de hamam yaptırmıştır(1). Ayrıca Topkapı Sarayı'nı inşa ettirmiştir.

Fatih'i takip eden devlet büyükleri, bu arada, Mahmud Paşa, kendi adına bir cami, imaret ve hamam yaptırmış, Gedik Ahmed, Karamani Mehmed, Rum Mehmed, Murat ve İbrahim Paşalar da benzeri müesseseler meydana getirmişlerdir. Böylece İstanbul, Fatih'ten itibaren Türk ve İslâm kültürünün en büyük merkezi haline gelmiştir.

(1) Osman Ergin. Fatih İmâreti Vakfiyesi. İstanbul 1945. 21 vd.

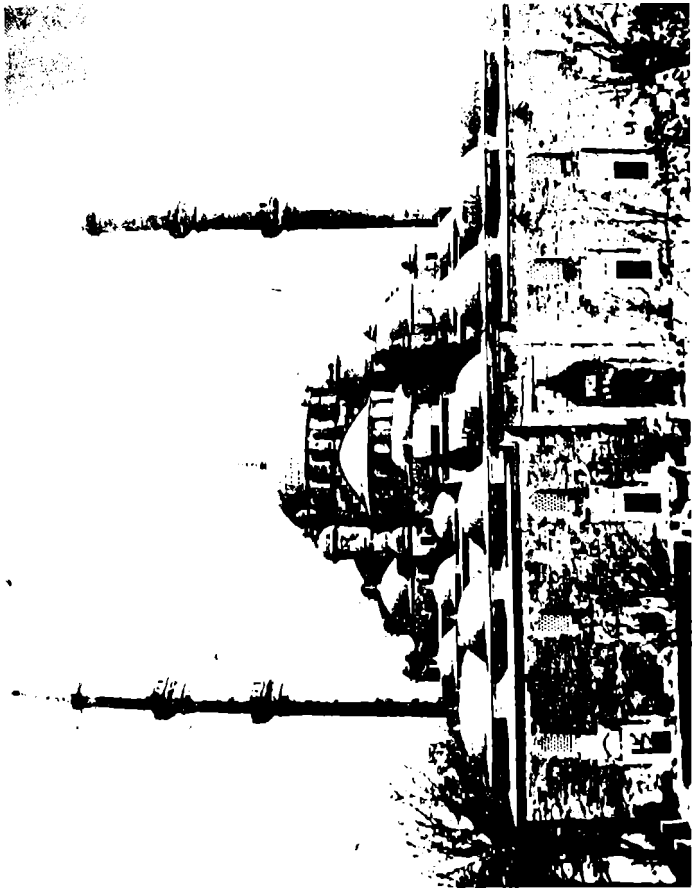

Fatih Camii

II — FATİH'İN BATI SİYASETİ

Doğu Roma imparatorluğunun merkezi ve Hristiyanlığın doğudaki son kalesi İstanbul'un Türkler tarafından fethi Avrupa'yı hayret ve dehşet içinde bıraktı. Fakat o sırada Avrupa devletleri arasında mevcut anlaşmazlıklar ve menfaat çarpışmaları yüzünden bunlardan hiçbiri Türkler'in karşısına çıkacak durumda değildi. Bununla beraber Papa, Avrupa'nın gösterdiği reaksiyonu bir Haçlı Seferi halinde organize etmek üzere harekete geçti. 1454'de bir birlik kurmaya muvaffak olup hristiyanları haçlı bayrağı altına davet eden papanın bu gayretleri yanında, Batı'da yapılan teşebbüs ve hareketlerden vaktinde haberdar olan Fatih, böyle bir teşebbüse öncülük edebilecek devletlerden Venedik Cumhuriyeti ile bir anlaşma imzalamak suretiyle (18 Nisan 1454) onlara ticaret serbestisi bağışladı. Venedik, bu suretle Doğu'da mevcut ticarî kazançlarını bu anlaşma ile emniyet altına aldı. Türkler'e karşı savaş hazırlıklarına yönelik haçlı toplantılarına katılmaktan da kaçındı. Öte yandan Fatih'in verdiği ahidnameyi kabul eden Cenevizliler, Karadeniz ve Ege denizindeki kolonilerini de padişah ile anlaşmaya zorladılar. Buna karşılık Rodos şövalyeleri 1461'e kadar Osmanlılarla savaşa devam ettiklerinden, Ege denizinde serbest ticaret hakkını kaybetmişlerdir.

a) Sırbistan Seferleri:

Balkanlar'ı ve Avrupa devletlerini durmadan Türkler aleyhine tahrik etmiş olan Bizans'ın yıkılışıyla artık Balkan fütuhatı daha emin şartlarda yapılabilirdi. Çünkü Balkanlar'da Türk ordusunu meşgul edecek bir kuvvet yoktu. Fatih'e gelinceye kadar Türk orduları birçok defalar Sırbistan'a girmişti. Eflak ile Boğdan, kudretli Osmanlı devleti karşısında duracak güçte değildi. Bosna-Hersek ve Arnavutluk'taki hristiyan devletler de aynı durumda idiler. Yalnız Macarlar bunlara göre daha kuvvetliydi.

Fatih, fetih hareketlerini bir plan dahilinde yürütürdü. Mevcut fırsatları değerlendirmeyi çok iyi bilen Fatih'in, fethini tasarladığı toprakların stratejik önemine çok dikkat ettiği, böyle yerlerin zaptı için en uygun zamanı kolladığı bilinmektedir.

Bu düşünceden hareket eden Fatih, İstanbul'un fethinden sonra esas faaliyetlerini Tuna'ya kadar hâkim olmak ve Sırp meselesini halletmek noktasında topladı. Padişahın Batı'daki gayelerinin gerçekleşmesi için herşeyden önce bu meseleyi halletmesi gerekiyordu. Osmanlılar Sırbistan'a sahip oldukları takdirde Batı'daki kuvvetli rakipleri

Macarlar'a karşı daha kolay harekete geçme imkânını bulacaklardı. Bundan başka zengin ve güzel şehirlere, müstahkem birçok kalelere sahip olması bakımından Sırbistan, Osmanlılar için cazip görünüyordu. Esasen Fatih'in Balkan siyaseti yüzünden çarpışma mukadderdi. Fatih 1451'de tahta çıkınca, Sırp despotu Georges Brankoviç, Alacahisar (Kruşevaç) ve civarını zaptetmiş, fakat İstanbul'un fethi haberini alınca, iade etmiş idi. Fatih 1451'de bir elçi göndererek, ölen despot Lazar'ın eski memleketi olan Morava vadisinin irsen kendisine ait olduğunu ileri sürdü ve despot Georges Brankoviç'e babasının mülkü Vulçitrin-Lab (Vılk-ili) bölgesini bırakabileceğini bildirdi. 1454 yazında Morava vadisine yaptığı seferde Semendire'yi alamadı ise de Omol, Ostroviç ve Sivricehisar'ı zaptetti. Osmanlı ordusu çekilince Vidin-Niş bölgesinde Jean Hunyad (Hunyadi Yanoş)'ın kumandasındaki Macarlar güneyden, Sırp kuvvetleri ise diğer kısımdan harekete geçtiler. Fatih 1455 yazında ikinci Sırp seferine çıktı ve Güney Sırbistan'da Trepeça ve gümüş madenleriyle meşhur Novobrodo kalelerini ele geçirdi. Bunun üzerine kendisiyle bir anlaşma yapmak zorunda kalan Sırp despotu, yılda 3 milyon akçe ödemeyi ve seferlere belli miktarda asker göndermeyi kabul ettiği gibi Macarlar'dan da ayrıldı.

Sırplar, Macarlar'ın Katolik siyasetinden memnun değildiler. Onları Osmanlı siyasetine meylettirmekte başlıca rolü oynayan Mahmud Paşa, kardeşi Mihail Angelovic vasıtası ile memlekette Macar aleyhtarı bir zümrenin meydana gelmesine muvaffak oldu. Bununla beraber Sırbistan'ı Osmanlı tâbiyeti altında tutmanın Belgrad'ın Macarlar'dan alınmasına bağlı olduğunu çok iyi bilen Fatih, bu önemli mevkii zaptetmek üzere 150.000 kişilik bir kuvvetle harekete geçti (13 Haziran 1456). 200 çektirmeden oluşan ince bir Osmanlı donanması da Tuna'dan yukarıya çıkmıştı. Genç padişah, babası tarafından altı ay müddetle kuşatılan Belgrad'a karşı bizzat harekete geçti. Ancak Osmanlı filosunun mağlubiyeti ve Rumeli Beylerbeyi Dayı Karaca Bey'in ölümü üzerine gayrete gelen Haçlılar, şehrin varoşuna dahil olan yeniçerileri mağlup edip, azapları da geri çekilmek zorunda bıraktılar. Bozgunu önlemek için bizzat savaş meydanına atılan padişah alnından yaralandı. Osmanlı ordusunda ricat umumileşti. Bununla beraber Osmanlı süvarisinin önünde kaleye çekilen Jean Hunyad ile Fransisken tarikatı papazlarından Kapistrano, aldıkları yaraların tesiriyle öldüler.

Bu başarısızlık haçlı ümitlerini yükseltti. 1457'de papa III. Calixtus donanmasını Ege denizine gönderiyor, Osmanlılar'a karşı başka zorluklar çıkarmak maksadıyla Uzun Hasan ve Gürcüler ile temasa geçmeğe çalışıyordu. Bu arada bunun halefi olup, Türk düşmanlığı ile

tanınan Papa II. Pius da hristiyan hükümetlerini, haçlı seferine ikna için bir kongreye çağırdı.

Batı âleminin bu hazırlıklarına rağmen Sırbistan meselesini halletmekte kararlı olan Fatih, despot George Brankoviç'ten sonra oğlu Lazar'ın da çok geçmeden ölümü üzerine (1458), Sırbistan veraseti meselesini yeniden ortaya attı. Macarlar ise Vezir-i azam Mahmud Paşa'nın kardeşi Mihail'i bertaraf ederek memleketi nüfuzları altına almağa çalıştılar. Ölen despotun kızını Katolik Bosna kralı ile evlendirmek ve onu Macar himayesi altına almak planını gerçekleştirmeye çalıştılar. Hatta Belgrad'ın Macar kumandanı Sırbistan'ı işgale hazırlanıyordu(1). Katolik bir Bosnalı'nın iş başına gelmesi, yeni bir takım karışıklıkların çıkmasına yol açtı. Sırp boylarından bazıları Osmanlı devletine başvurup Sırbistan'ın teslimini teklif ettiler(2). Bunun üzerine Fatih, Sırbistan işinin halline Mahmud Paşa'yı memur etti. Aynı zamanda Rumeli Beylerbeyi olarak hareket eden Mahmud Paşa Sırbistan'a girdi, başta Reşova ve Kuruca kaleleri olmak üzere birtakım önemli yerleri aldı(3). Bunu takiben Semendire'yi kuşatıp, Havale kalesi (Güzelcehisar)'ne çekildi, burayı tahkim ederek, Ostroviç ve madenleriyle meşhur Rudnik kalelerini de fethetti. Bir müddet sonra Güvercinlik (Golumbaç) kalesi önlerine gelen Mahmut Paşa burayı ele geçirip tahkim ettikten sonra Minnet Bey-oğlu Mehmet Bey'i akıncı kuvvetlerinin başında Macaristan topraklarına gönderdi, kendisi de Üsküb'e Fatih'in yanına gitti. Fatih bizzat Semendire üzerine yürüdü. Sırplar kendisine daha Sofya'da iken kalenin anahtarlarını teslim ettiler (1459). Böylece Sırbistan doğrudan doğruya Osmanlı hâkimiyetine girmiş bulunuyordu. Bu durumu bir felaket olarak kabul eden Papa, yeni bir haçlı seferinin hazırlıklarına girişti.

b) Arnavutluk Meselesi

Fatih'in Sırbistan seferini fırsat sayan Arnavutluk beyi İskender Bey, Napoli kuvvetleriyle birlikte Berat şehrini kuşattı (1455). Bunun üzerine padişah, Evrenosoğlu İsa Bey'i 40.000 kişilik bir kuvvetle derhal İskender Bey üzerine gönderdi. Yapılan savaşta İskender Bey kuvvetleri büyük bir yenilgiye uğratıldı (26 Temmuz 1455). Bununla beraber Sırp, Alman, İngiliz ve Fransızlar'dan aldığı yardımcı kuvvetlerle tekrar harekete geçen İskender Bey 7 Eylül 1457'de Albulena ovasında

(1) L. von Thalloczy, Studien zur Gesch. Bosniens und Serbiens., München ve Leipzig, 1919, 96-99; C. Jireçek, Gesch. der Serben, Gotha, 1918, 211

(2) Zinkeisen, GOR, II, 116

(3) Aşıkpaşazade, 150; Dursun Bey, 86

Osmanlı kuvvetlerini mağlup etti. Ancak Napoli'de çıkan karışıklıklar üzerine Türklerle anlaşmak zorunda kaldı (1463). Osmanlılarla Arnavutlar arasında yapılmış olan anlaşmayı kendileri açısından tehlikeli bulan Venedikliler bu barışı bozmak üzere harekete geçtiler ve bunda başarıya da ulaştılar. Nitekim İskender Bey 1463'te Venedik'e bir elçi göndererek onlarla Osmanlılar aleyhine bir ittifak imzaladı. 1464'te Osmanlılar'a karşı harekete geçen İskender Bey, Balaban Paşa kuvvetlerini yendi.

Bunun üzerine padişah bizzat Arnavutluk üzerine yürümeğe karar verdi. Padişahın bu kararından haberdar olan İskender Bey, papadan, Napoli'den, Venedik ve Raguzahlarla Macarlar'dan yardım istedi.

1466 baharında bizzat Fatih'in idaresindeki Osmanlı ordusu Arnavutluk'a girdiği zaman Arnavutlar yerlerini yurtlarını terkederek sarp dağların tepelerine çekilip mevzilenmişlerdi. Osmanlı kuvvetleri Arnavutlar'ı şiddetle takip ederek Krofa (Akçahisar) kalesi önüne geldi ve burayı kuşattı. Fakat kale bir türlü alınamadı. Fatih, pek çok Arnavut'u esir ettirdi, Arnavutlar'ı bir hayli sıkıştırdıktan sonra Mahmud Paşa'yı İşkodra ve civarına akma gönderdi, kendisi de geri döndü. Fatih, 1464'ten 1477'ye kadar geçen zaman zarfında Karaman Oğulları'na, Macarlar'a, Venedikliler'e ve Ak Koyunlular'a karşı savaştığı için Arnavutluk meselesini ancak 1478'de İşkodra'nın teslim alınmasıyla halledebildi.

c) Mora'nın Osmanlı Topraklarına Katılması

İstanbul fethedildiği sırada Mora'da son Bizans imparatoru XI. Konstantin Dragazes'in kardeşleri Dimitrios ile Thomas vardı. Bu iki kardeşten birincisi daha büyük olduğu için Mora Rumları Konstantin'in ölümü üzerine kendisini imparator ilân etmek istemişlerse de Thomas buna razı olmamıştı. Bunun üzerine Mora toprakları iki kardeş arasında paylaşılmıştı. Dimitrios, Mistra (İsparta)'da, Thomas ise Patras'ta hüküm sürmekte, kardeşler arasındaki anlaşmazlık sürüp gitmekteydi.

Bu mirasçılar ortada bulundukça günün birinde pürüzlü bir meselenin çıkmasına sebep olabilirlerdi. Bu bakımdan Mora'nın mutlaka Osmanlı topraklarına katılması gerekiyordu. Öte yandan padişah, burada birçok müstahkem kalenin bulunduğunu, Mora'nın karada ve denizdeki stratejik önemini, birçok tabii limanlara sahip olduğunu biliyordu. Yine genç hükümdar Mora'da vaktiyle Bizans imparatoru Konstantin Dragazes'e ait olan yerlere İstanbul'a sahip olması dolayısıyla tevârüs ettiğini iddia ediyordu. Buna karşılık, Venedikliler de burasını

kendi nüfuz bölgeleri saymakta idiler. Bütün bu hususları dikkate alan Fatih, kuvvetli bir ordunun başında Mora'ya hareket edip, Tarsos, Rupeli, Patras, Agion ve Korint'i zapt ve birçok hristiyan ailesini İstanbul'a sürdü (1458)(1). Fatih, Mora'da ele geçirdiği toprakları Teselya ile birleştirerek, Turhan Bey-oğlu Ömer Bey'in idaresine verdi ve Aralık 1458'de Edirne'ye döndü.

1459 yılında Mora'da despot Dimitrios ile Batılılar'ın teşvik ettikleri Thomas arasındaki mücadele, Thomas'ın lehine gelişti ve Thomas Mora'ya hâkim oldu. Öte yandan Papa II. Pius, Osmanlılar'a karşı taarruz için Mora'yı en elverişli bir üs olarak görüyordu. Balkanlar'daki bu son gelişmeye seyirci kalamayan Fatih 1460'da ikinci Mora seferine çıktı(2). Mahmud Paşa, despot Dimitrios elindeki Mistra'yı kuşattı ve adı geçen despotu teslim olmaya ikna edip 30 Mayıs'ta onu ailesiyle birlikte Fatih'e gönderdi. Padişah da despotu 60.000 akça harçlıkla Enes'te ikamete memur etti(3).

Öte yandan Türkler'e karşı direnmekten ümidini kesen Thomas, Temmuz 1460'da İtalya'ya iltica etti. Thomas'ın Mora'yı terketmesi üzerine, yarımada, bir-iki noktası hariç bir Türk vilayeti haline gelmiş, Fatih, Zağanos Paşa'yı Mora'ya vali tayin etmiştir. Bu suretle 1460'da Teselya ile birleştirilen Mora, Rumeli eyaletine bağlı bir sancak haline getirildi. Osmanlılar, sahilde Venedik'e ait kaleler dışında bütün yarımadayı fethettiler. Bununla beraber, Mora'nın tamamına sahip olmanın ancak Venedikliler'i Modon, Koron, Mauplia ve Argos gibi kalelerden çıkartmakla mümkün olabileceğini anlayan Fatih, bu deniz devletiyle savaşa girişmeden önce Balkan meselesini kesin çözüme kavuşturmaya karar vermiştir. Bu meselede Osmanlılar'ın karşısına çıkacak en önemli kuvvet Macarlar idi.

d) Eflak Meselesi

Tuna nehrinin kuzeyinde bulunan ve bugünkü Romanya'yı teşkil eden Eflak ve Boğdan prenslikleri bazan Osmanlılar'a bazan da Leh ve Macarlar'a tâbi olarak siyasi varlıklarını devam ettirmişlerdi. Ancak Osmanlı sınırlarına daha yakın bulunması dolayısıyla Eflak'da Osmanlı nüfuzu gün geçtikçe arttı ve Yıldırım Bayezid zamanında bu prenslik senelik bir vergi ödemeyi kabul etti.

(1) Ö. L. Barkan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları**, İstanbul 1945

(2) Fatih'in ikinci Mora seferi hakkında bkz. Zakythinos, **Le Despotat Grec de Morée**, Paris 1932, I, 285 vd.

(3) Dukas, **Historia Byzantina**, Bonn 1834, 251; Kritovulas, 126; Dursun Bey, 94

Fatih Sultan Mehmed, 1461'de, Türkler arasında «*Kazıklı Voyvoda*» (Tepeş) diye anılan Eflak beyi III. Vlad'ı eski tâbiyet şartlarını yerine getirmeye davet etti. Bununla beraber Fatih namına kendisini tevkife gelen Niğbolu sancak beyi Hamza Bey'i kazığa vurduran Vlad, Fatih'in Trabzon seferinde bulunduğu bir sırada Tuna'yı aşarak Dobruca'nın büyük bir kısmı ile Kuzey Bulgaristan'ı yağma etti(1). Vlad, Macaristan kralı Matyas Corvin'e gönderdiği mektupta, 24.000 kişi öldürdüğünü bildiriyordu. Fatih, yanında Mahmud Paşa olduğu halde sefere çıkarak Tuna'yı geçti (1462). Kazıklı Voyvoda gece yarısı Mahmud Paşa ile İshak Paşa'nın çadırlarına kadar sokulup padişahı öldürmek istediyse de, başarılı olamayarak Transilvanya'ya çekildi. Fakat Matyas Corvin, onu hıyanetle suçlayarak zindana attırdı. Fatih, Vlad'ın yerine kardeşi Radul'u tayin etti. Yeni Eflak Beyi Radul, Fatih'e itaat etti ve vergisini ödedi. Bu suretle Eflak Osmanlılar'ın mümtaz bir eyaleti haline geldi.

e) Bosna'nın Zaptı

Tuna'nın güneyindeki bütün Avrupa topraklarını kendi devletinin sınırları içerisinde görmek isteyen Fatih Sultan Mehmed için Bosna'nın ayrı bir önemi vardı. Çünkü kuvvetli bir deniz devleti olan Venedik'i sıkıştırabilmek için başka yönlerden de tehdit etmek gerekiyordu. Bunun bir yolu da Bosna topraklarına sahip olmaktı.

İstanbul'un fethi ile doğudaki ticarî menfaatleri sarsılmış olan Venedik hükümeti, Mora'nın Türkler eline geçmesinden büsbütün müteessir oldu. Fatih, günün birinde Venediklilerle karşı karşıya geleceğini iyi biliyordu. Bu itibarla bir Osmanlı-Venedik savaşında kendisine pürüz çıkarabilecek olan küçük devletleri birer birer ortadan kaldırmaya karar verdi. Bunlar arasında Bosna krallığı ile Hersek dükalığı da vardı. Esasen bu iki devlet Sırbistan ve Mora'nın zaptından sonra sıranın kendilerine geldiğini seziyor ve yakınlardaki devletlerden, bu arada Macarlar'dan ve Venediklîler'den yardım istiyorlardı.

Fatih'i Bosna üzerine yürümeye sevkeden başka sebepler de vardı: Sırp kralının ölümünden sonra, damat olması dolayısıyla yeni Bosna kralı Stephan Tomaseviç'in Bosna kralının Semendire üzerinde hak iddia etmesi(2), Bosna kralının Anadolu'da yapılacak bir sefere çağrıldığı halde gelmemesi, vermekle mükellef bulunduğu vergiyi ödememesi. Bütün bunları dikkate alan Fatih, süratle harekete geçip yolu üzerindeki Bobovast ve diğer kaleleri birer birer zaptetti (22 Mayıs 1463)

(1) İdris-i Bitlisî, vrk. 113
(2) Dursun Bey, Aynı eser, 114

ve Yayça'da bulunan kralı yakalamak maksadıyla da Mahmud Paşa'yı üzerine gönderdi. Kral, Fatih'in Yayça'yı kuşattığını haber alınca eman dilemek suretiyle Mahmud Paşa'ya teslim oldu.

f) Osmanlı Macar Münasebetleri

Fatih devrinde Osmanlılarla Macarlar arasında büyük bir savaş olmamıştır. Bununla beraber, iki devlet arasındaki münasebetlerin dostça cereyan ettiği de söylenemez. Macarlar, Osmanlılar'ın büyümesinden endişe duymakta idiler. Bu sebepledir ki, Fatih'in Balkanlar'daki her ileri hareketi Macarlar'ın huzurunu kaçırmış, bu yüzden Macarlar Osmanlı ilerleyişi karşısında tedbir almaya, Osmanlılar aleyhine bir takım ittifaklar kurmaya çalışmışlardır.

Fatih Sultan Mehmed, Mora meselesini halletmeye çalışırken, Balkan devletlerini başka noktalara çekmek için, akıncı kumandanlarından Evrenosoğlu İsa Bey'i Arnavutluk'a Hasan Bey-oğlu İsa Bey'i de Macaristan'a gönderdi (1459). Evrenosoğlu akın hareketlerinde başarı gösterdiyse de, Hasan Bey-oğlu İsa Bey ağır bir bozguna uğradı. Bunun üzerine harekete geçen akıncı kumandanlarından Mihailoğlu Ali Bey, Macarlar'ı müthiş bir bozguna uğratarak zengin Szerem bölgesini yağma etti.

Padişah, Bosna seferinden geri dönünce Macar kralı Matyas, Venediklilerle 1463'te yaptığı anlaşma gereğince Bosna topraklarına yürüyerek Bosna'nın eski merkezi Yayça'yı zaptetti (16 Aralık 1463).

Devletlerin ittifakı karşısında Mora işini ön plana alan Fatih, Mahmud Paşa'yı oraya gönderdi. Osmanlı ordusu Mora'da başarı kazandı. Bu sırada Midilli'nin düşman kuvvetleri tarafından kuşatıldığı haberi geldi. Bunun üzerine Mahmud Paşa Midilli'ye hareket ederek burayı aldı.

Öte yandan 1464'te Yayça'yı kuşatan Fatih, Macarlar'ın İzvornik (Swornik)'i kuşatmaya başladıklarını öğrenir öğrenmez(1), Sofya'ya çekildi ve Mahmud Paşa'yı sefere memur etti. Mahmud Paşa kış ortasında İzvornik'e yürüyerek Macarlar'ın düşmanı Martoloslar vasıtasıyla kaleyi mukavemete teşvik etti(2). Ayrıca Mihaloğlu Ali Bey ile akıncıları kaleye gönderdi ve Macarlar geri çekilmeye başladıkları bir sırada firar edenlere yetişerek onları Sava'ya kadar takip etti(3).

(1) Neşrî, 181; **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, Türkçe Yzm. Ünl. Ktb. Nu: 3774, 190/n.
(2) Enverî, **Düsturname**, 105, vd.
(3) Enverî, 106; Dursun Bey, 132

g) Osmanlı Venedik Mücadelesi

XV. yüzyılın en kuvvetli deniz devletleri arasında yer alan Venedik, yaklaşmakta olan Türk tehlikesini görerek bir takım karşı tedbirler alma yoluna gitti. Başlangıçta Türklerle dostça yaşamaya dikkat eden Venedikliler, 18 Nisan 1454'te onlarla bir anlaşma imzaladılar.

İki devlet arasındaki münasebetler İstanbul'un fethinden on sene sonra bozuldu. Venedikliler o zamana kadar Avrupa'da papa tarafından organize edilmek istenen Haçlı ittifakına bile yanaşmak istemediler. Papa II. Pius 1 Haziran 1459'da toplanan Mantua konferansında Türkler aleyhine korkunç planlar ileri sürmüştü. Bu plana göre Beotya, Attik ve Epir'in sahil şehirleri Venedikliler'e verilecekti. Makedonya Arnavut prensi İskender Bey'e, Bulgaristan, Sırbistan, Karadeniz'e kadar Eflak toprakları Macaristan'a ilhak edilecekti. Bizans imparatorluğunun geri kalan yerleri de Rum büyüklerine verilecekti. Konferans müsbet bir neticeye varmadan dağıldı.

Bununla beraber, Türkler'in Mora ve Sırbistan'ı ele geçirmeleri, Arnavutluk'ta faaliyet göstermeleri ve Ege Denizi'ne hâkim olmak istemeleri Venedikliler'i birtakım tedbirler almaya sevketti. Bu durum karşısında Venedikliler Türkler aleyhine geniş bir ittifak grubu oluşturmaya çalıştılar. Fransa, Burgonya, Napoli, Milano, Papa, Macaristan, Uzun Hasan ve Karamanlılar'a başvurdular. Fransa, Burgonya ve Milano bu ittifaka yanaşmadılar(1). Fakat Macarlar ve Arnavutlarla anlaşma kolayca gerçekleşti. 1463'te Venediklilerle İskender Bey arasında Türkler aleyhine bir ittifak yapıldı. Öte yandan aynı yıl içinde Venedikliler Macarlarla da Türkler'e karşı tecavüzî bir ittifak akdettiler.

Ayrıca Venedikliler Ak Koyunlularla da bir anlaşma yaptılar. Karamanlılar'sa zaten Venedikliler'in müttefikiydi. Osmanlılar denizlerde de Papalık, Aragon, Kıbrıs, Rodos ve Napoli donanmalarıyla uğraşmak zorunda kaldılar.

Savaş üç ayrı yerde hemen hemen aynı zamanda başladı. Macarlar Bosna'ya yürüdüler, İskender Bey Arnavutluk'ta faaliyete geçti. Venedikliler de Mora'ya asker çıkararak sahildeki Yunan şehirlerini isyana teşvik ettiler.

Bu suretle Venediklilerle Mora'da 1463 yılında başlayan savaşlar karada ve denizde olmak üzere 16 sene sürdü. Mahmud Paşa, Fatih'in emriyle Mora'daki Yunan şehirlerini isyana teşvik eden Venedikliler'in

(1) Kretschmayr, Gerschichte von Venedig, Gotha, 1920, II, 372

tecavüzlerini önlemekle görevlendirildi(1). Öte yandan bir kısım Venedik kuvvetleri de Argos'u geri alıp Osmanlılar'ın yıktıkları Germehisarı (Hexamillon)'nı süratle yeniden inşa ettiler. Bu suretle onlar Fatih'in Mora'ya yardım göndermesini önlemek istemişlerdir. Mahmud Paşa Mora'ya çıkarak Germehisarı'na doğru yürüdü ve hemen gemilerine iltica eden Venedikliler'i hezimete uğrattıktan sonra(2), Turhan Bey-oğlu Ömer Bey'le beraber Germehisarı'nı muhasara ve zaptetti. Mahmud Paşa'nın bu başarısından korkuya kapılan Yunan şehirleri kapılarını açmak zorunda kaldılar. Bu arada Argos şehri de geri alındı.

Venedik donanması kendinden beklenmekte olan başarıyı asla gösterememiş ve hemen her gittiği yerde mağlup olmuştu. Bundan dolayı savaşa devam etmek istemeyen Venedikliler Osmanlılar'a bir heyet göndererek, Limni ve İmroz adaları kendilerine bırakıldığı takdirde barışın imzalanabileceğini bildirdiler. Ancak Fatih bu teklifi reddetti. Bunun üzerine Venedikliler Mora'da şiddetle taarruza geçtiler.

Bu arada Osmanlılar dikkatlerini Ağriboz adası üzerine topladılar. Mora ve Yunan sahilleri ile Anadolu sahilleri arasında gidip gelen Türk gemilerinin yolları üzerinde bulunan Agriboz adası, Venedikliler'in Ege denizinde en mühim üslerinden birisini teşkil etmekte idi. Ağriboz aynı zamanda Türk sahillerine ve denizlerde dolaşan Türk gemilerine saldıran hristiyan korsan gemileri ile Venedik donanmasının sığındığı bir yerdi. Ada, Venedikliler'in elinde kaldıkça bu kısımda seyahat eden Türk gemicilerinin ve hatta adaya yakın Türk topraklarının güvenliği tehlikede bulunacaktı.

Bu hususları dikkate alan padişah Mahmud Paşa kumandasında büyük bir donanmayı adanın fethine gönderdi. Kendisi de 70-100 bin kişilik bir kuvvetle karadan Ağriboz karşısına gelmişti. Müthiş bir bombardımana tutulan kale 11 Temmuz 1470'de fethedildi. Ağriboz'un düşmesi Venedikliler için büyük bir darbe oldu. Venedikliler Uzun Hasan'a bir elçi göndererek bir anlaşma imzaladılar (11 Şubat 1473).

Bu anlaşmaya göre Venedikliler Argos ile Ağriboz'u geri alacak, buna karşılık Uzun Hasan bütün Anadolu'yu işgal edecekti(3). Öte yandan Venedik amirali Mocenigo Rodos sövalyeleriyle Kıbrıs kralından da Türkler aleyhinde harekete geçeceklerine dair mektuplar almıştı. Nitekim Osmanlılar 1473'te Uzun Hasan üzerine yürüdükleri vakit Pietro Mocenigo idaresindeki Venedik, Papa, Napoli ve Rodos donanması Antalya'ya geldi. Haçlılar, şehri yağma ve tahrip ettilerse de

(1) Bu hususta bkz. Kretschmayr. Aynı eser, 371
(2) Aşıkpaşazade, 152; Kritovolos, 172
(3) Kretschmayr. Aynı eser, 379

geri çekilmek zorunda kaldılar. Daha sonra yine aynı amiralin idaresinde yetmiş Venedik, onaltı Napoli, yirmiliki Rodos, onaltı Papa ve beş Kıbrıs gemisinden oluşan büyük bir donanma(1) Anadolu sahillerine gelerek bir kısım şehir ve kaleleri zaptetti ve bunları Karamanoğlu Kasım Bey'e verdi.

Bununla beraber 1463'ten beri sürüp gelen bu savaşlar Venedikliler'i pek bitkin bir hale getirdiğinden Osmanlılarla anlaşma imzalamak zorunda kaldılar (25 Nisan 1479).

ğ) İtalya Seferi

Fatih'in Anadolu'da meşgul olduğu bir sırada, Batı'da başta *Papalık*, Rodos ve Venedik olmak üzere birçok antlaşmalar imzalanmış ve Osmanlı toprakları karadan ve denizden hücuma uğramıştır. 1463'ten beri Osmanlılarla savaş halinde bulunan Venedikliler Limni ve İmroz adalarını işgal ettikleri gibi Ernez ve Foça'yı da tahrip etmişlerdir. Müttefiklerle ayrı ayrı mücadeleye karar veren Fatih, Gelibolu sancakbeyi Mahmud Paşa'nın gayretiyle Ağriboz adasını zaptetti (11 Temmuz 1470). Ancak, Uzun Hasan ile meşgul olduğu bir sırada Venedikliler, Antalya ve İzmir gibi önemli Osmanlı ticaret şehirlerini zapt ve yağma ederek İstanbul'u tehdide başladılar. Fatih, Osmanlı Devleti'ni doğudan tehdit eden Ak Koyunlu tehlikesini ortadan kaldırır kaldırmaz Venedik topraklarına taarruz etti (1474-1478) ve Venedikliler'in Arnavutluk'ta en mühim kaleleri olan İşkodra ile Kruya (Akçahisar)'yı kuşattı(2). Bu arada Süleyman Paşa Mora'da Lepante (İnebahtı) üzerine yürümüş, 1477 baharında ise Bosna beyi İskender Paşa kuvvetli bir Osmanlı ordusuyla Venedik'in kuzey İtalya'daki arazisine müthiş bir akın yapmıştır. Sonunda Fatih bizzat sefere çıkarak İşkodra'yı abluka altına aldırdı (1478). Bu sırada Kruya açlıktan padişaha teslim olmuştu(3). Bunun üzerine Venedikliler belirtildiği üzere savaşa son veren antlaşmayı imzalamak zorunda kaldılar.

Bu suretle Venedikliler meselesini halleden Fatih, Napoli, Venedik ve Milano arasındaki rekabetten de faydalanarak Vezir Mesih Paşa'yı kuvvetli bir donanmayla Saint-Jean l'Hospitalier şövalyelerinin elinde bulunan Rodos'a gönderdi (23 Mayıs 1480). Osmanlı ordusu Rodos'u doksan gün kuşattı ise de büyük zayiat ile çekilmek zorunda kaldı. Buna mukabil İtalya seferine hareket eden Gedik Ahmed Paşa, 1479'da

(1) Walther Hinz, **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, Türkçe trc. Tevfik Bıyıkoğlu, Ankara 1948, 53

(2) **Eğriboz Fetihnâmesi**, Topkapı Sanayi Müzesi Arşivi, nu: 10822, nşr. Fatih ve İstanbul Dergisi, I, 281 vd.

(3) **«Akça-hisar Fetihnâmesi»**, TSMA, nu. 3207

Tucco hanedanına ait Ayamavra, Kefalonya ve Zanta adalarını zaptetti ve Napoli krallığının iç işlerine karışma imkanı buldu. Ertesi sene güney İtalya'nın, yarı Napoli krallığının fethine memur edilen Gedik Ahmed Paşa, 26 Temmuz 1480'de yüzotuziki gemiden mürekkeb bir donanma ile Avlonya'dan hareket edip 11 Ağustos'ta Pulya sahillerine çıktı; Otranto'yu zaptederek burayı bir üs haline getirdi; etrafa akınlarda bulundu. Bu akınlar, Avrupa'da Roma'nın fethine bir başlangıç sayılıyordu. Nitekim Papa, Osmanlılar'a karşı yeni bir Haçlı seferi teşkil etmek maksadıyla batı devletleri nezdine kardinaller gönderdi. Gedik Ahmed Paşa topladığı kuvvetleri harekete geçirmeye hazırlandığı bir sırada, Fatih'in ölüm haberini aldı ve Bayezid'in Cem'e karşı çarpışmak üzere davet etmesi üzerine, tekrar geri dönmek kararı ile Bayezid'in yanına gitti. Bu yüzden Otranto'da kalıp ümitsizliğe düşen muhafızlar etraflarını saran düşmana teslim olmak zorunda kalmışlardır (10 Eylül 1481).

h) Boğdan Seferi

Yılda üçbin altın vermek suretiyle Osmanlı hâkimiyetini tanımak (1455) zorunda kalan Boğdanlılar, Osmanlılar'ın doğuda ve batıda uğraşmasını fırsat bilerek vergilerini ödememeye başladılar. Bundan başka Boğdan voyvodası Stephan Çel Mare Boğdan'a sığınan Ceneviz esirlerini Osmanlılar'a geri vermediği gibi Osmanlılar'ın himayesinde bulunan Eflak üzerine de yürüyerek Eflak Beyi'ni memleketinden kaçırdı. Karadeniz'i kendi denizi gibi telakkî eden Fatih, Boğdan kıyılarını da almak üzere Boğdan'a yürümeye karar verdi. Hadım Süleyman Paşa Boğdan Beyi'nin üzerine gönderildi (Ağustos 1474). İki taraf arasında vuku bulan savaşta Süleyman Paşa kuvvetleri büyük bir yenilgeye uğradı (Ocak 1475).

Bunun üzerine padişah bizzat Boğdan'a hareket etti (16 Mart 1476). Osmanlı ordusu Varna civarına geldiği sırada Lehistan elçilik heyeti padişahla görüştü. Fatih'in barış için ileri sürdüğü şartlar kabul edilmedi. Yoluna devam eden padişah Boğdan topraklarına girdi. Fakat Stephan Çel Mare bir türlü karşısına çıkamadı. Taraflar arasında şiddetli çarpışmalar oldu. Ancak bu sırada Macarlar'ın Semendire üzerine yürüyecekleri haber alındığından geri dönüldü. Boğdan voyvodası padişaha başvurarak şimdiye kadar vermekte olduğu üçbin altın yerine altıbin vereceğini ve Osmanlılar'ın dostuna dost, düşmanına düşman olacağını bildirdi. Padişah bu müracaatı kabul edip voyvodayı affetti.

III — FATİH'İN KARADENİZ SİYASETİ

Fatih, İstanbul'un fethi ile Boğazlar'a hakim olunca, ekonomik bakımdan bu su geçidi ile yakın ilgisi bulunan Karadeniz sahilleriyle meşgul olmaya başladı. XIV. yüzyılda Karadeniz sahillerinde Cenevizliler tarafından kurulan ve merkezi Kefe olan Hazarla (Gazarla) kolonisinin, İslâm âleminin aleyhinde olarak devam ettiregeldiği esir ticaretini Boğazlar'ı kapamak suretiyle engelledi. Ayrıca, İstanbul'a buğday, Mısır'a köleler, kürk, deri ve tuz sevkiyatında esas rolü oynayan Kırım sahillerini de tazyike başladı. Nitekim Papa III. Calixtus'a gönderilen 1 Ekim 1455 tarihli bir mektupta Karadeniz müstemlekelerinin Türkler'in tehdidi altında bulunduğu bildiriliyordu. Diğer taraftan Kıpçak ovalarına hâkim Altınordu Hanı'nın rakibi bulunan Kırım Hanı Hacı Giray ile anlaşmak suretiyle Cenevizliler'i sıkıştırmaya başlayan Fatih bu bölgede Osmanlı nüfuzunu yerleştirme siyasetinde muvaffak oldu; Osmanlı-Kırım kuvvetleri tarihte ilk defa birlikte hareket edip Kefe'yi kuşattılar. Bunun üzerine Cenevizliler Fatih'e vergi vermek suretiyle bir antlaşma yapmak zorunda kaldılar. Yine aynı siyaset neticesinde Akkerman vasıtasıyla ekonomik bakımdan Boğazlar'a bağlı bulunan Boğdan beyi Petro Aron, 1455 Eylül'ünde Osmanlı hakimiyetini tanıdığı gibi Ak Koyunlular ile akrabalık bağları kuran Trabzon'daki Komnenos ailesi de Osmanlı sultanına muayyen bir vergi vermek lüzumunu hissetti. Bununla beraber Karadeniz'i bir Türk gölü haline getirmek isteyen Fatih, Cenevizliler'in elinde bulunan Amasra'nın fethiyle teşebbüse geçti. Bu kalenin fethine büyük önem veren Fatih(1), Mahmut Paşa'yı yüzelli gemiden oluşan bir filo ile göndererek şehri tazyik ettirdiği gibi kendisi de karayolu ile şehrin önünde göründü. Şehirliler direnmenin bir fayda vermeyeceğini anlayarak Osmanlı kuvvetlerine teslim oldular(2).

a) Trabzon'un Fethi

Fatih'in asıl gayesi Trabzon'u fethetmekti. Bu itibarla 100 parça kadırgadan ibaret bir filo göndermek suretiyle, İsfendiyaroğlu İsmail Bey elinde bulunan Sinop'u zaptettirdi. Trabzon üzerine yürümeden önce de bu şehri himayesine aldığını iddia eden Uzun Hasan'la çarpışmak üzere Yassı-Çemen'e kadar ilerledi. Ancak Fatih'in teşebbüslerine karşı koyarak kuvvet gönderen Uzun Hasan, Hurşit Bey emrindeki

(1) Aşıkpaşazade, 153; Neşrî, 183
(2) İbn Kemal, 185; Hadidî, **Tevarih-i Âl-i Osman**, manzum, Ün., Ktp. TY. nu. 1268, 126/b

kuvvetlerin mağlubiyeti üzerine barış istedi; annesi Sara Hatun ile Çemişkezek Beyi Kürt Hasan'dan mürekkep bir elçi heyetini gönderdi(1). Elçi heyeti, Mahmut Paşa'ya bir şefaatnâme takdim etti.

Fatih bunu takiben Mahmud Paşa'yı Rumeli askeriyle birlikte ileri gönderdi; kendisi de Erzincan'dan kuzeye doğru ilerleyerek Gümüşhane - Maçka yoluyla Trabzon önüne geldi. Bu suretle her taraftan çevrilen Trabzon barış yoluyla fethedildi (15 Ağustos 1461). Sol kolun başında Trabzon kalesinin önüne gelen Mahmud Paşa önce şehirlileri, sonra da İmparator David Komnenos ailesini teslim hususunda ikna etti. İmparator önce İstanbul'a, sonra da Edirne'ye gönderildi; şehirlilerden bir kısmı da sürgüne tabi tutuldu. Sonradan Samsun, Bafra, Niksar bölgelerinden getirtilen Türk nüfusu Trabzon'a yerleştirilerek, şehir Türkleştirilmiştir.

b) Kırım Hanlığı Meselesi

Fatih Trabzon'un fethini müteakip Karadeniz'in kuzey kıyıları özellikle Kırım ile ilgilenmeye başladı. Zira o, Kırım'ın tarihi, iktisadi, askeri ve jeopolitik yönden taşıdığı önemi çok iyi biliyordu. Öte yandan Altınordu Hanlığı'nda meydana gelen iç kargaşalıklar ve savaşlardan faydalanarak Kırım Hanlığı'nı kurmaya muvaffak olan Hacı Giray, İstanbul'un fethinden sonra Osmanlılarla Cenevizliler'e karşı anlaşmış idi. Bununla beraber Kırım Hanı, Fatih'in Karadeniz'i Osmanlı hakimiyetine sokmak üzere giriştiği teşebbüslerden endişeye kapıldı. Ceneviz kolonileriyle olduğu gibi, bu sırada Litvanya ve Lehistan'a hakim olan Yagellonlarla birleşmek lüzumunu hissetti. Ayrıca Boğdan ve Trabzon imparatorlarıyla yakın ilgisi bilinen Menkûb beyi ile Boğdan voyvodasını da ikna etmek suretiyle bir ittifak kurmaya çalıştı.

Hacı Giray'ın ölümü üzerine (1466) yerine geçen Mengli Giray, aynı siyaseti takip ederek Osmanlılar'a karşı adı geçenlerle birleşmekten çekinmedi. Fatih bu ittifaklar karşısında bazı hareketlerde bulundu. Nitekim Mengli Giray, 25 Ekim 1469'da Fatih'e gönderdiği bir mektupta, Yakup Bey idaresinde Osmanlı donanmasının Kırım sahillerinde iki şehri yakıp yağma etmesinden şikayet ediyordu. Bununla beraber Kırım Hanı Yagellonlar'ın tehdidine maruz kalınca Osmanlılar'a yaklaşmak zorunda kaldı. Yagellonlar'a tâbi olarak Fatih'e gönderdiği vergiyi kesen Boğdan beyi Stephan'a karşı Boğdan seferine çıkan Kırım kuvvetleri mağlup olmuş ve Başbey Eminek de esir düşmüştü.

(1) Hoca Sadeddin. I. 473

Osmanlı taraftarı olup ölen kardeşi Mamak yerine başbey olarak işbaşına geçen Eminek'in Mengli Giray'ı mağlup etmesi ve Kırım Hanı'nın Cenevizliler'e sığınması üzerine Osmanlılar Kırım işlerine müdahale etmek zorunda kaldılar. Esasen, Kefe'yi kuşatmaya başlayan Eminek, Osmanlılar'ı yardıma çağırıyordu. Fatih, 1475 yazında Sadrazam Gedik Ahmed Paşa ile Azaplar ağası Mahmud Ağa'yı kuvvetli bir donanma ile Karadeniz'deki Ceneviz müstemlekelerinin fethine memur etti. Gedik Ahmed Paşa dört günlük kuşatma sonunda Kefe'yi zaptetti (6 Haziran 1475) (1). Aralık 1475'e kadar da Güney Kırım sahillerinde Kefe'ye bağlı olarak Azap ve Menkûb kaleleri başta olmak üzere bütün Ceneviz kalelerini ele geçirip muhafızlarını da esir etti.

Bu suretle Kırım'ın güney sahili Kefe, Menkûb ve Suğdak ismi ile üç kadılığa taksim edilip, Kefe bir Osmanlı paşasının idaresine verildiği gibi, sakinlerinden bir kısmı da İstanbul'a nakledildi. Bu arada Suğdak'da Cenevizliler tarafından üç kardeşi ile birlikte hapsedilmiş olup, Gedik Ahmed Paşa tarafından kurtarılan Mengli Giray, Osmanlılar'a sadık kalmak ve padişahın dostuna dost, düşmanına düşman olmak şartıyla tahtına döndü(2). Mengli Giray, Altınordu Hanı Seyyid Ahmed Han ile giriştiği mücadelede yenilerek Kuker (Çıfıt-kale)'e sığındı. Sonra da hanlığını kaybederek İstanbul'a geldi ve Yedikule'de hapsedildi. Osmanlı Devleti, yerine büyük kardeşi Nur Devlet Han'ı gönderdi ise de, bir müddet sonra Eminek'in müracaatı üzerine Mengli Giray'ı yeniden Kırım'a göndermek zorunda kaldı. Mengli Giray'ın 1478'de İstanbul'dan gönderilen ilk Kırım Hanı olarak tahta geçmesi (1478-1514) ile Kırım Hanlığı üzerinde Osmanlı hakimiyeti kurulmuştur.

Fatih, Kırım meselesinin halli üzerine Karadeniz sahillerinin fethi planını tatbike başladı ve 1479'da Kafkaslar'da Taman ve Çerkezistan sahillerine bir donanma göndermek suretiyle Anapa, Kupa ve Taman yarımadasında Matrega'yı zaptetti.

(1) İbn Kemal, Destan, VII. 421; Krş. «Kefe Fetihnâmesi», TSMA, nu E. 11, 635

(2) Akdes Nimet Kurat, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde Altınordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına ait yarlık ve bitikler, İstanbul 1940, vesika VII.; Krş. Halil İnalcık, «Yeni vesikalara göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı tâbiliğine girmesi», Belleten, XXX, 205 vd.

IV — FATİH'İN ORTA VE DOĞU ANADOLU SİYASETİ

Rumeli'de geniş fetihler yapan Osmanlı Devleti'nin kuvvetli temellere dayanabilmesi için, Anadolu'daki Türk unsurunun aynı çatı altında birleşmesi lazımdı. Bu suretle, pek çok Türk nüfusunu aynı bayrak altında toplayacak olan Osmanlılar, hem Avrupa'daki sınırlarını daha güvenle genişletebilirler, hem de Türk unsurunun küçük devletler halinde bölünerek birbirini yıpratmasını önleyip onları dünya çapında bir imparatorluğun sınırları içinde birleştirmek suretiyle Türklüğe seçkin bir mevki kazandırmış olurlardı. Bu itibarla, Anadolu Türk beylikleri arasında sivrilerek Avrupa topraklarına sıçrayanı gittikçe büyüyen Osmanlılar'ın Anadolu'da Türk birliğini sağlamaya çalışmaları tarihi bir zaruretti.

Osmanlılar büyümeye başladığı sırada Anadolu beyliklerinin en kuvvetlisi olan ve kendilerini Selçuklular'ın vârisi sayan Karaman Oğulları her fırsatta Osmanlılar'a darbe vurmaya çalışmışlardı. Zira, Osmanlılar'ın fazla büyümeye çalışması günün birinde Karamanlılar'ın ortadan kalkmasına yol açabilirdi. İşte buna meydan vermek istemeyen Karamanlılar Osmanlılarla mücadeleden geri kalmıyorlardı. Hatta Osmanlılar'a karşı hristiyanlarla bile birleşmekten çekinmiyorlardı.

Yıldırım Bayezid'in müthiş pençesi altında eğilmeye mahkum olan bu beylik, Ankara bozgunundan sonra tekrar meydana çıkarak Çelebi Sultan Mehmed zamanında ve II. Murat devrinde durmadan Osmanlılar aleyhinde faaliyette bulunmuştu. Anadolu'da Türk birliğinin sağlanmasını zaruri gören Fatih Sultan Mehmed bu beyliği ortadan kaldırmayı daha başlangıçta düşünmekteydi.

Ak Koyunlular'a gelince; o da Osmanlılar için gün geçtikçe daha ciddi bir tehlike konusu olmaya başladı. Nitekim Karadeniz sahillerine göz dikmiş olan bu devlet Trabzon Rum imparatorluğuyla akrabalık bağları kurmuş, bu yüzden Fatih'in Trabzon'u almak isteyişine mani olmak istemişti. Bundan başka İsfendiyar toprakları üzerinde hak iddia eden Kızıl Ahmed Bey'i himaye eden ve onu Osmanlılar'a karşı bir koz olarak kullanan Uzun Hasan, Osmanlı - Ak Koyunlu sınırları üzerinde hadiseler çıkarmaktan geri durmuyordu. Ayrıca Uzun Hasan Osmanlılar'ı önemli bir rakip gördüğünden, Karamanlılarla işbirliği yapmaktan da çekinmiyordu. Bütün bu hareketler Fatih'i ister istemez doğudaki bu tehlike ile meşgul olmaya sevketti. Bu tehlike var oldukça Anadolu'da henüz yeni alınıp Osmanlı topraklarına katılmış olan yerlerin güvenliğini sağlamak imkânsız olacaktı. Bu itibarla Fatih, önce Anadolu'nun ortasındaki Karaman Beyliği'ni sonra da doğuda büyüyen Ak Koyunlu devletini ortadan kaldırmayı zaruri gördü.

a) Fatih ve İbrahim Bey Zamanında Osmanlı - Karaman Münasebetleri

Fatih 18 Şubat 1451'de ikinci defa tahta geçince, Batılılar gibi yeni ümitlere kapılan Osmanlılar'ın eski rakibi Karamanoğlu İbrahim Bey, eski Aydın, Germiyan ve Menteşe Oğulları'ndan olduklarını ileri sürdüğü bazı kimseleri, üç oğlunun refakatinde eski mülk-i mevrûslarını almak üzere memleketlerine göndermiş ve sahildeki ufak beyliklerle mesela Alâiyye Beyliği ile ittifak akdetmişti. Nitekim, Karamanlılar'ın himâyesinde Alâiyye'ye yerleşen Lütfi Bey'in 7 Eylül 1450'de Kıbrıs kralı II. Jean de Lusignan ile akdettiği ticaret muahedesi, İbrahim Bey'in telkinleri ile yapılmış idi. Ancak ilk saltanat senelerini hatırlayarak (1444-1446) müşkil duruma düşüreceğini zannettiği Fatih'in çok geçmeden faaliyete geçip, sefere çıkması üzerine telaşlanan İbrahim Bey, Mevlâna Veli'yi göndererek ulemanın aracılık yapacağı bir sulhe razı oldu. Mamafih Ilgın-eli hudut sayılmak üzere Beyşehir, Seydişehir ve Kırşehir gibi Karaman-ili'ne dahil kaleleri terkedip, sefer esnasında kuvvet göndermek ve kızını Fatih'e vermek şartları ile Osmanlı elçisi Kasapoğlu Mahmud Bey'le anlaşabilen İbrahim Bey, İstanbul fethinin hazırlıkları yapıldığı bir sırada Batı ile meselâ 12 Şubat 1453'de Konya'ya gelen Giovaggi Mocenigo ile bir muâhede akdetti(1). Aslında bir ticaret andlaşması olan bu muâhededе imâ edilen müşterek düşman Osmanlılar'dır.

İbrahim Bey, anlaşma gereğince kolaylık gösterip her türlü vergiden muaf tutacağını vaat ettiği Venedik tüccarlarının istedikleri yerde adlî selâhiyeti hâiz bir konsolos bulundurmaları yanında Konya'da hıristiyanlara mahsus bir funduk (han), balat (saray) açmalarını da hiçbir tasarruf hakları bulunmayan tüccar ve seyyah mallarının muhafazasına tahsis edilen bu funduk, hususî bir kanuna tâbi idi. Nitekim konsoloslar, geceleri olduğu gibi cuma günleri de bir ihtiyatî tedbir olmak üzere, sakinleri üzerine kilitlenen bu fundukta ikamet edecek kimseleri bizzat seçip İbrahim Bey'e bildirmek zorunda idiler(2).

Batı ile temaslarına devam etmesine rağmen İstanbul'a hukuken sahip olup Patriklik makamını yeniden ihya eden Fatih'in kendisini Ortodoksların dostu ve hâmisi gibi göstermesini tebeası için tehlikeli bulan İbrahim Bey, 859 yılı Muharremi'nin 17'sinde (7 Ocak 1455) Memlûk sultanı Seyfeddin Aynal'a müracaatla Osmanlı sultanını şikâyet etmiştir(3). Ancak Kahire Muhtesibi Kanı Bay'ı aradaki dostluğu tak-

(1) Muâhede metni hak. bkz. Miklosich-Muller, Acta et diplom. Grecca, III, 284; Mas-Latric, Histoire de l'île de Chypre, Paris 1852, III, 64-66
(2) Ş. Tekindağ, Berkuk Devrinde Memluk Sultanlığı, 177
(3) İbn İyas, Bedâ'i, Bulak 1314, II, 48

viye etmek maksadıyla Fatih'e gönderen Memlûk Sultanı, İbrahim Bey'in müracaatını ciddiye almadığı gibi, onun 860 (1456) yılı başlarında Memlûklu topraklarına hücum edip Tarsus, Adana ve Külek kalelerini istilaya teşebbüs etmesi üzerine Baş-asker Hoşkadem'i maiyetinde kuvvetler olduğu halde Karaman-ili'ne sevketti. Bir tedib seferine çıkan Hoşkadem, emrindeki kuvvetlerin Karaman-ili'nde yaptıkları tahribat ve lüzumsuz taşkınlıklar devrin müelliflerî tarafından acı bir şekilde tenkîd edilmiştir. Bu tahribat Kahire ve İstanbul'da büyük akisler uyandırmış, sefere iştirak eden Memluk askerinden ekserisinin durup dururken telef olduklarına ve sarılık illetine yakalandıklarına dair pek çok rivayet çıkmıştır(1). Öte yandan Aşıkpaşazade'de mevcut bir kayda göre Fatih, Memluk askerlerine iaşe bakımından yardım etmiştir. Bunun üzerine İbrahim Bey filori göndermek ve aldığı kaleleri geri vermek suretiyle önce Memlûklular'a sonra da Osmanlılar'a yaklaşmak zorunda kaldı. Osmanlılar, Karaman Beyi'nin gönlünü alacak hareketlerde bulundukları gibi, İbrahim Bey de Batı ile gizli münasebetlerine rağmen yaptığı anlaşmalara vefatına kadar sadık kalmış, Fatih'in Kastamonu ve Trabzon seferine oğlu kumandasında Karaman askeri göndermiştir. Bununla beraber İsfendiyaroğlu Kızıl Ahmed'in ilticasını da kabul etmeyen İbrahim Bey, Osmanlı düşmanlığını oğullarına da intikal ettirmiştir. Nitekim bir cariyeden doğan büyük oğlu İshak Bey'i Çelebi Sultan Mehmed'in kızı Sultan Hatun'dan doğan diğer oğullarına tercih etmiş bu yüzden daha sağlığında bu sonuncuların hücumuna uğramıştır. Filhakika Fatih'in halası oğlu Pîr Ahmed, ağabeyisi İshak'ın Silifke ve İçel bölgesine hakim olması üzerine Karaman-ili beldelerinin ailenin müşterek malı olduğunu iddia etmiş ve kardeşleri Kasım, Karaman, Alâeddin, Süleyman ve Nûre Sûfî ile olduğu gibi Karamanlı eşrafla da işbirliği yaparak Konya'da emirliğini ilân etmiştir. Bunun üzerine İbrahim Bey, İshak'ın yardımı ile müstahkem Gevele kalesine sığınmış ise de çok geçmeden 1464 (868)'de bu kalede vefat etmiştir.

b) Kardeşler Mücadelesi - Dulkadırlı - Akkoyunlu - Memluklu ve Osmanlı Müdahaleleri

İbrahim Bey'in ölümünü müteakip (1464) birbirleriyle rekabete girişen kardeşler yüzünden Karaman-ili'nde beyliğin bekasını tehlikeye düşüren büyük karışıklıklar çıktı. Bilhassa Kasım Bey'in Memlûklar'a müracaatı ile daha da artan bu karışıklık sırasında Kayseri üzerinde hak iddia eden Osmanlılar'ın müttefiki Dulkadırlı Süleyman Bey

(1) İbn Tagribirdî, Havâdisü'd-Duhûr, nşr. W. Popper, III, 500, 581; Sehavî, Vecîzü'l-Kelâm, Arap. Yzm. Köp. Ktb. nu. 1189, 149/b

oğlu Melik Arslan (1454-1465), Karaman-ili'ne akın yaparak bazı yağmalarda bulundu. Karaman beylerinin birbirleriyle uğraştığı bir sırada vuku bulan Dulkadırlı taarruzu üzerine Karamanlılar Uzun Hasan'a müracaat edip, onun müdahalesini talep ettiler. Karaman-ili'ne giren Uzun Hasan, Dulkadırlı Türkmenleri mağlup edip Karaman halkına bir «nişan-ı hümayun» neşretmiş olmasına rağmen(1) birdenbire Pîr Ahmed aleyhine dönmüş ve Karaman Beyi ile işbirliği eden Konya, Aksaray, Develi, Beyşehir, Kayseri ve Akşehir'i yağmaladıktan sonra taraftarı bulunduğu İshak Bey'e teslim etmiştir. Bununla beraber Ak Koyunlu Türkmenleri'nin Pîr Ahmed ile kardeşlerinin Osmanlılar'a sığınmaları üzerine Karaman-ili'nde giriştikleri tedhiş hareketleri ile yağmalar yerli halkın infialini mucip olmuştu. Öte yandan Ak Koyunlular'ın desteği ile Karaman-ili'ne hâkim olan İshak Bey, Memlûk sultanı el-Melikü'z-Zâhir Seyfeddin Hoşkadem namına hutbe okutmasına rağmen kardeşleri lehine harekete geçmelerinden endişe ettiği Osmanlılarla anlaşmak lüzumuna kani olarak Sarı Yakuboğlu Mevlâna Şemseddin Ahmed Çelebi'yi Fatih'e gönderdi ve aradaki anlaşmazlığı sulh yoluyla halletmek çarelerini aradı. Ancak Salur Çavuşbaşı Ahmed'i göndererek Çarşamba suyunu (Beyşehir gölüne akan bir su) hudut tanıyan eski anlaşmaların tatbikini talep eden Fatih'le anlaşamayan İshak Bey, kardeşi Pîr Ahmed'le Ermenek civarında savaşmak zorunda kaldı. Zira Pîr Ahmed Sıklan hisarı ile Kayseri şehrini terketmek ve Osmanlı sultanının tâbiyetini kabul etmek suretiyle Antalya (Teke-ili) sancağı beyi Köse Hamza ve Afyonkarahisar sancağı beyi ile işbirliğine girişmiş idi. Bu suretle yapılan savaşta mağlup olup ailesi ile oğlunun sığınmış oldukları Silifke kalesi hariç hemen bütün Karaman-ili'ni kaybeden İshak Bey 070 Zilkadesi'nde (Haziran 1466) hazinesi ile Diyarbekir'e Uzun Hasan'ın yanına sığınmış ise de çok geçmeden 870 Muharrem sonlarında (Eylül 1466) burada vefat etmiştir.

Bu savaşlara ve Kasım Bey'in giriştiği hareketlere diğer kardeşi Alâeddin Bey'in de karışmış olması çok muhtemeldir. Bu arada bir kısım halk bilhassa bu karışıklıklardan bizar olan Karamanlılar'ın Karaman-ili'nden göç ettiklerine dair Osmanlı kaynaklarında kayıtlar vardır(2). Nitekim bu sırada Osmanlılar'a sığınan Karamanlılar'a sonradan memleketlerine döndükleri zaman eski mülkleri iade edilmiştir. Bu iadeye dair 893 (1488) tarihli «*sûret-i berat-ı hümayun*» bu hususu ortaya koymaktadır(3). Bu suretle Osmanlı himaye ve nüfuzu altında

(1) **Belleten, sayı 70, 212-213**

(2) **Bihişti, Tevârîh-i Âl-i Osman, Tarih Sem. Kütüp. 175/b**

(3) **Bu beratın sureti için bkz. Başbakanlık Arşivi, Maliye defteri nu. 567, 57**

Karaman tahtına geçen Pîr Ahmed'in bu hususu bugün Kayseri surlarında görülen 870 (1466) tarihli Farsça bir tamir kitabesine kaydettirdiği görülmektedir(1). Ancak Pir Ahmed'in Orta Anadolu'ya hâkim olması, bu bölgeyi öteden beri kendi nüfuz sahası addeden Memlûk sultanlığı ile Fırat vadisine doğru arazisini genişletmek arzusunda bulunan Ak Koyunlu Türkmen devletini endişeye düşürdüğünden Fatih, yeni Dulkadırlı beyi Süleyman Bey oğlu Şahsuvar Bey (1467-1472) ile işbirliği yapan bu Karaman Beyi'ni Memlûklar'a ve Ak Koyunlular'a karşı himaye etmek kararında idi. Nitekim Fatih, Şahsuvar Bey'e gönderdiği ve onu Artuk-âbâd ve Bozok (Maraş-Elbistan bölgesi) tayin ettiğini gösteren takrirnamesinde bu hususu ortaya koymuştur.

c) Karaman Beylerinin Müttefik Aramaları, Fatih'in Müdahalesi ve Karaman-ili'ne Yapılan Sürgünler

Karamanlılar, Osmanlı nüfuz ve hâkimiyetinden kurtulmak üzere Memlûk Sultanlığı ve Ak Koyunlu Türkmen Devleti nezdinde bazı teşebbüslerde bulundular. Nitekim tâbiyet şartlarına rağmen Afyon'da Memlûk seferi hazırlıkları ile meşgul bulunan Fatih'in davetine gitmeyen Pir Ahmed, Osmanlılar'ın düşmanı Ak Koyunlu ve Venedikililerle birleşmekten çekinmedi ve açıktan açığa düşmanlığa başladı. Bunun üzerine Fatih, Pîr Ahmed'in müttefikleri ile birleşmesine meydan vermemek üzere Afyon'dan ileri yürüdü ve Karaman-ili'nin merkezi Konya ile kendisine şiddetle mukavemet eden müstahkem Gevele kalesini zaptetti(2).

Karaman seferine iştirak eden Sadrâzam Mahmud Paşa, Konya'nın fethinden sonra Larende'ye çekilen Pîr Ahmed'in takibine memur edilmiş ise de taraftarı olduğu bu Karaman beyini yakalayamadı ve onun İçel'den Karataş'a gitmesine sebebiyet verdi. Buna rağmen rakibi Rum Mehmed Paşa tarafından bu işte ihmali olduğu ileri sürülen Mahmud Paşa, Karamanlılarla işbirliği yapan Turgut Oğulları ile bunlara tâbi cemaatleri şiddetle takip etmiş ve bunları Turgut-eli'nden (Çukurova) Memlûk sultanlığının nüfuz sahasına kadar kovalamıştır(3).

Bir müddet sonra Fatih, Pîr Ahmed'i desteklemek suretiyle Osmanlı siyasetine karşı koyan Karaman-ili'nin merkezindeki amele ve sanat erbabının İstanbul'a sürülmesini Mahmud Paşa'ya emretti. Kay-

(1) Bkz. Halil Edhem, TOEM, sene 3 (1318), 830
(2) Aşıkpaşazade, 170; Dursun Bey, 139
(3) Bu cemaatler hakkında toplu bilgi için bkz. Başbakanlık Arşivi, Maliye Defteri, nu. 567, s. 144 vd.; B.A, Tapu Defteri nu. 32, 96-157

naklarda «veli» olarak vasıflandırılan Mahmud Paşa, Karamanlılar'dan bir kısmını yerlerinde bırakıp sanatkârlardan gidenleri de «*ihtiyar benim elimde değil, mazuruz*» gibi sözlerle teselli etmiş idi(1). Ancak Rum Mehmed Paşa'nın telkinleri ile hareket eden rakipleri, onun rüşvet aldığını, zenginler yerine fakirleri sürdüğünü iddia etmiş ve Afyonkarahisar'a gelindiği bir sırada onun hakaretle azledilmesine sebep olmuşlardır. İbn Tagrıbirdi'de mevcut bir kayda göre Mahmud Paşa'nın azledilmesine bir sebep de tedbir almaması yüzünden Pir Ahmed'in çekilen Osmanlı ordusunun ağırlıklarını yağma etmesi idi. Bu azil üzerine sadarete geçen Rum Mehmed Paşa birçok eşrafı amele ile birlikte memleketlerinden ayırmış, sonradan avdetine müsaade edilen Mevleviler'den Emîr Ali Çelebî oğlu Ahmed Çelebî'yi de bunların arasına katmış idi.

Bu arada yeni alınan kalelerin tamirine önem veren Fatih, Konya hisarına ahmedek (iç kale) yaptırmak üzere teşebbüse geçmiş, Pir Ahmed'e şiddetle karşı koymalarından da anlaşılacağı üzere dört sancak beyinin nezaretinde çalışan çok sayıda mimar, benna, dülger, neccar ve amele toplanmış idi. Büyük masraf ve gayretlerle bitirilen ahmedeki top ve tüfek gibi ateşli silahlarla donatıp muhtelif tımarlara sahip dizdar ve kethüda emrindeki hisar erlerinin muhafazasına bırakan Fatih, bu hususu gösteren bir kitabeyi ahmedekin üstüne koydurmuştur (Kitabenin tarihi 872/1468). Bir taşın üzerine kazılmış olan bu kitabe, bugün Konya'da Mevlâna Müzesi'nde bulunmaktadır. Fatih bundan sonra müstahkem Gevele kalesini yıktırdı ve yeni teşekkül eden Karaman vilâyetinin başına da Şehzâde Mustafa Çelebî'yi tâyin etti. Bununla beraber Osmanlı kuvvetleri çekilir çekilmez Turgutlu ve Adalıoğlu ile birleşen Pir Ahmed ve Kasım Beyler Lârende'den hareketle önce Konya'ya karşı yürümüşler, ahmedekin mukavemeti üzerine de Ereğli, Aksaray, Develi ve Niğde gibi eski Karaman şehirlerini zaptetmişlerdir (20 Haziran 1470). Pir Ahmed ile Kasım Bey'ler Niğde'de tutunabilmek için halkı birçok vergiden muaf tutan emirnâmeler de neşretmişlerdir(2).

Pir Ahmed'in Bereketlü, Helallu-İsa-Hacı, İbrahim-Hacı, Bulgarlu, Dündarlu, Avcı, Osman, Yahşihan, Üçeri, Karlı gibi Niğde cemaati ile birlikle hareket ettiği bir sırada Alâiyye beyi Kılıç Arslan'ın desteğini temin eden Kasım Bey, Osmanlılarla yeniden anlaşmazlığa düştü ve taarruzlarını Ankara civarına kadar uzattı.

(1) Bkz. İbn Kemal, Defter VII, 276

(2) Bkz. Halil Edhem, **TOEM**, sene 3 (1328), 873; Ayrıca bkz. W. Hinz, «Ortaçağ Yakın-Şark'ına ait vergi kitabeleri», **Belleten**, sayı 52, trc., 871 vd.

Bu arada tamir faaliyetlerinde bulunmak üzere Ereğli ve Lârende'ye giden Rum Mehmed Paşa, halkın desteği ile hareket eden Pîr Ahmed'in hücumuna uğrayarak öşrü Medine'ye vakfedilmiş olan bu iki şehrin mescit ve medreselerini harap edip halkını yeni vergilerle ezmişti.

Rum Mehmed Paşa Silifke (Taş-ili) Varsakları'na karşı giriştiği hareketlerde, Taş-ili derbendlerinde pusu kuran Varsak beyi Ulaş-oğlu Hüseyin Bey'e mağlup oldu. Bununla beraber başta Niğde olmak üzere 1471 (875) de bir kısım Karaman-ili şehirlerini zapta başlayan Osmanlılar Karaman-ili'nde vukua gelen son hareketler üzerine bazı tedbirler almak zorunda kaldılar. Nitekim, Pîr Ahmed, Mut civarında İshak ve Gedik Ahmed Paşalar emrindeki kuvvetlere mağlup olarak Türkmen-ili'ne (Erzincan) çekildiği gibi, kendisi ile birlikte hareket eden kardeşi Karaman, Fatih'e sığındı, Kasım Bey mücadeleye devam etmek üzere Niğde'ye tâbi Hasandağı veya Bulgardağı'na Bulgar cemaatı yanına çekildi. Öte yandan Azerbaycan'da bulunan Uzun Hasan, Karaman-ili'nin Osmanlılar tarafından fethi ve Pîr Ahmed'in yanına gelmesi üzerine bu Karaman beyinin affı için Fatih'e Farsça bir mektup gönderdi(1).

Bu arada Osmanlılar'a sığınmış olan Karaman'a Çirmen sancağı verildi. Bu son durum üzerine Karamanlılarla işbirliği yapan Alâiyye beyi Kılıç Arslan, Kıbrıs kralı II. Jacque'a müracaat edip 300 okçudan mürekkep bir yardımcı kuvvet talep etmiş idi. Kasım Bey, Bulgarlı cemaati beyi Bulgaroğlu, Pîr Ahmed ve Adalıoğlu nihayet Varsaklar'ın desteği, aynı zamanda bu civarda sakin bulunan cemaatlerin yardımıyla yeniden Niğde'ye tecavüz edip Anadolu Beylerbeyi Davud Paşa kuvvetleriyle savaştıysa da şiddetle mukabele eden Osmanlılar, başta Larende olmak üzere Ereğli ve Aksaray gibi Karamanlılar'a taraftar şehirlerin müslüman ve bir kısım hristiyan halkını (Karaman halkı) İstanbul'a sürdüler (876/1471).

Bütün bunlardan sonra harekâta devam eden İshak Paşa, Varsaklar'a şiddetle hücum etmiş, Alâiyye üzerine yürüyen Gedik Ahmed Paşa da buranın sahibi Kılıç Arslan Bey'i teslim alıp ailesiyle birlikte İstanbul'a göndermiştir. Bundan sonra Karamanlılar'ın elinde bulunan İçel kalelerinin fethine memur olan Gedik Ahmed Paşa, İshak Bey-'in zevcesi, oğlu ve bir kızının sığınmış oldukları müstahkem Silifke kalesi ile Pîr Ahmed'in hanımı, oğlu, İbrahim Bey'in küçük oğlu ve daha babasının sağlığında ölen İbrahim Bey oğlu Mehmed Bey kızının sığınmış oldukları Mokan (Mervan hisarı) ve Gorigos müstahkem mev-

(1) TSMA. nu. 10676

kilerini birbiri ardından zaptetti. Bu kalelerde bulunan pek çok Karamanlı bu arada Pir Ahmed'in eşi, oğlu ve kızı İstanbul'a veya sürgün olarak Rumeli'ne gönderildiler.

Uzun Hasan Tebriz'de bulunduğu bir sırada yanına gelen Karaman devlet büyüklerinden biri Fatih'in Karaman-ili'ni alıp Pir Ahmed ve Kasım Bey'i tazyike başladığını anlattıktan sonra Fatih'in halasının yardım istemek üzere yola çıktığını, fakat yolda öldüğünü bildirmiş, Uzun Hasan'dan yardım istemiş idi. Bu hususu teyid edip, Anadolu Beylerbeyi Muizzüddevle ve'd-dîn Hamza Bey'e gönderilen Farsça mektupta Fatih'in halası ve Karaman Oğulları'nın validesinin şefaat için yola çıktığını fakat yolda öldüğünü, oğlunun ise (Pir Ahmed) yanına geldiğini belirttikten sonra Uzun Hasan'ın annesinin (Sara Hatun) maiyyetinden birini Fatih'e göndererek Karamanlılar'ın tazyik edilmemesi ve ülkelerinin taarruza uğramamasını istediği belirtilmektedir(1).

d) Venedik - Akkoyunlu Müdahalesi

Karaman-ili kalelerinin birer birer alınıp halkının sürgün edildiği bir sırada 9 Aralık 1463'den beri Osmanlılarla savaş halinde bulunan Venedik Cumhuriyeti ile Uzun Hasan, birlikte harekete geçmek üzere anlaşmışlardı. Bu hususta bir çok teşebbüslerde bulunan Uzun Hasan, Venedik Cumhuriyeti, Papalık ve Napoli Krallıkları nezdinde olduğu gibi, Rodos üstad-ı âzamı (Grand-Maitre) ve Kıbrıs kralına da sefirler ve mektuplar göndererek ittifak teklif etmiştir. Nitekim Uzun Hasan'ın Rodos şövalyelerine gönderdiği Arapça mektup ile Kıbrıs kralına gönderdiği yine Arapça mektup bugün TSMA'nde 8344 ve 9662 numaralarda bulunmaktadır. Öte yandan Venedikliler daha 1463'de Lazzaro Quirini'yi Uzun Hasan'a göndermişlerdi. Uzun Hasan karşılık olarak 13 Mart 1464'de Halep-Rodos yoluyla Hacı Mehemmed'i Venedik'e göndermiş, Batılılarla birleşmek üzere teşebbüse geçmiş idi. 1471'de Hacı Mehemmed, Murad-Nicola ve Chefersa adındaki elçiler Venedik'e gelerek Papalık ve Napoli krallıkları nezdinde teşebbüste bulunmuşlardı. Bu teşebbüslerden sonra Uzun Hasan Osmanlılarla açıkça düşmanlığa girişti ve Anadolu'ya kuvvetler göndermeğe karar verdi.

Nitekim 1471 (875 senesi Ramazan'ının sonunda «*Emîr-i a'zam-ı efham, iftiharü'l-ümera fi'l-âlem*» olarak vasıflandırdığı Alâiyye Beyi Kılıç Arslan oğluna gönderdiği bir mektupta «*azimet dizginini o diyara çevirdiğini*» söylediği gibi(2) Türkmen-ili'nde bulunan Pir Ahmed

(1) Bu mektup için bkz. TSMA, no. 9522; bir sureti de Ayasofya Ktp. 3986 nolu münşeat mecmuası.

(2) Bkz. TSMA, 3127

ve Kasım beylerin teşvik ve rehberlikleri ile 1471'de Karaman-ili'ne Zeynel Bey kumandasında kuvvetler sevketmiştir. Ertesi sene Ak Koyunlu beylerinden Bekdaşoğlu Emir Ömer Bey Musullu'yu göndere rek Osmanlılar tarafından ipek üzerine gümrük konan Tokat'ı yağma ve tahrip ettiren Uzun Hasan'ın bu hareketi Osmanlılar tarafından büyük bir nefretle karşılandı. Öte yandan Osmanlı müellifleri (Sarıca Kemal, Aşıkpaşazade, Karamani Mehmed Paşa) Uzun Hasan'ın bu hareketini şiddetle tenkid ederek hakkında ağır ifadeler kullanmaktadırlar.

Bu arada Kayseri gibi Osmanlılar'a yeni geçmiş şehirler Uzun Hasan'ın askerine mukavemet etmişlerdir. Nitekim Fatih, bu şehir halkı nın avârız hanelerini avârız-ı divaniyyeden muaf tutmuştur. Öte yandan Uzun Hasan'ın yeğeni Bayındıroğlu Yusufça Mirza, yanında Pîr Ahmed ve Kasım Bey olduğu halde Karaman-ili'ni Osmanlılar'ın elinden almak ve eski sahiplerine vermek maksadıyla Orta Anadolu'da ilerlemeye başlamış idi. Bununla beraber Karaman-ili'nde tutunan Osmanlılar, Şehzâde Mustafa Çelebi ile birlikte hareket eden Gedik Ahmed ve Anadolu Beylerbeyi Davud Paşa'ların gayretleriyle Ak Koyunlu taarruzunu durdurmaya muvaffak olarak Bayındıroğlu'nu Eflatun-Pınarı'nda (Konya'ya yakın) esir ettiler(1). Bozkırlı, Varsak, Turgut, Kosun ve Göğez gibi boy ve oymakların yardımıyla hareket eden Kasım Bey ise Mustafa Çelebi ile savaşmak suretiyle İçel'de tutunabilmişti. Öte yandan Caterino Zeno'yu, kendisini İran şahı sayan Uzun Hasan'a gönderen Venedikliler Kasım Bey'in İçel'de tutunduğu, Osmanlılar'ın savaşa hazırlandığı bir sırada (Haziran-Temmuz 1473), Ak Koyunlu Türkmen Beyi'ne teslim edilmek üzere hazırlanan mühimmat ve ateşli silahlarla dolu iki gemiyi Giosafat Barbaro nezaretinde Kıbrıs ve Karaman sahillerine (Antalya'dan Karataş'a kadar olan sahil bölge) yollamışlar, Osmanlılar aleyhinde olmak üzere Moskova prensi III. İvan ile Altın Ordu hanına sefaret heyeti göndermişlerdi.

Bu arada Doğu Akdeniz'e Uzun Hasan'a gönderilmesi vaat edilen Haçlı donanması Pietro Mocenigo'nun kumandasında teşekkül etmiş idi. Nitekim 47 Venedik, 18 Napoli, 2 Rodos, 5 Kıbrıs ve Kardinal Legat'ın idaresinde 15 Papalık gemisinden mürekkep olan bu haçlı donanması önce Ağustos 1472'de Antalya'yı sonra da 13 Eylül 1472'de İzmir'i zapt ve yağma ederek Karaman sahillerine gelmiş ve Silifke'yi muhasara eden Kasım Bey'e yardım etmiştir. Gorigos (Kızkalesi) gibi eski Karaman kalelerinin geri alınmasında faal bir rol oynayan Pietro Mocenigo (öl. 1476) Vali Vettore Soranzo'yu Kaptan Cippigo ile birlikte Karaman Beyi'nin yanına göndermiş (Ağustos 1473), Kasım Bey

(1) Bu savaş hakkında bkz. TSMA, nu. 9195; Feridun Bey, I, 279-280

de minnettarlığını ifade için bu amirale cins bir at ile bir de pars hediye etmiş idi.

e) Karaman Meselesinin Halli

1473'de Otlukbeli savaşını kazanmak suretiyle Uzun Hasan'ı bertaraf eden Fatih'in oğlu şehzade Mustafa Çelebi ile Gedik Ahmed Paşa'yı Karaman-ili'nin yeniden zaptına memur etmesi üzerine Çanakkale Boğazı'nı geçip İstanbul'u alacaklarını tantana ile ilân eden Venedikliler acele ile Karaman sahillerini terketmek zorunda kaldılar. Öte yandan sür'atle Karaman-ili'ne yürüyen Gedik Ahmed Paşa, Otlukbeli'nde Zeynel Mirza maiyyetinde sol kolda hazır bulunup savaştan sonra İçel'e firar eden Pir Ahmed'i Larende civarında mağlup ederek Ermenek'i hücum ile zaptedip Karamanlılar'a tâbi boy ve ulusları dağıttı. Zevcesi ve hazineleri ile gayet sarp bir mevkide bulunan Mennan (Manion) kalesine sığınan Pir Ahmed, mukabil bir dağda harekâtı takip ettiği bir sırada kale muhafızı Yusuf'un Gedik Ahmed Paşa tarafından ikna edilip kaleye muhtelif renkte Osmanlı bayrakları çekilmesi üzerine intihar kastı ile kendini uçuruma atmak istemiş ve maiyetindeki Türkmenler tarafından güçlükle kurtarılabilmiştir. Bununla beraber daha Ermenek'te iken hastalıktan bîtab bulunan Pir Ahmed, hiç bir tıbbî müdahalenin yapılamadığı bu tenha bölgede yaşlı bir kadının hazırladığı ilâcı içmiş ve çok geçmeden daha da hastalanarak vefat etmiştir. Cesedi, kardeşi Kasım Bey tarafından büyük cedleri Nûre Sûfî'nin mezarı yanına defnedilmiştir(1).

Bu arada Karamanlılar'ın son mukavemet merkezlerinden sayılan Silifke Gedik Ahmed Paşa'ya kapılarını açtığı gibi Atmaca Bey tarafından müdafaa edilen Develi Karahisar (Yeşil hisar)'da hasta olarak sefere çıkan Karaman valisi şehzade Mustafa Çelebi'ye teslim olmuştur. Bu kalenin zaptı üzerine Şehzade Mustafa Çelebi ile Gedik Ahmed Paşa müstahkem Lülüe kalesini muhasara etmişler, top ateşine alışkın olmayan Karaman askerinin teslim olmaları üzerine kaleye Osmanlı askeri yerleştirmişlerdir. Bununla beraber, Gedik Ahmed Paşa, Mustafa Çelebi'nin ölümü üzerine bir müddet Toroslar'ı ve bu havalideki cemaatleri (ulus, boy, taife) kontrol etmek maksadıyla Larende'de oturmuş, 1474'de Karaman Beylerbeyiliği'ne getirilen Bosnalı Mehmed Paşa da Kasım Bey'le zaman zaman savaşmak zorunda kalmıştır.

Kasım Bey bu savaşlardan sonra önce Taş-ili (Seng-i Silifke)'ne sonra da Memluk Sultanlığı'na sığınmak zorunda kalmıştır. Karaman-ili şehir ve kalelerinin birer birer zaptedildiği bir sırada anî olarak ve-

(1) İdris-i Bitlisî, Nuruosmaniye Ktb. nüshası 477/a

fat eden Şehzade Mustafa Çelebi'nin yerine Karaman valiliğine getirilen Giyaseddin Cem Çelebi, şuraya buraya dağılan cemaat beyleri ile olduğu gibi Kasım Bey'le de dostluk kurmak suretiyle onların kalbini kazanmış ve başta Konya olmak üzere bir çok Karaman-ili şehir ve karyelerinde hayrat yapmıştır.

Nitekim Fatih'in ölümü üzerine kardeşi Bayezid'le mücadeleye girişen Cem Çelebi'yi gerek Bursa yürüyüşünde ve gerekse Mısır'a iltıcası sonunda destekleyen cemaat beyleri onun teessürüne iştirak ettikleri gibi Kasım Bey de maiyetinde Turgutlu, Kosun ve Kara-İsalı cemaatler olduğu halde Konya'ya yürümüş, yeni Karaman valisi Şehzade Abdullah Çelebi ile Karaman Beylerbeyi Hadım Ali Paşa'nın kuvvetlerini Mut yakınında Pervane sahrasında mağlup etmiştir. Bununla beraber, II. Bayezid'in emriyle hareket eden Gedik Ahmed Paşa önünden çekilerek Taş-ili'ne sığınan Kasım Bey, Osmanlılar'ın Varsaklar'a hücum ettikleri bir sırada (12 Kasım 1481) Rodos'a elçiler göndermiş ve St. Jean l'Hospitalier tarikatının başında bulunan Grand-Maître Pierre d'Aubusson'dan 5 kalyon mühimmat ve asker isteğinde bulunmuştur. Ancak Gedik Ahmed Paşa'nın harekâtı üzerine Rodoslular tarafından vadedilen yardım alınamamıştır. Bütün bunlara rağmen Kasım Bey, Cem'in yeniden Anadolu'ya girdiği bir sırada onu Adana'da karşılayarak maiyetinde Varsak, Durgut Oğulları ve boy beyleri olduğu halde Konya muhasarasına iştirak etmiştir. Bütün bu teşebbüslerinde hiçbir başarıya nail olamayan Kasım Bey, Cem'in Rodos'a ilticasından sonra (1483) II. Bayezid ile uyuşmuş ve yaptığı bir anlaşma gereğince Osmanlılar'ın himayesinde vefatına kadar (1483) İç-el'in bir kısmında beylik etmiştir. Buna rağmen Cem'e yardım etmesi yüzünden Kasım Bey'i asla affetmeyen II. Bayezid, ilk fırsatta bu Karaman beyinin taraftarlarını dağıtmış, Karaman-ili'ni kati olarak Osmanlı eyaleti haline getirmiştir.

f) Osmanlı - Akkoyunlu Münasebetleri

XIV. yüzyılda Anadolu'nun doğusunda Fırat ile Dicle arasındaki sahada bir beylik Ak Koyunlu Türkmenleri, 1467'de rakipleri Kara Koyunlular'ın yenilmesi üzerine onların ülkesini de ellerine geçirmişler ve beyleri olan Uzun Hasan'ın emrinde kuvvetli bir Türkmen devleti kurmuşlardır. Yakın Doğu'daki Türkmen uluslarını etrafında toplayıp kendisini Timur'la mukayese eden Uzun Hasan (1453-1478), Osmanlılar'ın Tokat'ta gümrük teşkilatı kurmak suretiyle Tebriz-Trabzon (İpekyolu)'nu tehdit etmeleri üzerine, Rodos'taki St. Jean l'Hospitalier şövalyelerine ve Kıbrıs Kralı'na müracaat etti ve ateşli silahlar almak maksadıyla da elçilerini Venedik'e gönderdi. Aynı zamanda Osmanlı-

lar'dan kaçarak kendisine sığınmış olan Anadolu beylerini, bu arada Karaman Oğulları'nı da himaye ediyordu. 1467 yılında Uzun Hasan'dan yardım isteyen Karaman beylerinin teşvikiyle Karaman iline giren Ak Koyunlu Türkmenleri bu bölgede çok büyük tahribat yapmışlardı. Uzun Hasan, Osmanlılar'a karşı kendini kâfi derecede kuvvetli hissettikten sonra harekete geçti. İşte bu yüzden 1471'de Karaman Oğulları'nın yardım istemeleri üzerine önce Batı'ya müracaat eden Uzun Hasan(1), 30.000 kişilik bir kuvveti oğlu Zeynel Bey kumandasında Orta Anadolu'ya gönderdiği gibi Bektaş oğlu Ömer Bey Musul'u, Tokat'ı yağma ve tahrib etmiş yeğeni Yusufça Mirza'da Karaman iline girmiştir.

Bilhassa Tokat yağması üzerine harekete karar veren Fatih, Mahmut Paşa'yı tekrar sadrazamlığa getirdi. Anadolu'da harekete geçen Şehzade Mustafa Çelebi de, daha önce belirtildiği gibi, Gedik Ahmed ve Anadolu Beylerbeyi Davud Paşa kuvvetleriyle birlikte Ak Koyunlular'ı mağlup etmiştir. Öte yandan Fatih, Rumeli akıncılarını Mihaloğlu Ali Bey ve kardeşi İskender Bey emrinde daha kıştan Sivas bölgesine gönderdi. Kendi de yetmiş ilâ yüzbin kişilik bir ordunun başında harekete geçip (11 Nisan 1473) Erzincan'a doğru ilerledi. Uzun Hasan ise Karaman sahillerinde bulunan Haçlı donanması ile temas etmek imkânını bulamamıştır. Bu arada Uzun Hasan, üslerinden yaklaşmak suretiyle lâşesiz kalan Osmanlı kuvvetlerini ezmek maksadıyla, birçok defalar tuzaklar kurmuştu. Niteklm, Hasan Murad Paşa'nın emrindeki Rumeli askerleri Uzun Hasan'ın hazırlattığı tuzaklara düşerek dağıldılar. Bu Türkmen beyinin hilesini sezen Mahmud Paşa'nın bütün ikazlarına rağmen suyu geçen Rumeli Beylerbeyi Has Murad Paşa şehid, Turhan Beyoğlu Ömer Bey ile defterdarı Hacı Bey ise esir düştüler. Bu yenilgi üzerine orduda bozgunluk emareleri belirdiği gibi, İstanbul ve Edirne'de heyecan arttı. Aldığı tedbirler sayesinde askerlerin moralini takviye eden Fatih, esas Osmanlı ordusu ile ileri yürüdü.

11 Ağustos 1473'de Otlukbeli'nde meydana gelen savaşta, Bayezid Çelebi maiyetinde Gedik Ahmed Paşa olduğu halde sağ cenah, Mustafa Çelebi Uzun Hasan'ın oğlu Zeynel'i, Şehzade Bayezid Çelebi de Uzun Hasan'ın diğer oğlu Uğurlu Mehmed'i mağlup ettiler. Savaştan sonra Fatih tarafından gönderilen fetihnâme ve yarlıkların bildirdiklerine göre(2), Anadolu Beylerbeyi Davud Paşa kuvvetleriyle birlikte hareket eden Mahmud Paşa, savaşın kazanılmasında önemli bir rol oynamıştı.

(1) Rodos şövalyelerine ve Kıbrıs kralına gönderdiği Arapça mektuplar. TSMA, 8344, 9662

(2) Yarlık, nşr. R. R. Arat, TE, (1939), VI, 304

Fatih savaşı takiben esir düşen Kara Koyunlu beyleriyle Ak Koyunlular'ı affetmiş ve Şebin-Karahisar üzerine yürüyerek burayı zaptetmiştir. Burada iken Uzun Hasan'ın elçileri gelerek Fatih'e barış teklifinde bulundular. Bir daha Osmanlı ülkesine tecavüz etmemek ve Şebin-Karahisar'ın fethini kabul etmek şartıyla Fatih'le anlaşan Uzun Hasan, aynı elçiyi İstanbul'a göndererek, Osmanlı topraklarına saldırmayacağını teyid etmiştir(1). Bununla beraber Uzun Hasan'ın sözünde durmayarak Venediklilerle yeniden temasa geçtiği bilinmektedir.

Anlaşmalara sadık kalan Fatih, Uzun Hasan ölünce (1478), onun nüfuz sahasında bulunan Gürcistan ile Trabzon sancağı dahilinde bazı yerleri zaptetti. Uzun Hasan, Otlukbeli savaşını müteakip, Anadolu'da kendisine bağlı boy ve oymaklardan pek çoğunu İran'a götürerek, Doğu Anadolu'da Türkmenler'in azalmasına sebep olmuştur. Safeviler, sonradan bu Türkmenler'e dayanarak devletlerini kurmuşlardır.

V — FATİH'İN GÜNEY SİYASETİ

Osmanlı - Memluklu Münasebetleri

Fatih devrindeki ilk münasebet, İstanbul'un fethi ve yeni Memlûklu sultanı el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Aynal'ın (1453-1460) tahta çıkması ile başlar. Nitekim, 857 Şevvali'nin 25'inde hem Aynal'ın Memlûklu tahtına çıkmasını tebrik, hem de İstanbul'un fethini haber vermek üzere Kahire'ye gelen Osmanlı elçisi Emîr Cemaleddin Yusuf el-Kabunî, beraberinde getirdiği Rum büyüklerinden bir kısım esir, kumaş ve diğer hediyeleri Molla Gürani (1410-1488) tarafından kaleme alınmış Arapça bir mektupla birlikte Memlûklu sultanına takdim etmiş idi(2).

Başta Kahire olmak üzere büyük Memlûklu şehirlerinde İstanbul'un fethini kutlamak için günlerce donanma ve şenlik yaptıran Aynal, mukabele olarak, Fatih'e Emir-i Ahur es-Sâni Seyfeddin Barsbay el-Eşrefi'yi 20 Zilkade 857 tarihini taşıyan bir mektup ve aradaki dostluk bağlarını kuvvetlendiren hediyelerle göndermiştir(3).

Dostça olan bu münasebetler neticesinde iki Sünni devletin arasında bir yakınlaşma oldu. Nitekim, Aynal, 17 Muharrem 859'da Fatih'i Ortodokslar'ın dostu ve hâmisi olarak itham ile tebası için arz ettiği tehlikeyi belirten Karamanoğlu II. İbrahim Bey'in şikâyetini dikkate almayıp, bilâkis, Kahire'ye gelen Fatih'in elçisi Emîr Cemaled

(1) TSMA nu. 8353, 3130
(2) Feridun Bey, I, 235-238
(3) Feridun Bey, I, 238-239

din Yusuf el-Kabunî'yi kabul etti. Osmanlı elçisi mutad hediyelerle birlikte 2 Zilhicce 859 (10 Kasım 1455) tarihini taşıyıp Novo-brodo, Trepeça, Omol, Sivrice Hisar, Bihor ve Brezdin kalelerinin fethini mufassalan anlatan bir mektup vermiştir. Ayrıca 30 köle, samur ve vaşak kürkleri, ipek ve yünlerden ibaret olup hamalların dokuz kafes içinde taşıdıkları hediyeleri de takdim etmiştir.

Aynal, mukabele olarak Kâtibü's-sır el-Kadı Muineddin Abdüllatîf b. el-Acemî'nin kaleme aldığı ve tebriki muhtevî cevabî mektubunu(1) Kahire Muhtesibi Kanı Bay el-Yusufî el-Mihmandarî el-Eşrefî ile Fatih'e göndererek, aradaki dostluğu takviye ettiği gibi, Memlûk nüfuz sahasına tecavüz eden Karamanoğlu İbrahim Bey üzerine de kuvvetler sevketti. Bu kuvvetlerin erzak bakımından Fatih'in yardımına mazhar olduğu bilinmektedir(2).

Aynal'ın, bütün bu iyi münasebetlere rağmen, cihanşümul hâkimiyet fikrini benimseyen Fatih'in hareketlerinden endişe ederek onu küçük düşürecek bazı hareketlere teşebbüs ettiği de bilinmektedir. İşte bunun üzerinedir ki, 1463'te Fatih tarafından Kahire'ye gönderilen Osmanlı elçisi, âdet üzere, yer öpmedi.

Öte yandan, Fatih'in Mısır Memlûklu sultanlığı için hayatî bir önem taşıyan Dulkadır topraklarıyla ilgilenmesi, hatta Dulkadır Beyliği'ni himayesine almak istemesi, devam edegelen dostça münasebetleri bozmuştur. Nitekim, gelecekte kendisi için büyük bir tehlike olacağı anlaşılan Osmanlı sultanıyla mücadeleye hazırlanan el-Melikü'l-Eşref Aynal, Fatih'i Trabzon seferinden dolayı tebrik etmediği gibi, Fatih de yeni Memlûk Sultanı el-Melikü'z-Zâhir Seyfeddin Hoşkadem'i (ölm. 1467) tebrik etmedi.

Bununla beraber, ilk ciddi anlaşmazlık, Hicaz su yollarının tamiri meselesinden çıkmıştır. 1458 (862)'de hac maksadıyla Mekke'ye giden bir Osmanlı hacısı, su bürke (havuz)lerinin harap olması yüzünden hac kafilelerinin yollarda çektiği zahmeti görmüş, dönüşünde durumu Fatih'e bildirmiş idi(3).

Fatih, müslüman hacıları için büyük sıkıntılara sebep olan bürkeleri tamir ettirmek üzere birtakım ustaları vazifelendirmiş, Mısır nâibi, vali ve hâkimlerine bunlara yardım etmeleri için de mektuplar yollamış idi. Ancak, bürkeleri tamir etmek üzere giden Osmanlı usta-

(1) İbn Tagrıbirdi, Havadis, II. 263-269
(2) Aşıkpaşazade, 298
(3) Aşıkpaşazade, 208

larını, Memlûklar hoş karşılamamışlar ve onları tahkir edip geri çevirmişlerdir.

Öte yandan Osmanlılarla anlaşmazlık halinde bulunan Karamanoğlu Pir Ahmed, Memlûk sultanına elçi ve mektup göndererek: «*Osmanoğlu bürke bahanesiyle Mekke sultanına yüklerle filori gönderdi kim sana yağı oldu*» diye yazmıştı. Bununla beraber, bu sırada Dulkadır Beyliği'nde vukua gelen karışıklıkların, iç anlaşmazlıkların da münasebetlerin bozulmasına sebep olduğu ileri sürülebilir. Nitekim Ötüken'in kayınpederi Süleyman Bey'in (1442-1454) vefatı üzerine, yerine geçen oğlu Melik Arslan (1454-1465)'ın, Memlûklar'a taraftar kardeşi Şah Budak tarafından öldürülmesi, aradaki anlaşmazlığı şiddetlendirdi. Zira Hoşkadem'in, Osmanlı taraftarı Melik Arslan'ı öldüren Şah Budak'ı Dulkadır Beyliği'ne tayin etmesini doğru bulmayan Bozok ulusu beyleri, Fatih'e müracaat edip, ondan Süleyman Bey'in İstanbul'da bulunan diğer oğlu Şahsuvar Bey'i istediler. Fatih de bu beylik işlerine karışmak fırsatını bularak yanına bir miktar Osmanlı askeri kattığı bu beyi 1465 senesi Aralık (870 Rebiülâhır) ayında Dulkadır topraklarına gönderdi.

Fatih'in yanında birçok seferlere katıldığı bilinen bu Türkmen beyi, ulus beylerinin kendisini çağırdıkları sırada Çirmen sancağı beyi idi. Esasen Fatih, Şahsuvar Bey'in Artuk-âbâd (Artova, Tokat'ın ilçesi) ve Bozok (Yozgat)'a tayin edildiğini gösteren takrirnâmesinde, sonra da Hoşkadem'e gönderdiği iltimasnâmesinde akrabalık bağlarıyla bağlı bulunduğunu belirttiği bu Dulkadır Beyi'ni açıktan açığa destekliyordu. Nitekim, Fatih'in desteği ile hareket eden Şahsuvar Bey önce Hoşkadem tarafından kendisine rakip olarak çıkarılan kardeşi Şah Budak üzerine yürüdü. Memlûk sultanı Hoşkadem, Halep nâibi Berdî Bey'e (el-Muhammedî, ez-Zâhirî) Şah Budak'a yardım etmesini emretti ise de Şahsuvar daha önce davranarak kardeşini Zamantı kalesi önünde mağlup etti (Nisan 1466). Berdî Bey, Haleb'e çekilmek zorunda kaldı. Şahsuvar, bundan sonra yine Memlûk Sultanlığı'na tâbi Türkmenler'den Şamlular ile savaşmıştır. Hoşkadem, Şahsuvar'a karşı amcası Rüstem'i çıkarmak istedi ise de bu bey, Şahsuvar kadar şanslı olmayarak memleketi terketti.

Şahsuvar Bey, Yeni Memlûk sultanı, el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Kayıtbay (1468-1495)'ın Emir Cani Bey Kulaksız kumandasında gönderdiği Memlûk ordusunu Antep civarında mağlup etti. Bu muvaffakıyetlerini müteakip Memluk ordusuyla işbirliği yapan Üç-Oklar'ı da mağlup edip, Halep civarındaki Kürd evlerini yağmaladı. Feke, Ayas, Sis (Kozan) kalelerini nihayet Bağras'a kadar uzanan Ramazanoğlu ülkesini zaptederek idaresini Ömer Bey'e verdi. Dulkadırlılar'ın, Ra-

mazanlılar'ın dayandıkları Türkmenler'den Üç-Oklar'a üstünlük temin etmeleri üzerine Halep ve Şam Türkmenleri de Osmanlılar'a meylettiler.

Nihayet, ordularının devamlı mağlubiyetleri üzerine Fatih'e müracaat edip vaktiyle bürkeleri tamir etmek üzere gelmiş olan ustaları bu hayır işinden men eden kimseleri cezalandırdığını bildirmek suretiyle özür dileyen Kayıt Bay, iki devlet arasındaki dostluğun ezelî ve ebedî olduğunu ileri sürdü ise de, bu son teşebbüsten bir netice çıkmadı. Zira Fatih, kendisiyle yeniden iyi münasebetlerde bulunmak üzere teşebbüse geçmek isteyen Kayıt Bay'a gönderdiği mektupta, âdet hilafına «*Hâdim-i Haremeyn ve karındaşım Mısır sultanı*» diye hitap etmekten çekinmemiştir. Halbuki Osmanlılar, Aşıkpaşazade'nin belirttiğine göre, Memlûk sultanlarına gönderdikleri mektuplarda, onlara «*Sultan-ı Haremeyn babam*» diye hitap ederlerdi. Bunun neticesi olarak Fatih'in mektubu ile hediyelerini Kahire'ye getiren Türk elçisini Memlûklar, yine âdet hilâfına, karşılamadılar. Öte yandan, kendisini küçük düşüren hareketlere maruz kalan Türk elçisi de, bütün uyarmalara rağmen, Memlûk Sultanı önünde eğilmedi ve «*Ben yer öpmeğe gelmedim; padişahımdan Mısır sultanına selâm getirdim*» hitabında bulundu ve yeni hakaretlere uğradı.

Diplomatik münasebetlere büyük bir önem veren Fatih, bu hadise üzerine, vaziyeti izah maksadıyla İstanbul'a gelen Memluklu elçisine «*Mısır şehri gibi bir şehre kanun, kaide bilmez kişi hükm eyliyor*» şeklinde bir hakarette bulunmuştur. Kaynaklardan anlaşıldığına göre, Şahsuvar Bey'in başarılarını yakından takip eden Fatih, bu olaydan sonra, Memlûklu sultanlığına karşı sefere karar vermiş ve bu maksadla da ordusuyla birlikte Afyon'a gelmiştir.

Ancak, kılavuzluk yapmak üzere davet ettiği Karamanoğlu Pir Ahmed'in tâbiyet şartlarına rağmen, davete icabet etmemesi üzerine, sefer Karaman-ili'ne yapılmıştır(1). Bu son durum üzerine Osmanlılarla anlaşmak lüzumuna kani olup, Karamanoğlu Pir Ahmed'e yardım etmekten vazgeçen Kayıt Bay, Fatih'e müracaat ederek, Şahsuvar Bey'i himaye etmediği takdirde, Dulkadır topraklarını bırakacağını vaat etti ve Dulkadırlılarla işbirliğinde bulunan Türkmenler'i bunlardan ayırmağa çalıştı(2).

Osmanlılar'ın Karamanoğlu ile işbirliği yaparak Şahsuvar Bey'e yardımı azaltmaları üzerine, Atabek Özbek kumandasındaki Memlûk

(1) Tafsilat için bkz. Ş. Tekindağ, «Son Osmanlı-Karaman Münasebetleri» **Tarih Dergisi, sayı 17-18, s. 54 vd.**

(2) Ârifi. Maraş ve Elbistan'da Zülkadir Oğulları Hükumeti, **TOEM**, 6. 1334, sayı. 31. s. 420 vd.

Fatih Sultan Mehmed Türbesi

ordusu Şahsuvar Bey'i 1471'de Antep'de mağlup etti. Ayrıca Ceyhan nehri kenarında vukua gelen diğer bir savaşta da mağlup olarak Zamantı (Semendun) kalesine sığınan Şahsuvar Bey, hükümdarın tâbii ve beyliğinin sahibi kalmak şartıyla teslim oldu (4 Haziran 1472) ise de, yakalnıp esir edilerek Kahire'ye götürüldü ve Kayıtbay, anlaşmalara aykırı olarak üç kardeşi ile birlikte Züveyle kapısında onu çengele vurulmak suretiyle idam ettirdi. Öte yandan, Kayıtbay'ın verdiği söz hilâfına hareket edip, Şah Budak'ı yeniden Dulkadır topraklarına göndermesi Fatih'in tepkisine sebep oldu. Bu yüzden Ramazan-ili de denilen Çukurova ile ilk defa ilgilenip, Memluklarla işbirliği yapan Karaman Oğulları'nı şiddetle sıkıştıran Fatih, bu beyliğin yardımcılarından Turkut Oğulları'nı Çukurova'ya kadar takip ettirmiş, 1476 (881)'da Kayıt Bay'a müracaat ederek Memlûklar'a Karamanoğlu Kasım Bey'in bağlı olarak iadesini istemiş idi.

Öte yandan Fatih, bu beylikle ilgisi bilinen Varsaklar'ı da şiddetle tazyik etmiştir. Bundan sonra Fatih, Bozok beyleriyle birlikte kendisine sığınan Dulkadıroğlu Alâüddevle Bozkurd Bey'i, yanında Osmanlı kuvvetleri olduğu halde Dulkadırlı topraklarına göndermiştir. Bununla beraber, Amasya valisi Şehzade Bayezid'in kapıcıbaşısı emrindeki Osmanlı askerinin desteği ile hareket eden Alaüddevle Bozkurd Bey, mağlup olmuş ve maiyetindekilerden bir kısmı, özellikle Osmanlı askeri esir düşmüş idi. Memlûk Sultanı'nın, Sis (Kozan) naibi tarafından Kahire'ye gönderilen Osmanlı askerlerinin başlarıyla çevgân (polo) oyunları tertip etmesi ise, iki devlet arasında savaşı kaçınılmaz bir hale getirdi. İnsanlığa sığmaz hareketlere tevessül eden Kayıt Bay'a karşı harekete karar veren Fatih, 1480 senesi başlarında Alâüddevle Bozkurd Bey'i yeniden Dulkadırlı topraklarına gönderdiği gibi, kendisi de 1481 yılı Nisanının 29'uncu günü, 50 yaşı içinde, hasta olmasına rağmen, Üsküdar'a geçip, araba ile Mısır seferine çıktı. Ancak, Gebze yakınında Hünkâr veya Sultan - Tekfur çayırına geldiği bir sırada hastalığı büsbütün artarak, 3 Mayıs 1481 Perşembe günü, ikindi vakti vefat etti.

VI — SONUÇ

Fatih, hiç şüphesiz tarihin kaydettiği en büyük şahsiyetlerden biridir. O, hakiki bir kahramandır. Gayesine ulaşmak için birçok defa hayatını tehlikeye atmıştır. İstanbul kuşatması sırasında atını denize sürmesinin mânâsı pek derindir. Belgrat muharebesinde ordusunun bozguna uğradığını görünce atını savaş meydanlarına sürerek bizzat vuruşmuş ve yaralanmıştır. Onun bu hareketi ordusunu büyük bir panikten kurtarmıştır.

O, üstün bir komutanlık özelliğine sahipti. Çok iyi teşkilatlanmış bulunan ordusunu savaşlarda en iyi bir şekilde kullanmasını bilirdi. Savaşa girmeden önce plan hazırlar, bunlar üstünde düşünürdü. Birkaç düşmanla birden çarpışmak zorunda kaldığı zaman hangisinin daha tehlikeli ve zararlı olabileceğini istişare eder ve ona göre tedbir alırdı.

Fatih, yapacağı seferlerden en yakınlarını bile haberdar etmez ve bunların gizli kalmasına son derece itina gösterirdi. Böyle hareket etmeyi başarısının başlıca sırlarından sayardı.

Fatih büyük bir diplomattı. Bizans elçilerine, «*Şimdiki Osmanlı padişahı eslafına asla benzemez. Şimdi benim iktidarımın vasıl olduğu yerlere onların âmâli bile yetişmemiştir*» dediği zaman henüz 21 yaşında bulunuyordu.

Fatih Sultan Mehmed, dünya çapında bir devlet kurmak fikrine ciddi şekilde inanmıştı. Kendisini Roma'nın yegâne ve hakiki varisi sayıyordu. İtalyan nedimlerine Roma tarihleri okutarak bu fikri olgunlaştırmaya çalışıyordu. O , dünyada bir tek imparatorluk, bir tek iman ve bir tek hükümdarlık istiyordu. Böyle bir idealin gerçekleşmesi için dünyada İstanbul'dan daha müsait bir yer olmadığı inancındaydı. İslâm âleminde de gazanın en büyük temsilcisi, İslam memleketlerinin gerçek koruyucusu olduğuna inanmaktaydı.

Fatih, gayesine harpsiz ulaşmayı tercih eder, böylece fethedilen memleketi malî kaynakları zedelenmeden idaresi altına almak isterdi. Genellikle sadrazamı vasıtasıyla, can ve mal güvenliği ve çok defa timar vaat ederek hükümdarı veya kumandanını harpsiz teslime ikna ederdi.

Fatih, Rumeli'deki fetihleri sırasında, her yerde yerli askerî ve idarî sınıflar mülkiyetindeki toprakları devletin mülkü haline getirmiştir. Bu, köylü sınıfları lehine bir durumdu. Zira, Arnavutluk'ta, Mora'da, Sırbistan'da ve özellikle Bosna'da arazinin büyük bir kısmı asil sınıfların senyörlerin tasarrufu altında bulunuyordu. Köylü, ağır vergiler ve angaryalara tâbi olarak, bu topraklar üzerinde çalışmak zorunda idi. Osmanlı idaresi yerleşince, senyörlerin tasarruf hakkı Osmanlı Devleti'ne geçti. Fatih, angaryaları kaldırarak buralarda âdil bir vergi sistemi kurdu. Bu durum hristiyan halkın Osmanlılar'a sempatiyle bakmasına yol açmıştır.

D. İKİNCİ BAYEZİD DEVRİ

Fatih, Mısır seferine çıktığı sırada Maltepe'de hastalanarak vefat edince (1481), İstanbul bir takım olaylara sahne oldu. Vezir-i azam Karamani Mehmed Paşa, diğer emir ve vezirlerin de rızasını aldıktan sonra, herhangi bir olaya meydan vermemek üzere, Fatih'in ölümünü askerden sakladı ve zevâhiri kurtarmak maksadıyla da büyük şehzade Amasya valisi Bayezid Çelebi ile Karaman valisi küçük şehzade, Cem Çelebi'ye haberler gönderdi. Şehzade Bayezid'den önce taraftarı bulunduğu Şehzade Cem'i İstanbul'a getirerek bir emri-vaki yapmak isteyen Karamani Mehmed Paşa, Fatih'in cenazesini gizlice arabaya koyup İstanbul'a geçirdi ve iskeleye inerek nakil vasıtalarını İstanbul tarafına aldırdıktan sonra, yeniçeri ve içoğlanların İstanbul cihetine geçmelerine mani oldu. Bu arada Acemi oğlanlarını da hendek kazdırmak veya köprü tamir ettirmek bahanesiyle İstanbul'dan çıkartıp surların kapılarını da kapatıp, bir takım tedbirler aldı. O, böylece Cem'in Gelibolu yoluyla İstanbul'a gelmesini sağlayacaktı.

Ancak, Karamanî Mehmed Paşa'nın rakipleri Rumeli Beylerbeyi Hersekoğlu Ahmed Paşa ile Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa'nın Cem'e gönderilen habercileri tevkif ettirmeleri yanında padişahın öldüğü haberini de yayıp yeniçerileri tahrik etmeleri üzerine plan bozuldu. Bunun üzerine galeyana gelen yeniçeriler iskelelere inerek cebren İstanbul'a geçtiler ve kendilerine mani olmak isteyen Karamanî Mehmed Paşa ile Fatih'in hususî kâtibî Yahudi Yakup Paşa'yı öldürdüler.

Yeniçeriler tarafından çıkarılan bu karışıklıklar İstanbul Muhafızı İshak Paşa'nın dağıttığı altınlar ile son buldu. Yeniçeriler, Eski Saray'da büyükbabasının yanında rehine olarak bulunan Sultan Bayezid'in henüz 11 yaşındaki büyük oğlu Korkut Çelebi'yi babasına vekaleten tahta geçirip sokaklarda dolaştırdılar(1).

Öte yandan devlet büyüklerinden acele davet mektupları alan Bayezid, maiyetinde 4.000 kişi olduğu halde Amasya'dan çıkıp Üsküdar'a

---

(1) Şehabettin Tekindağ, «II. Bayezid'in tahta çıkışı sırasında İstanbul'da vukua gelen olaylar», Tarih Dergisi, 14 (1559), 87 vd.

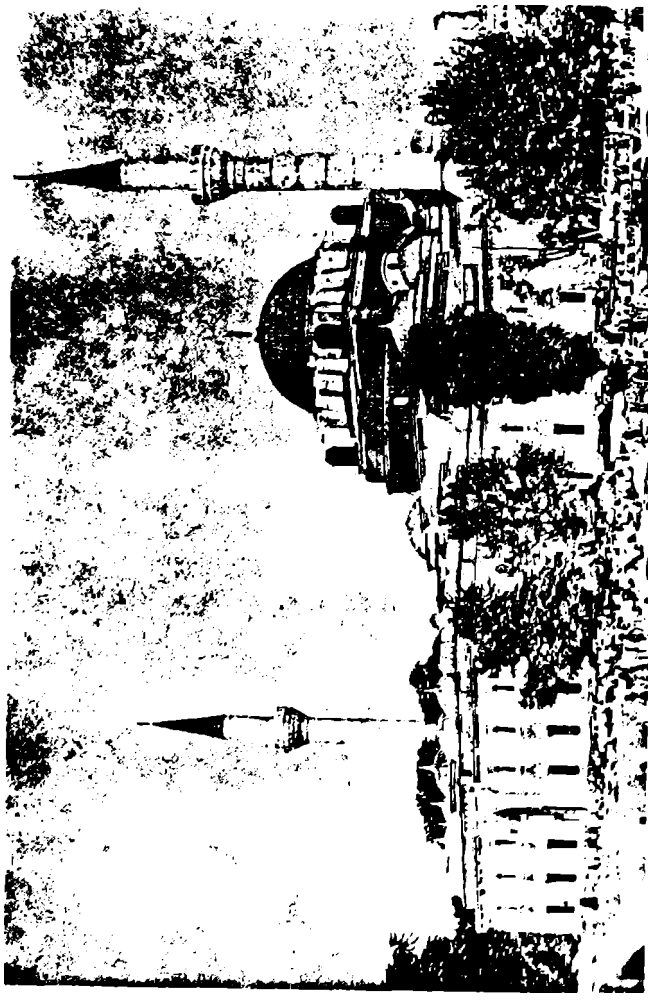

Bayezid Camii

geldi ve ertesi gün oğlu Korkut'tan saltanatı resmen teslim alıp 12 Mayıs 1481'de tahta çıktı.

1 — İÇ KARIŞIKLIKLAR VE CEM OLAYI

Bu suretle tahta çıkan Bayezid, bazı devlet büyüklerinin de desteklikleri Konya vâlisi Gıyaseddin Cem Çelebi'nin muhalefetiyle karşılaştı. Cem, *mülk-i mevrûs*'da hakkı olduğunu iddia etmekte idi.

Cem, Bayezid'in aksine, babasının padişahlığı zamanında doğduğunu, bu yüzden Uzun Hasan seferi sırasında babasına vekâlet ettiğini belirterek, asıl kendisinin tahta geçmesi icab ettiğini iddia ediyordu. İşte bu âmillerin tesirinde kalan Cem, maiyyetindeki müşavirlerin, özellikle Karamanoğlu Kasım Bey'in telkinleri ile harekete geçmeye karar verdi. Gedik Nasuh Bey'i, maiyetinde Karaman, Varsak ve Turgutlu boylarına mensup kuvvetler olduğu halde, İnegöl Üzerinden Bursa'ya gönderdi. Gedik Nasuh Bey, 28 Mayıs'da Kaplıca civarında Ayaz Paşa kumandasındaki yeniçerileri mağlup etmeye muvaffak oldu.

Kaplıca savaşından üç gün sonra, ordugâha gelip Haziran'ın başında Bursa'ya giren Cem, saltanat alâmeti olarak nâmına hutbe okutmuş ve ismine sikke bastırmıştır. Aşıkpaşazade'ye göre, Bursa'da 18 gün saltanat süren Cem, civardaki şehir ve kasabalara saltanatını kabul ettirip, etrafına pek çok sayıda insan toplamak suretiyle kendisini Anadolu hâkimi saymış ve bu son durumu ağabeyine kabul ettirmek üzere de, ona büyük halaları Çelebi Mehmed'in kızı ihtiyar Selçuk Hatun ile devrin ulemasından Mevlana Ayas ve Şükrüllahoğlu Ahmed Çelebi'den mürekkep bir elçilik heyeti göndermiştir. Ancak, Selçuk Hatun'un, iki kardeş arasında kan dökülmesine mani olmak üzere giriştiği teşebbüsler, başarısızlıkla sonuçlandı. Zira kendisine Rumeli ile yetinip Anadolu'yu Cem'e bırakması teklif edilen Bayezid, bunu kabul etmedi. Bunun üzerine kuvvetlerini ikiye ayırıp Gedik Nasuh Bey emrindekileri İznik'e gönderen Cem, bizzat Bayezid taraftarı bulunan Yenişehir üzerine hareket etti, Ancak Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa'nın faaliyeti, Otranto seferinden avdet eden Gedik Ahmed Paşa'nın Bayezid'le birleşmesi, nihayet yakın dostu Afşinoğlu Yakup Bey'in ihaneti üzerine, önce Eskişehir'e sonra da Konya'ya çekilmek zorunda kaldı. Kendisini burada da emniyette göremeyen Cem, annesi ile ailesini alıp Tarsus'a ve Memlûk Sultanı Kayıt Bay'ın müsaadesini alması üzerine de Antakya yoluyla 10 Temmuz'da Haleb'e, oradan da Şam'a gitti.

Merasimle karşılandığı bu şehirde yedi haftalık bir istirahatı müteakip 15 Ağustos'da Gazze yoluyla Mısır'a gidip hükümdarlara mah-

sus törenle Kahire'ye giren Cem, burada kendisini oğlu gibi kabul eden Kayıtbay la bir çok kereler görüştü. Kahire'deki ikameti esnasında şerefine muhtelif ziyafetler tertip edilen Şehzade Cem, bizzat sultan tarafından iftara davet edilmiş idi. Cem, bu sırada ağabeyine halinden bahsederek yardımını istemiş, Bayezid de onun saltanat emellerinden vazgeçmesi şartıyla, kendisine her sene bir milyon akçe vereceğini vaat etmiştir. Ancak, bu mektuplaşmalardan bir netice çıkmadı. Cem, 20 Aralık 1481'de, Kudüs'e gidip, 12 Mart 1482'de Kahire'ye döndü. Bu sırada, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu karışık durumdan istifade ile kendini tekrar Anadolu'ya getirerek onunla anlaşmak suretiyle eski Karaman Beyliği'ni yeniden kurmak tasavvurunda bulunan Kasım Bey'in davet mektubunu aldı. Kasım Bey, bu maksatla Ankara sancakbeyi Trabzonlu Mehmed Bey ile anlaşmış, Larende'de (Karaman) bulunan Gedik Ahmed Paşa'nın ağzından yazılmış bazı mektuplar da uydurarak şehzadeyi iknaya çalışmış idi. Bu arada timar ve zeametleri ellerinden alınmış kimselerle eski sübaşılardan da durumun elverişli olduğunu bildiren mektuplar alan Cem, Anadolu'daki taraftarları ve Memlük Sultanlığı'nın desteği ile harekete geçmeye karar verdi. Bu maksatla kendisiyle müzakerelere giriştiği Kayıtbay'ın topladığı meclis te birçok münakaşalar cereyan etti.

Nitekim, Cem'in Osmanlı ülkesine bırakılması neticesinde iki devlet arasında çıkması muhtemel anlaşmazlıkları ortaya koyarak bu hususdaki mahzurları belirten Atabek Emir Özbek, şehzadenin muhalefeti ile karşılaştı. Mecliste kendi tarafını tutan Kayıtbay'dan, sonradan 1485'den 1491'e kadar devam edecek savaşlara sebebiyet veren müsaadeyi elde eden Cem, 27 Mart 1482'de Kahire'den hareket edip 6 Mayıs'da, maiyyetinde zaimlerden (toprak sahibi) ve subaşılardan mürekkep bir gurup bulunduğu halde, Ankara Sancakbeyi Trabzonlu Mehmed Bey'in kendisini beklediği Haleb'e vardı. Aynı şekilde Adana'da kendisiyle buluşan Karamanoğlu Kasım Bey'in, yapacağı yardım mukabilinde Karaman ülkesine sahip olması hususunda müzakere ile bu beyin ömrü oldukça kendisine itaat etmesini kabul eden Cem, 19 Mayıs Pazar günü Osmanlı topraklarına girdi. Ancak Cem, büyük ümitlerle giriştiği bu teşebbüslerinde de muvaffak olamadı. Zira, Çukur-Çemen (Larende yakını) yaylağında bulunan Gedik Ahmed Paşa ile anlaşamadığı gibi, Hadım Ali Paşa'nın müdafaası üzerine 6 Haziran'da Kasım Bey ile giriştikleri Konya taarruzu ve Ankara'ya karşı bizzat giriştiği hücum da neticesiz kaldı. Bunun üzerine, önce Akşehir'e sonra da Kasım Bey ile birlikte Taş-ili'ne çekilmek zorunda kalan Cem, kendisini takiben Ereğli'ye (Konya) gelen Bayezid'le yeniden müzakerelere girişti. Ancak, iki kardeş arasında cereyan eden müzakrelerden de bir sonuç çıkmadı. Zira, Kudüs'te oturmasını teklif eden Bayezid'e mukabil Cem,

Osmanlı arazisinde hâkim olacağı bir bölgenin kendisine tahsis edilmesi hususunda ısrar ediyordu.

Nihayet Cem, Bayezid'e karşı Rumeli'nde bazı hareketlerde bulunmak düşüncesiyle Rodos şövalyelerine müracaata karar verdi. Bu maksatla Üstâd-ı âzâm (Grand-Maître) Pierre d'Aubusson'a adamlarından Frenk Süleyman ile Doğan'ı elçi olarak gönderdi. Kasım Bey'in de delâletiyle 15 Temmuz 1482'de, 30 kadar adamıyla bir Karaman gemisine binip Anamur'a geçti. Bu sırada şövalyeler, onun istediği müsadeyi hazırlayarak Kastil Dukası Don Alvaro kumandasında üç gemiden mürekkep bir filoyu Anadolu sahillerine göndermişlerdi. Frenk Süleyman'ın uyarmalarına rağmen üç gün sonra bu gemilerle adaya geçen Cem, başta tarikatın reisi d'Aubusson olmak üzere, Rodoslular tarafından bir hükümdar gibi karşılanıp geçtiği yollara halılar serildi.

Hakikatte ise Türkler'in amansız düşmanları Saint Jean l'Hospitaller şövalyelerinin çıkarlarına alet olarak kullanılacak bir esirden başka bir şey değildi. Nitekim, bu fırsattan en iyi bir şekilde faydalanmaya karar veren d'Aubusson, başta Papa IV. Sixte (Sixtus) olmak üzere hemen bütün Avrupa hükümdarlarına mektuplar göndermiş, hristiyanların derhal harekete geçmek suretiyle Türkler'i Avrupa'dan çıkarmalarının mümkün olabileceğini bildirmişti. Öte yandan şövalyeler Cem'i Fransa'ya nakletmeyi uygun bulmuşlar ve bunu tatbik sahasına koymak üzere de bir takım faaliyetlere girişmişlerdi. Çok geçmeden, Rodoslular'ın tutumundan endişelenen Cem, Bayezid'e yazdığı mektupta kendisini «*Küffar elinde*» bırakmamasını istemiştir(1).

Cem, bu suretle Fransa kralı XI. Louis ve kendisine taraftar olduğu bilinen Macar Kralı Matyas Corvin'in yardımlarını temin etmek suretiyle Rumeli'ne geçeceğini ümid ediyordu. Bu yüzden, 300 kişiden mürekkep bir grubun muhafazasında, Frenk Süleyman'ın Anadolu'dan avdetini bekleyemeden, maiyyetinde 50 kişi olduğu halde Fransa'ya doğru yola çıktı. Evvelâ İstanköy'e buradan Siracuza (Sicilya)'ya ve Mesina'ya uğrayarak yoluna devam eden Cem, 16 Ekim'de Fransa'nın güney sahilindeki Villefrache'a vardı. Ancak, bu şehirde veba bulunması sebebiyle Savoie Dükalığı'na ait Nice'e götürüldü ve bu şehirde uzun müddet kaldı.

Bayezid Cem'in Rodos'a gitmesinden son derece telaşlandığından, Gedik Ahmet Paşa'yı şövalyelerle anlaşmaya gönderdi. Pierre d'Aubusson Gedik Ahmet Paşa'nın talebi ve Papa'nın müsaadesiyle Bayezid'e iki elçi göndererek onunla bir anlaşma yapmıştı. Anlaşma gereğince, Bayezid, şövalyelere Cem'i muhafaza etmeleri şartıyla, her sene Ağus-

(1) Feridun Bey, Münşeât, I, 392

bırakmasından endişe eden VIII. Charles, verilen talimat üzerine, Cem'in İtalya'ya gitmesine razı oldu, şövalyeler de bunu kabul ettiklerinden bu hususta 5 Ekim 1488'de bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşma gereğince, 11 Ekim 1488'de Bourg-Neuf'den hareket edip Toulon'a varan Cem, Bayezid'in Fransa kralı nezdine gönderdiği elçinin vaatleri üzerine, durdurulmak istendi. Zira, tam selâhiyetle Fransa'ya gelen Osmanlı elçisi, Cem Fransa'da kaldığı takdirde, her sene 50.000 düka verileceğini, Filistin zaptedildiği takdirde, Kamame Kilisesi'nin hristiyanlara bırakılacağını, ayrıca mukaddes eşyaların krala gönderileceğini bildirmişti. Kralın durdurma emrine rağmen, acele ile Toulon'dan gemiye bindirilen Cem, adeta Fransa'dan kaçırıldı. Bu suretle 13 Mart'ta sahili takip ederek önce Ostinya'ya, Tiber nehri yoluyla da Roma'ya ulaşan Cem, Vatikan'da kendisine tahsis edilen mahalle geldi. 14 Mart'ta, Papa VIII. İnnocent tarafından resmen kabul edildi. Papa ile görüşmelerinde Avrupa'ya ne maksatla geldiğini anlatarak, artık Mısır'a gidip ailesine kavuşmaktan başka bir emeli kalmadığını açıkladı ve onun aracılığını istedi. Ancak, Cem'in teessürüne iştirak edip onunla birlikte gözyaşı döken Papa, hakikatte onu alet ederek, Osmanlılar üzerine bir Haçlı seferi açmak emelinde olduğundan, Macaristan'a gitmek tavsiyesinde bulundu. Cem, böyle bir hareketin İslâm âleminde nefretle karşılanacağını belirtti.

Cem üç sene, İnnocent'in sarayında ve onun hastalığı sırasında da St. Angelo kulesinde sıkı bir şekilde muhafaza olundu. 1492 Ağustos'unda İnnocent'in vefatı üzerine, VI. Alexandre lakabıyla Papalığa seçilen Roderic Borgia zamanında yeniden Vatikan'a geldi ve biraz daha serbest bir hayat geçirdi. Ancak, İnnocent ile Matyas Corvin'in ölümleri üzerine Haçlı seferini organize etmek vazifesini üzerine alan Venedik Cumhuriyeti, Cem'i öne sürmek suretiyle, Alexandre nezninde teşebbüslerde bulunuyor, Fransa ile Napoli'nin arasını bulmak ve Mısır sultanının da yardımını temin etmek istiyordu. Öte yandan VIII. Charles da 1494 Eylülü'nde büyük bir ordu ile İtalya'ya yürüyüp Napoli Krallığı'nı elde etmek ve Cem'i beraberine aldıktan sonra Kudüs'e doğru bir Haçlı seferi yapmak arzusunda idi. Roma'da muhaliflerinin Cem'i ele geçirmek üzere harekete geçtiklerini haber alan Alexandre Borgia, Cem'in muhafazası ile vazifeli şövalyeleri, ikametgahı olan St. Angelo şatosundan uzaklaştırdı. Bu sırada Papa'ya her sene verilmekte olan parayı getiren Türk elçisi ile birlikte gelen İstanbul'daki papalık sefiri, İtalya'da bir kale muhafızının taarruzuna uğramış ve üzerindeki bir takım evrak meyanında Bayezid'in Papa'ya gönderdiği Lâtince bir mektup da Charles'in eline geçmiştir. Bu mektupta padişah, Cem'in Papa tarafından öldürülmesi mukabilinde 200.000 altın vermeyi taahhüd ediyordu. Bu mektubu ele geçiren Charles, Ocak 1495'de Floran-

II. Bayezid Zamanında Kara ve Denizlerdeki Harekât Sahası

sa yolu ile Roma'ya girdi ve St. Angelo şatosunda bulunan Papa'dan Cem'in teslimini isteyerek Papalığa tâbi kalelerden birinde kalması, buna mukabil, kralın Fransa'ya dönüşünde yeniden Papalığa iade edilmesi kararlaştırıldı.

Bu suretle, önce St. Angelo şatosunda kral ile tanışan Cem, ayın 26'sında Vatikan'da Papa tarafından krala teslim edilmiş, ertesi gün kralın ikametine tahsis edilen Saint Marco Sarayı'na nakledilmiştir. Cem, 28 Ocak günü Fransız ordusu ile Roma'dan ayrılarak Fransızlar'ın Napoli seferine katıldı. Kral, Cem'in ikametgâhı olarak kararlaştırılan Terracine'i eline geçirdiği halde, Papa'nın muhtemel bir ihanetinden çekinerek, onu yanında alıkoymayı uygun bulmuştu. Napoli Krallığı'nın mukavemeti kırıldığı ve Saint-Germano Kalesi'nin elde edildiği bir sırada Cem hastalandı, bir müddet sonra hastalık daha da ilerledi. Artık ata binecek halde olmadığından sedye ile nakledilliyordu. Nihayet 25 Şubat 1495 Çarşamba günü vefat etti.

Cem'in tabutu, bir müddet Napoli'de kalmış ve Charles'in avdetini müteâkip, Napoli kralı Frederich tarafından muhafaza edilmişti. Ancak iki sene sonra Fransa kralı XII. Louis, Napoli seferine çıktığı zaman, papalıkla Fransa'nın ittifakından endişe eden Frederich, 1499 senesi başlarında Bayezid'in talebi üzerine, tabutu Osmanlı ülkesine sevketmiştir. Cem Sultan'ın cenazesi, Bursa'ya götürülerek Muradiye'de Mustafa-i Atik (Eski Mustafa) kümbeti denilen türbeye defnedilmiştir.

II — FETİH HAREKETLERİ

Fatih'in son senelerinde başlayan İtalya seferi, Cem'in Batı'ya ilticası üzerine, neticesiz kalmıştı. Bu yüzden Cem'in Batı'da bulunduğu bir sırada yapılan askeri hareketler, Boğdan Seferi ile Memluk savaşları istisna edilecek olursa, daha ziyade Türk akıncılarının Macaristan, Venedik ve Lehistan'a karşı giriştikleri münferid teşebbüslerden ibaret kalmıştır. Ancak, Cem'in ölümünü müteâkıb girişilen Mora Seferi, Bayezid devrinin başlıca olaylarını teşkil eder.

a) Boğdan Seferi

Fatih, 1496'da Akdere (Valea Alba) denilen mevkide Boğdanlılar'ı mağlup etmek suretiyle Stephan Cel Mare (1457-1504)'nin faaliyetini önlemiş, Boğdan'ın merkezi Suçeva'yı da yıkmıştı. Ancak Boğdanlılar'ın, her tarafı tahrip edip çekilmeleri üzerine vukua gelen kıtlıkta, yeniçeriler arasında veba çıkmış ve Macaristan hazırlıklara başlamış idi. Bununla beraber, Tuna sancakbeyleri ile Kırımlılar'ın Boğ-

dan'a akınları devam etmiş, fakat Bulgaristan'a yapılan tazyik kalkmamıştır. İşte Bulgaristan'm Boğdan tazyikinden kurtulmasını temin maksadıyla, önce Polonyalılar, 1483'de de Macarlarla bir anlaşma imzalayan Bayezid(1), Stephan üzerine yürümeye karar verdi. Bu maksatla 1 Mayıs 1484'de Edirne'ye gelen Bayezid, muhasara toplarını Karadeniz yoluyla Tuna üzerine gönderdiği gibi, Edirne'deki ikameti esnasında da Tunca üzerinde kendi ismine izafe edilen camiin temelini attırdı (23 Mayıs 1484). Bu arada Tunca üzerinde bir medrese, bir imaret ve bir darüşşifa inşaasına başlanmıştır.

Bayezid bu imar faaliyetlerini müteâkip, 27 Haziran'da İshaklı (Isakçı)'yı geçti ve Vlad'ın komutasındaki 20.000'den fazla bir Eflak kuvveti de beraberinde olduğu halde, Kili'ye geldi. Osmanlılar, 6 Temmuz'da Boğdan'ın kapısı sayılan Kili (Chilia) kalesini karadan ve denizden muhasara etmek suretiyle, 15 Temmuz'da zaptettiler. Bayezid, Kili'nin zabtından sonra Karadeniz kenarında bulunan Akkerman üzerine yürüdü. Burada iken Mengli Giray komutasındaki Kırım kuvvetleri de Osmanlı ordusuna katıldı.

Kırım ve Eflaklılar'ın iltihaklarıyla daha da kuvvetlenen Osmanlı ordusu, 16 günlük bir muhasaradan sonra sulh yoluyla Akkerman'a girdi(2). Bu iki müstahkem kalenin civarındaki yerler, Boğdan Beyliği'nden ayrılarak Türk hâkimiyeti altına konulduğu gibi, Akkerman halkı da iskân edilmek üzere İstanbul'a nakledildi(3). Bu son hareket Boğdan'ın iktisadi durumu üzerine ağır bir darbe oldu.

Bu arada Akkerman'ı geri almak maksadı ile birkaç defa harekete geçen Stephan'ın bütün gayretleri boşa gitti. 1485'de Lehistan kralı Kazimierz'den yardım istemesi de ona bir fayda vermedi. Zira onun hareketlerine mukabele etmek üzere Boğdan'a giren Rumeli Beylerbeyi Hadım Ali Paşa, pek çok tahribatta bulunduğu gibi ertesi sene Silistre kumandanı Bali Bey de Trut'u geçmiş ve birçok esir ve ganimetle dönmüştü. Stephan. bu akınlara cevap veremedi ise de, Türkler üzerine yürümek bahanesiyle, Boğdan'ı istila ve tahrip eden yeni Lehistan kralı Jean Albercht'i ağır bir mağlubiyete uğratmaya muvaffak oldu. Fakat sonunda Osmanlı kudretine boyun eğerek 4.000 altına çıkarılan senelik vergiyi ödemeye razı oldu.

---

(1) T. Gökbilgin, «Korvin Mathias'ın Bayezid II'e Mektupları Tercümeleri», Belleten, 87 (1958), 396 vd.

(2) Hoca Sadeddin, II, 43

(3) N. Jorga, Chilia et Cetat Alba, Bucuresl 1900, 114, 161

b) Mora Savaşları

Mora'da uzun müddet Türkler ile Venedikliler arasında gayet çetin savaşlar olmuştur. Cem'in Avrupa'daki ikameti sırasında ufak hudut olayları şeklinde cereyan eden münasebetler bu şehzadenin ölümü ile büyük bir gelişme göstermiştir. Nitekim, İtalya'daki muhalif devletlerin Venedik Cumhuriyeti ile mücadelelerinden istifade eden II. Bayezid, bu devletlerin de teşvikleri ile, Venedik ile sulhu bozmuş ve İskender Paşa'yı Bosna eyaletine getirmesini müteâkib, Mora kıtasının henüz fethedilmemiş kısımlarını elde etmek gayesiyle 31 Mayıs 1499'da bizzat sefere çıkmıştır.

1 — İnebahtı (Lepanto)'nın Fethi

Bu suretle Vardar Yenicesi'ne gelerek Rumeli Beylerbeyi Mustafa Paşa'yı İnebahtı'nın kuşatılmasına memur eden Bayezid, Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa'yı da Gelibolu yoluyla Rumeli'ye geçirmiş ve 63.000 kişiyi bulan kara kuvvetlerini ileri gönderdiği gibi, 300 gemiden teşekkül eden Osmanlı filosunu da Kapdan-ı derya Davut Paşa kumandasında Mora sularına sevketmiştir.

Öte yandan Lepanto kalesi kumandanı Zuano Mori, Mustafa Paşa'nın teslim teklifini reddetmiş(1), Antonio Grimani kumandasındaki 160 gemiden mürekkep Venedik donanması da Kemal ve Burak Reis kumandasındaki Osmanlı donanmasının Korint körfezine doğru ilerleyişini önlemek üzere harekete geçmişti. İçinde Yenişehir hâkimi Kemal Bey'in kara askeri bulunduğu Burak Reis'in gemisi Prodano adası (Barak adası) civarında Venedik donanmasının hücumuna uğradı. Bu deniz savaşında, Burak Reis mağlup olacağını anlayınca bizzat ateşlediği ve birbirlerine sıkı-sıkıya çengellenmiş olan 3 gemi ile birlikte havaya uçtu. Bu son deniz savaşında başta Burak Reis olmak üzere, 500 Türk denizcisi şehid düşmüştür(2).

Lepanto civarındaki Çatalca ovasında bulunan Bayezid, olayı öğrenir öğrenmez 2.000 yeniçeri ile takviye ettiği Anadolu sipahilerini, Hersekzâde Ahmet Paşa kumandasında Mora'ya gönderip sıkı tedbirler almak lüzumunu duydu. Nitekim, Hersekzâde'nin Hulumiç'de askerini bindirdiği Osmanlı donanması, süratle ilerleyerek Lepanto Boğazı'na yaklaşmış ve 22 gemiden mürekkep Fransız donanmasının yardımıy-

(1) Hoca Sadeddin, II, 91

(2) Piri Reis Kitâb-ı Bahriye, 312; Kâtip Çelebi, Tuhfetü'l-Kibâr fi'l Esfâri'l-Bihar, 19; İbn Kemal, Defter, VIII, Ali Emiri Ktb. Nr. 32, 83/a; Âli, Künhü'l-Âhbâr, 48/b.; Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi, (trc. M. Âta, IV. 56).

la boğazın girişini kapamak üzere giriştiği teşebbüste muvaffak olamayan Grimani'nin Korfu'ya çekilmesi üzerine, kaleyi denizden muhasaraya başlamıştır.

Kara ve deniz kuvvetlerinin ortaklaşa hareketi üzerine, müteaddid çıkış teşebbüslerinde bulunmasına rağmen, her seferinde mağlup olan kale kumandanı, Venedik donanmasının yardımından da ümidini kesmiş olduğundan, Lepanto'yu Türkler'e teslim etmek zorunda kaldı (28 Ağustos 1499).

2 — Modon'un Fethi

Modon için de endişede bulunan Venedikliler, 1499'da Amiral Antonio Grimani'yi Mora sularına göndermişler ve Modon'u Türkler'e karşı müdafaa etmek üzere hazırlıklara girişmişlerdi. Venedikliler'in endişeleri çok geçmeden gerçekleşti. Nitekim, aynı senenin Temmuz ayında İnebahtı'nın fethinde mühim bir rol oynayan Türk donanması Modon civarına gelerek, Venedik donanması ile savaşa giriştiği gibi, Ağustos 1499'da şehir yakınlarında vukua gelen diğer bir savaşta da Korfu valisi Venedikli Andrea Loredano'yu mağlup etmeye muvaffak oldu. Bu valinin ölümü ve Osmanlı donanmasının çekilmesi üzerine Amiral Melchior Trevisano, Modon'u müdafaaya memur oldu.

Bu sırada Venedik Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'yle anlaşma yollarını araştırdı. Ancak, Bayezid tarafından ileri sürülen ve Modon'un teslimini de ihtiva eden şartlar yüzünden muvaffak olamadı. Bu sulh teşebbüsünün neticesiz kalması üzerine Osmanlı kuvvetleri, yeniden harekete geçerek 23 Mart 1500'de Merona Hisarı'nı zaptedip Modon'u tazyike başladı. Öte yandan Modon'a para, asker ve top göndermek suretiyle mukavemete hazırlanan Venedik Cumhuriyeti, Yakup Paşa kumandasındaki Osmanlı donanmasının yeniden Modon önünde görünmesi ve Modon'un fethini tamamlamak üzere 7 Nisan'da İstanbul'dan hareket eden Bayezid'in, ordusunun başında şehre yaklaşması üzerine, muvaffak olamamış ve Osmanlı donanmasının şehri muhasarasına mani olmak üzere Jeronymo Contarani tarafından girişilen teşebbüslerden de bir netice çıkmamıştır. Bu arada Venedik donanması, Osmanlı deniz kuvvetlerine mağlup olduğu gibi; kara kuvvetleri de Sinan Paşa tarafından idare edilen hücumlara mukavemet edememiş ve Modon düşmüştür (10 Ağustos 1500).

Bayezid, şehrin baş kilisesi Saint Jean'ı camie çevirterek burada maiyyetiyle birlikte namaz kıldı(1). Modon fatihi olarak kabul edilen

(1) Hoca Sadeddin, II. 98 vd.: Feridun Bey, I. 340-344: Ayrıca bkz. **Modon Fetihnâmesi.**

Bayezid, bir müddet sonra surlarını yeniden tamir ettirip gelirini Mekke'ye vakfettiği Modan'a yeni ahâli iskân etti.

3 — Koron'un Fethi

Modon'un fethi üzerine, Navarih ile Koron, Vezir-i azam Hadım Ali Paşa ile Kapûdan-ı deryâ Davut Paşa'ya teslim oldular. Bayezid, 20 Ağustos 1500'de Koron'a girip büyük kilisede namaz kıldı ve buraya 1.000 azap ve 1.500 yeniçeriden teşekkül eden bir muhafız kuvveti bıraktı.

Bütün bu kalelerin fethi üzerine, Mora ile ilgileri tamamen kesilen Venedikliler, ertesi sene, Fransız donanması ile iş birliği yaparak Akdeniz'deki Türk adalarını, bu arada Midilli'yi muhasara ettiler. Ancak Hersekzade Ahmed Paşa'nın yardımını temin eden Saruhan Valisi Şehzade Korkut Çelebi'nin müdahalesi üzerine muvaffak olamadılar ve 14 Aralık 1502'de akdedilen bir muahede ile Osmanlılar'ın Mora'daki fetihlerini tanımak zorunda kaldılar.

c) Osmanlı - Memluklu Münasebetleri

Bayezid, kendisine muhalefet eden kardeşi Giyaseddin Cem Çelebi'yi dostça karşılayarak, onu mücadeleye teşvik eden Kayıtbay'ın, Çukurova'ya hâkim Üç-Oklar ile Maraş ve Elbistan'a sahip Boz-Oklar'ı daimi baskı altında tutması üzerine, Dulkadırlı Türkmen Bey'i Alâüddevle Bozkurd Bey'i himayeye karar verdi. Esasen, Dulkadır Beyi, Bayezid'i Memlûklar aleyhine teşvik etmekte idi(1). Öte yandan, Hindistan'da Dekkan'da hüküm süren Behmeniler'den III. Muhammed Şah (1463-1482)'ın, vezir-i azamı Hâce-i Cihan (Hoca Mahmud Gâvân) ile Osmanlı padişahına göndermiş olmasına rağmen, Kayıtbay tarafından müsadere edilen hediyeler yüzünden münfail olan Bayezid'in tutumundan endişelenen Memlûklar, bir takım tedbirler almak zorunda kalmışlardır. Nitekim, Karaman Beylerbeyi Hadım Ali Paşa tarafından kubbe vezirlerine gönderilen 1483 (888) tarihli arizadan anlaşıldığına göre(2), Atabekü'l-asâkir Emir Özbek ez-Zâhiri emrinde Halep'te toplanan Memlûk kuvvetleri, Ramazanoğlu Eflatun Bey ile maiyetindeki boy beylerinin yardımlarını temin ettikleri gibi, Turgutoğlu Mahmud Bey'i, Osmanlılar'a müşkilât çıkarmak maksadıyla, Ermenek üzerine göndermişlerdi. Turgutoğlu'nun Süleyman Bey'le savaştığı bir sırada Alaüddevle harekete geçti.

Başlangıçta, Osmanlılar'dan himaye gören Alâüddevle Bozkurd Bey, Memlûklar'ın Haleb ve Safed naiblerini arka arkaya mağlup et-

(1) Bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nu. 6201-6385
(2) Bkz. TSMA, nu. 5972

miş (27 Nisan 1484), Kayseri valisi Yakub Paşa kuvvetleri ile birleşerek Mısır büyük Emîr-ı Ahuru'nun kurmuş olduğu tuzaklardan kurtulmuş, Elbistan sahrasında, Osmanlı askerinin gayreti ile Haleb naibini öldürüp Kal'atu'r-Rum (Rum-kalesi), Bire (Birecik) ve Antep naibleri ve Halep Büyük Hâcibi başta olmak üzere bir çok Çerkez beylerini esir etmiştir.

Bununla beraber, Emîr Özbek es-Sayfî, Emîr Aynal, Emîr Özdemir, Emîr Mogulbay ve diğer emirlerin yönettiği sultanın memlûkları süratle Malatya'ya giderek burasını takviyeye muvaffak oldular. Bu kaleye karşı giriştikleri teşebbüste muvaffak olamayan Osmanlı-Dulkadırlı kuvvetleri 5.000 kişilik sultanın memlûkları tarafından Malatya derbendinde kurulan pusuya da düşmüşlerdir. Bunun üzerine, önce, Alaüddevle Bozkurd Bey'in başında bulunduğu Boz-Oklar, sonra da, Kayseri valisi Yakub Paşa, mağlup olmuşlardır (Eylül 1484).

Yakub Paşa, zorlukla kaçabilmiş, birdenbire Osmanlılar aleyhine dönüp Yakub Paşa'nın ordugâhını yağmalayan Alaüddevle ise, Trablus-Şam ve Tarsus naiblerini serbest bırakmak suretiyle Memlûklar'a başvurmuştur(1).

Bu son muvaffakıyete rağmen, Ata'ekü'l-Asâkir Emîr Özbek'in tavsiyesi üzerine, Emîr-ı Ahur-ı sânî Cani Bey Habib'i bir tarziye mektubu ile Bayezid'e gönderen Kayıt Bay, müsadere olunan eşyalar hakkında izahatta bulunmak lüzumunu duymuştu. Bununla beraber, Kayıt Bay'ın mektubuna ilişik olarak Halife el-Mütevekkil Alellah'ın, iki müslüman devlet arasında sulhü tavsiye eden bir memorandumunu da Bayezid'e takdim eden Memlûk elçisi bu teşebbüsünde muvaffak olamadı.

1 — Karagöz Paşa'nın Fetihleri

Kuştemürlü, Kosunlu ve Kara-İsalılar'ın desteklerini temin eden Karaman Beylerbeyi ve Konya valisi Şehzade Abdullah Çelebi'nin lalası Karagöz Paşa, Memlûklar tarafından himaye edilen Turgudlu ve Varsaklı Türkmenlerine karşı bir tedip seferine memur edilerek, ileri yürüdü, Turgudoğlu'nun sığındığı üç hisarı alarak, içlerine dizdarlar ile hisar erleri yerleştirdi(2). Bayezid, Karagöz Paşa'nın avdeti üzerine yeni fethedilen kalelerin muhafazasını Musa ve Mustafa Bey'lerle kayınbiraderi Ferhad Bey'e verdi.

Kuştemürlü, Kosunlu ve Kara-İsalu Türkmen boyları dışında bu bölgenin diğer boy ve ulusları, Osmanlı hâkimiyetini kabul etmemiş

(1) Aşıpaşazade, 214; İbn Tulun, (neşr. R. Hartmann), 166
(2) İbn Kemal, Defter, VIII, 23/a

görünmektedirler. Nitekim, Ceyhan suyunun kenarında Üç-Oklar'dan Gündüzoğlu Mehmed Bey, Ramazanoğlu Ömer Bey, Özeroğlu Mekki Bey gibi beylerle savaşmak zorunda kalan Osmanlı Beyleri, bunlardan Gündüz oğlunu esir alarak Bayezid'e göndermelerini müteakip, maiyetlerindeki subaşılar ile hisar erlerini kalelere dağıtmışlardır. Öte yandan, Bayezid, Haleb'e yeni Memlûk kuvvetlerinin gelmesi üzerine, Anadolu Beylerbeyi Hersekoğlu Ahmed Paşa'yı hudutların muhafazasına memur ettiğinden, mühim bir kuvvetle yola çıkan bu paşa, Ereğli'ye gelerek burada konaklamıştır.

2 — Adana Savaşı

Osmanlılar'ın bu hareketi üzerine Kayıt Bay, büyük hazırlıklara girişti ve askerlerine de pek çok para dağıttı. Bu arada Atabek ül-Asâkir Emîr Özbek'in komutanlığında büyük Emir-i Ahur Kansuh, Emir-i Meclis Özdemir, Kani Bay-Kara, Timraz, Tanrıbirdi Tatar gibi emirleri, büyük Memlûklu kuvvetleriyle Haleb'e gönderdi(1).

Verilen emir üzerine, Atabek ül-Asakir Emîr Özbek, maiyetindeki kuvvetlerle Bağraz dağını aşıp Ceyhan suyunun kenarına geldi, suyu köprü kurarak geçmesini müteakip, Ayas-Hisarı'na vasıl oldu. Bu kalede toplar döktüren Emîr Özbek(2) yeniden harekete geçerek Adana köprüsünün başına geldi. Öte yandan bu bölgenin muhafazası ile görevli Musa, Mustafa ve Ferhad Beylerin Seyhan suyu (Kızıl ırmak) üzerinde 300 metreye yakın uzunluktaki 21 gözlü taş köprüyü geçen Memlûkların ileri yürüyüşlerini durdurmak çabaları neticesiz kaldı. Şiddetle cereyan eden çarpışmalarda büyük kahramanlık gösteren Osmanlı paşaları, şehid oldukları gibi, aynı şecaati gösteren Anadolu askerinden pek çoğu savaş meydanında kaldı, esir düşenler ise, iplere dizilerek, önce Haleb'e, Şam'a sonra da Hahire'ye sevkedildiler(3).

Bu sırada Adana hisarı önüne top ve mancınık yerleştirip, hendeğini de dolduran Memlûklar kale muhafızlarını tazyike başlamışlardı. Çağdaş kaynaklar ve seyyahların ifadesine göre, doğuda Seyhan suyu, diğer üç cihetinden de hendeklerle kuşatılan Adana Hisarı, üstünde kuleleri olan surlarla çevrilmişti.

Bu son durum üzerine, Ereğli'de bulunan Anadolu Beylerbeyi Hersekoğlu Ahmed Paşa, esas Osmanlı kuvvetlerinin başına geçerek, ya-

(1) TSMA, nu. 5972
(2) Bugün Askeri Müzede bulunan bu devre ait bir top hak. bkz. Halil Edhem; «Sultan Kayıt-Bay namına bir top», TOEM, 1333/45, 129 vd.
(3) Aşıkpaşazade, 227

nında Karaman Beylerbeyi Karagöz Paşa ile Hızır Beyoğlu Mehmed olduğu halde, Adana'nın imdadına koştu; Hersekoğlu, Adanalılar'ın hisardan çıkıp Memlûklu toplarını tahrip ettikleri bir sırada, büyük bir cesaretle savaştı ise de, kendisinin serdarlığını çekemeyen Karagöz ve Hızır Beyoğlu'nun ihanetleri, Karaman sipahilerinin kaçması üzerine, Emîr Özbek emrindeki Memlûklar'a mağlup olup, esir düştü. Kendisine yardım etmeyen sancak beylerinden Hızır Beyoğlu, Trabzon Beyi Sinan ve Ankara Beyi Niğde'ye kadar kaçtıkları gibi, diğer sancak beyleri de «kılıç çıkarmadan», «ok atmadan» Adana suyu (Seyhan, Kızılırmak)'na döküldüler. Öte yandan, Osmanlı sancak beylerinin savaştan kaçmaları, İstanbul'da büyük bir üzüntüye sebep olmuştu.

3 — Hersekoğlu Ahmed Paşa'nın Esareti

Olaylara çağdaş Osmanlı müellifi Aşıkpaşazade, Mısır askerinin Hersekoğlu'nu çevirdiklerini, padişahın 200 yeniçeri kulunun Hersekoğlu ile birlikte iyi cenk etmek suretiyle kırıp kırıldıklarını kaydettikten sonra, neticede Mısır askerinin galib gelerek: «*Hersekoğlu'nun atını tökezlettiler ve kendini mecruh edip tuttular*» demektedir(1). Öte yandan, çağdaş Memlûklu müellifi İbn İyas 40.000 Osmanlı askerinin şehid düştüğü Adana savaşında, Hersekoğlu başta olmak üzere bir çok Osmanlı büyüklerinin Mısır askeri tarafından esir edildiğini ve pek çok mal, at, deve, silah, börk ve kumaşın yağma edilip, takriben 120 Osmanlı sancağının alındığını ve bir hayli Osmanlı askerinin de başlarının kesildiğini zikretmektedir(2).

Çok çetin geçen bu Adana savaşında Memlûk emîrlerinden de birçoğunun öldüğü bilinmektedir. Savaştan sonra Adana hisarından emanla çıkarılan 1.500 Osmanlı askeri de dahil olduğu halde esirlerden kimi Haleb'e, kimi Şam'a, kimi de Kahire'ye götürülmüş ve bu şehirlerde hakaretle boyunlarına kâfir haçı takılmış, yürüyemeyip yolda kalanlar da şehit edilmiştir. Nitekim, hadiseye şâhid gibi görünen Aşıkpaşazade'nin verdiği haber bu hususu açıklamaktadır.

1486 Kasımı'nda Kahire'ye merasimle giren Atabekü'l-asakir Emîr Özbek, zincirlerle bağlı Osmanlı askerini halka teşhir ettikten sonra, sultanın yanına çıkmış, boynunda zincir olan Hersekoğlu Ahmed Paşa, Kayıtbay tarafından tekdir edildikten sonra Emîr-i Âhur Kansuh Hamsemi'ye teslim edilmiştir(3).

(1) Aşıkpaşazade, 231
(2) İbn İyas, **Bedayi**, Tercüme, G. Wiet, II, 254
(3) Bkz. İbn İyas, Aynı eser, II, 263

Bununla beraber, 1486 Kasım'ında Kahire'ye getirilen Hersekoğlu Ahmed Paşa, Aralık 1486'da Kayıtbay tarafından serbest bırakılmış ve diğer Osmanlı esirleri ile birlikte İstanbul'a avdet etmiştir(1).

Çağdaş müelliflerin bildirdiklerine göre, Kayıtbay'ın başta Hersekoğlu olmak üzere Osmanlı esirlerini serbest bırakması, Bayezid ile anlaşmaya bir vesile aramasından ileri geliyordu.

4 — Davud Paşa'nın Varsak Seferi

Bu son mağlubiyete Varsaklar ile Turgudlular'ın sebep olduklan kanaatine varan Osmanlı Devleti, Tarsus işinden şimdilik vazgeçip Varsak-ili'ne (Silifke'nin kuzey bölgesi, Tarsus ile Karaman-ili arasında üzeri büyük ağaçlarla örtülü sarp dağlar) bir sefer açmak niyetinde idi. Nitekim, 1487'de Vezir-i azam Davud Paşa, maiyetinde: «4.000 yeniçeri, 10.000 azap, Rumeli ve Anadolu askeri, top arabaları ve tüfenklerle»(2) Aladağ'dan hududu geçtiği gibi, Rumeli Beylerbeyi Hadım Ali Paşa da, Semendire'den hareket edip vezir-i azamın ordusuna katılmak maksadıyla, Gelibolu'dan gemilere binmiş ve Anadolu'ya geçmişti.

Osmanlılar'ın geniş çaptaki hazırlıklarını dikkatle takip eden Memlûklar, Tarsus ile Küvare'yi hemen tahliye edip toplarla harp aletlerini de Ayas'a naklettiler.

Ancak, Üç-kapu (Üç kapılı) yaylasının öte yanında Koca boğazı yakınındaki Aladağ eteğinde kendisine birçok hükümler gönderilen Alaüddevle'nin katılmasıyla daha da kuvvetlenen Osmanlı ordusu üç koldan Varsak-ili'ne karşı harekete geçti. Davud Paşa, Kapıkulu askeri ile Bulgar dağından, Rumeli Beylerbeyi Hadım Ali Paşa, Rumeli askeriyle Tarsus'tan, Anadolu Beylerbeyi Sinan Bey ise Ulaş-yurdu tarafından yürüyerek Varsak-ili'ni kuşattılar.

Bu mıntıkayı gayet iyi bilen Aşıkpaşazade'nin kaydına göre(3), bu yürüyüş sırasında birçok Varsak boy beyleri Davud Paşa'ya iltica etmek zorunda kalmışlar ve bu paşa ile birleşerek, Karaman Oğulları'nın yerine geçen Turgudoğlu Mahmud'un, Alaüddevle'nin şefaatine rağmen, Turgud-ili'nden sürülmesinde mühim rol oynamışlardır. Bu arada Hâdım Ali Paşa Karataş'ın içini baştan başa dolaşıp Akdeniz kenarına inmiş, sonra tekrar Bulgar dağına çıkıp Davud Paşa ile birleşmişti.

(1) Sehavi, Vecizü'l-Kelam, 195/b; İbn İyas, Bedayi, II, 242
(2) İbn Kemal, Defter, VIII, 45/b
(3) Aşıkpaşazade, 233

5 — *Ağaçayırı Savaşı*

Bununla beraber, Osmanlılar'ın büyük bir savaş hazırlığı içinde bulundukları görülmektedir. Nitekim, gerek Mısır'da ve gerekse Batı'da, Osmanlı kara ve deniz kuvvetlerinin Memlûklar'a karşı harekete geçeceği kanaati hâkim idi. Kıbrıs'ı ellerinde bulunduran Venedikliler, Osmanlılar'ın bu bölgede girişecekleri harekata karşı tedbir aldıkları bir sırada, Kahire'de bulunan Ak Koyunlu elçisine müracaat eden Kayıtbay, Ak Koyunlu sultanı Yakub Bey'in aracılığı ile Adana, Tarsus ve Karaman (Karaman-ili)'ı teslim etmesi şartıyla Bayezid'le anlaşma teşebbüslerine geçmiş idi(1).

Bu arada Kıbrıs'ın Magosa (Famagusta) limanında Osmanlı donanmasına üs verilmesi için Venedik'e bir elçi gönderen Bayezid bu teşebbüsünde muvaffak olamadı. Zira, Memlûk sultanlığı ile yapılan anlaşmalara sadık kalan Venedik senatosu, Osmanlı teklifini reddetmiş idi. Öte yandan, Kayıtbay, mukabele olarak, İtalyan cumuriyetlerine, bu arada, Floransa'ya elçiler göndermiş ve Batı ile anlaşmaya çalışmıştır(2). Bu hususa dair gerek Angiolello ve gerekse Müller tarafından neşredilen «Documenti» adlı eserde bir hayli tafsilat vardır. Bu arada, Memlûklar'ın dostu Aragon kralı Fernando Sicilya'dan Suriye ve Mısır'a buğday sevketmek için papaya müracaat edip lüzumlu müsaadeyi aldı(3).

Bu suretle bütün hazırlıklarını tamamlayan Osmanlı Devleti, 18 Mart 1488'de Rumeli Beylerbeyi iken kendisine vezirlik verilen Hâdım Ali Paşa'yı, maiyetinde yeniçeri, azab ve timarlı askeri, yeni Rumeli Beylerbeyi Halil ve Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşalar olduğu halde, 60.000 kişilik bir kuvvetle Çukurova'ya gönderdiği gibi, evvelce esir olduğunu belirttiğimiz Hersekoğlu Ahmed Paşa'yı da yüz yelkenliden mürekkeb bir filonun başında Akdeniz'e seyketmiştir.

Hâdım Ali Paşa, Karaman Beylerbeyi Yakub Paşa'nın katılmasını müteakip, maiyetinde yeniçeri, sipahi, azab askeri, pek çok top ve tüfek olduğu halde, Konya Ereğlisi ve Gülek yoluyla Adana'ya girmiş, gerek burayı ve gerekse Tarsus hisarını tahkim ederek, sahildeki Ayas hisarı üzerine yürümüş, kale naibinin firarı üzerine, Osmanlı donanmasının da yardımı ile bu hisarı hiç bir mukavemet görmeksizin zaptetmiştir (Nisan-Mayıs 1488).

(1) İbn Tûlûn, **Mufakaha**, 80

(2) Angiolello, 185; Müller, **Documenti**, Florence, 1879, 237

(3) Antonio de la Torre, **Documentos**, Barcelona 1951, sene: 2, I, 1488; Muzaffer Arıkan, «Türk-İspanyol Münasebetleri», **DTCF, Tarih Araştırmaları**, II, 1964, 2-3, s. 727

Bundan sonra, Rumeli Beylerbeyi Halil Paşa'nın gayreti ile, Sis'e tâbi Aynzerbe (Anazarba), Ayas'a tâbi Küvare, Tarsus'a tâbi Nemrun (eski Lambrun), Adana'ya bağlı Milvan (eski Molevan) ve taşlı bir dağın üzerine alçak surlarla inşa olunmuş olup Subey Bey tarafından müdafaa edilen Sis (Kozan) hisarlarını birbiri ardından zapt ile muhafızlarını esir eden Hâdım Ali Paşa, bu hisarlara subaşıların emrinde hisar erleri yerleştirmiştir.

Öte yandan, Osmanlı donanmasının hareketinden ve son başarılarından endişelenen Venedik senatosu, Kıbrıs'ı himaye etmek maksadıyla Francesco di Prioli kumandasında 40 gemiden müteşekkil bir filoyu acele ile Kıbrıs'a göndermiş. Hersekoğlu emrindeki Osmanlı donanmasının Magosa (Famagusta)'ya bir çıkarma yapmasına mani olmuştur. Nitekim, Marino Sanuto'da Osmanlı donanmasının çıkarmaya hazırlandığına dair kayıtlar vardı(1). Bu yüzden, önce Ayas'ın zaptına yardım edip, sonra da Trablus-Şam sahillerini tehdid eden Osmanlı donanması. İskenderun sahil geçitinden geçecek olan Memlûk kuvvetlerini tesbit ile karaya asker çıkarmaya memur edilmişti. İbn Kemal, Osmanlı donanmasının Bağras dağının eteğinden deniz kenarına inen suyu tutmaya memur olduğunu kaydeder(2).

Nitekim Osmanlılar, Bâbü'l-Melik önüne gelip Derbend'e henüz giren Memlûklar'ın öncüsü Bilâd-ı Nabulus şeyhi İbn İsmail'i mağlup ettilerse de, gemilerden karaya yeni asker ve mühimmat çıkardıkları bir sırada, arkadan gelen Atabekü'l-Asâkir Emîr Özbek kuvvetlerine yenildiler. Esasen, bu sırada çıkan ani bir fırtına sebebi ile Osmanlı gemilerinin bir kısmı batmış, bir kısmı da geçit önünden ayrılmağa mecbur olmuştu. Bu yüzden, yüzerek sahile çıkan Osmanlı kuvvetlerini bertaraf eden Memlûklar, Bağras geçidini geçerek Ayas yoluyla Adana'ya gelmişler ve Ağaçayırı'nda ordugâha girmiş bulunan Osmanlı ordusunun karşısında mevzi almışlardır.

Atabekü'l-asakir Emir Özbek ez-Zâhirî komutanlığında hareket eden 40.000 kişilik Memlûk ordusu, Emir-i silah Timrazu'ş-Şems ve Emîr-i ahur-ı kebir Kansuh Hamsemie, Kansuh Elfi gibi seçkin emîrlerden; Dımaşk, Haleb, Trablus-Şam, Sayda ve Remle askerlerinden mürekkeb olup, Şam Türkmenleri tarafından da destekleniyordu.

17 Ağustos 1488'de Adana civarındaki Ağaçayırı'nda karşı karşıya gelen Osmanlı ve Memlûklu kuvvetleri şu şekilde dizilmişlerdi: Hadım Ali Paşa, İsfendiyaroğlu Kızıl Ahmed Bey, Turhanoğlu Ömer ve Mehmed Beyler, Yahya Paşa yanında olduğu halde merkezi tutmuş, yenl-

(1) Marino Sanuto, IV, 326; Angiolello, 168
(2) İbn Kemal, Defter, VIII, 48/a

çeriler ise ön tarafında yer almışlardı. Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa, Karaman Beylerbeyi Yakub Paşa ile Veliyüddinoğlu Ahmed Paşa ve Süleyman Bey sağ, Halil Paşa ise Rumeli askeri ile sol tarafı tutmuşlardı. Ayrıca İskender Bey ve Evrenos Oğulları İsa ve Süleyman Beyler sağ, Ohri sancakbeyi Hüseyin Bey sol kolun öncülüklerini yapıyorlardı.

Öte yandan, Atabekü'l-Asakir Emîr Özbek, Memalikü'l-Ümera ile merkezde, Dımaşk Melikü'l-ümerası Şam askeri ve Türk emîrleri ile sağda, Halep Emîrü'l-ümerası kendi bölgesinin naibleri ile sol tarafta tertiplenmişlerdi. Timrâzü'ş-Şems 4.000 mızraklı asker ile öncülük ediyordu.

Memlûklar'a şiddetle saldıran Osmanlılar, önce galip gelip Şam Melikü'l-Ümerası'nın kuvvetlerini dağıttılar; İbnü'l-Haneş ile İbn İsmail maiyetlerindeki urbanla kaçtılar(1). Osmanlı sancağı altında döğüşen Karamanlı sipahilerin kaçmaları, Evrenos Oğulları'ndan İsa ve Süleyman Beylerin şehadetleri, nihayet, Halil Paşa'nın gayretsizliği yüzünden mağlup olan Osmanlı ordusu, büyük bir tehlikeye maruz kaldı; Timrâzu'ş-Şems, 4.000 mızraklı asker, Ramazanlı, Turgudlu ve Varsaklı Türkmenlerle firarîleri şiddetle takip ederek Osmanlı ordugâhını yağma etti.

Bu arada, Osmanlılar'ın mağlubiyetinden haberdar olmayan bir kısım Memlûk askeri, sür'atle Haleb'e çekilmek istemiş ve Bağras geçidinde bulunan Hersekoğlu Ahmed Paşa'nın hücumuna uğramış ise de, bunun neticeye bir tesiri olmamıştır. Bununla beraber, Hadım Ali Paşa, kapıkulları ve kendi adamları ile mukavemet ettiği gibi, Halil ve Yahya Paşalar da Memlûklar'a şiddetle saldırmışlar idi.

Bu yüzden, tam bir hezimetten kurtularak ordugâhlarını terkeden Osmanlı kuvvetleri, beraberlerinde sürükledikleri top ve tüfekleri Adana Hisarı'na taşıyıp mukavemet edecek zamanı bulabilmişlerdir. Nitekim; gerek bu son mukavemet ve gerekse Hersekoğlu'nun muvaffakiyeti üzerine, Emir Özbek, Haleb'e dönmek kararında idi; ancak, Turgudoğlu ile Varsak beylerinin ısrarları üzerine geri dönerek Adana Hisarı'nı mancınık ve toplarla muhasaraya başladı. Üç ay devam eden muhasara sonunda barut mahzenine ateş düşen hisarın muhafızları kapıları açıp, eman dileyerek teslim olmak zorunda kaldılar (Eylül 1488).

Öte yandan, Hadım Ali Paşa, mukavemetin imkânsızlığı karşısında «*Yüz aklığı ile gitmek yeğdür*» deyip(2) Konya Ereğlisi ve Laren-

(1) Mukafaha, 97
(2) Anonim, nşr. Giese, 121

de'ye çekilerek, dağılan kuvvetleri toplamış ve savaşta gayretsizlikleri görülenlerin tesbitine başlamıştır. Nitekim, Bayezid, savaştan kaçtıkları tesbit edilen Kayseri sancak beyi Yularkısdı Sinan Bey, Karesi sancak beyi Kraloğlu İshak Bey, Karacapaşaoğlu İskender Çelebi, Anadolu kethüdası ile defterdarını, diğer savaştan kaçanlarla birlikte zincire vurulup gönderilmesini talep etmiş idi. Hoca Sadeddin Efendi'de bulunan bir kayda göre(1), İstanbul'a gönderilen harp suçluları, uzun müddet Yeni Hisar (Rumeli Hisarı)'da hapsedilmişler, evvelce Karahisar'a gönderildiğini bildiğimiz Karagöz Paşa ise idam edilmiştir.

Osmanlılar'ın Çukurova'dan çekilmeleri üzerine, henüz mukavemet eden kalelerin büyük bir müşkilat içinde kaldıkları anlaşılmaktadır. Nitekim, Adana civarındaki bir kaleden Kemal-el-fakîr imzası ile paşalardan birine, belki de bizzat Hadım Ali Paşa'ya gönderilen bir mektupta, adı meçhul bir kalenin acıklı durumu belirtilmekte, Küvare kalesinin de muhasara edildiği haberi verilmektedir.

Bu son mağlubiyete rağmen, Sis ve Tarsus kalelerini yeniden takviye etmek suretiyle, Memlûk Sultanlığı'nı tehdid eden kilit noktalarını tutan Osmanlılar'ın, Şam Türkmenleri'nin gayretleriyle Şam kalesinden kaçan Şah-Budak'a yardıma karar vermeleri, yeni anlaşmazlıkların zuhuruna sebep olmuştur. Nitekim, İbn İyas'da, Halep naibinin telaşına dair haberler vardır. Bu arada Mayıs 1489 (894) Cemaziyelahir Veziriazam Davud Paşa'nın bir memurunu Kayıtbay'a göndermek suretiyle giriştiği sulh teşebbüsüne de işaret etmek gerekir.

6 — *Osmanlılar'a Karşı Dulkadırlı - Memlûklu İşbirliği*

Osmanlılar'ın Çukurova'da Memlûklar'a mağlubiyetleri, Boz-ok ve Üç-ok Türkmenler'i ile diğer boy ve ulusların Memlûklar tarafına geçmelerine sebep olmuştur. Nitekim, Osmanlılar'a taraftar olan Dulkadıroğlu Alaüddevle Bozkurd Bey, Memlûk sultanı Kayıtbay ile anlaşıp oğlunu rehine (kulluk) olarak Mısır'a gönderdiği gibi, kızını da Atabekü'l-Asakir Emir Özbek'in oğluna vermiştir.

Alaüddevle Bozkurd Bey'in Memlûklarla anlaşması üzerine, yeni tedbirler almak zorunda kalan Osmanlılar, kendilerine iltica eden Şah Budak'a yardıma karar vermişler ve bu maksatla Amasya sancak beyi Hızır Beyoğlu Mahmud Paşa ile Kayseri sancak beyi Mihaloğlu İskender Bey'i, Karaman Beylerbeyi Mahmud Bey'le birlikte sefere memur etmişlerdir. Ancak, Alaüddevle'nin büyük oğlu olup Bayezid'in taklid (menşûr)'i ile Kırşehir hâkimliği yapmış bulunan Şahruh Bey'i ya-

(1) Hoca Sadeddin Efendi, Aynı eser, II, 61

kalayarak gözlerine mil çeken Şah Budak'ın Türkmen ümerası (ulus beyleri) ile arası açıldığından, Elbistan civarında vukua gelen savaşta Şah Budak ile işbirliği yapan Osmanlılar yeniden mağlup oldular; Alaüddevle'nin tertibi ile kurulan bir tuzağa düşen İskender Bey esir, oğlu ise maktul düştü. İbn Kemal, Aşıkpaşazade ve İdris-i Bitlisî gibi Osmanlı kaynaklarına göre, Şah Budak, kardeşi Alaüddevle'nin eline esir düşerek İskender Bey ile birlikte Kayıtbay'a gönderilmiştir.

Bu arada, Osmanlılar'ın Dulkadırlılar'a karşı giriştikleri taarruzları önlemek maksadıyla, 1490'da, yanında Alaüddevle olduğu halde, yeniden Gülek önlerine gelen Atabekü'l-asâkir Emîr Özbek, Memlûklu elçisi Mamay el-Hasseki'nin Osmanlılar tarafından tevkifini müteakip, harekete geçmiş ve Kayseri'yi muhasara etmiştir.

Ancak Emîr Özbek, Hersekoğlu Ahmed Paşa'nın büyük bir kuvvetin başında Karahisar yolundan harekete geçmesi üzerine, Niğde, Ereğli, Larende ve Aksaray taraflarını yağmalattıktan sonra, Gülek yakınlarına çekildiği gibi, diğer bir Memlûklu kuvveti de Larende'ye sığınmak zorunda kalmıştır. Bu arada, Kansuh el-Farsî Ayas'a tâbi Kuvare hisarını zaptetmiştir. Ancak, bu hisarın alınıp tahrip edilmesi neticeyi değiştirmemiştir. Kansuh el-Farsî, bu kale önünde vefat etmiştir. Memlûklar'ın Osman-ili'nde (bilâd-ı Osman) giriştikleri tahrip hareketleri yanında, müslüman kadınlarına reva gördükleri muameleler, çağdaş müellifler tarafından şiddetle tenkid edilmiştir. Nitekim, İbn Tulun, Mısır'a dönen âsi ve serkeş askeri azarlayan Kayıtbay'ın, onlara yaptıkları şeyin faydasızlığını belirttikten sonra, Osmanoğlu ile arasını daha da bozduklarını söylediğini, kaydeder(1).

7 — *Barış*

Bütün bu muvaffakıyetlere rağmen, devam eden savaşlar yüzünden büyük müşkülle karşı karşıya kalan Memlûk sultanlığı yeni bir tedbir almak zorunda kalmıştır. Bilhassa, iyi teşkilâtlı bir vergi sisteminden mahrum olduğu için, bunları halktan zorla temin eden Kayıtbay'ın, Osmanlılar'ın savaşa devam edeceklerinin anlaşılması üzerine, yeni vergiler tarh etmesi devrin müellifleri tarafından şiddetle tenkid edilmiştir. Öte yandan, Osmanlılar'a karşı Napoli kralı ile anlaşan Kayıtbay'a bir tehdit mektubu gönderen Bayezid'in bizzat sefere çıkması bahis konusu olduğundan, padişahın otağı Beşiktaş'a nakledilmiş ve Üsküdar'a geçme hazırlıkları başlamış idi(2).

(1) İbn Tûlûn, 130

(2) Anonim yazılısı, 896/1491; M. Cevdet, K. 255

Bununla beraber, devamlı mağlubiyetlerden müteessir olan devlet ileri gelenlerinin teşebbüsleri ile hareket ettiği anlaşılan ulemadan Molla Arab ismiyle tanınan müfti Alaeddin Ali el-Arabî (öl. 1496), daha önce Ebu Bekr adındaki kadısını Mısır'a göndererek, başta Atabekü'l-Asâkir Emir Özbek olduğu halde Memluk ümerasını sulhe yanaştırmış, savaşın tehlikelerini arzederek padişahı seferden alıkoymuştur; esasen, bu sırada İstanbul'a kadırgalarla gelip bir nüsha Kelâm-ı Kadim ve bazı hadis-i şerif kitaplarından ibaret hediyeleri Bayezid'e takdim eden Tunus Emiri el-Mütevekkil Alallah Osman'ın elçisi bir şefaatnâme ile tavassutta bulunmuş ve Tunus'un, İspanyollar tarafından hücuma uğradığı şu sırada, iki müslüman devlet arasında sulh yapılması için Emir'in ricasını arzetmiş idi; öte yandan, Memlûk elçisi, Mamay el-Hasseki'nin, Çukurova'nın Mekke ve Medine vakfı olduğunu belirterek giriştiği teşebbüsler, müsbet bir netice vermiştir(1).

Nitekim, Memlûklar'ın Anadolu'da giriştikleri tahribata mukabil, İstanbul'da mevkuf tutulan Mamay el-Hasseki, yanında Bursa kadısı Şeyh Ali Çelebi olduğu halde, Kahire'ye gönderildi.

Kayıtbay tarafından hürmetle kabul edilen Osmanlı elçisi, uzun müzakerelerden sonra, gelirlerinin mukaddes mahallere tahsisi kabul edilen Adana ve Tarsus'un anahtarlarını takdim etti(2).

Bundan sonra, başta Mihaloğlu İskender Bey olmak üzere, Kahire'de mevkuf bulunan Osmanlı esirlerini salıveren Kayıtbay'ın, mukabele olarak, Emir Canbulat b. Yaşbek'i, elçilikle Osmanlı padişahına gönderdiği anlaşılmaktadır. Nitekim, İstanbul'a gelen müstakbel Memlûk Sultanı Emîr Canbulat, bir çok siyasî teşebbüslerde bulunmuş, müteakiben, yanında Şeyh Bedreddin b. Cum'a olduğu halde, İstanbul'a gelen Mamay el-Hasseki, aynı siyaseti devam ettirmiştir; Memlûklu elçileri, Tunus elçisinin de yardımı ile sulh akdine muvaffak olmuşlardır.

Çağdaş Osmanlı müellifi İbn Kemal'den anlaşıldığına göre, barış sonunda Gülek Hisarı sınır kabul edilerek Çukurova, eskiden olduğu gibi, Şam'a ilhak edilmiştir(3). Halbuki Memlûk Sultanlığı'nın idarî teşkilatında Tarsus ile Adana, Halep naibliğine bağlı idi.

Cem'in sebep olduğu siyasi buhran yüzünden müşkül durumda bulunan Osmanlılar, Halil Bey'in (ölm. 1511) Ramazan Oğulları'nın başına geçip, Memlûklar'ın da rızası ile Adana ve Tarsus'a hâkim olmalarını kabul etikleri gibi, anlaşma gereğince, adları geçen şehirlerin Ha-

(1) Aşıkpaşazade, 240
(2) İbn İyas, II, 270
(3) İbn Kemal, Defter, VIII, 54/b

remeyn evkafı olan varidatını da, kendi gemileriyle İskenderiye'ye taşımışlardır. Nitekim, Âşıkpaşazade(1) ile İbn Kemal(2)'den anlaşıldığına göre meşhur Türk denizcisi Kemal Reis, Mekke ve Medine vakıf malını 1498 (903)'de, İskenderiye'ye gemilerle götürüp, buranın beyine teslim etmiştir.

Bu sebeple gittikçe düzelen Osmanlı - Memlûk münasebetleri, Memlûk sultanları Kansuh'un oğlu Muhammed (ölm. 1498) ve bunun dayısı Ebû Said Kansuh, Canbulat (ölm. 1501), nihayet Kansuh el-Gurî zamanlarında (1440-1516) daha da gelişmiştir. Nitekim, Bayezid'in ortanca oğlu Korkut Çelebi'nin, amcası Cem Çelebi gibi Mısır'a gidip Kudüs ve Şam'da yerleşme teşebbüsü, bu iyi münasebetler yüzünden herhangi bir gerginliğe sebebiyet vermemiştir. Zira arzusu hilafına Saruhan'dan Antalya sancağına nakledilen Korkut Çelebi, haslarına yeni ilâveler yapılmasına, eski Anadolu kadıaskeri Amasyalı Alaeddin Ali'nin nasihat vermek üzere Antalya'ya kadar gönderilmesine rağmen, Mısır'a gitmeye karar vermiş, Mayıs 1509'da yanında 80 kölesi ve 50 kadar adamı ile deniz yoluyla Memlûk Sultanlığı'na iltica etmiştir. İbn İyas'ın belirttiğine göre, 7 Haziran'da, başında ufak bir Türkmen sarığı (imâme-i Türkmanî) olduğu halde, maiyetinin ortasında, alayla, Kahire'ye giren Korkut Çelebi, bir seneden fazla bu şehirde kalmıştır; ancak, yeni bir Cem hadisesinden haklı olarak çekinen Kansuh Gurî, Korkut Çelebi'ye türlü ikramlarda bulunmuş, önünde bizzat Kürre (top) oyunu oynamış olmasına rağmen, onun Mısır'da kalmasını münasib görmemiş, uzun görüşmeler sonunda onu ikna ederek Antalya'ya avdetini sağlamıştır. Bu arada, Kansuh Gûrî, Bayezid'e bir mektup göndererek Korkut Çelebi lehinde istek ve temennilerde bulunmuş idi; Feridun Bey'de mevcut bir mektuptan anlaşıldığına göre, Bayezid, bütün istek ve temennileri yerine getirmiştir(3).

Öte yandan, Çukurova savaşlarından sonra Ümit Burnu'nun, Vasco da Gama'nın 1497'de birinci ve 1503'te ikinci seferi ile Hindistan sahillerine sağlam bir surette yerleşen Portekizliler'in Vasco da Gama'nın yerine geçen umumi vali Alfonso de Albuquerque'in kumandasında, Maskat ve Horofkân'a taarruz ile Hürmüz'ü alıp Acem körfezi'ni kapatması, nihayet Portekiz kralı I. Manuel'in Hindistan müslümanlarını tazyik ile İslâmiyet'in mukaddes şehirlerini tahrip etmek istemesi Memlûklar'ı Osmanlılar'a yaklaştırmış idi. Bu arada, Albuquerque'in, Kızıldeniz'e girdiği sırada 400 süvari ile Medine'nin limanı Yenbu'a çıkıp, hem Mekke'nin hazinelerini yağma etmek, hem de Medine'den

(1) Aşıkpaşazade, 250
(2) İbn Kemal, Aynı eser, VIII, 76/a
(3) Feridun Bey, I, 357

Peygamber Efendimiz'in cesedini çalmak üzere bir plan hazırlamış olmasının da bu yaklaşmayı çabuklaştırmış olması muhtemeldir. Bununla beraber, çölden geçmeyi göze alamayan Albuquerque, urbanın karşı koyacağını da hesaplayarak, bu tasavvurundan vazgeçmiştir(1).

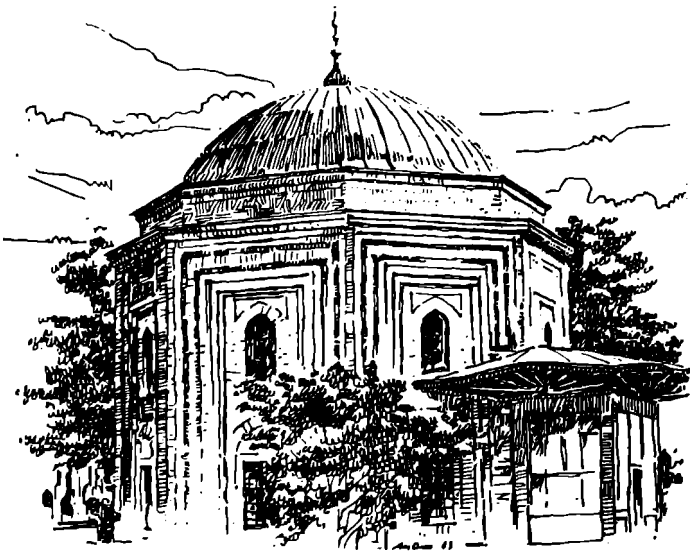

II. Bayezid Türbesi

Nitekim, 1511'de Mekke'nin limanı sayılan Bender-i Cidde'yi sur ve burçlarla takviye eden yeni Memluk sultanı Kansuh el-Guri, Albuquerque'in Aden'i tehdide başlaması üzerine, Süveyş'te kuvvetli bir filo teşkil etmek lüzumuna kani olmuş ve Bayezid'e müracaat ederek şöhretleri bütün Akdeniz'e yayılan Anadolu levendlerini Memlûk sultanının yardımına göndermesini rica etmiştir; Memlûklar, Osmanlılar'dan bilhassa, Koca-ili sancağından temin edilen kereste, demir, Samakov'da imal edilen halat gibi gemi inşasına lüzumlu malzeme ve top, barut gibi ateşli silahlar talep ediyorlardı(2).

(1) Albuquerque, III, 5-23; IV, 28, 370; F.C. Danvers, **The Portoguse in India**, London, 1966, I, 220

(2) Hezarfen, **Telhisü'l-Beyan Fi Kavanin-i Âl-i Osman**, 104/a vd.

Bayezid'in bu müracaatı müsait karşıladığı anlaşılmaktadır. Nitekim, bu maksadla derhal yola çıkan bir yardım kafilesi, Alaiye civarında St. Jean l'Hospitalier'lerin baskınına uğramasına rağmen, Anadolulu levendler Süveyş'e gitmeye muvaffak olmuşlardır; çağdaş Memlûklü müellifi İbn İyas, Selmen Reis maiyetinde Süveyş'e giden 1.000 Türk denizcisi hakkında pek kıymetli bilgiler vererek, Süveyş'de Portekizliler'e karşı sefer için girişilen faaliyetleri belirtmektedir.

Cidde beyi Emîr Hüseyin ve Türk denizcilerinin gayreti ile 20 gemiden ibaret bir filo teşkil eden Selman Reis, 1515'de Hind Denizi'ne hâkim olup Kameran'ı ellerine geçiren Portekizliler'e karşı sefere çıkmıştır. Bununla beraber bu seferde mağlup olan Selman Reis ile Emîr Hüseyin ertesi sene Bender-i Aden'i muhasara etmişlerse de yine muvaffak olamamışlardır.

E. YAVUZ SELİM DEVRİ

I — SELİM'DEN ÖNCEKİ DURUM

a) Kardeşler Rekabeti

Bayezid, eski Türk an'anelerine uygun bir şekilde, oğullarını memleketin muhtelif vilâyetlerine vali tâyin etmiştir. Büyük şehzade Ahmed Amasya, ortanca şehzade Korkut önce Saruhan(Manisa) sonra da Antalya (Teke-ili) küçük şehzade Selim ise Trabzon vilayetini idare etmekte idi. Ancak, Bayezid'in yaşlandığı bir sırada, taht yüzünden kardeşler arasında devam eden rekabet, ülkede büyük bir bunalıma sebep olmuş, Bayezid'in Şehzade Ahmed'i seçmesi ile de(1) en son noktasına ulaşmıştır. Şehzade Abdullah ile Şehinşah'ın vefatları üzerine, Bayezid'in hayatta kalan üç şehzadesinden ortancası Korkut(2) yeniçeriler tarafından şiddetle tenkid edildiğinden daha başlangıçta saltanat ümidini kaybetmişti. Korkut, kardeşler arasında saltanat hırsının arttığını görünce Mısır veya Şam'da yerleşmek üzere Memlûk Sultanlığı'na müracaat etmiştir. Ancak, ikinci bir Cem Olayı'na sebebiyet vermekten çekinen Kansuh Gûrî, kendisine karşı büyük bir hüsnü kabul gösterdiği Osmanlı şehzadesinin Memlûk Sultanlığı'nda yerleşmesini önlemiş ve bu hususu da Bayezid'e bildirmiştir(3).

Selim ise, Şehzade Ahmed'in lehinde hareket eden babası ile mücadeleye girişmekten çekinmemiştir. Nitekim, babasının müsaadesini almağa lüzum görmeden Trabzon Sancağı'ndan ayrılıp, Kefe'de bulunan oğlu Süleyman'ın yanına çekilmiş, kayınpederi Kırım Hanı Mengli Giray'ın desteğini temin etmek suretiyle teşebbüse geçmiştir. Bayezid, oğlunun eyaletine dönmesini temin etmek istedi ise de muvaffak olamadı. Zirâ, Selim saltanatın Şehzade Ahmed'e geçmesine mani olmak maksadiyle, İstanbul'a yakın bir sancağa tayinini istiyor ve Edirne'yi arzu ediyordu. Teklifi reddedilince, ekseriyetini Kı-

(1) **Selimnâme. Türk. Yazm. Revân Ktb. Nr. 1277. 14/a**

(2) **Şehabettin Tekindağ. Bayezid II'nin tahta çıkışı sırasında İstanbul'da vukua gelen olaylar. Tarih Dergisi. 14 (1959). 90 vd.**

(3) **Şehabeddin Tekindağ. Korkut Çelebi ile ilgili iki belge. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi. 17 (1960). 36 vd.**

rımlıların teşkil ettiği ordusu ile Edirne'ye geldi (Mart 1511). Öte yandan devlet büyükleri şehzadeleri Rumeli'de yerleşmekten alıkoyan kanuna istinad etmek suretiyle Selim'i durdurmağa çalışıyorlardı. Nitekim, Bayezid bu devlet büyüklerinin ısrarı ile önce Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa'yı 15.000 kişi ile birlikte Edirne'ye göndermiş ve bu paşanın şehzade ile kat'î bir savaşa girişmekten çekinmesi üzerine de, bizzat sefere çıkmıştı. Bununla beraber Edirne civarında karşılaşan kuvvetler arasında herhangi bir savaş vukua gelmemiş ve Bayezid ile oğlu, Hasan Paşa'nın aracılığı ile anlaşmışlardır. Bu anlaşmaya göre, hayatta kaldığı müddetçe saltanatı Şehzade Ahmed'e terk etmeyeceğini vaad eden Bayezid, Şiî tehlikesinin başladığı bu sırada, Selim'e Semendire Eyaleti ile Vidin ve Alaca-hisar'ı tevcih ediyordu(1). Şehzade Ahmed gibi Selim de bu anlaşmayı kabul etmedi.

Korkud, İstanbul'a yakın olmak maksadiyle Antalya'dan ayrılıp babasının daha önce kendisine vermekten çekindiği Saruhan eyaletini zabtetmek üzere harekete geçti. Ancak, Teke eyaletinden geçtiği bir sırada, Elmalı ve Alaşehir ovalarından etrafa dehşet saçan Şahkulu Baba Tekeli taraftarlarının taarruzuna maruz kalarak, eşyalarının mühim bir kısmını kaybetti; Manisa Kalesi'ne sığınmak zorunda kaldı(2). Rumeli'de bulunan Bayezid'in Korkud'a hücum eden Şiî ve Alevîler'e karşı önce Anadolu Beylerbeyi Karagöz Ahmed Paşa'yı, bunun mağlubiyeti üzerine de Şehzade Ahmed taraftarı Veziriazam Hadım Ali Paşa'yı Anadolu'ya göndermesi, Rumeli askerinin zayıflamasına, Selim'in ise kuvvetlenmesine sebep oldu. Nitekim, Selim'in Zağra'ya gelmesi, İstanbul yolunun tehlikeye düştüğünü zanneden Bayezid'i geri dönmek zorunda bıraktı.

Babasının avdeti üzerine 1511 senesi Haziranında Edirne'ye gelip hazineye el koyan Selim bazı sert hareketlerde bulunmuştur.

Öte yandan, Selim'in Eski Zağra'ya gelmesi üzerine Bayezid yanında Veziriazam Hadım Ali Paşa olduğu halde, süratle ileri yürüyerek Çorlu'da Uğraş köyü civarında Selim'i mağlup etti. Selim, sahile kaçarak kendisini bekliyen gemi ile Kırım'a çekilmiştir. Ancak, adamlarından pek çoğu öldürülmüş veya esir edilmiştir.

Selim'in mağlup edilmesi üzerine, Anadolu'ya geçen Veziriazam Hadım Ali Paşa, hem Şah-Kulu Baba Tekeli taraftarlarından intikam almak ve hem de taraftarı olduğu Şehzade Ahmed'i babasının da tas-

(1) Şükrî-i Bitlisî, **Selîmnâme**, Türk. Yazm. Hazine Ktb. Nr. 1597, 43/b.

(2) Bu isyân ile Korkud'un diyâna gönderdiği mektuplar hakkında bkz. Şehabeddin Tekindağ, «Şah-Kulu Baba Tekeli isyânı», **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 3 (1967), 39; 4 (1968), 55

vibi ile tahta geçirmek üzere teşebbüse geçti. Ancak, maiyyetinde bulunan yeniçerilerin Selim'e olan bağlılıkları yüzünden Osmanlı tahtında yapılması düşünülen değişiklik gerçekleşemedi. Bunun üzerine bu değişiklikten şimdilik sarfınazar eden Şehzade Ahmed ile Sadrıâzam Hadım Ali Paşa, 15 Haziran 1511'de doğrudan doğruya Şah-Kulu Baba Tekeli (Şeytan-Kulu) üzerine yürüyerek, onu Karaman vilayetine yakın Kızılkaya Derbendi'nde sardılarsa da, Şah-Kulu Baba Tekeli, Kayseri yolu üzerinden Sivas'a doğru kaçmaya muvaffak oldu. Sadrıazam, Şiî-Alevîleri takibe başladı ise de, yeniçerilere dayanan Şehzade Ahmed tarafından desteklenmemesi yüzünden Şah-Kulu Baba Tekeli ile Gedik Hanı mevkiinde giriştiği savaşta maktül düştü (Ağustos 1511)(1).

b) Selim'in İdareyi Ele Alması

Bununla beraber Bayezid'in kendisine halef olmak üzere seçtiği, Şehzâde Ahmed, yeni Veziriazam Hersekzade Ahmed Paşa'nın bütün karşı koymalarına rağmen, İstanbul'a davet edilmiştir(2). Şehzade Ahmed, diğer devlet büyükleri ile anlaşmak suretiyle saltanat için teşebbüse geçmiştir. Ancak, Şah-Kulu hadisesindeki gayretsizliği yeniçerileri aleyhine çevirmiş olduğundan, Divânı tazyik etmesi bir netice vermediği gibi, İstanbul'da da isyan başladı (21 Eylül 1511). Nitekim, 2. vezir Vezir Mustafa Paşa'nın Ahmed'i karşılamak üzere saltanat kayıklarını hazırladığını duyan ve odalarında toplanan yeniçeriler, muhtelif kollara ayrılarak devlet büyüklerinin konaklarını yağmaladılar. Şehrin Üsküdar ile irtibatını kontrolleri altına aldılar. Bunun üzerine, Şehzade Ahmed sancağına dönmek zorunda kaldı. Öte yandan, yeniçerileri teskine muvaffak olan Hersekzade'nin telkini ile hareket eden devlet büyükleri, Şehzade Ahmed'den yüz çevirmiş ve Şehzade Selim'in tarafını tutmuşlardır. Şehzade Ahmed'in avdeti İstanbul'daki karışıklıkları durdurdu ise de, Bayezid eski nüfuzunu kaybettiğinden, bu defa Şehzade Selim taraftarı yayalar, Selim'i tahta geçirmek üzere teşebbüse geçtiler(3).

Bu arada Anadolu'da mevkiini kuvvetlendirmek gayesi ile hareket eden Şehzade Ahmed'in Konya'ya hücum ile Şehinşah'ın oğlu Sultan Mehmed ile savaşması, yayaların yanında, yeniçeri ileri gelenleri ile Anadolu sipahilerinin Selim'i Kefe'den İstanbul'a getirmek

(1) Şehabettin Tekindağ, **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, 4 (1968), 56 vd.
(2) Celalzade Mustafa, Selimnâme, 60/a
(3) İskender Bey'e mektup, Top. Sar. Müz. Arş. Nr. 2067. Krş. Ç. Uluçay, «Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu», **Tarih Dergisi**, 10 (1954), 124

üzere teşebbüse geçmelerine sebep oldu(1). Bu teşebbüsler devlet büyükleri arasında endişeye sebebiyet vermiştir. Nitekim, Hersekzade'nin gayreti ile Selim'e taraftar görünen devlet büyükleri, gizliden gizliye Saruhan valisi Şehzade Korkud'a mektup yazıp onu İstanbul'a davet ediyorlardı. Bunun üzerine, gizlice İstanbul'a gelip, askeri kendi tarafına çekmek maksadiyle, yeniçeri odalarına misafir olan Korkud Çelebi, hürmet görmüş olmasına rağmen, yeniçerilerin Selim'e taraftar olmaları yüzünden gayesine ulaşamadı. Esasen, Korkud'un teşebbüsü üzerine harekete geçen yeniçeriler, Selim'i davet edip serdar yapması hususunda Bayezid'i tazyike başlamışlardı. Nitekim önce yeniçerilerin, sonra da yayaların tazyiklerine mukavemet edemeyen Bayezid, çok geçmeden Selim'i davet etmek zorunda kaldı(2).

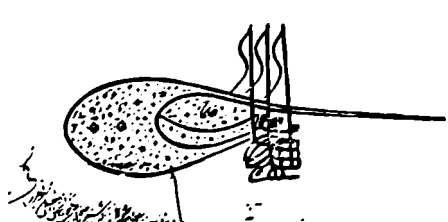

Yavuz Selim'in Tuğrası

Bu suretle yola çıkıp daha İstanbul civarına geldiği sırada 4-5 bin yeniçeri tarafından karşılanan Selim, Korkud'un şehirden ayrılmasını müteakib, 1512 Nisanının 19'unda Topkapı'sından şehre dahil olup Yeni-Bahçe'de vezirler ve devlet büyükleri tarafından karşılandı. Başlangıçta baba ile oğlu barıştırmak gayesini güden devlet büyüklerinin, sonradan Selim'in aleyhine harekete geçtikleri anlaşılmaktadır. Nitekim babası ile ayak divanında görüşen, Selim, onun saltanattan çekilmeye razı olmadığını görünce, arkasında yeniçeri ve sipâhi bölükleri olduğu halde, devlet büyüklerini önüne katmış ve Saray-ı Hümâyûn (Topkapı Sarayı)'a gitmiştir. Bâb-ı Hümâyûn önünde saf bağlamak suretiyle Selim lehinde nümâyişte bulunan yeniçeri bölükleri, maksadlarını soran Bayezid'e: «*Padişahımız, ihtiyar ve hastadır; onun yerine Selim'i isteriz*»(3) diye bağırmışlardır. Bunun üzerine mukave-

(1) İdris-i Bitlisi, Selimnâme, Fars. Yazm. Revan Ktb. Nr. 1540, 8/a
(2) Bayezid'in Selim'e gönderdiği hüküm, Top. Sar. Müz. Arş. Nr. 6185 Krş. İbn Kemal, Selimnâme, 42/b
(3) Anonim, nşr. Br. Giese, Breslau 1922, 132

mete cesaret edemeyen Bayezid, saltanatı, *«Allah'ın padişahlığını mübarek etmesi»* temennisiyle oğluna teslim etmiş (24 Nisan 1512) ve Yeni Saray (Topkapı Sarayı)'dan çıkıp, Eski Saray'a gitmiştir.

Umumiyetle azledilen vezirlerle sultanların ve bunların hanımlarının ikametlerine tahsis edilen Eski-Saray'da bir süre kalan Bayezid, yanında eski Rumeli Beylerbeyi Yunus Paşa, Defterdar Kasım Çelebi olduğu halde, Dimetoka'ya gitmek üzere araba ile İstanbul'dan ayrılmış ve Selim, Edirne-kapısı'na kadar yaya olarak arabanın yanında kendisine refakat etmiştir(1).

c) Bayezid'in Ölümü

Bu suretle, bir askerî nümayiş sonunda tahtından indirilmesine müteessir olan Bayezid, daha Edirne'ye varmadan 10 Haziran 1512 Perşembe günü Hafsa (bugünkü: Havza) yakınındaki Abalar köyünde vefat etmiştir(2). Derhal kefenlenen cenazesi Yunus Paşa tarafından ertesi gün erkenden Burgaz'a, sonra da Eskü'ye ve Arablu'ya getirilmiş ve 13 Haziran Pazar günü buradan yola çıkarılarak Hüsam Bey Çiftliği yanında, İstanbul'dan gelecek emre intizaren, bekletilmiştir. Gelen emir üzerine bu mahalden hareketle İstanbul'a getirilen Bayezid'in cenazesi, başta Selim olmak üzere, devlet ileri gelenleri tarafından karşılanmış, namazı Câmi-i Cedid (Fâtih Camii)'de kılındıktan sonra kendi camiindeki türbesine gömülmüştür.

Büyük bir üzüntü ve hastalıktan ileri gelen bir ızdırap içinde araba ile İstanbul'dan hareket eden Bayezid'in, yolda zehirlenerek öldüğüne dair, gerek Batı ve erekse Osmanlı kaynaklarında birbirleri ile bağdaşan haberler bulunmaktadır. Nitekim, çağdaş batılılardan Spandouyn(3) ile Menavino(4), Angiolello(5), Bayezid'in, oğlunun emri üzerine Yahudi doktoru tarafından zehirlendiğini iddia etmişlerdir.

Osmanlı kaynakları, Bayezid'in zehirlenmesi hakkında bazan mübhem, bazan da açık haberleri ihtiva ederler. Nitekim, İbn Kemal, Yahudi tabibin ismini kayd etmemekle beraber, onun tedavi şekli hakında açıklamada bulunur(6). Öte yandan, Keşfî, Bayezid'in hastalığı

(1) Hadidî, **Tarih-i âl-i Osman**, Türk. Yazm. Ünv. Ktb. Nr. 1268, 189/b vd.; Lokman, **Kitâb-ı Esrârname-i Aşıkan**, 7/a

(2) **Bendü'l-faklr Yunusu'l-hakir** imzalı mektup, bk. Top. Sar. Müz. Arş. Nr. 6335. Krş. Lütfi Paşa, **Tevârih-i âl-i Osman**, İstanbul 1341, 203

(3) **Traicté**, nşr. Ch. Schefer, 331

(4) **Della vita et legge Turchesca**, nşr. Sansovino, 54

(5) **Historia Turchesca**, 272

(6) **Inventaire de l'Histoire generale des Turcs**, Paris 1620, 172-173; Ayr. bk. Zinkeisen, **GOR**, Gotha 1854, II, 565; **Defter IX**, 14/a

hakkında çok enteresan bilgiler verir, onun hastalık yüzünden dimağının muhtel olarak delirdiğini zikreder(1). Bununla beraber, Bayezid'in zehirlendiğine dair en açık bilgiyi veren Mustafa Cennâbî'dir.

(1) el-Aylemü'z-Zâhir, Arapça Yazma, Nuru-Osmaniye Ktb. Nr. 3100, 332/b. Bütün bu kaynaklar ve tafsilât için bkz. Şehabettin Tekindağ, «Bayezid'in Ölümü Meselesi», Tarih Dergisi, 24 (1970), 11 vd.

II — SELİM'İN İDAREYE HÂKİM OLMASI

a) Şehzade Ahmed ve Korkud ile Çocuklarının Bertaraf Edilmesi

Selim bu suretle tahta geçmiş olmakla beraber, Bayezid'in sekiz oğlundan(1) hayatta kalan ikisi Korkud Çelebi ile Şehzade Ahmed Saruhan ve Amasya valiliklerinde bulunuyor ve ilk fırsatta harekete geçmeye hazırlanıyorlar idi. Nitekim, müstakbel Sultan Şehzade Süleyman, Kefe'den babasının biât merasiminde bulunmak üzere İstanbul'a davet edildiği bir sırada, Selim, Şehzade Ahmed'in oğlu Alaeddin'in, babasının emriyle Bursa'yı zapdedip şehrin subaşısını öldürdüğü ve halktan «salgın»(vergi) toplamaya başladığını öğrenmekte gecikmedi (19 Haziran 1512). Bununla beraber Bursa'ya girip devlete ait bütün malları zapteden Alaeddin, çok geçmeden Bursalıların hücumuna maruz kaldığından, şehri süratle terketti(2). Ancak Gemlik, Biga taraflarına adamlar gönderip Karaman beylerine de hükümler yazan Alaeddin, Selim'in harekete geçmesi üzerine, dağılan askerlerinin arkasından Afyonkarahisar'a babası Ahmed'in yanına çekilmek zorunda kaldı. Bu arada Ahmed'e taraftar ümeradan Taceddin Bey'in Eskişehir civarındaki köyleri yakması üzerine halk, dîvâna tezkire gönderip acele yardım talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine 29 Temmuz 1512'de şehzadelerin Rumeli'ne geçmelerini önlemek maksadiyle 25 kadırgadan ibaret bir filoyu Anadolu sahillerinin kontroluna memur eden Selim, oğlu Süleyman'ı İstanbul'da bırakarak 70.000 kişilik bir kuvvetle Anadolu'ya geçmiştir.

Bu sırada Afyon'dan Sivrihisar'a gelip halktan salgın toplamakla meşgul bulunan Ahmed, Selim'in harekete geçtiğini öğrenir öğrenmez ricata karar verdi. Önce Konya yolundan Çukurova'ya gitmek istedi ise de, Hemden Paşa'nın Karaman Beylerbeyi olması yüzünden, muvaffak olamıyarak lâlâsı Yular-kıstı Sinan Paşa'nın hâkim bulunduğu Amasya civarına çekildi. Bununla beraber, Selim'in yeni bir tedbir olarak, Amasya sancak beyliğine Davud Paşa'nın oğlu Mustafa Paşa'yı tâyin etmesi yüzünden buradan da çekilerek süratle Konya'ya döndü. Şiîlere taraftar olduğu anlaşılan oğlu Murad, Şah İsmail'e iltica etmesi tavsiyesinde bulunuyor idi. Halbuki, o, «babam»

---

(1) Evvelce vefat edenler: Abdullah, Mehmed, Şehinşah, Alemşah ve Mahmud.

(2) Bk. Topkapı Sarayı Müzesi Arş., E. 5452 numaralı belge.

diye hitap ettiği Memlûklu Sultanı Kansuh Gûri'yi tercih ediyor ve yanına oğullarından Süleyman ile Alaeddin'i kattığı Murad'ın lâlâsı Hüseyin Bey'i bu Memlûklu Sultanı'na göndererek bu suretle babasının yerine kendisinin geçtiğini anlatmak istiyordu(1). Bununla beraber, Divrigi'ye gelip Dulkadır-oğlu Alâüddevle ile müzâkerelere girişen Ahmed, Selim'le ihtilafa düşmekten çekinen Gûri'nin red cevabı ile karşılaştı. Bunun üzerine Darende'ye çekilen Ahmed'in Ankara'da bulunan Selim'e bir mektup göndermek suretiyle Anadolu'nun taksimini teklif ettiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber Rumeli'ye de geçmek isteyen Ahmed'in Şehzade Korkud Çelebi ile birleşmek istediğine dair bazı kayıtlar vardır(2).

Buna rağmen 1512 senesi 23 Kasımı'nda Bursa'ya geldiği bir sırada merhum kardeşi Sultan Mahmud'un oğullarından Kastamonu sancak beyi Musa, Orhan, Emir ve Alemşâh'ın oğlu Çankırı sancak beyi Osman ve Şehinşâh'ın oğlu Konya valisi Mehmed'i öldürterek cesetlerini Bursa'ya gönderen Selim, kendisine itaatten ayrılmıyacağına dâir sadakat yemini eden Korkud'un da(3) sözünden dönüp «derûnunun saltanat havası ile» dolu olduğunu anlar anlamaz, onun da bertaraf edilmesini arzu etti ve bizzat Manisa'ya yürüyüp onu kendi sarayında ansızın bastırdı. Ancak, Korkud, Piyâle adındaki kölesi ile birlikte kaçmaya muvaffak olup, Bergama civarında bulunan bir mağaraya saklanabildi(4).

Maksadının evvelce babası zamanında olduğu gibi, Antalya'ya inip bir gemi ile Mısır Memlûklu Sultanlığı'na veya Rodos şövalyelerine sığınmak olduğu anlaşılan Korkud Çelebi, yerini keşfeden Türkmenlerin ihbârı üzerine Piyâle ile birlikte yakalandı ve Bursa'ya getirildiği bir sırada, Eğrigöz'de, 9 Mart 1513'de, Kapıcı-başı Sinan Bey tarafından uykuda iken yay kirişi ile boğulmak suretiyle öldürüldü. (5). Nâşı dört gün sonra Bursa'da, Orhan Gazi türbesi'ne gömüldü (13 Mart 1513). Korkud Çelebi'nin ölümü üzerine umumi bir matem ilân eden Selim, biraderinin saklandığı yeri haber veren Türkmenlerden pek çoğunu öldürttü.

Şehzade Ahmed'e gelince, Amasya'dan ayrılıp Divriği'ye geldiği sırada devlet büyüklerinden mektuplar almış, geriye dönerek lâlâsı Yular-kıstı Sinan Paşa'yı vezir tayin etmiş idi. Maiyyeti askerlerinden bir kısmının Sinop Beyi Karaca Ahmed Paşa'ya iltica etmelerine rağ-

(1) Bk. Topkapı Sarayı Müzesi Arş., E. 2667 numaralı belge.
(2) Topkapı Sarayı Müzesi Arş. 6684 numaralı belge.
(3) Feridun Bey, Münşeât, I, 373 vd.
(4) Ahmed imzalı bir ihbâr mektubu, Top. Sar. Müz. Arş. Nr. 6684.
(5) Şehabettin Tekindağ, «Korkud Çelebi ile ilgili iki belge», Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 17 (1969). 37

men, şuraya-buraya dağılan taraftarlarını mektuplar göndermek suretiyle, toplamaya muvaffak olan Şehzade Ahmed. oğlu Sultan Osman'ı yerine bırakmasını müteakib, Amasya civarında kendisini gözetmekle vazifeli Mirâhûr Bıyıklı Mehmed Ağa üzerine yürüdü. Maksadının Bıyıklı Mehmed Ağa'nın müdafaa ettiği Tosya'yı zabtetmek olduğu anlaşılan Şehzade, yeniden teşebbüse geçmişse de muvaffak olamadı. Zira, daha önce Çankırı ve Kastamonu beylerini Bursa'ya göndermek suretiyle Şehzade Ahmed'in oğullarını bertaraf eden Bıyıklı Mehmed Ağa, Sinop Sancak Beyi Karaca Ahmed Bey'le birlikte hareket etmiş idi.

Bununla beraber, Şehzade, Bıyıklı Mehmed Ağa'nın adamı Ahmed Çavuş tarafından müdafaa edilen Osmancık kalesine hücum etti. Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre, Osmancık kalesini alamayıp Koyun Baba Tekkesi civarında ordugah kuran Şehzade, Ahmed Çavuş'la giriştiği çarpışmalar sırasında yeniden Tosya'ya yürümüş ve burayı müdafaa eden Bıyıklı Mehmed Ağa'yı da mağlup etmiştir. Bu arada Çankırı, Tosya ve Kastamonu taraflarının şehzadeye taraftar yayalar tarafından yağmalandığına dair kayıtlar vardır. Nitekim, bugün Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde mevcud 12206 numaralı bir rapor (ariza)da ismi geçen şehirlerin içinde bulundukları tehlike tasvir edilmekte ve tamamen memleket içine giren Şehzade Ahmed'e halkın ister istemez tâbi olacağı belirtilmektedir.

Ayrıca, durumun daha da ağırlaşacağına dikkati çeken bu arîzada, hareketin yaza bırakılmayıp Rumeli askerinin gelmesini beklemeden harekete geçilmesi tavsiye edildikten sonra, son pişmanlığın fayda vermiyeceğine işâret edilmektedir. Bununla beraber, Şehzade'nin taraftarlarından pek çoğunu kaybetmiş olduğu görülmektedir. Nitekim, kendisini bu kadar desteklemiş bulunan yayalar ailelerini emniyetli yerlere saklayarak Yavuz'a sığınmışlardır. Bu arada Şehzade'nin Çavuş-başısı Bâli Ağa'nın da iltica ettiğine dikkat çekmek gerekir(1). Anadolu Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın Selim'e gönderdiği rapordan anlaşıldığına göre(2), Ankara'dan ayrılarak yanında 20.000 süvari olduğu halde Eskişehir - Seyitgazi yoliyle İnönü'ne gelen Şehzade, Bursa'ya yürümüş ve Selim'le neticede kendisini tahta götürecek kat'i bir savaşa girişmeye karar vermiştir.

Kardeşinin şecaat ve dirayeti hakkında kesin bir fikri olmadığı anlaşılan Selim, üç gün içinde 10.000 yeniçeriden mürekkep bir ordu getirmek üzere acele ile İstanbul'a göndermiş olduğu yeniçeri ağasının Mudanya'ya çıkması üzerine, harekete geçmiş ve Bıyıklı Mehmed

(1) Top. Sar. Müz. Arş. E. 6183 numaralı ariza.
(2) Top. Sar. Müz. Arş. E. 5811.

Ağa ile Anadolu Beylerbeyi Mustafa Paşa'yı Ahmed üzerine göndermiştir. Ancak bu öncü kuvvetler, mağlup olarak 7.000 kişilik telefât ile geri çekilmek zorunda kaldılar (14 Nisan 1513). Bununla beraber, Ahmed'in muvaffakiyetini devam ettirmek üzere bunları takip etmemesi aleyhine oldu. Zira, Selim, kuvvetlerini toplamak fırsatını buldu. Nitekim, Dukakinoğlu Ahmed Paşa ile Kırım Hanı'nın oğlu Saadet Giray'ın birbirini müteakib getirdikleri askerler ile kuvvetlenen Selim, 15 Nisan 1513'de Bursa'dan hareket etmiştir.

Ahmed, 15 Nisan'da Yenişehir ovasında cereyan eden savaşın ilk anlarında galip gelmişse de, devlet büyüklerinin vaadleri hilâfına kendisine yardım etmemeleri(1), Dukakinoğlu ile Anadolu Beylerbeyi ve Saadet Giray'ın onu yan taraftan vurmaları üzerine, mağlup olup, İzmit'e doğru kaçmak istedi. Fakat Hendek civarında atının yıkılması yüzünden yakalandı. Şehzade, Dukakinoğlu'na kendisini kardeşinin yanına götürmesini rica ettiyse de, arzusu yerine getirilmedi. Zira, kendisiyle görüşmekten istinkaf eden Selim, ona bir Osmanlı şehzadesine lâyık bir sancak vereceğini vaad etti ki, bu husus umumiyetle idama delalet etmektedir. Evvelce Korkud'u öldürdüğünü gördüğümüz Sinan Ağa, bu sefer de, Şehzade Ahmed'i şehid etti. Tahnid edilen cesedi Bursa'da II. Murad Türbesi dâhilinde bulunan Şehinşâh'ın türbesi yanına defnedildi. Evvelce Korkud'un, bu defa da Ahmed'in ölümüne müteessir olduğunu göstermek maksadiyle, Bursa'da bir koyun kestirip fakirlere de 700.000 akçe dağıtan Selim'in bu hareketinde samimi olup olmadığı bilinmemektedir.

Şehzade Ahmed'in ölümünü müteakib çocuklarını da bertaraf etmek maksadiyle harekete geçen Selim'in emriyle Amasya'ya yürüyen Sinop Beyi Karaca Ahmed Bey, şehzâdenin oğlu Sultan Osman ile Sultan Murad'ın oğlu Sultan Mustafa'yı tevkif etti. Bunlar, 14 Mayıs 1515 (H. 919 Rebiülevvel)'de Selim'in emriyle öldürüldüler. «Kitâbede «Dâr-ı fenâdan sarây-ı bekaya rıhlet ittiler»(2). Sultan Murad'ın diğer oğlu Mehmed Çelebi'nin ise daha önce (918/1513) öldürüldüğü anlaşılmaktadır(3).

b) Batı ile Anlaşma

Kardeşlerini bertaraf etmesi üzerine Osmanlı tahtının yegâne vârisi olarak Bursa'dan hareket eden Selim, Gelibolu yoluyla önce İs-

(1) Top. Sar. Müz. Arş. Nr. E. 12363 numaralı belge.

(2) Şehzade Osman Amasya'da II. Bayezid Camii avlusuna, bugün Osman Çelebi Türbesi diye tanınan mahalle, gömülmüştür. Türbesi kapısının üstünde sülüs hatla yazılmış kitâbesi ölüm tarihine işarettir. Bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Kitâbeler, İstanbul, 1927, I, 130 vd.

(3) İ.H. Uzunçarşılı, Kitâbeler, I, 135

tanbul'a, sonra da Edirne'ye gitmiş, burada kendisini tebrik için bekleyen sefirleri kabul etmiştir. Bunlar arasında Venedik sefiri Antonio Guistiniani, Selim'in iltifatına nâil olmuş ve 17 Kasım 1513'de, iki tarafça eski anlaşmalara sâdık kalınacağını belirten Türkçe ve Rumca olmak üzere kaleme alınan yeni bir anlaşma akdine muvaffak olmuştur(1).

Öte yandan babası Ştefan (Stephan) Cel Mare (1457-1504)'nin Osmanlı kudretine boyun eğerek 4.000 altına çıkarılmış olan vergiyi (cizyeyi) ödeyip memleketi, öteki milletlerden daha hâkim ve kuvvetli oldukları için, Türkler'e teslim etmesini vasiyet etmiş olduğu Boğdan (1504-1527)'ın bu tavsiye gereğince yaptığı yeni müracaat ile Eflâk Beyi Neagoe Basarab (1512-1521)'ın tabiiyet tekliflerini kabul eden Selim, ayrıca kendisini tebrike gelen Memlûklu Sultanı Kansuh Gûrî'nin elçisi ile Rus çarı Vassilij'in sefirlerini de kabul etmişti. Sonradan tebaasının Osmanlı Devleti ile yaptığı ticârî faaliyetleri daha da arttırmak azminde olan Vassilij, Osmanlılarla anlaşmanın lüzumuna kani olarak 1514'de subaylarından Alexief isminde birini İstanbul'a gönderecektir(2).

c) Osmanlı-Safevî Münasebetleri

1. Anadolu'da Şii Propagandası

Ehl-i beyt sevgisine dayanarak Şii devletini kuran Şah İsmail'in, halifeler göndermek suretiyle Anadolu'nun Bâtınî halkı arasında giriştiği propaganda faaliyeti, gayesine ulaşmış görünmektedir. Nitekim, çoniki dilimli Kızıl-taç veya külâhın kabulünden beri Erdebil sûfilerine tarafdar olan Anadolulu Kızılbaşlar(3), Hâtâ'î takma adı ile şiirler yazan Şah İsmail'i bir kurtarıcı olarak kabul ettikleri gibi, bazı şâirler de Osmanlı Devleti'ne karşı Şiiliğin zaferini temenni eden nefesler kaleme almışlardır.

Esâsen, bu hareket ve teşebbüslerin çoğaldığı devir şehzâdeler arasındaki rekabetin meydana çıktığı bir zamana tesadüf eder. Nitekim,

---

(1) Osmanlılar, XIV. yüzyıldan başlıyarak, hemen-hemen XVI. yüzyılın sonlarına kadar rumcayı devlet muhâberesinde kullanmışlardır. XV. yüzyılda Fatih ve II. Bayezid'in rumca yazılmış fermânları elde mevcutdur. XVI. yüzyılda en son rumca fermân II. Selim'in Venedik Docu'na gönderdiği fermandır: bkz., Miklosich-Müller, **Acta et diplomata Graeca**, 1865, III

(2) Karamsin, **Rusya Tarihi**, (rusça), St. Petersburg, 1842, VII, 45. Krş. Hammer, IV, 111

(3) Anadolulu Kızılbaşlar hak. bkz. F.W. Hasluck, **Christianity and Islam under the Sultans**, Oxford, 1929, I, 139 vd.; Ahmed Refik, «Osmanlı devrinde Râfızilik ve Bektaşilik». **Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, IX, 1932/2, 25 vd.

bu karışıklık anlarında timarları ellerinden alınıp başkalarına devredilen Tekeli sipahîler, Şah İsmail'in vaadlerine aldanarak İran'a hicret etmişlerdir(1). Hemen belirtelim ki, 1511'de Anadolu'da büyük tahribata ve insan kaybına sebep olan Şah-Kulu Baba Tekeli isyânının büyümesinde bu sipâhîler mühim bir rol oynamışlardır. Şah İsmail'in sebep olduğu bu son karışıklıklar sırasında Anadolu'da 50.000 kişi ölmüş, pekçok hâne de yağma edilmiştir(2).

Öte yandan, 1512'de, Şah İsmail'in halifelerinden Nûr Ali Halîfe'nin, 3.000 Kızılbaşla Fâik Bey kuvvetlerini yenip Tokat'ı zabt ile Şâh nâmına hutbe okutması, sonra da Amasya vâlisi Şehzâde Ahmed tarafından üzerine gönderilen Yular-kısdı Sinan Paşa'yı mağlup etmesi, yeni bir buhranın çıkmasına sebep olmuştur(3).

Bayezid'in aldığı tedbirler, Şiî tehlikesini bertaraf edememiştir. Bu yüzden Şiî tehlikesini önliyebilecek şehzadenin Selim olduğu hususunda herkes ittifak etmiştir. Nitekim, halkın fikrine tercüman olan Celâlzâde, bütün meclislerde ozanların: «*Yürü Sultan Selim devrân senündür*» diye türkü çıkardıklarını belirtir(4).

2. Selim'in Aldığı Tedbirler

24 Nisan 1512'de, Selim'in tahta çıkması ile başlayan olaylar, bu kanaatın doğruluğunu bir kere daha ortaya koydu. Bu yüzden Selim, sıklaşan Kızılbaş-Safevî münasebetlerini yok etmek ve Anadolu Kızılbaşları'na şiddetli bir darbe indirmek niyetinde idi. Bu maksatla Şiîliğin Ehl-i Sünnet mezheplerince reddedilmiş olduğunu halka telkin etmek vazifesini devrin ülemasına verdi.

Sünnî ulemânın bu hususta kaleme aldıkları fetva ve risalelerin çokluğu, meselenin önemi hakkında bize bir fikir vermektedir. Nitekim, Kemâl Paşazade ile Sarı Görez'in, Kızılbaşlar hakkında vermiş oldukları fetva ve risaleler, Osmanlılar'ın fikir ve düşüncelerini aksettirmesi bakımından çok önemlidir(5).

Özellikle Kemâl Paşazade, risalesinde, Şah İsmail ile Ehl-i Şia hakkındaki Sünni akideyi görmek mümkündür. Bu risalede küfr ve irtidadına hükmedilen Şah İsmail ile askerlerine karşı açılacak savaşların, diğer din düşmanları ile yapılacak savaşların aynısı olduğu ve cihat

(1) Celalzade Mustafa, Selimnâme, Türk. Yazm. Hazine Ktb. Nr. 1274, 39/b vd.
(2) İdris-i Bitlisî, Selimnâme, Fars. Yazm. Revân Ktb. Nr. 1540, 2/b.
(3) Hasan Rumlu, Ahsenü't-Tevârih, nşr. C. N. Seddon, 134 vd.
(4) Celalzade Mustafa, Selimnâme, 41/a
(5) Fetva ve risalelerin metni ve tefsirleri hak. bkz. Şehabettin Tekindağ, «Yeni Kaynak ve vesikaların ışığı altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi», Tarih Dergisi, 22 (1968), 53 vd.

sayılacağı belirtiliyor, umumiyetle, Şiilerin öldürülmesinin caiz olup mallarının helal, nikahlarının ise batıl olduğu açıklanıyor idi(1).

İşte bu fetva ve risalelerin kaleme alınmaları üzerine, Kızılbaşlara karşı şiddetle harekete geçmek zamanının geldiğine kani olan Selim, müftiterin tesbit edilerek defterlere kaydedilmesini emretmiş; bu suretle 40.000 Şii ve Kızılbaş'ın ölümü ile neticelenen katliam vukua gelmiştir(2).

3. İran Seferi

Öte yandan yanında bulunan Şehzade Ahmed'in üç oğlundan Murad Çelebi'yi Osmanlı tahtının yegane varisi olarak ilan eden Şah İsmail, Osmanlılar'a karşı açacağı savaşa iştirak etmesi için Sünnî olan Memlûk sultanına hediyelerle birlikte bir sefâret heyeti göndermiş, Şii katliâmı üzerine birbirini müteakib Anadolu'ya sevkettiği *Halifeler* ile de Bâtınî ve Şiî halkı yeniden isyana teşvik etmiştir.

Bu son hareket üzerine Edirne'de toplanan olağanüstü dîvânda savaş kararını alan Selim, 19 Mart 1514 Salı günü bu şehirden hareket edip 10 günlük bir yürüyüşten sonra 29 Mart'da, İstanbul'a gelmiş ve eski bir ananeye uyarak çadırını Eyüb'de Fil Çayırı'na kurdurmuştur. Hazreti Eyüb'ün, Fatih ve babası Bayezid'in kabirlerini ziyaret eden Selim, kurbanlar kesdirip fakirlere de pek çok sadaka dağıttı. Özellikle Sünni ülemanın verdikleri fetvalar üzerine büsbütün heyecana gelen halk, Kızılbaşlara karşı sefere çıkan Selim'i görmek üzere Eyüb'ü doldurmuş, Haliç'i ise kayıklar istila etmişti. Nitekim bu sırada Eyüb medresesinde bulunan Giyâs, kaleme aldığı kasidesinde halkın heyecanını tasvir etmekte, gazâya çıkan Selim'i selamlamaktadır(3).

Kaynaklardan anlaşıldığına göre, bu sırada Rumeli'nden gemi ile, Anadolu'dan develerle Trabzon'a kuvvetler nakledilmiştir. Bu suretle evvelce hareket eden ordusuna 20 Nisan 1514 Perşembe günü yetişen Selim, Bosna valisi Sinan Paşa'yı Anadolu Beylerbeyiliği'ne tayin ettiği gibi, 23 Nisan'da İzmit'e geldiği bir sırada da Şiî halifelerinden olup esir olarak orduda bulunan Kılıç isminde birisi vasıtasiyle Şah İsmail'e Farsça yazılmış bir name (mektup) göndermek suretiyle, üzerine yürüdüğünü ilan etmiştir. 27 Safer 920 (23 Nisan 1514)

(1) **Risâle**, Pertev Paşa Ktb. Nr. 621, 31/a vd.
(2) **Ebu'l-Fadl Mehmed Efendi, Selîmşâh-nâme, Lâlâ İsmail Ef. Ktb. Nr. 348, 65/a; Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, II, 245 vd.**
(3) **Risâle-i Nazm-ı Leâl, İzzet Koyunoğlu Ktb. 12/b**

tarihini taşıyan bu name, Kazasker ve Nişancı Tâcîzade Cafer Çelebi tarafından yazılmış olup, Selim'in Şah İsmail'e gönderdiği ilk mektupdur.

Osmanlı inşâ (mektup yazma) sanatına nümûne olabilecek bir mükemmeliyette kaleme alınmış olan bu name, bir çok müellif tarafından asıl metinle birlikte alınmış olup, ehemmiyeti herkesçe kabul edilmiştir. Osmanlılar'ın Şîi ve Kızılbaşlar hakkındaki düşünceleri yanında niyet ve maksatlarını belirten bu nâmede, din ulemasının küfür ve irtidâdına (dinden dönme) hükmettikleri Şah İsmail'in Hulefâ-i Râşidîn ile belli başlı şeyhleri sebb (dinî küfr) etmesini şiddetle tenkid eden Selim, bu yüzden onun katline cevaz verildiğini açıklıyor, kendisinin ise, dinin takviyesi yanında mazlum ve kalbi yanık olanların yardımlarına koşacağını söyleyerek, padişahların bu sebeple ipek ve kumaş elbiseler yerine zırh ve kaftan giymesi icap ettiğine işaret ettikten sonra, denizden geçip üzerine yürmek suretiyle zulmünü âciz ve zavallılar üzerinden kaldıracağını beyan ediyor ve kılıçtan evvel İslâm'ı teklif ile son pişmanlığın faydasızlığını belirtiyor idi(1). Aynı gün Akkoyunlu Türkmen ulusuna mensup olup, bu sırada Şah İsmail'e karşı savaşa girişmiş bulunan Ferruhşad Bey'e de mektup göndermek suretiyle(2), onu kendisiyle birleşmeye davet eden Selim, 24 Nisan 1514'de, önce ordunun buluşma yeri olan Yenişehir-ovası'na, sonra da Seyitgazi'ye gelmiştir.

Çağdaş müelliflerden Celalzade Mustafa'nın bildirdiğine göre, bu mevkiide Kapıkulu askerlerinden her birine biner akçe sefer bahşişi dağıtıp, 20.000 tımarlı sipahiden mürekkep öncü ordusuna da Vezir Dukakinzade Ahmed Paşa'yı tayin eden Selim, Sinop valisi Karaca Ahmed Paşa'yı 500 süvari ile keşfe ve akıncı kuvvetlerini de Mihaloğlu Mehmed Bey emrinde sefere memur etmiştir(3). Osmanlı ordusu bundan sonra, Konya'ya gelerek Filâbâd Çayırı'na yerleşmiş. Müelliflerin, özellikle sefere iştirak edenlerin bildirdiklerine göre, Konya'daki ikameti esnasında halka hoş görünecek hareketlere baş vuran Selim, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin mezarını ziyâret etmiş ve fakirlere de 100.000 akçe sadaka dağıtmış idi(4). Aynı zamanda tımarlı sipahilere de 100'er akçe terakki ihsan eden Selim, Kayseri'ye geldiği sırada Dulkadıroğlu Alâüddevle Bozkurt Bey'le müzakereye giriş-

(1) Feridun Bey, Münşeat-ı Selatin, I, 379-381; Sarı Abdullah Efendi, Münşeât-ı Fârisî, Esat Efendi Ktb. Nr. 3333, 96/b vd.; Hoca Sa'deddin, Tacü't-Tevarih, II, 246 vd.

(2) Feridun Bey, Aynı eser, I, 381 vd

(3) Celalzade, Selimname, 100/a vd.

(4) Haydar Çelebi, Rüz-nüme (Feridun Bey, I, 398); Celalzade, Aynı eser, 101/a

miş idi. Ancak, ihtiyarlığından bahisle sefere gelemeyeceğini bildiren Dulkadıroğlu'nun, hakikatte daha II. Bayezid devrinde Osmanlılar'a ilticâ ile Selim'in yanında savaşa iştirak ettiği bilinen Osmanlı taraftarı Şahsuvaroğlu Ali Bey sebebi ile, Memlûklara taraftar bir siyâset tâkip edip Osmanlılara karşı cephe alması, orduda baş gösteren erzak buhranının artmasına sebep oldu.

Dulkadırlılar'ın evvelce Timur'a karşı olduğu gibi, bu sefer de Osmanlılar aleyhinde çıkaracakları muhtemel zorlukları göz önünde tutan Selim, Alâüddevle ile uğraşmaktan şimdilik vazgeçerek 26 Haziran'da Sivas'a gelmiş ve 140.000 asker, 5.000 zahireci 60.000 deveye yükselen ordusunu bir yoklamaya tâbi tutmak lüzumunu duymuştur. Yoklamadan sonra muhtemel bir Şii ayaklanmasını önlemek maksadiyle, Kayseri ile Sivas arasında, İskender Paşa kumandasında 40.000 kişilik bir ihtiyat kuvveti bırakılmıştır. Ebu'l-Fadl Mehmed Efendi'den anladığımıza göre ekseriyetini hasta ve âlillerin teşkil ettiği bu ihtiyat kuvveti, ordunun ricat hattını tutacak, aynı zamanda Şah İsmail'in Diyarbekir ve Batı smırı kumandanı Ustaçluoğlu Mehmed Han'ın yaptığı tahribat yüzünden uğranılan zahire ve saman buhranını da önleyecek idi(1). Bununla beraber Trabzon'dan katır sırtında getirilen zahireden başka yiyecek temin edilemediği gibi, bu buhrana çare bulamayan Selim, Ardahan, Göle, Oltu ve İspir bölgelerine hâkim mahallî Gürcü beylerinden Mirza Çabuk'a baş vurmak zorunda kaldı. Aynı zamanda bu buhrandan istifade etmesine mani olmak üzere Erzincan'dan Şah İsmail'e üçüncü defa Türkçe bir mektup gönderen Selim, onunla bir an evvel savaşmak gayesini gütmüş görünmektedir. Nitekim, namede bir evvelki mektupları hulâsa etmek suretiyle yakında Azerbaycan'a vasıl olacağını bildiren Selim, Sivas ile Kayseri arasında bir ihtiyat kuvvetinin bırakılmış olduğunu açıklamaktan çekinmiyor, Şah İsmail'i tahrik edecek kelimeler sarfediyor idi(2).

Osmanlı ordusu Erzincan'a tâbi Yassı-Çemen'deki Hasan Beyʟ çayırına geldiği sırada (18 Temmuz), Şah İsmail'in elçisi Şah Kulu Akay Bevey Nuker ordugâha gelip Selim'e bir name ile içi afyon dolu bir altın kutu takdim etti; Şah İsmail, namesinde, Selim'i savaşa zorlayan sebebi araştırıyor, Dulkadırlılarla düşmanlıkta bulunmamış olduğundan bahsediyor idi. Aynı zamanda Selim'in mektuplardaki ifadesini de bir padişaha yakıştırmayan Şah İsmail, bunların afyon ile sarhoş olmuş kâtiplerin kaleminden çıkmış olduğunu iddia ettikten

(1) Selîmşah-nâme, 69/a; Celalzade, 102/a

(2) Feridun Bey, I, 383 vd.; Ebu'l-Fadl Mehmed Efendi, 70/b vd.; Celalzade, Aynı eser, 102/a vd.

sonra, mektubunu İsfehan'da bir av esnasında yazdığını bildiriyor, Osmanlılarla dostluğundan bahsettikten, Timur zamanında olduğu gibi, memlekete karışıklık ârız olmasını istemediğini belirttikten sonra, aksi halde kendisinin de savaşa hazır olduğunu beyân ediyor idi(1). Mektubundaki ifade tarzından müteessir olan Selim'in sefiri öldürttüğü anlaşılmaktadır.

Öte yandan, Şah İsmail'in, verdiği söze rağmen henüz meydana çıkmamış olması, çorak arazide büyük bir müzayakaya (sıkıntı) maruz kalan asker arasında hoşnutsuzluğa sebep oluyor idi. Nitekim, Fırat nehri (Kara-su) kenarına gelindiği bir sırada isyan belirtileri görüldü. Bununla beraber, sancak beyleri gibi vezirler, başlangıçta, ileri gitmenin aleyhinde olmalarına rağmen bunu açıklamaktan çekindiler. Ancak askerin hareketini tanzim ile Erzincan'dan Azerbaycan'ın merkezi olan Tebriz'e kadar alınacak yolu 40 merhaleye taksim eden Selim'in, kararında sebat etmesi üzerine, daha ileri gitmenin mahzurunu arzetmek maksadiyle Karaman Beylerbeyi Hemdem Paşa'yı Selim'e gönderdiler. Şehzade Ahmed vak'asında Selim'e hizmet etmek suretiyle, onun kardeşine galip gelmesini temin etmiş bulunan Hemdem Paşa, padişahın hakkındaki teveccühüne itimat ederek bu hususu arzetti ise de, Şah İsmail ile muhakkak savaşmak kararında olan Selim, askere fenâ bir örnek olmasından çekindiği bu teşebbüsü şiddetle reddederek Hemdem Paşa'yı feda etmek zorunda kaldı(2).

Zeynel Paşa'nın Karaman Beylerbeyi tâyin edilmesi üzerine, harekete geçen ordu, seri bir yürüyüşle Çermük'e geldi. Selim, bu mevkide Bâli Bey tarafından esir edilen iki kızılbaşı, Türkçe olarak kaleme alınmış bir mektup ile Şah İsmail'e gönderdi. Osmanlı padişahı, bu dördüncü mektubunda, bermutad, Şah'ı tahrik ediyor, memleketinde günlerce yürüdüğü halde kendisinden hiçbir haber alınmadığını belirttikten sonra, onun korktuğuna hükmederek bir tabibe müracaat etmesini tavsiye ediyor idi. Müellifler, Şah İsmail'e mektupla birlikte bir de kadın elbisesi gönderen Selim'in Sünni olan Özbek Hanı Ubeyd gibi Memlûk Sultanı Kansuh Gûri'ye de birer mektup yazıp, düşman memleketinde bulunduğunu bildirdiğini kaydederler(3). Osmanlı ordusu Çermük'ten Eskitepe'ye, oradan da Sökmen'e vasıl oldu. Daha Tercan'da iken sonradan vezir olan Yahya Bey'i, Mustafa Bey ile Trabzon sancak beyi Mehmed Bey'i Bayburt'un zabtına me-

(1) Feridun Bey, Münşeat, I, 384 vd. Celalzade, Aynı eser, 103/b
(2) Haydar Çelebi, Rûz-nâme (Feridun Bey, I, 400); Celalzade, Aynı eser, 105/a
(3) Feridun Bey, I, 374 vd.; Sarı Abdullah, 104/b vd.

mur eden Selim, Sökmen'de Gürcü beyi Mirza Çabuk'un sefirlerini kabul etti. Sefirler beraberlerinde 2 bin baş koyun ve bir miktar da zahire getirmişlerdi(1).

Bununla beraber, bu yardımın kafi gelmediği anlaşılmaktadır. Nitekim, Eleşkird'in Kara Sakallı Konağı'na gelen ordu, çok geçmeden isyana başladı. Özellikle düşmanın meydanda olmadığını söyleyerek çorak arazide yürümenin lüzumsuzluğunu ileri süren yeniçeriler, askerin beyhude telef olmasından şikâyet ediyorlar, hatta daha da ileri gidip Selim'in çadırına içleri tehdit dolu mektuplar bırakıyorlardı. Seferde hazır bulunan müelliflere göre, yeniçeriler bir sabah erkenden çadırlarını bozup muhafaza etmekte olduklarını padişahın çadırına kurşun sıkmışlardır. Öyle anlaşılıyor ki, yeniçerilerin içine girmek, kısa, fakat etkili bir hitabede bulunmak suretiyle, onların gurur ve izzet-i nefislerini tahrik eden Selim, olayların büyümesine mani olmuştur. Devrin kaynaklarında belirtildiğine göre, askere «*Benim arkamdan gelmek isteyenlerden, bana hizmet için kılıç kuşanmış ve tirkeş takmış olanlardan isteyenler, şimdi ayrılsın, ben, kararımdan hiç bir vakit dönmeyeceğim*» şeklinde bir hitâbede bulunan Selim, hareket emrini verince hiçbir yeniçeri sancağından ayrılmaya cesaret edememiştir.

Esasen, bu sırada, pişdar(öncü) ordusu kumandanı Mihaloğlu Mehmed Bey, Ustaçluoğlu Mehmed Han'ın Hoy kasabasında olup, Şah İsmail'in de yaklaşmakta bulunduğunu bildirmesi, heyecanın yatışmasına sebep oldu. Bu suretle askeri yatıştıran Selim, Şah İsmail'i karşılamak üzere harekete geçmiş ve 2 gün sonra, geceleyin Makû ile Hoy arasında Tebriz'e 20 fersah mesafede bulunan Çaldıran tepelerine vâsıl olmuştur. Selim, bu mevkiide yeni tertibat almış ve şafaklaberaber savaşa girişmek veya askere 24 saat istirahat vermek cihetlerinden birini tercih etmek üzere divânın (meclisin) reyine müracaat etmiştir. Umûmiyetle yol yorgunluğu dolayısiyle hemen savaşa girişilmesini tehlikeli bulan devlet büyükleri, ikinci cihetî, yani askere 24 saat istirahat verilmesi hususunu tercih ettiler. Ancak, akıncılardan mühim bir kısmının Alevi ve Şiî olmaları sebebiyle, istirahat anında düşmanla anlaşmaları ihtimalini göz önünde bulunduran Rumeli defterdârı Piri Mehmed Çelebî (sonradan vezir), hemen savaşa girişmek taraftarı idi; bu husus Selim tarafından da destekleniyor idi. Nitekim, birinci cihetî, yâni şafakla beraber savaşa girişmek cihetini kabul etmek zorunda kalan devlet büyükleri, Selim'in emri üzerine savaş nizamı alıp tepelerden ovaya inen kuvvetlerinin başına geçmek zorunda kaldılar.

(1) Celalzade, 105/b.; Şehabettin Tekindağ, «Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz'un İran Seferi», Tarih Dergisi, 22(1968) 63, Not. 51

4. Çaldıran Savaşı

23 Ağustos 1514 Çarşamba günü Çaldıran Ovası'nda mevzi alan Osmanlı ordusunun sağ kolunu, Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa ile Zeynel Paşa'nın emrindeki Anadolu ve Karaman kuvvetleri, sol kolunu ise Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa kumandasındaki Rumeli askerî teşkil ediyor idi. Selim, bermutad, sipâhi, silhâdar, ulûfeci ve gurebâ bölükleri ile çevrilmiş olup, yanında Sadrazam Hersekzade Ahmed Paşa, Vezir Dukakinoğlu, Vezir Mustafa Paşa, Ferhad Paşa gibi devlet büyükleri, kazasker vs. din adamları bulunuyor idi. Bu arada padişahın ön kısmında mevki alan tüfekçi ve yeniçeriler, araba ve develerden mürekkep bir siper gerisinde bulundukları gibi, her iki cenahın nihayetinde olup, biri 10.000, diğeri 8.000 kişiden mürekkep Anadolu ve Rumeli azapları, birbirine zincirlerle bağlanmış 500 topun önünde dizilmişler idi. Öte yandan, öncü kuvvetinin ekseriyetini teşkil eden Dulkadırlı Türkmenleri, Şahsuvaroğlu Ali Bey'in, ardçı kuvvetleri ise Şadi Paşa'nın emrinde idiler.

Osmanlılar'ın bu dizilişlerine mukabil, ekserisi Ustaçlu, Varsak, Rumlu, Şamlu, Kâçar, Afşar ve Karamanlu Türkmenleri'nden ibaret olup muhtelif hanların emrinde bulunan 80.000 kişilik bir suvari kuvvetinin başında bulunan Şah İsmail, ordusunu ikiye ayırmak ve sol cenahın idaresini verdiği Ustaçluoğlu ile birlikte girişecekleri bir çevirme hareketi sonunda azapları yarmak ve onların saflarını geçmek suretiyle yeniçerileri arkadan vurmak niyetinde idi; bu maksatla da sağ cenahın kumandasını üzerine almış idi. Bu suretle mükemmel techiz edilmiş 40.000 seçkin süvari ile azapların, özellikle Rumeli kuvvetlerinin üzerine hücum eden Şah İsmail, başlangıçta muvaffak oldu; başta Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa olmak üzere pek çok sancak beyini şehid edip, bu kısmı dağıttı(1). Ancak mukabil cihetten hareket eden Ustaçluoğlu, Anadolu askerinin mukavemeti, Sinan Paşa'nın aldığı tedbirler üzerine Şah İsmail ile birleşmek üzere giriştiği teşebbüste muvaffak olamadı. Zira, Sinan Paşa, askerin saflarını muhafaza ederek, intizamlı ve süratle toplara doğru çekilmelerini temin etmiş, Ustaçluoğlu ile kardeşi Kara Han'ı, maiyyetlerindeki Türkmenlerle birlikte, Osmanlı topçusu ile karşı-karşıya bırakmış idi.

Osmanlı toplarının ateş açmaları üzerine Şii ordusu darmadağınık oldu; başta Ustaçluoğlu olmak üzere, pek çok kumandan öldürüldü(2); savaş Osmanlılar lehine döndü. Öte yandan, Selim, Rumeli as-

(1) Keşfi Selimnâme, 44/a; Lütfi Paşa, Tevârih-i âl-i Osman, 230; Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevarih, II, 266; Krş. Handmir, Habibü's-Siyer, IV, 547; Şahabeddin Tekindağ, «Yavuz'un İran Seferi», T.D., 22 (1968), 67 vd.

(2) Handmir, IV, 547; Hasan Rumlu, 149; Keşfi, Aynı eser, 13/o

kerlerine yardım etmek üzere bir kısım yeniçerileri yardıma göndermiş, siperler arkasında bulunan yeniçerilerin de tüfek ile ateş etmelerini emretmiş idi. Bunun üzerine bütün Şii ordusunda umumi bir panik başladı. Bu arada vaziyeti düzeltmek ve ordusunun moralini takviye etmek maksadiyle her tarafa koşan Şah İsmail, birkaç defa at değiştirmiş, bir aralık da atından yuvarlanmıştır. Bununla beraber bir Osmanlı süvarisinin üzerine yürüdüğü bir sırada kendisine benzeyen en yakın adamı Mirza Sultan Ali'nin işareti göze alarak öne geçmesi ve sonradan *at-çeken* lâkabını alan Hızır ismindeki bir Türkmenin hayatı pahasına atını vermesi üzerine, esir olmaktan kurtulan Şah İsmail, akşama doğru artık hiçbir ümit kalmadığını görünce, süratle Tebriz'e kaçmış, ancak kendisini burada da emniyette göremediği cihetle, Sultaniye (veya Dergüzin)'ye çekilmek zorunda kalmıştır(1). Onun kaçması üzerine Şiiler tamamen mukavemetten vazgeçtiler; bir kısmı esir, bir kısmı da maktûl düştü. Lütfi Paşa, Şiilerin büyük hezimetiyle neticelenen Çaldıran Savaşı'na «Sûfî-kıran» adını verir.

Bu muzafferiyeti müteâkip Şii ordugahı, bütün hazineleri, Sah'ın ve ümerasının zevceleri ile birlikte Osmanlılar'ın eline geçti. Çok çetin geçtiği anlaşılan Çaldıran Savaşı'nda her iki taraftan pek çok insan ölmüştür. Nitekim, ekseriyetini Rumlu (Anadolulu), Şamlu, Ustaçlu, Kaçar, Karamanlu ve Afşar gibi Türkmenler'in teşkil ettiği Safevî ordusunda 14 han maktul düştüğü gibi, bir kısım korçu (silâhdâr)lar ile pek çok Kürt reisleri öldürülmüş, Osmanlılar'dan da 10 sancak beyi savaş meydanında kalmıştır. Savaşı müteakip Çaldıran sahrasında iki gün divân kurduran Selim, Muhyi Çelebi'nin bildirdiğine göre, bir müddet şehid düşenlerin namına bir kabir yaptırıp üstüne ölüm tarihlerini bildiren amûd (direk) diktirmiştir(2).

5. *Savaş Dönüşü*

Bundan sonra Hoy sahrasına gelerek Dukakînzade ile Defterdâr Piri Çelebi ve büyük bir Osmanlı tarihi *(Heşt Behişt)* yazmış olan Bitlisli İdris'i Tebriz'e gönderen Sultan Selim, bunlar vasıtasiyle şehirliye eman vermiş ve uzun bir yürüyüşten sonra, yerlere serilmiş kıymetli halılar üzerinden geçerek, şehre girmiştir (6 Eylül 1514)(3).

(1) Handmlr, IV, 548; Hasan Rumlu, 149. Osmanlı kaynaklarında ise Sultaniyye'ye çekildiği kabul edilmektedir. Meselâ bkz. Kemal Paşazade, Defter, IX, 229/b; Anonim, nşr. Fr. Giese., 134

(2) Selîm-nâme, İzmet Koyunoğlu Ktb. 41/a

(3) Selim'in geçtiği yerler ve yapılan karşılama merâsimi hak. bk. Ş. Tekindağ, «Yavuz'un İran Seferi», T.D., 22 (1968), 71 vd.

Sultan, bir haftalık ikameti esnasında Tebriz'in Sultan Hasan Camii'nde dört halife ile büyük ashâbın isimlerini hutbede okutmuş, Şah İsmail tarafından biriktirilmiş kıymetli hazinelere el koymuştur. Bu arada bir kısım fillerle, Şah İsmail'in hazinesini İstanbul'a gönderen Sultan Selim'in Tebriz'in en mâhir san'atkârlarından bir kısmını sürgün ettiğine dair kayıtlar vardır(1). Bu sırada Tebriz'de bulunan Timur'un torunu Hüseyin Baykaraoğlu Bedîüzzamân ile kendisine biri Farsça diğeri Çağatayca olmak üzere kaleme alınmış iki kaside takdim eden Mehmed Hâfız, oğlu Hasan Can (Hoca Sâdeddin Efendi'nin babasıdır) ile birlikte Sultan Selim'e sığınmışlardır.

Özellikle Sultan Selim'in büyük hürmetine mazhar olmak suretiyle kendisine günde 1.000 akçe tayin edilen Bedîüzzamân, Osmanlı ordusiyle birlikte İstanbul'a gelmiş ve bir müddet sonra Eyüb'de vebadan ölmüştür(2). Ancak, Şah taraftarları ile (Kızılbaş) meskûn bu mıntıkada daha fazla kalmayı tehlikeli bulan Sultan Selim, bir hafta sonra (15 Eylül) Tebriz'i terkedip Nahçıvan yoluyla Karabağ'a çekilmek zorunda kalmıştır. Bununla beraber, onun, kışı bu eski İlhanlı merkezinde geçirmek tasavvurunu anlayan devlet büyüklerinin telâşı, bir takım karışıklıkların çıkmasına sebep olmuştur. Nitekim, ordu, Aras nehri kıyılarına geldiği bir sırada, bunların teşvikiyle harekete geçen yeniçeriler, padişahın etrafını sararak, parça parça olmuş elbiselerini mızrakları önünde göstererek avdet etmek arzusunu gösterdiler.

Sultan Selim, vezîriâzam ile vezirlerin ve kendilerine pek ziyâde itimat ettiği Kazasker Tâcizade Cafer Çelebi ile Yeniçeri Ağası İskender Paşa ve Sekbanbaşı Balyemez Osman Ağa'nın teşvikleri üzerine vukuâ gelen bu askerî nümâyişi müteakib, Kars-Erzurum yoluyla Amasya'ya avdet etmek zorunda kaldı ise de, teşvik edenleri cezalandırmaktan geri durmadı. Nitekim ordu, daha Nahçıvan'da iken askerin bazı köy evlerini yakmalarını vesile ederek, *askeri muhâfazada ihmal gösteriyorsunuz şeklinde* suçladığı Vezir Mustafa Paşa'yı, atının eğerini kestirmek, Veziriazam Hersekzade ile ikinci Vezir Dukakinzade'nin çadırlarını başlarına yıktırmak suretiyle azletti(3). Bununla beraber ordunun erzak ve saman buhranı ile karşılaştığı anlaşılmaktadır.

Nitekim artık vezir olan Pirî Çelebi, zahire temin etmek üzere ordunun kışlayacağı Amasya'ya gönderilmiş idi. Bununla beraber Kars

(1) Müellifler, ustalardan 17 hânenin İstanbul'a sürüldüğünü kaydederler. Bkz. Muhyî Çelebi, Selimname, 68/b; Haydar Çelebi, I, 403

(2) Hoca Sâdeddin, Tacü't-Tevarih, II, 283; Kemal Paşazade, Defter IX, 233/b

(3) Celalzade, 114/b; Kemal Paşazade, Defter, IX, 235/a; Ebu'l-Fadl, 38/b

civarına geldiği sırada, Mirza Çabuk tarafından gönderilen zahire kervanını kabul eden Sultan Selim, buhranı nisbeten gidermiş ise de, Üç-Kilise civarında (Ecmiyâzin) zeâmetli süvarilerine izin vermek zorunda kalmıştır. Bu arada Erzurum'da iken Bayburt'un Kiği kalesi ile beraber zaptedildiğini haber alan Selim, ferahlamış ve burada Safevîler'in düşmanı olan Akkoyunlu beyi Ferruhşâd Bey'e geniş dirlikler (toprak) vermiştir(1). Selim, Kiği ve Bayburt kalelerini zabteden Bıyıklı Mehmed Paşa'yı fevkalade takdir ederek, ordunun hareket halinde bulunduğu bu sırada onu Karahisar, Canik ve Trabzon'u da ilâve etmek suretiyle Erzincan vâlilliğine tâyin etmiştir.

Amasya'ya avdet eden Sultan Selim, ertesi sene harekâta buradan devam etmek kararında idi ve bu maksatla da ordunun top ve cephanesini Şarkî Karahisar'da bırakmış, askerin Ankara'da kışlamasını emretmiş idi. Nitekim, bir ihtiyat tedbiri olmak üzere Hadım Sinan Paşa'yı acele ile Ankara'ya gönderen Sultan Selim, Amasya'daki ikameti esnasında Dukakinzade'yi yeniden vezirliğe getirmiştir. Zira, vezirlik II. Bayezid zamanında yalnız saraylı devşirmelere has olduğu bir fermânla bildirilmişti. Sultan Selim'i bu hazırlıkları yapmaktan alıkoymak maksadiyle bir kısım devlet büyüklerinin yeniden askerî tahrik ettikleri bilinmektedir. Nitekim Şubat 1515'de, yeni bir yeniçeri ayaklanması vukua geldi. Bu itaatsiz askerler Amasya'da Dîvân-ı hümâyûn olarak kabul edilen mahalle gelip nümayiş yaptıkları gibi, Vezir Pirî Mehmed Paşa ile Sultan Selim'in hocası Halimi Çelebî'nin evlerini yağma etmekten çekinmediler. Bundan müteessir olan Sultan Selim, olaya sebebiyet veren Dukakinzade'yi bizzat hançerî ile yaralamıştır(2).

Bu suretle kararında sebat eden Selim, Seyyid Abdülvahhâb'ın riyâsetinde olup Kadı İshak, Molla Şükrüllah Mugani ve Şeyh Haydar'ın halifesi Hamza'dan mürekkep Şah İsmail'in elçilik heyetini kabul etmemiş, Şah İsmail'in zevcesi Tâclı Hatun'un iâdesini isteyen heyet azâlarını ise tevkif ettirmiştir. Bir kısmı İstanbul'a, diğerleri de hapsedilmek üzere Dimetoka'ya gönderilmişlerdir(3). Şah İsmail, Selim'in İstanbul'a avdetini müteakip Hüseyin Bey ve Behram Ağa'dan ibaret yeni bir sefaret heyeti göndermiş ise de, bunlarda bir evvelkilerin akıbetine düçâr oldular.

---

(1) Verilen dirlik fermânları uzun müddet bu beyin torunları elinde kalmıştır. Bunlara ait vakfiyeler için bkz. Ö. L. Barkan, «Uzun Hasan'a ait Kanunlar», **Tarih Vesikaları**, I, 95

(2) Hüseyin Hüsameddin, **Amasya Tarihi**, İstanbul 1927, III, 275 vd. teessürü mucip olduğunu belirtir, bkz. **Künhü'l-Ahbâr**, Üniv. Ktb. Nr. 5959, 181/b

(3) Celâlzade, 116/b; Hoca Sadeddin, II, 323; Âlî, bu hareketin umûmî bir

6. *Çaldıran Savaşının Neticeleri*

aa. Kemah'ın Fethi

Daha Çaldıran savaşından evvel yanında bulunan Akkoyunlu Türkmen beylerinden Sultan Murad'ı Diyarbekir eyaletini zabta göndermek suretiyle Doğu ve Güney bölgelerine büyük bir önem veren Selim, Amasya'da bulunduğu bu sırada başta Bayburt ve Erzincan olmak üzere Kiği taraflarına Bıyıklı Mehmed Ağa'yı beylerbeyi olarak tayin etmiş idi. Bıyıklı Mehmed Ağa, verilen emir üzerine muhafızları Erzincan'a hücum eden Kemah'ı muhasaraya başlayarak şiddetli tedbirler almıştır. Kemah savaşlarının uzun müddet devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim, Selim, bizzat kale önüne gelerek muhâsaraya katılmış idi. Bu yüzden gayet müstahkem olan ve Mehmed Bey Varsak tarafından müdafaa edilen kale Mayıs 1515'de de ikindi vakti teslim olmak zorunda kalmıştır(1). Kemah kalesinin yıkılan yerleri tamir edilerek muhafızlığına Karaçinoğlu Ahmed getirilmiştir(2).

bb. Diyarbekir'in Fethi

Öte yandan Dulkadıroğlu Alâüddevle Bozkurt Bey'in Osmanlılar'a muhalif bir cephe alması üzerine, bu beyliğe karşı harekete geçen Selim, Kayseri ve Bozok sancaklarını Çaldıran seferine katılan Şahsuvaroğlu Ali Bey'e vermiştir. Bu durum üzerine Kansuh Gûri'ye müracaat eden Alâüddevle Bozkurt Bey, Memlûklar'ın himayesini talep etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Kemah'ı alarak Sivas'a gelen Selim, Rumeli Beylerbeyi Hadım Sinan Paşa'yı 40.000 kişilik bir kuvvetle Bozkurt Bey üzerine gönderdiği gibi, Şahsuvaroğlu Ali Bey'i de ona rehber tayin etmiştir. Sinan Paşa'nın yaklaşmakta olduğunu haber alan Bozkurt Bey, Göksun yaylasında mukavemet etmek istedi ise de mağlup oldu; süratle kaçıp Elbistan'ın güneyindeki Turna dağına (Nurhak) çekildi. Son defa olarak bu mevkide yapılan savaşta başta kendisi ve dört oğlu olmak üzere beylerinden ve akrabalarından bir kısmıyla maktûl düştü; kardeşi Abdürrezzak Bey ile oğullarından geri kalanları ise esir oldular (Haziran 1515(3). Bu savaştan sonra tama-

(1) Kemah'ın fethi için bkz. İdris-i Bitlisi, 15/b; Ebu'lFadl, 94/a vd.; Celalzade, 119/b. Selim'in Kemah'a gelmesi üzerine telaşlanan Şah İsmail, Erdebil'e çekilmiştir.

(2) Kemah'ın fethi dolayısiyle Şehzade Süleyman ile Kırım Hanı'na gönderilen Fetihnâmeler için bkz. Haydar Çelebi, Rüznâme, I, 362-363

(3) Yapılan savaşlar ve Alâüddevle'nin öldürülmesi hak. bkz. Muhyi Çelebi, Selimnâme, 47/a vd.; Ebu'l-Fadl, 102/a vd.

men işgal edilen Dulkadır memleketi, başta Maraş ve Elbistan olmak üzere, bir sancak itibar edilerek Şahsuvaroğlu Ali Bey'e verildiği gibi, bu savaşta büyük hizmetleri görülen Hadım Sinan Paşa da veziriazamlığa tayin edildi(1).

Osmanlılar Dulkadır topraklarını elde etmek suretiyle Memlûklar'a tâbi Suriye ve el-Cezîre mıntıkalarını tehdide başlamışlardır ki, bu da Osmanlı-Memlûk savaşlarını hazırlayan sebeplerden biridir. Nitekim, çağdaş Memlûklu müelliflerinden İbn İyâs'ın bildirdiğine göre, Memlûk emirleri, telaşa düşen Memlûklu Sultanı Kansuh Gûri'yi şiddetle tenkit etmişlerdir(2).

Selim'in İstanbul'a avdetini müteâkip, Osmanlı kuvvetlerinin, İdris-i Bitlisî gibi, bir kısım Şâfiî yerli ümerânın da gayretleriyle Diyarbekir'i zaptetmeleri, Safevîler'i müşkil bir duruma soktuğundan, Şah İsmail, Çaldıran'da maktûl düşen Ustaçluoğlu Mehmed Han yerine tayin ettiği biraderi Karahan'ı Diyarbekir'e yollamış ve burayı muhasara altına aldırmıştı. İstanbul'a dönen Selim, Diyarbekir'in yardımına Bıyıklı Mehmed Paşa ile Sivas beylerbeyi Sadi Bey'i memur etmiştir. Heriki Osmanlı emiri, kendilerine katılan İdris-i Bitlisî'nin de yardımı ile Diyarbekir'e gelmişler ve şiddetle cereyan eden savaşlar sonunda Karahan'ı mağlup ederek, onu Mardin taraflarına kaçırmışlardır.

Bundan sonra Mardin'i de zapteden Osmanlı kuvvetleri, Diyarbekir'i geri almak üzere yeniden teşebbüse geçen Karahan'ı Mardin civarındaki Koç Hisar'da 1517 (H. 923)'de müthiş bir mağlubiyete uğratarak Diyarbekir mıntıkasına kat'i olarak yerleşmişlerdir(3). Aslen Diyarbekirli olan Ahmed Bey bu mıntıkaya (Diyâr-ı Bekr) vali tayin edilmiştir.

İki kere İdris-i Bitlisî'nin yanında savaşlara katılan yerli beyler, Safevîler'in tamamen tardedilmelerinden sonra hizmetlerine mukabil, mahallî idarelerini Osmanlılar'a tasdik ettirmişlerdir. Nitekim, İtak, İmadiye, Cizre, Eğil, Bitlis, Hizran (Hizan), Garzan, Palu, Siirt, Hısnı Keyfa (Hasan Keyf), Meyyâfarikin (Mafarkin) ve Cizre'nin mahallî beylerine, bulundukları mıntıkanın topraklarını temlik etmeleri ve feodal bir teşkilât kurmaları için pek çok beratlar gönderilmiştir(4).

Mısır seferi sırasında Halep'in fethini müteakip, Memlûk idarî teşkilatında bu bölgeye bağlı şehirlerde Malatya, Urfa, Behisnî (Besnî),

(1) Haydar Çelebi. **Rûznâme**, I. 362
(2) Bkz. İbn İyas. **Bedâyiü'z-Zuhûr**, Kahire, 1311, III. 462
(3) Hoca Sâdeddin, II, 329
(4) İdris-i Bitlisî. 16/b; Karşılaştırınız: **Şehabettin Tekindağ**, «Yavuz'un İran Seferi», **T.D.**, (1968), 75 vd.

Ergani, Harput, Divriği, Siverek ve ikinci defa Mardin Osmanlı idaresine geçmiş esasen Sünnî-Şâfiî olan bu mıntıka halkı Osmanlı tâbiyetine girmiştir.

Sultan Selim İstanbul'a gelir-gelmez sefer esnasında yapılan uygunsuz hareketleri tahkike başlayarak Ocak ağalarını sorguya çekti. Bu maksatla Eyüp'de kurulan dîvân, günlerce devam etti. Neticede Kapı-kethüdâsı Ahmed Ağa (sonradan Hain Ahmed Paşa)'nın, birkaç yeniçeriyi şahit göstermek suretiyle yaptığı açıklamalar üzerine Nişancı ve Anadolu Kazaskeri Tâcizade Cafer Çelebi ile ikinci vezir İskender Paşa ve Sekbanbaşı Balycmez Osman Ağa derhal idam edildikleri gibi, kendisine «*İslâm askerini isyana sevk eden adamın cezası nedir?*» tarzında sorulan suale «*Sâbit olursa katildir*» cevâbını veren Tacizade Cafer Çelebi de kendi sözüyle 18 Ağustos 1515'de idam edildi(1).

d) Osmanlı Memlûklu Münasebetleri

Takip ettiği siyaset yüzünden iki devlet arasında devam eden iyi münasebetlerin bozulmasına sebep olan Alâüddevle Bozkurt Bey'in, Selim tarafından bertaraf edilip Dulkadır Beyliği'nin Şehsuvaroğlu Ali Bey'e verilmesi, Memlûk Sultanlığı'nda haklı bir endişe yaratmış idi. Bu yüzden Selim'in Suriye işlerine karışmasından çekinen Memlûklular, İran savaşlarını dikkatle takip ediyor, ayrı mezhepten olmalarına rağmen, Şah İsmail'in şahsında yeni bir müttefik buluyorlar idi. Öte yandan Şah İsmail de Memlûklar'a müracaat etmiş, İran'dan sonra Suriye'nin de Selim tarafından istila edileceğine nazarı dikkati çekmiş idi. İşte bunun üzerine, Kansuh Gûrî, Sünnî ulemânın karşı koymasına rağmen, ittifak için adamlarından birini Şah İsmail'e yollamış ve Osmanlılar'ın yeniden İran'a yürümelerini önlemiştir.

İşte bu sebepledir ki, Selim, yeniden Şah İsmail üzerine yürümeden evvel Osmanlı ordusunun arkasına düşmeleri muhtemel Memlûklar'ı bertaraf etmek üzere hazırlığa girişti. Esasen, Kansuh da Selim'i tehdit etmek maksadiyle Halep'e gelmiş, yanında bulunan Şehzâde Ahmed'in oğlu Kasım Çelebi'yi(2) Osmanlı tahtının yegâne vârisi olarak ilân etmiş idi. Kansuh Gûrî'nin bu son hareketi üzerine Memlûk Sultanlığı tebaasını teşkil eden Sünniler'i elde etmek üzere teşebbüse geçen Selim, birçok Memlûklu emirlerini kendi tarafına çekmeye muvaffak oldu. Umumiyetle Osmanlılar gibi Hanefi mezhebine mensup bulunan Antep, Halep ve Şam valileri (Nâibü's-sultan) Selim'in davetine koşmakta gecikmediler. Bu suretle Sünni ve Şâfiî halkın deste-

(1) Haydar Çelebi, **Rüznâme**, I, 467; **Anonim**, 134
(2) İbn İyâs, **Bedâyiü'z-Zuhûr**, V, 62 vd.

ğini temine muvaffak olan Selim, kışı Edirne'de geçirdikten sonra 1516 senesi ilkbaharında, Veziriazam Sinan Paşa'yı 40.000 kişilik bir kuvvetle Maraş üzerinden Fırat tarafına sevketti. Seferin İran üzerine olduğunu ilan eden Sinan Paşa, Diyarbekir'e gitmeye memur olduğunu huduttaki Memlûk naiblerine bildirmiş ve Fırat'ı geçmek üzere müsaade istemişti. Selim'in teşebbüsünü dikkatle takip eden Kansuh Gûrî ise, yanında 50.000 kişiden mürekkep bir Memlûk ordusu olduğu halde Şam'a gelmiş ve yerine kardeşinin oğlu Tumanbay'ı «Nâibü'l-gaybı» olarak bırakmış idi. Memlûklar'ın, Osmanlılar'ı Safeviler üzerine gitmekten alıkoydukları şayiası, bu mıntıkanın Şâfiî halkı arasında süratle yayıldı. Selim, ulemaya müracaat ederek mülhidler (putperest) üzerine gidilmesini önleyen Sünnî hükümdara karşı hareketi tecviz eden fetvâlar aldı. Umumiyetle Yavuz'un Mısır seferinde biri «*Mülhidlere yardım eden de mülhiddir*» mealinde olan üç fetvayı Zembilli Ali Efendi'nin verdiği kabul olunursa da, bu fetvaların bütün ulemâdan alındığı anlaşılmaktadır(1).

Bu sırada Memlûk Sultanı'na elçilikle gönderilen Kazasker Zeyrekzâde Mevlânâ Rükneddin ile ümerâdan Karaca Paşa'nın Kansuh Gûrî tarafından tahkir edildiğini ilân eden Selim, askerin Kayseri'de toplanmasını emrederek 1616 senesi Haziranı'nda Üsküdar'a geçmiş oğlu Süleyman'ı Edirne'de, Pîrî Paşa'yı İstanbul'da ve Zeyrekzade'yi de Bursa'da muhafız olarak bıraktıktan sonra, yeniden teşkil olunan Osmanlı donanmasını Suriye sahillerine göndermiştir. Kansuh Gûrî Osmanlı ordusunun ileri hareketi üzerine, elçileri serbest bıraktı ise de, bundan bir netice çıkmadı. Selim yanına gönderilen Mogalbay isimindeki Memlûk elçisini aynı şekilde tahkir edip geri göndermesini müteakip, Anteb'e gelerek, Haleb'e kadar Osmanlı ordusuna rehberlik edeceğini vaad eden şehrin valisi Yunus Bey'in liticâsını kabul etti. Osmanlı kuvvetleri kendilerine iltihak edenlerle birlikte Haleb'e tâbi Behisnî (Besnî) Kerker v.s. kaleleri birer birer istilaya başladı. Bazı arşiv vesikalarından anlaşıldığına göre, bu sırada muhtelif şehirlerde olduğu gibi Haleb'in ekâbir ve ümerası da Osmanlılar'a müracaat edip kendilerini Türkmenler elinde bırakmamak şartiyle Osmanlı ordusunu memnuniyetle karşılıyacaklarını bildirmişlerdir(2).

1. Merc Dabık Savaşı

Osmanlılar'ın Suriye'nin kuzeyini fethettikleri bu sırada Kansuh Gûrî, yanında Halife III. el-Mütevekkil Alâllah olduğu halde, bütün

(1) Feridun Bey, Münşeât, I, 386 vd.; Hoca Sâdeddin, II, 220
(2) Top. Sar. Müz. Arş. Nr. 11634.

ordusu ile Halep'ten çıkmış ve Merc Dabık'a gelmişti. Bununla beraber Osmanlılarla münasebette bulundukları söylenen kumandanlarına itimat edemeyen Memlûk sultanı savaştan emin değil idi(1). Buna rağmen sağ cenah kumandanlığını Osmanlı taraftarı olduğu bilinen Halep vâlisi Hayır Bay'a vermiş, sol kolu Şam valisi Sibay ve merkezi de maiyyetiyle birlikte kendisi tutmuş idi. Bir müddet sonra Merc Dabık'a gelen Osmanlılar, âdetleri üzerine hilal şeklinde harp nizâmında dizildiler: Ordunun sağ kolunu Anadolu Beylerbeyi Zeynel Paşa, Karaman Beylerbeyi Husrev Paşa, Dulkadıroğlu, Şehsuvaroğlu Ali ve Ramazanoğlu Mahmud Bey, sol koluna da Rumeli Beylerbeyi Küçük Sinan Paşa, Diyarbekir Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa getirilmiş, merkezde ise padişah ile kapıkulu, yaya ve sipahiler yer almış, ön tarafa zincirler ile birbirine bağlı toplar yerleştirilmiş idi.

24 Ağustos 1516'da başlayan savaşın ilk karşılaşmasında Hayır Bay kuvvetleri ile birlikte savaşı terketmiş, Osmanlılar'ın teknik üstünlüğüne dayanamayan Memlûklar kısa bir zamanda mağlup olmuşlardır(2). Özellikle bu savaşta Osmanlı topçusunun oynadığı role işaret etmek icap eder. Ordusu dağılan Kansuh Gûri'ye dair verilen haberler birbirini tutmaz. Hal tercümesine göre, atından yere yuvarlanarak ölmüş, fakat cesedi bulunamamıştır. Kendini zehirlediği veya Selim'in eline geçmemesi için adamları tarafından öldürüldüğü, yahut kesik başı padişaha götürüldükten sonra cesedinin merasimle gömüldüğü ve bunun gibi rivayetler varsa da, bunlar arasında en doğrusu, bizzat Kansuh'un yanında bulunan Ömer Şâtır'dan rivâyet eden İbrahim Gülşeni'nin menâkıbında nakledilen rivâyettir. Ona göre, savaştan mağlup çıkan Kansuh, Şâtır ve daha birkaç kişi ile kaçarken çöle düşmüş, yorgunluk ve bitkinlikten gece yattığı yerde ölüp kalmıştır(3).

Selim, savaşı müteakib girdiği Haleb'de merasimle karşılandı. Haleb'de iken başta Halife III. el-Mütevekkil Alâllah Muhammed ile üç mezhep kadılarını kabul ederek, kendilerine iyi muâmelede bulunduğu bilinen Selim, muhtemelen halifeden halifelik alâmetlerini aldı, Ulu Cami'de okunan hutbede ise, hatib, Sultan Selim'i ilk defa olarak *Hâdimü'l-Haremeyn eş-Şerifeyn* ünvanı ile vasıflandırdı. Sultan Selim, bundan sonra Şam'a yürüyerek burasını zabtetmiştir. Kaynaklardan anlaşıldığına göre, Şam'ın alınmasından sonra hemen Mısır üzerine

---

(1) H. 922 Safer tarihli mektup, **TTEM**, 19 (96), 30 vd.

(2) İbn İyâs, III, 71 vd., IV (nşr. 1961), 69 vd.; Ebu'l-Fadl, 130/b; H. Edhem, «Mısır fethi mukaddemâtına âit mühim bir vesika», **TTEM**, 1927, X, 19; Feridun Bey, I, 398-406; Kemal Paşazade, **Selimname**, 81/a

(3) Derviş Muhlıy, **Menakıb-ı Şeyh İbrâhim Gülşeni**, Millet Ktb. Şer'iyye Nr. 1045, 121/b

yürüyemeyip evvelâ orduyu yeniden intizama sokan tedbirler alan Sultan Selim, bu arada Şam çölünde (Derriyyetü'ş-Şam) bulunan urbânı (göçebe Arap) elde etmek üzere teşebbüse geçmiş ve bunlara bol para ve hediyeler dağıttığı gibi, her birine ayrı ayrı mersûmlar (merâsîm-i şerîfe) göndermiştir(1). Bu arada Memlûklarla birlikte hareket eden Garb Bohtorları Maan Oğulları'nın şefaati ile affedilmişlerdir. Bunun üzerine Urbân emirleri Şam'da bulunan Sultan Selim'e mutavaat etmiş ve şuraya-buraya gizlenen Çerkezler'e karşı harekete geçmişlerdir. Bu suretle, Sultan Selim, Osmanlı idaresine geçen Suriye ve Lübnan mıntıkalarını yeniden teşkilâtlandırdığı bir sırada, Güney Suriye ve Filistin'deki belli-başlı şehirleri, mesela, Safed, Nablus, Kudüs, Aclun ve Gazze'yi elde eden Vezîrîâzam Sinan Paşa, Memlûklar'ın Gazze valisi Canberdî Gazâlî'yi mağlup etmek suretiyle(2), Mısır yolunu Osmanlı kuvvetlerine açmıştır.

2. *Reydaniye Savaşı*

Öte yandan Merc Dabık savaşından sonra Mısır'a kaçabilen bir kısım Memlûk emirlerinin gayretleriyle, Tuman Bay, Memlûk sultanı ilan edilmiş idi (10 Ekim 1516). Bu yüzden, Sultan Selim, Mısır'a yürümeden evvel Aralık 1516'da Tuman Bay'a bir name yollamış, namına para bastırıp hutbe okutması şartiyle, Gazze'den öteye olan Mısır topraklarını Memlûklar'a bırakmak istemişti(3). Mektubun tesirinde kalan Tuman Bay, Sultan Selim'in şartlarını kabul edip sulh yapmak istedi ise de, yanında bulunan emirler, şiddetle karşı koyarak elçiyi öldürdüler; bu da Mısır seferini hazırlayan sebeplerden biri oldu(4).

Bu arada Sultan Selim'in Hayır Bay vasıtasiyle Mısır ümerası ile de temasa geçip, lehinde propaganda faaliyetlerine giriştiği görülmektedir. Ancak, bütün bu teşebbüs ve faaliyetlerden bir netice elde edemeyen Selim, süratle ilerleyerek sırasiyle el-Ariş, Hânı Yunus, Sâlihiye, Bilbis'i zaptetmiş ve Kahire önünde Matarîya ile Cebel Ahmar arasında bulunan Reydaniye'ye vâsıl olmuştur. Seferde hazır bulunan müelliflere göre, cündiler (süvari) yanından şehir halkından, Urban, Zenci ve Mağripliler'den mürekkep 20 bin (kaynaklarda 50 bin) kişilik Memlûkler, İskenderiye'de bulunan Venedikliler'den ve diğer Batılılar'dan top temin etmek(5), siper ve hendek kazmak suretiyle tahkim et-

(1) İbnü'l-Hanaş'a gönderilen mereum için bkz. Ş. Tekindağ, «Bika Emiri Nâsıru'd-Dîn Muhammed İbnu'l-Hanaş'a dâir bir vesika», T.D., 16, 107 vd.

(2) İbn Iyâs, V, 130; Hoca Sâdeddin, II, 346

(3) İbn Iyâs, V, 126; Celalzade, 133/b; Hoca Sâdeddin, II, 345

(4) Haydar Çelebi, Rûznâme, I, 482

(5) İdris-i Bitlisi'de Top-ı frengi, 30/a. Karşılaştırınız: Silâhşor, Fetihnâme-i Diyâr-ı Arab», TV, 3 (18), 432

tikleri Reydaniye'de Osmanlılarla yeniden savaşmak üzere teşebbüse geçmişler ve Kahire'nin kuzeyindeki el-Mukattam dağından başlayarak Nil'e kadar uzanan bir sahada mukavemete çalışmışlardır.

Bununla beraber sağ kolu Anadolu Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın, sol kolu Rumeli Beylerbeyi Küçük Sinan Paşa'nın, merkezi ise Vezîr-i Âzam Sinan Paşa'nın emrinde olan Osmanlı ordusu, Selîm'in idaresinde giriştiği umumi hareket sonunda, Memlûklar'ın tabyesini bozmağa muvaffak oldu. Nitekim, bir kısım süvari kuvvetlerinin başında geceleyin el-Mukattam dağını dolaşmak suretiyle Tuman Bay'ın ordugahına güneyden taarruz eden Selîm (23 Ocak 1517), kumlar içine sabit bir şekilde yerleştirilmiş bulunan topların kullanılmasına vakit bırakmadı. Buna mukabil Türk topları sürat ve maharetle yerleştirilerek Memlûk ordusunun büyük bir kısmını biçti. Bununla beraber, Memlûklar, başlangıçta sabahın erken saatlerinde başlayan Osmanlı taarruzuna mukavemet etmeye muvaffak oldular; savaş ertesi günü ikindi vaktine kadar şiddetle devam etti(1).

Tuman Bay, padişahın bulunduğu merkeze hücum etti; muvaffak olamayınca sağ cenahdaki Vezirlâzam Sinan Paşa kuvvetlerine saldırarak Sinan Paşa'yı yaraladı; Ramazanoğlu Mahmud Bey'i öldürdü; Sinan Paşa otağa varınca vefat etti(2). Şükrî-i Bitlisî'nin *Selîmnamesi*'ni nesre çeviren Yusuf, ayrı bir ifade ile, bir grubun başında bulunan Tuman Bay, Kertbay ve Emir Allan'ın, Sultan Selîm'in çadırı üzerine yürüdüklerini, Tuman Bay'ın Selîm'i öldürdüğünü zannederek çadırda bulunan Sinan Paşa'yı, Emir Allan'ın ise, Ramazanoğlu Mahmud Bey'i öldürdüklerini kaydeder(3).

Buna rağmen yeniçerilerin mukavemeti üzerine geri çekilmek ve bir müddet sonra da Said'e firar etmek zorunda kalan Tuman Bay'ı takip eden Osmanlı kuvvetleri, Kahire'nin bir kısmını işgale muvaffak olarak şehri yağmalayıp, yakalanan Çerkezler'i öldürdüler. Selîm, üç gün sonra, yanında halife ve dört mezhep kadısı olduğu halde, Kahire'ye girmiş ise de, şehrin tamamen zaptedilememiş olması yüzünden, ordugahını eski Mısır ile Bulak arasına kurmak zorunda kaldı(4). Anlaşıldığına göre, Osmanlılar, Reydaniye savaşını müteakib Kahire'yi

(1) Şiddetle cereyan eden bu savaşlar için bkz. İbn Iyâs, V, 146 vd.; Silâhşor, 434; İdrîs, 31/a; İbn Tulun, nşr. R. Hartmann, 125; Şehabeddin Tekindağ, «Tumanbay», İA, cüz. 126, 56

(2) Haydar Çelebi, I, 485; Şilâhşor, 434; Keşfî, 97/a; Sâdeddin, II, 356 vd.

(3) Selîmnâme, 42/a

(4) İbn İyâs, V, 153; İdrîs, 31/a; Keşfî, 104/a; Haydar Çelebi, I, 486

almak üzere giriştikleri teşebbüslerde pek büyük müşkilatla karşılaşmışlardır. Nitekim, 27-28 Ocak gecesi, yatsı namazından sonra, onbin kişi ile ansızın Selim'in karargahına hücum eden Tuman Bay, Osmanlılarla şiddetle savaşmış iki gece sonra yeniden girdiği Kahire'de hendekler kazdırıp barikatler kurdurtmak suretiyle, sokak savaşlarına başlamıştır.

Bunun üzerine yeni Veziriazam Yunus Paşa, maiyyetinde yeniçeri bölükleri olduğu halde, o devirde dünyanın en büyük şehri olduğu anlaşılan Kahire'ye girerek sokak savaşlarına iştirak etti. Bu arada Kahireliler de Osmanlılar'a karşı savaşmışlar ve dar sokaklarda damlardan Osmanlı askerine taş ve emsâli şeyleri atmışlardır. Osmanlı kuvvetleri Memlûklar'a yardım eden Kahireliler'i şiddetle tenkil ettiler(1). Fakat Tuman Bay'ı yakalamaya muvaffak olamadılar. Bununla beraber başta Canberdî Gazâlî olmak üzere pek çok Memlûklu ümerası teslim olmak zorunda kaldı. Kadın kıyafetinde Said tarafına kaçan Tuman Bay, affedilmesi için müteaddit teşebbüslerde bulunduysa da, bundan bir netice çıkmadı. Üçbin kişi ile Gize'de giriştiği bir hareket sonunda yenildi ve el-Buheyre'ye kaçtı. Bu çarpışmalarda pek çok Çerkes ve Urban öldürüldü; bir kısmı Nil'e atılarak boğuldu(2).

26 Mart'da Nil'in karşı tarafına Gize'ye geçen Sultan Selim, kaçan Tuman Bay'ı takip etti. Nihayet, Tuman Bay, Buheyre'de Nil'i geçip kurtulmak isterken beyler arkasından yetiştiler; kılıç korkusundan kendini suya attı ise de, boğazına kemend atılıp sudan çıkarıldı(3). Keşfî, Tuman Bay'ı Şahsuvaroğlu Ali Bey'in yakaladığını zikreder. Diğer bazı müelliflere göre, Tuman Bay el-Buta'da bir bedevî reisi olan dostu Şeyh Hasan'ın ihanetine uğrayarak Ummu'l-Dinar'da bulunan Sultan Selim'e teslim edilmiştir(4).

Sultan Selim, kendisine bir görev vermek istediği Tuman Bay'a karşı halkın sevgisini görünce, Canberdî Gazâlî ve Hayır Bay'ın tavsiyeleri üzerine, onun asılmasını emretti. Tuman Bay, katıra bindirilerek şehirde dolaştırıldıktan sonra Babu'z-zuveyle'de asıldı (13 Nisan 1517); yaygın olan rivayet, Tuman Bay'ın Şahsuvaroğlu Ali Bey'e teslim edildiği, onun da eski kinine binaen, Tuman Bay'ı astığı şeklindedir. Bu suretle 1250 senesinden beri 267 senedir devam edip Yakın Doğu'da Moğol ve Haçlı saldırılarını muvaffakiyetle durduran Memlûk Sultanlığı 13 Nisan 1517'de sona erdi.

(1) Yapılan tenkil hareketinin genişliği için bkz. Şehabettin Tekindağ, «Tumanbay», İA, cüz. 126, 56
(2) İbn İyas, V, 171; Haydar Çelebi, I, 488
(3) Şehabettin Tekindağ, «Tumanbay», İA, cüz. 126, 56
(4) İbn İyas, V, 175; Lütfî Paşa, 267; Yusuf, 49/b

1517 Eylülü'nün 10'una kadar Mısır'da özellikle Nil üzerindeki Ravza adasında kalarak yeni nizamlar tesis eden Sultan Selim, Mekke emiri Şerif Ebu'l-Berekât'ın oğlu Şerif Ebû Mumeyy vasıtasiyle gönderdiği Mekke'nin anahtarlarını almış, Emir'e bir ferman ile birlikte pek çok hediye ve zahire göndermiştir. Bununla beraber, hususi bir Osmanlı memurunun Osmanlı hâkimiyetine giren Mekke'ye tayin edildiğini belirtmek isteriz.

Sultan Selim, İstanbul'a avdetinden evvel Veziriazam Yunus Paşa'yı Mısır valisi tayin etmiş idi. Ancak, halkı ve urbanı tazyik ile irtikab ve irtişaya başlaması üzerine, Kansuh zamanında Halep valisi bulunan Hayır Bay'ı yerine geçirmiştir. Bu arada Sultan Selim, Kahire'deki bazı hükümdar oğullarıyla halife ve akrabalarını, nüfuzlu âlim, şeyh ve beylerden bir kısmını, Mısır'ın sayılı mimar, mühendis, tüccar ve san'at erbabından bir haylisini İstanbul'a sürmüştür. Vezir Mehmed Paşa ile Kazasker Zeyrekzade'nin memur oldukları bu sürgüne bir kısım hristiyanlar ile yahudiler de dahil edilmişlerdir(1). Selim, sürgün ettiği san'atkârlâra İstanbul'da Gûrî medresesine benzer bir medrese inşâ ettirmek niyetinde idi. Bu arada Memlûk Sultanlığı'nın tarih, edebiyat ve teşkilatına ait kitaplar da İstanbul'a sevkedilmiş, kadılar ve ümera gibi Kansuh'un oğlu Mehmed de İstanbul'a gönderilmiştir(2). Peçuyi'nin kaydına göre, Kansuh'un oğlu olan bu Mehmed Bey'in kızıyla Kıbrıs fâtihi Lala Mustafa Paşa evlenmiş olup, oğulları bulunan Mehmed, Haleb Beylerbeyi iken vefat etmiştir(3).

Yanında amcası Halil'in oğulları ve Kansuh'un oğlu bulunduğu halde deniz yoluyla sevkedilen Halife III. Mütevekkil Ala'llah Muhammed, İstanbul'a geldikten sonra, kendisine emanet edilen malları gasbetmiş ve sefih bir hayat sürmeye başlamıştır. Nitekim, amcazadelerinin şikâyeti üzerine 1520'de Yedikule'ye hapsedilen halife, Sultan Selim'in vefatından sonra Kanuni Sultan Süleyman zamanında hapisten çıkarılmış ve yevmî 60 dirhem vazifeye tayin edilerek Kahire'ye dönmesine müsaade edilmiştir. el-Mütevekkil'in İstanbul'da bulunduğu sırada hilâfeti merasim ile Sultan Selim'e terk ettiği hakkında bir rivayet varsa da, bunu doğrulamağa imkan yoktur(4). İşte bu tarihten itibaren Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Mart 1924 (26 Receb 1342) tarihinde hilâfeti ilgâsına kadar Osmanlı padişahları dört asır müddet-

(1) Haydar Çelebi, Rûznâme, I, 489
(2) İbn İyâs, III, 163
(3) Târih, İstanbul 1283, I, 154
(4) P. Lamnens, «Revue du mond musulman», XI, 148; T. V. Arnold, The Caliphate, 146 vd. Ayr. bk. Şehabettin Tekindağ, «Memlûk Sultanlığı Tarihine toplu bir bakış», TD, 25 (1971), 36 vd.

le müslümanların büyük bir kısmı tarafından halife olarak tanınmışlardır.

3. Tersane'nin Yeniden İnşaası

Kara harekatından sonra deniz işlerine de büyük bir önem veren Sultan Selim, Haliç'de, evvelce Bizans tersanesi olarak kullanılan yerde(1) Fatih'in inşaa ettirmiş olduğu eski tersaneyi Kağıthane'ye l adar genişleterek 300 kadar inşaat tezgahını (Göz) ihtiva edecek bir şekilde(2), Cafer Bey'in Kaptan Paşalığı zamanında, yeniden inşâ e'tirmiş ve bu tezgahlardan her birine 50.000 akça tahsis etmiştir(3). Bu gözlerde 150 çekdiri (Gali) yapılmasını emreden Sultan Selim, bunlar için Suriye ve Mısır'dan Arap kürekçiler gelmesini temin etmişti(4).

1516 senesinde ikmâl edilen bu donanma, Cafer Kaptan'ın emrinde, Mısır seferi sırasında, Gazze ve Remle iskelelerine uğramış, 22 Nisan 1517'de İskenderiye önlerine gelmiştir. Sonradan Nil yoluyla Ravza adasına kadar gelerek, burada bulunan Sultan Selim tarafından teftiş edilmiş, birçok san'atkâr, âlim ve halife, bu donanma ile İstanbul'a sevkedilmiştir(5).

Sultan Selim, tersanenin inşaasına muvazi olarak, bugün Sirkeci ile Sarayburnu arasında sahile yakın bir yerde Yalıköşkü'nü(6) yaptırdı.

III — YAVUZ SULTAN SELİM'İN ÖLÜMÜ

Selim, 21 Eylül 1520 (8 Şevval 926) Cuma günü akşamı Çorlu'da Sırt Köyü'nde hamamda, arkasında çıkan şiripençeyi vaktinden evvel yardırması yüzünden vefat etmiştir. Ölümü gizli tutuldu; araba ile yola çıkan cenazesi, yeni padişah Süleyman'ın kadırga ile iskeleye gelip, bütün yeniçerilerin onu merasimle karşılamalarını müteakib(7), İstan-

(1) Hammer, Constantinopolis und der Bosporos, Pesth, 1822, II, 55
(2) Lütfi Paşa, 32
(3) Mehmed b. Mehmed, Nuhbetu't-Tevârih ve'l-Ahbâr, İstanbul 1276, 50. Kanuni zamanında daha da gelişen bu tersane ve gözler için bkz. N. Nicolay, Les Navigations, Envers, 1577, 118
(4) Haydar Çelebi, Rûznâme, I, 491, 498
(5) Tafsilât için bkz. Ş. Tekindağ, Haliç Tersânesi'nde inşâ edilen ilk Osmanlı donanması ve Câfer Kapûdan'ın arîzası, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 7 (1968), 66 vd.
(6) Lütfi Paşa'da, Mermer-köşk, 284
(7) Kemal Paşazade, Selimnâme, 103/a; Cennâbî, el-Aylemü'z-Zâhir, Arap. Yaz., Nuruosmaniye Ktb. Nr. 3100, II, 355/a

Selimiye Camii, Edirne

bul'a getirilmiş ve matem elbisesi giymiş devlet büyükleri tarafından karşılanmıştır. Namazı Fatih Camii'nde kılındıktan sonra, o tarihlerde Mirza Sarayı denilen şimdiki Sultan Selim Camii yanındaki mahalle defnedilmiştir. Selim, vefatından evvel bu mahalde camiin temellerini attırmış idi. Oğlu Süleyman tarafından türbesiyle birlikte yaptırılmıştır(1).

(1) Âli, Künhü'l-Ahbâr, 197/b

F. KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN DEVRİ

Tahta Çıkışı

I. Selim'in doğu ve güney siyaseti ile büyük bir gelişme gösteren Osmanlı devleti, hemen her bakımdan rakipsiz bir duruma gelmiş ve son derece zengin gelir kaynaklarına sahip olmuştu. Güçlü Osmanlı deniz armadasının temelleri de yine bu devirde atılmıştı. Bu müsait şartlar, I. Selim'in vefatından sonra onun yerine geçen oğlu Süleyman devrinin son derece parlak geçeceğini adeta müjdelemekteydi.

1494'te babası Yavuz Sultan Selim'in Trabzon'daki sancakbeyliği sırasında dünyaya gelen Süleyman'ın şehzadelik devri, babasının taht mücadeleleri ile geçmişti(1). Trabzon'da sancakbeyi olan babasının isteği ile önce Karahisar-ı Şarkî (Şebinkarahisar) sancağına tayin olunan genç şehzade, amcası Şehzâde Ahmed'in itirazları sonucu Bolu'ya nakledilmiş; Şehzade Ahmed, bu tayine de karşı çıkmış, bunun üzerine Kefe sancakbeyliğine getirilmişti(2). 1513'te Yavuz'un tahta cülûsu üzerine stratejik önemi dolayısıyla Saruhan (Manisa) sancakbeyliğine tayin olunmuştu(3). Babasının seferleri ve kardeşleri ile mücadeleleri sırasında İstanbul'da zaman zaman saltanat vekilliğinde bulunan Süleyman, nihayet onun ölüm haberi üzerine 30 Eylül 1520'de İstanbul'a gelmiş ve tahtın yegâne vârisi olarak zahmetsizce tahta cülûsu vuku bulmuştu(4). Böylece bir bakıma Osmanlı devletinin en muhteşem çağı başlamış oluyordu.

---

(1) A. Tevhid, «Hünernâme: Kanuni Sultan Süleyman Han'ın Şehzadeliği Devri», **TOEM**, 1335-1337 senelari, nr. 49-62 (İstanbul 1339), 86-89

(2) Kendisini babası II. Bayezid'in yerine en kuvvetli aday olarak gören Şehzâde Ahmed, Süleyman'ın bu iki sancağa tayinini, Selim için bir avantaj şeklinde mütalaa ederek itirazda bulunmuştu (Ç. Uluçay, «Yavuz Sultan Selim nasıl Padişah Oldu», **Tarih Dergisi (TD)**, İstanbul 1954, VI/9, 77).

(3) Manisa'da sancakbeyi olarak bulunduğu sırada sancağın idaresinde zorluk çekmiş ve Yavuz Sultan Selim tarafından kendisine bir «Siyasetnâme» gönderilmişti (E.Z. Karal, «Yavuz Sultan Selim'in oğlu Şehzade Süleyman'a Manisa Sancağını idâre etmesi için gönderdiği Siyâsetnâme», Belleten, Ankara 1942, VI/21-22, 37-44). Ayrıca bkz. T. Gökbilgin, «Süleyman I.», **İA**, XI, 99-100

(4) T. Gökbilgin, «Süleyman I», 100-101; H.G. Yurdaydın, **Kanuni'nin cülusu ve ilk seferleri**, Ankara 1961, 3-5

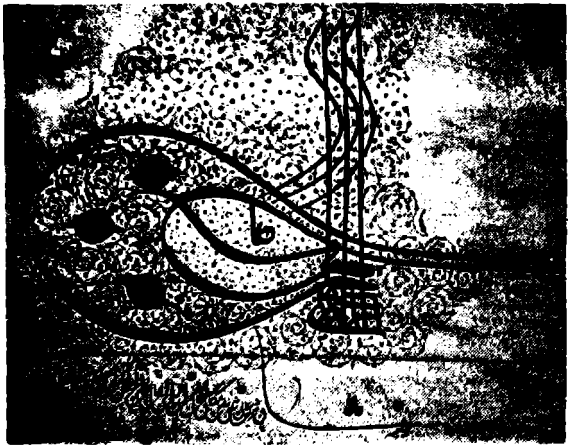

Kanuni Sultan Süleyman'ın Tuğrası

İlk İcraatı

Genç Süleyman tahta geçtikten sonra derhal icraata başlamış, önce babası tarafından Tebriz ve Kahire'den getirilen 600 hâne kadar ümerâ, sanatkâr ve benzerlerine hürriyetlerini iade ederek istedikleri yerlere gitmelerine izin vermiş, ardından da İran ile yapılan ipek ticaretini serbest bırakmıştır. Hattâ yasak sırasında ticarete devam ettikleri için malları müsadere edilen tüccarların zararları hazineden tazmin olunmuştur. Ayrıca zorbalıkları ile halkı bîzâr eden bazı devlet adamları, idareciler ve askerleri cezalandırmıştır(1). Bu adalet misallerinin ardından ilk ciddî isyan hâdisesi zuhur etmiştir.

Devrindeki Olaylar

1 — Canberdi Gazali Hadisesi

Memlûklar'ın Halep emiri Hayırbey vasıtasıyla Yavuz Sultan Selim'e katılan Mısır Memlûklu emiri Canberdî Gazali, Yavuz tarafından Şam beylerbeyliğine getirilmişti. Yavuz'un vefatı ve yerine Sü-

(1) Koca Nişancı Celalzâde Mustafa, onun bu hareketlerini ilk adalet örnekleri olarak belirtir (Tabakatü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-mesâlik, P. Kappert'in faksimile neşri, Weisbaden 1981, 27a-28b). Ayrıca bkz. H. G. Yurdaydın, Aynı eser, 5-6

leyman'ın geçmesi üzerine isyan ederek adına hutbe okutup para bastırmıştı. Gazali, Suriye ve Filistin'i ele geçirmek, sonra da Mısır'ı zaptedip hilâfeti elde etmek gibi büyük emeller peşinde koşmaktaydı. Hattâ isyan ettiği vakit, Mısır Beylerbeyisi Hayırbey'e birlikte hareket etmeleri için mektuplar göndererek onu kendi yanına çekmeye çalışmıştı(1).

Bu arada 20.000'e ulaşan kuvvetleriyle harekete geçip Beyrut'u almış, Cebel Lübnan'daki Dürzîler'i isyana teşvik etmişti. Daha sonra muhtemelen Hayırbey'in telkini ile Haleb'i kuşatmıştı (1 Kasım 1520). Kuşatma haberi İstanbul'dan duyulunca, üçüncü vezir Ferhad Paşa ve Dulkadıroğlu Şehsuvarzade Ali Bey isyanı bastırmakla görevlendirildi. Şehsuvaroğlu Ali Bey'in Halep üzerine hareketini haber alan Gazali Şam'a çekildi. Bu sırada Ferhad Paşa kuvvetleri ile birleşen Halep kalesi müdafileri ve Şehsuvaroğlu Ali Bey'in kuvvetleri, iki kol halinde Şam yakınlarına geldiler. Mastaba mevkiinde vuku bulan çarpışmalar neticesinde Gazalî mağlup oldu (27 Ocak 1521) ve kaçarken yakalanıp öldürülerek kesik başı İstanbul'a yollandı(2).

Gazalî hâdisesinde onunla işbirliği içinde bulunduğu anlaşılan ve müsait bir ortam bekleyen Safevî hükümdarı Şah İsmail, onun öldürülmesi üzerine Kazvin'e geri çekildi.

2 — Belgrad'ın Fethi

Canberdi Gazali isyanı sırasında Mecaristan'a karşı yeni bir sefer açılması kararlaştırılmıştı. Stratejik önemi büyük olan Belgrad, Avrupa'ya karşı girişilecek seferler için bir üs vasfını hâizdi. Nitekim daha önce burayı almak için Fatih'in iki başarısız teşebbüsü olmuştu(3). Ayrıca Macarlar, yeni padişahı tebrik için heyet göndermedikleri gibi cülûsu haber vermek sulhü yenilemek ve daha önce taahhüd ettikleri haracı istemek üzere Macaristan'a gönderilen Osmanlı elçisini öldürtmüşlerdi. Bu hadiseler üzerine harp hazırlıklarına başlanması için emirler gönderilmiş, İran hududunun emniyeti sağlandıktan ve harp hazırlıkları tamamlandıktan sonra, 18 Mayıs 1521'de padişahın başında bulunduğu Osmanlı ordusu, Belgrad üzerine hareket etmişti. Yol boyunca yapılan müzâkerelerde Osmanlı kuvvetlerinin, Vezirîâzam Pirî Mehmed Paşa'nın fikri istikametinde doğrudan Belgrad'a yürümesi, Rumeli Bey-

(1) Hammer, **Devlet-i Osmaniye Tarihi**, Ata Bey terc., İstanbul 1330, V, 13-14

(2) İ.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Ankara 1975, II, 307-309; H.G. Yurdaydın, **Aynı eser**, 7-12

(3) F. Dirimtekin, «Belgrad'ın iki Muhasarası», **İstanbul Enstitüsü Dergisi**, II, (1956), 51-86

lerbeyisi Ahmed Paşa'nın önceden hareketle Böğürdelen (Sabacz, Czabacz) hisarını alması kararlaştırılmıştı.

Ahmed Paşa, büyük bir mücadele neticesi Böğürdelen'i 7 Temmuz'da zabtetti. Bu Kanuni'nin ilk fethi oluyordu. Fethin ertesi günü kaleye giren Kanûni, buranın tamirini emretti. Belgrad'ın muhasarası ile uğraşan Pirî Paşa ise buranın karşısındaki Zemin (Zemun, Zemlin) kalesini ele geçirmişti. Bu sırada Ahmed Paşa'nın tesiriyle Belgrad muhasarasının kaldırılıp Budin üzerine yürünmesi kararını alan Kanuni, daha sonra çeşitli sebeplerle bundan vazgeçerek, 1 Ağustos'ta Zemin civarında yüksek bir mahalle otağ kurup, kuşatmanın bir an evvel sonuçlandırılması emrini verdi. Şiddetle kuşatılan Belgrad, nihayet 30 Ağustos'ta ele geçirildi(1). Ertesi günü şehre giren padişah, camie çevrilen kilisede cuma namazını kıldı ve buradan gitmek isteyen şehir sakinlerine gereken izni verdi. Bir kısım Belgrad ahalisi ise İstanbul'a getirtilerek, Yedikule civarına ve Büyükdere üstündeki Belgrad köyüne yerleştirildiler(2). Belgrad'ın muhafazası, Semendire ile birlikte Yahyapaşaoğlu Bali Bey'e verilmiş, şehrin imarı için 20.000 altın tahsisi ile cami, imaret gibi hayır eserlerinin inşaası emredilmiştir.

3 — Yabancı Elçilerle Yapılan Görüşmeler

Belgrad seferinden dönen padişah, İstanbul'da Ragusa (Dubrovnik), Venedik ve Rus elçilerini kabul etmiştir. Ragusalılar'ın ticaret ve rüsûm muafiyetinin tecdîdi hususundaki istekleri müsait karşılanmış, Kırım'dan tevcih edilen akınlardan şikâyetçi olan Ruslar'ın andlaşma teklifi reddedilmiştir. Venediklilerle, 1 Aralık 1521'de bir ahidnâme imzalanmış, otuz maddelik bu andlaşma ile ticaret serbestisi ve güvenliği sağlanmıştır(1). Ahidnâme ticarî yönden yeni hükümler getirmemekle birlikte bilhassa adli yönden önemlidir. Ayrıca Venedikliler andlaşma gereği üç yılda bir değişmek üzere İstanbul'da elçi bulunduracaklardı. Venedikliler için son derece müsait şartları hâvi gibi görünen bu and-

(1) T. Gökbilgin, «Süleyman I», 102; İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, 312; H. G. Yurdaydın, Aynı eser, 15-34. Ayrıca, Belgrad kalesinin planları için bkz. F. Kurdoğlu, «Hadım Süleyman Paşa'nın Mektupları ve Belgrad'ın Muhasara Planı», Belleten, IV/13 (1940), 55-59; Pirî Paşa'nın muhasara hakkındaki arızası: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), E. 5028, 6142

(2) Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II, 312. Belgrad'dan sürülenlere, İstanbul civarında toprak verilerek, iskanları sağlanmıştır (mesele bu husus için bkz. Başbakanlık Arşivi (BA), Ali Emiri Tasnifi, Kanuni Devri, nr. 148'deki, Şaban 953 tarihli vesika).

(3) M. Şakiroğlu, «1521 Tarihli Osmanlı-Venedik Andlaşmasının asli Metni», Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı: 12, İstanbul 1982, 387-404

laşmanın Osmanlılar'ca kabulü, tasarlanan Rodos seferi arifesinde Ege ve Akdeniz'de herhangi bir problem çıkmaması düşüncesinden ileri gelmekteydi.

4 — Rodos'un Fethi

1309'dan beri St. Jean şövalyelerinin elinde bulunan Rodos ve civardaki adalar, yeni Osmanlı ülkesi olan Mısır, Suriye ve Doğu Akdeniz sahillerinin emniyeti bakımından önemliydi. Bu ulaşım yolu üzerinde Hristiyanlığın tehlikeli bir kalesi durumundaki Rodos'ta bulunan şövalyeler, Osmanlı ticaret ve hac gemilerine saldırmışlar, ayrıca Canberdi Gazali'ye yardımda da bulunmuşlardı. Ayrıca Rodos'ta bulunan Cem Sultan'ın oğlu Murad'ı da taht vârisi olarak ortaya sürmüşlerdi.

İşte Kanuni bu siyasî ve stratejik sebeplerle Rodos problemini halletmek istiyordu. Avrupa devletleri de bu sırada birbirleri ile mücadele hâlinde olduklarından Rodos ile ilgilenebilecek durumda değillerdi. Rodos ile ilgilenebilecek tek devlet olan Venedikliler de ticaret andlaşması ile pasif hâle getirilmişti. Dîvân'da alınan sefer kararı neticesi hazırlıklarına başlayan Osmanlı ordusunun başına serdar olarak ikinci vezir Mustafa Paşa geçirildi. Öte yandan bu seferi haber alan Rodos üstâd-ı âzamı Philippe Villiers de L'Isle Adam, bazı tedbirler alarak kaleyi tahkim ettirmiş, yiyecek depolatmış, şehrin önündeki limana zincir çektirmiş, ayrıca Papa ve Fransa'dan yardım istemiştir(1).

5 Haziran 1522'de harekete geçen 300 gemilik Osmanlı kuvveti, Rodos yakınlarındaki Gnido adasına varmış, bu arada Kanuni'nin Rodos'u teslim yolundaki mektubu şövalyeler tarafından sükût ile reddedilmiştir. 24 Haziran'da Rodos önlerine gelen Osmanlı donanması, Rodos kalesinin dört mil kadar doğusundaki bir limana demir atmış ve kaleyi abluka altına alarak padişahın karadan gelmesini beklemiştir. Nihayet Kütahya - Aydın yolu ile Marmaris'e, oradan da 28 Temmuz'da Rodos adasına geçen ordu, surlar boyunca mevzilenmiştir. Başlıca, İngiliz, Fransız, İtalyan, İspanyol, Alman ve Portekiz milletlerine mensup şövalyelerden müteşekkil Rodos müdafileri, kalenin beş ana burcunu müdafaaya başlamışlardır.

Çarpışmalar ise 1 Ağustos'ta Alman burcuna top atışı ile başlamış, Kanuni otağını Kızıltepe mevkiinde kurdurarak, kuşatmayı buradan idare etmiştir. Şiddetle, birbiri ardınca süren Osmanlı hücumları beş ay kadar devam etmiş, bu arada zaman zaman kısmî başarılar kaza-

(1) Ş. Turan, «Rodos'un Zabtından Malta Muhasarasına», **Kanuni Armağanı**, TTK, Ankara 1970, 49-54

nılmış, nihayet artık dayanamayacaklarını anlayan şövalyeler, kaleyi teslim edeceklerini Kanunî'ye bildirmişler ve yapılan müzakereler neticesi 21 Aralık 1522'de bir teslim antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma gereği şövalyelerin adadan çekilmelerine müsaade edilmiş, ayrıca şehirdeki hristiyanların dinî âyinlerinde serbest olmaları, ada halkının beş yıl kadar vergi vermemesi ve kendilerinden devşirme alınmaması gibi imtiyazlar da bahşedilmiştir. Bu arada tanassur etmiş olan Cem'in oğlu Murad da yakalanarak iki oğlu ile birlikte ortadan kaldırılmış ve şövalyelerin Rodos'u terkinden sonra 20 Ocak 1523'te padişah, câmie çevrilen San Giovanni kilisesinde cuma namazı kılmıştır. Rodos, Midilli sancağına bağlanarak Dizdarzâde Mehmed Bey'in idaresine verilmiştir. Osmanlılar ayrıca bu sefer sonrası, Anadolu sahillerinde, Bodrum, Aydos, Tahtalı kalelerini, Leros, Sömbeki, Kalimnos, Limonsa adalarını ele geçirmişlerdir(1).

5 — Mısır Meselesi ve Hain Ahmed Paşa Hadisesi

Rodos kuşatması sırasında Hayırbey'in ölümü ile boşalan Mısır Beylerbeyiliğine ikinci vezir Çoban Mustafa Paşa tayin olununca, ikinci vezirliğe ve serdarlığa Ahmed Paşa getirilmişti. Vezirîâzam olmayı çok isteyen Ahmed Paşa, Pîrî Mehmed Paşa'nın vezirîâzamlıktan alınması için çalışmalara başlamış, bunun neticesi yaşlı emektar vezirîâzam azledilmiştir. Ancak bundan sonraki olaylar hiç de Ahmed Paşa'nın umduğu gibi gelişmemiş, padişah bu makama, o vakte kadarki teâmüle aykırı olarak, has odabaşısı ve yakın arkadaşı İbrahim'i geçirmiştir (27 Haziran 1523)(2). Ahmed Paşa ise bu tayinden son derece müteessir olmuş, tecrübesiz, Enderun'dan çıkma bir iç oğlanının tercih edilmesini bir türlü hazmedememiştir.

Bu arada Yavuz Sultan Selim tarafından Mısır valiliğine getirilen Memlûk emirlerinden Hayırbey'in vefatı ile Mısır'a tayin olunan Mustafa Paşa, büyük bir isyan hadisesi ile karşı karşıya kalmış, Osmanlı idaresine ısınamayan bazı Mısır beyleri ayaklanarak, Garbiyye kâşifi İnal'ı sultan ilân etmişlerdi. Mustafa Paşa sert tedbirler yerine, Çerkes beylerinin arasını bozmak ve urbânın mühim şahsiyetlerini elde etmek, aynı zamanda halka ağır gelen vergileri azaltmak gibi birtakım tedbirler almış, bunun neticesi halk âsi kâşiflerden ayrılmış ve zayıflayan İnal'ın üzerine gönderilen kuvvetler onu bozguna uğratarak öldürmüşlerdir (5 Haziran 1523). İsyanı bastırmaya muvaffak olan Mustafa

(1) H.G. Yurdaydın, **Aynı eser**, 35-44; Ş. Turan, «Aynı makale», 57-72; Ş. Tekindağ, «Rodos'un fethi», **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, II/7 (1968), 58-65

(2) T. Gökbilgin, «İbrahim Paşa», **İA**, V/2, 908-915

Paşa, daha sonra İstanbul'a çağrılarak, yerine Güzelce Kasım Paşa tayin olunmuş, fakat onun da valiliği uzun sürmemiştir(1).

Gerçekten veziriâzam olma ihtirası içinde kıvranan Ahmed Paşa, bunu elde edemeyince, emellerini Mısır gibi henüz Osmanlı idaresine intibak edememiş, uzak bir Osmanlı ülkesinde gerçekleştirme sevdasına düşmüştü. Ahmed Paşa, Yavuz'un da itimat ettiği bir devlet adamı olup, Belgrad seferinde büyük yararlıklar göstermiş, Rodos kuşatması sırasında da büyük hizmeti görülmüştü. Veziriâzam olamayınca derin bir ümitsizlik içine düşen Ahmed Paşa'nın Mısır'ı talebi, onun devlet merkezinden uzak olacağı ve yeni veziriâzamın emniyeti bakımlarından kabul edilmişti.

1523 Ağustosu'nda Mısır'a ulaşan Ahmed Paşa ise veziriâzam olamamanın verdiği hırsla, gözünü Mısır sultanlığına dikmiş ve bunu gerçekleştirmek için harekete geçmiştir. Nitekim Ocak 1524'te adına hutbe okutup para bastırarak sultanlığını ilân etmiş, ayrıca *Papalık*'la ve Rodos'tan sürülmüş olan Baş Şövalye ile mektuplaşarak, kendisine yardım ederlerse, Rodos'u iade edebileceğini dahi vaat etmiştir. Ancak Ahmed Paşa, Mısır'daki yeniçerileri kendi tarafına çekememiştir. Kahire kalesine kapanan ve büyük bir mücadele örneği veren yeniçerileri bir gece gafil avlayarak, Kahire kalesini ele geçirmiş ve içindekileri katlettirmiştir. Mısır'a tamamen hâkim olunca, Osmanlı sistemi gibi birtakım idarî düzenlemelere teşebbüs etmiş, ancak yakın adamı olup Osmanlılar'a bağlılığını sürdüren Kadızâde Mehmed Bey, ona başkaldırarak mücadeleye girişmiş ve Ahmed Paşa'yı ele geçirip öldürmeye muvaffak olmuştur (Ağustos 1524)(2). O sırada padişahın İstanbul'dan kara yoluyla gönderdiği Ayas Paşa komutasındaki kuvvetler Ahmed Paşa'nın ölüm haberi üzerine geri çağrılmış, Mısır Beylerbeyiliği tekrar Kasım Paşa'ya tevdi edilmiş, Mehmed Bey de defterdarlığa getirilmiştir.

6 — Veziriâzam İbrahim Paşa'nın Mısır'daki Islahatı

Mısır'da intizamın teminine önem verdiği anlaşılan Kanunî, burada sarsılan devlet otoritesini ve düzenini yeniden tesis, Osmanlı kanunlarını vaz ve bozulan idareyi ıslah etmek istiyordu. Bu maksatla,

(1) Hayır Bey'in ölümü ile emir-i ahuru Kansu, hazinedarı Mısır Bey ve tüfekçi başısı ilk başkaldıranlar olup daha sonra bunlara diğer Mısır beyleri de katılmıştı: Celalzâde, **Tabakatü'l-Memalik**, 104b-109a; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, II, 318 vd.

(2) Celalzâde, **Tabakatü'l-Memâlik**, 110a-116b; Matrakçı Nasuh, **Süleymannâme**, TSMK, Revan, nr. 1286, 89 a; Bostan, **Süleymannâme**, Ayasofya Ktb., nr. 3317, 63b, 64a-b.

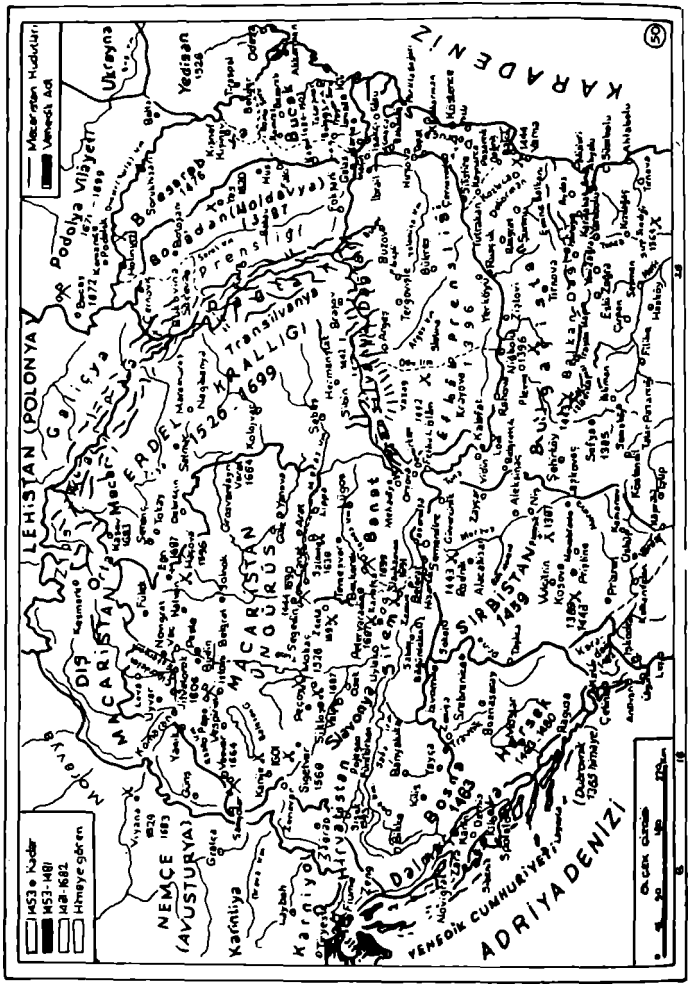

Osmanlı İmparatorluğu'nun En Geniş Döneminde Tuna Memleketleri

muhteşem bir düğün ile evlendirdiği Veziriâzam İbrahim Paşa'yı Mısır'a gönderdi. 30 Eylül 1524'de bizzat padişah tarafından uğurlanan İbrahim Paşa, 2 Nisan 1525'te Kahire'ye girerek, halkın haraç ve vergi hususlarındaki şikâyetlerini dinledi(1). Kayıtbay zamanındaki kanunları gözden geçirdi. Halkın ve hazinenin korunmasını esas aldı ve hazırlanan kanunlar, İstanbul'a gönderilerek, padişah tarafından kabul edildi(2). Bu idarî ve malî ıslahatlar için üç ay kadar Mısır'da kalan İbrahim Paşa, daha sonra Suriye yoluyla Anadolu'ya hareket etti. Maraş'tan Kayseri'ye gitmekte iken bazı Türkmen boylarının ağırlıklarını vuracaklarını haber aldı. Bunların ileri gelenlerini çağırtarak, Şehsuvaroğlu Ali Bey'in Ferhad Paşa'nın tesiriyle öldürülmesi sonucu Dulkadır ülkesinde tımarı hazineye aktarılan Türkmen sipahilerinin tımarlarını iade ettirdi. Daha sonra da 1525 Eylül başında İstanbul'a varıp padişahın huzuruna çıkarak, Mısır icraatını ona anlattı.

Bu arada Dulkadır beyi Şehsuvaroğlu Ali Bey'i gözden düşürerek idamına sebep olan, ayrıca Anadolu'da halka zulüm eden suçsuz yere pekçok kişiyi öldüren, tayin edildiği Semendire'de de rahat durmayan Ferhad Paşa, Edirne'de idam edildi (Kasım 1524). Padişahın bu hareketi devlet idarecilerinde ibret verici bir tesir bıraktığı gibi, halk nazarında da devlete karşı olan itimat ve bağlılığı arttırdı. Ancak Ferhad Paşa hâdisesi için Edirne'de bulunduğu sırada, İstanbul'da yeniçeriler huzursuzluk çıkarmışlar, bazı devlet adamlarının evlerini yağma etmişlerdi. Bunun üzerine 25 Mart 1525'te süratle İstanbul'a gelen padişah, derhal olaya el koyarak isyanı teskin etti. İsyanın elebaşıları yakalanarak idam olundu(3).

Macaristan Seferleri

1 — Mohaç Meydan Muharebesi

Belgrad'ın fethi, Osmanlılar'ın tabii yayılma sahası olarak gördükleri Orta Avrupa üzerine yürümek yolunda önemli bir adım olmuştu.

(1) İbrahim Paşa'nın yanında Nişancı Celalzâde de bulunuyordu. Onun icraatlarına yakından şahit olan Celalzâde, İbrahim Paşa'nın faaliyetlerini tafsil etmiştir (Tabakatü'l-Memâlik, 115b-127a). Ona göre, İbrahim Paşa büyük bir merasimle yanında Rumeli Defterdarı İskender Çelebi, ulufeciler ağası Hayreddin Ağa, Çavuşbaşı Sofioğlu Mehmed ve 30 nefer çavuş, 500 yeniçeri, hazine defterdarı ve 10 kadırga ile 1 Zilhicce 930'da İstanbul'dan hareket etmiştir.

(2) Hazırlanan Mısır Kanunnâmesi, Ö.L. Barkan tarafından neşredilmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I, Kanunlar, İstanbul 1943, 355-387

(3) Bostan, Süleymannâme, 73a-b; Celalzâde, Tabakatü'l-memâlik, 130b-131a.

Bu arada hudut bölgelerinde de birtakım karışıklıklar çıkmış, Tuna boylarında Macarlarla küçük çaplı çarpışmalar vukua gelmişti. Ancak Kanunî'nin sefere karar vermesi, Papalık, Macaristan ve Lehistan münasebetleri neticesi ortaya çıkan birçok âmillere dayanmakta ise de, bu kararda Fransızlar'ın da önemli rolü olmuştur.

Kanunî'nin saltanat yıllarının başında Fransa ve Almanya birbirlerine hasım duruma gelmişler ve mücadeleye başlamışlardı. Fransa Kralı I. François'nın, Alman imparatorluk seçiminde Şarlken'e (Charles Quint, V. Carlos) rakip olarak namzetliğini ortaya koyması iki devletin şiddetli bir mücadeleye girmesine sebep olmuştu. I. François'nın, 1519'da imparator seçilen Habsburg hânedanına mensup Şarlken ile yaptığı mücadelede esir düşmesi üzerine, I. François'nın annesi Kanunî'ye bir mektup göndererek yardım istemiş, padişah da Macaristan üstüne yürümek suretiyle fiilî bir yardımda bulunacağını vaat etmiştir(1).

Bu sırada Macaristan'ın iç durumu da pek iyi değildi. Macar kralı II. Layoş'un kötü yönetimi devam etmekte, Erdel beyi Zapolyai hem krala hem de krallık üzerindeki Habsburg nüfûzuna karşı çıkmaktaydı. Kötü idare altında ezilen Macar köylüleri, memnuniyetsizliklerini belirtmek gayesiyle protestanlık hareketine katılmışlar, paralarını alamayan birçok Macar askeri ise Osmanlı akıncı beyi Bâli Bey'e iltica etmişlerdi. Bu hâdiseler Kanunî'nin sefer kararını çabuklaştırmıştı. Ayrıca Macaristan'ın ele geçirilmesi ile Osmanlılar, Habsburglarla aralarındaki engeli kaldırmış olacaklar ve böylece Viyana kapılarına varılması için büyük bir mânla aşılmış bulunacaktı. Nitekim modern Macar tarihçileri, Osmanlılar'ın Avusturya'ya karşı harekete geçmek için Hırvatistan'dan serbestçe geçiş müsaadesi istediklerini, bu isteğin sulh teklifi ile birlikte reddedildiğini (1524), bunun üzerine Kanunî'nin 1525'te Pavia'da Fransa kralını yenilgiye uğratan ve Avrupa'nın hâkimi durumuna gelen Şarlken'e karşı bir an önce tedbir alınması için öncelikle Macaristan üstüne yürümeye mecbur olduğunu belirtirler(2).

Sefer hazırlıklarını tamamlayan padişah, 23 Nisan 1526'da yüzbin kişilik ordu ve üçyüz top ile birlikte İstanbul'dan hareket etti. Yol boyunca orduya yeni yeni kuvvetler katılmış, İstanbul'dan hareket edildikten 2.5 ay sonra Belgrad'a varılmıştı. İbrahim Paşa'nın başında bu-

(1) Bu meşhur mektublar için bkz. E. Charrière, Negociations de la France dans le Levant 1515-1580, Paris 1848, I, 111-117; Kezâ, Hayrullah Efendi, Tarih, X, 230; Hammer, V, 134. Kemalpaşazâde de seferin sebebini Fransa kralının başvurucu olarak gösterir (Mohacnâme, neşr ve fransızca tercüme, Pavet de Courteille, Histoire de la Campagne de Mohacz, Paris 1859, 25-28).

(2) Bunun için bkz. Géza Perjés, Mohaç Meydan Muharebesi, özet ve tanıtma, Ş. Baştav, Ankara 1988, 34-39

lunduğu öncü kuvvetler ise, Petervaradin'i 24 Temmuz'da ele geçirmiş; son derece muntazam yürüyen ve etrafa hiçbir hasar vermeyen asıl kuvvetler, İlok (İllok, Ujlak) ve Ösek (Osiyek, Eszek)'i almıştı. Bu sırada Avrupa devletlerinden gerekli yardım talebine müsait bir cevap alamayan Macar kralı II. Layoş, Osmanlı kuvvetlerini Mohaç sahrasında beklemeye başlamıştı. Nihayet 26 Ağustos'ta Mohaç'a gelen Osmanlı ordusu muharebe düzeni almış ve 29 Ağustos'ta Macar hücumuyla muharebe başlamış, şiddetli çarpışmalar sonunda çember içine alınan Macar ordusu büyük bir bozguna uğratılmış, birçok Macar askeri panik hâlinde kaçarken bataklığa saplanarak boğulmuştu. Bunlar arasında Kral Layoş da bulunuyordu. Bu zaferden sonra Osmanlı ordusu, Budin üzerine yürüdü ve 10 Eylül 1526'da şehri teslim aldı. Ertesi günü şehre giren Kanunî, bir müddet burada kalarak Macar krallığını Erdel voyvodası Zapolyai Janos'a vereceğini Macar devlet erkânına belirttikten sonra şehirdeki bir kısım hristiyan ahaliyi İstanbul Yedikule semtine, yahudilerin ise Selanik'e naklini emretti. Osmanlı ordusu Budin'den İstanbul'a dönüşü sırasında da Segedin ve Baç (Bacs) şehirlerini ele geçirdi. Ayrıca Beçne mevkiinde direniş gösteren Macar kuvvetleri de bozguna uğratılarak dağıtıldı(1).

Macar tahtına Zapolyai Janos'un seçilmesi, Alman İmparatoru Şarlken'in kardeşi, ölen Macar kralının hem enîştesi hem de kayınbiraderi olan Avusturya Arşidükü Ferdinand'ı faaliyete geçirdi. Macar krallığı üzerinde hak iddia eden Ferdinand'a, İstoni Belgrad'da bulunan Macar krallık tacının giydirilmesi ile Macaristan'da iki krallık ortaya çıkmış oluyordu. Macaristan'ın batı ve kuzeybatısı Ferdinand'ın, Orta Macaristan ve Erdel ise Zapolyai'nin hâkimiyetinde bulunuyordu(2).

2 — İkinci Macaristan Seferi ve Viyana Kuşatması

Zapolyai, Osmanlılar sayesinde Macar kralı seçilmesine rağmen kral olduktan sonra Osmanlılar'a fazla yaklaşmaktan çekinmiş, hattâ 1527 baharında toplanan Regensburg İmparatorluk meclisinde Osmanlılar'a karşı yardım dahi istemişti. Ancak Ferdinand'ın büyük bir ordunun başında Budin'e yürüyüp kuvvetlerini Tokaj'da mağlup etmesi ve 20 Ağustos 1527'de Budin'e girmesi üzerine, Lehistan kralına sığınmak zorunda kalan Zapolyai, Osmanlılar'dan tekrar yardım istemeye

(1) Kemalpaşazâde, **Mohaçname**, 1-165; Sefer rûznâmesi için bkz. Feridun Bey, **Münşeatü's-Selâtin**, İstanbul 1274, I, 554-566. Kezâ Peçuylu, **Tarih**, İstanbul 1283 I, 84 vd.

(2) G. Barta, «An d'Illusions (Notes sur la double élection de rois après la défaite de Mohacs)», **Acta Historica Academiae Scientiarum Hungarica**, 24 (1978), 1-39

mecbur olmuş ve İstanbul'a bir elçi göndermiştir. Aslında Zapolyai bir yardım isteğinde bulunmasa dahi Osmanlılar'ın bu duruma müsaade edebileceği düşünülemezdi. Onun yardım talebi, Osmanlılar'ın daha fazla işine yaramış ve durum, Zapolyai'nin müdafaası şekline dönmüştür. Yapılan 29 Şubat 1528 tarihli antlaşmaya göre Osmanlı devleti, Zapolyai'yi tâbi bir hükümdar olarak tanımaktaydı. Öte yandan Ferdinand da İstanbul'a bir elçi gönderdi. Ancak 29 Mayıs 1528'de İstanbul'a gelen bu ilk Avusturya elçilik heyeti, herhangi bir netice elde edemeden geri döndü(1).

Kanunî, Veziriâzam İbrahim Paşa'ya II. Macaristan seferinin serdarlığını tevcih etmiş ve büyük yetkiler vermişti. Esasen Macaristan'ın kat'i bir yönetimi için asker ve kaynak kullanmak yerine, şimdilik Zapolyai'nin idaresinde yarı bağımlı bir Macar devletini Habsburglar'a karşı tampon bir devlet olarak bırakmayı tercih eden Kanunî, 10 Mayıs 1529'da ikiyüzbin kişilik bir ordu ile sefere çıktı. Macar topraklarına geçildiği sırada, Zapolyai ve İstanbul'a gelen elçisi Lasczky, itaat arzedip huzura kabul olundular. 3 Eylül'de Budin önlerine gelen ordu, muhasara hazırlıklarına başladığı sırada, şehirdekiler teslim bayrağı çektiler.

7 Eylül'de şehre giren Kanunî, Zapolyai'yi Macar tahtına oturttu ve şehirde altı gün kadar kaldıktan sonra, Ferdinand ile karşılaşmak niyetiyle Viyana'ya doğru yürüme kararı aldı. Avusturya-Macar sınırındaki Ovar (Hungarich-Altenburg) kasabasını alan Osmanlı ordusu, Viyana önlerinde toplanmaya başladı. Bu arada Ferdinand'ın Viyana'da olmadığı, kuvvet toplamak için Avusturya içlerine çekildiği öğrenildi.

Çok iyi tahkim edilmiş olan Viyana şehrinin muhasarası ise, 27 Eylül'de kesin olarak başladı. Fakat Osmanlı ordusu hazırlıksızdı ve muhasara için gerekli büyük toplar ile malzeme getirilmemişti. Surlar altından lağım açma teşebbüsleri de başarılı olmuyordu. Yine de aralıksız süren çalışmalar sonucu surlarda yeni yeni gedikler açılıp buralardan hücumlarda bulunuldu ise de, havaların soğumaya başlaması, kışın yaklaşması aynı zamanda erzak sıkıntısının had safhaya varması, askerin gücünü ve dayanıklılığını etkiliyordu. 14 Ekim 1529'da yapılan umumi hücum da başarıya ulaşmayınca, muhasaranın kaldırılması kararı alındı. Halbuki bu son hücum sırasında birçok gedik açılmış, Avusturyalılar'ın meşhur komutanları yaralanmış ve müdâfilerin da-

(1) Jerome Lasczky adlı Avusturyalı diplomatın İstanbul'daki faaliyetleri müsbet netice vermemiştir: **Hieronymi Lasky palatini Siradiensis Historia Arcana legationis nomine Johannis Regis ad Solymannum Turcarum Imperatorem susceptae** (neşr. Mathias Bel, **Adparatus ad historiam Hungariae**), Poasony 1735. Kezâ, Hammer. V. 77

yanma güçleri de tükenmişti. Ancak Osmanlı ordusu, havanın bozulması üzerine acele hareket ederek, tekrar bir hücumda bulunmamış ve toplanarak Budin'e doğru geri dönmüştür (16 Ekim) (1).

Osmanlılar'ın 15.000 kadar asker kaybına yol açan bu başarısız muhasara ile Avrupa'daki yayılmanın nihâî sınırına varılmış olunuyordu. Ancak bu sefer, Macaristan'daki Osmanlı hâkimiyetini sağlamlaştırmış, Avusturya, Kuzey Macaristan tahrip edildiği için karşı saldırı ihtimali ortadan kalkmış ve Macaristan'da kuzey ve batı sınır bölgeleri haricindeki yerlerde müstakil bir idare tesis edilerek, arzu edildiği gibi tampon bir bölge meydana getirilmiştir.

3 — Üçüncü Macaristan Seferi (Alaman Seferi)

Kanuni İstanbul'a döndükten sonra, Macaristan'da yeniden birtakım faaliyetler cereyan etti. Ferdinand Budin'i tazyike başladı. Ancak bu arada İstanbul'a bir elçilik heyeti göndermekten de geri durmadı ve Macaristan'ın kendisine terkini istedi(2). Bu esnada Budin Ferdinand'ın kuvvetleri tarafından kuşatıldı (23 Aralık 1530) ise de, alınamadı. Bu hâdiseden haberdar olan Kanuni sefere çıkmaya karar verdi, ayrıca Alman imparatoru Şarlken ile de hesaplaşmak istiyordu. 100.000'den ziyade bir kuvvetle yola çıkan Kanuni, Niş'e vardığında Ferdinand'ın elçileri ordugâha gelerek önceki tekliflerini yenilediler ve Macaristan Ferdinand'a verildiği takdirde senelik 25.000-100.000 duka kadar hediye nâmı ile para ödeme teklifinde bulundular. Fakat bu teklif reddedildi ve Osmanlı ordusu Ferdinand'ın topraklarına doğru ilerlemeye başladı.

Bu bölgelerdeki pekçok kasaba Yahyapaşa oğlu Bali Bey ile onun oğlu Mehmed Bey, Bosna beyi Gazi Husrev Bey tarafından zaptedildi. Osmanlı ordusu, Kösegi (Guns, Köszeg) zorlu bir muhasaradan sonra ele geçirebildi. Bu sırada ikinci defa gelen Ferdinand'ın elçilerine, harbe davet mektubu verildi. Ancak Ferdinand ve Şarlken, Osmanlılarla bir meydan muharebesi yapmaktan çekiniyorlar, onlara karşı oyalama

(1) Sefer ruznâmesi, Feridun Bey, **Münşeat**, I, 566-577; Hammer, V, 87, 90; T. Gökbilgin, «Süleyman I», 111-112. Sefer ruznâmesi'ne göre, ordu son derece disiplinli olarak sefere gitmekte idi. Hattâ bir tarlaya girdiği için bir sipahinin başı dahi vurulmuştu (I, 568).

(2) 1530 sonbaharında Nicolas Jurischitz ve Joseph von Lamberg'in nezaretindeki Avusturya elçilik heyetinin teşebbüsleri bu heyette bulunan Benedict Curipeschitz tarafından kaleme alınmıştır (**1530 yılında Bosna, Sırbistan ve Bulgaristan üzerinden İstanbul'a giden Joseph von Lamberg ile Nicolas Jurischitz'in Elçilik Günlüğü**, terc. Ö. Nutku, Ankara 1977).

ve yıpratma taktiği izliyorlardı. Osmanlı ordusu ileri harekâta devamla Sopron'u aldı. Avusturyalılar Osmanlılar'ın Viyana'yı muhasara edeceklerini zannederken, Osmanlı ordusu Gratz önlerine geldi. Şehir muhasara edilmedi, yalnızca etrafının yakılıp yıkılması ile yetinildi.

Oradan Marburg (Maribor) yakınlarından Drava vâdisine ulaşıldı. Öte yandan Slovenya arazisindeki bazı şehir ve kasabalar itaat arzettiler ki, bunlar arasında Podgogonce ve Zagreb de bulunmaktaydı. Bu arada Kasım Bey, 12.000 akıncı ile Baden'e kadar ilerlemiş, ancak pusuya düşerek şehit olmuştu. Kanuni ise Ösek yoluyla Belgrad'a hareket etmişti. Böylece Ferdinand ve Şarlken ile meydan muharebesi yapmak mümkün olmamakla birlikte, Osmanlı orduları Macaristan'da Ferdinand'a ait topraklar üzerinde bir müddet ilerlemiş birçok şehir ve kasabayı elde etmişti. Ayrıca bu sefer sonucu Ferdinand padişahın arzularına uygun bir antlaşma istemeye de mecbur kalmıştır(1).

Bu arada Şarlken'e intisap etmiş olan Andrea Doria komutasındaki filo, Mora yarımadasındaki Koron'u almış, ardından da Patras ve İnebahtı'yı ele geçirmiş, içlerine asker koyarak geri çekilmişti. Hatta Alman seferi sonunda İstanbul'a gelen Avusturya elçisi Cornelius, bu yerleri koz olarak öne sürmüştü. Fakat buralar 1534 Martı'nda girişilen bir harekât neticesi Semendire sancakbeyi Mehmed Bey tarafından yeniden ele geçirilmiştir.

4 — Osmanlı - Avusturya Sulhü ve Neticeleri

Osmanlı seferleri karşısında kardeşi Şarlken'in de tavsiyesi ile Osmanlılarla anlaşmaktan başka çare bulamayan Ferdinand, İstanbul'a elçi göndermiştir. 14 Ocak 1533'te padişah tarafından kabul edilen Avusturya elçilik heyetinden, kat'i bir sulh için Ferdinand'ın itaat alâmeti olarak Estergon (Esztergom Gran) kalesinin anahtarları istenmiştir. Kanuni daha sonra mütarekeye razı olabileceğini de imâ etmiştir. Ayrıca 5 veya 7 senelik bir sulhe hazır olduğunu da bildiren Kanuni, Estergon'a karşılık Macaristan'daki bazı kaleleri de verebileceğini belirtmiştir. Kanuni'nin bu şartlarını bildiren mektubu ile Avusturya elçisinin yanına katılan bir Osmanlı elçisi 1 Şubat 1533'te Ferdinand'a gönderilmiştir. 29 Mayıs'ta Estergon'un anahtarları ile Ferdinand'ın iki mektubunu getiren elçi Cornelius ve Osmanlı elçisi, birlikte İstanbul'a hareket etmiştir. İstanbul'da yapılan görüşmeler ise 22

(1) Sefer ruznâmesinde Kanuni'nin İspanya kralı kasdına bu sefere çıktığı kayıdlıdır: Feridun Bey, **Münşeat**, I, 577-584; Celalzâde, **Tabakatü'l-Memalik**, 209a-237a; Peçuylu, **Tarih**, I, 150 vd; Hammer, V, 113-118

Haziran 1533'te antlaşma ile neticelenmiştir. Bu antlaşmaya göre Ferdinand, Macaristan üzerindeki veraset iddialarından vazgeçecek, yalnızca Macaristan'da fiilen hâkim olduğu topraklar kendisine ait sayılacaktı. Elindeki bu topraklar için de her yıl 30.000 altın verecekti. Ayrıca Ferdinand Osmanlı veziriâzamı İbrahim Paşa ile müsavi sayılacaktı. Ferdinand ile Zapolyai'nin hâkim oldukları yerler, bir sınır hattı ile Osmanlı temsilcileri nezaretinde belirlenecekti(1).

Böylece, biri Osmanlı devleti himayesinde Zapolyai'ye, diğeri vergi vermek şartı ile Ferdinand'a ait iki Macaristan ortaya çıkıyordu. Bu antlaşma, Macaristan meselesini bir müddet için halletmiş ve Osmanlılar'ın Doğu problemi ile ilgilenmelerine fırsat vermiştir.

Osmanlılar'ın Avusturya ile mücadelelerinin bu ilk devresi, Macaristan'ı Avusturya'ya karşı kendilerine bağlı bir Macar kralı idaresinde, himaye altında tutma çabası içinde geçti. 1526'da sadece Sirem bölgesi Osmanlı ülkesine katılmıştı. 1529 Viyana Kuşatması ve 1532 Alman Seferi, Zapolyai'nin durumunu korumak maksadını taşıyordu. Osmanlılar ancak 1541'de Zapolyai'nin ölümünden sonra bölgeyi Budin Beylerbeyliği adı altında doğrudan doğruya Osmanlı idaresine alma siyaseti içine gireceklerdir.

Ayrıca Orta Avrupa'ya yönelik Osmanlı tehdidi, Protestanlık'ın yayılmasında da önemli rol oynamıştı. Zira Katolik kilisesini tutan Avusturya arşidükü Ferdinand, yardımlarına muhtaç olduğu Protestan prenslere tavizkâr davranmak zorunda kalmıştı. Hatta imparator Şarlken'de Fransa ile mücadele ve Osmanlılar'ın doğrudan tazyiki sebebiyle protestanlığı müstakil bir siyasî-dinî müessese olarak tanımağa mecbur olmuştu (1532). Yine Osmanlı tehdidinin sürdüğü 1533-1546 devresinde de Protestanlar geniş ölçüde Habsburg baskısından kurtulmuşlardı(2). XVI. yüzyılın ortalarında da Türkler Protestanlar'ın ümi-

(1) Peçuylu, **Tarih**, I, 172; T. Gökbilgin, «Süleyman I», 115

(2) Gyula Kaldy-Nagy, «Suleimans Angriff auf Europa», Acta Orientalia Academi Scientiarum Hungaricae, XXVIII/2, Budapest 1974, 163-212. Luther Osmanlılar'ı Katolik kilisesi için Allah tarafından gönderilmiş bir ceza gibi görüyor ve onlara karşı savaşmanın Allah'a karşı gelmek olduğunu söylüyordu. Ancak 1529 Viyana kuşatması sebebiyle duyulan korku bu düşüncenin değişmesine sebep oldu. Bu defa Luther, Osmanlılar'a karşı savaşılması için konuşmalar yapmağa başladı. (Hana Joachim Kissling, «Türkenfurcht und Türkenhoffnung im 15. und 16. Jahrhundert. Zur Geschichte eines, Komplexes), Südost-Forschungen, XXII (1964), 1-18; Keza Bkz. Karl Vocelka, «Avusturya-Osmanlı çekişmelerinin dahili etkileri» Tarih Dergisi, 1978, XXXI, 13-16; S.A. Fisher-Galati, Ottoman Imperialism and German Protestanism, 1521-1565, Cambridge 1959, 13-96

di olarak telakki edilecek, onların kendi topraklarında Protestanlığın serbestçe icrâsında gösterdikleri tolerans, Alman topraklarında yaşayan protestanlar için bir «ideâl» olacaktır(1).

Anadolu'daki İç İsyanlar

Kanuni Mohaç seferine çıkıp Budin'e doğru ilerlemekte olduğu bir sırada Bozok bölgesinde isyan patlak verdi. Bu isyanlar II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim devirlerinden beri Anadolu'da Safevî devletinin tahrikleri ile Şiî temayüllü Türkmen guruplarının çıkardıkları isyanların âdetâ bir devamı vasfını taşıyordu. Selim devrinde ancak şiddetle teskin edilebilen Safevî propagandası, I. Tahmasp'ın tahta çıkması ile yeniden hız kazandı. Bunda Anadolu'da zaman zaman yapılan idarî hatalar, devlet idarecilerinin davranışları da müessir sebeplerden birini teşkil etmekteydi. Nitekim Bozok sancağı tahrîrinde, tahrîr memurlarının yaptıkları haksızlık, bölgede kısa zamanda bir ayaklanmaya sebebiyet vermiştir.

Süğlün Koca ve oğlu Şah Veli, Safevî halifesi (ajanı) Zünnûn adlı biriyle birleşip etraflarına Bozok Türkmenleri'ni toplayarak sancakbeyini, kadıyı ve memurları katletmişlerdir. Beyleri Şehsuvaroğlu Alî Bey'in ölümü sebebiyle muğber olan Dulkadır Türkmenleri'nin katılmasıyla isyan daha da büyümüş, Karaman Beylerbeyi Hurrem Paşa, âsilerin tenkili ile vazifelendirilmiştir. Ancak Kayseri civarında onu mağlup eden âsiler, Tokat taraflarına hâkim olmuşlardır. Nihayet Höyüklü mevkiinde sıkıştırılan âsilerle yapılan mücadelede (26 Eylül 1526), âsilerin elebaşları öldürülmüş, dağılan âsi güruhu yeniden toparlanarak anî bir saldırı ile Rum (Sivas) Beylerbeyisi Hüseyin Paşa'yı ağır yaralayıp, ölümüne sebep olmuşlardır. Fakat güçsüz âsiler Diyarbekir Beylerbeyisi Hüsrev Paşa'nın kuvvetleri karşısında kolayca dağıtılmışlardır(2).

---

(1) Bu tolerans, Osmanlı hâkimiyeti altındaki Tolna şehrinde oturan bir protestanın, Protestanlık hareketinin ilginç simalarından Hırvat asıllı İbranice profesörü Matthias Flacius Illyricus (1520-1575)'a gönderdiği ve onun tarafından daha o sıralarda yayımlanan mektupta açık olarak belirtilmektedir: Mektupta Osmanlı hâkimiyeti altındaki Macaristan'da yaşayan protestanların serbestçe dinî âyinlerini yaparken, Alman topraklarındakilerin şiddetle taklibe uğradıklarına, Türkler'in gerçek Hristiyanlık öğretisine (yânî protestanlık) izin vermekle kalmayıp hristiyan olmayan kurtlara (yânî Katolikler) karşı onları kılıç ile savunduklarına temas edilmektedir (Klaus Schwarz, «16. yüzyılın ortalarında Protestanlar'ın umudu: Türkler», Tarih ve Toplum, X/59, Kasım 1988, 9-13).

(2) Celalzâde, Tabakatü'l-Memâlik, 158a-163a

1527'de Adana taraflarında çıkan isyan ise Adana beyi Pîrî Bey tarafından bastırılmıştır. Ancak bu iki isyanın hemen akabinde, Karaman'dan Maraş'a kadar uzanan bölgede büyük bir isyan daha çıkmıştır. Bu isyan hareketinin liderliğini, Hacı Bektaş zaviyesi post-nişîni Kalender Çelebi yapmaktaydı(1). Mevkıi sebebiyle yanına kısa zamanda 30.000 kişi toplanmıştı. Bunlar *Şîlik*'in iyice nüfuz ettiği, sıkı kayıtlar yerine nisbeten serbest yaşamaya alışmış, devletin birtakım mükellefiyetlerinden gayri memnun konar-göçer Türkmen guruplarıydı. Kalender'in isyanı haberi, Mohaç'tan dönmekte olan Kanuni'ye ulaşınca, derhal tedbir alınması için emirler göndermiş, İstanbul'a vardığında da Veziriâzam İbrahim Paşa'yı isyanı bastırmakla vazifelendirmiştir.

Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa ve Karaman Beylerbeyi Mahmud Paşa'nın eyalet askerleri ile Cincife mevkiinde âsilere mağlup olmaları üzerine İbrahim Paşa, birtakım ön tedbirler alma lüzumu hissetmiştir. Önce, Kalender'in önünde mağlup olan askeri, henüz harbe girmemiş olan kendi kuvvetleri ile temas ettirmemiş, ayrıca sadece kapıkulu askerlerini yanında tutmuştur. Bundan başka Dulkadır Türkmenleri'ni kazanarak, onların Kalender'in yanından ayrılmasını sağlamıştır. Böylece kuvvetleri azalan âsiler, üzerlerine sevkedilen iki kapıkulunun maiyyetindeki kuvvetlere 21 Haziran 1527'de Baş Sarız yaylağında mağlup olmuşlar; Kalender de bu mücadele sırasında maktul düşmüştür(2). Adana civarında Seydi ve İnciryemez adlı âsilerin çıkardıkları isyan da Adana beyi Pîrî Bey tarafından şiddetle bastırılmıştır(24 Şubat 1529).

Anadolu'daki bu isyanlar sırasında İstanbul'da Molla Kabız adlı bir şahıs, Hz. İsa'nın Hz. Muhammed'den üstün olduğu şeklindeki görüşünü, Kur'an âyetlerini ve hadisleri te'vil ederek camilerde halka yaymağa başlamıştır. Hâdiseyi sadece dinî münakaşa değil aynı zamanda millî bir emniyet meselesi olarak gören Osmanlı hükûmeti, Şeyhülislam Kemalpaşazâde tarafından ilmî delillerle bu fikirleri çü-

(1) Celalzâde'ye göre zaviyelerinde olan dervişlere sancaklarını kaldırtıp, kösler ve nefirler çaldıran Kalender, her tarafı yağmalayıp etrafına hayli adam toplamıştır (Tabakatü'l-Memâlik, 165 a).

(2) Celalzâde, Tabakatü'l-memâlik, 168a. Bu sırada İbrahim Paşa'nın yanında kâtib olarak bulunan Celâlzâde, olaylara yakından şahit olmuştur. Hatta bu mücadele sırasında İbrahim Paşa'nın Osmanlı paşa ve beylerinin başarısızlık sebeplerini soruşturduğunu ve hepsinin tek tek ifadelerini aldığını tafsilatlı olarak yazmaktadır (169a-170a). Keza isyan hakkında ayrıca bkz. Kemalpaşazâde, Mohaçnâme, 142-148; J. L. Bacqué-Grammont, «1527 Anadolu isyanı hakkında yayımlanmamış bir rapor», Belleten, Ankara 1987, LI/199, 109-117

rütülmesine rağmen, yine de iddiasından vazgeçmeyen Kâbız'ı, idama mahkum etmiştir (1527)(1).

İran Seferleri

Yavuz Sultan Selim'in ölümü ile yeni yeni umutlara kapılan Şah İsmail, Anadolu üzerindeki propoganda faaliyetlerini artırmış, ayrıca Kanunî'nin tahta çıkışını da tebrik etmemişti. Fakat Osmanlılar'ın Avrupa'daki başarıları, kendisinin ülkesindeki meşguliyeti, onu zahirî bir dostluk gösterisine itmişti. Şah İsmail'in ölümü ve çocuk yaştaki I. Tahmasb'ın tahta geçmesi, İran'da karışıklıklara sebebiyet vermiş, bu arada Gilân hükümdarı ve İran'daki Sünnî ulemâ Osmanlılar'dan yardım istemişti. Kanunî'nin niyeti ise, Türkistan'a varıncaya kadar bütün Türk illerini bir bayrak altında toplamak ve Kızılbaş - Safevî tehlikesinin kökünü kazımaktı, hattâ daha Mohaç seferine çıkmadan önce, Doğu'ya bir sefer yapmayı dahi düşünmüştü(2). Nihayet, Avusturyalılarla yapılan antlaşma, Doğu ile ciddi bir şekilde ilgilenmesine yol açtı ve meydana gelen iki hâdise, İran'a harp ilânının görünür sebeplerini teşkil etti.

Bunlardan birisi, Bağdat'ı ele geçiren Zülfikar Bey'in Osmanlılar'a müracaatla şehrin anahtarlarını İstanbul'a göndermesi, o sırada Osmanlılar'ın Viyana kuşatması ile meşguliyetlerinden istifade ile I. Tahmasb'ın Bağdat'ı yeniden ele geçirmesi hâdisesidir(3). Diğeri ise İran

---

(1) Kabız, 934 Safer ayının 8. günü Divân'a getirtilmiş, Rumeli Kadıaskeri Fenarizâde Muhyiddin Çelebi ve Anadolu Kadıaskeri Kadrî Çelebi'ler, bunun iddialarına makul cevaplar verememişler ve derhal katlini istemişlerdir. İbrahim Paşa ise, Kabız'ın iddialarına şer'le cevap vermelerini defaatle Kadıaskerlerden taleb ettiği halde tatminkar karşılıklar alamamıştır. Nihayet Kemalpaşa-zâde ve İstanbul kadısı Saadeddin, Divân'a çağrılarak, Kabız'ın iddialarını çürütmüşler ve sonra da «.. dahi sözün var mıdır, i'tikad-ı bâtıldan udûl edüp hakkı kabûl eder misin» dediklerse de Kabız fikrinden caymamış ve bunun üzerine idamına karar verilmiştir (**Tabakatü'l-Memâlik**, 172b-175b).

(2) Nitekim Kanunî'nin Şah Tahmasb'a gönderdiği tehditnâmedeki şu ifâdeler dikkat çekicidir: «**Otağ-ı gerdûn-mitâk arazi-i Tebriz ve Azerbaycan ve belki Memâlik-i İran ve Turan ve sâir vilâyet-i Semerkand ve Horasan sahralarında kurulmak mukarrer oldu**» (Feridun Bey, Münşeat, I, 541-543). Ayrıca bkz. F. Kırzıoğlu, Osmanlıların Kafkas-ellerini Fethi (1451-1590), Ankara 1976, 126

(3) Türkmen Musullu oymağına mensup Nohud Ali Sultan'ın oğlu olan Zülfikar, 1528'de Kelhur hâkimi idi. Bu sırada Bağdad beyi olan amcası İbrahim Han'ın yaylağa çıkmasını fırsat bilerek onu öldürtmüş sonra da 40 gün kuşattığı Bağdat'ı ele geçirmişti. Bu vaziyetin Tah-

beylerinden Ulama Han'ın Osmanlılar'a, Osmanlı ümerasından Bitlis hâkimi Şeref Han'ın ise Safeviler'e sığınmasıdır. Esasen Teke Türkmenleri'nden olan ve 1511'de Şahkulu hadisesine katıldıktan sonra Safevîler'e iltica eden Ulama Han, Azerbaycan Beylerbeyi idi ve önemli bir siyasî mevkıe sahipti. Bu sırada ölen Safevî başvezirinin yerine kendisini aday olarak görmekteydi. Bu maksatla giriştiği harekât sonucu, oymağı şiddetle tenkil ve tedip edilmiş, bunun üzerine Tahmasb'a başkaldırmış, orada barınamayacağını anlayınca da Osmanlılar'a başvurmuştu. Bitlis hâkimi Şeref Han vasıtasıyla İstanbul'a gelen Ulama, kendisine delâlet eden Şeref Han aleyhine birtakım sözler sarfederek, onun şaha meyli olduğunu söylemiştir. Köszeg muhasarasından önce huzura kabul edilen Ulama Han'a, Bitlis, ocaklık statüsü kaldırılarak beylerbeyilik hâline getirilip tevcih olunmuş, bu haberi alan Şeref Han da Tahmasb'dan yardım istemiştir. Bunun üzerine Diyarbekir askeri ile Bitlis'i kuşatan Ulama, Safevî ordusunun yardıma geldiğini duyunca, Diyarbekir'e çekilmiştir(1).

1 — Irakeyn Seferi

Sınır bölgelerinde cereyan eden bu hâdiseler üzerine zaten İran'a sefer açmaya kararlı olan Kanunî, harp hazırlıklarını başlatmış ve İbrahim Paşa'yı önden göndermiştir (21 Ekim 1533). İbrahim Paşa, Konya'ya varmadan önce de Şeref Han'ın kesik başı getirilmiştir. Zirâ bu sırada Ulama Han ve Diyarbekir beylerbeyi Fil Yakub Paşa, Şeref Han'ın Hizan'ı kuşatması üzerine ikinci defa onun üstüne yürüyerek mağlubiyete uğratmışlardı. İbrahim Paşa haberi aldıktan sonra Bitlis'i yeniden ocaklık hâline getirip Şeref Han'ın oğlu Şemseddin'e vermiştir. 27 Aralık 1533'te Haleb'e gelen İbrahim Paşa, burada kışlamış tır. Kışın Van taraflarında bulunan Ulama Han (Paşa), istimalet yoluyla Ahlat, Adilcevaz, Erciş ve Van'ı Osmanlılar'a itaat ettirmiş, bu faaliyetleri haber alan Tahmasb da harp hazırlıklarına başlamıştır. Önce Bağdat'a ilerleyip orayı ele geçirmek isteyen İbrahim Paşa, daha sonra Ulama'nın tesiriyle Tebriz üzerine yürümeyi kararlaştırmıştır. Bu niyetle Van önlerine gelen İbrahim Paşa, Bingöl üzerinden Tebriz'e hareket etmiş ve 13 Temmuz 1534'de savaşmaksızın Tebriz'i ele

---

masb tarafından kabul edilmeyeceğini bildiği için de şehrin sünni halkı ile anlaşarak şehrin anahtarlarını Kanunî'ye gönderip Osmanlılar'a bağlılık arzetmişti. Az sonra da 1529'da Tahmasb burayı kuşatmış ve Zülfikar ile kardeşinin bir gece öldürülmesi üzerine de rahatça buraya hâkim olmuştu (Kırzıoğlu, Aynı eser, 127-128).

(1) İltica'lar için bkz. Celâlzâde, Tabakatü'l-memâlik, 242a-244b; Kırzıoğlu, Aynı eser, 127-130

geçirmiştir. Bu arada Kanuni de İstanbul'dan hareket ederek Erzurum'a ulaşmış bulunuyordu. I. Tahmasb'ın muhtemel bir harekâtına karşı İbrahim Paşa tarafından acele yetişmesi arzulanan Kanuni, 28 Eylül 1534'de Tebriz'e gelmiş, ardından Sultaniye'ye ilerlemiş, burada iken şahın memleketin iç taraflarına çekildiği öğrenilmiştir. Gerçekten de I. Tahmasp, Osmanlı ordusunun önüne çıkmaktan çekiniyor ve yıpratma taktiğini tercih ederek Osmanlı ordusunun geçeceği yerleri tahrip ettiriyordu. Irak-ı Acem'e giren Osmanlı ordusu da halkı göçürülmüş, ıssız harap bir arazide çok güç şartlar içerisinde Sultaniye'ye gelebilmişti. Havaların soğuması, kar yağışının başlaması ve erzak darlığının başgöstermesi sebebiyle ordunun Bağdat'a yürümesi kararı alınmıştır. Binbir zorlukla yapılan bu yürüyüş, dünya tarihinde eşine ender rastlanan bir vak'aydı. Ordu Bağdat önlerine vardığında kale muhafızı Tekelü Mehmed Han şehri terkederek Şiraz'a kaçmış ve Bağdat, mukavemetsiz olarak ele geçirilmiştir (28 Ekim 1534). İki gün sonra da padişah şehre girerek dört ay kadar burada kalmıştır. Burada bulunduğu müddet içinde birçok mübarek yeri ziyaret ile bir çoğunu inşa ve tamir ettirmiş, bu arada İmam-ı Azam'ın kabrini bulduranak burayı temizletmiş ve mezarı ortaya çıkarttırıp, türbe ve cami yapılması emrini vermiştir. Bağdat'ta iken İbrahim Paşa ile anlaşmazlığı sebebiyle azledilmiş olan büyük nüfûz sahibi Defterdar İskender Çelebi idâm olunmuştur(1).

Asıl hasmının Kanuni (onun deyimi ile «Hazret-i Hundkâr») değil Ulama olduğunu söyleyen I. Tahmasb, bu sırada Tebriz üzerine hareket ile Ulama'yı takibe başlamış ve onun Van kalesine kapanması üzerine de burayı muhasara etmiştir. Bütün kışı Van muhasarası ile geçiren Tahmasb, kaleyi ele geçirememiş, ancak abluka altına almıştır. Bu hadiseleri haber alan Kanuni de, Tebriz'e hareket kararı alarak 31 Mart 1535'te Bağdat'tan ayrılmış ve 30 Haziran'da Tebriz'e varmıştır. O sırada Tahmasb'ın Sultaniye'de olduğu duyulunca da derhal buraya hareket edilmiş ve Derguzin'e kadar gelinmiştir. Ancak şahın izi bulunamamış ve ordu tekrar Tebriz'e dönmüştür. Kanuni daha sonra Tebriz'den hareketle Ahlat'a, oradan da Diyarbekir'e gelmiştir. Osmanlı ordusunun çekilmesiyle harekete geçen Tahmasb ise boşaltılan yerleri almış ve hatta yeniden Ulama'nın üzerine yürüyerek Van'ı ele geçir-

(1) İskender Çelebi serasker kethudası olarak sefere katılmıştı. Köle ve servetinin çokluğu sebebiyle büyük şöhret kazanmıştı. Kaynaklarda vezirlazam ile İskender Çelebi arasında münâferet başgösterdiği, İskender Çelebi'nin görevden alındığı ve bir müddet sonra da onun nüfuzunun sürmesinden çekinen İbrahim Paşa'nın telkini ile 1535'te idamı için ferman alındığı belirtilmektedir (Hammer, V, 157). Celalzâde, onun idâmını bir-iki kelime ile geçiştirir (272b-273a).

miş oradan da hemen Tebriz'e dönmüştür. Osmanlı ordusu ise 6 Ocak 1536'da İstanbul'a ulaşmıştır(1).

Irak-ı Arap ve Irak-ı Acem'e girilmesi sebebiyle Irakeyn seferi olarak anılan bu harekâtın Osmanlılar'a gözle görülür faydası, Bağdat ve çevresinde hâkimiyet tesis olunmasıdır. Diğer bölgelerdeki ve İran topraklarındaki hâkimiyet ise geçici olmuş, buralar tekrar Safeviler'in eline geçmiştir. Osmanlılar'ın karşısına çıkamayan Safeviler'in ortadan kaldırılamayacağı da yine bu sefer sonucu anlaşılmış ve bundan sonraki Osmanlı seferlerinin asıl gayesi, Safevîler'i belirli bir sınır bölgesinin dışında tutmak olmuştur.

Bu sefer sonrasında büyük bir şan ve şöhret kazanmış olan Vezîr-i âzam İbrahim Paşa'nın idamı vuku bulmuştur (15 Mart 1536). Irakeyn seferi sırasında yaptığı hatalar, gurura kapılıp kendisine verilen yetkileri sınırsızca kullanması, Defterdar İskender Çelebi'nin öldürülmesinde rol oynaması, ayrıca Hürrem Sultan'ın da onun aleyhinde bulunması gibi sebepler, Kanunî'nin bu sevgili vezirini devletin selâmeti için gözden çıkarmasına yol açmıştır(2).

2 — İkinci İran Seferi

Kanunî'nin, *Irakeyn seferi* sonrasında oniki yıl süreyle Avrupa ve Akdeniz hâkimiyetiyle meşguliyeti, Şah Tahmasb'ın Gürcistan ve Sünnî Şirvan'a hâkim olmasına, Özbekler'i geri püskürtmesine imkân sağlamış, ayrıca Azerbaycan ve Irak-ı Acem'de Şiîlik kuvvetle tesis edilmiş, Anadolu'ya gönderilen ajanlar (halîfe) vasıtasıyle Türkmen aşiretleri Erdebil ocağına bağlı tutulmaya çalışılmıştır. Ancak Safevî hanedan üyeleri arasındaki tefrika ve Safeviler'in dayandığı Türkmen guruplarının râbıtasızlığı İran'ı içten içe sarsmaktaydı. Nitekim şahın kardeşi Elkas Mirza, Safeviler'in Şirvan hâkimi iken istiklâl davasına

(1) Irakeyn seferi için bkz. Celalzâde, **Tabakatü'l-memâlik**, 244b-276a; Matrakçı Nasuh, **Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han**, neşr. H.G. Yurdaydın, Ankara 1976; Sefer ruznâmesi için bkz. Feridun Bey, **Münşeat**, I, 584-598; kezâ T. Gökbilgin, «Arz ve Rapor larına göre İbrahim Paşa'nın Irakeyn seferindeki ilk tedbirleri ve fütuhatı», **Belleten**, XXI/83 (1957), 449-482; F. Kırzıoğlu, Aynı eser, 129-159

(2) İbrahim Paşa, Kanunî'nin Manisa'da sancakbeyi olarak bulunduğu sırada intisab etmiş, onun çok yakın arkadaşı olmuş, hatta o zamana kadarki teamüle aykırı olarak vezirlazamlık makamına getirilmişti (T. Gökbilgin, «İbrahim Paşa», **İA**, V/2, 914). Kezâ bkz. Ç. Uluçay, «Kanuni Sultan Süleyman ve Ailesi ile ilgili bazı notlar ve vesikalar», **Kanuni Armağanı**, Ankara 1970, 248; İ.H. Uzunçarşılı, «Kanuni Sultan Süleyman'ın vezir-i azamı Makbul ve maktul İbrahim Paşa Padişah damadı değildi», **Belleten**, XXIX/114 (1965), 355-361

düşmüş, ancak kardeşi tarafından takîbata uğrayınca, önce Azak ve Kefe'ye, oradan da İstanbul'a gelerek Osmanlı padişahına itaat arzetmiştir(1). Bu arada 1538'de Safeviler'in Şirvan ülkesini zaptı sırasında kaçan Şirvan hâkimi Burhan-ı Alî Sultan da İstanbul'a gelip aldığı yardımla tekrar Dağıstan'a dönmüş ancak o sıralarda buraya tayin olunan Elkas Mirza önünde tutunamayarak tekrar İstanbul'a gelmiş, Elkas'ın Kefe'ye kaçması sırasında, Şirvan'a giderek burayı tekrar ele geçirmiştir(2).

Elkas da gelir-gelmez padişahı Şark seferi için tahrike başlamıştır. Zaten Avusturyalılar ile bir antlaşma imzalandığından İran'a sefer açmak kararında olan Kanuni de Elkas'ı bir bahane olarak görmekteydi. Bu şekilde Tahmasb'in Sünnilere tasallutu, Rüstem Paşa'nın Gürcistan üstüne gidilmesi yolundaki telkini ve Özbekler'in yardım istemeleri(3) sebebiyle mukadder olan Doğu Seferi, Elkas'ın ilticasıyla(4) kat'ileşmiş oluyordu.

(1) 1538'de Şirvan'ı ele geçiren Safeviler burada büyük bir kıyım yapmışlardı. Hatta Tahmasb «... nicesin kendü eli ile katl eylemiş idi» (Peçuylu, Tarih, I, 271-272). Daha sonra da buranın idaresini kardeşi Elkas Mirza'ya bırakmış ve Elkas 8 yıl buraya hâkim olmuştu. Ardından istiklal davasına düşerek Tebriz'e asker ve vergi göndermemiş, bu hareketi Tahmasb tarafından hoş karşılanmamış, üzerine gönderilen kuvvetlere yenilen Elkas çareyi kaçmakta bulmuştu (Kırzıoğlu, Aynı eser, 175-176). Ayrıca bkz. J.R. Walsh, «The Revolt of Alqas Mirza», WZKM, 68 (1976), 61-78.

(2) Tahmasb'in Şirvan'ı zaptı sırasında Şirvan hakimi Şahruh ve ileri gelenler katledilmişti. Bu sırada Şah İsmail'in kızı ile Şirvanşah II. Halil'in evliliğinden doğan Burhan-ı Alî Sultan küçük yaşta idi ve sadık adamları vasıtasıyla bir süre gizlendikten ve gençlik çağında Elkas ile mücadele ettikten sonra İstanbul'a sığınmıştı. İstanbul'da iken kendisine «sâliyâne ve arpalıklar» yanındakilere de çeşitli vazifeler verilmişti (955/1547-1548 tarihli Müşâhereboran Defteri'nde, Burhan-ı Alî Sultan'ın kardeşi Kasım Mirza'nın da İstanbul'da bulunduğu ve kendisine hazineden günlük 40 akça tahsis edildiği görülüyor: BA. Maliyeden Müdevver Defterler, nr. 7118). Burhan-ı Alî Sultan daha sonra Kanuni'den yardım dileyerek ülkesini ele geçirmek üzere izin istemiş ve aldığı yardımla ülkesine sahip olmuştu (Celâlzâde, Tabakatü'l-Memâlik, 388a-b).

(3) Nitekim Kanuni Özbek hanı Şeybani Abdüllatif Han'a gönderdiği mektubda, «defaatle tarafına yardım nâmeleri yolladığını ve bunlarda mülhid taifesinin üzerine hücum edilmesinin istendiğini bunun üzerine, çıkacağı sefer sırasında onun da Maverâünnehir'den Safeviler üstüne yürümesi gerektiğini» bildirmişti (Münşeat, I, 606-608) Ancak içişleri ile uğraşan Özbek Han'ı, bu ikinci Şark seferinde yardımda bulunamamıştır (Kırzıoğlu, Aynı eser, 181).

(4) İstanbul'a gelen Elkas ve yanında vezir edindiği Sünni ulemadan Seyyid Mir Aziz büyük bir merasimle karşılanmışlar, kendilerine hazineden tayinat bağlanmıştı. Elkas'ın aylık tahsisatı 90.000 veziri

1547-1548 kışında sefer hazırlıklarıyla meşgul olundu. Bosna valisi olan Ulama Paşa, İran halkına olan vukufu sebebiyle Erzurum Beylerbeyiliğine getirildi ve Elkas'a lala tayin edildi. Elkas maiyyetindeki kuvvetlerle 21 Mart 1548'de; padişah ise, 29 Martta İstanbul'dan hareket etti. Elkas'ın, Osmanlılar tarafından tahta geçirileceğinden çok korkan Tahmasb da ordusunu toplamaya başlamıştı. Ancak yine Osmanlılar'ın karşısına çıkmak gibi bir niyeti yoktu ve Osmanlı ordusunun uğrak yerlerindeki yiyecek içecek ve yemlikleri yok etmek, Anadolu'da karışıklıklar çıkarmak siyasetini takip ediyordu. Hattâ padişah Erzurum'a vardığında Anadolu'ya propaganda için gönderilmiş dört Safevî casusu ellerindeki mektuplarla yakalanmışlardı. Önce Van'ı Safeviler'in elinden kurtarmak isteyen Kanunî, burayı zapta Ulama ve Pîri paşaları memur ettikten sonra Elkas'ın tesiriyle Tebriz'e yöneldi. Tebriz harbsiz alındı. 15 Ağustos'da Van'a gelen padişah şehri kuşatan kuvvetlere Vezirîâzam Rüstem Paşa kuvvetlerini de ilâve etti. Şiddetli top ateşine tutulan Van kalesinin müdafii Çepni Şah Ali Sultan, Elkas'ın aracılığı ile eman talebinde bulundu ve şehri Osmanlılar'a terketti (24 Ağustos). Defterdar Sarı İskender Çelebi, Van Beylerbeyiliğine getirildi.

Osmanlılar'ın kışı geçirmek üzere Diyarbekir'e gittiğini öğrenen Tahmasb, Erciş, Ahlat, Adilcevaz taraflarına şiddetli akınlar yaptı. Kars kalesini tamir ve inşa ile mükellef yapı işçilerini koruyan muhafızları öldürtüp kaleyi yerlebir ettirdi. Ayrıca Erzincan'ı ateşe verdirdi. Bunun üzerine Kanunî, Elkas'ı, Kum ve Kâşân taraflarını yağmalamağa yolladığı gibi, Üçüncü vezir Ahmed Paşa'yı da Erzincan'daki şahın üzerine gönderdi. Şah Tahmasp süratle geri çekilerek Karabağ'a gitti. Kanuni ise kışı Halep'te geçirdi.

Öte yandan Elkas, harekatını sürdürerek Kum, Kâşân ve İsfehan taraflarına kadar ilerledi. İsfehan'ı kuşattığı gibi, Şiraz'a kadar olan yerleri de yakıp yıktı. Büyük ganimetlerle Bağdat'a döndü. Ancak Bağdat'ta kışlayan Vezir Mehmed Paşa'nın ihtiyatsızlıkla, padişahın Elkas hakkında menfi düşünceler beslediğini yayması, kendisine yapılan vaatlerin tahakkuk etmemesi yüzünden huzursuz olan Elkas'ı vehme düşürdü. Elkas Bağdat'tan ayrıldı. Hatta 1549 baharında sefere çıkılırken, padişahın dâvetine dahi icâbet etmedi. Bunun üzerine âsi ilan

Mir Aziz'in 9.000 akça idi (BA, MAD, nr. 7118). Lütfi Paşa, «Yıl 955 olıcak Elkas dahi anunla beraber evbâş-ı bed ma'aşlar tahrik edüp dediler: Hemân ki Rum Pâdişahı serhadde vara, ekser Acem beyleri ve sipahileri Tahmasb'ı tutup padişah yüzü suyuna Elkas'ı beklerler dediklerini kaydeder (Tarih, 435). Elkas'a İstanbul'a geldiğinde Rüstem Paşa tarafından itibar edildiği ve kendisine 26 Haziran 1547'de ziyafet çekildiği görülüyor (BA, KK, Ruus, nr. 208, s. 138).

edilerek tevkifi emrolundu. Elkas Şehrizor-Erdilan hududundaki Merivan kalesine sığındı. Ancak Safevilerce yakalandı ve hapsedildiği Kahkaha kalesinde zehirlenerek öldürüldü (1550). Bu arada Van beylerbeyi İskender Paşa, Hoy'u ele geçirmişti.

1548 Temmuzu'nda Gürcistan'a sefer emrini alan Erzurum Beylerbeyi Tekelü Mehmed Paşa, Atabegler yurduna sefer düzenlemiş; ancak onun ele geçirdiği yerler kısa süre sonra Gürcü atabegi II. Keyhusrev tarafından alınmış ve Gürcüler Livane (Artvin) sancağına girmişler, İspir'e kadar dayanmışlardı. Halep'ten ayrılıp Diyarbekir'e gitmekte iken hadiseyi haber alan Kanunî, üçüncü vezir Ahmed Paşa'yı Gürcistan harekâtına memur etmiş; II. Keyhusrev'in merkez ittihaz ettiği Tortum üzerine yürüyen Ahmed Paşa burayı zaptettiği gibi, bütün Tortum çayı boyunu da ele geçirmiştir. Bu fethedilen yerler dört sancak itibar olunmuştur(1). Kanunî ise, Adana-Konya yolu ile İstanbul'a dönmüştür (21 Aralık 1549)(2).

Bu ikinci sefer neticesi Hakkari'yi içine alan Van eyaleti kurulmuş ayrıca Atabegler yurdu dört sancak hâline getirilmiş, Şirvan ülkesi de Osmanlı yardımı ile bir müddet için istiklâlini kazanmıştır.

3 — Nahçıvan Seferi

Şah Tahmasb Osmanlı orduları çekildikten sonra, 1550 yılı başlarında Şirvan'ı yeniden ele geçirmiş, ayrıca Şeki ülkesini de istilâ etmiştir. Erzurum Beylerbeyiliği'ne getirilen eski Van beylerbeyi İskender Paşa, Gürcü atabeglerin elinde kalan son yerlere akınlar düzenleyerek 1551 Mayısı'nda Ardanuç'u almış ve burayı bir sancak merkezi yapmıştır(3). Onun bu fethini duyan II. Keyhüsrev, Tahmasb'dan yar-

(1) Atabekler yurdu denen yeni fethedilen bölgelerde kurulan dört sancak, Tortum, Ağçakala, Kamhis, Livane-deresi idi. Bu sancaklar Erzurum'a bağlanmıştı (Feridun Bey, Münşeat, I, 606; Celalzâde, Tabakatü'l-memâlik, 410a). 1549-1552 tarihli sancak tevcih defterinde ise, Tortum, Livane-deresi (Başkapan, Eşkefnos veya Eşkesor, Recik veya Orcek dâhil), Kamhis (Penek, Pernik, Peşkir, Pertek dâhil) adlı sancaklara rastlanmaktadır. Ağçakala bu defterde bulunmamakla birlikte, Kale-i Abdullah, Döşkaya isimli sancaklar mevcut olup hepsine yapılan tevcihatlar 956 Şaban ve Şevval aylarına aittir (BA, Maliye Defterleri, A.RSK).

(2) Celalzâde, Tabakatü'l-memâlik, 410b-411a; Kırzıoğlu, Aynı eser, 183-203; T. Gökbilgin, «Süleyman I», 132-133

(3) 1548'de Van'a beylerbeyi tayin olunan Sarı Çerkes İskender Paşa, yiğit, işbilir, hayırsever bir zât olup, daha sonra Erzurum'a tâyin edilmiş, bölgede önemli hizmetlerde bulunmuştur. Fethettiği ve sancak yaptığı Ardanuç'ta eski câmii onartmış ve buraya vakıflar tahsis etmiş ve kasabanın çabucak islamlaşmasını sağlamıştır (Bkz. Lütfi Paşa, Tarih, 450; Kırzıoğlu, Aynı eser, 206-208). Yaptığı mücadele

dım istemiş, o da İskender Paşa üzerine yürümüştür. Ancak kışın yaklaşması ile bir netice alamadan geri Karabağ'a dönmüştür. Tahmasb daha sonra ordusunu dört kola ayırarak Osmanlı topraklarını işgale başlamış ve Ahlat, Van civarını yakıp yıkmış, Erzurum'da bulunan İskender Paşa'yı sıkıştırmıştır. Ahlat'ı ele geçiren Tahmasb, büyük bir katliam yapmış, Erciş ve Bargiri'yi zaptetmiştir. Böylece Safevîler, 1553 baharına kadar Doğu Anadolu'da tahrip ve öldürme faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu hâdiseler Kanunî'yi Erdel harekâtını durdurup yeniden Doğu seferine çıkmaya mecbur bırakmıştır. Nitekim derhal sefer hazırlıkları başlamış, Rumeli askeri Sokollu Mehmed Paşa emrinde Anadolu'ya gönderilmiş, Vezirîâzam Rüstem Paşa'da yeniçeri ve bölük halkıyla İstanbul'dan hareket etmiştir(1).

Rüstem Paşa Ankara'ya geldiğinde Kanunî'nin büyük oğlu Amasya sancakbeyi Şehzade Mustafa hakkında bazı haberler gönderme lüzumu duydu. O sırada otuzsekiz yaşında bulunan Şehzade Mustafa, büyük oğul olması sebebiyle taht vârisi durumundaydı. Oğullarından birinin veliaht olarak tahta geçmesini arzu eden Hurrem Sultan'ın kendisine karşı hususî bir garezi vardı. Şehzade Mustafa da, babasının artık yaşlandığı, sefere iktidarının bulunmadığı, bu sebeple Rüstem Paşa'yı Doğu seferi ile vazifelendirdiği, bu zatın kendisine düşman olduğu şayet Rüstem Paşa'yı yok ederse taht yolunun açılacağı gibi telkinlere kapılarak saltanat davasına sürüklenmişti. Rüstem Paşa ise esasen muhalif olduğu Mustafa hakkında Kanunî'ye mektuplar göndermiş, bunun üzerine Rüstem Paşa'yı geri çağırtan Kanunî, bizzat sefere çıkma kararı almıştır(2).

28 Ağustos 1553'te İstanbul'dan ayrılan Kanunî(3), yanında oğlu Cihangir bulunduğu halde 22 Eylülde Bolvadin'e geldi. Bu arada ken-

---

sebebiyle Tahmasb'ın ona «Saru yezîd» dediği ve «Alı gaziler Saru yezîd elüme girse, yüzbin parça edüp ve erlik tohumu için ermlere yedürsem» diye yakındığı belirtilmektedir (Talikizâde Subhi Mehmed, **Tarih**, TSMK, Revan, nr. 1300'den naklen bkz. Kırzıoğlu, **Aynı eser**, 214).

(1) Celâlzâde, **Tabakatü'l-memâlik**, 432a.

(2) Şehzade Mustafa, taht için en kuvvetli aday olup saltanat sancağı olarak önem kazanan Saruhan (Manisa) sancağında bulunuyordu. Bilahıra Hurrem Sultan'ın tesiriyle Amasya'ya tayin edilmiş (1541) genç şehzade buna çok üzülmüş, hatta hocası Sururi, bunu şi're dökmüştür (Manisa Şer'iyye Sicilleri, nr. 1, s. 34). Ayrıca bkz. Ç. Uluçay, «Mustafa Sultan», İA, VIII, 691

(3) Osmanlı hazırlıkları ve Kanunî'nin bizzat sefere çıkma kararı üzerine İstanbul'a bir elçi göndermiş ve barış dileğinde bulunmuş, ancak elçi padişah sefere çıkarken İstanbul'a ulaştığı için «**hengâm-ı ıztırâb-ı seferdir**» denilerek, verilecek cevap tehir olunmuştur (Celalzâde, **Tabakatü'l-memâlik**, 433a).

disine âsi bir rakip olarak tanıtılan Şehzade Mustafa'yı yanına çağırtmıştı. 5 Ekimde Konya Ereğlisi civarında babasına yetişen Şehzade Mustafa, burada idam olundu. Hurrem Sultan ve Rüstem Paşa işbirliği ve hileleri ile meydana gelen bu elim hadise, umumî efkârda büyük tesir uyandırmış, hattâ Kanunî, sefer arifesinde nahoş bir olaya sebebiyet vermemek için Rüstem Paşa'yı azletmiş ve Ahmed Paşa'yı *Vezirî âzamlık*'a getirmiştir(1).

---

(1) T. Gökbilgin, «Süleyman I», 134-135; T. Gökbilgin, «Rüstem Paşa ve hakkındaki ithamlar», Tarih Dergisi, VIII/11-12 (1956), 38. Mustafa'nın öldürülüşü, halkın büyük üzüntüsüne yol açmış. (Avusturya elçilik heyetiyle İstanbul'da bulunan ve Rüstem Paşa ile Hürrem Sultan'ın bu hâdisedeki dahlini açık olarak belirten Hans Dernschwam, sadece İstanbul değil Anadolu'da bile halkın bu olaydan büyük üzüntü duyduğunu, bu üzüntülerini çekinmeden dile getirdiklerini belirtir: İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, Çev: Y. Önen, Ankara 1987, s. 82, 86, 186-187, 278) hatta birçok şair Rüstem Paşa, Hurrem Sultan hatta Kanuni'yi yeren şiirler kaleme almışlardır. Bu mersiyelerden en çok bilineni ve yaygın olanı Taşlıcalı Yahya'nındır. Ayrıca daha birçok şair de halkın hislerine tercüman olacak şiirler kaleme almışlardır:

Rüstem Paşa hakkında:

«Cihandan gitti çün ol şâh-ı âlem
Anunçün oldı âlem halkı pür-gam
Geyüp işbu musibetçün kuralar
Feleklerde melekler tutdı mâtem
O mazlumu şehid etdikleri dem
Didiler târihini mekr-i Rüstem»

Kanuni hakkında:

«Bu sultan Mustafa ey pâdişahım
Sürûr-ı sinen idi nûr-ı çeşmün
Yolunda sâdık iken ol dilâver
Neden düşdü ana târih hışmum»

Bir diğeri:

«Âl ile kıydın ana kanı hakikat bu mıdır
Kavl-i düşman sana kâr etdi meveddet bu mıdır»

Nisayi adlı bir hanım şâire, Şehzâde Mustafa'nın katline dair yazdığı mersiyede ise şu suçlamalarda bulunur:

«Zulm idüp ol nev-cuvâna eyledün cevr-i fezâ
Boynına dakdun kemendi cânına kıldun ezâ
Şefkat imandur bilürken kılmadun havf-ı Hudâ
Merhametsüz şâh-ı âlem n'ittî Sultan Mustafa
Bir Urus cadusunun sözin kulağına koyup
Mekr ü âle aldanuban ol acuzeye uyup
Bag-ı ömrün hâsılı ol serv-i âzâda kuyup
Bi-terrahhum şâh-ı âlem n'ittî Sultan Mustafa»

Bu hususta bkz. M. Çavuşoğlu, «Şehzade Mustafa Mersiyeleri», Tarih Enstitüsü Dergisi, XII, (İstanbul 1982), 641-686

8 Kasım'da Haleb'e varan Kanuni, burada ikinci bir acı ile sarsıldı. Ağabeyisinin öldürülmesinden müteessir olan Cihangir'in hastalığı iyice ilerlemiş ve nihayet 27 Kasım'da vefat etmişti. Kışı burada geçiren Kanuni, 8 Mayıs 1554'de Halep'ten hareketle Urfa'ya oradan Diyarbekir e gitti. Burada yapılan divanda, askerin Erzurum'da toplanması kararlaştırıldı(1). Kendisi de Erzurum'a hareket etti. Tahmasb ise pasif savunmasını sürdürerek, Hakkari, Gevaş, Van ve Adilcevaz taraflarını yağmalattı, yolların üstündeki her şeyi yakıp yıktı. 5 Temmuz'da Kars ovasına gelen Kanuni, Tahmasb'a bir mektup göndererek onu savaşa davet etti ve *Rafızilik*'ten ve halkın mallarını yağmalamaktan vazgeçmesini, şayet korkusu top ve tüfek ise, savaşmak için sadece kılıcın da yeterli olacağını bildirmişti(2).

Tahmasb bu sırada Nahçıvan bölgesinde bulunuyordu. Kanuni'nin mektubunu aldığında da ülkesi yer yer Osmanlı kuvvetleri tarafından tahrip ediliyordu. Kanuni, 18 Temmuz'da Revan'a, daha sonra Nahçıvan'a ulaştı. Ancak çevrenin âdetâ çöle dönmüş olduğu görüldü. Çevredeki saraylar ve konaklar da Osmanlı ordusu tarafından işgal ve yağma edildi. Böylece Safevî tahribinin öcü alınmış oldu. Tahmasb ise yine Osmanlı ordusunun önüne çıkmaktan korkmuştu. Kanunî daha ileri gitmeyerek geri dönme kararı aldı. Hazırlıklar başladığı sırada bazı Osmanlı kuvvetleriyle Safevî kuvvetleri arasında çarpışmalar meydana geldi, Safevi kuvvetleri dağıtıldı, Osmanlı ordusu geri dönerek 6 Ağustos'ta Bayezid'e geldi ve burada iken şahın mektubunu taşıyan bir elçisi geldi. Tahmasb'ın Veziriazam Ahmed Paşa'ya hitaben yazdırdığı mektupta, padişahın on defa Şark'a gelse de yine karşısına çıkılmayacağı belirtiliyordu(3).

(1) Kanuni Divân sırasında, devlet erkânı, yeniçeri ağası, yayabaşıları, kethudaları, bölük başları toplamış ve onlara iltifatlar ederek gönüllerini almıştır. Bunun üzerine hazır bulunanlar, «cümle canımuz, başımuz, mahmuz Hudavendigâr-ı sa'adet-medâr yoluna fedâdır, şark ve garbe her ne memlekete giderlerse tâbi' ve muti'üz, dönmezüz» diyerek bağlılıklarını dile getirdiler (Celalzâde, Tabakatü'l-memâlik, 448b).

(2) Şaha yolladığı mektupta, kendisinde «dâne-i hardal mikdarı celâdet ü hüner» ve zerre kadar erlik var ise Osmanlı ordusunun karşısına çıkmasını istemiş, hatta, «ihtifâda muhtefi olduğunuza sebeb ve bâis-i haşyet top ve tüfenk-i ra'd-âhenk ise ol havfı kalbinden izâle eyliyesin» denerek top ve tüfenk sebebi ile Osmanlı ordusunun karşısına çıkmaktan korkarsa, mızrak ve kılıçla vuruşmaya hazır olduğunu belirtmişti (Celalzâde, Tabakatü'l-memâlik, 458b-460b).

(3) Esir düşmüş bir Osmanlı sipahisi ile gönderilen bu mektubda Şah, «Diyâr-ı şarka on def'a dahi gelinür ise mukabeleye gelmek mümteni'âtdandır» diyerek Osmanlı ordusunun karşısına çıkmayacağını belirtmiştir (Celâlzâde, Tabakatü'l-memâlik, 465a). Ahmed Paşa'nın

Ardından gelen mektuplarda ise sulh isteniyordu. Osmanlılar'ın mukabil cevabı, kendi ülkesinde rahat oturup fitne ve fesada karışmaması şeklindeydi. Kanunî ayrıca Safeviler'in mukaddes yerlerinden Erdebil ve Tebriz'i tahrip tehdidinde bulunmuştu ki, bu tehdit, Safevileri büyük bir telaş ve endişeye düşürmüştü. Osmanlı ordusu, Bayezid'den hareketle Eleşkird'e vardığında, yeniden Tahmasb'ın mektubu ve elçisi geldi (26 Eylül 1554) (1).

Barışın gerçekleşmesini ve aradaki düşmanlığın kaldırılmasını hedef alan bir mütarekenin kabulünü müsait karşılayan Kanunî, şahın elçisine ayrıca bir de cevabî mektup verdi. Kanunî'nin kışlamak üzere Amasya'ya hareketi ve burada beklemesi, baharda Osmanlı ordusunun tekrar harekete geçeceğini ve Erdebil ile Tebriz'in tahribi yolundaki tehdidin ciddî olduğunu ispatlamış; Tahmasb'ı barış hususunda yeniden harekete geçirmeye mecbur bırakmıştır.

4 — Amasya Antlaşması

Çeşitli hediyeler ve şahın mektubu ile Amasya'ya gelen Ferruhzâd Bey (10 Mayıs 1555), Osmanlı vüzerası ile görüştükten sonra 21 Ma-

cevabında, padişahın sulh u salâhdan kaçmayacağı ordunun sınırda kışlamak niyetinde bulunduğu belirtiliyor ve savaşa dâvet ediliyordu (Celâlzâde, Tabakat, 466a-467a). Bu mektubdan sonra İran ileri gelenlerinden de Osmanlı vezirlerine mektuplar gelmiştir. Bunlara cevaben yazılan nâme ise, Osmanlı nokta-i nazarını dinî açıdan çok güzel aksettirmektedir: «Çünki îmân u İslâm da'vâsın edersiz, mektublarınızda âyât-ı Kur'an-ı azime yazup gönderirsiz, îmân ehlinden olan pâdişahların memleketlerinde câmiler mescidler olup müslimanlar beş vakit namâzı cemâat ve ezanla edâ ederler, cum'a namâzları kılınup minberlerde hutbeler okunup server-i kâinâta sallallahu aleyhi vesellem salavât verilüp âl-i izâm ve ashâb-ı kirâmına radiyallahu aleyhim ecma'in tahiyyetler verirler, insâf ile nazar edün, sizün evza' ve evza' nuzda âsâr-ı İslâm ve diyânet var mıdır? Rafz u ilhâd ile mu'tad olup siyâdet da'vâsın idersiz, Hz. Muhammed'in (s.a.), ahd-i nübüvvetlerinde yemin ü yesâr vüzeray-ı âli-mıkdârı ve mübârek merkadlarında yâr-ı musâhabetleri olan ashâb-ı kirâmına hâşâ sebb ü ta'n edersiz, teberrâyiler, ki muhalled fi'n-nâr idükleri muhakkakdır, alânıyen fesâd u şenâ'atlerine rızâ verüp anları men' ü def' eylemezsiz, bir memleketdir ki şer'i şerîf icrâ olunmaya, anların sâhibleri ve ol memleketde ikamet edüp küfre rızâ verenler cümle kâfir olmaz mı? Ya kâfir kime dirler? Mücerred kâfir, kilisesi olanlar ise, sizde kilise dahi yokdur. İmân ve İslâm ne idüğünü bilmezsiz, mücerred müslimanuz dimekle âdem mü'min mi olur?... Din-i Muhammedî zuhûr edelîden dokuzyüz altmışbirinci yıldır, siz ihdâs eyleduğünüz âyin dahi elli yıl tecâvüz etmedi» (Celâlzâde,Tabakat, 467a-468a).

(1) Celalzâde, Tabakat, 468b vd.; B. Kütükoğlu, «Tahmasb», İA, XI, 644-645; F. Kırzıoğlu, Aynı eser, 229 vd.

yısta *Divan*'a kabul edildi. Elçiler Kanunî'nin huzuruna çıkarak şahın mektubunu sundular. Mektupta Tahmasb, padişahın gönderdiği mektubu, Süleyman Nebi'den gelmişçesine aldığını; büyük saygı duyduğunu; haberleşme kapısının daima açık bulundurulması gerektiğini ve böylece barışın gerçekleştirileceğini, halk arasında iyi münasebetler kurulacağını; Kâbe'yi, mukaddes yerleri ziyaret edenlere izin verilmesini belirtmekteydi. Bu mektuba mukabil Kanuni de Tahmasb'a hitaben antlaşma şartlarını belirleyen, bir mektubu elçilere verdi (1 Haziran 1555). Osmanlı-İran devletleri arasındaki barışı tasdik eden bu muhtasar mektupta, arzu edilen «*sulh-u-salâh*»ın ve istenilenlerin kabul edildiği, arada dostluk kurulup, şu üç maddenin de muvâfık görüldüğü belirtilmekteydi(1):

a) İran'da ashab-ı güzin ve hulefây-ı mehdiyyine sebb'etmek olun Teberrâiliğin men'i; yâni taşkın şiîlerin, üç halife ve Hz. Âişe'ye söğüp-saymalarının ve bunu bir merasim hâline getirmelerinin yasaklanması hususunda elçinin verdiği teminatın vaki olmasının umulduğu;

b) O taraftan herhangi bir fitne ve taarruz olmadıkça Osmanlı hudut ümerasının tecavüz ve taarruzunun men edileceği;

c) Kızılbaş hacıların refah ve itminanla haccı eda etmelerine izin verildiği.

Elçiler yolcu edildiği sırada, daha önce Amasya'ya gelmiş olan Avusturya elçileri ile de bir görüşme cereyan etmiş, bunlar da Safevî elçileri ile aynı günde Amasya'dan ayrılmışlardı(2). Kanuni ise 21 Haziran'da Amasya'dan hareketle İstanbul'a doğru yola çıkmıştır.

Amasya anlaşması ile Basra, Bağdat, Şehrizor, Van, Bitlis, Erzurum, Kars ve Atabegler yurdu üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti Safevîlerce tanınmış ve böylece Gürcistan'da iki taraf arasında nisbî de olsa nüfuz bölgeleri tesis edilmiştir. Bu anlaşma, Tahmasb'ın vefatına ve İran'da karışıklar çıkana kadar aşağı-yukarı yirmibeş yıl sürmüş-

(1) Mektub için bkz. Celalzâde, **Tabakat**, 484a-497a; A. Ekber Diyanet, **İlk Osmanlı-İran Antlaşması, 1555 Amasya Musalahası**, İstanbul 1971, 1-9; B. Kütükoğlu, «Tahmasp», 645

(2) Avusturya elçileri bozulan münasebetleri düzeltmek için İstanbul'a gelmişler, oradan pâdişahın bulunduğu Amasya'ya gönderilmişlerdir. 7 Nisan'da Amasya'ya gelen ve ilk defa 21 Nisan'da padişah tarafından kabul edilen elçiler, 6 aylık bir mütarekeye nâil olabilmişler ve Kanuni'nin Ferdinand'a hitaben gönderdiği mektubunu alarak 2 Haziran'da ayrılmışlardır (Avusturya elçilik heyetinde bulunan, Osmanlı Devleti hakkındaki intibalarını kaleme alan Busbecq'in eserine bkz. **Türk Mektubları**, tere. H.C. Yalçın, İstanbul 1939, 78-80). Ayrıca bu heyette bulunan ve kendi namına seyahat yapan H. Dernschwam da Avusturya ve İran elçileri hakkında detaylı bilgiler verir: **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü**, 278-297

tür. Ayrıca bu anlaşma şartları ilerde yapılacak Osmanlı-Safevî antlaşmasının temel unsurlarını teşkil edecektir.

İç Olaylar ve Şehzadeler Arasındaki Mücadele

1 — Kırım Hadiseleri

Kanunî devrinde Osmanlı devletine bağlı Kırım'da aile kavgaları ve kardeşler arasındaki mücadeleler artmış, bu mücadeleler Osmanlı hükûmeti tarafından dikkatle takip edilmiştir. Nitekim İslam Giray'ın yerine hanlığa tayin edilen Sahib Giray, İstanbul'dan Kırım'a gidince kendini ister-istemez mücadelenin içinde bulmuştur. Zirâ eski han İslam Giray, Sahib Giray'ın Osmanlılar'ın desteği ile hanlık makamına oturmasını ve otoritesini kuvvetle tesise çalışmasını hoş karşılamamıştır. Sahib Giray ise muhaliflerini yok etmek için çalışmaya başlamış ve öncelikle Nogaylar'a yaklaşarak, onları kendi tarafına çekmiş ve İslam Giray'ın, Mangıtlar'ın başı olan, Kırım asilzâdeleri arasında şahsi cesaret ve cür'eti ile sivrilen Baki Bey tarafından öldürülmesinden sonra da bu defa Nogaylar'a karşı cephe almıştır. Siyasî bir manevra ile aynı zamanda yeğeni olan ve kendisine muhalefette bulunan Baki'yi kendi yanına çekmiş ve beraber giriştikleri Moskova seferi sonrası onu da ortadan kaldırmaya muvaffak olmuştur. Daha sonra başıboş otorite tanımayan Nogaylar'a karşı Şirinlerle birleşmiş ve 1546-1547'de Kırım tarihinde Nogay kırımı adı verilen olay cereyan etmiş, hanın ateşli silahları önünde Nogaylar müthiş bir bozguna uğramıştır.

Sahib Giray, kabile aristokrasisine karşı Kırım'da Osmanlı modeline göre mutlak hâkimiyet tesisine çalışıyordu. Merkezi bir devletin önşartı olan muntazam ve bol gelir kaynaklarına sahip bir hazine teşekkülünün önemini idrak eden Sahib Giray, bu maksatla çeşitli teşebbüslere girişmiş, Moskova, Litvanya, Lehistan, Kara Boğdan'dan alınan yıllık haraçlar yanında, yaptığı seferler neticesi muazzam bir serveti hazinesine kazandırmıştı. Onun gitgide güçlenmesi ve aynı zamanda yaptığı işler ve kazandığı başarılar sebebiyle Kanunî'nin teveccühüne mazhar olması, Osmanlı vezirleri arasında aleyhine bir faaliyetin başlamasına sebep oldu. Sahib Giray da bu faaliyetleri tahrik edici birtakım hareketlerde bulunmaktaydı. Nitekim Kanunî'nin İran'a yaptığı sefere yardımcı kuvvet göndermemesi gözden düşmesine yol açmış ve onun müstakil bir hanlık kurmak için çalıştığı yolundaki söylentileri kuvvetlendirmiştir. Bunun üzerine Osmanlı devleti, Devlet Giray'ı gizlice han tayin ederek Kırım'a göndermiş, askerleri yanından ayrılan Sahib Giray, yakalanarak öldürülmüştür(1). Bu hadiseler daha zi-

(1) Sahib Giray, gerçekten Kırım hanları arasında ayrı bir yere sahiptir. Onun yanında bulunan Remmal Hoca, Sahib Giray'ın hanlığı

yade Ruslar'ın işine yaramış, güçlü bir düşmandan kurtulan Moskova çarı IV. İvan, Moskova üzerine yürüyen Devlet Giray'ı mağlup ettiği gibi 2 Ekim 1552'de Kazan'ı da zaptetmiştir.

2 — Düzme Mustafa Hadisesi

Kanunî Sultan Süleyman Amasya'dan hareketle, 21 Haziran'da İstanbul'a doğru yola çıkıp ilerlerken, Rumeli'nin muhafazası için bıraktığı Bayezid'den, Şehzade Mustafa'ya çok benzeyen bir adamın geniş kapsamlı bir isyan hareketinde bulunduğunu haber almıştır. Kimliği ve nesebi meçhul olan bu adam, Şehzade Mustafa olduğunu söyleyerek Selanik ve Yenişehir taraflarında ortaya çıkarak Silistre ve Niğbolu sancaklarında Simavna softa ve dervişlerinden de bir hayli taraftar toplamıştır(1). İsyanın bilhassa Dobruca havalisindeki Şeyh Bedreddin taraftarları arasında vücud bulması da dikkat çekicidir. Saltanatını ilan eden ve kendine bir vezir, Simavna softalarından iki kazasker tayin eden Düzme Mustafa, etraftaki zenginlerin çiftliklerini basmaya, vergi toplamaya ve gasbettiği bu mal ve paraları fakirlere dağıtarak etrafına 10.000'e yakın adam toplamaya muvaffak olmuştur. Durumun gittikçe nezaket kazanması üzerine Rumeli'nin asyişi ile vazifeli Şehzade Bayezid gerekli tedbirleri almaya çalışmış ve Niğbolu Beyi olan Dulkadırlı Mehmed Han, asileri tediple vazifelendirilmiş, Mehmed, çeşitli vaatlerle Düzme Mustafa'nın vezirini elde etmiş, bu adam da Mustafa'yı yakalayıp Niğbolu beyine teslim etmiştir. Düzme Mustafa, daha sonra İstanbul'a gönderilerek öldürülmüş ve cesedi, Şehzade Mustafa olmadığının belirtisi olarak halka teşhir edilmiştir(2).

Düzme Mustafa hadisesinin yatışmasından sonra Veziriâzam Ahmed Paşa, muhtemelen Hurrem Sultan'ın tesiriyle katledilmiş, yerine

müddetince yaptığı işleri kaleme almış ve olayların yakın şahidi olmuştur (bkz. **Tarih-i Sahib Giray Han**, neşr. Özalp Gökbilgin, Ankara 1973, metin 19-150). Keza Kırım hadiseleri hakkında bkz. H. İnalcık, «Han ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahib Giray döneminde Kırım Hanlığı (The Khan and Tribal Aristocracy The Crimean Khanate under Sahib Giray I», **Harvard Ukrainian Studies**, III-IV, 1979-1980, 445-466), tercümesi, **Emel**, Özel sayı: 135, Mart-Nisan 1983, 51-73

(1) Celalzâde, **Tabakat**, 497b. Peçuylu'nun yazdığına göre bu adam önceleri etrafına toplananlar tarafından Şehzade Mustafa'ya benzetilince, «Aman sırrımı ele vermeyin, ben başımı zâten güç kurtardım» diye cevaplar vererek, gerçekten Şehzade Mustafa olduğunu etrafına hissettiriyordu (**Tarih**, I, 341).

(2) Celalzâde, **Tabakat**, 499a'da diğer kaynaklarda «Üveyi Tuğca» adı ile kayıtlı Düzme Mustafa'nın vezirinin ismini «İdil Tavıca» şeklinde kaydeder ve bu adamın Düzme Mustafa'yı yakalayıp Mehmed Han'a teslim ettiğini, âsî güruhunun da dağıtıldığını belirtir.

yeniden Hurrem Sultan'ın yakın adamı, damadı ve işbirlikçisi olan Rüstem Paşa geçirilmiştir (29 Eylül 1555) (1).

3 — Şehzade Bayezid Olayı

Kanuni'nin yaşlanmaya başlaması, kendisinden sonra tahta kimin geçeceği yolunda saray çevresinde pekçok entrikanın dönmesine sebep olmuştur. Kendi oğullarından birini tahta geçirmek isteyen Hurrem Sultan, tahtın kuvvetli vârisi büyük oğul Şehzade Mustafa'nın katlinde müessir olduğu gibi, kendi oğulları arasında dahi bir tercih yapma durumuna gelmiştir. Kanuni'nin hayatta kalan iki oğlu Bayezid ve Selim, Hurrem Sultan'dan olma idi. Hurrem Sultan iki oğlundan Bayezid'i tercih ediyor, ancak diğer oğlu Selim'e karşı da herhangi bir harekete girişmiyordu. Büyük oğul Selim'in babasının yanında Nahçıvan seferine iştiraki ve uysal tabiatı ile onun üzerinde müsbet tesir bırakmasına karşılık, Hurrem Sultan da Bayezid'e kol-kanat germiş ve onun hakkındaki itimatsızlığı bertaraf ederek, Bayezid'i Konya'dan, saltanat merkezine daha yakın olan Kütahya'ya naklettirmiştir (1558). Gerçekte Bayezid, şahsiyet ve kültürü bakımından tahta en yakın aday olarak görülüyordu. Selim'in Manisa'da nedimleri ile eğlenceye dalmasına karşılık Bayezid, Kütahya'da ilim ve irfan muhiti kurmuştu. Fakat Hurrem Sultan'ın ölümü, Bayezid'i çok büyük bir koruyucudan mahrum bıraktı. Her iki şehzadenin de hizmetinde bulunan Lala Mustafa Paşa'nın çevirdiği entrikalar tarafları tam mânasiyle birbirine düşürdü. Kardeşler arasındaki münâferet ve çekişmenin artması üzerine, olayı dikkatle takip eden Kanuni, duruma müdahale ederek sancaklarını değiştirdi ve Selim'i Konya'ya, Bayezid'i Amasya'ya tayin etti(2).

Şehzade Bayezid bu değişiklikten memnun kalmadı. Çünkü payitahttan uzak bir yere gönderilmesi onu oldukça tedirgin etmiş ve bu tayini bir hakaret olarak görmeye başlamıştı. Nitekim Bayezid, bir mektubunda, bu tayinde Selim'in parmağı olduğunu, bunun Selim'in kendisine tercih edildiği anlamına geldiğini yazarak, *«bu hakaretten ölmek yeğ idi»* diyerek hissiyatını belirtmişti. Kütahya'dan ayrılmak is-

(1) Kâtib Çelebi'nin naklîne göre, Şehzade Mustafa taraftarı olduğu anlaşılan Ahmed Paşa, önce bu vazifeyi kabul etmek istememiş, ancak Kanuni'den azledilmeyeceğine dair teminat alınca görevi kabul etmiştir. Celalzâde ise onun zulme mâyil, adlin ne olduğunu bilmez, mağrur, tama'-ı hâma düşkün biri olarak tanıtır (Tabakat, 500b-502a). Peçuylu ise katil sebebinin bilinmediğini yazar (Tarih I, 344). Ayrıca bkz. T. Gökbilgin, «Süleyman I», 138

(2) Şehzâde Bayezid ve Selim arasındaki mücadele ve sancakların değiştirilmesi için bkz. Ş. Turan, **Kanuni'nin oğlu Şehzade Bayezid Vak'ası**, Ankara 1961, 49 vd.

temeyen ve çeşitli bahaneler ileri süren Bayezid, babasının *«ya çıkıp sancağına azimet eyliyesin, ya başın tedârükün idesin»* şeklindeki sert ihtarı üzerine, istemeye istemeye 28 Ekim 1558'de Kütahya'dan ayrılmıştı(1). Ancak Kütahya'dan Amasya'ya giderken yolda çok eğleniyor, bu sırada etrafına pekçok taraftar toplanıyordu. Bu vaziyet Kanunî'yi endişelendirmiş ve her iki şehzadenin yanına birer nasihatçi göndermiştir. Ancak zaten kendi emirlerine uyan Selim'e gönderilen şahıs bir nasihatçiden ziyade, bir müşavir gibi vazife görecektir ki, bu şahıs üçüncü vezir Sokollu Mehmed Paşa'dır. Bayezid'in yanına gönderilen dördüncü vezir Pertev Paşa ise, şehzadeyi yatıştırmaya çalışmış, fakat yatışmış gibi görünen Bayezid, babasına ve Selim'e karşı olan tutumunu devam ettirmiştir. Hattâ babasına hezeyan dolu tehditkâr mektuplar dahi yollamıştır(2). Bunun üzerine Kanunî tamamiyle Selim'e meyletmiştir. Ayrıca, Bayezid'in *yevmlü* namiyle birçok eşkıyayı yanına topladığı ve bunları kapıkulu, sekban ve tüfekçi yazdırıp 20.000'e baliğ bir kuvvete malik olduğu yolundaki haberlerin ulaşması üzerine de iki taraf artık geri dönülmez bir yolun eşiğine gelmiştir.

Bayezid'in asker toplaması üzerine Selim de babasının direktifleri doğrultusunda askerî hazırlığa başlamıştır. Bayezid, Selim'in merkez-

(1) Ş. Turan, **Aynı eser, 61-70. Hatta Bayezid babasına yazdığı mektuplarda Amasya'ya gitmemek için çeşitli bahaneler ileri sürüyor, buraya tayinini hazmedemiyordu. Bir mektubunda, «Bu Amasya'da halim mükedderdir, Allah rızâsı için beni âzâd idesiz, bana Engürü (Ankara) sancağın inâyet idesiz» demiş, Amasya yerine Bağdad, Kara Hamid (Kara Amid, Diyarbekir), Haleb'e dahi râzı olduğunu bu serhad illerinde düşmanla çarpışmaya hazır bulunduğunu bildirmiştir.**

(2) **Topkapı Sarayı Müzesi arşivinde bulunan mektuplarda babasına hezeyan dolu satırlar yazan Bayezid, şöyle diyordu: «sultanım bizi esirgemez, sevmez, istemezsiz, bizi düşman bilürsüz, ah ah arada ahval vardur ki, cümle âlem acîb kalmışdur, ah bikes kalduk şükür Hudaya her kişi şefkati atasından umar, ah sizde ise şefkat yokdur, acîb musîbete uğradık» (...) «Heman bir garez hilenüz vardur, hem dersiz garez yok deyü, mert olan yalan söylemez, hâşâ ki sultanımdan yalan gele, eğer istedüklerimden eksük verirsenüz, beni muradım üzere teselli etmezsenüz, Amasya'da durmazam, sonra günah bende olmaz, siz her nesneyi bilmezlikden gelirsüz, amma ki elde söz çokdur» (...) «Ben sultanımun sözüne i'timad eyledüm, Engürü'den geldim idi. Bilmez idim ki, böyle ahdinize yalan olacağınızı, pâdişâh-ı âlemsiz, siz böyle yalan söyleyince ya biz şimden girü hangi sözünüze inanalım». Hattâ Bayezid tehdit tarzında, «... varacak yeri dahi bilürem, zabtedecek has dahi bulurum», «...sizi aldatmışlar imiş eğer müslümanlığın sâir ahvâlinden dahi haberinüz böyle ise, memleketin hâli harabdur, Allah saklasın...»** (bkz. Ş. Turan, **Aynı eser, 69-71**; Ayrıca, Ş. Turan, **«Şehzade Bayezid'in babası Kanuni Sultan Süleyman'a gönderdiği mektublar»**, **Tarih Vesikaları, I/16 (1955), 118-127).**

den gönderilen emirler uyarınca Anadolu beylerbeyi, Dulkadır, Karaman beylerbeyleri ve Adana sancakbeyleri ile müşterek harekâtını haber alınca, 15.000 kişilik bir kuvvetle Ankara istikametine doğru harekete geçti (14 Nisan 1559). Haber İstanbul'a gelince, Kanunî bizzat tedbir alma gereği duyarak(1), hareket etmiş, Selim'e de müdafaa savaşını Konya'da yapmasına dair haber göndermiştir. Bayezid, babasının hareketini öğrenince, Konya üzerine yürümüş ve iki kardeş arasında Konya yakınlarında 30 Mayıs 1559'da çarpışmalar vuku bulmuş, savaşın ikinci günü Lala Mustafa Paşa'nın tedbiri ile Bayezid'in kuvvetleri bozguna uğratılmıştır. Bayezid Amasya'ya çekilmiş, af isteği kabul edilmeyince çareyi İran'a iltica da bulmuştur. Onun iltica sı iki devlet arasında karşılıklı müzakerelere sebep olmuş ve nihayet Tahmasb, onu para karşılığı, gelen Osmanlı heyetine teslim etmiş, 23 Temmuz 1562'de bu talihsiz şehzade, oğulları ile birlikte hemen orada idam olunmuştur. Tahnit edilen cesetleri Sivas'a getirilip orada defnedilmiştir(2).

Bu hadiseden sonra Anadolu'da birtakım karışıklıklar çıkmış ve bu da umumi bir teftişin yapılmasına yol açmıştır. Ayrıca birtakım idari değişiklikler de yapılmış, bundan sonra yeniçeriler muhafız olarak Anadolu'nun her tarafına yayılmışlardır.

Bu arada icraatı ile Kanunî üzerinde müsbet ve menfi derin tesirler bırakan Rüstem Paşa'nın vefatı vuku bulmuştur (12 Temmuz 1561) (3). İbrahim Paşa'dan sonra onun faaliyetlerinin âdeta bir tamamla-

(1) Başta devrin Şeyhülislâmı Ebussuud Efendi olmak üzere, diğer birçok ulema, Bayezid'in bir âsi olduğu ve ortadan kaldırılması gerektiği yolunda fetvâ vermişlerdir. Fatvâ şudur: «Bir sultan-ı âdilin ebnâsından biri, ta'atından hurûc edüp bâzı kilâya müstevli olup ve bâzı bilâdın ehline mal salup cebr ile alup ve asker cem' edüp gayri tarikle ref' mümkin olmayup kıtâle mübâşeret eyleseler, sınup cem'iyyetleri dağıtılmcaya değin katilleri şer'an helâl olur mu? El-cevâb: Helâldir. Nâss-ı Kur'an-ı azim ile sâbit olmuşdur, hükm-i şer'îdir ve icmâ-i sahabe-i kirâm dahi bunun üzerinedir. Kıtâle kadir olanlar kıtâl ile âciz olanlar kelâm-ı hak ile ve hayır du'a ile def' ü fitne vü fesâda sa'y etmek vâcibdir, Ebussuud» (Fetva Süretleri, Bayezid-Velîyüddin Efendi Ktb. nr. 2735, 67b-69b'deki bir seri fetva için bkz. Ş. Turan, Aynı eser, 202).

(2) Yaklaşık iki buçuk yıl İran'da hapis hayatı yaşayan Bayezid, sakalı kesilmiş, sırtında eski bir elbise ile elçilere teslim edilmiş ve hemen oracıkta dört oğlu ile idam edilmiştir (Ş. Turan, Aynı eser, 154-155).

(3) Rüstem Paşa'nın menfi ve müsbet yönleri ile devlet idaresinde önemli rolü olmuştur. Vezirlazamlığı sırasındaki icraatları pek çok yakınmaya yol açmış, hatta padişaha şikâyet edilmiştir. Özellikle Yeniçeriler, Şehzade Mustafa'nın katlinde baş sorumlu olarak görülen Rüstem Paşa'nın faaliyetleri dolayısıyla Kanunî'ye ve kendisine pek ağır tehdit dolu mektuplar göndermişlerdir: T. Gökbilgin, «Rüstem Paşa

yıcısı gibi hareket eden Rüstem Paşa'nın yerine, onun tam zıddı bir karektere sahip, cömert, iyi kalpli, sulh sever bir şahıs olan Semiz Ali Paşa geçmiştir.

Boğdan Seferi

Boğdan, II. Bayezid zamanından beri Osmanlılar'a bağlı bir voyvodalıktı. Kanunî, Macaristan seferi sırasında Voyvoda Petru Rareş'e bir berat göndererek, burayı onun idaresine bırakmıştı. Voyvodalık Osmanlı devletine her yıl 4000 duka altın, 40 kısrak, 20 tay göndermekle mükellefti. Ancak Petru Rareş, Kanunî'nin teveccühüne mazhar olmasına rağmen gizlice Osmanlı devletinin aleyhinde çalışmaya başlamıştı. O sırada karışıklıklar içinde bulunan Erdel'e tecavüz ettiği gibi, Zapolyai Janos'a karşı Ferdinand ile gizlice münasebette dahi bulunmuştur. Bundan başka, göndermekle yükümlü olduğu vergileri artık göndermemeye başlamış, Osmanlı devletinin o taraflardaki mutemed adamı olup Osmanlılar'a bağlı bir hükûmet kurmak üzere Erdel'e gönderilen Venedikli Aloisio Gritti'yi öldürtmüştür.

İşte Rareş'in bu faaliyetleri ve Lehlilerle iyi geçinmeyip onlar tarafından voyvodanın azledilmesi hususunda vâki olan mürâcaatlar sonrası Kanunî, 1538 Mayıs'ında Boğdan üzerine yürümeyi kararlaştırmıştır. Barbaros'un donanma ile denize açıldığı (7 Temmuz)'nın ertesi günü İstanbul'dan hareket eden Osmanlı ordusu Sultançayırı mevkiinde iken Petru Rareş'ten gelen bir elçi, emre itaat edileceğini bildirmiş, ancak Kanunî ona verdiği mektupta, Rareş'in hırçınlık ve azgınlığa son vermesi ve gelip itaat arzetmesi hâlinde ona merhamet göstereceğini belirtmiştir. Ancak alınan haberlerden Rareş'in samimiyetsizliği ortaya çıkınca, sefere devam edilmiştir(1). Osmanlı ordusunun harekâtı karşısında dehşete düşen Rareş, Transilvanya içlerine kaçmaktan başka bir çare bulamamıştır. Osmanlı ordusu ise, Yaş şehrini yakıp yıkmış, voyvodanın merkezi olan Suceva şehrini almıştır (16 Eylül 1538). Kanunî, voyvodalığa Stefan Lacusta'yı tayin etmiş ve kendisine bir de beraat vermiştir.

Osmanlılar bu sefer neticesi Prut ile Dinlester nehirleri arasında kalan yerleri ellerine geçirmişler ve elde edilen yerleri bir sancak hâli-

---

ve hakkındaki ithamlar», **Tarih Dergisi**, VIII/11-12 (1956), 11-60; T. Gökbilgin, «Süleyman I», 143; T. Gökbilgin, «Rüstem Paşa», **İA**, IX, 800-802

(1) Osmanlı ordusu yol sırasında klasik disiplin ve intizamını sürdürmüştür. Kara Boğdan seferi de denilen bu sefer sırasında ev yakdıkları için iki kişinin boynu vurulmuştur (Sefer rüznamesi için bkz. Feridun Bey, **Münşeat**, I, 602-603).

ne getirmişlerdir. Bundan başka yıktırılan Kili kalesi yeniden inşa olunmuş, Akkerman ise müstahkem bir hâle getirilmiş, Bender şehri de ele geçirilmiştir. Boğdan meselesinin hallinden sonra Osmanlı ordusu geri dönmüş sefere katılan Kırım hanı Sahib Giray'a da geri dönme izni verilmiştir. Ancak yeni voyvoda ve diğer idareciler bir müddet sonra vaziyete hâkim olamamışlar, bunun üzerine Kanuni, Rareş'i İstanbul'a davet ederek voyvodalığı ikinci defa ona vermek durumunda kalmıştır (1541-1546) (1).

Ayrıca bu sefere çıkılırken Basra Hâkimi'nin oğlu padişahın huzuruna çıkarak, Basra'da padişah adına hutbe okunduğunu belirtip itaat arzetmiştir(2). Bu arada Preveze zaferi de kendisine, sefer dönüşü avlanmakla vakit geçirdiği Yanbolu mevkiinde ulaşmıştır.

Türk Denizciliği ve Deniz Seferleri

Kanuni Sultan Süleyman devrinde Osmanlı ordusunun karadaki başarıları yanında, Osmanlı armadası da Akdeniz, Kızıldeniz ve Hind denizinde faaliyet göstermekteydi. Bilhassa II. Bayezid ve I. Selim zamanında teknik ve yetişmiş insan gücü bakımından gelişme gösteren Osmanlı donanması, artık Akdeniz ve hattâ uzak denizlerde Avrupalı denizci devletlerin filoları ile başedecek güce ulaşmıştı. Kanuni'nin ilk saltanat yıllarında Osmanlı donanması Belgrad'ın fethi sırasında Tuna nehri ağzından girerek hayli iş görmüş, ayrıca Rodos'un zaptında da büyük rol oynamıştı. Bundan sonra teknik ve askeri güç bakımından daha da güçlendirilen donanma, o dönemde yetişen yetenekli denizcilerin elinde zaferden zafere koşmaya başlayacaktı. Bu zaferlerde en büyük pay sahibi olan kişi ise Osmanlı denizciliğine yeni bir ruh ve anlayış kazandıran Barbaros Hayreddin Paşa olmuştur.

1 — Barbaros Hayreddin'in İlk Faaliyetleri

Asıl adı Hızır olan Barbaros Hayreddin, ağabeyisi Oruç Reis ile Akdeniz'de kendi namlarına korsanlık faaliyetlerinde bulunmuş ve kü-

(1) Boğdan seferi için Mihail Guboğlu, «Kanuni Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi (1538 M. 945 H.)», Belleten, L/198 (1987), 727-805, Kezâ Boğdan fetihnâmesi için bkz. A. Decei, «Un Fetihnâme-i Karaboğdan (1538) de, Nasuh Matrakçı», Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, 113-124

(2) Basra hâkimi olan Magamisoğlu Raşid, oğlu Mani'yi İstanbul'a göndermişti. Mani, yanında Mir Muhammed adlı veziri ve kazaskeri olduğu halde padişahın bulunduğu Edirne'ye gelmiş ve Divân'da kabul olunarak, Basra'nın anahtarlarını ve memleketini teslim etmiş; Kanuni de buranın idâresinin Emir Raşid'e ihsan ederek bir berat ve sancak göndermiştir (Celalzâde, Tabakat, 304b-305b).

çük bir filo tesis ederek, Tunus, Cezayir taraflarında yerleşmeye çalışmışlardı. Kısa zamanda büyük şöhret kazanan iki kardeşin etrafında Kurdoğlu Muslihiddin, Kemal Reis'in yeğeni Muhyiddin gibi daha pekçok meşhur Türk denizcisi toplanmıştı. Dönemin padişahı Yavuz Sultan Selim ile de münasebet kuran Oruç ve Hızır Reisler, Cezayir kıyılarında tutunmaya muvaffak olarak, faaliyetlerini sürdürmüşlerdi. Ancak 1518'de Oruç'un şehid düşmesi üzerine Hızır yalnız kalmıştı. Hattâ Hızır, ağabeyisine Avrupalılar'ın verdikleri ad ile yâni Barbaros adı ile şöhret kazanmaya başlamıştı. Artık ağabeyisinin desteğinden mahrum kalan Barbaros, kendisini Cezayir'den çıkarmak isteyen İspanyollar'a ve Telemsan emîrine karşı başarılı savaşlar vermiş, ancak şiddetli tazyik karşısında, Osmanlı devletine başvurmayı uygun bulmuştu. 1519'da dört gemiyi hediyeler ile İstanbul'a göndererek Yavuz'a bağlılık arzetmiş, Yavuz da ona askerî yardımda bulunarak beylerbeyilik hil'ati yollamıştı(1). Bundan sonra Cezayir'e iyice yerleşmek için mücadele veren Barbaros bir ara oradan çekilmek zorunda kalmış (1524), ancak üç senelik bir aradan sonra yeniden Cezayir'e hâkim olmuştu

Barbaros'un Akdeniz'de gösterdiği faaliyetler ve kazandığı başarılar İmparator Şarlken (Charles Quint)'i oldukça rahatsız etmekteydi. Şarlken Akdeniz'deki bu problemin bertaraf edilmesi için dönemin meşhur kaptanlarından Andrea Doria'yı görevlendirmişti. Bu tecrübeli amiral, altmış gemilik bir donanma ile Barbaros'u aramaya başladıysa da iki taraf birbirine tesadüf edemedi.

Kanunî Sultan Süleyman, Barbaros'un faaliyetlerini tahta çıkışından itibaren dikkatle takip etmekteydi. Barbaros ise ona yaptığı işler ve kazandığı zaferler yanında Avrupa'da gelişen olaylar hakkında devamlı bilgiler ve hediyeler yolluyordu. Kanunî 1532'de Alaman seferine çıktığında Şarlken de Doria'yı Mora üzerine göndermişti. Barbaros ise bu sırada Endülüs müslümanlarını Afrika sahillerine taşımakla meşguldü. Bu iş sırasında otuzaltı parça gemi, yedi sefer sonunda yetmişbine yakın müslümanı Afrika sahillerine getirmişti(2).

(1) Cezayir'de bulunan Eski Câmi yahud Barbaros Hayreddin Câmii'nin 920 Cumadelûlâ/Nisan-Mayıs 1520 tarihli kitabesinde Barbaros'un ismi «Hayreddin» olarak geçmektedir. Barbaros bu sıralarda, yâni Yavuz Sultan Selim'in vefatı sırasında Cezayir hâkimi idi. Hatta Hayreddin daha o zaman Osmanlı hizmetine girmek üzere İstanbul'a çağrıldı. Bunun üzerine Cezayir ileri gelenleri, tüccarlar, onun Cezayir'de kalıp İspanyolların mücadele etmesi ve kendilerini koruması için izin niyaz eden mektuplar gönderdiler. (Bkz. TSMA, E. 6460'daki mektub; ayrıca bkz. İ.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, II, 368).

(2) Barbaros'un hayatı ve faaliyetleri için Muradî, **Gazavât-ı Hayreddin Paşa**, Üniversite Ktb., TY, nr. 2630; Kezâ, Necîb Asım, «Gazavat-ı Hayreddin Paşa», manzum, **TOEM**, I, 4 (1328), 233-236. Ayrıca bkz.

2 — *Barbaros'un Osmanlı Hizmetine Girişi*

Kanuni Sultan Süleyman, Andrea Doria komutasındaki donanmanın kazandığı başarılar üzerine, deniz kuvvetlerinin önemini daha iyi idrak etti. Kara kuvvetlerinin kazandığı başarılar, mükemmel tersaneler, iyi yetişmiş insan gücüne sahip olunmakla birlikte, denizcilikte gerçekleşmemişti. Bunun için donanmaya yön verecek, tecrübeli ve kabiliyetli bir denizciye ihtiyaç vardı. Karadaki başarıların denizde de sürdürülmedikçe tam bir hâkimiyetin kurulamayacağı inancında olan Kanuni, faaliyetlerini dikkatle takip ettiği Barbaros'u bu vazifeye lâyık görüyor ve onun Şarlken'in donanmasına karşı çıkabilecek tek kişi olduğuna inanıyordu. Nihayet Barbaros'a bir hatt-ı humâyûn göndererek, onu İstanbul'a çağırdı. Onun davetini alan Barbaros da yanındaki şöhretli denizcilerle birlikte (Ağustos 1533) İstanbul'a yelken açtı. 1533 Aralık ayında İstanbul'a gelerek büyük bir merasimle karşılandı. Padişahın huzuruna çıktıktan sonra Irakeyn seferine çıkmış bulunan Veziriâzam İbrahim Paşa'nın yanına gönderildi ve Halep'te kendisine Cezayir Beylerbeyliği hil'ati giydirildi(1).

Barbaros İstanbul'a döndükten sonra tersanede gemi inşaasıyla meşgul oldu. Kısa sürede 61 parça gemi yapıldı. Kendisinin 18 ve korsanlardan zaptettiği 5 gemiyi de ilâve ederek 84 parçalık bir donanmanın başında denize açıldı(1534)(2). Doğru İtalya sahillerine giderek, önemli şehirlere baskınlar düzenledi. Onun bu hareketi Andrea Doria'yı kendi üzerine çekmek maksadına yönelikti. Ancak Doria'dan bir ses çıkmayınca Tunus üzerine yöneldi. Halkulvad (Gouletta)'a asker çıkardı, ardından da Tunus'a yürüdü. Tunus'u elinde bulunduran Beni Hafs hânedanına mensup Mevlây Hasan kaçmak zorunda kaldı, kale ele geçirildi. Daha sonra Kayrevan alındı (1534). Osmanlılar'ın Tunus'a

---

Ş. Turan, «Barbaros Hayreddin», Küçük Türk-İslam Ansiklopedisi, IV, 315-318; F. Kurdoğlu, Barbaros Hayreddin Paşa, İstanbul 1935; E. Reşit, Hayreddin Barbaros, İstanbul 1937

(1) Celalzâde'nin kaydına göre, kadırgalarla İstanbul'a gelen oradan da Haleb'e gönderilen «Vilâyet-i Mağrib-zemin-i Cezayir'in zâbiti Reis Hayreddin»e, İbrahim Paşa tarafından Cezayir diyarları Beylerbeyilik tarikiyle inâyet olunmuş ve «nâm-ı serîfleri Hayreddin Paşa olup mesned-i devletde refi'i'ş-şan sadr-ı riyâsetde müşârün-ileyh bi'l-benân oldular, sene erba'in ve tis'a-mi'e Ramazanı'nın yirmi ikinci günü 6. IV. 1534) beglerbeglik için mensûr-ı pür-nûr-ı cihân-bânî alem-i âlem-ârây-ı sultanî ve tabl u nekkâre ve tuğ-ı giti-sitânî ihsân olundu» (Celalzade. Tabakat, 245a-246a).

(2) Lütfi Paşa kendisine derya beyliği verilen ve adı «Hayreddin Reis» iken «Hayreddin Paşa» olan Barbaros Hayreddin'in 100 pâre gemi tedarikî ile 940 senesi Zilkade ayı ortasında (Haziran 1534) denize açıldığını kaydeder (Lütfi Paşa, Tarih, 344).

hâkim olmaları, Akdeniz hâkimiyeti için önemli bir adım idi. Akdeniz'in Türk hâkimiyetinde olması, Avrupa deniz ticareti için büyük bir darbe idi. Akdeniz kıyısındaki denizci devletler, Şarlken'e müracaatla onu Türkler'e karşı harekete teşvik etmekteydiler. Bunlara Rodos'tan kovulan St. Jean Şövalyeleri de katılmıştı. Öte yandan Mevlây Hasan da Şarlken'e mürâcaatta bulunmuştu(1). Bunun üzerine Şarlken'in de bulunduğu ve Doria komutasındaki büyük Haçlı donanması Halkulvad'ı ele geçirmeyi başardı (15 Temmuz 1535). Ardından Tunus da alındı. Her taraf yağmalandı, şehirde büyük bir katliâm yapıldı. Bu sırada Barbaros şehri terkederek Cezayir taraflarına çekilmiş bulunuyordu(2). Hemen karşı taarruza geçip Balear adalarını bastı. Bunun hemen ardından Irakeyn seferinden dönen padişah tarafından İstanbul'a çağrıldı. Daha sonra donanmanın başında kaptanpaşalık ile Pulya sahillerine gönderildi. Çünkü bu sırada Venedik ile olan münasebetler bozulmaya başlamıştı.

3 — Korfu Seferi

Venedikliler fırsat buldukça Osmanlılar aleyhine ittifaka girmekte, ara-sıra Türk ticaret gemilerini de vurmakta idiler. Öte yandan ahidnâme hükümlerinin yerine getirilmesi için gönderilen elçi Yunus Bey, Şarlken'e karşı I. François ile ittifak yapmaları tavsiyesinde bulundu. Ancak Venedikliler, bu teklife yanaşmak istemediler. Kanunî'nin Irakeyn seferinden dönüşünden sonra, İstanbul'daki tersanelerde yeni gemiler inşâ olundu, lüzumlu asker ve malzeme temin edildi. Nihayet 11 Mayıs 1537'de Vezir Lütfi Paşa ile Barbaros Hayreddin Paşa idaresindeki donanma denize açıldı(3).

Bir hafta sonra da Kanunî, yanında iki oğlu Selim ve Mehmed bulunduğu halde ordu ile karadan hareket etti. Donanma Otranto civarına çıkarma yapmakla meşgul iken Doria'nın bir Osmanlı filosuna hücumu haber alındı. Barbaros derhal onun üzerine hareket ettiyse de Doria hemen geri çekildi. Daha sonra Barbaros idaresindeki Osman-

(1) Eski Tunus hâkimi, İspanya kralına, «Memleket senin ben dahi senin, işte Rumiler gelip hile ile memlekete müstevli oldular ve sizin komşuluğunuza geldiler bu gün bize ittiler, irte size iderler» diyerek müracaatta bulunmuştu (Lütfi Paşa, Tarih, 356).

(2) Hadiseye uzun uzadıya yer veren Lütfi Paşa, Tunus katliâmını anlatırken bundan Barbaros Hayreddin Paşa'nın mes'ul bulunduğunu belirtir ve onu suçlayıcı ibareler kullanır (Lütfi Paşa, Tarih, 356-357). Barbaros'u çekemeyen Lütfi Paşa, ona karşı menfi ifâdelerini daha sonraki olayları anlatırken de tebarüz ettirir.

(3) T. Gökbilgin, «Lütfi Paşa», İA, VII, 98-99

lı donanması, Pulya sahillerinden dönmüş olan Lütfi Paşa ile birleşerek Preveze'ye geldi.

Öte yandan kara ordusu Avlonya'ya varmış, ardından da sefer Venedik üzerine çevrilmişti. Kanunî, Lütfi Paşa'ya Venedikliler'e ait Korfu'nun muhasarasını emretti. Bu arada âsi Arnavut bölgesini temizlemekle görevlendirdiği vezir Mustafa Paşa da, Ayas Paşa'nın iştirakiyle, bu vazifeyi başarı ile tamamladı. Lütfi Paşa, Korfu adası üstündeki müstahkem San Angelo kalesini kuşatmakla meşgulken Kanunî de Korfu adası karşısındaki Bastia'da karargâh kurmuştu. Mücadele şiddetle sürerken, padişah Ayas Paşa'yı göndererek kuşatmanın kaldırılmasını emretti(1). Lütfi Paşa ve Barbaros'un, kalenin her an düşeceği ve kuşatmasının kaldırılmaması yolundaki itirazları kabul görmedi. Padişahın bu ani kararının sebebi kesin olarak bilinememektedir. Havanın soğumaya başlaması, muhasaranın uzaması gibi sebepler yanında bazı siyasî âmillerden söz edilse de, bu duruma tam bir açıklık getirmemektedir. Osmanlı ordusu ise 22 Kasım 1537'de İstanbul'a dönmüştür. Ancak Barbaros, Akdeniz'de Venedikliler'e karşı harekâta girişmiş, Kefalonya adasını vurmuştur. Bu arada Mora sancakbeyi Kasım Bey, Venedikliler'in elindeki Anabolu ve Malvasia'yı kuşatmış, ancak bundan bir netice alınamamıştı. Barbaros ise, Çerigo adasını vurmuş, Çuka'yı yağmalamış, Mürted (Zea), Paros, Antiparos, adalarını ele geçirmiş, Nakşa adası hâkimi Crispo'ya boyun eğdirmiş Şira, İne (Nios), İstendil (Tenos), Patmos, Şeytanlık (Gyarus) gibi pek çok adayı da zaptetmiştir.

4 — Preveze Zaferi

Barbaros Hayreddin Paşa, *Adalar seferi*'nden döndükten sonra tersanedeki gemi inşaasına hız verdi. Bu arada Kanunî de Boğdan seferine çıkmak üzere hazırlıklara başlamıştı. 40 kadar gemi ile Doria'nın Girit'e geldiğini haber alması üzerine İstanbul'dan hareket eden Barbaros, Akdeniz'e açıldı. Ege'de Sporad ve Kiklad adalarındaki faaliyetlerinden sonra Girit'e gitti. Ege denizinin kontrolü bakımından oldukça önemli olan Girit, Venedikliler'in elinde bulunuyordu. Osmanlı donanması, adanın bazı mevkilerine asker çıkardı. Daha sonra buradan ayrılarak Rodos civarındaki bazı adalara uğranıldı. Donanmanın bu

(1) Bir top mermisinin askerin içine düşmesi ve bir kısmının şehid olması üzerine, pâdişâh, «bir mücâhid kulumu böyle bin kaleye vermem» diyerek muhasarının kaldırılmasını emretmiştir (Bkz. Peçuylu, Tarih, I, 198; T. Gökbilgin, «Süleyman I», 120-121). Kezâ sefer için bkz. Lütfi Paşa, Tarih, 359 vd. Celalzade muhasarının kaldırılma sebebi olarak, havaların soğumasını, sefer mevsiminin geçmesini gösterir (Celalzade, Tabakat,, 289a).

harekâtı sırasında 25 kadar Venedik adası dolaşılarak bunlardan 13'ü ilhak edildi, 12'si haraca bağlandı. Girit adasında tahribatta bulunuldu.

Barbaros'un Akdeniz ve Ege'deki faaliyetleri, Şarlken'i harekete geçirdi. Papa da ittifak yapılması hususundaki çalışmalarına hız verdi. Ege'deki son harekât üzerine Venedik donanması Korfu'da toplandı. Ayrıca Alman, İspanyol, Portekiz ve Papalık gemileri de yardıma gelecekti. Bunu haber alan Barbaros, bir keşif kolu göndererek düşmanının durumunu öğrendi ve Preveze mevkiine doğru hareket etti. Emrinde 122 kadar gemi vardı. Andrea Doria'nın idaresindeki Haçlı donanmasının gemi mevcudu ise 300'den fazlaydı. Asker sayısı bakımından Osmanlı kuvvetlerinin sekizbin mevcuduna karşılık, Doria'nın emrindeki kuvvetlerin sayısı altmışbine ulaşıyordu. Barbaros, 24 Eylül 1538'de Preveze önlerine gelerek harp vaziyeti aldı. Bir gün sonra Preveze önlerine gelen Doria da buradan iki mil açığa demir attı. Doria, Barbaros'u Preveze'den çıkarıp savaşa mecbur etmek için İnebahtı'ya hücumda bulunmak üzere harekete geçti (27 Eylül). Yine aynı sabah Osmanlı donanması da Korfu istikametinde harekete geçmişti. Güneş yükseldiğinde Doria Osmanlı donanmasını arkasında gördü, çok şaşırdı, hattâ muharebeye girip-girmeme hususunda tereddüt geçirdi. Neden sonra harp vaziyeti aldı. İki taraf Ayamavra adasının batı kıyısında, üç-dört mil açıkta karşı karşıya geldiler.

Osmanlı donanması hilâl şeklinde tertib aldı. Arkada ise Turgud Reis idaresindeki ihtiyat kuvvetleri bulunuyordu. Doria'nın her türlü savaş taktiğine, aynı şekilde karşılık veren Barbaros, az bir kuvvetle büyük bir zafer kazandı. Doria gecenin karanlığından istifade ederek kaçmayı başardı. Barbaros'un burada tatbik ettiği yarma harekâtı, daha sonra pekçok meşhur amirale örnek oldu. Bu zafer, Osmanlılar'ın Akdeniz hâkimiyeti açısından oldukça önemli bir adım idi. Boğdan seferinden dönmekte olan Kanunî, zafer haberini, Yanbolu'dayken aldı ve çok memnun kalarak her tarafa zafernâmeler gönderdi(1).

Preveze zaferini müteakip, Doria tarafından ele geçirilmiş olan Hersek'e bağlı Kastelnova kalesi 24 Ağustos 1539'da alındı. Venediklilerle sınır bölgelerinde bazı hadiseler cereyan etti. Ancak bu mücadeleler, nihayet bir antlaşma ile sonuçlandı. Preveze'den sonra Venediklilerle, antlaşma zemini aramaya başladılar. İttifaka dahil olduklarından beri pekçok zarara uğramışlardı. İstanbul'a gelen Venedik elçisi ile 20 Ekim 1540'da imzalanan antlaşma neticesi, Mora'daki Malvasia (Monemvasia) ve Anabolu (Napoli di Roma) Osmanlılar'a ter-

(1) Celalzade, Tabakat, 321b.; T. Gökbilgin, «Süleyman I», 123; A. Büyüktuğrul, «Preveze Muharebesine İlişkin belgeler», Belleten, XLII/168 (1978), 629-665; Ş. Turan, «Barbaros Hayreddin», 315-318

kedildi. Dalmaçya ve Ege'de ele geçirilmiş yerlerde Osmanlı hâkimiyeti tanındı. Venedikliler 300.000 altın vermeyi de kabul ettiler. Ayrıca kendilerine ticarî imtiyazlar tekrar verildi(1).

5 — Cezayir Hadiseleri ve Fransa'ya Yardım Seferi

Kanuni Sultan Süleyman, 1541'de Macaristan seferine çıkarken Barbaros'u da yetmiş gemiden müteşekkil bir donanma ile Adriyatik sahillerinin muhafazası ile vazifelendirmişti. Bu sırada Şarlken, korsan yuvası olarak gördüğü Cezayir üzerine yürümek niyetindeydi. Barbaros Hayreddin Paşa, Osmanlı donanması kaptan-ı deryası olmakla birlikte aynı zamanda Cezayir Beylerbeyiliğini de uhdesinde bulundurmaktaydı. Cezayir'de kendi yerine oğulluğu Hasan'ı vekil olarak bırakmıştı. Hasan da korsanlık faaliyetlerini sürdürüyor, Sicilya'dan Cebelitârık'a kadar Avrupa sahillerini tehdit ediyor, Yeni Dünya'dan taşınan kıymetli malları vuruyordu.

Şarlken bizzat kendisinin başında bulunduğu ordusu ile Cezayir üstüne yürüme kararı aldı. 65 parça kadırga, 400'e yakın nakliye ve yelkensiz gemiler ile Cezayir'e hareket etti. Doria idaresindeki, imparatorun da yer aldığı donanma, 20 Ekim 1541'de Cezayir sahillerinde görüldü. Yirmibeşbin kişilik bir kuvvetle Cezayir kuşatıldı. Ancak Cezayir kalesindeki Hasan Ağa'nın az sayıdaki kuvvetinin büyük direnişi ve hava şartlarının elverişsizliği yüzünden Şarlken, Cezayir önlerinde müthiş bir bozguna uğradı. İmparator, fırtına yüzünden çoğu batmış donanmasını güçlükle toplayarak İspanya'ya dönebildi(2).

---

(1) Antlaşma metni için bkz. T. Gökbilgin, «Venedik Devlet Arşivindeki vesikalar külliyatında Kanuni Sultan Süleyman devri belgeleri», **Belgeler**, II (1965), 121; T. Gökbilgin, «Süleyman I», 125

(2) Lütfi Paşa, 80 kadırga, 200 parça, karavele, kalyete ve kayıklarla toplam 500 kadar gemi ile Cezayir'e gelip Hasan Ağa'ya, «**Ben ki İspanya beyiyim, sana ve hisar içerisinde olan tavâife ma'lûm ola ki, uş vardum üzerinize bu kadar gemiler ile ve bu kadar yarağile, indi size üçgün mühlet olsun cemi'nüz esbablarınuzla kal'adan çekip gidesiz, tâ ki size zararım değmeye ve illâ muhâlefet edüp karşu koyasız uş geldüm, cebren ve kahren kal'ayı alup cümlenizü kılıçdan geçiririz**» diye mektub yolladığını, Hasan Ağa'nın bunu askerine okuduğunu, bunun üzerine askerin ve ehl-i islâmın hepsinin, «**Gayret-i din kande gitdi, ne i'tibâr, kâfire kal'a mı veririz**» diye cevap verdiklerini yazar. Red cevabını alan Şarlken'in hücum emri verdiğini, ancak yağmur ve rüzgârın göz açtırmadığını, o gün 150 gemisinin karaya vurup battığını da belirtir (Tarih, 381-412). Ayrıca bkz. M. Şükrü, **Esfâr-ı Bahriye-i Osmaniye**, İstanbul 1306, I, 461 vd.; F. Kurdoğlu, **Türkler'in Deniz Muharebeleri**, İstanbul 1932, II, (1-4 kısım), 325-343

Cezayir bozgununun akabinde Şarlken, Fransa kralı I. François ile yeniden mücadeleye girişti. Fransa kralı, elçi Paulin vasıtasıyla Şarlken'e karşı Osmanlılar'dan yardım isteğinde bulundu. Bu sırada Fransa kralı ile Şarlken arasında 1542'de harp başlamış, Perpinyon'u muhasara eden Fransızlar, geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Şarlken ise, İngiliz kralını Fransa aleyhine çevirmeye muvaffak olmuştu (11 Şubat 1543).

Fransa'ya yardım kararı alınınca, Barbaros Fransız donanması ile birlikte müstakil bir harekâta memur edildi. 1543 Mayısında hareket eden Barbaros, (yanında Fransız elçisi bulunduğu halde), İtalya kıyılarını takiben 20 Temmuz'da Marsilya önlerine geldi. Otuz gemilik Fransız donanması ile birleşerek Şarlken'in müttefiki olan Savoi Dükü Charles'ın arazisi olan Nice (Nis)'i muhasara etti. Ancak Fransızlar'ın gevşek hareketleri, işi ağırdan almaları Barbaros'u çileden çıkardı. Barbaros'un gayretleri ile şehir fethedildiği halde iç kale ele geçirilemedi. Fransızlar'ın sebatsızlığı, yardım kuvvetlerinin yolda olduğu hakkındaki haberler üzerine kuşatma kaldırıldı. Barbaros o kışı Toulon'da geçirdi. Dönüş sırasında da esir düşmüş olan Turgud Reis'i kurtardı(1).

Fransa'ya bu maceralı yardım harekâtı, 18 Eylül 1545'te Şarlken ile I. François'nın anlaşmalarına zemin hazırladı. Öte yandan İstanbul'a dönen Barbaros, bir daha sefere çıkmayarak hayatının son günlerinin rahat bir şekilde geçirdi. Nihayet 14 Temmuz 1546'da vefat eden Barbaros, Beşiktaş'ta iskele civarına defnolundu.

Çekirdekten yetişmiş bir denizci olan Barboros'tan sonra, denizcilikle alâkası olmayan Sokollu Mehmed Paşa ve Sinan Paşa *kaptan-ı derya* oldu. Onlardan sonra Piyale Paşa'nın kaptanlığa getirilmesi ile Turgud, Uluç Ali, Hasan ve Salih Reis'lerin de bulunduğu Osmanlı donanması Akdeniz'de kudretini devam ettirdi.

Turgut Reis ve Deniz Muharebeleri

Muğla'ya bağlı Seraloz köyünde doğan Turgud Reis, Türk denizciliğinin Barbaros'tan sonra yetiştirdiği en büyük simâdır. Bir süre kor-

(1) Ş. Turan, «Barbaros Hayreddin», **KTİA**, IV, 315-318. Fransızlar bu muhasara sırasında oldukça gevşek davranmışlar, hatta yeterî kadar cephane dahi almamışlardı. Duruma çok sinirlenen Barbaros, barut isteyen Fransız komutanı Duc d'Enghien'e, «Ne güzel muharibler, gemilerini şarap varilleri ile doldururlar, barut fıçılarından başka birşeyi unutmuyorlar» diye söylenmiş, Fransızlarla daha fazla iş yamayacağını anlayarak, geri dönüş kararı almış; dönüş sırasında Cenova önlerine gelerek esir düşmüş olan Turgud Reis'i 3.000 altın fidye karşılığı esaretten kurtarmıştır (Bkz. F. Kurdoğlu, Aynı eser, II, 350; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, II, 382).

sanlık yaptıktan sonra Preveze muharebesine katılmış bu zaferin ardından yeniden korsanlık faaliyetlerine devam etmiş, bu arada esir düşmüş ve nihayet Barbaros tarafından 1543'te kurtarılmıştır. Daha sonra Cerbe adasını üs ittihaz ederek Tunus'taki bazı önemli mevkiler[1] ele geçirmiş, Mehdiye'yi de fethetmiştir. Bu hareket, Doria komutasındaki Haçlı donanmasının faaliyetine yol açmış, Doria, Mehdiye'yi kuşatarak ele geçirmiş (1550), Mehdiye'nin düşmesi üzerine Kanunî, Şarlken'e gönderdiği mektupta bunun sulha mugayir bir hareket olduğunu bildirmiştir. Turgud Reis ise Mehdiye'nin düşmesinden sonra İtalya ve İspanya sahillerini dolaşmış ve Cerbe'ye gelmiştir. Onu takip eden Doria da 1550 sonbaharında Cerbe'yi kuşatmış, ancak az sayıda kuvvetleri ile bir deha örneği gösteren Turgud Reis, bir gece gizlice gemileri sığlık ve karadan yürütmek suretiyle kuşatmayı yarmış ve denize açılmıştır.

Bu sırada Turgud Reis'i abluka altında tutmaya çalışan ve yardım kuvveti bekleyen Doria, Cerbe'de yerli Araplar'dan başka hiç kimseyi bulamamıştır. Turgud Reis ise Ege sularına gelerek padişaha müracaatta bulunmuştur(1).

1 — Trablusgarb'ın Fethi ve Fransa'ya Yardım Seferi

1551 baharında hazırlanan 90 kadırgalık Osmanlı donanması, Sinan Paşa idaresinde Eğriboz'da bulunan Turgud Reis ile birleşerek 14 Temmuz'da Malta önlerine gelmiş, oradan da Trablusgarb'a hareket etmiştir. Buranın 1530'da Malta'ya yerleşmiş bulunan St. Jean şövalyelerinin elinde bulunması, civarındaki müslüman ahalinin mücadelesine sebep olmuş, hattâ bunlar Kanuni'ye müracaatla, yardım istemişler, padişah da Enderun ağalarından Murad'ı buraya göndermişti. Sinan Paşa, Trablusgarb önlerine gelince Murad Ağa ile irtibat kurmuş ve şehri kuşatmıştır. Nihayet 13 Ağustos'ta şehir teslim olmuş ve idaresi Murad'a verilmiştir. Bu tayin üzerine, Sinan Paşa ile araları pek iyi olmayan Turgud Reis gücenmiş hattâ ayrılmak istemesine rağmen, daha sonra ikna edilerek İstanbul'a götürülmüştür. Turgud Reis bundan sonra Karlıili Sancakbeyliği'ne getirilmiştir(2). 1552'de Karlıili sancakbeyi olarak Fransa'ya yardım seferine katılmıştır. Bu sefer Fransa'nın isteği üzerine gerçekleşmiştir. Önceleri Fransa'nın tutumu yüzünden yardım isteğini kabul etmeyen Kanunî, daha sonra Avus-

(1) F. Kurdoğlu, **Aynı eser**, II, 355 vd.

(2) **Mühimme Defteri**, TSMK, nr. K. 888, 202b-207b.

turya ile aralarındaki nazik durum karşısında Fransa'ya yardıma karar vermiştir(1).

Sinan Paşa idaresindeki Osmanlı donanması ve Turgud Reis, Anabolu'da Fransız donanmasını beklemeye başlamışlar(2), ancak yolun Doria tarafından kesilmesi ile bu buluşma gerçekleşememiş, Osmanlı donanması İtalya sahillerine ilerlemiş, bu arada Doria, Turgud Reis'in tuzağına düşmüş, 7 gemisi zaptedilmiştir (5 Ağustos 1552).

Bu arada geç kalan Fransız donanması, Messina boğazına gelmiş, burada Osmanlı donanmasının geriye döndüğü öğrenilince de onlara yetişmek için harekete geçmiş ve Ayamavra yakınındaki bir adada bulunan Osmanlı donanması ile buluşmuştur. 24 gemiden ibaret Fransız filosu ile Osmanlı donanması, baharda müşterek bir harekâtta bulunmak üzere o kışı birlikte Sakız adasında geçirmişlerdir(3). 1553 Ni-

(1) Kanuni'nin Fransa kralına gönderdiği 22 Haziran 1552 tarihli iki mektubu, yardım meselesini ve Fransa ile olan münâsebetlerin derecesini açıklıkla ortaya koyar: «Françe Pâdişâhına hüküm ki, Venedik cânîblerinden adam gelip Ferendoş (Ferdinand), Âsitâne-i sa'adetime elçiler göndermek bâbında icâzet taleb eyledüğün bildirdiler; mezbûr Ferendoş'un gizi ve ahd u âmânı saklamayup dalma işi bile vü hud'a olduğu size tafsil ile ma'lûm olup cümle âlem halkına dahi zâhir ü rûşen olup şüphe kalmaduğu ecliden kelimatları ışga vü istimâ olunmadı. Anın gibi bir husus için sizin cânîbinize iltîcâ eyleyüp veyahud dostlarınıza milrâca'at edecek olursa, gizleri şâyi' olmuşdur, siz buna mukayyed olup cevablarını veresiz». Diğer bir hükümde ise şöyle deniyordu: «İlâliyâ Venedik'de olan elçinüz Âsitâne-i sa'adetimde olan elçinüze mektûb gönderlip Papa sizinle şimdilik emn ü âmân üzere, Papanın memleketleri incidilmemek bâbında istid'ay-ı inâyet eylediğiniz ilâm eyledi. İmdi sizinle mâbeynimizde olan dostluk mücebinbince dostunuzun vilâyetlerine dahi olunmasın deyü emr-i şerîfim olmuşdu. İlâliyâ dahi Cezayir Beylerbeyisine ve kapudanım Sinan Paşa'ya hükm-i hümâyûnum gönderilip sizin dostunuz olan Papa vilâyetine dahi u ta'arruz etmeyüp memleketin re'âyâsın rencide etdirmeye deyü fermân-ı şerîfim sâdır olmuşdur. Ammâ Papa bahânesiyle İspanya vilâyetini korumak câiz değildir, sahih dostunuz olanları müşârûnileyh kapudanıma bildiresiz ki, dostlarımız emn ü âmân üzere olalar...» (TSMK, Mühimme, K. 888, 276a-b). Böylece Kanuni bir taraftan Fransa'ya yardım için donanma gönderip Fransa'nın dostu olan Papalık'a herhangi bir taarruz yapılmamasını, fakat bunun İspanya'ya karşı olan harekete mâni olmamasını bildirirken diğer taraftan da bu yardıma karşılık Fransa'nın Avusturya'ya karşı menfi bir tavır takınmasını istiyordu.

(2) Sinan Paşa'ya gönderilen hüküm: 2 Mayıs 1552, Mühimme, K. 888, 202b-207b; 167a. Bu hareket sırasında Fransız elçisi Gabriel d'Aramont da üç gemi ile birlikte Osmanlı donanmasına katılarak İstanbul'dan hareket etmişti (Mühimme, K. 888, 211a).

(3) Fransız donanmasına Sakız'da kışlama izni verildiği hakında 26 Eylül 1552 tarihli hüküm (Mühimme, K. 888, 446b). Bu sefere katılan Tur-

sanı'nda hareket eden 20 kadarı Fransız, 140 kıt'alık Osmanlı donanması sefere çıkarak, Sicilya'ya asker çıkardığı gibi, İtalyan sahillerini de vurmuş ve Korsika adasının merkezi olan Bastia 17 Ağustos 1553'te ele geçirilmiştir. Bu zaferin ardından Turgud Reis Trablusgarb Beylerbeyi olmuştur(1).

Sinan Paşa'nın vefatından sonra onun yerine geçen Piyale Paşa ile birlikte Fransa'ya yardım için tekrar denize açılan Turgud Reis, 1556'da yine Osmanlı donanması ile Cezayir'in mühim şehirlerinden Vahrân (Oran) üzerine hareket etmiştir. Burası şiddetli hücumlar sonucu ele geçirilmiştir. Bu arada Şarlken'in tahttan feragati ile oğlu II. Philippe'in İspanya kralı, kardeşi Ferdinand'ın Mukaddes Roma-Germen İmparatoru olması, Fransa - İspanya mücadelesini tekrar başlatmış; Fransa, Saint Quintin'de müşterek kuvvetler karşısında mağlup olmuş ve yeniden Osmanlı devletine müracaatta bulunmuştur. 1558 baharında denize açılan Osmanlı donanması, Balear adaları önüne gelerek Mayorka'ya asker çıkarmış, daha sonra Minorka'ya gitmiş, etrafa gözdağı verdikten sonra İstanbul'a geri dönmüştür. Bu sırada Fransız donanması da Sakız'da kışlamış ve kendilerine yeteri kadar mühimmat ve zahire temin etmişlerdir(2).

2 — *Cerbe Savaşı*

Trablusgarb'ın alınması ile Osmanlılar Doğu Akdeniz'den sonra Orta Akdeniz'e kesin olarak yerleşmişlerdir. Akdeniz'deki Türk hâkimiyeti, Trablusgarb'ın Osmanlı hâkimiyetine geçmesi ve hâkimiyet mücadelesinin Batı Akdeniz'e kayması, Malta'daki St. Jean şövalyelerini oldukça endişelendirmekteydi. Zirâ burası onlar için stratejik ve ekonomik değeri hâiz mühim bir mevki idi. Ayrıca sıranın kendilerine gelmesinden de korkmaktaydılar. Malta şövalyelerinin gayretleri, babasının siyasetini sürdürmek isteyen II. Philippe'in ve Papa'nın da teşvikleri ile Hristiyan Akdeniz devletlerinin ittifakı gerçekleşti. İspanya, Papa, Cenova, Floransa, Sicilya, Malta, Napoli ve Monaco bu ittifakın bünyesinde toplandılar. Başı sıkıştıkça Osmanlılar'a başvuran Fransızlar ve Osmanlılarla bir sulh antlaşması imzalamış olan Venedikliler,

---

gud Reis'e 6 Eylül 1552 tarihiyle gönderilen bir hükümde, harpte görülen yararlılığı övülerek, «... nice def'a gazalarda bulunmuş, sene-i sâbıkda dahi envâ' celâdet u şehâmetin zâhir olmuş yarar kulumsun, yüzün ak olsun, umulan dahi bunun emsâli hizmetlerde bulunmak ve gazâlarda yüz aklıkları hâsıl etmektir» denilmiştir. (Mühimme, K. 888, 430a).

(1) F. Kurdoğlu Aynı eser, II, 384 vd.

(2) Bu hususa dair 20 Kasım 1558 tarihli kayıd: BA, KK, Ruus, nr. 216, s. 27. Burada donanma mürettabatına dağıtılmak üzere gönderilen zahireden Sakız'da gümrük resmi alınmaması da emredilmişti.

bu ittifaka fiilî olarak girmemekle birlikte, müttefikleri gizlice desteklemekten de geri durmadılar(1).

İttifak haberi İstanbul'a ulaşınca Piyale Paşa hazırlık yapmak üzere İstanbul'a çağrıldı. Bu sırada müttefik donanması toplanmış, donanmanın idaresi de Doria'nın yeğeni Giovanni'ye verilmişti. Hedef önce Trablusgarb iken daha sonra Cerbe'ye yöneltildi. Müttefikler 2 Mart 1560'ta karaya asker çıkardılar. Adayı Turgud Reis adına idare eden Arap şeyh, Cerbe'yi onlara teslim etti.

Müttefik donanmasının hareketi Turgud Reis'den öğrenilince Piyale Paşa komutasındaki Osmanlı donanması denize açıldı ve 13 Mayıs 1560'ta Cerbe önlerine demir attı. Osmanlı donanmasının birden görünmesi, müttefikleri hayli telaşlandırdı. Osmanlı donanmasının top ateşine başlaması üzerine, Giovanni Doria, gemilerine demir aldırtarak derhal denize açıldı. Bir kısım müttefik kuvvetler ise Alverez ve Gonzega idaresinde kaleye sığınmak üzere geri döndü. Denize açılan müttefik donanması, Osmanlı gemilerince hayli hırpalandı, pek çok gemi batırıldı. Genç Doria, karaya sürüklenmekle birlikte, canını kurtararak Sicilya'ya doğru kaçabildi. Müttefik donanması böylece mühiş bir bozguna uğradı, 60 gemisini kaybetti. Bu bozgun İspanya ve İtalya'da derin bir teessüre yol açtı.

Osmanlı kuvvetleri, bu deniz zaferinin ardından kalenin kuşatılmasına girişti. Ancak müstahkem kalenin alınması kolay olmadı. Seksen günlük bir kuşatmadan sonra ele geçirilebildi (31 Temmuz)(2). Don Alvarez esir düştü, müttefiklerin kayıpları ise 20.000'e ulaştı. Ayrıca esir düşenler arasında daha başka mühim şahsiyetler de vardı. Bunlardan o sıradaki adı Scipione olan Cigalazâde Sinan Paşa'da, onyedi yaşında olup babası kaptan Visconti di Cicala ile birlikte esirler arasındaydı(3). Bu zafer İstanbul'da büyük bir sevinçle karşılandı, muzaffer Osmanlı donanması da 27 Eylül'de büyük bir merasimle İstanbul önlerine demir attı.

XVI. asırda Osmanlı donanmasının kazandığı kat'î zaferlerin başında gelen Cerbe Savaşı, Osmanlılar'ın Batı Akdeniz'den çıkarılamayacağını ispatlamış, ayrıca İspanya ve müttefiklerine karşı tam bir Türk üstünlüğü kurulmuştur. Hattâ İspanya kralı II. Philippe uğradığı yenilginin intikamını almak yerine, aradaki anlaşmazlığı çözmek ve barışa kavuşmak için İstanbul'a elçiler göndermeyi tercih etmiştir.

(1) F. Braudel, **The Mediterranean and The Mediterranean World in The Age of Philip II**, terc. S. Reynolds, Fontana/Collins, 1973 II, 973

(2) Cerbe seferi hakkında bkz. Zekeriyazade, Ferah (Cerbe) Savaşı, sad. O. Ş. Gökyay, İstanbul 1980; kezâ Safvet, «İkinci Cerbe Harbi üzerine vesikalar», **TOEM**, 1/1. cüz (Nisan 1326), 20 vd; kezâ, 1/2. cüz (Haziran 1326), 85 vd.

(3) T. Gökbilgin, «Cığala-zâde, Sinan Paşa», **İA**, III, 161-164

Malta Seferi ve Sakız'ın Alınması

1 — Malta Kuşatması

Osmanlılar'ın Batı Akdeniz'den çıkarılamayacağını bir kere daha ispat eden Cerbe muharebesinden sonra dikkatler Malta'ya yöneldi. Osmanlı devleti hâkimiyet sahasının Kuzey Afrika'ya ve Batı Akdeniz'e ilerlemesi ile Malta'ya karşı hususî bir alâka duymaya başlamıştı. St. Jean şövalyelerinin yerleşmiş olduğu bu ada, Cezayir yolu üzerinde bulunuyordu. Korsanlık faaliyetini sürdüren şövalyeler, özellikle Türk gemilerini vuruyorlar ve Osmanlı ticaretine zarar veriyorlardı. St. Jean şövalyelerinin korsanlıklarından zarar gören Venedikliler dahi Osmanlılar'a bu sefer için kolaylık göstereceklerdi.

Malta'ya sefer kararı alınınca, büyük bir hazırlığa girişildi. Donanma Piyâle Paşa'nın emrindeydi. Ayrıca Beylerbeyi Turgud Paşa (Reis)'ya da emirler gönderilerek, ona yardımda bulunması istenmişti. Seferin bütün selahiyeti, beşinci Vezir Kızılahmedlü Mustafa Paşa'ya verilmişti. 300'e yakın irili-ufaklı gemi ve 40-50 bin kişiden müteşekkil Osmanlı donanması, 29 Mart 1565'te Malta'ya hareket etti ve 19 Mayıs'ta adaya varılarak karaya asker çıkarılıp, kuşatma hazırlıklarına başlandı. Önceleri yanlış mevkilere yapılan hücum, bu yanlışlığı tesbit eden Turgud Reis'in aldığı önlemlerle düzeltildi. Ancak Turgud Reis, Sant Elmo burçları önünde, atılan bir top güllesinin çarptığı kayadan fırlayan bir taşın başına isabet etmesiyle yaralandı ve bir süre sonra da şehid düştü (23 Haziran). Bu arada söz konusu burçlar da alınmıştı. Bundan sonra şiddetlenen çarpışmalar, Osmanlı ordusunda büyük zayiata yol açtı. Sicilya Genel valisinin 72 kadırga, onbin askerle yardıma gelmesi üzerine kalenin alınamayacağı anlaşılarak kuşatmaya son verildi. Mustafa Paşa, 11 Eylül'de asker ve malzemeyi gemilere yükleyerek denize açıldı(1).

Büyük hazırlık yapılan ve çok zayiata sebebiyet veren bu kuşatmanın kaldırılmasına, kalenin müstahkem bir mevkide, sağlam surlarla çevrili olması; adanın gereği gibi abluka altına alınamaması ve dolayısıyla müdâfilere sürekli yardım gelmesi ve morallerinin sarsılmaması; kuşatma planında büyük hatalar yapılması; donanmanın erzak ve malzeme sıkıntısı çekmesi; orduda hastalık başgöstermesi gibi sebepler yol açmıştı. Dört aya yakın süren bu kanlı kuşatma, Osmanlılar'a 20.000 kadar askere malolmuştu. Kanuni bu başarısızlığı hazmedeme-

(1) Malta kuşatması, muhasaranın seyri ve sonuçları hakkında bkz. Ş. Turan, «Rodos'un zaptından Malta Muhasarasına», Kanuni Armağanı, Ankara 1970, 79-109. Ayrıca bkz. Amiral Jurien de la Graviere, **Malta Muhasarası**, trc. M.Ş. Kurdoğlu, İstanbul 1936

yerek, yeni bir sefer daha açılması için hazırlıklara başlanmasını emretmiş, Gelibolu'da 18 bölümlü bir tersane açılmış, hazırlıkların tamamlanmasına çalışılmıştır. Ancak, Avrupa'ya yeni bir kara harekâtı, bu seferi ikinci plana itmiştir. Kanunî, son seferi olan Sigetvar'a çıkmadan önce de donanmaya denize açılma emrini vermiştir.

2 — Sakız'ın Alınması

Donanmanın bu harekâtı sırasında Sakız adası bütünüyle Osmanlı hâkimiyetine geçti. Zirâ burası Fatih Sultan Mehmed zamanından beri vergiye bağlanmıştı. Ancak bunlar fırsat düştükçe Osmanlılar'ın askeri harekâtları, donanmanın durumu hakkında devamlı bilgi sızdırıyorlar, vergilerini ödemeyi de aksatıyorlardı. Ayrıca Malta kuşatması sırasında da bir kısım Sakızlılar Osmanlılar'a karşı savaşmışlardı. Öte yandan tamamen Türk hâkimiyetindeki Ege denizinde böyle bir yerin bulunması, Osmanlı menfaatine halel getirebilirdi. 14 Nisan 1566'da Sakız'a gelen Piyâle Paşa, vergi borcunu bahane ederek, Sakız'ı Osmanlı hâkimiyetine aldı. Böylece Ceneviz, son kolonisini de kaybetmiş bulunuyordu.

Son seferi olan Sigetvar'a gitmeden önce haberi alan Kanunî, «*Eyü tedârük olunmuş*» diyerek adanın ele geçirilmesinden dolayı duyduğu memnuniyeti izhar etmişti. Piyale Paşa'ya gönderilen hükümde ise, Sakız'ın bir sancak hâlinde Kaptanpaşa eyaletine ilhakı uygun görülmüş ve buranın sancakbeyliği Kırşehir beyi Gazanfer Bey'e 50.000 akça terakki ile tevcih olunmuştu. Ayrıca Sakız'ın tahriri yapılarak gelirleri, nüfusu tesbit edilmişti. Sakız hâkimi Maona üyeleri ve başkanı Guistinlani İstanbul'a gönderilmişti(1).

Kızıldeniz, Umman ve Hind Denizinde Osmanlı Denizcilerinin Faaliyetleri

XV. asrın meşhur denizcileri olarak görülen İspanyol ve Portekizliler, dayanıklı gemiler inşâ ederek büyük coğrafî keşiflerde bulunmuşlardı. Bunlardan Portekizliler, Ümit Burnu yolunu bulmuşlardı. Bu keşif, neticeleri bakımından Osmanlı devletini yakından alâkadar etmekteydi. Portekizliler'in Hind denizine açılmaları, müslümanlara karşı *haçlı ruhu*, Afrika'daki «Guinea» altınına erişme ve Doğu'daki Hristiyanlığı temsil eden efsanevî Preste Joao'yu ve Doğu'nun baharatının

(1) Sakız'ın fethi için bkz. Ş. Turan, «Sakız'ın Türk Hakimiyeti Altına alınması», **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, IV/6-7 (Ankara 1966), 175-199

menşeini bulma gibi sebeplere dayanıyordu(1). Hindistan sularına gelen Portekizliler, Gao'yu ele geçirerek, Kızıldeniz'de faaliyete geçmişler, Doğu mallarının Akdeniz'e ulaşma noktalarına hâkim olmuşlardı. Hattâ bu sebeple ticaret gelirlerinin azalması, Memlûk-Portekiz mücadelesine dahi yol açmıştı. Memlûklular bu mücadele sırasında denizcilikteki yetersizlikleri sebebiyle, Osmanlılar'dan bu konuda yardım talebinde bulunmuşlar, II. Bayezid, Selman Reis'i buraya göndermişti(2).

Mısır'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesi ile Portekizliler ve Osmanlılar bu uzak denizlerde karşı karşıya gelmişlerdir. Osmanlıların gayesi, Portekiz faaliyetleri ile iyice sönükleşen klasik baharat yolunun yeniden canlandırılmasıydı. Portekiz nüfuzu ancak Süveyş'te kurulacak güçlü bir donanma ile kırılabilirdi. İbrahim Paşa, Mısır'a geldiğinde, Süveyş limanı merkez olmak üzere bir Mısır kapudanlığı kurmuştu (1525)(3).

1 — Hadım Süleyman Paşa'nın Hind Seferi

İbrahim Paşa, Portekizliler'in faaliyetlerine engel olabilmek için Yemen ve Hind denizine kuvvet gönderme kararı almıştı. Meşhur Selman Reis'in idaresine verdiği 19 gemilik bir Osmanlı filosu Hind denizine gönderildi ki, bu Osmanlılar'ın ilk fiili Hind seferi oluyordu. Selman Reis, Cidde'ye varıp (1526), Yemen'e hâkim oldu ve Kamaran adasına yerleşerek gemi inşaasıyla uğraştı ise de bir iç çekişme sonucu öldürüldü. Onun ölümünden sonra yeğeni Emir Mustafa, Yemen'e hâkim olmuş ve daha sonra çeşitli karışıklıklar ve yardım talebi üzerine kendi başına Hindistan'a gitmiş ve Diu'ya vararak buranın müda-

(1) C. Boxer, **The Portuguese Seaborn Empire, 1415-1825**, London 1969, 17-19. Hatta 1489'da Kalikût'a ulaşan Vasco de Gama'nın ilk sözü, «Hıristiyanları ve baharatı bulmaya geldik» olmuştur. Ayrıca Portekiz işgali ve Hindistan için bkz. Y. Mughul, **Kanuni Devri**, Ankara 1987, 9-27

(2) Selman Reis'in faaliyetleri hakkında bkz. Ş. Tekindağ, «Süveyş'te Türkler ve Selman Reis'in Arizası», **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, II/9 (Haziran 1968), 77-80; Keza, Y. Mughul, **Kanuni Devri**, 78 vd.; C. Orhonlu, «XVI. Asrın ilk yarısında Kızıldeniz sahillerinde Osmanlılar», **Tarih Dergisi**, XVI (İstanbul 1962), 1-10

(3) Gerçekten Portekiz faaliyetleri, baharat ticaretine büyük darbe vurmuştur. Nitekim Mısır'ın fethinden hemen sonra burayı ziyaret eden Leo Africanus, hiçbir ticari faaliyetin yapılmadığını, Portekizlilerin bütün baharatı Ümit-Burnu yolu ile taşıdıklarını, belirtir (**The History and Description of Africa**, I, 25). Ayrıca bkz. S. Shaw, **The Financal and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt 1517-1789**, Princeton 1962, 2 vd.; S. Özbaran, «Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu», **Tarih Dergisi**, XXXI, 65-143

faasını üstlenmiştir. Bu sırada bir Portekiz filosu Bete adasını tahrip ederek Diu'yu kuşatmaşısa da Mustafa'nın emrindeki Türk kuvvetleri sayesinde başarısızlığa uğramışlardı (1531). Ancak burayı elinde tutan Gucerat hükümdarı Bahadur, rakipleri ile mücadeleye girişti ve onlara karşı Portekizlilerle anlaşmaktan da çekinmedi. Hattâ Baburlu hükümdarı Hümayun'a karşı Portekizliler'in desteğini sağlamak için Diu'da kale yapmalarına izin dahi verdi (1535). Ancak bir süre sonra Portekizliler'den kurtulma çarelerini aramaya başladı. Osmanlı devletine başvurdu ve bir elçi göndererek yardım istedi. Bu arada da Portekiz valisi ile görüşmek için bulunduğu Diu'da çıkan bir karışıklık sonucu, yardım gelmeden önce, Portekizliler tarafından öldürüldü (1537) (1).

Bu sırada İbrahim Paşa tarafından Mısır valiliğine getirilen Süleyman Paşa, Kızıldeniz ve Hind ticareti ile yakından ilgilenmekteydi. Aynı zamanda bir donanma meydana getirmeye çalışıyordu. İstanbul'dan gönderilen malzeme ile 76 parça gemi yapıldı. Bu hazırlıklar sırasında Bahadur'un elçisi İstanbul'a gelip yardım isteğinde bulunmuş, ayrıca Gucerat ve Kalikût'taki müslümanlar da Portekizliler'e karşı Osmanlılar'a başvurmuşlardı. Irakeyn seferinden sonra Kanuni Sultan Süleyman, Hadım Süleyman Paşa'yı ikinci defa Mısır valiliğine tayin etmiş, o da yarım bıraktığı işleri tamamlayarak, 22 Haziran 1538'de, Kızıldeniz'e açılmıştır(2). 27 Temmuz'da Aden'i ele geçiren Osmanlı donanması, Akdeniz şartlarına göre hazırlanmış ve çoğu kürekli gemilerden müteşekkildi. Aden'den ayrıldıktan sonra, 19 günlük bir yolculuk neticesinde nihayet Hindistan'a varıldı. Gogala ve Kat kaleleri alındı. Bu sırada Gucerat tahtında bulunan Mahmud Şah, Osmanlılar'a karşı samimi hisler beslememekteydi. Osmanlı donanmasının hedefi olan Diu, Portekizliler'in bu kıt'adaki en müstahkem mevkilerinden biriydi. Süleyman Paşa yerlilerin de desteği ile burayı kolayca alabileceğini umuyordu. Karadan ve denizden sıkıştırılan Diu, toplarla dövülmeye başlandı. Müdafiler iç kaleye sığınmak zorunda kaldılar. Tam bu sırada Süleyman Paşa, gerekli yardımı görmediği ve Portekiz donanmasının gelmekte olduğunu haber aldığı için kuşatmayı kaldırdı. Bunda Mahmud Şah'ın da büyük rolü olmuştu. Süleyman Paşa, geri dönerek Yemen taraflarının asayişi ile uğraştı.

Mısır'ın fethi ile Osmanlı hâkimiyetini tanıyan Zebid hâkimi Barsbay'ın ölümünden sonra yerine geçen İskender Bey ve onu öldü-

(1) Y. Mughul, **Kanuni Devri**, 109-137

(2) C. Orhonlu, «Aynı Makale», 13 vd.; Y. Mughul, **Kanuni Devri**, 140 vd. Keza H. Malzig, **Büyük Türk Hindistan Kapılarında, Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Amiral Hadım Süleyman Paşa'nın Hind Seferi**, İstanbul 1943

ren Nâhuda Ahmed, Osmanlı hâkimiyetini tanımamışlardı. Hadım Süleyman Paşa, Moha önlerine gelir-gelmez Nâhuda Ahmed'i yanma çağırdı. Fakat o bu daveti nazikçe reddetti, ancak Osmanlılar'a bağlı kalıp vergi vermeyi kabul ettiğini bildirdi. Daha Süleyman Paşa Yemen'den ayrılır ayrılmaz antlaşmayı bozacağını, kılıçla aldığı yerleri ancak kılıçla verebileceğini de söyledi. Bunun üzerine Kamaran adasına gelen Süleyman Paşa, Salif iskelesine asker çıkardı. Nâhuda Zebid'e çekildi. Osmanlı kuvvetleri kolayca Zebid'e girdi, Nâhuda bertaraf edildi ve buraya sancakbeyi olarak Gazze beyi Mustafa getirildi(1).

Bu ilk Hind seferi, Portekizliler'e korku salmaktan başka bir fayda temin etmedi. Ancak Osmanlı kuvvetleri Aden ve Zebid'i ele geçirmekle, güney ticaretini kontrol altına alabilirdi. Ayrıca Hadım Süleyman Paşa, Özdemir Bey'i Habeşistan'a göndermiş, böylece Habeşistan'a ait olan kısım hariç, Babülmendeb'e kadar denizin iki tarafına hâkim olunarak, Doğu ticareti için Portekizlilerle yeni bir mücadele sahası açılmıştır(2).

2 — Yemen Hâkimiyeti ve Habeşistan Seferi

Zebid ve Aden'in fethinden sonra Osmanlılar Yemen hâkimiyetini genişletmeye çalıştılar. Yemen'e tayin olunan Üveys Paşa, Zeydiyye ailesi arasındaki ihtilaftan istifade ile Taiz'i zabtetti (1545). Ancak buradaki bir isyan sırasında öldürüldü. Yerine tayin edilen Ferhad Paşa, Aden isyanını bastırıp sükûneti tesis etti. Bu arada Yemen'e gelen Özdemir Paşa da San'a'yı ele geçirmiş (1547) ve Ferhad Paşa'nın yerine Yemen Beylerbeyi olmuştu(3).

Çerkes kölemenlerden olan Özdemir Paşa, Hadım Süleyman Paşa'nın seferlerine katılmış ve onun teveccühüne nâil olmuştu. Kısa

(1) Y. Mughul, Kanuni Devri, 198-200; H. Yavuz, Kâbe ve Haremeyn İçin Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti 1517-1571, İstanbul 1984, 47

(2) O sırada Habeşistan'da müslüman ve hıristiyan habeşiler arasında mücadele mevcuttu. Habeşistan'ın güneydoğu bölgesinde bulunan müslümanlar merkezi Harar olan bir emârete sahiptiler. Bu emâretin başında bulunan Gran (Solak) Ahmed (1506-1543), yeniden teşkilatlanarak, Zeyla'dan Mussava'ya kadar bütün Habeşistan'a sahip olmuş, ona karşı Habeş Kralı Lebna Dengel (II. David, 1508-1540) müttefikleri Portekizlilerin yardımını almıştı. Ahmed de buna mukabil Osmanlılara müracaatta bulunmuş, Osmanlılar ona gerekli yardımı yapmışlardı. Ahmed, aldığı yardımla 1542 Ağustosunda Habeş kralı Galavdevos ve Portekizlilerin müşterek kuvvetlerini büyük bir mağlubiyete uğratmıştı. İşte Osmanlılar'ın Habeşistan'a ilk ciddî ilgileri bu mücâdelelere rastlamaktadır (Bkz. C. Orhonlu, «Aynı Makale», 19-22; C. Orhonlu, Habeş Eyaleti, İstanbul 1974, 23-30).

(3) H. Yavuz, Aynı eser, 54-60

zamanda sancakbeyi olarak, İbrim, Derr ve Say gibi Mısır'ın güneyinde, Kızıldeniz sahillerine yakın kaleleri ele geçirmişti. Yemen'e gönderilince de mühim işler yapmış, Üveys Paşa'nın katillerini bularak cezalandırmış ve bu başarıları ile kendisine paşalık verilmiş, 1548'de Yemen Beylerbeyi olmuştur. 1554'te azledilip İstanbul'a giden paşa, padişah ile görüştükten sonra Habeşistan'a gönderilmiştir.

Mısır'a gelir-gelmez asker toplayan Özdemir Paşa, 1555'te harekete geçerek Nil nehrinden güneye ilerlemiş, Said vilâyetinde Şallal mevkiine kadar gelmiştir. Özdemir Paşa ikinci harekâtını deniz yoluyla yapmayı düşünmüş, tekrar İstanbul'a giderek Habeş Beylerbeyiliği kurulması için hükümet merkezini ikna etmeye çalışmış; 5 Temmuz 1555'te resmen Habeş beylerbeyi olan Özdemir Paşa, Mısır'da toplanan kuvvetlerle Sevakin'e oradan Massava'ya hareket etmiştir. Burası 1557'de alınmış, bunu takiben Habeş krallığının önemli limanı olan Arkiko da ele geçirilmiştir. Daha sonra iç kesimlerde önemli bir merkez olan Tigre 1558'de zaptolunmuştur. Debrava adlı mevkii üs yapan Özdemir Paşa, 1560'da burada vefat etmiştir. Böylece bugünkü Eritre ile Habeşistan'ın kuzeybatı bölgesi Osmanlı hâkimiyetine girmiş oluyordu. Ancak az sayıdaki Osmanlı kuvvetleri, iklim ve arazi şartlarının çetinliği yüzünden çok büyük sıkıntı çekmiş, bu zorluklara karşı büyük bir güçle hareket eden Özdemir Paşa, bölgede efsanevî bir nüfûza sahip olmuştur(1).

3 — Umman Denizi'nde Osmanlı-Portekiz Mücadelesi ve Pîrî Reis

Hadım Süleyman Paşa'nın Hind seferinden sonra Osmanlı-Portekiz mücadelesi devam etmiştir. Bu arada Hind kaptanlığına Pîrî Reis tayin edilmiştir (1547). Kemal Reis'in yeğeni olan Pîrî Reis, bir müddet Barbaros'un yanında bulunmuş, İbrahim Paşa ile birlikte Mısır'a gitmiş, denizciliğe ait *Kitâb-ı Bahriye*(2) adlı eserini hazırlayarak padişaha sunmuştu. Kaptanlığa tayininde yaşı hayli ilerlemişti. Portekizliler bu sırada Aden'i ele geçirmişler ve Kızıldeniz çıkışını kontrol altına almaya çalışıyorlardı. Pîrî Reis idaresindeki Osmanlı donanması, 3 Şubat 1549'da Aden'i tekrar aldı. Esasen Portekizliler Yemen'deki Osmanlı tahkîmatından ve Basra ile Lahsa bölgelerinin Osmanlı hâkimiyetine girmesinden çok telaşlanmışlardı. Portekizliler, Basra kör-

(1) Geniş bilgi için bkz. C. Orhonlu, **Habeş Eyaleti**, 31-54

(2) Eser faksimile olarak Fevzi Kurtoğlu ve Ali Haydar Alpagut tarafından neşredilmiştir (İstanbul 1935). H. Gazi Yurdaydın, Pîrî Reis'in *Kitab-ı Bahriye*'yi yazmadığını, onun malzemesini topladığını, eserin telifini *Gazavât-ı Hayreddin Paşa* adlı eserin müellifi olduğu tahmin edilen Seyyid Muradi'nin yaptığını kaydeder («Kitâb-ı Bahriye'nin telifi mes'elesi», **DTCFD**, X/1-2 (Ankara 1952), 143-146).

fezine giriş-çıkışı kontrol eden Hürmüz'ün alınmasından da korkmakta idiler. Bu arada Katif'in Osmanlı hâkimiyeti altına girmesi, Portekizliler'i harekete geçirdi. 1550'de Katif'i sıkıştırarak aldılarsa da, Basra üzerine yaptıkları sefer tam bir fiyasko ile neticelendi. Buna karşı hazırlıklarını tamamlayan Osmanlı donanmasının hedefi ise Hürmüz olacaktı.

1552 Nisanı'nda 24 kadırga, 4 kalyon (parça) ve 850 askerden mürekkep donanma, Süveyş'ten hareketle Aden'e oradan Maskat limanına geldi. Portekizliler'in elindeki Maskat, altı günlük bir kuşatma sonunda zaptedildi, ardından Hürmüz kuşatıldı (19 Eylül 1552). Fakat Portekiz Genel Valisi'nin Gao'dan büyük bir donanma ile geldiği öğrenilince muhasara kaldırıldı. Pirî Reis, Basra körfezine çekildi. Portekizliler Basra körfezinin ağzını kapatarak onun çıkmasına engel olmaya çalıştılar. Pirî Reis, askerlerinin dağılması üzerine, elindeki üç gemi ile Portekiz ablukasını yararak Mısır'a ulaştı. Ancak anlaşmazlığa düştüğü Basra Beylerbeyi Kubad Paşa'nın onun hakkında çıkan söylentileri İstanbul'a iletmesi üzerine, başarısızlığı bahane edilerek Kahire'de idam edildi (1553)(1).

Pirî Reis'in Basra'da bıraktığı gemileri Mısır'a götürmekle görevlendirilen Katif Sancakbeyi Murad Reis, 15 kadırga iki parça ile hareket edip Hürmüz açıklarına geldiğinde Portekiz donanması ile karşılaştı. Burada meydana gelen çarpışmada her iki taraf da ağır kayıplara uğradı. Murad Reis yola devam edemeyerek, Basra'ya dönmek zorunda kaldı.

4 — Seydi Ali Reis'in Hind Kaptanlığı

Murad Reis'ten sonra Basra'da mahsur kalan Süveyş donanması için Seydi Ali Reis, 2 Aralık 1553'de kaptan tayin olundu. Birçok deniz seferine katılan tecrübeli bir denizci olan Seydi Ali Reis, 15 gemiden mürekkeb donanmanın hazırlık ve ikmâli ile uğraştı. Portekiz donanmasının durumunu keşfettikten sonra 2 Temmuz 1554'de Basra'dan hareket ederek Katif'e geldi. Oradan Hürmüz'e varıp, burayı geçtikten sonra 10 Ağustos'ta Umman sahillerindeki 25 gemilik Portekiz donanması ile karşılaştı. Çıkan çarpışmada, Portekiz donanması bir gemisini kaybederek Hürmüz'e çekildi. Seydi Ali Reis ise yoluna devam etti ve 26 Ağustos'ta 34 gemilik bir başka Portekiz donanması ile karşılaştı. Her iki taraf arasında şiddetli bir çarpışma vuku buldu. Fakat iki taraf ta kesin bir netice elde edemedi.

(1) Pirî Reis'in Hind seferi için bkz. C. Orhonlu, «Hind Kaptanlığı ve Pirî Reis», Belleten, XXXIV/134 (Ankara 1970), 235-254

Şiddetli fırtına sebebiyle Osmanlı donanması, geriye Kirman sahillerine sürüklendi. Seydi Ali Reis, buradan Yemen istikametine Hind okyanusuna açıldı. Şiddetli fırtınalar ile karşılaştı. Gemiler Gucerat'a sürüklendi, buradan Surat limanına gelindi. Daha sonra yanında çok az adam olduğu halde kara yoluyla İstanbul'a hareket etti. Binbir türlü maceradan sonra İstanbul'a gelip padişah katına çıktı, gördüğü yerleri, başından geçenleri anlattı. Kanunî ve Rüstem Paşa onunla ilgilenerek, iltifat ve ihsanlara boğdular(1). Seydi Ali Reis, başından geçenleri *Mir'atü'l-Memâlik*(2) adlı eserinde toplamıştır.

Seydi Ali Reis'ten sonra Hind kaptanlığı, Kurdoğlu Hızır'a verildi. Kanuni Avusturya ve Macaristan meseleleri ile uğraştığından Hind sahilleri ile yeteri kadar alâkadar olamıyordu. Bu arada Malezya adalarındaki küçük hükûmetler, Portekizliler'in hücumlarına maruz kalmakta idiler. Molaka ve Sumatra'ya hâkim olan Açe hükümdarı Alaeddin Osmanlılar'dan yardım talebinde bulundu ve İstanbul'a elçi gönderdi (1565). Ancak bu sırada Kanuni'nin vefatı vuku buldu ve Açe'ye yardım seferi II. Selim zamanında gerçekleşti(3).

5 — Hind Seferlerinin Siyasi ve Ticari Neticeleri

XVI. asrın ikinci yarısında bu uzak denizlerdeki Osmanlı faaliyetleri, Portekizliler'e karşı en önemli engeli teşkil etmiştir. Hattâ bu faaliyetler sebebiyle baharat ticaretinde canlanma olmuştur. Bu da Osmanlılar'ın Kızıldeniz ve Basra körfezinde mühim noktalara hâkim olmaya başladıkları 1540 tarihlerinden itibaren başlamıştır. Basra ve Kızıldeniz'e gelen sayısız kervanlar Akdeniz ticaretini canlandırmış, Halep ve Trablusşam, İskenderiye, Kahire gibi liman ve şehirler gittikçe gelişmiştir. Portekiz baharat ticareti ise çok gerilemiş, buna mukabil Osmanlı gümrük gelirlerinde büyük artışlar olmuştur. Bilhassa Sumatra'daki Açe Sultanlığı'ndan bol miktarda baharat Kızıldeniz'e akmış, 1554-1559 yıllarında Portekizliler'in buna mâni olmak için Kızıldeniz'de faaliyet göstermeleri bir netice sağlamamıştı. Kızıldeniz limanlarına bu devrelerde 20 bin - 40 bin kantar baharat taşınmıştır. Böylece Portekiz ticaretine büyük darbe vurulmuş, eski baharat yolu âdeta canlanmıştır(4).

(1) Ş. Turan, «Seydi Ali Reis», İA, X, 528-531; C. Orhonlu, «Seydi Ali Reis», Tarih Enstitüsü Dergisi, I, (İstanbul 1970), 39-56

(2) Eser neşredilmiştir (İstanbul 1313).

(3) Sumatra seferi için bkz. Safvet, «Bir Osmanlı Filosunun Sumatra Seferi», TOEM, 1, 10. cüz (1327), 604-614; 678-683; keza Safvet, «Şark Levendleri: Osmanlı Bahr-i Ahmer filosunun Sumatra Seferi üzerine vesikalar», TOEM, 4/24. cüz (1329), 1521-1540

(4) Akdeniz ticaretinin canlanması için bkz. F. Braudel, The Mediterranean, I, 545-550; keza S. Özbaran, «Hindistan Yolu», 131-141

Kanuni'nin vefatı ve Sultan II. Selim'in saltanatı sırasında Osmanlılar'ın Avrupa'daki sınırları

Öte yandan Osmanlı Devleti Habeşistan'a hâkim olma ve buranın zenginliklerinden istifade etmek için çalışmış, böylece, Amerika'dan Avrupa'ya akan altınlar dolayısıyla başgösteren ekonomik buhrana karşı bir çözüm yolu aranmıştır. Akdeniz şartlarına göre hazırlanmış gemiler ile Hind denizinde geniş çaplı bir harekatta bulunulamamakla birlikte Osmanlılar Kızıldeniz'e hakim olup Güney Arabistan, Basra ve Habeşistan'da önemli yerleri ellerine geçirmişler, Kızıldeniz ticaretini canlandırmışlar, Portekizliler'in Kızıldeniz'den ümit kesmelerine yol açmışlardır.

Osmanlı - Fransız Münasebetleri ve Kapitülasyonlar

Osmanlı-Fransız münasebetleri, Fransa Kralı I. François'nın Şarlken'e esir düşmesi ve yardım isteği ile başlar. François'nın, annesinin mektuplarına Kanunî'nin cevapları müspet olmuştur. Bundan sonra münasebetler Kanunî'nin saltanatı boyunca devam etmiştir. Bu bazen denizden askerî yardım ve kara seferleri ile Fransa'nın düşmanlarını tazyik, bazen de iktisadî menfaatler temini şeklinde süregelmiştir. Ancak Fransa Kralı I. François, zaman zaman Osmanlılar'a karşı ikiyüzlü bir siyaset takip etmekten de geri kalmamakta idi. Zira François, Katolik âleminin tepkisinden çekiniyor, münasebetleri gizlice sürdürmeyi yeğliyordu.

Mohaç meydan muharebesi, Avrupa'da büyük heyecan uyandırmış, Fransa Kralı Türklerle olan münasebetlerini inkâra kalkışmıştı. Ancak 1527'de tekrar Şarlken ile savaşa girince, Türk yardımına muhtaç olmuş, Rinçon adlı elçiyi göndererek, Kanunî'den Macaristan'a karşı yeni bir sefer va'di almıştı. Viyana kuşatması (1529), François'nın yükünü büyük ölçüde hafifletti. Türk tehdidi karşısında Şarlken, François ile Kambre Antlaşmasını (Ağustos 1529) imzalamak mecburiyetinde kalmıştı. Ancak Viyana kuşatması, François'yı Osmanlılardan uzaklaştırdı. Çünkü bu kuşatma üzerine, Luther ateşli askerî nutuklar irad ediyor, Erasmus da Türkler aleyhine yazılar yazıyordu. Hattâ François, Papa'nın ağırlığını koyması üzerine de Şarlken ile Türkler aleyhine bir ittifaka dahi girmişti. Avrupa'daki siyasî havayı çok iyi tahlil ettiği anlaşılan Kanunî, Fransızlar'a karşı yine de dost ve samimî görünüyor ve Fransa'dan Avrupa siyâseti için istifade etmeyi düşünüyordu. Kanunî'nin Irâkeyn seferi sırasında Osmanlı-Fransız münasebetleri daha sıkı bir hale geldi. Her iki taraf arasında bir ahidnâme imzalandı. Bu iktisadî, adlî birtakım imtiyazlar bahşeden bir ahidnâme olup *Kapitülasyon* ismi ile şöhret kazanmıştır(1).

(1) İlk Türk-Fransız münasebetleri için bkz. İ. Soysal, «Türk Fransız Diplomasi Münasebetlerinin İlk Devresi», TD, III, 5-6, (1953), 62-92. Ke-

Bu ahidnâme Şubat 1536'da verilmiştir. Ahidnâme Fransız nüfuzunun Doğu'da üç asırdan fazla bir zaman hâkim olmasına vesile teşkil etmesi itibariyle büyük ehemmiyeti hâizdir. Zira Fransızlar'ın elde ettiği imtiyazlar, Osmanlılar'ın zayıfladığı dönemlerde, aleyhde işlemiştir. Kanunî'nin bir lütuf olarak bahş ettiği ahidname, daha sonra sürekli yenilenmiş ve ilerki yıllarda Osmanlı hükûmeti için büyük problemlere yol açmıştır.

Ahidnâme esas itibariyle mütekabiliyet esasına dayanmakta, ancak işleyiş yönünden tek taraflı bir mâhiyet arzetmekteydi. XV. ve XVI. asırlarda galibin mağluba, büyüğün küçüğe tanıdığı imtiyazı ifâeden Kapitülasyon kelimesi, böylece tam manasına oturmuş oluyordu. Bu ticarî iktisadî imtiyazlardan sonra, iki devletin münasebetleri daha da sıkılaştı. Daha önce de görüldüğü gibi, Fransızlar'ın Şarlken'e karşı yardım isteklerine Osmanlılar donanma göndererek karşılık vermişlerdi.

Fransa kralı 1536'ya kadar süren barış devresinde Protestan Alman prensleri ile Şarlken'e karşı bir ittifak kurmaya çalıştı. Ancak Viyana kuşatması Alman prenslerini Şarlken'in etrafında birleşmeye sevk etmişti. Bu sebeple François, Türk tehdidini orta Avrupa yerine Akdeniz'e, Şarlken'in zayıf bulunduğu ve kendisinin öteden beri hak iddia ettiği İtalya'ya kaydırma teşebbüsünde bulundu. 1532'de Alman seferine çıkan Kanunî ile Belgrad'da bulunan Fransız elçisi Rinçon bu seferden vaz geçilmesini dahi istedi. Ancak padişah (geriye dönmenin korkaklık olacağını söyledi, hatta Fransız kralı ve Papa'yı haps ve tahkir etmiş olan bir hükümdara karşı savaşılmaması isteğini garip karşıladığını bildirmişti.

Fransa kralı, 1534 Osmanlı deniz harekâtı ile Şarlken'e karşı yeniden sesini yükseltti, İtalya'ya karşı müşterek harekat için Osmanlılar'a başvurdu. Bu istek 1537'de de tekrarlandı. Ancak 1538 Nis mütârekesi ile Fransa, Türk ittifakından ayrılmak taahhüdü sonucu, Savua'yı alabildi. Fakat Fransa diplomatik faaliyeti ile 1541'de Osmanlılar'ın Orta Avrupa'ya bir sefer icrâsı, donanmanın da Fransa'ya yollanması vaadini sağladı. Bir taraftan Osmanlı donanması ile Fransız donanması Nis'i kuşattığı gibi, diğer taraftan 1543'deki Osmanlılar'ın Macaristan harekatı ile Fransa kralı, düştüğü zor durumdan kurtuldu. Zira Şarlken'in kuvvetleri bu sırada Paris'e 50 km. yaklaşmışlar, İngilizler de Manş kıyılarını işgale başlamışlardı. Osmanlı harekatı üzerine, Şarlken onunla anlaşma yolunu tercih etmiş, anlaşma şartla-

za. İ. Soysal, **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)**, Ankara 1987, 5-16; T. Gökbilgin, «**Süleyman I**», 116-119

rı arasına padişahla onun arasını bulma taahhüdü de konulmuştur. Bu şart gereğince François Avusturya ile Osmanlı hükümeti arasındaki barış müzakerelerini desteklemişti. Ancak, sonra Şarlken ile arası açılınca, barışı çıkmaza sokup padişahı Macar seferine kışkırtmışsa da 1547 Osmanlı-Avusturya sulhünü önleyememişti. François'in ölümünden sonra oğlu II. Henri (1547-1559), önce tereddüt etti ise de sonra durumun nezaketi sebebi ile babasının siyasetini izlemeğe mecbur kalmış, Osmanlı yardımına başvurmuştur. Nitekim 1552 harekatı, Fransa'ya Metz'i sağlamıştır. Ancak Fransa kralları, bu yakınlığı hem kendi milletinden hem de diğer Avrupa efkarından gizlemişler, bazen inkar ve tevile çalışmışlar, bazen de Türkler aleyhine ittifaka girmişlerdir. Fransızlar'ın bu ahde vefasızlıkları, zaman zaman Türk devlet adamlarını öfkelendirmişse de, aradaki bağ hiçbir zaman kopmamıştır.

Avusturya - Osmanlı Mücadelesi (1533-1562)

1533 Osmanlı-Avusturya sulhü, Kanunî tarafından Macaristan krallığına tâyin edilen Janos Zapolyai'nin ölümüne kadar sürdü. Ancak bu devre içinde dahi sınır boylarında birtakım hâdiseler cereyan etti. 1537'de Kanunî'nin Korfu seferinden dönüşünde Avusturyalılar'ın Sırbistan taraflarına yeni bir tecavüzü vuku buldu. 16.000 piyade, 8.000 süvariden müteşekkil Avusturyalılar, General Katzianer (Koçyan) kumandasında hududu geçerek Ösek'e saldırmışlar, ancak tam bir başarısızlığa uğrayarak geri çekilmişlerdi. Onları takip eden Osmanlı kuvvetleri Vertizo mevkiinde 1 Aralık 1537'de onları bozguna uğratmış, Katzianer kendi kuvvetlerini alarak gizlice kaçmış, geride kalan General Lodran, mukavemete devam etmekle beraber yenilerek esir düşmüştür. Öte yandan Osmanlı-Avusturya sınırının Tisza nehri boylarında yeni olaylar cereyan etmekte idi. Buradaki Tokaj şehri Avusturya hücumuna mâruz kaldı. Bu sırada Osmanlılar Kastelnova civarında Venediklilerle harp halinde olduklarından Avusturya ile sınır hâdiseleri sürüyordu.

Bu arada Ferdinand, Irakeyn seferinden dönüşünde Kanunî'yi tebrik için bir elçi göndermiş, Osmanlı akıncılarının faaliyetlerinden, 1533 muahedesiyle kabul edilmiş olan ölen Macar kralının karısı Maria'nın mâlikanesinin kendisine bırakılması işinin geciktiğinden şikâyet etmişti. Diğer taraftan 1540'da Zapolyai'nin ölümü, Macaristan meselesini ortaya çıkarmış, Leh kralının kızı İsabella ile evlenip ölümünden birkaç gün evvel bir oğlu dünyaya gelince, oğlunun Macar kralı olmasını vasiyet etmiş ve Osmanlılar'a elçi göndererek Avusturya'nın muhtemel saldırılarına karşı yardım isteğinde bulunmuştur.

Zapolyai ölünce Ferdinand, 1538'de Varad'da Zapolyai ile yaptıkları gizli andlaşmaya dayanarak Macaristan'da hak iddia etmeye başlamıştır. Bir taraftan İstanbul'a elçi gönderdiği gibi, diğer taraftan Budin'e bir ordu yollamıştır. Avusturya ordusu Macar arazisine girerek Vaç, Vişegrad, Istonl - Belgrad gibi bir kısım Macar şehirlerini ele geçirmiş, ancak Budin'e girememiştir(1). Zapolyai'nin oğluna berat gönderen Kanuni, Avusturya elçisini tersleyerek, harbe karar vermiştir. Kanunî artık Macaristan'ın Habsburg hanedanı karşısında bağımsızlığını Osmanlı yardımı ile sürdürebileceğinden emin değildi. Ona göre Osmanlılar ile Habsburglar'ın müşterek sınırı Balkanlar değil, Budin'in batı ve kuzeyi olmalıydı.

1 — Macaristan Seferi (İstabur Seferi)

Ferdinand 1541 Mayısı'nda Budin'i ikinci defa kuşattı. Bu sırada Kanunî de sefer hazırlıklarını tamamlayarak 20 Haziran'da İstanbul'dan hareket etti. Böylece Istabur Seferi adı ile de anılan Kanuni'nin dördüncü Macaristan seferi başlamış oluyordu. Kanuni'den önce hareket etmiş olan Vezir Mehmed Paşa, Budin önlerinde Avusturyalılar ile mücadeleye girişti. Avusturyalılar ordugâhlarının etrafına hendekler kazmış ve manialar koyarak «İstabur-Tabur» adı verilen istihkâmları yapmışlardı. Büyük bir Osmanlı ordusunun geldiğini duyunca çekilme kararı alan Avusturyalılar, Mehmed Paşa'nın şiddetli hücumu ile dağıtıldı, pekçok Avusturyalı general telef oldu (22 Ağustos)(2).

Haberi alan Kanunî, 25 Ağustos'da Budin önlerine geldi ve kraliçe ile oğluna kıymetli hediyeler gönderdi. Bir yaşındaki küçük kralzâde Janos Zsigmond, annesi ve Piskopos Martinuzzi Osmanlı ordugâhına gelerek bağlılık arzettiler. Bundan sonra Kanunî Budin'e girdi. Buranın idaresi Vezir Süleyman Paşa'ya, Beylerbeylik rütbesi ile verildi. Küçük kralzâde, Erdel banlığı vazifesi ile yanında annesi olduğu halde Lipva kalesine gönderildi ve büyüdükten sonra Macar tahtının kendisine bırakılacağı bildirildi. Eyâlet hâline getirilen Budin, sancaklara ayrıldı ve buralara sancakbeyleri tayin olundu.

Böylece Orta Macaristan bir Osmanlı eyaleti hâline geldi. Bu şekilde Erdel banlığına tahsis edilen kısım ve Avusturya'nın elindeki kuzey ve kuzeybatı kısım olmak üzere Macaristan üçe bölünmüş oluyordu. Kanuni Budin'de iken Ferdinand tarafından gönderilen elçileri kabul etti. Elçilerin Budin'in terkine karşılık haraç verme teklifleri kabul

(1) T. Gökbilgin, «Süleyman I», 125-126

(2) İstabur seferi için bkz.: Celâlzâde, Tabakatü'l-memâlik, 341a-344b; Peçuylu, Tarih, I, 225-236; T. Gökbilgin, «Süleyman I», 126-127

olunmadı ve Macaristan'ın Avusturya ilinde bulunan yerleri için vergi taahhüd edilmedikçe barışın mümkün olmayacağı beyan edildi. Ayrıca Kanunî Ferdinand'ın geri aldığı Estergon, Tata, Vişegrad şehirlerinin iadesini barış için şart koşmakta idi.

2 — 1543 Macaristan Seferi (Peşte Muhasarası ve Estergon Zaferi)

Budin'den dönen ve kışı Edirne'de geçiren Kanunî, İstanbul'a geldiğinde, Ferdinand'ın elçileri gelerek, eski isteklerinde ısrar ettiler. Avusturya elçisi, Macaristan'ın tamamen terki karşılığında senede 50.000, eğer bu kâfi gelmezse 100.000 duka altın vergi verilmesi teklifini yeniden gündeme getirdi. Ancak Kanunî de fikrinden vazgeçmiş değildi. Elçi bir şey elde edemeden 9 Ekim 1542'de geri döndü. Bu arada Ferdinand çeşitli milletlerden mürekkeb büyük bir ordu toplamış bulunuyordu. Fransız elçisi vasıtasiyle Ferdinand'ın bu büyük hareketini haber alan Osmanlılar, derhal Budin'e yardım göndermek için hazırlıklara giriştiler. Brandenburg elektörü II. Joachim idaresindeki büyük ordu Tuna'yı takiben Peşte önlerine gelip kaleyi muhasara altına aldı. Ancak yedi günlük bir kuşatmadan sonra bozguna uğrayarak geri çekilmek zorunda kaldılar(1).

Peşte muhasarasının duyulması ile gerekli hazırlıkları tamamlayan Kanunî yanında oğlu şehzade Bayezid olduğu halde 23 Nisan 1543'te İstanbul'dan hareket etti. Bu sırada önden gönderilen Osmanlı kuvvetleri ve hudud beyleri, Pojega civarındaki bazı kaleleri, Nana, Valpo gibi mühim iki kaleyi zabtettiler ve Şikloş'u kuşattılar. Kanunî ise bu esnada Ösek'e gelmiş bulunuyordu. Kanunî, Şikloş'un kuşatılmasına yardıma gitti ve kale 8 Temmuz 1543'te alındı. Bu arada Pécs (Peçuy) şehri de teslim olmuştu. Kanunî daha sonra Budin'e geldi. Arkadan gerekli malzemeninde buraya ulaşması ile Osmanlı kuvvetleri Estergon üzerine yürüdü. Tuna kenarında bulunan bu önemli Macar şehri daha önce ele geçirilmiş, ancak Avusturyalılar tarafından geri alınmıştı. Kuşatılan kaledeki müdâfiler, teslim teklifini kabul etme-

(1) Ferdinand'ın komutanlarından Roggendorf'un Osmanlı kuvvetlerince hezimete uğratılması ve Kanunî'nin Budin'e girerek Orta Macaristan'ı bir Osmanlı eyâleti haline getirmesi, bütün Almanya'yı büyük bir heyecana düşürmüştü. Buna karşı Brandenburg elektörü Prens II. Joachim kuvvet toplamaya başlamıştı. Prens, «Eğer Türk tâlihinin peşinde koşmaya ve cür'etine devam edecek, Macaristan, Moldavya, Şilezya'da yeni toprakları alacak olursa, o zaman sıra bize gelebilir» mütalaasıyla harekete geçmiş, ancak büyük bir başarısızlığa uğrayarak, 16.000 kadar askerini kaybetmiştir (Bkz. Klaus Schwarz, «Berlin, Brandenburg ve Türkler», Tarih ve Toplum, IX/50, Şubat 1988, 35-40; Peçuylu, Tarih, I, 232-238).

diler. Şiddetli muharebe sonunda, kaledekiler bir heyet göndererek, teslim oldular (10 Ağustos). Buranın fethinden sonra, İstolni Belgrad üzerine yürüdü. Tata kalesi alındıktan sonra 4 Eylül 1543'te İstolni Belgrad şiddetli hücumlar neticesi teslim oldu(1). Böylece bu harekat ile Budin'in emniyeti için civar kalelerin zaptı ve eyalete ilhakı gerçekleştirilmiş ve eyaletin etrafı genişletilmiştir. Kanunî dönüş sırasında oğlu Saruhan sancakbeyi Mehmed'in, Manisa'da öldüğünü haber alarak zaferin sevincini gereğince yaşayamadı(2).

Kanunî İstanbul'a dökdükten sonra Budin'in emniyeti için ele geçirilmesi gereken kalelerden olan Vişegrad'ın zabtına Budin ve Bosna beylerbeyilerini tayin etmişti. Bunlar 1544 baharında harekete geçerek, stratejik ve siyasî önemi olan bu kaleyi aldılar. Ardından Budin beylerbeyi Yahya Paşa'nın oğlu Mehmed Paşa, Novigrad ve Hatvan'ı zaptetti. Bu sonuncu kale, sancak merkezi yapıldı(3). Daha sonra Dombavar, Dobrekoz, Şimentornia ve Ozara da fetholundu. Bu arada Ulama Paşa, Bosna ve Hırvatistan taraflarında fütuhatta bulunarak, Slovenya'daki ve Hırvatistan'daki bazı kaleleri aldı. 1544 senesi harekâtı ile Budin Beylerbeyliği'nin sınırları daha da genişletilmiş oldu.

Bu iki harekat, Ferdinand'ı telâşa düşürmüştü. Hemen İstanbul'a bir elçilik heyeti göndererek barış teklifinde bulundu. İran ile harb vukuu ihtimali bulunduğundan evvela Avusturya'nın mütareke isteği kabul olundu ve 10 Kasım 1545'te Edirne'de 18 aylık bir mütâreke imzalandı. Elçilik heyeti döndükten sonra, Şarlken'in elçisi 1546 yazı sonlarında İstanbul'a geldi. Osmanlı vezirleri, elçi ile yapılan görüşmelerde Fransızlar'ın da bulunmasını istemişlerdi. Nihayet 14 Ocak 1546'da Şarlken'in elçisi Veltwick'i kabul eden Kanunî, aylarca süren müzakerelerden sonra antlaşmayı imzaladı (Haziran 1547)(4).

Bu beş yıllık andlaşma, Macaristan'ın Osmanlılar tarafından ele geçirilen yerlerinin Osmanlı idaresinde kalmasını, Avusturya'nın elindeki Macar krallığı arazisine karşılık 30 bin altın haraç ödemesini karara bağlamıştır.

---

(1) Celalzade, **Tabakatü'l-memâlik**, 346a-374b; Peçuylu, **Tarih**, I, 248-263

(2) Ç. Uluçay, «Kanuni Sultan Süleyman ve ailesi ile ilgili bazı notlar ve vesikalar», **Kanuni Armağanı**, 250; Celalzade, **Tabakatü'l-memâlik**, 374b-375b.

(3) Peçuylu, **Tarih**, I, 264-265

(4) T. Gökbilgin, «**Süleyman I**», 131; T. Gökbilen, «Kanuni Sultan Süleyman'ın Macaristan ve Avrupa siyasetinin sebeb ve âmilleri, Geçirdiği safhalar», **Kanuni Armağanı**, 32-33. Elçiye Divân-ı humâyûnda 29 Rebiülâhir 954/18 Haziran 1547'de büyük bir ziyafet çekilmiştir (BA, KK, Ruus, nr. 208, s. 121

3 — Erdel Meselesi

Kraliçe İsabella ve oğlu Janos Zsigmond, Erdel banlığı(1) ile Lipva (Lippa)'ya gönderilmişlerdi. Ayrıca idarede söz sahibi Turda adlı meclis de bulunuyordu. Bu meclisde yer alan Macar tahtının vârisinin vasisi (Türk kaynaklarında Barata, Macarlar tarafından Frater György adı ile anılan) Martinuzzi kendisini küçük kralın nâibi (Közbiro) olarak da seçtirmiş ve idarede söz sahibi olmuştur. Onun gayesi Erdel'i Osmanlı himayesinden çıkarmaktı. Osmanlılar'ı riyakâr mektuplarla oyalarken diğer taraftan Ferdinand ile İsabella'nın adamları arasında 1549'da gizli bir andlaşma yaptırmıştı. Ancak İsabella onun hareketlerinden rahatsız olarak oğlunun hükümdarlığını tehlikeye atmamak için Kanuni'ye müracaatta bulundu(2).

Daha sonra o da Martinuzzi'nin sözlerine inanarak Ferdinand ile 1551'de bir andlaşma imzaladı. Martinuzzi ise hâlâ Kanuni'ye oyalayıcı mektuplar yolluyordu. Ancak Papaz Martinuzzi'nin ihaneti Budin Beylerbeyi tarafından devamlı olarak hükûmet merkezine bildirilmekte idi. Kanunî, Avusturya kuvvetlerinin Erdel'e girdiğine kani olunca Avusturya elçisinden durumu sordurtmuş ve onu hapsettirmiş, ayrıca Rumeli Beylerbeyi Sokollu Mehmed Paşa'yı Erdel üzerine yürümekle görevlendirmişti.

10 Temmuz 1551'de Sofya'dan hareket eden Sokollu, Martinuzzi'nin taktikleri ile bir süre oyalandıktan sonra, 7 Eylül'de Slankamen'den ayrılarak Beçe önlerine gelip burayı ele geçirdi. Ayrıca Beçkerek, Çanad ve daha oniki kaleyi Osmanlı hâkimiyetine kattı ve Lipva'ya yürüdü. Burayı kolaylıkla ele geçirdikten sonra Tımışvar'ı kuşattı, ancak iklim şartları yüzünden geri döndü. Tımışvar kuşatması sırasında Avusturya ordusu Lipva'yı muhasara etti (4 Ekim); Ulama Paşa kumandasındaki az sayıda Türk kuvveti fazla dayanamayarak anlaşma zemini aradı. Ulama Paşa, Martinuzzi ile gizlice haberleşerek onun sayesinde Lipva'dan sağ sâlim çıkabildi. Martinuzzi ise, Avusturyalılar'dan istediği şeyleri elde edemeyince bu defa Osmanlılarla andlaşmayı,

(1) Erdel'in doğuşu ve Kanuni zamanındaki siyasi tarihi için bkz. Erdély története hdrom kötetblu, ed. Köpeczi Béla, Budapest 1986, I, 409-454

(2) İlk devrelerde Osmanlılarla irtibatta bulunan Martinuzzi'ye (Osmanlı kaynaklarında Barata) Kanuni tarafından bir nâme gönderilmiş ve kendisinin Erdel'in vaziyeti hakkında daha önce bildirmiş olduğu şeylerin öğrenildiği, bundan böyle Erdel hakkındaki bilgileri yollamakta devam etmesi gerektiği ve Ferdinand'a karşı dikkatli olunması istenmişti (Haziran 1550 tarihli nâme için bkz. A. Schaendlinger, Die Schreiben Süleymans des Prachtigen an vassalen, militarbeamte, Beamte und Richter, aus dem Haus-, Hof-und Staatsarchiv zu Wien, Wien 1986 metin kısmı, s. 19, vesika: 9).

kendini affettirmeyi ve onlar sâyesinde mevkiini kuvvetlendirmeyi tasavvur etti. Ancak Avusturyalılar onun hareketlerinden haberdar oldular ve onu 18 Aralık 1551'de bir suikast ile ortadan kaldırdılar.

Avusturya kuvvetleri daha sonra Segedin'e hücum etti ise de Osmanlı kuvvetleri tarafından geri püskürtüldüler(1).

Kanuni ikinci vezir Kara Ahmed Paşa'yı Erdel meselesinin halli için Macaristan serdarı tayin etti. Belgrad'da Sokollu ile buluşan Ahmed Paşa, 27 Haziran 1552'de Tımışvar'ı kuşattı. Çok şiddetli geçen çarpışmalarda Osmanlı kuvvetleri çok zayiat vermekle birlikte sonunda kale teslim olmuş, oranın alınması ile civardaki küçük kaleler de Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Bu şekilde Banat arazisi Osmanlılar'ın eline geçmiş, fethedilen yerlerde Tımışvar Beylerbeyliği kurulmuştur(2).

Öte yandan Budin valisi Hadım Ali Paşa da Dregely, Seçen'i zabt etmiş ve Palast ovasında 7.000 kişilik bir Avusturya kuvvetini bozguna uğratmıştır (11 Ağustos 1552). Fülek kalesi de alındıktan sonra, Kara Ahmed Paşa ile birleşerek Solnok üzerine yürünmüş, son derece müstahkem olan bu kale 4 Eylül'de fethedilmiştir. Ardından 9 Eylül 1554'de Eğri kuşatılmış, ancak bu muhasara başarılı olamamıştır. Bu başarısızlık üzerine Hadım Ali Paşa azledilerek yerine Toygun Paşa getirilmiştir. Toygun Paşa beylerbeyiliği sırasında Kapoşvar'ı fethe muvaffak olmuştur(3).

Erdel harekâtının ardından Ferdinand, diplomatik faaliyete geçmiş ve İstanbul'a elçi yollamıştır. Bu sırada İran seferi ile meşgul olan Kanuni, Avusturya elçisi Busbecq'i Amasya'da kabul ederek altı aylık mütâreke yapılmasını kabul etmiştir (2 Haziran 1555)(4). Ancak Ancak bu mütâreke dahi hududdaki olayları önleyememiştir. Hudud boylarında karşılıklı çarpışmalar devam etmiştir. 1553 Şubat'ında ikinci defa Budin beylerbeyliğine getirilen Hadım Ali Paşa, Sigetvar'ı alamadığı gibi, Babofça'yı da kurtaramamıştı.

(1) Peçuylu, **Tarih**, I, 285 vd.; T. Gökbilgin, **«Süleyman I»**, 133-134

(2) Kanuni, Sükulet, Saz, Macar ileri gelenlerine gönderdiği mektublarda, Erdel krallığının Stefan Kral'a inâyet edildiğini, katledilen Barata (Martinuzzi)'nın vilâyete Nemçe ve İspanya askeri soktuğunu, onların def'i için Ahmed Paşa'nın Tımışvar'ı zaptettiğini, cümle Lugoş, Kara Şebeş vilâyetinin zabt olunduğunu, İspanya ve Nemçe askerini içlerinden çıkarmak için harekete geçmeleri gerektiğini bildirmişti (Ağustos 1552 tarihli hükümler: bkz. A. Schaendlinger, **Aynı Eser**, 30-40, vesika nr. 16-17, 18-19, 20, 21, 22.)

(3) Celalzade, **Tabakatü'l-memâlik**, 411a-424b 503b-506b; Peçuylu, **Tarih**, I, 291-296

(4) Busbecq, **Türk Mektupları**, 80

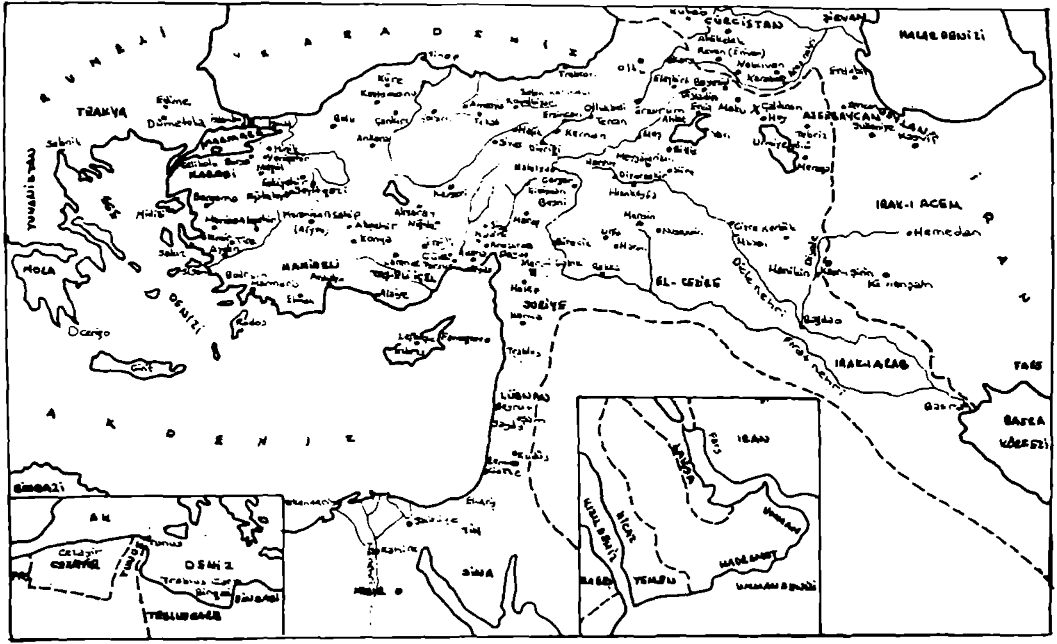

Kanuni'nin Ölümü ve Sultan II. Selim'in cülusu sırasında Osmanlı Toprakları

Bu hâdiseler sırasında Lehistan'a kaçmış olan kraliçe ve oğlu, iktidarı ele almak üzere davet edilmiş, onları temsilen bir Erdel heyeti padişahın himayesini talep ile Osmanlılar'ı yeni bir Avusturya seferi açmaya teşvike başlamıştır. Bunun sonucu Kanunî, Erdel'i Janos Zsigmond'a bırakmıştır (1559). Ayrıca Avusturya ile uzun görüşmeler sonunda 1 Haziran 1562'de sekiz yıllık bir andlaşma imzalandı. Bu andlaşma ile Ferdinand, Erdel üzerindeki iddialarından vazgeçecek ve yılda 30 bin düka altın verecekti. Hudut boylarındaki tecavüzlere karşılıklı olarak mani olunacaktı.

Kanuni'nin Son Seferi ve Vefatı

1 — Sigetvar Seferi

1562 Osmanlı - Avusturya muahedesi akabinde iki devlet arasındaki hudut boylarında karışıklıklar devam etti. Avusturyalılar Seçen'e hücumda bulundular, Budin ve Tımışvar beylerbeyileri ise Samoş nehri karşısındaki bâzı şehirlere akınlar yaptılar. 1563'te Avusturyalılar, Kostanoviç'e kadar ilerlediler 1564'te Ferdinand ölüp yerine II. Maximilien geçince, Osmanlılar anlaşmanın yenilenip-yenilenmeyeceğini anlamak ve cülusu tebrik etmek için Bali Çavuş'u gönderdiler. Bunun hemen akabinde yine Erdel'de karışıklıklar zuhur etti. Avusturyalılar Erdel'e asker gönderdiler. Buna karşılık da Budin Beylerbeyi Arslan Paşa, Erdel'e 6.000 kişilik yardım kuvveti sevketti. Avusturyalılar Tokaj'ı aldılar, Osmanlı kuvvetleri de Pankota'yı ele geçirdiler.

27 Haziran 1565'te Sokollu Mehmed Paşa'nın Veziriazam olması, Avusturya'ya harp ilanı fikrini kuvvetlendirdi. Sokollu, Avusturya elçisine, Tokaj ve Szerencz'in iade edilmesini ve verginin ödenmesini, sulhün yenilenmesinin bunlara bağlı olduğu bildirdi. Erdel meselesinin halli için Bosna beylerbeyi Mustafa Paşa harekete geçerek, Kruppa kalesini zaptetti, Ardından da Novi'yi aldı. Durumun nezâket kazanması, Avusturyalılar'ı telâşa düşürdü. 1566 senesi başlarında yeniden sulh teşebbüslerine giriştiler. İstanbul'a gelen elçi, Kruppa'nın iadesini isterken ödenmesi gereken vergi borcunu da getirmiş, ancak Tokaj için müsbet bir cevap vermemişti. Bunun üzerine Avusturya'ya harp ilân edildi.

Artık iyice yaşlanmış olan padişah, Sigetvar ve Eğri kalelerinin fethi ile Macaristan'daki mukavemet yuvalarını dağıtmak istiyordu. Ayrıca Sokollu'nun da tesiriyle bu sefere bizzat çıkmak ve böylece 10 yıldır sefere çıkmamasını eleştirenleri susturmak ve Malta başarısızlığını silmek düşüncesinde idi. Önce ikinci vezir Pertev Paşa'yı Tımışvar hududunda bulunan Göle'nin (Gyula) zabtı ile vazifelendirdi. Harp

plânına göre, Erdel ve Hırvatistan cihetlerine taarruzla bütün Tuna bölgesi zabtedilerek, Komarom üzerine yürünecek ve Avusturyalılar Viyana'ya doğru çekilmeye zorlanacaktı.

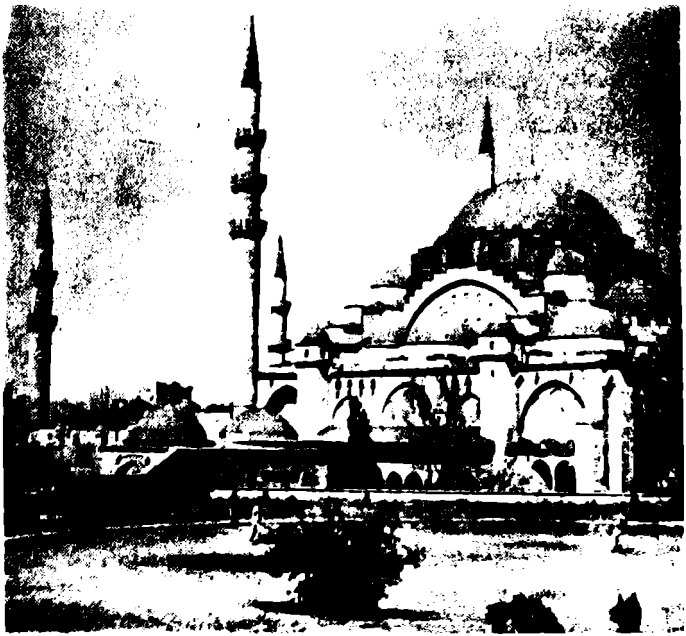

Süleymaniye Camii

1 Mayıs 1566'da son seferi için İstanbul'dan hareket eden Kanunî, 19 Haziran'da Belgrad'a, oradan da Zemin'e geldiği sırada Janos Zsigmond, kuvvetleriyle orduya katıldı. Bu arada Budin Beylerbeyi, Palota kalesi üzerine başarısız bir harekâtta bulunmuş, Avusturya kuvvetleri ise, Tata ve Vesprim'i alarak büyük katliam yapmışlardı. Osmanlı ordusu doğru Sigetvar üzerine yürüdü. Kale kuşatılarak toplarla dövüldü. Kaleyi savunan Zrinyi Mikloş canla-başla müdafaada bulunmakta ve çarpışmakta idi. Arka arkaya yapılan hücumların başarısız olmasına yaşlı padişah üzülmekte ve «... *bu kal'e benüm yüreğüm yak-*

mışdur, dileyüm Hakk'dan ateşlere yana...» diye hislerini izhar etmekteydi. Nihayet, 7 Eylül 1567'de kale alınmış, Zrinyi de yakalanarak idam edilmiştir(1). Ancak kale alınmadan hemen önce, Kanuni Sultan Süleyman da vefat etmişti.

2 — *Kanuni'nin Vefatı*

Kanuni, iç kaleye yapılacak umumî hücum hazırlıklarının sürdüğü 6 Eylül'ü 7 Eylül'e bağlayan gece vefat etmiş, Sokollu onun ölüm haberini gizlemiş, Şehzade Selim'e bir mektup göndererek ölüm haberini bildirmişti. Onun namına zafernâmeler yazdıran Sokollu, dönüş hazırlıklarına başlamış, bu arada Göle'nin(2) ve Yanova'nın fethi haberi gelmiştir. Sokollu ordunun Belgrad'a hareketi sırasında da Kanunî'nin ölümünü gizlemiş, hatta arabaya ona çok benzeyen birini bindirerek, padişahmış gibi sağa sola selâm verdirmiş ve askerin şüphelerini izâleye çalışmıştır. Nihâyet, hafızların arabanın etrafında Kur'an okumaya başlamaları üzerine herkes onun öldüğünü anlayarak, feryada başlamıştır. Sokollu askeri yatıştırmaya çalışmıştır. Nihayet Osmanlı ordusu Belgrad'a varmış. II. Selim'in otağı önünde cenaze namazı kılındıktan sonra tabut İstanbul'a gönderilmiş ve buradan da 28 Kasım 1566'da cenaze namazı tekrarlanmıştır(3).

---

(1) Sigetvar seferi için bkz. T. Gökbilgin «Kanuni Süleyman'ın 1566 Sigetvar seferi, sebebleri ve hazırlıkları» Tarih Dergisi, XVI/21 (1966), 1-14. Keza, Selaniki, Tarih İstanbul 1281, 46-50; Peçuylu, Tarih, I, 417 vd. Bu sefer dolayısıyla yazılan muasır eserler için bkz. H. Gazi Yurdaydın, «Sigetvarnâmeler», İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1952, II/3, 124-136 Sigetvar daha sonra sancak haline getirilmiş ve tahriri yapılmıştır: Bkz. M. Aktepe, «Szigetvar Livası Kanunnâmesi», Kanuni Armağanı, 187-202

(2) Göle alınınca burası stratejik ve askeri önemi dolayısıyla bir sancak haline getirilmiş ve ertesi sene tahriri gerçekleştirilmiştir (Bkz. Kaldy-Nagy Gyula, A Gulai Szandzsak 1567 És 1579. Évi Összeirrása, Bekescsaba 1982, 2-15).

(3) Kanuni'nin ölüm haberinin gizlenmesi, daha sonra açıklanması, askerin teessürü o sırada orduda yer alan Mustafa Selaniki tarafından canlı olarak tasvir edilmiştir. Cenaze arabasının yanında Kur'ân okuyan 6 hafızdan biri olan Tarihçi Selaniki Mustafa, padişahın ölüm haberi üzerine herkesin feryad u figana başladığını belirterek şunları yazar: «..... **Hây hây ile ağlaşub eğleşdiler ve şol mertebeye vardı ki, yörümeyip hây Sultan Süleyman Han deyü feryâda başladılar, yüzerây-ı izâm bir yere gelüp meyti izhâr etdiklerine nâdim oldular, evvelki hal üzre gitmek evlâ imiş dediler, âhır-ı kâr, vezir-i azam Mehmed Paşa hazretleri gelüp, kardaşlar, yoldaşlar niçün yörümezsiz, yörüyelüm, bunca yıllık islâm pâdişâhıdır, Kur'ân-ı azim ile ta'zim eyleyelüm, bu denli gazavât edüp Üngürus vilâyetin Dâr-ı islâm eyledi ve cümlemizi ni'met-i ihsâniyle besledi, ivazı bu mudur ki, müba-**

Kanuni Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan Türbesi

46 yıl Osmanlı tahtında kalan Kanuni'nin bu uzun saltanatı sırasında Osmanlı Devleti üç kıt'ada yayılmış bir cihan imparatorluğu olmuştur. Kazanılan siyasî başarıları ekonomik ve sosyal yapı belirlemiş, hukuk ve adâlet prensipleri ön plâna çıkmış, devlet, bütün müesseseleri, ordunun intizamı, teknik gücü, disiplini ile çağının en büyük devleti haline gelmiştir. Kanunî, uzunca boylu, heybetli, ölçülü hareket eden, âlim ve sanatkârlarla birlikte olmaktan hoşlanan, hoş sohbet, kuvvetli bir şâir, büyük bir kumandan idi. Hak ve adâlete verdiği önem sebebiyle halk tarafından çok sevilmekte idi. Ayrıca teşekkül etmiş olan kanunları yaygınlaştırarak, Osmanlı hukukunu altın çağı-

---

rek cesedini başımızda götürmeyelim. İşte oğlu Sultan Selim Han Padişahımız on yedi gündür ki Belgrad'da size muntazırdır. merhum Gazi Pâdişâh rahmetullahi aleyh cümle bahşiş ve terakkilerinizi tavsiye etmişdir, bi't-temâm ihrâc olunur, hep alıruz, hemen hâfızlar durman Kur'ân-ı azim okuyup yörüyelüm dimekle, derdimize derman Kur'ân'dır, din ü îmân ile Kur'ân ile gidelüm deyüp, sabah karib idi ki, sahray-ı Sirem kenârına gelindi.....» (Tarih, 63).

na ulaştırdı(1). Hayır eserlerine önem verdi ve 1550'de büyük mimar Sinan'a Süleymaniye câmiini inşâ etirdi(2), ayrıca İstanbul'a su getirtilmesi(3) yolunda büyük çaba sarfetti, çeşitli tesisler yaptırttı. Kendisinin kuvvetli bir şâir olduğu ve Muhibbî mahlası ile bir Divan(4) vücuda getirdiği bilinmektedir.

(1) Kanuni'nin huku anlayışı ve devrindeki kanunlaştırma hareketinin özellikleri için bkz. H. İnalcık, «Suleiman The Lawgiver and ottoman Law», Archivum Ottomanicum, I, (1869), 105-138 Ayrıca bkz. F. Emecen, «The Ottoman Legal System in the Reign of Sultan Süleyman The Magnificent». The Ottoman Empire in the Reign of Sultan Süleyman the Magnificent, İstanbul 1988, I, 113-126

(2) Süleymaniye Camii inşaası için bkz. Ö. Lütfi Barkan, Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550-1557), I, Ankara 1972 ve II, Ankara 1979

(3) Su yolları için bkz. K. Çeçen, İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri, İstanbul 1984, 30 vd.

(4) Muhibbî Divanı, haz. Coşkun Ak, Kültür ve Turizm Bakanlığı 1000 Temel Eser, Ankara 1987, 41-875

G. KANUNÎ'DEN SONRA OSMANLILAR

I — İKİNCİ SELİM *(SARI SELİM)*

Osmanlı devletinin onbirinci padişahı olan Selim, Kanunî Sultan Süleyman'ın Hürrem Sultan'dan doğan ikinci oğludur. Mayıs 1524 tarihinde dünyaya geldi. İyi bir tahsil gördükten sonra 1542 yılında Konya, 1544'de Manisa sancak beyliklerine tayin olundu.

Osmanlı devleti tarihinde en önemli şehzâdeler mücadelesine sebebiyet vererek daha babasının sağlığında kardeşi şehzâde Bayezid ile mücadele eden Selim, işin sonunda Osmanlı tahtına yegâne namzet kalmayı başarmıştır. Daha önce idam edilmiş bulunan Şehzâde Mustafa ve Bayezid'in dört oğlu da hesap edilirse, Selim'in iki kardeşini ve dört yeğenini bertaraf ederek tahta çıktığı anlaşılır. Selim, babasının Sigetvar önlerinde vefat ettiği haberini Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'dan aldığı zaman Kütahya'da sancak beyliğinde bulunuyordu. Selim Kütahya'dan süratle hareketle yanında hocası Birgili Ataullah Efendi, lalası Tütünsüz Hüseyin Paşa ve musahibi Celâl Bey olduğu halde İstanbul'a varıp 24 Eylül 1566 (9 Rebiülevvel 974) da tahta cülûs etti. Seferde bulunanlar dışında İstanbul'daki devlet erkânı ile Şeyhülislâm Ebussuud Efendi II. Selim'e biat ettiler. Yeni padişah, Osmanlı geleneğine göre Eyyûb Ensârî'den başlayarak Fatih, II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim'in türbelerini ziyaret etmiştir. Bu arada fukaraya 30.000 akçe sadaka dağıtmıştır(1).

a. Kapıkulu'nun Disiplinin Bozulması

II. Selim İstanbul'da kalmayıp doğru Belgrad'a hareket etti. Kanunî'nin vefat haberi askerden gizlenmiş ve yeni padişahın da süratle hareketi sağlanmıştı. Ancak Kanunî'nin vefatı asker arasında duyulmuş ve bunun üzerine de yeni padişahtan cülûs bahşişi de bekler olmuşlardı. Sadrâzam Sokullu Mehmed Paşa hazinede yeterli para olmadığını, fakat kapıkulu askerine ise muhakkak cülûs bahşişinin verilmesi gerektiğini ve geleneğe göre merasim yapılmasının şart olduğunu bir arıza ile bildirmiştl(2). Buna rağmen II. Selim, hocası ve musahi-

(1) Solakzâde, Tarih, İstanbul 1297, 590 vd.; Lütfî Paşa, Tevarih-i Âl-i Osman, İstanbul 1341, 316

(2) Selâniki Mustafa, Tarih-i Selâniki, İstanbul 1281, 64, 65

binin iğfaline kapılarak Sokullu'nun ikazlarını dikkate almamıştır. İhmal edilmemesi gereken bu geleneği yerine getirmeyen padişah, askere «cülûs in'âmı» denilen ve kanunen verilmesi gerekenden az parayı dağıtıp Belgrad'dan yola çıktı. Ancak yeniçeriler haklarını alamayınca diş bileyip fırsat kollamaya başladılar. İstanbul'a gelince padişah ve devlet erkânının yollarını kestiler. Asker arasında isyan emareleri belirmeye başladı. Bunun üzerine veziriazam, padişaha durumun vehametini izah ederek geleneklere göre padişahtan söz istediklerini tekrar ifade etti. İşin çıkmaza girdiğini anlayan padişah sonunda «*cümle bahşiş ve terakkiler verilsin, makbûlümdür*» diyerek vaziyeti kurtarmış, asker yatışmıştır. Bundan sonra her birine 1.000'er akçe daha ödenmiştir(1). İlk olarak bu hadise ile şeyhülislamdan itibaren rütbelerine göre ulemaya da cülûs bahşişi dağıtılmıştır.

Kanunî'nin cenazesi yeni padişahtan önce İstanbul'a getirilmiş, halk gözyaşları içerisinde karşılamıştı. Cenaze namazını Şeyhülislam Ebussuud Efendi Süleymaniye camiinde kıldırmış ve büyük padişahın nâşı buradaki türbesine defnedilmiştir.

II. Selim'in hocasının ve musahibinin sözlerine kanarak gelenekleri ihmal etmeye kalkışması ve işin sonunda kararından dönmek zorunda kalışı, onun askere karşı acizinin bir ifadesi olmuştur. Kolayca edepsizliği ele alabilecek bir topluluk olan bu devşirmeler, ileride de devletin otoritesini sarsacak hareketlere girişeceklerdir. Sokullu Mehmed Paşa ise isabetli kararı ile hem padişahın hem de kapıkulunun nezdinde itibarını arttırmıştır. II. Selim'in Sokullu'ya beslediği derin itimat işte bu hadise ile başlamış ve onu devlet işlerinde hür ve müstakil bırakmakla yerinde bir karar vermiştir(2). Öte yandan Selim'in Şehzade Bayezid ile mücadelesinde kapıkulluğu vaat ederek ulûfeye yazmış olduğu «yevmlü»lerden 8.000 kadarı İstanbul'a dayanıp yaptıkları hizmetin nimetini talep ettiler. Hatta bunun için sadrazamı tazyik ve tehdit ettiler. Devlet bunların çıkardıkları karışıklıkları yatıştırabilmek için elebaşılarının hakkından geldiği gibi bazılarına da timar tevcih etmek zorunda kaldı(3).

b. Akdeniz'de Hâkimiyetin Devamı ve Sakız'ın Fethi

İstanbul'un fethini takip eden yıllarda batı Anadolu'nun ve Çanakkale boğazının emniyeti düşünülerek bazı adaların fetihleri gerçekleştirilmişti. Daha sonra adaların hemen hemen tamamı fethedil-

(1) Selânikî Mustafa. Aynı eser, 71-74
(2) Tayyib Gökbilgin, Mehmed Paşa, Sokullu, Tavil mad. İ.A.
(3) Selânikî Mustafa, Aynı eser, 74-75

diği halde Sakız Cenevizli Giustinianliler'in (Sakız beyleri) elinde vergi ödeyen bir statüde muhafaza edilmişti. Osmanlı devleti ayrıca bir ticaret andlaşması ile de adada nüfûz tesis etmiş bulunuyordu. Ancak Cenevizli tüccarlar Kanuni'nin son yıllarında vergilerini ödemekte geç kaldıkları gibi, Malta muhasarasında (1565) müdafilere yardım ettikleri sabit olmuştu(1). Kapudan-ı derya Piyale Paşa yetmiş kadırga ile adanın karşısında Çeşme limanında demirleyince müdafiler teslim olmuş, adanın fethi savaşsız gerçekleştirilmişti(2). Piyale Paşa bu başarısı üzerine vezirliğe terfi ettirilmiştir. Adanın fethi ile Batı Anadolu'nun ve boğazın emniyeti sağlanmış Cenevizli korsanlara bir darbe indirilmiştir.

c. Yemen Meselesi

Yemen Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı hâkimiyetine alınmış olmakla beraber, buraları ele geçirmek isteyen Zeydiyye hanedanı dağlık bölgelerde isyan hâlinde idi. 1550 yılında bu aileden İmam Mutahhar'a bazı imtiyazlar verilerek isyan yatıştırılmak istenmişti. Daha sonra Yemen, Zebid ve San'a adı altında iki beylerbeyilik haline getirilmiş, San'a beylerbeyliğinin başına Rıdvan Paşa tayin edilmişti. Rıdvan Paşa Mutahhar'ı tanımayıp imtiyazlarını elinden almaya kalkışınca, buralar tekrar karıştı. Mutahhar Cibal bölgesinin önemli bir kısmını işgal edip Rıdvan Paşa ile bir anlaşma yaptı (1566). Devlet bu anlaşmayı tam tanımadığı gibi, Rıdvan Paşa'yı azl, yerine Rus Hasan Paşa'yı tayin etti. Mutahhar ise isyana devam ediyor ve Zebid beylerbeyi Murad Paşa'yı esir almış bulunuyordu (1567). Hatta Hasan Paşa'yı da muhasara etmişti. Mutahhar'ın burada kendi adına hutbe okutması üzerine II. Selim buraya bir ordu göndermeye karar verdi. Serdarlığa Sinan Paşa, Yemen beylerbeyliğine Özdemiroğlu Osman Paşa tayin edildiler. Osman Paşa Yemen'e giderek Taif kalesini geri aldı. Bu arada Süveyş kaptanı Kurdoğlu Hızır Reis de denizden sefere katılmıştı. Hızır Reis Aden'i denizden muhasara ve zabta muvaffak oldu. Akabinde San'a ve Kevkeban şehirlerini zabta muvaffak olan Sinan Paşa, Mutahhar'ı itaate mecbûr ve ona bir arpalık vererek bir köşeye çekilmesini temin etti. Sinan Paşa burada gerekli tedbirleri aldı. Yemen bir beylerbeyilik altında Behram Paşa'ya verildi(3).

---

(1) J.H. Mordtmann, «Sakız» mad., İA.

(2) Kâtib Çelebi, Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr (yayımlayan Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1973, 120-122; İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1983, III/1, 120-122; J.H. Mordtmann, «Sakız» mad., İA.

(3) İ.H. Uzunçarşılı, Aynı eser, III/1, 26-28; Şerafettin Turan, «Selim II», mad., İA.

d. Don ve Volga (İdil) Nehirlerinin Bir Kanalla Birleştirilmesi Teşebbüsü

Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa ileri görüşlü bir devlet adamı olarak, Fatih Sultan Mehmed'den beri terkedilmiş Karadeniz siyasetine önem vermeğe başladı. Bunun için de Astarhan (Ejderhan)'a bir ordu sevkine ve Don ve Volga nehirlerinin birbirlerine yaklaştıkları bölgede bir kanal ile birleştirilmesine karar verildi. Bu suretle Karadeniz ile Hazar denizi arasında nakliyat temin edilebilecekti. Sokullu Mehmed Paşa, bu plânı ile Osmanlı devletinin çok yönlü bir siyasetini tatbik mevkiine koymayı düşünmüştü. Sadrazam bu bölgede nüfûz tesis ederek İran ile mücadelede yeni ikmal yolları tesbit etmek, doğudaki şehirleri daha kolay elde tutmak, Orta Asya Türk devletleriyle doğrudan temasa geçerek İran'a karşı müttefik bulmak, ayrıca Kazan ve Astarhan'ın Ruslar'ın eline geçmesiyle güneye sarkan tehlikeyi önlemek istemişti. İlk defa Kanuni devrinde (1563) düşünülmüş olup da daha sonra terkedilmiş olan bu teşebbüs, Hive hanı Hacı Muhammed'in müracaatı üzerine su yüzüne çıkmıştı. Han Ruslar'ın ve İranlılar'ın hac yollarını kesmelerinden şikayetçi olmuştu. Sokullu'nun planlarına göre Astarhan fethedilirse hem yol emniyeti sağlanacak, hem de Orta Asya-Astarhan-Kırım ticaret yolu gerçekleşecekti. Bu sırada İran ile dostluk havası esiyor, Avusturya imparatoru Maximilian ile 8 yıllık bir muahede imzalamış bulunuyordu. Ticari imtiyazlar peşinde koşan Fransa'nın ise Osmanlı devleti ile bir anlaşmazlığı yoktu. İşte bu müsait ortamda Sokullu Mehmed Paşa, Don-Volga kanalı için bir hafriyat ekibi ile Astarhan'ın fethi için bir orduyu gönderdi (1569). Kırım hanı Devlet Giray da iltihak ederek 6 deniz mili mesafenin üçte biri kazıldı. Ancak kışın gelmesiyle hem hafriyattan hem de seferden vazgeçilip geri dönüldü(1). Ertesi yıl Yemen isyanının ağır basması ve IV. İvan'ın İstanbul'a elçi göndererek güya dostluk tesis etmek istemesi üzerine kanal işi tavsadı. Kıbrıs'ın fethiyle endişeye kapılan Rus çarı yeni bir elçi göndererek Astarhan yolunun açılmasını, Kabartay'da inşa edilen kalenin yıkılmasını ve yolcuların emniyetini taahhüt edince bu defa kanal işi unutuldu(2).

e. Doğu Akdeniz Hâkimiyeti İçin Kıbrıs'ın Fethi

Suriye ve Mısır'ın fethi, İslâmiyet'in mukaddes topraklarının Osmanlı devletine katılmasiyle Doğu Akdeniz'de hâkimiyet kurmanın lü-

(1) Halil İnalcık, «Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşe'i ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü», Belleten, c. XII, sayı 46; Şerafettin Turan, «Selim II», mad. İA.

(2) Şerafettin Turan, «Selim II», mad., İ.A.

zumu ortaya çıkmıştı. Bu yüzden Kıbrıs'ın fethi gerekiyordu. Kıbrıs sahillerine yerleşmiş bulunan Venedikliler ise gelip-geçen ticaret gemilerine tecavüzden geri durmuyordu. Diğer taraftan Hind okyanusunda beliren Portekiz tehlikesi de Akdeniz'de bir an evvel sükunetini sağlanmasını zaruri kılmaktaydı. Bundan başka Kıbrıs halkından pek çoğu Türk idaresini istemekteydi. Sadrıazam Sokullu Mehmed Paşa ise Avrupa'da yeni bir haçlı zihniyetinden çekinip Kıbrıs'a ilişmek istemiyordu. Buna rağmen adanın fethine karar verilip Venedik'e harp ilân edildi. II. Selim serdarlığa Lala Mustafa Paşa'yı tayin etti. Donanma ise Kapudan-ı derya Müezzinzade Ali Paşa kumandasında hareketle Kıbrıs'a asker çıkardı. Adanın merkezi Lefkoşe ellibir günlük muhasaradan sonra fethedildi (Eylül 1570). Akabinde Magosa ve diğer yerleşim merkezleri peşpeşe fethedildi. Ada sayıma tâbi tutulup İçel, Tarsus ve Kozan (Sis)'ın ilhâkı ile bir beylerbeyilik ihdas edildi. Bundan sonra adaya Konya, Karaman, Niğde, Kayseri ve Bozok gibi sancaklardan Türk nüfûsu nakledildi. Ayrıca fakir düşen yerli halkın ödemekte olduğu bir kısım vergiler kaldırılırken, bir kısmı için de bir müddet muafiyet tanındı(1).

f. İnebahtı Deniz Savaşı

Kıbrıs'a sefer açılmasında tereddüt eden Sokullu'nun haklılığı bir müddet sonra ortaya çıktı. Papa V. Pius hristiyan âlemini Türkler'e karşı bir haçlı seferine davet etti. Papalık donanmasına İspanya, Venedik ve Malta donanmaları iltihak ettiler. Aralarında «Mukaddes İttifak» tesis edildi. Müttefik donanması, Amiral Don Juan kumandasında idi. Osmanlı donanması ise Kapudan-ı Derya Müezzinzade Ali Paşa kumandasında bulunuyordu. Osmanlı donanmasında asker ve kürekçi sayısı Kıbrıs seferi dolayısiyle azdı. İki donanma Mora ve Teselya arasındaki İnebahtı (Lepanto) körfezinde karşılaştı (7 Ekim 1571).

Osmanlı donanması mağlup, kapudan-ı derya şehit oldu. Müttefik donanmasında da büyük zayiat olmuş ve sefere devam edememiştir. Savaşta sağ cenah kumandanı bulunan Cezayir-i Garb beylerbeyi Uluç Ali Paşa kendi cephesinde düşmana zayiat verdirmiş, donanmasını selâmen kurtarmıştı. Ali Paşa daha sonra başarısından dolayı Kapudan-ı deryalıkla taltif ve Uluç adı Kılıç'a tebdil olunmuştur. İnebahtı galibiyeti, Avrupalılar'a Kıbrıs'ın kaybını unutturmuş büyük bir hevecan uyandırmıştır. Ancak müttefik donanmasındaki birlik bozuldu-

(1) İ.H. Uzunçarşılı, Aynı eser, 13-15. Bu arada yerli halktan bir kısmı Antalya'da mecburi iskâna tâbi tutulmuştur. Adaya Anadolu'dan Türk ailelerin nakli sonraki yıllarda ve hatta XVIII. yüzyılda da sürmüştür.

ğu için galibiyetin meyvelerini toplayamamışlardır. Usta denizcilerini kaybeden ve Preveze'de kazandığı itibarını yitirmiş olan Osmanlı donanması, Avrupalılar'a Türkler'in de yenilebileceği intibaını veriyordu. Fakat tahribe uğrayan donanmanın yenisi 250 parça olarak tam tekmil Kapudan-ı derya Kılıç Ali Paşa'nın emrine verilmiştir. Osmanlı devletinin bir mevsimde meydana getirdiği donanmanın ihtişamından çekinen müttefikler tekrar saldırıya geçemediler. Venedik ittifaktan ayrılıp Fransa'nın tavassutu ile barış istedi. Bu barış ile Kıbrıs'ın Osmanlı devletine âidiyeti tescil ediliyor, Venedik'in Kanunî devrinden beri vermekte olduğu üçyüzbin filorilik verginin devamı sağlanıyordu (Nisan 1573) (1).

Bu sırada Lehistan kralı II. Sigismund ölmüş, tahtı boş kalmıştı. Ruslar ise fırsatı ganimet bilip Lehistan'a asker sevkettiler. Sokullu, Rus taraftarı bir kralın Lehistan tahtına geçince Osmanlı devletine karşı birleşeceklerini tahmin ettiğinden tedbir almakta gecikmedi. Bu yüzden Diet meclisi kabul ederse yabancı bir prensin kral tayinini istiyordu. Osmanlı devleti ve Fransa bu konuda anlaşarak Henri de Valois'nun kral tayinini sağladı (Nisan 1573). Fakat Fransız kralı IX. Charles'ın ölümü üzerine Henri de Valois Fransa'ya dönüp III. Henri adıyla Fransız tahtına geçti. Osmanlı-Fransız işbirliği, bu defa Erdel prensi Istvan Bathory'nin Lehistan tahtına çıkmasını sağladı. Bu suretle Lehistan hududunda emniyet sağlanmış, Kırım ile işbirliği yapılarak IV. İvan'ın Lehistan'a ilerlemesi ve Habsburg nüfûzu durdurulmuştur (2).

g. Tunus'un Zaptı

Doğu Akdeniz'de hâkimiyetin sağlanmasından sonra yeni ve güçlü bir donanmanın süratle inşaası üzerine Osmanlı devleti bölgede hâkimiyetini kati olarak kurmuştu. Ancak batıda Tunus ise İspanyollar'ın tehdidi altında bulunuyordu. Daha Barbaros devrinde fethedilen Tunus sonra elden çıkmış ise de Kıbrıs'ın fethi sırasında tekrar ele alınmıştı. Cezayir-i Garb beylerbeyi Uluç Ali Paşa bu sırada Tunus'a çıkmış, fa-

---

(1) M. Cavid Baysun, «Lepanto» mad., İ.A.; Peçuyi, Tarih, I, 498; S. Soucek «İnebahtı savaşı (1571) hakkında bazı mülâhazalar», Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı 4-5

(2) Ahmed Refik, «Sokollu Mehmed Paşa ve Lehistan İntihabâtı», Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, nr. 35; Bathory'nin ölümü üzerine Erdel voyvodası Zsigmond Bathory ile Floransa dukası kral olmak için Osmanlı devletinden tavassut rica ettiler. Ancak İsveç kralının oğlu Zigismund'un krallığı kabul olundu. Bkz. Bekir Kütükoğlu, «Murad III», mad., İA.

kat Halkulvad (Goletta) alınamamıştı. Zaten bir müddetten beri Batı Akdeniz'de Türk-İspanyol rekabeti alevlenmiş bulunuyordu. 1572'de Don Juan Tunus'u zaptederek hükümdarlığı Mevlâ Hasan'ın oğlu Muhammed'e vererek burada bir kale inşa ile 8.000 asker bırakmıştı. II. Selim Tunus işinin bir an evvel hallini ferman etti. Kapudan-ı derya Kılıç Ali Paşa, yanında kara ordusu serdarı Sinan Paşa olduğu halde Tunus'a hareket etti. Başta Halkulvad olmak üzere diğer kalelerin fethiyle İspanyollar Tunus'tan uzaklaştırıldı. Tunus bir beylerbeyilik haline getirilip Cezayir ve Trablusgarb eyaletlerinden sonra Batı Akdeniz-de Türk nüfûzu kuvvetlendirilmiş oldu(1).

g. Fas'ta Osmanlı Nüfuzu

İspanya Batı Akdeniz'de eski nüfuzunu kaybedince Fas hükümdar ailesi Osmanlı devletinin dostluğunu tercih etti. Vaktiyle Kılıç Ali Paşa'ya sığınıp Osmanlı devletine iltica etmiş olan Ebû Mervan Abdülmelik'in Fas hükümdarı olması kararlaştırıldı. Osmanlı hükümeti Abdülmelik'i bir donanma ile Cezayir-i Garb beylerbeyisi Ramazan Paşa'ya gönderip yardım emretti. Ramazan Paşa 15.000 kişilik ordusuyla kalabalık Mevlâ Muhammed Mütevekkil'in ordusunu ve sahildeki kaleleri verdiği İspanyol kuvvetlerini mağlup etti. Abdülmelik Fas'ta hükümdar ilan edildi. Ancak Mevlâ Muhammed Mütevekkil Marakeş'e oradan sahile ulaşıp Portekiz kralından yardım istedi. Böylece başta papalık olmak üzere Fransa ve İspanya dikkatlerini Fas'a yönelttiler(2).

h. Diğer Kanal Açma Teşebbüsleri

Mısır ve Suriye'nin fethi ile Osmanlı sultanlarının «Hâdimü'l-Haremeyni'ş-Şerifeyn» ünvanını almaları diğer İslâm ülkelerinde memnûniyet yaratmıştı. Osmanlı donanmasının Hind okyanusuna çıkması ve Osmanlı-Portekiz rekabetinin başlaması dikkatleri çekmişti. Portekiz donanmasının saldırılarından rahatsız olan Sumatra adasındaki müslüman Açe hükümdarı Alaeddin Kahhar gönderdiği mektubunda yardım istemişti. Keza Seylan ve Kalikut hükümdarları da zor durumda idi. II. Selim bu talepleri karşılamak üzere faaliyete geçip önemli bir miktar asker ve mühimmatın sevkini temin etti(3).

Osmanlı devletinin bu uzak İslâm ülkelerini himaye edebilmesi ve Yemen, Hicaz ve Habeş eyaletleri ile irtibatın rahatlıkla sağlanması için Akdenizle Kızıldeniz(i birleştirecek bir kanalın açılması planladı.

(1) Şerafettin Turan, Selim II. mad., İA.
(2) İ.H. Uzunçarşılı, Aynı eser, 45-47
(3) Safvet, «Bir Osmanlı Filosunun Sumatra Seferi», Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, nr. 10, 11

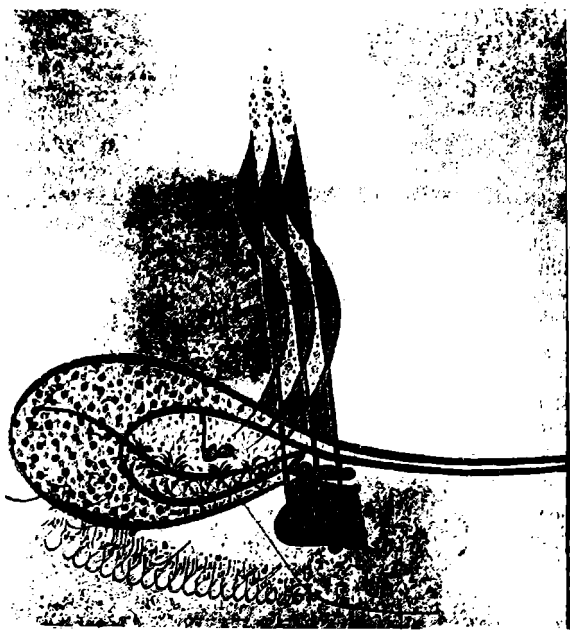

II. Selim'in Tuğrası

İşte bu iş için 1568 yılında Mısır beylerbeyine emredilip mimar ve mühendisler gönderilip gerekli hesap ve masrafların tesbiti istenmiştir. Fakat devleti devamlı meşgul eden diğer hadiseler yüzünden bu önemli iş teşebbüs halinde kalmıştır(1).

Bir kanal açma teşebbüsü de Kanunî zamanında planlanan ve hatta Mimar Sinan'ın da görev aldığı İznik ve Sapanca gölleri ile Sakarya nehrinin birleştirilmesidir. O zaman geri kalan bu iş 1591'de Vezirlazam Koca Sinan Paşa tarafından tekrar ele alınmış ise de padişahın arzusu ile vazgeçilmiştir(2).

(1) İ.H. Uzunçarşılı, Aynı eser, 31-33
(2) Selânikî Mustafa, Aynı eser, 282-283

1. İkinci Selim'in Vefatı ve Şahsiyeti

II. Selim yakalandığı humma illetinden kurtulamayarak 13 Aralık 1574 (28 Şaban 982)'de vefat etti. Oğlu III. Murad'ın tahta cülûsundan sonra Ayasofya camii avlusundaki türbesine defnedildi. İstanbul'da vefat eden ilk Osmanlı padişahı olup öldüğü zaman 50 yaşında idi. Sarışın, elâ gözlü orta boylu olan II. Selim, gençliğinde bir ara içki kullanmıştı. Ava meraklı olup devlet işlerini Sokullu'ya terketmişti. Hiç bir sefere iştirak etmeyerek askerin başında sefere gitmek geleneğini terketmiştir.

II. Selim 1569'da Fransa'ya verilmiş bulunan imtiyazları genişletip daimilik kazandırdığı için tenkide uğramıştır. Bu arada Ceneviz, Sicilya ve Ankona gemilerinin Türk sularında Fransız bayrağı altında dolaşabilecekleri kabul edilmiştir.

II. Selim, ilim ve san'at erbâbını himaye etmiş, devrinde Samî, Hatemî, Fıraki, Ferdi, Nigari ve Nihani gibi âlim, şâir, ressam ve müsikişinaslar yetişmiştir. Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'ye büyük bir hürmet gösterdiği gibi ulemaya riayetinden ilk defa cülûs bahşişi dağıtmıştır. Kendisi de «Selimi» mahlası ile şiirler yazmıştır.

II. Selim devrinde en büyük şehzadenin sancağa çıkarılması hususu ihdas edilerek Anadolu'yu birbirine katan şehzade kavgalarına engel olunmaya çalışılmıştır. Bu iş için de Manisa sancağı şehzade sancağı olarak düşünülmüştür.

II. Selim hayır işlerine de büyük önem vermiş; Osmanlı mimarisinin en önemli eseri Edirne'deki Selimiye Camii ve külliyesi onun zamanında inşa edilmiştir. Selim'in Mekke'de su yollarının tamiri, Mescid-i Haram'ın mermer kubbeler ile tezyini, Ayasofya camiinin istinad duvarlarının inşaası ile iki medrese ve iki minaresinin inşaası bu devirde gerçekleşmiştir. Bundan başka Lefkoşe'de Selimiye camii, Aziz Efendi tekkesi ve diğer bazı hayratı vardır.

II — ÜÇÜNCÜ MURAD

II. Selim'in Nur-Bânû Sultan'dan doğma oğlu olup Temmuz 1546'da Manisa'da dünyaya gelmiştir. 1562'de Manisa sancak beyliğine tayin edilen şehzade Murad padişah oluncaya kadar burada kalmıştır. Babasının ölüm haberi Sokullu Mehmed Paşa tarafından bildirilpi tahta davet edilmiştir. Süratle İstanbul'a ulaşan Murad 22 Aralık 1574 (8 Ramazan 982)'de tahta cülûs etmiştir. Akabinde Fatih kanûnnâmesine göre beş şehzade ortadan kaldırılmıştır.

III. Murad'ın cülûsu üzerine Venedik, Lehistan, Ragusa, Avusturya ve İran elçileri tebrike gelip hediyeler takdim ettiler(1).

a. Osmanlı - İran Savaşları

Osmanlı hükümetinin İran'la mevcut barışı koruma gayretlerine rağmen, İran'dan geçen ticaret kervanlarının yağmalanması, hudut emniyetini bozan hadiseler ve en önemlisi bu ülkenin Anadolu halkı üzerindeki tahrikleri havayı gerginleştirmişti. Ayrıca İran'da iç huzur da yoktu. 1576'da Şah ilan edilen II. Şah İsmail, müptelâ olduğu esrardan dolayı 1578'de ölmüş ve ülkede taht kavgası başlamıştı. Bunun üzerine devlet gerekli tedbirleri almakta gecikmedi. Lala Mustafa Paşa Gürcistan üzerinden Şirvan'ın fethine memur edildi (1578). Hudut beylerinin ise bu arada Hoy, Urmiye ve Selemas'ı zaptettiği haberleri İstanbul'da sevinçle karşılandı. Lala Mustafa Paşa Ardahan'dan sonra Çıldır gölü civarında bir İran ordusu ile karşılaştı. Osmanlı ordusunun zaferiyle sonuçlanan Çıldır savaşı ile Gürcistan kapıları açılmış oluyordu. Şirvan hududuna ulaşan ordu Tebriz valisi Türkmen Emir Han'ın kuvvetlerinin baskınına uğradı. Kür nehri üzerindeki Koyun Geçidi mevkiinde Osmanlı ordusu galip geldi. Buradan Şirvan içlerine ilerleyen Lala Mustafa Paşa, bölgenin şehirlerini zaptettikten sonra muhafız olarak Özdemiroğlu Osman Paşa'yı bırakarak geri döndü. Dönüşte bölgenin bazı emirleri gelerek itaatlerini arzettiler. Kışı

(1) İran Şahı Tahmasb'ın cülûs tebriki için gönderdiği elçi Tokmak Sultan için bkz. Bekir Kütükoğlu, «Şah Tahmasb'ın III. Murad'a cülûs tebriki», Tarih Dergisi, sayı 15

Erzurum'da geçiren serdar, Kars'a gelip daha önce İran ordusu tarafından tahrip edilen kaleyi tamir ettirdi. Bu sırada Kars'a yeni bir İran taarruzu oldu. Daha sonra İran, Osmanlı ordusunu oyalamak için barış tekliflerinde bulundu. Osmanlı ordusu tamir sırasında yapılan tahribatın intikamını almak üzere tekrar harekete geçti. Bu suretle Tokmak Han tarafından terkedilmiş bulunan Revan yağma ve tahrip edildi. İran ordusu buradan Tiflis üzerine yürümüş ve kaleyi muhasaraya başlamış bulunuyordu(1). Maraş beylerbeyi Mustafa Paşa Tiflis'i kurtarmakla görevlendirildi. İran ordusu geri çekildi. Bunun üzerine Sokulluzâde Hasan Paşa Tiflis kalesini asker ve zahire ile takviye etti(2).

Bu arada Safevî hükümetinin Şirvan'ı geri almak için faaliyete geçtiği öğrenildi. Nitekim eski Şirvan valisi Aras Han Şemahı üzerine yürürken, Karabağ hâkimi İmam-Kulu Han da Ereş'i muhasara etti. Buranın beylerbeyi Kaytas Paşa mağlup oldu. Ereş ve diğer Şirvan şehirleri yağma ve tahrip edilirken Sünnî halk kılıçtan geçirildi. Aras Han Şemahı'yı muhasara ederken Kırım kuvvetlerinin yetişmesi üzerine Osmanlı kuvvetleri galip geldi. Ancak İran veliahdı Hamza Mirza ile Vezir Mirza Selman kalabalık bir ordu ile yetişip Şemahı'yı şiddetle muhasara ettiler. Bu arada Kalgaz Adil Giray mağlup ve esir düştüğü için muhasara altındaki Özdemiroğlu Osman Paşa'ya yardım edemedi. Şemahı'yı terkedip Demir Kapı (Derbend)'ya sığınmak zorunda kaldı. Tam bu sırada Hüsrev Paşa kumandasındaki diğer bir Osmanlı ordusunun Tebriz'e yaklaşması üzerine Vezir Selman Han geri dönmek zorunda kaldı. Özdemiroğlu geri dönecek iken Şirvan valiliğine tayin edilen Dulkadırlı Muhammed Halife yeni bir ordu ihdas etmiş bulunuyordu. Bu defa Demir Kapı'ya yürümeye karar veren Muhammed Halife, Kırım Hanı Mehmed Giray'ın yardıma geldiğini haber alınca Şemahı'ya dönmek zorunda kaldı. Bu arada İran hükümeti, Mehmed Giray ile dostane münasebetler tesisi için uğraştı ise de başarılı olamadı. Osmanlı kuvvetleri Kırım kuvvetleriyle birlikte Şemahı'ya girdiler. Kuzey Azerbaycan bölgesi zaptedildi. Bundan sonra Mehmed Giray Kırım'a dönmüş, oğlu Gazi Giray'ı cüzî kuvvetle bırakmıştı. İran kuvvetleri tekrar taarruza başladılar. Şirvan'a girmeye muvaffak oldular, fakat burada fazla kalamadılar(3).

Bu sırada Sokullu Mehmed Paşa'nın 1579'da öldürülmesiyle hâmîsiz kalan Lala Mustafa Paşa azledildi. Yeni serdar Koca Sinan Paşa Tiflis'e kadar gidip bazı tedbirler alarak döndü. Bu sırada barış isteyen

(1) Bekir Kütükoğlu, «Mustafa Paşa, Lala» mad., İ.A.
(2) M. Tayyib Gökbilgin, «Hasan Paşa, Sokullu-zâde» mad., İ.A.
(3) Bekir Kütükoğlu, Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri, İstanbul 1962, 90-103; Bekir Kütükoğlu, Murad III. mad., İA.

İran, Türkmen İbrahim Han'ı İstanbul'a göndererek yine oyalama siyaseti güdüyordu. Zira daha müzakere zemini hazırlanırken İran hükümeti Şirvan'a asker sevketmişti. Özdemiroğlu Osman Paşa zor duruma düşmüş, Demir Kapı'ya çekilmek zorunda kalmıştı. Bu arada Tiflis'e gönderilen lâşenin de İranlılar tarafından yağmalanması anlaşma zeminini tamamen ortadan kaldırdı. Şirvan'ı elde tutmaya azmetmiş bulunan Osmanlı devleti, Kefe'ye gönderilen kuvvetleri Kefe beylerbeyi Cafer Paşa kumandasında Demir Kapı'ya sevketti. Buna mukabil İmam-Kulu Han 1583 baharında harekete geçti. Osmanlı ordusu Baş-Tepe mevkiinde İran ordusunu hezimete uğrattı. İki tarafın meşaleler yakarak gece de savaşmalarından dolayı bu savaşa «Meş'ale Savaşı» denir. Bundan sonra Osman Paşa Şemahı kalesini tamir ve tahkim ettirdi. Surun etrafı su ile çevrilip Amasya beyi Şâmî Mustafa Bey beylerbeyi olarak burada bırakıldı. Osmanlı ordusunun bu galibiyeti üzerine civar Gürcü melikleri hediyeleriyle birlikte Türk ordugâhını ziyaret ettiler. Böylece bu savaşla bölgede Osmanlı nüfûzu yerleşmiş oldu(1).

Bu seferle yakından ilgili olan Kırım hanının itaati meselesini burada belirtmek yerinde olur. Kırım hanı Mehmed Giray İran seferlerine katılmakta öteden beri isteksiz davranmış, bu da padişahın dikkatini çekmişti. Bu yüzden Özdemiroğlu Osman Paşa Kırım üzerine gönderildi. Mehmed Giray bunu haber alıp Kefe'yi muhasara ile kaleyi elde etmek istemiş, etrafı ateşe vermişti. Osman Paşa İstanbul'dan gelen taze kuvvetlerle Kırım'a ulaştığı zaman Mehmed Giray bertaraf edilmişti. İslâm Giray Kırım tahtına oturtulup payitahta dönüldü. Özdemiroğlu Osman Paşa bu başarılarından dolayı sadrâzam tayin edildi (1584).

İran'a karşı kazanılan zaferin bölgede güçlendirilmesi faaliyetlerinden dolayı Şark serdarı tayin edilen Ferhad Paşa Revan kalesini tahkim ve Cağalazâde Sinan Paşa'yı muhafız tayin etti. Ancak İran taarruzları kış aylarında dahi durmuyordu. Bunun üzerine Osman Paşa, 1585 Haziranı'nda tekrar Şark seferine tayin ve Tebriz'in zaptına memur edildi. Alıvar mevkiinde Hamza Mirza emrindeki İran ordusu mağlup edildi. Tebriz İran ordusunun tahliyesi ile savaşsız elde edildi. Ancak bir müddet sonra Cağalazâde Sinan Paşa'nın ve peşinden diğer bir Osmanlı ordusunun mağlubiyeti asker arasında bir yılgınlık yarattı. Cağalazâde serdar tayin edildi. Tebriz'i elden kaçıran İranlılar burayı tekrar almak için 11 ay ısrarla muhasara ettiler. Çok iyi müdafaa edilen kale önünden çekilip gittiler. Bir müddet sonra tekrar serdar tayin edilen Ferhad Paşa Tebriz'i tekrar tahkim ve içine asker koyarak Er-

(1) Bekir Kütükoğlu, Aynı eser, 103-128

zurum kışlağına çekildi. Van beylerbeyi Cafer Paşa ise Ordubâd, Merend ve Dizmar bölgelerinde sükûneti temin etti. Diğer taraftan Bağdat ve Şehrizor bölgelerinde de taarruzlar geliştirilerek İran'ın gücünün zayıflatılması planlandı. İran'ın içişleri ise karışık olup II. Şah İsmail adı ile isyan eden Kalender'in mağlup edilmesiyle ortalık daha da karışmıştı. Bunun üzerine Bağdat bölgesine önce Süleyman Paşa sonra Cağalazâde Sinan Paşa serdar tayin edildiler(1).

b. Osmanlı - İran Barışı

İran'ın iç durumunun karışık olması ve Osmanlı devletinin teşvikleriyle Özbek kuvvetlerinin zaman zaman taarruzları bu ülkeyi barış görüşmelerine mecbur etmişti. Safevî hükümeti tarafından veliahdın küçük oğlu Haydar Mirza'nın İstanbul'a gönderilmesi bu görüşmelere zemin hazırladı. Ancak yeni şah Abbas Mirza'nın barış taraftarlarını öldürtmesi üzerine, Osmanlı devleti harekâta tekrar başlamak zorunda kaldı. Bu harekâtta Osmanlı orduları başarılar kazanarak Gori (Hasan-âbâd)'yi zapt, ertesi yıl ise Ferhad Paşa Gence'yi fethetti. Bu durumda Şah Abbas Haydar Mirza'yı kıymetli hediyelerle İstanbul'a göndererek anlaşma zemini hazırladı. Esasen Osmanlı devleti de harbin devamını arzu etmiyordu. Yıllardır süren mücadele hazinede darlık yarattığı gibi, fethedilen ülkeler de hazineye mâli külfet getiriyordu. Diğer taraftan asker arasında dahi hoşnutsuzluk başgöstermiş bulunuyordu.

Nihayet Osmanlı-İran sulhü gerçekleşti (21 Mart 1590/14 Cemaziyelevvel 998). İmzalanan İstanbul andlaşmasına göre fethedilen topraklar Osmanlı devletinde kalacak, İran Türkiye'ye müteveccih Şii propagandasından vazgeçecek ve İran'daki Sünniler'e baskı yapılmayacaktı.

Bu andlaşma Osmanlı devletinin İran ile imzaladığı ikinci sulh olmaktadır. Osmanlı devleti Kafkasya ve Azerbaycan'ı ilhak etmekle beraber bu süretle yeni dertleri de üzerine almış oluyordu. İran ise dahili sıkıntıları son bulduktan ve Özbek tehdidi kalktıktan sonra Anadolu'daki Celali isyanlarını ve devletin batıda uğraşmasını fırsat bilerek yeni bir sefer kapısı açacaktır(2).

Rusya'nın genişlemesi Osmanlı devletinin dikkatini çekiyor, fakat uzun süren mücadeleler devletin ciddî tedbirler almasını engelliyordu. Diğer taraftan devlet İran seferinin başlamasıyla Sünnî Özbek hükümdarı Abdullah Han ile irtibat kurmuş bulunuyordu. Ayrıca Ruslar'ın

(1) Bekir Kütükoğlu, Aynı eser, 169 vd.
(2) Bekir Kütükoğlu, Aynı eser, 193-198

Kafkas bölgesine el atmaları da Özbekler'i Osmanlı devletine yaklaştırmıştı. Hatta 1587'de Özbek ve Nogay elçileri İstanbul'a gelip Rus-lar'ın Astarhan'a geldiklerini ve müstakbel tehlikeyi anlatmışlardı. Bu suretle Kırım da tehlikeye girmiş bulunuyordu. İslâm Giray Han 1588 de Moskova üzerine sefere giderken yolda öldü. Osmanlı hükümeti ise Avusturya ile mücadelesinin başlamasiyle kuzey komşusu ile uğraşmaktan vazgeçmek zorunda kaldı.

III. Murad devrinde Lübnan'da Dürzî reisleri bir fesad hareketi başlattılar. Mısır ve Suriye'den gelen vergileri yağmaladılar. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti Mısır valisi İbrahim Paşa'yı bu işin halli ile görevlendirdi. İbrahim Paşa Maanoğlu Emir Korkmaz'ı Şam'a çağırttı, gelmeyince üzerine yürüyerek onu mağlup etti (1585). Yerine oğlu ve halefi II. Fahreddin geçirildi. Ancak II. Fahreddin Osmanlı devletine büyük bir kin besleyerek, müstakil bir Lübnan devleti kurmayı hayal etmiştir. İleride devletin Avusturya ve İran savaşları ile meşgul olmasından istifade ile faaliyete geçecektir(1).

c. Sokullu Mehmed Paşa

Osmanlı devletinin en meşhur devlet adamlarından ve veziriazamlarındandır. Sırp asıllı olan Mehmed Paşa Bosna'ya bağlı Sokoloviç köyünde doğmuştur. Tanınmış bir aileye mensup olan Mehmed Paşa 15-16 yaşlarında iken Kanunî'nin ilk devirlerinde devşirilip Edirne sarayında alıkonulmuş ve tahsil ve terbiye gördükten sonra silsile-i merâtibe uygun olarak devlet hizmetinde en küçük rütbeden en büyüğüne ulaşmıştır. Sonraları babası dahil ailesinden bazı kimseler de müslüman olmuştur. Sokullu devlet idaresinde büyük hizmetler gördü. Devlet işlerinde siyasî kabiliyet ve istidadı fazla idi. Mesela Osmanlı devletinin Asya müslüman devletleriyle irtibat kurması, Sumatra'daki Açe hükümdarının Portekizliler'e karşı yardım taleplerine asker, top, tüfek ve diğer harp levâzımatının gönderilmesi zikredilebilir. Diğer taraftan Ejderhan (Astarhan) ve Kazan devletleriyle temas kurulması ve Don (Ten), Volga (İtil) nehirlerinin birleştirilmesi teşebbüsü hesaba katılmalıdır. Sokullu, İran seferine taraftar değildi. O askere güvenemediğini, masrafların artacağını, reâyânın vergiden ezileceğini ifade ederek Kanunî devrinde çekilen eziyetleri örnek gösterdi ise de itirazı dikkate alınmadı. Sokullu bu faaliyetlerine mukabil çok da düşman kazanmıştı. Kendisini çekemeyenler padişahı, aleyhine kışkırtmışlar, nihayet bir tertiple onun katline sebep olmuşlardır (12 Ekim 1579). Sokullu'nun ölümü ile büyük bir devlet adamı kaybedilmiştir. Osmanlı

(1) M. Cavid Baysun, «Ma'n» mad., İA.

devletinin yükselme devri genellikle onun ölüm tarihi ile nihayetlendirilir. Sokullu bir çok hayrat da bırakmıştır(1).

d. Osmanlı - İngiliz Ticari Münasebetlerinin Başlaması

III. Murad devrine kadar Osmanlı devleti sahillerinde ticaret yapma imtiyazı Venedik ve Fransa'ya verilmiş bulunuyordu. İngilizler ise, Kıbrıs'ın Türkler tarafından fethi ile bölgeden uzaklaştırılan Venediklîler'in yerini almağa başladılar. 1579-1580'den sonra İngiliz ticaret gemileri artık Doğu Akdeniz'de seyrediyordu. III. Murad 1579 yılında 3 İngiliz tüccarına Osmanlı topraklarında ticaret yapma imtiyazını tanıdı. Bu süretle Londra'da Osmanlı devletinde ticaret yapma hevesi uyandı. Kraliçe I. Elizabeth, Sultan Murad'a gönderdiği mektubunda 3 İngiliz'e verilen imtiyazın diğer İngiliz tüccarlarına da teşmilini talep ediyordu. Buna karşılık Türk tüccarlarının da İngiltere'de ticaret yapabileceği bildiriliyordu. Nihayet İngiliz William Harborne Mayıs 1580 de İngiliz tüccarlarının Türkiye'de serbest ticaret yapmalarını kabul eden ilk ahidnâmeyi aldı. 12 İngiliz'e ticarî imtiyaz verilmişti. Bu hak 7 yıllığına verilmiş olup tüccarlar yıllık 500 İngiliz lirası vergi vermeğe mecbur tutulmuşlardı. İngilizler 1592'de *«Levant Company»* adlı bir şirket kurarak ticaretlerini istikrarlı bir yola soktular(2).

e. Kuzey Afrika'da Osmanlı Hâkimiyeti

III. Murad devrinde Osmanlı hâkimiyetinin Kuzey Afrika'nın özellikle batısında geliştiği ve hatta daha da içerilere nüfuz ettiği anlaşılmaktadır. Fas'a İspanyollar'ın himayesine girmiş bulunan Sadiye şerîflerinden Mevla Abdullah 1574'de ölünce halefleri İspanyol idaresine yüz çevirip Osmanlı devletinin himayesini istemişler ve Abdülmelik'in hükümdarlığı gerçekleştirilmişti. Ancak başta papalık olmak üzere Fransa ve İspanya dikkatlerini Fas'a çevirip kuvvetlerini birleştirdiler. Portekiz kralı Don Sebastian'ın kumandasında Tanca yakınlarında Afrika sahillerine çıktılar. Burada Abdülmelik'in tahtta rakibi Mevla Muhammed Mütevekkil'in kuvvetlerini de alan Don Sebastian Vadi's-Sebil (Kasrü'l-Kebîr, Alkazar) mevkiinde büyük bir hezimete uğradı (1578). Abdülmelik'in elinden kaçarken Mütevekkil ile birlikte nehirde boğuldu. Portekiz kuvvetlerinden pek azı sahile ulaşabildi. Genç Portekiz kralı Don Sebastian vâris bırakmadan öldüğü için İs-

(1) M. Tayyib Gökbilgin, «Mehmed Paşa, Sokullu» mad., İA.

(2) Mubahat S. Kütükoğlu, Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri I, (1580-1838), Ankara 1974, 6-16; Akdes Nimet Kurat, Türk-İngiliz münasebetlerinin başlangıcı ve gelişmesi, 1553-1810, Ankara 1953, 182-186

panya kralı II. Philip Portekiz krallığına da getirildi. Bir müddet sonra Abdülmelik ölünce oğlu Ahmed el-Mansur'un hükümdarlığı Osmanlı devleti tarafından tanındı(1).

f. Osmanlı - Bornu Münasebetleri

Yakın zamana kadar Osmanlı devlet adamlarının Afrika içleri ile ilgilendikleri ve siyasî münasebet tesis ettikleri hakkında bilgiler mevcut değildi. Fakat son yıllarda yapılan araştırmalarla Orta Afrika'da bulunan müslüman Bornu Sultanlığı ile siyasî ve ticarî münasebetlerin kurulduğu ortaya çıkmıştır. Bu münasebetlerde Trablusgarb eyaletine bağlı Fizan sancağı önemli rol oynamıştır. Zira burası Orta Afrika'ya en yakın Osmanlı toprağıdır. Bornu devletinin en zengin devri İdris Alavma (1570-1602)'nın hükümdarlık zamanıdır. 1551 de Sinan Paşa ve Turgut Reis tarafından fethedilen Trablusgarb, bir Osmanlı eyaleti olarak teşkilatlandırıldıktan sonra Osmanlı-Bornu ticarî münasebetleri arttı. Bornu sultanı İdris Alavma hacca gittiği zaman, burada Türkler'in elinde ateşli silahları görüp kendi ordusunu da bunlarla techiz etmeyi planladı. Bornu hükümdarı Osmanlı devletinden silah ile birlikte uzman da getirtti. Bornu sultanları Trablusgarb'a yerleşmiş bulunan Türklerle iyi geçindiler. Türk belgelerinde Bornu sultanları «Bornu hâkimi», halkı da «karalar taifesi» olarak anılmaktadır(2).

Bornu hükümdarı Melik İdris 1574 tarihinde beş kişilik bir elçilik heyetini İstanbul'a gönderdi. Heyet Osmanlı devletinden hac farîzasını îfâ etmek üzere yollara düşen hacıların emniyetinin sağlanmasını talep ediyordu. Ayrıca tüccarların da yol emniyeti Osmanlı devletinden isteniyordu. Bornu elçisi Elhac Yusuf 1579'da İstanbul'dan ayrıldı. III. Murad Bornu hükümdarı Melik İdris'e iki mektup gönderdi. Bu mektuplarda hac ve ticaret yollarının emniyetinin tam olduğu ve her türlü tedbirin alındığı ifade edilmişti. Ayrıca Melik İdris'ten idaresi altındaki ülkeleri koruması, halkı adaletle yönetmesi ve Osmanlılar'a bağlı hudud kumandanları ile iyi geçinmesi istenmekte idi. Bundan sonra Osmanlı-Bornu ilişkileri devam etmiştir(3).

g. Osmanlı - Avusturya Savaşları

1565 yılında imzalanan 8 yıllık muahede III. Murad'ın cülûsu ile tasdik edilmiş olmasına rağmen Bosna ve Macaristan hududunda kü-

(1) Bekir Kütükoğlu, «Murad III», mad., İ.A.

(2) Cengiz Orhonlu, «Osmanlı-Bornu Münasebetlerine Ait Belgeler», Tarih Dergisi, İstanbul 1969, sayı 23, 111-120; G. Yver, Bornu mad., İ.A.

(3) Cengiz Orhonlu, Aynı makale, 120-123

melenmiş Uskok denilen haydutların taarruzlarından hudut boylarında sakin olan Türk halkı bizâr olmakta idi. Osmanlı hudut kuvvetleri de zaman zaman bunları tedip maksadıyla hududu aşmakta idi. Bunlardan Bosna beylerbeyi Telli Hasan Paşa Avusturya'nın Hırvatistan topraklarına akınlar yapmış Hrastoviçe, Gora ve Bihke'yi zapt ile Petrina bölgesinde bir de kale inşa etmişti. Hatta Avusturyalı kumandan Nadasdy'yi mağlup ederek aldığı esir ve ganimetleri İstanbul'a göndermişti. Diğer taraftan Avusturya elçisi, Telli Hasan Paşa'nın azli veya başka bir yere nakli için padişahı tazyik etmekteydi(1). Avusturya bir taraftan da sefer hazırlığı yapmakta idi. Bunun üzerine Sadrâzam Siyavuş Paşa Rumeli beylerbeyi Kirli Hasan Paşa'yı, Telli Hasan Paşa'ya yardıma memur etti. Kirli Hasan Paşa da yardım haberi üzerine askerî önemi bulunan Siska (Sissek)'yı muhasara etti. Fakat bu sırada sadarette yapılan değişiklik ve Koca Sinan Paşa'nın yardımı iptal etmesi üzerine Telli Hasan Paşa mağlup ve perişan geri çekildi. Askerin önemli bir kısmı ile kendisi de hayatını kaybetti.

Hükumet merkezinde büyük bir teessüre sebep olan bu hezimet üzerine Sadrâzam Koca Sinan Paşa'nın ısrarı ile Avusturya'ya karşı savaş ilân edildi. Sinan Paşa'nın savaş ilânında ısrar etmesinin bazı sebepleri vardı. İran cephesini müsbet bir neticeye bağlamış bulunan Ferhad Paşa'yı kıskanıyor ve kendisi de böyle bir sonuca ulaşmak istiyordu. Halbuki Sinan Paşa Erdel, Eflak ve Boğdan beylerinin İmparator II. Rudolf ile gizlice anlaştıklarını bilmiyordu. Ordu Belgrad'a ulaştığı zaman Avusturya tecavüzlerinde üss olarak kullanılan Pespirim ve Palota kaleleri fethedildi. Ancak bundan sonra sipahi ve yeniçeriler kışın yaklaşmasını bahane ederek Sinan Paşa'yı Belgrad'a çekilmeğe mecbur edip «*terakki*» talebinde bulundular. Böylece kapıkulu arasında disiplinsizlik başlamıştı.

Osmanlı ordusunun kışlağa çekilmesini fırsat bilen Avusturyalılar Neograd ile birlikte bazı kaleleri zaptettiler. Bu arada muhasara edilen Hatvan ve Estergon kaleleri iyi müdafaa edildiği için düşmana teslim olmadı. Baharın gelmesiyle sefere devam eden Koca Sinan Paşa Tata ile Samartin (St. Martin) ve nihayet 60 günlük bir muhasaradan sonra Yanık'ı fethe muvaffak oldu. Bu kaleleri müdafilere bırakan sadrâzam Belgrad'a çekildi(2).

Eflak ve Boğdan'da XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı devletinin nüfuzu kuvvetlenmiş; bununla beraber reâyâ üzerinde malî külfet de artmıştı. Durum böyle iken dış telkinler ve istiklal vaadleri bunla-

(1) Selânikî Mustafa, Aynı eser, 336-337
(2) Bekir Kütükoğlu, «Murad III» mad., İ.A.

rın uyanmasına sebep olmuştu. Her üç beylik de Türkler aleyhine kurulmuş bulunan «mukaddes ittifak»a girdiler(1). Bunlar İmparator II. Rudolf'u metbû tanıdılar. Devletin başına bir de bu isyanlar çıkınca Avusturya cephesindeki kuvvetler azaltıldı. Zira Eflak beyi Mihal, Yergöği'deki katliamından sonra Tuna'yı aşıp Rusçuk'ta da katliam yapmıştı(2).

ğ. Üçüncü Murad'ın Vefatı ve Şahsiyeti

Osmanlı-Avusturya mücadelesinin ciddîleştiği bir sırada 16-17 Ocak 1695 (6 Cemaziyelevvel 1003) tarihinde vefat etti. Vefatından 20 gün kadar evvel soğuk algınlığından muzdarip olduğu biliniyordu. Valide Nur-Bânû Sultan Manisa'da bulunan şehzade Mehmed'e haber gönderip gelmesini temin ederek cülûsu müteakip, babası II. Selim'in Ayasofya'daki türbesinin bahçesine defnedildi. III. Murad zayıf iradeli ve âciz bir hükümdardı. Sokullu Mehmed Paşa'nın öldürülüş tarihine (1579) kadar işler gayet iyi gitmişti. İstanbul dışına çıkmak şöyle dursun son senelerde saraydan dahi dışarı çıkmamıştı. Vefatında 49 çocuğu bulunuyordu. Muradî mahlası ile Türkçe, Arapça ve Farsça şiir yazdığı gibi bu dillerde divanlar da tertip etmişti. III. Murad aynı zamanda hüsn-i hatt sahibi olup nesih ve ta'lik yazılar yazardı. Gelibolulu Âlî, *Menâkıb-ı Hünerverân* adlı eserini III. Murad adına kaleme almıştır.

III. Murad hayır işlerine önem vermiş olup, cülûsundan sonra babası zamanında başlanılmış bulunan Harem-i Şerif duvarlarının mermerden yapılması işini tamamlatmıştır. Ayrıca Mekke'de başka hayır tesisleri yaptırdığı gibi Medine'de de bir medrese, mektep ve vaziye vücuda getirmiştir. Manisa'daki Muradiye Külliyesi ise onun daha şehzadeliğinde başladığı hayır işidir(3).

---

(1) «Mukaddes ittifak», haçlı seferlerinden ciddî bir sonuç alamayan hristiyan âlemini yeni uyarışa sevketmek isteyen Papa VIII. Clément tarafından kurulmuştur. Gayesi Türkler'i en azından Avrupa'dan atmak idi. Müslüman devletleri dahi kendi safına çekmek isteyen Papa VIII. Clément Hindistan'a kadar elçi göndermiştir. Bu arada Eflak ve Boğdan voyvodalarına da gizlice elçiler gönderen Papa, Osmanlı devlet adamlarının rüşvet taleplerinden yılmış bulunan bura beylerini mukaddes ittifaka kolayca dahil etmişti. Geniş bilgi için bkz; İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, III, 37-138

(2) İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III, kısım 1, 70-72

(3) Kamil Su, Mimar Sinan'ın Eserlerinden Muradiye Camii, İstanbul 1940. Bu konuda tamamlayıcı bilgi ve kaynak için bkz. Bekir Kütükoğlu, «Murad III.» mad., İA.

III — ÜÇÜNCÜ MEHMED

III. Murad'ın Safiye Sultan (Venedikli Bafo)'dan doğma oğlu olup babasının şehzadeliğinde Manisa'da 1566'da dünyaya gelmiştir. Şehzadeliğinde İbrahim Cafer Efendi, Haydar Efendi ve Pir Mehmed Azmî Efendi gibi devrin tanınmış âlimlerinden tahsil ve terbiye gördü. Şehzade Mehmed babasından büyük alâka ve ihtimam görerek yetişmiştir. Nitekim onun sünnet düğünü azamet ve ihtişam bakımından Osmanlı tarihinde önemli bir yer işgal eder. III. Murad, bu düğüne devlet yönetiminin üst kademelerinde görev almış İstanbul ve taşradaki zevatı davet ettiği gibi Mekke şerîfi, Kırım hanı, Türkistan ve Hindistan hükümdarlarını da çağırmıştı. Hatta Avusturya imparatoru II. Rudolf ile Venedik dükü dahi davet edilmişlerdi. Sünnet düğünü At Meydanı (Sultan Ahmed Meydanı)'nda 1582 Haziran ve Temmuz aylarında 50 yük akçe harcanmak sûretiyle yapılmıştı. Düğünde devrin en meşhur eğlence ve gösteri ustaları bütün maharetlerini ortaya koyarak davetlilere neş'eli iki ay geçirtmişlerdi(1). Şehzade Mehmed ertesi yıl Manisa sancağına giderek cülûsuna kadar burada kaldı.

Şehzade Mehmed babasının vefat haberini alır almaz İstanbul'a gelmiş, 27 Ocak 1595 (16 Cemaziyelevvel 1003)'de biat işi tamamlanarak tahta cülûs etmişti. Babasının cenaze merasimi akabinde 19 kardeşini idam ettiren III. Mehmed, Fatih'in ihdas ettiği «*Kanunnâme-i Âl-i Osman*»da ifade edilen «*Nizâm-ı âlem*» maddesine uymuştur. Bazıları ana kucağından alınarak idam edilen bu şehzadeler devletin bölünmez bütünlüğünün kurbanları olmuşlardır. Cenazeleri İstanbul halkının feryad ve figanları arasında babalarının ayak ucuna defnedilmişlerdir. III. Mehmed böylece saltanatının emniyeti için kardeş katili işini çığırından çıkarmış oldu.

III. Mehmed bundan sonra kapıkulunun mutad cülûs bahşişi ve terakkilerini verdirterek askeri memnun etmiştir. Bu sırada Belgrad'da kışlağa çekilmiş bulunan Koca Sinan Paşa azl ile yerine sadaret kaymakamı Ferhad Paşa tayin olundu. Bu Ferhad Paşa'nın ikinci sadareti

(1) M. Tayyib Gökbilgin, «Mehmed III.», mad., İA.

oluyordu. Ferhad Paşa aynı zamanda Avusturya serdarı da tayin olunmuştu.

a. Osmanlı - Avusturya Savaşları

Devlet zaten Avusturya savaşlarıyla güç hal ile uğraşırken başına bir de isyankâr tavır takınan Eflak, Boğdan ve Erdel meselesi çıkmıştı. Hele Eflak voyvodası Mihal'in tecavüzlerine devam ettiği haberi üzerine Sadrâzam Ferhad Paşa sefere tayin olundu. Ancak askerin Ferhad Paşa'yı sevmemesi ve bunu belli etmeleri üzerine sâbık sadrâzam ve serhaddin durumunu bilen Koca Sinan Paşa dördüncü defa sadarete getirildi. Sadrâzam ve Serdar-ı ekrem Koca Sinan Paşa Eflak üzerine yürüyerek Bükreş ve Tergovişte'yi zaptetti.

Buna rağmen Mihal firar etmiş, Eflak'de otorite tesis edilememiş iken ordunun bir de mağlup olması sadrâzamın gözden düşmesine sebep oldu. Zira askerin Yerköyü'den Rusçuk cihetine Tuna'yı geçmesi sırasında Mihal'in yetişmesi ve köprüyü top ateşi ile yıkması üzerine askerin bir kısmı karşı tarafta ve nehirde eriyip gitmiştir. Hatta Osmanlı devletinin meşhur akıncı kuvvetleri karşı tarafta kaldığı için tamamen yok olmuş ve bu hadise ocağın sönmesine sebep olmuştur(1). Bundan başka Avusturya cephesindeki serdar Sinan Paşazade Mehmet Paşa gerekli tedbirleri almadığı için Prens Mansfeld kumandasındaki müttefik ordusu Estergon ile Vişegrad kalesini zaptetti. Bu başarısızlıklar sadrâzamın azline sebep oldu. Ancak yerine tayin olunan Lala Mehmed Paşa'nın on gün sonra vefatı üzerine beşinci defa Hoca Sinan Paşa sadarete getirildi. Sinan Paşa rakiplerinden çekindiği için padişahı da sefere götürmeye karar vermiş ve onu ceddi Sultan Süleyman gibi ordunun başında bulunmasının faziletlerini anlatarak ikna etmişti. Bu konuda Şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendi de sadrâzamı desteklemişti. Nihayet Sultan III. Mehmed eski geleneği canlandırmaya karar verdi(2). Sefer hazırlıkları yapılırken ihtiyar sadrâzam ölmüş yerine İbrahim Paşa tayin edilmiştir.

1) Haç-Ova Meydan Savaşı

Tarihimizde Eğri seferi veya Haç-Ova meydan muharebesi diye adlandırılan bu seferde ordu Edirne, Filibe, Sofya ve Niş tarikiyle Belgrad'a vâsıl olmuştur. Belgrad'dan hareket eden ordu, Varadin'de Tuna üzerinde kurulan köprüden geçerek Eğri kalesine yöneldi. Eğri Avus-

(1) İsmail Hami Danişmend, **Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, III, 157
(2) Peçuyi, **Tarih**, II, 189; Naima, **Tarih**, I, 121

turya'nın Macaristan'daki en önemli kalelerinden olup stratejik önemi haizdi. Zira Erdel ile Avusturya arasındaki haberleşme yollarını kontrol altında bulunduruyordu(1).

Bu müstahkem kaleye gelindiği zaman önce teslim teklif edilmiş teklifin reddedilmesi üzerine ateşe başlanmıştır. Çok iyi tahkim edilmiş olan kale yapılan hücumlarla ele geçirilmiş bu defa müdafiler iç kaleye çekilmişlerdir. Buranın fethi gerçekleşmek üzere iken müdafiler teslim olmuşlar ve kale vire ile fethedilmiştir. Böylece 19 gün süren muhasaradan sonra bu önemli Macar kalesi Avusturyalılar'ın elinden kurtarılmış oluyordu (12 Ekim 1595). Fethin ilk cuma günü geleneklere uyularak şehrin en büyük kilisesi camie tahvil edilerek cuma namazı kılınmış III. Mehmed adına hutbe okunmuştur. Bu sırada Hadım Cafer Paşa yanında birkaç bin kişilik ordusuyla Eğri kalesini kurtarmak üzere gelen Maximilian'ın ordusu ile karşılaşıp mağlup oldu. Bunun üzerine Eğri'de toplanan harp meclisi Maximilian'ın üzerine yürünmesine karar verdi. Bu karar özellikle mecliste bulunan Hoca Sadeddin Efendi'nin de teşvik ve tavsiyeleri ile alındı. Nihayet ordu Eğri'den Haç-Ova'ya yürüyüp burada düşmanla karşılaştı. Haç-Ova'da ilk gün ciddî bir netice alınamadı. Avusturya topçusunun üstün ateş gücü Türk ordusu üzerinde hissedildi.

İkinci günü seher vakti başlayan mücadele şiddetli düşman taarruzlarıyla top ve tüfek ateşleriyle düşman lehine dönmüş, hatta düşman askerleri Otağ-ı hümâyûna yaklaşmıştı. Birkaç hazinenin yerini dahi tesbit etmişlerdi. Aç gözlü Avusturya askerlerinin büyük bir kısmının Türk ordugâhında yağmaya başladıkları sırada savaş eri olmayıp da hizmetlerde çalışanlar ellerine geçirdikleri aletlerle düşmana saldırdılar. Düşman arasında süratle bozgun alâmetleri belirdi. Bu sırada «*kafir kaçtı*» avazeleri asker arasında büyük bir manevî coşkunluk meydana getirdi. Derhal toparlanan asker bütün gücü ile düşmana yüklendi. Avusturya ordusu feci bir hezimete uğradı. Kaynaklara göre ellibin Avusturya askeri telef oldu(2). Önemli miktarda silah ve cephane ele geçirildi (26 Ekim 1596).

Bu Osmanlı tarihinin zaferle neticelenen son büyük meydan muharebesidir. Fakat savaşın nimetlerinden gerektiği gibi istifade edilmemiştir. Padişahın İstanbul'a dönmekte ısrar etmesi bunun başlıca sebebi olmuştur. Eğer Budin'de kışlayıp düşmana gözdağı verilseydi uç boyu kaleleri muhakkak teslim olurdu. Hatta Belgrad'da kışlansa

(1) Tayyib Gökbilgin, «Eğri» mad., İA. Eğri Kanuni devrinde 1552 yılında serdar Ahmed Paşa tarafından 39 gün kuşatılmış fakat alınamamıştı.

(2) Tayyib Gökbilgin, «Mehmed III.» mad., İA.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III, 1. kısım, 75-79

dahi ilkbaharda önemli sonuçlar alınabilecekti(1). Halbuki Osmanlı sınır boylarında artık eskisi gibi disiplin yoktu. Avusturyalılar'ın boş kalan serhadde yine harekâtta bulunacakları muhakkaktı. 1597 Haziranı'nda genç ve tecrübesiz serdar Satırcı Mehmed Paşa Avusturya cephesine gönderildi. Nitekim bir Avusturya ordusu Yanık kaleyi muhasara ederken diğeri de Tata kalesini almıştı. Osmanlı ordusu Belgrad ve Budin üzerinden Yanık kaleye yürüyüp kaleyi kurtardı. Ordu Vaç önlerine geldiği zaman düşman kaleyi terk ile esas orduya iltica etti. Bundan sonra önemli bir harekât yapılmadan ordu Belgrad kışlağına çekildi. Serhad boylarını boş bulup istediği gibi harekât düzenleyen Avusturyalılar 1598 Martı'nda bir gece ansızın kaleyi zaptettiler.

Diğer taraftan âsi Erdel voyvodası Sigismond, Tımışvar eyaletinde bazı kaleleri alarak Tımışvar kalesini dahi tehdide başlamıştı. Kırım hanı Gazi Giray'ın kuvvetlerinin gelmesi üzerine harekete geçen Satırcı Mehmed Paşa Varat üzerine yürüdü. Muhasara bir aydan fazla sürdü, şiddetli yağmurlardan dolayı bir netice alınamamış iken Budin'in Arşidük Mathias tarafından muhasarası haberi geldi. Aynı zamanda Osmanlı ordusu da Varat'ı muhasara altına aldı. Fakat her iki taraf da bir netice alamayınca ve kışın gelmesiyle muhasaralar kaldırıldı. Böylece iki savaş mevsimi boşuna harcanmış, üstelik düşmanın derlenip toparlanmasına imkân verilmişti. Bunun üzerine Satırcı Mehmed Paşa azl, yerine Sadrâzam Damad İbrahim Paşa serdar tayin edildi. Asker Belgrad'a vardığı zaman Uyvar taraflarına gidilmesine karar verildi. Ordu Ciğerdelen'de iken Avusturya'nın barış teşebbüsleri oldu ise de anlaşma hasıl olmadı. Bunun üzerine ordu bölgede bazı akınlarda bulunarak Belgrad'a döndü. İbrahim Paşa'nın gayretleriyle orduda disiplin sağlanmıştı. Irk ve din farkı gözetmeyen sadrâzam reâyâyı dalma himaye ederek bölgede devletin nüfûzunu arttırmıştı. Bundan başka Drava nehri civarında otuz yıldan beri halkı taciz eden haydutları cezalandırarak burada emniyeti sağlamıştı(2).

Sadrâzam İbrahim Paşa 1600 yılı baharında tekrar sefere çıkıp Kanije üzerine yürüdü. Bu arada Bobofça kalesi de istirdat edilmişti. Ordu Kanije'yi kırk günden fazla muhasara etti. Kalenin barut mahzeninin infilâkı üzerine müdafiler teslim olmak zorunda kaldılar. Kanije beylerbeyilik haline getirilip Tiryaki Hasan Paşa'ya verildi. Damat İbrahim Paşa 1601 Temmuzu'nda yeni bir sefere çıkmak üzere iken serhadde öldü. Yerine sadaret kaymakamı bulunan Yemişçi Hasan Paşa tayin olundu. Yeni sadrâzam hemen Belgrad'a hareket etti. Ordu daha Belgrad'a ulaşmadan İstolni Belgrad'ın düşman eline geçtiği habe-

(1) Peçuyi, Tarih, II. 202
(2) Peçuyi, Tarih II. 230-231

ri geldi. Buraya gidildi ise de asker yenik düştü. Tam bu sırada Arşidük Ferdinand kumandasında bir ordunun Kanije'yi muhasara etmekte olduğu haberi geldi.

2) Kanije Müdafaası

Türk tarihinde bir kahramanlık nişânesi ve askeri sevk ve idarede bir maharet örneği olan bu müdafaa Avusturya askerinin hezimeti ile sonuçlanmıştır. Tabii bunda kale kumandanı Tiryaki Hasan Paşa'nın rolü pek büyük olmuştur. Önce Hasan Paşa düşmanda kalede top olmadığı intibaını uyandırmıştır. Halbuki kalede 100 kadar top bulunuyordu. İşte öncü kuvvetleri aldatan Hasan Paşa, esas Avusturya ordusu muhasaraya başladığı vakit şiddetli bir top ateşi ile düşmana büyük telefat verdirmiştir. Bundan sonra Hasan Paşa sık sık hurûc hareketleri yaptırarak düşmanı yıpratmıştır. Bu arada Yemişçi Hasan Paşa'dan yardım istenmişse de İstolni Belgrad'ın önünde de düşmanın bulunması iki ateş arasında kalınma ihtimalinin mevcudiyeti yüzünden yardım yapılamamıştır. Tiryaki Hasan Paşa zaman zaman hileli haberlerle düşman ordugâhını yanıltmış ve zamanın geçmesini sağlamıştır. Böylece kış mevsiminin gelmesi muhasarayı güçleştirmiş ve hele gazilerin kaleden hurûc hareketiyle düşman ordusu büsbütün perişan olmuştu. Herşeyi bırakıp selameti kaçmakta bulan Arşidük Ferdinand bir ara dönüp gelmiş ise de canını zor kurtarmıştır (18 Kasım 1601) (1).

Bu muzafferiyeti müteakip düşman ordugâhından kırkyedi top ve ondört bin İtalyan tüfeği ve daha bir çok harp levazımatı kaleye taşındı. Haber İstanbul'a ulaşınca büyük bir sevinç yarattı; şenlikler yapıldı. Müdafaada kahramanca çarpışanlar terakkilerle taltif edildiler. Padişah, Tiryaki Hasan Paşa'ya ise vezirlik pâyesi verip üç hil'at, murassa şemşir ve üç müzeyyen at hediye etmiştir. Sultan III. Mehmed ayrıca gönderdiği şu hatt-ı hümâyûn ile kahramanları kutlamıştır:

«... *Sen ki Kanije beylerbeyisi ihtiyar kulum ve müdebbir vezirim Hasan Paşa'sın... berhûrdâr olasın, sana vezâret verdim ve seninle mahsûr olan kullarım ki ... ma'nen oğullarımdır, yüzleri ak ola... bundan böyle dahi senin sözüne râm olup her ne hizmet teklif edersen edâsına dikkat ve ihtimam üzre olalar. Sana ita'at ve inkıyâd üzre oldukları benim rıza-yi hümâyûnuma sebebdir... Cümlenizi Hakk te'âlâ hazretlerine ısmarladım.*» (2)

(1) Naima, Tarih, I, 271-274; Orhan F. Köprülü, «Hasan Paşa, Yemişçi», mad., İA.

(2) Naima, Tarih, I, 279-280

3) Budin'in Müdafaası

Düşmanın Kanije muhasarası sırasında İstolni Belgrad kalesi diğer bir Avusturya ordusunun eline geçmişti. Ancak Rumeli beylerbeyi Lala Mehmed Paşa'nın gayretleriyle Ağustos 1602'de tekrar ele geçirildi. Bu sırada Erdel işleri karışmış bulunuyordu. Avusturya hâkimiyetine karşı gelmiş bulunan ve sonra devlet tarafından Erdel voyvodalığına tayin edilen Moses Szekely, Yemişçi Hasan Paşa'dan Avusturya'nın tazyikine karşı yardım istemişti.

Halbuki Arşidük Mathias kumandasındaki 80 bin kişilik diğer bir ordunun Budin'i muhasara etme ihtimali vardı. Hasan Paşa Budin beylerbeyi ve kadısının ikazlarına rağmen Erdel'e gitti. Müdafaasız kalan Peşte düşman eline geçmiş, yolda bulunan sadrâzama hemen haber uçurulmuştu. Sadrâzam geri döndüğü vakit Budin'in muhasara altında olduğunu gördü. Bu sırada Türk ordusu Peşte'yi kuşatırken diğer tarafta Avusturya ordusu da Budin kuşatmasına başlamıştı (Kasım 1602). Türk ordusunda zahire kıtlığı başgösterdiği için Peşte önünden dönülmüştür. Yalnız Budin'deki asker kaleyi şiddetle müdafaa etmiş, hurûc hareketleriyle düşmana zayiat verdirilmiştir. Hatta eski Budin valilerinden Dev Süleyman Paşa'nın icadı olan ve içleri demir parçaları ile dolu patlayabilen fıçılar, düşmana doğru yuvarlanarak yağmur mevsimi beklenmiştir. Sürekli yağmurlar başlayınca Arşidük Mathias kuşatmayı kaldırıp gitmek zorunda kalmıştır(1).

Yeni serdar Lala Mehmed Paşa, 1603 yılı sefer mevsimi için hareketle Peşte önlerine ulaşmış iken burada hatalı sevk ve idareden mağlup oldu. Hemen akabinde düşmana zayiat verdirilmiş ise de mağlubiyetin telâfisi mümkün olmamıştır. Bunda Kırun kuvvetlerini yerlerine iade eden Yemişçi Hasan Paşa'nın da vebali olsa gerek. Bundan sonra Osmanlı ordusu mevsim sonuna kadar Budin önlerinde beklemiş, Peşte'nin kurtarılması için ciddi bir harekât yapılamadan Belgrad'a, kışlağa dönmüştür.

b. Zorba İsyanı

İstanbul'da meydana gelen bu isyanın en önemli sebebi, Celâlî isyanlarından dolayı Anadolu halkının maruz kaldığı zor duruma bir tepkidir. Bu hâdise ile Türkler'in İstanbul'daki devşirme idaresine karşı öfkeleri su yüzüne çıkıyordu. Vaktiyle Yemişçi Hasan Paşa'nın şeyhülislamlıktan azlettirmiş olduğu Sun'ullah Efendi bu hâdisede önemli rol oynamıştır. Sun'ullah Efendi'nin ekseriyeti Türk menşeli olan si-

(1) Paçuyi, **Tarih**, II. 246-248; Naima, **Tarih**, I. 289-292

pahilere güvenerek bu hareketi başlattığı rivayet edilir. Bazı makamlarda değişiklikler yapıldığı gibi sipahiler padişahtan ayak divanı istemişler, Sultan III. Mehmed de kabul etmişti. Sipahiler divânda «*Anadolu Celâliler'den inim inim inliyor; Erzurum eyâleti Köse Sefer Paşa'nın sekbanları ve levendleri elinde ve Sivas eyâleti Alaca atlu demekle ma'rûf Ahmed Paşa zorbaları hükmünde ve Karaman eyâleti Deli Hasan ve Merzifon ve Kastamonu ve Kangırı (Çankırı) sancakları Tavil ve Kara Said zaptında olup Celâliler dünyayı tuttu*» diye şikâyette bulundular(1). Serhadde olan Yemişçi Hasan Paşa hadiseyi haber alır almaz süratle İstanbul'a gelip yeniçeri ocağına iltica etti. Böylece sipahilerle yeniçerilerin arası açılmış, düşmanlık balşamıştır. Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'nin azlini temin eden sadrâzam, yeniçerileri sipahiler üzerine tahrik etti. Yeniçeriler sipahileri Kurşunlu handa kıstırıp katlettiler. Yemişçi Hasan Paşa bu tehlikeli durumdan kendisini kurtardı ise de bir müddet sonra azl ve katlolundu (Ekim 1603)(2).

c. Celâli İsyanları

Celâlî isyanlarının ferdî vakalar olarak Anadolu'nun çeşitli yerlerinde 1550'li yıllarda görülmeye başladığı anlaşılmaktadır. Bu hadiseler aksayan idarî tedbirler yüzünden III. Mehmed devrine kadar artarak gelmiş ve esas tehlikeli yüzünü göstermiştir. İşte bu devre takaddüm eden devirlerde eyaletlerin ehil ellerden çıkmış olması, para ayarının bozulmasıyla iktisadî hayatın zorlaşması ve buna karşılık devletin vergi talepleri halkı zor durumlarda bırakmaya başlamıştı. Diğer taraftan eşkiyalık, iktisadî zorluklar ve devlet memurlarının (ehl-i örf) tazyikleriyle halkın toprakla meşgul olmayı terketmesi (çift-bozan reâyâ) Celâliliği körüklemişti. Ayrıca eyaletlere gönderilmiş bulunan yeniçerilerin ve kapıkulu süvarilerinin şehir ve kasabalarda halka eziyet etmeleri hükümete karşı menfi duyguların gelişmesini hızlandırdı. Bu geçen zaman zarfında timarlı sipahiler de ihmal ve alâkasızlık yüzünden tedricen bozulmaya yüz tutmuştu.

Bütün bunların yanında yıllarca süren İran ve Avusturya savaşları ve bundan dolayı talep edilen ziyade vergiler reâyâyı bitkin ve çaresiz bırakmıştı. Çağdaş tarihçiler, bu devirde Celâliliğin artmasında önemli bir sebep olarak da, Cağalazâde Sinan Paşa'nın Haç-Ova zaferinden sonra askeri yoklamasını gösterirler. Bilindiği gibi Çağalazâde Haç-Ova zaferinden sonra askere geçit resmi yaptırarak firarileri tesbit etmiştir

(1) Naîma, **Tarih**, I, 295

(2) Orhan F. Köprülü, Hasan Paşa, Yemişçi, mad., İA.; İsmail Hami Danişmend, **Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, III, 216-219, 224-225

Neticede sadrâzamın timar ve zeamet sahiplerinden ve ulûfeli askerden mevcut olmayan 30.000 kişinin tahsisatını kesmesi, bunları ağır cezalara ve idama mahkûm etmesi, firarîlerin Anadolu'ya can atmalarına sebep olmuştu. İşte bunlar zaten Anadolu'da isyan halinde olan âsî elebaşılara iltica ettiler ve isyanların büyümelerine sebep oldular(1). Başlıca sebepleri burada ortaya konmuş bulunan Celâlî isyanları takriben 15 yıl devam etmiş ve Anadolu halkına pahalıya malolmuştur. Anadolu halkı tarafından *«Celâli fetreti»* diye de adlandırılan bu ayaklanmalar, araştırıcılar tarafından değişik şekillerde yorumlanmıştır(2).

Bu devirde en önemli isyan Karayazıcı Abdülhalim'in isyanıdır. Anadolu'da yer yer Celâlî karışıklıkları başladığı zaman Karayazıcı bir devlet görevinde bulunuyordu. Abdülhalim bu görevinden Malatya'ya gelerek il erleri (bir çeşit milis kuvveti) teşkilâtının başına ağa tayin olundu. Bundan sonra etrafına çok adam toplandı. Başında bulunduğu bu teşkilât ile Celâliler üzerine gidecek iken Karayazıcı'nın birden devlete isyan ettiği görülüyor. Muhtemelen bir haksızlığa uğramış olan Karayazıcı'nın etrafına kısa zamanda 20.000 kişi toplandı. Karayazıcı üzerine gönderilen mahallî kuvvetleri mağlup ederek Anadolu'da şöhret sahibi oldu. Bir müddet sonra Urfa'yı zapt ile adeta hükümdarlığını ilan etti. Şehir ve kasabalardan cebren para (salma) toplamaya kalkıştı. Bu arada Konya'da hurûc etmiş olan sabık eşkıya müfettişi Hüseyin Paşa ile birleşti. Hükumet üzerine Vezir Mehmed Paşa'yı gönderdi. Mehmed Paşa Urfa'yı kuşatınca Karayazıcı Sivas taraflarına firar etti. Burada da halka büyük eziyetler yapan âsî lideri, Göksun taraflarına kaçtı. Burada da tutunamayan Karayazıcı'nın peşine Sokulluzâde Hasan Paşa düştü. Celâliler mağlup ve perişan olarak dağıldılar; Karayazıcı Canik dağlarında öldü(1602)(3). Yerine geçen kardeşi Deli Hasan, Şahverdi, Yularkıstı ve Tavil adlarındaki eşkıya liderleri ve onların âsî güruhları ile birleşerek kuvvetini arttırdı. Sonra Tokat'a çaresiz kalarak sığman Sokulluzâde Hasan Paşa'yı muhasara edip ölümüne sebep oldu(4). Deli Hasan'ın isyanı kendisine Bosna beylerbeyiliği ve kapıkulu süvariliği verilerek söndürülmüştür. Ancak Deli Hasan gittiği yerlerde de zulme devam edince idam edilmiştir(5). Tabiatiyle Ana-

(1) Peçuyi, Tarih, II, 205-206; Naima, Tarih, I, 165; M. Tayyib Gökbilgin «Cigalazâde» mad., İA.

(2) Mustafa Akdağ, Celâlî İsyanları (1550-1603), Ankara 1963, 1-3; Mustafa Akdağ, «Celâlî İsyanlarından Büyük Kaçgunluk 1603-1606», Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara 1966, Sayı 2-3

(3) Peçuyi, Tarih, II, 252-254; Geniş bilgi için bkz. Mustafa Akdağ, Celâlî İsyanları.

(4) M. Tayyib Gökbilgin, Hasan Paşa, Sokulluzâde, mad., İA.

(5) Peçuyi, Tarih, II, 270-271; Mustafa Akdağ, Aynı eser, 5

dolu'da isyan devam etmiştir. Karakaş, Tavil ve Yularkıstı gibi yeni Celâli şefleri etrafı yağma edip insanları öldürmekten geri durmadılar.

d. Tebriz'in Elden Çıkışı

İran'da Safevî hanedanından I. Abbas ülkedeki karışıklıklara son verip kayıpları telâfi etmek üzere faaliyete girişti. Doğuda Herat, Meşhed ve Merv gibi önemli şehirleri alıp gözlerini Batı'ya dikti. Yeni şah, Osmanlı devletini zor durumda bırakmak için başta Papalık olmak üzere diğer Avrupa devletlerine elçiler gönderip dostane temaslar kurmuştu. Bu arada İran'da yepyeni bir askerî teşkilât kuran I. Abbas, ateşli silahlar bakımından zayıf olan birlikleri de takviye etti. Osmanlı kapıkulu teşkilâtının bir benzeri de esirlerden istifade edilerek kurulmuştu(1).

Bütün bu faaliyetler yanında sınır boylarında tahriklerden de geri durmuyordu. Osmanlı devleti ise batıda Avusturya ile şiddetli bir mücadele verirken Anadolu'da da mevcudiyetini muhafaza etmeye çalışıyordu. İşte bu sırada sınır beylerinden Gazi Bey, Tebriz beylerbeyi Zincir-kıran Ali Bey ile bozuşarak hadise çıkarmış ve Şah Abbas'a meyletmişti. Bununla da kalmayarak Karnıyarık kalesine sığınmış, devlete karşı âsî tavrı takınmıştı. Ali Paşa yanında Erivan ve Nahcivan kuvvetleri de olduğu halde âsînin üzerine yürümüştü. Fırsat kollayan Şah Abbas süratle hareket ederek müdafaasız kalan Tebriz'i işgal ile halkı katletti. Böylece buradaki 18 yıllık Osmanlı hâkimiyeti son bulmuş oldu. Ali Paşa habersiz Tebriz'e dönüşünde ânî olarak İran ordusunun taarruzuna uğramış ve Sofya mevkiinde mağlup ve esir olmuştur. Bundan sonra Nahcivan ve Erivan şehirleri de peşpeşe elden çıkmıştır.

e. Üçüncü Mehmed Devrinde Elçilik Münasebetleri

Bu devirde Fransa, İngiltere, Lehistan ve Venedik ile dostane temaslar kurulmuştur. Keza Hindistan ve Buhara gibi doğu ülkeleri ile de temasa geçilmiş bulunuyordu. Fransız elçisi De Bréve, III. Mehmed devrinde İstanbul'da bulunup Fransa'yı temsil etmiştir. Bu elçi Eğri seferinde de padişahın refakatinde bulunuyordu. De Bréve kral IV. Henri'nin dahildeki düşmanlarına karşı mücadelesinde Osmanlı padişahından yardım dahi istemişti. Fransız elçisi ayrıca Osmanlı-Fransız ticaretinin gelişmesinde faaliyet göstermiş, bu ülkeye baharat, pamuk, pamuk ipliği, mazı, zamk, kuru üzüm ve sahtiyanın ihracını temin etmişti(2). Bu devirde İngiltere ile mevcut dostluk ve ticaret münase-

(1) C. Huart, «Abbas I.», mad., İA.
(2) M. Tayyib Gökbilgin, «Mehmed III.» mad., İA.

betlerine de devam edilmiştir. III. Mehmed'in Eğri seferinde İngiliz elçisi Edward Barton da bulunmuştur. Bu devirde *Levant Company*'nin menfaatleri korunduğu gibi kraliçe I. Elizabeth'e bir de «dostluk ve iyiniyet» mektubu gönderilmiştir. Elçi Barton'un İstanbul'da ölümü üzerine yerine Henry Lello gönderilmiş ve münasebetler arttırılmıştır(1). Tablatiyle bu siyasi ve ticarî münasebetler zamanla Osmanlı devleti aleyhine tecelli ediyordu.

f. Üçüncü Mehmed'in Vefatı ve Şahsiyeti

Tarihlerde «Eğri Fatihi» diye de anılan III. Mehmed 20-21 Aralık 1603 (16-17 Receb 1012) tarihinde vefat etti. Tarihçiler, onun 38 yaşında ânî vefatının, bir şeyhin telkinleriyle oğlu şehzade Mahmud'u ölüme göndermesinin verdiği üzüntüden kaynaklandığı fikrinde birleşirler. III. Mehmed zayıf iradeli olup fazlaca tesir altında kalırdı. Halimselim ve müteredditt mizacından dolayı verdiği iradeyi geri alabilirdi. Daima annesi Safiye Sultan'ın tesiri altında kalır, devlet işlerini ona göre yürütürdü. Kolayca üzüntüye kapılır, yemek içmekten kesilirdi. Celâlî isyanları ile İran savaşlarının sürüp gitmesi onu büyük üzüntülere düçar etmişti. Şehzadeliğinde devrin büyük âlim ve şâirlerinden tahsil gördüğü için şair idi. Şiirlerinde «Adlî» mahlasını kullanırdı.

(1) Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri**, I. (1580-1838), Ankara 1974, 25, 43

IV — ONALTINCI YÜZYILIN SONLARINA DOĞRU OSMANLI DEVLETİNDE VE AVRUPA'DA İKTİSADİ HAYAT

A. OSMANLILAR'DA MALİ DURUM

XVI. yüzyılın özellikle son çeyreğine doğru Osmanlı Devleti'ni tehdit eden rahatsızlıklardan biri de malî durumun bozukluğu idi. Devletin karşı karşıya kaldığı bu sıkıntı, her ne kadar dahilde görülen kısmî istikrarsız havadan olmakla beraber, Avrupa ülkeleri de bir müddettir bozulan mali dengeleri yüzünden zor durumda bulunuyorlardı. Bu devirde, Avrupa'da müstemleke ticaretinin ve modern kapitalizmin inkişafı, keşifler sayesinde hız kazanmış, devletler için yeni yeni imkanlar hasıl olmuştu. Bu imkanlar, bütün dünyadaki iktisadî ve siyasî dengeyi bozmuş ve pekçok milleti mâlî buhranlara sürüklemişti. Bunun yanında, Osmanlı devleti de iktisadî ve siyasî buhranlarla karşı karşıya kalmıştı. Aynı zamanda, gerek Osmanlı devletinde ve gerek Avrupa devletlerinde görülen nüfus artışı da yeni problemlerin doğmasına sebep olmakta idi.

Osmanlı maliyesinin XVI. yüzyılın ikinci yarısında karşılaştığı dış etkenlerden biri de Amerikan menşeli gümüşün imparatorluğa girmesiyle paranın kıymetinin düşmeğe başlamasıdır. Bu suretle rayic alt-üst olmuş, memlekette geniş çapta sahte para imali faaliyeti başgöstermiştî(1). İktisadî muvazenesizliğin doğurduğu kötü neticelerden en çok halk zarar görüyordu. Para kıymetinin sabit kalamaması ve daima bir düşüş kaydetmesi halkın satın alma gücüne darbeler indiriyordu. Eşkıyalık hareketlerinin hüküm sürdüğü bölgelerde yaşama şartları daha da güçlenmişti. Bazı yerlerde köy ve kasaba halkı yerini yurdunu terketmek zorunda kalmıştı. İşte bu ağır şartlar altında halkın satın alma gücü ya zayıflıyor veya hiç kalmıyordu(2). Artan hayat pahalılığına karşı bazı tedbirler alınmağa başlandı. Bu cümleden olarak, XVI. yüzyılın ilk yarısında (1491-1566 tarihleri arasında), yüz dirhem gü-

(1) Lûtfî Güçer, **XVI-XVII Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler**, İstanbul 1964, 36-37

(2) Halil Sahillioğlu, «XVII. asrın ilk yarısında İstanbul'da tedavüldeki sikkelerin rayici», **Belgeler**, I, Ankara 1965, 2

müşten en çok 420 akçe kestirilmekte iken 1566'da II. Selim tahta geçince bu nisbet bozuldu. Yüz dirhem gümüşten 420 akçe yerine 450 akçe kesilmeğe başlandı. Böylece bir akçenin ihtiva ettiği gümüş miktarı azaldı. Buna rağmen bir Osmanlı altınının yine 60 akçeye tedavül etmesi istendi. Halbuki altının değeri 80-100 akçeye ulaştı. İşte bu uygulamanın yarattığı enflasyon, eşya ve yiyecek fiatlarının yükselmesine ve buna bağlı olarak da ihtikâr ve karaborsa kazançlarının artmasına yolaçtı(1).

Yukarıdaki genel izahatten başka Osmanlı ordusunun çarpışmak zorunda kaldığı cepheleri de göz önünde bulundurmak gerekir. Devlet XVI. asrın ikinci yarısında orta ve Doğu Avrupa'da, Akdeniz'de ve Hind Okyanusu'nda teknik ilerlemeler yapmış, zenginleşen ülkelerle mücadele etmeğe mecbur kalmıştı. Aksi halde varlığını koruyamazdı. İran ise Osmanlı devletinin ciddî bir hasmı olarak daima pusuda beklemekteydi. Hele asrın sonlarına doğru uzun süren harpler son derecede yıpratıcı olmuş, kazanılan yerleri elde tutabilmek büyük fedakârlıklar gerektirmiştir. Nitekim Macaristan ve Avusturya'dan alınan bölgelerin gelirleri öteden beri devlet bütçesine intikal edemediği gibi, buraların muhafazası için bu gelirlerin üzerine hazineden yardım yapılması icabediyordu. Diğer taraftan İran'dan fethedilen topraklar, kendi gelirlerini yuttuğu gibi Diyarbekir, Erzurum ve Halep gibi eyaletlerin varidatına da ortak olmuştu. Böylece devlet bütçesi daima açık vermeğe başlamıştı(2).

Bu sırada Avrupa'da gelişen savaş teknolojisini de göz önünde bulundurmak icabeder. Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan yeni iktisadî şartlar, ateşli silahlarda gelişmelere sebebiyet vermişti. Hatta aylıklı meslek orduları önem kazanmış, bu da araştırmaları körüklemişti. Nihayet yeni savaş stratejisi ve tabye usulleri bulunmuştu. Özellikle denizcilikte, denizaşırı keşifler ve ticarî kazançlar sayesinde büyük gelişmeler kaydetmişlerdi. İşte, bu gelişmeler Osmanlı ordusunda bazı yenilikleri zorunlu kılmakta idi. Bu cümleden olarak savaşlarda düşmandan alınan ateşli silahlar dikkat ve alâkayı çekiyor hatta padişahın da görmesi için İstanbul'a getiriliyordu. Bu toplar «... *kal'a döğecek gözler görmemiş bi-nazîr büyük bedoloşka toplar...*» olarak nitelendiriliyordu(3). Başka bir seferde ganimet olarak alınan toplar ise «... *yürüyüş yerlerinde saçma ve birbirî üzerine darbzenler ve görülmemiş dön-*

(1) Ömer L. Barkan, «XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri», Belleten XXXIV/136, Ankara 1970, 571-572

(2) Ömer L. Barkan, Aynı makale, 595-596

(3) Cengiz Orhonlu, Osmanlı Tarihine Âit Belgeler, Telhisler (1597-1607), İstanbul 1970, 44, telhis 52

me ba'zı nadifler ile toplar peyda eylemişler. Sa'âdetlü padişahım, görmek için ol toplar ardımızca geliyordu...» diye vasıflandırılıyordu(1).

Osmanlı devletinin en gözde teşkilâtı olan timarlı sipahi teşkilâtı da kuvvetli bir devlet idaresinin başlıca kaynağı iken, XVI. yüzyılın sonlarına doğru tereddî etmeğe başladı. Halbuki bu sistem, kuruluştan itibaren ülkenin askerî, siyasî, ictimaî ve iktisadî bünyesinin gelişip inkişaf etmesinde başlıca âmil olmuştu. Timarlı sipahinin muharip bir askerî sınıf olarak gücünü ve itibarını kaybetmesi, timarların bu devirde lâyık olmayan kimselerin ellerine geçmesiyle başladı. Nitekim, rüşvet sebebiyle timar sahiplerinin gelişi-güzel azl, nasb ve tebdil edilmeleri ve sancak beyliklerinin kapıkulları arasından yetişmiş ocak mensuplarına verilecek yerde, satılığa çıkarılması, timarların saray mensupları ile nüfuzlu şahsiyetlerin ellerine geçmesine vesile olmuştu(2). Esasen Avrupa'daki gelişmeler karşısında timarlı sipahi Ortaçağ tipi bir teşkilât olarak ortaya çıkıyordu. Bu teşkilâtın zamanla verimden düşmesi, kapıkulu ocaklarının mevcudunu artırma mecburiyetini hasıl ettiği gibi bu da devlet merkezinde büyük bir ihtilâl kuvvetinin kümelenmesine sebep olmuştu. Bu durum, esasen devrini tamamlamış bir teşkilâtın bozulmasını hızlandırmış bulunuyordu(3). Avrupa ülkeleri ateşli silhâlarda, harbetme tekniğinde ve talimli meslek ordularının gelişmesinde ilerlemeler kaydederken, timar teşkilâtı, buna cevap vermesi imkânsız Ortaçağ tipi bir teşkilât olarak kalmıştı. Bundan başka timar teşkilâtına haksızca indirilen bir darbenin de zikredilmesi gerekir. Bu darbe Haç-Ova meydan muharebesinde (1596) gayretsizliği görülen sipahilerden 30.000 kişinin sadrıazama tarafından dirliklerinin kesilmesidir. Cağalazâde Sinan Paşa'nın muharebenin ertesi günü askerî yuhalattırıp bir çoğunu idam ve mal ve mülklerini müsadere ettirmesi teşkilâtta derin yaralar açtı. Böylece, binlerce insan Anadolu'ya can atıp Celâlîler'e katıldı(4).

Bu arada, kapıkulu süvarileri teşkilâtı da devletin diğer organları gibi nasibini almakta gecikmedi. Ocağa plânsız yapılan kayıtlar düzeni esastan bozuyordu(5). III. Murad devrinde akçenin vezin ve ayarın-

(1) Cengiz Orhonlu, Aynı eser, 102-103, telhis 121
(2) Cengiz Orhonlu, Aynı eser, 35-36, telhis 44
(3) Ömer L. Barkan, «Timar» mad., İA., 319-323
(4) Bu duruma, vaktiyle Şehzade Bayezid vakası da sebep olmuş, 20.000 akçeden yukarı dirliklerin sadece Âsitane yenileriilerine verileceği ilân edilmişti. Tabiatiyle bu, dirlikleri ellerinden alınmış sipahilerin artışına ve birçok insanın perişanlığına sebep oldu. Bkz. Şerafettin Turan, Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası, Ankara 1961, 38, 43; Ayrıca bkz. Tayyib Gökbilgin, «Süleyman I.» mad., İA., 140-143
(5) Cengiz Orhonlu, Aynı eser, 62, telhis 74

da yapılan değişiklik, İstanbul'da büyük bir sipahi isyanına sebep oldu. 1595 de ulûfe yüzünden çıkan yeni bir isyan bu ocağın devlet işlerinde hâkim bir rol oynamaya başlamasına sebep oldu. Bunlar âdeta bir ihtilal kuvveti hüviyetine bürünerek hükümet merkezinde bir tehbir ihtilal kuvveti hüviyetine bürünerek hükumet merkezinde bir tehdit unsuru olarak beklediler. Kapıkulu süvarilerine verilen ulûfe ve cülûs bahşişleri, bütçede zorlukla temin edilebilen dengeyi daha da bozdu. Neticede bozulan para ayarı enflasyonu körükleyerek iktisadî ve malî buhranlara diğer bir sebep teşkil etti.

B. AVRUPA'DA İKTİSADÎ HAYAT

Osmanlı devletinin gerilemesi, çağdaş ve modern tarihçilere göre bu devirde başlamıştır. Uzun süren harpler, iktisadî gerilemeler ve bazı devlet adamlarının müdahaleleri bu gerilemeye sebep gösterilmiştir. Keza mansıbların ehil kimselere verilmemesi veya rüşvetle alınıp verilmesi ve akçenin değerinin düşmesi ve diğer hususlar devlet otoritesini zedelemeye başlamıştır. Ayrıca padişahın cülûsunda da askere ulûfe dağıtılmasında vuku bulan bazı hadiseler askerin şımarmasına yol açmıştı.

III. Murad devrinde imparatorluk en geniş sınırlarına ulaşmış olmasına rağmen, devlet bunlardan istifade edememişti. Zira dünyadaki siyasî şartlar Osmanlı devleti aleyhine değişmiş bulunuyordu. Milletlerarası ticarî rekabet alıp yürümüş ve Osmanlı ülkesinin verimli bir bölge olduğu anlaşılmıştı. II. Selim'in Fransa'ya bağışladığı ticarî ahidnâme (1569), İngilizler'in de ihtirasını körüklüyordu. Nitekim III. Murad'dan bu ticarî imtiyazları aldılar. Devletin tedricen çökmeye yüz tutmasının sebepleri incelendiği zaman devlet müesseselerinde görülen çözülmenin başta geldiği anlaşılır. Bu çözülmeler zamanla diğer sahalara intikal ederek Anadolu isyanlarına kadar uzanmıştır. Devlet otoritesinin zayıflaması bu çözülmelerin birincisi olmuştur. Devlet gücünün gevşemesi ile timar rejiminin işleyişindeki aksaklıklar, daha ziyade tarım ekonomisine dayanan Osmanlı cemiyetinde büyük dertlerin doğmasına sebep oldu. Bu hal en başta üretici tabaka ile merkezî gücün arasındaki zümrenin icabında isyankâr tavır takınabilmesine imkân hazırladı.

Yukarıda bahsettiğimiz iktisadî kriz esasında önce Avrupa ülkelerinde başlamış bulunuyordu. Amerika kıtasının keşfi Avrupa'da iktisadî bakımdan itici bir güç oldu. Daha önce Avrupa ekonomisi değerli maden sınırı içine hapsolunmuştu. Halbuki Avrupa'da nüfus artıyor, ticaret gelişiyor, şehirler genişliyor ve krallar despotik hükümdarlar haline geliyordu. Buna rağmen değerli maden bulunamıyordu. Halbuki Osmanlı devletinde değerli maden bulunduğu gibi, cülûs bahşişleriyle ulûfe dağıtımında gümüş kullanılıyor ve hiç sıkıntı çekilmiyordu. Avrupa'nın karşı karşıya kaldığı sıkıntı 1520'den sonra değişmeye başladı. İspanyollar Güney Amerika'daki Aztek ve İnka hazinelerini ve medeniyetini yağma etmeye başladılar. Peru, Bolivya ve Meksika'daki madenleri işletip elde ettikleri altın ve gümüşü Avrupa'ya naklettiler.

XVI. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'da değerli maden miktarının dört kat arttığı tahmin ediliyor. Yüzyılın sonuna doğru ise bu miktar çok daha fazlalaştı. Gelen altın ve gümüşün önemli bir miktarı ile para basıldı. Kıymetli madenden bol miktarda para basılması altın ve gümüşün ucuzlamasına sebep oldu. Yani bu paranın vasıta olduğu piyasada fiatlar yükseldi. Artık asrın sonunda fiatlar başındaki fiatların üç mislini aşmıştı. Şu halde Avrupa'da para değersiz, düşük ayarlı, katkılı bir hale gelmişti. Buna Avrupa'da para ihtilali deniliyor. Hayat dar ve sabit gelirliler için pahalanmıştı.

Bütün Avrupa'yı saran bu ihtilal kısa zamanda Osmanlı devletine de sıçradı. Avrupa çareyi altın ve gümüşün ayarını bozmakta bulmuş iken aynı çareye Osmanlı devleti de başvurmaya başladı. Bu usule «*para tağşişi*» (değerli madeni değersizle karıştırma) denir. Böylece hiç yoktan hazineye gelir sağlanıyor, açıklar kapanıyordu. Ancak bu bir hal çaresi değildi. Zira altın yine değerleniyor, fiatlar daha da artıyordu. İşte Avrupa devletleri bu sırada askerî harcamaları kısarak parayı ticarete ve endüstriye yatırmaya başladılar. Ticaret özellikle keşiflerden sonra önem kazandı. Osmanlı devleti ise stratejik önemi pek fazla olan topraklarını muhafaza için batıda, doğuda ve kuzeyde savaşmak zorunda idi. Askerî masraflarını değil kısmak, arttırmak zorunda idi. Aksi halde mevcudiyeti tehlikeye girerdi. Halbuki Avrupa'da Hollanda, İngiltere, Fransa ve İspanya'da güçlenen «burjuvazi» sınıfı, hükumetleriyle elele vererek ticareti ve endüstriyi geliştirme yoluna girdiler. Hammadde alıp mamul madde satmak, yani «*merkantilizm*» (ticarî zihniyet, bir devletin zenginliğinin, hazinesinde değerli madenlerin çokluğundan ileri geldiğini ve bunun için de ihracatı teşvik eden sistem) prensiplerini ortaya attılar. İşte bu yeni görüşler tarihin seyrine yön verdiği gibi, Ortaçağ düşüncesini ve feodalizmi tasfiye etti. Ancak bu sistemde de fakirler ve köylüler ezilmeye devam etti. Ziraat tedricen ihmale uğradı. Buna rağmen endüstri inkişaf ediyordu. Bu defa XVII. yüzyıl Avrupası yeni bir ekonomik sıkıntı ve bunalıma düştü. Bu kapitalizme doğru bir gidişti. Halk savaşların getirdiği ağır vergilerî yine ödüyor, paranın değeri düşüyor ve kilise zenginleşiyordu. Kilise üstelik hukuka ve eğitime müdahale etmeye devam ediyordu.

Osmanlı devleti Avrupa'da olan bu değişikliklerin dışında kalamazdı. Bu devlet endüstri ve ticaret devleti olmadığı için ve ayrıca hazinesini yiyen ve geliri az olan bir devlet olduğu için büyük zararlar görmeye başladı. Artık devlet hazinesi eskisi gibi ihtiyaca cevap verecek durumda değildi. Osmanlı devleti insanları gerektiği gibi dış ticarete de dönük insanlar değillerdi. Hele deniz ticaretine pek önem vermiyorlardı. Halk daha ziyade tarım ve sanatla meşgul idi.

V — BİRİNCİ AHMED

III. Mehmed'in Handan Sultan'dan doğma oğlu olup babasının şehzadeliğinde Manisa'da 1590'da dünyaya gelmiştir. Sultan Ahmed 22 Aralık 1603 (18 Receb 1012)'de tahta cülûs ettiği zaman 14 yaşında bulunuyordu. Daha önce *Fatih Kanunnâmesi*'ne göre gerçekleştirilen katil hadiseleri başta halk arasında tessür ve nefreti uyandırdığı için Şehzade Mustafa'nın hayatı bağışlandı. Böylece bu cülûs, kansız ve mevcut kanunnâmeye muhalif olarak gerçekleşiyordu. İyi bir tahsil görerek yetişmiş bulunan I. Ahmed, şâir ruhlu bir padişah idi. Onun bu hareketi, şiire ve edebiyata meraklı oluşuna bağlanabilir. Yeni padişahın ilk tedbirleri arasında III. Murad ve III. Mehmed devirlerinde devletin siyasetinde zaman zaman söz sahibi olarak işleri karıştırmış bulunan Safiye Sultan'ın maiyeti ile Eski saraya gönderilmesidir. Bu sûretle haris valide sultanın devlet işlerindeki hâkimiyeti son bulmuştur. Henüz sünnet dahi olmamış bulunan genç padişah cülûstan bir ay sonra büyük şenliklerle sünnet oldu.

a. Osmanlı - İran Savaşları

I. Ahmed tahta cülûs ettiği zaman devlet, İran ve Avusturya ile harp halinde bulunuyordu. Bu sırada III. Mehmed devrinde sadarete tayin edilmiş olan eski Mısır beylerbeyi Malkoç Ali Paşa İstanbul'a gelmiş ve hemen Garp Serdarlığı'na tayin edilmişti. Diğer taraftan eski sadrâzamlardan olup o sırada Kaptan-ı derya bulunan Cağalazâde Sinan Paşa da İran serdarlığına gönderildi. İran cephesi pek iç açıcı bulunmuyordu. Revan kalesi tamamen Şah Abbas'ın eline geçmişti. Çağalazâde Revan üzerine yürüdü ise de yollarda yiyecek temininin güçleşmesi ve yeniçerilerin serkeşlikleri yüzünden Van'da beklemek zorunda kaldı. Fakat Şah'ın buraya taarruzu yüzünden Erzurum'a geçti. Bu yüzden ümera ve asker arasında bir ahenk temin edilememiş ve sefer mevsimi boşa geçirilmişti. Cağalazâde 1605 yılı sefer mevsiminde Tebriz üzerine yürüdü. Ancak esas ordudan ayrı olarak hareket eden Erzurum beylerbeyi Köse Sefer Paşa'nın mağlubiyeti ve esir olması serdarın durumunu sarstı. Tam bu sırada şahın ani baskınına uğrayan Cağalazâde de mağlup ve perişan vaziyette Van'a oradan da Diyarbekir'e

çekildi. Cağalzâde Van'a geldiği zaman büyük bir kuvvetle kendisine yardıma gelen Halep beylerbeyi Canbulatoğlu Hüseyin Paşa ile karşılaştı. Onu geç kaldı bahanesiyle idam ettirince bu yüzden büyük bir isyanın başlamasına sebep oldu. Cağalazâde başarısız bir serdarlıktan sonra aynı yıl Diyarbekir'de ölmüştür (Kasım 1605) (1).

Şah Abbas kazandığı zaferler yüzünden hem şımarmış, hem de meydan boş kalmıştı. Hemen harekete geçen şah Gence, Şirvan ve Şemahi'yi peşpeşe zaptetti. Osmanlı devleti İran işlerinin perişanlığına bir son vermek üzere harekete geçip Nasuh Paşa'nın serdarlığını uygun buldu. Zira Nasuh Paşa İran serhaddinin durumunu yakından biliyordu. Bağdat valiliği de uhdesine verilmişti. Fakat bu isabetli karardan Derviş Paşa'nın telkinleriyle vazgeçildi ve Şark serdarlığı Sadrâzam Lala Mehmed Paşa'ya verildi. Lala Mehmed Paşa tam hareket etmek üzere iken Üsküdar'da öldü (1606) (2). Bunun üzerine eski karar gereğince Nasuh Paşa tekrar serdar tayin olundu. Derhal harekete geçen Nasuh Paşa, yolda Irak kıtasını ele geçiren Tavil Ahmedoğlu Mehmed'in isyanını öğrendi. Bunun üzerine Rakka eyaleti beylerbeyi olan Mîr Şeref ile buluştu. Bundan sonra Bağdat'a yürüdü. Ancak Tavil Ahmedoğlu Mehmed, Nasuh Paşa'nın sekbanlarına 30.000 altın göndererek onları safdışı bıraktı. Asi lideri Bağdat'tan yaptığı bir hurûc hareketiyle Nasuh Paşa'yı mağlup etti (3). Nasuh Paşa Diyarbekir'e dönmüş İran cephesi beş yıl boş kalmıştır.

Sadrâzam Kuyucu Murad Paşa Anadolu'yu Celâlî gailesinden temizledikten sonra İran işini de ele aldı (1610). Şah Abbas'ın Tebriz'de olduğu anlaşılınca buraya kadar ilerledi ise de sefer mevsiminin geçmesi ve şahın barışa meyletmesi üzerine Diyarbekir'e döndü. Barış için müzakereler başladı, fakat şah geri aldığı Tebriz, Revan ve Şirvan şehirlerini vermeye yanaşmıyordu. Murad Paşa Diyarbekir'de iken görüşmelere nezaret ediyor ve işin halli yolunda gayret sarfediyordu. Ancak ömrü vefa etmedi ve 1611 yılında vefat etti (4). Kuyucu Murad Paşa yerine sadarete tayin edilen Nasuh Paşa zamanında Osmanlı-İran barışı gerçekleşti. Bu anlaşmaya göre 1590'da şahın vazgeçtiği ve sonra eline geçen yerler karşılığında her yıl 200 yük ipek vergi vermesi kararlaştırıldı. Bazı şehirler karşılığı ipekli kumaşlara rıza gösterilmesiyle hem İran'a taviz verilmiş olunuyor, hem de geçerli olmayan bir

(1) M. Tayyib Gökbilgin. «Cigala-zâde» mad., İA. Şark serdarlığında bir iş göremeyen Cağalazâde bir rivayete göre zehir içmek suretiyle intihar etmiş, bir rivayete göre de teessüre kapılıp ölmüştür.
(2) Naîma, Tarih, I, 429
(3) Kâtib Çelebi, Fezleke, I, 282 vd.; Naîma, Tarih, I, 428-429
(4) Cengiz Orhonlu, «Murad Paşa» mad., İA.

barış imzalanıyordu. Ancak Anadolu'da devletin varlığına göz dikmiş Celâlî isyanlarının bu sıralarda gemi azıya aldığı düşünülürse buna hak vermemek elde değildir. Bundan başka devletin Rumeli'de de savaşmak zorunda kaldığını da hesaba katmalıdır.

b. Osmanlı - Avusturya Savaşları

Devlet İran savaşlarıyla meşgul iken bir yandan da Avusturya ile uğraşıyordu. Garp serdarı tayin edilen Veziriazam Malkoç Ali Paşa, İstabul'dan 3 Haziran'da hareket ederek 26 Temmuz'da Belgrad'a varmıştı. Ancak Ali Paşa burada vefat etti. Bunun üzerine sadarete ve serdarlığa Lala Mehmed Paşa tayin edildi (Ağustos 1604). Yeni serdar serhad boylarında ün yapmış bir kumandandı. Asker ona güvendiği için maneviyatı yüksekti. Önce, bir zamanlar Avusturyalılar'a terkedilen Peşte'yi ve Hatvan'ı sonra karadan ve nehirden muhasara ettiği bir Macar kalesi olan Vaç'ı fethetti. Fakat Lala Mehmed Paşa'nın asıl niyeti Estergon'u almaktı. Eski bir Macar kalesi olan ve Avusturyalılar'ın elinde bulunan Estergon stratejik bakımdan çok önemliydi. Kale bir ay kuşatıldı fakat mevsimin gecikmesi yağmur ve kar fırtınalarının başlalaması ve askerin de muhalefeti üzerine 23 Kasım 1604'de Belgrad'a dönüldü. Fakat Tiryaki Hasan Paşa ile Kırım hanının oğlu Tohtamış akına gönderildi. Bu sırada Lala Mehmed Paşa padişahın daveti üzerine İstanbul'a hareket etti. Diğer taraftan Katolik Avusturya baskısından şikayetçi Protestan Macar halkının feryadı İstanbul'a ulaştı. Erdel Beyi Etienne Bocskay İstanbul'a elçiler göndererek yardım talep etti. Bunun üzerine Bocskay'a Erdel krallığı için yardım vaadinde bulunuldu(1).

Lala Mehmed Paşa Mayıs 1605'te yola çıktı. Padişahtan da aldığı emir üzerine Estergon üzerine gidildi. Önce Estergon'u takviye edebilecek olan Vissegrad ve Tepedelen kaleleri fethedildi. Bilâhere Estergon 35 günlük bir muhasaradan sonra fethedildi. Kalenin fethinde Serdar Lala Mehmed Paşa'nın büyük gayretleri görüldüğü için kendisine «Estergon Fatihi» ünvanı verilmiştir (Ekim 1605)(2).

c. Erdel Tâcı ve Jitvatorok Barışı

III. Mehmed devrinde Osmanlı idaresine ihanet ederek Avusturya ile anlaşan ve Avusturya askerine kapıları açan Sigismond bazı ka-

(1) Peçuyi, Tarih, II, 296-299; M. Tayyib Gökbilgin, «XVII. asır başlarında Erdel hadiseleri ve Bethlen Gabor'un beyliğe intihabı», Tarih Dergisi, sayı 1

(2) Kâtib Çelebi, Fezleke, I, 260; M.C. Şehabeddin Tekindağ, «Lala Mehmed Paşa» mad., İA.

leleri de ele geçirmişti. Erdel'e yerleşen Avusturyalı kumandan, Protestan olan halka zulmetmeye başlayınca halk da Avusturya idaresine isyan etti. Bir Macar kahramanı olan Etienne Bocskay'ın etrafında toplandı(1). Bocskay Lala Mehmed Paşa'ya müracaat ederek yardım istedi. Yardım talebi kabul edilerek kendisine Erdel krallığı vaadedildi ve krallık alâmetleri gönderildi. Fakat yardım gidinceye kadar Avusturyalı General Basta, Bocskay'ı mağlup etmişti. Lala Mehmed Paşa'nın yardımı gelince Bocskay Basta'yı mağlup ve perişan etti.

Bu yardım ile Bocskay Avusturya topraklarına hücum ile birçok ganimet aldı. Onun bu başarıları üzerine, İstanbul'da murassa bir krallık tacı taptırılarak Lala Mehmed Paşa tarafından Macaristan'a götürüldü. Sadrâzam Estergon'un fethinden sonra Budin'de Peşte sahrasında bütün asker ve onbin Macar önünde Bocskay'a «*Erdel krallığı tâcı*»nı giydirdi. Beline kılıç kuşattı, topuz ve sancak verilmek suretiyle krallığı ilan edildi (20 Kasım 1605)(2). Bocskay'a hazırlanan ahidname gereğince Erdel verilip Macar kralı ünvanı bahşediliyordu. Ayrıca on yıl vergiden muaf olacaktı. Yıllık vergisi 10.000 duka olarak tesbit edilmişti. Bundan sonra Avusturya yeni bir düşmanının daha doğduğunu anlayarak barışa biraz daha yanaşmıştır. Devlet, işi sıkı tutup Kanije beylerbeyi Sarhoş İbrahim Paşa'yı, Tatar ve Macar kuvvetleriyle beraber Avusturya'nın İstirya eyaletine bir tedip hareketine memur etmiştir.

Devlet Avusturya'nın yanında Eflak ve Boğdan ile canla başla uğraşırken, bir yandan da Anadolu'da Celâli tazyikini bertaraf etmeye çalışıyordu. Keza İran savaşlarının da halk üzerindeki baskısı artmıştı. Avusturya işlerinde yeteneklerini ortaya koymuş bulunan Lala Mehmed Paşa İstanbul'a çağrılıp İran üzerine serdar tayin edildi. Halbuki Mehmed Paşa bütün Macaristan'ı Avusturya istilâsından kurtarmayı planlamış bulunuyordu. Eski görevine devam etmek için padişah nezdindeki teşebbüsleri sonuçsuz kaldı. Lala Mehmed Paşa hazırlanıp İran üzerine gidecek iken ani olarak vefat etti(3).

Avusturya ile savaşlar devam ederken zaman zaman karşılıklı barış teşebbüsleri oluyor, fakat bir netice çıkmıyordu. Erdel işinin halli

(1) Bocskay aslında Habsburglar'a sadık bir Macar iken Avusturyalı kumandan Barbiano'nun hakaretine uğramış ve malikânesi elinden alınmıştı. O da Macar milliyetçilerine katıldı. Peçuyi (II, 298), eserinde Avusturyalılar'ın Macarlar'a olan düşmanlığını «... ma'lûm ola ki Nemçe keferesi mutlaka Macar kavmine kadimden ihanet üzredir...» diye tarif eder.

(2) M. Tayyib Gökbilgin, «XVII. Asır Başlarında Erdel Hadiseleri ve Bethlen Gabor'un Beyliğe İntihabı», Tarih Dergisi, sayı 1; M. Cavid Baysun, I. Ahmed mad., İA.

(3) Şehabeddin Tekindağ, «Lala Mehmed Paşa» mad., İA.

Estergon'un yeniden fethi imparatorun fazla yüksekten atmasını durdurmuştu. Lala Mehmed Paşa'dan sonra, Avusturya savaşlarını olumlu bir sonuca bağlamakla görevlendirilen Sadrâzam Kuyucu Murad Paşa, Budin'e gelerek temaslara başladı. Barışı geciktiren hususlardan biri Estergon'un Osmanlı devletine iadesi şartı idi. Avusturyalılar ise bunu kabul etmiyorlardı. Fakat, Estergon'un fethiyle bu pürüz ortadan kalkmıştı. Böylece anlaşma zemini hazırlanınca Budin beylerbeyi Kadızâde Ali Paşa başkanlığında Budin kadısı Habil Efendi ve diğerleri Jitvatorok (Macaristan'da Zsitva suyunun Tuna'ya karıştığı yer, Jitva boğazı)'da toplandılar. Bu heyette Erdel Beyi Bocskay'ın da dört temsilcisi bulunuyordu.

Avusturya murahhasları Baron de Mollard ve Comte Althan idi. Burada müzakereler üç hafta sürdü. Sonunda 20 yıl devam edecek 17 maddelik muahede gerçekleştirildi (11 Ocak 1606/10 Receb 1015). Buna göre: Kanunî devrinden beri Avusturya'nın vermekte olduğu 30.000 duka altın tutarındaki yıllık haraç kaldırıldı. İmparator Rudolf bir defaya mahsus olmak üzere 200.000 kuruş tazminat verecekti. Türk padişahiyle Avusturya imparatoru yazışmalarda eşit kabul edilecektir. Bunun için de imparatora kral yerine «Roma çasarı» diye hitap edilecektir. Her iki taraf birbirlerine zarar vermekten imtina edeceklerdir. Osmanlı hükümeti, imparatorla Erdel beyi Bocskay arasında akdedilmiş olan Viyana muahedesini de tanımıştır.

Jitvatorok muahedesi hükümlerinden anlaşıldığına göre Osmanlı devleti Avusturya karşısında bir adım gerilemiştir. Böylece Kanunî zamanında Avrupa'ya resmen kabul ettirilmiş olan Türk üstünlüğü son bulmuş, devletin Avrupa ülkeleri ile hukukî eşitliği başlamıştı. Zaten savaşın ondört yıl sürmesi de şimdiye kadar görülmüş değildi. Bu devlet bünyesinde zaaf alâmetlerinin başladığını gösteriyordu. Tablatiyle bunda Anadolu'da yıllardır devam etmekte olan Celâlî isyanlarının rolü büyük olmuştur. Ancak Bocskay'in vaktiyle imparator ile Viyana'da imzaladığı anlaşmanın muahede hükümleri arasında zikredilip kabul edilmesi hatalı olmuştur. Zira Bocskay'in ölümünden sonra imparator bu maddeye dayanarak Erdel'de hak iddia etmiştir. Bu yüzden Erdel meselesi daima ihtilaf mevzuu olmuştur. Tarihçiler, Osmanlı devletinin büyümesinin bu muahede ile durduğu görüşünde müttefiktirler. Jitvatorok muahedesinin bazı maddeleri 1608, 1615 ve 1616 yıllarında yeniden gözden geçirilmiştir.

d. Celâlî İsyanlarının Devamı

I. Ahmed'in tahta çıkışından bir müddet sonra isyan eden Tavil Ahmed, Nasuh Paşa ile Gecdehan Ali Paşa'yı mahirâne bir taktikle mağ-

lup etmişti. Tavil Ahmed'e 1605'de Şehrizor beyliği verilerek isyanı önlenmek istenmiş; fakat o yeniden isyan ve Harput'u işgal etmiştir. Tavil'in oğlu Mehmed de sahte bir fermanla Bağdat valiliğini ele geçirmiş, üzerine sevkedilen Nasuh Paşa'yı mağlup etmişti. Bağdat 1607'de asilerin elinden kurtuldu(1). Nasuh Paşa padişaha Celâlî hareketlerinin devlet erkânının ihmalleri ve hataları yüzünden çıktığını, padişahın Anadolu'ya geçmesi ile işlerin yoluna gireceğini telkin etmişti. I. Ahmed de bir netice çıkacağını tahmin ettiği Bursa seyahatine çıktı. Tabiatiyle Celâliler'in durumunda herhangi bir değişiklik olmadı(2). İsyanlar artarak devam etti.

Asi Canbolatoğlu Ali Paşa, Kilis ve Halep taraflarında yerleşmiş geniş bir aileden olup adını bu devirde büyük bir isyan çıkartmakla duyurmuştur. Daha önce izah edildiği gibi bu aileden Hüseyin Paşa'nın Cağalazâde Sinan Paşa tarafından idamı üzerine Ali Paşa etrafına topladığı 20.000 asi ile devlete isyan etti. Hükümet ise o sıralarda Avusturya ile harp halinde olduğundan Ali Paşa'ya Halep valiliğini verip isyanı yatıştırmak istemişti. Halbuki Ali Paşa Trablusşam hâkimi Seyfoğlu Emir Yusuf'u müşterek hareket ettiği hükümet kuvvetleriyle birlikte mağlup etti. Bundan sonra daha da şımaran Ali Paşa bu defa Lübnan'da Dürzî şeyhi Maanoğlu Fahreddin ile birleşerek güçlendi.

Bölgeyi yağma ve tahrip eden Ali Paşa nüfuzunu Adana taraflarına yaymış, namına para bastırıp hutbe okutmuştur. Hatta başına bir de ordu toplayıp askeri düzen kuran Canbolatoğlu Ali Paşa(3) Fahreddin'in etkisiyle Toskana Büyük dükalığı ile temasa bile geçmişti. Diğer taraftan Canbolatoğlu'nun adamı Cemşid bu sırada Halep beylerbeyiliğine tayin edilen Hüseyin Paşa'yı mağlup etmiştir. Jitvatorok muahedesinden sonra Kuyucu Murad Paşa yanında Tiryaki Hasan Paşa olduğu halde Suriye'ye yürüdü. Bu sırada Anadolu'daki Celâlîleri affeder görünüp Manisa ve Bursa bölgelerinde isyan etmiş bulunan Kalenderoğlu'na Ankara sancakbeyliğini verdi. Konya'ya ulaşan Murad Paşa, bölgede bazı zorbaların hakkından gelmiş olduğu için gururlanan asî Saracoğlu Ahmed'i tehlikeli bularak idam ettirdi. Adana ve Silifke'yi işgal etmiş bulunan Cemşid ve Muslu Çavuş'a da memuriyet verdi. Bundan sonra güneye inen Murad Paşa, Maraş beylerbeyi Zülfikâr Paşa'nın kuvvetlerini de alarak Canbolatoğlu üzerine yürüdü.

(1) Peçuyi. Tarih, I. 311-313; Naima. Tarih, I. 413-415

(2) M. Tayyib Gökbilgin. «Nasuh Paşa» mad., İA.

(3) Canbolatoğlu, yeniçeri usulü 162 bölükten ibaret 17.400 kişilik bir kuvvet vücuda getirmiştir. Bundan başka 6 bölükten mürekkep 14.000 mevcutlu bir de süvari teşkilâtı kurmuştu. Kâtip Çelebi, Fezleke, I. 291; Şahabeddin Tekindağ, «Canbulat» mad., İA.

Antakya civarında Oruç ovasında 23 Ekim 1607'de vukubulan savaşta Canbolatoğlu'nu mağlup etti. Kaynaklara göre Canbolatoğlu'nun ordusunda 30.000 tüfekli asker bulunuyordu. Osmanlı ordusu asilerin tüfek kurşunundan önce zor durumda kalmış ancak Murad Paşa'nın gayretleriyle galip gelinebilmiştir(1). Bundan sonra Halep'i ele geçiren Murad Paşa, şehri Canbolatoğlu taraftarlarından temizledi. Burada iken Bağdat'ı istila eden Tavil Ahmedoğlu Mustafa'nın üzerine Cağalazâde Mahmud Paşa emrinde bir kuvvet göndererek şehri kurtardı.

Öte yandan Kalenderoğlu kendisine verilen Ankara'ya gitmiş fakat halkın karşı koyması üzerine şehre girememişti. Tekrar isyan bayrağını açan asi Bursa ve Mihaliç taraftarlarını yağma etti. Hatta Osmanlıları Rumeli'ye atmak gibi bir plan da hazırlamıştı.

Bu boş hayaller peşinde koşan Kalenderoğlu nihayet Alaçayır mevkiinde mağlup edildi. Kalenderoğlu ve bir kısım asi İran'a firar ettiler(2). Kuyucu Murad Paşa, Kalenderoğlu'nun peşinden Bayburd'a geldiği zaman burada halka eziyet eden Murad hanlılar diye tanınan üç kardeşi de bertaraf etti. Murad Paşa, Anadolu'yu büyük Celâlîler'den temizleyip kısmen sükûneti sağladıktan sonra, yer yer isyan eden küçük çaptaki Celâlîler'i ele aldı. Önce, «*İran üzerine seferimiz vardır*» diye Anadolu'daki merkezlere ve eşkıya liderlerine mektuplar yazarak gelmelerini temin etti. Sonra bunları birer birer ortadan kaldırarak Anadolu'da emniyeti sağladı. Bunlardan Aydın ve Saruhan civarından Yusuf Paşa, İçel'den Muslu Çavuş ve Kalenderoğlu'na katılanlardan Kara Said, Deli Hüsrev, Giresun taraflarından Hacı Şamlı ve Kara Koncolos ve daha bir çokları zikredilebilir(3).

Büyük bir zalim olan Murad Paşa Celâlîler'in hakkından geldikten sonra, Celâlîlerle uzaktan yakından alakası olan veya tahmin edilen veya farkında olmadan Celâlîler'e karışmış olan çocukları dahi ileride Celâlî olur düşüncesiyle öldürtmüştür. Ayrıca bölgelerde halka eziyet edenler için sancak beyleriyle kadılara hükümler gönderilmiştir. Bundan başka bir vezir de Anadolu'ya eşkıya teftişine gönderilmiştir(4).

---

(1) Nezihi Aykut, **Hasan Bey-zâde Tarihi**, II, (yayınlanmamış doktora tezi) Edebiyat Fakültesi genel kitaplığı, nr. TE. 57, 303 vd.; Mücteba İlgürel, «Osmanlı İmparatorluğunda Ateşli Silâhların Yayılışı», **Tarih Dergisi**, sayı 32

(2) Murad Paşa, amansız ve merhametsiz bir vezir olup yakalanan Celâlîleri kazdırdığı kuyulara attırdığı için kendisine «Kuyucu» lakabı verilmiştir. Naima, **Tarih**, II, 9, 42

(3) Cengiz Orhonlu, «Kuyucu Murad Paşa» mad., **İA.**; İ.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III, kısım 1, 108-117

(4) İ.H. Uzunçarşılı, **Aynı eser**, 115-116

Celâli isyanları sırasında devlet hem Avusturya hem de İran cephesinde meşgul bulunuyordu. Bu yüzden gerek bir çok erkeğin cephelerde olması, gerek devletin Anadolu işlerine gereği gibi önem verememesi yüzünden meydanı boş bulan asiler onbeş yıl kadar Anadolu'da halka eziyet ettiler.

Yıllarca süren savaşlar yüzünden Anadolu'nun ticarî hayatı durma noktasına gelmiş halk da fakirleşmişti. Bu durum devletten memnun olmayan insanları asilerin yanına sevketmişti. Diğer taraftan tarihlerde «çift-bozan taifesi» diye adlandırılan ziraatle ilgisini kesmiş reâyâ da âsilere katılmış veya büyük şehirlere göç etmişti. Bu yüzden zamanla zaman kıtlık da başgöstermiştir(1). Ayrıca Osmanlı askerî teşkilâtının esasını ve toprak rejiminin candamarını teşkil eden timar rejimi de bu devirde darbeler yemişti. Anadolu'da sükûnet ve emniyetin sağlanmasından sonra yerlerinden oynayan insanları yurtlarına döndürmek, oraları şenlendirmek vazifesi devlete düşmüştü. Ticareti canlandırmak, vergilerde indirim yapmak veya muafiyet tanımak yine devletin görevi idi. Devlet yukarıda zikredilenleri yerine getirirken peşpeşe fermanlar yayınlamıştır. Bunların en önemlisi «Adâletnâme»lerdir. Adâletnâmeler «Ehl-i Örf» denilen devletin taşradaki temsilcileri (beylerbeyi, sancak beyi, kadı, nâip, subaşı vb.)nin zulmünden reâyâyı himaye eden fermanlardır. I. Ahmed'in 30 Eylül 1609'da yayınladığı adâletnâme bu mealdedir(2).

e. Osmanlı - İran Savaşlarının Devamı

Nasuh Paşa'nın İran'la imzaladığı anlaşma, İran'ın taahhütlerini yerine getirmemesi üzerine tekrar bozuldu. Şah Abbas'ın her yıl göndermesi gereken ipek gelmediği gibi elçilikle şaha muahedeyi götürmüş bulunan İncili Mustafa Çavuş'tan da iki yıldan beri haber alınamamıştı. Şahın taahhütlerini yerine getirmemesinin sebebi Osmanlı devletinin Avusturya ile harp halinde olması ve şahın da imparatorla anlaşmış bulunmasıdır. Yeni sadrıazam Öküz Mehmed Paşa İran üzerine sefere memur edildi. 1615 baharında yola çıkan Mehmed Paşa Haleb'e geldiği zaman sefer mevsimi geçmişti. Haleb ve civarında kışlayan ordu 1616 baharında hareketle 5 Haziranda Kars'a vâsıl oldu. Oradan Revan'a yönelen Öküz Mehmed Paşa Eylül başında şehir önlerine vardı. Kale Emir Güne Han tarafından müdafaa ediliyordu. Şahın da ordusuyla civarda olduğu istihbar edilmişti. İyi tahkim edilmiş olan

(1) Mustafa Akdağ, Celâli İsyanlarından Büyük Kaçgunluk 1603-1606, Ankara 1966, sayı 2-3

(2) Halil İnalcık, «Adâletnâmeler», Belgeler, Ankara 1967, nr. X, 123-133

kaleden atılan top mermileri Osmanlı askerini çok taciz ediyordu. Şah Abbas, Osmanlılar'dan çekindiği için taarruz edemiyordu. Nihayet bir elçi gönderip mütareke teklif etti. Şah Abbas meydan savaşına yanaşamadığı ve Osmanlı ordusu da Revan'ı alamadığı için taraflar barışa yanaştılar. Görüşmelerde eski anlaşma yenilenip 200 yük ipek 100 yüke indirildi.

Muhasara 44 gün sürmüş, bir kazanç sağlanamamıştı. Öküz Mehmed Paşa'nın eliboş dönmesi onun azline sebep oldu ve yerine aslen Ermeni olan Halil Paşa tayin edildi (1617). Mehmed Paşa'nın yaptığı anlaşma I. Ahmed tarafından kabul edilmediği için İran ile savaş hali devam ediyordu. Bu yüzden Halil Paşa süratle Diyarbekir'e hareket etti. Kırım hanı Canı-bek Giray da 40.000 kişilik ordusuyla İran'a akınlar yaparak gelmişti. Bu sırada esas ordudan ayrılan önemli bir kuvvet baskına uğrayıp mağlup ve perişan oldu. Halil Paşa derhal bir harp meclisi toplamış ve Erdebil üzerine gidilmesine karar vermiştir. Halil Paşa'nın Erdebil'e yaklaştığını gören Şah Abbas, Osmanlı ordugâhına bol miktarda zahire ve hediyeler göndererek barış istemiştir. Bunun üzerine barışa razı olunmuştur. Buna göre, Kanunî devrinde Amasya sulhü ile tayin edilen sınır geçerli olacaktır. Kars ve Ahıska kaleleri Osmanlı devletinde kalacak, Dağıstan'a taarruz edilmeyecektir. Şah her yıl yüz yük çeşitli kumaşlar gönderecektir(1). Bu barış II. Osman devrinde 26 Eylül 1618'de tamamlanmıştır

Buradan anlaşıldığına göre daha evvel yapılan barış ile şimdiki arasında önemli bir fark yoktur. Aslında İran ile yapılan mücadeleler hep İran tahrikleriyle başlamış neticede iki tarafın da bir kazancı olmamıştır.

f. Zaporog Kazakları'nın Sinop Limanına Baskınları

Osmanlı tarihlerinde Sarıkamış Kazakları diye de geçen Zaporog Kazakları Tuna ile Kırım arasındaki Karadeniz sahillerinde otururlar ve Türk sahillerine akınlar yaparlardı. Şayka denilen hafif gemilerle hareket eden bu Kazaklar, müdafaasız Sinop şehrine bir Ağustos günü ani bir baskın yapmışlar kadınlarla çocukları esir edip şehri de yakarak çekip gitmişlerdir. Peşlerine Karadeniz muhafızı Şakşaki İbrahim Paşa düşmüş ve Kırım kuvvetlerinin de yardımıyla Kazaklar imha edilip esirler kurtarılmıştır (1614). Baskın I. Ahmed tarafından duyulunca Sadrâzam Nasuh Paşa'dan sormuş fakat o hadiseyi açıklamamıştır.

(1) J.H. Kramers, «Kayserili Halil Paşa» mad., İA.

Nitekim baskın Şeyhülislâm Hoca Sadeddinzâde Mehmed Çelebi tarafından teyid edilince Nasuh Paşa gözden düşmüştür(1).

g. Osmanlı - Lehistan Barışı

III. Murad devrinde Lehistan krallığı 1577 ve 1591 yılları altında Osmanlı nüfûzu altına girmişse de çeşitli sebeplerden dolayı münasebetler bozulmuştur. En önemlisi Lehistan'ın Kırım Tatarları'nın taarruzlarından ve Osmanlı devletinin de Lehistan Kazakları'nın Eflak ve Boğdan'a ve en son Sinop'a yaptıkları tecavüzlerden şikayetçi olmaları idi. Bosna valisi İskender Paşa Eflak, Boğdan ve Erdel kuvvetleriyle birlikte Turla (Dinyester) nehrine doğru yürümüş ve Lehistan ordusuna tam taarruz edecek iken Bussa barışı imzalanmıştır (27 Eylül 1617). Buna göre, Kazaklar Turla'yı geçip Karadeniz'e çıkamayacaklardır. Türk hâkimiyetinde bulunan Eflak, Boğdan ve Erdel'e taarruz edemeyeceklerdir. Buna karşılık Tatarlar da Lehistan topraklarına akın yapmayacaklar, fakat Lehistan da eskiden beri vermekte olduğu haracı vermeye devam edecekti(2).

ğ. Osmanlılar'da Ticari Münasebetler

I. Ahmed'in cülûsunu müteakip Osmanlı devletinin Avrupa ülkeleriyle yaptığı ticarette büyük bir gelişme olmuştur. Bu cümleden olarak İngiltere, Fransa ve Venedik ile olan ticari ahidnâmeler yenilendi. Fransa ile imzalanan ahidnâme ise diğerlerinden farklı idi. Buna göre İspanyol, Portekizli, Katalan, Raguzalı, Cenevizli, Ankonalı ve Floransalı tüccarlar Fransız bayrağı altında ticaret yapabileceklerdi(3). 1612 yılında Hollanda'ya ilk ahidnâme verilmiştir(4).

h. Sultan Ahmed Camii'nin İnşaası

Türk mimarî tarihinde en büyük yapılar arasında kabul edilen ve mimarî özellikleriyle de sanat tarihinde önemli bir yer işgal eden Sultan Ahmed Camii'nin temel kazma çalışmaları, 7 Kasım 1609'da başla-

(1) Peçuyi, **Tarih**, II, 342; Kazaklar, Don Kazakları ve Dinyeper Kazakları olmak üzere iki guruba ayrılıp bunlardan ilki Ruslar'ın ikincisi Lehler'in himayesinde idi. Lehler'in himayesinde olanlara Zaporog Kazakları da denirdi. Bunlar «hatman» denilen bir reisin idaresinde bulunur ve korsanlıkla hayatlarını idame ettirirlerdi.

(2) Peçuyi, **Tarih**, II, 346-347

(3) Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri** I. (1580-1838), Ankara 1974, 43-45

(4) Gerard Erdbrink, «Onyedinci asırda Osmanlı-Hollanda münasebetlerine bir bakış», **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, sayı 2-3, İstanbul 1974

dı. Temel kazma işine Şeyhülislâm Mehmed Efendi, Üsküdarî Aziz Mahmud Hüdayî Efendi ve Veziriazam Kuyucu Murad Paşa ilk kazmayı vurmuşlardır. Sonra I. Ahmed bir altın kazma ile terleyinceye kadar temel kazma işini devam ettirmişti(1).

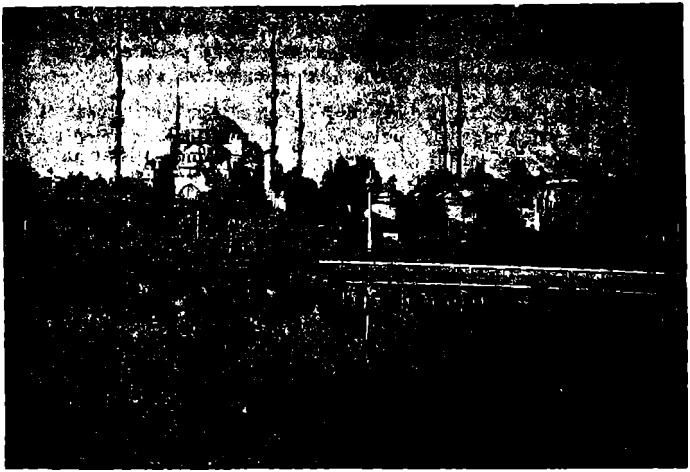

Sultan Ahmed Camii

1. Türkiye'ye Tütünün İlk Gelişi ve İçki Yasağı

Tarihlerin ifadesine göre tütün ilk defa 1601'de bir İngiliz tüccar tarafından şifalı ot olarak getirilmiştir. Fakat sonra halk arasında keyif verici madde olduğu anlaşılarak kullanılışı yaygınlaştı. Kanunî devrinde kahvenin gelmiş olmasından dolayı ikisinin birlikte içilmesi süratle yaygınlaştı. Tütünün gelmesiyle önce ilmiye sınıfının muhalefeti görüldü, fetvalar verildi. Fakat gizli gizli içilmeye devam edildi. Bir müddet sonra tütün ve kahve içilmesinin ilmiye sınıfı arasında da yayıldığı görüldü. Peçuyi eserinde kahvehanelerin duman dolduğunu tasvir ettikten sonra tiryaki lülelerinden çıkan dumanın İstanbul sokaklarını kapladığını şu mizahî tarzda anlatmaktadır:

«... *İngiliz keferesi getürdüler ve ba'zı emrâz-ı rutabe şifâ olmak namına sattılar ehl-i keyfden ba'zı yârân*

(1) Tahsin Öz, «Sultan Ahmed Camii», Vakıflar Dergisi, sayı I, 26-28, sa-

keyfe müsâadesi vardır deyü mübtelâ oldular, giderek ehl-i keyf olmayanlar dahi isti'mâl eder oldular, hattâ kibâr-ı ulemâdan ve ashâb-ı devletten niceleri ol ibtilâya uğradılar. Kahvelerde erâzil ve evbâşın kesret-i isti'mâlinden kahveler gök tütün olup içinde olanlar biri birin görmemek mertebelerine vardı. Esvâk ve bazarda dahi lüle ellerinden düşmez oldu. Biri birinin yüzüne gözüne pof pof deyu esvâk ve mahallâtı dahi kokuttular...» (1).

I. Ahmed dindar bir padişah olup bütün ülkede içkiyi yasak etmişti. Ancak bu yasak tıpkı Kanunî devrinden sonra II. Selim devrinde olduğu gibi kaldırılmıştır. I. Ahmed önce içkiyi yasak edip Emanet-i hamr (İçki eminliği) adlı müesseseyi ilga etmiştir. Bu yüzden hazine *«nice yüz yük akçelik»* gelirden mahrum kalmıştır. Fakat yasağı devam ettirmek mümkün olamadığı için Emanet-i hamr tekrar kurulmuştur(2).

i. Birinci Ahmed'in Vefatı ve Şahsiyeti

I. Ahmed ellibir gün süren bir mide hastalığından sonra 28 yaşına doğru vefat etti (22 Kasım 1617/23 Zilkade 1026). I. Ahmed'in Mahfiruz Sultan'dan olma oğlu II. Osman ile Kösem Mahpeyker Sultan'dan olma oğulları IV. Murad ve İbrahim tahta çıkmışlardır. Saray sefahatine kapılmadığı için halkın sevgisini kazanmıştı. Sert bir mizaca sahip olup ihanet edenleri affetmezdi. Bahtî mahlası ile yazdığı şiirleri ile meşhur olmuştur. Ava ve cirit oyunlarına meraklı idi, seyahati sevdiği için zaman zaman Edirne ve Bursa'ya gitmiştir. Dindar olup hayır işlerine önem vermiştir. İnşa ettirdiği camii yanında medrese, imâret, tabhâne, dârüşşifa, mekteb ve dükkanlar ile tam bir külliye meydana getirmiştir. Bundan başka I. Ahmed taşları düşen Harem-i Şerif'in duvarlarını İstanbul'dan üstad mühendis ve mimarlar göndererek tamir ettirmiştir. Ayrıca som altından bir kuşak yaptırıp Kâbe üzerine örtülmek üzere göndermiştir. Medine-i Münevvere'de ise eskiyen minber yerine İstanbul'da beyaz mermerden yapılan bir minberi gemi ile göndermiş ve yerine konmuştur(3).

(1) Peçuyi, Tarih, I, 365
(2) İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, II, 371, III, 258
(3) Hasan Bey-zâde Tarihi, 323

VI — BİRİNCİ MUSTAFA

(İlk Saltanatı)

III. Mehmed'in oğullarından olup babasının şehzadeliğinde Manisa'da 1591'de doğmuştur. Sultan Mustafa 22 Kasım 1617 (23 Zilkade 1026)'de tahta cülûs etmiştir. I. Ahmed tahta cülûs ettiği zaman 14 yaşında bulunması ve henüz çocuksuz olması dolayısiyle hayatına dokunulmadı. Ancak o yıllarca öldürülme korkusu ile yaşamış ve hatta bu korku, I. Ahmed'in peşpeşe çocuklarının dünyaya gelmesiyle artmıştı. Yine babadan oğula intikal edip duran saltanatın kardeşe intikali de «Ekberiyet» kaidesine bağlandı. Mustafa'nın yıllarca yaşadığı korkulu hayat akli dengesini bozmuştu. Bu yüzden onun tahta çıkmasında devlet erkânı arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Fakat onun mutlak düzeleceğini iddia edenler ekseriyette oldukları için Mustafa'nın cülûsunu gerçekleştirdiler(1).

I. Mustafa cülûstan sonra ilk Cuma günü Eyyûb'da kılıç kuşanmıştır. Cülûs haberi, İran şahına, Alman imparatoruna ve Venedik Cumhuriyeti'ne elçiler gönderilerek bildirilmiştir. Mustafa tahta çıktıktan sonra hekimlerin bütün ihtimamlarına rağmen bir türlü iyileşmedi. Sokağa çıkıp para dağıtmak, divân esnasında gidip vezirlerin başını açmak ve bazı yersiz hareketlerde bulunmak gibi halleri devlet erkânı arasında hoşnutsuzluğa sebep oluyordu. Ayrıca bol keseden etrafa dağıttığı paralar yüzünden hazine de zarar görüyordu. Bu durumda ulema ve vüzera I. Mustafa'nın tahttan indirilmesine karar verdiler. Kapıkullarına ulûfe tevzi edileceği 26 Şubat 1618 (1 Rebîülevvel 1027)'de Mustafa odasında kilitlenmiş ve Şehzade Osman haremden getirilerek tahta çıkarılmıştır. Mustafa'nın bu kısa saltanat müddeti 3 ay 4 gün sürmüştür(2). Bu zaman zarfında Osmanlı-İran savaşları barış dönemine girmiş bulunuyordu. Önemli bir hadise ise Jitvatorok muahedesinin bazı maddelerinde tadilât yapılmasıdır. Mustafa bundan sonra Topkapı Sarayı'nda gözaltında tutulmuştur.

---

(1) Hasan Beyzade, Tarih, 334

(2) Kâtib Çelebi, Fezleke, II, 390; Peçuyi, Tarih, II, 360-362

VII — İKİNCİ OSMAN

I. Ahmed'in Mâhfîrûz Sultan'dan doğma oğlu olup 1603'de İstanbul'da dünyaya gelmiştir. 26 Şubat 1618 (1 Rebiülevvel 1027)'de tahta cülûs etti. II. Osman cülûsunda babası gibi 14 yaşında bulunuyordu. Buna rağmen II. Osman erken inkişaf etmiş, kuvvetli tahsil ve terbiye görmüş, zekâsı berrak bir gençti. Onun aldığı kültür, devletin bünyesinde başlayan inhitat emarelerini görebilmesine ve bunların çözüm yollarını bulabilmesine kâfi geldi. Genç padişah Arapça, Farsça, Latince, Yunanca ve İtalyanca'yı iyi öğrenmiş ve edebi, tarihî, coğrafi tahsil görmüştü(1).

II. Osman'ın tahta çıkışının ilk aylarında Osmanlı ordularının İran karşısındaki mağlubiyetleri ve neticede Nasuh Paşa'nın vaktiyle tayin ettiği şartlara göre bir barış akdedildiği önceki bahiste anlatılmıştı. Böylece İran meselesi az zararla kapatılmış oluyordu. Genç padişah ilk iş olarak amcası I. Mustafa'nın lüzumsuz yere tahta çıkarılmasında dahil bulunan sadaret kaymakamı Sofu Mehmed Paşa'yı azl ile yerine Öküz Mehmed Paşa'yı tayin etti. Oldukça cimri bir padişah olan II. Osman kısa zamanda iki defa cülûs bahşişi verdirip hazineyi zarara soktuğu için de Sofu Mehmed Paşa'ya diş bilemişti. Bu arada Şeyhülislâm Esad Efendi'nin elinden bütün yetkileri alındı ve üzerinde sadece fetva görevi bırakıldı. Bir müddet sonra da İran karşısındaki başarısızlıklarından dolayı serdar-ı ekrem ve veziriazam Halil Paşa da görevinden azledilerek yerine Öküz Mehmed Paşa tayin edildi. Fakat 10 ay kadar makamında kaldıktan sonra azledildi. Yerine padişaha kıymetli hediyeler takdim ederek göze giren İstanköylü Güzelce Ali Paşa tayin edildi. Ali Paşa'nın en önemli faaliyeti zenginleri haraca kesmek oldu. Böylece hem kendi kesesini doldurmak, hem de paraya düşkünlüğü bilinen padişaha takdim ederek mevkiini kuvvetlendirmek istemişti.

---

(1) İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, III, 273-274

a. Osmanlı - Lehistan Münasebetleri

Osmanlı devletinin Lehistan ile olan münasebetleri III. Murad devrinde başlamış ve Lehistan samur vergisine bağlanmıştı. Ayrıca 1617 yılında Turla nehri boyunca Lehistan ordusu da mağlup edilmişti. Ancak Lehliler'in sınır ihlâlleri devam etmekteydi. Özellikle Lehistan kazaklarının sınır boylarına devamlı tecavüzleri ile bazı asi voyvodalar zor durumda kalınca Lehistan'a sığınıyorlardı. Nitekim Boğdan voyvodası Kaspar Gratiani Erdel prensi Bethlen Gabor'un Leh tecavüzleri hakkındaki şikâyet mektuplarını ele geçirmiş ve bunları Lehistan hükümetine göndermişti. Bu ihaneti üzerine azledilince isyan edip Lehistan'a sığındı. Lehistan'dan büyük destek gören Gratiani 50-60 bin kişilik bir kuvvetle Osmanlı topraklarına saldırdı. Bu sırada Özi beylerbeyi olan İskender Paşa süratle üzerine gidip Leh ordusunu mağlup etti (20 Eylül 1620).

Gratiani firar etti. Leh ordusu baş kumandanı Stanislas Zolkiewsky Osmanlı ordugâhına haber gönderip hareketinin Kırım üzerine olduğunu bildirerek barış istedi. 100.000 duka teklifle yıllık vergi taahhüt etti. Fakat İskender Paşa bu teklifi, Ulu-Nogay Oymağı Reisi Mirza Kantemir'in tesiriyle reddetti. Leh ordusu Turla nehrini geçerken imha edildi. Lehli baş kumandan ile diğer kumandanlar öldüler. Düşman ordusundan 120 top ile arabalar dolusu zahire ganimet olarak alındı. Bu hadiseden kısa bir müddet sonra Zolklewsky'nin kumandasında diğer bir ordu da mağlup ve perişan olmuş ve kumandan da maktul düşmüştü(1).

Sultan II. Osman Sadrâzam Güzelce Ali Paşa'nın da teşvikleriyle Lehistan'a bizzat sefere çıkmağa karar verdi. Devlet erkânının bu işin bir serdar ile halledilebileceği teklifini benimsemedi. Hatta İngiliz sefirinin tavassutunu da dinlemedi. Büyük bir zafer kazanıp döneceğini ümid eden II. Osman, kardeşi Şehzade Mehmed'i «def'i dağdağa-i fitne» düşüncesiyle öldürttü. Onun bu hareketi halk arasmda büyük bir teessüre sebep olmuştur.

b. Hotin Seferi

Genç ve toy padişahın devlet hazinesini tasarruf için sipahilerin ulûfelerini verdirtmemesi, yeniçeriler arasındaki firarları tesbit için bizzat yoklama yapması askerin şevkini kırmıştı. Hatta ulemanın arpalıklarını keserek ilmiye sınıfını da gücendirmişti. Asker isteksiz bir halde Davut Paşa karargâhından hareket etmiştir. Ordu Edirne'den

(1) Peçuyi, Tarih, II, 372-374

İsakcı'ya gelerek Tuna üzerine köprü inşa edilmiştir. Ordunun konakladığı yerlerde esirler askerin atış talimlerinde nişangâh olarak kullanılmış ve padişahın bu şımarık ve haşin hareketleri hayra alâmet görülmemiştir. Asker ilerlemesine devam ederken Eflak voyvodası Radul ile Kırım hanı Canibek Giray'ın kuvvetleri de katılmış nihayet ordu 1 Eylül 1621'de Hotin önüne ulaşmıştır.

Bu kale Besarabya'da Turla (Dinyester) nehrinin sağ sahilinde ve Kameniçe'nin yakınında olup askerî bakımdan Lehistan için önemli idi. İyi tahkim edilmiş olan kale veliahd prens Ladislas ile başkumandan Chod Kiewicz tarafından müdafaa ediliyordu. Kale önüne varılır varılmaz muhasara başladı ise de Kazaklar'ın Leh ordusu ile birleşmesine engel olunamadı. Yarım daire şeklinde dizilmiş bulunan askerin merkezinde padişah ve kapıkulları; sağ cenahta Anadolu, Diyarbekir, Karaman ve Sivas kuvvetleri; sol cenahta Şam, Haleb, Kırım ve Eflak kuvvetleri bulunuyordu. Düşman üzerine peşpeşe yapılan hücumlar şiddetli bir mukavemetle karşılaştı. Üçüncü hücumda Budin beylerbeyi Karakaş Mehmed Paşa, düşmanı zor durumda bırakmış iken Sadrâzam Hüseyin Paşa'nın yardıma koşmaması, askerin dağılmasına ve Mehmed Paşa'nın şehit olmasına sebep oldu. Bunun üzerine Ohrili Hüseyin Paşa azl yerine Diyarbekir beylerbeyi Dilâver Paşa tayin olundu. 24 Eylül'de yapılan yeni hücûmda yeniçerilerin bir kısmı alamadıkları sefer bahşişini bahane ederek düşman karşısında acz gösterdiler(1). Buna sinirlenen padişah yüz kadar yeniçeriyi idam ettirdi.

c. Osmanlı - Lehistan Barışı

Hotin önünde 35 gün devam eden mücadelelerden kati bir sonuç elde edilememişti. Bunda II. Osman'ın cimriliği, şımarık halleri ve tecrübeli ümerânın tavsiyelerine aldırış etmemesinin rolü büyük olmuştu. Diğer taraftan gerek akınlarla gerek hücûmlarla düşmana büyük zayiat verdirilmişti. Hatta ihtiyar başkumandan yorgunluktan ölmüştü. Çok zor durumda kalan ve merkezle irtibatı da kesilen ordu, Osmanlı ordugâhından barış istedi. II. Osman askerin nezdinde itibarını yitirmiş olarak gelen teklifi kabul etti. Hemen harp sahasında yapılan sulhe göre Kanunî devrindeki hudut aynen bırakıldı. Kazaklar Osmanlı topraklarına akın yapamayacaklar, Karadeniz'e çıkamayacaklar; Lehliler'in sınır boyunda yaptıkları kaleler yıkılacak ve Hotin kalesi Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Boğdan voyvodalığına teslim edilecektir. Lehistan öteden beri Kırım hanlığına vermekte olduğu 40.000 florin

(1) İsmail Hami Danişmend, Aynı eser, 204-288

yıllık haracı ödemeye devam edecektir. Kırım hanı ve Boğdan voyvodası Lehistan'a taarruz etmeyecektir(1).

Sonuç olarak, Hotin savaşında düşmana büyük zayiat verdirilmiş fakat kesin bir zafere gidilememişti. Barış şartları I. Ahmed devrindeki şartların adeta tekrarı idi. Buna rağmen Osmanlı ordusu Leh ordusuna karşı gücünü ortaya koymuştu. Zira Leh ordusu bir müstahkem mevkide savunmaya geçmiş, meydan savaşını göze alamamıştı. Ancak en önemli sonuç yeniçerilerin II. Osman'dan yüz çevirmiş olmalarıdır(2). Padişah da bunu bilerek harp sahasından ayrılmıştır. Genç padişah İstanbul'a geldiğinde büyük bir coşkuyla karşılanmış, şehirde üç gün üç gece şafer alayları düzenlenmiştir.

d. İkinci Osman ve Devlet Erkânı

Hotin seferinde, kale Lehistan veliahd prensi tarafından müdafaa edildiği halde ciddî bir neticeye varılamamış olması padişahta derin bir teessür hasıl etmişti. Genç padişah bu yüzden başarısızlığın gerçek sebeplerini araştırmaya koyuldu. Zaten muharebe meydanında da asker hakkında bazı kötü intibaları olmuştu. O seferden dönüşünde köhnemiş ve yıpranmış devlet müesseselerinde önemli değişiklikler yapılması gerektiğine artık tam manasiyle inanıyordu. Ancak II. Osman çok genç ve tecrübesiz olup saraydaki câhil ve hain akıl hocalarının da tesiri altında kalıyordu. Onun ıslahat planlarına ocaktan başlamasına bu kimselerin önemli rolü olmuştu. Bunlardan kızlar ağası Süleyman Ağa asilen Habeş olup genç padişaha iyice nüfûz etmişti. Serhad ve asker ahvalinden anlamaz fakat rahatlıkla fikir yürütürdü ve padişahı tesir altına alırdı. İşte bu Süleyman Ağa, serhad ve ordu işlerinden çok iyi anlayan Debbağzâde Mehmed Efendi'ye:

— *Leh kralı padişaha mukabeleye gelür mü?* diye sordukta, o da:

— *Biz gelür diyelüm ve ana göre tedârükümüz görelüm* diye cevap vermiş ve daha sonra şöyle devam etmiştir:

---

(1) Peçuyi, Tarih, II, 376-380

(2) II. Osman'ın askere çok sert ve haşin davrandığı, kanuna riayet etmeyip cezaları kendisinin tayin ettiğinde kaynaklar birleşmektedir. Nitekim şu ifadeler çok manidardır:

«... Cevap verilür ki sipah ve yeniçeri ve sair kulun kalbleri kırık idi. Zira kul taifesinin hatası vâki oldukça meselâ meyhanede bulunup tutulduklarında dört beş yüz değnek urulup ve azab için taş gemisine konulup dirliklerini, maaşlarını keserler idi. Fakat Kanûn-ı Kadim kul taifesinden bir kusur ve hata zuhûr edince terbiyesi ağaları kapısına gönderilmek idi. Sultan Osman zamanında Kanûn-ı Kadim'e rîâyet olunmadı, kul taifesinin te'dibini bizzat padişah icrâ ettiriyordu.» Mithat Sertoğlu (yayınlayan), «Tuğî Tarihi», Belleten, XI, sayı 43, 504

— *Biz seni serhadden ve düşmandan haberdar anlardık hod yerden ve gökten haberin yoğimiş, Leh kralı ne ittir, ... anın Âl-i Osman'a mukabele edecek askeri mi var, ya anın ile tedbir edecek leşkeri mi var?* (1)

Yukarıda görüldüğü gibi devletin kaderine tesir eden bir şahsiyetin zihniyeti bu idi. Diğer taraftan padişahın hocası Hacı Ömer de câhil ve şerefsiz bir insandır. Bostanzâde Yahya Efendi *Fi Beyân-i Vak'a-i Sultan Osman* adlı eserinde bu şahsiyeti «... *işlerin başına geçeli ondan akla uygun ne iş çıktı? Hangi mansıb ehline verildi? Hangi işini akıllılar doğru buldu?*» (2) diye tavsif etmektedir. Bostanzâde Yahya Efendi devlet erkânının içinde iyi bir devlet adamı olmadığını Hoca Ömer Efendi'yi de kasdederek büyük bir üzüntüyle şöyle ifade etmektedir:

«*İş başında bulunanların hepsi bilgisiz ve makam sahiplerinin tümü bir alay ahmaktır. O ezici zalim kılıcı ile bilgili kişilerin gönlünü parça parça etmiş ve zavallılar işsiz güçsüz kalmışlardır. Haksızlık edenler ve bilgisizler, mutluluk dizginini ellerinde tutmaktadırlar ve safâ meydanında at koşturmaktadırlar. Değerli ile değersizi ayırmada yanlışlara düştüğü gibi, bunu da fodulların başı olan kara cahiller bildiği için gözünde akla karanın farkı yoktu, ona göre bunları karşılaştırmak akla gelmezdi*» (3).

II. Osman'ın yenilik yolunda yapmak istedikleri, devrin müesseselerinin gerçek durumu ve genç padişaha gösterilen tepkiler çağdaş eserlerin tahliliyle henüz ortaya konmamıştır. Esasen bu konu çok ciddi bir araştırmayâ muhtactır. Fakat hemen peşin olarak şunu rahatlıkla söylemek gerekir ki, genç ve tecrübesiz padişah başaramayacağı ve o zamanki muhafazakâr Osmanlı cemiyetinde zaten başarılması mümkün olmayan bir işe kalkışmıştır. Bu yönde II. Osman'ın *Kitâb-i Müstetâb* adlı anonim eserin tesirinde kaldığı ihtimali vardır. Bu eserin müellifi tarafından genç padişaha takdim edildiği ihtimali neşreden tarafından delilleriyle ortaya konmuştur. Eser aşağıda geniş şekilde anlatılacağı üzere devlet müesseselerinde görülen ihtilâli ortaya koymuş ve çarelerini de izah etmiştir(4). Ancak II. Osman herhalde çareler bahsinde eserle aynı fikirde bulunmuyordu.

(1) Peçuyi, Tarih, II, 378-379

(2) Orhan Şaik Gökyay, «II. Sultan Osman'ın Şehadeti», (Atsız Armağanı), İstanbul, 1976, 204

(3) Orhan Ş. Gökyay, Aynı eser, 204

(4) Yaşar Yücel (Yayınlayan), Kitâb-i Müstetâb, Osmanlı Devlet Düzenine Âit Metinler I, Ankara, 1974, VII-XXVI; Bu konuda aynı müellif başka bir eser de yayınlamıştır, yeni bulunan II. Osman adına yazılmış bir «Zafer-nâme», Belleten, XLIII/170

II. Osman'ı asker aleyhinde özellikle kapıkulu aleyhinde bazı tedbirler almaya sevkedenler yukarıda da bahsedildiği gibi kızlar ağası Süleyman Ağa ile Hoca Ömer Efendi idi. Bu iki şahsın padişahı nasıl etkilediği çağdaş bir müellif olan yeniçeri Solak Hüseyin Tuğî'nin *İbretname* adlı eserinde açıkca belirtilmektedir:

«Yeniçeri taifesinin tüfenk atmakta ve sipah halkının cündilikte ve ceng günlerinde mahâretleri meydandadır; bu kul, yeniçeri ve sipahi, kulluktan çıkmıştır. Kul olursa, asker olursa Mısır ve Şam cündileri gibi ve tüfenk atmakta Anadolu zekbarı gibi olmalıdır. Evvelce Hotin seferinde düşmanın taburunu bozmağa kadir olmadılar. Hünersiz, marifetsiz, derinti, madrabaz ve erbâb-ı maaş kul olur mu?» (1).

e. İkinci Osman'ın Devlet Müesseseleri Hakkında Bazı Teşhisleri

II. Osman'ın yukarıda kısaca ifade edilen tesirler ve telkinlerle muhtemel tasavvurlarını şöyle sıralamak mümkündür: Zaten kozmopolit bir topluluk olan kapıkulu ocağını ilga ile yerine Anadolu, Suriye ve Mısır Türk ve Türkmenler'inden teşekkül edecek millî bir ordu kurmak. Payitahtı Anadolu'ya nakledip karışık bir muhitten millî bir muhite geçmek. İlmiye sınıfının siyasî nüfûzunu kırarak bu zümreyi siyasetten uzaklaştırmak. Kozmopolit saray geleneklerini değiştirerek Harem-i hümayûnu tasfiye etmek ve hanedan erkeklerinin Türk allelerden nikahla kız almasına yol açmak, Fatih ve Kanuni devirlerinden kalma olup eskimiş kanun ve mevzuatın değiştirilerek yerine günün ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeni düzenlemeler getirmek...

Genç ve tecrübesiz padişah bu büyük ideallerini gerçekleştirebilmek için ne kadroya ne de bunları benimseyebilecek ortama sahipti(2). Buna rağmen çok önemli gördüğü askeri tedbirler için harekete geçti ve bu iş için de hacca gitmek bahanesiyle Anadolu'ya geçmeye karar verdi. Halep, Şam ve Mısır taraflarına memurlar gönderilmiş, Mekke emirine de haber salınmış idi. Bu arada ocakta Anadolu'dan sekban yazıldığı şayi olmuştu(3). Diğer taraftan padişahın bir ibtilâ derecesine varan para ve servet hırsı ve rüşvet dedikoduları yüzünden halk arasında da itibarı kalmamıştı. Gurur ve azametinden dolayı devlet erkânı da kendisinden soğumuştu. Ulema sınıfı da II. Osman'dan yüz çevirmişti. Zira onların arpalıklarını kesmiş, meşihat makamında fetvâ yazmaktan başka bir yetki bırakmamıştı. Nitekim duruma vâkıf olan

(1) Mithat Sertoğlu, **Tuğî Tarihi**, 493
(2) Bu tesbitler için ayrıca bkz. İ.H. Danişmend, **Kronoloji**, III/292
(3) İ.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III, Kısım 1, 140

II. Osman, isyan başladıktan sonra huzuruna çıkan ulema taifesine, «... *bu eşkıyâyı izlâl etmek ve bu fitneyi ayağa kaldırmak sizin başınız altındadır, onlara ideceğime size iderim!*» (1) diye çıkışmıştır.

f. Kapıkulu'nun İsyanı

Yeniçerilerle sipahileri en çok endişe ve sonra intikam almaya sevkeden padişahın ısrarla hacca gitme arzusu idi. Onu bu fikrinden Veziriazam Dilâver Paşa da vazgeçiremedi. Hatta Şeyhülislam Esad Efendi'nin genç padişaha gönderdiği «*Padişahlara hacc lâzım değüldür, yerinde oturup adl eylemek evlâdır! Câiz ki bir fitne zuhûr eyleye!*» şeklindeki fetva da işe yaramamıştır. Daha sonra büyük veli ve şair Üsküdarî Aziz Mahmud Hüdaî Efendi de hacc fikrinden vazgeçmesi için çok nasihat ettiyse de bir yararı olmadı (2).

II. Osman'ın Lehistan seferinden İstanbul'a dönüşünden takriben 3,5 ay sonra, 18 Mayıs 1622 günü yeniçerilerle sipahiler «*padişahın hacca gitmesi mutlak bizden yüz çevirmesinden ötürüdür, düşman tehlikesi varken bundan vazgeçmelidir*» diyerek Sultan Ahmed meydanı (At Meydanı)na yürüdüler. Şeyhülislâm Esad Efendi'ye müracaat ederek padişahı Hicaz'a gitmeğe teşvik edenler aleyhinde fetva aldılar ve bu hususta en başta mesul buldukları padişahın hocası Ömer Efendi'nin konağını yağmaladılar. Osman ayaklanmayı duyunca ulemayı saraya davet ederek sebebini sordu. Onlar da «*kul taifesi padişahın İstanbul'dan ayrılmasını istemiyorlar ve Süleyman Ağa ile Ömer Efendi'nin sürülmesini talep ediyorlar*» deyince padişah hacca gitmekten vazgeçtiğini fakat diğer talepleri yerine getirmeyeceğini bildirdi. Ertesi gün aynı topluluk tekrar Sultan Ahmed meydanına gelip bu kez Süleyman Ağa, Ömer Efendi, Veziriazam Dilaver Paşa, defterdar Bâkî Paşa ile sâbık sadâret kaymakamı Nişancı Ahmed Paşa'nın kellelerini istediler. Bu iş için de ulemadan birkaç kişiyi saraya gönderdiler. II. Osman yine reddetti. Ulemanın bu hususta «*kul taifesi cemiyet ederse istediklerini alırlar, ecdad-ı izamınızdan beri olagelmişlerdir*» demeleri üzerine II. Osman bunları huzurundan kovup, sarayda tutuklattı. Gönderilenlerin dönmediğini gören âsiler saraya yürüyüp hiç mukavemet görmeden

(1) Peçuyî, Tarih, III, 382

(2) Genç padişah bir gece rüyasında, tahtında oturup Kur'ân-ı Kerîm okurken Hazret-i Muhammed'i görür. Peygamber padişahın elinden Kur'an'ı, sırtından cübbesini alıp bir tokat ile tahtından aşağı düşürür. Sultan Osman hemen kalkıp mübarek Kadem-i Şerifine yüz sürmek isterse de başaramaz. Padişah bu rüyasını Aziz Mahmud Hüdaî Efendi'ye anlatarak tabir etmesini ister. O da «bu rüya tehlikeye alâmettir, Allah bilür bu tehlike pek yakındadır, tevbe ve istiğfar ile Eyyüb Sultan'ı ziyaret» tavsiye eder. Naîma, Tarih, II, 210

Bab-ı humâyûn'dan geçip birinci avluya, sonra Babüsselâm'dan geçip ikinci avluya, oradan da Babüsaade'yi geçip Enderun denilen kısma girdiler. Hep birden «*Sultan Mustafa'yı isteriz*» diye bağrışmaya başladılar. Sonra Mustafa'yı bulup çıkardılar. Orada bulunan ulemayı ölüm tehdidi ile meczub ve zavallı bir insan olan Mustafa'ya biat ettirdiler(1).

(1) İ.H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, 138-143

BİRİNCİ MUSTAFA'NIN İKİNCİ SALTANATI

I. Mustafa'nın ikinci cülûsu 19 Mayıs 1622 (8 Recep 1031) de vuku buldu. Yeniçeri ve sipahiler Mustafa'yı hadiselerin iyice kızıştığı bir sırada araba ile Eski saraya, fakat orayı da emniyette bulmadıkları için Yeniçeri odalarının ortasında iyi korunabilen Orta Camie götürdüler. Sultan Osman ise Ağa kapısına iltica etti. Bundan maksat Yeniçeri ocağını sipahilerden ayırıp taraftar toplamaktı. Padişah Ağa kapısına geldiği vakit Yeniçeri ağası Kara Ali Ağa karşılamış ve içeri almıştır. Ocak efradına ellişer altın vaadeden Sultan Osman onların yatıştırılması işine Kara Ali'yi memur etmiştir. Ancak Ali Ağa yeniçerilerden çok şiddetli karşılık görmüş ve derhal öldürülmüştür. Bu olay II. Osman'ın akıbetinin ne olacağını göstermiştir.

Süratle Osman'ı da ele geçiren caniler reva gördükleri ağır ve kötü sözlerle bir at sırtında Orta Cami'e götürdüler ve orada hapsettiler. Genç padişahın maruz kaldığı hakaretin haddi hesabı yoktu. Yaptıkları eza ve cefa onu boynu bükük ve perişan bir hâle koymuştu. Bostanzâde Yahya Efendi *Fi beyân-ı Vak'a-i Sultan Osman* adlı eserinde zavallı padişahın hâlini şöyle anlatmaktadır:

«... *Bu korku veren ve böyle şaşkınlığa düşüren bir hareket ve zilletle onu halkın önüne çıkarmışlardı. Ama herkese bir musibet ve bir hayret ve dehşet geldi ki, cansız kalır gibi olup gizli gizli ağlayup inleyerek bu hâle sebep olanlara beddualar ettiler. Bu duyguları meydana vurmağa ve onları kötülemeğe imkân mı var? O gün, içler yakan bir gündü ki onu bu kırık kalem yazamaz. Sübhanallah! Bu bir musibet idi ki görülmemiş, âleme sirayet edip mülkün temelini sarsmış ve akıllı kişilerin kulaklarına velvele vermiştir. Zengin ve yoksul bu dert ve belâdan hisse kapmıştır, nice yıllar unutulmadı ve döner felek bu âlemde bu acı şarabı sundu durdu*» (1).

Aynı gün Kara Davud Paşa adında hain bir vezir sadarete tayin edilmiştir. Yeni padişah Topkapı Sarayı'na naklolunduğu Cuma günü camilerde Sultan Mustafa adına hutbeler okunmuştur.

---

(1) Orhan Şaik Gökyay, «II. Sultan Osman'ın Şehadeti», Aynı eser, 226-227

a. İkinci Osman'ın Şehit Edilmesi

Artık Genç Osman'ı kurtaracak ne bir şahıs ne de bir hareket vardır. Onu bulunduğu yerden yeni Sadrâzam Kara Davud ve Yeniçeri Ağası Derviş Ağa ile birlikte İstanbul sübaşısı ve kethüdası Kilindir uğrusu alıp çıkarmışlar ve Yedikule'ye götürmüşlerdir. Yolda yeniçerilerin pek çok hareket ve edepsizliklerine maruz kalan bu inkılâpçı padişahı, İstanbul halkı elinde bir şey olmayarak üzüntüyle seyretmiştir. Aynı gün ikindi vaktinden sonra Genç Osman uzun mücadelelerle onbir cellat tarafından boğularak öldürülmüş ve delil olmak üzere kulağı kesilerek I. Mustafa'nın anasına götürülmüştür. Türk tarihinde cesur düşünceleriyle çığır açmaya çalışan genç ve tecrübesiz Sultan Osman'ın hayatı bu facia ile son buldu (20 Mayıs 1622/9 Receb 1031). Öldüğü zaman takvim hesabiyle 17 yıl, 6 ay, 18 gün yaşamış oluyordu. Yani 18 yaş içinde bulunuyordu. Genç Osman Osmanlı tarihinde öldürülen ilk padişahtır. Cenazesi Yedikule zindanından Topkapı Sarayı'na nakledildi. 21 Mayıs günü sabahleyin camilerde salâlar verilerek ahaliye bu felâket haberi duyuruldu. Sabah erkenden cenaze namazı kılındıktan sonra bütün vüzera ve ulemanın iştirak ettiği hazin bir alayla Sultan Ahmed Camii'ne götürülüp babası I. Ahmed'in türbesine defnolunmuştur(1).

b. İkinci Osman'ın Şahsiyeti

Yukarıda yeri geldikçe belirtildiği gibi II. Osman genç ve tecrübesiz olmasına rağmen meziyetleri bulunan bir padişah idi. Onun düşünceleri ülke için istikbal vaadediyordu. Fakat hırçın ve aceleci tavırlarına gençliği ve toyluğu eklenince başına gelecek felâketi göremedi. O ayrıca hiçbir tarafı kazanamamıştı. Hatta kendisine yardımda ısrar edenleri büyük bir inatla geri çevirmişti. Hacca gitme fikrinde inatla ısrar etmesi bunun bariz bir delilidir. Askerin her sınıfı kendisine düşmandı. Kanunu tatbik ettirmez, suçluya cezayı kendisi vermeye çalışırdı. Küçük bir suçun cezası büyük olurdu. Onun bu halleri meziyetlerini gölgelemişti. Ancak hemen şunu sormak yerinde olacaktır ki acaba şartlar elverişli olsa idi düşüncelerini gerçekleştirebilir miydi? Buna da şüphe ile bakmak gerekir. Zira bu düşünceler uzun zaman isteyen ve ancak yetişmiş bir kadro ile olabilirdi. Onun önemli bir kusuru da askere hasis davranması idi. Bu ise askerin hiç hoşlanmadığı bir husus idi. Halbuki o önce askere dayanmalı idi.

İngiliz elçisi Thomas Roe bir yabancı gözüyle onu şöyle tarif etmektedir: «... *Osman, mağrur, engin ruhlu ve pek cesur bir genç idi*

(1) Hasan Beyzâde, Tevarih-i Âl-i Osman, 342-345; Kâtib Çelebi, Fezleke, II, 22-24

Hristiyanlar'ın can düşmanlarından biri idi. Ecdâdının zaferlerine karşı büyük bir gıpta duymakta, büyük işler plânlamakta ve nâmını hepsinin üstüne çıkarmak için, hırsla gayret sarfetmekte idi... Fakat bütün bu meziyetlerine rağmen, Sultan Osman. halkı tarafından sevilmeyen, talihsiz bir hükümdar idi» (1).

c. İkinci Osman Devrinde Tabii Âfetler

II. Osman'ın saltanatı Osmanlı siyasî tarihinde talihsiz bir devir olduğu kadar, tabi' âfetlerin de sıkca görüldüğü bir devir olmuştur. Nitekim Bedesten'de peşpeşe iki yıl yangın çıkmış ve burada büyük tahribat olmuştu. 1620 yılında üç gün fasılasız devam eden sağnak yağmur şehirde büyük zarara yol açmış, birçok evin çatısı çökmüş, sokaklar ve evler su altında kalmıştı. 1621 yılı Ocak ve Şubat aylarında şiddetli kışlardan biri yaşanmış, İstanbul'da Haliç baştan başa donmuştur. Galata ile İstanbul arasında buz üzerinde yürümek günlük vakalardan olmuştur. Şubat ayında kış daha da şiddetlenmiş, İstanbul ile Üsküdar arası donmuştur. Boğazda da denizde yürüyenler görülmüştür. Soğutan ve kardan İstanbul iâşesini temin etmek güçleşmiş, fiatlar artmıştır. Hatta yetmiş dirhem ekmek bir akçaya, bir okka et on beş akçaya satılır olmuştur(2). Şâir Hâşimî bu olaya şu tarih mısraını düşürmüştür:

Yol oldu Üsküdar'a Akdeniz dondu bin otuzda.

d. Sipahilerin Kan Davası İçin İlk İsyanı

II. Osman gibi akıllı ve meziyetli bir padişahın feci şekilde öldürülmesi; yerine de şuursuz ve zavallı birinin tahta cülûs ettirilmesi halkı teessüre boğmuştu. Halk yavaş yavaş olayın tesirinden kurtulup, suçluları aramaya koyuldu. Önce yeniçerilerle sipahilere karşı nefret ve kin duyguları uyandı. Sadrazam Davud Paşa da halk arasında *«padişah katili»* olarak anılmaya başlandı. Halbuki Kapıkulu, II. Osman'ı sevmemekle beraber onu öldürmek üzere bir tertibe girmemişdi. Üstelik genç padişah yeniçerilere de iltica etmişti. Asker korkudan sarayından çıkamayan Davud Paşa'nın konağını yağma etti ve sadrâzamı yakalayıp:

— *«Sultan Osman'ı ne sebep ile katleyledin? Biz sana emanet verdük!»* diye bağırdılar. Davud Paşa, *«Sultan Mustafa'nın fermanıyla»* diyerek cevap verdi. Halbuki bu yalandı, fakat asker söyleyecek söz bu-

(1) Şinasi Altundağ, «Osman II», mad., İA.
(2) Pecuyi, Tarih, II, 374-375; Naima, Tarih, II, 185-186

lamayıp dağıldı. Ancak bir müddet sonra Şehzâde Murad'ı öldürmeğe teşebbüsle de itham edilen Davud Paşa mevkiini sağlamlaştırmak için türlü çarelere başvurdu. Askeri yatıştırmak için Mallyè ve Evkaf defterlerini onlara verdiği gibi, taraftar toplamak için bütün sokak serserilerine iş vaadinde bulunmuştu. Bu halin böyle devam edemeyeceği anlaşılınca Şeyhülislâm Yahya Efendi, Valide Sultan'la görüşerek Davut Paşa'yı azl ile yerine Mere Hüseyin Paşa'nın tayinini yaptırdı(1). Ancak Mere Hüseyin Paşa'nın çeşitli bahanelerle askere baskı yapması, hele yeniçeri ağası Derviş Ağa'yı Mudanya'ya sürmesi onun azline sebep oldu. Böylece zorbalar idarede kesin söz sahibi olduklarını ortaya koymuşlardı. Bu sırada yeni veziriazam Lefkeli Mustafa Paşa da asker tarafından, güya rüşvet alıyor töhmetiyle azledildi.

e. Karadeniz Donanmasının Dönüşü

II. Osman'ın Hotin seferi sonunda yapılan barışa rağmen, Kazaklar Türk topraklarına hücum etmişler ve hatta eskisi gibi Karadeniz'e çıkmışlardı. Sahillere tecavüzlere devam eden Kazaklar üzerine Damad Receb Paşa emrinde bir donanma gönderilmişti. Receb Paşa Kazaklar'ı büyük bir bozguna uğratmış, birçok gemilerini batırıp birçok şaykaya da el koymuştu. 500'den fazla esir de alarak 1 Ekim 1622'de İstanbul'a döndü. Böylece anlaşmayı bozan (nakz-i ahd) Kazaklar şiddetle cezalandırılmış oluyordu. Donanma İstanbul'a avdetinde top şenlikleriyle karşılanmıştır(1).

f. Sipahilerin İsyanı

Padişah katilliği ile itham edilen yeniçeriler ve sipahiler bir müddet sonra Anadolu'da da nefretle hatırlanır olmuşlardı. Özellikle Erzurum'da II. Osman'ın kanını dava edip huruc eden Abaza Mehmed Paşa'nın bunda büyük rolü olmuştu. Kendilerini bu töhmetten kurtarmak isteyen yeniçeriler ve sipahiler:

— *Taşradan bize «katil-i sultan» derler, elbette kim katlettiyse hakkından gelinsin! Padişah katlinde dahlimiz yoktur, bu töhmeti kabul etmeyiz!* diyerek kendilerini savunmuşlardır. Fakat Kapıkulu'nun bu sözlerini kimse dinlemiyordu. Bunun üzerine sipahiler Divân-ı hü-

(1) Mere Hüseyin Paşa devşirme olup, Mısır valiliği sırasında halktan vergi toplarken kendi adına da toplayarak halkı ezmiş zalim bir vezir idi. Onun iş başına getirilmesi, zalimliğiyle zorbaları hizaya getirmesi içindir.

(2) Kâtib Çelebi, Fezleke, II, 27 (Derya kaptanı olarak Mehmed Paşa gösterilmektedir); İ.H. Danişmend, Kronoloji, III, 316

mâyûn toplantılarında saraya gelip bağrışmaya başlamışlar ve seslerini Sultan Mustafa'ya kadar duyurmuşlardır. Padişah da *«Sultân Osman'ı ben katlolunsun dimedüm, Davud Paşa öldürdü, katilleri kim ise haklarından gelinsün»* diye bir Hatt-ı hümâyûn göndermiştir. Sipahiler derhal saklanan katilleri aramaya koyulmuşlar ve ilk buldukları II. Osman'ın katillerinden Cebecibaşı'yı katletmişlerdir. Akabinde yakalanan Davud Paşa ile sübaşı kethüdası Kilindir uğrusu bulunup yakalandılar. Katillerin yakalanmasında yeni Sadrâzam Gürcü Mehmed Paşa'nın siyaseti önemli rol oynamıştı. Zira sadrâzam hem halkın teessürünü azaltmak hem de yeniçeri ve sipahileri yatıştırmak istiyordu. Katiller Yedikule'ye götürülüp orada idam edilmişlerdir. Davud Paşa Osmanlı tarihine eli kanlı bir sadrâzam olarak geçmiştir. 24 günlük kısa sadaretinde ülkeye yapılabilecek en büyük kötülüğü yapmış bir devşirmedir. İstediklerini elde eden yeniçerilerle sipahiler, eski sadrâzam Mere Hüseyin Paşa'nın tahrikleriyle isyan etmişler ve Abaza Mehmed Paşa'nın isyanını gerekçe göstererek Gürcü Mehmed Paşa'nın azlini istemişlerdir. Gürcü Paşa da Mühr-i hümâyûnu padişaha göndererek görevinden istifa etmiştir. Askerin isteğiyle sadâreteMere Hüseyin Paşa getirilmiştir. Yeni sadrâzamın ilk işi yeniçerilerle sipahilere ihsanlar dağıtmak olmuştur(1).

g. Abaza Mehmed Paşa İsyanı

Asî Halep valisi Canboladoğlu'nun hazinedarı iken I. Ahmed devrinde Kuyucu Murad Paşa'nın Oruç ovasındaki galibiyetinde idamdan kurtuldu. Abaza Mehmed Paşa'yı idamdan kurtaran Yeniçeri Ağası Halil Ağa, Kapdan-ı derya olunca ona da derya beyliği verildi. Bir müddet bu görevde bulunan Abaza, önce Maraş sonra Erzurum beylerbeyiliğine getirildi (1621). Bir müddettir İstanbul'da devam eden karışıklıklar ve devlet otoritesinin zedelenmiş olması merkezden uzak valilerin kendi bildikleri gibi hareket etmelerine (adem-i merkeziyetçilik) sebep olmuştu. Bu sırada valilerin güya kendilerini korumak için «kapı halkı» denilen bir çeşit muhafız birliği beslemeleri de moda olmuştu. II. Osman'ın kapıkuluna soğuk davranması zaten Anadolu'da kalelerde azınlıkta bulunan yeniçerilere duyulan nefreti arttırmıştı(2).

(1) Kâtib Çelebi, Fezleke, II, 33-34; Naima, Tarih, II, 246-260

(2) Kanuni'nin oğlu Şehzâde Bâyezid vakasından sonra yapılan bir değişiklikle «halkı ehl-i fesaddan hıfz» için, eyaletlerde kalelere Yasakçı veya Korulu adiyle yeniçeriler yerleştirilmişti. Bunlar üç yılda bir değiştirilir, İstanbul'dan yenileri gönderilirdi. Mustafa Akdağ, «Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu», Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, V, sayı 2, 295

Hatta Abaza Mehmed Paşa bundan cesaret alarak, Erzurum kalesinden yeniçerileri çıkarmıştı.

Sultan II. Osman'ın katli Erzurum'da öğrenilince Abaza Mehmed Paşa yeniçerileri «padişah katili» ilân ve onların hakkından gelmek için sekban toplayıp şehirdeki yeniçerileri katletti. Bu suretle Abaza hem ocağa hem de hükümete cephe aldı ve genç padişahın intikamını almak üzere ortaya atıldı. Abaza'nın etrafına kısa zamanda büyük bir kalabalık toplandı. Bundan cesaret alan âsi lideri, Erzurum'a iyice yerleşmiş, bölgeye hakim olmaya başlamıştı. Hatta civar sancaklara kendi adamlarını tayin ettiği gibi halktan vergi tarhına da başlamıştı. Hane başına bir akçe salmayı münasip görmüştü. Abaza Mehmed Paşa'nın güçlendiğini gören Solak, Çopur Bekir, Kör Hazinedâr, Küçük Abaza ve Serhoş Bölükbaşı gibi bölgede başına buyruk liderler de askerleriyle Abaza'ya iltihak ettiler(1).

Abaza yavaş yavaş bölgede hakimiyetini genişletirken Kars ve Ahıska beylerini tesir altına almış ve onlar da yeniçerilerin haklarından gelmişlerdi. Âsiler kendilerinde savaşacak kudreti bulunca ilk olarak Şebin Karahisar'ı zaptederek Sivas üzerine yürüdü. Abaza *«şehit padişahın intikamını alalım»* propagandasiyle etrafına kısa zamanda 30.000 kişi topladı. Sivas'ı kolayca zabta muvaffak olan Abaza buradan Ankara üzerine yürüdü. Artık kuvveti daha da artmıştı. Ankara'yı 40.000 kişilik bir kuvvetle muhasara etti. Üç ay süren muhasarada şehrin varoşunu aldı, iç kaleyi alamadı. Şehrin suyunu kesmesi de işe yaramadı. Kışın gelmesiyle Niğde ve Kayseri civarında kışlağa çekildi. Abaza burada iken etrafa salmalar salıp mal ve para toplamağa devam etti. Bu sırada Trablusşam vâlisi Seyfoğlu Yusuf Paşa ile Maraş beylerbeyi Kalavun Yusuf Paşa da isyana katıldılar(2). Abaza vaktiyle kendisini ölümden kurtarmış olan eski veziriazam Halil Paşa'nın isyandan vazgeçmesi için yazdığı mektuba da aldırış etmedi. Halkın gözünde bir kahraman gibi görülmeğe başlanan Abaza için bir de destan hazırlanmıştı. Bu destanın iki kıtası II. Osman'ın caniler tarafından şehit edilişini ve Abaza'nın yüksek ideallerini tasvir etmektedir:

Ala kanla yatur ol nâzük teni
Mecruh idüp uçurdular canını
Gazî Sultan Osman Han'ın kanını
Ölünce çalışur alurum dimiş
Murâdumdur İslâmbol'a varmağa
Âl-i Osman'un tahtını düzmeğe

(1) Naîma, Tarih, II, 251; Kâtib Çelebi, Fezleke, II, 35
(2) Naîma, Tarih, II, 298; Kâtib Çelebi, Fezleke, II, 52

Sultan Murad Han'a vezir olmağa
Andan sonra ölürsem de gam değül dimiş(1).

Bir halk kurtarıcısı gibi ortaya çıkan Mehmed Paşa'yı Abaza şeyhi diye tanınan Kayserili Sarıbabazâde Abdurrahim de teşvik ve tahrik ediyordu. Şeyh Abaza'ya «*sana vezaret görünüyor, sen sahib-huruç* (isyan ederek ülkeyi ele geçiren kimse) *bir âdemsin*» gibi sözlerle onu olduğundan büyük gösteriyordu. Halbuki Abaza «*nefsinde yarar ve cerî olmakla beraber akl: gözünde gavâmız-ı umûr idrâkinden âri ve beri bir şahıs idi*» şeklinde vasıflandırılmaktadır(2).

ğ. Fatih Camii Vakası

Mere Hüseyin Paşa sadârete geçer geçmez kapıkuluna bol para dağıtıp mevkiini sağlamlaştırmak istemişti. İstediği olunca da şımarmış etrafa gözdağı vermeğe başlamıştı. Bir gün divanda beylerbeyi rütbesinde olan birini yıktırıp döğe döğe öldürtmüştü. Ancak askere para yetiştireyim derken hazineyi de tüketmişti. Hatta bir eksik bir fazla akçe yüzünden sipahî taifesini de gücendirmişti. Onun bu dengesiz davranışlarına hergün bir yenisi ekleniyordu. Nitekim bir gün sâdâttan bir kadıyı sopa ile dövdürtmüş, kadı da ulema ve sâdât kapılarını dolaşıp onu şikâyet etmişti. Bunun üzerine cümle ulema Fatih Camii'nde toplanıp Bostanzâde Yahya Efendi liderliğinde Şeyhülislâm Yahya Efendi'ye gidip «*vezir gelsün davanuz görülsün*» dediler. Yahya Efendi, Mere Hüseyin Paşa'yı padişaha şikâyet için saraya koştu. Sadrâzam durumu haber alır almaz vaktiyle çok memnun ettiği Yeniçeri ocağına sığındı. Fatih Camii'nde toplanan ulemaya birkaç defa dağılmaları için haber gönderildi, fakat dağılmadılar. Bunun üzerine Mere Hüseyin Paşa da «*cemiyetin perişan olması murad-ı hümayundur, husûsân vâlide hazretlerinin maksududur*» diyerek acemi oğlanlarını tahrik etti. Fatih Câmii'ne yürüyen acemiler silâhsız ulemadan 19 kişiyi öldürdüler(3).

h. Mere Hüseyin Paşa'nın Azli

Fatih Câmii vakasında dağıttığı paraların semeresini alan sadrâzam daha da şımararak, kapıkulu sipahilerine cephe aldı. Bunların mülâzimlerini ortadan kaldırmak için yeniçerilerle bostancılardan söz aldı. Ancak durumu öğrenen sipahiler divana hücum ettiler. Mere Hü-

(1) İ.H. Danişmend, **Kronoloji**, III, 317
(2) Kâtib Çelebi, **Tarih**, II, 52
(3) Naima, **Tarih**, II, 253-257

seyin Paşa da yeniçerilere sığındı. Ulemayı ve sipahîleri karşısına almış bulunn sadrâzam burada da barınamadı. Zira Yeniçeri Kethüdası Bayram Ağa yeniçerilere durumu anlatıp taşrada kuvvetli olan sipahîlerin yeniçerileri imha edebileceklerinden bahsetmişti. Bunun üzerine Hüseyin Paşa azledilerek yerine Kemankeş Ali Paşa sadarete tayin olunmuştu (Ağustos 1623). Mere Hüseyin Paşa IV. Murad'ın cülûsundan sonra idam edilmiştir.

1. Birinci Mustafa'nın Tahttan İndirilmesi

Ali Paşa sadarete geçer geçmez Mustafa'nın tahttan indirilmesi için çalışmalara başladı.

İstanbul'da devam edegelen huzursuzluklar ve Anadolu'da Abaza'nın bir dava peşinde koşması ve ayrıca İran ile münasebetlerin yeniden bozulmaya başlaması, saltanat değişikliğini zaruri hale getirmişti. Bundan başka da çare görülmüyordu. Buna mukabil hazinenin tamamen boş olması devlet erkânını düşündürüyordu. Zira 1617 yılından beri üç defa cülûs bahşişi verilmiş ve Valide Sultan, Davud Paşa ve Mere Hüseyin Paşa hazineyi tüketmişlerdi. İşte bu yüzden, I. Mustafa tahttan indirilirse cülûs bahşişi işinin nasıl halledileceği devlet erkânı, şeyhülislâm ve kazaskerler arasında görüşüldü. Saltanat değişikliğinin zaruriliği ile birlikte bahşişin imkânsızlığının askere bildirilmesine karar verildi. Asker önce razı olmuş fakat IV. Murad'ın tahta cülûsundan sonra söylenmeye başlamışlardır. Bunun üzerine saraydaki altın kap kacak darbhâneye gönderilip sikke kesilmiş ve askere dağıtılmıştır.

I. Mustafa 10 Eylül 1623 (15 Zilkade 1032)'de tahttan indirilerek Topkapı Sarayı'ndakl dairesine kapatıldı. Mustafa bundan sonra 16 sene yaşadı ve 1639 da vefat etti. Ayasofya'nın bahçesine defnedilmiştir. Mustafa zayıf ve narin vücutlu olup yüzü solgun ve gamlı idi. Garip hallerinden dolayı halk arasında kerametine inananlar vardı. Bu yüzden «*deli değil veli*» diyenler de olmuştur(1).

(1) M. Münir Aktepe, «Mustafa I», mad., İA.

VIII — DÖRDÜNCÜ MURAD

I. Ahmed'in Kösem Mahpeyker Sultan'dan doğma oğlu olup 27 Temmuz 1612 (28 Cemaziyelevvel 1021)'de İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Onun şehzadelik hayatı ve eğitimi hakkında bilgimiz yoktur. II. Osman'ın kötü akıbeti sırasında öldürülme tehlikesi atlatmış, fakat himayesinde bulunduğu ağaların müdahalesiyle kurtulmuştur. Bu suikastın Davud Paşa tarafından tertip edildiği rivayetleri vardır. Murad annesi Kösem Mahpeyker Sultan'ın gayretleri ve askerin de rızası alınarak 10 Eylül 1623 (14 Zilkade 1032)'de tahta cülûs etti. Henüz 11 yaşında olan padişah tahta çıkışının ertesi günü Ebû Eyyûb türbesinde Üsküdarî Azîz Mahmud Hüdayî Efendi'nin elinden kılıç kuşanmış ve beş gün sonra da sünnet edilmiştir. Son yıllarda sık sık tekrarlanan cülûs bahşişlerinden ve II. Osman hadisesinde hazinenin yağmalanmasından dolayı askere cülûs bahşişi ödenemedi. Asker de bahşiş üzerinde fazla durmadı.

Çocuk padişah tahta cülûsundan Mayıs 1632 yılına kadar annesinin vesayeti altında bulunmuş, bu tarihten itibaren devlet işlerini bilfiil ele almıştır. IV. Murad'ın tahta çıkışından sonra Kemankeş Ali Paşa sadarette bırakıldı. Ali Paşa bir müddet sonra saltanat değişikliğini âdeta kendisinin gerçekleştirdiği havasına kapılıp şımarmıştı. Padişahın çocuk olması yüzünden idareyi tam manasıyle elde bulundurabilmesi de onun bir kat daha şımarmasına sebep olmuştu. Bundan dolayı makamında rahat hareket eden Kemankeş Ali Paşa memuriyetleri müzayede ile satışa çıkardığı gibi rüşvetle de iş görmeye başlamıştı. Kendisine rakip gördüğü Halil ve Gürcü Mehmed Paşa'ları, aslı olmadığı halde «*Abaza'yı isyana teşvik ettiler*» diye itham etmesi ve Bağdat'ın İranlılar tarafından işgalini padişahtan gizlemesi azl ve idamına sebep oldu (3 Nisan 1624). Yeni sadrâzam Çerkez Mehmed Paşa Şam valiliğinden Kubbe vezirliğine yükselmiş namuslu ve muktedir bir devlet adamıdır. Bu sırada devleti iki büyük gaile tehdit etmektedir. Bunlardan biri Erzurum'da hurûc etmiş bulunan Abaza Mehmed Paşa isyanı, diğeri Bağdat'ın İranlılar'ın eline geçmiş olması keyfiyetidir.

1. Bağdat'ın Sükûtu ve Irak'ın Elden Çıkışı

Bağdat, Kanuni'nin Irakeyn seferinde şehrin eşrafının müracaatı ve anahtarlarını göndermesiyle hiç savaş yapılmadan fethedilmişti. Bağdat, Abbasi halifelerinin payitahtı olması ve en büyük Sünnî mezhebi olan Hanefiliğin müessisi İmam-ı Azam'ın türbesini içinde bulundurmasından dolayı Türkler arasında büyük önem kazanmış ve hürmet görmüştür. Bağdat, İran ve Basra üzerinde kontrol sağlayabildiği için askeri bakımdan da önemli bir şehir idi. Son zamanlarda devlet otoritesinin zedelenmesiyle şehirde sükûnet biraz bozulmuştu. Askeri ve mülkî idarelerde boşluk hasıl olmuştu. Vali Yusuf Paşa'nın eyalette nüfûzu kalmamıştı.

Şehirde bulunan ve yerli kulu(1) diye anılan 12.000 askerin başında ise zengin ve çevrede sözü geçen Bekir Sübaşı bulunuyordu. Bu zât her işe karışırdı. Yusuf Paşa, Bekir Sübaşı'nın Bağdat dışında bulunmasını fırsat bilip âilesini ortadan kaldırmış, kendisini de yoketmek için tedbir almıştı. Ancak Bekir Sübaşı'nın oğlu Mehmed meseleyi öğrenir öğrenmez babasına haber vermişti. Büyük bir kuvvetle iç kaleye sığınmış olan vali Yusuf Paşa'yı muhasara eden Bekir Sübaşı, valiyi öldürüp iç kaleye girmeye muvaffak olmuştur.

Bundan sonra şehirdeki muhaliflerini kılıçtan geçirdi. Uydurma bir fermanla Bağdat valiliğinin kendisine tevcih edildiğini ilân etti (1623). Ayrıca İstanbul'a gönderdiği bir arîza ile de valiliğin kendisine verilmesini istedi. Fakat onun bu talebi kabul edilmeyip beylerbeyiliğine eski Diyarbekir valisi Süleyman Paşa tayin edildi. Süleyman Paşa da önce müteselliminî gönderip sonra kendisi hareket etti. Bekir Sübaşı müteselliminî şehre sokmadığı gibi, bizim paşaya ihtiyacımız yok diyerek âsî tavrı takındı. Bunun üzerine Diyarbekir valisi Hafız Ahmed Paşa Bağdat seraskerliğine tayin edildi. Hafız Ahmed Paşa önemli bir kuvvetle Bağdat'a yürüyüp şehri muhasara etti. Durumunun tehlikeye girdiğini, valiliğin de suya düştüğünü gören Bekir Sübaşı, Şah Abbas'a haber gönderip Safevî tâbiyetine geçtiğini ve şehri teslim edeceğini bildirdi. Bu haberi büyük bir memnuniyetle alan Şah I. Abbas, her ihtimale karşı 30.000 kişilik bir ordu ile hareket etmiştir. Şah I. Abbas Irak'a ve en başta Şiiliğin «Makamat-ı mübâreke»si diye geçen Kerbelâ ile Necef'e sahip olacağı için bu hareketini bir hac farîzası olarak ilân etmişti.

(1) Bazı şehirlerde yeniçeri teşkilâtı yerine bulundurulan ve bu teşkilâtla benzerliği olan gönüllü sınıftır. Kuloğullarından, Rûm yiğitlerinden ve müslümanlığı kabul etmiş hristiyanlardan seçilirdi. Yeniçerilerinkinden daha fazla ulûfe alırlardı.

Bu arada şah İran'ın Hemedan valisi Safi Kulu Han'ı bir heyetle Bağdat'a gönderip şehrin anahtarlarını almakla görevlendirmişti. Serdar Hafız Ahmed Paşa, şahın ordusu ile Bağdat'a hareket ettiğini ve Safi Kulu Han'ın gelişini haber alır almaz Bekir Sübaşı'ya önce Rakka eyaletini teklif etmiş fakat kabul ettirememiştl. Bir taraftan da Bekir Sübaşı Bağdat'ın şaha ait olduğunu ilân etmiş ve isteyenlerin şehri terkedebileceklerini bildirmişti. Vaziyetin ciddiyetini anlayan Hafız Ahmed Paşa, Bağdat beylerbeyi menşurunu Bekir Sübaşı'ya gönderdi. İstediği makama ve ünvana kavuşan Bekir Paşa, bu defa şaha da ihanet etmiştl. Safi Kulu Han'a Bağdat'm anahtarlarını vermediği gibi onu şaha geri de göndermiştl.

Bir müddet sonra Şah I. Abbas, ordusu ile gelip şehri muhasara etti. Hafız Ahmed Paşa menşuru verdikten sonra Diyarbekir'e çekildiği için Bağdat çok zor durumda kaldı. Üç ay süren muhasarada lâşe sıkıntısı had safhaya vardı. Asker ve zabitler şehirden firara başladılar. Firari zabitleri elde eden şah, bunlarla Bekir Paşa'nın oğlu ve iç kale kumandanı Derviş Mehmed'e haber gönderip kapıyı İran kuvvetlerine açarsa Bağdat valiliğinin kendisine verileceğini bildirmişti. Babasına ihanet etmekte tereddüt etmeyen Derviş Mehmed bir gece şahın askerlerini şehre aldı, Başta Bekir Paşa olmak üzere Sünni halktan birçoğu büyük işkencelerle öldürülmüştür. Şah, Derviş Mehmed'i «*babasına bu denlü ihanet eden adamın bana ne hayrı olacak*» diyerek Horasan'a sürmüş, sonra öldürtmüştür. Böylece ihanetinin cezasını hayatiyle ödemiştir(1).

Bundan sonra Şah I. Abbas Bağdat valiliğine Safi Kulu Han'ı tayin etmiş, ümerasından Karçakay Han'ı da Musul ve Kerkük havalisini işgale göndermişti. Musul ve Kerkük de kısa zamanda İran'ın eline geçti. Bunun için Diyarbekir, İran kuvvetlerinin gelme ihtimaline karşı tahkim edildi. Ancak Safevi istilası, Mardin civarına kadar gelebildi. Bir müddet sonra Musul üzerine giden Osmanlı kuvvetleri şehri geri almaya muvaffak oldu. Buna rağmen Basra dahil hemen hemen bütün Irak, İran nüfûzu altına girmiş oluyordu. Devlet buraya Anadolu'da devam etmekte olan diğer bir galle, Abaza Mehmed Paşa isyanından dolayı gereken önemi verememiş ve zararlı çıkmıştı(2).

Bağdat işlerinde tecrübe sahibi olmuş bulunan Diyarbekir valisi Hafız Ahmed Paşa, ikinci defa Bağdat seferine tayin edildi. Halbuki bu sırada Gürcistan'da Safevî hakimiyetine karşı Şarkî Gürcistan krallığı prensi Magrav Han isyan etmiş ve İranlı kumandan Karakay Han'ı

(1) Naîma, Tarih, II, 269-280

(2) Kâtib Çelebi, Fezleke, II, 46 vd.; Naîma, Tarih, II, 289-290

mağlup ve katletmişti. Gürcü beyleri bu başarıları üzerine Hafız Ahmed Paşa'yı kendi taraflarına çekmek istemişler ve Safeviler'e karşı daha büyük bir zafer kazanılabileceğini bildirmişlerdi. Fakat Hafız Ahmed Paşa bu teklifi kabul etmedi ve Bağdat tarafına gitmeyi tercih etti. Yeni sadrâzam Bağdat'ı kolayca istirdat edebileceğini tahmin ediyor ve ciddi bir hazırlık yapmadan yola çıkmış bulunuyordu. «*Kalenin miftahı cebimdedir*» diyerek dört büyük topu muhasara için kâfi görmüştü. Diğer muhasara malzemeleri de eksik bulunuyordu. Hafız Ahmed Paşa fazla ağırlığın askerin hareketini engelleyeceği kanaatinde idi. Asker henüz yola çıkmış iken Kerkük civarında 10.000 kadar düşman askerinin toplandığı öğrenildi. Derhal Karaman beylerbeyi Çerkes Hasan Paşa kumandasında bir miktar asker sevkedilerek bunlar dağıtılmıştır. Bu kuvvetler Kerkük'ü geri almaya muvaffak oldular.

Sadrâzam ve Serdar-ı ekrem Hafız Ahmed Paşa askerin başında olarak Kasım 1625 başlarında Bağdat civarına vardı ve hemen kuşatma başladı. Getirilen dört adet topla bir iş görülemediği gibi kazılan lağımlar da kale müdafileri tarafından keşfediliyordu. Patlatılan lağımlar ve yıkılan surlar süratle onarılıyordu. Kuşatmanın 72. günü surlarda gedikler açılıp umûmî bir hücum yapıldı ise de asker surlardan geçemedi. Zira asker içerde ikinci bir surla karşılaşmıştı. Askerin bir kısmı da meydana getirilen sun'î bataklıkta telef olmuştu. Bu arada Şah Abbas da 30.000 kişilik bir ordu ile Bağdat'ın imdadına koştu. Şatt suyundan zahire nakleden keleklere engel olarak Osmanlı ordusunun lâşesini kesti(1).

Son durum üzerine Sadrâzam Hafız Paşa ordu erkânını toplayıp «*İşte şah kal'a imdadına geldi, barut ve mühimmât dahi az kaldı, şimden sonra tedbir nedir?*» diye sordu. Ordu erkânının bazıları kuşatmanın kaldırılarak şahın üzerine gidilmesini veya Bağdat'tan vazgeçilmesini ileri sürdüler. Halbuki yeniçeri ve sipahi zabitleri «*Biz cümle kırılırız, Bağdat alınmayınca metristen çıkmak ihtimalimiz yoktur*» dediler(2). Bu teklifler üzerine Hafız Paşa mücadeleye karar verip şahı karşılamak üzere bir miktar kuvvetle Murad Paşa'yı sevketti. Ancak Murad Paşa bozulup avdet etti. Şah I. Abbas Bağdat civarına ulaşıp iki ordu karşılaştı. İlk karşılaşmada şahın ordusu bozuldu. Ertesi gün elçiler teati edildi ise de bir sonuç alınamadı. Bundan sonra iki defa daha karşılaşan asker arasında şiddetli mücadeleler oldu. İki taraf birbirlerine üstünlük sağlayamadılar. Şahın Osmanlı ordusunu siperlerden söküp atma gayretleri boşa çıktı. Tekrar elçiler teatî edilmeye başlandı. İran elçisi Osmanlı ordugâhındayken kapıkulu askerleri «*Or-*

(1) Naîma, **Tarih**, II, 363

(2) Kâtib Çelebi, **Fezleke**, II, 74-76, 83-84; Naîma, **Tarih**, II, 364

duda yiyecek kalmadı, nice otururuz» diyerek ayaklandılar. Hafız Paşa'nın ordugâhına kadar gelip orayı başına yıktılar ve onu düşman ile anlaşmakla suçladılar. Ocak ihtiyarlarının araya girmesiyle asker yatıştırıldı. Vaktiyle «*Bağdat'ı almadan dönmeyiz*» diyenler şimdi o sözlerini unutmuşlardı. Esasında şahın casusları askeri teşvik ve tahrik etmişlerdi. Ancak bu durumdan haberi olmayan Şah Abbas Osmanlı ordusundan çekindiği için Bağdat'ı iade edeceğine dair taahhütnâmeyi elçi Mustafa Çavuş'a vererek onu geri göndermişti. Tam bu sırada Osmanlı ordugâhına gönderilen elçilerin dönmesi ve şaha askerin serdara isyan ettiğini bildirmesi üzerine Mustafa Çavuş hemen geri çevrilip elindeki nâme alınmıştır. Bu suretle Bağdat geri alınamamış önemli bir başarısızlığa uğranılmıştır.

2. Sadrâzamın Azli

Bağdat muhasarasından ümidini kesen Hafız Ahmed Paşa durumu İstanbul'a arzedip Diyarbekir'e döndü. Şah Abbas da bir meydan savaşına cesaret edemediği için o da şehri tahkim ettirip ülkesine dönmüştü. IV. Murad, Hafız Paşa'nın arizasını alır almaz ona Halep'te kışlamasını emretti ise de düşmanları padişaha tesir ederek onun azline sebep olmuşlardır (Aralık 1626). Yerine eski sadrâzamlardan Halil Paşa tayin edilmiş ve kış içinde Haleb'e gönderilmiştir. Hafız Ahmed Paşa padişahın gözünden büsbütün düşmüş değildir. İstanbul'a gelişinde ikinci vezirliğe tayin edildikten başka padişahın hemşiresi Ayşe Sultan ile evlendirilerek damat da olmuştur. Hafız Paşa ileride tekrar sadarete getirilecektir. Onun ilk sadareti iki yıla yakındır(1).

3. Kırım Hanlığında İhtilâf

I. Ahmed devrinde Kırım'ın meşhur hanlarından Gazi Giray'a bir ferman verilerek bundan sonra hanlığın Gazi Giray evlâdına âidiyeti kabul ve tasdik olunmuştu. Gazi Giray ölünce yerine oğlu Tohtamış beratı beklemeden kendi kendine hanlık tahtına oturunca devlet erkânı bu durumu hoş karşılamadı. Bu defa I. Ahmed'in fermanı hilâfına küçük kardeşi Selâmet Giray hanlığa Saadet Giray'ın oğlu Mehmed Giray da Kalgaylığa tayin edildi. Tohtamış bundan sonra canını kurtarmak üzere firar etmişse de bulunup katledilmiştir. Kalgay Mehmed Giray'ın bir müddet sonra kardeşi Şahin Giray ile hanlığı ele geçirmek üzere bir komplo hazırladığı öğrenildi. Yakalanması için derhal faaliyete girişildi ise de Mehmed Giray firar etti. İşte bu durumda İstanbul hükümeti, Canibeg Giray'ı Kalgay ve Devlet Giray'ı da Nureddin tayin etmiştir.

(1) Naîma, Tarih, II, 401-403

Selâmet Giray iki yıl sonra ölmüş ve yerine Canibeg Giray Kırım hanlığına tayin edilmiştir. Vaktiyle hanlığı ele geçirmek üzere komplo kurmuş bulunan Mehmed Giray ile Şahin Giray bir süredir çapulculuk yapmakta idiler. Canibeg Giray bunlarla mücadeleye girişti. Mehmed Giray selâmeti İstanbul'a kaçmakta bulup padişaha sığınmıştı. Bir müddet padişahın yakını olmuş sonra Rodos'a sürülmüştü. Canibeg Giray azledilince Mehmed Giray Rodos'tan Kırım'a gönderilerek han tayin edildi. Kardeşi Şahin Giray da Kalgay yapıldı. Bundan sonra Mehmed Giray ve Şahin Giray Kırım'da kendilerine muhalif olanları ortadan kaldırdılar veya kaçırttılar. Bu durum İstanbul'da hükümetin dikkatini çekiyor fakat şimdilik üzerinde durulmuyordu. Fakat işin had safhaya gelmesi üzerine vaktiyle Rodos'a gönderilmiş olan Canibeg Giray Kefe'ye gönderilip *Han* tayin edildi. Fakat Mehmed Giray azli kabul etmediği gibi, halk da ona arka çıktı. Bu durumda hükümet zor durumda kalıyordu. Hükümet sözünü dinletmek için Kaptan-ı derya Receb Paşa'yı Kırım'a gönderdi, fakat işler istenildiği gibi gitmeyip sonunda Mehmed Giray makamında bırakıldı.

Hükümetin han tayininde kararından dönmek zorunda kalışı itibarının zedelenmesine sebep olmuştu. Diğer taraftan Mehmed Giray güçlenmiş, muhaliflerini ezme fırsatını ele geçirmişti. İyice şımaran Şahin Giray Ulu Nogay mirzalarından olup Hotin savaşındaki hizmetlerinden dolayı kendisine Silistre beylerbeyliği verilen Kantemir Paşa'nın Kırım'daki ailesini yoketti. Bütün bunlarla da kalmayıp Akkerman, Kili, İsmail ve Yergöğü'yü yağmaladı. Kantemir Paşa bizzat İstanbul'a gelerek durumunu arzedip Şahin Giray ile mücadele izni aldı. Silistre taraflarından kuvvet toplayarak Şahin Giray'ı mağlup etti ancak kendisini elinden kaçırdı. Hükümet Kırım meselesinde kaybettiği itibarını kurtarmak için 1628 yılında Mehmed Giray'ı azl ile Canibeg Giray'ı tekrar hanlığa tayin etti. Bu defa 60 kadırga ile 35 firkateynlik bir kuvvet Kefe'ye gönderildiği gibi karadan da önemli bir kuvvet sevkedildi. Asiler mağlup olup Lehistan'a firar ettiler. Canibeg Giray Kırım tahtına oturtulup Özi suyu kenarında Özi kalesi inşa edildi. Mehmed Giray ile Şahin Giray Lehliler ve Ruslar'dan aldıkları kuvvetlerle Canibeg Giray üzerine yürüdüler. Mehmed Giray mağlup ve maktul oldu. Kardeşi Şahin Giray da tekrar firar etti. Kırım meselesi Osmanlı devletini uzun zaman uğraştırarak bir müddet devletin başına büyük bir dert olmuştur(1).

(1) İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III, kısım 1, 175-181

4. Kazak Taarruzları ve Karaharman Zaferi

Kırım işlerini bir düzene koymaya çalışan devlet, donanmayı Kefe'ye göndermiş ve Karadeniz korumasız kalmıştı. Bu fırsatı ganimet bilen Don Kazakları 150 kadar şayka denilen küçük gemileriyle Boğaziçi'ne girip Yeniköy ile Sarıyer'de yağmalar yaptılar. Olayın İstanbul'da öğrenilmesi üzerine bostancılar ve sekbanlar gemilere bindirilip Kazaklar'ın üzerine sevkedildi. Fakat Kazaklar derhal şaykalarına binip bölgeden uzaklaştılar. Bu durum İstanbul halkı arasında hayret ve endişe uyandırmıştır. Kazaklar'ı Lehistan'ın sevkettiği ihtimali belirmiş ve bu ülkeye karşı büyük bir hiddet uyanmıştır(1624)(1).

Kazak taarruzlarını önlemek ve Karadeniz yolunu kapatmak üzere Kapudan-ı derya Receb Paşa 43 parça gemi ile Karadeniz'e açıldı. Aylarca şaykalar arandı ve gemilerin bir kısmı hasar gördü. Nihayet Köstence'nin kuzeyinde Kara-harman açıklarında 350 şayka ile karşılaşıldı. Her şaykada 50 tüfekçi olup herbir gemi 20-30 şayka ile kuşatıldı. Osmanlı gemileri zor durumda kaldı. Ancak şiddetli bir mücadele başladı. Topçu ateşiyle Kazaklar gemilerden uzak tutuldu. Bir çok Kazak telef oldu ve şaykaları battı. 350 şaykadan 30-40 kadarı kurtulup firar etti. 172 şayka ele geçirilmiş diğerleri batmıştır. Ayrıca 781 esir alınmıştır. Donanma İstanbul'a dönünce Kapudan-ı derya Receb Paşa ve diğer gemi kaptanları hil'atler giydirilerek taltif edildiler. Uzun zamandır Türk sahillerine musallat olan Kazaklar böylece imha edilmişler ve bu tehlike Türk sularından uzaklaştırılmıştır(2).

5. Cennetoğlu İsyanı

Cennet-karı oğlu diye de meşhur olmuş bulunan bu asi Balıkesir civarında Kazdağı'nda isyan etmiştir. Bu bölgeden etrafına topladığı bir çok insan ile güya «reâyâyı siyanet» davası ile ortaya atılmıştır. Etrafı kısa zamanda kalabalıklaşmış ve Saruhan ile Aydın taraflarına musallat olmuştur. Buralarda yağmalar yapıp halka eziyet eden Cennetoğlu üzerine sadaret kethüdası Kanlu Mehmed Ağa paşalık payesi ile gönderildi. Bu arada Dişlenk Hüseyin Paşa da yardıma tayin edildi. Hüseyin Paşa Midilli, Bergama ve İçil bölgelerinden asker getirtti. Orduda bol miktarda tüfeng-endaz bulunuyordu. Cennetoğlu Manisa ovasında mağlup olup kendisi Denizli'ye firar edip adamları etrafa dağıldı. Fakat kısa zamanda kendisi Denizli'de yakalanıp Manisa'da idam edilmiş, adamları da temizlenmiştir(1624).

Padişahın genç ve tecrübesiz oluşunu fırsat bilerek isyan etmiş bulunan Cennetoğlu devleti 6 ay kadar meşgul etmiştir. Güya halkı

(1) Naîma, **Tarih**, II, 340

(2) **Kâtib Çelebi, Fezleke**, II, 72-74; Naîma, **Tarih**, II, 356

himaye edeceğini iddia etmişse de halktan hiç bir yardım ve teşvik görmemiştir(1).

6. Abaza Mehmed Paşa Meselesi

Yeni Veziriazam Çerkes Mehmed Paşa, isyan edip Anadolu'nun bir kısmına hâkim olan Abaza Mehmed Paşa üzerine gönderildi. Yeniçeri ağası ile Kapıkulları, Anadolu ve Karaman beylerbeyleri serdara yardım ile görevlendirildiler. Serdar Abaza'ya önce bir mektup gönderip isyandan vazgeçmesini teklif etti. O, Abaza Şeyhi'nin sözlerine inanmış olarak devletin ordusu ile savaşa karar verdi. Sivas ve Kayseri civarındaki Türkmen uluslarını kendisine celbetmek istediyse de onlardan yüz bulamadı. Önce Niğde'yi işgal sonra civarda Karasu köprüsü denilen mevkide mevzi tutmuştu. Serdar Çerkes Mehmed Paşa Abaza'nın ordusu üzerine süratle yürüdü. Abaza'nın ordusu bir anda dağıldı, mağlup ve perişan oldu. Abaza'nın ordusuna daha önce iltihak edip de sonra asilerden ayrılıveren Sivas valisi Tayyar Mehmed Paşa ile Şarki Karahisar valisi Murtaza Paşa devlet ordusuna katılmışlardı. Vâlilerin bu davranışı Abaza'ya büyük bir darbe olmuştu (1624)(2).

Abaza Mehmed Paşa hazinesini toparlayıp önce Niğde'ye sonra da Erzurum'a firar etti. Erzurum onun ilk ve en muhkem kalesi idi. Serdar Çerkes Mehmed Paşa da onun ardından Tercan sahrasına gelmiş, fakat kış mevsimi de yaklaşmıştı. Bu sırada Abaza, serdara affolunması için adamlar göndermiş, Erzurum valiliğinde bırakılmasını istemişti. Erzurum kalesinin muhasarasının mümkün olamayacağını gören serdar, Abaza'nın teklifini şartlı olarak kabul etti. Bu şart da iç kaleye bir haseki, on bölükbaşı ile ikibin yeniçeri konulması idi(3).

Abaza Mehmed Paşa'nın Sonu

Abaza Erzurum'a tekrar yerleştikten sonra, çeşitli vergi talepleriyle halkı ezmeye başlamıştı. Zira yaptığı savaşlar yüzünden hazinesini tüketmişti. Ayrıca etrafına topladığı askerleri için iâşe ve ücrete olan ihtiyacı da çok artmıştı(4). Bir müddet sonra Abaza yeniçeri düşmanlığına tekrar başladı. Vaktiyle kendisini idamdan kurtaran Halil Paşa 1626 yılında sadarete tayin olundu. Onun bu tayininde Abaza'ya yakınlığı rol oynamış olabilir. Bu sırada Ahıska'ya sefer ilân edilmiş

(1) Naîma, Tarih, II, 352-353; Cavid Baysun, «IV. Murad» mad., İA.
(2) Kâtib Çelebi, Fezleke, II, 54-56
(3) Naîma, Tarih, II, 342
(4) Hrand D. Andreasyan, «Abaza Mehmed Paşa», Tarih Dergisi, sayı 22

ve Abaza'dan yardım istenmişti. Abaza bundan dolayı kendisine bir tuzak hazırlandığını farketti. O orduya katılmadığı gibi Erzurum kalesinden anî bir çıkış hareketiyle Ahıska'ya giden Dişlenk Hüseyin Paşa'nın ordusuna hücum etti. Birçok yeniçeri ile birlikte Hüseyin Paşa'yı da katletti(1627). Bunun üzerine Sadrâzam Halil Paşa Ahıska seferinden vazgeçerek Abaza üzerine yürümeye karar verdi. Fakat orduda yeterli kal'a-döğer top olmaması ve kış mevsiminin yaklaşması üzerine geri dönüldü. Halil Paşa'nın eli boş dönmesi ve bir sefer mevsimini boşa geçirmesi üzerine azl ile yerine Hüsrev Paşa tayin olundu(1628)(1).

Hüsrev Paşa daha tedarikli olarak Abaza üzerine yürüdü. Henüz Tokat'a gelmiş iken Abaza'nın maiyetinden Erzincan ve Bayburt beyleri gelip eman dilediler. Onları birçok asker takip etti. Abaza, Hüsrev Paşa'nın ordusunda kal'a-döğer topların bulunduğunu haber almış korkuya kapılmıştı. Maiyetinden birçok asker ve beyin de firar ettiğini öğrenince isyana son verip eman diledi. Sadrâzam Hüsrev Paşa kırk günlük Erzurum muhasarasından sonra Abaza'nın talebini kabul ile onu İstanbul'a getirdi. IV. Murad onu af ile Bosna valiliğine tayin etti(1628). Bu suretle devleti yıllarca meşgul edip Bağdat işiyle layıkıyla uğraşılmasını engelleyen bir galleye son verilmiş oluyordu. Ayrıca yeniçeri ocağını da huzursuz eden bu isyan son bulmuştu(2).

Abaza bir müddet sonra Bosna valiliğinden Vidin valiliğine ve Tuna kumandanlığına nakledildi. Burada iken Eflâk ve Boğdan voyvodalıklarıyla Dobruca Tatarları'ndan yardım alarak Lehistan'a akın yaptı. Ancak bir müddet sonra, Abaza'nın tekrar isyan etmek gibi gizli bir niyeti olduğu şayiası yayılmış, bu da padişahın kulağına gelmiş ve idam edilmiştir(1635)(3).

7. Hüsrev Paşa'nın Bağdat Seferi

Sadrâzam Hüsrev Paşa, Abaza Mehmed Paşa gailesine son vermekle büyük bir itibar kazandı. Bu yüzden İstanbul'a dönüşünden birkaç ay sonra Bağdat seferi ile görevlendirildi. Bağdat gibi bir şehrin İran'ın eline geçmesine son derece üzülen padişah, güvendiği ve itimat ettiği Hüsrev Paşa'yı şehrin geri alınmasıyla görevlendirmişti. Sadrâzam

(1) Naîma, Tarih, II, 415-416

(2) Kâtip Çelebi, Fezleke, II, 110; Naîma, Tarih, II, 434-435

(3) Hrand D. Andreasyan, «Abaza Mehmed Paşa», Tarih Dergisi, sayı 22 Padişahın affına mazhar olan Abaza büyük bir itibar görmüştü. Hatta padişahın huzuruna belinde kılıçla çıkacak kadar cüretkâr davranmıştır. Fakat Abaza padişahın güvenini sarsmıştı. Padişah Abaza'ya büyük bir cenaze töreni düzenletmiş ve vasiyeti üzerine ailesinden bazı kimseleri himaye etmişti.

ve serdar-ı ekrem Temmuz başlarında Üsküdar sahrasından hareket etti. Kuşatma için 18 büyük top da kadırgalarla Payas'a nakledildi. Hüsrev Paşa Halep ve Diyarbekir üzerinden Ocak 1630'da Musul'a varmıştır. Burada topları teslim alan serdar-ı ekrem, tufan halinde yağan yağmurdan sonra 40 gün burada beklemiştir. Mart ayında Şehr-i Zûr(Kerkük) sancağının eski merkezi olup Kanunî zamanında yapılmış bulunan Gülanber kalesine varıldı. Bu kale vaktiyle I. Abbas tarafından yıktırılmıştı. Hüsrev Paşa bu kalenin tekrar inşaasını emrettiği gibi kuvvetlerinden bir kısmını ayırarak Kerbelâ, Necef ve Hille taraflarına göndermiştir. Ayrıca Şehr-i Zûr'un emniyeti için Mihriban kalesi fethedilmiştir. Mihriban kalesinin elden çıkması üzerine Safevî başkumandanı Zeynel Han Hemedan'dan 40.000 kişilik bir ordu ile hareket etmiştir. Mihriban kalesi civarında çok şiddetli bir savaş olmuş, Safevî ordusu mağlup ve perişan bir vaziyette geri çekilmiştir. Firar eden Zeynel Han yerine şah tarafından Rüstem Han tayin edilmiştir(1).

Sadrâzam ve Serdar-ı ekrem Hüsrev Paşa İran'ın payitahtı olan Kazvin'e yakınlığı dolayısiyle Hemedan'a yürümeyi tercih etti. Bu suretle Bağdat'ın alınmasının kolaylaşacağına inanıyordu. Asker Hemedan'a varmadan halk şehri tahliye etmiş, yükte hafif pahada ağır eşyasını alıp götürmüştür. Şehir İran askerinin yaptıklarına mukabil olmak üzere tahrip edildi. Osmanlı askeri Hemedan'da yedi gün kalarak Dergüzin'e hareket etti. Burası da tahliye edilmişti. Toplanan harp meclisinde Kazvin'e yapılacak sefer müzakere edilmiş fakat mesafenin uzaklığı, iaşe ve su teminindeki zorluklar dolayısiyle vazgeçilmiştir. Bunda Reisülküttap Musli Efendi'nin «*padişahın her şeyden önce Bağdat'ın alınması arzusunda olduğunu*» hatırlatmasının da büyük rolü oldu. Neticede Bağdat'a gidilmeye karar verilmiştir. Yolda Nihavend civarında Çemhâl mevkiinde bir İran ordusunun baskını ile karşılaşılmış ve Rumeli beylerbeyi Deli Yusuf Paşa ile Anadolu beylerbeyi Zor Paşa'nın gayretleriyle galip gelinmiştir. Ordu Eylül sonlarında Bağdat önlerine ulaştı. Böylece seferin esas hedefi şimdi başlıyordu(2).

Askerin Bağdat önlerine ulaşmasından sonra Musul'da bekletilen toplar da getirtilmiştir. Bu sırada Bağdat valisi Safi Kulu Han idi. Kuşatma Ekim'in ilk günlerinde başladı. Surların etrafına metris kazıldığı için İranlı asker hurûc harekâtı yaparak hücum ettiyse de başarıya ulaşamadı. Bu arada Osmanlı ordusu hem karadan hem nehirden umumi hücuma kalktı. Onyedi yerden lağım kazıldı ise de hepsi bulundu ve iptal edildi. Otuzbeş gün gece gündüz hiç durmadan hücum

(1) Kâtib Çelebi, **Fezleke**, II, 118-124
(2) İ. H. Danişmend, **Kronoloji**, III, 346-348

edildi. Ancak düşman ateşi karşısında bir türlü yıkıntılardan içeri girilemiyordu. Nehirden yapılan taarruzlar ise suyun sığ olmasından bir işe yaramamıştı. Bu durumda toplanan harp meclisinde gayrette kusur olmadığı halde zaferin mümkün olamadığı tesbit edildi. Ayrıca zahirenin azalmadan muhasaranın kaldırılmasına karar verildi(1). Neticede Hüsrev Paşa Musul'a çekilmiş ve burada kışlamaya karar vermiştir. Ancak bir müddet sonra Safeviler'in Şehr-i Zûr'u istilâ ettikleri haberi geldi. Bölge tekrar İran'ın eline geçmişti. Serdar Musul'un da tehlikeye girdiğini görüp Mardin'e çekildi. Bu suretle Musul hakikaten tehlikeye terkedilmiş oluyordu. Buna rağmen suriların tahkimi için Mardin'den ve Diyarbekir'den ustalar gönderilmiştir. Bağdat'tan eli boş dönen sadrâzam birçok askerin de ölümüne sebep olmuştur. Bağdat seferinde bizzat bulunarak müşahedelerini eserine kaydeden Kâtib Çelebi, Hüsrev Paşa'nın sert ve haşin bir vezir olduğunu, katî ve tehdit ile iş gördüğünü belirterek onun hakkında:

«... *hod-bîn ve hod-rey kimse idi. Umûr tecrübe etmeyip tevârih görmüş değil idi. Bir memleketin kürsisi elde olmayıcak sâir tevâbi' teshîrinin fâidesi olmadığın bilmeyip...*» (2)

demektedir. Kaynaklar onun zalim ve çok kan dökücü olduğunda birleşir. Vakanüvis Naîma, Hüsrev Paşa'dan bahsederken:

«... *kahr ve gazabından halk hirâsân olup ne hal ise Abaza maslahatını tekmîl eyledi, lâkin bu sâlde halkın kendüye adem-i muhabbetinden nâşî bir hidmet vücûda getiremedi...*» (3).

ifadesini kullanmaktadır. Hüsrev Paşa Bağdat muvaffakiyetsizliğinden sonra iyice gözden düşmüş ve düşmanlarının da telkinleriyle azledilmişti. Yerine Hafız Ahmed Paşa ikinci defa sadrâzam tayin edildi. Hüsrev Paşa azledildiği zaman Diyarbekir'de bulunuyordu(1631).

8. Hüsrev Paşa'nın Azli ve Yeniçeriler

Azil haberi yeniçeriler arasında duyulur duyulmaz asker arasında kıpırdanmalar başladı. Yeniçeriler Hüsrev Paşa'ya «*Bu kadar belâ ve mihnet çeküp düşmandan ahz-i intikam edecek mahalde senin azline sebep olan kimdir? Bize senden gayri serdar gerekmez*» dediler. Hüsrev Paşa ise yeniçerileri yatıştırıp «*Biz padişaha âsî değiliz, muhalefet iyi değildir emir kendinündür, ben ve siz cümle anın bendeleriyüz her kimi dilerse istihdam eylesünler*» diyerek nasihat etti. Bunun üzerine yeniçeriler «*Biz gayri serdar istemeyüz, serdarlık girü size mukar-*

(1) Kâtib Çelebi, **Fezleke**, II, 129-130; **Peçûyi Tarih**, II, 417-418
(2) Kâtib Çelebi, **Fezleke**, II, 130-131
(3) Naîma, **Tarih**, II, 447

rer olmak bâbında pâdişâha arz mahzar gönderüp seni rica ederüz, siz Diyarbekir'de tevakkuf eylen» dediler. Hüsrev Paşa bu istekler karşısında güya padişaha sadakat gösterisi yapıyorsa da askeri el altından kışkırtmaya da çalışıyordu. Hüsrev Paşa bundan sonra maiyetiyle Tokat'a gidip orada ikamete başlamıştır(1).

9. Zorbalar

a) Sipahi Zorbaların Halka Zulümleri

Hüsrev Paşa'nın Diyarbekir'den ayrılmasıyla asker hem başıboş hem de parasız kaldı. Önce Defterdar Ömer Efendi'den ulûfelerini talep eden asker hiçbir şey alamadı. Bunun üzerine asker Diyarbekir sokaklarını yağmaya başlayıp, halka büyük eziyetten geri durmadılar. Sipahi zorbaları bunları himayelerine alıp zabitlerinden himaye ettiler. Böylece her zorbanın yüzlerce taraftarı oldu. Bu zorbaların başı Dağlar Delisi Süleyman adında bir sipahi idi. Beyşehir, Seydişehir ve Bozkır havalileri, belki Lârende ve Konya sipahileri ve diğer şakiler onun emrinde idi. Süleyman'ın ölümünden sonra yerine akrabası Deli İlahi dedikleri asî lideri geçti. Bu da Beyşehir'de otururdu. Yine büyük asî liderlerinden Rum Mehmed ise Konya'ya gelip vaktiyle Abaza'ya karşı şehri müdafaa eden Kâtib Mustafa Çelebi'nin dul karısını nikâhlayıp adamlarıyla buraya yerleşmişti. Konya'da her iş onun kapısında halledilliyordu. Günden güne etrafı kalabalıklaşıyordu. Bunlardan başka Baba Ömer adında diğer bir zorba Afyonkarahisar'ı istilâ edip Kınalıoğlu Aydın iline, Kör Ali Eskişehir'e ve İnönü'ye ve Köse Şaban İskilib'e ve diğerleri çeşitli yerlere musallat olmuşlardı. Hepsi aralarında haberleşip anlaşmışlar ve Hüsrev Paşa'nın tekrar sadarete getirilmesinde ittifak etmişlerdi. Bir müddet sonra Hafız Ahmed Paşa'nın konağında yapılan toplantıda kapıkullarının İstanbul'a davet edilmesine karar verildi. Bunun üzerine yeniçeriler ve sipahi zorbaları ulûfe almak bahanesiyle ve kendilerine katılan serseri taifesiyle İstanbul'a doluştular. İstanbul halkı bu yüzden doğacak bir kargaşayı bekler oldu(2).

b) Zorbaların Padişahı Tehdidi ve Saray Baskını

İstanbul sokakları asilerle dolmuş, bütün esnaf ve ticaret erbabı dükkânlarını kapatmıştı. Hüsrev Paşa taraftarlarından olan Topal Receb Paşa askeri el altından isyana teşvik ve tahrik ediyordu. Receb Paşa sadrâzam olmayı ümit ederken mührün Hafız Ahmed Paşa'ya

(1) Naima, Tarih, III, 75-76; İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III, kısım 1, 183

(2) Naima, Tarih, III, 77-79

tevdi edilmesine çok sinirlenmiş idi. Nihayet sipahi zorbalarına yeniçeriler de katılarak Hüsrev Paşa'nın azline sebep olanları padişahtan istediler. Bunun için de azilden sorumlu tuttukları Sadrâzam Hafız Paşa ile Şeyhülislâm Yahya Efendi ve Defterdar Prevezeli Mustafa Paşa başta olmak üzere onyedi devlet ricalini talep ettiler. Önce Sultan Ahmed meydanında toplanıp Saraya yürüdüler. Bu kargaşa üç gün devam etti. IV. Murad asilerin dağılmasını istedi. Asiler üçüncü gün Bâb-ı Hümâyûn'a hücûm edip orta kapıya kadar girdiler, padişahı tehdit ettiler ve ayak dîvânına zorladılar. Bu sırada Hafız Ahmed Paşa, padişahın izniyle saraydan kayıkla ayrılmış Üsküdar'a gidiyordu. Topal Receb Paşa ise padişahın ayaklarına kapanıp kulun isteklerini yerine getirmesini şöyle tavsiye ve temenni etti :

«...padişahım bu müfsidleri teskîn lâzımdır, ve illâ bir vechile cevâbları mümkin değildir, eğer ben kulunu dahi isterlerse ver ki kul efendisi yoluna kurban olagelmiştir, istediklerini alagelmişlerdir, pâdişahân-ı seleften dahi alagelmişlerdir, birkaç bendeniz gitmekle nesne lâzım gelmez amma Hakk saklasın, eğer bu bed-huylar teskîn olunmazsa ahval müşkil olur, nizâm-ı devlet muzmahil olur» (1).

Bu durumda genç padişah, yenıçerıleri ve sipahileri teskin etmek için son bir defa daha ikişer temsilci çağırtıp nasihat etmeyi denedi ise de muvaffak olamadı. Saray'dan Üsküdar'a can atan Sadrâzam Hafız Ahmed Paşa'yı çaresiz geri çağırdı. Hafız Paşa saraya dönüp bizzat asker arasına dalıp mücadele ederek şehit olmuştur (1632). IV. Murad Hafız Paşa'nın parçalanarak ölümüne şahit olmuş ve bu durum padişahta derin tesirler bırakmıştır. Böylece Hüsrev Paşa'nın başarısız Bağdat seferi ile başlayan karışıklıklar ve onun askeri teşvik ve tahrik etmesi İstanbul'da yeniçeri ve sipahilerin padişahı tehdit etmesine kadar varmıştı (2).

(1) Naîma, Tarih, III, 83

(2) IV. Murad bu karışıklık ve isyanın tertipçisi olarak teşhis ettiği Hüsrev Paşa üzerine Diyarbekir beylerbeyi Murtaza Paşa'yı gönderdi. Murtaza Paşa Diyarbekir'e giderken Tokat'a uğrayıp Hüsrev'in kalabalık askeriyle harbetmek zorunda kalmış ve uzun mücadelelerden sonra onu mağlup ve katle muvaffak olmuştur. Hüsrev Paşa'nın metrukâtından seksenbin altını ve yüzbin guruşu çıkmıştır. Kâtib Çelebi, Fezleke, II, 140

c) *Zorbaların İkinci Saray Baskını*

Hafız Ahmed Paşa'nın ölümü ile sadaret mührünü eline geçiren Receb Paşa, istiklal sevdasına düşmüş ve mevkiinde güç kazanmak için padişahın yakınları ve muhaliflerini bertaraf etmek üzere faaliyetlere başlamıştır. Bu sırada Hüsrev Paşa'nın katli haberi de İstanbul'a ulaşmıştı. Yeni sadrâzam Hüsrev Paşa'nın katlini de kendisine sermaye yapıp yine askeri isyana teşvik etti. Yeniçeri ve sipahi gürûhu yine toplanıp Defterdar Mustafa Paşa'yı Hasan Halife'yi ve Musahip Musa Çelebi'yi istediler. IV. Murad asilerin bu taleplerini reddetti. Bunun üzerine isyan günlerce sürdü. Sonunda Mustafa Paşa, Hasan Halife ve Musa Çelebi bulunup asilere teslim edildi. İşi daha da azıtan zorbalar bu defa halk arasında «*padişah şehzadeleri boğdurmuş*» şayiasını yaydılar ve bunu bahane ederek şehzadeleri görmek istediler. Bunun üzerine padişah şehzadelerin çıkarılmasını emretti. Haremden getirilen Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim adlı şehzadeler çıkarılıp asilere gösterildi(1). Zorbalar işi bununla da bırakmayıp Receb Paşa ile Şeyhülislâm Âhizâde Hüseyin Efendi'nin şehzadeler için kefil olmalarını istediler. Her ikisi de kefilliği kabul ettiler. Onların bu kefaleti IV. Murad'ın dikatini çekmiş olup bu güvensizliğin acısını ileride çıkarmıştır(2).

Sadrâzam Receb Paşa ile onun gibi düşünenlerin isyanın baş sorumlusu olduğu artık anlaşılmıştı. Ortalıkta padişahı tahttan indirme dedikodularının dolaşması IV. Murad'ı bazı tedbirler almaya sevketti. Diğer taraftan başta Receb Paşa olmak üzere diğerleri de artık padişahtan çekiniyorlar ve bir gün gazabına uğrayacaklarını tahmin ediyorlardı. İşte bu yüzden IV. Murad'ı tahttan indirip şehzadelerden birini çıkarmayı planladılar. Böylece kendilerine göre yeni bir devir başlatacaklardı. Bu arada padişaha sadık yeniçeri ağası Köse Mehmed Ağa planları gizlice padişaha bildiriyordu. Padişah işi daha fazla büyütmemek için sipahileri affeder görünmeyi tercih etmekteydi. Köse Mehmed Ağa da yeniçerileri bu işe bulaştırmamaya çalışıyordu. Fakat her iki ocağın da İstanbul'daki edepsizlikleri ve taşkın hareketleri devam etmekteydi. Bütün bu karışıklıkların baş müsebbibinin Receb Paşa olduğuna iyice kanaat getiren genç padişah, birkaç yıldır içinde bi-

(1) Şehzadeler askere gösterilmekten çok rahatsız olmuşlar ve bu yüzden IV. Murad'ın gazabına uğrayabileceklerini tahmin ederek «Bizden ne istersiz, bizi kendi halimize bırakmayıp niçin nâmımızı anıp bizi lisana getiriyorsuz? Yoksa bizi suçlandırıp öldürtmek mi istiyorsuz? Bizi halimize kon, sizin himayenizin bizlere lüzûmu yoktur» demişlerdir. Şehzadeler haklı olarak hayatlarından endişe etmişlerdir. İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III, kısım 1, 190

(2) Kâtip Çelebi, **Fezleke**, II, 140-142

riken kinini açığa vurmaya karar verdi. Sadrâzamı saraya davet ederek:

— *Gel berü topal zorba başı, bre kâfir abdest al*(1) deyip sonra zülüflü baltacılara işaret ederek :

— *Şu hâinin tiz başını kesin*, diye emir vermiştir.

Recep Paşa saraya gelirken yakın adamlarını da getirmiş ve onları sarayın birinci kapısı Bâb-ı Hümâyûn önünde bırakmıştı. Adamları onu beklerken bir hasır üzerinde cesedi ile karşılaştılar. Korkudan kaçışan eşkıya liderleri padişahın intikamından çekindikleri için mukabil tedbir almayı kararlaştırdılar. Bundan sonra vezaret mührü Mısır valiliğinden kubbe vezirliğine terfi eden Tabanıyassı Mehmed Paşa'ya verildi (Mayıs 1632). Mehmed Paşa muktedir bir devlet adamı olarak tanınıyor ve padişahın nezdinde itibarı yüksek bulunuyordu. Ayrıca yeni sadrâzam padişahın son tedbirlerinde ona bazı tavsiyelerde de bulunmuştu. Yeni sadrazam her şeyden önce asilerin hakkından gelmekle görevlendirildi.

10. Dördüncü Murad'ın İdareyi Ele Alması

Genç padişah Receb Paşa'nın ortadan kaldırılmasıyla güç ve kudretini göstermiş, kendisinin de maneviyatı yükselmişti. Zaten erken olgunlaşmış bir bünyeye sahip bulunuyordu. Bundan başka sert ve haşin bir valide sultan olan Kösem Mahpeyker Sultan'ın vesayeti altında yaşamış ve artık onun bu baskısından da kurtulmuştu. Bu sırada yirmi yaşında olup devlet işlerinde büyük tecrübe sahibi idi. Son hadiseler onun daha iyi yetişmesine ve sert ve haşin bir tavır takınmasına sebep olmuştu. Esasen genç padişah vücutça kuvvetli, demir pençeli, gözü pek ve cesur idi. Hadiseler karşısında kolay kolay yılmaz ve fikrinden vazgeçmezdi. Zorbaları muhakkak ortadan kaldırmayı planladığı gibi Sadrâzam Mehmed Paşa'ya da bu konuda müsamaha etmemesi için tenbihte bulunmuştu.

Receb Paşa'nın idamından yirmi gün sonra sipahiler bir tecrübeye daha kalkışarak Sultan Ahmed meydanında toplandılar. Haber gönderip isyan günlerinde zorla ele geçirdikleri vazifelerin kendilerine resmen tevcihini istediler.

Bu konu Osmanlı sosyal tarihi için çok önemli bir konu olup üzerinde geniş bir inceleme yapılması gerekir. Mesele özetle şudur:

(1) Vaktiyle Hafız Ahmed Paşa'nın katli sırasında padişahı ayak divânına çıkmaya ikna eden Receb Paşa «padişahım abdest alın» tavsiyesinde bulunması padişahın dikkatini çekmiş paşanın ne demek istediğini anlamıştı. Kâtib Çelebi, Fezleke, II. 143

Kanunî zamanında peşpeşe gerçekleşen seferlerde hizmet husûsunda artan ihtiyaçları karşılamak üzere sipahi ocağından 300 kadar mülazım yazılmaya başlanmıştı. Seferler son bulunca onların mülâzemetleri mukabelesinde «Hidemât-ı divâniyye»den her birinin hâline münasip birer hizmet verilirdi. Bu hizmetler cizye defterleri, vakıf tevliyetleri ve iltizam olabilirdi. Onlar da bunları mültezimlere satarak para kazanırlardı. Ancak bu muamele sefer yıllarında yapılabilirdi. Bir müddettir bu hizmetler istismar ediliyordu. Hizmetlerin miktarı 300 iken son yıllarda onbini aşmıştı. Mülâzım defterine onbinden fazla nefer kaydolmuştu. Bu yüzden taleplere bütün «Hidemât-ı divaniyye»den başka «Havass-ı humâyûn voyvodalıkları» dahi yetmemişti. Hatta sultan vakıflarının ve hayır eserlerinin tevliyet, kitâbet, cibâyet ve nezâretleri dahi sipahiler tarafından zaptolunmuştu. Bu durum vakıfların zararına olmuş ve dolasıyla reâyâ da bundan büyük darbe yemişti. İşte sipahilerin reâyâya yaptıkları bu zararı önlemek ve bazı haris vezirlerin bir makam için bu hizmetleri bol keseden dağıtmalarına engel olmak gayesiyle genç padişah bir hatt-ı hümâyûn yayınladı. Bu hatt-ı hümâyûnda IV. Murad, «... *ecdâd-ı izâmım zamânında müdahale etmedikleri hizmetler verilmeye*» ifâdesiyle artık bu işi yasak etmişti.

Ellerinden menfaatlerinin bir anda gittiğini gören sipahiler Sultanahmed meydanında toplandılar. Padişah sipahilerin yine bir hadise çıkaracaklarını düşünüp saray dahilindeki Sinan Paşa köşkünde bir «ayak divanı» emretti. Divâna Sadrâzam Mehmed Paşa, Şeyhülislâm Âhizâde Hüseyin Efendi, kadıaskerler, nakibüleşraf ve daha birçok din ve devlet adamı davet edildi. Ayrıca yeniçeri ocak ağaları, zabitleri, bölük ağaları, diğer ocak ağaları, yeniçeri efradı ve söz sahibi ihtiyarlar da çağrılmıştı. IV. Murad önce sipahilere haber salarak aralarından birkaç ihtiyarı temsilci seçip isteklerini bildirmek üzere göndermelerini istedi. Sipahiler de bölük ihtiyarlarını gönderdiler. Padişah yeniçerilere hitab ederek onları itaate ve içlerindeki zorbaları teslime davet etmiştir. Yeniçeriler itaat edeceklerini bildirince de bir Kur'an getirilip hep birden yemin etmişlerdir(1). Daha sonra padişah sipahi ihtiyarlarına dönerek fikirlerini sordu; onlar da yeniçeriler gibi teminat verdiler ve «*padişaha mutiiz sipah taifesi de pâdişâhın dostuna dost, düşmanına düşmandır*» dediler. Padişah da bunun üzerine sipahilerin itaatsizliklerini anlatıp muhalefet ve fitneliklerinden devlet ve saltanata zaaf geldiğini, tekliflerinden devlet gelirlerinin iflas

(1) Bizzat padişah Vallah mı? Billah mı? diyerek bütün yeniçeriye yemin ettirmiştir. Yeniçeriler hep birden «Şevketlü pâdişâhımıza mutî'iz maâz-Allah eşkıyâya himâyet itmeziz, pâdişâhımıza gerekmeyen bize dahi gerekmez» dediler. Naima, Tarih, III, 109

ettiğini söyledi. Padişah daha da ileri gidip «*içinizde serkeş, insafsız eşkıya çoğalıp âlemi soyup reâyâyı dağıttılar, sonra da ulufe isterler, reâyâ olmayınca hazine nereden toplanır*» diye sözlerini tamamladı. Onlar da asî olmayıp padişaha kul olduklarını bildirdiler. Padişah eskiden olduğu gibi maaşlarının verileceğini ifade edip, onlara da yeniçeriler gibi yemin ettirdi (Haziran 1632) (1).

Bu suretle her iki ocak hem itaat hem de içlerindeki zorbaları teslim edeceklerine dair yemin etmişlerdi. Ocaklıların bu taahhütleri resmî bir vesika hâline de getirilerek sadrâzam ve şeyhülislâm başta olmak üzere birçok şahitlere imza ettirilmiştir. Sultan Murad devlet erkânı ve ulema üzerindeki otoritesini sağlamlaştırdığı gibi yeniçerileri de tam itaat altına almış bulunuyordu. Genç padişah süratle devlet otoritesini tesis etme yoluna girmişti. Şimdi sipahiler arasındaki muzırları temizlemesi gerekiyordu. Bunun için de sadrâzama gerekli emir ve yetkileri vermişti. Tarihlerde «Sinan Paşa köşkü mukarreratı» diye de anılan bu toplantıda IV. Murad, bozulmaya yüz tutmuş bulunan ulema sınıfına da birtakım tehditler ve tavsiyelerde bulunmuştur.

Sinan Paşa Köşkü Mukarreratı'ndan sonra Sultanahmed meydanında toplanan sipahiler ocak ihtiyarlarının yeminlerini tanımayarak serkeşliklerine devam ettiler. Ancak yeniçerilerin devlet safına geçmeleri onların durumlarını sarsmıştı. Sadrâzam Mehmed Paşa'nın sarayında yapılan toplantıda bazı liderlerin ortadan kaldırılmasına karar verildi. Durum padişaha da arzedilip Saka Mehmed, Gürcü Rıdvan, Cadı Osman gibi liderler yakalanıp cezalandırıldı. Bu arada Anadolu'da da bazı temizlik harekâtına girişildi. Bunlardan Beyşehir, Seydişehir ve havalisinde halka zulmeden Deli İlâhî, İstanbul'a gelmiş ve aleyhtarları tarafından Dîvan-ı hümâyûna getirilerek katledilmiştir. Bundan başka eski sipahilerden ve zorbalardan Bozkırlı Dereli Halil, daha sonra diğer sipahi zorbaları ve Hüsrev Paşa taraftarları yakalanıp cezalandırılmışlardır (2).

11. Âsi İlyas Paşa

İlyas Paşa Balıkesirli olup Solakoğlu diye tanınıyordu. Balıkesir civarında suhte ve harami eşkıyasının hakkından geldiği için meşhur olmuştu. Hafız Paşa'nın Bağdat seferinde Anadolu emirülümerası ola-

(1) Naîma, **Tarih**, III, 110-111

(2) Naîma, **Tarih**, III, 119 vd.; Mustafa Akdağ, kaynak göstermeden bu devir hadiselerine kısaca temas etmiştir. Bkz. «**Genel Çizgileriyle XVII. yüzyıl Türkiye Tarihi**», **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara 1968, 220-221; Ayrıca bkz. İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III, kısım 1, 194-195

rak hizmet etti. Hüsrev Paşa'nın sadarete gelmesiyle vaktiyle aralarındaki ziddiyete binaen sefere katılmadı ve kendisini de korumak üzere etrafına saruca ve sekban topladı. Bergama ve köyleriyle Kazdağı bölgesinin bütün gelirine elkoydu. Bu arada Hüsrev Paşa'nın muhalifleri de kendisine iltihak etti. Böylece İlyas Paşa'nın etrafına hatırı sayılır bir kalabalık toplanmıştı.

Kendisini güçlü hissetmeye başlayınca Midilli adasına elattı. Buradaki zenginleri huzuruna getirtmek iddiasiyle Kara Mahmud adındaki bir bölükbaşının yanına 70 kadar tüfeng-endâz saruca verip fazlaca levent topladı. Sonra bunları fırkatelere bindirip Midilli'ye gönderdi. Ancak halk bunları iyi karşılamış ve içki ve mahbubelerle serhoş etmişlerdir. Adada bir şey yapamayıp katliâma uğramışlar ve pek azı geri dönebilmiştir. İlyas Paşa bundan sonra Manisa üzerine yürüdü, şehri kuşattı. Şehrin civarındaki köyleri yağma etti, sonra şehre girdi. Şehir üç gün yağma ve talan edilip birçok insan öldürüldü. İlyas Paşa sonra Balıkesir'e döndü. Başarılarından dolayı iyice şımarmış cihangirlikten dem vurmağa başlamıştı. Geceleri *Şehnâme* tercümesi ve Timurleng hikâyeleri okutur, boş hayallerle avunurdu. İstanbul'dan gelen emirlere aldırmazdı. Hükümet onu Balıkesir'den ayırmak için Şam valiliğine tayin etti ise de İlyas Paşa gitmedi. Onun Şam'a gitmemesi isyan addedilip üzerine Küçük Ahmed Paşa gönderildi. İlyas Paşa da müdafaaya müsait olmayan Balıkesir'den kalkıp Bergama kalesine sığındı. Daha sonra bu müstahkem kaleyi muhasara için deniz yolu ile toplar getirtildi. 3 aylık bir muhasaradan sonra İlyas Paşa Küçük Ahmed Paşa'ya teslim oldu. İstanbul'a getirilerek Üsküdar'da İstavroz bahçesinde padişahın emriyle katledildi(1632)(1).

12. Ma'noğlu Fahreddin'in İsyanı

Cebel-i Lübnan'da âdeta müstakil bir idare kurup kırk yıldan beri merkezi dinlemeyip bölgede büyük bir nüfûz sahibi olan Ma'noğlu Fahreddin Avrupa ile de irtibat kurmuştu. Hatta 1613'de İtalya'ya da seyahat eden Fahreddin, Toskana dukaları ile akraba olmaya çalışmıştı. Bu suretle Avrupalılar'dan yardım umuyordu. Nitekim bir müddet sonra 5 Floransa gemisi Suriye sahillerine asker ve top çıkarmaya çalışırken devlet kuvvetlerinin zamanında yetişmesi üzerine Dürziler dağlara, Avrupalılar da gemilerine sığındılar. Bir müddet daha direnen asiler boyun eğmeye mecbur oldular. Fahreddin bir müddet sonra İstanbul'un müsaadesi ile dönmüş, fakat istiklâl sevdasından vazgeçmemişti. Hatta Venedik hükümeti de Osmanlı devletinin şüphesini çekecek yakınlık göstermekteydi.

(1) Kâtip Çelebi, **Fezleke**, II, 150-151; Naima, **Tarih**, III, 127-136; İ.H. Uzunçarşılı, **Karesi Meşahiri**, II, İstanbul 1341, 97-114

Padişah, gücünü artıran Fahreddin'in muhakkak ortadan kaldırılmasına karar verdi. Bu işi de İlyas Paşa isyanını bastıran Şam'a vali tayin ettiği Küçük Ahmed Paşa'ya havale etti. Ahmed Paşa Fahreddin'i mağlup etmiş ancak elinden kaçırmıştı. Bu arada Osmanlı donanması da Suriye sahillerini abluka etmiş bulunuyordu. Bu vaziyet karşısında Avrupa'ya kaçamayan Fahreddin sarp dağlara sığınmıştır. Küçük Ahmed Paşa yıllarca devletin başına belâ olan Ma'noğlu'nu her ne pahasına olursa olsun yakalamağa karar vermişti. Bu yüzden Ma'noğlu bir mağarada tesbit edilmiş ve mağaranın üzerine odun yığdırıp yaktırmış ve üzerine sirke döküp yumuşayan taşları kızdırarak onu teslim olmağa mecbur etmiştir. Küçük Ahmed Paşa böylece devleti bir gaileden kurtarmış ve Fahreddin ile oğulları Mesud ve Hüseyin'i İstanbul'a yollamıştı. Mesud ve Hüseyin beyler Galata sarayına alınmışlardır. Sultan Murad Revan seferine giderken Sivas'tan gönderdiği bir Hatt-ı hümâyûn ile Fahreddin ile büyük oğlu Mesud'u idam ettirdi(1). Ma'noğlu'nun küçük oğlu Hüseyin Bey Endêrun'da yetişmiş devlet hizmetlerinde bulunmuş ve Hindistan'a elçi olarak gitmiştir. Vakanüvis Naima XVII. yüzyıl tarihini yazarken birçok hadiseyi Hüseyin Bey'den dinlemiştir(2).

13. Yemen'de Mücadele

Yıllardır İstanbul'da devam eden otorite boşluğundan doğan karışıklıklar, önce şehirde sonra Anadolu'da ve nihayet uzak vilâyetlerde görülmeye başlanmıştı. Nitekim Yemen'de de bir müddettir karışıklıklar devam etmekteydi. Bu sırada Yemen valisi bulunan Haydar Paşa, San'a'da eli kolu bağlı bir durumda olup, Zeydî imamı Kasım b. Muhammed'in muhasarası altında idi. Bu zat bazı bölgelerde nüfûzunu yaydığı gibi Kevkeban'da adına para da bastırmıştı. Aynı şekilde Habeş beylerbeyi Aydın Paşa da zor durumda idi(3). Yine Mısır ümerasından Kansuh Paşa'nın, «Yemen-kulu» adı altında hükümetin gönderdiği sipahiler ve diğer kuvvetlerin başında olarak giriştiği mücadele yıllardır devam etmekteydi. Bu arada şiddetli sıcakların erittiği inzibatsız «Yemen-kulu» yurda dönerken, Hicaz'a geldiği sırada, bir yanlış anlama neticesinde, Mekke emiri Şerif Zeyd ile muharebeye tutuşup, galip gelerek Mekke'ye hâkim oldu. Hicaz'ın durumunun bu kadar karışması üzerine, Mısır vâlisi Halil Paşa tarafından oraya Koca

(1) Naima, Tarih, III, 167-172; Küçük Ahmed Paşa, Fahreddin üzerine giderken Ladik'te Çalık Derviş ile Kayseri civarında Boynu-inceli Beyi Ömer adlı eşkıya liderlerinin haklarından gelmiştir.

(2) Naima, Tarih, III, 170-171

(3) Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti, Habeş Eyaleti, İstanbul 1974, 103, 183

Kasım Bey gönderildi. Mekke'ye hakim olan zorbalar Kasım Bey tarafından imha edilmiş, bir kısmı İstanbul'a gelebilmiş ise de ulufeleri verilmemiştir. Bir müddet sonra Kansuh Paşa Yemen'den ayrılmak zorunda kalmış ve Zeydî imamı tekrar memlekete hakim olmuştur(1).

14. Büyük İstanbul Yangını

İstanbul'un beşte birinin yanıp kül olmasına sebep olan bu yangın, 1633 yılı sıcak bir Eylül sabahı Cibali kapısı civarında bir gemi kalafat yerinde başlamıştır. Şiddetli poyrazm tesiriyle civardaki kayıkhanelere süratle sirayet edip oradan sur içine atlamıştır. Buradan şehre yayılmış ve Aya kapısı, Cibali kapısı ve Mustafa Paşa çarşısını yakıp geçmiştir. Minare boyundaki alevler, Kara Musa menzilini, Hamza Paşa sarayını ve Yahya Paşa sarayını yutup bir anda Âşık Paşa'ya yayıldı. Çeşmî Efendi'nin âdeta bir gökdelen gibi konağını yakan alevler üç kola ayrılıp şehre dağıldı. Bir kolu Kadı çeşmesi semtini yakarak Sultan Selim'e, ikinci kolu sâhil boyunca Unkapanı'na ve oradan Zeyrek yokuşuna ve nihâyet üçüncü kolu da Fatih câmiinin etrafiyle büyük ve küçük Karaman'ı ve Saraçhane'yi yaktıktan sonra Sarıgüzel'e dayanmıştır.

Başta yeniçeriler olmak üzere bütün askerin gayretlerine rağmen söndürülememiş ve yangın Yeniçeri odaları, Ağa bölükleri ve Yaya başılara ulaşıp Orta camii de yakarak ilerlemiştir. Yangını Halıcılar Köşkü ve Molla Gürani Çarşısı da yandıktan sonra rüzgârın durmasiyle söndürmek mümkün olmuştur. 24 saat süren bu büyük yangında eski Osmanlı mesken mimarisinin en güzel eserleri yok olmuş, bir çok vüzera ve ulema ile eski ve zengin ailelerin müzeyyen ev ve konakları ortadan kalkmıştır. Tabiatiyle bu sırada binlerce yazma ve değerli eserin kütüphanelerde yandığı muhakkaktır(2).

15. Tütün Yasağı ve Kahvehanelerin Kapatılması

İstanbul'daki büyük yangından sonra halkın çokca bulunup dedikodu ürettiği kahvehanelerin kapatılması hakkında padişahın bir fermanı sâdır oldu. Bu ferman taşraya da teşmil edilmiş bulunuyordu. IV. Murad bütün kahvehanelerin yıkılmasını ve yerlerine başka dükkânların açılmasını emretmişti. Esasen buralarda içilen tütünün yeni bir yangına sebebiyet vereceği ihtimalinden de korkuluyordu. Bu arada tütün içmek yasaklanmış ve içenlerin katledilecekleri ilân edilmişti. Bu sırada vaaz kürsülerinden konuşan Kadızâde Mehmed Efendi, düz-

(1) M. Cavid Baysun, «IV. Murad» mad., İA.
(2) Naima, Tarih, III. 158-160; Kâtib Çelebi, Fezleke, II. 154

gün ve mükemmel ifadesiyle halkı tesir altına alıyor ve sık sık tütün meselesine temas ediyordu. İşte IV. Murad'ın tütün içmeyi şiddetle men etmesinde Kadızâde'nin de büyük rolü olmuştu. Hatta bazı vâizler de halkı tütün konusunda aydınlatmakla görevlendirilmişti. Buna rağmen bazı şâirler idare aleyhinde mânidar şiirler yazmaktan geri durmamışlardır. Bir şair idare aleyhinde yazdığı aşağıdaki beytinde *«önemli olan mazlûmun âhının dumanını durdurmaktır»* demiştir:

«Zararsız bir duhân hakkında neyler bunca dikkatler
Duhân-ı âh-ı mazlûmânı men'eylen hüner oldur.»

Şeyh Kadızâde Mehmed Efendi, büyük yangının sebebini tütüne bağlayıp, tütünün de kahvehanelerde içilmesinden dolayı her ikisinin de yasaklanmasına sebep olmuş idi. Bu yasağa rağmen tiryakilere engel olunamamıştı. Sultan Murad bazı geceler İstanbul'da dolaşıp tiryakileri takip ettirmiştir. Bu arada geceleri fenersiz sokaklarda gezmek dahi yasak edilmişti. Tabiatiyle bu yasakların hedefi, son yıllarda İstanbul'a dolan ve halkı devamlı taciz eden serserileri sindirmek ve hizaya getirmekti. Ancak alınan bu kararlardan serserilerin yanında tiryakilerde zarar görmüştür(1).

IV. Murad bir müddet sonra tütünü olduğu gibi içkiyi de yasak etti ve sarhoşları şiddetle cezalandırdı. Meyhaneleri yıktırdığı gibi rivayete göre genç padişah gece gündüz İstanbul'da tebdil gezerek halkı taciz eden sarhoşları ve serkeşleri cezalandırdı. Tabiatiyle onun bu hareketi yukarıda bahsedildiği gibi şehri dolduran ayak takımının gözünü korkutmaktı.

16. Osmanlı-İran Savaşlarının Devamı

Başarısız Bağdat seferlerinden sonra Osmanlı ordusu bir müddettir İran işleriyle ilgilenmiyordu. Bu arada büyük bir Safevî ordusunun Van kalesini muhasara ettiği haberi geldi. Bunun üzerine Erzurum valisi Demirkazık Halil Paşa ile rakibi Diyarbekir valisi Murtaza Paşa düşman üzerine görevlendirildi. Osmanlı kuvvetlerinin yaklaşmakta olduğunu istihbar eden İranlı kumandan derhal muhasarayı kaldırıp müdafaaya çekildi. Türk kuvvetleri karşısında tutunamayıp mağlup olan İran ordusu geri çekilmeye mecbur kaldı.

IV. Murad daha önceki başarısızlıkların intikamını almak ve İran'ın devamlı saldırgan tutumlarına bir son vermek için bizzat sefere ka-

(1) Naîma, **Tarih**, III, 160-164; İ. H. Uzunçarşılı, «Tütün yasağı nedeniyle vezirlerazamın arîzası ve Sultan Murad'ın Hatt-ı hümâyûnu, «**Belleten**, 163, 547-549; Dilber Çalışkan, **Osmanlı devletinde tütün ve yasaklanması (men'-i duhan)**, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü mezuniyet tezi, nr. 3118

rar verdi. Genç padişah önce sadrâzam ve Serdar-ı ekrem Tabanıyassı Mehmed Paşa'yı Şark seferine memur etti (Ekim 1633). Sadrâzam askerin başında Diyarbekir'e varmış ve burada kışlamağa karar vermişti. Bu sırada Lehistan ile savaş ihtimalinin belirmesi üzerine bu ülkeye sefere karar veren IV. Murad yarı yolda Osmanlı-Lehistan barışının tahakkuk etmesi üzerine Edirne'den geri dönüp Şark seferine bizzat katıldı. Hedefin Revan olduğu anlaşılınca baharda Diyarbekir'den Erzurum'a hareket etti. Padişah İzmit-Eskişehir-Konya-Kayseri-Sivas yoluyla Erzurum'a vardı. Yolda gelirken bazı vali ve kadıları tedib edip halka eziyet eden sipah zorbalarıyla uygunsuz kimseleri cezalandırmıştır(1).

Sultan Murad hem asker arasında hem de idareci zümre arasında otorite tesis etmek için yolda vezir veya kadı olsun hiç kimsenin hatasını affetmedi. Meselâ Seyyidgazi'de Anadolu valisi hizmetinde bulunan ve Konya âyânından Karayılan denilen iki kardeşi katlettirdi. Zorbalıkla Manisa sancakbeyliğini elde etmiş bulunan Duducu Hasan Paşa'yı orduya gelir-gelmez öldürttü. Sultan Murad esasında zorbalık ve eşkıyalıkla mansıp elde etmiş olanların hakkından gelmek istiyordu. Nitekim Karaman beylerbeyi Celeboğlu Ali Paşa mansıbını zorbalıkla elde etmişti. O da orduya katılınca idam edildi. İshaklı konağında Karaağaç kadısından şikâyetler gelince yakalanıp öldürüldü.

Konya'da iken padişah içkaleyi görmek isteyerek yalnızca at sürüp hendek üzerindeki köprüyü geçip kaleye çıkarken kale dizdarı atla gelenin padişah olduğunu bilmeyerek kalenin üzerinden:

— «*Bre ağa aşağı inip piyade yürü, bu padişah kalesidir. Buna atla çıkılmaz*» diye bağırdığından IV. Murad dizdarın bu sözlerinden memnun olmuş ve kaleye girerek cephaneliği gezmiştir.

Sultan Murad Konya'da Hazreti Mevlâna'yı da ziyaret edip dergâh matbahına Sugla mahsulünden bin guruş ilâve etmiştir. Sultan Osman vakasında ocak subaşısı olup katle iştirak eden sipahilerden Koca Gürcü Osman ile tütün içmiş olan dîvan çavuşu katlolundular. Bu birkaç örnekten başka halka zulmeden birçok idareci veya zorba katlolunmuşlardır(2).

17. Revan Kalesinin Fethi

Sultan Murad 9 gün Erzurum'da kaldıktan sonra oradan Kars'a ve Kars'tan da Revan üzerine hareket etmiştir. Kanunî'nin ölümünden

(1) Naîma, **Tarih**, III, 237-239

(2) Naîma, **Tarih**, III, 224-228; İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III, kısım 1, 201-202

sonra genellikle terkedilmiş bulunan padişahların askerin başında sefere gitmeleri bu sûretle tekrar başlamış oluyordu. VI. Murad 1635 yılı Temmuz sonlarında askerin başında olarak Revan(Erivan) kalesine ulaştı.

Revan Kafkasya'nın güneyinde Türk sınırına yakın olup Rus sınırları içindedir. Revan kalesinin askeri önemi pek fazla idi. Gayet sarp bir arazi üzerine kurulmuş olan kale, iyi de tahkim edilmişti(1). Bu sırada Emir-gûne oğlu Tahmasb Kuluhan vâli idi. Emir-gûne'nin emrinde onikibin asker bulunuyordu. Kuşatma 11 gün sürdü. Kalenin fazla dayanamayacağını anlayan Emir-gûne oğlu teslim olmaktan başka bir çare bulamadı ve vire ile teslim teklif etti. Bunun üzerine mağlupların canlarına dokunulmamak şartıyla bir «Ahidnâme» imzalandı. Ertesi gün vali padişahın huzuruna kabul edilerek kale teslim alındı (8 Ağustos 1635). Emir-gûne oğlu IV. Murad'ın huzurunda kulluğa kabulünü istemiş ve «Sünnî» mezhebine girerek Yusuf Paşa adını almıştır. Emir-gûne oğlu hil'at, murassa hançer, kemer ve sorguçla taltif edilmiştir. Bundan sonra Erivan muhafızlığına onikibin askerle Vezir Murtaza Paşa tayin edildi. İran askerleri kaleyi terkedip Erdebil'e gitmişlerdir. IV. Murad 25 gün Revan'da kalıp düzenlemelere ve kalenin tamirine nezaret ettikten sonra Tebriz'e doğru yola çıkmıştır(2). Bundan sonra Safevî ordusunu harbe tahrik etmek için bütün yol boyu tahrip edilmiş, Hoy kalesi yıkılmıştır. Buradan Tebriz'e yönelen IV. Murad, şehir terkedildiği için hiç mücadelesiz Tebriz'e girmiştir. Padişah buradan Van'a hareketle Diyarbekir üzerinden İstanbul'a varmıştır. Halk padişahı zafer alayları ve şenliklerle karşılamıştır(3).

(1) Kanuni bu şehrin fethini planlamış (1554) ise de Safevî ordusu harbi kabul etmeyip İran içerilerine çekilmişti. III. Murad devrinde (1583) fethi gerçekleşmiş ancak 1604'e kadar elde tutulabilmiştir. Osmanlı devletinin bu şehri geri almak üzere bazı teşebbüsleri oldu ise de fethi mümkün olamamıştı.

(2) Naima, Tarih, III, 241-260. Emir-gûne oğlu içkiye fazlasıyla düşkün, ahlâksız bir zevk adamı idi. IV. Murad Revan'ın fethinden sonra onu Haleb'e vâli tayin etmişse de hakkındaki şikâyetler üzerine iki ay sonra azledilip İstanbul'a getirilmiştir. Padişah Boğaz'da kendisine bir köşk hediye etmiş ve köşkün bulunduğu semt daha sonra «Emirgân» olarak anılmaya başlanmıştır.

(3) Padişahın gidiş ve dönüş güzergâhındaki menzilleri, her menzile varış tarihi, konaklar arasındaki mesafeyi bildiren bir menzilname yayınlanmıştır. Nezihi Aykut, «IV. Murad'ın Revan seferi menzilnâmesi», Tarih Dergisi, sayı 34, İstanbul 1984

18. Padişahın İlmiye Sınıfı Hakkındaki Kararları

IV. Murad çocukluktan kurtulup devlet işlerine el attıktan sonra otoritesini ortaya koymuş ve görevlilere oldukça sert ve haşin davranmaya başlamıştı. Bu cümleden olarak Revan seferine çıkmadan önce Bursa'ya giderken hakkında şikayetler bulunan ve yolların tamirinde ihmalini gördüğü İznik kadısını idam ettirmişti.

Bu hareket birtakım haklardan yararlanıp buna rağmen görevlerini kötüye kullanan ilmiye sınıfına vurulan ilk darbe olmuştur. Ulemadan birinin asılması, ilmiye s· i arasında şaşkınlık ve hayret uyandırmıştı. Bu durum eskiden ber. devam edip-gelen geleneği yıkmıştı. Şeyhülislâm Âhîzâde Hüseyin Efendi, Vâlide Kösem Sultan'a bir tezkire yazarak genç padişahın bazı hususlara dikkat etmesi gerektiğini ikaz etmesini rica etmişti. Genç padişah henüz Bursa'da iken Şeyhülislâm'ın bir cemiyette bu meseleden teessürle bahsetmesi, bazı kötü niyetli kimseler tarafından Vâlide Sultan'a «*padişahın tahttan indirilmesi*» şeklinde aksettirildi. Kösem Sultan oğluna derhal bir mektup yazarak «*Benüm arslanum, acele üzre gelesiz, cülûs tedbiri içün sözler ve cemiyetler olmaktadır*» diye bildirdi. Sultan Murad süratle İstanbul'a dönerek vaktiyle zorba hadiselerinde şehzadeler için kefil olmasından dolayı kin beslediği Âhîzâde ile İstanbul kadısı oğlu Seyyid Mehmed Çelebi'yi önce Kıbrıs'a sürdürmüş, fakat bu cezayı kâfi görmeyerek henüz Marmara'ya açılmış bulunan Hüseyin Efendi'yi Çekmece sahillerinde boğdurtmuştur. Âhîzâde Hüseyin Efendi, meseleyi tahkik etmeden öfkeye kapılan genç padişahın kurbanı olmuştur. Ulema arasında şehit olarak kabul edilmiştir. Âhîzâde, Hoca Sadeddin Efendi'nin yetiştirmelerinden olup silsile-i meratibi aşarak bu raddelere gelmişti. Ulema arasında mümtaz bir mevki işgal etmekteydi(1).

IV. Murad'ın Revan seferi esnasında haklarında şikâyet olan kadıları da tahkik etmeksizin öldürttüğünden daha önce bahsetmiştik. Yeri gelmişken devrin önemli şahsiyetlerinden olup bu sırada İstanbul kadısı bulunan Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi'nin şehirde yağ kıtlığından dolayı neredeyse hayatını kaybetmek üzere iken kurtulduğundan da bahsetmeliyiz. IV. Murad yağ kıtlığının Abdülaziz Efendi'nin narh hususundaki tutumundan ileri geldiğini öğrenmiş ve «*derhal bostancı başısı kadıyı deryaya çıkarıp adalardan birinde boğup deryaya bıraka*» diye bir Hatt-ı hümâyûn çıkarmıştı. Fakat Abdülaziz Efendi denizde iken şefaatçiler sayesinde kurtulup, Kıbrıs'a sürülmekle hayatını kurtarmıştır(2).

(1) Kâtib Çelebi, Fezleke, II, 159-162; Bayhan Kımız, Maktul Osmanlı Şeyhülislâmı, Tarih Seminer Kütüphanesi, nr. 593

(2) Orhan Köprülü - İsmet Parmaksızoğlu, Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin hayatı ve eserleri, Tarih Seminer kütüphanesi, nr. 359; Naima, Tarih, III, 207

19. Şâir Nef'î'nin İdamı

Devrin en büyük şâiri ve heccavı olan Nef'î'yi IV. Murad çok takdir eder ve şiirlerini zevkle okurdu. Bir gün padişahın huzurunda şâirin meşhur hiciv mecmuası *Sihâm-ı Kaza* okunurken birdenbire tahtın ayak ucuna bir yıldırım düşmüş ve huzurda büyük bir korku hasıl olmuştu. Sultan Murad bunu uğursuzluk addederek mecmuayı parçalayıp atmış, bundan sonra böyle şeylerin okunmasını yasaklamıştı. Şâir Nef'î'yi de azledip, bir daha hiciv yazmayacağına dair yemin ettirmişti. Fakat Nef'î dilini tutamamış vüzeradan Bayram Paşa'yı hicvetmiştir. Bayram Paşa da padişahtan bir Hatt-ı hümâyûn alarak şâiri boğdurtmuştur. Nef'î'nin cesedi denize atılmıştır. Padişahın bir şâirin idamına izin vermesi akla yakın bir davranış değildir(1).

20. Dördüncü Murad'ın Lehistan Seferi Teşebbüsü

Bu devirde Osmanlı-Lehistan münasebetlerinde önemli gelişmeler olmuştur. Zaman zaman bir harbe sebebiyet verecek kadar gelişen sınır tecavüzleri, çok defa kısa süreli anlaşmalarla bertaraf ediliyordu. Bu tecavüzler Kazaklar'ın Karadeniz'de Türk sahillerine ve Rumeli'de Tuna yalılarına yaptıkları akınlardı. Son zamanda Kırım kuvvetleri Kazaklar üzerine gidecekken, İran üzerine gönderilmeleri yüzünden sefer yarıda kalmıştı. 1630'da Özi beylerbeyi Mustafa Paşa 7 maddelik bir muahedenâme imzalamıştı. Buna göre Lehistan Kırım'a vergi vermeye devam edecek, Kazaklar'ı bulundukları yerlerden çıkaracak, Osmanlı devleti ise Kırım akınlarına mani olacak idi. Ancak açılan sükûnet devri fazla sürmedi. Savaş ihtimali tekrar belirdi.

Bu sırada Bosna beylerbeyiliğinde iken Venedikliler'e karşı başarılı savaşlar yaparak padişahın gözüne giren Abaza Mehmed Paşa, Özi ve Silistre muhafızlığına getirildi. Bu sırada yavaş yavaş bir varlık olarak gelişen ve büyüyen Rusya'dan Lehistan'a karşı yardım talebi geldi. Rus Çarı Mihail Romanov padişahtan askerî yardım istiyordu. Sultan Murad müsait zamanda yardım yapacağını ve o zamana kadar da İsveç ile dost geçinmesi gerektiğini bildirdi. Osmanlı devletinin İsveç ile siyasi münasebetleri de bu devirde başlar. Diğer taraftan Abaza Mehmed Paşa Lehistan topraklarına akına memur edildi. Mehmed Paşa Eflak ve Boğdan kuvvetleriyle Lehistan'a girdi. Kameniçe kalesi önündeki müstahkem mevkilere taarruz ile Lehistan ordusunu çekilmeye mecbur etti ise de kaleyi kuşatmaya imkân bulamadı. Daha sonra diğer müstahkem mevkilere taarruz etti.

Bu sırada Lehistan'ın İstanbul'a elçi gönderdiği haberi gelince Mehmed Paşa taarruzu durdurdu. Bir müddet sonra IV. Murad sefiri

(1) Naîma, Tarih, III, 222-224

kabul etti. Sefir Kanunî zamanındaki şartlar dairesinde anlaşma istemiş, padişah da Turla üzerindeki palankaların yıkılmasını ve Lehistan'ın vergi vermesini şart koşmuştu. Görüşmelerden bir sonuç çıkmadı. Bunun üzerine IV. Murad bizzat sefere karar verip 15 Nisan 1634'de Davud Paşa sahrasından Edirne'ye hareket etti. Bu sırada Tabanıyassı-Mehmed Paşa da İran seferinde bulunuyordu. Diğer taraftan Lehistan serhaddini iyi bilen Murtaza Paşa yirmibeşbin asker ve yirmibeş topla daha önceden yola çıkarılmıştı. Lehistan hem işin ciddî tutulduğunu anlayıp hem de Rus tehlikesinin ortaya çıktığını görünce evvelce Lehistan'a gönderilmiş olan Şahin Ağa'yı barış şartlarını kabul ettiğini bildirerek geri gönderdi.

Osmanlı-Lehistan barışına göre: Osmanlı devleti Bielgorod bozkırlarındaki oymakları bulundukları yerlerden kaldıracak, Lehistan da Zaporog Kazakları'nı zapt u rapt altına alacak idi. Ayrıca palankaların yıkılmasından vazgeçiliyor, esirler mübadele ediliyor ve karşılıklı ticaret teşvik ediliyordu. Osmanlı devletinin İran ile savaşırken Lehistan'a sefer açabilme kudretini ortaya koyması dikkate şayandır. Ayrıca her iki seferde de uzak mesafeleri göze alabilmişti. IV. Murad'ın bu güç sefere tereddütsüz iştirake karar vermesi de dikkate değer. Öte yandan bu işin bir neticeye bağlanmasından sonra İran seferine gitmesi de gözden kaçmamalıdır(1).

21. Şehzadelerin Kötü Akıbetleri

Sultan Murad, I. Ahmed'in oğullarından olup kardeşleri Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim adlı şehzadelerden dolayı zaten huzursuz ve tedirgin idi. Vaktiyle Ahizâde Hüseyin Efendi'nin sipahi zorbalarının isyanında şehzadelerin hayatlarına kefil olması ve daha sonra hal' dedikodularının dolaşmasından dolayı endişeleri bir kat daha artmıştı. Bu yüzden padişah kardeşlerini katletmekte münasip bir fırsat kolluyordu. Önce 25'er yaşında bulunan akranları Bayezid ve Süleyman'ın öldürülmelerini planlamıştı. Kendisi Revan seferinde iken kalenin fethi gerçekleşince İstanbul'a fetihname ile birlikte gizlice bir hat daha yollamıştı. Bu, iki şehzadenin idam fermanı idi. Revan fethi dolayısıyla şehirde yedi gün yedi gece şenlikler yapılırken sadaret kaymakamı Bayram Paşa ile bostancıbaşı Harem'den iki şehzadeyi alıp boğarak katlettiler. Şehzadelerin ağlayıp yalvarmaları ve bizzat bu işi gerçekleştirenlerin de göz yaşlarıyla katliam yerine getirilmiştir. İstanbul halkı Revan fethini kutlarken şehzadeler babalarının türbesine defnedilmişti. Halk çok sevdikleri şehzadelerin akıbetlerini öğrenince bü-

(1) Kâtib Çelebi, Fezleke, II, 160-161, 163-164; Naîma, Tarih, III, 195-196; M. Cavid Baysun, «IV. Murad» mad., İA.

yük bir elem ve kedere kapılmıştır(1635). Sultan Murad Bağdat seferine çıkmadan önce zekâsı ile temayüz etmiş olan diğer kardeşi şehzade Kasım'ı katlettirmiştir(1).

IV. Murad daha önce bahsedilen katl hadiselerinde olduğu gibi Fatih Kanûnnâmesi'ne riayet etmişti. Ancak bu elem ve hüzün dolu hadiseler daha önce görülen büyük isyan ve karışıklıklara fırsat vermemiştir. En önemlisi devletin bütünlüğüne halel gelmemiştir.

22. İran'ın Yeni Taarruzları ve Revan'ın Elden Çıkışı

Şah I. Safi Revan'ın Osmanlı devletinin eline geçmesini bir türlü hazmedememiş, IV. Murad'ın uzaklaşmasını ve kış mevsiminin gelmesini beklemişti. Kış gelip Doğu Anadolu'da yolların kapanmasiyle Revan'a taarruz ederek şehri ele geçirmiştir. Zaten bu sırada Revan muhafızı Mustafa Paşa da ölmüştü. 1636 kışı çok sert geçmiş ve sadrâzam ve Serdar-ı ekrem Tabanıyassı Mehmed Paşa, Diyarbekir kışlağında olmasına rağmen Revan'a yardım gönderilememişti. Hatta vilâyetlerden asker toplanamadığı gibi gelenlerden bazıları soğuktan donmuştu.

Bu suretle padişahın Revan seferi boşa gitmiş, kale ancak sekiz aya yakın bir zaman Türk idaresinde kalmıştı. Sadrâzam her şeye rağmen yola çıkmış, Erzurum'a kadar gelebilmişti. Diğer taraftan Şambeylerbeyi ve Musul Muhafızı Küçük Ahmed Paşa Mihriban önlerinde üstün Safevî ordusuna mağlup ve şehit olmuştu. Bu sırada Tabanıyassı Mehmed Paşa sadaretten azl ve yerine Bayram Paşa tayin edilmiştir. Sadarete gelir-gelmez Şark serdarlığına da tayin edilen Bayram Paşa Mart sonlarında hareketle Bolu, Amasya, Niğde, Tokat, Konya ve Sivas güzergâhını takip ederek Birecik'e varmıştır. Burada dökülen büyük topları Musul'a gönderip muhafaza altına aldırttı. Bayram Paşa Bağdat seferi için lâşe ve mühimmat tedarikini de işte bu sırada görüyordu(2).

Padişah ise İran işini ciddî bir sonuca bağlamak üzere payitahtta faaliyete geçti. Şah I. Safi ise kazandığı zafere ve Revan'ı almasına

(1) Naîma, Tarih, III, 259-260

(2) Bağdat seferinde devlet konar-göçer cemaatlerden faydalanmış ve bunlara develeriyle zahire naklettirmiştir. Nitekim Anadolu'da toplanan zahire, Birecik'ten hem nehirden hem karadan Bağdat'a nakledilmiştir. Bu görevi üstlenen Yeni-il ve Halep Türkmenleri'ne âit arşiv belgesi için bkz. İlhan Şahin, «1638 Bağdat seferinde zahire nakline memur edilen Yeni-il ve Halep Türkmenleri», Tarih Dergisi, sayı 33; Tahsin Ünal, «Savaşa çıkan Osmanlı ordusunda Lojistik işleri-IV. Murad'ın Bağdat seferi hazırlıkları», Türk Kültürü, V/58, 728-740

rağmen İstanbul'a elçisi Halife Maksud Han'ı göndererek barış istemişti. IV. Murad ise şahın nâmesine «*cevabın Bağdat'ta verileceğini*» bildirerek elçiyi huzuruna kabul etmedi. Bu gelişmeler sırasında Erdel'de huzur kalmamış, devletin buraya bir çeki-düzen verme mecburiyeti doğmuştu. Erdel prensi Bethlen Gabor'un ölümünden sonra birtakım taht iddiacıları piyasaya çıkmıştı. Bunlardan Rakocz György kendisini Erdel prensi seçtirerek, Avusturya'dan destek almakta idi. Bu arada Etienne Bethlen Rakocz'ye rakip çıkmış ve aralarında mücadele başlamıştı. Etienne Bethlen zor durumda kalınca Budin'e kaçıp Beylerbeyi Nasuh Paşazâde Hüseyin Paşa'ya iltica etmişti. Hüseyin Paşa da Macarlar'ın Etienne Bethlen'i tercih ettiğini İstanbul'a bildirmişti. Payitahttan gelen emir üzerine Tımışvar valisi Bekir Paşa ile Bosna valisi Salih Paşa'yı yanına alarak Szolnok şehrine kadar ilerlemişti. Hüseyin Paşa bu iki paşayı ondörtbin kişilik bir kuvvetle düşman üzerine gönderdi. Osmanlı kuvvetleri Szalonta mevkiinde düşmanla karşılaşmış, önce galip durumda iken mağlup olmuştur. Bundan sonra Hüseyin Paşa azledilmiş ve Macarlar'ın Etienne Bethlen'i istemedikleri anlaşılmıştır. Bundan sonra Rakocz György'nin Erdel prensliği de tasdik edilmiştir(1638)(1).

23. Bağdat Üzerine Hareket

Hazırlıkları tamamlayan Sultan Murad, Üsküdar sahrasındaki otağına geçerek beraberinde Şeyhülislâm Yahya Efendi ile Kapudan-ı derya Mustafa Paşa bulunduğu halde kalabalık ve disiplinli ordusu ile hareket etti. Veziriazam Bayram Paşa da kuvvetleriyle esas orduya katıldı. Sultan Murad, Revan seferinde iken yaptığı gibi bu defa da yolsuzluk edenleri, zorbaları ve âsileri cezalandırıyordu. Bu cümleden olarak âsi tavrı takınan Ahmed'i zikretmek yerinde olur. Sakarya Şeyhi diye bilinen ve mehdilik iddiasiyle ortaya atılan bu zat kendisini «İsa Ruhullah» diye tanıtmış ve Eskişehir halkından haraç istemişti. Ahmed, Eskişehir halkından 120 yıllık haraç istemiş, aksi takdirde halkı kılıçtan geçirmekle tehdit etmişti. Yanındaki 7-8 bin adamı ile üzerine gönderilen kuvvetleri mağlup ederek daha da şımaran Sakarya Şeyhi, zorla yakalanabildi. Padişahın emri ile işkence yapılarak öldürülmüştür(2).

Bu arada asker arasında ve orduda görevli bazı tutun tıryakileri tesbit edilip çeşitli işkencelerle öldürülmüştür.

Sultan Murad halka zulmeden zorbaların hakkından gelerek Üsküdar'dan ayrılışından 76 gün sonra Haleb'e vâsıl oldu. Bu sırada

(1) Naîma, **Tarih**, III, 292 vd.
(2) Kâtib Çelebi, **Fezleke**, II, 195-197

vefat eden Bayram Paşa'nın yerine Tayyar Mehmed Paşa sadarete tayin olunmuştur. Yeni sadrâzam daha önce Diyarbekir beylerbeyi ve Musul muhafızı bulunuyordu. Tayi·· sırasında Musul'da bulunan Tayyar Paşa Diyarbekir'e gelerek sadaıet mührüne nâil olmuştur. Asker Ekim başında Musul'a, Kasım ortalarında da Bağdat'a ulaştı. Padişah Musul'da iken Hind hükümdarı Hurrem Şah'ın elçisini kabul etti.

IV. Murad Bağdat'ı süratle kuşatıp askeri sahra tarafından metrise soktu. Burada ay ışığı altında ve bir gecede metrisler kazılıp hazır edildi. Böylece kale iki ucu Dicle'ye varmak üzere çevrildi. Şah en seçkin askerlerini Bağdat'a getirmiş ve binlerce tüfekli asker görevlendirmişti. Ayrıca kendisi de gerektiğinde yetişmek üzere 6 konaklık bir mevkide bulunuyordu. Fakat hiçbir zaman padişahın karşısına çıkmaya cesaret edememiştir. Padişahın otağı İmam-ı Azam türbesinin önüne kurulmuş ve padişah *«fetih müyesser olmadan türbeye girmeğe utanırım»* demiştir. Padişah ayrıca hastahane çadırlarını otağının yanına kurdurtmuş ve yaralıların tedavisinde azami ihtimam gösterilmesini emretmiştir. Hatta padişah zaman zaman yaralıları ziyaret eder, gönüllerini alırdı. Her bir yaralıya 50 akçe verirdi.

Kuşatma 16 Ekim 1638 tarihinde büyük topların gürlemesiyle başladı. Murad savaşların içinde bulunuyor, emirler veriyordu. Metrisler arasında askeri heyecana sevketmek için dolaşıyordu. Muhasaranın onikinci günü Tayyar Paşa Akkapı kulesini, yeniçeri ağası Küçük Hasan Ağa köşe kulesini, Kaptan Kara Mustafa Paşa ile Hüseyin Paşa da ikişer kule tahribine muvaffak oldular. Şehrin metris sürmek sûretiyle fethi münasip görülüp kuşatma günlerce devam etti. Nihayet her vezir kendi kolundaki hendekleri sürerek kulelerin işgali gerçekleşti. Umumî hücum sırasında Sadrâzam Tayyar Mehmed Paşa askerin başında iken alnından vurulup şehit oldu ve yerine Kara Mustafa Paşa tayin olundu.

24. Bağdat'ın Teslim Olması

Türk taarruzlarından bunalan İran'ın Bağdat muhafızı Bektaş Han, kaleyi teslim etmekten başka çare bulamayıp Türk ordugâhına haber gönderip bir «aman-nâme» istedi. Bektaş Han'ın talebi uygun bulunup ateş kesilmiş ve padişah tarafından huzura kabul olunmuştur. Sultan Murad Bektaş Han'ı merasim ve iltifat ile karşılamış, kalmak veya şaha gitmek hususunda serbest olduklarını bildirmişti. Bektaş Han Osmanlı tâbiyetini tercih etmiş ve bunun üzerine padişah da onu bir murassa siyah sorguç ve bir siyah kaplu kürk hil'at-ı fâhire ve bir murassa hançer ile taltif etmiştir. Bağdat muhafızının teslimi-

ne rağmen şehir tam mânâsiyle ele geçirilememişti. Zira diğer Safevî kumandanları Bektaş Han'ın teslimini ihanet sayarak şehri müdafaaya devam ettiler ve yirmibin kişilik kuvvetle Narin kale denilen içkaleye çekildiler. Bu sırada Türk kuvvetleri surları aşmış ve sokak çarpışmalarına başlamışlardı. Şehirde çok şiddetli muharebeler oldu. Büyük kayıplara rağmen düşman inatla direniyordu. Şehrin sokakları cesetle dolmuş, baruthânenin kasden infilâk ettirilmesiyle sekizyüz kişi ölmüştü. Şehir tamamen ele geçirilince emniyet mulâhazasıyla bütün İranlılar sürülmüş, yerli halk bırakılmıştır. Bilahere Sultan Murad şehri ve bölgedeki meskun yerleri tamamen sünnileştirmek için Anadolu'dan Sünnî Türk toplulukları getirtip buraya yerleştirmiştir.

Vaktiyle *«fetih müyesser olmadan türbeye girmeğe utanırım»* diyen padişah, Sünnî mezhebinin mübarek bir makamı olan İmâm-ı A'zam türbesini merasimle ziyaret etmiştir. Kurbanlar kestirip içerisini ipek halılar ve kıymetli şallar ve altın, gümüş murassa kandillerle tezyin ettirmiştir. Devlet erkânının zafer tebriki de bu ziyaret gününde olduğu gibi aynı gün İstanbul'a fetihnâme gönderilmiştir (26 Aralık 1638). Bağdat eyaleti yeniden teşkil edilip yeniçeri ağası Küçük Hüseyin Ağa vâli, müderrislerden Tezkireci Musa Efendi kadı, Yeniçeri kethüdası Bektaş Ağa sekizbin yeniçeri ile muhafız tayin edilmiştir(1).

Bağdat İslâm âleminin en önemli şehirlerindendir. Nitekim Abbasî devletinin merkezi ve Hanefî mezhebinin kurucusu İmam-ı A'zam'ın türbesinin bulunduğu bir makamdır. Bağdat Osmanlı devleti idaresinde bir eyalet olarak yer almış ve 18 sancağa taksim edilmiştir. Osmanlı devleti Bağdat'a çok önem vermiş, şehir daima imar edilip sosyal tesislerle donatılmıştır. Osmanlı tarihlerinde bu yüzden «Bağdad-ı Bihiştâbâd» (Cennet gibi mamur Bağdat) olarak anılmıştır. Bağdat, Murad devrinde Bekir Subaşı hadisesiyle elden çıktığı 1624 tarihinde, 15 yıldır Türk idaresinde bulunuyordu. Bu defaki fethiyle 1917'de İngilizler'in işgaline kadar 297 yıl Türk idaresinde kalmıştır.

IV. Murad Bağdat'a varışından tam iki ay sonra İstanbul'a müteveccihen ayrılmıştır. İran ile barışın henüz tesis edilememiş olmasından dolayı Veziriâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'yı serdar-ı ekremlikle Irak'ın muhafazası için bırakmıştır. Padişah Musul'a vardığı zaman seferden önce İstanbul'a gelip de huzura kabul edilmeyip Musul'a getirilen İran elçisi Maksud Han'a Şah Safî'ye verilmek üzere bir

(1) Kâtib Çelebi, Fezleke, II, 200-205; Naîma, Tarih, III, 350-362; M. Cavid Baysun, Bağdad mad., İA. Osmanlı tâbiyetine girmiş bulunan Bektaş Han, Sultan Murad henüz Bağdat'ta iken ansızın ölmüştür. Kendisinin intihar ettiği veya hareketini ihanet olarak kabul eden karısı tarafından zehirlendiği rivayetleri vardır.

«tehdidnâme» verilmiştir. Sultan Murad «ersen meydana gel» diye tehdit ettiği Safi'den vaktiyle Osmanlılar'da bulunan yerlerin iadesini ve her sene hediye gönderilmesini istemiştir. Aksi takdirde bahara tekrar İran'a yürüyeceğini bildirmiştir. Musul'dan Diyarbekir'e gelen padişah, damla hastalığından muzdarip olduğu için kışı burada geçirmiştir. Bu arada Serdar Kemankeş Mustafa Paşa şahı barışa zorlamak üzere ordu ile Bğdat'tan ayrılmış bulunuyordu.

25. Rumiye Şeyhi Mahmud'un İdamı

Aslen Tebriz yakınındaki Urmiye'den bir Nakşibendi şeyhinin oğlu olan Mahmud, Diyarbekir'e yerleşmiş ve burada «Rumiye Şeyhi» diye şöhret bularak büyük itibar kazanmıştı. Şöhreti günden güne artıyor, devlet adamları arasında da hürmet görüyordu. Hatta Revan seferine iştirak ettiği için padişahtan da alâka görmüştü. IV. Murad Bağdat dönüşünde şeyhin ileride devletin başına bir gaile olabileceği ihtimalini düşünüp ortadan kaldırılmasını emretti. Daha önceki Sakarya şeyhi hadisesini de göz önünde bulunduran padişah, muhakkak ki devletin geleceğini göz önünde bulundurmuştu.

Diğer taraftan Şeyh Mahmud, Ma'noğlu Fahreddin'in bakırı gümüş, gümüşü de altın yapabilen bir kızı olduğunu, «*hünkârım sana hazine lazımdır*» tavsiye ederim demişti. Böyle safsatalara karnı tok olan padişah, bunda bir iş olduğunu sezip bu kadına Diyarbekir'de altın yapmasını emredip maden işlerinden anlayan bir kapıcıyı da onu takiple görevlendirmişti. Fakat sonra bu kadının sahtekârlığı anlaşılmış ve idam edilmiştir(1).

26. Kasr-ı Şirin Anlaşması ve Önemi

Vezirlazam ve Serdar-ı ekrem Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın şahı barışa zorlamak için çıktığı sefer etkisini göstermiş bulunuyordu. Nitekim İran hududu üzerindeki Şehriban'da I. Şafi'nin elçisi Muhammed Kulu Han serdara gelerek sulh teklifinde bulundu. Elçi Kars kalesinin İran'a terkini veya kalenin tahribini istemiş ve reddedilmişti. Serdar ise Safevî ordusunun Bağdat hududundan çekilmesi ve Derteng kalesinin Osmanlı devletine terkini istedi. Aksi takdirde Osmanlı ordusunun meydan savaşına hazır olduğu bildirildi. Birkaç gün sonra Safevî başkumandanı Rüstem Han'dan serdara bir tezkire geldi. Bunda Derteng kalesinin tahliye edildiği ve bir elçilik heyetinin gönderildiği bildiriliyordu. Türk askeri Kasr-ı Şirin mevkiine geldiği zaman Saru-

(1) Peçuyi, Tarih, II, 461-462; Naima, Tarih, III, 364-371; Kâtib Çelebi, Fezleke, II, 313-314

han başkanlığındaki bir murahhas heyeti de buraya ulaşmış bulunuyordu. Üç gün süren müzakereler sonunda 17 Mayıs 1639 (14 Muharrem 1049)'da Türk tarihinde önemli bir yeri olan ve Türk-İran sınırında kalıcı bir düzenleme getiren vesika imzalandı. Buna göre Bağdat eyaletinde Cesan, Bedre, Mendeli, Derne, Derteng ve Sermil'e kadar uzanan bölge, buradaki Caf aşiretinin Ziyaeddin ve Harunî kabileleri, Zincir kalesinin batısındaki köyler, Şehrizûr yakınındaki Zâlim Ali kalesinin üst tarafındaki dağların bu kaleye bakan ve Şehrizûr'a çıkan gediğine kadar bütün etrafı Kızılca kale ve tevabil, Ahıska, Kars, Van ve Şehrizûr ile Bağdat ve Basra havzası dâhilindeki kaleler, nâhiyeler ve sahalar Osmanlı devletine bırakılıyordu. İran bu topraklara hiçbir surette karışmayacaktı. Karşı taraftaki kaleler de İran'da kalıyor ve Osmanlı devleti bunlara karışmıyordu. Ayrıca Zincir kalesi ile Van serhaddinde bulunan Kotur, Makû ile Kars tarafında bulunan Magazberd kaleleri her iki devlet tarafından yıkılacaktı. Revan ise İran'a bırakılıyordu. Muahedenin sonuna da Hz. Ebû Bekir'e, Hz. Ömer'e, Hz. Osman'a ve peygamberin zevcelerinden Hz. Aişe'ye ve diğer bazı ashaba küfür edilmeyeceğine dair bir madde konuldu(1).

Kasr-ı Şirin Muahedesinin Şah I. Safî tarafından tasdik edilmiş metni İran elçisi Muhammed Kulu Han tarafından İstanbul'a getirilmiş ve padişaha sunulmuştur. Bu tarihte çizilen hudud bugünkü Türkiye-İran hudududur. Sadece Türkiye-Irak sınırında değişiklik olduğu gibi Revan da Ruslar'ın eline geçmiştir. XVIII. yüzyılda senelerce devam eden savaşlarda sınırlar geçilmiş fakat eski sınıra dönülmüştür. Kasr-ı Şirin muahedesinin önemi yüzyıllardır değişmeyen kalıcı bir anlaşma olmasıdır. Ayrıca Osmanlı zaferleri arasında pek önemli bir yeri olan bu sefer dönüşü padişah devlet erkânı tarafından İzmit'de istikbal edildiği gibi İstanbul'da da halk tarafından coşkuyla karşılanmıştır (10 Haziran 1639). Şehirde bir hafta zafer şenlikleri sürmüştür. Ancak padişah damla hastalığından muzdarip olup elleri ve ayakları şişmiş bulunuyordu.

27. Kazak Taarruzlarının Tekrarı

Daha önce Karaharman mevkiinde Kazaklar'a büyük darbe indirilmiş olmasına rağmen yeniden derlenip toparlanmalarına engel olunamamıştı. Nitekim donanmanın Akdeniz'de bulunmasını fırsat bilip tekrar faaliyete geçmişlerdi. Bunun üzerine Vezir Kenan Paşa kumandasında gönderilen bir donanma 300 kadar şaykayı ele geçirmişti. Bu

(1) Kâtib Çelebi, Fezleke, II. 217; Naîma, Tarih, III. 406-407; Kerim Yanı, IV. Murad devrinde Osmanlı-Safevî münasebetleri, Tarih Semineri Kütüphanesi Dr. tezi, nr. 2798; M. Cavid Baysun, IV. Murad mad., İA.

arada İran seferine memur edildiği halde iştirak etmeyen Canbaz Giray azlolunarak yerine İnayet Giray tayin edildi. İnayet Giray, Akkerman ve Kili tarafında bulunan Mansur Oğulları üzerine kuvvet göndermiş, Kantemir Paşa'nın maliarını ve ailesini alarak Kefe'yi muhasara etmişti. Ayrıca Şeyhülislâm Yahya Efendi'ye yazdığı bir mektupta padişaha iltica eden Kantemir Paşa'nın teslimini istiyor ve aksi takdirde İstanbul civarına taarruzlarda bulunacağını bildiriyordu(1).

Bu sırada Nogaylar'ın taarruzlarına uğrayan İnayet Giray İstanbul'a sığınmış ve hatalarının cezasını hayatiyle ödemiştir. Bir müddet sonra Kantemir Paşa da aynı âkibete uğramıştır. İşte bu karışıklıklar sırasında Zaporog Kazakları ile Don Kazakları anlaşarak Azak kalesini muhasara ettiler. Kazaklar'ın müstahkem bir kaleyi zabtetmeleri mümkün olmamasına rağmen Rus çarı Feodoroviç'in yardımlarıyla kaleyi zabt ve müslüman halkı katletmişlerdi(1627). Rus çarı bu hadise ile alâkası olmadığını iddia edip padişaha kıymetli kürklerden mürekkep hediyeler göndermişti. IV. Murad Kırım hanlığına Bahadır Giray'ı tayin ile onu Azak seferine tayin etmişti. Ancak han Azak'ın geri alınmasının şimdilik mümkün olmadığını ileri sürmüştü. Fakat Nogaylar'ın bir kısmını ortadan kaldırmıştır.

Sultan Murad Bağdat seferine çıkarken 40 parça gemi ile gönderdiği Piyale Kethüda'yı Azak kalesinin geri alınmasına memur etmişti. Fakat Piyale Kethüda Kuban nehri ağzında Sinop'u basmak üzere hazırlık yapan Kazaklar'ı yakaladı. Uzun mücadelelerden sonra bunları imha etmek imkânı olmuştur. Kazaklar'a indirilen bu darbeden padişah çok memnun olmuş, 20 gece donanma şenliği yaptırmıştır (1638). Piyale Kethüda'nın ertesi sene de Karadeniz'e çıkarak Özi'yi tamir ettirmek ve 10 şayka daha zabtetmek gibi faaliyetleri olmuştur(2). Bu isabetli sefer kararı ile Kazaklar tekrar tekrar tedip edilerek büyük zayiat vermişlerdir. Tasarladıkları Sinop baskını eğer gerçekleşseydi herhalde büyük zarar vereceklerdi. Diğer taraftan Kırım işi bir hale yola konulmuş olmakla beraber Azak kalesi gibi askeri önemi fazla bir kale elden çıkmış oluyordu ki bunda gelişen Rusya'nın büyük payı olmuştu.

28. Arnavutluk İsyanı

Son zamanlarda Arnavutluk ve Bosna'da asayiş bozulmuş yer yer isyan hareketleri görülmeğe başlanmıştı. Diğer taraftan Venedikliler de sahil kasabalarına musallat olmuşlardı. IV. Murad Bağdat seferi-

(1) Kâtib Çelebi, **Fezleke**, II, 187-188

(2) Kâtib Çelebi, **Fezleke**, II, 209-211; Kâtib Çelebi, **Tuhfetü'l-kibâr fî esfari'l-bihar** (O. Ş. Gökyay neşri), 186-188

ne giderken Duça Mehmed Paşa'yı bu işin halliyle görevlendirip Ersek muhafızlığına tayin etti. Duça Mehmed Paşa Podgoriça'ya geldiği zaman âsilerin bir kısmı itaat etmekle beraber, sarp Klementi dağlarına çekilmiş olanlar isyana devam ediyorlardı. Mehmed Paşa buraya tüfekli askerler sevketti. Askerler âsilerin üzerlerine yuvarladıkları taşlardan sakınırken, kayalara çiviler çakarak dağlara tırmanıyorlardı. Çeşitli yerlerde karakolhâneler kurulmuştu. Fakat âsiler dağlara tırmanmakta çok mahir olup âdeta birer keçi gibi hareket ediyorlardı. Âsilerin en güvendikleri silâhları askerin geçeceği vadi tepelerine kurdukları bendler idi. Bu bendlerin arkasında topladıkları taşları âniden askerlerin üzerine boşaltıyorlardı. Duça Mehmed Paşa büyük bir fedakârlıkla bizzat savaşıyor, kayalara tırmanıyordu(1). Padişah ise Arnavutluk harekâtını yakından takip ediyor, gönderdiği emirlerle isyanın bir an önce bastırılmasını istiyordu.

Duça Mehmed Paşa bir seferinde âsileri kıstırıp reislerini öldürdü. Başsız kalan âsiler paşadan eman dileyip bundan sonra şehir ve nahiyelerde ikamet edeceklerine dâir söz verdiler. Her birine ahidnâmeler verildi. Geçitler kapatılıp dağlara çıkmaları kısmen önlendi. Mevcut harap bir kalenin tamiri gerçekleştirildi.

29. Denizlerde Faaliyet

Bu devirde de Akdeniz'de Venedik, Malta, Napoli ve Floransa gemileriyle mücadeleler devam etmiştir. Bu mücadelelere zaman zaman Cezayir, Tunus ve Trablusgarp gemileri Osmanlı donanması safında veya münferit olarak iştirak etmişlerdir. 1626 yılında meşhur denizcilerden Hasan Kalafat Floransalı denizci Julio Montauro karşısında pek başarılı olamamış kendi gemisini ateşleyip kurtulmayı başarmıştı. Daha sonraki bir deniz savaşında Montauro yaralanmış, iki Osmanlı gemisi Malta korsanları tarafından ele geçirilmişti. Nihayet 1630 da Kapudan-ı derya Hasan Paşa ve Piyâle Kethüda Kefalonya ve Ayamavra civarında bir düşman kalyonunu zabtettiler. 1634'de Malta korsanlarından Valdi, Kuzey Afrika'dan İstanbul'a köle götüren 4 gemiyi zabtedip 650 esir ele geçirdi. Aynı korsan Trablusgarp gemilerine de musallat olmuştu. Aynı yıl Kapudan-ı derya Cafer Paşa, Selânik civarında kaçak zahire ikmali yapmakta olan birkaç harp gemisine rastlayıp şiddetli mücadeleye girişti. Burada fazla başarı kazanılamadı(2).

Kapudan-ı derya Kara Mustafa Paşa 1636 yılında Girit sularında bir teftiş harekâtı yaparak korsan gemilerine galip gelmiştir. 1638'de

(1) Naîma, **Tarih**, III, 377-387

(2) Kâtib Çelebi, **Tuhfetü'l-kibâr fi esfari'l-bihar**, 165; Naîma, **Tarih**, III, 200; M. Cavid Baysun, IV. Murad mad., **İA**.

Trablus gemileri yine bazı korsan gemilerini safdışı bırakmıştır. IV. Murad devrinde denizdeki en önemli mesele Karadeniz'de Kazak taarruzları olduğu için esas donanma genellikle bu denizde tutulmuştur. Bu yüzden Avrupalı korsanlar Akdeniz'i boş bularak rahat dolaşmışlardır.

30. Avlonya Hadisesi ve Osmanlı-Venedik Barışı

Osmanlı devleti ile Venedik arasındaki münasebetler bu devirde bir ara kopma raddesine gelmiştir. Buna sebep de Avlonya hadisesidir. IV. Murad Bağdat seferine giderken Akdeniz'de asayişi temin ile görevli Cezayir ve Tunus donanmasından Ali Piçinoğlu(Piccinino), kumandasındaki 16 gemilik filoyu Girit ve İtalya sahillerinde karakol görevi yaptıktan sonra bakım için Avlonya limanına getirip demirlemiştl. Venedik hükümeti Ali Piçinoğlu'nun peşine Marino Capello kumandasında 28 kadırga ve bir büyük gemiden mürekkep bir donanma sevketti. Avlonya limanını abluka altına alan Marino Capello kaleyi ve limanı topa tuttuktan başka leventlerini dağıtmış bulunan Piçinoğlu'nun boş gemilerine el koyup götürdü.

Osmanlı devleti ile iyi geçinmeyi tercih eden Venedik senatosu, hiç şüphesiz Osmanlı limanlarına tecavüz emri vermemişti. Herhalde kaptan Marino Capello Avrupa devletlerinin himayesine güvenmişti. IV. Murad liman bombardımanını ve gemilerin kaçırılışını duyar-duymaz büyük bir hiddete kapılıp Osmanlı ülkesinde bulunan bütün Venedikliler'in idamını, ticarî münasebetlerin kesilmesini ve Spalato gümrüğünün kapatılmasını emretti. Devlet erkânı padişahın öfkeyle aldığı bu kararı hemen tatbik etmeyerek 13 gün beklediler ve sonunda padişahı yumuşatmaya muvaffak oldular. Balyos Alvise Contarini göz hapsinde tutulmakla iktifa edildi. Spalato gümrüğünün kapatılması hususunda, hazinenin uğrayacağı zarara rağmen padişahın emri yerine getirildi. Kaptan Ali Piçinoğlu cezalandırılma korkusundan Cezayir'e gitmeyip İstanbul'a gelmişti. IV. Murad yaptırdığı 10 kadırgayı kendisine vermeyi düşünürken, o 2 kadırga inşa ettirip müstakil kalmayı tercih etmişti. Bu arada Ali Piçinoğlu'nun gemicileri İstanbul'da şımarık hareketleriyle etrafı rahatsız ettikleri için şikayetler başlamıştı.

Venedik balyosu ise bu durumdan istifade etmeğe çalışıyordu. Venedik senatosu da Osmanlı devleti ile uzlaşmak için her yola başvuruyordu. Zira bu sırada padişahın batıya bir sefer yapma düşüncesini öğrenmişlerdi. Ancak IV. Murad'ın sıhhati bu günlerde bir sefer için pek müsait değildi. Diğer taraftan sadaret kaymakamı Mûsa Paşa ile balyos Alvise Contarini arasında görüşmeler devam ediyordu.

Nihayet iki ülke arasında mevcut ticarî münasebetlerin devamı için bir muahede imzalandı (Temmuz 1639). Bundan başka Osmanlı devletine bağlı bulunan Cezayir ve Tunus gemileri Türk limanlarında barınabilecek, Venedik müdahale etmeyecekti. Venedik korsan gemileriyle ancak açık denizde savaşabilecekti. Bunun mukabili Cezayir ve Tunus gemileri de Venedik ticaret gemilerine saldırmayacaktı. Muahede mucibince Venedik tazminat ödemeye de mahkum edilmişti. Bu miktar 250.000 altın «zecchino» veya her biri sekiz akçelik 5.000.000 sikke idi(1). Avlonya hadisesi Osmanlı devletinin yüzyıl ortalarında Akdeniz'deki hâkimiyetini göstermesine sebep olmuştur. Bu devirde 30 yıl savaşlariyle uğraşan Avrupa'nın denizlerde bir varlık göstermesi mümkün değildir. Burada Osmanlı devletinin geçen yüzyıldaki gibi güçlü bir donanmaya ve büyük kaptanlara sahip olmadığını da belirtmekte yarar vardır.

31. Koçu Bey Risalesi

XVI. yüzyıl son çeyreğinden beri, hatta Kanunî devrinden beri Osmanlı idarî mekanizmasına arız olan bozulmaları ve çözülmeleri gözler önüne serip, çare ve icaplarını da ortaya koyan Koçu Bey, IV. Murad devri müellifidir. Nitekim hazırladığı meşhur risalesini bu padişaha takdim etmiştir(1631).

Koçu Bey I. Ahmed devrinde Enderun'da çeşitli görevler alarak yetişmiş, IV. Murad zamanmda has odaya terfi ederek padişahın musahibi ve mahrem-i esrarı olmuştur. Koçu Bey devletin zengin ve şaşaalı devri olan Kanunî Sultan Süleyman devrini örnek göstererek, gerileme ve zayıflama sebeplerini ortaya koymuştur. Bunda timar, zeamet ve kul taifesinin nizamlarının nasıl bozulduğu, kanunlara riayet edilmediği ve bu bozulmaların dolayısıyla nasıl devlet teşkilâtının diğer çarklarına da tesir ettiğini açıklamıştır. Hatta Koçu Bey devlet erkânını ve ümerayı dahi çekinmeden tenkid ederek azil ve tayin işlerindeki aksaklıkları ortaya koymuştur. Bu müellifin en fazla üzerinde durduğu konu rüşvet olmuştur. O rüşvetin büyük zararlarını ortaya koymuş ve devletin dağılmasına dahi sebep olabileceğini açıklayarak, tehlikelere işaret etmiştir. Risale, padişaha henüz 19 yaşında iken takdim edilmiştir. Genç padişah zaten bu sırada annesi Kösem Sultan'ın vesayetinden kurtulmuş ve devlet işlerine tamamen hâkim olmuştur.

İşte bu yüzden Sultan Murad'ın aldığı her tedbirde bu risalenin tesiri olduğu muhakkaktır denebilir. Meselâ, padişahın yeniçeri ve sipahi

(1) M. Cavid Baysun, IV. Murad mad., İA.

zorbalarının haklarından gelmesi, teşkilâtta yenilikler yapması, hep risalenin tesiri ile olsa gerektir. Koçu Bey'in görevlerini suistimal ve ihmal edenlerden sık sık bahsetmesi, onun görevlilere çok sert ve haşin davranmasına sebep olmuştur. Affetmek veya hoşgörüyle karşılamak onun düşüncesinden kaybolmuştur. Tütün içenlere gösterdiği tepki bunun en bariz örneğidir. Bundan başka Koçu Bey, ikinci bir risalesini de Sultan İbrahim'e takdim etmiştir. Bu risalenin muhteviyatı daha ziyade padişahı devlet teşkilâtı hakkında eğitici ve öğretici mahiyettedir. Koçu Bey Risalesi, Osmanlı devleti tarihini tetkik edenler için önemli bir kaynak olmuştur(1).

32. Hindistan ile Elçilik Münasebetleri

Hind hükümdarı Cihan Şah mensubu olduğu Gurkanlı ailesinden, ileride kendisine rakip olabilecek bütün erkekleri öldürtmüştü. Fakat bu hanedandan Ekber Şah'ın torunu ve Danyal Mirza'nın oğlu Bay Sungur Mirza canını kurtarıp önce İran'a kaçmış sonra da İstanbul'a gelip IV. Murad'a sığınmıştı(1633). Padişah önceleri Bay Sungur Mirza'ya iltifat etmiş, ihsanlarda bulunmuştu. Hatta bir keresinde kendisine birkaç yüz halis altın hediye edilmişti. Bay Sungur ihsan edilen bu altınları huzurdan çıkınca enderun ağalariyle, kapıcı ve baltacılara dağıtmış, padişah bunu duyunca çok canı sıkılmıştı. Bundan başka Bay Sungur Mirza meclis âdâbı bilmez, densiz bir insan idi. Bu yüzden de gözden düşmüş olmakla beraber Sultan Murad kusuruna bakmazdı. Bu arada Bay Sungur'un gayesi IV. Murad'tan yardım alıp Hindistan tahtını ele geçirmekti. Padişah onu bir tahta lâyık görmediği gibi Cihan Şah'tan bir elçi gelip dostluk münasebetlerinin pekişmesi üzerine Bay Sungur'un ümitleri boşa çıkmıştır(2).

Osmanlı-Hind münasebetleri bundan sonra da devam etmiş ve 1638 yılında IV. Murad Bağdat seferinde iken Kızıldeniz yoluyla elçi Mir Zarif Musul'a gelmişti. Elçi, Cihan Şah'ın dostluk mektubu ile bazı hediyeler de getirmişti(3). Sultan Murad Bağdat üzerine gittiği için Musul'da beklemesini emredip dönüşte görüşeceğini bildirir. Nitekim padişah Musul'a uğradığında Hind elçisine dönmesi için izin veril-

(1) Geniş bilgi için bkz. M. Çağatay Uluçay, «Koçi Bey» mad., İA.

(2) Naima, Tarih, III. 201-205; Yusuf Hikmet Bayur, Hindistan Tarihi, II, Ankara 1947, 195-196

(3) Elçi Mir Zarif'in getirdiği hediyeler arasında fil kulağından yapılmış ve gergedan derisi kaplanmış bir siper vardı ki kurşun işlemez, kılıç batmaz denmişti. Padişah siperi meydana koydurtup bir ok atıp delmiş, elçilik heyetini hayrette bırakmıştı. Siperin içine 500 altın koyup elçiye iade ettiler. Naima, Tarih, III, 338

miş ve Arslan Ağa adındaki Türk elçisi de dostluk mektubu ve hediyelerle Cihan Şah'a gönderilmişti(1).

33. Kültür Faaliyetleri

Bu devirde çeşitli sahalarda yetişen âlim, şâir ve tarihçi sayısında önemli artışlar olmuştur. Bu yüzden bazı ilmî meseleler hakkındaki tartışmalar yıllarca sürmüş ve onların sosyal hayattaki olumlu akisleri artarak devam etmiştir. Nitekim XVII. yüzyıl boyunca Türk dili ve kültürü, imparatorluğun başka lisanlar konuşulan bölgelerine kadar yayılmıştır. Medrese tahsilinin genişlemesiyle Türkçe eser kaleme alan ve şiir yazarlar çoğalmış ve kültür seviyesi yükselmişti. IV. Murad da şiir yazar ve münakaşalı konulara iştirak etmekten hoşlanırdı. Etrafına topladığı şairlerin sohbetinden hoşlanır ve devrin en meşhur şairi Şeyhülislâm Yahya Efendi'yi yanından ayırmazdı. IV. Murad devrinin en büyük şairi şüphesiz Nef'î idi. Nef'î kasidelerinde bu devri renkli, âhengdar ve mübâlağaya fazla yer vererek anlatır, bu da padişahın hoşuna giderdi. IV. Murad devrinde Ganîzâde Nadirî, Azmizâde Haletî, Nev'îzâde Atâî, Vevrî gibi şairler gazel vâdisinde çığır açmışlar ve her biri Türk edebiyatında müstesna bir mevki işgal etmiştir(2).

Diğer taraftan bu devirde tarihi eser veren müellifler de bir hayli yekun tutmaktadır. Bunlardan Koca Müverrih Hüseyin Efendi, *Vekayinâme* müellifi Topçular Kâtibi Abdülkadir, Vecihî Hasan, Hasan Beyzâde Ahmed Paşa, Solakzâde, Hemdemî Mehmed, *Ravzatü'l-Ebrâr* ve *Zafernâme* müellifi Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi, *Tarih-i Gılmanî* müellifi Mehmed Halife, Şârihü'l-menârzâde Ahmed, Peçuylu İbrahim ve eserleriyle birçok sahada otoritesini ortaya koyan tarihî eserleri büyük takdir toplayan Kâtib Çelebi sayılabilir. Bunlardan başka 10 ciltlik *Seyahatnâme*'siyle Türk kültür ve tarihine paha biçilmez bir kaynak veren ve hatta gezdiği yerlerin coğrafya, kitabiyat, hal tercümesi, yer isimlerinin tesbitiyle birçok sahada yol gösterici olan Evliya Çelebi, IV. Murad devrinin kültür zenginliğine önemli katkılarda bulunmuştur.

Bu devirde hattatlık ve musikîde de dikkate değer bir gelişme olduğu ve birçok sanatkârın yetiştiği bilinmektedir. Hatta devlet adamları, ilmiye ricali, şair ve ediplerden önemli bir kısmı bu sanatlardan biriyle ilgileniyordu. Padişah ise zaten ilim ve hüner erbabına yakın alâka gösteriyor ve onları himaye ediyordu. Musikiden büyük zevk

(1) Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, II, 204-205

(2) Daha geniş bilgi için bkz. M. Cavid Baysun, «IV. Murad» mad. İA

alan IV. Murad, cumartesi gecelerini ilahî-han, sâzende ve hânendeleri dinlemekle geçirirdi. Diğer taraftan bu devirde tekkeler birer musikî ocağı hâlinde idi. Hatta Bağdat fethinde esir düşen 12 musikişinas İstanbul'a getirilerek himaye edilmiştir(1).

34. Dördüncü Murad'ın Ölümü

Daha önce de belirtildiği gibi padişahta başlayan damla hastalığı, önce Revan seferi sırasında görülmüş, Bağdat seferinde artmıştı. Bu seferde büyük zahmet çeken padişah bir ara ata binemez olmuştu. İstanbul'a dönüşte şiddetli baş ağrısı ve titreme ile yatağa düşen padişah bir müddet istirahatle iyileşmişti. Ancak müptelası olduğu içki yüzünden tam olarak sıhhatine kavuşamamıştı. Avlanmak üzere gittiği Beykoz taraflarında tekrar hastalanınca yakınlarının tavsiyeleri ile içkiye tövbe etmiş ve şarap kadehlerini kırmıştı. Fakat genel olarak sıhhati bozulmuş ve ümitsiz bir hâle düşmüştü. Buna rağmen devlet işleriyle yakından alâkadar oluyor, istikbâle ait planlar kuruyordu. Kendisini iyi hissettiği bir gün ata binmiş, Atmeydanındaki Silahdar Mustafa Paşa'ya tahsis edilen saraya gitmişti. O akşam orada kalıp Emir-güneoğlu'nun telkinleriyle tövbeyi bozup içki içti. Ertesi gün iyileşmemek üzere tekrar hastalandı. Daha sonra ise sıhhati günden güne kötüleşti. Hekimler gayretlerine rağmen padişahın hastalığına bir çare bulamadılar. 8 Şubat 1640 (16 Şevval 1049) günü yatsıdan sonra babası gibi 28 yaşında iken hayata gözlerini kapadı(2). Sultan Murad'ın ölüm haberi İstanbul halkını mateme boğdu. Sultanahmed Meydanı'nda çok sayıda insan toplandı. Murad'ın cenazesi 9 Şubat günü saray avlusunda kılınan cenaze namazından sonra, başta Sultan İbrahim olduğu halde bütün devlet erkânı, ulema ve askerî erkânın iştirakiyle babası Sultan Ahmed'in türbesinde toprağa verildi. Eski Türk geleneğine uygun olarak seferlerde bindiği 3 atı tersine eğerlenmiş olarak tabutu önünde götürüldüğü gibi kendisine ait bir gemiyi katran ile matem rengine boyayıp bir iskeleye çektiler(3).

Sultan Murad uzun boylu, geniş omuzlu, mütenasip vücutlu ve gösterişli idi. Gözlerinin akı fazla olup koyu renkli sakalı vardı. Çehresi mizacının sertliğini ifade ediyordu. Çok kuvvetli olup kılıç, ok, harbe ve başka silahları kullanmakta usta idi. Kemankeşlikte mahareti pek fazla idi. Ata çok meraklı olup gayet iyi binici idi. 30-40 hayvan otağının önünde bağlı dururdu. Avcılığa meraklı olup İstanbul, Bursa ve Edirne civarında ava çıkmıştı. Biraz da ihtişama önem verir

(1) Daha geniş bilgi için bkz. M. Cavid Baysun, «IV. Murad» mad., İA.
(2) Naîma, Tarih, III, 420-421; Evliya Çelebi, Seyahatnâme, I, 266
(3) Kâtib Çelebi, Fezleke, II, 220; Evliya Çelebi, Seyahatnâme, I, 267

seyahat ve gezintilerine kalabalık bir alayla çıkardı. Kıyafete önem verdiği gibi Revan ve Bağdat dönüşünde sırtında zırhı, başında sarık ve üstüne siyah sorguç takılmış miğfer bulunduğu halde İstanbul'a girmişti. IV. Murad bu meziyetlerine rağmen Emir-gûneoğlu gibi bazı değersiz kimseleri de etrafına toplamıştır.

IV. Murad annesinin vesayetinden kurtulduktan sonra, devamlı seferler ve çeşitli galeler ile meşgul olduğu için kayda değer bir hayrat vücuda getirememiştir. Buna rağmen Kazaklar'ın Boğaziçi'ne kadar girmeleri üzerine Boğaz'ın emniyetinin ön plana çıkması üzerine Anadolu ve Rumeli kavağı kaleleriyle müştemilâtını yaptırmıştır. Bu arada surlar tamir ettirilmiş, yanan camiler yapılmıştır. Topkapı sarayı müştemilâtından bulunan Bağdat ve Revan kasırları bu seferlerin hatırasınadır. Bu arada şiddetli yağmurlar neticesinde tahrip olan Kâbe'yi gönderdiği usta ve mimarlar vasıtasıyla tamir ettirmiştir(1).

IV. Murad devlet erkânına ve hatta ulemaya karşı sert davranmasına rağmen adil davranmayı da kendisine şiar edinmişti. Mesela seferler sırasında halka zulmedenlere göz açtırmadığı gibi, halktan parasız bir şey alınmamasını emretmiştir. Ayrıca kadıların hakkaniyet üzere hüküm vermelerini de tenbihlemiştir. Bu arada zaman zaman zenginleri müsadereye de tabi tuttuğunu bildirmekte yarar vardır. Güçlü bir iradeye ve hafızaya sahip bulunuyordu. Ancak müptelâ olduğu şaraptan bir türlü vazgeçememişti. Her şeyi öğrenmeyi ister, devlet işlerine tam manasıyla hâkim olabilmek için her şeyden şüphe ederdi. Cülûsunda boş olan hazineyi doldurabilmiş, sert icraatı ile Anadolu'da ve İstanbul'da sükûneti sağlayabilmişti.

Onun suçlulara merhametsiz davranması ve çok kan dökmesi dikkatleri çekmiştir. Ancak gerek Anadolu'da gerekse İstanbul'da türeyen zorbaların devlet otoritesini hiçe sayarak halka zulmetmesi padişahı bu şekilde hareket etmeye zorlamıştı. Bu yüzden her vilâyetten raporlar alınıp asayiş gözetilirdi. İç huzura bu kadar önem vermesinden dolayı halk, onun zamanında rahatlık ve emniyet içinde yaşamıştır. Bu onun en müsbet icraatı olmuştur. Esasında Sultan Murad büyük işlerin adamı idi. Hastalığının arttığı günlerde dahi istikbale âit büyük planlar yapıyordu. Hatta Venedikliler'in Osmanlı topraklarına saldırmalarını bir türlü hazmedememiş, karadan ve denizden büyük bir sefer hazırlığına girişmişti. Bunun için de tersanede büyük gemiler inşaasına başlanmış, tophanede yeni toplar dökülmesine karar verilmişti. IV. Murad'ın bu icraatı devlete, asrın sonuna kadar devam edecek bir izamet kazandırmıştır. Çağdaş Batı kaynakları da Osmanlı devletinin bu devirde çok şey kazandığında hem-fikirdirler.

(1) Daha geniş bilgi için bk.. M. Cavid Baysun, «IV. Murad» mad., İA.

KİTÂB-I MÜSTETÂB

Osmanlı devlet düzenine âit metinler arasında en çok tanınanlardan biri olan *Kitâb-ı Müstetâb*, sosyal tarihimize ışık tutan siyasetnâme tarzında yazılmış eserlerdendir. Eseri yayına hazırlayan tarafından düzenlenmiş olan girişte, Osmanlı devletinde XVI. yüzyıl ortalarından itibaren yavaş yavaş gelişen buhranlara dikkat çekilmiştir. Bu buhranların başlıcası, nüfus artması, malî buhran, askerî sistemdeki gelişme, timar rejiminde görülen çözülmeler, Celâlî karışıklıkları olarak tesbit edilebilir. Devlet otoritesinin zayıflaması, Anadolu'da isyan halinde veya isyana mütemayil grupların nüfûzunu arttırdı. Neticede, azılı liderlerin peşlerine takılar bu guruplar şehir ve köyleri yağma ve halka zulmetmeye başladılar. İşte *Kitâb-ı Müstetâb* bu sosyal yaraları gözler önüne seren ve çarelerini de bildiren bir eserdir. Ancak, bu çareler ileriye matuf olmayıp genellikle Kanunî devrinin sosyal yapı ve idaresini tavsiye etmektedir.

Bütün bunlar karşısında devlet elbette boş durmayıp birtakım tedbirler alıyordu. Kanuni'nin son yıllarından itibaren bazı fermanlar çıkarıldığı gibi daha sonra gelen padişahlar da bu kötü gidişe mani olmaya çalışmışlardır. Nitekim başı-bozuk grupların zulmünden kaçan halkın bu defa hak ve adalete aykırı bir tutum içinde olan ehl-i örfün tuzağına düştüğünü gören III. Murad, 1591 yılında bir *adaletnâme* çıkarmıştı. Daha önce de incelendiği gibi III. Mehmed ise 1596'da çıkardığı *adaletnâmesinde*, Kapıkulu ocakları mensupları ve ehl-i örfü itham ediyordu. Düzensizliğin Rumeli'ye sirayet ettiğini ve bu defa da bazı kadıların sulstimallerinin görüldüğünü I. Ahmed'in 1609 tarihli adaletnâmesinden müşahede ediyoruz. I. Ahmed zamanında bu bozuk düzenin ıslahı için daha esaslı tedbirler düşünülmüş, beylerbeyi ve sancakbeylerinin haslarını iltizama vermeleri, salgun salmaları ve devre çıkmaları yasak edilmişti. Artık yaygınlaşan ıslahat fikirleri, padişah ve devlet adamları tarafından benimsenmiş ise de, II. Osman'ın eyalet askerlerine dayanarak gerçekleştirmek istediği ıslahat teşebbüsü akamete uğramıştı.

Osmanlı devletinin çöküş devrine girmiş bulunması, devrin aydınlarının gözlerinden kaçmamıştı. İşte bu vesile ile çeşitli devirlerde

gerek padişahların gerek devlet adamlarının, risâle ve lâyihalarla dikkatleri çekilmişti. *Kitâb-ı Müstetâb*'dan sonra da devlet nizamı üzerine çeşitli eserler kaleme alınmış ve bu eser özellikle Koçu Bey'e ve Kâtib Çelebi'ye kaynaklık etmiştir. *Kitâb-ı Müstetâb*'ın müellifi bilinmemektedir. Ancak eserden anlaşıldığına göre Enderun'da yetişmiş olmalıdır. Müellif eserini II. Osman'a sunmuştur. Bunu genç padişahın inkılâpçı tavırlarından anlıyoruz. Eser 12 fasıl ve bir zeyilden ibarettir. Burada müellif birinci fasılda, devletin iyi idare edildiği devirlerde adaletin tam manasiyle tatbik edildiğini ifade ederek bazı devlet adamlarının «*heman bu günü hoş görelim, irtenin ıssı vardır*» düşüncesiyle devlet işlerini terketmeleriyle idarenin bozulduğunu izah etmektedir. İkinci fasılda, kul taifesine ecnebi karıştığı, hazinede dengenin bozulduğu, III. Murad devrinde, rüşvet ve mansıb alış verişlerinin başladığı ve ruûs defterlerinde suistimaller yapıldığı anlatılmaktadır.

Üçüncü fasılda sipahiliğin seksen-yüz altına alınıp satıldığı ve bunun da «*var imdi her nice hırsızlık idebilirsen sana destûrdur*» demek olduğu zikredilmektedir. Dördüncü bölümde ise müellifimiz *Kanun-ı âl-i Osman* hilâfına hareket edilip, eskiden bin meşakkatle kazanılan mevkilerin, şimdi rüşvetle temin edildiğini anlatarak; «*bir çift öküzünü satan reâyâ akçe kuvveti ile sipahi ve yeniçeri olup dirliğe ve mansıba geçer oldular*» diye şikâyet etmektedir. Bundan sonraki fasıllarda yeniçeri ocağındaki diğer aksaklıklar, Acemi ocağındaki eksiklikler, timar teşkilâtındaki çözülmeler ve sadrâzam seçiminde dikkat edilmesi gereken hususlar ortaya konarak çeşitli tavsiye ve temennilerde bulunulmuştur.

IX — İBRAHİM DEVRİ

1. Ahmed'in Kösem Mahpeyker Sultan'dan doğma oğlu olup 1615'de dünyaya gelmiştir. 9 Şubat 1640 (16 Şevval 1049)'da tahta cülûs etti. Sultan İbrahim cülûsunda 25 yaşında bulunuyordu. Yıllarca Harem'deki dairesinde korkulu bir hayat yaşamıştı. Kardeşleri Bayezid, Süleyman ve Kasım'ın, IV. Murad tarafından birer birer ortadan kaldırılmasıyla sıranın bir gün kendisine de geleceğini düşünerek beklemişti. Yıllarca süren bu endişeli ve korkulu hayat sinirlerini tamamiyle bozmuş, zihninde teşevvüş başlamıştı. Hatta IV. Murad bir rivayete göre ölümünden az önce İbrahim'in de idamını istemiş ancak yerine getirilmemiştir. Bu rivayet bir yabancı müellifin eserinde olup yerli kaynaklarda yoktur. İbrahim'e IV. Murad'ın öldüğü haberi verilip tahtın kendisine kaldığı söylendiğinde bile can korkusuna düşmüş, inanmamıştı. Nihayet annesi ile kapu ağası kollarına girip zorla Murad'ın odasına götürmüşler ve cesedi göstermişlerdi. Bunun üzerine itimat getiren İbrahim tahta cülûs etti. Sultan İbrahim bazı yerlerde yazıldığı gibi «Deli» olmayıp yıllarca yaşadığı korkunun neticesi olarak sinirleri bozulmuş bir insan tipi idi.

1638'den beri sadaret mevkiinde bulunan Kemankeş Kara Mustafa Paşa cülûstan sonra da azledilmeyip yerinde bırakılmıştı. Padişahın durumundan dolayı makamında müstakil hareket eden sadrâzam; kendisine rakip gördüğü Silahdar Mustafa Paşa'yı önce Budin sonra Tımışvar beylerbeyiliğine tayin ettirip sonra da öldürttü. Yine rakibi addettiği Kaptan Hüseyin Paşa'yı da Özi beylerbeyiliğine tayin ettirip İstanbul'dan uzaklaştırdı. Bu arada Anadolu'nun bazı yerlerinde meydana gelen zorbalık hareketlerini önledi(1).

Venedikliler'e biriken tazminat borçlarını ödettiği gibi ticarî imtiyazları da gözden geçirmiştir. Fransa ve İngiltere ile olan eski ahidnâmeler yenilendi. Tebrike gelen İran elçisi ile Kasr-ı Şirîn muahedesi

(1) Sultan Murad'ın öfkesinden korkup sinmiş bulunan Kör Hafız adında nâmdâr bir şaki, diğer eşkıyanın isimlerini ve saklandıkları yerleri defter edip sadrâzama takdim eylemiş ve böylece devlet erkânı arasına girmek istemiştî. Mustafa Paşa defteri alıp şakiyi idam ve diğerlerini de birer birer yakalatmıştır. Naîma, **Tarih**, III, 434

hükümleri teyid ve tekid edildi. Dönüşünde Yedikule'de bulunan İranlı esirleri alıp götürmesine izin verildi.

1. Sikkelerin Yenilenmesi

Sadrâzam Kara Mustafa Paşa(1) devlet teşkilâtında geniş ölçüde ıslahat yapmayı planlamıştı. Önce tasarruf gayesiyle yeniçeri ve sipahilerin sayılarını azaltıp, fazladan ödenen maaşları kaldırmak istedi. Hatta vilâyetlerde de tedbirler almak üzere faaliyete girişmiş, vergileri muntazam bir hale getirmeyi planlamıştı. Ayarı bozuk ve karışık akçe yerine yeni tertip bir sikke kestirerek maliyede ıslahat yapmayı düşündü.

Nitekim Osmanlı devleti sınırları içinde para düzenini alt-üst edip, halkın yaşama şartlarını güçleştiren çeşitli unsurlar bir müddettir faaliyetten geri durmuyorlardı. Bir yandan kalpazanlar piyasaya bol miktarda sahte para sürmekte, aynı zamanda satıcılar da tartı ve ölçülerden çalmakta idiler. Öte yandan paraların kenarlarından kırpmak ve yanlarından kazımak suretiyle esas veznini ve değerini düşüren hilekârlar, çeşitli uydurma söyletiler çıkararak bazı cins paraları «ayarı düşüktür» diye kötüleyip ucuza toplamak imkânını elde eden ve bunları dış memleketlere, özel olarak Venedik'e götüren, burada damgasını değiştirdikten sonra tekrar ülkeye sokup daha yüksek bir baha ile piyasaya sürmek sûretiyle zahmetsiz kârlar sağlayan *«Yahudi ve Nasârâ taifesi durmadan çalışmaktaydı. Aynı şekilde külçe gümüşü toplayıp İran'a veya başka ülkelere kaçırmak sûretiyle kıymetli madenin kıtlaşmasına sebep olan açıkgöz yerli ve yabancı bezirgânlar bütün melanetleri ile ayni bencil gaye peşinde koşup durmakta idiler»*(2).

Yukarıda ifade edilen iktisadi muvazenesizliğin doğurduğu kötü neticelerden en çok halk zarar görüyordu. Para kıymetinin sabit kalamaması ve daima bir düşüş kaydetmesi halkın satın alma gücüne darbeler indiriyordu. Eşkıyalık hareketlerinin hüküm sürdüğü bölgelerde yaşama şartları daha da güçleşmişti. Bazı yerlerde köy ve kasaba halkı yerini yurdunu terketmek zorunda kalmıştı. İşte bu güç şartlar al-

(1) Mustafa Paşa, IV. Murad'ın yanında seferlere iştirak etmiş ve her işte başarılı olmuştu. 1636'da Kapudan-ı deryalığa tayin edildiği zaman tersanede fuzûlî masrafları ve nizamsızlıkları ortadan kaldırmak, her yıl 40 kadırga için ocaklık tayin etmek gibi ıslahat hareketlerinde bulunmuştu. Mustafa Paşa Bağdat muhasarası sırasında sadarete tayin edilmiş; şehrin fethinde, tamir ve idaresinde muvaffak olmutu. M. Münir Aktepe, «Mustafa Paşa, Kemankeş, Kara», mad., İA.

(2) Bekir Sıtkı Baykal, «Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. ve XVIII. yüzyıllar boyunca para düzeni ile ilgili belgeler». Belgeler, IV, sayı 7-8

tında halkın satın alma gücü ya zayıflıyor veya hiç kalmıyordu. Bu hadiseler İstanbul'da ise bir ihtilâl havası estiriyordu. Halbuki hükümet bu gidişe bir hal çaresi bulmak için çabalıyor fakat başarılı olamıyordu. XVII. asrın ilk yarısı piyasa kurunu resmî kura yaklaştırma çabalarıyla geçti. Müteaddit defalar sikke tashihine ihtiyaç görülmüş fakat neticeye ulaşılamamıştı(1).

İşte yukarıdaki gerekçeler yüzünden Sadrâzam Kara Mustafa Paşa, yeni sikke kestirmek suretiyle(2) 125 akçeye tekabül eden bir kuruşun kıymetini 80 akçeye, altınınkini (duka) 250 akçeden 160'a ve Mısır parasınınkini 2 akçeye tenzil etti(3). Böylece akçe üçtebir nisbetinde kıymetlenmiş oluyordu. Askere bayram mevacibi yeni akçeden verilip, eski akçe revaçtan düştü. Tezkere usûlü kaldırılarak hazinenin irat ve masrafında muvazene tesisine çalışıldı. Bu arada narh meselesi de ele alınarak, Narhcı Hasan Efendi vasıtasiyle fiyatlar kontrol altında bulundurulmuş piyasada bolluk ve ucuzluk gerçekleşmişti(4). Alınan çeşitli tedbirlerle devletin gelirleri masrafı karşıladığı gibi yıllık 6000 keselik bir tasarruf da yapılmıştır(5).

2. İstanbul'da Şiddetli Kasırga

1640 yılı Ağustosu'nda bir öğle vakti esen çok şiddetli kasırga evlerin çatılarını uçurduğu gibi Macuncu hamamının da kurşunlarını alaşağı etmiştir. Bu arada Molla Güranî Camii'nin kurşunlarını da koparmıştır.

Bu günlerde İstanbul yeni bir yangın felaketi ile karşı karşıya kalmıştır. Yangın Balat kapısı dışında bulunan mumhânelerden çıkmış, şiddetli rüzgarın tesiriyle civardaki evlere sirayet etmiştir. Ateş sur dışındaki bir ceviz ağacını yakıp surun üzerinden sur içine atlamıştır. Böylece sur içinde ve dışında büyük yangın olup Draman ve Sultan Selim semtlerini yakmış ve ancak Çukurbostan'da söndürülebilmiştir(6).

İstanbul'da 26 Haziran 1645 gecesi de büyük bir yangın olmuş, Bayezid'den çıkan bu yangın Langa ve Yenikapı'ya kadar ilerleyip Kum-

(1) Halil Sahillioğlu, «XVII. asrın ilk yarısında İstanbul'da tedavüldeki sikkelerin rakı», **Belgeler**, I, sayı 2

(2) Bu sırada 100 dirhem gümüşten 1000 akçe kesilmişti. Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlılar'da Narh Müessesesi ve 1640 tarihli Narh Defteri**, İstanbul 1983, 33

(3) Naîma, **Tarih**, III, 435; Katib Çelebi, **Fezleke**, II, 223

(4) M. Münir Aktepe, «Mustafa Paşa, Kemankeş Kara» md., İA.

(5) Bkz. Faik Reşit Unat, «Sadrıazam Kemankeş Mustafa Paşa lâyihası», **Tarih Vesikaları**, I, 6

kapı'yı da tamamen yakmıştır. 30 saat süren bu yangın İstanbul'un güzel evlerini kül haline getirmiştir.

3. Emir-güneoğlu'nun Katli

Revan muhafızı iken IV. Murad'ın şiddetli kuşatmasına dayanamayıp kaleyi teslim eden Emir-güneoğlu, padişah tarafından Halep valiliğine tayin edildikten iki ay sonra azl ile İstanbul'a getirilmişti. Bu zât içkiye fazlasiyle düşkün, ahlâksız bir zevk adamı idi. Bu yüzden zaten içkiye düşkün olan IV. Murad'a kolayca yaklaşmış ve kubbe vezirliğine kadar yükselmişti. Sultan Murad zaman zaman Emirgân'a gider sağlığı elvermemesine rağmen içkiyi fazla kaçırırdı. Hastalığının artmasına bir sebep de bu idi. Mevcudiyetinin zararlı olduğu anlaşılınca idamına ferman çıkmıştır(1).

4. Azak Seferi

Bu kale Azak denizinin kuzeyinde Ten (Don) nehrinin ağzında olup Kırım'ın emniyeti bakımından çok önemli iken 1637'de Ruslar tarafından işgal edilmişti. Azak'ın geri alınması için Kaptan-ı derya Siyavuş Paşa gönderilmiş, muhasaranın uzaması ve cephanenin azalması üzerine geri dönülmüştü. Zaten şiddetli kış şartları askerin gücünü de kırmış bulunuyordu.

1642 yılında daha kuvvetli bir ordu, *Civan kapucubaşı* diye tanınan Sultanzâde Semin Mehmed Paşa emrinde gönderildi. Kırım hanı Mehmed Giray da yardıma memur olmuştu. Burılara ilaveten bir filo da gönderilmişti. Çar bu ordu ile karşılaşmaktan çekinerek şehri baştanbaşa yakıp yıktıktan sonra terketti. Sultanzâde buraya vardığı zaman âdeta harabe ile karşılaşmış, tamir ve takviye ettikten sonra içine muhafızlar koyup İstanbul'a dönmüştür(2).

5. Asi Kınaoğlu'nun Akibeti

Aydın ve Teke illerinde birçok defalar isyan etmiş bulunan Kınaoğlu halka zulmedip etrafı yağmalıyordu. Uzun zamandır üzerine gönderilen kuvvetlere karşı koyan asi, Sultan Murad devrinde Silâhdar Paşa'ya iltica etmiş ve himaye görmüştü. Şımarıp etrafta zulme devam eden Kınaoğlu'nun ikbali Tekdi Mustafa Ağa'nın yeniçeri ağası olması ile söndü. Zira Mustafa Ağa Kınaoğlu'na haberler gönderip çeşitli vaadlerle Sivas eyaletine tayin edileceğini bildirdi. Bir mansıb'a sahip olacağını zannedip İstanbul'a koşan Kınaoğlu, padişahın ferma-

(1) İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III, kısım 1, 213
(2) Naîma, **Tarih**, IV, 8, 14

nı ile Ayasofya çarşısında idam edildi(1). Bu suretle IV. Murad devrinde tesis edilen devlet otoritesinden kaçma imkânı bulan bu asi bakiyesi ortadan kaldırılmış oldu.

6. Nasuh Paşazade Meselesi

Serhadlerde bulunan tuğrakeş vezirler lüzumu halinde padişah adına tuğra çekebiliyorlardı. Fakat son zamanlarda vezirlerin çoğalması, içlerinden bazılarının ehliyetsiz olması yüzünden serhad vezirlerinin tuğra çekmeleri yasaklanmıştı. Bu sırada Erzurum valisi Nasuh Paşazade Hüseyin Paşa «*Tuğrakeşlik bana mirastır, ben vezir ibn vezirim; tuğrayı bana Sultan Murad gibi bir gazi ısmarladı*» diyerek giden fermanı tanımamıştı. Sadrâzam Mustafa Paşa Abaza Mehmed Paşa gibi muhkem Erzurum kalesine kapanır ihtimaline karşı Hüseyin Paşa'yı Haleb valiliğine tayin ettirdi. Gitmeyince bu defa Sivas'a tayin edildi. Sivas'ı kabul ederek oraya hareket eden Hüseyin Paşa üzerine, halen Sivas valisi İbrahim Paşa gizlice sevkedildi. Ancak İbrahim Paşa muvaffak olamayıp maktul düştü.

Hüseyin Paşa kendisinin hedef alındığını anlayarak doğru İstanbul üzerine yürüdü. Yolda «*Vezirlazam ile davam vardır*» diye etrafa haberler gönderince, bütün hallerinden şikayetçi olanlar Hüseyin Paşa'nın yanına koştular. Hatta sadrâzamın İstanbul'daki aleyhtarları Hüseyin Paşa'ya gizlice haber gönderip onu teşvik ettiler. Asi Hüseyin Paşa üzerine gönderilen kuvvetleri İzmit'te mağlup edip Üsküdar'a geldi. Üsküdar'da sadaret mührünün kendisine gönderilmesini beklemiş fakat yanıldığını sonra anlamıştı. Bir gece ordusunu terkederek kaçıp Kırım hanına iltica eden Hüseyin Paşa, kendisini affettirmek için Ruscuk'a kadar gelmiş orada yakalanıp İstanbul'a getirilerek 1643'-de idam edilmiştir(2).

7. Sadrâzamın Diğer Faaliyetleri ve İdamı

Sadrâzam Mustafa Paşa, Nasuh Paşazade gailesini bertaraf ettikten sonra eline geçen fırsatı değerlendirip makamını kuvvetlendirmek istedi. Kendisine rakip olarak gördüğü Sultanzade Mehmed Paşa'yı Şam valiliğine tayin etti. Diğer rakibi Yusuf Paşa valide Kösem Sultan ile gizlice anlaştıkları için bir müddet sonra ikinci vezirlikle divana memur ve padişaha musahip olmuştu. Bu tayin Mustafa Paş'nın canını sıkmakla beraber o, beklemeyi tercih etti. Fakat yeni bir tayin Kemankeş'i çileden çıkarmaya kâfi geldi. Bu da medrese softalarından

(1) Naima, **Tarih**, IV, 7-8
(2) Katip Çelebi, **Fezleke**, II, 226-228

olup Safranbolulu Hüseyin Efendi'nin daha dersten mülazim olmadan hariç müderrisliğine tayini ve hemen akabinde sahn müderrisi olu-vermeslydi. Safranbolulu Hüseyin Efendi bir müddet sonra ilmiyede ikbalin zirvesine yaklaşıp Sahn-ı Süleymaniye Galata kadılığı ve padişah hocalığına getirildi. Silsile-i merâtibi aşmadan böyle cahil bir hocanın yüksek bir mevkie gelivermesi Mustafa Paşa'nın sonunu hazırladı.

Diğer traftan sadrâzamın hazinenin gelirlerini arttırıp giderlerini kısma çalışmaları bazılarının menfaatlerine dokunduğu için aleyhinde başlayan şikayetler padişaha ulaştırılıyordu. Mustafa Paşa aleyhinde dönen dolapların farkında olup padişahın himaye ettiği Yusuf Paşa ile Hüseyin Efendi'ye bir şey yapamıyordu. Bu durumda sadrâzam, yeniçeri ocağını ayaklandırıp aleyhinde çalışanları asker vasıtasiyle ortadan kaldırmak üzere faaliyete geçti. Onun bu tertibatı padişaha duyurulunca hiddete gelen Sultan İbrahim idamını emretti.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa namuslu bir devlet adamı olarak tanınmış seçkin simalardandır. Rüşvetin devlet çarkında bir yara olarak belirdiği bu devirde cesaretle rüşvetle mücadele etmiştir. Mali konularda aldığı tedbirler çok yerinde ve isabetli olmasına rağmen ortamın müsait olmamasından dolayı başarıya ulaşması imkânsızdı. Çalışkan ve inatçı idi. Düzenin korunmasında direnmişti. Padişahın her arzusunu yerine getirmezdi. Kapıkulu ocaklarına müdahale edip yeniçeri miktarını onyedibine, sipahilerin miktarını ise onikibine indirmişti. Piyasayı kontrol altında tutturmuş kanuna aykırı hareket edenleri cezalandırmıştır. Vergi tahsilatında halkın şikayetleri üzerine memlekette yeniden tahrir yaptırtmıştır. Ayrıca hazine senetlerini de kaldırarak muamelâtın nakit ile yapılmasını temin etmiştir. Donanma için her yıl kırk kadırga yapılmasını kanun haline getirmiştir.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa çok da hayırsever bir devlet adamı idi. Kâbe'nin su yolunu genişletmek, burada bir kale inşa ettirmek ve Haremeyn fakirlerine her yıl 2500 sikke göndermek gibi hayırlar yanında Anadolu, Rumeli ve İstanbul'da bir çok sosyal tesisler de inşa ettirmiştir. Ok atıcılıkta büyük bir maharet sahibi olmasından dolayı «Kemankeş» lakabıyla anılırdı(1).

8. Şeyhülislâm Zekeriyazade Yahya Efendi'nin Ölümü

Osmanlı devletinin en büyük şeyhülislâmlarından biri olan Yahya Efendi, gerek meşihat makamında gerek siyasî hadiselerde dalma di-

(1) Faik Reşit Unat, «Sadrıazam Kemankeş Mustafa Paşa lâyihası», **Tarih Vesikaları**, İstanbul 1942, I; İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, III, kısım 1, 216-220; III, kısım 2, 387-390

rayet göstermiş ve islabetli kararlar alınmasında âmil olmuştur. Şeyhülislâm Zekerîya Efendi'nin oğlu olan Yahya Efendi, gençliğinde iyi bir tahsil görüp müderris olmuş, sonra Şam ve Edirne kadılıklarında bulunmuştur. Kısa zamanda İstanbul kadısı ve takiben Rumeli kazaskeri oldu. 1622'de şeyhülislâm tayin edildi. Yahya Efendi ölümüne kadar üç defa meşihat makamına getirilmiştir. Bu makamda bulunduğu sıralarda devlet ricaline gerekli telkinlerde bulunduğu gibi tenkitlerden de geri durmamıştır. Onun üçüncü meşihati on yıl sürmüştür. Bu müddet zarfında güzide şiirleriyle ve meşihatteki başarılarıyla devrinin Ebussuud'u olarak şöhret bulmuştur. Yahya Efendi 1644'de vefat etmiştir. Meşihat müddeti 20 yıla yakındır(1).

9. Girit Seferi'nin Başlama Sebepleri

IV. Murad'ın son zamanlarına kadar ticarî münasebetlerden dolayı iyi olan Osmanlı-Venedik münasebetleri Ali Piçinoğlu hadisesiyle bozulmuştu. Padişah da Venedik üzerine sefer emri vermiş ve hazırlıklara başlanmıştı. Venedik hükümeti balyosları vasıtasıyla hazırlıklara engel olmak için teşebbüste bulunmuştu. Nihayet bir anlaşma olmuş ve Venedik tazminat vermeye mahkum edilmişti. Ancak Venedik hükümeti padişahın ölümü üzerine tazminatı ödememişti. Bunun üzerine Kemankeş Mustafa Paşa hazırlıkların devamını emretmişti. Bu arada Cezayir, Tunus ve Trablus donanmalarının da hazırlanması bildirilmişti. Venedik hükümeti derhal borcunu gönderip seferi önledi. Böylece sükûnet sağlandı.

Girit, Latinler'in Bizans'ı yağmalamaları sırasında (1402) Venedikliler'in eline geçmiş ve o tarihten itibaren korsanların barındığı bir yer olmuştu(2). Korsanlar Türk ticaret ve yolcu gemilerine tecavüz ederler sonra buraya sığınırlardı. Askerî bakımdan önemli bir ada olan Girit'te müstahkem limanlar ve şehirler de bulunuyordu. 1644 yılında meydana gelen «*Sünbül Ağa Vakası*» zaten I. Ahmed zamanından beri fethi planlanan ada için, sefer hazırlıkları yapılmasına sebep oldu. Sünbül Ağa Darüssaade ağası olup görevinden affedilerek kalabalık maiyeti ve hazinesiyle gemi ile yola çıkmıştı. Kafile yolda Malta korsanlarının taarruzuna uğramış Sünbül Ağa ölmüş, maiyeti ve önemli miktardaki hazine korsanların eline geçmişti(3). Korsanlar Girit'e

(1) Müstakimzâde Süleyman Sadeddin. **Devhatü'l-Meşâyih**, İstanbul 1978, 46-47; **İlmiye Salnâmesi**, İstanbul 1334, 441-443

(2) Adanın eski devirleri için bkz. Cemal Tukin, Girit mad., İA

(3) Naîma, **Tarih**, III, 88-90

uğrayıp cariyeleri, hazineyi ve gemi mahzenindeki atları satışa çıkarmışlardı. Elbette bundan vali de payını almıştı(1).

Facianın İstanbul'da duyulması üzerine Girit üzerine sefer hazırlıkları emredildi. Yeni sadrâzam Semin Mehmed Paşa'nın haklı muhalefetine rağmen sefer açılıyordu. Böylece uzak ve deniz aşırı topraklarda uzun yıllar sürecek bir mücadele başlıyordu. Malta seferi diye açılan sefer için onbeşbin kantar barut, ellibin demir gülle, elli top hazırlanıp gemilere yüklendi. Donanma 106 harp gemisiyle nakliyat için üçyüz kadar Karamürsel gemisinden ibaret idi. Ayrıca yedibin yeniçeri ondörtbin sipahi olmak üzere Anadolu askeri Çeşme'den, Rumeli askeri Selanik'ten alınmak üzere yüzbine yaklaşıyordu. Ayrıca Garb Ocakları denilen Trablus, Tunus ve Cezayir'e de fermanlar yazılarak sefere katılmaları emredilmişti.

Donanma 30 Nisan 1645'de İstanbul'dan ayrıldı ve Haziran başlarında Navarin'e ulaştı. Buradan da hareketle Haziran sonunda Girit'e asker çıkarıldı. Önce adaya birkaç mil mesafede bulunan Aya-Todori adasındaki liman kalesinin fethi gerçekleştirildi. Bundan sonra Hanya muhasara edildi. Kale çok müstahkem olup iyi korunuyordu. Muhasaranın onyedinci günü 20 parçalık Cezayir donanması gelip Suda muhafazasına gönderildiler. Hanya 54 gün süren kuşatmadan sonra vire ile teslim olmuştur. Venedikliler yapılan anlaşmaya göre can ve mallarına dokunulmadan, Türk gemileriyle Kandiya kalesine nakledilmiştir. Türk askeri kaleyi teslim alır almaz geleneklere göre burçlarda ezan sesleri yükselmiş ve üç kilise camie çevrilmiştir. Şehrin imarı ve iki hamam inşaası ele alınmış ve Katolik Venediklilerden yılmış bulunan Ortodoks Rumlar'a vatandaşlık hakları ve mezhep hürriyetleri verilmiştir. Serdar Yusuf Paşa Hanya kalesine onikibin askerle birlikte top, mühimmat ve erzak bırakarak İstanbul'a dönmüştür. Büyük bir iltifat gören Yusuf Paşa aleyhinde de hemen tezvirat başlamıştı.

10. Girit Serdarı Yusuf Paşa Aleyhinde Çalışmalar

Girit seferinden muzaffer olarak dönen Yusuf Paşa'nın itibarı artmış ve bu da Sadrâzam Semin Mehmed Paşa'nın kıskançlığını çekmişti. Bu durumda kahramanın «Mühr-i Hümâyûn» ile taltifinden çekinen sadrâzam onun aleyhinde çalışmaya başlamış ve padişaha Giritten hiçbir hediye getirmediğinden bahisle Hanya'daki hazinenin müdafilere verildiğini ileri sürmüştür. Bunun üzerine her ikisi de padişa-

(1) Bir rivayete göre korsanların Hanya'ya getirdikleri esirlerle beraber geminin mahzeninde buldukları atlar da varmış. Türk atlarını pazarda gören bir papaz 'Cezire'ye Türk atının ayağı bastığı alâmet-i hayr değildir!' demiştir. İ. H. Danişment, Kronoloji, III, 393

hın huzurunda yüzleştirilmiş ve iki gün sonra Semin Mehmed Paşa azledilerek Başdefterdar Salih Paşa sadarete getirilmiştir.

Buna rağmen Yusuf Paşa aleyhindeki dedikodular son bulmamış, Girit'ten bir şeyler bekleyen saray mensupları devam ettirmişlerdir. Bu arada Sultan İbrahim de saray sefahatinde sağa sola savuracak bir hazine getirmediği için Yusuf Paşa'ya içerlemekteydi. Aklî muvazenesi zaten bozuk olan İbrahim, Ocak ayı ortalarında Yusuf Paşa'yı çağırtarak derhal hazırlanıp Girit'e gitmesini ve adanın geri kalan kısmını fetheylemesini istemiştir. Yusuf Paşa da *«Şimdi vakti değildir, gidilmez»* diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Yusuf Paşa Girit'te gördüğü hizmetlerin mükafatını hayatiyle ödemiştir.

11. Deli Hüseyin Paşa'nın Girit Serdarlığı

Türkler'in Girit'e çıktığı ve Hanya'nın fethi haberleri Avrupa'da büyük heyecan uyandırmıştı. Başta Venedikliler olmak üzere Malta, Papa İspanya gemilerinden teşekkül eden 80 gemilik bir donanma ile Girit'e gönderilmişti. Fakat artık Avrupalılar için yapacak bir şey yoktu; mevcut kaleleri takviye ile Mora sahillerini vurmakla yetindiler.

Girit'te bir kale fethedip bırakmak akıl kârı değildi. Artık adanın tamamen fethine kadar sefere devam edilmesi gerekiyordu. Yusuf Paşa'nın feci âkıbetinden sonra Budin'in eski beylerbeyilerinden Deli Hüseyin Paşa(1) Girit muhafızlığına tayin edildi. Hüseyin Paşa Mora'dan Girit'e geçerek önce adanın batısında Kisamo kalesini fethetti. Yerli halka adilâne muamele edildiği için gelip teslim olmakta idiler. Casuslar vasıtasıyla alınan haberlerde Venediklilerin hazırlık yaptıkları Suda limanını işgal edecekleri öğrenildi. Bunun üzerine limana Venediklilerin yaklaşmasına mani olunuyordu. Aksi takdirde Hanya limanı tehlikeye girebilirdi.

Venedikliler Girit'te Türk ordusuna karşı ciddi bir başarı elde edemeyeceklerini anlayınca, Çanakkale Boğazı'nı tehdit ederek yardımın adaya gitmesini önlemeye çalıştılar. 1646 Nisanı'nda Bozcaada'ya asker çıkarıp boğaz ağzında bir liman elde etmeğe çalıştılar. Küçük Hasan Paşa kumandasında gönderilen kuvvetler karşısında Venedikliler adadan kaçtılar. Bu arada eski veziriazam ve Girit seferinin muhalifi

(1) Deli Hüseyin Paşa Yenişehirli olup zekâsı, iktidarı ve dürüstlüğü ile tanınmıştı. Ona «Deli» lakabı kahramanlık ve şecaatinden dolayı verilmişti. Hüseyin Paşa adayı Venediklilerden temizlemek için büyük bir gayret sarfetmiş adada sürdürdüğü savaşlarda başarılar elde ederek düşmanı dahi kendisine hayran bırakmıştır.

Semin Mehmed Paşa serdar tayin edildi. Mehmed Paşa Suda muhasarasını başlatmış, fakat çok kan dökülmesine sebep olmuştur. Sağlığı savaş alanlarına pek müsait olmayan Semin Mehmed Paşa bir müddet sonra ölmüştür.

Bunun üzerine Girit serdarlığına Deli Hüseyin Paşa tayin edilmiştir. Paşanın ilk işi hatalı bir şekilde başlatılan Suda muhasarasını kaldırmak olmuştur. Zira bu kale deniz ortasında ve bir yalın kaya üzerinde bulunuyor ve ayrıca denizden devamlı takviye alabiliyordu. Bunun üzerine muhasara, adanın kuzeyinde çok müstahkem fakat muhasarası mümkün bir kale olan Resmo'ya kaydırıldı. Resmo 15 günlük bir kuşatmadan sonra fethedilmiş ve şehirde derhal Türk idaresi kurularak yerli halk iş ve gücüyle meşgul olmaya başlamıştır. Yapılan anlaşmaya göre müdafiler Türk gemileriyle Kandiye kalesine nakledilmiştir. Bu arada asker, top ve mühimmat yardımı da alan Deli Hüseyin Paşa kuvvetlerini Kandiye önlerine sevketti. Kandiye adanın en müstahkem kalesi olup Türkler'in buraya gelişinden beri takviye edilmekteydi. İçinde 800 top ve 12 bin kadar da muharip asker bulunuyordu. Ayrıca 30 bin kadar yerli kuvvet müdafaa kuvvetlerine dahildi. Kandiye 1648 yılı Şubat ortalarına ablukaya alındı. Zaman zaman düşmanla çatışan asker zor durumlarda kalıyor ve Deli Hüseyin Paşa'nın gayretleriyle askerin maneviyatı yükseliyordu.

Aylarca devam eden kuşatmada mühimmat ve yiyecek tükenmiş, üstelik payitahttan yardım da gelmiyordu. Zira Venedik donanması Çanakkale Boğazı'na yine musallat olmuş Osmanlı donanması Marmara'ya hapsedilmişti. Temmuz ayında bir lağımın atılmasıyla bir miktar top ve tüfek düşmandan alınarak yine düşmana karşı kullanılmıştır. Bütün bu kahramanlıklar Türk tarihinin en büyük kumandanlarından biri olan Deli Hüseyin Paşa sayesinde oluyordu. Bir ara kale dışındaki tabyalar zaptedilip surlara yaklaşılmış lağımlar atılarak gedikler açılmış fakat çok kalabalık olan müdafaa kuvvetlerine karşı bir şey yapılamamıştı. Bir gece düşmanın 25 gemiden yardım alması Türk askerinde haklı bir çöküntü meydana getirmişti. Bundan sonra Girit'e oldukça zor yardım gönderilebilmiş Köprülüler devrinde görüleceği üzere Kandiye'nin fethiyle Girit'in tamamen alınması 25 sene sürmüş ve 1669'da üç liman kalesinin dışında adanın tamamen fethi gerçekleştirilmiştir(1).

(1) Kandiye muhasarası hakkında en geniş bilgiler Naima tarihinde bulunmaktadır. Meselâ bkz. Tarih, III, 226-228, 230-233, 247-249, 255-260

12. Kadınlar Saltanatı

Sultan İbrahim'in tahta cülûsu ile IV. Murad'ın kurmuş olduğu otorite bozulmuş, hazine ise fakirleşmişti. İbrahim'den başka saltanatın üyesi kalmadığı için ondan bir çocuk elde etmek üzere birçok cariye takdim ediliyor ve çılgınlıklarına göz yumuluyordu. Padişahın sinirleri bozuk olduğu için kolayca kadınların tesirinde kalıyordu. Bu yüzden kadınlar yavaş yavaş devlet işlerine de müdahale etmeye başlamışlardı. Zaten padişahın saray hayatı, eğlence ve sohbetle geçiyor, hiç anlamadığı devlet işlerinden tamamiyle uzak kalıyordu. Bu durum onu daha da asabileştirmişti. Bundan başka Sultan İbrahim'de başlayan samur merakı yüzünden hazineler Ruslar'a kaptırılmıştı(1).

Haseki kadınları tatmin etmek için çeşitli sancak ve vilâyetlerden cömertçe verilen ve her biri yüzer bin kuruşluk olan haslar devlet için büyük kayıplara yol açıyordu. Halbuki bunlar eskiden beri, devlete hizmet eden vâlilere tahsis ediliyordu. Böylece hazine de fakirleşmiş, devlet hizmetleri alakası olmayan kimselere verilmeye başlanmıştı. Sadrâzamlar ise can derdinden dolayı bu yolsuzluklara müdahale edememişlerdi. Hatta Kapıkulu ocaklarına ulûfelerinin verilmesinde güçlük çekiliyor tayinler rüşvet ile yapılıyordu(2).

13. Varvar Ali Paşa'nın İsyanı

Yeni sadrâzam Hezarpâre Ahmed Paşa padişahın ve hasekilerin arzularına cevap vermek üzere mansıbları haraca bağlamış böylece saray erkânının gözüne girmişti. Para her kapıyı açıyordu, liyakat ve istidat bir kenara itilmişti. Parası olmayana ise kapılar kapalı idi. Vezirler ve sancak beylerine parasız olup olmadıklarına bakmadan tahsildar gönderip padişaha «bayram harçlığı» isteniyordu.

İşte Sivas vâlisi Varvar Ali Paşa'dan da 30 bin kuruş bayram harçlığı istenmiştir. Ali Paşa vilayetin hasılatını hesap ettirerek bunun mümkün olamayacağını bildirdi. Fakat dinlenmeyip ısrar edilince:

— *Ben bu kadar akçeyi vereyim, halkın mâlını alıp kat'-ı tarîk mi edeyim?*(3) diyerek cevap verdi. Bundan başka Anadolu beylerbeyi

(1) Naîma padişahın bu merakını anlatıp (Tarih, IV. 236, 286-287) «Moskov kâfiri bu vesile ile bihad samur gönderip bir nice Mısır hazinesi kadar mal almış idi» demektedir.

(2) Ahmet Mumcu, **Osmanlı Devletinde Rüşvet** (Özellikle adli rüşvet), Ankara 1969, 85

(3) Naîma, **Tarih**, IV, 239

İpşir Mustafa Paşa'nın güzel bir karısı olduğunu duyan Sultan İbrahim, onu da Ali Paşa'dan göndermesini istemişti. Ali Paşa haklı olarak «*bir müslimin menkûhesini nice gayre teslim edeyim*» diyerek buna da red cevabı verdi.

Makamının sonunun geldiğini gören Varvar Ali Paşa, kadınların saltanatına son vermek, sık sık yapılan azil ve tayinlerin önünü almak ve üç seneden önce azlin yasaklanmasını sağlamak üzere faaliyete geçti. Bunları birer prensip olarak ilan edip «*Şer' ile davam vardur!*» diyerek ortaya atıldı. Onu bu hatalı işe teşvik edenler de bulunuyordu. Etraftan asker toplamağa başlayan Varvar Ali Paşa beklediği alakayı bulamadı, yanındaki bir miktar asker ile İstanbul'a doğru yürüdü. Ancak zulme karşı savaşacağını ilan eden Ali Paşa, bu defa kendisi geçtiği yerlerde halka zulmediyor köy ve kasabaları yağmalıyordu (1647). Bu arada Haydaroğlu denilen bir asi de Isparta taraflarında ayaklanmış etrafa zulmediyordu.

Varvar Ali Paşa'nın isyanının bastırılma görevi İpşir Mustafa Paşa'ya verildiği gibi Sivas eyaleti de ona tevcih edildi. Halbuki İpşir ile Ali Paşa dost idi. Nitekim İpşir Paşa kendisine verilen bu görevi «*Hak söz söyleyen âdemin üzerine nice varalım, nâ-hak yere nice katledelim*» (1) diyerek kabul etmemiştir. Ancak daha sonra gelen hatt-ı hümayun'da «*ya başı ya başın*» ifadesi üzerine İpşir Paşa çaresiz Varvar'ın üzerine yürüdü. Varvar ise kendisinin padişaha asi olmadığını, mansıbını zaten terkettiğini söyleyip Tokat'a doğru hareket etmişti. Yolda üzerine gönderilen Karaman beylerbeyi Köprülü Mehmed Paşa'yı mağlup edip tam cellada teslim edecek iken İpşir Paşa ani bir baskın yapıp Köprülü'yü kurtarmış, Varvar'ı da yakalamıştı. İpşir Paşa Varvar'a «*Paşa baba bu ne haldir, niçün kendünü böyle muhataraya uğrattın*» deyince, Varvar şu dikkat çekici sözlerle İpşir'i utandırmış:

> «*Ben ne işledim sana? Senin avretini Sivas'tan*
> *taleb ettiler, ırzını siyanet edüp vermediğim*
> *için senin gibi herifi üzerime taslit ettiler.*
> *Zulmen ibadullahın mâlini alup vermediğim*
> *için bana katl icâb mı ider?*» (2)

deyip boynunu cellada uzatmıştır. Ancak iş bununla bitmiyordu. Zira eyaletlerde huzursuzluklar devam ediyordu. Isparta taraflarında hurûc eden Haydaroğlu'ndan başka Bağdat valisi İbrahim Paşa da isyan

(1) Naima, **Tarih**, IV, 268
(2) Naima, **Tarih**, IV, 270; Kâtib Çelebi, **Fezleke**, II, 325-326

etmişti. IV. Murad devrinde oldukça iyi bir duruma getirilen ülkenin durumu kısa zamanda bozulmuş, buna da sebep İbrahim'in çılgınlıkları olmuştu.

14. Padişahın Samur Merakı

Venedikliler Girit'te ellerindeki kaleleri birer birer Türkler'e terkedince kendilerine tutunacak başka yerler aradılar ve Osmanlı devletinden intikam almak üzere Bosna hududuna saldırdılar. Üstelik Çanakkale Boğazı'ndan da donanma zorla çıkıyor veya çıkamıyordu. Girit'teki asker ise zor durumda idi. Boğaz'ın böyle kapalı kalması bir müddet sonra İstanbul'un iaşe durumuna da tesir etmeye başladı. Devletin cephelerdeki durumu veya siyasi vaziyeti ile zaten ilgilenmeyen Sultan İbrahim, Sadrâzam Hezarpâre Ahmed Paşa'nın havayı hoş gösterme çabalarına da alet oluyordu. Girit'te binbir yoksulluk ve mahrumiyet içinde düşmanla canla başla çarpışan Serdar Deli Hüseyin Paşa ve maiyetinde bulunan beylerbeyi ile sancak beylerinin eyalet ve sancakları İstanbul'da rüşvet verenlere tevcih olunmakta idi. Keza bu fedakâr insanların timar ve zeametleri de başkalarına veriliyordu.

Bundan başka padişahın samur merakı çılgınlık haline gelmiş, yukarıda bahsedildiği gibi samura büyük paralar ödenmişti. Sultan İbrahim'in yeni merakı saraydaki köşk ve odaların samur ve ipekli kumaşlarla kaplanması idi. Hatta sıra diğer saraylara da geliyordu. Bu yüzden vali, sancakbeyi, şeyhülislâm, kazasker ve kadıların her biri samur vergisine bağlanmıştı. Vermeyenler azledilmekle karşı karşıya kalıyorlardı. İşte bundan dolayı Ruslar, külliyetli miktarda samur göndererek çok para çekmişlerdi. Bu arada yeniçeri ağasından alınan samurla bir köşk döşettirilmiş ve ocağın büyük ağalarından Bektaş, Muslihiddin, Kara Murad ve Kara Çavuş Mustafa ağalara da samur vergisi konulmuştu.

Bunlardan Girit seferine katılmış olan, ocağın gözbebeği Kara Murad Ağa'dan iki kürk ile altmış kese akçe istenmişti. Kara Murad Ağa ise gönderilen adamı şu dikkat çekici sözleri söyleyip kovdu:

> *«Var defterdar efendiye söyle, ben Girit'ten geldim, ince perdahi barut ile yağlı kurşundan gayri bir nesnem yoktur, samur ve anberin adını biz ilden işidiriz, görmemişiz, akçe dersen deyn ile alıp harc ediyoruz, bizden selâm eyle böyle söyle»* (1).

(1) Naîma, Tarih, IV, 290. Tarihçi Ahmed Refik bu devri anlatan **Samur Devri** adında bir tarihi roman da kaleme almıştır.

Çılgın padişah ayrıca bir de mücevherli kayık yaptırıyordu. Akıllı bir kadın olan Kösem Mahpeyker Sultan oğlunun bu çılgınlıklarına engel olamamış, ısrarları üzerine İbrahim tarafından Bakırköy'de İskender Çelebi Bahçesi'nde ikamete mecbur edilmişti.

15. İstanbul'da Büyük Zelzele

1648 yılı Mayıs ayı sonlarında bir gurup vakti şehir büyük bir zelzele ile sarsıldı. Bu şiddette bir zelzele uzun zamandır bilinmiyordu. Birçok ev ve konak temelinden yıkılmıştı. Son zamanlarda şehrin maruz kaldığı yangınlardan sonra bir de bu zelzele İstanbul halkını perişan etmişti. Bu dönemde şehir eski ihtişamını artık kaybetmiş görünüyordu(1).

16. Sultan İbrahim'in Tahttan İndirilmesi

Padişahın samur merakına Sadrâzam Hezarpâre Ahmed Paşa iyice alet olmuş, ocak ağalarına da cephe almıştı. Onların samur vergisini reddetmelerini hazmedemeyen Ahmed Paşa, ağalara başarısız bir suikast düzenlemiş, böylece kendi hayatını tehlikeye atmıştı.

Bundan başka çocuk yaştaki sultanlar muhteşem düğünlerle vezirlere veriliyordu. Bu arada sadrâzam da karısını koşayıp padişahın kızlarından birini nikahlamıştı. Sadrâzam Ahmed Paşa küçük oğluna da maktul sadrâzam Kara Mustafa Paşa'nın 8 yaşındaki kızını almıştı. Kısacası Sultan İbrahim'in çılgınca ve delice hareketleri devlet erkânına da sirayet etmiş kendilerine birer kötü akıbet hazırlamaya başlamışlardı. Padişah sadrâzamın tatlı sözlerinin tesiri altında bulunduğu için devlet işlerinin iyi gittiğini zannediyor, adeta bir rüya âleminde yaşıyordu.

Devletin içine yuvarlandığı bu kötü duruma yakından şahit olan ocak ağalarından Kara Murad, Muslihiddin, Bektaş ve Kara Çavuş ağalar aralarında işbirliği yaparak yeni odalardaki Orta Camii'de toplandılar. Ocak ihtiyarları ile odabaşılar da toplantıya katılmıştı. Aralarındaki ittifakı şeyhülislâma bildirdikleri gibi, onun da diğer ulemaya haber etmesini istediler. 7 Ağustos 1648 günü bütün ulema, kazaskerler Fatih Camii'ne geldikleri gibi, ağalar da kalabalık silahlı maiyetleriyle gelmişlerdi. Hezarpâre Ahmed Paşa aleyhindeki bu toplantıları duyar duymaz kaçıp saklanmıştı. Toplantıda «*Vezir Ahmed Paşa müfsid ve vâcibü'l-katldir, izâle olunup sâbıka defterdarlıktan ma'zûl Mevlevî Mehmed Paşa vezir olsun*» diye karar aldılar(2). Bunun üzerine Sofu

(1) Katib Çelebi. Fezleke, II. 326
(2) Naima. Tarih. IV. 296

Mehmed Paşa'yı saraya gönderip sadaret mührünün kendisine verilmesini istediler. Sultan İbrahim kendisine mührü verirken damadına ilişilmemesini istedi. Sofu Mehmed Paşa dönüp durumu ağalara ifade edince, ağalar sadrâzamı geri gönderip Hezarpâre'nin idamında ısrar ettiler. Yeni Sadrâzam Sofu Mehmed Paşa, Sultan İbrahim'in huzuruna tekrar çıkarak ağaların ısrarını arzetti. Bunun üzerine hiddete gelen padişah «— *Bre köpek koca! Veziriazam olmak için kulu tahrik ettin, bu cemiyet ber-taraf olduktan sonra göresin senin hakkından*

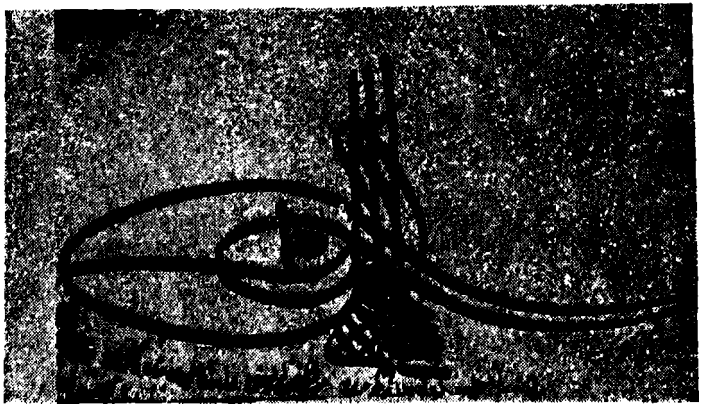

Sultan İbrahim'in Tuğrası

gelirüm» deyip, hatta sadrâzamı yumruklayıp kovdu. Sadrâzam istifa ettiyse de ağalar ve şeyhülislâmın tavsiyesiyle bu defa İbrahim'i tahttan indirme planları yapılmaya başlandı(1). Ahmed Paşa saklandığı yerde bulunup idam edilmiş, cesedi Sultanahmed Meydanı'na bırakılmıştır.

Bu sırada hal' dedikoduları Sultan İbrahim'e ulaştırılmış ve o da sarayı toplarla tahkim ettirdikten başka ağalara haber salıp derhal dağılmalarını emretmiş, aksi takdirde üzerlerine 12 bin kişilik bir kuvvet sevkedeceğini bildirmişti. Tabiatiyle İbrahim'i dinleyen olmamış, o gece bütün ulema yeniçeri odalarında toplanıp durum muhakemesi

(1) Naîma, Tarih, IV, 297

yapmışlar, ertesi sabah Sultanahmed Meydanı'na gelmişlerdir. Padişahtan ayak divanı istemelerine rağmen kabul edilmeyince Şehzade Mehmed'in iclasına karar verilmiştir. Durum Kösem Mahpeyker Sultan'a bildirilmiş, Şehzade Mehmed meydana çıkınca biat edilmiştir. İbrahim'e de bir heyet gönderilip tahttan indirildiği tebliğ edilmiştir. Gönderilen heyet içinde *Ravzatü'l-Ebrar* adlı tarihin müellifi büyük âlim Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi de bulunuyordu. İbrahim'in feryadlarına karşı şu mânidar sözleri söyleyerek devletin içine düştüğü durumu çok güzel ifade etmiştir:

> *«Umûr-ı şeriyye ve diniyyeye adem-i takayyüdle cihânı harâba verdin ve evkatını lehv ü gafletle geçirüp rüşveti fâş ve bunca zalemeyi âleme musallat ve Beytülmaal itlâf ve israf ettiniz»* (1).

17. İbrahim'in Sonu

İbrahim tahttan indirildikten sonra sadece yemek verilebilecek deliği olan bir hücreye kapatılmıştı. Ancak onun ağlayıp sızlanması ve feryadları saray halkını rahatsız ettiği gibi, halk arasında *«padişah boşandı»* şayialarının da çıkmasına sebep olmuştu. Bazı ileri gelenler ise *«Mehmed çocuktur yine babası padişah olsun»* tevatürleri üzerine *«madem ki İbrahim hayattadır, nizâm-ı âlem olamaz»* diye öldürülmesine karar verildi. Bu suretle *«devlet hizmetlerini ehline vermeyerek rüşvetle ehliyetsizlere tevcih etmekle nizâm-ı âleme halel veren padişahın hal' ve izalesi câiz olacağına»* dair verilen fetva üzerine Sadrâzam Sofu Mehmed Paşa ve Şeyhülislâm Abdurrahim Efendi harekete geçtiler ve İbrahim'i bulunduğu yerden çıkararak cellada teslim ettiler. 33 yaşında öldürülen İbrahim'in saltanatı 8 yıl 5 ay 28 gündür. Kendisinden başka hiçbir Osmanlı şehzadesi kalmadığı için bundan sonraki Osmanlı padişahları İbrahim'in neslinden gelmedir. IV. Murad devrinde yıllarca süren mahbes hayatından birdenbire mutlak bir hâkimiyetin sahibi oluveren İbrahim ruhi sarsıntılar içinde ömür sürmüştür. Cinci Hoca gibi üfürükçüler bu yüzden devlet işlerine el atmışlar, padişahı sefih bir hayatın çukuruna sürüklemişlerdir. Mezarı Ayasofya'nın hazıresindedir.

İbrahim sarayda böylece zevk ve safa içinde saltanat sürerken Venedik donanması Çanakkale Boğazı'nı kapatmış, Girit'e yardım gön-

(1) Naîma, **Tarih**, IV, 321; Tarihçi ve araştırmacı merhum M. Çağatay Uluçay, **Tarih Dünyası** (İstanbul 1950-1951, sayı 6, 7, 12) dergilerinde arşiv vesikalarını da ihtiva eden «Sultan İbrahim Deli mi? Hasta mıydı?» adlı yazılar yayınlamıştır.

derilemez olmuştu. Bosna'da birçok kale düşman eline geçmiş, Anadolu'da fırsat kollayan liderler isyan etmişlerdir. Bu arada devlet idaresi ocak ağalarının eline geçmiş bir müddet idareye hâkim olmuşlardır. IV. Murad devrinde güçlendirilen devlet idaresi, doldurulan hazine tamamen dağılmış ve boşa harcanmıştı.

İbrahim'in hiç hayratı yoktu. Şekil itibariyle Murad'a benzer, aceleci bir tabiata sahip olup, çok cömertti. Öldüğü zaman hayatta dört oğlu vardı.

İNDEKS

— A —
Abaka Han: 94
Abaza Mehmed Paşa: 444, 445, 446, 447, 448, 449, 451, 456 457, 460, 473
I. Abbas: 411 458
Abbasî: 450, 478
Abbas Mirza: 396
Abdal: 134
Abdurrahim Efendi (Şeyhülislâm): 505
Abdurrahman Gazi: 138
Abdurrahman el-Muslihî: 199
Abdülmelik: 398, 399
Abdürrezzak Bey: 110, 111, 112 302
Abdüsselâm Bağdadî: 199
Acem Körfezi; 277
Ace Sultanlığı: 367
Aclun: 307
Adalar seferi : 352
Adalıoğlu: 239, 240
Adana: 31, 35, 40, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 236, 244, 268, 269, 271, 272, 274, 276, 329, 336, 346, 424
Adana hisarı: 268, 273
Adana suyu (Seyhan, Kızılırmak): 269
Aden: 278, 363, 364, 365, 385
Adilcevaz: 331, 335, 339
Adorno: 183, 184
Adriyatik: 354
Adriyatik denizi: 188
Afrika: 349, 361, 399
Afşar: 298, 299
Afşar ulusu: 23
Afşinoğlu Yakup Bey: 255
Afyon: 195, 238, 249
Afyonkarahisar: 33, 34, 37, 237, 239, 287, 460
Agion: 224
Ağa çayırı: 125, 272
Ağaç-eri: 97
Ağa kapısı: 441
Ağrıboz: 60
Ağriboz adası: 228, 229
Ahî (-ler): 73, 139, 143
Ahıska: 446, 456
Ahıska kaleleri: 427
Ahı Hasan: 143
Ahizâde Hüseyin Efendi: 462, 464, 474, 492
Ahlat: 331, 332, 335, 337
Ahmed: 43, 100, 110,
I. Ahmed: 423, 426, 427, 429, 430, 431, 433, 436, 445, 449, 474, 484, 489, 491
Ahmed Ağa: 304
Ahmed Bey: 38, 49, 115, 118, 120, 258, 303
Ahmed Çavuş: 289
Ahmed Çüke: 192, 193
Ahmedek: 175
Ahmed el-Mansur: 399
Ahmed Mustafa: 69
Ahmed Paşa: 316, 318, 319, 335,

336, 338, 339, 343, 409
Ahmed es-Saki: 114
Ahmed Tekudar: 94
Ahmed Tevhid Bey: 54
Hz. Aişe: 341, 480
Akbıyık: 214
Akçahisar: 197, 205
Akçakoca: 138
Akçay: 29, 161
Akçaylıoğlu Mehmed Bey: 211
Akdeniz: 62, 63, 157, 193, 266, 270, 271, 278, 317, 333, 348, 349, 351, 352, 353, 355, 358, 363, 367, 369, 384, 387, 414, 443, 480, 483
Akdere (Valea Alba): 262
Akhisar: 188
Akkapı Kulesi: 477
Akkerman: 231, 263, 348, 454, 481
Akkoyunlular: 36, 37, 38, 50, 52, 53, 89, 102, 109, 112, 117, 124, 162, 177, 223, 227, 229, 231, 234, 238, 242, 245, 246, 271, 294, 301, 302
Akkoyunlu Türkmenler: 237, 238, 244, 245
Aksak Timur (Timurlenk): Bkz. Timur
Aksaray: 29, 30, 32, 36, 37, 50, 135, 161, 163, 237, 239, 240, 275
Aksaray Meydanı: 217
Akşehir: 25, 30, 33, 34, 36, 56, 86, 152, 164, 174, 195, 197, 211, 256
Akçemseddin: 214, 215
Alacahisar (Krusevaç): 188, 221, 282
Alaçayır: 425
Aladağ: 270
Alaeddin Ali (Amasyalı): 277
Alaeddin Ali el-Arabi: 276
Alaeddin Ali Bey: 27, 28, 29, 30, 32, 34, 36, 42, 43, 52, 53, 102, 116, 145, 154, 157, 161, 200, 236, 287, 288
Alaeddin Altın Boğa: 103
Alaeddin Çelebi: 197
Alaeddin Halil Bey: 27, 29
Alaeddin Kahhar: 389
Alaeddin Keykubat: 91, 92
I. Alaeddin Keykubat: 23, 137
Alaeddinoğlu Ovası: 172
Alaeddin-i Rumi (Alaeddin Keykubat): 79. 80
Alaeddin Siyavuş: 94
Alaiye (Alanya): 27, 30, 37, 38, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 210, 235, 241, 279
Alâiye Beyi Kılıç Arslan: 239
Alâiye Beyliği: 235
Alameddin-Bazari: 73
Alanya: Bkz. Alaiye
Alara: 82, 83
Alaşehir: 61, 65, 282
Alaüddevle Bozkurt Bey: 109, 110, 111, 112, 204, 251, 266, 267, 270, 274, 275, 288, 295, 302, 304
Albert: 196, 204
Albuquerque: 278
Albulena Ovası: 222
Alfonso de Albuquerque: 277
Ali Bey(Eretnaoğlu): 25, 28, 43, 45, 46, 71, 72, 73, 75, 96, 110, 111, 119, 122, 178
Ali Bey (Şehsuvaroğlu): 306, 309
Ali Çelebi: 52
Ali Efendi (Zembilli): 305
Ali b. Gergeri: 98
Al-i Osman: 437
Ali Paşa: 411, 421, 448

Ali Piçinoğlu (Piccimino): 483, 497
Alişiroğlu Yakup Bey: 73
Alivar: 395
Alleme Fazlulah: 43
Alman (-lar): 222, 317, 323, 325, 328, 353, 431
Almanya: 322, 370
Alman seferi: 326, 327
Aloslo Gritti: 347
Alp. 134
Alparslan, 87, 88, 90
Alparslanoğlu Hasan Bey: 89
Alperen: 134
Alp-yürek (Yürük): 93, 96
Altın Boğa: 97
Altınkapı: 184
Altınordu: 231
Altınordu Hanlığı: 232, 233, 242
Altınordu Hanı Toktamış: 49
Alemşâh: 288
Alexandr: 61
Alexief: 291
Alevî (-ler): 282, 297
II. Amadeo: 151
Amasra: 144, 231
Amasya: 33, 34, 46, 47, 48, 49, 54, 67, 68, 85, 86, 89, 155, 158, 159, 185, 167, 168, 189, 177, 179, 197, 199, 251, 253, 274, 281, 287, 288, 289, 290, 292, 300, 301, 302, 337, 340, 341, 343, 344, 345, 346, 395, 427, 475
Amasya Beylerbeyi: 195
Amasya Emiri Ahmed: 104
Amasya Emiri Hacı Şadgeldi: 46
Amerika: 369, 417
Amerikan: 413
Amik: 97, 102, 103, 117, 118, 120
Amiral Don Juan: 387
Amiral Mocenigo: 90, 191
Amiral Pietro Loradeno: 190
Anabolu (Napoli di Roma): 352, 353, 357
Anadolu: 23, 24, 25, 26, 29, 31, 33, 34, 35, 40, 41, 45, 47, 49, 52, 56, 57, 59, 60, 63, 64, 65, 67, 69, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 85, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 106, 112, 113, 127, 128, 133, 134, 135, 136, 137, 140, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 152, 153, 154, 156, 159, 162, 163, 164, 165, 168, 169, 173, 178, 187, 188, 191, 192, 193, 197, 198, 201, 203, 207, 209, 210, 212, 217, 225, 228, 229, 234, 240, 241, 242, 244, 245, 246, 253, 255, 256, 257, 264, 268, 270, 271, 273, 274, 276, 277, 278, 283, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 298, 304, 306, 308, 318, 321, 329, 330, 333, 335, 337, 346, 384, 391, 393, 408, 409, 410, 420, 421, 424, 426, 435, 438, 444, 448, 456, 465, 467, 470, 475, 478, 488, 489, 491, 496, 498, 501
Anadolu Abdalları: 134
Anadolu Beylerbeyi: 193
Anadolu Beyleri: 28
Anadolu Beylikleri: 112, 152, 155, 164, 167
Anadolu Eyaleti: 157
Anadolu Hisarı (Güzelce Hisar): 161, 182, 201, 211
Anadolulu Kızılbaşlar: 291, 292
Anadolu Selçukluları: 24, 41, 71
Anamur: 41, 257
Anapa: 233
Andırın: 112
Andre Doria: 326, 349, 350, 351,

352, 353, 354, 356, 357, 359
Andrea Loredano: 265
Andrea Topia: 194
III. Andronikos: 61, 141, 144, 146, 190
Andros: 176
Angiolella: 271, 285
Anit: 95
Ankara: 29, 30, 31, 34, 37, 49, 51, 65, 89, 109, 135, 145, 149, 153, 161, 164, 167, 169, 172, 174, 197, 207, 234, 239, 256, 288, 289, 301, 337, 346, 424, 425, 446
Ankara Savaşı: 66, 81, 89, 163, 164, 165, 167, 178
Ankonalı: 428
Anna de Savole: 146
Anne de Beaujou: 259
Anonim Selçuknâme: 72
Antakya: 113, 115, 116, 117, 124, 255, 425
Antalya (Teke-ili): 32, 39, 77, 78, 81, 84, 112, 157, 186, 228, 229, 237, 242, 277, 281, 282, 288
Antep: 111, 112, 251, 248, 267, 304, 305
Antiparos: 352
Antonio Grimani: 264, 265
Antonia Guistiniani: 231
Apocauque: 62
Arablu: 285
Aragon: 227, 271
Araisü'l-Mecalis: 60
Arap (-lar): 103, 116, 311, 356
Arapça: 241, 246, 433
Arap Şeyh: 359
Aras: 300
Aras Han Samahi: 394
Ardahan: 295, 393
Ardanuç: 336
Argon: 170
Argos: 190, 224, 228
Argun Han (İlhanlı): 94
Argunşah: 100
Arıktay: 100
el-Ariş: 307
Arkiko: 365
Arnavut (-lar): 61, 227, 352
Arnavutluk: 154, 191, 193, 194, 197, 204, 205, 220, 222, 223, 226, 227, 229, 252, 481, 482
Arslan: 110
Arslan Ağa: 486
Arslan Paşa: 378
Arşidük Ferdinand: 407
Arşidük Mathias: 406, 408
Artukabâd (Artova): 48, 238 248
Artukova: 111
Asi İlyas Paşa: 465
Astarhan (Ejderhan): 386, 397
Asya: 96, 197
Aşağı Yeşilırmak: 48
Aşık Paşa: 468
Aşıkpaşazade: 236, 242, 249, 255, 269, 270, 275, 277
Atabeg Berkuk: 103
Atabeg Emir Özbek: 110, 125, 249, 256
Atabekü'l-Asâkir Emir Özbek ez-Zâhirî: 266, 267, 269, 272, 273, 274, 275, 276
Atabegler Yurdu: 336, 341
At-çeken: 299
Atmaca Bey: 243
Atmeydanı (Sultanahmed Meydanı): 403, 487
Atpazarı: 25
Attik: 227
Attika Düşesi Antonio I. Acciajoli: 190
Avcı: 239

Avlonya: 193, 230, 352, 483, 484
Avrupa (-lı, -lar): 27, 28, 34, 62, 63, 150, 151, 160, 161, 213, 214, 220, 225. 227, 230, 234, 257, 258, 259, 260, 264, 315, 325, 333, 348, 349, 351, 354, 361, 368, 369, 370, 387, 388, 411, 413, 417, 418, 466, 467 483, 484, 499
Avşar: 113, 117
Avusturya (-lı, -lar): 160, 322, 324, 326, 327, 334, 341, 356, 367, 371, 372, 373, 374, 376, 378, 379, 393, 397, 399, 403, 404, 405, 406, 408, 409, 414, 421, 422, 423, 426, 476
Ayas: 115, 120, 124, 248, 259, 272, 275
Ayas hisarı: 268, 271
Ayasluğ (Selçuk): 59, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 173, 188
Ayamavra: 230, 353, 357, 482
Ayasofya: 213, 217, 218, 391, 448, 495, 506
Ayas Paşa: 255, 352
Ayas Yolu: 272
Aydın: 28, 35, 59, 66, 67, 68, 81, 135, 141, 156, 157, 177, 178, 187, 210, 235, 317, 425, 455, 460
Aydın Bey: 69
Aydınoğlu: 66, 146, 168
Aydınoğlu Mehmed Bey: 59, 64
Aydınoğlu Umur Bey: 146(n)
Aydın Oğulları: 61, 62, 65, 69
Aydın Oğulları Beyliği: 63, 154
Aydın Paşa: 467
Aydos: 318
Ayıntab: 105, 117
Aynaroz: 182
Ayrızerbe (Anazarba): 272
Ayşe Hatun: 109, 181
Ayvansaray: 214
Azab Bey: 170, 233
Azak: 334
Azak kalesi: 481
Azak denizi: 494
Azarmelek: 69
Azerbaycan: 23, 92, 163, 192, 193, 240, 295, 296, 331, 333, 396
Aziz Efendi Tekkesi: 391
Aziz Mahmud Hüdaî Efendi (Üsküdarlı): 429, 439, 449
Azimizâde Halefî: 486
Aztek: 417

— B —

Babaîler: 23
Baba Ömer: 460
Baba Tekeli: 282
Bab-ı Hümayun: 440
Babofça: 376, 406
Babuk Moğollar: 46
Babukoğlu Ali Paşa: 50
Baburlu Hükümdarı Hümayun: 363
Babu'z-Zuveyle: 309
Babü'l-Melik: 272
Babülmendeb: 364
Babüssâde: 440
Babüsselam: 440
Baç(Bacs): 323
Bafra: 52, 162, 232
Bağdat: 163, 330, 331, 332, 333, 335, 341, 396, 420, 424, 449, 450, 451, 452, 453, 457, 459, 465, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 483, 485, 487, 488, 502
Bağras: 248
Bağras dağı: 268, 272
Bağras geçidi: 272, 273
Bahadır Giray: 481

Bahçe: 112
Bahtî: 430
Bakırköy: 503
Baki Paşa: 439
Balaban Bey: 190
Balaban Paşa: 223
Balat kapısı: 493
Balear adaları: 351, 358
Balıkesir: 145, 148, 168, 455, 465, 466
Balık hisarı: 207
Balım Sultan: 112
Bâlî Bey: 263, 296, 322, 378
Balkan (-lar): 64, 146, 147, 149, 150, 151, 153, 154, 156, 159, 167, 197, 203, 209, 220, 221, 224, 226, 372
Balkan dağları: 152
Balkan devletleri: 226
Balkan hristiyanları: 218
Balkan Yarımadası: 151, 155
Baltaoğlu Süleyman Bey: 172, 214, 215
Balyos Alvise Contarini: 483
Banat arazisi: 376
Barata: 375
Baron de Mollard: 423
Barbaros Hayreddin Paşa: 347, 348, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 365, 388
Bargiri: 337
Barsbay: 32, 107, 363
Basra: 341, 348, 365, 367, 451
Basra havzası: 480
Basra körfezi: 365, 366
Başbakanlık Osmanlı Arşivi: 42
Başbey Eminek: 232, 233
Başdefterdar Salih Paşa: 499
Baş Sarız Yaylağı: 329
Baş Tepe: 395
Batı (-lı, -lar): 133, 134, 137, 149, 213, 220, 222, 224, 229, 235, 241, 245, 262, 271, 285, 295, 307
Batı Akdeniz: 359, 360, 389
Batı Anadolu: 141, 156, 157, 210, 385
Batınî (-lik, -ler): 201, 293
Batı Trakya: 150, 151
Bayat (-lar): 113, 117, 124
Bayat Türkmenleri: 115
Baybars, (Memlûk sultanı): 25, 42, 120
Bayboğa: 114
Bayburt (-lu): 296, 301, 302, 425, 457
Bayezid: 40, 124, 152, 212, 230, 244, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 262, 263, 265, 266, 267, 268, 270, 271, 274, 275, 277, 278, 279, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 292, 293, 339, 340, 343, 344, 345, 346, 474, 491
I. Bayezid: 48, 106
II. Bayezid: 109, 110, 264, 295, 301, 328, 347, 348, 362, 383
Bayezid Çelebi: 245, 253
Bayezid Paşa: 31, 178, 183
Bay Hoca: 139
Bayındır: 113
Bayındıroğlu: 38
Bayındıroğlu Yusufça Mirza: 242
Bayram Paşa: 473, 474, 475, 476, 477
Bayrampaşa deresi: 214, 215, 216, 217
Bay Sungur Mirza: 485
Beçe: 375
Beçkerek: 375
Beçne: 323
Bedestan: 443
Bedreddin Bağdadî: 199
Bedreddin Hotenî: 24, 25

Bedreddin İbrahim: 43, 83
Bedreddin Murad: 72
Bedreddin Tenisî: 199
Beğdili: 113
Behçetü't-Tevarih: 33
Behisni (Besnî): 102, 106, 119, 303, 305
Behmenîler: 266
Behram Ağa: 301
Behram Paşa: 329, 385
Bekir Subaşı: 450, 451
Bekir Paşa: 451, 476
Beklemiş: 103, 114
Bektaş Ağa: 503, 504
Bektaş Han: 477, 478
Bektaşoğlu Emîr Ömer Bey: 38, 242, 245
Bektutiye camii: 112
Belgrad: 195, 221, 222, 315, 316, 319, 321, 322, 348, 370, 372, 376, 379, 380, 383, 384, 400, 404, 405, 406, 408, 474
Belgrad kalesi: 196
Belgrad köyü: 316
Bender: 348
Bender-i Aden: 279
Bender-i Cidde: 278
Bengi Ali Bey: 178, 186, 187
Beni Hafs hânedanı: 350
Benlü Hatun: 109
Berat: 222
Berdi Bey: 108, 123
Berdi Bey(el-Muhammedî, ez-Zâhiri): 248
Bergama: 145, 288, 455, 466
Berkuk: 48, 49, 102, 106, 116, 162, 163
Beroya: 170
Bertrandon de la Broquiere: 121
Besarabya: 435
Beşiktaş: 214, 275, 355
Bete adası: 363
Bethlen Gabon: 434, 476
Beyce (Yekçe) Bey: 126
Beykoz: 487
Beylerbeyi Turgud Paşa (Reis): 360
Beyoğlu: 214
Beypazarı: 197
Beyşehir: 30, 31, 33, 34, 35, 36, 55, 56, 57, 81, 152, 194, 195, 197, 235, 237, 460, 465
Beyrut: 315
Bıyıklı Mehemed Ağa: 302, 303, 306
Biçeroğlu Hamza: 177
Biga: 287
Biga suyu: 183
Bihar: 247
Bihke: 400
Bilbis: 307
Bilecik: 140
Binboğa: 97
Bingöl: 331
Bire (Birecik): 115, 267, 475
Birecik naibi: 103
Birgi: 59, 60, 63, 64, 65, 66
Birgili Ataullah Efendi: 383
Bitlis: 303, 331, 341
Bizans (-lı, -lar): 62, 68, 71, 78, 91, 96, 99, 138, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 158, 161, 170, 181, 183, 185, 188, 189, 190, 192, 197, 200, 202, 203, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 216, 218, 220, 223, 227, 252, 311, 497
Bizans İmparatoru: 61, 140, 156
Bizans İmparatoru Manuel: 160, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 185
Bocskay: 421
Bodrum: 318
Boğaz (-lar): 145, 191, 231, 443,

488, 503
Boğaziçi: 161, 214, 488
Boğdan: 220, 224, 230, 232, 262, 263, 291, 347, 348, 352, 400, 404, 422, 428, 434, 435, 436, 457, 473
Boğdan Beyliği: 263
Bohemya: 59, 64
Boislamy: 259
Bolayır: 147, 184
Bolivya: 417
Bolu: 135, 313, 475
Bolvadin: 56, 337
Bonsuz: 24, 83
Bonsuz Oğulları: 41, 42, 43
Bornu Sultanlığı: 399
Bosna: 150, 152, 154, 160, 188, 196, 222, 225, 227, 229, 252, 264, 293, 335, 374, 378, 379, 410, 450, 457, 473, 476, 481, 503
Bostanzâde Yahya Efendi: 44, 437
Bourg-Neuf (Yeni Burç): 259, 260
Bourg-Neuf şatosu: 259
Boyarlar: 169
Bozcaada: 60, 499
Bozcaoğlu Halil: 124
Bozkır: 460
Bozkırlı Derell Halil: 465
Bozkurt Bey: 111
Bozok (Maraş-Elbistan bölgesi): 238
Bozok (Yozgat): 97, 111, 112, 113, 114, 124, 126, 128, 135, 164, 248, 251, 274, 302, 328, 387
Bozoklar: 266, 267
Bozok Türkmenleri: 101
Börklüce Mustafa: 177, 178
Brandenburg: 373
Brezdin: 247
Buçuktepe: 203
Budin: 316, 323, 324, 325, 327, 328, 372, 374, 376, 405, 406, 408, 422, 423, 435, 476, 491
Budin Beylerbeyi: 379
Buhara: 411
el-Buheyre: 309
Bulak: 308
Bulgar (-lar): 68, 146, 160, 240
Bulgar dağı: 240, 270
Bulgaristan: 169, 173, 200, 227, 263
Bulgar kralları: 154
Bulgarlu: 239
Bulgar Prensi İvan Aleksandr: 151
Burak Bey: 172
Burak Reis: 264
Burdur: 135
Burgaz: 149, 285
Burganya: 227
Burhaneddin Musa Bey: 27
Burhan-ı Ali Sultan: 334
Bursa: 29, 30, 40, 65, 135, 140, 141, 142, 143, 165, 167, 168, 169, 172, 179, 181, 183, 186, 205, 244, 255, 262, 276, 287, 288, 289, 290, 305, 424, 425, 428, 430, 472
Burtuluş: 50
Busbecq: 376
Busiko: 84
el-Buta: 309
Bükreş: 404
Büyükada: 215
Büyükdere: 316
Büyük Selçuklular: 136

— C —

Caber kalesi: 136
Cadı Osman: 465

Cafer Bey: 311
Cafer Kaptan: 311
Cafer Paşa: 396, 405
Cağalazâde Mahmut Paşa: 425
Cağalazâde Sinan Paşa: 395, 396, 409, 415, 419, 420, 424
Câmi-i Cedid (Fâtih Camii): 285
Canbaz Giray: 481
Canberdi Gazali: 111, 315, 317
Canbolatoğlu Ali Paşa: 424, 425, 445
Canbulatoğlu Hüseyin Paşa: 420
Candar: 169
Candar ili: 176
Candar Oğulları: 21, 48, 88, 127, 153, 158, 159
Canibeg Giray: 427, 435, 454
Canik: 31, 48, 85, 174, 301
Canik bölgesi: 162, 159, 177
Caterino Zeno: 38, 242
Cebecibaşı: 445
Cebel Ahmar: 307
Cebel ü Lübnan: 315, 466
Cebelitârık: 354
Celal Bey: 259, 383
Celâleddin Habib: 45, 54
Celâlî (-ler): 409, 410, 415, 420, 421, 423, 424, 425, 426, 489
Celâli isyanları: 396
Celâlzâde: 292
Celalzade Mustafa: 294
Cem: 230, 276, 318
Cem Çelebi: 244, 253, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 264, 277
Cem Olayı: 281
Cem Sultan: 317
Cemşid: 424
Ceneviz (-li, -ler): 61, 68, 177, 186, 210, 213, 215, 220, 231, 233, 258, 361, 385, 391, 428
Cennetoğlu: 455
Cenova (-lı, -lar): 62, 183, 358
Cerbe adası: 356, 358, 359, 360
Cermen: 212
Ceyhan: 251, 268
Cezayir: 349, 350, 351, 355, 358, 360, 482, 483, 484, 497, 498
Cezayir-i Garb: 387, 388, 389
el-Cezire: 303
Chambery: 258
Charles: 262
Charles (Savoi dükü): 258, 355
VIII. Charles: 259, 260
IX. Charles: 388
Chefersa: 241
Chod Kiewicz: 435
Cibal Bölgesi: 385
Cibali kapısı: 468
Cidde: 279, 362
Ciğerdelen: 406
Cihangir: 337, 339
Cihanşah (Karakoyunlu beyi): 193, 485, 486
Cimri: 41, 71, 72
Cinci Hoca: 506
Cincife: 329
Civan Kapucubaşı: 494
Cizre: 303
Comte Althan: 423
Cornelius: 326
Crispo: 352
Cüneyd (Ömeroğlu): 28
Cüneyd Bey (Aydınoğlu): 30, 64, 66, 67, 68, 69, 108
Cüneyd Bey (İzmiroğlu): 169, 174, 178, 179, 182, 183, 188

— Ç —

Çağatay (-lar): 161, 192
Çağatayca: 300
Çağdaş Batı: 488
Çaldıran: 111, 297, 302, 303

Çaldıran ovası : 298
Çaldıran sahrası : 299
Çaldıran savaşı: 299, 302
Çalı Bey: 176
Çamurlu: 172
Çanad: 375
Çanakale: 39
Çanakkale Boğazı: 62, 211, 243, 384, 499, 500, 503, 506
Çandarlı: 216
Çandarlı Ali Paşa: 154, 169
Çandarlı Halil Paşa: 198
Çankırı: 91, 135, 176, 289
Çarşamba: 85, 90, 162, 177
Çarşamba suyu: 28, 36, 157, 237
Çaşnigir kapıları: 25
Çatalca: 264
Çavuş-başısı Bâli Ağa: 289
Çaygazan. 46
Çaygazan Moğolları: 46
Çekmece: 472
Çelebi Mehmed : 30, 31, 32
Çelebioğlu Ali Paşa: 470
Çelebi Sultan Mehmed: 106, 165, 167, 168, 170, 171, 172, 173, 175, 176, 234, 236, 255
Çemhal müziği: 458
Çemişkezek Beyi Kürt Hasan: 232
Çepni Şah Ali Sultan: 335
Çerkez: 267, 307, 308, 309, 318
Çerkez Hasan Paşa: 452
Çerkezistan: 233
Çerkez Kölemenleri: 364
Çerkez Mehmed Paşa: 449
Çermük: 296
Çeşme: 498
Çeşmi Efendi: 468
Çimpe (Çimbi): 147
Çirmen: 248
Çirmen savaşı: 151
Çoban: 49
Çoban Mustafa Paşa: 318
Çoban Oğulları: 93, 96, 138
Çobanoğlu Timurtaş: 27
Çopur Bekir: 446
Çorlu: 149, 282, 311
Çorum: 48, 135
Çorumlu sahrası : 159
Çubuk ovası : 164
Çuka: 352
Çukurbostan: 493
Çukurçemen (Larende yakını): 256
Çukurova : 113, 115, 119, 120, 121, 123, 125, 126, 127, 129, 135, 251, 266, 271, 274, 276, 277, 287

— D —

Dağıstan : 334, 427
Dağlar Delisi Süleyman : 460
Dalmaçya: 354
Dan: 169, 175, 189, 205
Danişmendiye: 46
Danyal Mirza: 485
Darende: 98, 103, 104, 108, 288
Darussaade ağası: 497
Daru'l-hadis: 207
Daru'l-hilâfe : 39
Daru'l-huffaz : 42
David Komnenos: 232
Dauphiné: 258
Davud: 110
Davud Bey: 201
Davudoğlu Halil Bey: 124
Davut Paşa: 37, 38, 240, 242, 245, 264, 266, 270, 274, 287, 434, 445, 448, 449, 474
Dayı Karaca Bey: 203, 204, 213, 214, 221
Debbağzâde Mehmed Efendi: 436
De Bréve (Fransız elçisi): 411
Debrava: 365

Defterdar: 215
Defterdar Mustafa Paşa: 461
Defterdar Ömer Efendi: 466
Defterdar Piri Çelebi: 299
Defterdar Sarı İskender Çelebi: 332, 333, 335
Değirmendere: 171
Dekkan: 266
Deli Hasan: 409, 410
Deli Hüsrev: 425
Deli Hüseyin Paşa: 499, 500, 503
Deli İlahi: 460, 465
Dellorman: 178, 200
Deli Yusuf Paşa: 458
Demirhan Bey: 145
Demirkapı (Derbent): 115, 394, 395
Demirkapılı Halil Paşa: 469
Denizli: 135, 455
Derbend: 171, 272
Dergüzin: 332, 458
Derne: 480
Derr: 365
Derteng: 480
Derteng kalesi: 479
Derviş Ağa (Yeniçeri Ağası): 442, 444
Derviş Bey: 127, 128
Derviş Mehmed: 451
Despot Dimitrios: 213, 224
Derviş Paşa: 420
Develi: 30, 36, 37, 237, 239
Develi Hisar: 39
Develi-Karahisar (Yeşil Hisar): 25, 26, 32, 243
Devlet Giray (Kırım hanı): 342, 343, 386, 453
Devlet Hatun: 181
Dev Süleyman Paşa: 408
Dımaşk: 100, 114, 272, 273
Dicle: 162, 244, 477
Diet Meclisi: 388
Dilaver Paşa: 435 439
Dimetoka: 61, 147, 149, 150, 285, 301
Dimitrios Laskaris Leontarios: 179, 182, 183, 223
Diniester: 347
Dişlenk Hüseyin Paşa: 455, 457
Diu: 362, 363
Divân-ı hümayun: 301
Divriği: 104, 161, 288, 304
Diyarbekir: 36, 52, 94, 109, 110, 295, 302, 303, 306, 328, 331, 332, 335, 336, 337, 339, 414, 419, 420, 427, 435, 450, 451, 458, 459, 469, 471, 475, 477, 479
Dizdârzâde Mehmed Bey: 318
Dizmar: 396
Dobrekoz: 374
Dobruca: 225, 343
Dobruca Tatarları: 457
Documenti: 271
Doğan: 257
Doğancık Bey: 85, 90
Doğancıoğlu: 116, 117
Doğan Paşa: 75
Doğu: 207, 220, 302, 327, 330, 334, 337, 361, 364, 370, 411
Doğu Akdeniz: 317, 342, 348, 358, 386
Doğu Anadolu: 29, 133, 246, 337
Doğu Avrupa: 414
Doğu hristiyanları: 218
Doğu Roma İmparatorluğu: 220
Doğu Trakya: 149
Domaniç: 139
Dombavar: 374
Dominique: 61
Domuzoğlan: 126
Don (Ten): 347, 386
Don Alverez: 359
Don Juan: 389

Don Kazakları: 481
Don Sebastian: 398
Drama: 151
Draman: 493
Drava vadisi: 326
Dregely: 376
Duça Mehmed Paşa: 482
Duducu Hasan: 470
Due de Bourbon: 259
Dukakinler: 205
Dukakinoğlu: 290
Dukakinoğlu Ahmed Paşa: 290
Dukakinzade: 299, 300, 301
Dukakinzade Ahmed Paşa: 294
Dukas: 65
Dulkadır (-lı, -lar): 32, 97, 103, 105, 110, 122, 123, 124, 186, 195, 237, 238, 247, 248, 251, 266, 267, 275, 295, 346
Dulkadır Beyliği: 98, 111, 112, 247, 248, 304
Dulkadır ili: 109
Dulkadırlı Mehmed Han: 343
Dulkadırlı Muhammed Halife: 394
Dulkadırlı Süleyman Bey: 195, 205, 236
Dulkadırlı Türkmenleri: 102, 237, 298
Dulkadırlı Zünnun: 126
Dulkadır memleketi: 303
Dulkadıroğlu: 99, 119, 127, 295, 306
Dulkadıroğlu Beyliği: 163
Dulkadıroğlu Halil: 115, 116
Dulkadıroğlu Mehmed Bey: 107
Dulkadıroğlu Nasırüddin Mehmed Bey: 33, 195
Dulkadıroğlu Süleyman Bey: 33, 35, 36
Dulkadıroğlu Şahbudak: 124
Dulkadır Oğulları: 104, 109, 110, 111, 116, 122, 163
Dulkadır Türkmenleri: 328, 329
Dulkadır Ülkesi: 321
Dursun Bey: 145
Döğer: 113
Düldül Dağı: 99, 101
Dündar Bey: 123, 138
Dündarlu: 239
Dürzî (-ler): 315, 397, 424, 466
Düzmece Mustafa: 184, 343

— E —

Hz. Ebû Bekir: 276, 480
Ebubekir Tihranî: 51
Ebû Eyyub el-Ensarî: 218, 383, 431, 449
Ebu'l-Fadl Mehmed Efendi: 295
Ebu'l-Ferec: 116, 117, 118
Ebu'l-Feth: 51
Ebû Mervan Abdülmelik: 389
Ebû Said Bahadır Han: 97, 114
Ebû Said Kansuh: 277
Ebussuud Efendi (Şeyhülislâm): 383, 384, 391, 497
Ece Halil: 145
Edirne: 67, 148, 149, 150, 156, 160, 168, 170, 172, 179, 182, 183, 196, 198, 200, 203, 205, 209, 210, 211, 213, 214, 232, 245, 263, 281, 282, 285, 291, 293, 305, 321, 374, 391, 404, 430, 434, 470, 474, 487, 497
Edirnekapı: 214, 215, 285
Edward Barton: 412
Ege Denizi: 227
Eflak (-lılar): 29, 158, 160, 169, 176, 177, 182, 188, 189, 195, 197, 202, 204, 205, 220, 224, 225, 227, 230, 263, 291, 400, 401, 404, 428, 435, 457, 473
Eflak Voyvodası Mihail: 404

Eflak Voyvodası Mirça: 159, 169
EflatunBey (Ramazanoğlu): 266
Eflatun pınarı: 38, 242
Ege: 62, 157, 220, 353, 354
Ege Denizi: 157, 220, 221, 228, 361
Eğil: 303
Eğri: 376
Eğriboz: 190, 356
Eğriboz adaları: 157
Eğridir: 30
Eğri Fatihi: 412
Eğrigöz: 152, 288
Eğri kaleleri: 378
Eğrikapı: 213, 217
Eğri seferi: 404
Ehl-i beyt: 291
Ehl-i Sünnet: 292
Ehl-i Şia: 292
Ejderhan (Astarhan): 397
Ekber Şah: 485
Elbistan: 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 112, 114, 117, 119, 163, 266, 275, 302, 303
Elbistan sahrası: 267
Elbistan Türkmenleri: 106
Eleşkird: 192, 297, 340
I. Elizabeth: 412
Elkas Mirza: 333, 334, 335, 336
Emanet-i hamr: 430
Emir: 288
Emir Ahmed: 49
Emir-i Ahur: 267
Emir-i Ahur Kansuh: 268, 269, 272
Emîr-i Ahur-ı sâni Cani Bey Habib: 267
Emîr-i Ahur es-Sâni Seyfeddin Barsbay el-Eşrefî: 246
Emîr Ali Çelebi oğlu Ahmed Çelebî: 239
Emir Allan: 308
Emir Argun: 101, 114
Emir Arıktay: 100
Emîr Aynal: 267
Emir-i azam Karaman b. Savcı: 81
Emir Bayboğa: 100
Emîr Canbulat b. Yaşbek: 276
Emîr Cani Bey Kulaksız: 248
Emîr Cemaleddin Yusuf el-Kabunî: 246
Emir Çekim: 116, 117
Emir Çoban: 26, 56, 79, 80
Emir Çöğen: 102, 103
Emir Demirtaş: 116
Emir Eretna: 97, 99
Emir Eyluk: 123
Emirgan: 494
Emir Güne Han: 426
Emir Han: 393
Emir Hoşkadem Nâsırî: 35
Emirü'l-Haczade Ömer: 78
Emir Hüseyin: 279
Emir Karategin: 91
Emir Koçkar: 186
Emîr Korkmaz (Maanoğlu): 397
Emir Kosun: 99, 186
Emir Kulaksız: 108
Emîr-i Meclis Özdemir: 268
Emir Mogulbay: 267
Emir Mustafa: 362
Emiroğlu: 471
Emir Özbek: 108, 268, 269
Emir Özbek es-Sayfî: 267
Emir Özdemir: 267
Emirü's-Sevahil: 77, 78
Emirü's-Sevahil Hoca Yunus: 25
Emir Seyfeddin: 102
Emir Seyfeddin Bay Demir: 114
Emir-i Silah Timrazu'ş-Şems 272
Emir Sultan: 66, 67, 183, 185

Emir Tanıbek: 120
Emir Yezbek: 109
Emir Yılboğa: 116
Enderun: 318, 467, 484, 490
Endülüs: 349
Enes: 224
Epir: 227
Erasmus: 369
Erciş: 331, 335, 337
Erdebil: 291, 333, 340, 427, 471
Erdel: 196, 197, 322, 323, 337, 347, 375, 376, 378, 379, 404, 408, 421, 422, 434, 476
Erdel banlığı: 372
Erdilan: 336
Erduvan: 110
Erduvane: 110
Ereğli (Konya): 23, 37, 239, 240, 256, 268, 275,
Ereş: 394
Eretna: 45, 46, 85, 86, 104
Eretna Bey: 98
Eretna Beyliği: 21, 145, 149, 155
Eretnaoğlu Ali Bey: 50
Eretnaoğlu Gıyaseddin Mehmed Bey: 101
Eretnaoğlu Mahmud Bey: 101
Eretnaoğlu Mehmed: 45
Eretna Oğulları: 27, 51, 99, 102
Ergani: 304
Ergani köprüsü (Uzun köprü): 207
Ergiri: 193, 194
Erivan: 411
Ermenak: 23, 24, 25, 30, 36, 39, 78, 79, 237, 243
Ermeni (-ler): 26, 27, 78, 99, 100, 113, 114, 218, 427
Ermenibeli: 139
Ernez: 229
Ersek: 482
Ertuğrul: 48
Ertuğrul Bey: 136, 137, 138, 139, 143
Erysus: 182
Erzincan: 48, 49, 50, 54, 102, 109, 163, 177, 232, 245, 295, 296, 301, 302, 335, 457,
Erzurum: 51, 53, 77, 109, 135, 301, 332, 335, 337, 339, 341, 394, 409, 414, 419, 445, 449, 457, 464, 470, 475, 495
Erzurum kalesi: 446
Esad Efendi (Şeyhülislâm): 433, 439
Eski Cami: 128
Eski Saray: 285, 441
Eskişehir: 135, 168, 255, 287, 289, 460, 470, 476
Eskitepe: 296
Eski Zağra: 282
Eskü: 285
Eslemezoğlu Mehmed: 124
Estergon (Esztergom Gran): 326, 404, 421, 423
Estergon kalesi: 400
Eşref Barsbay: 56, 95, 195
el-Eşrefî: 247
Eşrefoğlu Süleyman: 26, 55
Eşref Oğulları: 28
Eşref Oğulları Beyliği: 57
Etienne Bocskay: 421, 422, 423
Etienne Bethlen: 476
Evliya Çelebi: 486
Evrenos Bey: 148, 151, 156, 159, 171
Evrenosoğlu: 194
Evrenosoğlu Ali Bey: 193, 195, 196
Evrenosoğlu İsa Bey: 222, 226
Evrenos Oğulları: 125, 273, 182
Eylük: 122
Eyüb: 293, 300, 304

Eyüb medresesi: 34, 293
Ezdebir: 50

— F —

II. Fahreddin: 397
Fahreddin Ahmed Bey: 27, 31
Fahreddin İsa Bey: 64
Faik Bey: 292
Farsça: 127, 238, 293, 300, 43?
Fas: 389, 398
Fatih Camii: 312, 447, 468
Fatih Kanunnâmesi: 419
Fatih Sultan Mehmed: 36, 37, 39, 40, 83, 108, 109, 123, 205, 225, 226, 228, 229, 230, 231, 232, 234, 235, 236, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 251, 252, 253, 262, 293, 311, 315, 361, 383, 386, 438
Fatsa: 85
Feke: 248
Feodoroviç: 481
Ferdi: 391
Ferdinand: 273, 274, 323, 324, 325, 326, 327, 347, 358, 371, 375, 376, 378
Ferhad Bey: 267, 268
Ferhad Paşa: 111, 315, 321, 364, 395, 396, 398 403, 404
Feridun Bey: 277
Ferruhşad Bey: 294, 301
Fetret Devri: 165, 167, 168
Feyyaz Bey: 107, 110
Fıraki: 391
Fırat: 103, 117, 238, 244, 305
Fırat nehri (Kara-su): 296
Filâbad çayırı: 294
Fil Çayırı: 293
Filibe: 150, 171, 404
Filistin: 260, 307, 314
Fil Yakub Paşa: 331
Firenk (-ler): 199
Firuz Ağa: 211
Firuz Bey: 156
Firuzoğlu Ali Bey: 185
Fizan: 399
Floransa: 197, 260, 271, 358, 428, 466, 482
Foça: 61, 173, 183, 229
Francesco di Prioli: 272
François: 370, 371
I. François, 322, 351, 369
Frank: 77
Fransa: 160, 227, 257, 258, 259, 260, 262, 317, 355, 356, 357, 358, 370, 386, 388, 391, 398, 411, 417, 418, 428, 491
Fransız (-lar): 121, 212, 222, 264, 322, 357, 358, 366, 369, 370, 374
Fransisken tarikatı: 221
I. Fransuva (Fransa kralı): 355
Frederich: 262
Frenk Süleyman: 257
Fülek kalesi: 376

— G —

Galata: 213, 218, 443, 467
Galata Burnu: 214
Galata kadılığı: 496
Ganizâde Nadiri: 488
Gao: 362
Garb Bohtorlar: 307
Garb Ocakları: 498
Garb Serdarlığı: 419
Garzan: 303
Gavur (Amanos): 97, 103
Gavur İzmir: 59
Gavur İzmir kalesi: 173
Gazali: 315
Gazanfer Bey: 361
Gazi: 134, 139
Gazi Bey: 85, 123, 411

Gazi Fazıl Bey: 145
Gazi Giray: 394, 453
Gazi Hüsrev Bey: 325
Gazi Mahmud Bey: 141
Gazze: 113, 117, 255, 307, 311
Gazze Beyi Mustafa: 364
Geben: 99
Geben kalesi: 100
Gebze: 251
Gebze kadısı Fazlullah: 171
Gedik Ahmed Paşa: 38, 39, 40, 83, 218, 229, 230, 233, 240, 242, 243, 244, 245, 256, 257
Gedik Han: 283
Gedik Nasuh Bey: 255
Gelibolu: 147, 148, 151, 169, 176, 179, 182, 183, 184, 191, 229, 253, 264, 270, 290, 361
Gelibolulu Alî: 401
Gelibolu Sancakbeyi Hamza Bey: 215
Gelibolu sırtları: 190
Gelibolu yarımadası: 147
Gemlik: 144, 287
Gence: 396, 420
General Basta: 422
General Katzianer (Koçyan): 371
General Lodran: 371
Gennadios: 218
Georges Brankoviç: 221, 222
Georgios Skolarias: 218
Georgy Brankoviç: 196
Gerger: 119
Gergi Araniti: 193
Germihisarı (Hexamilion): 228
Germiyan: 35, 59, 61, 67, 71, 73, 75, 81, 210, 235
Germiyanlı Alişir: 73
Germiyanoğlu: 168, 185
Germiyanoğlu Süleyman Bey: 74
Germiyanoğlu Süleyman Şah: 152, 181
Germiyanoğlu II. Yakub Bey: 182, 185
Germiyan Oğulları: 134, 140, 153
Gevele kalesi: 24, 36, 37, 56, 236, 238, 239
Geyhatu: 73, 95
Gıyaseddin: 125
Gıyaseddin Cem Çelebi: 244, 255, 266
III. Gıyaseddin Keyhüsrev: 25, 26, 55, 72, 78, 94, 132
II. Gıyaseddin Mesud: 26, 55, 72
Gıyaseddin Siyavuş (Cimri): 25, 26
Gilan: 330
Giosafat Barbaro: 242
Giovaggi Mocenigo: 35, 235
Giovanni Adorno: 183
Giovanni Dario: 258, 359
Giray: 95
Giresun: 162, 425
Girit: 482, 483, 497, 499, 500, 502, 503, 506
Girit adası: 353
Giustinianiler: 385
Gize: 309
Gnido adası: 317
Gonzega: 359
Gora: 400
Gorgorum: 55
Gorigos (Kız kalesi): 27, 28, 39, 42, 200, 240, 242
Göğez: 242
Gök-su derbendi: 25
Göksun: 105, 111, 302
Göktay: 95
Göle (Gyula): 295, 378, 380
Görgös (Gorigos): 34, 38
Göknük: 161
Grand-Maitre Pierre d'Aubussan:

244
Gratz: 326
Grimanî: 265
Gucerat hükümdarı Bahadur: 363
Guinea: 361
Gurkanlı: 485
Guri medresesi: 310
Gülanber kalesi: 458
Gülek: 275
Gülek hisarı: 276
Gülek yolu: 271
Gülnar: 24
Gümülcine: 83, 89
Gümüş Boğa: 103
Gümüşhane: 232
Gümüşlü kümbet: 143
Gündüz Alp: 136, 137
Güneri Bey: 26, 43, 72
Güney Amerika: 417
Güney Arabistan: 369
Güneydoğu Avrupa: 155, 160
Güney İtalya: 230
Güney Kırım: 233
Güney Marmara: 147
Güney Sırbistan: 152, 221
Gündüzoğlu: 124
Gündüzoğlu Mehmed Bey: 124, 268
Gündüz Oğulları: 122
Günler (Günarlar köyü): 72
Gürcistan: 163, 164, 246, 333, 334, 336, 341, 393, 451
Gürcü (-ler): 221, 295, 297, 336, 395, 452
Gürcü Hatun: 69
Gürcü Mehmed Paşa: 445, 449
Gürcü Rıdvan: 465
Güvercinlik (Golumbaç): 194, 222
Güzelce Ali Paşa (İskenkövlü): 433, 434
Güzelcehisar: 182
Güzelce Kasım Paşa: 319

— H —

Habeş: 389, 436, 467
Habeşistan: 364, 365, 369
Habibe Selçuk: 54
Habil Efendi: 423
Habsburg hânedanı: 322, 324, 327, 372
Hâce-i Cihan (Hoca Mahmud Gâvân): 266
Hacı Bektaş: 112, 320
Hacı Bey: 245
Hacı Celaleddin: 83
Hacı Giray: 231, 232
Hacı İl Beyi: 145, 148, 150
Hacı İvaz Paşa: 174, 179, 181
Hacı Kutluşah: 101
Hacı Mehemmed: 241
Hacı Muhammed (Hive hanı): 386
Hacı Ömer Efendi: 437, 438
Hacı Şadgeldi: 47, 66
Hacı Şadgeldioğlu Emir Ahmed: 158
Hacı Şamlı : 425
Haçlı (-lar): 33, 34, 62, 65, 77, 160, 221, 228, 242, 245, 309 351, 356
Haçlı İttifakı: 227, 230
Haçlı ordusu: 152, 160
Haçlı seferleri: 113, 151, 216, 220, 222, 258, 260
Haç-ova: 404, 405, 409, 415
Hadım Ali Paşa: 110, 244, 256, 263, 266, 270, 271, 272, 273, 274, 282, 283, 376
Hadım Sinan Paşa: 11, 301, 302, 303
Hadım Süleyman Paşa: 230, 362,

363, 364, 365
Hadım Şahabeddin Paşa (Kula Şahin): 197
Hâdimü'l-Haremeyn eş-Şerifeyn: 306, 389
Hafız Ahmed Paşa: 450, 452, 453, 460, 462, 465
Hafsa (Havza): 69, 285
Hakkari: 336, 339
Halep: 48, 97, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 113, 114, 115, 116, 117, 120, 122, 124, 126, 128, 248, 249, 255, 256, 266, 268, 269, 272, 273, 274, 276, 303, 304, 305, 306, 310, 314, 315, 331, 335, 336, 339, 350, 367, 414, 420, 424, 426, 435, 445, 453, 458, 476
Halep kalesi: 315
Halep-Rodos yolu: 241
Halıcılar Köşkü: 468
Haliç: 169, 214, 215, 216, 217, 293, 311
Halife Maksut Han: 476
Halife el-Mütevekkil Alallah: 267, 305, 306
Halil Ağa: 445
Halil Bey: 101, 102, 103, 104, 105, 110, 125, 127, 211, 276
Halil Edhem: 23
Halilkarnas (Bodrum): 73
Halil Paşa: 203, 205, 215, 271, 272, 273, 427, 433, 449, 453, 456
Halilürrahman: 207
Halimi Çelebi: 301
Halkulvad (Gouletta): 350, 351, 389
Hama: 103, 105, 114, 361
Hamid: 68
Hamid-ili: 178, 182, 185, 187, 194
Hamidoğlu: 32
Hamidoğlu Hüseyin: 192
Hamidoğlu Osman Bey: 81
Hamid Oğulları: 21, 28, 57, 152, 153, 154, 156
Hamid Oğuları Beyliği: 56, 157
Hamza Bey: 32, 60, 67, 69, 107, 110, 120, 122, 191, 216, 217, 225
Hamza Mirza: 394, 395
Hamza Paşa Sarayı: 468
Handan Sultan: 419
Hanefî: 199, 450, 478
Hanefi mezhebi: 304
Hanya: 498
Han Yunus: 307
Harem: 474, 491
Haremeyn: 496
Haremi Hümayun: 438
Harem-i Şerif: 401, 430
Harezm: 45
Harput: 94, 101, 102, 103, 104, 108, 304, 424
Harpnut kalesi: 109
Hasan (subaşı): 69
Hasan Bey: 69, 90, 123, 177, 295
Hasan Bey-oğlu İsa Bey: 226
Hasan Beyzâde Ahmed Paşa: 486
Hasan Can (Hoca Sâdeddin Efendi): 300
Hasandağı: 50, 240
Hasan Dulkadir: 97
Hasan Halife: 462
Hasan Kalafat: 482
Hasan kale: 49
Hasan Murad Paşa: 245
Hasan Paşa: 282, 298
Has Balaban: 55, 72
Has Bey: 42
Haseki kadınları: 501
Hâtâ'î: 291
Hatemî: 391
Hatice Hatun: 181

Hatiroğlu Şerefeddin: 24
Hatir Oğulları: 24
Hatuniye medresesi: 42, 112
Hatvan: 374, 400, 421
Havale Kalesi (Güzelcehisar): 222
Havza: 162
Haydar Efendi 403
Haydar Mirza: 396
Haydar Paşa: 467
Haydaroğlu: 502
Hayır Bey: 306, 307, 310, 314, 314, 315, 318
Hayrabolu: 148
Hazar Denizi: 388
Hazaria (Gazaria) kolonisi: 231
Hazine-i hümâyûn: 258, 259
Hazreti Eyüb: 293
Hazreti Mevlâna: 470
Hemdemî Mehmed: 486
Hemdem Paşa: 287, 296
Hemedan: 451, 458
Hendek: 290
II. Henri: 371
Henri de Valios: 388
Henry Lello: 412
Herat: 191, 192, 411
Heratlı Mevlâna Haydar Acemi: 178
Hermannstadt: 33
Hersek: 225, 353
Hersekoğlu Ahmed Paşa: 253, 268, 270, 271, 272, 273, 275
Hersekzade Ahmed Paşa: 110, 264, 266, 283, 284
Hexamilion (Kesme-hisarı): 190, 203
Hezarpâre Ahmed Paşa: 501
Hırastoviç: 400
Hırvatistan: 322, 374, 378, 400
Hısnı: 303
Hızır: 299
Hızır Bey: 61, 63, 64, 176, 177
Hızır Beyoğlu Mahmud Paşa: 274
Hızır Beyoğlu Mehmed: 269
Hızır b. Mahmud: 43
Hızır Şah: 59
Hicaz: 247, 389, 439, 467
Hidemat-ı divaniyye: 464
Hind: 52, 363, 364, 365, 367, 369, 477, 485
Hind Denizi: 279, 348, 361, 362
Hindistan: 162, 266, 277, 362, 403, 411, 467, 485
Hind Okyanusu: 387, 389, 414
Hisar: 247, 331
Hizran (Hizan): 303
Hoca Mecdeddin: 73
Hoca Sadeddin Efendi (Şeyhülislâm): 274, 404, 405, 428, 472
Hollanda: 418
Honaz: 71
Horasan: 97
Horasan Ermenileri: 134
Horofkân: 277
Hoşgeldi: 122
Hoşkadem: 108, 236, 248
Hoşkadem en-Nâsır: 123
Hoten: 434, 435, 436, 438, 444, 454
Hoy: 299, 336, 393
Hoy kalesi: 71
Höyüklü: 328
Hristiyan (-lık, -lar): 23, 34, 60, 62, 64, 152, 170, 173, 197, 200, 205, 220, 222, 224, 228, 234, 235, 252, 257, 258, 259, 260, 310, 317, 318, 361, 443
Hristiyan Akdeniz: 358
Hulefâ-i Râşidîn: 294
Hulumiç: 264
Hunda Kübra: 117

Hurşit Bey: 231
Hürrem Paşa (Karaman Beylerbeyi): 328
Hürmüz: 277, 366
Hürrem Sultan: 333, 337, 338, 343, 344, 381, 383, 477
Hüsam Bey Çiftliği: 285
Hüsameddin b. Alişir (Germiyanlı): 26
Hüsameddin Çoban: 91, 92, 93, 96
Hüsameddin Hasan: 88, 90
Hüsameddin Hüseyin: 45, 54
Hüsameddin Mahmud Bey: 80, 81
Hüsameddin Mehmed Yavuz: 88, 90
Hüseyin: 467
Hüseyin Baykaraoğlu Bediüzzaman: 300
Hüseyin Bey: 258, 273, 288, 301
Hüseyin Hüsameddin: 85
Hüseyin Paşa: 328, 424, 448, 495, 499
Hüsrev Paşa: 306, 328, 394, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 465, 466
Hüsrev ü Şirin: 65

— I —

Irak: 47, 96, 162, 163, 420, 450, 451, 480
Irakeyn: 333, 450
Irakeyn Seferi: 349, 350, 351, 371
Irak-ı Acem: 332, 333
Irak-ı Arap: 49, 333
Ilgın: 35, 55, 56
Ilgın-eli: 235
Isparta: 135, 152
Istavroz Bahçesi: 466
Istyan Bathory: 388
Işık-Temur: 103

— İ —

İbn Battuta: 27, 59, 73,
İbn Bibi: 41, 93
İbnü'l-Haneş: 273
İbn İsmail: 273
İbn İyas: 269, 274, 277, 279, 303
İbn Kembal: 272, 275, 276, 277, 285
İbn Melek Müderris Muhiddin: 60
İbn Tagribirdî: 239
İbn Tulun: 275
İbrahim: 110, 430, 462, 474
İbrahim Bahadır Bey: 59, 64, 66, 69
İbrahim Bey: 26, 27, 33, 34, 35, 36, 38, 102, 118, 127, 186, 195, 197, 210, 211, 236
İbrahim Bey (Karamanoğlu): 41, 42, 43, 197, 199, 200, 204, 235, 247
İbrahim Bey (Ramazanoğlu): 32, 119
İbrahim Cafer Efendi: 403
İbrahim Gulşeni: 306
İbrahim Hacı: 239
İbrahim Paşa: 218, 362, 363, 365, 397, 406, 495, 502
İbrahim Paşa (Candaroğlu): 170, 171
İbretnâme: 438
İbrim: 365
İç Anadolu: 162
İçel: 30, 35, 38, 39, 40, 236, 238, 242, 243, 244, 387, 425
İç-il: 125
İçil Bölgeleri: 455
İdil (Volga): 386
İdris Alguma: 399
İdris-i Bitlisi: 275, 299, 303
İkinci Kosova: 34

İkinci Selim (Sarı Selim): 383, 391
İlaldı: 69.
İlhan Abaka Han: 45
İlhan Geyhatu: 26, 94
İlhanlı (-lar): 26, 27, 55, 56, 57, 73, 79, 80, 85, 93, 94, 95, 97, 112, 141, 300
İlk kapitülasyonlar: 156
İlok (İllok, Ujlak): 323
İlyas Bey: 66
İlyas Bey (Menteşeoğlu): 168
İlyas Paşa: 466, 467
İmadiye: 303
İmâm-ı Âzam: 332, 450, 477, 478
İmam Kulu Han: 394
İmparator V. Juannis: 158
İmparator Manuel: 161, 168, 169, 170, 171, 176
İmparator II. Rudolf: 401
İmroz, 228, 229
İnal: 318
İnallular: 117
İnaloğlu Hamza: 124
İnal Yusuf: 103
İnanç Oğuları: 71, 74
İnayet Giray: 481
İnceğiz: 171
İncili Mustafa Çavuş: 426
İnciryemez: 329
İnebahtı: 264, 265, 326, 353, 387
İnegöl: 139, 255
İnegöl tekfuru: 139
İngiliz (-ler): 222, 317, 398, 412, 417, 429, 434, 442
İngiltere: 160, 411, 418, 428, 491
İnka: 417
İnönü: 289, 460
İoannes Paleologos: 171
VIII. İoannes: 184, 188
İonnes Kananos: 184, 185
İpseli kalesi: 68, 190
İpşir Mustafa Paşa: 501, 502
İran: 92, 96, 97, 111, 112, 162, 242, 246, 292, 304, 305, 330, 334, 335, 346, 374, 386, 393, 394, 395, 396, 397, 409, 410, 411, 412, 414, 419, 420, 421, 422, 425, 426, 427, 431, 433, 451, 452, 458, 459, 469, 471, 474, 475, 477, 478, 479, 480, 481, 485, 491, 492
İran seferi: 110
İsa: 110, 125, 273, 329
İsabella (Leh kralının kızı): 371
İsa Bey: 32, 33, 43, 59, 63, 64, 65, 69
İsa Bey (Aydınoğlu): 163
İsa Bey (Özgüroğlu): 35, 203
İsa Çelebi: 67, 165, 167, 168, 187, 203
İsakçı: 435
İsa Ruhullah: 476
İsfehan: 296, 335
İsfendiyar: 89, 234
İsfendiyar Bey (Candaroğlu): 49, 89, 159, 168, 169, 177, 178, 182
İsfendiyaroğlu İsmail Bey: 231
İsfendiyaroğlu Kasım Bey: 216
İsfendiyaroğlu Kızıl Ahmed: 35, 236, 272
İsfendiyar Oğulları: 176
İshak Bey: 36, 38, 74, 75, 194, 236, 237
İshaklı (Isakçı): 263, 470
İshak Paşa: 35, 37, 43, 207, 214, 216, 225, 240, 253
İskefsir kalesi: 87
İskender: 192, 193, 194
İskender Bey: 222, 223, 227, 245, 273, 275, 363
İskender Çelebi bahçesi: 503
İskenderiye: 64, 79, 80, 277, 307,

311, 367
İskender Paşa: 202, 203, 205, 229, 264, 295, 300, 304, 336, 337, 434
İskender Paşa (Bosna valisi): 428
İskenderun: 272
İskilip: 49, 460
İskoçya: 160
İslâm âlemi: 199
İslâm Giray: 342, 395, 397
İspanya: 358, 359, 387, 418, 499
İspanyol (-lar): 276, 317, 388, 389, 417, 428
İspir: 295
İstanbul: 25, 35, 37, 38, 39, 43, 68, 83, 112, 125, 126, 144, 146, 150, 157, 161, 170, 171, 176, 179, 184, 185, 186, 191, 200, 209, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 220, 221, 224, 225, 227, 231, 232, 235, 236, 240, 241, 243, 245, 246, 251, 253, 258, 260, 263, 269, 270, 274, 276, 281, 282, 283, 284, 285, 287, 289, 291, 293, 300, 301, 303, 304, 305, 310, 311, 313, 315, 316, 319, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 331, 332, 333, 334, 336, 341, 342, 343, 348, 349, 350, 352, 372, 373, 374, 376, 379, 384, 386, 391, 395, 396, 397, 401, 405, 407, 408, 409, 410, 411, 414, 416, 419 421, 430, 436, 439, 442, 443, 444, 449, 454, 455, 457, 461, 462, 465, 466, 467, 468, 469, 472, 474, 476, 478, 481, 482, 485, 487, 493, 494, 495, 496
İstanbul Boğazı: 210, 211
İstanköy: 257
İstendil (Tenos): 352
İstoni: 372
İstoni Belgrad: 323, 374, 407, 408
İsveç: 473
İsviçre: 160
İşkodra: 223, 229
İtak: 303
İtalya: 160, 197, 224, 229, 260, 262, 264, 350, 370, 466, 483
İtalyan: 63, 252, 317, 407
İtalyanca: 433
İtalyan Cumhuriyetleri: 271
III. İvan: 242
IV. İvan: 343, 386, 388
İzladi: 198
İzmir: 39, 59, 62, 63, 64, 67, 68, 190, 229, 242
İzmir Beyi: 66
İzmiroğlu Cüneyd: 30
İzmiroğlu Hamza Bey: 172
İzmit: 141, 144, 179, 293, 470, 480, 490, 495
İznik: 140, 141, 143, 144, 173, 177, 185, 255, 390, 472
İznik-İzmit yolu: 141
İzvornik (Swornik): 226
İzzeddin Bey: 72
İzzeddin Hamza Bey: 119
İzzeddin Keyl:avus: 24, 92, 94
II. İzzeddin Keykavus: 78

— J —

II. Jacque: 240
Janaki Torzello: 197
Janos Zapolyai: 371
Janos Zsigmond: 372, 375, 379
Janus (Kıbrıs kralı): 32, 195
Jean: 27
Jean Albercht: 263
Jean Kantakuzenos: 146
II. Jean de Lusignon (Kıbrıs

kralı): 32, 235
Jean Hunyad (Hunyadi Yanoş): 221
Jeronymo Cantarani: 265
Jitva boğazı: 423
Jitvatorok: 421, 423, 431
II. Joachim: 373
Julie Montauro: 482

— K —

Kabartay: 386
Kâbe: 341, 430, 488
Kaçar: 298, 299
Kadıasker Mehemmed b. Feramürz: 205
Kadı Burhaneddin 28, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 86, 87, 88, 89, 90, 103, 104, 106, 156, 157, 158, 159, 161, 162
Kadı Cemaleddin Hotenî: 45
Kadı Çeşmesi: 468
Kadı İshak: 301
el-Kadı Muineddin Abdüllatif b. el-Acemî: 247
Kadızâde Ali Paşa: 423
Kadızâde Mehmed Efendi: 468
Kadirli: 114
Kafkas (-ya, -lar): 92, 161, 233, 346, 397, 471
Kâğıthane: 311
Kağıthane deresi: 214
Kahire: 32, 79, 98, 99, 101, 103, 109, 114, 118, 119, 121, 122, 186, 236, 246, 247, 249, 251, 256, 268, 269, 270, 271, 276, 277, 307, 308, 309, 310, 314, 319, 321, 366, 367
Kahkaha kalesi: 336
Kahta: 119
Kal'atu'r-Rum (Rum Kalesi): 267
Kalavun Yusuf Paşa: 446
Kalecik: 49, 176
Kalender: 329, 396
Kalender Çelebi: 329
Kalenderoğlu: 425
Kalgay Mehmed Giray: 453
Kalgaz Adil Giray: 394
Kalikut: 389
Kaliminos: 318
Kalmah: 50
Kamame Kilisesi: 260
Kambre: 369
Kameniçe: 435
Kameniçe kalesi: 473
Kameron adası: 279, 362, 364
Kamerüddin III: 23
Kandalor 77
Kandemir Paşa: 454, 481
Kandiye: 498
Kandiye kalesi: 500
Kangırı (Çankırı): 409
Kanı Bay (Kahire Muhtesibi): 235, 247, 288
Kanije: 406, 407, 408
Kanlu Mehmed Ağa: 455
Kansuh: 277, 310
Kansuh Elfî: 272
Kansuh el-Farsî: 275
Kansuh el-Gurî: 278, 281, 288, 291, 2[illegible], 302, 303, 304, 305, 306, 468
Kantakuzen: 62
Kantakuzenos: 61, 146, 147
Kanun-ı âl-i Osman: 490
Kanuni Sultan Süleyman: 111, 126, 310, 311, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 322, 324, 325, 326, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 339, 340, 341, 342, 344 345, 346, 347, 348, 352, 353, 356, 360, 361, 367, 368, 369, 370,

371, 372, 373, 374, 375, 378, 379, 380, 381, 383, 384, 385, 386, 388, 390, 397, 423, 427, 429, 430, 438 450, 458, 464, 470, 474, 484, 489
Kansuh Paşa: 467
Kanunnâme-i Âl-i Osman: 403
Kapıcı-başı Sinan Bey: 288
Kapıdağı: 145
Kapıkulu: 294
Kapıkulu Ocakları: 489
Kapistrano: 221
Kaplıca: 255
Kaplıca kapısı: 174
Koposvar: 376
Kaptan Cippigo: 242
Kaptan Hüseyin Paşa: 491
Kaptan-ı derya Cafer Paşa: 482
Kaptan-ı derya Kara Mustafa Paşa: 477, 482
Kaptan-ı derya Kılıç Ali Paşa: 388
Kaptan-ı derya Mustafa Paşa: 476
Kaptan-ı derya Piyale Paşa: 385
Kaptan-ı derya Recep Paşa: 454
Kaptan-ı derya Siyavuş Paşa: 477
Kapıcıbaşı Baltoğlu Süleyman: 198
Karaağaç: 152, 470
Kara Ahmed Paşa: 376
Kara Ali Ağa (Yeniçeri Ağası): 441
Karabağ: 300, 337, 394
Karabel: 52
Kara Boğdan: 342
Karaburun: 177, 178
Karaca Ahmed Bey: 288, 290, 294
Karaca Bey (Dulkadıroğlu): 98, 99, 100, 106, 114, 201, 216
Karacahisar tekfuru: 139
Karaca Paşa: 305
Karacapaşaoğlu İskender Çelebi: 274
Karaçinoğlu Ahmed: 302
Kara Cüneyd: 187
Kara Çavuş Mustafa Ağa: 503
Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi: 472, 486, 505
Kara Davud Paşa: 441, 442
Karadeniz: 61, 144, 146, 151, 161, 162, 211, 220, 227, 230, 231, 232, 233, 263, 386, 427, 428, 444, 455, 473, 481, 483
Karagöz Ahmed Paşa: 267, 269, 274, 282
Kara Halil: 171
Kara Han: 298, 303
Karaharman: 455, 480
Kara Hasan: 64, 172
Karahisar: 50, 141, 174, 177, 198, 274, 275, 301
Karahisar caniği: 85
Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar): 71, 72
Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar): 135, 313
Kara-İsalı (-lar): 244, 267
Kara İsalu Türkmenler: 127
Karakaş: 411
Karakaş Mehmed Paşa: 435
Kara Koncolos: 425
Kara Koyunlu (-lar): 23, 112, 177, 184, 244, 246
Kara Koyunlu Devleti: 23
Kara Mahmud: 466
Karaman (-lı, -lar): 23, 24, 25, 26, 27, 28, 31, 33, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 49, 67, 95, 107, 121, 127, 154, 187, 192, 195, 197, 198, 199, 203, 227, 236, 239, 273, 274, 287, 306,

329, 346, 387, 409, 435, 452, 456, 468, 470
Karaman Bey: 24, 69
Karaman Beyliği: 119, 125, 187, 256
Karaman Beylerbeyi Hadım Ali Paşa: 40
Karaman-ili: 24, 186, 211, 235, 236, 237, 238, 241, 242, 243, 244, 245, 249, 253, 255, 257, 266, 267, 269, 270, 271, 296, 298, 299
Karamanlı Hamza: 43
Karamanlı Mehmed Bey: 120
Karamanlu Türkmenleri: 298
Karamanî Mehmed: 218, 242, 253
Karamanoğlu: 33, 34, 35, 50, 52, 55, 161, 174, 190
Karamanoğlu Alaeddin Bey: 46, 115
Karamanoğlu İbrahim Bey: 82, 121, 122, 123
Karamanoğlu II. İbrahim Bey: 246
Karamanoğlu Kasım Bey: 224, 229, 241, 242, 243, 251, 255, 256, 257
Karamanoğlu Mehmed Bey: 31, 107, 118
Kara Mehmed: 115
Kara Murad Ağa: 503, 504
Kara Musa: 468
Kara Mustafa Paşa: 493, 496, 504
Karaman Oğulları: 23, 24, 25, 26, 30, 32, 48, 56, 57, 65, 68, 71, 75, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 106, 118, 119, 122, 134, 149, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 161, 162, 165, 169, 210, 223, 234, 241, 245, 251, 270
Karaman Oğulları Şehnamesi: 43
Karamürsel: 498
Karanbük Savaşı: 99
Karaoğlu Musa: 122
Kara Said: 409, 425
Kara Sakallı Konağı: 297
Karasi Oğulları: 21
Karasu: 456
Kara Subaşı Hasan: 66
Kara Taceddinoğlu Şarabdar İlyas: 185
Karataş: 238, 242, 270
Kara Tatar Bey: 52
Kara Tatarlar: 161, 164
Kara Timraz: 268
Kara Timurtaş Paşa: 152, 156, 157, 178
Karayazıcı Abdülhalim: 410
Karayılan: 470
Kara Yusuf: 163, 177, 193
Kara Yülük Osman: 50, 51, 52, 53, 89, 162, 192
Karçakay Hanı: 451
Kardinal Cesarini: 200, 202
Kardinal Legat: 242
Karesi: 61, 168, 274
Karesi Beyliği: 145
Karesi Oğulları Beyliği: 145
Karinâbâd (Karinovası): 159
Karlı: 239
Karnıyarık Kalesi: 411
Karpatlar: 195
Kars: 161, 300, 341, 394, 426, 427, 470, 480
Kars kalesi: 335
Kars Ovası: 339
Kasapoğlu Mahmud Bey: 235
Kasım (Candaroğlu): 110, 174, 236, 462, 474, 475, 491
Kasım Bey: 30, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 176, 239, 240, 326, 468
Kasım Çelebi: 167, 285, 304

Kasım b. Muhammed: 467
Kasımpaşa: 214, 215
Kasr-ı Şirin: 479, 480, 491
Kassaboğlu: 200
Kassabzâde Mahmud Bey: 200
Kastamonu: 30, 35, 45, 49, 85, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 135, 138, 153, 158, 159, 168, 174, 176, 203, 236, 289, 409
Kastelnova: 353, 371
Kastil Dukası Don Alvaro: 257
Kastriota: 194
Kâşân: 335
Katalan: 428
Kâtib Çelebi: 459, 486, 490
Kâtib Mustafa Çelebi: 460
Katil: 366
Kat kaleleri: 363
Katolikler: 167, 221, 222, 258, 327
Katolik âlemi: 369
Katolik Avusturya: 421
Katolik Venedikliler: 498
Kavala: 151
Kayacık: 173
Kayı: 135, 138
Kayıtbay: 39, 108, 109, 124, 249, 251, 255, 256, 259, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 321
Kayrevan: 350
Kayseri: 25, 28, 29, 30, 32, 33, 36, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 77, 105, 107, 111, 112, 119, 120, 122, 195, 236, 237, 238, 242, 267, 274, 275, 276, 283, 294, 295, 302, 305, 321, 387, 446, 456, 470
Kaytaş Paşa: 394
Kazabad: 46
Kazak(-lar): 427, 435, 444, 455, 473, 480, 481, 483, 488
Kazan: 343, 386, 387, 397
Kazasker Tâcizade Cafer Çelebi: 300
Kazasker Zeyrekzâde Mevlâna Rükneddin: 305, 310
Kazdağı: 455
Kazıklı Voyvoda (Tapeş): 225
Kazimierz (Lehistan kralı): 263
Kazova: 104, 193
Kazvin: 315, 458
Kefe: 231, 233, 281, 283, 287, 334, 395, 454, 455
Kefelonya: 230, 482
Kefelonya adası: 352
Kefe Sancakbeyliği: 313
Kelâm-ı Kadim: (Bkz. Kur'ân-ı Kerim)
Ketkit: 48, 159
Kemah: 302
Kemah kalesi: 302
Kemal Bey: 264
Kemal el-Fakîr: 274
Kemal Paşazade: 292
Kemal Reis: 277, 365
Kemankeş Ali Paşa: 448, 449
Kemankeş Mustafa Paşa: 497
Kemankeş Kara Mustafa Paşa: 491
Kemer: 147
Kentenarion kulesi: 213
Kepek Oğulları: 124
Kerbekî: 450
Kerek: 105
Kerimüddin Karaman: 23, 43
Kerker: 305
Kerkük: 451, 452
Keşfî: 285, 309
Kevkeban: 385, 467
Keyfa (Hasan Keyf): 303
II. Keyhüsrev: 336
Kıbrıs: 27, 32, 34, 37, 38, 41, 62, 63, 64, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 227, 228, 229, 242, 244, 271, 272, 310, 386, 387, 388,

398, 472
Kıbrıs kralı: 241
Kılıç Ali Paşa: 389
Kılıç Arslan: 37, 38, 82, 83, 84, 240, 241
II. Kılıç Arslan: 91
IV. Kılıç Arslan: 24
Kınalıoğlu: 460, 494
Kınık: 113, 115
Kıpçak: 92, 231
Kırım (-lı, -lar): 56, 94, 231, 232, 258, 262, 281, 282, 342, 348, 386, 395, 397, 403, 408, 427, 434, 435, 436, 454, 455, 481, 473, 494, 495
Kırım Hanı: 290
Kırım Hanı Gazi Giray: 406
Kırım Hanları: 112
Kırım Hanlığı: 233, 453
Kırım Tatarları: 428
Kırkdilim: 48, 49
Kırşehir: 30, 35, 54, 112, 135, 169, 235, 274, 361
Kızıl Ahmed Bey: 234
Kızılahmedlü Mustafa Paşa: 360
Kızılbaş (-lar): 126, 292, 293, 294, 296, 300, 330, 341
Kızıldeniz: 277, 348, 361, 362, 363, 369, 389, 485
Kızılkaya Derbendi: 283
Kızılkule: 195
Kızıl-taç: 291
Kızıltepe: 317
Kiği: 301, 302
Kili (Chilia): 61, 263, 454, 481
Kilikya: 32, 77
Kilikya Ermenileri: 97
Kilindir uğrusu: 442, 445
Kilis: 424
Kirişçi: 168
Kirişçi Mehmed Çelebi: 172
Kirli Hasan Paşa: 408
Kirman: 367
Kirmasti (Mustafa Kemal Paşa): 174
Kisamo kalesi: 499
Kitab-ı Bahriye: 365
Kitab-ı Müstetab: 437, 489, 490
Klementi dağı: 482
Koca Boğazı: 270
Kocacık (Suetigrad) kalesi: 194
Kocaeli: 211
Kocaeli yarımadası: 144
Koca Gürcü Osman: 470
Koca-ili: 278
Koca Müverrih Hüseyin Efendi: 486
Koca Sinan Paşa: 394, 400, 403, 404
Koç Hisar: 303
Koçi Bey: 484, 485, 490
Koçkar: 119
Koçu Bey Risalesi: 484, 485
Komarom: 379
Komnenos ailesi: 231
Konstantin: 203
III. Konstantin: 99
Konstantiniyye: 39
XI. Konstantin Paleologos (Dragazes): 209, 212, 213, 217, 223
Konur Alp: 138
Konur suyu: 126
Konya: 24, 25, 26, 29, 30, 31, 32, 33, 36, 37, 40, 41, 42, 46, 51, 55, 72, 81, 92, 94, 95, 135, 153, 157, 164, 174, 175, 195, 197, 235, 236, 237, 238, 239, 244, 255, 256, 267, 283, 287, 294, 331, 336, 344, 346, 383, 387, 410, 424, 460, 470, 475,
Konya Ereğlisi: 31, 119, 271, 273, 338
Konya kalesi: 154

Konya ovası: 157
Korat Theologos: 184
Korent: 190
Korent berzahı: 203
Korfu: 265, 371
Korint: 224
Korint Körfezi: 264
Korkmaz es-Sagir: 123
Korkut Çelebi: 253, 255, 277, 284, 287, 288
Koron: 159, 170, 224, 266, 326
Korsika adası: 358
Kosmidion (Hasköy): 159
Kosova: 28, 65, 172
Kosova savaşı: 154, 155
II. Kosova Savaşı: 200, 203, 204
Kosun (-lu): 127, 242, 244, 267
Kotur: 480
Koylu-dere: 183
Koyun Baba Tekkesi: 289
Koyun Geçidi: 393
Koyunhisar (Baphaeon): 141
Koyunhisar muharebesi: 141
Köprühisarı: 140
Köprülüler. 500
Köprülü Mehmed Paşa (Karaman beylerbeyi): 502
Kör Ali: 460
Kör Hazinedar: 446
Kösedağ: 93
Kösedağ Savaşı: 133
Kösegi (Guns, Köszeg): 325, 331
Köse Hamza: 237
Köse Mehmed Ağa: 462
Köse Mihal: 143
Kösem Mahpeyker Sultan: 430, 449, 463, 484, 491, 503, 505
Köse Sefer Paşa: 409, 419
Köse Şaban: 460
Köstendil sancağı: 112
Kötürüm Bayezid: 153
Kraliçe I. Elizabeth: 398
Kraliçe İsabella: 375
Kral Lazar: 155, 156
Kraloğlu İshak Bey: 274
Krofa (Akçahisar): 223
Kruppa kalesi: 378
Kruya (Akçahisar): 229
Kubad Bey: 126
Kubadoğlu Cüneyd Bey: 162
Kubad Paşa: 366
Kuban nehri: 481
Kubbetü's-Sahra: 207
Kudüs: 207, 256, 277, 307
Kuker (Çıfıt-kale): 233
Kula Şahin Paşa: 33
Kum: 335
Kumbarahâne: 215
Kupa: 233
Kur'an-ı Kerîm: 175, 199, 207, 276, 329, 380, 464
Kurdoğlu Hızır Reis: 367, 385
Kurdoğlu Muslihiddin: 349
Kur nehri: 393
Kurşunlu: 409
Kurt Hasan: 68, 188
Kuruca: 222
Kurveles dağları: 194
Kuştemürlü: 267
Kutalmışoğlu Süleyman: 71, 136
Kutlu Bey Oğulları: 50
Kutlu Han: 395
Kutlukşah: 114
Kuvare hisarı: 275
Kuyucu Murad Paşa: 445
Kuzey Afrika: 360, 398, 482
Kuzey Bulgaristan: 225
Kuzey İtalya: 229
Kuzey Sırbistan: 155
Küçük Abaza: 446
Küçük Ahmed Paşa: 466, 467, 475
Küçük Hasan Ağa: 477
Küçük Hasan Paşa: 499

Küçük Hüseyin Ağa: 478
Küçük Mustafa: 185, 186
Küçük Sinan Paşa: 306, 308
Külek: 35, 123, 236
Küre: 176
Kürt: 103, 299
Kütahya: 30, 34, 71, 152, 157, 163, 317, 344, 345, 383
Küvare: 270, 272
Küvare kalesi: 274

— L —

Ladik (Denizli): 71, 72, 73, 75
Ladislas: 435
V. Ladislos (Macar kralı): 216
Lahsa bölgeleri: 365
Lala Mehmed Paşa: 404, 408, 420, 421, 422, 423
Lala Mustafa Paşa: 310, 344, 346, 387, 393, 394
Lala Şahin Paşa: 148, 150
Lala Yörgüç Paşa: 89
Langa: 493
Lapseki: 176, 183
Larende (Karaman): 23, 26, 27, 29, 30, 31, 37, 39, 40, 41, 119, 161, 168, 173, 174, 187, 238, 239, 240, 243, 256, 273, 275, 460
Lasczky: 324
Latin (-ler): 62, 63, 69, 213, 215, 218, 497
Latince: 260, 433
II. Layoş (Macar kralı): 323
Lazar (Sırp prensi): 152, 154, 169, 221, 222
Laz-ili (Sırbistan): 171
Lazzara Quirini: 241
Le Destan d'Umur Pacha: 146(n)
Lefkoşa: 387, 391
Leh (-li, -ler): 224, 347
Lehistan: 160, 197, 201, 230, 252, 262, 322, 323, 342, 378, 388, 393, 411, 428, 434, 435, 436, 437, 439, 454, 455, 457, 470, 473, 474
Lehistan Kazakları: 428
Leh kralı: 371
Lepes György: 196
Lepanto (İnebahtı): 191, 229, 265
Lepanto Boğazı: 263
Lepanto kalesi: 264
Le Pouéet şatosu: 258
Levant Company: 398, 412
Limni: 228, 229
Limni adası: 182, 187
Lipva (Lippa): 375
Lipva kalesi: 372
Litvanya: 232, 342
Livane (Artvin): 336
Londra: 398
XI. Louis (Fransa kralı): 257
XII. Louis (Fransa kralı): 262
Luther: 369
Lütnan: 307, 397, 424
Lülüe: 243
Lülüe kalesi: 39
Lütfi Bey: 82, 275
Lütfü Paşa: 299

— M —

Maanoğlu Fahreddin: 424, 466, 467
Maan Oğulları: 307
Macar (-lar): 34, 64, 150, 151, 160, 188, 189, 190, 195, 198, 212, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 230, 258, 259, 263, 322, 323, 371, 374, 375, 421, 422, 476
Macaristan: 150, 155, 160, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 202, 222, 225, 226, 227, 260, 262,

315, 324, 325, 326, 327, 369, 370, 371, 372, 376, 378, 405, 414, 422, 423
Macar kalesi: 405, 421
Macar kralı Layoş: 150
Macar kralı Sigismund: 160, 175
Magazberd kalesi: 480
Magosa (Famagusta): 271, 272, 387
Magrav Han: 451
Mağrib (-liler): 307
Mahfiruz Sultan: 430, 433
Mahmud (Rumiye Şeyhi): 474
Mahmud Ağa: 233
Mahmud Bey: 43, 89, 96, 125, 126
Mahmud Bey (Turgutoğlu): 266, 274
Mahmud Çelebi: 52, 87, 88, 181, 198
Mahmud Paşa: 214, 216, 218, 221, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 238, 239, 245, 329, 447
Mahmud Şah: 363
Makedonya: 62, 150, 151, 159, 227
Makû: 297, 480
Malatya: 48, 50, 94, 98, 101, 102, 103, 105, 106, 111, 117, 119, 123, 163, 267, 303, 410
Malazgirt: 71
Malazgirt Savaşı: 135, 137
Malezya: 367
Mâlikî: 199
Maliye Ovası: 30
Malkara: 149
Malkoç Ali Paşa: 149
Malta: 356, 358, 360, 378, 385, 387, 482
Maltepe: 253
Malvasia: 352
Malya Ovası: 169
Mamay el-Hasseki: 275, 276
Manastır: 152
Manavgat: 41, 77, 81, 82, 83
Mangıtlar: 342
Manisa: 168, 177, 178, 202, 203, 205, 209, 288, 344, 374, 383, 391, 393, 401, 403, 419, 424, 431, 455, 466, 470
Manisa kalesi: 282
Mansur Oğulları: 481
Manş: 370
Mantua konferansı: 227
Manuel: 156, 158, 160
I. Manuel (Portekiz kralı): 277
Manyas: 145
Marakeş: 384
Mara Sultan: 198
Maraş: 97, 98, 102, 103, 104, 105, 107, 108, 111, 112, 116, 163, 195, 266, 303, 305, 321, 329, 394, 424, 445, 446
Marburg (Maribor): 326
Mardin: 17, 303, 304, 451, 459
Marend: 390
Marino Capello: 483
Marino Sanuto: 272
Marmara: 141, 143, 209, 214, 472, 500
Marmara adası: 176
Marmara havzası: 144
Marmaris: 66, 317
Marsilya: 355
Maskat: 277
Maskat limanı: 366
Massava: 365
Matariya: 307
Matrega: 233
Matyas Corvin: 225, 226, 257, 259
Maveraünnehr: 23
Maximilian: 386, 405

Mayorka: 358
Mecdüddin Mahmud Bey: 26, 78, 79, 80, 83
Mederni kalesi: 170
Medine: 207, 210, 276, 277, 401
Medine-i Münevvere: 430
Mehmed (Karamanoğlu): 119
Mehmed (Konya valisi): 288
Mehmed (Tavil'in oğlu): 424
II. Mehmed (Fatih): 35, 200, 201, 209, 210, 211, 212, 214, 217, 218, 220, 221, 222, 223, 224, 226
III. Mehmed: 403, 404, 405, 407, 409, 412, 419, 421, 431
Mehmed Ağa (Mirehor): 289
Mehmed Bey: 24, 25, 26, 32, 33, 38, 43, 54, 102, 106, 121, 128, 296, 302, 310, 325
Mehmed Bey (Alaeddin Bey'in oğlu): 29, 30
Mehmed Bey (Karamanoğlu): 75, 168, 169, 172, 174, 175, 186
Mehmed Bey (Mihaloğlu): 170, 172
Mehmed Bey (Minnet Beyoğlu): 222
Mehmed Bey (Ramazanoğlu): 306, 308
Mehmed Çelebi: 67, 68, 69, 159, 178, 179, 181, 182, 185, 186, 187, 192, 193, 199, 290
Mehmed Giray (Kırım Hanı): 394, 395, 450, 453, 454, 494
Mehmed Gündoğdu (Ramazanoğlu): 122
Mehmed Hâfız: 300
Mehmed Halife: 486
Mehmed Han: 110
Mehmed Paşa (Bosnalı): 39, 243
Mehmed Paşa (Vezir): 335
Mehmed Yavuz: 89
Mekke: 207, 247, 266, 276, 277, 278, 310, 391, 401, 403, 438, 467, 468
Mekki Bey (Özeroğlu): 268
Meksika: 417
Melchior Trevisano (Amiral): 265
Melik Ahmed Bey: 50, 177
Melik Ahmed Nâsır: 99
Melik Arslan: 36, 108, 110, 237, 248
Melik Bey (Özeroğlu): 124
Melik Danişmend Gazi: 87
Melik el-Eşref: 79, 99
Melik el-Eşref Şaban: 102
Melik Gazi Köyü: 104
Melik Kâmil Şaban: 99
Melik Mansur: 99
Melik Mesud: 91
Melik Müeyyed Şeyh: 107, 118, 119, 121, 174
Melik Nâsır Hasan: 100
I. Melikoff: 146(n)
Melik Salih: 100, 101, 114
Melik Salih İsmail: 99
Melikü'l-Adil: 117
el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Aynal: 246, 247
el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Kayıtbay: 248
Melikü'l-Muzaffer: 108, 112
Melikü'z-Zahir: 100
Melikü'z-Zahir Çakmak: 34
el-Melikü'z-Zahir Seyfeddin Hoşkadem: 237, 247
Memalikü'l-Ümera: 273
Memluk (-ler): 28, 31, 32, 34, 37, 39, 50, 54, 78, 79, 81, 82, 83, 98, 99, 100, 101, 103, 106, 107, 108, 110, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 122, 123, 124, 125,

126, 128, 162, 163, 170, 174, 192, 195, 235, 236, 237, 238, 246, 247, 249, 255, 262, 266, 267, 268, 278, 293, 295, 296, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 314, 318, 362
Memluk Devleti: 112
Memluk Sultanlığı: 122, 138, 243, 247, 256, 271, 275, 276, 277, 281, 288, 304, 309, 310
Menâkıb-ı Hünerverân: 401
Menavino: 85
Mendeli: 480
Menderes: 59, 63
Menemen: 172
Mengli Giray: 232, 233, 263, 281
Menkûb: 233
Mennan kalesi: 39, 243
Menteşe: 35, 67, 81, 95, 141, 156, 173
Menteşe Bey: 64
Menteşeoğlu: 66, 73, 163, 168
Menteşe Oğuları: 21, 28, 210, 235
Menteşe Beyliği: 157
Menteşe sancakları: 202
Mercidabık: 126, 306, 307, 310
Mere Hüseyin Paşa: 444, 445, 447, 448
Meriç: 151
Meriç nehri: 61
Meriç vadisi: 150
Merivan kalesi: 336
Mermer kule: 214
Merona hisarı: 265
Merv: 411
Merzifon: 162, 409
Mesalikü'l-Ebsar: 85
Mescid-i Haram: 391
Mesina: 257
Messina Boğazı: 357
Mesud: 467
II. Mesud: 94
Mesud b. Mehmed: 63
Meşhed: 411
Metz: 371
Mevlâ Abdullah: 398
Mevla Hasan: 389
Mevla Muhammed: 389
Mevla Muhammed Mütevekkil: 398
Mevlânâ: 42
Mevlana Ayas: 255
Mevlânâ Celâleddin Rumî: 84, 294
Mevlana Hamza: 33, 195
Mevlana Kıvamüddin: 174
Mevlâna Müzesi: 239
Mevlâna Veli: 235
Mevlay Hasan: 350, 351
Mevlevî (-ler): 239
Mevlevî Mehmed Paşa: 504
Meyyâfarikin (Mafarkin): 303
Mezid Bey: 33, 196
Mısır (-lı, -lar): 40, 45, 48, 49, 63, 64, 65, 78, 81, 82, 83, 84, 97, 98, 99, 101, 102, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 114, 118, 119, 120, 121, 126, 158, 163, 231, 244, 247, 249, 251, 253, 255, 259, 260, 267, 269, 271, 274, 275, 276, 277, 281, 288, 303, 305, 306, 307, 308, 310, 311, 314, 315, 317, 318, 319, 321, 386, 389, 390, 397, 419, 438, 458, 467, 493
Mısır Devleti: 100
Mısır Memlukları: 122, 141
Mısır Memluklu Sultanlığı: 163
Mısır seferi: 126
Mısır Sultanlığı: 319
Midilli: 61, 176, 226, 318, 455, 466
Mihail: 222, 401
Mihail Angelovic: 221
Mihaliç: 183, 200, 425

Mihaloğlu: 172
Mihaloğlu Ali Bey: 226, 245
Mihaloğlu İskender Bey: 274, 276
Mihaloğlu Mehmed Bey: 182, 184, 186, 294, 297
el-Mihmandarî: 247
Mihriban: 475
Mihriban kalesi: 458
Mik: 31
Milano: 227, 229
Milos: 176
Milvan (Eski Molevan): 272
Mimar Sinan: 382, 390
Minorka: 358
Mintaş: 48, 50
Miraç: 158
Mirahorluk (Candarlık): 24
Mir'atü'l-Memâlik: 367
Mirçae: 175, 189
Mir Şeref: 420
Misis: 113, 115, 120, 122, 128
Mistra (Isparta): 223, 224
Mirza Çabuk: 295, 297, 301
Mirza Kantemir: 434
Mir Zarif: 485
Mirza Sarayı: 312
Mirza Sultan Ali: 299
Mocenigo: 39
Modon: 159, 170, 190, 224, 265, 266
Moğol (-lar): 24, 25, 26, 27, 46, 47, 49, 52, 53, 56, 71, 78, 85, 92, 93, 94, 113, 114, 134, 141, 142, 143, 164, 309
Mohaç: 126, 323, 328, 329, 330, 369
Mokan (Mervan Hisarı): 38, 240
Molaka: 367
Molla Arab: 276
Molla Güranî: 214, 215, 246
Molla Güranî camii: 493
Molla Gürani çarşısı: 468
Molla Kabız: 329, 330
Molla Şükrullah Mugani: 301
Monaco: 358
Mora: 60, 159, 189, 190, 191, 203, 213, 216, 223, 224, 225, 226, 228, 252, 258, 262, 264, 266, 326, 349, 352, 499
Mora Rumları: 223
Morava: 152, 172, 221
Moses Szekely: 408
Moskova: 242, 342, 343, 397
Mudanya: 289, 444
Mudanya Limanı: 142
Muğla: 135, 355
Muhammed: 277, 329, 389
Muhammed b. Hacı Halil el-Konevî: 207
Muhammed Han: 110, 111
Muhammed Kulu Han: 479, 480
III. Muhammed Şah: 266
Muhibbi: Bkz. Kanunî Sultan Süleyman
Muhsinzâde Mehmed: 41
Muhyî Çelebi: 299
Muineddin Mesud: 91
Muineddin Pervâne: 24
Muizzüddevle ve'd-dîn Hamza Bey: 241
Mukattan: 308
Mukbll: 119
Murad: 148, 287, 288, 317, 318,
I. Murad: 27, 28, 48, 149, 153, 164
II. Murad: 35, 68, 82, 89, 107, 181, 182, 183, 184, 185, 189, 193, 202, 209, 210, 234
III. Murad: 347, 391, 393, 398, 399, 401, 403, 415, 417, 419, 428, 434, 489, 490
IV. Murad: 430, 444, 448, 453, 457, 461, 464, 468, 469, 470,

471, 472, 473, 474, 476, 477, 479, 481, 483, 485, 486, 487, 488, 491, 494, 495, 497, 500, 502, 506
Murad Arslan Bey: 75
Murad Bey: 179, 184, 186, 188, 190, 191, 193, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 205, 207
Murad Çelebi: 293
Murad Hüdavendigâr: 65
Murad Hüdavendigâr türbesi: 168, 174
Muradî: 401
Muradiye: 262
Muradiye camii: 206
Muradiye külliyesi: 401
Murad Paşa: 218, 385, 420, 424, 425, 452
Murad Reis: 366
II. Murad türbesi: 290
Murtaza Paşa: 456, 469, 474
Musa: 43, 268
Musa (Kastcmonu Sancak Beyi): 288
Musa Bey: 69, 123, 163, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 267
Musa Çelebi: 30, 67, 68, 178
Musahip Musa Çelebi: 462
Musa Paşa: 483
Muslihiddin Ağa: 503, 504
Muslu Çavuş: 424, 425
I. Mustafa: 431, 433
Mustafa-i Atik (Eski Mustafa): 262
Mustafa Bey: 31, 119, 120, 128, 258, 267, 268, 286, 296
Mustafa Çavuş: 453
Mustafa Çelebi: 37, 38, 68, 165, 167, 178, 179, 182, 188
Mustafa Paşa: 264, 287, 289, 290, 300, 308, 317, 352, 378, 394, 396, 461, 468, 471, 473, 475
Mustafa Paşa (Lefkeli): 444
Musul (-lu): 38, 451, 458, 459, 475, 477, 479, 485
Mut: 24, 27, 30, 37, 40, 244
Mutahhar: 385
Mutahharten: 48, 49, 50, 52, 53, 102, 163
Muzaffer: 103
Muzafferüddin Yavlak Arslan: 93, 94, 95, 96
Mübarekşah: 102
Mübarizüddin Ertokuş Taşlık: 77
Mübarizüddin Mehmed Bey: 56, 57, 81
Müeyyed Şeyh: 120, 186
Müezzinzâde Ali Paşa: 387
Mühr-i hümayûn: 498
Müller: 271
M. Münir Aktepe: 147(n)
el-Mütevekkil Alallah: 276

— N —

Nablus: 307
Nadasdy: 400
Nahçıvan: 300, 339, 344, 411
Nâhuda Ahmed: 364
Naibü's-Saltana Eminüddin Mikail: 25
Nakşa adası: 352
Nakşibend: 479
Napoli: 38, 222, 223, 227, 228, 229, 242, 258, 259, 260, 262, 275, 358, 482
Napoli Krallığı: 230, 260, 262
Narhcı Hasan Efendi: 493
Narin Kale: 478
Nasârâ: 492
Nâsıreddin Hüseyin: 71

Nâsıreddin Mehmed: 80
Nâsıreddin Mehmed b. Halil Bey: 105
Nâsıreddin Mehmed Bey: (Dulkadıroğlu): 30, 32, 53, 106, 110, 112, 120, 122, 186
Nasuh Paşa: 420, 423, 424, 426, 428, 433
Nasuh Paşazâde Hüseyin Efendi: 445, 476
Nauplion: 190
Navarin: 266, 498
Nazırü'l-ahbâs (Evkaf Nâzırı): 186
Neagoe Basarab: 291
Necet: 450
Nefi: 473, 486
Nefise Sultan: 28, 154
Nemrun (Eski Lambrun): 272
Neograd: 400
II. Nerio Acciojoli: 203
Nev'izâde Atai: 486
Nevruz: 117
Nice (Nis): 257, 258, 355
Nif (Kemalpaşa): 66, 173
Nigarî: 391
Niğbolu: 68, 160, 173, 178, 187, 204, 225, 343
Niğbolu savaşı: 160
Niğde: 24, 31, 32, 37, 41, 46, 50, 119, 178, 186, 239, 269, 275, 387, 446, 456, 475
Nihanî: 391
Nihavend: 458
Niksar: 48, 52, 53, 54, 85, 89, 93, 232
Nil: 309, 310, 311
Nil nehri: 365
Nilüfer Hatun: 144
Niş: 152, 172, 197, 304, 325, 370, 404
Nişancı Ahmed Paşa: 439
Nişancı İbrahim Bey: 203
Nişancı Tâcizade Cafer Çelebi: 294
Nizamî: 43
Nogay (-lar): 342, 397
Novi: 378
Novigrad: 374
Novobrodo: 221, 247
Hz. Nuh Peygamber: 136
Nûr Ali Halife: 292
Nuayr b. Hayyar: 116
Nuayr Devlet Han: 233
Nûre Sûfî: 36, 39, 43, 236, 243

— O —

Oba: 81
Oba köyü: 79
Odunkapı: 184
Oğuz Han: 136
Oğuzlar: 23, 45, 113, 128, 135
Ohri: 67, 273
Ohrili Hüseyin Paşa: 435
Olcaytu Han: 141
Olcaytu Hüdabende Mehmed: 80
Oltu: 295
Omol: 221, 247
Ordu: 85, 86
Ordubâd: 396
Orhan: 61, 288
Orhan Bey: 64, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 149
Orhan Çelebi: 170, 200
Orhan Gazi: 288
Orhan Gazi Camii: 174
Orta Afrika: 399
Orta Akdeniz: 358
Orta Anadolu: 23, 36, 38, 133, 154, 164, 195, 238, 242, 245
Orta Asya: 113, 165, 386
Orta Avrupa: 321, 327
Orta Bulgaristan: 151
Ortadoğu: 199

Ortakuyu: 174
Orta Macaristan: 323
Ortadoks (-lar): 35, 235, 246
Ortadoks Rumlar: 498
Oruç Bey: 188
Oruç ovası: 425, 445
Oruç Reis: 348, 349
Hz. Osman: 480
II. Osman: 430, 433, 435, 437, 438, 439, 442, 443, 444, 445, 446, 449, 489, 490
Osman (Çankırı Sancak beyi): 288
Osman Bey: 50, 69, 96, 104, 105, 136, 138, 139, 140, 142, 143, 186
Osmancık: 159
Osmancık kalesi: 289
Osman-ili: 275
Osmanlı filosu: 157
Osmanlı tarihi: (Heşt Behişt): 299
Osmanoğlu: 275
Osman Paşa: 385
Osman Paşa (Özdemiroğlu): 393
Ostinya: 260
Ostrovic: 221, 222
Otlukbeli: 39, 243, 245, 246
Otranto: 230, 255, 351
Ovar (Hungarich - Altenburg): 324
Ozara: 374

— Ö —

Ödemiş: 59, 64
Öküz Mehmed Paşa: 426, 427, 433
Hz. Ömer: 480
Ömer Bey: 123, 125, 248
Ömer Efendi: 439
Ömeroğlu Cüneyd: 47, 48
Ömer Satır Bey: 306
Ösek (Osiyek, Eszek): 323, 326, 371, 373
Özbek (-ler): 333, 396, 397
Özdemir Bey: 364, 365
Özdemiroğlu Osman: 394, 395
Özeroğlu: 103
Özer Oğulları: 115, 120, 121, 123
Özi: 434, 473, 481, 491
Özi kalesi: 454
Özi Suyu: 454

— P —

Paflagonya: 91
Palekonon (Maltepe): 144
Palota kalesi: 379
Palu: 303
Pammaharistos (Fethiye Camii): 187
Pankota: 378
Papa: 62, 227, 228, 229, 317
Papa VI. Alexandre: 260
Papa III. Calixtus: 221, 231
Papa VIII. İnnocent: 259, 260
Papalık: 38, 227, 229, 241, 242, 322
Papa II. Pius: 222, 224, 227
Papa V. Pius: 387
Papa IV. Sixte (Sixtus): 257
Papa V. Urban: 150
Papas Zovan: 196
Paris: 146(n), 370
Paros: 176
Pasinler: 163
Paşa Yiğit Bey: 156
Patras: 223, 224, 326
Patmos: 352
Patriklik: 35
Paulin: 335
Pavia: 322
Payas: 108, 115, 458
Pécs (Peçuy): 373
Peçuyi: 429

Peçuylu İbrahim : 486
Pendik: 319
Perpinyon: 355
Pertev Paşa: 345, 378
Peru: 417
Pervane Oğulları: 21
Pervane sahrası: 244
Peşte: 373, 408, 421, 422
Petervaradin: 323
Petrina: 400
Petro: 80, 81
Petronion kalesi: 173
I. Pierre: 27, 28
Pietro Loredano: 176
Pietro Mocenigo: 228, 242
Pir Ahmed: 36, 37, 38, 39, 43, 236, 237, 238, 240, 241, 243, 248, 249
Pir Hüseyin Bey: 50
Pirî Bey: 126, 329
Pirî Çelebi: 300
Pirî Mehmed Çelebi: 237
Pirî Mehmed Paşa: 318
Pirî Paşa: 305, 316, 335
Pirî Reis: 366
Pirlepe kaleleri: 152
Pir Mansur: 128
Pir Mehmed Azmî Efendi: 403
Pir Ömer: 177
Pisidya: 55
Piskopos Martinuzzi: 372
Pişdar (öncü): 297
Piyâle: 288
Piyale Kethuda: 481
Piyale Paşa: 355, 358, 359, 361
Ploçnik: 152
Praşova: 195
Pravadi: 170
Prens Mansfeld: 404
Preste Joao: 361
Protestan (-lık): 327, 328, 422
Preveze: 348, 353, 355, 356, 388
Prodano adası (Barak adası): 264
Protestan Almanya: 370
Protestan Macar: 421
Prut: 347
Podgogonce: 326
Podgoriçe: 482
Pojega: 373
Polonya (-lı, -lar): 201, 202, 258, 263
Portekiz (-li, ler): 277, 279, 317, 353, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 369, 387, 389, 397, 398, 399, 428
Pulya: 230
Pulya sahilleri: 352

— R —

Rabia: 54
Radul: 225, 435
Rafızilik: 339
Ragusa (Dubrovnik): 316, 393 428
Rakka: 451
Rakka Eyaleti: 420
Rakocz Gyorgy: 476
Ramazan Bey: 100, 101, 113, 114, 126
Ramazan-ili: 251
Ramazanlı: 125, 273
Ramazanlı Beyliği: 126, 128
Ramazanoğlu: 101, 248
Ramazanoğlu Ahmed Bey: 116, 117, 118
Ramazanoğlu Halil Bey: 125
Ramazanoğlu İbrahim Bey: 31, 107, 114, 115, 120, 121
Ramazanoğlu Mehmed Bey: 122
Ramazanoğlu Ömer Bey: 124, 268
Ramazanoğlu Pirî Bey: 126, 127
Ramazanoğlu Şihabüddin Ahmed

Bey: 116
Ramazan Oğulları (Beyliği): 106, 108, 114, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 128, 129, 276
Ramazan Özer: 122
Ramazan Paşa: 389
Rareş: 348
Ravza: 310, 311
Ravzatü'l-Ebrâr: 486, 505
Recep Paşa: 444, 455, 460, 462, 463
Regensburg: 323
Reisülküttap Musli Efendi: 458
Remle: 272, 311
René (Loren dükası): 258
Resmo: 500
Reşidüddin: 73
Reşova: 222
Revan: 339, 394, 420, 426, 427, 467, 470, 471, 472, 474, 475, 476, 480, 487, 488, 494
Revan kalesi: 395, 419
Reydaniye: 307, 308
Rıdvan Paşa: 385
Ridaniye Savaşı: 126
Rinçon: 369
Rodos, 34, 38, 40, 62, 63, 64, 82, 84, 173, 220, 227, 228, 229, 241, 242, 244, 257, 258, 259, 317, 318, 319, 454
Rodos Şövalyeleri: 257, 288
Roderic Borgia: 260
Roma: 151, 230, 252, 260, 262, 423
Romanya: 224
Rudnik: 222
Ruha Savaşı: 124
Rum: 60, 73, 92, 227, 328
Rumca: 291
Rumeli: 27, 30, 33, 34, 60, 61, 62, 65, 67, 68, 89, 126, 145, 146, 147(n), 148, 149, 150, 154, 155, 159, 160, 161, 167, 169, 170, 185, 194, 197, 198, 199, 200, 201, 203, 204, 207, 209, 210, 212, 213, 214, 221, 222, 224, 232, 234, 241, 245, 252, 253, 255, 257, 263, 264, 270, 271, 272, 289, 293, 297, 298, 302, 306, 308, 315, 337, 343, 375, 421, 425, 458, 473, 488, 496, 498
Rumeli azapları: 298
Rumeli Beylerbeyi Sinan Bey: 189, 194
Rumeli Hisarı (Boğazkesen-Hisarı): 211
Rumelikavağı: 214
Rumiye Şeyhi: 479
Rumlar: 213, 218
Rumlu (Anadolulu): 298, 299
Rum Mehmed Paşa: 37, 82, 218, 238, 239, 240, 460
Rum tekfurları: 139, 140
Rupeli: 224
Rus (-lar): 92, 291, 316, 343, 386, 388, 397, 454, 471, 474, 481, 501
Rus Çarı Mihail Romanov: 473
Rusçuk: 401, 404, 495
Rus Hasan Paşa: 385
Rusya: 114, 396, 473
Rükneddin Geyümers: 94
Rükneddin Kılıç Arslan: 56, 95
IV. Rükneddin Kılıç Arslan: 78
Rüstem: 110, 248
Rüstem Han: 479
Rüstem Paşa: 334, 335, 367

— S —

Saadeddin-i Taftazanî: 178
Saadet Giray: 290, 453
Saalebî: 60

Sadaka: 106, 110, 120
Sa'deddin Deyrî: 199
Sadeddinoğlu Nûre Sûfi: 23
Sadi Bey: 303
Sadiye: 398
Sadrazam Davud Paşa: 443, 444
Sadrazam Gürcü Mehmed Paşa: 445
Sadrazam Hafız Paşa: 452, 461
Sadrazam Halil Paşa: 457
Sadrazam Hersekzade Ahmed Paşa: 298
Sadrazam Hezarpare Ahmed Paşa: 503, 504, 505
Sadrazam Kuyucu Murad Paşa: 420, 423, 425
Sadrazam Sofu Mehmet Paşa: (Bkz. Sofu Mehmed Paşa)
Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa: (Bkz. Sokullu Mehmet Paşa)
Sadrazam Mustafa Paşa: 495
Sadrazam Nasuh Paşa: 427
Sadreddin Konevî: 42
Safed: 266, 307
Safevî (-ler): 112, 127, 246, 299, 301, 303, 305, 315, 328, 331, 333, 334, 335, 336, 337, 339, 340, 341, 342, 394, 396, 411, 450, 452, 459, 469, 471, 475, 478, 479
Safevi Devleti: 109, 127
Safiye Sultan: 403, 412, 419
Safranbolulu Hüseyin Efendi: 498
Sahib Giray: 342, 348
Sahip Ata (Fahreddin Ali): 71, 72
Sahip Ata Oğulları, 21, 25
Sahip Cüveynî: 25
Sahn-ı Süleymaniye: 496
Said: 308, 309
Said ili (vilayeti): 33, 365
Saime Kaleleri: 29
Saint-Germano Kalesi: 262
Saint-Marco Sarayı: 262
Saint-Jean Baptiste: 259
Saint-Jean Kilisesi: 265
Saint-Jean l'Hospitalier: 229, 257
Saint Quintin: 358
Sakarya: 96, 141, 476
Sakarya Vadisi: 141
Sakız: 61, 157, 173, 358, 360, 361, 384, 385
Salif İskelesi: 364
Salihli: 66
Salihiyye: 307
Salih Paşa: 476
Salih Reis: 355
Salur: 113
Salur Çavuşbaşı Ahmed: 237
Samagar: 86
Samakov: 152, 278
Samartin (St. Martin): 400
Samatya: 217
Sami: 391
Sami Mustafa Bey: 395
Samoş: 378
Samsun: 85, 89, 135, 162, 177, 232
San'a: 364
San Angelo Kalesi: 352
Sanbabazâde Abdurrahim (Kayserili): 447
San Giovanni: 318
Sant Elmo: 360
Sapanca: 390
Saracoğlu Ahmed: 424
Saraçhane: 468
Sara Hatun: 232, 241
Sarayburnu: 311
Saray-ı Hümâyûn (Topkapı Sarayı): 284

Sarhoş Bölükbaşı: 446
Sarhoş İbrahim Paşa: 422
Sarıca Kemal: 242
Sarı Görez: 292
Sarıgüzel: 468
Sarıkamış Kazakları: 427
Sarı Kaplan (Kasım): 110
Sarı Timurtaş Paşa: 29, 168
Sarıyer: 455
Sarız: 109
Sarı Selim: (Bkz. II. Selim)
Sarı Yakuboğlu Mevlâna Şemseddin Ahmed Çelebi: 237
Sarımüddin İbrahim: 104
Saruca: 216
Saruca Bey: 190
Saruca Paşa: 157, 201, 202, 203, 211
Saruca-Şam: 115
Saruhan: 61, 67, 68, 81, 154, 156, 202, 266, 277, 281, 282, 284, 287, 374, 425, 455
Saruhanoğlu Hızır Şah: 163, 168
Saruhanoğlu Süleyman Bey: 60, 62
Saruhan Oğuları: 21, 28
Sasa Bey: 59
Satırcı Mehmed Paşa: 406
Sava: 226
Savcızade Karaman Bey: 82
Savoie Dükalığı: 257, 258
Say: 365
Sayda: 272
Sazlıdere: 182
Scipione: 359
Seçen: 376, 378
Segedin: 196, 198, 200, 323, 376
Segedin Muahedesi: 34
Sekbanbaşı Balyemez Osman Ağa: 300, 304
Selahaddin Halil: 79
Selamet Giray: 453, 454
Selanik: 61, 68, 146, 151, 178, 187, 191, 194, 323, 343, 482, 498
Selçuk: 42
Selçuk Hatun: 255
Selçuklu (-lar, -Devleti): 24, 42, 55, 56, 71, 72, 73, 77, 78, 79, 85, 92, 94, 112, 133, 135, 153, 158, 209, 234
Selemas: 393
I. Selim: (Yavuz Sultan Selim): 51, 109, 110, 111, 125, 126, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 302, 303, 305, 306, 307, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 318, 319, 328, 330, 344, 345, 348, 349, 385
II. Selim: 367, 368, 380, 384, 385, 387, 389, 390, 393, 401, 414, 417, 430
Selim Bey: 125
Selimbey mescidi: 126
Selimi: 391
Selimiye Camii: 391
Selman Reis: 279, 362
Selmas: 191
Semaniye: 218
Semendire: 189, 196, 221, 222, 225, 230, 270, 282, 316, 328
Semerkant: 178
Semin Mehmed Paşa: 498, 499, 500
Semiz Ali Paşa: 347
Seraloz: 355
Serdar-ı Ekrem Hüsrev Paşa: 458
Serdar Hafız Ahmed Paşa: 451
Serdar Kemankeş Mustafa Paşa: 479
Serdar Yusuf Paşa: 498, 499
Serebrenik: 189
Serez: 151, 170, 178, 194, 203
Sermil: 480

Server Ağa: 34
Sevakin: 365
Seyahatnâme: 486
Seydî: 329
Seydi Ali Reis: 366, 367
Seydişehir: 30, 31, 33, 34, 35, 56, 152, 460, 465
Seyfeddin: 102
Seyfeddin Aynal: 35, 235
Seyfeddin Çakmak: 202
Seyfeddin Süleyman: 27, 43, 55, 56
Seyfeddin Tatar: 186
Seyfoğlu Emir Yusuf: 424
Seyhan: 389
Seyhan Suyu (Kızılırmak): 268
Seyitgazi: 289, 294
Seyyah Broquiere: 33
Seyyah Meleki: 127
Seyyid Abdülvahhâb: 301
Seyyid Ahmed Han: 233
Seyyidgazi: 470
Seyyid İbrahim: 119, 120
Seyyid Mehmed Çelebi: 472
Sıklan hisarı: 237
Sırb (-istan): 61, 146, 147, 150, 152, 154, 156, 172, 188, 195, 196, 204, 210, 220, 221, 222, 225, 227, 397
Sırbistan kralı Uroş: 150
Sırpsındığı: 150, 151
Sırt köyü: 311
Sibay: 306
Sicilya: 358, 359, 360, 391
Sigetvar: 361, 376, 378, 383
Sigismund: 160, 188, 189, 195, 406, 421
II. Sigismund: 388
Sihâm-ı Kaza: 473
Slirt: 303
Sikln: 39
Silahtar Mustafa Paşa: 487, 491
Silahtar Paşa: 494
Silifke (Kalesi): 24, 36, 38, 39, 41, 175, 236, 237, 240, 242, 243, 424
Silistre: 160, 177, 197, 263, 343, 454, 473
Silivri: 171, 185
Silivrikapı: 214
Simav: 152
Simavna: 343
Simavna kadısı (Şeyh Bedreddin): 170, 177, 178, 343
Sinan Ağa: 290
Sinan Bey: 270
Sinan Paşa: 126, 253, 264, 265, 271, 273, 293, 355, 356, 357, 358, 385, 399, 465
Sinan Paşazade Mehmed Paşa: 404
Sinop (Kalesi): 49, 88, 92, 93, 153, 159, 169, 176, 231, 288, 289, 290, 294, 427, 481
Sinop Limanı: 427
Siracuza (Sicilya): 257
Sirkeci: 311
Siracüddin Süleyman: 45, 54
Sinan Paşa: 255
Sis: 50, 100, 105, 108, 114, 115, 120, 124, 128, 248, 251, 272, 274
Sisam (adası): 68, 188
Sis (Kozan) Ermenileri: 99
Siska (Sissek): 400
Sitti Hatun: 35, 107
Sivas (-li, -lar): 28, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 67, 85, 101, 104, 106, 114, 135, 157, 162, 163, 177, 195, 245, 283, 295, 302, 303, 346, 435, 446, 456, 467, 475, 494, 495, 501, 502
Siverek: 304
Sivrice: 247

Sivrice hisar: 221
Sivrihisar: 49, 198, 287
Slovenya: 326
Sofu Hüseyin Bey: 259
Sofu Mehmed Paşa: 433, 504, 505
Sofu Şadi Bey: 259
Sofya: 151, 172, 179, 202, 204, 222, 226, 375, 404, 411
Sokoloviç: 397
Sokullu Mehmed Paşa: 337, 345, 355, 375, 378, 383, 384, 386, 387, 391, 394, 397, 401, 463, 464, 465, 495
Sokulluzâde Hasan Paşa: 394, 410
Solak Hüseyin Tuği: 438
Solakzâde: 486
Solnok: 376
Sopron: 326
Sorazo: 39
Sosmanos: 173
Söğüt: 137, 143
Söklen: 126
Sökmen: 296, 297
Spalato gümrüğü: 483
Spandauyn: 285
Sporad: 352
St. Angelo şatosu: 260, 262
Stanisias Zolkiewsky: 434
Stefan Duşan (Sırp Kralı): 146, 151
Stefan Lacusta: 347
Stefan II. Tuertko: 189, 196
Stephan (Boğdan Beyi): 232, 263
Stephan Çel Mare (Boğdan Voyvodası): 230, 262, 291
Stephan Lazaroviç: (Sırp Despotu): 156, 169, 170
Stephan Tomoseviç: 225
St. Jean l'Hospitalier Şövalyeleri: 244, 279, 317, 351, 356, 360
Szalonta: 476
Szent-İmre: 196
Szerem: 226
Szerencz: 378
Szolnok: 476
Subaşı Eyne Bey: 167, 168
Subey Bey: 272
Suçeva: 262, 374
Suda: 499, 500
Sudun el-Alâî, 105
Sûfî-kıran: 299
Suğdak: 92, 233
Suğla: 470
Suheylu Nevbahar: 63
Sulh-u Salâh: 341
Sultan Ahmed: 419, 487
Sultan I. Ahmed: 449
Sultan Ahmed (Celayirli): 163
Sultan Ahmed Camii: 428, 442
Sultanahmed Meydanı (At Meydanı): 439, 463, 505
Sultan Alaeddin: 78
Sultan Baybars: 113, 121, 122
Sultan Bayezid: 109, 162, 163, 175
Sultan Berkuk: 104
Sultan Çakmak: 107
Sultan Çayırı: 347
Sultan Ferec: 117
Sultan Gıyaseddin: 24
Sultan Hasan Camii: 300
Sultan Hatun: 65, 69
Sultan Hisar: 59
Sultan İbrahim: 485, 487, 491, 496, 499, 500, 501, 503, 504, 505, 506
Sultaniye (veya Derguzin): 299, 332
Sultan Kayıtbay: 108
Sultan Mahmud: 288
Sultan Mehmed: 74, 283

Sultan Melik Nasır Muhammed: 98
Sultan Mesud: 56
Sultan Murad: 151, 154, 155, 290, 302, 447, 465, 467, 475, 478, 479
Sultan II. Murad: 34, 42, 43
Sultan Mustafa: 290, 440, 445
Sultan Müeyyed: 120
Sultan Osman: 289, 290, 441, 445, 470
Sultan II. Osman: 434
Sultanü'r-Rum (Anadolu Sultanı): 158
Sultan es-Salih: 114
Sultan Selim: 299, 300, 301, 304, 468, 493
Sultan-Tekfur Çayırı: 251
Sultanzâde Semih Mahmud Paşa: 491
Sumatra: 367, 389, 397
Sungur: 186
Sungur Bey: 105
Sun'ullah Efendi: 408, 409
Surat Limanı: 367
Suriye: 79, 97, 100, 101, 103, 105, 106, 113, 117, 118, 119, 162, 163, 192, 271, 303, 304, 305, 307, 311, 315, 317, 321, 386, 389, 397, 424, 438, 466, 467
Suriye Arapları: 116
Suriye Meliki Tutuş: 136
Süğlün Koca: 328
Süleyman: 36, 107, 110, 236, 287, 288, 305, 474, 491
Süleyman (Aleksandr): 178, 187
Süleyman Ağa: 436, 438, 439
Süleyman Bey: 27, 30, 86, 90, 99, 107, 108, 125, 248, 266, 273
II. Süleyman Bey: 56, 57, 88, 156, 157
Süleyman Çelebi: 30, 53, 165, 168, 169, 170, 173
Süleymaniye Camii: 379, 382, 384
Süleyman Nebi: 341
Süleyman Paşa: 147, 148, 149, 159, 229, 396, 450
II. Süleyman Paşa: 48
Süleyman Şah (Germiyanoğlu): 28, 64, 69, 85, 136, 137
Süleyman b. Kutalmış: 91
Sülü Bey: 103, 105, 106, 110
Sümeysat: 111
Sünbül Ağa: 497
Sünnî(-ler): 246, 292, 293, 296, 304, 305, 330, 334, 394, 450, 471
Sünni Şirvan: 333
Sürur Ağa: 199
Süveyş: 278, 279, 362, 366

— Ş —

Şadi Bey: 32, 121
Şadi Beyzade Şahmelek: 170
Şadı Paşa: 298
Şâfiî: 303, 304, 305
Şafii Kadı'l Kudat: 199
Şafi Kutlu Han: 451
I. Şafi: 479
Şah Abbas: 396, 411, 419, 420, 426, 427, 450, 452, 453
Şah Budak: 108, 109, 110, 123, 248, 251, 274, 275
Şahin Ağa: 474
Şahin Ayderkârî: 119
Şahin Bey: 119
Şahin Giray: 453, 454
Şah İsmail: 109, 110, 111, 287, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 303, 304, 315, 330
II. Şah İsmail: 393, 396
Şahkulu: 282, 331

Şahkulu Akay Bevey Nuker: 295
Şahkulu Baba Tekeli (Şeytan Kulu): 283, 292
Şahmelek: 182
Şahruh: 110, 111, 191, 192, 193
Şahsuvaroğlu Ali Bey: 111, 295, 298, 302, 303, 304
Şah I. Şafi: 480
Şah Veli: 328
Şahverdi: 410
Şair Haşimi: 443
Şakşaki İbrahim Paşa: 427
Şam, 29, 31, 45, 47, 98, 103, 116, 117, 119, 120, 255, 268, 269, 273, 276, 277, 281, 304, 305, 306, 307, 315, 385, 397, 435, 438, 466, 467, 475, 497
Şam Çölü (Derriyyetü'ş-Şam): 309
Şamlu: 298, 299
Şamlu (-lar): 248, 298, 299
Şam Türkmenleri: 52, 249, 272, 274
Şarabdar İlyas: 185, 186, 194
Şârihü'l-Menârzâde Ahmed: 486
Şarimüddin (veya Taceddin) İbrahim Bey: 33
Şarki Gürcistan: 451
Şarki Karahisar: 50, 177, 301, 456
Şarlken (Charles Quint): 322, 323, 325, 349, 350, 351, 353, 355, 356, 358, 369, 370, 371, 374
Şatt Suyu: 452
Şayka: 427
Şebin-Karahisar: 246, 446
Şehabeddin el-Ömeri: 57
Şehabeddin Paşa: 200, 201, 203, 212, 215
Şehinşah: 281, 283, 288, 290
Şehirköy: 172
Şehnâme: 466
Şehriban: 479
Şehrizor: 336, 396, 424, 458, 459, 480
Şehsuvar Bey: 36, 108, 109, 110, 111, 112, 238, 248, 249, 251
Şehzade Abdullah Çelebi: 40, 244, 267, 281
Şehzade Ahmed: 281, 282, 283, 287, 289, 290, 292, 293, 296, 304, 313
Şehzade Bayezid: 251, 384
Şehzade Cem: 40, 256
Şehzade Korkut Çelebi: 266, 281, 282, 284, 288
Şehzade Mahmud: 412
Şehzade Mehmed: 205, 403, 434, 505
Şehzade Murad: 148, 444
Şehzade Mustafa Çelebi: 39, 40, 178, 239, 242, 243, 244, 245, 337, 338, 343, 344, 383, 419
Şehzade Orhan Çelebi: 211, 213
Şehzade Osman: 431
Şehzade Selim: 281, 282, 283, 284, 285, 287, 288, 380
Şehzade Süleyman: 287
Şeki Ülkesi: 336
Şemahı Kalesi: 394, 395, 420
Şemseddin Mehmed Bey: 24, 27, 45, 54, 83
Şemseddin Mehmed Tüsteri: 57
Şemseddinoğlu Savcı Bey: 81, 82, 83
Şemseddin Yaman Candar: 96
Şeref Han: 331
Şerif Ebu'l-Berekât: 390
Şerif Ebu Mumeyy: 310
Şerif Zeyd: 467
Şeyh Abaza: 447
Şeyh Ali Çelebi: 276
Şeyh Ali Kazani: 103
Şeyh Bedreddin b. Cum'a: 276

Şeyh Bedreddin Mahmud: (Bkz. Simavna Kadısı Şeyh Bedreddin).
Şeyh Edebali: 139
Şeyh Hasan: 30, 86, 87, 97, 309
Şeyh Haydar: 301
Şeyhi İbni İsmail: 272
Şeyh Kadızâde Mehmed Efendi: 469
Şeyh Mahmud: 143
Şeyh Müeyyed: 29, 50, 51, 54
Şeyh Şücaüddin Karamanî: 207
Şeyh Ebu'l-Vefa: 218
Şeyhülislâm Ebussuud Efendi: (Bkz. Ebussuud Efendi).
Şeyhülislâm Esad Efendi: (Bkz. Esad Efendi).
Şeyhülislâm Hoca Sadeddinzâde Mehmed Çelebi: (Bkz. Hoca Sadeddin Efendi).
Şeyhülislâm İbn Hacer el-Askalanî: 199
Şeyhülislâm Mehmed Efendi: 429
Şeyhülislâm Yahya Efendi: (Bkz. Yahya Efendi).
Şeyhülislâm Zekeriya Efendi: (Bkz. Zekeriya Efendi).
Şeyhülislâm Zekeriyazâde Yahya Efendi: 496
Şeyh Zeyneddin Hoca: 31
Şifaü'l-eskam ve devâü'l-âlâm: 65
Şihabüddin Ahmed Bey: 118
Şii (-lik, -ler): 178, 282, 287, 291, 292, 293, 294, 295, 297, 298, 299, 328, 329, 333, 396, 450
Şiî-Aleviler: 283
Şikarî: 42, 43
Şikloş: 373
Şile: 144
Şimentornla: 374
Şiraz: 335, 352
Şirvan: 333, 334, 393, 394, 395, 420
Şişmanoğlu Alexandr: 68
Şucaeddin: 73, 75
Şükri-i Bitlisî: 308
Şükrullah: 33, 195
Şükrullahoğlu Ahmed Çelebi: 255

— T —

Tabanıyassı Mehmed Paşa: 463, 474, 475
Tabib Hacı Paşa (Hızır b. Ali): 65
Taceddin Bey: 85, 87, 287
Taceddin Hasan: 71
Taceddin ili: 89
Taceddinoğlu Mahmud: 48
Taceddin Oğulları: 88, 89, 162
Tâcizade Cafer Çelebi (Anadolu kazaskeri): 304
Taclı Hatun: 301
I. Tahmasb: 328, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 339, 340, 341
Tahnid: 290
Taif: 385
Taiz: 364
Taksirü't-Tefsir: 43
Taman: 233
Tanca (-lı): 79, 398
Tangrıbirdi: 116
Tanrıbirdi Tatar: 268
Tanğrıbirmiş: 122
Tanı Bey: 31, 119
Tanu: 25, 43
Tarabya: 214
Taraklıoğlu Halil Bey: 97
Tarih Dergisi: 147(n)
Tarih-i Gılmanî: 486
Tarsus: 26, 27, 31, 32, 35, 114,

118, 119, 120, 123, 126, 127, 128, 186, 224, 236, 255, 267, 270, 271, 272, 274, 276, 387
Tarsus hisarı: 271
Taşanoğlu: 52
Taşan Oğulları: 162
Taşeli: 30, 39
Taş-ili: 199, 211, 243, 244, 256
Taşkınoğlu: 98
Taşköprü: 96
Taştimur: 99, 103
Tata: 379, 400
Tata kalesi: 374, 406
Tatar: 49, 52, 422
Tavil: 409, 410, 411
Tavil Ahmed: 423, 424
Tavil Ahmedoğlu Mehmed: 420
Tavil Ahmedoğlu Mustafa: 425
Tavra: 48
Tavşanlı: 152
Tayyar Mehmed Paşa: 456
Tayyar Paşa: 477
Tebriz: 193, 241, 296, 297, 299, 300, 314, 331, 332, 333, 335, 340, 393 394, 395, 411, 420, 471, 479
Tebris-i Trabzon (İpek yolu): 244
Tekdi Mustafa Ağa: 494
Teke Beyi: 81
Teke emiri: 27
Teke Eyaleti: 282
Teke İlleri: 494
Tekeli Sipahi: 292
Tekelü Mehmed Han: 332, 336
Teke Oğulları: 21, 187
Teke Türkmenleri: 331
Tekfur Sarayı: 214, 215
Telli Hasan Paşa: 400
Ten(Don): 494
Teniz: 97
Tepedelen kaleleri: 421
Tercan: 296, 456
Tergovişte: 404
Terme: 162
Terracine: 262
Teselya: 17, 178, 182, 190, 203, 224, 387
Teselya ovası: 159
Tezkereci Musa Efendi: 478
Tezkiretü'l-Evliya: 60
Thomas: 203, 213, 223, 224
Thomas Roe: 442
Tımışvar: 376, 378, 406, 476, 491
Tiber: 260
Tiflis: 394, 395
Tiflis kalesi: 394
Timrazü'ş-Şems: 125, 273
Timur: 29, 30, 49, 52, 53, 54, 89, 106, 116, 161, 162, 164, 165, 167, 168, 178, 183, 192, 193, 244, 295, 296, 300
Timur Boğa: 103
Timurtaş: 56
Timurtaş Paşa: 193
Tire: 59, 64, 65
Tiryaki Hasan Paşa: 406, 407, 421, 424
Tizin: 103
Tohtamış: 453
Tokaj: 323, 371, 378
Tokat: 38, 46, 49, 53, 54, 67, 93, 111, 159, 193, 195, 197, 198, 242, 244, 245, 292, 328, 410, 475, 502
Tokat kalesi: 172
Tokmak Han: 116, 394
Tomanbay: 126
Topal Recep Paşa: 461
Topçular Kâtibi Abdulkadir: 486
Topkapı: 184, 214, 284
Topkapı Sarayı: 218, 431, 441, 442, 448
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi:

289
Torfil: 62
Torlak Kemal: 177, 178
Toroslar: 243
Tortum çayı: 336
Toskana: 466
Toskana Büyük Dükalığı: 424
Tosyo: 176, 289
Toulon: 260
Tour de Zizim (Cem kulesi): 259
Toygun Paşa: 376
Trablus: 100, 103, 114, 483, 497, 498
Trablusgarb: 358, 369, 389, 399, 482
Trablusgarb Beylerbeyi: 358
Trablusşam: 267, 272, 367, 424, 446
Trabzon: 35, 225, 231, 232, 234, 236, 246, 247, 269, 281, 293, 295, 296, 301
Trabzonlu Mehmed Bey: 256
Trabzon Rum İmparatorluğu: 162, 234
Trabzon Rumları: 86, 93
Trabzon Sancağı: 281
Trakya: 61, 146, 148, 150, 151
Trakyalı Yenicesi: 161
Transilvanya: 225, 347
Trepeça: 221, 247
Trut: 263
Tucco Hanedanı: 230
Tumanbey: 305, 307, 308, 309
Tuhtalı: 318
Tuna: 68, 155, 156, 159, 160, 189, 190, 196, 198, 200, 202, 205, 212, 220, 221, 224, 225, 262, 263, 322, 373, 379, 401, 404, 423, 427, 435, 457, 473
Tuna nehri: 434
Tunca: 263
Tunus: 276, 350, 356, 388, 389, 482, 483, 497, 498
Turda: 375
Turgud Alp: 138, 143
Turgud-eli (Çukurova): 238, 270
Turgud (-lu, -lar): 125, 161, 185, 239, 242, 244, 255, 267, 270, 273
Turgudoğlu: 267
Turgudoğlu Hasan Bey: 34
Turgudoğlu Mahmud: 270
Turgud Oğulları: 125, 199, 238, 244, 251
Turgud Reis: 353, 355, 356, 357, 358, 359, 360
Turhal: 54
Turhan Bey: 194, 197, 203, 204, 205
Turhan Bey Oğulları: 213
Turhan Bey-oğlu Ömer Bey: 224, 228, 245
Turhanoğlu Ömer: 272
Turla (Dinyester): 428, 435, 474
Turna Dağı: 109, 111, 112, 302
Türk (-ler): 33, 46, 55, 56, 59, 62, 71, 85, 91, 105, 113, 133, 136, 137, 139, 141, 144, 145, 160, 194, 196, 200, 207, 209, 210, 213, 214, 216, 217, 218, 220, 221, 223, 224, 225, 227, 228, 231, 234, 249, 263, 266, 264, 265, 267, 279, 281, 291, 308, 309, 327, 351, 355, 388, 398, 401, 407, 408, 450, 469, 471, 473, 475, 477, 478, 484, 486, 500, 502
Türk Birliği: 156
Türkçe: 127, 291, 295, 296
Türkistan: 92, 330, 403
Türkiye: 133, 398, 429
Türkiye Büyük Millet Meclisi: 310

Türkiye Selçuklu Devleti: 133, 136, 137, 153
Türkiye Selçukluları: 55, 77
Türkiye Selçuklu Sultanı: 139
Türkmen (-ler): 23, 27, 38, 49, 53, 56, 71, 72, 73, 79, 85, 91, 95, 97, 98, 100, 103, 104, 108, 109, 113, 114, 115, 116, 117, 121, 122, 124, 125, 133, 134, 137, 138, 140, 144, 161, 162, 164, 167, 172, 174, 176, 185, 187, 243, 244, 246, 248, 249, 288, 294, 298, 299, 302, 305, 328, 329, 333, 438, 456
Türkmen Beyleri: 133
Türkmen Beylikleri: 158
Türkmen İbrahim Han: 395
Türkmen-İli (Erzincan): 240, 241, 321
Türk Mezarı: 136
Türk Sanatı: 42
Türk Tarihi: 164
Tüysüz Hüseyin Paşa: 383

— U —

Ubeyd: 296
Uç Türkmenleri: 41, 72
Uğraş Köyü: 282
Uğurlu Mehmed: 245
Ulah (-lar): 178, 201, 212
Ulama Han: 331, 335
Ulama Paşa: 374, 375
Ulaşoğlu Hüseyin Bey: 240
Ulaş-yurdu: 270
Ulubat: 68, 183
Ulubatlı Hasan: 217
Ulu Bey: 41, 59
Ulu Camî: 74, 127, 306
Uluç: 387
Uluç Ali Paşa: 355, 387
Ulu-Nogay: 434, 454
Umman: 361, 366, 367
Umman denizi: 365
Ummu'l-Dinar: 309
Umur Bey: 62, 63, 64, 67, 68, 69, 146, 193
II. Umur Bey: 69
Umur Paşa: 59, 60, 61
Umuroğlu İbrahim: 104
Unkapanı: 468
Urban: 307, 309
Urfa: 303, 339, 410
Urmiye: 393, 479
Uskok: 400
Ustaçlu: 298, 299
Ustacaoğlu Muhammed Han: 109
Ustaçluoğlu Mehmed Han: 295, 297, 303
Uyvar: 406
Uzun Hasan: 36, 38, 39, 83, 108, 221, 227, 228, 231, 234, 237, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 255

— Ü —

Üçeri: 239
Üç-Kapu (Üç kapılı): 270
Üç Kilise (Ecmiyâzin): 301
Üç-ok (-lar), 113, 118, 121, 124, 248, 249, 266, 268
Üçok Türkmenleri: 100, 101, 274
Ünye: 85
Ümit Burnu: 277, 361
Üsküdar, 144, 251, 253, 275, 283, 305, 420, 443, 461, 466, 476
Üsküdarî Aziz Mahmud Hüdayi Efendi: (Bkz. Aziz Mahmud Hüdayi).
Üsküp: 171, 222
Üstâd-ı âzâm (Grand-Maître) Pierre d'Aubusson: 257
Üveys Paşa: 364, 365

— V —

Vaç: 372, 406
Vadi's-Sabit (Kasrü'l-Kebir, Alkazar): 398
Valide Kösem Sultan: 472
Valide Nur-Bânû Sultan: 401
Valide Sultan: 444, 448
Vahran (Oran): 358
Van: 331, 332, 335, 336, 337, 339, 341, 396, 419, 420, 471, 480
Van kalesi: 332, 469
Varat: 372, 406
Vardar Yenicesi: 182, 191, 264
Vardar Ovası: 152
Varna: 34, 201, 209, 230
Varna savaşı: 200, 201, 202, 203, 204
Varsak (-lar): 40, 122, 123, 125, 127, 161, 240, 242, 244, 251, 255, 270, 298, 302
Varsak Boyları: 204
Varsak-ili: 270
Varsaklı Türkmenler: 267, 273
Varvar Ali Paşa: 501, 502
Vasco de Gama: 277
Vassilij: 291
Vatikan: 260, 262
Vechi Hasan: 486
Vefa: 218
Vekayinâme: 486
Veli Halife (Mustafa oğlu): 127
Veliyüddin Ahmed Paşa: 273
Venedik (-li, -ler): 35, 37, 38, 39, 62, 63, 64, 65, 154, 156, 157, 170, 176, 184, 188, 190, 191, 201, 205, 210, 211, 213, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 235, 238, 242, 243, 244, 246, 258, 259, 262, 264, 265, 266, 271, 291, 307, 316, 317, 387, 388, 393, 398, 411, 428, 466, 473, 482, 483, 484, 488, 491, 492, 497, 498, 499, 502
Venedik Cumhuriyeti: 38, 220, 241, 260, 264, 265, 431
Venedikli Bafo: 403
Venedik Senatosu: 200, 271, 272, 483
Vertizo: 371
Vesprim: 379
Vettore Soranzo: 242
Veziriazam Çandarlızade Ali Paşa: 167
Veziriazam Çerkes Mehmed Paşa: 456
Veziriazam Hersekzade: 300
Veziriazam İbrahim Paşa: 185, 321, 322, 324, 327, 329, 331, 332, 333, 350
Veziriazam Karamani Mehmed Paşa: 253
Veziriazam Koca Sinan Paşa: 390
Veziriazam Kuyucu Murad Paşa: 429
Veziriazam Mahmud Paşa: 222
Veziriazam Malkoç Ali Paşa: 421
Veziriazam Piri Mehmed Paşa: 315
Veziriazam Rüstem Paşa: 337, 338, 344, 346
Veziriazam Sinan Paşa: 305, 307, 308
Veziriazam Yunus Paşa: 309, 310
Vezir Kenan Paşa: 480
Vezir Lütfi Paşa: 351, 352
Vezir Mehmed Paşa: 310, 372, 410
Vezir Mesih Paşa: 229
Vezir Mirza Selman: 394
Vezir Piri Mehmed Paşa: 301

Vezir Selman Han: 394
Vezir Süleyman Paşa: 372
Vılk-oğlu: 194, 197
Vidin: 160, 221, 282, 457
Viennois: 62
Villefrache: 257
Viranşehir: 56
Visconti di Cicala: 359
Vişegrad: 372, 374
V. Juannis Paleologos: 146, 147
III. Vlad: 225
Vlad Drakul: 196, 197, 198, 201, 204
Vladislas: 197, 200, 201, 204
Vlak: 263
Vissegrad: 421
Vişegrad kalesi: 404
Viyana: 322, 324, 326, 330, 369, 379
Viyana kuşatması: 327
Volga (İdil): 397
Voyvoda Petru Rareş: 347
Vuk: 169
Vulçitrin-Lab (Vılk-ili): 221
Vulkoğlu: 172

— W —

Weltwick: 374

— Y —

Yahşihan: 239
Yahşi Bey: 26, 41, 296
Yahudi (-lik, -ler): 218, 285. 310, 323, 492
Yahudi Yakup Paşa: 253
Yahya Efendi (Şeyhülislâm): 444, 461, 476, 481, 486
Yahya Paşa: 273, 374
Yahya Paşaoğlu Bali Bey: 316, 325
Yahya Paşa Sarayı: 468
Yalı kapısı: 186, 217
Yalı köşkü: 213, 311
Yalvaç: 152
Yanbolu: 169
Yakın Doğu: 85, 244, 309
Yakub: 65
Yakub Bey (Germiyanoğlu): 163, 168, 173, 174, 271
Yakub Çelebi: 155, 156
Yakub b. Mehmed: 65, 69
Yakub Paşa: 171, 265, 267, 271, 273
Yanık: 400
Yanık Kale: 406
Yanko (Hünyadi Yanoş): 195, 197, 198, 200, 202, 205
Yanova: 380
Yarcanî: 43
Yarhisar: 140
Yassıada: 171
Yassı-çemen: 231, 295
Yaş: 347
Yavuz Sultan Selim: (Bkz: I. Selim).
Yahya Paşa: 272
Yayça: 196, 226
Yazıcızade: 91
Yedikule: 214, 218, 233, 310, 316, 323, 442, 445
Yelbuğa Nasırî: 28
Yemen: 362, 364, 367, 385, 386, 467, 468
Yemenkulu: 467
Yemişçi Hasan Paşa: 406, 408, 409
Yenbu'a: 277
Yeni Bahçe: 284
Yeni camii (Sultan Mehmed Camii): 207, 218
Yeniçeri Ağası Hasan Ağa: 167
Yeniçeri Kethüdası Bayram Ağa: 448
Yeni Dünya: 354

Yeni Hisar (Rumeli Hisarı): 274
Yenikapı: 215, 493
Yeniköy: 455
Yeni Saray (Topkapı Sarayı): 285
Yenişehir: 140, 169, 199, 200, 255, 264, 343
Yenişehir kalesi: 88
Yenişehir ovası: 290, 294
Yer-Göğü: 175, 204, 454
Yergöğü kalesi: 196
Yeşil camii: 181
Yeşilırmak: 159
Yeşil Türbe: 181
Yılboğa: 48, 99, 103, 104, 105
Yılboğa en-Nâsıri: 115
Yıldırım Bayezid: 28, 29, 30, 48, 49, 53, 64, 65, 66, 68, 69, 74, 81, 88, 89, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 164, 165, 167, 168, 172, 176, 178, 187, 224, 234
Yolomitza: 197
Yörgüç Paşa: 193
Yunus Bey: 305
Yusuf Bey: 79, 80
Yusufça Mirza: 38, 245
Yusuf Çelebi: 181
el-Yusufî: 247
Yusuf Paşa: 425, 456, 471, 495, 496
Yularkıstı: 410, 411
Yularkıstı Sinan Bey: 274, 287, 288, 292
Yunan: 227, 228
Yunanca: 433
Yunanistan: 60, 61
Yunus Paşa: 285
Yunan-ili: 193, 194
Yuvan Kastriota: 193
Yüregir (-ler): 113, 115

— Z —

Zafernâme: 486
Zagreb: 326
Zağanos Paşa: 201, 211, 212, 214, 215, 216, 217, 224
Zağra: 177, 282
Zalim Ali: 480
Zamantı: 124, 248, 251
Zanta: 230
Zaporog Kazakları: 427, 474, 481
Zapolyai Janos: 322, 323, 324, 327, 347, 372
Zebid: 363, 364, 385
Zekeriya Efendi (Şeyhülislâm): 25, 43, 496, 497
Zemin (Zemun, Zemlin): 316, 379
Zenci: 307
Zencirli: 50
Zeta: 188
Zeybin: 195
Zeydî: 467, 468
Zeydiyye: 364, 385
Zeydoğlu Yusuf Paşa: 446
Zeyneddin Karaca Bey: 97, 98, 99, 100, 101, 110
Zeynel Bey: 38, 39, 242, 245
Zeynel Han: 458
Zeynel Mirza: 243
Zeynel Paşa: 296, 306
Zeynü'l-Hac: 24, 83
Zeyrek: 468
Zibin (Hermanstadt): 196
Zile: 54
Zincir kalesi: 480
Zincir-kıran Ali Bey: 411
Zincirli: 29
Zirinyi Mikloş: 379, 380
Zsitva: 423

Zuano Mori: 264
Zuvayle: 101, 257
Zülfikar Bey: 330
Zülfikâr Paşa: 424
Zülkadriye: 111
Zünnûn: 328

BİBLİYOGRAFYA

Africanus, Leo

— *The History and Description of Africa.*

Ahmadi

— *Dâsıtan*, nşr. N.S. Banarlı.

Ahmed Eflaki

— *Menâkıbu'l-Ârifin*, nşr. T. Yazıcı, Ankara 1961.

Akçakoca, F.

— *Denizli Tarihi*, Denizli 1945.

Akdağ, Mustafa

— *Celâlî İsyanları (1550-1603)*, Ankara 1963

Akdes, Nimet Kurat

— *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi. 1553-1610*, Ankara 1953.

— *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde Altınordu, Kırım ve Türkistan hanlarına ait yarlık ve bitikler*, İstanbul 1940.

Akın, H.

— *Aydın Oğulları Tarihi*, Ankara 1968.

Aksarayi, Mahmud

— *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, nşr. O. Turan, Ankara 1944.

Âli

— *Künhü'l-Ahbâr.*

Altun, A.

— *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi*, K. B.Y., 264, Türk Sanat Eserleri Serisi 3, İstanbul 1978.

Amiral Jurien de la Graviere

— *Malta Muhasarası*, trc. M.Ş. Kurdoğlu, İstanbul 1936.

Anonim Selçuknâme

— *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, nşr. F.N. Uzluk, Ankara 1952.

Antonio de la Torre

— *Documentos*, Bercelona 1951.

Arnold, T.V.

— *The Caliphate*.

Arseven, C.E.

— *Türk Sanatı Tarihi*, M.E.B., İstanbul 1955.

Artuk, İbrahim

— *Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Gazi'ye Ait Sikke*.

— *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ankara 1980.

Aslanapa, Oktay

— *Karaman Devri Sanatı*, İstanbul 1950.

Aşıkpaşazâde

— *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. Âli, İstanbul 1332.

Atsız, Nihal

— *Osmanlı Tarihine Ait Takvimler*, İstanbul 1962

Aykut, Nezihi

— *Hasan Beyzâde Tarihi* (Yayınlanmamış doktora tezi).

Ayni

Ikdü'l-Cümman.

Aziz b. Erdeşir Esterabadi

— *Bezm u Rezm*, nşr. Kilisli Rıfat, İstanbul 1928.

Barkan, L. Ömer

— *Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, İstanbul 1945.

— *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, I, II, Ankara 1972 ve Ankara 1979.

— *Baybars Tarihi*, trc. Ş. Yaltkaya, İstanbul 1941.

Baykara, T.

— *Denizli Tarihi*, İstanbul 1969.

Bayur, Y. Hikmet

— *Hindistan Tarihi*, Ankara 1947.

Benedict, Curipeschitz

— *1530 yılında Bosna, Sırbistan ve Bulgaristan üzerinden İstanbul'a giden Joseph Von Lamberg ile Nicolas Jurischitz'in elçilik günlüğü*, trc. Ö. Nutku, Ankara 1977.

Bertrandon de la Broquiére

— *Voyages*, nşr. Schefer.

Beyzâde Hasan

— *Tevârih-i Âl-i Osman.*

Bıyıklıoğlu, Ömer Halis

— *Ankara Muharebesi*, İstanbul 1934.

Bihişti

— *Tevârih-i Âl-i Osman*, Tarih Sem. Kütb.

Bostan

— *Süleymannâme*, Ayasofya Ktb. nr. 3317.

Boswort, C.E.

— *İslâm Devletleri Tarihi*, Türkçe trc. E. Merçil — M. İpşirli, İstanbul 1980.

Boxer, C.

— *The Portuquese Seaborn Empire, 1415-1825*, London 1969.

Braudel, F.

— *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II.*, trc. S. Reynolds — Fontana/Collins 1973.

Busbecq

— *Türk Mektupları*, trc. H.C. Yalçın, İstanbul 1939.

Celalzâde Mustafa

— *Selimnâme*, Türk. Yazm. Revan Ktb.

Celalzâde Nişancı

— *Tabakâtü'l-Memalik*.

Cennâbi

— *el-Aylemü'z-Zâhir*, Arap. Yazm. Nuruosmaniye Ktb.

Charrière, E.

— *Negociations de la France dans le Levant, 1515-1580*, Paris 1848.

Çalışkan, Dilber

— *Osmanlı Devleti'nde Tütün ve Yasaklanması*, (men'i-duhan), İ.Ü. Edb. Fak. Tarih bölümü, mezuniyet tezi, nr., 3118.

Çeçen, K.

— *İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri*, İstanbul 1984.

Danişmend, İsmail Hami

— *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi.*

Danvers, F.C.

— *The Portuquese in India*, London 1966.

— *Defter-i evkâf-ı eyâlet-i Karaman*, nşr. F.N. Uzluk.

— *Della Vita et Legge Turchesca*, nşr. Sansovino.

Dernschwam, Hans

— *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat*, çev. Y. Önen, Ankara 1987.

Derviş Muhiy

— *Menâkıb-ı Şeyh İbrahim Gülşeni*, Millet Ktb.

Dilcimen, Kâzım

— *Canik Beyleri.*

Diyanet, A. Ekber

— *İlk Osmanlı-İran Antlaşması, 1555 Amasya Musalahası*, İstanbul 1971.

Dukas

— *Historia Byzantina*, Bonn 1834.

Dursun Bey

— *Tarih-i Ebu'l-Feth.*

Ebubekir Tihrani

— *Kitab-ı Diyarbekriyye*, yay. Necati Lugal — Faruk Sümer, Ankara 1962.

Ebu'l-Fadl Mehmed Efendi

— *Selimşah-nâme*, Lâlâ İsmail Efendi Ktb.

Ebu'l-Ferec

— *Tarih*, trc. Ö.R. Doğrul, Ankara 1945.

Edhem Halil

— *Kayseri Şehri*, haz. Kemal Göde.

— *Düvel-i İslâmiye*.

Enveri

— *Düsturnâme-i Enveri*, nşr. Mükrimin Halil Yınanç, İstanbul 1928.

Ergin, Osman

— *Fatih İmareti Vakfiyesi*, İstanbul 1945.

Evliya Çelebi

— *Seyahatnâme*.

Feridun Bey

— *Münşeâtü's-Selâtin*, İstanbul 1274.

Fischer, S.A. — Galati

— *Ottoman Imperialism and German Protestantism 1521-1555*, Cambridge 1959.

Grasso, G.

— *Documanti*, giornale.

Gravier, G.

— *Les Frontiéres Historique de la Serbie*, Paris 1919.

Gökbilgin, Tayyib

— *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihan*, İstanbul, 1957.

Güçer, Lütfi

— *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964.

Gündoğdu, Hamza

— *Dulkadırlı Beyliği Mimarisi*, Ankara 1986.

Hadidî

— *Tevârih-i Âl-i Osman.*

Hammer

— *Devlet-i Osmaniye Tarihi,* trc. M. Âta Bey, İstanbul 1330.

— *Constantinopolis und der Bosporos,* Pesth 1822.

Handmir

— *Habîbü's-Siyer.*

Hasan Rumlu

— *Ahsenü't-Tevârih,* nşr. C.N. Seddon.

Hasluck, F.N.

— *Christınanity and İslâm Under the Sultans,* Oxford 1929.

Haydar Çelebi

— *Ruz-nâme.*

Hayrullah Efendi

— *Tarih.*

Helecki

— *The Crusade of Varna,* A Discussion of Controversial Problems, New-york 1943.

Heyd

— *Yakın Doğu Ticareti Tarihi, I.*

Hezarfen

— *Telhisü'l-Beyan fi Kavanin-i Âl-i Osman.*

Hüsameddin Hüseyin

— *Amasya Tarihi.*

Hoca Sadeddin

— *Tacü't-Tevârih,* İstanbul 1280

İbn Battuta

— *Seyahatnâme*, trc. Şerif Paşa, Haz. İsmet Parmaksızoğlu.

İbn Bibi

— Muhtasar Selçuknâme, nşr. M. Th. Houtsma, Leiden 1902.

İbn Haldun

— *Kitabü'l-İber*.

İbn İyas

— *Bedâyiü'z-Zuhûr*, Kahire 1311.

İbn Kemal

— *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, nşr. Ş. Turan, Ankara 1954.

— *Defter*, VIII, Ali Emiri Ktb.

İbn Tagribirdi

— *Havâdisü'd-Duhûr*, nşr. N. Popper.

İbn Tulun

— *Mufakaha*.

İdris-i Bitlisî

— *Heşt Behişt*.

— *Selimnâme*, Fars. Yazm. Revan Ktb.

İlmiye Salnâmesi

— *İlmiye Salnâmesi*, İstanbul 1334.

İnalcık, Halil

— *The Ottoman Empire*, The Classical Age, 1300-1600, London 1973.

— *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara 1954.

— *İnventaire de l'Histoire Generale des Turcs*, Paris 1620.

Jireçek, C.

— *Gesch der Serben*, Gotha 1918.

Jorga, N.

— *Chilia et Catat Alba*, Bucurest 1900.

Kaldy-Nagy Gyula

— *A Gulat Szandzsak 1567 És 1579*, É vi Összeirrasa, Bekescsaba 1982.

Kalkaşandî

— *Subhu'l-A'şa*, Mısır 1914.

Karaman Nişancı Mehmed Paşa

— *Tevârihü's-Selâtini'l-Osmaniyye*, nşr. İbrahim Hakkı Konyalı.

Karamsin

— *Rusya Tarihi*, St. Petersburg 1842.

Karatekin, Enver

— *Ramazan Oğulları Tarihi*, İstanbul 1979.

Kâşifî

— *Gazanâme-i Rum*.

Kâtip Çelebi

— *Tuhfetü'l-Kibâr fi'l-Esfâri'l-Bihâr*, yay. O.Ş. Gökyay, İstanbul 1973.

— *Fezleke*.

Kemalpaşazâde

— *Tevarih-i Âl-i Osman*, Millet Ktb. Ali Emiri Yazması, nr. 27/30.

— *Mohaçnâme*, neşir ve Fransızca tercüme Pavet de Courteille Histoire de la Campagne de Mohacz, Paris 1359.

Kırgızoğlu, F.

— *Osmanlılar'ın Kafkas-ellerini Fethi (1451-1590)*, Ankara 1976.

Kitâb-ı Müstetâb

— Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler, I, yay. Yaşar Yücel, Ankara 1974.

Konyalı İbrahim Hakkı

— *Alanya*, İstanbul 1946.

Köprülü, M. Fuad

— *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ankara 1972.

Köprülü, Orhan — Parmaksızoğlu, İsmet

— *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Hayatı ve Eserleri*, Tarih Sem. Ktb. nr. 359.

Kretschmayr

— *Gerschicte Von Venedik*, Gotha 1920.

Kurdoğlu, F.

— *Barbaros Hayreddin Paşa*, İstanbul 1935.

— *Türkler'in Deniz Muharebeleri*, İstanbul 1932.

Kütükoğlu, Bekir

— *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri*, İstanbul 1962.

Kütükoğlu, Mübahat S.

— *Osmanlılar'da Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983.

— *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri*, I, (1580-1838), Ankara 1974.

Lasczky, Jerome

— *Hieronymi Lasky palatini Siradiensis Histria Arcana Legationis Nomine Johannis Regis ad Solymannum Turcarum*

İmperatorem Susceptae, Neşreden, Mathias Bel, Adparatus ad Historiam Hungarize, Pozsony 1735.

Lokman

— *Kitâb-ı Esrarnâme-i Aşıkan.*

Lütfi Paşa

— *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1341.

Makrızi

— *Kitabü's-Sülûk*, Ayasofya Ktb.

Malzig

— *Büyük Türk Hindistan Kapılarında, Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Amiral Hadım Süleyman Paşa'nın Hind Seferi*, İstanbul 1943.

Mas-Latric

— *Histoire de L'ile de Chypre*, Paris 1852.

Matrakçı Nasuh

— *Süleymannâme*, TSMK, Revan.

— *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, nşr. H.G. Yurdaydın, Ankara 1976.

Mehmed b. Mehmed

— *Nuhbetü't-Tevârih ve'l-Ahbâr*, İstanbul 1276.

Melikoff, I.

— *Le Destan d'Umur Pacha*, Paris 1954.

Merçil, Erdoğan

— *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1985

Miklosich-Müller

— *Acta et diplom Grecca.*

Mirmiroğlu

— *Fatih'in Donanması ve Deniz Savaşları*, İstanbul 1946.

Mughul, Y.

— *Kanunî Devri*, Ankara 1987.

Muhibbî

— *Divan*, haz. Coşkun Ak, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1000 Temel Eser, Ankara 1987.

Muradî

— *Gazavât-ı Hayreddin Paşa*, Üniversite Ktb. TY. nr. 2639.

Mumcu, Ahmed

— *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet*, Ankara 1969.

Müller

— *Documenti*, Florance 1879.

Müneccimbaşı

— *Sahâifü'l-Ahbar*, İstanbul 1285.

Müstakimzâde Süleyman Sadeddin

— *Devhatü'l-Meşâyih*, İstanbul, 1978

Neşrî

— *Cihannüma*, nşr. Fr. Taeshner, Band I, Leipzig 1951.

— *Kitab-ı Cihan-nüma*, nşr. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, Ankara 1949.

Nicolay, N.

— *Les Navigations*, Envers, 1577.

Nişancı Mehmed Paşa

— *Osmanlı Sultanları Tarihi*, nşr. Atsız, İst. 1942.

Orhonlu, Cengiz

— *Habeş Eyaleti*, İstanbul 1974.

— *Osmanlı Tarihine Ait Belgeler, Telhisler (1597-1607)*, İstanbul 1970.

— *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti, Habeş Eyaleti*, İstanbul 1974

Cruç Bey

— *Tevârih-i Âl-i Osman*, nşr. F. Babinger, Hannover 1925.

Peçuylu

— *Tarih*, İstanbul 1283.

Perjes, Géza

— *Mohaç Meydan Muharebesi*, özet ve tanıtma, Ş. Baştav, Ankara 1988.

Piri Reis

— *Kitâb-ı Bahriye*, faksimile neşri, Fevzi Kurdoğlu ve Ali Haydar Alpagut, İstanbul 1935

Reşit, E.

— *Hayreddin Barbaros*, İstanbul 1973.

— *Münşeât-ı Fârisi*, Esat Efendi Ktb.

Sarı Abdullah Efendi

— *Münşât-ı Fârisi*, Esat Efendi Ktb.

Schaendlinger

— *Die Schreiben Süleymans des Prachtigen an vasselen*, militarbeamte, Beamte und Richter, aus dem Haus-Hof-und Staatsarchiv zu wien, Wien 1986

Schlumberger

— *İstanbul'un Muhasarası ve Zaptı*, trc. M. Nihat, İstanbul 1330.

Sehavî

— *Vecîzü'l-Kelâm*, Arap. Yazm. Köp. Ktb.

Selânikî

— *Tarih*, İstanbul 1281.

Seydî Ali Reis

— *Mir'atü'l-Memâlik*, İstanbul 1313.

Shaw, S.

— *The Financaland Administrative Organization and Develog-ment of Ottoman Egypt 1517-1789*, Princeton 1962.

Solakzâde

— *Tarih*, İstanbul 1297.

Su, Kâmil

— *Mimar Sinan'ın Eserlerinden Muradiye Camii*, İstanbul 1940.

Sümer, Faruk

— *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları*, Ankara 1972.

— *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü*.

— *Oğuzlar*, Ankara 1967.

— *Karakoyunlular*.

Süreyya, Mehmed

— *Sicil-i Osmanî*, İstanbul 1311.

Şehabeddin el-Ömerî

— *Mesâlikü'l-Ebsâr*, nşr. Fr. Taeschner.

Şükrü, M.

— *Esfâr Bahriye-i Osmaniye*, İstanbul 1306.

Tacizâde Sa'di Çelebi

— *Münşeât*, nşr. N. Lugal — A. Erzi, İstanbul 1956.

Talihizâde Subhi Mehmed

— *Tarih*, TSMK, Revan, nr. 1300.

— *Tarih-i Sahib Giray Han*, Nşr. Özalp Gökbilgin, Ankara 1973.

Tekindağ, M.C. Şehabeddin

— *BerkukDe vrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961.

Thalloczy, I. Von

— *Studien zur Gesch Bosniens und Serbiens*, München ve Leipzig 1919.

— *The Cambridge History of Islâm*, Cambridge 1970.

Thuasne

— *Djem Sultan*.

Turan, Osman

— *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971.

— «*Anatolia in the Seljuks and the Beyliks*».

— «*İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Turihi Takvimler*, Ankara 1954.

Turan, Ş.

— *Kanunî'nin oğlu Şehzade Bayezid Vak'ası*, Ankara 1961.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı

— *Anadolu Beylikleri ve Ak Koyunlu, Kara Koyunlu Devletleri*, Ankara 1984.

— *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1970

— *Kitabeler*.

— *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1972.

— *Karesi Meşarihi*, II, İstanbul 1341.

Valther, Hinz

— *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, Türkçe trc. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara 1948.

Varlık, M.Ç.

— *Germiyan Oğulları Tarihi*, Ankara 1974.

Wittek, P.

— *Menteşe Beyliği*, trc. O. Şaik Gökyay, Ankara 1944.

Yans, Kerim

— *IV. Murad Devrinde Osmanlı-Safevi Münasebetleri* (Doktora tezi), Tarih Seminer Ktb. nr. 2798.

Yavuz, H.

— *Kâbe ve Haremeyn için Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti 1517-1571*, İstanbul 1984.

Yazıcızâde Ali

— *Tevârih-i Al-i Selçuk*, nşr. M. Th. Houtsma, Leiden 1902.

Yınanç, M.H.

— *Enveriye Medhal*.

Yurdaydın, H.G.

— *Kanuni'nin Cülusu ve İlk Seferleri*, Ankara 1961.

Yücel, Yaşar

— *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti*, Ankara 1970.

— *XIII. ve XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi, Çoban Oğulları, Candar Oğulları Beylikleri*, Ankara 1980.

— *Osmanlı-Candar Münasebetleri*.

Zakythimos

— *Le Despotat Grec de Morée*, Paris 1932.

Zinkeisen

— *GOR*, Gotha, 1854.

Zekeriyazâde

— ***Ferah(Cerbe) Savaşı***, Sadeleştiren O.Ş. Gökyay, İstanbul 1980.

97

SÜRELİ YAYINLAR

Acta Orientalia Academia Scientientiarum Hungarica, Budapest 1974, XXVIII/2, Gyula Kaldy-Nagy, «Suleimans Angriff aut Europa»

Acta Orientalia Academia Scientientiarum Hungarica, 24 (1978), G. Barta, «An d'illusions (Notes sur la double élection de rois aprés de la délaite de Mohacs)»

AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara 1966, IV/6-7, Ş. Turan, «Sakzı'ın Türk Hakimiyeti Altına Alınması»

Archivum Ottomanicum, I, (1969), H. İnalcık, «Suleiman the Lawgier and Ottoman Law»

Atsız Armağanı, İstanbul 1976, Orhan Şaik Gökyay, «II. Sultan Osman'ın Şehadeti»

Belgeler, II (1965), T. Gökbilgin, «Venedik Devlet Arşivindeki vesikalar külliyatında Kanuni Süleyman devri belgeleri»

Belgeler, I, Ankara 1965, Halil Sahillioğlu, «XVII. Asrın ilk yarısında İstanbul'da tedavüldeki sikkelerin raici»

Belgeler, Ankara 1967, nr. X., Halil İnalcık, «Adâletnameler»

Belgeler, IV/7-8, Bekir Sıtkı Baykal, «Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. XVIII. yüzyıllar boyunca para düzeni ile ilgili belgeler»

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 17 (1969), Şehabeddin Tekindağ, «Korkud Çelebi ile ilgili iki belge»

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, II/7, 1968, Şehabeddin Tekindağ, «Rodos'un Fethi»

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, II/9 (Haziran 1968), Şehabeddin Tekindağ, «Süveyş'te Türkler ve Selman Reis'in Arizası»

Belleten, sayı 123, 346'dan naklen, Topkapı Saray Müzesi Arşivi, nr. 5848, Ş. Tekindağ, «II. Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfûz Mücadelesi»

Belleten, 1957, XXI, B. Sıtkı Baykal, «Uzun Hasan'ın Osmanlılarla Mücadelesi»

Belleten, sayı 123, Ankara 1967, Ş. Tekindağ, «Çukurova'da Nüfûz Mücadelesi»

Belleten, Ankara 1944, VII, M. Fuad Köprülü, «Osmanlı İmparatorluğu'nun Etnik Menşei Meselesi»

Belleten, Ankara 1941, V/19 İ.H. Uzunçarşılı, «Gazi Orhan Bey Vakfiyesi, 724 Rebiülevvel - 1324 Mart»

Belleten, Ankara 1949, XIII/50, Wl. Mırmıroğlu, «Orhan Bey ile Bizans İmparatoru III. Andronikos Arasında Palekanon Muharebesi»

Belleten, Ankara 1973, XXXVII/146, Yaşar Yücel, «XIV-XV Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar: II. Türkiye ve Yakın-Doğu Üzerinde 1393/1394 Timur Tehlikesi»

Belleten, Ankara 1978, XLII/166, Yaşar Yücel, «Timur Tarihine Dair Araştırmalar: II. Timur'un Türkiye ve Yakın-Doğu ilişkilerine Dair Genel Gözlemler (1400-1404)»

Belleten, XXX, Halil İnalcık, «Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tâbiliğine girmesi»

Belleten, sayı 52, W. Hinz, Ortaçağ Yakın-Şark'ına ait vergi kitabeleri»

Belleten, 87 (1958), T. Gökbilgin, «Korvin Mathias'ın Bayezid II'e Mektupların Tercümeleri»

Belleten, Ankara 1942, VI/21-22, E.Z. Karal, «Yavuz Sultan Selim'in oğlu Şehzade Süleyman'a Manisa Sancağını idare etmesi için gönderdiği siyasetnâme»

Belleten, IV/13 (1940), F. Kurdoğlu, «Hadım Süleyman Paşa'nın Mektupları ve Belgrad'ın Muhasara Planı»

Belleten, LI/199, Ankara 1987, L. Bacqué-Grammont, «1527 Anadolu İsyanı hakkında yayımlanmamış bir rapor»

Belleten, XX/3, T. Gökbilgin, «Arz ve Raporlarına göre İbrahim Paşa'nın Irakeyn Seferindeki ilk tedbirleri ve fütûhatı»

Belleten, XXIX/144, 1965, İ.H. Uzunçarşılı, «Kanuni Sultan Süleyman'ın vezir-i azamı makbul ve maktul İbrahim Paşa Padişah damadı değildi»

Belleten, L/198, 1987, Mihail Guboğlu, «Kanuni Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi (1538 M., 945 H.)»

Belleten, XLII/168 (1978), A. Büyük Ertuğrul, «Preveze Muharebesine İlişkin Belgeler»

Belleten, XXXIV/134 (Ankara, 1940), C. Orhonlu «Hind Kaptanlığı ve Piri Reis»

Belleten, XXXIV/138, Ankara 1970, Ömer L. Barkan, «XVI. Asrın ikinci yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri»

Belleten. XI/43. Yayınlayan Mithat Sertoğlu, «Tuği Tarihi»

Belleten. XLIII/170. Yaşar Yücel, «Zafer-nâme»

DTCFD. VI. Mevlüt Oğuz, «Taceddin Oğulları»

Edebiyat Fakültesi Mecmuası, IX, 1932/2, Ahmed Refik, «Osmanlı devrinde Rafızilik ve Bektaşilik»

Fetva Süretleri Beyazıd Veliyüddin Ef. Ktb. nr. 2735

Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, A. Decei, «Un Fetihnâme-i Karaboğdan (1538) de Nasuh Matrakçı»

Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, sayı, 2-3, İstanbul 1974, Gerard Erdbrink, «Onyedinci asırda Osmanlı Hollanda Münasebetlerine Bir Bakış»

Harvard Dkrainlan Studiens, III-IV, 1979-1980, H. İnalcık, «Han ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahib Giray döneminde Kırım Hanlığı (The Khan and Tribal Aristocracy The Crimean Khanate under Sahib Giray I)» tercümesi, Emel, özel sayı: 135, Mart-Nisan 1983

İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1952, H. Gazi Yurdaydın, «Siget-varnâmeler»

İslamica, IV, F. Taeschner, «Beitrage zur geschichte der Achis in Anatolien»

İstanbul Enstitüsü Dergisi, II (1956), F. Dirimtekin, «Belgrad'ın İki Muhasarası»

Kanunî Armağanı, TTK, Ankara 1970, Ş. Turan, «Rodos'un Zaptından Malta Muhasarasına»

Küçük Türk-İslâm Ansiklopedisi, IV, Ş. Turan, «Barbaros Hayreddin»

Maliyeden Müdevver Defterler, Başbakanlık Arşivi, nr. 7118

Manisa Şer'iyye Sicilleri, nr. 1

Mühimme Defteri, TSMK, nr, K. 888

Selçuklu Araştırmaları Dergisi, Ankara 1966, I, Faruk Sümer, «Anadolu'da Moğollar»

Studia İslamica 1955, Halil İnalcık, «Ottoman Methods of Conguest»

Südost-Forschungen, XXII, 1964, Hans Joachim Kissling, «Türkenfurcht und Türkenhoffnung im 15. und 16. Jahrhundert, Zur Gechicte eines, Komplexes»

Tarih Araştırmaları Dedgisi (TAD), I, 1963, Yaşar Yücel, «Kastamonu'nun ilk fethine kadar Osmanlı Candar Münasebetleri»

Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara 1963, Faruk Sümer, «Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar»

Tarih Araştırmaları Dergisi, sayı 2-3, Ankara 1966, Mustafa Akdağ, «Celâli İsyanlarından Büyük Kaçgunluk 1603-1606»

Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara 1968, Mustafa Akdağ, «Genel Çizgileriyle XVII. yüzyıl Türkiye Tarihi»

Tarih Araştırmaları Dergisi, II, 1964, 2-3, Muzaffer Arıkan, «Türk-İspanyol Münasebetleri»

Tarih Araştırmaları Dergisi, X/1-2 (Ankara 1952), H. Gazi Yurdaydın, «Kitab-ı Bahriye'nin telifi meselesi»

Tarih Araştırmaları Dergisi, V, sayı 2, Mustafa Akdağ, «Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu»

Tarih Dergisi, sayı 19, Ş. Tekindağ, «Şemsüddin Mehmed Bey Devrinde Karamanlılar»

Tarih Dergisi, sayı 9, Ş. Tekindağ, «Karamanlılar'ın Gorigos Seferi»

Tarih Dergisi, sayı 17-18, İstanbul 1963, Ş. Tekindağ, «Son Osmanlı - Karaman Münasebetleri»

Tarih Dergisi, İstanbul 1950, I/2, M. Münir Aktepe, «Osmanlılar'ın Rumeli'de İlk Fethettikleri Çimbi Kal'ası»

Tarih Dergisi, sayı I, Cavid Baysun, «Emir Sultan'ın Hayatı ve şahsiyeti»

Tarih Dergisi, sayı 11-12, İoannes Kananos, «6930 (1422) hilkat yılı İstanbul Savaşı Tarihi (trc. Z. Taşlıklıoğlu)»

Tarih Dergisi, 14 (1559), Şehabeddin Tekindağ, II. Bayezid'in tahta çıkışı sırasında İstanbul'da vukua gelen olaylar

Tarih Dergisi, 24 (1970), Şehabeddin Tekindağ, «Bayezid'in Ölümü Meselesi»

Tarih Dergisi, 22 (1968), Şehabeddin Tekindağ, «Yeni Kaynak ve Vesikaların ışığı altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi»

Tarih Dergisi, 16, Şehabeddin Tekindağ, «Bika Emiri Nâsıru'd-Din Muhammed İbnü'l Hanaş'a Dair bir vesika»

Tarih Dergisi, 25 (1971), Ş. Tekindağ, «Memlük Sultanlığı' Tarihine toplu bir bakış»

Tarih Dergisi, İstanbul 1954, Ç. Uluçay, «Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah oldu»

Tarih Dergisi, 1978, XXXI, Karl Vocella, «Avusturya-Osmanlı Çekişmelerinin Dahili Etkileri»

Tarih Dergisi, VIII/11-12, 1956, T. Gökbilgin, «Rüstem Paşa ve hakkındaki İthamlar»

Tarih Dergisi, XVI (İstanbul 1962), C. Orhonlu, «XVI. Asrın ilk yarısında Kızıldeniz sahillerinde Osmanlılar»

Tarih Dergisi, XXXI, S. Özbaran, «Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan yolu»

Tarih Dergisi, III, 5-6 (1953), İ. Soysal, «Türk-Fransız Diplomasi Münasebetlerinin İlk Devresi»

Tarih Dergisi, XVI/2 (1966), T. Gökbilgin, «Kanuni Süleyman'ın 1566 Szigetvar seferi, sebepleri ve hazırlıkları»

Tarih Dergisi, sayı 15, Bekir Kütükoğlu, «Şah Tahmasb'ın III. Murad'a cülûs tebriki»

Tarih Dergisi, sayı 23, İstanbul 1969, Cengiz Orhonlu, «Osmanlı-Bornu Münasebetlerine Ait Belgeler»

Tarih Dergisi, sayı 1, M. Tayyib Gökbilgin, «XVII. asır başlarında Erdel hadiseleri ve Bethlen Gabor'un beyliğe intihabı»

Tarih Dergisi, sayı 32, Mücteba İlgürel, «Osmanlı İmparatorluğu'nda Ateşli Silahların Yayılışı»

Tarih Dergisi, sayı 22, Hrand D. Andreasyon, «Abaza Mehmed Paşa»

Tarih Dergisi, sayı 34, İstanbul 1984, Nezihi Aykut, «IV. Murad'ın Revan Seferi menzilnâmesi»

Tarih Dünyası, İstanbul 1950-1951, sayı, 6-7, M. Çağatay Uluçay, «Sultan İbrahim Deli mi? Hasta mıydı?»

Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı 12, İstanbul 1982, M. Şakiroğlu, «1521 Tarihli Osmanlı-Venedik Andlaşmasının asli metni»

Tarih Enstitüsü Dergisi, XII, İstanbul 1982, M. Çavuşoğlu «Şehzade Mustafa Mersiyeleri»

Tarih Enstitüsü Dergisi, I, (İstanbul 1970), C. Orhonlu, «Seydi Ali Reis»

Tarih Enstitüsü Dergisi, 4-5, S. Soucek, «İnebahtı Savaşı (1571) hakkında bazı mülâhazalar»

Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası (TOEM), 1334, Arifi, «Maraş ve Elbistan'da Zulkadır Oğulları Hükümeti»

TOEM, cüz 13, İstanbul 1328, Ahmed Tevhid, «Denizli Lâdik Emareti»

TOEM, 1341 cüz 10/87, Âli, «İnanç Oğulları»

TOEM, İlave, 1331/7, Tâcizâde Cafer Çelebi, «Mahrûse-i İstanbul Fetihnâmesi»

TOEM, 1335-1337, A. Tevhid, «Hünernâme, Kanuni Sultan Süleyman Han'ın Şehzadeliği Devri»

TOEM, I, 4, (1326), Necib Asım, «Gazavat-ı Hayreddin Paşa», manzum

TOEM, 1/10, cüz (1327), Safvet, «Bir Osmanlı Filosunun Sumatra Seferi»

TOEM, 4/24, cüz (1329), Safvet, «Şark Levendleri:Osmanlı Bahr-i Ahmer filosunun Sumatra seferi üzerine vesikalar»

TOEM, nr. 35, Ahmed Refik, «Sokullu Mehmed Paşa ve Lehistan İntihabâtı»

Tarih Semineri Dergisi, İst. Üniv. Edb. Fak. İst. 1937, Gezzi-Mekki Seyahatnâmesi. trc. E. Kâmil

Tarih Vesikaları, Yeni Seri, 1-3 (1981), Mustafa Akdağ, Ankara Sultan Alâeddin Camii Kapısında Bulunan Hicri 763 Tarihli bir Kitâbenin Tarihi Önemi.

Tarih Vesikaları, I/16, 1955, Ş. Turan, «Şehzade Bayezid'in babası Kanuni Sultan Süleyman'a gönderdiği mektuplar»

Tarih Vesikaları, I, Faik Reşit Unat, «Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa Layihası»

Tarih ve Toplum, X/59, Kasım 1988, Klaus Schwarz, «16. yüzyılın ortalarında Protestanların Umudu: Türkler»

Tarih ve Toplum, IX/50 (Şubat 1988), Klaus Schwarz, «Berlin, Brandenburg ve Türkler»

The Ottoman Empire in the Reign of Sultan Süleyman the Magnificent, I, (İstanbul 1988), F. Emecen, «The Ottoman Legal System in the Reign of Sultan Süleyman the Magnificent»

THİT Mecmuası, I, 1931, Fuad Köprülü

Türk Dünyası Araştırmaları (TAD), İstanbul 1984, 3, Faruk Sümer, «Ramazan Oğullarına' dair bazı yeni bilgiler»

Türkiyat Mecmuası, II, Fuad Köprülü, Anadolu Beyliklerine ait Notlar»

Türkiyat Mecmuası, İstanbul 1925, I, F. Giese, «Osmanlı İmparatorluğu'nun Teşekkülü Meselesi»

Türkiyat Mecmuası, X, İstanbul 1953, M. Münir Aktepe, «XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler tarafından İskânına Dair»

Türk Kültürü, V/58, Tahsin Ünal, «Savaşa çıkan Osmanlı ordusunda lojistik işleri - IV. Murad'ın Bağdat seferi hazırlıkları»

Vakıflar Dergisi, sayı. II, Tahsin Öz, «Sultan Ahmed Camii»

WZKM, 68, 1976, J.R. Walsh, «The Revolt of Algas Mirza»

KRONOLOJİ

Miladi / Hicrî	
1228	— Moğol istilasından kaçan Karamanlılar'ın, I. Alaeddin Keykubat tarafından Ermenak civarına yerleştirilmesi
1237	— Anadolu valisi Çobanoğlu Timurtaş'ın mağlub olarak Memlûklar'a sığınması ve beyliklerin bağımsızlıklarını kazanması
1243	— *Kösedağ Savaşı*'nda Türkiye Selçukluları'nın Moğollar'a yenilmesi ve Anadolu'da uzun süre devam edecek olan karışıklıkların başlaması
1256	— Kerimüddin Karaman Bey'in aşiretin başına geçmesi ve bu aşiretin *Karaman* adıyla anılmaya başlanması
1261	— Karaman Bey'in Konya üzerine yürümesi
1277	— Karaman Oğulları'nın Konya'yı zaptedip Cimri'yi Selçuklu tahtına çıkarmaları
	— Karaman Oğulları'nın Moğollar'a yenilmesi ve Mehmed Bey ile kardeşlerinin öldürülmesi
1280	— Ertuğrul Bey'in vefatı ve Osman Bey'in yerine geçmesi
1284	— Karamanoğlu Güneri Bey'in emirlik menşurunu alması

Miladi / *Hicri*	
1286	— Güneri Bey'in Ermeniler'e ait Tarsus şehrini tahrip etmesi
1288	— Karacahisar'ın Osman Bey tarafından fethi
	— Türkiye Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Mesud'un Moğol kuvvetleriyle Larende ve civarını tahrip etmesi
1290	— II. Mesud'un Eşref Oğulları'nı itaat altına alması.
1298	— Osman Bey'in Yarhisar ve Yenişehir'i ele geçirmesi
1300	— Karamanoğlu Güneri Bey'in vefatı ve yerine kardeşi Mecdeddin Mahmud Bey'in geçmesi
1301	— Osmanlılar'ın Bizans kuvvetlerini Koyunhisar (Baphaeon)'ında mağlup etmesi
1308	— Türkiye Selçuklu Devleti'nin resmen ortadan kalkması
	— Karaman beyi Mecdeddin Mahmud'un Ermenilerle mücadelesi sırasında ölümü ve yerine Yahşi Bey'in geçmesi
1314	— İlhanlılar tarafından Emir Çoban'ın Anadolu'ya vali tayin edilmesi
	— İlhanlılar'ın Konya'yı zaptetmesi
	— Karamanoğlu Yahşi Bey'in ölümü ve yerine Bedreddin İbrahim Bey'in geçmesi
1324	— Osman Bey'in vefatı ve beyliğin başına Orhan Bey'in geçmesi

Miladî / Hicrî	
1326	— Bursa'nın fethi
1329	— Osmanlılar'ın Maltepe (Palekonon) mevkiinde Bizanslılar'ı mağlup etmesi
1331	— İznik'in Osmanlılar tarafından fethi
1333	— Gemlik'in Osmanlılar tarafından fethi
1334	— Aydınoğlu Mehmed Bey'in vefatı ve beyliğe Gazi Umur Bey'in geçmesi
1335	— İlhanlı Devleti'nin yıkılışı
1337	— İzmit'in Orhan Bey tarafından fethedilmesi
	— Elbistan nâibi Karaca Bey'in Dulkadırlı Beyliği'ni kurması
1338-39	— Aydınoğlu Gazi Umur Bey'in Ege adalarına ve Yunanistan'a sefer düzenlemesi
1348	— Aydınoğlu Gazi Umur Bey'in İzmir kuşatması sırasında şehit düşmesi ve yerine kardeşi Hızır Bey'in geçmesi
1350	— Karamanoğlu Fahreddin Ahmed'in Moğollarla savaşırken ölümü
1352	— Osmanlılar'ın Bizans ordusuna karşı *Dimetoka Savaşı*'nda önemli bir zafer kazanması
1353	— Dulkadırlı beyi Karaca Bey'in öldürülmesi
1354	— Bozok Türkmenleri reisliğinin Ramazan Oğulları'na verilmesi

Miladi / Hicri

— Ankara'nın Osmanlılar'ın eline geçmesi

1361 — Edirne'nin Osmanlılar tarafından zaptı

— Alaeddin Ali Bey (Ebu'l-Feth)'in Karaman Beyliği'nin başına geçmesi

1362 — Orhan Bey'in vefatı ve oğlu Murad Bey'in beyliğin başına geçmesi

1363 — Filibe'nin Osmanlılar'ın eline geçmesi

1364 — Sırbistan, Bosna ve Macar kuvvetlerinden oluşan Haçlı ordusuyla Osmanlılar arasında *Sırp Sındığı Savaşı* ve Osmanlılar'ın zaferi

— Burhaneddin Ahmed'in Kayseri kadılığına tayin edilmesi

1366 — Karamanoğlu Alaeddin Bey'in Konya ve Niğde'yi fethi

— Denizli'nin deprem yüzünden harap olması

1367 — Alaeddin Ali Bey'in Gorigos'u muhasarası

1368 — Denizli'nin Germiyanlılar tarafından zaptedilmesi ve Lâdik (İnanç Oğulları) Beyliği'nin son bulması

1371 — Osmanlılar'ın *Çirmen Savaşı*'nda Makedonya Sırp prenslerini bozguna uğratması

1381 — Kadı Burhaneddin Ahmed'in hükümdarlığını ilan etmesi

1386 — Osmanlılar ile Karamanlılar arasında barış yapılması

Miladi / Hicri

1389 — Kadı Burhaneddin'in Karamanlılar'ın elindeki Kayseri'yi alması

— Sırplarla Osmanlılar arasında meydana gelen *Kosova Savaşı* sırasında I. Murad'ın şehit olması ve oğlu Bayezid'in tahta geçmesi (15 Haziran).

— Karamanlılarla Osmanlılar arasındaki antlaşmanın bozulması

— Yıldırım Bayezid'in Elbistan'ı zaptetmesi

1390 — Yıldırım Bayezid'in Saruhan, Aydın, Menteşe ve Germiyan beyliklerini Osmanlı topraklarına katması ve Karamanlılar üzerine yürüyüp Konya'yı kuşatması

1392 — Yıldırım Bayezid'in Mısır'daki halifeden Sultanü'r-Rum (Anadolu Sultanı) ünvanını alması

1393 — Bulgaristan'ın merkezi Tırnova'nın ele geçirilmesi

— Osmanlı kuvvetlerinin Kırkdilim mevkiinde Kadı Burhaneddin'e mağlup olması

1394 — Karamanoğlu Alaeddin Ali Bey'in Timur'un hâkimiyetini tanıması

— Kadı Burhaneddin'in Aksaray ve Zincirli'yi zaptedip, Hasandağı'nda Karaman Oğulları'nı bozguna uğratması

1395 — İstanbul'un Türkler tarafından kuşatılması

1396 — Kayseri valisi Şeyh Müeyyed'in Kadı Burhaneddin'e isyanı

— *Niğbolu Meydan Savaşı*'nda Haçlılar'ın bozguna uğratılması, (25 Eylül).

Miladi	*Hicri*	
1397-1398	600	— Alaeddin Ali Bey'in Akçay'da Yıldırım Bayezid'e yenilip öldürülmesi ve Konya'nın Osmanlılar'a geçmesi
1398		— Kadı Burhaneddin'in Kara Yülük Osman Bey'le savaşırken öldürülmesi
1399		— Memlûk sultanı Berkuk'un ölümü ve yerine Ebu'l-Ferec'in geçmesi
		— Dulkadır Oğulları Beyliği'nin Osmanlı topraklarına katılması
1400		— Timur'un Sivas katliamı
1402		— Ankara Savaşı; Çubuk Ovası'nda Yıldırım Bayezid'in Timur kuvvetlerine yenilmesi ve esir düşmesi
1402-1403		— Bayezid'in ölümü
1411		— Karamanoğlu Mehmed Bey'in bütün Germiyan topraklarını zaptetmesi
		— Mehmed Çelebi'nin tahta geçmesi, (7 Şubat).
1413		— Karamanoğlu Nasirüddin Mehmed Bey'in Bursa'yı ateşe vermesi
1414		— Osmanlılar'ın Konya önlerinde Karamanlılar'ı mağlup etmesi
1415		— Mehmed Çelebi'nin Ahmedek'i zaptetmesi — Ramazanoğlu Ahmed Bey'in Tarsus'u zaptı
1416		— Venediklilerle yapılan ilk deniz savaşında Osmanlılar'ın mağlup olması

Miladî / Hicrî

1417 — Karamanoğlu Mehmed Bey'in Memlûk sultanı Melikü'l-Müeyyed'in tâbiyetine girmesi

1421 — Mehmed Çelebi'nin ölümü ve II. Murad'ın tahta geçmesi

1422 — İstanbul kuşatması

1423 — Karamanoğlu Mehmed Bey'in ölümü ve yerine oğlu İbrahim Bey'in geçmesi

1424 — II. Murad'ın Aydın, Menteşe, Saruhan ve Hamid illerini zaptetmesi

1426 — Alâiye (Alanya)'nin Karaman beyi tarafından 5000 dinar karşılığında Memlûklar'a satılması

— Aydın Oğulları Beyliği'nin tamamen Osmanlı topraklarına katılması

1429 — Germiyan Oğulları Beyliği'nin ortadan kaldırılması

— Şahruh'un *Selmas Savaşı*'nda Kara Koyunlu kuvvetlerini mağlup etmesi

1433 — Karamanoğlu İbrahim Bey'in Beyşehri'ni ele geçirmesi

1435 — İbrahim Bey'in zaptettiği yerleri iade ederek bir daha muhalif davranmamak vaadiyle Osmanlılar'la anlaşması

1436 — Karamanlılar'dan Kayseri'nin alınması

1437 — Osmanlılar ile Karamanlılar arasında antlaşma yapılması ve Anadolu'da sükunetin sağlanması

Miladî / Hicrî

1440 — Belgrad Kalesi'nin kuşatılması

1442 — Kadı Burhaneddin'in son varisi Alaeddin Bey'in ölümü ve beyliğin yıkılışı

1444 — II. Murad'ın Macarlarla *Segedin Antlaşması*'nı imzalaması, (12 Haziran).

— Varna Savaşı'nda Osmanlılar'ın Haçlı kuvvetlerini mağlup etmesi, (15 Kasım)

1448 — Osmanlılarla Haçlılar arasında *II. Kosova Savaşı* ve Osmanlılar'ın zaferi

1451 — II. Murad'ın vefatı ve yerine oğlu II. Mehmed'in geçmesi

1453 — İstanbul'un fethi

1456 — Ramazanoğlu İbrahim Bey'in Memlûk topraklarına saldırması

1457 — Osmanlılar'ın Arnavut Beyi ve müttefiklerine Albulena ovasında yenilmesi, (7 Eylül)

1461 — Trabzon'un fethi

1462 — Eflâk'ın bir Osmanlı eyaleti hâline getirilmesi

1464 — Karamanoğlu İbrahim'in vefatı

1465 — Karaman-ili'nin Ak Koyunlular'ın eline geçmesi

1467 — Dulkadıroğlu Şehsuvar Bey'in Memlûk ordusunu mağlup etmesi

Miladî / *Hicrî*	
1471	— Niğde'nin Osmanlılar'ın eline geçmesi
	— Alâiye ve çevresinin Osmanlılar tarafından fethi
	— Karamanlılar'a taraftar şehir halklarının İstanbul'a sürülmesi
1472	— Zamantı Kalesi'ndeki Şehsuvar Bey'in Memlûk kuvvetlerince yakalanıp Kahire'ye götürülmesi ve üç kardeşiyle beraber öldürülmesi
1473	— Fatih'in Uzun Hasan'a karşı *Otlukbeli Savaşı*'nı kazanması
1475	— Osmanlı kuvvetlerinin Boğdan kuvvetlerine yenilmesi
	— Kefe'nin zaptı, (6 Haziran).
1476	— Karaman ilinin Osmanlı topraklarına katılması ve şehirlerinde evkaf tahririnin yapılması
1479	— Osmanlılar'dan yardım gören Alâüddevle Bozkurd Bey'in Şah Budak'ı Mısır'a kaçırması ve Dulkadır Beyliği'ni elde etmesi
	— Osmanlılarla Venedikliler'in anlaşması, (25 Nisan).
1480 / 885	Memlûklar ile Akkoyunlular arasında cereyan eden *Ruha Savaşı*
1481	— Sultan-Tekfur Çayırı'nda Fatih'in vefat etmesi ve II. Bayezid'in tahta çıkışı, (3 Mayıs).
1485	— Osmanlılar'ın Adana'yı zaptı
1488	— Osmanlılarla Memlûklular arasında Ağaçayırı

Miladi / Hicri

savaşının cereyan etmesi ve Osmanlılar'ın yenilmesi

1495 — Cem'in vefatı, (25 Şubat).

1499 — İnebahtı (Lepanto)'nın Venediklîler'den alınması, (28 Ağustos).

1500 — Koron'un fethedilmesi

— Modon'un alınması, (10 Ağustos).

1508 — Şah İsmail'in Alaüddevle Bozkurd Bey üzerine yürümesi

1510 — Şah İsmail'in valisi Ustacaoğlu'nun Dulkadırlı kuvvetlerini bozguna uğratması

1512 — II. Bayezid'in ölümü

— I. Selim'in idareyi ele alması

1514 — Osmanlılar'ın Çaldıran Ovası'nda İranlılar'ı yenmesi, (23 Ağustos).

1515 — Sultan Selim'in Dulkadır memleketlerinin zaptı için bir ordu göndermesi ve bu beyliğin topraklarının işgal edilmesi

— Kemah Kalesi'nin alınması

1516 — *Merc Dabık Savaşı*'nda Osmanlılar'ın Memlûklular'ı mağlup etmesi, (24 Ağustos).

1517 — Memlûklar'ın *Reydaniye Savaşı*'nda mağlup olması, (27-28 Ocak).

— Memlûk Sultanlığı'nın sona ermesi, (18 Nisan).

Miladi / Hicri

1520 — Çorlu'da Sırt Köyü'nde Yavuz Selim'in vefatı ve oğlu Süleyman'ın tahta çıkması, (21 Eylül).

1521 — Belgrad'ın ele geçirilmesi, (30 Ağustos).

1522 — Rodos'un teslim alınması, (21 Aralık).

1524 — İkinci Selim (Sarı Selim)'in doğumu

1525 — İbrahim Paşa tarafından *Mısır Kapdanlığı*'nın kurulması

1526 — Budin'in teslim alınması, (10 Eylül).

1527 — Ferdinand'ın Budin'i geri alması, (20 Ağustos).

1529 — Budin'in tekrar alınıp, Zapolyai'nin Macar tahtına oturtulması

— Viyana Kuşatması

1530 — Osmanlı donanmasının Trablusgarb'ı fethi

1532 — *Alman seferi*

1534 — Osmanlılar'ın Tunus'a hâkim olmaları

— Tebriz'in ele geçirilmesi, (13 Temmuz).

1535 — Haçlı donanmasının Halkulvad ve Tunus'u alması, (15 Temmuz).

1536 — Kanunî'nin Fransızlar'a bir ahidname imza layarak daha sonra «*Kapitülasyon*» olarak tanınan ticari imtiyazlar vermesi

Miladî / Hicrî

1538 — Osmanlı donanması tarafından Aden ve Zebid'in fethi

— Suceva şehrinin alınması, (16 Eylül).

— Barbaros'un Andrea Doria komutasındaki Haçlı donanmasına karşı *Preveze Zaferi*, (27 Eylül).

1540 — Macaristan kralı Janos Zapolyai'nin ölümü

1541 — Kanuni'nin Macaristan (İstabur) seferine çıkışı

1542 — II. Selim'in Konya sancakbeyliğine getirilmesi

1543 — Turgud Reis'in Barbaros tarafından esaretten kurtarılışı

— Peşte muhasarası ve Estergon zaferi

1544 — İkinci Selim'in Manisa sancakbeyliğine tayin edilmesi

1545 — Üveys Paşa'nın Taiz'i zaptetmesi ve ölümü

1546 — Üçüncü Murad'ın Manisa'da doğumu

— Barbaros Hayreddin Paşa'nın ölümü, (14 Temmuz).

1550 — Kanunî Sultan Süleyman'ın Mimar Sinan'a *Süleymaniye Camii*'ni inşa etirmesi

1552 — Ahmed Paşa'nın Belgrad'da Sokullu ile buluşarak Tımışvar'ı kuşatması, (27 Haziran).

1554 — Nahçıvan seferi

Miladî / *Hicrî*	
1555	— Osmanlılar ile İranlılar arasında *Amasya Anlaşması*'nın yapılması, (10 Mayıs).
1562	— Üçüncü Murad'ın Manisa Sancakbeyliği'ne tayin edilmesi
1563	— Don ve Volga(İdil) nehirlerinin ilk defa (Kanunî döneminde) bir kanalla birleştirilme teşebbüslerinin başlaması
1565	— Malta Kuşatması sırasında Turgud Reis'in şehit düşmesi, (23 Haziran). — Sokullu Mehmed Paşa'nın veziriazam olması, (27 Haziran).
1566	— Kanunî'nin Sigetvar Seferi (Kanunî'nin son seferi)'ne çıkışı ve ölümü — III. Mehmed'in Manisa'da doğumu — Piyale Paşa komutasındaki Osmanlı donanması tarafından Sakız adasının alınması, (14 Nisan).
1570	— Kapdan-ı derha Müezzinzâde Ali Paşa komutasındaki Osmanlı donanmasının Kıbrıs'ı fethi
1572	— Kılıç Ali Paşa ve Kara ordusu serdarı Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun Tunus'u zaptı
1574 / 982	— II. Selim'in yakalandığı humma hastalığından kurtulamayarak ölümü, (13 Aralık/28 Şaban). — Üçüncü Murad'ın tahta çıkışı, (22 Aralık/8 Ramazan).
1576	— II. Şah İsmail'in şah ilan edilmesi

Miladî	/ *Hicrî*	
1578		— Şah İsmail'in ölümü ve ülkede taht kavgalarının başlaması
1579		— Sokullu Mehmed Paşa'nın öldürülmesi ve Lala Mustafa Paşa'nın azli
1588		— İslâm Giray Han'ın Moskova üzerine sefere çıkarken yolda ölümü
1590	/ 998	— İmzalanan İstanbul antlaşması ile Osmanlı - İran barışının sağlanması, (21 Mart/14 Cemaziyelevvel).
		— I. Ahmed'in Manisa'da doğumu
1591		— I. Mustafa'nın Manisa'da dünyaya gelmesi
1595		— III. Murad'ın ölümü ve oğlu III. Mehmed'in tahta cülusu, (16-17 Ocak).
1596		— Avusturyalılarla yapılan *Haç-ova Meydan Savaşı*
1600		— Kanije üzerine sefere çıkılması
1601		— Kanije müdafaası, (18 Kasım).
1602		— İstolni Belgrad Kalesi'nin geri alınması
		— Avusturyalılar'ın Budin'i muhasara etmesi
1603		— III. Mehmed'in vefatı ve oğlu I. Ahmed'in tahta cülûsu, (20-21 Aralık).
		— II. Osman'ın İstanbul'da doğumu
		— Zorba isyanı

Miladî / Hicrî

1605 — Cağalazâde'nin Tebriz üzerine seferi ve vefatı
— Estergon Kalesi'nin fethi

1606 — Avusturyalılarla yapılan *Jitvatorok Muahedesi*
— Sadrazam Lala Mehmed Paşa'nın ölümü

1607 — Asi Canbulatoğlu'nun mağlubiyeti, (23 Ekim).

1609 — I. Ahmed'in adaletnâme yayınlaması, (30 Eylül).
— Sultan Ahmed Camii'nin inşaasına başlanması, (7 Kasım).

1611 — Sadrazam Kuyucu Murad Paşa'nın vefatı

1612 — IV. Murad'ın İstanbul'da doğumu

1614 — Şakşaki İbrahim Paşa'nın Kazakları imha etmesi

1615 — I. İbrahim'in doğumu

1617 — Lehistan'la yapılan *Bussa Barışı*, (27 Eylül).
— I. Ahmed'in vefatı, (22 Kasım).
— I. Mustafa'nın ilk saltanatı

1618 — I. Mustafa'nın tahttan indirilmesi, (26 Şubat)
— II. Osman'ın tahta cülûsu

1620 — Leh ordusunun mağlup edilmesi, (20 Eylül).

1621 — Haliç'in baştan başa donması, (Ocak-Şubat)
— Hotin seferi

Miladî / Hicrî

1622 — I. Mustafa'nın ikinci saltanatı, (19 Mayıs).
— II. Osman'ın şehit edilmesi, (20 Mayıs).

1623 — I. Mustafa'nın tahttan indirilmesi, (10 Eylül).
— IV. Murad'ın tahta geçmesi

1624 — Cennetoğlu isyanının bastırılması

1625 — Bağdat muhasarası

1631 — Koçu Bey'in risalesini IV. Murad'a sunması

1632 — Sadrazam Hafız Ahmed Paşa'nın öldürülmesi

1633 — Büyük İstanbul yangını

1635 — Abaza'nın idam edilmesi
— IV. Murad'ın kardeşlerinin katledilmesi
— Revan Kalesi'nin teslim alınması, (8 Ağustos).

1638 — Sinop yakınında Kazaklar'ın imha edilmesi
— Bağdat'ın teslim alınması, (26 Aralık).

1639 — İranlılarla yapılan *Kasr-ı Şirin Anlaşması*, (17 Mayıs).
— Venedik ile ticarî münasebetlerin devamı için muahede imzalanması

1640 — İstanbul'da büyük zararlara sebep olan şiddetli kasırga
— IV. Murad'ın vefatı, (8 Şubat).
— I. İbrahim'in tahta cülusu

Miladi / Hicri

1642 — Azak seferi

1645 — Hanya Kalesi'nin alınması
— İstanbul'da büyük bir yangının çıkması, (26 Haziran).

1647 — Varvar Ali Paşa'nın isyanı

1648 — Kandiye'nin ablukaya alınması
— İstanbul'da büyük zelzele

1669 — Üç liman kalesi dışındaki Girit adasının tamamen fethedilmesi

ONUNCU CİLDİN SONU